

Наукові перспективи
Видавнича група

В своїй хаті
своя й правда,
І сила, і воля.

Т. Шевченко

НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

СЕРІЯ: "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ", СЕРІЯ: "ПРАВО", СЕРІЯ: "ЕКОНОМІКА",
СЕРІЯ: "ПЕДАГОГІКА", СЕРІЯ: "ПСИХОЛОГІЯ", СЕРІЯ: "МЕДИЦИНА"

Підготовлено у співпраці з
Українською школою
архетипіки

Випуск 5(35)

2023

*Громадська наукова організація
«Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління»*

Громадська організація «Асоціація науковців України»

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 5(35) 2023

Київ – 2023

*Public Scientific Organization
"Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration"*

Public Organization "Association of Scientists of Ukraine"

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

Scientific Perspectives

*(Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics",
Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology")*

Issue № 5(35) 2023

Kiev – 2023

ISSN (print) 2708-7530

DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35))

Наукові перспективи: журнал. 2023. № 5(35) 2023. С.883

Містить матеріали XIV Міжнародного теоретико-методологічного семінару та XI міжнародного конкурсу молодих науковців за темою: "Архетипіка і публічне управління"

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 24.09.2020 р. № 1188 журналу присвоєно категорію "Б" із галузей науки: державне управління, право та економіка

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 27.09.2021 № 1017 журналу присвоєно категорію "Б" із психології

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 26.05.2023, № 13/5-23)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24436-14376Р від 09.06.2020 р.

Журнал видається за підтримки Міжнародного економічного інституту (Есеніце, Чехія) та КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м.Києва"

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу та реалізації кращих традицій науки в Україні та за кордоном. Журнал висвітлює історію, теорію, механізми формування та функціонування, а, також, інноваційні питання розвитку державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та медицини. Видання розраховано на дослідників, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків.

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор:

**Жукова Ірина
Віталіївна**

кандидат наук з державного управління, доцент, директор Видавничої групи «Наукові перспективи», директор президії громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління». Лауреат премії Президента України для молодих вчених, Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим, Лауреат премії імені Івана Франка у галузі інформаційної діяльності, Лауреат Всеукраїнської премії «Інновація в освіті — 2018», м. Київ, Україна

Заступники Головного редактора:

Романенко Євген Олександрович — доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, проректор Національного авіаційного університету, президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна);

Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, професор, Дійсний член Академії будівництва України, професор кафедри архітектури і просторового планування Національного авіаційного університету (Київ, Україна). Заслужений будівельник України, Почесний працівник будівництва та архітектури, державний службовець 3 рангу (Київ, Україна);

Федоренко Владислав Леонідович — доктор юридичних наук, професор, DgHb - доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), Заслужений юрист України, Заступник директора - завідувач Київського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» (Київ, Україна);

Дацій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Сіданіч Ірина Леонідівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Київ, Україна);

Макаренко Олександр Миколайович — доктор медичних наук, професор, академік Міжнародної академії освіти та науки, професор кафедри загальномедичних дисциплін Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна).

Редакційна колегія:

Арошидзе Паата — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Держаного університету імені Шота Руставелі (Грузія);

Ахметова Лайла Сейсембековна — доктор історичних наук, професор політології, професор кафедри ЮНЕСКО, міжнародної журналістики і медіа в суспільстві факультету журналістики Казахського Національного університету (КазНУ) ім. аль-Фарабі (Казахстан);

Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Балахтар Катерина Сергіївна — здобувач ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053. Психологія, старший викладач кафедри іноземних мов в Національному університеті ім. О. О. Богомольця (Київ, Україна);

Бурик Зоряна Михайлівна — доктор наук з державного управління, старший викладач кафедри регіонального управління та місцевого самоврядування Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (Львів, Україна);

Вашека Тетяна Володимирівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Вовк Вікторія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Державного університету ім. Станіслава Шашіца в Пілі (м. Піла, Польща);

Вдовіна Олена Олександрівна — кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, Україна);

Гбур Зоряна Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна);

Долгова Олена Миколаївна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Гвожджевiч Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижу в Гожуві-Великопольському (Польща);

Головач Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гудзенко Ганна Володимирівна — кандидат медичних наук, асистент кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Гуменникова Тамара Рудольфівна — доктор педагогічних наук, професор, директор Придунайської філії Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Гечбаія Бадрі Нодаровiч — доктор економічних наук, професор, Асоційований професор Батумського державного університету ім. Шота Руставелі (Грузія);

Дегтяр Андрій Олегович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва Національного аерокосмічного університету імені М.С. Жуковського, Заслужений діяч науки і техніки України (Харків, Україна);

Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна);

Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна);

Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кобець Дмитро Леонтійович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна);

Коляденко Ніна Володимирівна — доктор медичних наук, доцент, завідувач кафедри медичної психології Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна);

Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна);

Лігоцький Анатолій Олексійович — доктор педагогічних наук, професор (Київ, Україна);

Лич (Назарук) Оксана Миколаївна — доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Мальцев Дмитро Валерійович — кандидат медичних наук, завідувач лабораторії імунології і молекулярної біології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Мельник Володимир Степанович — доктор медичних наук, професор кафедри неврології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №1 (Київ, Україна);

Мідельський Сергій Людвигович — професор, Академік, Президент Регіональної Академії Менеджменту (Казахстан);

Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща);

Мотренко Тимофій Валентинович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Академік Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна);

Нікульчев Микола Олександрович — доктор богословських наук, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри історії та права ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (Покровськ, Донецька область, Україна);

Недбалек Карел — доктор філософії (PhD) в галузі права, доцент, професор Європейського професійного докторату, MBA, адвокат (Чехія);

Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна);

Носирєв Олександр Олександрович — кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна);

Орел Марія Григорівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна);

Пархоменко-Кучевіч Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Перестюк Інга Миколаївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ, Україна);

Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна);

Радзіховська Наталія Станіславівна — кандидат медичних наук, лікар вищої категорії, завідувач відділенням неврології КНП "Клінічна лікарня №15 Подільського району м. Києва", асистент кафедри неврології НМУ імені О.О. Богомольця (Київ, Україна);

Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна);

Ситник Григорій Петрович — доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

Стовба Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та морського права Херсонської державної морської академії (Херсон, Україна);

Тимошенко Наталія Юрївна — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна);

Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна);

Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна);

Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна);

Цимбалюк Руслан Степанович — кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної хірургії № 1 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, декан медичного факультету №2 (Київ, Україна);

Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

Шаповалова Алла Миколаївна - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та історії Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (Київ, Україна);

Якимчук Аліна Юрївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна);

Яковичька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна).

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори

© автори статей, 2023

© Громадська наукова організація «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління», 2023

© Громадська організація «Асоціація науковців України», 2023

© Видавничу група «Наукові перспективи», 2023

ЗМІСТІ

СЕРІЯ «Державне управління»

- Бельська Т.В., Лашкіна М.Г.** 16
МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДИСКУРС ФАКТОРУ КОНВЕРГЕНЦІЇ СУЧАСНОГО ПОСТМОДЕРНОГО СВІТУ: ВІДОБРАЖЕННЯ У ПУБЛІЧНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ
- Гавкалова Н.Л., Гордієнко Л.Ю.** 32
МАСОВА ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ЯК ПЕРЕШКОДА НА ШЛЯХУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
- Голованова Н.В.** 49
«SLOW LIFE» і «DIE-IN» ЯК ЯВИЩА АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ У ПЕРІОДИ ІСТОРИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ
- Новаченко Т.В., Сурай І.Г.** 65
АВТОРИТАРНИЙ ТИП ОСОБИСТОСТІ: ЗЛОЧИННА ВЧИНКОВІСТЬ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
- Олійник Н.В.** 75
АРХЕТИПНА ПРИРОДА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЇЇ ПРОЯВИ
- Солнишкіна А.А.** 95
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ГЕНОЦИДУ
- Юшин С.О.** 107
АРХЕТИПКА СВІДОМОГО ТА НЕСВІДОМОГО УНИКАННЯ ДЕЛІНКВЕНТОМ ЧИННОЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЦИВІЛЬНІ ТА ВОЄННІ АСПЕКТИ
- Halynska A.V. Zhao Bingxu** 121
CONFLICT PRINCIPLE AND PSYCHOLOGY OF MANAGEMENT SPORTS STADIUM IN CHINA

- Акімова Л.М., Акімов О.О.** 133
ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ТА КУЛЬТУРА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ СЕРЕД ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ, СУДДІВ, ЮРИСТІВ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В УКРАЇНІ
- Гиренко Л.А.** 144
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ
- Денисюк Л.М.** 159
ЗАСТОСУВАННЯ СИНТЕЗУ ЦИКЛУ ШУХАРТА-ДЕМІНГА І ФІЛОСОФІЇ КАЙДЗЕН В ЯКОСТІ МОДЕЛІ БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОЦЕСУ ПОЛІПШЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА, БІЗНЕСУ ТА ВЛАДИ В ОСОБЛИВОСТЯХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ
- Дзюба Т.В.** 171
АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ: ДОСВІД ТА ВИКЛИКИ
- Єманов В.В.** 182
ІННОВАЦІЙНІ АНТИКОРУПЦІЙНІ СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМІВ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ
- Іванов А.В.** 194
РОЛЬ ЦЕНТРІВ ЗАЙНЯТОСТІ В РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН
- Лукашевський Ю.О.** 206
УЧАСТЬ МЕШКАНЦІВ В УПРАВЛІННІ МІСТОМ. ДОСВІД ЛЬВОВА ВІД ЗАСНУВАНУВАННЯ МІСТА ДО 1939 РОКУ.
- Лукашук Л.С.** 217
НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ УКРАЇНИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

- Прокопенко Н.І., Лазарева А.О., Мунтян Л.Я.** 228
РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ВОЄННИЙ ПЕРІОД
- Пшенична Т.В.** 242
ЗАСТОСУВАННЯ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ В ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА МУНІЦИПАЛІТЕТІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ
- Скорик Г.І., Станько Л.І.** 259
ПРОБЛЕМИ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ
- Стороженко Л.Г.** 275
НЕТОКРАТИЧНІ ПІДХОДИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ
- Струбицький Р.П.** 288
МЕТОДИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СПОРІДНЕНИХ МЕДІА-РЕСУРСІВ ТА ДЖЕРЕЛ ВПЛИВУ
- Хватова О.Г.** 300
УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ОСВІТИ: РОЗУМІННЯ ОСНОВНИХ МЕХАНІЗМІВ І ПРИНЦИПІВ
- Цигилик Н.В., Чурсінов О.А.** 312
ВИКОРИСТАННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА МОТИВАЦІЮ ПЕРСОНАЛУ У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

СЕРІЯ «Економіка»

- Вичівський П.П., Маланюк Т.З., Орлова В.В., Коретчук Я.В.** 326
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
- Герасименко Ю.С., Велієва В.О.** 338
ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

- Домашенко С.В., Морозов Д.М., Пугачов В.М.** 349
СУЧАСНІ ТРЕНДИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ
- Дубель М.В., Рязанов М.Р.** 361
ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Зварич І.Т., Зварич О.І., Дмитришин Л.І.** 372
ІНВЕСТИЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ
- Клімова І.О., Архипова Т.В., Тарасов І.Ю.** 386
МАРКЕТИНГ ТА БРЕНДИНГ РЕГІОНІВ
- Люта Д.А., Товстоп'ятко Ф.Ф., Парій С.Б.** 402
ПОХОДИ ВИХІДНОГО ДНЯ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СПОРТИВНОГО ПІШОХІДНОГО ТУРИЗМУ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ
- Мамчур О.І., Ванда І.В.** 414
МІСЦЕ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ: ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ
- Михайловина С.О., Кучеренко Т.Є., Матрос О.М., Андрусак В.М.** 428
МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ВИРУЧКИ ЗА МСФЗ 15 «ДОХІД ВІД ДОГОВОРІВ З КЛІЄНТАМИ»
- Параниця Н.В., Гордієнко Т.В., Судак В.О.** 444
СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОБЛІКУ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
- Радченко Г.А., Казанська О.О., Соколова М.Р.** 453
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГУ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
- Рахматілласєва К.Б., Пуртов В.Ф.** 462
ПРОЦЕСНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

Смолич Д.В. 474
СУТНІСТЬ ТА ВІДМІННІ ОЗНАКИ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ (BSOS) В СИСТЕМІ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (NGO)

Хоманська М.Р., Яремко І.І. 486
СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК АКТУАЛЬНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ

Чечетова Н.Ф., Тарнавський А.М., Колубай Я.С. 498
ДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ КООПЕРАТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Чубарь О.Г., Гапак Н.М., Бойко Я.М., Червак О.Ю. 512
РЕЛОКАЦІЯ БІЗНЕСУ НА ЗАКАРПАТТЯ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ТА ГАЛУЗЕВИЙ ЗРІЗИ

СЕРІЯ «Право»

Анісімов Н.С., Барінова Д.О., Зуб К.Р. 526
ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА В УКРАЇНІ ТА САУДІВСЬКІЙ АРАБІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Богів Я.С. 545
СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Вейц А.М. 554
ХАРАКТЕРИСТИКА СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ АБО ТАКОЇ, ЯКА ЗДІЙСНЮЄ ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ПОВ'ЯЗАНУ З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ, ЯКА ВЧИНЯЄ КІБЕРЗЛОЧИН

Гаран О.В. 566
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Грібов М.Л., Шендрик В.В. 580
ВИКОРИСТАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ВІДОМОСТЕЙ УЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

- Дараган В.В., Шендрик Ю.В.** **594**
*СТАН НАУКОВИХ РОЗРОБОК З ПИТАНЬ ВИКОРИСТАННЯ
КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС
РОЗКРИТТЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ*
- Кириченко О.В., Крищенко А.Є.** **608**
*ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КІБЕРПОЛІЦІЇ
ТА ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З НЕЗАКОННИМ
ВІДТВОРЕННЯМ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ
ПРОГРАМ*
- Крушинський С.А., Захарчук В.М.** **619**
*СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУ-
ШЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ*
- Носенко О.В., Таран В.О.** **628**
*ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАСІБ
ВПЛИВУ НА СВІДОМІСТЬ СОЦІУМУ*
- Обшалов С.В., Санакоєв Д.Б.** **641**
*ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ КІБЕРПОЛІЦІЇ
З ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА
ГРОМАДСЬКІСТЮ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У
СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ*
- Панова О.О., Поліщук Д.О.** **653**
*ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ
СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ПРОКУРАТУРИ У ВІЙСЬКОВІЙ ТА
ОБОРОННІЙ СФЕРІ*
- Пасічник Я.О., Стрельченко О.Г.** **662**
*АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ*

- Плугатир М.В., Мартиненко Д.Б.** 673
*ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВ
У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ*
- Половченя А.Б.** 682
*АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРІШЕННЯ
СУДОВИХ СПОРІВ МАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ*
- Рідкобород Ю.В., Мелаш А.С.** 690
*РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ*
- Розум С.Ю., Левченко В.О.** 701
*ЮРИДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ
ЗАВДАНИХ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ*
- Сорока Є.Є., Осадча А.С.** 709
*АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ*
- Ханькевич А.М.** 721
*ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ІЛР МОДЕЛІ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У
ВНУТРІШНІЙ БЕЗПЕКОВИЙ СЕКТОР ДЕРЖАВИ – З ЧОГО
ПОЧИНАТИ?*

СЕРІЯ «Психологія»

- Overchuk V.A., Taran A.A.** 729
*PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF ACADEMIC
PROCRASTINATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS*
- Seidova Shalala Itizam gizi** 739
*CHARACTERISTICS OF APPLIED COMPUTER TECHNOLOGIES IN
PRIMARY SCHOOL*

- Гапоненко Л.О., Тріпак М.М., Федорчук В.М., Чаркіна О.А.** 749
ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕМОЦІЙНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ
- Дорожко І.І., Малихіна О.Є., Туріщева Л.В.** 764
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ЗДОБУВАЧІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Караджи О.С.** 776
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У МОЛОДИХ МАТЕРІВ
- Кернас А.В., Панченко В.О.** 788
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ОСОБИСТОСТНИХ ФАКТОРІВ НА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ
- Куліченко В.В.** 800
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОНИКЛИВОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ
- Кучманич І.М.** 814
ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПОНЕНТИ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ У СИБЛІНГОВІЙ ПІДСИСТЕМІ
- Мазур О.В., Ткаченко І.В., Чепурна В.О.** 825
ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ
- Марциняк-Дорош О.М., Васильєва О.А., Слободяник В.І., Березяк К.М., Пасько К.М.** 835
ПСИХІЧНА ТРАВМАТИЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ
- Опанасенко Л.А., Захарова Л.Г.** 846
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРОСТОРУ

Погоріленко А.В.

*ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ: ІСТОРИЧНИЙ
ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІ ПЕРСПЕКТИВИ*

859

Скляренко С.Р.

*МЕДИТАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРАКТИКА РОБОТИ З
ДУХОМ*

872

**Шановні колеги!
Слава Україні! Героям Слава!**

Вітаю Вас із виходом фахового журналу категорії Б «Наукові перспективи», що містить матеріали XIV Міжнародного теоретико-методологічного семінару та XI міжнародного конкурсу молодих науковців за темою: "Архетипіка і публічне управління". Це вже другий спеціалізований номер журналу, що включає статті учасників щорічних наукових заходів Української школи архетипіки.

Можна із задоволенням констатувати, що внесок редакції журналу та його позаштатних авторів є помітним доробком методологічного та науково-методичного забезпечень розвитку науки, захисту фахових інтересів, координації науково-дослідної роботи в Україні.

Ваш високий професіоналізм, прагнення якісно та неупереджено висвітлювати на шпальтах журналу наукові розвідки створили його високий авторитет.

Щиро бажаю Вам здоров'я, щастя, невичерпної життєвої наснаги та амбітного прагнення у Вашій корисній і важливій справі!

З повагою,

**головний редактор,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 35:005.4:007

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-16-31](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-16-31)

Бельська Тетяна Валентинівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління і економіки, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел.: (096) 701-79-76, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

Лашкіна Марія Григорівна психолог-конфліктолог, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри реклами і зв'язків з громадськістю, факультет міжнародних відносин, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (050) 397-22-91, <https://orcid.org/0000-0002-8331-1853>

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДИСКУРС ФАКТОРУ КОНВЕРГЕНЦІЇ СУЧАСНОГО ПОСТМОДЕРНОГО СВІТУ: ВІДОБРАЖЕННЯ У ПУБЛІЧНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті авторами визначено, що міждисциплінарний дискурс допомагає розкрити складність та взаємозв'язок сучасних глобальних процесів, які впливають на суспільство, політику, культуру та інші сфери життя. Це сприяє більш глибокому розумінню постмодерної конвергенції та розвитку нових підходів і стратегій у суспільному та комунікативному просторах. Визначено, що міждисциплінарний дискурс розгляду фактору конвергентності у постмодерному світі, характеризується множинністю та непередбачуваністю суспільних практик. Встановлено, що конвергенція притаманна всім історичним та соціальним процесам та може мати позитивні та негативні наслідки, як для окремих людей так і для суспільств в цілому. Констатовано, що архетипи не є сталими конструктами у сучасному світі. Проаналізовано культурні та ідентичнісні аспекти військових конфліктів, враховуючи постмодерні тенденції розмиття граней та нав'язування нових

норм та цінностей. Обґрунтовано, що прояви делінквентної поведінки є результатом несформованості архетипу «самості» (нім. *Selbst* — «сам», власна особистість), що пригнічується нарративами через інформаційний простір. У війні Росії проти України прослідковується екзистенціальне коріння, яке впливає на хід війни і може стати перешкодою на шляху до миру. Вказано, що публічний комунікативний простір перенавантажений ідеями, думками та інформаційним шумом, він не здатен формувати та підтримувати «картини світу» у сталому стані. Закцентовано увагу, що українське суспільство має сьогодні необмежені можливості впливу на глобальну ситуацію та, водночас, зависокі запити щодо свого місця та ролі в історії. Проаналізовано глобальні процеси, які тяжіють до конвергенції глобального та локального, і цей період в існуванні людства може бути невизначено довгим.

Ключові слова: публічне управління, конвергентність, дивергентність, делінквентна поведінка, постмодерний світ, комунікативний простір, архетип «самість», війна в Україні.

Bielska Tetiana Valentynivna Doctor of Science in Public Administration, Professor of the Public Administration and economy, V.I. Vernadsky Taurida National University, John McCain St., 33, Kyiv, 01042, tel.: (096) 701-79-76, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

Lashkina Mariia Hryhorivna Psychologist-conflictologist, PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Advertising and Public Relations, Faculty of International Relations, National Aviation University, Lyubomyr Huzar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (050) 397-22-91, <https://orcid.org/0000-0002-8331-1853>

INTERDISCIPLINARY DISCOURSE OF THE CONVERGENCE FACTOR OF THE POSTMODERN WORLD: REFLECTION IN THE PUBLIC COMMUNICATIVE SPACE DURING THE WAR IN UKRAINE

Abstract. In the article, the authors determined that interdisciplinary discourse helps to reveal the complexity and interconnection of modern global processes that affect society, politics, culture and other spheres of life. This contributes to a deeper understanding of postmodern convergence and the development of new approaches and strategies in public and communicative spheres. It was determined that the interdisciplinary discourse of the convergence factor in the postmodern world is characterized by the multiplicity and unpredictability of social practices. It has been defined that convergence is present in all historical and

social processes and can have positive and negative consequences, both for individuals and for societies. It has been stated that archetypes are not stable constructs in the modern world. The cultural and identity aspects of military conflicts are analyzed, considering the postmodern tendencies of blurring the boundaries and imposing new norms and values. It is substantiated that the manifestations of delinquent behavior are the result of the lack of formation of the archetype of “Self” (German: Selbst – “Self”, own personality), which is suppressed by narratives through the information space. Russia's war against Ukraine has existential roots that affect the course of the war and can become an obstacle on the way to peace. It is indicated that the public communicative space is overloaded with ideas, opinions and information noise, it is not capable to form and maintain stable “vision of the world”. Attention is focused on the fact that Ukrainian society today has unlimited opportunities to influence the global situation and, at the same time, too high demands regarding its place and role in history. Global processes that tend to the convergence of the global and the local have been analyzed, and stated that this period in the existence of mankind may be indefinitely long.

Keywords: public administration, convergence, divergence, delinquent behavior, postmodern world, communicative space, archetype “Self”, war in Ukraine.

*«Все пов'язано у світі, від найдальшої зірки
у небесних просторах і до найдрібнішої крихти
піску під ногою людини», -
Джек Лондон «Мартін Іден»*

Постановка проблеми. Основна ідея актуальності нашого дослідження відображена у цитаті Джека Лондона, яка була написана сторіччя тому, але в повній мірі її суть відображається у сучасному світі. Особливий елемент зв'язаності, який виник у суспільно-політичному глобальному просторі у зв'язку з розвитком комунікативних технологій, появою інтернету, соціальних мереж, а тепер вже і штучного інтелекту, багатопредметного дискурсу в науці, міждисциплінарного підходу до трактування і розгляду суспільно-політичних процесів, свідчить про конвергентність у використанні інструментів та методів досліджень та доводить його складність. Війна в Україні перевела оптику вузькоспеціалізованих наукових тем та досліджень в гуманітарній сфері на більш широкоформатний погляд, що дозволяє нам робити певні узагальнення на основні міжпредметних наукових підходів Української школи архетипіки, публічного управління, комунікативістики, глобалістики, соціології та конфліктології.

Аналізуються також культурні та ідентичні аспекти військових конфліктів, враховуючи постмодерні тенденції розмиття граней та

нав'язування нових норм та цінностей. Міждисциплінарний дискурс допомагає розкрити складність та взаємозв'язок різних аспектів війни в Україні, які впливають на суспільство, політику, культуру та інші сфери життя, сприяє більш глибокому розумінню впливу постмодерної конвергенції на світові процеси та сприяє розвитку нових підходів і стратегій управління та протидії у комунікативному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи міждисциплінарний та багатопредметний ракурс дослідження, будемо використовувати компаративний аналіз наукових праць та досліджень з різних сфер наук. Підґрунтям дослідження стали філософські течії герменевтичної парадигми М. Гайдеггера, комунікативна діяльність Ю. Габермаса, соціальний конструктивізм Н. Лумана, теорія наративів М. Красворта, парадигма постмодерної плюральності Ж. Бодріяра, теорія конвергенції Б. Рассела та ін. Феномен складності трактування суспільно-політичних процесів у глобалізованому світі з філософської точки зору обґрунтував український дослідник В. Ратников. Імперські наративи та комунікативні мистецькі впливи Росії на українську дійсність досліджує український філософ В. Кебуладзе.

Міждисциплінарний погляд на проблему дає можливість спиратися на теоретичні напрацювання різних сфер знань й наукових шкіл, зокрема: аналітичну психологію К. Юнга, його наступників Марії-Луїзи фон Франц, Д. Шарпа; французьку школу соціології повсякденності Г. Лебона, Г. Тарда, Е. Дюркгейма, С. Московичі, М. Маффесолі.

Серед сучасних українських науковців відзначимо Е. Афоніна й А. Мартинова та їх книгу «Українське диво», роботи авторів Української школи архетипіки: О. Донченко, О. Суший та ін.; дослідників публічної сфери державного управління Р. Войтович, В. Козакова. Комунікативні аспекти масової інформації, проблеми інформаційної безпеки та статусу мас-медіа, що постійно вивчають вітчизняні фахівці В. Іванов, Н. Грицяк, В. Королько, Н. Костенко, О. Литвиненко, О. Некрасова, Г. Почепцов, В. Різун, Є. Цимбаленко.

Мета статті – розглянути у рамках міждисциплінарного дискурсу різні аспекти впливу постмодерної конвергенції на війну в Україні, масову делінквентну поведінку російських військових в контексті аномії суспільних норм, змін у публічному комунікативному просторі.

Виклад основного матеріалу. Міждисциплінарний науковий дискурс потребує чіткого визначення та трактування термінів, які будуть використані у дослідженні, оскільки відповідно постмодерному підходу будуть мати авторські трактування. Частково погоджуючись із визначенням постмодерну

у трактуванні Ю. Габермаса, що «..постмодерн – це заперечення однорідності, одностилевості; він виник як кінець Просвітництва та роз'єднання раціоналізму із сучасністю» [1], розширюємо дискурс з митецького трактування відкидання форм та сталих визначень до соціального – втрата раціональності та комунікативного – трансформацій медійного впливу.

Є. Цимбаленко зазначає, що сучасні медіа безперервно трансформуються під впливом технологізації суспільства, глобального поширення контенту та мультимедійних інструментів формують нові проблеми існування та діяльності медійного середовища [2, С.199]. Сьогодні до медіа можемо віднести не тільки традиційні засоби масової комунікації (газети, журнали, книги, телебачення, радіо, інтернет), але і соціальні мережі, які продукують багато контенту. Також медійні впливи створює культура, що розповсюджується з шаленою швидкістю. Ці трансформації не можуть не відображатися на соцієтальному рівні, оскільки конвергентні процеси відбуваються у всіх сферах життя.

Конвергенція (від лат. *convergo* – зближуватися, сходитися) – процес поступового зближення товариств чи систем, протилежний процесу розбіжності – дивергенції. Цей термін вживається як в гуманітарних так і в технічних науках з різним значенням, цілком застосовним є розуміння конвергенції як зближення економічних, правових, соціальних, комунікативних та інших систем. Теорія конвергенції в політології та соціології стала популярною у 1960-х рр. на основі оптимістичних концепцій конструктивного розвитку людства після його поділу на капіталістичну та соціалістичну системи. Теоретики (яркий представник американський соціолог російського походження П. Сорокін) стверджували, що завдяки поступу науково-технічної революції неминучим є стирання економічних, соціальних, політичних та ідеологічних розбіжностей між цими системами і творення в майбутньому «змішаного суспільства», в якому будуть синтезовані кращі якості цих двох систем [3].

Р. Яремчук вважає, що «в сучасному розумінні, конвергенційні процеси як прояви внутрішньосистемної конвергенції – це взаємовплив і взаємопроникнення соціокультурних та економічних систем країн та їх регіонів в рамках міждержавних інтеграційних утворень на шляху їхнього руху до побудови постіндустріального суспільства» [4, С.92]. Він виділяє декілька ключових елементів сучасної культурної трансформації в Україні, зокрема: ідеологічна трансформація або трансформація систем цінностей, економічна трансформація культурної галузі або поступове запровадження ринкових засад та приватного підприємництва в усіх сферах, правова та адміністративна трансформація; технологічні зміни.

Виникає потреба у розгляді генезису й значного впливу конвергенції на суспільство та людину, в осмисленні наслідків такого впливу, а також у виявленні механізмів конвергенції науки, суспільства та високих технологій. Першим на явище зростаючої конвергенції в сучасному суспільстві звернув увагу вчений і дослідник Мануель Кастельс [5].

Безумовно, головною причиною конвергенції є науково-технічні зміни, зокрема збільшення швидкості передавання інформації між суб'єктами, зростаюча роль інформаційного простору, що являє собою сукупність інформації, інформаційної інфраструктури та суб'єктів, які здійснюють збір, формування, розповсюдження й використання інформації. Водночас слід зауважити, що цінність інформації залежить також від швидкості її передачі. Інструментом соціального обміну виступає комунікативна діяльність як потреба або як результат розвитку відносин.

Швидкість передачі інформації як найважливішого інструменту в комунікативній діяльності суспільства дозволяє визначити рівень життя, соціальної та політичної активності й економічного розвитку населення країни. Звернення до історичного досвіду розвитку комунікаційної діяльності та формування інформаційного простору пояснюється необхідністю дослідження процесу *конвергенції суспільних відносин*.

Можна виділити кілька напрямів конвергенції в епоху глобалізації:

- конвергенція між владою та суспільством як наслідок історичного розвитку;
- конвергенція культур і суспільних цінностей як результат крос-культурної взаємодії;
- конвергенція правових норм та їх уніфікація;
- конвергенція ринків;
- конвергенція наукових дисциплін і наукових технологій [6, С.127].

Війна Росії проти України зламала теорію конвергенції у трактовці батьків-засновників, відкинула Росію в розвитку на багато кроків назад, лишила можливості отримувати технології й бути частиною цивілізованого світу, в таких умовах Росія наближається до конвергенції з такими автократіями, як у Південній Кореї, Ірані або Венесуелі. Тому ми зупинимось на причинах втрати конвергентних можливостей, конвергенції культур і суспільних цінностей, розвиток дивергентних процесів між Україною та Росією, а також втрату поваги до країни-агресора з боку міжнародного співтовариства.

В рамках діяльності української школи архетипіки вже багато років розглядаються різні аспекти суспільно-політичного життя країни, соціетальна

поведінка акторів, вплив архетипів на політичний дискурс, прояви архетипів у комунікативному просторі та їх зміна під його впливом тощо. Методологія архетипіки дозволяє нам аналізувати суспільно-політичні явища з урахуванням зовнішніх й внутрішніх складових особистісної й суспільної психіки, тобто характер народів та націй, традиції й культурну різницю, що закладені в архетипах. Вплив психічного на суспільно-політичні процеси завжди був значним. Втрачаючи сенс життя від його насиченості та напруги, не розуміючи що відбувається, людина шукала шляхи у різних ідеологіях та світозаперечуючих ідеях [7, С.83].

Енциклопедія сучасної України визначає *архетипи* (грец. *ἀρχή* – початок, походження; *тип* – відбиток, форма, зразок) – у широкому розумінні – як наскрізні символічні структури культури, що асоціюють певний тематичний матеріал свідомого та підсвідомого функціонування людських цінностей [8]. Використовуючи таке трактування в нашому контексті, звертаємо увагу на ключове слово «цінності». Цінності формують людину, її картину світу та свідомість і суспільство, як групу особистостей, наповнену певними спільними цінностями та інтересами. Також в нашому дослідженні «архетип» не є сталою формою, оскільки вони змінюються сьогодні під впливом інформаційного поля. Пропаганда, інформаційний контент, насичений певними наративами здатні змінити та зруйнувати звичні традиційні форми й сформувати нові. Для убезпечення суспільства від такого пагубного впливу, має бути сформований та сильно розвинений центральний архетип «самість» (нім. *Selbst* — «сам», власна особистість) як у окремої особистості, так і у нації, народності, суспільства загалом.

Комунікація стає основним фактором становлення Юнгівського архетипу «самості» [7, С.97]. У родоначальника аналітичної психології К. Юнга цей архетип колективного несвідомого характеризує розвиток особистості в процесі усвідомлення індивідуалізації себе в оточуючому світі, об'єднання свідомої та несвідомої частин психіки. В ньому закладено розвиток, навчання, формування ідей, психічних станів тощо. Ми не можемо сьогодні говорити про розвиток особистості у відриві від накопиченого людством знання, символів, традицій, думок, ідей, ритуалів вербальних й невербальних комунікативних проявів, цінностей [9, С.317–318].

Архетип «самість» – центр індивідуального несвідомого, досягнення внутрішньої гармонії, благості, це «Бог в нас», усвідомлення себе, як всемогутньої істоти. У «самості» є всі протилежності життя: чоловіче – жіноче, добро – зло, розум – тупість, радість – туга, краса – юродство та інші. Він об'єднує свідоме й несвідоме, доводить його до цілісності й описує саму особистість. Це структурований образ психіки, гармонія, душевна рівновага і

головна мета для цивілізованої людини [10, С.169].

Становлення «самості» важкий і довгий процес, як не кожна особистість доходить до її реалізації, так і не кожна нація знаходить в себе ці ознаки. «Самість» формується під впливом інших структур, зокрема архетипу «тіні» – низьких, грубих бажань та пристрастей. Для України, що опинилася в ситуації становлення нової цивілізаційної форми свого існування, роль «тіні», на думку українського філософа В. Кебуладзе грає Росія, яка сама не є повною мірою цивілізацією – як її розуміємо в європейському контексті, а тільки грає роль «тіні». Водночас, «тінь позбавлена сили, вона здатна лише на насильство, яке врешті-решт позбавить сили й того, хто застосовує насильство» [11, С.106].

Прояви насильства, які ми бачимо під час війни Росії проти України вразили світ багатьма прикладами жорсткості, характерними для делінквентної поведінки. Глобальність медійного простору швидко розносила кадри з безглузким мародерством, тортурами та знущаннями над українцями в Бучі, Ізюмі, Ірпені та інших містах України. Український фахівець з соціальних комунікацій О. Кошак так описує цю ситуацію: «Вже після звільнення міста Ірпінь міський голова Олександр Маркушин оприлюднив жахливі факти звірства російської мерзоти. Після тривалого гвалтування і вбивства жінок, бузувіри-рашисти намагались приховати сліди своїх злочинів – спалити понівечені тіла, а потім ще й давили, чавили їх гусеницями танків. Це – жахливий, дикий геноцид. Навіть німецькі фашисти до такого звірства не додумались. Після звільнення міста волонтерам довелось відшкріпати лопатами від асфальту рештки розчавлених людей. Глава МЗС РФ Сергій Лавров знизує плечима і говорить: «Це не ми. Доведіть». Такі фантастично брутальний цинізм, лицемірство та неприхована брехня зведені у ранг державної політики. А господар кремля бубонить: «Цілі «спецоперації» «благородні». На Київщині народилась трагічна крилата фраза – «*буряти – Бучі кати*»» [12, С.84–85].

Публічний комунікативний простір був насичений коментарями високопосадовців різних країн, що призвело до об'єднання сил і ресурсів на підтримку України. Треба зауважити, що можливість швидкого розповсюдження жахів війни, продемонструвало не тільки делінквентну поведінку росіян, але й показало несформованість «самості» цілої нації. Психологи однозначно сходяться на думці, що делінквентна поведінка формується вихованням, умовами соціального оточення та традиціями. Можемо стверджувати, що це стало можливим під впливом пропаганди війни, що ллється з каналів комунікації у РФ, проявлена у пропагуванні невинуватої величчї держави, приєднання до подвигів минулих поколінь, погрозами застосування ядерної зброї, імперськими амбіціями, тавруванням

українців стереотипними визначеннями тощо. Безумовно це впливає на населення і переводить протистояння в екзистенціальну площину, що утруднює можливість урегульованості конфлікту дипломатичними методами. Дивергентність проявляється у різному трактуванні історії сторонами, культурному протистоянні, що виражається у несприйнятті не тільки російської мови та літератури, а й всього, що в той чи інший спосіб пов'язано з Росією. Соціологічні опитування яскраво підтверджують цю тезу, українці, навіть, думки не допускають про можливі переговори та поступки, щоб завершити війну (див. рис.1)

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання: «На тлі бойових дій відбуваються переговори про припинення війни між Росією та Україною. У зв'язку з цим, які кроки української влади Ви особисто підтримали б в обмін на згоду Росії припинити агресію проти України?» (за результатами дослідження «Як війна впливає на думку українців про друзів, ворогів та стратегічні цілі держави», травень 2022 р. [13]).

Порівняно з груднем 2021 року, у травні 2022 року, на 14% зросла підтримка повної заборони російських артистів та фільмів в Україні. Зараз такі кроки держави схвалює 71% опитаних. Водночас до 8% знизилася частка населення, що вважає заборону російських артистів та фільмів помилковим кроком та обмеженням прав громадян. Від респондентів з Кіровоградської (12%), Львівської (12%) та Черкаської (23%) областей, теза про обмеження прав як унаслідок заборони діяльності російських артистів в Україні, звучить частіше порівняно з іншими [13].

Частково це наслідок травми, нанесеною війною, але це і наслідок

комунікативного впливу медійного середовища, в якому фейків та неправдивої інформації у формі різних типів маніпуляцій стало набагато більше, ніж правдивої та перевіреної інформації. Часто неправдиву інформацію розповсюджують політики та посадовці, поспішаючи стати ексклюзивними нєзмейкерами. Під впливом інформаційного поля дивергентні процеси Україна-Росія ще більше посилюються, що формує глибинну травму, яка часто руйнує сучасність змішаних родин та передається поколінням.

Водночас відбувається конвергенція із культурою та інформаційним полем країн Європи. Конвергенція в роботі медіа проявляється у можливості використовувати різні технологічні пристрої та майданчики для передачі інформації. Як ми зазначали вище, медійним простором насичені всі комунікативні засоби. Людство практично перемістилося у віртуальну реальність, коли змінити відношення до події, яку ти ніколи не бачив, можна просто дивлячись про неї новини, або пости у соціальних мережах. Для сформованої «самості» з певним моральним імперативом та набором цінностей така ситуація є привабливою, оскільки дає можливість подивитися на різнобарвність світу, познайомитися з новими підходами, традиціями, людьми тощо. Водночас, несформована «самість» втрачає свою ідентичність, намагається вчепитися за сталі, впровадженні та закарбовані в її житті практики, традиції, цінності.

Нідерландський соціолог Г. Ховстеде (Geert Hofstede), порівнюючи поведінку організацію інститутів, цінності та культуру в різних країнах згрупував типологію культурних вимірів по 4 шкалам: дистанція до влади низька/висока; індивідуалізм/колективізм; фемінізм/маскулінність; ставлення до невизначеності [14]. Аналіз цих категорій не є предметом нашого дослідження, але маємо висунути гіпотезу, що страх перед новим, майбутнім, високий рівень невизначеності («як було добре в СРСР, давайте його повертати»), висока дистанція до влади («президент знає, що робить»), небажання брати на себе відповідальність за свої дії («я не цікавлюсь політикою»), агресивність та превалювання маскулінної філософії в культурі (військові, працівники ФСБ, слідчі, міліція – герої серіалів у РФ) характеризує країни з несформованим образом власного «Я».

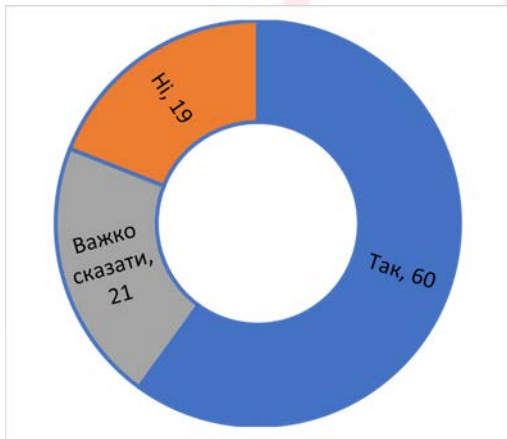
Для України характерний високий рівень індивідуалізму, що констатують дослідження моніторингу соціетальних змін, які проводяться Українською школою архетипіки під керівництвом професора Е. Афоніна. Впродовж 20 років зросли показники по шкалі екстраверсійності (від 19,3 до 31,5), раціональності (від 26,4 до 36,1), інтенціональності (від 17,4 до 45,3) [15]. Показники по шкалі індивідуалізму по Україні також з кожним роком зростають, водночас для Росії і Білорусі, які також проходять у дослідженні

(до 2014 року) такого зростання не видно.

Україна демонструє прояви самостійності та відповідальності. Ми це можемо побачити на міжнародній арені, спостерігаючи за поведінкою керівництва країни та української дипломатії під час війни, згуртованості для допомоги армії та волонтерської діяльності. Можемо констатувати, що Україні вдалося консолідувати міжнародну підтримку, переконати багато держав визнати Росію країною-агресором (122 країни, в тому числі Китай, ООН проголосували за таку резолюцію). Європейські країни нагородили Президента України престижною премією імені Карла Великого за внесок у об'єднання Європи. Всі світові медіа процитували слова Канцлера Німеччини на врученні премії: «Якщо володимир путін вірив, що може застосувати силу, щоб відвернути українську націю від її шляху до Європи, то він – з усіма своїми танками, безпілотниками та ракетними установками – зробив лише протилежне» (у цитаті збережена орфографія видання [16]).

Водночас, не дивлячись на високий рівень індивідуалізму і звичний спосіб життя «за своїми правилами та рухатись особливим шляхом», українці демонструють неабияку єдність у підтримці військових, небажанні йти на поступки ворогу, у підтримці керівництва держави. Ціннісний вибір українців також змінився, порівняно з 2017 роком, у 2022 році – 79,4% підтримує

приєднання до Європейського союзу та 49% приєднання до НАТО. Ідею «позаблокового статусу», яка домінувала раніше підтримали всього 8,5% [17]. Звісно ці показники різняться по регіонам, на Півдні і Сході цей відсоток не набагато вище, але в цьому є різнобарвність, що притаманна українському соціуму, та яка не заважає співіснувати у спільній культурі та підтримувати спільні цінності. І це ще один рівень прояву конвергенції. Відмінності відображаються також у прагненні не просто вступу до

Європейського союзу, але й змін у проведенні реформ. Понад 60% опитаних в кінці 2022 року заявили, що влада має проводити реформи відповідно до вимог Євросоюзу [18]. Такий підхід проявився вперше за багато років, раніше вимагали реформ тільки міжнародні організації, донори та громадські активісти (див. рис.2).

Рис. 2. Розподіл відповідей на запитання: «На Вашу думку, чи повинна влада робити все, що вимагають європейські інституції, для прискорення вступу України до Європейського Союзу? %» (за результатами дослідження, яке провели у грудні 2022 фонд «Демініціативи» та соціологічна служба Центру Разумкова у співпраці з «Європейською правдою» [18]).

Регіональні відмінності характерні не тільки для відповідей у соціологічних опитуваннях, але і у культурних відмінностях, у значенні культури, як колективного програмування свідомості, яке відрізняє людей одного від іншого. Комунікативний простір дає нам багатий матеріал для аналізу, коли читаємо та дивимось інформаційні ресурси з різних регіонів, особливо це характерно для інформаційних пузирів у соціальних мережах. Сьогодні всі медіа мають свої сторінки у соціальних мережах та месенджерах, де відкривають коментарі для підписників. Аналіз цього поля коментаторів є досить цікавим для дослідження та виведення тенденцій, де формуються нові можливі лінії конфліктності у середині українського суспільства після завершення гарячої фази війни.

Нові інформаційні технології створюють нові можливості й розширюють ступінь свободи кожної людини. Віртуальна комунікація, з одного боку, нівелює проблему нерівноправності, що існує в масовій комунікації між елітою та масою, бо у віртуальній комунікації всі є рівноправними. Зникла просторова дистанція. Отже, віртуальну масову комунікацію слід розглядати як інформаційний період розвитку комунікації та комунікативної конвергенції. Кожна людина із власної волі стає учасником розмови й ніби очолює групу, яка саморегулюється за рахунок учасників, що робить її відносно самодостатньою, тому за умови віртуальної комунікації більш розтягується у часі і помітний процес заворушення настроїв і дозрівання ідей [19, С.20–21].

З іншого боку, залишається різниця у доступі громадян до соціальних, економічних, освітніх, культурних, інформаційних послуг. Подібні розбіжності можуть стимулювати різні інформаційні небезпеки, починаючи від хакерських атак на приватні сайти й закінчуючи викраденням або оприлюдненням стратегічно важливих відомостей національного характеру [20, С.5]. Наприклад, документи Пентагона, які були оприлюднені журналістами на початку весни, безумовно вплинули на хід воєнних дій.

За сучасних умов глобалізації інформаційних систем без підключення до світового інформаційного простору країну очікує економічне руйнування. Одночасно існує проблема «інформаційних перевантажень» і навіть «інформаційного шоку». «Інформаційні перевантаження» – пов'язані з гігантською кількістю інформації. Новинна залежність в умовах війни може викликати стреси, спричинені нервовим перевантаженням. Сьогодні українське суспільство знаходиться у патопсихологічному стані, який почався з моменту першої агресії Росії у 2014, серйозними викликами пандемії COVID-2019, а потім війною.

Які проблеми суспільно-політичного характеру виникнуть на цьому тлі

в українському суспільстві, як вони відобразяться на геополітичних аспектах життя, що стане або не стане тригером майбутніх конфліктів, чи переростуть вони у громадянське протистояння, чи залишаться на рівні інтелектуального дискурсу, визначити важко і це може бути предметом окремих досліджень.

Висновки. Міждисциплінарний дискурс фактору конвергентності у постмодерному світі дає підстави зробити наступні висновки:

- інтелектуальні наукові роздуми та дослідження не є рекомендаціями до вирішення тих чи інших проблем, а напрямком спостереження й означення проблемних зон;

- постмодерний світ поступово переходить у метамодерн (з грецької: *μετά* – згодом, після + англ: *modern* – сучасний), де всі протилежності та коливання є ознакою пошуку істини та відображенням сучасного стану речей, який можна розглядати як на прикладі суспільств, так і на прикладах окремої людини;

- конвергенція притаманна всім історичним та соціальним процесам, оскільки продиктована сучасним інформаційним світом, може мати позитивні та негативні наслідки, як для окремих людей так і для суспільств в цілому;

- архетипи не є сталими конструктами у сучасному світі, бо знаходяться під впливом комунікативних важелів – пропаганди, фейків, конвергенції в інформаційному просторі;

- прояви невинуватеної агресії делінквентної поведінки російських військових на території України є результатом несформованої «самості», що пригнічена недоречними великодержавними наративами, продукованими багато років через інформаційний простір;

- у війні Росії проти України прослідковується екзистенціальне коріння, яке впливає на хід війни і може стати перешкодою на шляху до миру;

- публічний комунікативний простір перенавантажений ідеями, думками та інформаційним шумом, він не здатен сформувати та підтримати картини світу у сталому стані, тож коливання та пошук опори продовжується у всіх суспільствах та країнах;

- українське суспільство має сьогодні необмежені можливості впливу на глобальну ситуацію та, водночас, зависокі запити щодо свого місця та ролі в історії;

- під впливом патопсихологічного стану після завершення «гарячої фази» війни можуть виникнути різні точки напруження та конфронтації, в тому числі і такі, що будуть продиктовані трайбалізмом (термін М. Мафесолі) регіонів, українського суспільства;

- глобальні процеси тяжіють до конвергенції глобального та локального, і цей період в існуванні людства може бути невизначено довгим,

його кінець непередбачуваний.

Рефлексії над феноменом складності вказують на зв'язок з проблематикою невизначеності, а це веде до формування сучасної картини світу, яка характеризується початковою нестійкістю, невірноваженістю онтологічних структур, їх хаосогенністю та стохастичністю, а також обґрунтовує необхідність нелінійного мислення [21].

Відслідковувати та аналізувати ці процеси науковцям необхідно і важливо, щоб своєчасно діагностувати ситуацію та відзначити тенденції просування.

Література:

1. Постмодерна епоха: дефініція та парадокси ідентифікації. Український посмодернізм. URL: <https://bit.ly/3otKp0R> (дата звернення 20.05.2023).
2. Цимбаленко Є. Проблематика трансформацій у медіакомунікаціях. *Наукові записки інституту журналістики*. Том 57. 2014 . С. 199-202.
3. Конвергентна теорія. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-4660> (дата звернення 20.05.2023).
4. Яремчук Р. Вплив конвергенційних процесів на розвиток соціокультурного середовища в Україні. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 91–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spl_2008_3_13. (дата звернення 21.05.2023).
5. Кастельс М. Информационные технологии, глобализация и социальное развитие; [пер. з англ. Т. Мосенцевой (по тексту : Manuel Castells. Information Technology, Globalization and Social Development). UNRISD Discussion Paper. 1999. № 114].
6. Бельська Т. В. Державна політика та державне управління в умовах впливу глобального громадянського суспільства : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01; Дніпропетров. регіон. ін-т держ. упр., Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Дніпро, 2017. 402 с.
7. Юнг Карл Густав, фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж. Л., Якоби И., Яффе А. Человек и его символы [пер. с англ. из-во «Серебряные нити» ; под общ. редакцией С.Н.Сидоренко]. М.: Серебряные нити, 1997. 368 с.
8. Архетипи. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-44787> (дата звернення 20.05.2023).
9. Lashkina M.H. Public Relations for government power: practices, trends, features of application in the information world. *Contemporary International Relations: Topical Highlights of Theory and Practice – 2023: the Monograph / Edited by Yu. Voloshyn, N. Vasylyshyna*. Warsaw: RS Global Sp. z O.O., 2023. С. 313-324 DOI: 10.31435/rsglobal/054
10. Lashkina M. Communicative component of conflict in the modern world: the birth of the archetype of the selfness. *Public management : collection*. № 3 (8). June 2017 (Special edition). Київ : ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2017. С. 167-178.
11. Кебуладзе В. Інтелектуали contra інтелігенція. *Філософська думка*. 2014, №2. С. 104–110.
12. Кошак О.М. Обійми смерті “пуззького міра” – публіцистичні роздуми. Матеріали другого науково-методологічного семінару «Права людини: відображення у медіапросторі» 27 лютого 2023 року. С. 83–87. URL: <https://bit.ly/3BHwHe1> (дата звернення 20.05.2023).

13. Дослідження «Як війна впливає на думку українців про друзів, ворогів та стратегічні цілі держави». Сайт Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. URL: <https://bit.ly/3WpnEI4> (дата звернення 20.05.2023).

14. Hofstede, G. (2001), *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, 2nd ed. Sage, Thousand Oaks, CA.

15. Афонін Е., Мартинов А. Українське диво: від депресії до соціального оптимізму. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 296 с. (Серія «Відкрита дослідницька концепція». Вип. № 18)

16. Маркіян Климковецький (2023). Зеленському вручили премію Карла Великого в німецькому Аахене. *Громадське Телебачення*. URL: <https://bit.ly/3OslVj9> (дата звернення 20.05.2023).

17. Опитування: як війна змінила цивілізаційний вибір українців. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/30/7153371/> (дата звернення 21.05.2023).

18. Бурковський П., Сидоренко С. Південь та схід повірили в НАТО та вимагають реформ: що думають регіони про майбутнє України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/12/30/7153365/> (дата звернення 21.05.2023).

19. Різун В. В. Теорія масової комунікації. Київ: Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.

20. Городенко Л. Глобальність: ознака мережевої комунікації. Держава та регіони. Сер. Соц. комунікації. 2011. Вип. 3. С. 4–8.

21. Ратников В. Феномен сложности как предмет философско-методологического осмысления (о сложности нанотехнологий). *Філософські науки: Збірник наукових праць*. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. С. 3–11. URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/14-5.pdf> (дата звернення 21.05.2023).

References:

1. Postmoderna epokha: definitsiya ta paradoksy identyfikatsiyi. Ukrayins'kyy posmodernizm [The postmodern era: definition and paradoxes of identification. Ukrainian postmodernism]. *Matrix-divergent*. Retrieved from: <https://bit.ly/3otKp0R> [in Ukrainian].

2. Tsymbalenko E. (2014). Problematyka transformatsiy u mediakomunikatsiyakh. [Problems of transformations in media communications]. *Naukovi zapysky instytutu zhurnalistyky – Scientific notes of the Institute of Journalism*, 57, 199-202 [in Ukrainian].

3. Konverhentna teoriya. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny. [Convergent theory. Encyclopedia of modern Ukraine]. <https://esu.com.ua/article-46603>. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-46603> [in Ukrainian].

4. Yaremchuk R. (2008). Vplyv konverhentsiynykh protsesiv na rozvytok sotsiokul'turnoho seredovyscha v Ukrayini. [The influence of convergence processes on the development of the socio-cultural environment in Ukraine]. *Sotsiohumanitarni problemy lyudyny. – Socio-humanitarian problems of man*, 3, 91–96. http://nbuv.gov.ua/UJRN/spl_2008_3_13 [in Ukrainian].

5. Manuel Castells (1999). *Information Technology, Globalization and Social Development. UNRISD Discussion Paper, 114.*

6. Bielska T. V. (2017). Derzhavna polityka ta derzhavne upravlinnya v umovakh vplyvu hlobal'noho hromadyans'koho suspil'stva [Public policy and public administration under the influence of global civil society]. *Doctor's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

7. Yung K.G., fon Frants M.-L., Khenderson Dzh. L., Yakobi I., Yaffe A. (1996). *Chelovek i yego simvoly*. M.: Se-rebryanyye niti.

8. Arkhetypy. Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny. [Archetypes. Encyclopedia of modern Ukraine]. URL: <https://esu.com.ua/article-44787>. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-44787> [in Ukrainian].

9. Lashkina M.H. (2023). Public Relations for government power: practices, trends, features of application in the information world. *Contemporary International Relations: Topical Highlights of Theory and Practice – 2023*. P. 313-324. DOI: 10.31435/rsglobal/054 [in Poland].

10. Lashkina M. (2017). Communicative component of conflict in the modern world: the birth of the archetype of the selfness. *Public management : collection*, 3 (8), 167-178 [in Ukrainian].

11. Kebuladze V. (2014). Intelktualy contra intelihentsiya. [Intellectuals contra intelligentsia]. *Filosofs'ka dumka - Philosophical thought*, 2, 104–110 [in Ukrainian].

12. Koshak O.M. (2023). Obiymy smerti “ruzz'koho mira” – publitsystychni rozdumy. [The death embraces of the "peace of Ruzh" - journalistic reflections]. *Materialy druhoho naukovo-metodolohichnoho seminaru «Prava lyudyny: vidobrazhennya u mediaprostori» 27 lyutoho 2023 roku. – Materials of the second scientific and methodological seminar "Human rights: reflection in the media space" on February 27*, (pp. 83–87). Retrieved from <https://bit.ly/3BHwHe1> [in Ukrainian].

13. Doslidzhennya «Yak viyna vplyvaye na dumku ukrayintsiv pro druziv, vorohiv ta stratehichni tsili derzhavy» [Research "How the war affects the opinion of Ukrainians about friends, enemies and strategic goals of the state"]. *Sayt Fondu Demokratychni initsiatyvy imeni Il'ka Kucheriva – Website of the Democratic Initiatives Foundation named after Ilko Kucheriv*. Retrieved from <https://bit.ly/3WpnEI4> [in Ukrainian].

14. Hofstede, G. (2001), *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, 2nd ed. Sage, Thousand Oaks, CA.

15. Afonin E., Martynov A. (2019). *Ukrayins'ke dyvo: vid depresiyi do sotsial'noho optymizmu [Ukrainian miracle: from depression to social optimism]*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].

16. Markiyan Klymkovetskyi. (2023). Zelens'komu vruchyly premiyu Karla Velykoho v nimets'komu Aakhene. [Zelensky was awarded the Charlemagne Prize in Aachen, Germany]. *Hromads'ke Telebachennya – Public TV*. Retrieved from <https://bit.ly/3OslVj9> [in Ukrainian].

17. Opytuvannya: yak viyna zminyla tsyvilizatsiynyy vybir ukrayintsiv. [Survey: how the war changed the civilizational choice of Ukrainians] (2022). *Yevropeys'ka pravda. – European truth*. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/12/30/7153371/>

18. Burkovskiy P., Sydorenko S. (2022). The South and the East believed in NATO and demanded reforms: what do the regions think about the future of Ukraine. *Yevropeys'ka pravda. – European truth*. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/articles/2022/12/30/7153365/>

19. Rizun V. V. (2008). *Teoriya masovoyi komunikatsiyi [Theory of mass communication]*. Kyiv: "Prosvita" publishing house.

20. Horodenko L. (2011). Hlobal'nist': oznaka merezhevoyi komunikatsiyi. [Globality: a sign of network communication]. *Derzhava ta rehiony. Ser. Sots. komunikatsiyi. – State and regions. Ser. Soc. Communication*, 3, 4–8.

21. Ratnikov V. (2009). Fenomen slozhnosity kak predmet fylosofsko-metodolohycheskoho osmyslenyya (o slozhnosity nanotekhnolohyy) [The phenomenon of complexity as a subject of philosophical and methodological reflection (on the complexity of nanotechnology)]. *Filosofs'ki nauky: Zbirnyk naukovykh prats'. – Philosophical sciences: Collection of scientific works*, 3–11. Retrieved from <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/14-5.pdf>

УДК 316.624:323.172(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-32-48](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-32-48)

Гавкалова Наталія Леонідівна доктор економічних наук, професор, зав.каф.державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, тел.: (050) 622-61-48, <https://orcid.org/0000-0003-1208-9607>

Гордієнко Лариса Юрївна кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, тел.: (050) 557-18-03, <https://orcid.org/0000-0003-4971-6264>.

МАСОВА ДЕЛІКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ЯК ПЕРЕШКОДА НА ШЛЯХУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Підкреслено, що в сучасній Україні відбувається процес еволюції моделей публічного управління. Доведено вплив архетипів на розвиток публічного управління. Означена роль впливу масової деліквентної поведінки, що зумовлює необхідність визначення серед ряду існуючих особливих або найвпливовіших в межах публічного управління проблем. Обґрунтовано доцільність дослідження позитивного європейського досвіду децентралізації влади та запровадження в національну систему публічного управління найбільш вдалих складових її моделей. Розглянуто підходи щодо децентралізації влади в європейських країнах. Наведено перелік рамкових документів на основі яких здійснюється децентралізація управління в Європі. Підкреслено, що з метою децентралізації управління держави ЄС все більше використовують консультації для удосконалення якості політичних рішень та законів. Означено, що перешкодою на шляху України до європейської моделі децентралізації публічного управління є масова деліквентна поведінка російського агресора. Визначено, що Україна, яка обрала європейський шлях розвитку, має сформувати відповідно її історичним, культурним, політичним та іншим особливостям національну модель децентралізації публічного управління, враховуючи європейські стандарти та досвід. Забезпечення децентралізації управління в суспільстві має здійснюватися з урахуванням впливу архетипу прямої демократії з метою забезпечення дієвості публічного управління. Підкреслено необхідність теоретико-методологічного обґрунтування сучасної концепції децентралізації публічного управління, яке спирається на

архетипи прямої демократії, та визначення найбільш придатних складових європейських моделей децентралізації публічного управління, в яких присутні компоненти, що враховують прояви масової делінквентної поведінки, в тому числі з боку зовнішнього середовища.

Ключові слова: архетипи, влада, делінквентна поведінка, децентралізація, європейська модель, публічне управління.

Gavkalova Nataliya Leonidivna Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Public Administration, Public Administration and Economic Policy, Semyon Kuznets Kharkiv National University of Economics, tel.: (050) 622-61-48, <https://orcid.org/0000-0003-1208-9607>

Gordienko Larisa Yuriivna Candidate of economic sciences, associate professor, Semyon Kuznets Kharkiv National University of Economics, tel.: (050) 557-18-03, <https://orcid.org/0000-0003-4971-6264>.

MASS DELINQUENT BEHAVIOR AS AN OBSTACLE ON UKRAINE'S PATH TO THE EUROPEAN MODEL OF DECENTRALIZATION PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. It is emphasized, that the process of evolution of public administration models is taking place in modern Ukraine. The influence of archetypes on the development of public administration is proven. The role of mass delinquent behavior influence is determined, which makes it necessary to identify it among a number of existing special or most influential problems within the framework of public administration. Approaches to the decentralization of power in European countries are considered. A list of relevant documents is provided on the basis of which decentralization of government in Europe is carried out. It is emphasized that for the purpose of decentralization of government, EU states are increasingly using consultations to improve the quality of political decisions and laws. It was determined that mass delinquent behavior of the Russian aggressor is an obstacle on Ukraine's path to the European model of public administration decentralization. It was determined that Ukraine, which chose the European path of development, should form a national model of public administration decentralization in accordance with its historical, cultural, political and other features, taking into account European standards and experience. Decentralization of government in society should be carried out taking into account the influence of the archetype of direct democracy in order to ensure the effectiveness of public authorities. The need for theoretical and methodological substantiation of the modern concept of public

administration decentralization, which is based on the archetypes of direct democracy, and the determination of the most suitable components of European models of public administration decentralization, which include the components that take into account the manifestations of mass delinquent behavior, including those from the external environment, are emphasized.

Keywords: archetypes, power, delinquent behavior, decentralization, European model, public government.

Постановка проблеми. Розвиток України в сучасних умовах визначається складним шляхом перетворень: від молодій незалежній державі у 90-х ХХ століття до країни, яка за наші часи претендує на паритетне місце серед Європейських країн. Додамо до цього структурні перетворення, трансформації, що пов'язані з протидією російській агресії, яка набула повномасштабного обсягу з 24 лютого 2022 року, в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, в тому числі на рівні державного управління, що впливає на посилення впливу інститутів, які забезпечують дієвість публічного адміністрування.

Актуальність дослідження. Загальносвітовою тенденцією з середини ХХ ст. стає зростання ролі громади у розвитку держави та суспільства і, як наслідок, децентралізація державного управління, тобто зміна організаційно-соціальних відносин публічної влади із суспільством, коли частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління.

Проблема децентралізації влади на сьогодні є надзвичайно актуальною, особливо для України, зважаючи на ситуацію, яка склалася в нашій державі, в тому числі з урахуванням прагнення нашої країни стати членом Європейського Союзу (ЄС). Причому важливо, як зазначено у ст. 132 Конституції України [1], поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади. На цьому принципі базуються сучасні моделі публічного управління в Європі.

В Україні процес децентралізації публічного управління переживає складну фазу трансформації, що пов'язано на сьогодні не стільки з внутрішніми, скільки з зовнішніми факторами, серед яких російська повномасштабна агресія, в тому числі з проявом масової деліквентної поведінки.

Необхідність проведення реформи децентралізації публічного управління в Україні викликана низкою проблем, які, перш за все, стосуються створення науково-методологічного підґрунтя публічного адміністрування, усвідомлення його провідної ролі в процесі здійснення регіонального управління та місцевого самоврядування, створення передумов для

ефективності реалізації публічного адміністрування, визначення рівня владних повноважень на місцях, формування місцевих бюджетів та їх цільового розподілу, формування та розподілу синтезованого (людського, інтелектуального і соціального) капіталу. Глибинні демократичні перетворення повинні базуватися на архетипах співучасті кожного члена громади. Означене вище визначає актуальність і своєчасність питань, розглянутих у даному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені проблеми відображені в питаннях, що розглядаються в рамках сформованого в Україні наукового напрямку – децентралізації публічного управління, враховуючи його розвиненість в світі, тривалий шлях еволюції та існуючі наукові доробки в багатьох країнах. Децентралізація публічного управління в демократичних країнах світу розглядається як форма реалізації архетипів народовладдя. Для України виникнення цієї форми співпало з набуттям країною незалежності, що, на нашу думку, є символічним та позитивно вплинуло на розвиток теорії та практики публічного управління в державі.

Основні доробки провідних вітчизняних науковців з означених питань продовжують виникати поряд із еволюцією публічного адміністрування, зокрема теоретичний базис пропонують такі знані науковці як М. Білинська, Ю. Ковбасюк, А. Колодій, О. Оболенський, С. Серьогін, В. Сороко, В. Толкованов, та ін. А ідентичність публічному управлінню надає його розгляд через призму архетипного підходу, першопочатківцем якого є видатний вчений Е. Афонін та представники його наукової школи.

Дослідженню окремих питань європейського досвіду децентралізації влади присвячено праці В. Авер'янова, Ю. Бойка, М. Горшеньова, Н. Гончарук, І. Заверухи, В. Куйбіди, Л. Лозовської, Н. Нижник, С. Серьогіної, Т. Стешенко, Ю. Шарова, А. Школика та ін. Утім, незважаючи на значні дослідження європейського досвіду децентралізації влади, а також прискорений шлях України в ЄС, актуальність цієї проблеми зростає.

Визначення невіршених раніше завдань загальної проблеми Незважаючи на численні публікації, в сучасній Україні відбувається процес еволюції моделей публічного управління, який супроводжується окресленням протиріч у визначеннях децентралізації публічного управління, що визначає доцільність представлення авторської дефініції явища, що досліджується, доведення впливу архетипів на розвиток публічного управління, особливо ролі впливу масової деліквентної поведінки зумовлює необхідність визначення серед ряду існуючих особливих або найвпливовіших в межах публічного управління проблем. У зв'язку з цим виникає також потреба в дослідженні позитивного європейського досвіду децентралізації влади та запровадження в національну систему публічного управління найбільш вдалих складових її моделей.

Мета. З огляду на зазначене вище, мета статті – теоретико-методологічне обґрунтування сучасної концепції децентралізації публічного управління, яке спирається на архетипи прямої демократії, та визначення найбільш придатних складових європейських моделей децентралізації публічного управління, в яких присутні компоненти, що враховують прояви масової деліквентної поведінки, в тому числі з боку зовнішнього середовища.

Досягнення мети зумовило постановку та вирішення наступних завдань: визначено теоретико-методологічного підґрунтя децентралізації публічного управління у вітчизняній науці;

визначено зв'язок публічного управління з архетипами, серед яких особливе місце займає архетип прямої демократії;

доведено доцільність розвитку публічного управління в Україні у відповідності до пріоритетів архетипу демократії;

обґрунтовано необхідність врахування можливості прояву явища масової деліквентної поведінки, в тому числі з боку зовнішнього середовища, як перешкоди на шляху України до європейської моделі децентралізації публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Децентралізація публічного управління у спеціальній літературі розтлумачується окремими науковцями як у більш широкому, так і вузькому сенсі (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення поняття «децентралізація»

№ з/п	Визначення	Джерело
1	Децентралізація — <u>система управління</u> , за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення <u>централізації</u>	[2]
2	Децентралізація — це специфічний метод управління, який є важливим для місцевої демократії та розвитку. Процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій у разі одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів	[3, с. 7]

3	Характерне для сфери державного управління явище, зумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, ... певний протилежний бік централізації, ... своєрідний засіб відображення централізації	[4, с. 16]
4	Самостійність у підходах до управління з урахуванням багатоманітності місцевих особливостей під час збереженні єдності в основному, у суттєвому	[5, с. 112]
5	Передання частини функцій державного управління центральних органів виконавчої влади місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, розширення повноважень нижчих органів за рахунок вищих за рівнем	[6, с. 111]

У вузькому значенні децентралізація публічного управління пов'язана, як правило, з виконавчою гілкою влади та розглядається як передача частини функцій, як правило, від органів виконавчої влади вищого рівня органам виконавчої влади регіонального або місцевого рівня, або органам місцевого самоврядування [6]. Тобто децентралізація публічного управління ототожнюється з розширенням повноважень нижчих органів за рахунок вищих за рівнем, або передачею повноважень, які були притаманні органам державної виконавчої влади органам місцевого самоврядування.

Децентралізація публічного управління у широкому сенсі більшість дослідників розглядають як певну систему управління [2], як специфічний метод управління [3], як явище, характерне для сфери державного управління [4], як самостійність у підходах до управління [5] тощо.

Отже, децентралізація трактується в спеціальній літературі найчастіше як явище, дія (процес передання) та характеристика управлінської дії (самостійність).

У 2014 році в Україні розпочалася адміністративна реформа децентралізації влади. Розпорядженням Уряду № 333-р була затверджена Концепція реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади (далі – Концепція), в якій зазначається, що діюча система місцевого самоврядування не відповідає потребам мешканців територіальних громад у державних послугах та не забезпечує їм комфортного та безпечного середовища проживання [7].

Відповідно Концепції реформа децентралізації передбачала створення нової ланки в системі адміністративного устрою України шляхом запровадження нової адміністративно-територіальної одиниці – об'єднаної територіальної громади (ОТГ). Для формування законодавчого підґрунтя

добровільного об'єднання суміжних територіальних громад, сіл, селищ, міст у 2015 році було прийнято Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [8]. Реформа децентралізації включає в себе кілька пов'язаних між собою реформ: територіальної організації влади, місцевого самоврядування, регіональної політики і міжбюджетних відносин. Це мало надати реальну можливість мешканцям ОТГ впливати на розбудову громади та розвиток свого регіону.

Рада Європи активно підтримувала реформу децентралізації в Україні. У рамках Плану дій Ради Європи для України на 2018-2021 роки була впроваджена Програма «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні» метою якої є сприяння ефективному функціонуванню системи місцевого самоврядування та надання населенню України послуг високої якості відповідно до європейських стандартів та успішних практик. Завдання Програми: вдосконалення правових засад місцевого самоврядування відповідно до європейських стандартів та успішних практик; зміцнення спроможності місцевих та регіональних органів публічної влади у реалізації ефективного сервісноорієнтованого публічного управління; підвищення обізнаності серед населення України щодо результатів та впливу децентралізації і реформи місцевого самоврядування, а також збільшення участі у місцевому врядуванні в поліетнічних громадах. [9]. Крім того, ОТГ мають відповідати стандартам територіального поділу країн Європейського Союзу для статистичних цілей рівня NUTS-3 [10].

Слід підкреслити, що децентралізація управління в Європі здійснюється на основі рамкових документів, серед яких:

1. Загальна декларація прав людини (прийнята у 1948 р.), якою об'єднано основні права та свободи людей, включаючи громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні та встановлено три види людських прав: негативні, позитивні та економічні права;

2. Міжнародний пакт про соціальні та економічні права, що набув чинності з 1976 р.;

3. Орхуська конвенція 1998 р. про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань навколишнього середовища, якою проголошено права громадян та завдання держаних органів їх забезпечувати.

Децентралізація управління в Європі здійснюється також на основі орієнтації на загальні принципи, які й враховуються під час прийняття національного законодавства.

Важливим в Європейському Союзі є відкритий метод координації (ВМК), який вперше згадується у Маастрихтському договорі 1992 року і

полягає в обмеженні ролі національних органів влади постановкою цілей, які мають бути узгоджені та прийняті всією інтегрованою спільнотою. ВМК розглядається як елемент «третього шляху» європейського управління, який забезпечує процес переговорів та знімає проблему «дефіциту демократії».

Децентралізація управління в Європі охоплена п'ятьма типами політичних мереж: 1) політична спільнота; 2) професійна спільнота; 3) міжуправлінська мережа; 4) мережа виробників; 5) проблемна мережа. Ці мережі сприяють діалоговому вирішенню існуючих проблем. При цьому, як зазначено К. Іванченко в [11] мережа – це договірна структура, яка складається з набору контрактів, що виникають на основі узгоджених формальних і неформальних правил комунікації. У політичних мережах діє особлива культура консенсусу.

Децентралізація управління у єдиному європейському просторі здійснюється з урахуванням формування поняття європеїзації, яка розуміється як процес створення, поширення та інституціоналізації офіційних і неофіційних правил, процедур, парадигм суспільної політики, стилів діяльності, які були визначені та консолідовані у європейському просторі, а потім – включені до національних адміністративних систем.

Децентралізація управління у єдиному європейському просторі означає, що:

не існує однозначних і жорстких норм, які визначають модель адміністрації;

європеїзація національних правових і адміністративних систем відбувається різними способами, з яких лише деякі передбачають вплив регулювань.

На єдиному європейському просторі спостерігається поєднання трьох моделей національних інституційних систем:

механізму інституційного достосування;

механізму зміни внутрішньонаціональної структури шансів і можливостей (зміна умов гри);

механізму зміни переконань та очікувань суспільних дійових осіб [12].

Термін «європейський адміністративний простір» (*European Administrative Space – EAS*) вживається для означення сучасної моделі публічної адміністрації, яку можна визначити як спільну європейську (*a common European model*). Вперше цей термін «європейський адміністративний простір» використано у документах Програми підтримки розвитку державного управління та менеджменту (далі – SIGMA) у 1998 р. для позначення середовища, сформованого політикою та нормами Європейського Союзу, що передбачає необхідність врахування на національному рівні

загальноприйнятих стандартів та практик Європейського Союзу щодо врегулювання суспільних відносин, які входять до предмету адміністративного права для забезпечення однорідного рівня забезпечення прав і свободи людини та громадянина [13].

Цю модель можна розглядати як нормативну, описову та аналітичну, яка слугує для кращого теоретичного розуміння проблеми, а адміністративна конвергенція чи конвенція щодо адміністративних рішень є протилежністю національних адміністративних систем, у яких структура (засади, форма, стандарти тощо) публічної адміністрації відповідають історії, традиціям та особливостям національного і державного розвитку.

Розвиток національних публічних адміністрацій пов'язується також із історією, специфікою устрою європейських держав та політичною культурою громадян.

З точки зору децентралізації управління в Європі можна виділити два аспекти поділу категорій держав:

1. Лежить характер правової системи держави (Бельгія, Велика Британія, Нідерланди, Данія, Іспанія, Люксембург і Швеція – парламентські монархії. Інші держави ЄС – республіки).

2. Стосується територіальної структури держав (більшість держав-членів ЄС – унітарні, відносно централізовані чи децентралізовані. Австрія, Бельгія та ФРН мають федеративний устрій).

Вказані особливості впливають на створення та діяльність органів влади з точки зору сфери їх впливу, компетенцій, рівня контролю тощо.

В основі зближення європейських моделей децентралізованого управління лежать два фактори:

1. Принцип демократичного характеру держави, що виходить із європейської політичної культури, вимагає встановлення відповідних цілей та методів їх досягнення (гарантування свободи прав особи, плюралізм, рівноправність, толерантність, демократична легітимація влади, діяльність публічних органів у рамках права) і проявляється, зокрема у способах формування та діяльності публічної адміністрації.

2. Поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову – визначає межі та результати діяльності публічних адміністрацій [14].

У багатьох європейських країнах одним з основних мотивів децентралізації є кращі перспективи місцевого розвитку.

Міське самоврядування можна визначити як децентралізовану форму управління.

В європейських країнах до головних цінностей управління суспільними справами належать ідеї субсидіарності та децентралізації.

Гарантом прав людини та прихильником демократичних принципів управління в співдружності країн ЄС є Рада Європи, яка запропонувала чітку правову форму, яка має характер засадничих принципів організації й функціонування місцевого самоврядування, що закріплено в Європейській хартії місцевого самоврядування (далі – Хартія) [3].

Головна ідея Хартії полягає в забезпеченні розвитку місцевого самоврядування – однієї з підвалин демократичного суспільства.

В Європі ХХ ст. одним із визначальних чинників розвитку місцевого самоврядування стало поширення політичної ідеології державного управління. В той же час моделі місцевого самоврядування в державах стійкої демократії, новодемократичних і пострадянських країнах різняться за певними концептуальними ознаками.

На засадах місцевого самоврядування Рада Європи виробила стандарти щодо організації й управління на місцях, що стало об'єднавчим чинником стосовно європейської моделі місцевого самоврядування.

На основі Хартії можна реалізувати безліч різних моделей місцевого самоврядування.

Кожна з держав, що приєдналася до Хартії, зобов'язана дотримуватись загальноєвропейських стандартів, але у ході цього має виробити свою національну модель місцевого самоврядування на основі власних потреб і традицій.

Згідно з нормативним означенням, за Хартією, «місцеве самоврядування означає право та спроможність місцевих влад у межах закону та своєї компетенції регулювати й управляти суттєвою часткою суспільних справ в інтересах населення» [3]. Це право реалізують ради або збори, що формуються на демократичних засадах. З цього означення випливає, що місцевій владі задля ефективного виконання своїх функцій обов'язково необхідна організаційна та фінансова автономія. Акцентується увага на реальній спроможності вирішувати питання місцевого значення, приймаючи управлінські рішення та забезпечуючи їх належними засобами (фінансовими, матеріальними, кадровими та іншими засобами).

У Хартії серед суб'єктів місцевого самоврядування на перше місце поставлені «ради або збори», а вже потім – територіальна громада з її безпосередніми формами демократії. Особливу увагу там зосереджено на компетентнісному та фінансовому забезпеченнях місцевого самоврядування, свободі вибору оптимальних структур управління й засобів, тобто на вільному визначенні організаційної структури.

Кожна держава-член Ради Європи виробила свою модель місцевого самоврядування, яка не порушує основних визначених у Хартії засад.

Отже, Україна, яка обрала європейський шлях розвитку, має сформувати відповідно її історичним, культурним, політичним та іншим особливостям національну модель децентралізації публічного управління, враховуючи європейські стандарти та досвід.

Більшість систем місцевого самоврядування європейських держав сьогодні мають за основу сформований адміністративно-територіальний устрій що є однією із важливих складових організації влади. Здійснюючи децентралізацію управлінських функцій державні органи так чи інакше стикаються з проблемою коригування адміністративно-територіального устрою, а саме змінюють його шаблі та елементи або роблять відповідні реформи в суспільстві. Досвід зарубіжних країн свідчить про те, що без удосконалення територіальної організації держави побудувати систему публічного адміністрування неможливо. Децентралізована державна влада з місцевою та регіональною автономією на сьогодні стає панівною формою західноєвропейської державної організації [15].

В сучасних умовах країна з абсолютно централізованим управлінням є атавізмом. Щодо децентралізації, то рівень її розвиненості є різним в залежності від політичних пріоритетів керівництва, діалогу між владою та суспільством, впливовості суспільних інститутів.

На наш розсуд децентралізація має ряд переваг: максимальне наближення органів виконання рішень до споживачів соціальних послуг; можливість розгляду значної кількості рішень із залученням громадськості; можливість узгодженості інтересів представників більшості територіальної громади; зменшення витрат на здійснення публічного управління за рахунок мінімізації кількості управлінських рівнів, що позитивно впливає на зниження рівня транзакційних витрат в локальному масштабі, а через це – на зростання соціально-економічних показників в регіональному контексті. Тобто включення в управлінський процес архетипів дозволяє забезпечити ефективність управління.

В якості ілюстрації наведемо процес основних надходжень в бюджети ОТГ (табл. 2).

Таблиця 2

Основні надходження в бюджети ОТГ [10]

Надходження	Частка, що залишається в бюджеті ОТГ	Надходження	Частка, що залишається в бюджеті ОТГ
податку на доходи фізичних осіб	60%	податку на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності	100%
екологічного податку	25%	податку на майно (нерухомість, земля, транспорт)	100%
акцизного податку з реалізації підакцизних товарів	5%	збір за місця паркування транспортних засобів	
єдиного податку	100%	туристичний збір	
акцизного податку з пального	13,44%	рентні плати за користування надрами, за спеціальне використання води та водних об'єктів і лісових ресурсів	

Зробимо наголос на те, що сукупність операцій в середовищі: територіальна громада – публічне управління можна розглядати як некомерційний ринок, де головною метою є не комерційний прибуток, а зниження транзакційних витрат, тобто отримання суспільного надлишку за рахунок зменшення витрат на контрольні процедури та операції, оскільки кількість контролюючих органів зменшується, а в контролі приймають участь структури громадянського суспільства. Поряд з цим прозорість діяльності публічних адміністрацій зменшує витрати, пов'язані з корупцією. Некомерційний ринок соціальних послуг, що надаються публічними

адміністраціями, не входить у протиріччя ані зі структурами унітарної держави, ні з розвинутою структурою громадянського суспільства.

Можливості ефективного державного впливу на суспільні процеси навіть за найкращих намірів є досить обмеженими, і держава не здатна розв'язати всіх проблем, які постають перед громадянами. Тому децентралізація є необхідним компонентом процесу демократизації країни, який базується на архетипі прямої демократії.

Основні проблеми правового, фінансово-економічного, інституційного та суспільно-політичного характеру, що стримують розвиток місцевого самоврядування, є наступні: відсутність правового закріплення територіальної основи місцевого самоврядування та відсутність системи правового впливу держави на діяльність органів місцевого самоврядування; надмірна централізація ресурсів та повноважень; дублювання повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; відсутність державного стимулювання громади до саморозвитку та ініціативності; диспропорції одиниць адміністративно-територіального устрою; криза кадрової політики на рівня місцевого самоврядування; корпоратизація органів місцевого самоврядування та відчуження їх від населення; не усвідомлення існування архетипів та ігнорування впливу архетипу прямої демократії на суспільні процеси.

Досвід зарубіжних країн та найновіші наукові дослідження дозволяють виокремити такі передумови успішної імплементації децентралізаційних явищ та ефективного управління в системі децентралізованої влади: утвердження принципу верховенства права; визнання та гарантії місцевого самоврядування; рівний правовий захист усіх форм власності; демократичне й ефективне виборче законодавство; незалежність, ефективність, доступність і прозорість судової системи, функціонування інститутів адміністративного судочинства; досконалий бюджетний процес та висока фінансова дисципліна; наявність адекватних соціальних стандартів; розвинутий громадський сектор або стійка тенденція до його розвитку; інші передумови [16, с. 14].

Переходу України до формування національної моделі децентралізації влади, яка б відповідала європейським стандартам та досвіду найбільш розвинених європейських країн, з початку повномасштабного вторгнення росії з 22.04.2022 р. і по сьогоднішній день перешкоджає в тому числі масова деліквентна поведінка російських окупантів, яка пов'язана з порушенням ними соціальних норм і певними відхиленнями, що носять кримінальний характер.

Важливого значення в цих умовах набуває якість чинної нормативно-правової бази місцевого самоврядування, її здатність бути ґрунтовною основою щодо тих процесів, які відбуваються у правовому регулюванні

місцевого самоврядування і є характерними рисами сучасного етапу розвитку регіональних соціально-економічних систем. Значної актуальності у контексті реформування системи територіальної організації влади в Україні набувають проблеми визначення способу конституційно-правового регулювання повноважень органів місцевого самоврядування. Цінність локального підходу до правового регулювання статусу органів місцевого самоврядування та локальної правотворчості загалом втрачається, фактично позбавляючи предмета правового регулювання.

Зміни в теоретичних підходах до регіонального та місцевого самоврядування, а саме орієнтація на ініціативу з боку територій, призводять до переорієнтації політики в напрямі децентралізації, що створює умови для горизонтальної співпраці при більш детальному розумінні реальних проблем. Акценти зміщуються з розвитку фізичної інфраструктури на розвиток людського потенціалу. Разом з цим зростає потреба в усвідомленні архетипу прямої демократії, дослідженні його природи та створенні передумов до дієвого впливу архетипу на суспільно-політичні процеси. Головною метою стає чітке визначення місця регіону у світовій економіці та сприяння розвитку кластерів у секторах, які мають найвищий потенціал і можуть підтримувати розвиток інших секторів. Самодостатнє зростання стало новою формою успіху регіонів. Демократизація регіональних інституцій і установ може відкрити їх для більш широкого кола учасників. Ці тенденції посилено змінами у системі функціонування публічного управління, відмовою від централізованого підходу та уніфікованих політик на користь децентралізації.

У процесі створення нової децентралізованої системи управління необхідним елементом є поєднання загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів, врахування місцевої специфіки соціально-економічного, політичного та культурного розвитку. Зазначені інтереси формуються під впливом архетипів, зокрема архетипу прямої демократії, який є передумовою децентралізації. Децентралізаційні дії мають своїм об'єктом, передусім, сферу місцевого самоврядування і здійснюються на основі законодавчого делегування громадам певних повноважень держави з метою формування нових партнерських стосунків між державою та громадами, що базуються на архетиповій парадигмі.

Висновки. Таким чином, зазначене вище дало нам можливість визначити ряд пріоритетів у формуванні національної моделі децентралізації публічного управління з урахуванням європейських стандартів і протидії зовнішній масовій деліквентній поведінці з боку російського агресора:

- нагромадження синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу країни з подальшим його розподілом на національному

рівні з урахуванням архетипів (мова йде про створення національних та регіональних інтегрованих структур, ТНК та кластерів, до складу яких можуть входити всі організації, що надають публічні послуги);

- управління процесами надання публічних послуг у напрямі підвищення їх рівня та поширення охоплення громадян суспільства публічними послугами;

- створення умов для трансформації синтезованого капіталу у гео економічний капітал країни, який має забезпечувати водночас ефективність створення інноваційної моделі розвитку підприємств та соціально-економічний розвиток країни з посиленням впливу публічного адміністрування на суспільні процеси;

- забезпечення децентралізації управління в суспільстві як наслідку впливу архетипу прямої демократії з метою забезпечення дієвості публічного управління.

Слідування зазначеним пріоритетам, що сприяють забезпеченню дієвості національної моделі децентралізації публічного управління, дає можливість визначити напрями поширення демократизації на підставі одного з найважливіших архетипів архетипу прямої демократії.

Література:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
2. Децентралізація. URL: <http://uk.wikipedia.org>.
3. Негода В.; Сах Дж.; Полонський М. та ін. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування : навч. посіб. для посадових осіб місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. К. : ПРООН/МПВСР, 2007. 206 с.
4. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація : монографія / відп. ред. проф. Н. Р. Нижник. Київ. : УАДУ при Президентові України, 1997. 448 с.
5. Одінцева Г. С.; Мостовий Г. І.; Амосов О. Ю. та ін. Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у таблицях і схемах /; за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Г. С. Одінцової. Харків: ХарПІ УАДУ, 2002. 492 с.
6. Державне управління та державна служба : Словник-довідник / укл. О. Ю. Оболенський. Київ: Вид-во КНЕУ, 2005. 480 с.
7. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження КМУ від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>.
8. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України № 676-VIII від 04.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
9. Програма «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні» : URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/providers/ofis-rady-yevropy-v-ukraini>.
10. Гавкалова Н; Лола Ю. Демократична децентралізація та діджиталізація органів влади: досвід євросоюзу. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 36. С. 300–306.

11. Іванченко К. О. Концептуалізація поняття «політична мережа»: основні підходи. *Науковий журнал «Політикус»*. 2018. Вип 3. С. 9–14.
12. Гнидюк Н.; Новака-Фар А.; Гонцяж Я. та ін. Механізми координації європейської політики: практика країн-членів та країн-кандидатів. Київ : Міленіум, 2003. 384 с.
13. Білоус-Осінь Т. І. Стан впровадження концепції «Європейського адміністративного простору» в Україні: URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle>.
14. Лахижа М. І. Модернізація публічної адміністрації: теоретичні та практичні аспекти. Полтава : РВВ ПУСКУ. 2009. 289 с.
15. Багмет М.; Євтушенко О. Базові принципи діяльності територіальних інститутів управління в контексті Європейської хартії місцевого самоврядування *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. 2007. Т. 69. Вип. 56. Політичні науки. – Миколаїв: Вид. МДГУ ім. Петра Могили. С. 56–60.
16. Бориславська О.; Заверуха І.; Захарченко Е. та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». К. : ТОВ «Софія». 2012. 128 с.

References:

1. Konstytuciya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian]
2. Decentralizacziya [Decentralization]. URL: <http://uk.wikipedia.org> [in Ukrainian]
3. Negoda V., Sax Dzh., Polonskyj M. та in. (2007) Decentralizacziya та efektyvne misceve samovryaduvannya : navchalnyj posibnyk dlya posadovykh osib miscevykh та regionalnykh organiv vlady та fakhivciv z rozvytku miscevogo samovryaduvannya [Decentralization and effective local self-government: a training manual for officials of local and regional authorities and specialists in the development of local self-government]. Kyiv.: PROON/MPVSR, 206 p. [in Ukrainian]
4. (1997) Derzhavne upravlinnya v Ukraini: czentralizacziya i deczentralizacziya: monografiya [Public administration in Ukraine: centralization and decentralization: monograph]. N. R. Nyzhnyk (Eds). Kyiv. : UADU pry Prezydentovi Ukrainy, 448 p. [in Ukrainian]
5. Odinczova G. S., Mostovyj G. I., Amosov O. Yu. та in. (2002) Derzhavne upravlinnya i menedzhment : navchalnyj posibnyk u tablyczyakh i skhemakh [Public administration and management: a study guide in tables and diagrams]. G. S. Odintsova (Eds). Kharkiv. : HarRY UADU HarRI UADU, 492 p. [in Ukrainian]
6. Obolenskyj O. Yu. (2005) Derzhavne upravlinnya та derzhavna sluzhba : Slovnyk-dovidnyk [Public administration and public service: Dictionary-reference] Kyiv : Vyd-vo KNEU. 480 p. [in Ukrainian]
7. The concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine: Decree of the CMU dated 01.04.2014, № 333-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> [in Ukrainian]
8. On the voluntary association of territorial communities: Law of Ukraine No. 676-VIII of 09/04/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> [in Ukrainian]
9. The program "Decentralization and reform of local self-government in Ukraine" : URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/providers/ofis-rady-yevropy-v-ukraini> [in Ukrainian]
10. Gavkalova N., Lola Yu. (2019) Democratic decentralization and digitization of government bodies: the experience of the European Union // *Market infrastructure*. No. 36. 300–306 [in Ukrainian]

11. Ivanchenko K. O. (2018) Konceptualizacziya ponyattya «politychna merezha»: osnovni pidkhody [Conceptualization of the concept of "political network": basic approaches]. *Naukovy`j zhurnal "Polity`kus" – Scientific magazine "Politikus"*, issue 3. pp. 9–14 [in Ukrainian]
12. Gnydyuk N., Novaka-Far A., Gonczyazh Ya.ta in. (2003) Mexanizmy koordynacziyi yevropejskoyi polityky: prakty`ka krayin-chleniv ta krayin-kandydativ [Mechanisms of European policy coordination: practice of member countries and candidate countries]. Kyiv: Milenium. 384 p. [in Ukrainian]
13. Bilous-Osin T. I. Stan vprovadzhennya koncepcziyi «Yevropejs`kogo administraty`vnogo prostoru» v Ukrayini [The state of implementation of the concept of "European administrative space" in Ukraine]. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/> [in Ukrainian]
14. Lakhyzha M. I. (2009) Modernizacziya publichnoyi administracziyi: teoretychni ta praktychni aspekty [Modernization of public administration: theoretical and practical aspects]. Poltava : RVV PUSKU. 289 p. [in Ukrainian]
15. Bagmet M., Yevtushenko O. (2007). Basic principles of territorial management institutes in the context of the European charter of local self-government // *Scientific works: Scientific and methodological journal. Book 69. Vol. 56. Political sciences.* Mykolaiv: Ed. MSU named after Petra Mohyly. pp. 56–60 [in Ukrainian]
16. Borislavska O., Zaverukha I., Zakharchenko E., etc. (2012). Decentralization of public power: experience of European countries and prospects of Ukraine / The Swiss-Ukrainian project "Supporting decentralization in Ukraine - DESPRO". - K.: LLC "Sofia". 128 p. [in Ukrainian]

УДК 35:316.77:341.1/8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-49-64](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-49-64)

Голованова Наталя Вікторівна кандидат наук з державного управління, м. Київ, тел.: (097) 946-90-79, <https://orcid.org/0000-0002-6729-2226>

«SLOW LIFE» і «DIE-IN» ЯК ЯВИЩА АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ У ПЕРІОДИ ІСТОРИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Анотація. Уточнені особливості конвергентної війни. Наголошено, що така війна являє собою поєднання фізичних і когнітивних дій і точиться у всіх просторах відразу: соціальному, ментальному, геополітичному, економічному, екологічному, локальному і глобальному, - тому більшість запитань вичерпних відповідей поки що не мають, при цьому вони важливі і потребують нових запитань і аналізу. Названі основні злочинні явища повномасштабної війни, яка розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року. Уточнено особливості когнітивно-ментального терору з боку Росії. Зазначено, що пауза споглядання, сам простір споглядання, розмірковування і мовчання стають потужним інструментом дослідження витоків і причин цієї війни.

Визнано, що безпрецедентно глибоким дослідженням російської кривавої історії є праця Мирослава Поповича «Червоне століття», у якій він відзначає, що Росія належить до православного цивілізаційного типу, досліджує цей тип на прикладах бачення Росії «зсередини» і звертається до праць Данилевського, Достоевського, Ламанського та слов'янофілів.

Представлені основні принципи філософії Slow Life (уповільненого, вдумливого життя), а також суміжних із нею філософії медитації, майндфулнесу та недії, філософії небуття і ву-вей як проявів антропоцентризму і водночас інструментів дослідження причин і наслідків російської агресії. Розглянуті інтерпретації понять Лалу і Плотина. Проаналізовані основні принципи управління майбутнього. Завдано критики практикам насильства та двобою як традиції суспільного життя. Особлива увага приділена обґрунтуванню філософії пацифізму – зокрема представлені висновки Айнштейна, Рассела та Кінга, а також приведені імена пацифістів-сучасників з різних країн світу та названі пацифістські рухи. Розглянуті принципи миру у Європі та світі.

Зроблено висновок про важливість спирання на історичні витоки української державності і про те, що Україна здатна втілити у європейському медіапросторі цінності, які їй притаманні з часів Київської Русі. Уточнено, що

особливостями саме філософії Київської Русі є синкретизм, різноманітність підходів і поліфонія, кордоцентризм і любомудріє, києвоцентризм, єрусалимоцентризм і подорож, погляд на Київ як на втілення ідеї «граду Божого» на землі. Наголошено, що головним надбанням України як нової незалежної держави є вільний, тобто достатній, гідний розвиток кожного українця. Підкреслено, що захист цієї свободи як основоположної засади і підґрунтя єдності українського суспільства є головною передумовою її сталої безпеки, безпеки Європи, світу у повоєнні часи.

Запропоновані принципи збереження миру у світі, зміцнення української державності, удосконалення інформаційної політики і шляхи початку вивчення країни-агресора «зсередини» з метою сталого забезпечення України і світу у повоєнні часи.

Ключові слова: наративи, конвергентна війна, цивілізація, агресія Росії, принципи управління, медитація, майндфулнес, насильство, двобій, пацифізм, мирний договір, ву-вей, європейська єдність, інформаційна політика, безпека

Holovanova Natalia Viktorivna Ph.D. of sciences in public administration, Kyiv, tel.: (097) 946-90-79, <https://orcid.org/0000-0002-6729-2226>

«SLOW LIFE» and «DIE-IN» AS PHENOMENA OF ANTHROPOCENTRISM IN A PERIOD OF HISTORICAL TURBULENCE

Abstract. Features of convergent warfare are clarified. It is emphasized that such a war is a combination of physical and cognitive actions and takes place in all spaces at once: social, mental, geopolitical, economic, ecological, local and global, so most of the questions don't yet have comprehensive answers, while they are important and need new questions and analysis. The main criminal phenomena of the full-scale war, which began in Ukraine on February 24, 2022, are named. The peculiarities of cognitive and mental terror on the part of Russia are specified. It is noted that the pause of contemplation, the very space of contemplation, reflection and silence become a powerful tool for researching the origins and causes of this war.

It is recognized that the work of Myroslav Popovich «The Red Age» is an unprecedentedly deep study of Russian bloody history, in which he notes that Russia belongs to the Orthodox civilizational type, examines this type using the examples of seeing Russia «from the inside» and refers to the works of Danilevsky, Dostoevsky, Lamansky and Slavophiles.

The main principles of the philosophy of Slow Life (slowed down, thoughtful life) are presented, as well as the related philosophies of meditation, mindfulness and non-action, the philosophy of nothingness and woo-wei as manifestations of anthropocentrism and at the same time tools for researching the causes and consequences of Russian aggression. Interpretations of the concepts of Lalu and Plotinus are considered. The main principles of future management are analyzed. The practices of violence and dueling as a tradition of social life are criticized. Special attention is paid to the justification of the philosophy of pacifism – in particular, the conclusions of Einstein, Russell and King are presented, as well as the names of contemporary pacifists from different countries of the world and named pacifist movements. The principles of peace in Europe and the world are considered..

The conclusion is made about the importance of relying on the historical origins of Ukrainian statehood and that Ukraine is able to embody in the European media space the values inherent to it since the days of Kyivan Rus. It is clarified that the peculiarities of the philosophy of Kyivan Rus are syncretism, diversity of approaches and polyphony, cordocentrism and libertarianism, Kyivocentrism, Jerusalemocentrism and travel, a view of Kyiv as the embodiment of the idea of «God's hail» on earth. It was emphasized that the main asset of Ukraine as a newly independent state is the free, i.e. sufficient, dignified development of every Ukrainian. It is emphasized that the protection of this freedom as the fundamental basis and foundation of the unity of Ukrainian society is the main prerequisite for its permanent security, the security of Europe, and the world in post-war times.

Principles of preserving peace in the world, strengthening Ukrainian statehood, improving information policy, and ways to start studying the aggressor country «from the inside» with the aim of permanently securing Ukraine and the world in the post-war era are proposed.

Keywords: narratives, convergent war, civilization, Russian aggression, management principles, meditation, mindfulness, violence, duel, pacifism, peace treaty, woo-wei, European unity, information policy, security

Постановка проблеми. Якщо говорити про російську агресію 2014-2023 рр., то поки що маємо час конкретних історій, трагічних і тих, які надихають. Ці історії творять літопис подій і надають перші пояснення цим подіям, їх причинам та прогнозують наслідки. Це час наративів.

Час історій реальних у неодноскладовому викладенні, з розгортанням сюжетів у глибину ще не настав. Відповідно непростим бачиться науковий аналіз конвергентної війни, яка являє собою поєднання фізичних і безконтактних (когнітивних – інформаційних, ментальних) дій і точиться у всіх просторах відразу: соціальному, ментальному, геополітичному,

економічному, екологічному, локальному і глобальному. І більшість запитань вичерпних відповідей поки що не мають. При цьому вони важливі і потребують нових запитань і аналізу.

Більш того, історії, які розповідаються вголос, міфологізовані. Міф є способом ідентифікації і виживання.

У періоди турбулентності у суспільстві посилюється практика двобою – дзеркальна відповідь на чорно-білі кольори і водночас їх першопричина (двобій як парадигма існування модерного і постмодерного людства, коли співіснування пропорційне, на рівних умовах майже неможливе, володарює принцип – хто кого).

Тому сам метод дослідження явищ, які викликають численні запитання, мають щодня розвиток і змінюють картину війни, чи навряд може бути одномірним, задалегідь відомим, таким, який передбачає остаточні або навіть приблизно остаточні відповіді.

Назвемо основні злочинні явища повномасштабної війни, яка розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року:

фізичний тероризм російських військ, порушення Росією міжнародних конвенцій щодо ведення бойових дій;

екологічний тероризм;

акустичний тероризм;

інформаційний і когнітивно-ментальний терор з боку Росії (фейки, симулякри і брехливі наративи Кремля; боротьба за символи, насадження рашистської ідеології, намагання позбавити українців волі та української ідентичності шляхом окупації, вимкнення зв'язку і інтернету, катування, загроз і розстрілів, застосування окупаційного телерадіомовлення на прикордонні).

Війна як така не має пояснень і теоретичного обґрунтування. Агресія із застосуванням фізичної зброї, яка спричинює загибель людей, виходить за межі права, норм моралі і є злочином. Між тим, війну та її причини, причини насильницьких дій агресора треба дослідити. Чи це можливо?

Навіть уявна сфера сприйняття подій гальмує і потребує додослідження, домислення, урахування усіх потуг зрозуміти і вдіяти, і навіть метапотуг, використання метаметодів, метадій, метанамірів.

Це зрозуміло: новітність явища сучасної конвергентної війни потребує додаткового визначення методів дослідження і надає самим проявам і подіям дещо інакший характер. Slow Life – уповільнене, вдумливе життя, - і Die-in – вмирання живцем (вільна інтерпретація) – приклади такої «іншості», які зі свого боку продукують «інші» практичні підходи і пропозиції.

Маємо нове понад'явище – співпадіння сутності явища і метода його дослідження. Зрозуміла сутність – зрозумілий метод, і навпаки.

У метачасі російсько-українського протистояння продукування відповідей на важливі, тим паче актуальні запитання уповільнює невизначеність як одна з головних характеристик цього часу. Тим не менш мусимо рушити з місця – з точки невизначеності, відійти від стану «запитань без відповідей».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження теми війни та її причин внесли зокрема Роберт Геддес, англійський історик та політолог, автор книги "Стратегія миру"; Карл фон Клаусвіц, німецький військовий теоретик та письменник, автор книги "Про війну"; Майкл Корт, американський історик, автор книги "Війна у світі сьогодні"; Фрідріх Шелдон, німецький соціолог, автор книги "Соціологія війни"; також українські автори Дмитро Кулеба, автор книги «Війна за реальність. Як перемогти у світі фейків, правд і спільнот»; Георгій Почепцов, автор книг «Сучасні інформаційні війни», «Когнітивні війни», та ін.

Зокрема війну як зіткнення цивілізацій розглядають Стівен Пінкер («Наукове обґрунтування насильства в людській історії»), Едвард Саїд («Орієнталізм») і Семюел П. Хантінгтон («Зіткнення цивілізацій і новий світовий лад»).

Безпрецедентно глибоким дослідженням російської кривавої історії є праця Мирослава Поповича «Червоне століття» [1]. Мирослав Попович наводить відомості щодо типологізації по С. Хантінгтону, відзначає, що Росія належить до православного цивілізаційного типу.

«Що ж таке російський («православний») цивілізаційний тип? Характеристики православного суспільства у західних авторів нас, що знають Росію «зсередини», не можуть задовольнити. Краще звернутись до істориків та історіософів самої Росії, які добре знали і свою, і європейську історію а культуру. До того ж, концепція культурно-історичних типів виникла саме в Росії тих пророчих сімдесятих років дев'ятнадцятого століття» [1, с. 16].

Мирослав Попович підкреслює, що першим сформулював ідею і створив класифікацію культурно-історичних типів Микола Данилевський («Россия и Европа», 1869-1871 рр.). Він звертається до думок російських славістів, письменників Володимира Ламанського, Федора Достоєвського, Федора Тютчева, слов'янофілів. Важливо, що Мирослав Попович аналізує їх систему поглядів різнобічно, теж «зсередини».

Ми можемо приводити ще цікаві джерела, які стосуються дослідження контекстних питань війн, їх причин, конкретно агресії Росії.

І вже на етапі дослідження джерел і обмірковування питання: «Що нового я можу сказати про війну російську агресію 2022-2023 рр.?» - ми мусимо визнати, що пауза споглядання, сам простір споглядання, розмірковування і мовчання стає інструментом дослідження на даному етапі. Інструментарій визначає характер і у певній мірі якість дослідження, а також забезпечує отримання певних результатів.

Метою статті є з'ясування сутнісних характеристик новітніх явищ Slow Life – уповільнене і вдумливе життя, - і Die-in – вмирання живцем, у контексті періодів турбулентності, зокрема російської агресії 2014-2023 рр., як інструментів дослідження цієї агресії.

Виклад основного матеріалу. Стиль життя Slow Life не має конкретної організації чи руху, однак у світі є багато людей, які віддають перевагу повільному та збалансованому підходу до життя – це філософи, письменники, художники, музиканти та інші творчі та креативні особистості, які пропагують цінності, що відповідають принципам Slow Life. Серед апологетів Slow Life – англійський письменник та психотерапевт Аллен Карп, британський журналіст та автор книг Карл Гоноре, прибічники філософії Ікігай, концепції життя та її впливу на японську культуру Гектор Гарсія, Барнс Джастін, Юкарі Мітцухаші, Кен Могі, провідники принципів гуманократії та антропоцентризму у діловому житті соціуму Мікеле Занін, Фредерік Лалу, Хемін Сунім, та ін.

Гасло праць британського журналіста та автора книг Карла Гоноре: «У світі, залежному від швидкості, повільність є суперсилою» [2].

Фредерік Лалу – французький економіст, який займається проблемами соціальної теорії та антропології. Відомі його праці «Антропология світової системи: глобалізація, міжнародні відносини та культура» (*Anthropologie de la mondialisation: Globalisation, mondialité, universalisation*, 2007); «Загальна економічна теорія: різні підходи» (*Théorie économique générale: les grands courants*, 2012); «Орієнтири для трансформації світової системи» (*Repères pour une transformation de la mondialisation*, 2011); «Антропология сучасних світових проблем» (*Anthropologie des mondes contemporains*, 2015) та ін. [3].

Принципи управління майбутнього Фредерік Лалу бачить такі: ніхто не може занапасти хорошу ідею; кожен може зробити свій внесок; кожен може стати лідером; ніхто не може диктувати іншим свою волю; вам не потрібно миритися з хуліганами та тиранами тощо.

Фредерік Лалу висуває ідею натхненних робочих спільнот і будує модель динамічної спіралі. Парадигмам устрою управлінського процесу він надає кольори, від інфрачервоної парадигми до опалової, опалова – це самоврядування/самоуправління, цілісність, еволюційне призначення.

У турбулентні часи особливої актуальності набуло платонівське *metaxis* – коливання між протилежним і одночасне їх використання. Платонівське поняття частково визначає зміст метапросторів. А вчення Плотина про подвійну діяльність продукує таке: «від Єдиного «через розмаїття» походить множинність іншого – необмежена «вторинна» діяльність, яка ще не є Розумом, а є утворюючою силою – таку діяльність Плотин називає «невизначене життя» (або «невизначена діада» - принцип множинності і невизначеності, існування якого було сформоване в найдавнішій платонівській традиції); вторинна і необмежена діяльність, яка бере початок від Єдиного, до нього, зрештою, і повертається з певного роду «оберненням». [4, с. 393].

У зв'язку з цим Плотин говорить про «погляд, який ще не бачить». Такий тип мислення – не «дискурсивний», не «інференційний», а охоплює «все відразу». За Платином, «бачення форм з боку Розуму уподібнюється світлу, що бачить інше світло, без зовнішніх засобів» [4, с. 394-395; 5].

Slow Life — це філософія та спосіб життя, який наголошує на уповільненні темпу життя, спрощенні повсякденної діяльності та зосередженні на значущих враженнях.

Рух Slow Life виник у Італії у 1980-х роках як реакція на стрімкий і стресовий спосіб життя, який вели багато людей. Відтоді рух поширився на інші частини світу, включаючи Північну Америку та Японію.

Деякі з ключових принципів філософії Slow Life включають: уповільнення темпу життя з метою підвищення зосередженості і усвідомлення; розвиток уважності: усвідомленість передбачає бути повністю присутнім і залученим у поточний момент, без засудження чи відволікання; спілкування з іншими; повагу до навколишнього середовища; позбавлення людьми самих себе надмірного споживання та егоїзму.

З філософією Slow Life тісно пов'язана філософія споглядання та спостереження (іноді називається «філософією уважності»), яка відноситься до концепцій, що розвиваються в галузі медитації та майндфулнесу. Головна ідея полягає в тому, щоб стати свідомим спостерігачем своїх думок, емоцій та фізичних відчуттів, зосередитися на моменті «тут і зараз», а також розвивати уважність і відчуття присутності. Основоположниками філософії медитації та майндфулнесу вважаються Джон Кабат-Зінн, Джон Каплан, Шарон Салзберг, Джон Хайнс, Тхіч Нат Хань.

Майндфулнес – це практика уважності та свідомості, яка полягає в тому, щоб бути присутнім в даний момент і свідомо сприймати свої думки, емоції та фізичні відчуття. Це також може включати уважне спостереження довкілля та взаємодії з іншими людьми.

З філософією Slow Life також тісно пов'язана філософія недії, також відома як філософія бездіяльності або філософія нечинення. Ця філософська концепція ґрунтується на ідеї про те, що досягнення глибокого розуміння і гармонії можливе через прийняття невтручання та недії. Така філософія має свої корені в традиціях Давнього Сходу, зокрема, в китайській філософії даосизму та в індійській філософії йоги. У філософії даосизму поняття "ву-вей" (бездіяльність, нечинення) займає важливе місце як символ природної гармонії та духовної спокою. У філософії йоги практикування ахімси (ненасильства) та асан (пози для медитації) також використовується для досягнення внутрішньої гармонії та спокою. Серед відомих представників філософії недії можна виділити Лао-цзе, Рамана Махарші, Жанну де Салзман та Чуан-цзи.

Хоча концепція недії зазвичай асоціюється з пасивністю, це не означає, що ця філософія не передбачає дії взагалі. Натомість, вона підкреслює значення дії, яка випливає з глибокого розуміння природи речей та ситуацій. За цією філософією, дії повинні бути природними та ефективними, а не нав'язаними та маніпулятивними.

Філософія недії продовжує бути актуальною в сучасному світі, зокрема у обґрунтуванні пацифізму.

Пацифізм – це філософія, що вважає війну і насильство неприпустимими засобами вирішення конфліктів і пропонує мирні шляхи вирішення різних питань. В основі пацифізму лежать ідеї про знищення війни як форми насильства, розвиток і мирне співіснування між людьми, незалежно від їхньої національності, раси, релігії та інших характеристик.

Ідеї пацифізму були висловлені в різних культурах та релігіях на протязі історії людства. Зокрема, Ганді в Індії та Мартін Лютер Кінг у США застосовували пацифістські методи боротьби за свої права.

Основоположником нової концепції миру у Європі став Іммануїл Кант. Ідеї його «Проекту вічного миру» такі: мирний договір знищує всі причини майбутніх воєн; жодна держава не може бути захоплена іншою як спадок або в результаті обміну, купівлі, або як подарунок; постійні армії згодом повинні зникнути; має бути заборонене використання державних позик на підготовку до війни та її ведення; жодна держава не має права втрутитися у справи іншої держави; жодна держава під час війни не може проводити такі дії, які унеможливають взаємну довіру в майбутньому.

Після Другої світової війни популярність пацифізму зросла в багатьох країнах, особливо серед молоді та інтелектуалів, які відчували на собі жахливі наслідки війни. Було створено різні організації та рухи, присвячені пропаганді пацифізму та мирного вирішення конфліктів.

Один з найбільш відомих пацифістських рухів після Другої світової війни – це Міжнародна антивоєнна коаліція (International Peace Campaign), створена в 1949 році у Лондоні, що об'єднала понад 200 організацій у більш ніж 40 країнах світу. У 1950-х роках з'явилися інші рухи, такі як Американський комітет з відмови війни (American Committee for Non-Violent Action), Лондонський антивоєнний рух (London Pacifist Action), Міжнародна федерація для прав людини (International Federation for Human Rights) та багато інших.

Популяризації пацифізму сприяли видатні публічні діячі та мислителі, які відкрито виступали проти війни та насильства, зокрема Альберт Айнштейн, Мартін Лютер Кінг, Берtrand Рассел та інші.

Альберт Айнштейн вважав, що війна – це зло, якому можна запобігти тільки шляхом здійснення міжнародних зусиль з розвитку мирних відносин. Одна з його відомих цитат, яка відображає його погляди на війну, звучить наступним чином: «Я не знаю, якою зброєю здійснюватиметься третя світова війна, але у четвертій війні будуть використовувати палиці та камені».

У 1932 році Айнштейн створив Міжнародну спілку роззброєння (International Disarmament Association). Він брав участь у роботі Конгресу за світовий мир (Congress for World Peace) у 1949 році. Після закінчення Другої світової війни Айнштейн підписав Заклик до роззброєння, який був надісланий до урядів США та СРСР в 1955 році, а також Маніфест Рассела-Айнштейна, який закликав до заборони використання ядерної зброї.

Айнштейн вважав, що війна – це продукт некультурної та незрілої людської поведінки, яку можна змінити шляхом культурного та духовного розвитку [6].

Основні ідеї пацифізму Альберта Айнштейна можна знайти у його творах «Ідеї та оповіді» (Ideas and Opinions), 1954, і «Моє свідоме ставлення до війни» (My Attitude Towards War), 1931.

Берtrand Рассел вважав, що війна не вирішує справжніх конфліктів, а тільки приводить до страждань, руйнування та втрат людського життя. За Расселом, кожна людина має право на життя та свободу, і вважав, що відмова від війни є необхідною для досягнення цих цілей. Він стверджував, що війни порушують основні принципи справедливості, рівності і свободи і що мир можна досягти тільки шляхом дипломатії, переговорів і співробітництва між країнами. Основні ідеї Бертранда Рассела щодо пацифізму містяться у його ряді творів, зокрема: "The Ethics of War" (1915), "The War and Non-Resistance" (1915), "The Practice and Theory of Bolshevism" (1920), "Proposed Roads to Freedom" (1918), "Power: A New Social Analysis" (1938) [7-11].

Рассел підтримував ініціативи з мирних протестів та сприяв створенню організацій, таких як Комітет 100, що об'єднував вчених, письменників і інших

впливових особистостей з метою популяризації ідеї миру, ядерного роззброєння та недопущення війни.

У книзі "Історія західної філософії" Бертранд Рассел підкреслив, що пацифізм не є просто відмовою від війни, але це активна політична позиція, що вимагає систематичних зусиль для вирішення конфліктів мирними засобами [12].

Рассел розглядав пацифізм як фундаментальну моральну ідею. Він стверджував, що війна часто породжує нові конфлікти і насильство, створюючи безкінечне коло насилля. Він підкреслював, що мир є передумовою для розвитку суспільства, наукового прогресу та благополуччя людей. Рассел активно підтримував рух за встановлення міжнародного суду та міжнародних угод, що б обмежували зброю та регулювали конфлікти. Він вважав, що створення ефективної системи міжнародного права може забезпечити більш мирне і стабільне міжнародне співробітництво. Загалом, погляди Рассела на пацифізм були проникнуті глибокою гуманістичною філософією.

Мартін Лютер Кінг мав багато пацифістських ідей і принципів. Ось декілька з них:

Насильство не може бути вирішенням конфліктів. Насильство вирішує конфлікти тільки тимчасово, і насправді призводить до більшого насильства. Він вважав, що є більш ефективні способи розв'язання конфліктів, такі як мирна демонстрація, переговори і примирення.

Безперервна активна діяльність є ключем до перемоги. Кінг закликав людей залучатися до мирних протестів, боротьби за права і протидії соціальній несправедливості, але робити це без насильства.

Духовність і моральність повинні бути в основі пацифізму. Кінг вірив, що віра і моральні принципи допомагають людям зберегти мирність та відмовитися від насильства.

Ми повинні визнати спільне громадянство всіх людей. Кінг вірив, що ми повинні прийняти всіх людей, незалежно від їхнього расового, релігійного або соціального статусу, як співгромадян, і діяти разом для досягнення спільних цілей.

Основні принципи пацифізму Мартіна Лютера Кінга були висловлені у його знаменитих промовах і статтях, таких як «Я мрію про день, коли наші діти будуть жити в громадянському суспільстві» і «Без насильства – шлях до перемоги» [13].

Серед сучасних пацифістів можна відзначити і Папу Франциска – главу римо-католицької церкви, який засуджує насильство та війну і закликає до миру та солідарності. Також це Десмонд Туту – африканський єпископ,

лауреат Нобелівської премії миру, який активно бореться з апартеїдом та закликає до ненасильницького спротиву; Малала Юсуфзай – пакистанська активістка, лауреат Нобелівської премії миру, яка бореться за права дівчат на отримання освіти та закликає до ненасильницького спротиву; Надія Мурід – українська журналістка, активістка та лауреатка премії «Сахарова», яка закликає до вирішення конфлікту на сході України мирним шляхом; Ганнія Аль-Самман – сирійська активістка та журналістка, яка бореться за права жінок та закликає до мирного вирішення конфлікту в Сирії.

У Ізраїлі є декілька пацифістських організацій, які діють в різних сферах і ставлять за мету досягнення миру і зменшення насильства. Один із прикладів – Шалом Ахшав, організація, заснована в 1978 році і працює на кшталт "асоціації за мир". Вона бореться за мирне врегулювання конфлікту між Ізраїлем та Палестинською територією шляхом діалогу та переговорів.

У США пацифізм був досить поширеним у 20-х та 30-х роках минулого століття, коли антивоєнний рух був особливо активним. Найбільш відомі пацифісти Америки цього періоду – це Джейн Аддамс, Альберт Айнштейн, Дороті Дей, Джон Дьюї.

Серед сучасних пацифістів США – Медея Бенджамін, Кортні Мартін, Джеремі Скахілл, Ноям Чомський та група «Code Pink».

Серед європейських впливових пацифістських організацій та рухів – «Pax Christi International», християнська організація, що працює з 1945 р., також «International Peace Bureau» (1891), «European Network Against Arms Trade», «Women's International League for Peace and Freedom» (1915).

Серед вчених-пацифістів Європи – Ізайя Берлін, Бернард Рассел, Еріх Фромм, Альберт Швейцер.

Україна має своїх вчених, які підтримують пацифістські ідеї та виступають проти війни та насильства, деякі з них – Василь Іласчук, Олександр Іщенко, Ніна Карпенко, Володимир Павленко.

Серед російських пацифістів – Олена Боннер, Сергій Ковальов, Андрій Сахаров, Лев Толстой. Серед сучасних російських пацифістів - Олександр Невзоров, Марія Альохіна, Сергій Шеховцов, Людмила Алексеєва (померла 2018 р.), Володимир Кара-Мурза, Дмитро Биков, Євген Понасенков, Станіслав Белковський, Віктор Шендерович, Михайло Веллер, Марк Солонін та ін.

Філософія Slow Life і концепція запобігання війні не пов'язані між собою безпосередньо. Однак принципи Slow Life потенційно можуть сприяти створенню більш мирного світу та зменшенню ймовірності конфліктів. Ця філософія підтримує більше співпереживання, розуміння та співчуття до інших, що може сприяти зменшенню конфліктів між окремими особами та групами.

Крім того, такі принципи Slow Life, як скорочення споживання та сприяння стійкості, можуть допомогти усунути деякі основні причини конфліктів, такі як дефіцит ресурсів і погіршення стану навколишнього середовища.

Філософія небуття, Die-in, - дещо викривлений різновид, або одне з крайніх проявів філософії Slow Life – це філософська точка зору, яка стверджує, що життя не має внутрішнього сенсу чи цінності. Філософія небуття сягає своїм корінням у давньогрецьку та індійську філософію, але вона привернула широку увагу наприкінці 19-го та на початку 20-го століть з роботами таких філософів, як Фрідріх Ніцше та Мартін Гайдеггер.

Хоча Die-in можна розглядати як похмуру та песимістичну філософію, деякі науковці стверджують, що вона також може бути позитивною. Відкидаючи ідею про те, що життя має внутрішній сенс або цінність, люди можуть вільно створювати свій власний сенс і цінність, а також жити відповідно до власних бажань і прагнень.

У буддизмі поняття «ніщо» відоме як «шуньята», що часто перекладається як «порожнеча» або «пустота». Однак ця концепція досить сильно відрізняється від нігілістичної філософії небуття, розглянутої раніше.

У буддизмі шуньята означає ідею про те, що всі явища позбавлені внутрішнього існування чи самоприроди. Відповідно до цієї філософії, все у Всесвіті взаємопов'язане та залежить від інших явищ. Таким чином, ніщо не має внутрішнього або незалежного існування, все знаходиться у стані постійної течії.

Однак це не означає, що життя не має сенсу чи цінності. Фактично, буддизм вчить, що страждання виникають через нашу прихильність до ідеї фіксованого та незалежного «я». Визнаючи взаємопов'язану та непостійну природу всіх речей, ми можемо позбутися нашої прихильності до его та досягти стану внутрішнього спокою та звільнення.

Концепція шуньяти є центральним принципом буддизму Махаяни, який підкреслює ідею бодхісаттви, або просвітленої істоти, яка працює на благо всіх живих істот. Відповідно до цієї філософії, визнаючи порожнечу всіх явищ, ми можемо розвивати співчуття та альтруїзм і працювати над метою полегшення страждань інших.

Близька до філософії Die-in філософія бездіяльності, також відома як ву-вей у китайській філософії, — це концепція, що підкреслює цінність дозволу речам розвиватися природним шляхом, а не намагатися маніпулювати ними шляхом надмірних дій чи зусиль. Відповідно до цієї філософії, багато наших проблем виникають через нашу схильність діяти імпульсивно або намагатися змусити щось статися. Культивуючи стан пасивної усвідомленості та

дозволяючи речам розгортатися природним чином, ми можемо досягти більшого відчуття рівноваги та гармонії в нашому житті.

Ву-вей часто асоціюють із даосизмом, китайською філософською та релігійною традицією, яка підкреслює важливість життя в гармонії з природою та Всесвітом. Відповідно до даосизму, Всесвіт постійно змінюється, і найкращий спосіб орієнтуватися у цих змінах — це слідувати природному плину речей, а не намагатися їм протистояти або контролювати їх. Ву-вей не означає, що ми повинні взагалі нічого не робити, а свідчить скоріше про те, що ми повинні діяти з наміром і уважністю, а також уникати дій, мотивованих его або власним інтересом. Діючи таким чином, ми можемо досягти стану невимушеної дії, яка відповідає природному ходу речей.

З огляду на вище сказане логічно звернутися до споглядання — розумової або духовної практики, яка передбачає глибокі роздуми або концентрацію на певному предметі, ідеї чи досвіді. Це форма медитації, яка передбачає зосередження уваги та обізнаності на певній темі чи питанні, часто з наміром отримати проникливість або розуміння. Споглядання часто використовується як інструмент для особистісного зростання, духовного розвитку та самодослідження. Це може приймати різні форми, включаючи молитву, медитацію усвідомленості, ведення щоденника або просто проведення тихого часу на природі.

Багато різних філософських і релігійних традицій включають споглядальні практики у свої вчення, включаючи буддизм, християнство, індуїзм, іслам і даосизм. Тематами споглядання, духовності і медитації щільно займалися Алан Воттс, Річард Девідсон, Томас Мертон, Тхіч Нат Хань [14].

Уповільнене й більш усвідомлене життя дає можливість побачити недоліки у суспільстві. Воно дає можливість побачити і ірраціональні чинники, а також відчутти їхні впливи (щасливі прикмети, щасливі поєднання чисел, явища природи, поведінка тварин та їх присутність тощо).

Однак важливо зазначити, що досягнення миру в усьому світі та запобігання конфліктам потребує набагато більше, ніж просто індивідуальної зміни способу життя. Це вимагає колективних зусиль на суспільному, політичному та міжнародному рівнях, у тому числі для усунення системної нерівності, сприяння дипломатії та підтримки міжнародних інституцій, які сприяють миру та безпеці.

Причинами проблемності збереження миру у світі є ті виклики, з якими стикається сучасна публічна політика держав: процес подальшого розширення Євросоюзу і НАТО; формування нового світопорядку; процеси глобалізації; зміна природи, структури й форм модерних держав («денационалізація – ерозія або трансформація національної держави у державу транснаціональну»); зміна

характеру цивілізаційних загроз і нездатність національних держав самостійно вирішувати проблеми безпеки; руйнування/стирання кордонів; формування постінформаційного суспільства; зіткнення цивілізацій і культур як таких; потреба альтернативних орієнтирів; зростання рівня масових міграцій людей; появи феномену номадизму як нового способу життя та мислення людини у ХХІ ст.; трансформування смислового поля диспозиції свій-чужий-інший; трансформація ідентичності; масова культура; криза журналістики та ін.

Проблемами вироблення сучасної довоєнної інформаційної політики суто України, а значить, впровадження базових цінностей є: брак універсальності підходів, їх антропоцентричної та когнітивної складової; вплив тоталітарних принципів; недостатньо високі просвітницькі та духовні стандарти як база законотворчості; мінімізована вага особистості в державі; засилля законів та підзаконних актів, часом їх нелаконічність; слабка кадрова політика й мінімальна роль у виробленні рішень спільнот вчених, митців, експертів, громади.

Недостатнє і спирання на історичні витоки української державності як такі. Україна здатна втілити у європейському медіапросторі цінності, які їй притаманні з часів Київської Русі. Адже особливостями саме філософії Київської Русі є синкретизм, різноманітність підходів і поліфонія, кордоцентризм і любомудріє, киевоцентризм, єрусалимоцентризм і подорож; погляд на Київ як на втілення ідеї «граду Божого» на землі. [15, с. 67-125]. А головним надбанням України як нової незалежної держави є вільний, тобто достатній, гідний розвиток кожного українця. Захист цієї свободи як основоположної засади і підґрунтя єдності українського суспільства є головною передумовою її сталої безпеки, безпеки Європи, світу у повоєнні часи.

Висновки. Україна останніми роками зазнала втрати конкурентоспроможності. За умов негарздів економічної глобалізації і воєнної експансії Росії, Україна мусить виробляти адекватну, випереджаючу атаки ворога інформаційну політику.

Агресія Росії, яка за безпринципністю та злочинністю вийшла за всі межі і принципи усіх культурних цивілізацій світу, людських цінностей, не може навіть розглядатися як країна-представник будь-якої з цих цивілізацій, вона порушила навіть принципи співіснування у православної цивілізації, до якої формально належить. Це висуває необхідність вивчення засад існування терористичної держави «зсередини» – тобто першоджерел, які призвели цю країну до стану варварства. Важливе вивчення саме «зсередини», «треба ворога знати у обличчя», - чи час, чи готове суспільство до цього? Чи не завадить нашому незалежному дослідженню актуальна зараз вимушена

культура відміни? Яка вимушує нас так чи інакше бути обережними і несвободними у пошуках? Без визначеності у просторі, без усвідомлення наявних кордонів свободи наукового аналізу бути не може. Треба визначитися. Цей час настане після Перемоги. І тільки повний науковий аналіз, всебічне знання терористичної країни, знання інших країн, неодмінно також «зсередини», а також знання природи людини і наукова сміливість та чесність стануть гідною зброєю захисту вільної, незалежної самостійної України.

Треба більше звертатися до творів «словолайферів» - не тільки фахових вчених, а до праць філософів, письменників поетів світу, зокрема України, а також Росії, щоб пізнати країну тероризму «зсередини». Треба залучати експертні спільноти до процесів обговорення і прийняття рішень.

На порядку денному стоїть універсальне міжнародно-правове регулювання Інтернету, кіберпростору, медіапростору. Потрібні підходи й методи постнекласичних наук, потрібна побудова єдиного світового простору на полікультурних креативних засадах.

Література:

1. Попович М. Червоне століття / Київ, «АртЕк» – 2005. – 890 с.
2. Honore C. / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.carlhonore.com/>
3. Lalande. F. / La Découverte [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.editions-lalalande.fr/catalogue/auteur/1141-frederic_lalande/
4. Кіардонна Р. Плотин / у кн. «Історія європейської цивілізації. Рим» під ред. Умберто Еко / Харків, «Фоліо» – 2014. – 1104 с.
5. Плотин. Эннеады [Електронний ресурс] / Избранные трактаты / Режим доступу: <http://www.theosophy.ru/lib/enne-ogl.htm>
6. Einstein A. Quotes About War / [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.azquotes.com/author/4399-Albert_Einstein/tag/war
7. Bertrand Russell The Ethics of War International Journal of Ethics / [Електронний ресурс] / Vol. 25, No. 2 (Jan., 1915), pp. 127-142 / Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/2376578>
8. Bertrand Russell The War and Non-Resistance: A Rejoinder to Professor Perry International Journal of Ethics / [Електронний ресурс] / Vol. 26, No. 1 (Oct., 1915), pp. 23-30 / Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/2376733>
9. Bertrand Russell The Practice and Theory of Bolshevism / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=40QWYFquvJA>
10. Bertrand Russell Proposed Roads to Freedom / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.gutenberg.org/ebooks/690>
11. George Orwell Review of russell's power: a new social analysis / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.lehman.edu/faculty/rcarey/BRSQ/06may.orwell.htm>
12. Рассел Б. Історія західної філософії / Переклали з англійської Юрій Лісняк і Петро Тарашук / [Електронний ресурс] К., 1995. — 759 с. / Режим доступу: <http://litopys.org.ua/russel/rus.htm>

13. Мартін Лютер Кінг I have a dream! / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://ccl.org.ua/posts/2018/01/i-have-a-dream-martin-lyuter-kinh/>
14. Thich Nhat Hanh / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://plumvillage.org/about/thich-nhat-hanh/books/>
15. Горський В. Біля джерел / Горський Вілен / К., ВД «Києво-Могилянська академія» - 2006. – 262 с.

References:

1. Popovych M. (2005) *Chervone stolittia* [Red century] / ArtEk, Kyiv, Ukraine
2. Honore C. / available at: <https://www.carlhonore.com/>
3. Lalande. F. / *La Découverte* / available at: https://www.editions-ladecouverte.fr/catalogue/auteur/1141-frederic_lalande/
4. Kiiardonna R. (2014) Plotyn / «*Istoriia yevropeiskoi tsyvilizatsii. Rym*» [History of European civilization], ed. Umberto Eko / Folio, Kharkiv, Ukraine.
5. Plotyn *Enneadi* [Enneads] / Selected treatises / available at: <http://www.theosophy.ru/lib/enne-ogl.htm>
6. Einstein A. *Quotes About War* / available at: https://www.azquotes.com/author/4399-Albert_Einstein/tag/war
7. Russell B. (1915) *The Ethics of War* / International Journal of Ethics / Vol. 25, No. 2 / available at: <https://www.jstor.org/stable/2376578>
8. Russell B. (1915) *The War and Non-Resistance: A Rejoinder to Professor Perry* / International Journal of Ethics / Vol. 26, No. 1 available at: <https://www.jstor.org/stable/2376733>
9. Russell B. *The Practice and Theory of Bolshevism* / available at: <https://www.youtube.com/watch?v=40QWYFquvJA>
10. Russell B. *Proposed Roads to Freedom* / available at: <https://www.gutenberg.org/ebooks/690>
11. Orwell G. *Review of russell's power: a new social analysis* / available at: <https://www.lehman.edu/faculty/rcarey/BRSQ/06may.orwell.htm>
12. Russel B. (1995) *Istoriia zakhidnoi filosofii* [History of Western philosophy] / Kyiv, Ukraine / available at: <http://litopys.org.ua/russel/rus.htm>
13. Kinh M. (2018) I have a dream! / available at: <https://ccl.org.ua/posts/2018/01/i-have-a-dream-martin-lyuter-kinh/>
14. Hanh T. / available at: <https://plumvillage.org/about/thich-nhat-hanh/books/>
15. Horskyi V. (2006) *Bilia dzherel* [Near sources] / Horskyi Vilen / VD "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv, Ukraine

УДК 35.159.9.316.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-65-74](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-65-74)

Новаченко Тетяна Василівна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет телекомунікацій, тел.: (097) 421-05-48, <https://orcid.org/0000-0002-7306-0712>

Сурай Інна Геннадіївна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління та бізнес-адміністрування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0000-0003-4377-2724>

АВТОРИТАРНИЙ ТИП ОСОБИСТОСТІ: ЗЛОЧИННА ВЧИНКОВІСТЬ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Дана стаття присвячена обґрунтуванню виникнення авторитарного типу особистості у ХХ ст., його злочинної вчинковості, що особливо яскраво проявилася в періоді правління умовах збройної агресії росії проти України. Методологічною основою представленої розвідки постає науковий доробок науковців Франкфуртської школи, які визначили, що для цього типу людини характерним є конформізм, садизм та мазохізм. Показані глибинні зв'язки авторитаризму з колективним несвідомим, що стало предметом наукового аналізу представників Української та Французької шкіл архетипи. Доведено, що методика архетипи розширяє межі розуміння особливостей та характеристик як тоталітарної системи, так і якісних трансформаційних змін свідомості людини, у якій віддзеркалюються нові грані розуміння соціальних, політичних, психологічних, культурологічних феноменів, процесів, характерів і типів. Підтверджено, що саме в українському суспільстві відбуваються радикальні трансформації, які пов'язані з рухом від авторитаризму до демократії. Обґрунтовано, що кожна епоха характеризується домінуванням тих чи інших вчинків у яких кристалізуються унікальні (характерні) риси епохи, оскільки саме у вчинковості – героїчній чи злочинній – встановлюються істотні відношення між людиною і світом, включаючи суспільне середовище. Наголошено, що пошук власної траєкторії суспільного розвитку, форми існування, моделі управління, охопив окремі регіони світу, народи, нації й держави.

Проаналізовано симптоми формування антидемократичної структури суспільства через поєднання таких особистісних рис, як конвенційність, покірливість владі, деструктивізм і цинізм. Доведено, що характеристики авторитарної особистості спостерігаються в часи сталінського терору, а також у теперішні часи путінської росії, оскільки російським громадянам подобається війна, вони отримують задоволення від злочинних вчинків, що свідчить про домінування в російському суспільстві авторитарного типу особистості.

Ключові слова: авторитарний тип особистості, авторитарна влада, авторитаризм, тоталітаризм, демократія, державне управління, війна, збройна агресія, злочинність, вчинковість, архетипи

Novachenko Tetyana Vasylivna Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration and Administration, State University of Telecommunications, tel.: (097) 421-05-48, <https://orcid.org/0000-0002-7306-0712>

Suray Inna Hennadiyevna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, <https://orcid.org/0000-0003-4377-2724>

AUTHORITARIAN TYPE OF PERSONALITY: CRIMINAL ACTION IN THE CONDITIONS OF ARMED RUSSIAN AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the substantiation of the emergence of an authoritarian type of personality in the twentieth century, its criminal behavior, which was especially vividly manifested during the periods of rule in the conditions of Russia's armed aggression against Ukraine.

The methodological basis of the present research is the works of scholars of the Frankfurt School, who had determined that this type of personality is characterized by conformism, sadism, and masochism. The deep connections of authoritarianism with the collective unconscious, which became the subject of scientific analysis of representatives of Ukrainian and French schools of archetypes, are shown. It is proved that the technique of archetypic expands the limits of understanding of the features and characteristics of both the totalitarian system and qualitative transformational changes of human consciousness, in which new facets of understanding of social, political, psychological, cultural phenomena, processes,

characters and types are reflected. It is confirmed that core transformations from authoritarianism to democracy are taking place in Ukrainian society. It is substantiated that each epoch is characterized by the dominance of certain actions in which the unique (characteristic) features of the era are crystallized, since it is in the act – heroic or criminal – significant relations between person and the world, including the social environment. It is emphasized that the search for its own trajectory of social development, forms of existence, model of governance, covered individual regions of the world, peoples, nations and states. The symptoms of a formation of anti-democratic structure of society through the combination of personal traits as conventionality, obedience of power, destructivism and cynicism are analyzed. It is proved that the characteristics of authoritarian personality are observed in the time of Stalin's terror, as well as in the present days of Putin's Russia, since Russian citizens like the war, they enjoy criminal acts, which testifies to the dominance in the Russian society of authoritarian type of personality.

Keywords: authoritarian personality type, war, armed aggression, crime, act, archetypes, security, authoritarian power, authoritarianism, totalitarianism, democracy, public administration.

Постановка проблеми. Початок третього десятиліття ХХІ ст. можна охарактеризувати як період продовження системного прояву соціокультурних, конфесійних, корпоративних і персональних образ, амбіцій та нереалізованих міфів минулої модерної епохи. Нове покоління «суверенних громадян глокалізованого світу» не задоволене існуючим світовим порядком, який не здатен відповідно реагувати на сучасні виклики і загрози. Так, системи багаторівневого управління вже третє десятиріччя у різних сферах суспільного розвитку дають збій, а світова система безпеки, побудована на принципах колективної відповідальності недостатньо ефективна. Тому, розробка нових «правил гри» та дорожніх карт між впливовими державами і націями, пошук власної траєкторії суспільного розвитку, форми існування, моделі управління, охопив окремі регіони світу, народи, нації й держави. Беззаперечним постає присутність конфлікту – крах багатьох гасел миру, порядку і прогресу, коли людина стає «товаром на ринку особистостей», що цілісно призвело до тотальної кризи, яка реально проявляється у війнах, зокрема у повномасштабній збройній агресії, яку у лютому 2022 р. росія розв'язала проти України. Усе вищенаведене спонукає до розширення наукових розвідок щодо розуміння причин виникнення і прояву делінквентної поведінки людини, зокрема в контексті авторитарного типу особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема авторитарної влади вивчається низкою сучасних зарубіжних науковців. Так, у дослідженні

ізраїльського політолога Амоса Перлмуттера «Сучасний авторитаризм» увага зосереджується на зовнішньому, формальному боці авторитарного режиму [1]. Іспанський політолог Хуан Лінц, досліджуючи тоталітарні й авторитарні режими, уникає звичайної для ліберальних теоретиків тенденційності, а спосіб правління з «обмеженим плюралізмом» відносить до авторитарних режимів [2]. Відокремити авторитарну систему від інших суспільних форм допомагає класичний нарис американських політологів Г. Алмонда і С. Верби про «громадянську» політичну культуру. Уточнити сенс поняття «патримоніальне суспільство» дозволяє робота бразильського соціолога Ф. Урикоєчі, де виділяються принципи патримоніального ладу [4]. Співвідносно наведеного констатуємо, що природа авторитаризму і тоталітаризму розглядається головним чином за традицією, зосередженням на зовнішніх атрибутах влади, що породило усереднений варіант людини, який був не лише продуктом системи владарювання, а і неодмінною умовою її функціонування. Цей тип людини і соціальної системи передбачали одне одного і характеризувались причинно-наслідковими зв'язком.

Глибинні зв'язки авторитаризму з колективним несвідомим, а також його співвідносність з епохами модерну та постмодерну стали предметом наукового аналізу представників Української та Французької шкіл архетипіки, які наголошують, що життя сучасних суспільств є не тільки раціональним, а характеризується переживаннями, уявленнями, повсякденними емоціями, що комплексно спонукає до створення соціальних мереж, віртуальних та інших спільнот та груп тощо. У дослідженнях науковців Української школи застосовується методика архетипіки, що дозволяє розширити межі розуміння та характеристики особливостей як тоталітарної системи, так і якісних трансформаційних змін свідомості людини, у якій віддзеркалюються нові грані розуміння соціальних, політичних, психологічних, культурологічних феноменів, процесів, характерів і типів. Це підтверджує той факт, що авторитаризм та тоталітаризм нетерпимо ставиться до всього, що може похитнути його основи, тому індивід міг проявити себе, а відповідно свій талант і сміливість лише в межах своєї професії, в решті ж випадків вимагалось бути «як усі» [5]. Разом із тим, доводиться, що саме в українському суспільстві відбуваються радикальні трансформації, які пов'язані з рухом від авторитаризму до демократії [6]. Наведене підкріплюється моніторинговими дослідженнями динаміки показників ідентичності в Україні, Росії та Білорусі з 2010 по 2014 рр., відповідно яких спостерігається вищий рівень сучасного модусу ідентичності саме в Україні [7, с. 251].

Праці французького вченого Мішеля Маффесолі – «Хвала релятивізму» [7] та «Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві» [8],

(перекладені українською мовою) присвячені множинним феноменам постмодерної епохи, а саме: глобальній масовізації, трансформаціям політики і політичної галузі, перетворенням сакрального, святкового в повсякденності; явищам номадизму і новим підставам ідентичності; домінування стереотипу над індивідуальним волевиявленням, підпорядкування агресії та насильства.

Мета статті – обґрунтувати, що до збройної агресії та злочинної вчинковості призводить домінування в суспільстві особистостей авторитарного типу.

Виклад основного матеріалу. За висловом М. Хоркхаймера, «новий антропологічний тип» – авторитарний – виник у ХХ ст., що відноситься зарубіжними та вітчизняними науковцями до епохи Модерну – суспільно-історичної доби, яка утвердила біполярний світ з його системами капіталізму і соціалізму, дала потужний поштовх індустріалізації, урбанізації, секуляризації, емансипації, розвитку державних інституцій тощо. Однак, як наголошує Е. Фромм, вражаючи матеріальні та інтелектуальні досягнення епохи Модерну є травматичними для більшості людей, тому вони починають усвідомлювати, що задоволення всіх бажань не дорогою до щастя і максимального задоволення; що всі люди не є незалежними, а постають гвинтиками бюрократичної машини і разом з думками, відчуттями і вподобаннями є об'єктами маніпуляцій уряду і промисловців, а також засобів масової інформації, які їм підконтрольні; що економічний прогрес зачепив лише обмежене коло багатих країн, і відстань між багатими та бідними країнами дедалі збільшується; що технічний прогрес породив екологічну небезпеку та загрозу ядерної війни, і кожна з них або обидві разом вони здатні покласти край цивілізації і, можливо, всьому живому на Землі [10].

Лауреат Нобелівської премії Миру у 1952 році, Альберт Швейцер, закликав світ наважитися протистояти ситуації..., оскільки людина, оволодівши силою надлюдини, ще не піднялася до рівня надлюдського розуму. Тому наше сумління мусить пробудитися від усвідомлення того, що чим більше ми перетворюємося в надлюдей, тим більшими нелюдами ми стаємо [11].

Тож, через низку обставин, зокрема й завдяки широкому розповсюдженню інформаційних технологій, у другій половині ХХ ст. виник новий тип культури – постмодерний, що наповнився складними, суперечливими й специфічними за своєю сутністю явищами і процесами.

У постмодерних суспільствах відбуваються зміни, які можуть бути як локальними, так і глобальними. Вони пов'язується з перетвореннями всієї суспільної конструкції, що дозволяє стверджувати про присутність двоєдності її складових – креативної та консервативної. Разом із тим

соціальна та індивідуальна поведінка, характеризується домінуванням стереотипів над особистісними рисами, прагненнями та індивідуальними волевиявленнями. Наведені умовиводи підтверджуються М. Маффесолі, який наголошує, що кожен індивід – це ланка у безперервному багатогранному та мікроскопічному ланцюзі, що виражає та кристалізує макрокосмос у цілому [9].

Отже, динаміка розвитку інноваційності постмодерного суспільства – це постійний процес подолання одних видів соціально організованих стереотипів та утворення нових. Вочевидь, що інноваційність постмодерного суспільства починається з «вертикалі», того архетипового – грец. ἀρχή (arche) – початок і грец. τυπος (typos) – тип, прототип, первинний образ, проформа, що пізнається інтуїтивно незалежно від будь-яких нашарувань часу, оскільки належить не минулому, а вічності. За висловом К. Юнга, «первинні образи – це найбільш давні і найбільш загальні форми уявлень людства; це психічне відображення постійного повторення досвіду людства та повторення відбитків суб'єктивних реакцій» [12, с. 72–75]. Тож, кожна епоха характеризується домінуванням тих чи інших вчинків у яких кристалізуються унікальні (характерні) риси епохи, оскільки саме у вчинковості – героїчній чи злочинній – встановлюються істотні відношення між людиною і світом, включаючи суспільне середовище. Як наголошує Роменець В. А., вчинок є основною ланкою, осередком будь-якої форми людської діяльності, і не тільки моральної [13, с. 30].

Таким чином, вчинок є способом особистісного існування в світі, що сповнюється внутрішнім вогнем і незламною силою, в якій концентрується вся людська природа, як до миру так і до агресії. Зауважимо, що З. Фрейд вважав агресивність одним із основних інстинктів, які визначають «психологічні пружини», спрямованість і сенс людського існування.

Проведений аналіз дослідницького проєкту «Вивчення забобонів», що на початку ХХ ст. був реалізований вченими Т. Адорно, Е. Френкель-Брунсквік, Д. Левінсон, Р. Сенфорд і М. Хоркхаймер у Каліфорнійському університеті, дозволив виявити елементи особистості сучасної людини, що спонукають її до расової та релігійної ворожості, й оприлюднили їх у науковому доробку «Авторитарна особистість». Так, після тривалого вивчення людей, які мали авторитарний тип особистості, було встановлено, що вони мають такі спільні риси: схильні ідеалізувати своїх батьків, називаючи їх «зразком чесноти», однак разом із тим виховувалися в дуже суворих умовах, проявляли ознаки пригніченої ворожості до своїх батьків. Пригнічена ворожість переноситься на інших людей, які сприймалися як ворожі до влади, яку уособлює авторитарна особистість. Результати дослідження показали небезпечність дрейфу людського світорозуміння у бік зміцнення автоматизму, сформованих стереотипів, дій за правилами, узаконеними звичкою [14, с. 75–85].

Таким чином, було виявлено стійку кореляцію між расовими й етнічними забобонами і певними глибинними рисами особистості, що утворюють, за висловом М. Хоркхаймера, «новий антропологічний тип» людини – авторитарний. Головними рисами авторитарного типу особистості науковці визначають наступні: консерватизм – суворість у прихильності до традиційних цінностей середнього класу, авторитарне підпорядкування (мазохістський елемент) – перебільшена, всепоглинаюча емоційна пристрась і потреба у сильному лідері, некритичне ставлення до влади та підвладність зовнішньому маніпулюванню. Авторитарна агресія (садистський компонент) – схильність до засудження, неприйняття і покарання людей, які не дотримуються традицій, потреба в зовнішньому об'єкті для розрядки і стримування в «ми-група» агресивних імпульсів, антиінтрацепція (термін Г. Мюррея для позначення точки зору на життя, яка є суб'єктивною, внутрішньо мотивованою, образною) – протидія суб'єктивності, творчості, придушення фантазії й уяви, боязнь роздумів про людину, боязнь проявів почуттів і страх втрати самоконтролю, знецінення людини, переоцінка значущості об'єктивної фізичної реальності, упередженість і стереотип – віра у зовнішні (містичні та фантастичні) детермінанти індивідуальної долі, ригідність – схильність до примітивних і спрощених інтерпретацій людського світу, перенесення відповідальності за свої вчинки на зовнішні невідконтрольні людині інстанції, нездатність до свободи і самовизначення, «комплекс влади» – особлива схильність до мислення в категоріях «владарювання-підпорядкування», «сила-слабкість», «вождь-прибічники», схильність до ідентифікації з наділеними владою постатями, орієнтація на конвенціональні атрибути «Его», перебільшення значимості сили і «твердості характеру», деструктивність і цинізм – загальна дифузна ворожість, схильність до «очорнення» людської природи і раціонально-емоційно-нейтрального обґрунтування «природної» ворожості проти «чужинців», проєктивність – схильність вірити в те, що світ злий і небезпечний (проєкція пригніченої агресивності ззовні).

Таким чином, учасники проєкту «Вивчення забобонів» виявили симптоми формування антидемократичної структури суспільства через поєднання таких особистісних рис, як конвенційність, покірливість владі, деструктивізм і цинізм.

Е. Фромм описав декілька стратегій авторитаризму, визначаючи цей феномен як «утечу від свободи», як тенденцію поєднати самого себе з кимсь або чимось зовнішнім, щоб отримати силу, втрачену індивідуальним «Я». Так, мазохістська форма авторитаризму проявляється в надмірній залежності, покірливості і безпомічності; садистська форма – в експлуатації інших,

домінуванні і контролі над ними; деструктивність – у подоланні почуття неповноцінності шляхом знищення, підкорення або приниження інших; конформність – як абсолютна покірливість соціальним нормам, що регулюють поведінку, через те, що людина стає такою, як усі інші, поводить ся, як скрізь заведено [15]. Видатний психіатр ХХ століття Р. Краффт-Ебінг стверджував, що мазохізм часто зустрічається серед німців і росіян (росіянами він називає всі національності, що проживали на території російської імперії) [16]. Як відомо, у часи сталінського терору страждання людей досягли такого рівня, коли на несвідомому рівні вони почали одержувати патологічну, змішану на болю мазохістську насолоду. Водночас Сталін і його підручні як садисти одержували задоволення від мук і страждань своїх жертв. Як бачимо, з одного боку, це поведінка, що характеризується пасивністю, конформністю, з іншого – є Бог, ідол (відомо, що ще з давнини всі царі й боги асоціювалися з чоловіками), якому треба підкорятися. Доречним з цього приводу є висловлювання З. Фрейда про те, що до всіх мазохістських страждань потрібна одна умова – щоб вони походили від людини, яку люблять. Стосовно державного тероризму суттєвим є той факт, що завдавати страждань і піддавати покаранням навіть смертельним може та людина, яка є особливо значущою, любимою – це вождь, батько нації. Тому, щоб психологічно наблизитися до нього, необхідно перетерпіти біль від його руки.

Усі вищенаведені характеристики спостерігаються в росії й дотепер. Так, за результатами дослідження російського соціологічного агенства «Левада-центр» підтримка громадянами росії путіна, після початку повномасштабного вторгнення в Україну зросла до 83% [17]. На сьогодні війну, яку розпочав володимир путін та його «геноцидні дії», підтримують 79% росіян. Тому з Україною воює російський народ, а не тільки президент рф та її армія [18].

Висновки. Отже, російським громадянам подобається війна, вони отримують задоволення від злочинних вчинків – масових вбивств українців, окупації, ракетних атак тощо, що свідчить про домінування в російському суспільстві авторитарного типу особистості, яке було характерним для них і на початку ХХ ст. Відповідно з українським народом воює країна/народ, який виріс на українофобії та пропаганді, що століттями накопичується, зберігаючись у колективному несвідомому (архетипах) і у будь який момент, на який вкаже лідер, готові до агресії й аморальної вчинковості. Подальші дослідження можуть бути спрямовані для пошуку та осмислення відповідей на множинні виклики сучасності, зокрема і в контексті ролі авторитарної особистості у публічному управлінні та адмініструванні.

Література:

1. Perlmutter A. *Modern Authoritarianism: A Comparative Institutional Analysis* New Haven: Yale University Press. 1981. 194 p.
2. Linz J. Totalitarian and Authoritarian Regimes. I Handbook of Political Science : vol. 3. ed. by Greenstein F. 1975. 343 p.
3. Almond G., Verba S. *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton. 1963. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-531-90400-9_2 (дата звернення: 10.04.2023).
4. Uricoechea F. The patrimonial foundation of the Brazilian bureaucratic state. Berkeley, 1980. P. 425–453.
5. Новаченко Т. В. Архетипова парадигма керівника в державному управлінні: монографія. Ніжин-Київ. 2013. 320 с.
6. Афонін Е., Сушій О. Закономірності та особливості української трансформації. *Стратегічна панорама*. 2015. № 1. С. 94–108.
7. Афонін Е. Українське диво. Від депресії до соціального оптимізму. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 259 с.
8. Маффесолі М. Хвала релятивізму. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 3. С. 37–48.
9. Маффесолі М. Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2018. 262 с.
10. Фромм Е. Мати чи бути ? : пер з англ. Київ: «Укр. письменник». 2010. 222 с.
11. Schweitretter Albert. *Civilization and Ethics*. (1973) Rev. td. Reprint of 1923 ed. New York: Seabury Press. 298 p.
12. Carl Jung's Theories: Archetypes, Personality, Collective Unconscious. URL : <https://www.simplypsychology.org/carl-jung.html> (дата звернення: 10.05.2023)
13. Роменець В. А. Вчинок і постання канонічної психології. Людина. *Су'бект. Вчинок: філософсько-психологічні студії / за ред. В. О. Титаренка*. К. Либідь, 2006. 360 с.
14. Adorno et al *The Authoritarian Personality*. URL: https://www.academia.edu/35246017/Adorno_et_al_The_Authoritarian_Personality (дата звернення: 14.05.2023)
15. Фромм Е. Втеча від свободи. URL: <https://knigogo.com.ua/chitati-online/vtecha-vid-svobody/> (дата звернення: 15.05.2023)
16. Крафт-Ебінг Р. Полова психопатія. URL : <http://www.medklassika.ru/krafft-ebing> (дата звернення: 14.05. 2023)
17. 83% росія підтримують путіна «Левада-центр». URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/30/7335868/> (дата звернення: 15.05.2023).
18. «Геноцидні дії Путіна підтримують 79% росіян» URL: https://lb.ua/society/2023/02/10/545483_genotsidni_dii_putina_pidtrimuyut.html (дата звернення: 15.05.2023).

References:

1. Perlmutter A. (1981) *Modern Authoritarianism: A Comparative Institutional Analysis* New Haven: Yale University Press [in USA].
2. Linz J. (1975) *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. I Handbook of Political Science [in USA].
3. Almond G., Verba S. (1963) *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-531-90400-9_2 (data zvernennia: 10.04.2023) [in USA].

4. Uricoechea F. (1980) The patrimonial foundation of the Brazilian bureaucratic state. Berkeley [in USA].
5. Novachenko, T. V. (2013). *Arkhetypova paradyhma kerivnyka v derzhavnomu upravlinnia* [Archetypal paradigm of the head in public administration]. Nizhyn-Kyiv [in Ukrainian].
6. Afonin, E., Sushyi, O. V. (2015). *Zakonomirnosti ta osoblyvosti ukrainskoi transformatsii* [The Patterns and Features of Ukrainian Transformation]. Strategic Panorama – Strategic Panorama [in Ukrainian].
7. Afonin, E., Martynov, A. (2019). *Ukrainske dyvo. Vid depresii do sotsialnoho optymizmu* [Ukrainian miracle. From depression to social optimism]. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
8. Maffesoli, M. (2017). *Khvala relatyvizmu* [Praise for relativism]. Sotsiologia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing [in Ukrainian].
9. Maffesoli, M. (2018). *Chas plemen. Zanepad indyvidualizmu u postmodernomu susilstvi* [The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society]. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
10. Fromm, E. (2010). *Maty chy buty ? [To have or to be?]* Kyiv: «Ukr. pysmennyk». [in Ukrainian].
11. Schweitzer Albert. Civilization and Ethics. (1973) Rev. td. Reprint of 1923 ed. New York: Seabury Press. 298 p. [in USA].
12. Carl Jung's Theories: Archetypes, Personality, Collective Unconscious. URL : <https://www.simplypsychology.org/carl-jung.html> (data zvernennia: 10.05.2023)
13. Romenets V. A. (2006). *Vchynok i postannia kanonichnoi psykholohii. Liudyna. Subiekt. Vchynok: filosofsko-psykholohichni studii. [The act and emergence of canonical psychology. Man. The subject Action: philosophical and psychological studies]* K. Lybid. [in Ukrainian].
14. Adorno et al The Authoritarian Personality. URL: https://www.academia.edu/35246017/Adorno_et_al_The_Authoritarian_Personality (data zvernennia: 14.05.2023)
15. Fromm E. *Vtecha vid svobody. [Escape from freedom]* URL: <https://knigogo.com.ua/chitati-online/vtecha-vid-svobody/> (data zvernennia: 15.05.2023)
16. Kraft-Ebinh R. *Polova psykhopatiia. [Sexual psychopathy]* URL: <http://www.medklassika.ru/krafft-ebing> (data zvernennia: 14.05. 2023)
17. 83% rosiia pidtrymuiut putina «Levada-tsentr». URL: <http://www.medklassika.ru/krafft-ebing> (data zvernennia: 14.05. 2023)
18. «Henotsydni dii putina pidtrymuiut 79% rosiian» URL: https://lb.ua/society/2023/02/10/545483_genotsidni_dii_putina_pidtrimuyut.html (data zvernennia: 15.05.2023).

УДК 35.08-027.21:316.3/6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-75-94](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-75-94)

Олійник Наталія Вікторівна аспірантка кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, тел.: (095) 681-21-48, <https://orcid.org/0000-0002-3447-5122>

АРХЕТИПНА ПРИРОДА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЇЇ ПРОЯВИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню архетипної природи делінквентної поведінки під час війни та факторам, що впливають на її прояви.

Закцентовано увагу на дотриманні принципу гуманності у військових операціях, адже його нехтування є не лише проявом делінквентної поведінки, а й воєнними злочинами. На підставі теоретичного обґрунтування проведено дослідження феномену делінквентна поведінка під час російсько-української війни та з'ясовано його сутність. Оскільки феномен «делінквентність» викликає багато запитань, як до предмету досліджень так і до аналізу з різних аспектів (філософського, соціального, історичного, психологічного, правового, кримінального і навіть клінічного), застосовано комплексний підхід дослідження. Заглиблення у природу делінквентної поведінки та її можливих факторів впливу допомогло осмислити не лише історичне минуле, а й прикладні дослідження.

На основі архетипного підходу проаналізовано делінквентну поведінку під час війни, як феномен, пов'язаний з архетипною природою людини. Осмислено неоднозначні і складні процеси делінквентної поведінки, що протікають під час війни, вичерпно розкрито людську поведінку та проаналізовано людські вчинки на основі теорії «імажинер» Жільбера Дюрана. Проаналізовано причини масових воєнних злочинів російських збройних формувань у російсько-українській війні (у містах Буча, Ірпінь, Гостомель, Маріуполь, Ізюм та ін.) на основі типів К. Г. Юнга і в такий спосіб опосередковано архетипну сутність колективного несвідомого та його вплив на вияв делінквентної поведінки під час війни. Доведено, що делінквентна поведінка, яка проявляється під час війни формувалася на фоні суспільнотрансформаційних процесів внаслідок розмитості суспільних норм (аномії) та негативно впливає на публічну службу.

Акцентовано увагу на необхідності збереження та відновлення кадрового потенціалу публічної служби. Результатом дослідження стало визначення факторів впливу на прояви делінквентної поведінки та їх авторська класифікація. Сформульовано авторські визначення дефініцій «делінквентна поведінка», «масова делінквентна поведінка», «архетипна природа делінквентності». Запропоновано інструментарій для збереження та відновлення кадрового потенціалу публічної служби у воєнний та післявоєнний період.

Ключові слова: архетип, воєнний злочин, делінквентна поведінка, масова делінквентна поведінка, архетипна природа делінквентності, фактори впливу делінквентної поведінки, кадровий потенціал публічної служби.

Oliynyk Natalia Viktorivna Postgraduate student of the Department of Public Policy of the Educational and Scientific, Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, tel.: (095) 681-21-48, <https://orcid.org/0000-0002-3447-5122>

THE ARCHETYPAL NATURE OF DELINQUENT BEHAVIOR DURING WAR AND FACTORS AFFECTING ITS MANIFESTATIONS

Abstract. The article is devoted to the study of the archetypal nature of delinquent behavior during the war and the factors affecting its manifestations. Attention is focused on the observance of the principle of humanity in military operations, - because its neglect is not only a manifestation of delinquent behavior, - but also war crimes. On the basis of theoretical reasoning, the phenomenon of delinquent behavior during the Russian-Ukrainian war was studied and its essence was clarified. Since the phenomenon of "delinquency" raises many questions, a comprehensive research approach is applied to both the subject of research and analysis from various aspects (philosophical, social, historical, psychological, legal, criminal, and even clinical). Delving into the nature of delinquent behavior and its possible influencing factors helped to understand not only the historical past, - but also applied research. On the basis of the archetypal approach, delinquent behavior during the war was analyzed as a phenomenon with an archetypal nature. Ambiguous and complex processes of delinquent behavior occurring during the war are analyzed, human behavior is comprehensively disclosed and human actions are analyzed based on the theory of the "imager" of Gilbert Durand. The causes of mass war crimes by Russian armed forces in the Russian-Ukrainian war (in the cities of Bucha, Irpin, Gostomel, Mariupol, Izyum, etc.) were analyzed based on the types of K. G. Jung, and in this way the archetypal essence of the collective unconscious

and its influence on revealed delinquent behavior during the war. It has been proven that the delinquent behavior that manifests itself during the war was formed against the background of social transformation processes as a result of the blurring of social norms (anomy) and has a negative impact on public service. Attention is focused on the need to preserve and restore the personnel potential of the public service. The result of the study was the determination of factors influencing the manifestations of delinquent behavior and their author's classification. The author's definitions of the definitions «delinquent behavior», «mass delinquent behavior» and «archetypal nature of delinquency» are formulated. A toolkit for preserving and restoring the personnel potential of the public service in the war and post-war period is proposed.

Keywords: archetype, a war crime, delinquent behavior, mass delinquent behavior, archetypal nature of delinquency, influencing factors of delinquent behavior, personnel potential of public service.

Постановка проблеми. Через кожного українця зсередини пройшла війна, залишаючи не лише фізичний а й психологічний слід. Повномасштабне вторгнення росії спричинило умисне руйнування інфраструктури України, в тому числі енергетичної. Війна є загрозою і не лише через величезні втрати держави, а й через значні військові витрати, що могли б призначатися на соціальний розвиток країни та розвиток кадрового потенціалу публічної служби.

За результатами останньої Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення, проведеної спільно українським урядом, Світовим банком, Європейською комісією та ООН, війна всього за рік зруйнувала 15-річний прогрес України, для відновлення якого знадобиться 411 мільярдів доларів [1].

Та найбільш небезпечною тенденцією під час війни залишається збільшення резонансних злочинів, які відрізняються особливим цинізмом і жорстокістю.

Буча, Бахмут, Ірпінь, Ізюм, Гостомель, Маріуполь – це лише кілька міст України з переліку тих, які найбільше постраждали від російської агресії. Російські окупанти вчиняють звірства проти мирного населення в Україні - вбивають, викрадають, катують, гвалтують, вивозять, депортують українських громадян; розстрілюють гуманітарні коридори, грабують підприємства, магазини й оселі українців.

Підтвердженням цих фактів є Докази порушень російськими військами міжнародного гуманітарного права, що представлено в Звіті Місії ОБСЄ про порушення міжнародного гуманітарного права та права людини, воєнні злочини та злочини проти людяності [2] та Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні [3].

Нехтування принципом гуманності у військових операціях є не лише проявом делінквентної поведінки, а й воєнними злочинами. Деякі моделі насильницьких дій, як умисні вбивства, насильницькі зникнення або викрадення цивільних осіб, визнані злочином проти людяності. Ця війна має геноцидний аспект, адже метою війни є навмисне знищення українського народу [4].

Через делінквентну поведінку на війні виникає неспроможність системи публічного управління працювати в «нормальному режимі», адже потрібно забезпечувати безперервне функціонування держави в умовах війни, постійно підвищувати ефективність роботи органів публічної влади. Відтак, зростає загроза надання якісних послуг державними службовцями, досягнення результатів в інтересах суспільства та збереження здорового людського капіталу країни.

Тому виникає необхідність дослідити феномен «делінквентна поведінка», як асоціальну поведінку, яка порушує певні соціальні та культурні норми, особливо правові та негативно впливає на публічне управління в цілому.

Разом з тим, заглиблення у природу делінквентної поведінки та її можливих факторів впливу вимагає адекватного осмислення як історичного минулого, так і прикладних досліджень.

Передусім це осмислення стосується психо-міфічних аспектів, через вияв архетипу, як культурно-історичного результату розвитку соціального інституту науки. Більш того - можливість враховувати культуру, ментальність, місце і території, що впливають на майбутнє народу.

У цьому контексті актуалізується думка професора Мішеля Маффесолі, що в суспільному житті не існує нічого одномірного. Одномірний вимір існує лише в підручниках. У багатьох аспектах суспільне життя потворне, вибухове і завжди ухиляється від нашого аналізу [5].

Так само й наука не повинна замикатися на одному погляді, а використовувати різні ідеології та концепти, заглиблюватися, верифікувати, залучати матеріал із різних епох.

Зокрема, архетипний підхід надасть можливість пояснити важливість несвідомого при виборі ціннісних пріоритетів, показати його вплив на виникнення та спосіб вирішення соціальних конфліктів. Дослідження архетипної природи делінквентної поведінки допоможе проаналізувати та виявити причини масових воєнних злочинів російських збройних формувань.

Таким чином, без повернення у минуле неможливо рухатися у майбутнє. Розуміння минулого стане передумовою нашого майбуття. Повернення до коренів дає нам можливість рухатися вперед та дозволяє укорінитися в архетипну природу нашого дослідження, вийти за межі зараз і тепер.

Отже, актуальність досліджень, пов'язаних з архетипною природою делінквентної поведінки під час війни, має не тільки академічний інтерес, а й нагальну практичну значимість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз наукових доробок показав на недостатній рівень публікацій з дослідження архетипної природи делінквентної поведінки, однак поняття «делінквентна поведінка» має належне обґрунтування у сфері соціології, психології та кримінального права.

Теоретичні та практичні питання глобальних викликів, засад прийняття державно-управлінських рішень та національних психосоціальних особливостей, присвячено дослідження засновників та послідовників Української школи архетипіки, а саме Е. Афоніна, А. Бандурки, О. Донченко, А. Мартинова, О. Суший [6; 7; 8; 9; 10].

Важливу емпіричну базу для аналізу змін ціннісних пріоритетів українців становлять емпіричні й теоретико-методологічні узагальнення О. Балакіревої, Н. Голованової, А. Макарової, Т. Плахтія [11;12;13;14].

Сутність делінквентної поведінки досліджували М. О. Чунусов, М. О. Докторович, А. Я. Боднар, Н. Г. Макаренко [15;16;17].

Серед публікацій зарубіжних авторів, предметом дослідження яких стали соціальні конфлікти та радикальні ціннісні зміни, які вплинули в тому числі й на сферу публічного управління, слід виділити таких, як З. Бжежинський, М. Маффесолі, С. Московичі, Ф. Фукуяма [18, 5, 19, 20].

Мета статті – узагальнення і систематизація теоретичних положень щодо визначення сутності феномену делінквентна поведінка. Дослідження та аналіз делінквентної поведінки під час війни на основі архетипного підходу. Встановлення та визначення факторів, що впливають на прояви делінквентної поведінки під час війни. Надання пропозицій щодо впровадження можливих інструментів збереження та відновлення кадрового потенціалу публічної служби.

Виклад основного матеріалу. Розпочавши збройну агресію проти України, росія порушила усі норми та принципи міжнародного права. Вбивства цивільних осіб, невибіркові обстріли будинків, лікарень, шкіл, насильницькі зникнення, тортури, зґвалтування, мародерство є проявом не лише делінквентної поведінки, а й воєнними злочинами. Такі способи ведення війни росією проти України у світі визначають, як цілеспрямований геноцид, що карається [4].

Пропонуємо дослідити феномен «делінквентність» комплексно, оскільки він викликає багато запитань, як до предмету досліджень так і до

аналізу з різних аспектів (філософського, соціального, історичного, психологічного, правового, кримінального і навіть клінічного).

У перекладі з латини «delinquentia» – гріх, хибний вчинок, провина; «delinquens» – правопорушник, злочинець, бунтівник [21].

Як юридичний термін «делінквентність» поширений у міжнародному праві, а також у криминології та законодавстві США, Великобританії і країн Західної Європи. Зокрема, в словнику юридичних термінів іншомовного походження знаходимо, що делінквентність (від лат. delinquens – який здійснює незаконний вчинок) – це: 1) сукупність злочинів або інших правопорушень, скоєних неповнолітніми; 2) характеристика особи, що порушила правові норми і підлягає примусу, виправному впливу [22, с. 12].

У вітчизняних дослідженнях категорія «делінквентність» пов'язується з проблемою відхилень у поведінці та є родовою для визначення соціально негативної поведінки, що пов'язана з порушенням правових та інших (моральних, етичних) норм [15, с. 159].

Отже, науковці вважають «делінквентність» синонімом поняття «злочинності», індивідуальної та групової злочинної поведінки.

В психопатології ці терміни мають свою етіологію в самих різноманітних проявах психічних патологій, іноді внаслідок деяких неврологічних пошкоджень, в інших випадках, продукту генетичного успадкування [23].

Так, Н. Смелзер та В. Фокс визначали делінквентну поведінку видом соціально неприйнятної поведінки, котра охоплює типи відхилень від норми: асоціальність та антисоціальність [16, с. 66].

Слід зазначити, що в криминології делінквентну поведінку визначають як суто молодіжне правопорушення, тобто таке, яке вчиняють молоді люди.

Тому вважаємо, що саме серед молоді призовного віку найчастіші прояви делінквентної поведінки, адже це вікові межі підготовки до військової служби (16–18 років) та безпосереднього її проходження (18–27 років).

Суб'єктами делінквентної поведінки можуть бути, як одна особа, так і випадкова група, ситуаційна група з попередньою змовою, організована група чи блок груп [17, с. 37].

Жахливі вчинки рашистів в Бучі, Ірпені та ін. містах, показали усьому світу суб'єктів делінквентної поведінки, як організований блок груп з наявними соціальними відхиленнями корисливої орієнтації, пов'язані з бажанням отримати матеріальну, грошову, майнову користь (крадіжки, пограбування, протекція), а також агресивної орієнтації, спрямовані проти особистості (образи, хуліганство, побої, згвалтування).

Набуття делінквентності зумовлене низкою суб'єктивних і об'єктивних факторів, розвивається у різних контекстах: органічному, особистісному, соціальному та надособистісному, котрі доволі тісно між собою пов'язані [16, с. 67].

Дослідження делінквентної поведінки на основі архетипного підходу показало, що до різних аспектів цієї проблеми звертались ще античні мислителі Аристотель, Демокрит, Декарт, Геракліт, Платон.

Швейцарський психолог Карл-Густав Юнг цінує вчення Платона про «потойбічний» світ ідей, що влучно розкриває зміст поняття архетипу. Мова йде про два шари несвідомого: той, що належить особистості, і той, що властивий колективу, спільноті. Під «архетипом» К. Юнг розуміє нераціональне несвідоме, з притаманними своїми визначальними рисами та функціями, що спільні для всіх культур та народів світу і часто зустрічаються у міфах та казках [24, с. 14].

Погоджуємося з твердженням Юнга, що архетипи, як структурні елементи передаються генетичним способом та існує певна спадкова структура психіки, яка розвивалася сотні тисяч років, яка змушує нас переживати і реалізовувати наш життєвий досвід цілком визначеним чином. Архетипи впливають на наші думки, почуття, вчинки. Тобто, архетип розглядаємо, як закріплений колективним несвідомим культурний стереотип та має вплив на поведінку й історію людства.

Ми переконані, що поява рашизму була такою ж передбачуваною на рівні архетипів, як і поява фашизму та нацизму в Німеччині та Італії. В певні моменти часу люди вступають у взаємодію з архетипами і змінюють хід власного життя та історії, бо діють під впливом своєї культури.

Сучасним результатом зазначеного історичного розвитку людської культури стає парадигма постмодерну [25, с. 195].

На думку засновників Української школи архетипіки, архетип є проявом соціетальної психіки та може розглядатись як надперсональний фактор психосоціальної еволюції та як форма несвідомого, яка неодноразово повторюється в історії, а тому аналіз архетипу – це метод дослідження менталітету, праісторії та потенціальних перспектив розвитку для народу, нації, держави [7, с. 38].

Знання про соціетальні особливості певного народу дозволяє говорити про конкретний ментальний код культури нації. Ментальність поринає у несвідоме та закріплює архетипові відмінності між народами. Менталітет можна розглядати як «систему поглядів, оцінок, норм і умонастроїв, ґрунтованих на наявних у цьому суспільстві знаннях і віруваннях, які разом із доміантними потребами й архетипами колективного несвідомого визначають ієрархію цінностей, а отже, й характерні для представників цієї спільноти переконання, ідеали, схильності, інтереси й інші соціальні установки, що відрізняють цю спільноту від інших» [26, с. 14].

Аналіз даних моніторингу соціетальних змін українського суспільства за період з 1992 по 2022 рр. [27], здійснений за допомогою оригінальної методики Бінарних шкал-опозицій, підтвердив, що кожна з досліджуваних психосоціальних характеристик (екстраверсія / інтроверсія; емоційність / прагматичність; ірраціональність / раціональність; інтуїтивність / сенсорність; екстернальність / інтернальність; ексекутивність / інтенціональність) є наслідком, своєрідним історичним результатом того, що не раз повторювалося в поведінці окремих людей і долі цілого народу, а отже, цілком може слугувати інструментом вимірювання самобутності України (або відхилень від неї). Національний характер, менталітет українців - це своєрідна налаштованість, завдяки якій українське суспільство зберігає енергетичний зв'язок із своїм Творцем та допомагає суспільству пройти сьогоднішні випробування і налаштовувати на них кожного члена суспільства.

За результатами моніторингу цілком очевидно, що в країні відбувся прорив до нової якості особистості – в умовах війни сформувалася нова особистість, людина-раціонал, якісно нова українська ідентичність, яка усвідомлює свою сутність шляхом ідентифікації себе з українським народом.

Тобто, в публічному управлінні теж формується новий образ державного службовця - людини з раціональними якостями та в цілому раціонального суб'єктивного чинника як базового для здійснення державно-управлінських реформ, формування і реалізації національної державної політики.

Флуктуаційні зміни коду культури росії показали на перевагу авторитарного тренду в країні [27]. Тож, вважаємо, що російські окупанти мають визначальні риси, притаманні російській культурі, а їх поведінка визначається культурним кодом та передається на генетичному рівні.

Однак, лідери НАТО не хочуть зважати на ідентичну культуру росіян, на їх цивілізаційну «неадекватність». Підтвердженням цьому є той факт, свідком якого став увесь світ: лідери країн НАТО відмовились від європейських цінностей, коли одразу не відвернули напади на Україну - мирну країну в центрі Європи, а просто чекали, поки її столицю буде захоплено. І лише через два місяці відчайдушної оборони українців світові лідери згуртувалися на захист України, щоб виправити свою помилку.

І навіть тепер після року війни, коли мова заходить вже про укладену угоду між росією і білоруссю про розміщення ядерної зброї, Білий дім не бачить жодних ознак переміщення ядерної зброї і збирається поспостерігати до чого це призведе [28].

Щоб пояснити архетипну природу масових воєнних злочинів російських збройних формувань у російсько-українській війні та нелюдське тваринне поводження з мирним населенням України, найвагомішою з точки

зору актуальності є концепція Жільбера Дюрана, який увів поняття «імажинер» [29]. Положення теорії Дюрана дають можливість осмислити неоднозначні і складні процеси делінквентної поведінки, що протікають від час війни, вичерпно розкрити людську поведінку та проаналізувати ситуацію людського вчинку, особливо коли мова йде про світові лихоліття.

На нашу думку, міф слід розуміти як первинне явище структурування уяви, що піддається осмисленню та усвідомленню. За допомогою міфу можна пояснити раціональний компонент дійсності, а не навпаки. Грунтуючись в середині імажинера на групі міфів (героїчні, драматичні та містичні), що формують два режими уяви: режим діурна, або “денний режим”, та режим ноктурна – “нічний режим” [29, с. 275].

За Дюраном, міф – це компонент колективного несвідомого, який є першим рівнем структурування уяви і піддається осмисленню та усвідомленню. Міф є природнім захисним механізмом, що в суспільній свідомості здатний знівелювати суперечності реальної дійсності та може забезпечити внутрішнє відчуття безпеки, коли для цього немає належних зовнішніх обставин.

Безумовно, відправною точкою для трансформацій українського суспільства стала російська військова агресія. Наразі розуміння і сприйняття цих подій сформувалося за допомогою уяви та героїчного міфу. Українське суспільство об'єдналося завдяки героїчним міфам, що були покладені в основу української ідеї та відображають роль України у світі та її історичну місію.

Підхід за допомогою конструкту імажинеру дозволяє досить комплексно проаналізувати героїчний міф (режим діурну), зрозуміти значення кожного компоненту міфу та логіку його змісту. Міф став джерелом та осередком ціннісної енергетики волевиявлення прав і свобод українського народу. Героїчні міфи стали інструментом ідентичності спільноти.

Режим діурна в своїй складовій пов'язується з очищенням, як світлий день від темряви. В основі героїчного міфу лежить ідея смерті і боротьби з нею, протистояння їй.

В сьогоднішні героїчний міф проявляється в діях та героїчних вчинках українського народу, який очищує країну від темряви, що уособлюють окупанти. Тож цілком слушно думати, що українське суспільство переживає трансформації та вже здійснило перехід у постмодерне суспільство.

Як установлено Моніторингом соцієтальних (загальносистемних) змін: Україна (1992-2022), протягом перехідної доби системної кризи відбувалася флуктуаційна зміна коду культури, яка визначала відповідні політичні події в країні і сподіваємось, під час війни створить «еквіфінальний ефект» – визрівання нової психосоціальної структури українського суспільства.

Динаміка процесу ідентифікації в Україні (2002-2022) показує невпинне тяжіння України до моделі постмодерного суспільства [27].

На думку професора Маффесолі, в контексті російсько-української війни відбувається зіткнення двох цивілізацій, які знаходяться в різних епохах: росія, яка все ще застряє в модерній епосі, напала на Україну, яка здебільшого тяжіє вже до постмодерної епохи, хоча й знаходиться ще в перехідному стані [30].

Що ж до проявів «тваринного» в делінквентній поведінці, К. Юнг кваліфікує людську природу як споконвічно злу. На його думку, навіть залишаючись у рамках психічного, навіть в його «колективному» вираженні, пояснити причини світових війн або інших великих соціальних зрушень не можливо. В усьому винен інтелект як неадекватне знаряддя пізнання, а ключем до розуміння людської історії є його безпорадність перед соціальною стихією.

Погоджуємося з Юнгом, що особистість не визначається лише її досвідом, навчанням і впливом оточення. Кожен індивід з'являється на світ із «цілісним особистісним ескізом, який потенційно представлений з самого народження», і що «оточення зовсім не дає можливості особистості нею стати, а лише виявляє те, що вже було в ній закладено».

Отож, припускаємо, що рашистам притаманний архетип Тіні (особистої і безособової), який, за визначенням Юнга, майже зливається з усім тваринним змістом людської психіки, що може пояснити «тіньовий» бік людської історії та визначає делінквентну поведінку під час війни.

Розглядаючи природу делінквентності, згадаємо Фукуяму, який висунув припущення, що це стосується природи «корисності» або того, чому віддасть перевагу певна людина [20, 25]. Ми також припускаємо, що, окупанти, вчиняючи крадіжки та мародерство, стали частиною політичного ландшафту ХХІ ст.

Закцентуємо увагу, що в сучасному світі, ще одним визначальним фактором впливу на делінквентну поведінку під час війни є засоби масової інформації.

Спостерігаємо, як у своєму інформаційному просторі росія заперечує саме існування української нації, а згадки про Україну і Київську Русь вже видаляють з підручників історії. Увесь світ бачить, як викривляється та спотворюється інформація в російських ЗМІ, по телебаченню транслюються сцени із проявами зла та насилля, культивують у глядачів стійке враження про світ, що їх оточує, як про надзвичайно ненадійний, небезпечний і ворожий, насаджується культ збройних сил та війни, а до українців прищеплюють відчуття ненависті.

Висновок щодо впливу телебачення на глядачів, сформований на підставі результатів серії зарубіжних досліджень, свідчить про схильність глядачів переоцінювати рівень агресивності суспільства і висловлювати переконання, що соціальний світ є загалом первісно небезпечним[31]. Поряд із формуванням ворожості на особистісному та поведінковому рівнях відбувається спотворення низки взаємопов'язаних характеристик суб'єктивного світу уявлень, таких як справедливість, контрольованість, передбачуваність. Взаємодія цих характеристик дає нам весь спектр різноманітних наслідків формування так званої «ворожої картини світу», наслідками чого можуть бути такі ознаки, як висока агресивність, захворювання психосоматичного кола, порушення соціальних контактів, депресія, посттравматичні стресові розлади тощо [31-51]. Масований вплив прикладів агресивної чи асоціальної поведінки, демонстрованої ЗМІ, здатний формувати, насамперед у молоді, спотворений погляд на світ і небажані переконання стосовно того, як саме допустимо діяти щодо інших людей [32-13].

Брак належної освіти та молодість зумовлюють їхню схильність вважати події на екрані реальністю. Вони з готовністю сприймають нав'язаний телебаченням образ людини, як ненадійної, часто підлої та небезпечної істоти, з якою можна поводитись аморально і жорстоко. Чим частіше глядачі - стикаються з негативною телевізійною картинкою соціального світу, тим глибше вона вростає у їхню свідомість, особливо якщо вони не отримують іншої, протилежної інформації [25, 54].

Свідомою брехнею є вся ідеологічна риторика російських ЗМІ, «вірус брехні» настільки проник у російську політику, що йому можна дати визначення елементу «культурного ядра» суспільства та можна назвати постійним джерелом аномії.

Система образливих дій політичної та економічної еліти росії разом з руйнуванням традиційної системи цінностей і підміни їх квазізразками, створили передумови для аномії, породивши в російському суспільстві масовий песимізм.

Тому пояснити причини вчинених масових розграбувань, мародерства, знищення та згвалтування під час боїв на території України можливо лише припущенням, що у свідомість рашистів було «вшито» нову «програму потреб», в якій моральні норми змінено на користь гедоністичних і споживчих.

Підтвердженням нашої думки є «смішна плата» російської влади вдовам та матерям окупантів, які загинули в війні проти України, або за мобілізованих росіян: шубами, дровами, рушниками, тваринами, продуктовими наборами, машинами, грошима.

Жорстоке ж відношення до населення України, особливо нелояльного щодо діючих військ, є питанням вкрай складним для моральної оцінки.

Жахиття війських знуцань наводять на думку про масову психопатію російської армії.

На нашу думку, психопатію та різні психічні відхилення, можна визначити ще одним фактором впливу на прояв делінквентної поведінки окупантів, що виявляється у вигляді поєднання таких рис, як безсердечність щодо оточуючих, знижена здатність до співпереживання, нездатність до щирого каяття в заподіянні шкоди іншим людям, брехливість, егоцентричність і поверхневність емоційних реакцій.

Враховуючи наведені фактори, вважаємо, що психологічним «виправданням» насильства по відношенню до населення України для окупантів зазвичай є почуття помсти. Мотивація до «знищення особового складу противника» з легкістю переноситься на місцеве населення.

Отже, можна зробити висновок, що делінквентна поведінка росіян сформувалася на фоні суспільнотрансформаційних процесів як наслідок розмитості суспільних норм (аномії) та передбачає наявність (прихованої або явної) суспільної психопатології.

Без сумніву, делінквентна поведінка окупантів дуже сильно вплинула і продовжує впливати на психіку українського народу, а відтак зростає загроза збереження здорового людського капіталу публічної служби. За попередніми прогнозами МОЗ психологічної підтримки буде потребувати близько 15 млн українців, з них близько 3-4 млн потрібно буде призначати медикаментозне лікування [33]. Крім того, як встановлено моніторингом загальносистемних змін в українському суспільстві (1992-2022), Україна перебуває у патопсихологічному стані, що його характеризує діагноз «психоневроз відкладеної дії» [27]. Цей стан тягне за собою в цілому неадекватну соціальну поведінку в суспільстві та може негативно вплинути на кадровий потенціал публічної служби. Всі ці прояви неадекватної соціальної поведінки виникають на тлі неспроможності в цілому системи публічного управління працювати в «нормальному режимі», що виникає через невпорядкованість інституційно-владних механізмів. Такий масовий невротичний стан являє собою небезпечну пастку для суспільства під час трансформаційних змін.

Збройний російсько-український конфлікт та погіршення екологічної ситуації спричинюють масовий психоневроз в країні, який, на думку Карла Юнга, є джерелом процесу індивідуації, наслідком якого, власне, й стане стрибкоподібне збільшення «самодостатніх» українців і, відповідно, – докорінна зміна на краще соціального середовища [34].

Створення Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки допоможе громадянам подолати надзвичайний стрес та наслідки пережитих травматичних подій, попередити розвиток психічних розладів.

Однак, слід зауважити, що людська психіка надзвичайно адаптивна. Українці не втрачають надії, оптимістично сприймають воєнний стан, відсутність електрики, адекватно реагують на сигнали тривоги, стали більш згуртовані, у суспільстві відчувається взаємопідтримка, гумор – різні меми, жарти, пісні й т. д. Про це свідчать результати всеукраїнського опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», за яким: 97% українців вірять у перемогу України, 91% – довіряють та схвально оцінюють діяльність Президента Володимира Зеленського, 82% – підтримують членство України в НАТО, 74% – вважають, що Україна збереже всі території в межах своїх міжнародно-визнаних кордонів станом на 1991 рік» [35].

Тож, погоджуємося з оптимістичним прогнозом Е.Афоніна та Ю.Мартінова, що у суспільній свідомості громадян відбуваються якісні зміни. Вони зосереджують увагу на становленні української ідентичності, вільної від будь-яких символів тоталітаризму, що є як ніколи актуальним в умовах сьогодення [36].

Як бачимо, простір суспільного життя змінено, оскільки в центрі постає самодостатня людина-індивід з оптимістичним мисленням. Увесь світ побачив нових самодостатніх українців: сильних, красивих, розумних, талановитих добрих, безстрашних людей, які навіть втративши все, змогли «відродитися» в інших країнах чи містах.

Схоже, що час постмодерну виводить на арену суспільного життя прототип таланту. Адже у своїх професійних орієнтаціях українці все частіше опираються на власні здібності та професійні якості.

Погоджуємося з М. Мафесолі, що епоха залежності суспільного життя від сильної особистості, громадянства, представницької демократії, властивих модерну, — закінчилась (або перервалася). Постмодерн схиляється до емоційності, природи племені. Племені не з джунглів, а йдеться про архетип, який трансформується в сучасності [5].

Вплив українського народу на окупантів з модерної епохи відбувається не через демонстрацію сили, а через представлення нашої гідності, незламності духу, сили, мужності, єдності, творчості. На нашу думку, це обов'язково вплине на зміну влади на політичній арені росії та призведе до нашої Перемоги.

У цьому контексті актуалізується думка американського філософа Френсіса Фукуяма щодо історичної ролі України: «Поразка Росії у війні уможливить нове народження свободи і позбавить нас хвилювань щодо занепаду глобальної демократії. Дух 1989 року буде жити завдяки купці українців» [20].

Таким чином, заглибившись в різноманітні аспекти проблеми архетипної природи делінквентної поведінки під час війни можемо визначити фактори впливу на формування делінквентної поведінки під час війни та класифікувати їх на три категорії. Зокрема, йдеться про: архетипну, соціальну та особистісну категорії, представлені в таблиці.

Фактори, що впливають на прояви делінквентної поведінки під час війни

Архетипні	Соціальні	Особистісні
Міфи	Аномія	Стереотипи асоціальної та дезадаптивної поведінки
Архетипи	Зміна суспільних цінностей	Соціальна незрілість
Культурний код нації	Несформованість соціально корисних інтересів	Проблеми особистісної ідентичності
Генетичний код нації	Втрата моральної детермінанти	Низький освітній та культурний рівень
Ментальний код нації	Соціалізуючий вплив оточення	Спадкові, природжені, хронічні захворювання
Соціетальні особливості народу	Вплив ЗМІ	Психофізіологічні порушення, психопатія

Отже, **архетипна природа делінквентної поведінки** під час війни полягає в тому, що відбувся підйом несвідомих деструктивних сил колективної душі, раціоналізм сучасного життя знецінив раціональне, і функцію ірраціонального звів до несвідомого. Ця функція діє звідти нестримно й руйнівно, як невиліковна хвороба.

З огляду на вищезазначені дослідження сформулюємо авторське визначення дефініцій **«делінквентна поведінка»** та **«масова делінквентна поведінка»**.

Делінквентна поведінка - система вчинків особи, що порушують певні соціальні, правові та культурні норми, або відхиляються від загальноприйнятих в суспільстві норм та діючих законів; це асоціальна поведінка з соціальними відхиленнями корисливої та агресивної орієнтації, яка загрожує благополуччю інших людей та карається законодавством країни.

Делінквентна поведінка поєднує не лише феномени віськового злочину, кримінального правопорушення та кримінального проступку, а й залежить від ментальності, культури та ідентичності народу.

Масова делінквентна поведінка - це система вчинків організованого блоку груп з наявними соціальними відхиленнями корисливої та агресивної орієнтації, що сформувалася на фоні суспільнотрансформаційних процесів, як наслідок аномії. Масова делінквентна поведінка передбачає не лише порушення внутрішньосупільних норм і правил, а й державних засад, має ознаки (прихованої або явної) суспільної психопатології.

Збереження та відновлення кадрового потенціалу публічної служби дуже важливе для втримання держави під час війни та її повоєнного відновлення. Публічна служба сповнена викликів і вимагає підготовки й ухвалення управлінських рішень, ефективність яких залежить від висококваліфікованих професіоналів.

Враховуючи архетипну природу делінквентності та її негативний вплив на населення України, **потрібна цілеспрямована державна політика**, направлена на подолання наслідків делінквентної поведінки. Зокрема, йдеться про: 1) заходи по впровадженню Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки; 2) нову систему підбору та відбору державних службовців з включенням в неї проєктивних методик дослідження особистості. Такими методиками можуть стати тестові методики, створені на основі архетипного підходу: авторська психодіагностична тестова «Методика колірних уподобань» (автор - Е.Афонін. 1987) та Особистісний опитувальник БАД (автори – Леонід Бурлачук, Едуард Афонін, Олена Донченко); 3) Банк Талантів, що замінить кадровий резерв державних службовців та стане одним із джерел залучення претендентів на вакансії державної служби.

Висновки. Проведене комплексне дослідження дозволяє зробити висновок, що архетипіка – то наше сьогодення, це спіраль колективного несвідомого, яка укорінюється в архетипах, універсальних для всіх часів і культур. Делінквентна поведінка, яка проявляється під час війни, формувалася на фоні суспільнотрансформаційних процесів внаслідок розмитості суспільних норм (аномії) та негативно впливає на публічну службу.

З огляду на вищезазначені обставини ми сформулювали авторське визначення дефініцій «архетипна природа делінквентної поведінки», «делінквентна поведінка» та «масова делінквентна поведінка»; назвали фактори впливу на формування делінквентної поведінки під час війни та класифікували їх на три категорії; запропонували інструментарій збереження та відновлення кадрового потенціалу публічної служби.

Література:

1. Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment. 23.03.2023 // ukraine.un.org: сайт. URL: <https://ukraine.un.org/en/224376-ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment> (дата звернення 20.04.2023).
2. Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності вчинені в Україні (1 квітня – 25 червня 2022 року) // osce.org: сайт. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/b/523811_0.pdf (дата звернення 20.04.2023).
3. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні від 15 березня 2023 // ohchr.org: сайт. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf (дата звернення 20.04.2023).
4. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 // ips.ligazakon.net: сайт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU48K03U> (дата звернення 20.04.2023).
5. Маффесолі, Мішель. Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2018. 264 с.
6. Афонін, Е.; Мартинов Е. Теоретичні та методологічні аспекти розвитку української школи архетипіки // Публіч. упр.: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з держ. упр. Харків: ДокНаукДержУпр, 2015. Спец. вип. С. 13–18.
7. Афонін, Е. А.; Бандурка, О. М.; Мартинов, А. Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз. К. : Видавець ПАРАПАН, 2002. 352 с.
8. Донченко, О. Вступ до “Архетипового менеджменту” // Психологія особистості. 2012. № 1. С. 195–203.
9. Донченко, О. Архетипи — спільне в нашому житті (розпізнавання архетипів як шлях до унікальності) // Психологія особистості. 2011. № 1. С. 170–181.
10. Суший, О. Неусвідомлювані форми соціально-психологічного мислення: до питання методологічних засад архетипіки // Публіч. упр.: теорія та практика: зб. наук. пр. Асоціації докторів наук з держ. упр. Харків: ДокНаукДержУпр., 2015. Спец. вип. С. 55–59.
11. Афонін, Е. А.; Балакірева, О. М. Функціональна і компетентнісна готовність державних службовців України до здійснення публічного адміністрування в умовах демократії // Український соціум. 2015. № 1 (52). С. 7–22.
12. Голованова, Н. Про самодостаточних українців, психотип «геніальности» и медиапространство метамодерна // Бостонский кругозор –2019. [Електронний ресурс] krugozormagazine.com: сайт. URL: <https://www.bostonkrugozor.com/show/afonin.3815.html> (дата звернення 20.04.2023).
13. Макарова, А. Архетип як предмет досліджень у сучасній українській гуманітаристиці. Гілея: науковий вісник. 2020. № 152 (1), С.171–176.
14. Афонін Е., Плахтій, Т. Архетипіка і публічне управління: стратегії сталого розвитку в умовах цивілізаційних зрушень. Український соціум. 2019. № 2 (69), С. 142–151.
15. Чуносков, М. О. Класифікація видів делінквентної поведінки як теоретична проблема // Комп’ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. 2013. № 11. С. 158–161.
16. Докторович, М. О. Делінквентна поведінка особистості: факторний аналіз // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського [збірник наукових праць]. Миколаїв: ТОВ фірма «Іліон», 2010. Т. 2. Вип. 4. С. 65–68.

17. Боднар, А. Я.; Макаренко Н. Г. Особливості проявів делінквентної поведінки в Збройних силах України // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. 2011. Т. 123. С. 35–39.
18. Бзежинський З. Велика шахівниця Львів. Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2000. С. 236 с.
19. Московичи С. Машина, творящая богов. М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. 556 с.
20. Фукуяма, Френсіс. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Київ: Наш формат, 2020. 192 с.
21. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / [авт.-уклад. Пустовіт Л. О. та ін.]. Київ: Довіра, 2000. 1018 с.
22. Ситько, О. М.; Шаповаленко, Н. М. Словник юридичних термінів іншомовного походження // chtivo.org.ua: сайт. URL.: <https://chtivo.org.ua/literature/naukova/32981-slovnik-juridichnih-terminiv-inshomovnogo-pohodzhennja.html> (дата звернення 20.04.2023).
23. Нуньес, Гайтан; Лопес, Мігель. Психопатологія і правопорушення: наслідки в концепції винності // criminet.ugr.es: сайт. URL.: <http://criminet.ugr.es/recpc/11/recpc11-r2.pdf> (дата звернення 20.04.2023).
24. Юнг, К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме / пер. з нім. Львів: Астролябія, 2013. 588 с.
25. Афонін, Е.; Мартинов, А. Архетип і соціетальне: взаємодія і взаємовпливи // Публічне управління: теорія та практика. 2013. Спец. вип. С. 193–200.
26. Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера; пер. з нім. Володимира Кам'янець. Львів: Літопис, 2004. 720 с.
27. Афонін Е.А. Звіт про результати пошукової НДР «Моніторинг психосоціальних (соціетальних) змін: Україна (1992-2022); Росія (2010-2011), Білорусь (2010-2013), Австрія (2022)»
28. Hafsah Khalil, Mike Hayes and Maureen Chowdhury. March 26, 2023 Russia-Ukraine news // edition.cnn.com: сайт. URL: <https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-03-26-23/index.html> (дата звернення 20.04.2023).
29. Дюран Жільбер. Антропологічні структури уявного. Пер. з фр. А. Репи. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2021. 568 с.
30. Маффесолі, Мішель. Справедлива війна. Секція "Війна як об'єкт соціологічних дослідження". Матеріали XXII Міжнародної наукової конференції «Харківські соціологічні читання», присвяченої пам'яті засновниці Харківської соціологічної школи, фундаторки вітчизняної соціологічної науки та освіти, професорки Олени Олександрівни Якуби. (м. Харків, 03-04 листопада 2022) // graf21.org.ua: сайт. URL: <http://www.graf21.org.ua/03112022-2/> (дата звернення 20.04.2023).
31. Hornstein, H. D. Cognitive processes and the persistence of aggressive behavior. Psychological Medicine. 2000. V. 42. P. 92-96.
32. Klein, J. D.; Brown, J. D.; Childers, K. W. et al. Adolescents' risky behaviour and mass media use. London: Pediatrics. 1999. P. 24-31.
33. Віктор Ляшко. Вплив війни на психічне здоров'я — колосальний // kmu.gov.ua: сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko> (дата звернення 20.04.2023).
34. Юнг, К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме / Пер. з нім. Катерини Котюк; наук. ред. українського видання Олег Фешовець. 2-ге опрац. вид. Львів: Видавництво «Астролябія», 2018. 608 с.
35. Всеукраїнське опитування міжнародного республіканського інституту: лютий 2023 // ratinggroup.ua: сайт. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.html (дата звернення 20.04.2023).

36. Афонін Е. А., Мартинов А. Ю. «Українське диво: від депресії до соціального оптимізму». К: Видавничій дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 296 с.

References:

1. *Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment (2023)* [ukraine.un.org](https://ukraine.un.org/en/224376-ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment) Retrieved from <https://ukraine.un.org/en/224376-ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment>.
2. *Zvit pro porushennya mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta prava prav lyudyny, voyenni zlochyny ta zlochyny proty lyudyansti vchyneni v Ukrayini (1 kvitnya – 25 chervnya 2022 roku) [Report on violations of international humanitarian law and human rights law, war crimes and crimes against humanity committed in Ukraine (April 1 - June 25, 2022)]*. osce.org. Retrieved from https://www.osce.org/files/f/documents/8/b/523811_0.pdf [in Ukrainian].
3. *Dopovid' Nezalezhnoyi mizhnarodnoyi komisiyi z rozsliduvannya porushen' v Ukrayini vid 15 bereznya 2023. [Report of the Independent International Commission to Investigate Violations in Ukraine dated March 15, 2023]*. ohchr.org. Retrieved from https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf [in Ukrainian].
4. *Konventsiya pro zapobihannya zlochynu henotsydu ta pokarannya za n'oho vid 9 hrudnya 1948. [Convention on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment of December 9, 1948]*. ips.ligazakon.net. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/MU48K03U> [in Ukrainian].
5. Maffesoli, Mishel' (2018). *Chas plemen. Zanepad indyvidualizmu u postmodernomu suspil'stvi. [Time of the tribes. Decline of individualism in postmodern society]*. Kyiv: Vyd. dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya» [in Ukrainian].
6. Afonin, E. & Martynov, E. (2015). *Teoretychni ta metodolohichni aspekty rozvytku ukrayins'koyi shkoly arkhetypyki. [Theoretical and methodological aspects of the development of the Ukrainian school of archetypes]*. Kharkiv: DokNaukDerzhUpr [in Ukrainian].
7. Afonin, E. A., Bandurka, O. M. & Martynov, A. Yu. (2002). *Velyka roztoka (hlobal'ni problemy suchasnosti: sotsial'no-istorychnyy analiz. [The great rift (global problems of modernity: socio-historical analysis)]*. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
8. Donchenko, O. (2012). *Vstup do Arkhetyповoho menedzhmentu [Introduction to Archetypal Management]*. *Psykhohohiya osobystosti – Personality Psychology, 1*, 195–203 [in Ukrainian].
9. Donchenko, O. (2011). *Arkhetypy — spil'ne v nashomu zhytti (rozpiznavannya arkhetypiv yak shlyakh do unikal'nosti) [Archetypes are common in our life (recognition of archetypes as a way to uniqueness)]*. *Psykhohohiya osobystosti – Personality Psychology, 1*, 170–181 [in Ukrainian].
10. Cushyy, O. (2015). *Neusvidomlyuvani formy sotsial'no-psykhlohichnoho myslennya: do pytannya metodolohichnykh zasad arkhetypyki [Unconscious forms of socio-psychological thinking: to the question of methodological foundations of archetypes]* *Publich. upr.: teoriya ta praktyka: zb. nauk. pr. Asotsiatsiyi doktoriv nauk z derzh. upr.– Publich. practice: theory and practice: coll. of science Ave. of the Association of Doctors of Science from the State*. Kharkiv: DokNaukDerzhUpr., Spets. vyp., 55–59 [in Ukrainian].
11. Afonin, E. A. & Balakiryeva, O. M. (2015) *Funktsionalna i kompetentnisna hotovnist derzhavnykh sluzhbovtiv Ukrayiny do zdiysnennya publichnoho administruvannya v umovakh demokratiyi [Functional and competent readiness of civil servants of Ukraine to implement public administration in the conditions of democracy]* *Ukrayinskyy sotsium–Ukrainian society, 1 (52)*, 7–22 [in Ukrainian].

12. Golovanova, N. (2019) Pro samodostatochnykh ukrainsev, psikhotip «genialnosti» i mediaprostranstvo metamoderna [About self-sufficient Ukrainians, the psychotype of genius" and the metamodern media space]. *Bostonskiy krugozor– Boston Outlook*. krugozormagazine.com: Retrieved from <https://www.bostonkrugozor.com/show/afonin.3815.html> [in Ukrainian].

13. Makarova, A. (2020). Arkhetyp yak predmet doslidzhen u suchasniy ukrayinskiy humanitarystytsi. [Archetype as a subject of research in modern Ukrainian humanitarianism]. *Hileya: naukovyy visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 152 (1), 171–176 [in Ukrainian].

14. Afonin E. & Plakhtiy, T. (2019) Arkhetypika i publichne upravlinnya: stratehiyi staloho rozvytku v umovakh tsyvilizatsiynykh zrushen. [Archetypal and public management: strategies of sustainable development in the conditions of civilizational shifts]. *Ukrayinskyy sotsium–Ukrainian society*, 2 (69), 142–151[in Ukrainian].

15. Chunosov, M. O. (2013) Klasyfikatsiya vydiv delinkventnoyi povedinky yak teoretychna problema [Classification of types of delinquent behavior as a theoretical problem]. *Kompyuterno-intehrovani tekhnolohiyi: osvita, nauka, vyrobnytstvo – Computer-integrated technologies: education, science, production*, 11, 158–161[in Ukrainian].

16. Doktorovych, M. O. (2010) Delinkventna povedinka osobystosti: faktorny analiz [Delinquent personality behavior: factor analysis]. *Naukovyy visnyk Mykolayivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho [zbirnyk naukovykh prats']– Scientific bulletin of the Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi [collection of scientific works]*, T. 2. Vyp. 4, 65–68 [in Ukrainian].

17. Bodnar, A. Ya. & Makarenko N. H. (2011) Osoblyvosti proyaviv delinkventnoyi povedinky v Zbroynykh sylakh Ukrayiny [Peculiarities of manifestations of delinquent behavior in the Armed Forces of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Pedagogichni, psykholohichni nauky ta sotsial'na robota. – Scientific notes of NaUKMA. Pedagogical, psychological sciences and social work*. T. 123, 35–39 [in Ukrainian].

18. Bzezhyms'kyy Z. (2000) *Velyka shakhivnytsya. [A large chessboard]*. Lviv. Ivano-Frankivsk: Lileya-NV [in Ukrainian].

19. Moskovichi S. (1998) *Mashina, tvoryashchaya bogov [A machine that creates gods]*. Moscow: Center for Psychology and Psychotherapy [in Russian].

20. Fukuyama, Frensis (2020) *Identychnist'. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti [Identity. The need for dignity and the politics of resentment]* trans. from English Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

21. Pustovit L. O. (2000) *Slovyk inshomovnykh sliv: 23000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen [Dictionary of foreign words: 23,000 words and terminological phrases]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

22. Sitko, O. M. & Shapovalenko, N. M. (2013) *Slovyk yurydychnykh terminiv inshomovnoho pokhodzhennya [Dictionary of legal terms of foreign origin]* chtivo.org.ua Retrieved from: <https://chtivo.org.ua/literature/naukova/32981-slovník-juridichnih-terminiv-inshomovnogo-pohodzhennja.html> [in Ukrainian].

23. Nunyes, Haytan & Lopes, Mihel (2009). *Psykhopatolohiya i pravoporushennya: naslidky v kontseptsii vynnosti [Psychopathology and delinquency Implications in the concept of imputability]* riminet.ugr.es Retrieved from: <http://criminet.ugr.es/recpc/11/recpc11-r2.pdf> [in Spanish].

24. Yung, K.-G. (2013) *Arkhetypy i kolektivne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]* Lviv: Astrolyabia [in Ukrainian].

25. Afonin, E. & Martynov, A. (2013) Arkhetyp i sotsiyetal'ne: vzayemodiya i vzayemovplyvy. [Achetype and social: interaction and mutual influences] *Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka – Public management: theory and practice*. Spets. vyp.,193–200.

26. *Istoriya yevropeyskoyi mentalnosti [History of the European mentality]* Peter Dinzelbacher (Ed.) (Volodymyra Kamianets, Trans.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
27. Afonin E.A. (2022) *Zvit pro rezul'taty poshukovoyi NDR «Monitorynh psykhosotsial'nykh (sotsiyetal'nykh) zmin: Ukrayina (1992-2022); Rosiya (2010-2011), Bilorus' (2010-2013), Avstriya (2022)» [A report on the results of the search NDR "Monitoring of psychosocial (societal) changes: Ukraine (1992-2022); Russia (2010-2011), Belarus (2010-2013), Austria (2022)"]* [in Ukrainian].
28. Hafsa Khalil, Mike Hayes and Maureen Chowdhury (2023) *Russia-Ukraine news* edition.cnn.com Retrieved from: <https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-03-26-23/index.html> [in English].
29. Dyuran Zhilber (2021) *Antropolohichni struktury uyavnoho [Anthropological structures of the imaginary]* (A. Repa, Trans). Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].
30. Maffesoli, Mishel (2022). *Spravedlyva viyna. [A just war]. Materialy KHKHII Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Kharkivs'ki sotsiolohichni chytannya», prysvyachenoyi pam"yati zasnovnytsi Kharkivs'koyi sotsiolohichnoyi shkoly, fundatorky vitchyznyanoyi sotsiolohichnoyi nauky ta osvity, profesorky Oleny Oleksandrivny Yakuby. (m. Kharkiv, 03-04 lystopada 2022) – Materials of the 22nd International Scientific Conference "Kharkiv Sociological Readings", dedicated to the memory of the founder of the Kharkiv Sociological School, the founder of national sociological science and education, Professor Olena Oleksandrivna Yakuba. (Kharkov, November 03-04, 2022)* graf21.org.ua Retrieved from: <http://www.graf21.org.ua/03112022-2/> [in Ukrainian].
31. Hornstein, H. D. (2000) *Cognitive processes and the persistence of aggressive behavior*. Psychological Medicine. V. 42, 92-96 [in English].
32. Klein, J. D.; Brown, J. D.; Childers, K. W. (1999) et al. *Adolescents' risky behaviour and mass media use*. London: Pediatrics, 24-31[in English].
33. Viktor Lyashko (2023) *Vplyv viyny na psykhične zdorovya — kolosalnyy [The impact of war on mental health is enormous]* kmu.gov.ua Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/vplyv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko/> [in Ukrainian].
34. Yung, K.-G. (2018) *Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]* O.Feshovets (Ed.). (K. Kotyuk – Trans) Lviv: Astrolyabiya [in Ukrainian].
35. *Vseukrayins'ke opytuvannya mizhnarodnoho respublikans'koho instytutu: lyuty 2023 [All-Ukrainian survey of the International Republican Institute: February 2023]* ratinggroup.ua Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.html [in Ukrainian].
36. Afonin E. A., Martynov A. Yu. (2019) *Ukrayins'ke dyvo: vid depresiyi do sotsial'noho optymizmu. [Ukrainian miracle: from depression to social optimism]* Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyevo-Mohylyanska akademiya»[in Ukrainian].

УДК 364.4 - 058.6 : 341.485(477) : 001.891

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-95-106](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-95-106)

Солнишкіна Аліна Анатоліївна кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, соціальної роботи, публічного управління та адміністрування факультету медичних технологій діагностики та реабілітації, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, <https://orcid.org/0000-0002-5369-6350>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ГЕНОЦИДУ

Анотація. Дана стаття - науковий аналіз концепцій геноциду.

Класифікація дозволяє розширити розуміння причин та наслідків геноциду.

Публікація містить теоретичні підходи та досвід спеціалістів - практиків.

Соціологічні аспекти дослідження геноциду дозволяють вивчити особливості виключення тієї чи іншої соціальної групи та подальшої нормалізації та виправдання злочинів.

В рамках вивчення методів соціальної роботи важливим є прояви посттравматичного стресового розладу та копінг-стратегії подолання кризових станів тих, що вижили після геноциду в той чи інший історичний період. Важливими аспектами дослідження є технології соціальної реабілітації.

Соціальний захист та супровід жертв насилля є актуальним в сучасній науці.

Наукова стаття охоплює широкий спектр методів репрезентації проблем геноциду при імплементації міждисциплінарних знань в освітньому процесі.

Соціально – психологічні наслідки та уроки геноциду аналізуються в статті.

Авторка статті використовує досвід зарубіжних дослідників та ділиться діючими та успішними методами соціально-психологічної допомоги.

Дані методи потребують ретельного вивчення та впровадження.

Важливим аспектом вивчення є повернення жертв геноциду у життя після завершення бойових дій.

Ментальне здоров'я, робота із психологічними травмами та подолання посттравматичного стресового розладу – напрямки сучасної соціальної роботи в українських реаліях .

Авторка наукової публікації ділиться досвідом викладання тем, які стосуються вивчення соціально-психологічних аспектів вивчення геноциду для майбутніх соціальних працівників.

Стаття репрезентує аналітичну модель, за допомогою якої студенти отримують знання та практичні навички із вивчення світового та вітчизняного досвіду з досліджень соціально-психологічних аспектів геноциду.

Ключові слова: соціальний контекст поняття геноцид, жертви геноциду, трансгенераційні травми, соціально-психологічна допомога жертвам геноциду.

Solnyshkina Alina Anatolyivna Candidate of sociological sciences, PhD, Associate Professor of the Chair of sociology, social work, public management and administration of Faculty of medical technologies of Diagnostics and Rehabilitation, Oles Honchar Dnipro National University, <https://orcid.org/0000-0002-5369-6350>

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF GENOCIDE STUDIES

Abstract. An article represents scientific analysis of conceptions of researches of genocide.

Classification helps to expand understanding of reasons and consequences of genocide.

Scientific publication contains theoretical approaches and experience of specialists in practical field.

In the frames of studying of methods of social work is very important to study manifestations of the posttraumatic stress disorder and coping-strategies of overcoming of crisis situation of survivors of genocide at different historical periods.

Crucial aspects of social work are technologies of social rehabilitation of victims of crimes and violence.

Social protection and social support of victims of violence are important in modern science.

Scientific publication covers a wide spectrum of methods of representation of problems of genocide during implementation of interdisciplinary knowledge to the educational process.

Social and psychological consequences and lessons of genocides are analysed in this article.

This publication is essays on future researches and creating of models of representation of reliable and verified information concerning problems of genocide.

An author of this article represents experience of foreign researchers and shares with effective and active methods of social and psychological aid. These methods need implementation and learning.

Important aspects of studying of social aspects are returning of victims of genocide after finishing of war.

Mental health, working with psychological traumas and overcoming of posttraumatic stress disorder are directions of social aid in Ukrainian realities.

The author of the scientific publication shares her experience of teaching topics related to the study of social and psychological aspects of genocide for future social workers.

The article presents an analytical model that helps students gain knowledge and practical skills in studying the world and national experience in researching the socio-psychological aspects of genocide.

Keywords: social context of concept of genocide, victims of genocide, transgenerational traumas, social and psychological aid to the victims of genocide.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну в 2022 році призвело за собою масові вбивства та катування українського цивільного населення та військовополонених, блокада міст, руйнування житлового фонду, знищення культурних, освітніх установ та медичних закладів та релігійних споруд, порушення прав людини, зухвале ігнорування норм міжнародного гуманітарного права, вимушена міграція українців за кордон.

Наукового осмислення та практичного впровадження потребують соціально-психологічні та соціально-економічні наслідки російської агресії.

Ефективне кризове втручання, надання компетентної юридичної, соціально-психологічної матеріальної допомоги потребує об'єднання широкого кола спеціалістів.

Світова наукова спільнота разом із кваліфікованими експертами практиками об'єдналися для фахових розслідувань злочинів проти українського народу.

Українські вчені ефективно працюють в напрямку реалізації програм соціальної та психологічної допомоги, адаптації та реабілітації з 2014 року у тісній співпраці із волонтерськими та неурядовими організаціями.

Вивчення світового досвіду та історичного контексту стане в нагоді при створенні соціальних програм реабілітації, адаптації та соціально-психологічної допомоги людям, які постраждали від наслідків війни.

Впровадження

Метою даної наукової статті є комплексний науковий аналіз концепту геноциду, його різновиду та наслідків та особливостей вивчення в соціально-психологічному контексті.

Завданнями статті виступають:

1). концептуалізація вивчень в світовій та вітчизняній практиці досліджень геноциду в соціально-психологічному контексті;

2). ознайомити наукову спільноту із особливостями викладання гострої і складної теми та впровадження міждисциплінарних знань в освітній процес для майбутніх соціальних працівників – студентів Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Аналіз досліджень та публікацій

Рафаель Лемкін в книзі «Axis Rule in Occupied Europe» («Правління країн Осі в окупованій Європі: закони окупації, аналіз правління, пропозиції до змін») визначає поняття «геноцид» як координований план дій, які мають мету руйнування основ життя та функціонування національних груп [1].

В 1944 році Рафаель Лемкін поєднав грецьке слово *genos* (рід, раса, плем'я) та латинське слово *cide* (вбивство).

Лемкін наголошував, що геноцид має дві фази:

- 1). руйнування національних, соціальних та культурних паттернів пригноблених груп;
- 2). нав'язування національних зразків та шаблонів мислення та поведінки групою, яка пригноблює.

Лемкін називав геноцид «синхронізованою атакою» та «координованим планом щодо різноманітних дій» [2].

Серед багатьох критичних аспектів концептуалізації Рафаелем Лемкіним геноциду, можна виділити наступні фактори:

- а). геноцид – це багатогранне явище, це напад та насильство над базовими елементами людського буття;
- б). геноцид не обов'язково містить в собі фізичне вбивство, це може бути і цілеспрямована заборона діяльності, знищення культури та релігії певної соціальної групи, примусова асиміляція;
- в). вивчення природи геноциду потребує об'єднання зусиль мультидисциплінарної команди спеціалістів для того, щоб виявити та зрозуміти ризики геноциду, протидіяти йому та в майбутньому захищатися від нього [2, р 156-157].

Лео Купер вважав, що випадки геноциду проти расових, етнічних, релігійних груп є результатами політичних конфліктів. На його погляд, поняття «геноцид» визначається, як руйнування та знищення політичних груп та класів [1, р. 60].

Завдяки науковцю *Джонсу* ми маємо розгорнуту класифікацію видів геноциду:

- **Класоцид** – навмисне винищення соціального класу;
- **Демоцид** – масові вбивства громадян, даний тип злочинів поєднує в собі геноцид, політицид та масові казні;

- **Елітоцид** – вбивства керівництва, освічених прошарків суспільства;
- **Екоцид** - масове знищення флори і фауни, злочинне отруєння забруднення атмосфери;
- **Феміцид або фемініцид** - гендерне насильство та злочини проти жінок на підґрунті ненависті;
- **Гендерцид** – знищення людей за ознакою статі;
- **Лінгвоцид** – комплекс заходів політичного та адміністративного спрямування, що спрямовані на викорінення мови, свідоме знищення мови як головної ознаки етносу;
- **Меморіцид** – руйнування пам'яті та винищення минулого певної групи людей;
- **Омніцид** – знищення всього живого на землі;
- **Політицид** – масові вбивства, спрямовані на політичну групу;
- **Урбіцид** – термін, який вигадав Майкл Муркок для визначення «насильства над містом», матеріальне знищення міських територій [1].

Джонс зазначав, що при вивченні будь-якого типу геноциду треба брати до уваги такі фактори, як: структурна агресія або насильство, деструктивні відносини які є частиною та прямими наслідками економічних або соціальних систем.

Окремо стоїть термін, запропонований дослідником Удайкакумаром в 1995 році, який в світовій науці має назву *poorcide* («в різних джерелах – геноцид бідних, «бідноцид») – знищення бідних людей через причини структурної бідності [1].

Дослідження геноциду на думку Удайкакумара повинні містити розуміння та ретельне вивчення структурного насильства як механізму впровадження геноциду.

Центральну роль у вивченні геноциду у працях дослідниці в галузі філософії Клаудії Кард грає концепція соціальної смерті [1].

«Соціальна смерть не є обов'язково геноцидом. Проте геноцид – це соціальна смерть».

Соціальна смерть має різноманітні прояви та типи походження (рабство, хвороба, вигнання, ізоляція тощо).

Геноцид це найгостріша та найкризовіша форма соціальної смерті. Продукування соціальної смерті в спільноті людей є центральним злом геноциду.

Також важливим компонентом концепції Клаудії Кард було поняття вітальної енергії та сили перед навалюю зла.

Дослідниця просить мати на увазі, що вбивство груп людей це не є головних при акті геноциду. Адже існують форми, які фізично не вбивають

людей, вони можуть руйнувати зв'язки, відносини, соціальні структури та соціальну пам'ять, які є життєво необхідними.

Дослідник Шоу визначав геноцид як «особливий соціологічний злочин». Він вважав, що природою досліджень поняття геноциду маніпулюють. Дослідження геноциду перекручується в бік злочинця [2].

В соціально-психологічному контексті дослідження даної проблематики вчений Стауб зазначає, що під час геноциду певним групам створені умови, які фруструють базові людські потреби.

Суспільство нормалізує насильство, яке дає політичні та владні можливості, створюються нові норми та з'являються нові цінності які акцептуються та виконуються [5].

Мультидисциплінарні вивчення проблем геноциду: соціально-психологічний підхід.

Довгий час необхідність дослідження проблеми геноциду нівелювалася в соціологічній науці.

Але завдяки соціологам Хелен Фейн, Зігмунту Бауману та вже згаданому нами Лео Куперу були відкриті двері до соціологічного підходу до вивчення проблематики геноциду [2].

Завдяки вищезгаданним соціологам була здійснена соціальна категоризація в цьому складному питанні.

Соціологи стверджували, що не існує єдиної формули, завдяки яким геноцид спалахує та поширюється.

Для ранніх досліджень соціологічного аналізу важливі два напрямки:

- 1). Вивчення факторів, причин та умов, за яких певна група людей стає out-group («поза-групою»);
- 2). Які умови призводять до того, що жорстоке поводження та приниження людей, переростають в геноцид.

На думку Хелен Фейн, ризик проявів геноциду збільшується, якщо політичні еліти адоптують нову формулу чи наратив для того, щоб виправдати та утвердити їх політичний контроль [2, р.164-165]..

Описуючи наслідки геноциду та шукаючи шляхи надання ефективної кризової допомоги та соціальної підтримки жертвам масового насилля, вчені робили акцент на трансгенераційних травмах [3].

Співробітниця Університету Кларка (США) Джоанна Рей Волхардт та Мішель Тволлі досліджували наслідки геноциду в контексті потреб жертв геноциду [4].

Проаналізовані американськими вченими джерела та свідчення очевидців та тих, хто вижив доводять той факт, що жертви намагалися тривалий час не піднімати цю тему навіть в своїй родині.

Дослідниці Волхардт та Тволлі аналізують соціально-психологічні уроки геноциду в Руанді [4].

Один із важливих уроків полягає в необхідності пам'яті або «ніколи не забудемо». Даний урок фокусується на колективній відповідальності стосовно пам'яті в контексті історичної віктимізації. Цей урок має багато обґрунтувань, адже у створенні меморіальної культури та місць пам'яті для нащадків повинні приймати участь і влада, і населення, і ті, що вижив та переніс геноцид. Загальновідомий трикутник «Жертва – Очевидець – Злочинець» є дуже нестійкою в умовах бойових дій, кордони цих ролей є крихкими та рухливими [5].

В Руанді жертви та кривдники продовжували тривалий час жити поруч, і це призвело в певних випадках до ретравматизації [4].

Впровадження знань про генезис, причини та наслідки та соціально-психологічні аспекти геноциду в освітній процес.

В 2020 році авторка статті прийняла участь в Літній Школі зі студій Голокосту в Україні Центру перспективних досліджень Голокосту імені Джека, Джозефа і Мортоні Манделів Меморіального музею Голокосту США.

В 2022 році під час повномасштабного вторгнення, завдяки отриманими знанням та дослідницькій стипендії цього центру авторка статті розробила та поступово впроваджує в життя наукові заходи із висвітлення та дослідження соціально-психологічних аспектів питання геноциду.

При викладанні цих гострих, важких, сензитивних тем використовується історичний контекст, соціально-психологічний аналіз, міжнародний та світовий досвід соціально-економічної допомоги жертвам геноциду, методи соціально-психологічної адаптації та реабілітації.

Під час проведення занять використовуються технології дискусійних кіноклубів, соціальних читань, переглядів музейних колекцій. Впровадження цих технологій в освітній процес вже довело свою ефективність.

За допомогою Таблиці № 1 можна дізнатися про теми, які пропонуються для вивчення та методи вивчення соціально-психологічних аспектів дослідження геноциду.

Матеріали, зібрані в Таблиці 1 представляють собою аналітичну модель вивчення соціально-психологічних аспектів дослідження наслідків геноциду, класичні та інноваційні методи їх вивчення.

Таблиця 1.

Особливості вивчення соціально-психологічних аспектів дослідження геноциду (приклад із навчання студентів спеціальності «Соціальна робота»).

№	Тема	Методи	Завдання
1	Робота із травмою	Геноцид в контексті інтергенераційної травми поколінь: комплексний підхід	А). Спільне читання глибинних інтерв'ю із книжки Міколая Грінберга «Я звинувачую Аушвіц». Б). Обговорення інтерв'ю з Робертом Джейм Ліфтоном в збірці Кеті Карут «Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з лікування катастрофічних досвідів.
2	Жінки та діти під час геноциду. Репрезентація соціальних та психологічних проблем осіб, які вижили у Голокості.	Свідчення жертв Голокосту (Український та Європейський контексти)	Спільне читання щоденника Етті Гіллесум «Без озлоблення, без ненависті» (1941-1943)
3	Соціально-психологічні наслідки геноциду. Соціальна робота із сиротами: напрямки та методи реабілітації.	Ознайомлення із науковими статтями в галузі соціально-психологічної реабілітації жертв геноциду	Перегляд та обговорення фільму «Діти Ундерміру» режисера Майкла Семюелса.
4	Соціальні працівники та напрямки їх роботи під час Голокосту	Біографічний метод	Християнська соціальна працівниця Гертруд Люкнер
5	Соціальні та благодійні організації: історія та сьогодення	Аналітичний та порівняльний аналіз	Напрямок та методи соціально-психологічної роботи в соціальних та благодійних організаціях під час війн. Діяльність The Blue Card
6	Сучасні соціальні організації та фонди із допомоги жертвам геноциду	Аналітичний та порівняльний аналіз	Спільнота Загреба The Jewish Community of Zagreb (JCZ)

7	Соціально-психологічна робота в часи повномасштабного російського вторгнення	Презентації міжнародних та вітчизняних організацій	UNICEF Safe the children International Rescuer Comitee – створити презентації з діяльності цих організацій за напрямками: - Цільові групи - Форми роботи - Проекти
8	Мігранти та біженці: програми соціально-психологічної адаптації та реабілітації	Вивчення соціально-психологічних методик. Професійна адаптація та реабілітація	Дослідження діяльності організацій, які працюють із біженцями: історичний та сучасний контексти
9	Соціально-психологічна адаптація людей, які постраждали від війни	Розробка та захист проектів	Написання командою проектних пропозицій за схемою: А). Актуальність проекту; Б). Інновації у вирішенні соціально-психологічної проблеми; В). Мета та завдання; Г). Цільові аудиторії; Д). Бенефіціари; Є). Заходи проекту; Ж). Соціальний вплив проекту; Д). Бюджет проекту; З). Очікувані результати .
10	Соціально-психологічна реабілітація ветеранів бойових дій	Ознайомлення із практичними методами	А). Практичні вправи та рекомендації із керівництва для польових психологів «Сила дихання: соматичні засоби психологічного відновлення» (автори Катя Кольцо, Марта Пивоваренко, Марта Ковальова) Б). Представлення в форматі ReshaKucha (доповідь із 20 слайдів, кожен слайд демонструється 20 секунд)

Отже, всебічне вивчення соціальних аспектів в дослідженні соціально-психологічних наслідків геноциду із обговоренням методів та історичного

досвіду є актуальною потребою підготовки представників соціально-психологічного напрямку в умовах сьогодення.

Важливим є ретроспективний аналіз відновлення, повернення до мирного життя, возз'єднання з родинами після завершення війн.

Також за допомогою листів, щоденників та музейних архівних матеріалів досліджуються копінг-стратегії виживання в таких складних умовах.

Зараз авторка наукової публікації зі студентами активно вивчає технології соціальної роботи із травмами та посттравматичним стресовим розладом.

Дані вивчення та проведення історичних паралелей допоможуть конкретизувати напрямки в умовах сьогодення та покращити шляхи реабілітації та адаптації в українському суспільстві під час російської агресії та вторгнення в 2022 році.

Студенти ознайомилися із матеріалами Славенки Дракуліч – хорватської письменниці та журналістки Славенки Дракуліч, яка в своїй роботі «Вони б і мухи не скривдили» піднімає документи розгляду справ Міжнародного кримінального трибуналу в Гаазі щодо воєнних злочинів у колишній Югославії [6].

Студенти знайомляться із документами Міжнародного гуманітарного права, а саме: Женевською Конвенцією про захист населення під час війни, Женевською Конвенцією про поводження із військовополоненими.

Захист прав людини є одним із ключових напрямків соціальної роботи в умовах військової агресії.

При впровадженні наукових заходів планується віртуальна подорож меморіальними музейними комплексами.

Надання важливих знань майбутнім фахівцям соціальної сфери з метою вдосконалення технологій роботи із врахуванням історичного досвіду – є актуальним в умовах сьогодення.

Нині студенти знайомляться із практичними розробками організації Health and Human Rights Info (HHRI) щодо етичних принципів роботи із жертвами насильства та правил консультування [7].

В науковій літературі, присвяченим актуальним аспектам соціальної роботи та соціально-психологічного супроводу, увага приділяється технологіям роботи із вразливими категоріями населення, навичкам консультування та пере направлення.

Дослідники із Університету Південної Каліфорнії (США) Дональд Міллер, Бет Мейеровіц, Лорен Енж і науковець із Руанди досліджують соціальний захист, соціальну допомогу та життєві стратегії сиріт після геноциду в Руанді.

Турбота про ментальне здоров'я, посттравматичний стресовий розлад осиротілих руандійців, які вижили після трагічних подій в Руанді, утворюють значний пласт в масиві наукових досліджень.

Науковці описують особливості представництва інтересів та адвокації захисту прав сиріт. Провідну роль в цьому приділяють недержавним організаціям соціального спрямування.

Соціальна підтримка дітей - сиріт, повернення до школи, соціально-психологічний супровід жертв насилля – основні аспекти соціальної роботи [8].

На даному етапі разом із студентами третього – четвертого курсів постійно відстежуємо новини, щодо соціального захисту українських дітей пільгових категорій в умовах повномасштабної російської війни.

Отже, комплексний підхід є дуже актуальним для вивчення соціально-психологічних концепцій геноциду.

Висновки. Робота із жертвами геноциду потребуватиме професіоналізму, дотримання етичних стандартів, а також надання кваліфікованої соціальної та психологічної допомоги.

Переважна більшість наукових публікацій соціально-психологічного напрямку стосуються саме життя після війни, попередження ретравматизації, впровадження технологій соціально-психологічної реабілітації, адаптації до нових умов.

Подальші дослідження авторка статті планує пов'язати із дослідженням аспектів соціально-психологічної реабілітації та життя в післявоєнні часи.

У важкі часи дегуманізації, нехтування нормами міжнародного права, в часи жорстокості необхідна допомога із відновлення, з представництва інтересів, із задоволення потреб та захисту прав, а також надання кваліфікованої психологічної підтримки.

Для професійного вивчення соціально-психологічних досліджень геноциду студенти повинні знати: історичний контекст, особливості надання психологічної роботи та здійснення соціальної допомоги жертвам бойових дій, ознаки геноциду, його прояви.

Студенти повинні вміти застосовувати на практиці соціально-психологічні технології надання допомоги в воєнні часи, використовувати досвід інших країн та розвивати співпрацю із вітчизняними та зарубіжними громадськими організаціями.

Мультидисциплінарний підхід до вивчення соціально-психологічна аспектів роботи із жертвами геноциду має пріоритет в умовах сьогодення.

Розроблена аналітична модель вивчення соціально-психологічних аспектів досліджень геноциду дозволяє систематизувати знання в цій сфері.

Також важливо вшановувати пам'ять загиблих та виховувати повагу у молодого покоління.

Література:

1. Bojan Zalec (2013). Genocide as social death: A comparative conceptual analysis. *ANTROPOLOGICAL NOTEBOOKS. Slovene Anthropological Society*, 19 (2), 57-66
2. Charles H. Anderson (2015). Genocide: perspectives from the social sciences. *Working Papers 1508*, College of the Holy Cross, Department of Economics, 151-188.
3. Johanna Ray Vollhardt and Michal Bilewicz (2013). After the Genocide: Psychological Perspectives on Victim, Bystander, and Perpetrator Groups. *Journal of social issues*. Vol.69, No1, 1-15
4. Johanna Ray Vollhardt and Michele Twali (2019). The Aftermath of Genocide: Divergent Social Psychological Processes Among Victim and Perpetrator Groups. / *Confronting Humanity at its Worst: Social Psychological Perspectives on Genocide (Ed.: L. Newman)*. Oxford University Press, P. 252-287
5. Johanna Ray Vollhardt and Maggie Campbell-Obaid (2016) . The Social Psychology of Genocide and Mass Atrocities. *A. Miller The social psychology of good and evil (2- nd ed)*, 159-184.
6. Славенка Дракуліч (2018). Вони б і мухи не скривдили. Київ.Видавничий дім Комора. 188с.
7. Mental health and gender-based violence. Helping survivors of sexual violence in conflict – a training manual (2016). *Health and Human Rights Info*, 196 p.
8. Lauren C Ng, Naphtal Ahishakiye, Donald E. Miller, Beth E. Meyerowitz (2015) Life After Genocide: Mental Health, Education, and Social Support of Orphaned Survivors. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice*, Vol. 4, No. 2, 83–97

References:

1. Bojan Zalec (2013). Genocide as social death: A comparative conceptual analysis. *ANTROPOLOGICAL NOTEBOOKS. Slovene Anthropological Society*, 19 (2), 57-66
2. Charles H. Anderson (2015). Genocide: perspectives from the social sciences. *Working Papers 1508*, College of the Holy Cross, Department of Economics, 151-188.
3. Johanna Ray Vollhardt and Michal Bilewicz (2013). After the Genocide: Psychological Perspectives on Victim, Bystander, and Perpetrator Groups. *Journal of social issues*. Vol.69, No1, 1-15
4. Johanna Ray Vollhardt and Michele Twali (2019). The Aftermath of Genocide: Divergent Social Psychological Processes Among Victim and Perpetrator Groups. / *Confronting Humanity at its Worst: Social Psychological Perspectives on Genocide (Ed.: L. Newman)*. Oxford University Press, 252-287
5. Johanna Ray Vollhardt and Maggie Campbell-Obaid (2016) . The Social Psychology of Genocide and Mass Atrocities. *A. Miller The social psychology of good and evil (2- nd ed)*, 159-184.
6. Slavenka Drakulich (2018). Vony b i mukhy ne skryvdyly. Kyiv. Vydavnychy dim Komora, 188 s. [In Ukrainian]
7. Mental health and gender-based violence. Helping survivors of sexual violence in conflict – a training manual (2016). *Health and Human Rights Info*, 196 p.
8. Lauren C Ng, Naphtal Ahishakiye, Donald E. Miller, Beth E. Meyerowitz (2015) Life After Genocide: Mental Health, Education, and Social Support of Orphaned Survivors. *International Perspectives in Psychology: Research, Practice*, Vol. 4, No. 2, 83–97

УДК 342 ; 005.32 ; 34

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-107-120](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-107-120)

Юшин Сергій Олександрович доктор економічних наук, професор, пенсіонер, м. Київ-127, 03127, тел.: (093) 603-15-74, <https://orcid.org/0000-0002-9874-4926>

АРХЕТИПКА СВІДОМОГО ТА НЕСВІДОМОГО УНИКАННЯ ДЕЛІНКВЕНТОМ ЧИННОЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЦИВІЛЬНІ ТА ВОЄННІ АСПЕКТИ

Анотація. Ситуація прискороного поглиблення негативних явищ у будь-якому суспільстві завжди актуалізує питання: хто за це має нести персональну відповідальність? Преамбула Конституції України говорить про те, що її засновники приймали її “усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями”. Цей контекст, безумовно, має безпосереднє відношення до методів архетипіки – фундамент якої колективно невідоме. Нинішня зростаюча напруженість воєнної ситуації в Україні актуалізує питання відповідальності пересічних громадян і державних керівників за прийняття та реалізацію доленосних для Батьківщини рішень.

У загальному колі питань відповідальності відповідальних осіб, з огляду на чинні вимоги режиму воєнного стану, особливу роль повинна відіграти саме юридична відповідальність, без ефективного застосування якої стає практично неможливим забезпечення виконавської дисципліни відповідно уповноважених осіб. Світовий і вітчизняний досвід містить чимало прикладів, коли наділені високими повноваженнями особи шукають і знаходять шляхи уникання своєї відповідальності (адміністративної, кримінальної) за свої дії чи бездіяльність.

Державне будівництво суверенної України початково було орієнтоване на модель архетипу цивілізації, яка передбачає граничну активність постійних трансформацій стилів людської поведінки з врахуванням потреби підвищення рівня відповідальності усіх соціальних акторів за зміну умов існування країни.

За своєю сутністю, архетипіка трансформацій генетично пов'язана з явищами відхилення від традицій і норм поведінки, тобто з девіантністю та делінквентністю, які можуть бути спрямовані вгору (позитив, розвиток) і вниз (негатив, деградація). В сучасному вітчизняному правовому просторі категорії девіантність та делінквентність розглядаються переважно у негативній

конотації, що гальмує їх конструктивне поєднання з процесами творчості.

Дисциплінарна складова режиму воєнного часу потребує такої повноти відповідальності суб'єктів владних повноважень усіх гілок та рівнів, за якої будуть забезпечуватися баланси вигод та збитків держави як передумови подальшого конструювання диверсифікованої системи прагнень та уникань.

Ключові слова: архетип, свідоме і несвідоме, партнерство і антагонізм, поведінка, норма, девіантність, делінквентність, конформізм, нонконформізм, юридична відповідальність, прагнення і уникання, право воєнне і цивільне.

Yushin Sergey Olexandrovich Doctor of Economic Science, Professor, pensioner, Kyiv-127, 03127, tel.: (093) 603-15-74, <https://orcid.org/0000-0002-9874-4926>

THE ARCHETYPE OF CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS AVOIDANCE BY THE DELINQUENT OF APPLICABLE LEGAL RESPONSIBILITY: CIVIL AND MILITARY ASPECTS

Abstract. The situation of accelerated deepening of negative phenomena in any society always raises the question: who should bear personal responsibility for this? The preamble of the Constitution of Ukraine states that its founders adopted it "aware of their responsibility to God, their own conscience, previous, present and future generations". This context, of course, is directly related to archetypal methods - the foundation of which is the collective unconscious. The current growing tension of the military situation in Ukraine actualizes the issue of the responsibility of ordinary citizens and state leaders for making and implementing decisions that are fateful for the Motherland.

In the general range of issues of responsibility of responsible persons, given the current requirements of the martial law regime, a special role should be played by legal responsibility, without effective application of which it becomes practically impossible to ensure executive discipline of the accordingly authorized persons. World and domestic experience contains many examples when persons endowed with high powers seek and find ways to avoid their responsibility (administrative, criminal) for their actions or inaction.

The state building of sovereign Ukraine was initially oriented towards the model of the archetype of civilization, which foresees the extreme activity of constant transformations of human behavior styles, taking into account the need to increase the level of responsibility of all social actors for changing the country's conditions of existence.

By its essence, the archetype of transformations is genetically connected with the phenomena of deviation from traditions and norms of behavior, i.e. with deviance and delinquency, which can be directed upward (positive, development) and downward (negative, degradation). In the modern domestic legal space, the categories of deviance and delinquency are considered mainly in a negative connotation, which inhibits their constructive combination with creative processes.

Дисциплінарна складова режиму воєнного часу потребує такої повноти відповідальності суб'єктів владних повноважень усіх гілок та рівнів, за якої будуть забезпечуватися баланси вигод та збитків держави як передумови подальшого конструювання диверсифікованої системи прагнень та уникань.

Keywords: archetype, conscious and unconscious, partnership and antagonism, behavior, norm, deviance, delinquency, conformity, nonconformism, legal responsibility, aspiration and avoidance, military and civil law.

Постановка проблеми. Ситуація прискороного поглиблення негативних явищ у будь-якому суспільстві завжди актуалізує питання: хто винний у даній ситуації? хто має нести відповідальність? яку саме відповідальність має нести винна особа? Преамбула Конституції України говорить про те, що її засновники приймали її “усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями”. Враховуючи те, що дана Конституція процесуально приймалася колективом законодавців (одночасно у режимі “свідоме-несвідоме”), а “архетипи несвідомого еквівалентні релігійним догмам” [1, с. 34], то така морально-етична абстракція за своєю логікою мала б втілитися у конкретний інструментарій відповідальності, наприклад, самих же законодавців за прийняті ними акти. З одного боку, ст. 3 Конституції України вказує, що “держава відповідає перед людиною за свою діяльність”, ст. 8 – що “закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй”, ст. 68 – що “незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності”, а з другого боку, ст. 80 дуже нагадує своєрідну індульгенцію: “народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування”. Стосовно інших сфер діяльності, ст. 60 визначає: “за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність”. Виникає враження, що таке уникання юридичної відповідальності народних депутатів має замасковане корупційне підґрунття. На це вказує досліджене М. Фуко явище *делінквентності* – форми “відведення протизаконності в незаконне кругообіг прибутку і влади пануючого класу”, де відповідальним є “суспільство, погана організація суспільства” [2, с. 411, 422].

За визначенням К. Бартола, категорія *делінквент* (від лат. *delinquens* – правопорушник) переважно застосовується до неповнолітніх, які порушують соціальні норми, у т. ч. норми юридичного плану; при цьому він наводить приклад, де у 2001 р. 9-річний хлопчик з Флориди був засуджений до довічного ув'язнення без права на дострокове звільнення за побиття до смерті 4-річної дівчинки [3, с. 36]. Цивільний кодекс України наголошує у ст. 31 на тому, що малолітня особа (віком до 14 років не несе відповідальності за завдану нею шкоду, а у ст. 1178 – що шкода, завдана малолітньою особою, відшкодовується її батьками тощо. Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України 14.04.2008 № 318 визначає *делінквентний тип девіантної поведінки* як різновид злочинної поведінки, який не виявляє ознаки суттєвої небезпеки для суспільства та відрізняється від злочину мотивами скоєння протиправних дій. Іншими словами, в Україні правовій оцінці *делінквентності* не приділяється належної уваги, що породжує певні ризики, особливо в умовах надзвичайного і воєнного стану, коли, можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод (ст. 64 Конституції України). Відповідно, така поблажливість до проявів явища *делінквентності* гальмує запровадження цивілізованих стандартів персональної відповідальності усіх громадян й посадових осіб (незалежно від віку і статусу).

Таким чином, дослідження цивільних та воєнних аспектів архетипіки свідомого та несвідомого уникання делінквентом юридичної відповідальності – *актуальна* наукова та практична задача, повноцінне вирішення якої сприятиме забезпеченню подальшої адаптації України до системи європейських цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні аспекти девіантної та делінквентної поведінки досліджувалися представниками різних наук. Серед дослідників девіантних аспектів поведінки привертають увагу такі автори як А.П. Мороз (Феномен корупції як вид девіантної поведінки у сучасному суспільстві), С.Є. Пархоменко (Корупційні практики держави як девіація соціальної моралі), І.П. Руценко (Війна і девіація), С.М. Гусаров (Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти), М.Г. Логачев (Корупція як форма девіантної поведінки персоналу правоохоронних органів), А.В. Нежута (Агресивна поведінка підлітків як різновид девіантної поведінки), О.А. Васильченко Еволюція норм та девіацій у сфері спорту. Серед дослідників делінквентних аспектів поведінки виділяються О.О. Барабаш (Сутність явища делінквентної поведінки людини), представники юридичних наук: Благута Р.І. (Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх), Ємець Ю.І. (Вчинення злочину неповнолітніми як обставина, що пом'якшує покарання: психолого-юридична

сутність); представники науки педагогіки: Н.А. Клішевич (Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою), М.Ю. Богомоллова (Профілактика делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій); представники психологічних наук: В.А. Бараннік (Психологічні особливості самооцінки військовослужбовців з девіантною та делінквентною поведінкою), І.М. Лисенко (Соціально-психологічні умови особистісного самовизначення підлітків з делінквентною поведінкою), А.І. Коцюба (Психологічні особливості делінквентної особистості в умовах злочинних угруповань), О.І. Савін (Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник делінквентної поведінки неповнолітніх), У.Б. Михайлишин (Особливості емоційних станів неповнолітніх з делінквентними формами поведінки), Л.В. Спицька (Соціально-психологічна диференціація проявів делінквентної поведінки неповнолітніх та її корекція в умовах закладів соціальної реабілітації). Відмічаючи безумовну наукову цінність вищезгаданих досліджень, необхідно також зазначити, що, по-перше, усі вони зосереджені на негативних конотаціях девіантної і делінквентної поведінки суб'єктів, по-друге, не передбачають можливостей використання певних складників такої поведінки у складних і критичних ситуаціях, які виникають за певних кризових обставин.

Мета статті – дослідження феномену *делінквентності* суб'єкта як його (не)усвідомленої реакції на не-ідеальність буттєвого середовища (архетипове відчуття потенційних криз і катастроф) з формуванням поведінкової моделі ефективного виживання в умовах високої конкуренції – цивільних та воєнних.

Виклад основного матеріалу. Загалом, категорія *архетип* в правовому просторі України практично відсутня. Як виключення, *архетип* (у позитивній конотації) згадувався один раз у розпорядженні Кабінету Міністрів України № 598-р (2019 р.) щодо включення праці К.Г. Юнга «Архетипи і колективне несвідоме» до переліку праць, що придбаваються для поповнення бібліотечних фондів. Друга згадка – Окрема думка (*votum separatum*) судді Конституційного Суду України Сліденка І.Д. (Документ nc10d710-20 від 28.08.2020): “є речі, важливіші за ефемерну державу і страшніші за смертельну епідемію. Такого роду речі відносять до *архетипів цивілізації*. В європейській цивілізації до таких речей, безумовно, слід віднести природні права людини. Категорією, яка інтегративно пов'язана з правами людини і визначає основу громадянського суспільства, є його ментальне здоров'я”. Якщо ми звернемося до згаданої вище праці К.Г. Юнга [4], то знайдемо підтвердження позитивної конотації сутності *архетипів цивілізації*, саме які обумовлюють відрив людини від фундаменту її інстинктів з такою силою, як її здатність до навчання, яка

перетворюється на справжню *спрагу постійних трансформацій стилів людської поведінки*; і ця здатність, більш ніж будь-що інше, несе *відповідальність* за зміну умов її існування і за потребу пристосовуватися до наслідків розвитку цивілізації. Тому будь-яка *обдарована людина* (це з біологічної точки зору відхилення, або *девіація*, від усередненої міри) тяжіє до відхилення одночасно і *вгору* і *вниз*, тоді як “*нормальна людина*” – ідеальна мета для невдах, – для всіх, хто знаходиться нижче загального рівня пристосованості. Однак для людей, які здатні на більше, ніж середня людина, для людей, яким зовсім неважко досягти успіху, досягти більш ніж скромних досягнень, для них ідея чи моральний примус нічим не відрізняється від “*нормальних*” людей є, по суті, прокрустовим ложем, нестерпною смертельною нудьгою, безплідним, безнадійним пеклом.

У правовому просторі України категорія *девіація* з'являється у 1996 р. в Постанові Кабінету Міністрів України № 1072 (щодо психологічної корекції та заходів соціальної реабілітації та реабілітації дітей з *девіантними* формами поведінки, що призводить до їх соціальної дезаптації). Указ Президента України № 200 (1998 р.) передбачав створення умов для соціальної, психолого-педагогічної, медичної, правової підтримки і реабілітації дітей з *девіантною* поведінкою, а також розроблення Концепції запобігання *девіантній* поведінці неповнолітніх. Міністерство освіти України (наказ № 127, 1999 р.) передбачало здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм *девіантної* поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи. Кабінету Міністрів України (Постанова № 1697, 1999 р.) згадує розроблення та реалізації серед неповнолітніх та молоді комплексних планів запобігання *девіантній* поведінці. Укази Президента України № 456 (1999 р.) та № 1376 (2000 р.) говорять про вдосконалення роботи з неблагополучними сім'ями, а також неповнолітніми, схильними до *девіантних* проявів у поведінці. Постанова Кабінету Міністрів України № 1394 (2002 р.) згадує про заклади соціально-психологічної допомоги дітям і підліткам з *девіантною* поведінкою. Затверджена Законом України № 1281 “Загальнодержавна програма підтримки молоді на 2004-2008 роки” (2003 р.) передбачала створення умов для соціальної, психологічно-педагогічної, медичної, правової підтримки і реабілітації підлітків та молоді з *девіантною* поведінкою. Наказом № 318 Адміністрації Державної прикордонної служби України у 2008 р. була затверджена Інструкція про порядок організації та проведення психопрофілактичної роботи з персоналом, де розгорнуті сутності форм поведінки: *девіантні* (форми особистої поведінки людини, що суперечать

загальноприйнятим моральним або правовим нормам); *делінквентний* тип *девіантної* поведінки (різновид злочинної поведінки, який не виявляє ознаки суттєвої небезпеки для суспільства та відрізняється від злочину мотивами скоєння протиправних дій); *аддиктивний* тип *девіантної* поведінки (намагання *унікати* реальності (дійсності). Наказом № 325 . Міністерства оборони України у 2012 р. затверджена Інструкція з організації професійно-психологічного відбору, яка передбачала визначення схильності до *девіантних* форм поведінки. Аналогічну Інструкцію у 2012 р. прийняла Служба безпеки України (наказ № 79). Наказом Міністерства соціальної політики України № 912 (2015 р.) введено Держстандарт соціальної послуги профілактики, де передбачена організація виховного та корекційного процесів з дітьми та молоддю, які мають *девіантну* поведінку та схильні до вчинення правопорушень, а також допомога особам, які мають *девіантну, делінквентну* поведінку, перебувають у конфлікті з законом. На запобігання розвитку деструктивних і *девіантних* форм поведінки орієнтує наказ Міністерства внутрішніх справ України № 747 (2017 р.). Постанова Кабінету Міністрів України № 545 (2017 р.) актуалізувала оцінку емоційно-вольової сфери особи проводиться з метою виявлення її здатності до вольового зусилля, схильностей до проявів *девіантної поведінки* та її причин. Наказом № 509 (2018 р.) Міністерство освіти і науки України ввело корекційно-розвиткову функцію психологічної служби з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, подолання різних форм *девіантної* поведінки. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі (Указ Президента України № 195, 2020 р.) вказує на неприпустимість приниження честі, гідності, ділової репутації (булінг, цькування) та різного роду *девіантних* форм поведінки. Закон України про “Бюро економічної безпеки України” (№ 1150, 2021 р.) передбачає психологічне тестування, спрямоване на виявлення серед кандидатів осіб з ознаками *девіантної* поведінки (форм особистої поведінки кандидата, що суперечать загальноприйнятим моральним або правовим (дисциплінарним) нормам), утрудненої або уповільненої адаптації, несформованої мотивації. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 174-р (2023 р.) у стандартах вищої освіти для педагогічних спеціальностей передбачає здатність випускника формувати в учнів навички здорового способу життя, проводити профілактику негативних проявів у поведінці дітей, виявляти ознаки проявів насильства та *булінгу (цькування)*, саморуйнівної та інших видів *девіантної* поведінки, тощо.

Отже, у правовому просторі України категорії *девіація* і *делінквентність* зосереджені практично на тих аспектах, які стосуються дітей та неповнолітніх.

Важливість врахування *девіації вгору і вниз* у цивілізаційному розвитку ми знаходимо у відомі праці Т. Куна: “*нормальна наука ... часто придушує фундаментальні нововведення, оскільки вони неминуче руйнують її основні установки*“ і саме “*нетрадиційні дослідження призводять галузь науки до нової системи розпоряджень, до наукових революцій*“ [5, с. 23]. К.Р. Поппер вказує на актуальність подолання ортодоксальних підходів у науці на користь підходів неортодоксальних, бо ортодоксальність дорівнює смерті пізнання, оскільки зростання знання залежить виключно від існування розбіжностей; періоди “*нормальної науки*“ визнаються “*нормальними вченими*“, де так форма науки протиставляється науці у періоди кризи чи революції, тому перехід *від старого каркаса до нового* слід розглядати не з погляду логіки (оскільки такий перехід в цілому не є раціональним), а з погляду соціології та психології [6, с. 559, 483].

Отже, *нормальне* і *девіантне* завжди сприймаються антагоністами. Як відомо, радянська ідеологія базувалася на запереченні антагоністичних та конкурентних відносин між людьми. Натомість, І. Кант доводив, що “*засіб, яким природа користується для того, щоб здійснити розвиток усіх задатків людей, – це антагонізм їх у суспільстві, оскільки він нарешті стає причиною їхнього закономірного порядку*” (“*нехай буде благословенна природа за неживість, за задрісно суперницьке марносластво, за ненаситну спрагу мати і панувати!*”) [7, с. 16-17]. Руйнація СРСР довела правоту І. Канта щодо потреби людства у антагонізмі і конкуренції у якості об’єктивних засобів його розвитку.

З часу набуття державної незалежності, Україна зосереджена на розбудові конкурентної ринкової економіки, якій, за твердженням А. Сміта, притаманний швидкий оборот торгівлі та підприємницький ризик [8, с. 218]. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки (ВВР, 1990, № 48, ст. 632) саме передбачала формування ринкової економіки з вільним підприємництвом на основі економічної самостійності, рівноправності та конкуренції суб’єктів господарювання у боротьбі за споживача. Класична робота М. Мескона та його співавторів визначає, по-перше, роль керівника у подоланні вад *антагонізму* у колективі, по-друге, роль неформального обміну інформації з *партнерами* та інтуїції, що дозволяє своєчасно виявляти наявність якоїсь конкретної серйозної проблеми [9, с. 218]. Слушну думку у цьому плані висловив й М. Портер: “*багато менеджерів настільки зосереджені на явних антагонізмах у боротьбі частку ринку, що часто не беруть до уваги той факт, що вони, крім усього іншого, конкурують також зі своїми покупцями та постачальниками за ринкову владу; тим самим вони втрачають пильність щодо загрози нових вторгнень у своє оточення і часто не можуть вже розпізнати приховану загрозу з боку товарів-замінників, чого можливо було б*

уникнути, якби були б досягнуті суттєво більш продумані взаємини із зовнішніми *партнерами*” [10, с. 62, 381].

Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1096 (1996) вказує, що “зі спадщиною колишніх комуністичних тоталітарних систем упоратися нелегко. ... на рівні суспільства вона сягає від колективізму та *конформізму* до сліпої покори та інших тоталітарних моделей мислення. За таких умов важко відновити цивілізовану, ліберальну державу, засновану на принципі верховенства права, у зв’язку з цим необхідно ліквідувати і подолати старі структури та моделі мислення”. Вікіпедія визначає *конформізм* (від пізньо лат. *conformis* – “подібний”, “схожий”) як “пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання реального стану речей, законів, норм, правил, безумовне схиляння перед авторитетами, ігнорування унікальності поглядів, інтересів ... окремих людей.” Виходячи з принципу *Pro et contra* (лат. *За і проти*), Вікіпедія визначає *нонконформізм* наступним чином: “незгода, неприйняття або критичне сприйняття норм, цінностей, цілей, панівних у конкретній групі в суспільстві, намір здолати догматичні стереотипи і замість пасивної безособової позиції виявити змістовну, індивідуальну. В деяких випадках *нонконформізмом* називають просто готовність індивіда відстоювати свою особисту позицію в тих випадках, коли вона суперечить позиції більшості”. Логічно припустити, що *нонконформізм* до певної міри стає синонімом *антагонізму* та *конкуренції*, що було цілком характерним для СРСР.

Г. Саймон стверджує: *конформіст* людина організаційна “вдягається так, як хоче корпорація, одружується – як хоче корпорація, і мислить так, як вона хоче, щоб він мислив. Її роль не передбачає вираження своєї індивідуальності, пошуку інновацій на самоті або наявності власної думки, відмінної від думки групи” [11, с. 170]. А Бандура вказує на позитиви і негативи як *конформізму*, так і *нонконформізму* [12, с. 67, 214]. За визначенням А. Маслоу, “ірраціональна реклама, тиск громадської думки, ... можуть призвести до неусвідомленого або неправильного вибору людини. Вплив цього тиску з більшою ймовірністю піддаються *конформні* люди на відміну від незалежних і сильних; дані говорять за те, що цей ефект сильніше позначається на молодих людях на відміну від людей похилого віку; інший тип – *нонконформіст*, людина не схильна бути передбачуваною, вона бажає залишатися вільною у виконуваний ним ролі, тобто залишає за собою право вийти за межі відведеної їй ролі, право бути людиною, а не актором. Він цілеспрямовано пручається нав’язуваним йому суспільством думкам та переконанням, пропаганді, соціальному тиску, диктату більшості тощо. Відмовляється від ролі дитини, вчиться бути сильним, *відповідальним*, а не

тільки залежною, долає слабкість і піднімається до сили. У кожному з нас одночасно співіснують обидві ці тенденції, тому питання полягає у ступені їхньої представленості; захисні механізми є захисними механізмами слабкої людини серед сильних. Те саме можна сказати і про відносини залежності і незалежності, *безвідповідальності та відповідальності особи*” [13, с. 158, 285].

Лі Куан Ю стверджує, що “*безвідповідальні та нездатні люди будуть у суспільстві завжди, і в нашому суспільстві вони становлять приблизно 5 % населення*” [14, с. 86]. На думку І. Адізеса, керівник має створювати атмосферу *колективної відповідальності* [15, с. 203]. Але А. Бандура доводить, що “при перенесенні *відповідальності* люди перестають вважати себе *особисто відповідальними* за свої дії та звільняються від реакцій самоосуду. У цьому випадку, коли зв'язок між поведінкою та її соціальними наслідками неочевидна, через *дифузію відповідальності* за поведінку, що заслуговує на осуд, не існує достатніх підстав для самоосуду. У результаті поділу праці, імперсоналізації прийнятих рішень та спільного виконання, люди можуть здійснювати шкідливу поведінку, не відчуваючи будь-якої *особистої відповідальності*. Тому вони чинять більш грубо тоді, коли *відповідальність неочевидна* через колективні способи діяльності” [12, с. 218]. Враховуючи вищезгадані колізії, А. Маслоу вказує на той “вічний бій, що постійно йде в глибинах нашої особистості між *безвідповідальною жагою насолоди і відповідальністю*. Наскільки кожному з нас вдається одночасно бути бешкетним, дитячим, негідником і серйозним, *відповідальним*, що володіє собою громадянином, настільки ми цілісні при їх гармонійній єдності шляхом свідомого або несвідомого контролю” [13, с. 169].

Коли мова стосується *відповідальності*, то доречно нагадати популярний у середовищі типових бюрократів принцип т.з. “спіхотехніки”, тобто принцип перенесення власної відповідальності на своїх підлеглих. І хто не чув тост: “щоб у нас все було, а нам за це нічого не було!” Ще Арістотель визначив, що більшість бажає отримувати благодіяння, а робити добро *уникає*, як невігідного заняття [16, с. 243]. На думку Ф.Х. Найта, “люди насправді *прагнуть* точно передбачати майбутнє і пристосовувати до нього свою цілеспрямовану поведінку, та *уникати* видів діяльності, що передбачають вищий рівень невизначеності” [17, с. 231, 233]. С. Боулз наводить приклад т.з. класичної конституційної загадки: “як треба організувати соціальні взаємодії, щоб люди були вільні у своєму виборі, і одночасно *уникали* наслідків, які не влаштовували нікого” [18, с. 22]. Це доводить справедливість положення Г. Саймона, згідно з яким “теорія управління має стати насамперед теорією цілеспрямованої і обмеженої раціональності тобто такої поведінки людей, коли вони *прагнуть достатньо доброго (satisfice)* результату, оскільки

неспроможні досягти максимального” [11, с. 121]. А Бандура стверджує: “якщо наслідки досягають дистресових рівнів, то це, найімовірніше, призведе до *уникнення*, ніж до *пильності*” [12, с. 173]. І у політичному сенсі, наголошував Арістотель, “ті, хто перетворює державу на ринок для всього світу, роблять це, маючи на меті власну вигоду; але державі не корисно проймається такими намірами – їй не слід *прагнути* до подібного гендлярства”, а коли це “у якомусь відношенні завдає шкоди, то її легко *уникнути*, видаючи відповідні закони, які б визначали й точно окреслювали, кому з мешканців міст і портів дозволяється, а кому забороняється входити у певні стосунки” [19, с. 187]. Отже, *відповідальність* як громадян, так і законодавців має підпорядковуватися визначенням балансів вигод та збитків, на основі яких конструювати власні прагнення та уникання.

Арістотель підкреслював, що “вільні люди ... здатні саме до політичного життя, яке в них ділиться на діяльність *воєнного* і *мирного* часу” [19, с. 21]. Г. Саймон досліджував адміністративну поведінку, орієнтуючись як на логіку людського вибору, так і на воєнну організацію (military organization) та воєнну психологію (military psychology): “ця система найкраще розвинута у воєнній організації” [11, 213]. К. Клаузевіц запропонував поняття т.з. *духовної навички*, яку визначає “не мужність перед фізичною небезпекою, а мужність щодо *відповідальності*, перед моральною небезпекою”, де *прагнення позитивної мети* викликає до життя акт знищення, *прагнення негативної мети* – спонукає вичікувати”; неврахування цього “несе з собою відплату для тих, хто його *уникає* зі страху перед великим рішенням”, бо лише “таким чином виникло *прагнення* встановити принципи, правила чи навіть системи ведення війни, де система і наукова побудова мають обмежуючу природу синтезу; звідси назавжди непримиренна суперечність між теорією та практикою” [20, с. 36, 63].

Приклад порушення принципу *відповідальності* у воєнний час наведений Т. Лівієм, де згадується т.з. “*манліїв правіж*”, коли син командуючого не виконав наказ не вести військові операції, а чекати повернення командуючого (*прагнення негативної мети* – спонукає вичікувати); син успішно провів військову операцію, а його батько, повернувшись, перед усім строем спочатку нагородив сина, а потім його стратив [21, с. 370-371]. Влучно у цьому сенсі показав І. Кант: “Дикість є незалежність від законів. Дисципліна підпорядковує людину законам людяності та змушує її відчувати владу законів” [22, с. 400].

Висновки. Наведений вище матеріал дозволяє стверджувати наступне:

* зростаюча напруженість воєнної ситуації в Україні вкрай актуалізує коло питань *відповідальності* усіх громадян, державних інститутів і керівників усіх сфер, рангів та рівнів, які приймають доленосні для Батьківщини рішення;

* у колі питань *відповідальності*, враховуючи вимоги воєнного стану, особливу роль має відіграти саме *юридична відповідальність*, без ефективного застосування якої практично неможливо забезпечити виконавську дисципліну;

* світовий і вітчизняний досвід наводить чимало прикладів, коли наділені високими повноваженнями особи шукають і знаходять шляхи уникання своєї *відповідальності* (адміністративної, кримінальної) за свої дії чи бездіяльність;

* державне будівництво в Україні початково було орієнтоване на модель *архетипу цивілізації*, яка передбачає *спрагу постійних трансформацій стилів людської поведінки*, що несе *відповідальність* за зміну умов існування країни;

* *архетипіка* трансформацій генетично пов'язана з явищами відхилення від традицій і норм поведінки, тобто з *девіантністю* та *делінквентністю*, які можуть бути спрямовані *вгору* (позитив, розвиток) і *вниз* (негатив, деградація);

* в сучасному вітчизняному правовому просторі категорії *девіантність* та *делінквентність* розглядаються переважно у негативній конотації, що стоїть на заваді конструктивного поєднання даних категорій з процесами творчості;

* дисципліна воєнного часу потребує такої повноти *відповідальності* усіх суб'єктів владних повноважень, за якої будуть забезпечуватися баланси *вигод* та *збитків* держави як передумови конструювання системи *прагнень* та *уникань*.

Література:

1. Юнг К.Г. Психология и алхимия. / Пер. с англ., лат. К.: «Ваклер», 2003. 592 с.
2. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / Пер. с франц. М.: «Ad Marginem», 1999. 455 с.
3. Бартол К. Психология криминального поведения / Пер. с англ. СПб.: Прайм-Евроник, 2004. 352 с.
4. Юнг К. Г. Архетипы і колективне несвідоме / перекл. з нім. К. Котюк ; Львів : Астролябія, 2013. 588 с.
5. Кун Т. Структура научных революций / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1977. 300 с.
6. Поппер К.Р. Логика и рост научного знания. / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1983. 605 с.
7. Кант И. Сочинения. В 8-ми т. Т.8. М.: Чоро 1994.
8. Сміт Адам. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Пер. з англ. К.: Port-Royal, 2001. 594 с.
9. Мескон Майкл, Альберт Майкл, Хедоурі Франклін. Основи менеджменту / Пер. з англ. М.: "Справа", 1997. 704 с.
10. Портер, Майкл, Э. Конкуренция / Пер. с англ. М.: Вильямс, 2005. 608 с.
11. Саймон Г. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції. / Пер. з англ. К.: АртЕк, 2001. 392 с.

12. Бандура А. Теория социального научения. / Пер. с англ. СПб.: Евразия, 2000. 320 с.
13. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / Пер. с англ. СПб.: Евразия, 1999. 432 с.
14. Ли Куан Ю. Сингапурская история. 1965-2000 гг. Из третьего мира – в первый. / Пер. с англ. М.: МГИМО, 2005 301 с.
15. Адизес, И. Как преодолеть кризисы менеджмента. Диагностика и решение управленческих проблем / Пер. с англ. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. 320 с.
16. Аристотель. Соч. в 4-х т. Т.4. Пер. с древнегреч. М.: Мысль, 1983. С. 53-294
17. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Пер. с англ. М.: Дело, 2003. 360 с.
18. Боулз С. Микроэкономика. Поведение, институты и эволюция: учебник / Пер. с англ. М.: Изд-во «Дело», 2011. 576 с.
19. Аристотель. Політика / Пер. з давньогр. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
20. Клаузевиц К. О войне. / Пер. с нем. Мидгард, 2007. 650 с.
21. Ливий Тит. История Рима от основания города. Том 1. М.: Наука, 1989. 579 с.
22. Кант И. Сочинения. В 8-ми т. Т.8. М.: Чоро 1994. С. 399-462.

References:

1. Jung, K.G. (2003). *Psihologija i alhimija [Psychology and alchemy]*. К.: «Vakler» [in Russian].
2. Fuko, M. (1999). *Nadzirat' i nakazyvat'. Rozhdenie tjur'my [Supervise and punish. The Birth of the Prison]*. М.: «Ad Marginem» [in Russian].
3. Bartol, K. (2004). *Psihologija kriminal'nogo povedenija [Psychology of criminal behavior]*. SPb.: Prajm-Evroznak [in Russian].
4. Jung, K. G. (2013). *Arhetipi i kolektivne nesvidome [Archetypes and collective unseen]*. L'viv : Astroljabija [in Ukrainian].
5. Kun, T. (1977). *Struktura nauchnyh revoljucij [The structure of scientific revolutions]*. М.: Progress [in Russian].
6. Popper, K.R. (1983). *Logika i rost nauchnogo znanija [Logic and the growth of scientific knowledge]*. М.: Progress [in Russian].
7. Kant, I. (1994). *Sochinenija [Works]*. (vol. 1-8). М.: Choro [in Russian].
8. Smit, Adam (2001). *Dobrobut nacij. Doslidzhennja pro prirodu ta prichini dobrobutu nacij [Dobrobut natsiy. Doslidzhennya about the nature of that cause of goodwill to the nation]*. К.: Port-Royal [in Ukrainian].
9. Meskon, Majkl, Al'bert, Majkl, Hedouri, Franklin (1997). *Osnovi menedzhmentu [Fundamentals of management]*. М.: "Sprava" [in Ukrainian].
10. Porter, Majkl, Je. (2005). *Konkurencija [Competition]*. М.: Vil'jams [in Russian].
11. Sajmon, G. (2001). *Administrativna povedinka: Doslidzhennja procesiv prijnattja rishen' v organizacijah, shho vikonujut' administrativni funkcii [Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Organizations Performing Administrative Functions]*. К.: ArtEk [in Ukrainian].
12. Bandura, A. (2000). *Teorija social'nogo nauchenija [Theory of social learning]*. SPb.: Evrazija [in Russian].
13. Maslou, A. (1999). *Dal'nie predely chelovecheskoj psihiki [The far reaches of the human psyche]*. SPb.: Evrazija [in Russian].
14. Li, Kuan Ju. (2005). *Singapurskaja istorija. 1965-2000 gg. Iz tret'ego mira – v pervyj [Singapore History. 1965-2000 From the third world to the first]*. М.: МГИМО [in Russian].

15. Adizes, I. (2014). *Kak preodolet' krizisy menedzhmenta. Diagnostika i reshenie upravlencheskih problem [How to overcome management crises. Diagnosis and solution of managerial problems]*. M.: Mann, Ivanov i Ferber in Russian].
16. Aristotel' (1983). (vol. 1-4). M.: Mysl' in Russian].
17. Najt, F.H. (2003). *Risk, neopredelennost' i pribyl' [Risk, uncertainty and profit]*. M.: Delo in Russian].
18. Boulz, S. (2011). *Mikroekonomika. Povedenie, instituty i jevoljucija [Microeconomics. Behavior, institutions and evolution]*. M.: Izd-vo «Delo» in Russian].
19. Aristotel' (2000). *Politika [Politics]*. K.: Osnovi [in Ukrainian].
20. Klauzevic, K. (2007). *O vojne [About war]*. Midgard in Russian].
21. Livij, Tit.(1989). *Istorija Rima ot osnovanija goroda [History of Rome from the founding of the city]*. M.: Nauka [in Russian].
22. Kant, I. (1994). *Sochinenija [Works]*. (vol. 1-8). M.: Choro in Russian].

UDC 330.161

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-121-132](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-121-132)

Halynska Anhelina Viktorivna Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of "Management department named after L.I. Mykhailova», Sumy National Agricultural University, Sumy, 40000, H.Kondrat'eva St., 160, tel.: (050) 589-4-719, <https://orcid.org/0000-0002-0369-818X>

Zhao Bingxu Post graduate student, Sumy National Agricultural University, H.Kondrat'eva St., 160, <https://orcid.org/0000-0002-3562-1507>

CONFLICT PRINCIPLE AND PSYCHOLOGY OF MANAGEMENT SPORTS STADIUM IN CHINA

Abstract. In China, stadiums and gymnasiums play an important role in the current public sports services. A higher management level of stadiums and gymnasiums is conducive to the efficient use of sports venue resources, and promotes the maximization of social and economic benefits of stadiums and gymnasiums. This article uses the methods of literature, investigation, and interviews to investigate and analyze the current situation of conflict management and management psychology in China's sports venue management, and then finds out the existing problems. Suggestions and countermeasures are given for China's sports venue management: China's sports venues should take the path of enterprise and industrial management of public sports venues. Standardized management should be introduced for sports venue services. We should improve the intelligent management level of stadiums and gymnasiums. We should strengthen the construction of sports venue management teams. This topic involves the study of psychological factors that influence the management of conflicts in sports stadiums, including the principles and strategies that managers can use to resolve conflicts.

The conflict principle refers to the idea that conflict is an inherent part of human interactions and can arise in any organization, including sports stadiums. The psychology of management, on the other hand, refers to the study of how people's behavior and attitudes can influence the effectiveness of management practices. It is necessary to attach importance to cultivating and absorbing high-level leaders and outstanding professionals who have the courage to shoulder the task of reform, make good use of modern high-tech, have a broad vision, and can lead the team to achieve innovative development, providing strong talent support for achieving the great development of the sports industry.

In the context of sports stadiums in China, this topic is particularly relevant as sports are an important part of Chinese culture, and sports stadiums are often the site of intense emotions and passionate fan interactions. Effective management of conflicts in sports stadiums is crucial for ensuring the safety of fans, players, and staff, as well as for creating a positive and enjoyable experience for everyone involved.

Keywords: China; sports venue management; conflict theory; management psychology, stadium.

Галинська Ангеліна Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Менеджменту імені Л.І. Михайлової», Сумський національний аграрний університет, вул. Г.Кондрат'єва 160, тел.: (050) 589-47-19, <https://orcid.org/0000-0002-0369-818X>

Чжао Бінсюй аспірант, Сумський національний аграрний університет, вул. Г.Кондрат'єва 160, <https://orcid.org/0000-0002-3562-1507>

ПРИНЦИПИ ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТІВ ТА ПСИХОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ СПОРТИВНИМ СТАДІОНОМ У КИТАЇ

Анотація. Ця стаття передбачає вивчення психологічних факторів, які впливають на управління конфліктами на спортивних стадіонах, включаючи принципи та стратегії, які менеджери можуть використовувати для вирішення конфліктів.

Принцип конфлікту відноситься до ідеї, що конфлікт є невід'ємною частиною людських взаємодій і може виникнути в будь-якій організації, включаючи спортивні стадіони. Психологія управління, з іншого боку, відноситься до вивчення того, як поведінка та ставлення людей можуть впливати на ефективність практики управління.

У Китаї стадіони та спортивні зали відіграють важливу роль у поточних державних спортивних послугах. Вищий рівень управління стадіонами та спортзалами сприяє ефективному використанню ресурсів спортивних об'єктів, а також сприяє максимізації соціальних та економічних вигод від стадіонів та спортзалів. Ця стаття використовує методи літератури, розслідування та інтерв'ю для дослідження та аналізу поточної ситуації управління конфліктами та психології управління в управлінні спортивними об'єктами Китаю, а потім з'ясовує існуючі проблеми. Надаються пропозиції та контрзаходи щодо управління спортивними об'єктами Китаю: спортивні об'єкти Китаю повинні піти шляхом корпоративного та промислового

управління громадськими спортивними об'єктами. Необхідно запровадити стандартизоване управління послугами спортивних об'єктів. Ми повинні покращити рівень інтелектуального управління стадіонами та спортзалами. Ця тема передбачає вивчення психологічних факторів, які впливають на управління конфліктами на спортивних стадіонах, включаючи принципи та стратегії, які менеджери можуть використовувати для вирішення конфліктів.

Принцип конфлікту відноситься до ідеї, що конфлікт є невід'ємною частиною людських взаємодій і може виникнути в будь-якій організації, включаючи спортивні стадіони. Психологія управління, з іншого боку, відноситься до вивчення того, як поведінка та ставлення людей можуть впливати на ефективність практики управління.

Загалом, ця тема важлива для всіх, хто цікавиться спортивним менеджментом, оскільки пропонує розуміння психологічних факторів, які можуть вплинути на вирішення конфліктів на спортивних стадіонах, і пропонує стратегії ефективного управління конфліктами в цьому контексті.

Ключові слова: Китай; управління спортивними об'єктами; теорія конфлікту; психологія управління, стадіон.

General problem statement. While providing public sports services, stadiums and gymnasiums should not only meet the most basic sports needs of the masses, but also scientifically prevent and control diseases from the perspective of improving the physical fitness of the masses. Therefore, stadiums and gymnasiums play an important role in the current public sports services. According to the use nature of sports venues, they can be classified into sports competition venues, teaching and training venues, and sports fitness and entertainment venues. According to the purpose of sports venues, they can be divided into two categories: dedicated sports venues and comprehensive sports venues. According to the classification of the area occupied by sports centers, they can be divided into four types: small, large, and extra-large.

Most stadiums and gymnasiums are directly operated and managed by the government or implement the system of "whoever builds, who runs". It is difficult for professional social operation and management teams to participate in the operation and management of stadiums and gymnasiums. In order to improve the operational management efficiency of stadiums and gymnasiums, the operational management of large-scale stadiums and gymnasiums has begun to show diversification. The government has gradually assumed the role of supervision, and management systems such as entrusted operation, service outsourcing, and separation of management rights and ownership of stadiums and gymnasiums have emerged. Some countries require that the operation and management rights of

stadiums and gymnasiums be subject to mandatory public bidding, attracting professional operation and management teams to join, effectively reducing labor costs and improving the efficiency of venue use. Against the backdrop of the new development pattern, promote the high-quality development of the sports industry, continuously meet the demand for sports consumption, and make the sports industry become a new growth pole of the national economy. In China, stadiums and gymnasiums play an important role in the current public sports services. Gymnasiums and gymnasiums are generally invested or financed by the government, and are managed by national sports administrative departments at all levels; A sports venue mainly used for sports training, sports competitions, and mass sports activities [1-2].

Gymnasiums and gymnasiums are generally faced with issues such as low awareness of sports consumption among citizens, a lack of talent in stadium and gymnasium management, unclear sports management policies, increasing market competition pressure, and operational difficulties. There are various conflicts in stadium and gymnasium management. How to improve the management of sports venues has received much attention. Management psychology is still a newly emerging discipline in China, and there are few people who can systematically apply its research results to organizational management practices. It is of great significance to explore the application of conflict theory and management psychology in the management of sports venues in China. Conflict management is inevitable for work teams, and it has applications in managing interpersonal conflicts, individual to group conflicts, and inter group conflicts [4,5]. Management psychology is still a newly emerging discipline in China, and there are few people who can systematically apply its research results to organizational management practices. The research on conflict management and management psychology in China's sports venue management is almost blank. Therefore, this article attempts to recognize and identify the problems in Chinese sports venue management from the perspective of conflict theory and management psychology, and provides suggestions and countermeasures for Chinese sports venue management.

Analysis of recent research and publications. 1. Master the current situation and existing problems in the management of psychology and conflicts in Chinese stadiums and gymnasiums.

2. Propose suggestions for stadium and venue management based on conflict theory and management psychology.

The main research material mentioning justification of the scientific results obtained. Taking Chinese stadiums and gymnasiums as the research object. The research was conducted using methods such as literature review, field

investigation and interviews. The scientific research is highlighted in works of Shen Hongming, Wang Yunlu, Liu Jianfeng, Rahim M.A., Magner N. R.

The goal of the article-research of the peculiarities and problems in the management of psychology and conflicts in Chinese stadiums and gymnasiums from the perspective of conflict theory and management psychology, and provides suggestions and countermeasures for Chinese sports venue management.

Presentation of the main material. Operation and management mode of stadiums and gymnasiums. Most stadiums and gymnasiums in China are invested and constructed by the government, belonging to social public sports service facilities. The supply of service functions varies in regions with different economic development levels [6]. Many large stadiums and gymnasiums were initially constructed to host large-scale sports events, but their functional settings did not take into account the utilization of venues after the games. The venue functions were relatively single, coupled with the lack of professional operation and management teams in the form of public institutions to operate and manage the venues. The revenue capacity of the venues was low, coupled with the high energy consumption and maintenance costs of large sports venue equipment, which required long-term government investment to maintain survival. The main operation and management modes of large stadiums and gymnasiums in China include contract management, cooperative operation, internal independent operation, entrusted operation, and property company management (see Table 1). Wang Jinwei believes that the traditional business system and business model need to be reformed, and the traditional business management mainly relies on national financial subsidies. In order to avoid responsibilities in operation, in addition to completing the tasks assigned by the sports administrative department, it is basically closed to the outside world [7]. At present, the entrusted operation and management model is that the government does not establish public institutions after investing in the construction of venues, but separates the ownership and management rights of venues. The management rights are directly tendered to the society, attracting professional operation and management teams, and meeting the gradually increasing basic needs, expanding needs, and inducing needs of residents [8]. The management mode of sports venues in China is gradually transitioning from the management mode of public institutions to the operation and management mode of social professional teams. A large number of policy documents encourage social professional teams to participate in the operation and management of large stadiums and gymnasiums.

Table 1

Operation and management modes of major stadiums in China

Operation management mode	Mode Introduction	Features
Contracting management	The management and operation rights are fully managed by companies or individuals, and the operation is fully carried out in a self-supporting profit and loss model.	reduced the financial burden on government departments, increased the utilization rate of stadiums and gymnasiums open to the outside world. Few domestic enterprises adopt this management method.
Cooperative operation	The government, as a major shareholder, takes its investment in stadiums and gymnasiums as its shares, and absorbs other social funds for financing and equity expansion.	Through the cooperation of all parties involved in the investment, difficulties such as lack of funds and management experience in the early construction process or later operation process of stadiums and gymnasiums can be solved.
Independent operation within the unit	Generally, a department within the unit to which the stadium belongs is responsible for the specific operation.	The advantages are clear division of labor, specific responsibilities, and familiarity with the situation of sports venues and facilities, which is conducive to the full utilization and maintenance of stadiums and gymnasiums.
Entrusted operation	A "trusteeship model" that does not change the property rights and functional positioning of stadiums and gymnasiums, but entrusts them to civil society organizations, social groups, and enterprises for operation and management.	It not only brings into play various physical functions of stadiums, but also solves the difficulty of insufficient operating funds caused by the low utilization rate of stadiums, especially some highly specialized stadiums.
Property company management	With a large professional property company as the management entity, realize the regionalization and overall comprehensive operation and management of stadiums and gymnasiums.	The formation of comprehensive, comprehensive, and professional management and services is conducive to improving and improving the management level.

Problems in China's stadium and venue management

In China, stadiums and gymnasiums are generally invested or financed by the government, and are under the management of national sports administrative departments at all levels; A sports venue mainly used for sports training, sports competitions, and mass sports activities. Sports stadiums are generally faced with issues such as low awareness of sports consumption among citizens, a lack of talent in sports management, unclear sports management policies, increasing market competition pressure, and operational difficulties. Due to the national sports management system and historical development factors, there are many problems in the operation and management of stadiums and gymnasiums in China. Problems in the operation and management of public stadiums and gymnasiums:

First, the product nature and development positioning of public stadiums and gymnasiums are unclear. The main nature of stadiums and gymnasiums in China is non-operating assets, and it is unclear whether sports venue services belong to public or quasi-public products. Overemphasizing the output of social benefits or economic benefits is a deviation in understanding the essential attributes of stadiums and gymnasiums. Only by coordinating social and economic benefits can the common development of stakeholders in stadiums and gymnasiums be achieved. Secondly, the implementation of fiscal and tax policies for stadiums and gymnasiums is insufficient, and the excessive taxation of stadiums and gymnasiums places excessive pressure on the operating funds of stadiums and gymnasiums; Financial subsidies are insufficient, and energy costs are charged according to commercial standards, greatly increasing venue expenditures. Third, large stadiums have single functions and high maintenance costs. The early construction of large sports venues was mainly aimed at meeting the needs of events. They focused on the design of the appearance, with relatively single functions, which was difficult to meet the demand for multi-functional supply and high maintenance costs in the later stage. Fourth, the traditional business system and business model need to be reformed. The traditional business management mainly relies on state financial subsidies. In order to avoid responsibilities in operation, in addition to completing the tasks assigned by the sports administrative department, it is basically closed to the outside world. In short, there are various contradictions in the management of sports venues.

Research Status of Conflict Theory in Stadium and Venue Management in China. Conflict management includes acquiring skills related to conflict resolution, self-awareness about conflict patterns, conflict communication skills, and establishing a conflict management structure in an organizational environment [9,10]. Previous studies have focused more on traditional teams, while there have been few studies on conflict management methods in the management process of sports venues. In the context of traditional teams, previous studies have generally proven

the role of cooperative conflict management in promoting organizational behavior, while there is no consensus on the role of competitive conflict management. However, in the process of sports venue management, faced with internal and external conflicts, conflicts will become more complex. Therefore, the management of conflicts should take into account the psychological factors of the team and reduce the possibility of assignment failures caused by conflicts. Therefore, studying the impact of conflict management on performance in the management process of sports venues provides a theoretical basis for selecting appropriate conflict management methods when facing conflicts in the management process of sports venues, which has strong practical significance. Theoretical research on conflict management in sports venues lags behind practical activities of conflict management.

Analysis of causes of conflicts in sports venues.

1. Disputes over the management system of sports venues.

China's stadiums and gymnasiums are mainly invested by the state, supplemented by enterprise investment, and the property rights of many stadiums and gymnasiums are unclear. Investment in sports venues is made at the national, provincial, and municipal levels. Although ownership is called state-owned, the distribution of rights between provinces and cities is unclear, and there are also management issues. The original stadiums and gymnasiums belong to a department of the government sports administration, which has evolved into a secondary public institution subordinate to the sports administration through reform. Some new stadiums and gymnasiums were established in the form of a company system from the beginning. The above three forms of sports venues coexist in the market, resulting in the complexity of the management system of sports venues.

2. Conflicts in human resources management.

The recruitment rules for stadium and gymnasium personnel are the way in which public institutions conduct management recruitment examinations for the entire society. Due to policy constraints in terms of recruitment channels and talent cultivation programs, it is difficult to recruit corresponding professional talents. Although the recruited employees have a high educational level, they often lack corresponding professional knowledge. The current survey data on the employment situation of students majoring in sports shows that 26% of the total number of students surveyed are engaged in sports teachers and sports training, and 25.2% of the total number of students surveyed are employed in education related enterprises. Most of the remaining students, except for entering higher education, going abroad, and joining the military, choose industries unrelated to sports, which leads to the shortage of professional and technical personnel in the management and operation of sports venues [11].

In terms of incentive mechanisms, in China, most public stadiums and gymnasiums are career oriented, so performance pay, salary system, and personnel system are all owned by the state. It can be said that for a long time, there has been a "big pot rice" model, where those who work too much can get no money, while those who work too little can get high wages. In the long run, employees of public stadiums and gymnasiums do not like to work, which leads to the operation and development of stadiums and gymnasiums being in debt.

3. Conflicts in Open Management of University Gymnasiums.

Sharing and increasing workload of university sports venue management. Due to the consideration of school safety risks, there are certain contradictions in the opening and management of university sports venues, leading to certain obstacles and cumbersome procedures in the management of university sports venues. In addition, during the opening of university sports venues to the outside world, due to the particularity of sports itself, there are a large number of sports risks, and the opening of university sports venues is accompanied by inevitable accidental injuries. The occurrence of accidental injury events has caused conflicts and contradictions between universities and exercisers, which has damaged the social effect of venue opening [12].

4. Suggestions for stadium and venue management based on conflict theory and management psychology.

The conclusion. The first step is to take the road of entrepreneurial and industrialized management of public sports venues. Enterprise management is to make full use of existing manpower, equipment, and venue space to maximize their functions, rather than simply for the purpose of profit. Encourage professional social forces to participate in management, improve economic efficiency while ensuring the public welfare of venues, and establish a feedback mechanism to understand the needs of residents. Through enterprise management, the financial balance of stadiums and gymnasiums can be achieved by reducing expenditures and increasing income sources, so as to achieve the goal of maintaining stadiums and gymnasiums with stadiums and gymnasiums and achieving self-sufficiency. Large stadiums and gymnasiums should be integrated to serve the development of regional economy. Establish a trinity of market positioning with cities, enterprises, and communities, give full play to the functions of urban marketing, and form a trend of pan-industry operation and development that focuses on sports, relies on businesses to support sports, and thrives on other industries.

Secondly, standardized management should be introduced for sports venue services. In the context of economic globalization, international sports and cultural exchanges are increasingly frequent, and sports service standards are indispensable as the "international common language". Establishing international standards for

sports venue services can not only help sports consumers improve their effective identification of the quality of sports services, but also promote the scientific management of sports venue services and industry self-discipline, promote the internationalization process of the industry, and provide important institutional guarantees for the sustainable development of the industry. Therefore, the standardization of sports venue services is an inevitable product of the development of sports venue marketization to a certain stage.

Third, improve the intelligent management level of stadiums and gymnasiums. With the advent of the digital economy era, continuous innovation in information technology has accelerated the innovation of sports venue management. Currently, most sports venues have not yet achieved networking, informatization, and intelligence, unable to meet the needs of community residents who have adapted to convenient Internet services. The introduction of an intelligent management and service system for stadiums and gymnasiums has not yet achieved networking, informatization, and intelligence in most sports venues, which cannot meet the needs of community residents who have adapted to convenient Internet services. The introduction of an intelligent management service system for stadiums can effectively improve the operational efficiency of stadiums and provide more convenient public sports services for surrounding residents.

Fourth, strengthen the construction of sports venue management teams. Create an atmosphere of open communication and teamwork. To cultivate an atmosphere that not only improves performance but also promotes active participation, open communication, and unity and collaboration among members, open communication can enable senior management team members to sincerely participate in decision-making and strengthen consensus among team members. Although this open and frank communication may lead to some disputes and even conflicts, if team members can recognize that conflicts are oriented towards decision-making goals and are aimed at improving performance, they can actively deal with conflicts, thereby improving team members' decision-making satisfaction. It is necessary to attach importance to cultivating and absorbing high-level leaders and outstanding professionals who have the courage to shoulder the task of reform, make good use of modern high-tech, have a broad vision, and can lead the team to achieve innovative development, providing strong talent support for achieving the great development of the sports industry.

References:

1. Chen Yuanxin, Zhou Biao, Ji Qing. Practice Progress, Promotion Path and Development Prospect of Stadium Operation Reform in China. *Journal of Xi'an Physical Education University*. 2022. №39(3). P. 284 -291.

2. Fu Gangqiang, Wei Xinmei, Liu Dongfeng. Effect Analysis and Risk Prospect of Intelligent Transformation and Upgrading of Stadiums and Gymnasiums in China in the Digital Era[J]. *Journal of Shandong Sport University*. 2022. №38(06). P. 92-99.
3. Liu Shikai. Analysis and Suggestions on the Supply of Sports Venues in China. *Contemporary Sports Technology*. 2022. №12(31). P. 101-107.
4. Arya Satyendra, Vashisht R, Singh K, et al. Review on conflict management[J]. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*. 2021. №11(11). P. 106-111.
5. Wang Yunlu, Liu Jianfeng. On the Application of Management Psychology in Organization Management[J]. *Market Modernization*. 2016. №20. P. 81-82.
6. Yang Fenghua. Research on the effective supply of public stadium - the study of privatization and government functions [D]. *Beijing Sport University*. 2007.
7. Wang Jinwei. Research on Operation and Management Mode of Large-Scale Stadiums at Home and Abroad. 2021. №11(27). P. 164-167.
8. Tu Yongmin. Study on the product line to exploit and Utilize scale of competition venues [D]. *Beijing Sport University*. 2010.
9. Rahim MA, Magner N. R. Confirmatory factor analysis of the styles of handling interpersonal conflict: first-order factor model and its invariance across groups. [J]. *The Journal of applied psychology*. 1995. №80(1). P. 122-132.
10. Alper S, Tjosvold D, Law K S. Conflict Management, Efficacy, and Performance in Organizational Teams[J]. *Personnel Psychology*. 2010. №53(3). P. 625-642.
11. Wang Liyi, Zhu Qizhi. On the Improvement and Innovation of Stadium Management and Operation. *Physical Education Review*. 2021. №40(9). P. 35-37.
12. Shen Hongming. Research on accident injury and insurance in the opening of college sports venues[D]. *Soochow University*. 2018.

Література:

1. Chen Yuanxin, Zhou Biao, Ji Qing. Practice Progress, Promotion Path and Development Prospect of Stadium Operation Reform in China. *Journal of Xi'an Physical Education University*. 2022. №39(3). P. 284-291.
2. Fu Gangqiang, Wei Xinmei, Liu Dongfeng. Effect Analysis and Risk Prospect of Intelligent Transformation and Upgrading of Stadiums and Gymnasiums in China in the Digital Era[J]. *Journal of Shandong Sport University*. 2022. №38(06). P. 92-99.
3. Liu Shikai. Analysis and Suggestions on the Supply of Sports Venues in China. *Contemporary Sports Technology*. 2022. №12(31). P. 101-107.
4. Arya Satyendra, Vashisht R, Singh K, et al. Review on conflict management[J]. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*. 2021. №11(11). P. 106-111.
5. Wang Yunlu, Liu Jianfeng. On the Application of Management Psychology in Organization Management[J]. *Market Modernization*. 2016. №20. P. 81-82.
6. Yang Fenghua. Research on the effective supply of public stadium - the study of privatization and government functions [D]. *Beijing Sport University*. 2007.
7. Wang Jinwei. Research on Operation and Management Mode of Large-Scale Stadiums at Home and Abroad. 2021. №11(27). P. 164-167.
8. Tu Yongmin. Study on the product line to exploit and Utilize scale of competition venues [D]. *Beijing Sport University*. 2010.

9. Rahim MA, Magner N. R. Confirmatory factor analysis of the styles of handling interpersonal conflict: first-order factor model and its invariance across groups. [J]. *The Journal of applied psychology*. 1995. №80(1). P. 122-132.
10. Alper S, Tjosvold D, Law K S. Conflict Management, Efficacy, and Performance in Organizational Teams[J]. *Personnel Psychology*. 2010. №53(3). P. 625-642.
11. Wang Liyi, Zhu Qizhi. On the Improvement and Innovation of Stadium Management and Operation. *Physical Education Review*. 2021. №40(9). P. 35-37.
12. Shen Hongming. Research on accident injury and insurance in the opening of college sports venues[D]. *Soochow University*. 2018.

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-133-143](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-133-143)

Акімова Людмила Миколаївна доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри трудових ресурсів і підприємництва, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, <https://orcid.org/0000-0002-2747-2775>

Акімов Олександр Олексійович доктор наук з державного управління, доцент, Заслужений економіст України, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-9557-2276>

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ ТА КУЛЬТУРА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ СЕРЕД ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ, СУДДІВ, ЮРИСТІВ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Автором досліджено що, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є органом, до якого громадяни України можуть звернутися зі скаргами на порушення їх прав та свобод, передбачених Європейською конвенцією про захист прав людини. Рішення ЄСПЛ мають обов'язковий характер для держав-учасниць Конвенції, у тому числі для України. Підкреслено, що для підвищення правової свідомості в Україні необхідно проводити освітній процес, спрямований на роз'яснення принципів та цінностей, закріплених у Європейській конвенції про захист прав людини. Це можна здійснювати шляхом організації семінарів, тренінгів та навчальних програм для представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості. Також важливо включити вивчення міжнародного права та стандартів прав людини у програми юридичної освіти. З'ясовано, що важливо активно залучати громадськість до питань виконання рішень ЄСПЛ. Громадські організації, правозахисні центри та активісти мають виступати на захист прав і свобод громадян і вимагати виконання рішень ЄСПЛ. Це може здійснюватися через моніторинг виконання рішень, публікацію звітів та звернень до відповідних органів влади. Зазначено, що врахування цих аспектів сприятиме подальшому розвитку правової свідомості та культури виконання рішень Європейського суду з прав людини серед представників державних

органів влади, суддів, юристів та громадськості в Україні. Визначено, що громадськість також відіграє важливу роль у підтримці правової свідомості та культури виконання рішень ЄСПЛ. Активна громадськість, правозахисні організації та незалежні ЗМІ можуть виконувати функцію контролю за виконанням рішень ЄСПЛ. Вони можуть інформувати громадськість про рішення суду, їх важливість і наслідки, а також стежити за процесом виконання рішень і висувати вимоги до відповідних державних органів. Це сприятиме підвищенню громадського тиску на державні органи та стимулюванню їх до виконання рішень ЄСПЛ. Врахування цих аспектів сприятиме подальшому розвитку правової свідомості та культури виконання рішень Європейського суду з прав людини серед представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості в Україні.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та протоколи до неї, рішення Європейського суду з прав людини, права людини, механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини, контроль за виконанням рішень Європейського суду з прав людини, представники державних органів влади, судді, юристи, громадськість.

Akimova Liudmyla Mykolaivna Doctor of Sciences in Public Administration, professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor of the Department of Labor Resources and Entrepreneurship, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, <https://orcid.org/0000-0002-2747-2775>

Akimov Oleksandr Oleksiyovych Doctor of Sciences in Public Administration, Associate professor, Honored Economist of Ukraine, Professor of the Department of Healthcare Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9557-2276>

LEGAL AWARENESS AND CULTURE OF ENFORCEMENT OF DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AMONG REPRESENTATIVES OF STATE AUTHORITIES, JUDGES, LAWYERS AND THE PUBLIC IN UKRAINE

Abstract. The author has researched that the European Court of Human Rights (hereinafter – ECtHR) is a body to which citizens of Ukraine can appeal with complaints about violations of their rights and freedoms provided for by the European Convention on the Protection of Human Rights. Decisions of the ECtHR are binding on the states that are parties to the Convention, including Ukraine. It is

emphasized that in order to increase legal awareness in Ukraine, it is necessary to conduct an educational process aimed at clarifying the principles and values enshrined in the European Convention on the Protection of Human Rights. This can be done by organizing seminars, trainings and educational programs for representatives of state authorities, judges, lawyers and the public. It is also important to include the study of international law and human rights standards in legal education programs. It was found out that it is important to actively involve the public in the implementation of ECtHR decisions. Non-governmental organizations, human rights centers and activists should defend the rights and freedoms of citizens and demand the implementation of ECtHR decisions. This can be done through monitoring the implementation of decisions, publishing reports and appeals to the relevant authorities. It is noted that taking into account these aspects will contribute to the further development of legal awareness and the culture of the implementation of decisions of the European Court of Human Rights among representatives of state authorities, judges, lawyers and the public in Ukraine. It is determined that the public also plays an important role in supporting legal awareness and the culture of the implementation of decisions ECtHR. An active public, human rights organizations and independent media can perform the function of monitoring the implementation of ECtHR decisions. They can inform the public about court decisions, their importance and consequences, as well as monitor the process of implementing decisions and make demands to the relevant state bodies. This will help increase public pressure on state bodies and encourage them to implement ECtHR decisions. Taking into account these aspects will contribute to the further development of legal awareness and the culture of implementation of decisions of the European Court of Human Rights among representatives of state authorities, judges, lawyers and the public in Ukraine.

Keywords. The European Court of Human Rights, The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and protocols thereto, decisions of the European Court of Human Rights, human rights, the mechanism of execution of decisions of the European Court of Human Rights, control over the implementation of decisions of the European Court of Human Rights, representatives of state authorities, judges, lawyers, the public.

Постановка проблеми. Проблема полягає в недостатній правовій свідомості та культурі виконання рішень Європейського суду з прав людини серед представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості в Україні. Це може мати негативний вплив на дотримання прав людини, принципів правової держави та виконання цих рішень.

Недостатня правова свідомість означає, що представники державних органів влади, судді, юристи та громадськість можуть не розуміти важливості

та обов'язковості рішень, а також не мати достатніх знань щодо механізмів їх виконання. Це може призвести до незаконного ухилення від виконання рішень, порушення прав людини та підриву довіри до судової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми дослідження правової свідомості та культурного виконання рішень європейського суду з прав людини серед представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості в Україні досліджували такі науковці, як: В. Завгородній, Г. Юровська та інші.

Мета статті. Мета статті полягає в тому, щоб розкрити проблему недостатньої правової свідомості та культури виконання рішень Європейського суду з прав людини серед представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості в Україні.

Виклад основного матеріалу. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) є органом, до якого громадяни України можуть звернутися зі скаргами на порушення їх прав та свобод, передбачених Європейською конвенцією про захист прав людини. Рішення ЄСПЛ мають обов'язковий характер для держав-учасниць Конвенції, у тому числі для України.

Однак, наявність рішень ЄСПЛ не гарантує їх автоматичне виконання в Україні. Проблема полягає в тому, що існує недостатня свідомість та культура серед представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості щодо виконання рішень ЄСПЛ. Це може бути пов'язано зі зневагою до міжнародних стандартів прав людини, недостатнім розумінням важливості дотримання рішень ЄСПЛ або недостатньою кваліфікацією юристів та суддів у цій сфері [5].

Доречно зауважити, що одним зі способів подолання цих проблем є підвищення правової свідомості серед усіх зацікавлених сторін. Державні органи влади, включаючи парламент, уряд та правоохоронні органи, повинні активно працювати над інформуванням про зміст та наслідки рішень ЄСПЛ.

Для підвищення правової свідомості в Україні необхідно проводити освітній процес, спрямований на роз'яснення принципів та цінностей, закріплених у Європейській конвенції про захист прав людини. Це можна здійснювати шляхом організації семінарів, тренінгів та навчальних програм для представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості. Також важливо включити вивчення міжнародного права та стандартів прав людини у програми юридичної освіти.

Варто наголосити, що для забезпечення культури виконання рішень ЄСПЛ в Україні потрібно здійснювати системні заходи. Державні органи влади мають розробляти та впроваджувати механізми, які забезпечуватимуть виконання рішень ЄСПЛ без зайвих затримок. Це може включати створення

спеціальних підрозділів, відповідальних за виконання рішень ЄСПЛ, а також удосконалення процедур внутрішнього виконавчого провадження [7].

Слід додати, що важливо активно залучати громадськість до питань виконання рішень ЄСПЛ. Громадські організації, правозахисні центри та активісти мають виступати на захист прав і свобод громадян і вимагати виконання рішень ЄСПЛ. Це може здійснюватися через моніторинг виконання рішень, публікацію звітів та звернень до відповідних органів влади.

На думку вченого Г. Юровського, що можливими заходами для підвищення культури виконання рішень ЄСПЛ є:

- створення спеціалізованої судової камери або органу, який буде відповідальний за виконання рішень ЄСПЛ в Україні. Це допоможе забезпечити швидкий та ефективний процес виконання рішень та контроль за діями відповідних державних органів;

- законодавчі зміни для усунення перешкод, які можуть стояти на шляху виконання рішень ЄСПЛ. Наприклад, можуть бути введені механізми, що дозволять швидко та ефективно виконувати зобов'язання, випливаючи з рішень ЄСПЛ;

- посилення міжнародної співпраці та обміну досвідом з іншими країнами, які також стикаються з виконанням рішень ЄСПЛ. Це дозволить використовувати найкращі практики та рекомендації для поліпшення системи виконання рішень в Україні;

- сприяння свободі ЗМІ та громадського контролю. Вільне та незалежне ЗМІ може грати важливу роль у своєчасному інформуванні громадськості про рішення ЄСПЛ та наголосити на їх важливості. Громадськість має бути свідомою про свої права та може допомогти забезпечити виконання рішень шляхом моніторингу та вимог до владних структур [9].

Отож, ЄСПЛ мають стати необхідною складовою професійної підготовки юристів та суддів, включаючи їх в освітні програми і проводячи спеціалізовані навчальні курси. Це допоможе забезпечити належне розуміння принципів та процедур ЄСПЛ, а також підвищить ефективність виконання рішень.

Крім того, важливо залучати представників громадськості до обговорення та реалізації рішень ЄСПЛ. Це може бути здійснено шляхом створення платформ для діалогу між державними органами, судами, юристами та представниками громадськості. Громадські організації та активісти повинні мати можливість висловлювати свої погляди та рекомендації щодо виконання рішень ЄСПЛ.

Наголошено, що культура виконання рішень ЄСПЛ має бути побудована на повазі до принципів правової держави, дотриманні рішень суду та визнанні

важливості захисту прав та свобод людини. Виконання рішень ЄСПЛ є необхідною умовою для підтримки відносин України з Європейськими інституціями та підтвердженням зобов'язань України перед міжнародною спільнотою [8].

Доречно зауважити, що усвідомлення та підтримка правової свідомості та культури виконання рішень ЄСПЛ серед представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості в Україні має велике значення для зміцнення правової системи та захисту прав людини в країні. Це сприятиме побудові справедливого суспільства наповнення, дотриманню законності та забезпеченню захисту прав і свобод громадян. Зміцнення правової свідомості сприятиме покращенню якості роботи судової системи, зниженню кількості порушень прав людини і підвищенню рівня довіри громадян до державних органів та юридичної системи в цілому.

Отож, одним з важливих аспектів розвитку правової свідомості є доступ до інформації про Європейський суд з прав людини та його рішень. Державні органи влади, судді, юристи та громадськість повинні мати можливість ознайомлюватись з рішеннями суду, їх аналізом і інтерпретацією. Це може здійснюватися через організацію семінарів, конференцій, публікацію спеціалізованої літератури, створення електронних ресурсів з відповідною інформацією.

Крім того, важливо забезпечити належний рівень знань щодо змісту та принципів Європейської конвенції про захист прав людини та практики судового захисту прав людини серед представників державних органів влади, суддів, адвокатів та інших юридичних працівників. Це можна досягти шляхом включення відповідного матеріалу до навчальних планів і програм професійної підготовки, організації спеціалізованих курсів та тренінгів [1, с.240].

Варто підкреслити, що громадськість також відіграє важливу роль у підтримці правової свідомості та культури виконання рішень ЄСПЛ. Активна громадськість, правозахисні організації та незалежні ЗМІ можуть виконувати функцію контролю за виконанням рішень ЄСПЛ. Вони можуть інформувати громадськість про рішення суду, їх важливість і наслідки, а також стежити за процесом виконання рішень і висувати вимоги до відповідних державних органів. Це сприятиме підвищенню громадського тиску на державні органи та стимулюванню їх до виконання рішень ЄСПЛ.

Окрім цього, можна розглядати можливість проведення інформаційних кампаній та освітніх заходів з метою поширення правової свідомості та важливості виконання рішень ЄСПЛ. Ці заходи можуть бути спрямовані на різні цільові групи, включаючи представників державних органів, суддів, юристів, студентів юридичних факультетів та громадськість загалом. Їх метою

буде роз'яснення принципів та цінностей, які закладені в рішеннях ЄСПЛ, і зміцнення розуміння необхідності їх виконання.

Варто додати, що підвищення правової свідомості та культури виконання рішень ЄСПЛ в Україні вимагає комплексного підходу, що включає законодавчі зміни, професійну підготовку, залучення громадськості та сприяння свободі ЗМІ. Це допоможе побудувати сильну правову систему, що гарантує захист прав та свобод кожного громадянина України [4].

Окремо необхідно відмітити, що важливим аспектом розвитку правової свідомості та культури виконання рішень ЄСПЛ є ефективна комунікація та співпраця між різними сторонами, зокрема державними органами влади, суддями, юристами та громадськістю. Співпраця між цими суб'єктами є важливою для розуміння процесу виконання рішень ЄСПЛ, вирішення можливих проблем та забезпечення ефективного способу виконання рішень.

Також слід звернути увагу на впровадження механізмів моніторингу та оцінки виконання рішень ЄСПЛ. Це може включати створення спеціальних організацій чи комітетів, які будуть відповідальні за систематичний аналіз і оцінку виконання рішень. Вони зможуть виявляти проблемні питання, розробляти рекомендації щодо поліпшення виконання рішень та забезпечення дієвої комунікації між різними сторонами.

Крім того, важливо забезпечити незалежність судової системи та забезпечити суддям відповідні ресурси і навчання для належного виконання рішень ЄСПЛ. Це може включати навчання суддів щодо міжнародних стандартів прав людини, практики ЄСПЛ та механізмів виконання рішень. Забезпечення незалежності суддів та їх відповідальності перед суспільством є ключовим елементом впровадження культури виконання рішень ЄСПЛ [6].

Варто додати, що важливо враховувати роль міжнародних організацій та партнерів у підтримці правової свідомості та культури виконання рішень ЄСПЛ в Україні. Міжнародні організації, такі як Рада Європи та Європейська комісія з прав людини, можуть надавати технічну допомогу, консультативну підтримку та експертні оцінки в реалізації рішень ЄСПЛ. Вони можуть проводити моніторинг ситуації з правами людини в країні, оцінювати виконання рішень та надавати рекомендації щодо його поліпшення.

Необхідно підкреслити партнерство з міжнародними організаціями та державами, які мають досвід у виконанні рішень ЄСПЛ, також може бути корисним для обміну кращими практиками та навчання українських представників державних органів, суддів та юристів.

Загалом, для успішного виконання рішень ЄСПЛ в Україні необхідна належна правова свідомість та культура серед представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості. Це вимагає систематичних

заходів, таких як навчання, інформування, співпраця та моніторинг, які спрямовані на підвищення розуміння та значення рішень ЄСПЛ, а також забезпечення їх ефективного виконання в інтересах захисту прав і свобод людини в Україні.

Крім того, розвиток правової свідомості та культури виконання рішень ЄСПЛ в Україні може включати наступні аспекти:

- забезпечення ефективного механізму виконання рішень ЄСПЛ. Державні органи повинні вживати необхідних заходів для виконання рішень ЄСПЛ у встановлений термін і забезпечувати компенсацію потерпілим. Необхідно враховувати рішення суду при прийнятті нових законодавчих актів та реформуванні судової системи;

- забезпечення доступу до правосуддя та правового захисту. Це означає забезпечення доступу до суду та надання можливості громадянам подати скаргу до ЄСПЛ у випадках порушення їх прав. Важливо забезпечити інформування громадян про їхні права та процедуру звернення до суду;

- посилення незалежності судової системи. Незалежність суддів від політичних тисків та зовнішнього впливу є ключовим фактором для ефективного виконання рішень ЄСПЛ. Забезпечення адекватної кваліфікації суддів, ефективної системи їх дисциплінарної відповідальності та запобігання корупції в судовій системі є важливими кроками у цьому напрямку;

- залучення громадськості до процесу виконання рішень ЄСПЛ. Інформування громадськості про рішення ЄСПЛ та їх важливість, залучення представників громадськості до діалогу з державними органами та судами щодо виконання рішень може зміцнити культуру виконання рішень ЄСПЛ та сприяти їхньому ефективному впровадженню;

- забезпечення ефективної системи контролю за виконанням рішень ЄСПЛ. Необхідно встановити механізми моніторингу та оцінки виконання рішень, які будуть включати регулярне звітування державних органів про хід виконання рішень, виявлення перешкод та проблем у виконанні та вжиття відповідних заходів для їх подолання;

- професійна підготовка та підвищення кваліфікації представників державних органів, суддів, юристів та інших відповідальних осіб. Розроблення спеціалізованих навчальних програм та тренінгів, що орієнтовані на розуміння принципів та практики ЄСПЛ, а також на розвиток навичок щодо виконання рішень;

- підвищення свідомості громадськості про права людини та значення рішень ЄСПЛ. Інформаційні кампанії, освітні заходи, публікації та інші засоби комунікації можуть бути використані для поширення знань про роль та важливість рішень ЄСПЛ в захисті прав людини;

– сприяння діалогу та обміну досвідом з іншими країнами. Участь у міжнародних форумах, конференціях та семінарах з питань виконання рішень ЄСПЛ дозволить українським представникам ознайомитися з кращими практиками інших країн та набути нових ідей та підходів у цій сфері [6].

Отож, врахування цих аспектів сприятиме подальшому розвитку правової свідомості та культури виконання рішень Європейського суду з прав людини серед представників державних органів влади, суддів, юристів та громадськості в Україні. Такий розвиток буде сприяти зміцненню прав людини, верховенству прав і покращенню дотримання принципів правової держави в Україні. Однак, варто зазначити, що цей процес є складним і потребує постійних зусиль та залучення всіх зацікавлених сторін.

Поряд з розвитком правової свідомості та культури виконання рішень ЄСПЛ, також важливо звернути увагу на превентивні заходи для запобігання порушенням прав людини. Це може включати підвищення освіти та інформованості про права людини, зміцнення правової освіти та навчання з питань прав людини для майбутніх юристів та представників державних органів, а також забезпечення доступу до ефективних механізмів правового захисту.

Отож, необхідно зосередитися на розбудові незалежної та справедливої судової системи, яка здатна незалежно розглядати справи про порушення прав людини та ефективно виконувати рішення ЄСПЛ. Це може включати проведення структурних реформ, покращення процедур призначення та дисципліни суддів, забезпечення фінансової незалежності судової системи та зміцнення механізмів відповідальності за недотримання рішень ЄСПЛ. Успішне виконання рішень ЄСПЛ в Україні є важливим кроком у зміцненні прав людини та будівництві правової держави. Це сприятиме підвищенню довіри до судової системи, покращенню якості правосуддя та захисту прав громадян.

Висновок. Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що розвиток правової свідомості та культури виконання рішень Європейського суду з прав людини є важливим завданням для України. Забезпечення ефективного механізму виконання рішень, доступу до правосуддя, незалежності судової системи та залучення громадськості до процесу виконання рішень - це лише деякі з аспектів, які необхідно врахувати.

Запровадження електронних систем та технологій, зміцнення взаємодії з Європейським судом, підвищення свідомості громадськості та навчання майбутніх юристів – це лише кілька із запропонованих шляхів розвитку. Врахування цих аспектів сприятиме зміцненню прав людини, верховенству права та покращенню дотримання принципів правової держави в Україні.

Отже, цей процес є складним і вимагає постійних зусиль та співпраці всіх зацікавлених сторін. Тільки шляхом спільних зусиль державних органів, судової системи, юристів та громадськості можна досягти значного прогресу у виконанні рішень ЄСПЛ та зміцненні правової культури в країні.

Література:

1. Взаємодія громадянського суспільства, особи і держави: вектор удосконалення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-й річниці Конституції України. Київ 2021 р. С. 240
2. Виконання рішень європейського суду з прав людини в Україні. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/65.pdf>
3. Виконання рішень європейського суду з прав людини. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7591
4. Виконання рішень ЄСПЛ у справах про свободу вираження поглядів URL: <https://www.ppl.org.ua/vikonannya-rishen-yespl-u-spravax-pro-svobodu-virazhennya-poglyadiv.html>
5. Висновок щодо законопроекту про судоустрій та законопроекту про статус суддів в Україні URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vysnovok-schodo-zakonoproektu-pro-sudoustrij-ta-zakonoproektu-pro-status-suddiv-v-ukrajini/>
6. Завгородній В. А Практика європейського суду з прав людини та її плив на юридичну діяльність в Україні. Дніпро 2021 р. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/NewF/11/1/d.pdf>
7. Професійно-правова культура юриста. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/JD_book/lectures/kon_5.html
8. Сучасні виклики і загрози правової культури молоді URL : <file:///C:/Users/anna/Downloads/253776%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-583387-1-10-20220314.pdf>
9. Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції Київ, 2020 р. URL: <https://ccu.gov.ua/library/praktyka-yeuropeyskogo-sudu-z-prav-lyudyny-v-rishennyah-organu-konstytuciynoyi-yurysdykciyi>

References:

1. Interaction of civil society, individuals and the state: a vector of improvement: materials of the International scientific and practical conference dedicated to the 25th anniversary of the Constitution of Ukraine. Kyiv 2021, p. 240
2. Implementation of decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/65.pdf>
3. Implementation of decisions of the European Court of Human Rights. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7591
4. Implementation of ECtHR decisions in cases on freedom of expression URL: <https://www.ppl.org.ua/vikonannya-rishen-yespl-u-spravax-pro-svobodu-virazhennya-poglyadiv.html>
5. Conclusion on the draft law on the judiciary and the draft law on the status of judges in Ukraine URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/vysnovok-schodo-zakonoproektu-pro-sudoustrij-ta-zakonoproektu-pro-status-suddiv-v-ukrainian/>

6. Zavorodniy V. A. Practice of the European Court of Human Rights and its impact on legal activity in Ukraine. Dnipro 2021. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/k2/NewF/11/1/d.pdf>

7. Professional and legal culture of a lawyer. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/JD_book/lectures/kon_5.html

8. Modern challenges and threats to the legal culture of youth URL : <file:///C:/Users/annak/Downloads/253776%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-583387-1-10-20220314.pdf>

9. Yurovska G. Practice of the European Court of Human Rights in decisions of the body of constitutional jurisdiction Kyiv, 2020. URL: <https://ccu.gov.ua/library/praktyka-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudyny-v-rishennyah-organu-konstytuciynoyi-yurysdykciyi>

УДК 351:004.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-144-158](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-144-158)

Гиренко Лілія Анатоліївна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри управління та адміністрування Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, 49005, тел.: (097) 999-37-75 <https://orcid.org/0000-0002-7276-411X>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті обґрунтовано доцільність цифровізації публічного управління в Україні, розкрито етапи, цілі та напрямки. Висвітлено проблеми, що гальмують процес цифровізації в громадах. Наголошено на посиленні цифрової нерівності через вікові та соціальні бар'єри доступу до е-урядування. Вивчено зарубіжні ініціативи цифровізації публічного управління, досліджена можливість імплементації зарубіжного досвіду запровадження цифрових технологій у роботу органів публічного управління в Україні. У роботі наведено приклад регіональної програми «Дніпропетровщина: цифрова трансформація» на 2023 – 2025 роки.

Україна швидкими темпами входить у цифрове суспільство, першими у світі реалізуючи деякі цифрові проєкти е-урядування. На пришвидшення цього процесу направлені Концепція розвитку електронного урядування в Україні, Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами.

Усвідомлюючи соціальні та технологічні бар'єри, що гальмують цифровий розвиток громад, у статті запропоновано шляхи виходу з ситуації, що склалася. Цифровізація територій має відбуватися максимально рівномірно та зважено з метою забезпечення рівного доступу громад країни до цифрових технологій.

Акцентовано увагу на тому, що потенціал електронного управління може бути ефективно використаний тільки за умови введення технологій одночасно зі змінами у структурі, процесах і методах організації роботи органів публічного управління. Обґрунтована потреба врахування показників практики взаємодії органів публічної влади й інститутів громадянського суспільства України в цифровому середовищі до системи оцінки якості державного управління.

Ключові слова: публічне управління, електронні послуги, цифровізація, цифрові технології, цифрова трансформація, розвиток громад.

Hyrenko Lilia Anatolyivna PhD of Public Administration, Associate Professor at the Department of Management and Administration Educational and Scientific Institute of Law and Innovative Education, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (097) 999-37-75, <https://orcid.org/0000-0002-7276-411X>

DIGITALIZATION OF PUBLIC ADMINISTRATION: INTERNATIONAL AND REGIONAL ASPECTS

Abstract. The article substantiates the expediency of digitalization of public administration in Ukraine, reveals the stages, goals and directions. Problems hindering the digitalization process in communities are highlighted. The strengthening of digital inequality due to age and social barriers to access to e-government is emphasized. Foreign initiatives of digitalization of public administration were studied, the possibility of implementing foreign experience of introducing digital technologies into the work of public administration bodies in Ukraine was investigated. The work provides an example of the regional program "Dnipropetrovsk region: digital transformation" for 2023-2025.

Ukraine is rapidly entering the digital society, being the first in the world to implement some digital e-government projects. The Concept of e-Government Development in Ukraine, the Strategy for Digital Development, Digital Transformation, and Digitalization of the State Finance Management System are aimed at speeding up this process.

Aware of the social and technological barriers that inhibit the digital development of communities, the article suggests ways out of the current situation. Digitization of territories should take place as evenly and carefully as possible in order to ensure equal access of the country's communities to digital technologies.

Attention is focused on the fact that the potential of electronic management can be effectively used only if technologies are introduced simultaneously with changes in the structure, processes and methods of organizing the work of public administration bodies. There is a well-founded need to take into account the indicators of the practice of interaction between public authorities and civil society institutions of Ukraine in the digital environment in the system of assessing the quality of public administration.

Keywords: public administration, electronic services, digitization, digital technologies, digital transformation, community development.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 та повномасштабна війна в Україні окреслили нагальну потребу цифровізації влади, а саме перетворення державних послуг на доступні для населення в будь-який час і в будь-якому місці онлайн-сервіси. Світовий досвід демонструє, що запровадження цифрових технологій у роботу органів публічного управління не лише сприяє покращенню взаємодії влади та громади, а й відкриває громадянам можливість самообслуговування та швидкого пошуку необхідної інформації з різноманітних питань, отримання публічних послуг, подання звітності, реєстрації на прийом до фахівців тощо.

Крім того, масштабна внутрішня та зовнішня міграції, окупація територій, руйнація житлових та адміністративних будівель і, як наслідок знищення паперових носіїв, підняли таку проблему як збереження, отримання та подання документів.

Така ситуація зумовила прискорення впровадження цифрових технологій в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню міжнародного досвіду з цифровізації адміністративних послуг присвятили свої наукові дослідження: С. Глібко, Н. Ілляшенко, С. Ілляшенко, Ю. Пасмор, А. Стріжкова. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у державне управління та місцеве самоврядування вивчали О. Берназюк, Є. Бородін, Н. Грицяк, І. Лопушинський, Т. Маматова, Л. Машковська, Н. Петренко, С. Пиріг, В. Шандрик та інші. На проблематиці цифрової спроможності територіальних громад в Україні зосереджували свої дослідження О. Бойко, О. Євсюкова, Л. Крупнова, Н. Новіченко, О. Шевченко та інші.

Мета статті полягає у вивченні міжнародного та регіонального досвіду цифровізації суспільства та застосування його для активізації впровадження цифрових технологій у публічному управлінні та місцевих громадах.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація влади у світі стала ефективним засобом боротьби з корупцією, зниження бюрократизації, спрощеного доступу до даних. Цифрові технології виступили важливими чинниками в подоланні проблем, пов'язаних із глобальною кризою охорони здоров'я й у забезпеченні ефективного надання державних послуг.

Дослідження, проведені департаментом глобальних комунікацій ООН за підсумками 2022 року, вказують на значне покращення телекомунікаційної інфраструктури та розвиток людського капіталу, а також на обнадійливе покращення в наданні послуг, при збільшенні середнього світового значення Індексу розвитку електронного уряду (EGDI) загалом [1].

Точкою усвідомлення ролі цифровізації для забезпечення неперервності державних послуг і соціальної стабільності у країнах світу виступила пандемія

COVID-19, що не лише перевірила оперативність, гнучкість і цифрову стійкість держав, а і продемонструвала шляхи зміцнення багаторівневого управління в регіональних та місцевих юрисдикціях і розширення надання інформації та послуг усім верствам населення, включаючи мікро-, малі та середні підприємства й уразливі верстви населення.

«Двигунами» цифрової трансформації Печеранський І. називає великі дані (BigData), Інтернет речей (Internet of Things), технології штучного інтелекту та машинного навчання (Artificial Intelligence and Deep Learning), сучасні біоінженерні технології (Biotech), цифрові двійники (digital twins), віртуальна та доповнена реальність (augmented and additive reality), квантовий комп'ютер (Quantum computing), нейромережні технології, «розумні» комплекси та пристрої (smart everything), системи кібер-безпеки (Cybersecurity), передові матеріали й енергетичні технології тощо [2, с. 252].

Науковець Шандрік В. визначає три етапи цифровізації: digitization (оцифрування, діджиталізація), digitalization (цифровізація, діджиталізація) та «Digital Agenda» (цифрова трансформація). На першому етапі в державних структурах відбулося переведення ділової інформації в цифровий формат, що значно полегшило роботу з документами, їх відбір, зберігання тощо. На другому етапі цифрові технології все більше впроваджуються в діяльність органів публічної влади, відбувається створення е-уряду та цифровізація державних послуг. Третій етап – період створення державними структурами он-лайн платформ для ефективного розвитку цифрового врядування. Цей етап символізує перехід від модерної моделі New Public Management до «ери цифрового врядування» (Digital Era Governance), здатної привести до підвищення якості й ефективності органів публічного управління [3, с. 84].

Говорячи про досвід цифровізації органів публічного управління світу, наведемо низку цікавих ініціатив. В Аддіс-Абебі всі великі адміністративні заклади мають акаунти в Facebook і Twitter, що постійно оновлюються муніципальними відділами зв'язку. Жителі в режимі реального часу отримують інформацію про зустрічі, консультації, можливості залучення громадськості та розвитку інфраструктури й інші публічні оголошення. У Саудівській Аравії спеціальний портал Balady пропонує широкий спектр функцій та інструментів електронної участі (е-інформування, е-консультування й е-прийняття рішень) та інтегрований з муніципальними службами, що дозволяє отримувати відгуки місцевих жителів про е-послуги та покращувати роботу влади. Уряд Перу надає підтримку понад 2400 органам місцевого самоврядування за допомогою хмарних платформ Plataforma Participa Perú та Facilita Perú, що надають муніципалітетам простий спосіб запуску й управління консультаціями з громадянами. В Японії місцеві органи влади

використовують платформи відкритого діалогу, розроблені урядом країни та керовані приватними компаніями. Причому деякі з цих платформ використовують програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом [1, с. 98]. Муніципальний уряд Пекіна запустив низку інтелектуальних і персоналізованих послуг на онлайн платформі державних послуг. Єдиний простір користувача функціонує як персоналізований, точний та інтелектуальний «віртуальний помічник», здатний розгорнути великі дані, блокчейн та інші технології для аналізу потреб користувачів [1, с. 105]. Данія запустила ініціативу е-участі, у межах якої громадяни можуть вносити пропозиції за новим законодавством у формі е-петицій. Ця ініціатива, що перекладається як «пропозиція громадянина», знаходиться в компетенції данського парламенту [1, с. 177].

Під час пандемії COVID-19 світ став свідком безпрецедентно стрімкої цифрової трансформації. Пандемія надала можливість державам продемонструвати, як е-уряд може допомогти з розповсюдженням вірусу, налагодити стабільне повсякденне життя та дистанційну роботу фахівців.

Мільйони людей, підключених до Інтернету, користуються послугами та перевагами цифрового е-урядування й е-економіки завдяки швидкому зв'язку, спрощеним транзакціям і чисельним доступним послугам.

При цьому вразливі групи населення, що не мають доступу до інтернет-послуг через вікові, матеріальні чи інші причини фактично опиняються за межами цифрової цивілізації, оскільки державні послуги й економічні можливості швидкими темпами переходять у цифровий формат. Таким чином все більше проявляється не лише соціально-економічна, а й цифрова нерівність, нерівність між поколіннями, зокрема літніми людьми.

Підкреслюючи необхідність справедливого, орієнтованого на людину впровадження нових цифрових технологій, з метою зміцнення його державної підтримки, визнаючи необхідність розвитку передових цифрових навичок для роботи й оптимального використання майбутнього цифрового потенціалу, а також для управління цифровою трансформацією підприємств і державних служб у всіх секторах економіки Україна ратифікувала Угоду з Європейським Союзом про участь України у програмі ЄС «Цифрова Європа» (2021 – 2027). Таке рішення серед іншого сприятиме впровадженню цифрових платформних технологій і рішень з надання соціальних послуг населенню; унормуванню й аналізу ефективності витрачання публічних ресурсів територіальних громад; підвищенню рівня цифрових компетентностей населення, органів державної та регіональної влади [4].

Концепція розвитку електронного урядування в Україні, схвалена постановою Кабінету Міністрів України, визначила мету електронного

урядування: підвищення ефективності державного управління в результаті спрощення управлінських процедур, скорочення адміністративних витрат, застосування сучасних методів державного управління; підвищення якості адміністративних послуг та їхньої доступності; забезпечення здійснення контролю за ефективністю діяльності органів державної влади й органів місцевого самоврядування; забезпечення високого ступеня доступності інформації про діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування, надання можливості громадянам і громадським організаціям безпосередньо брати участь у процесах підготовки проектів рішень, що ухвалюються на всіх рівнях державного управління; зменшення рівня корупції та «тінізації» економіки; досягнення якісно нового рівня управління державою та суспільством загалом, а також зміцнення довіри до інститутів держави [5].

Стратегією здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року намічено стратегічні цілі цифровізації суспільства, серед яких підвищення рівня довіри населення до інституцій системи управління державними фінансами в результаті підвищення рівня прозорості та відкритості даних з використанням інформаційних технологій і підвищення якості державних сервісів та адміністративних послуг для суб'єктів звернення [6].

Оскільки низький рівень конкурентоспроможності регіонів однією зі своїх причин має саме доволі посередній рівень цифровізації та цифрової обізнаності на місцях, серед пріоритетів регіонального розвитку Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки визначено підвищення якості та забезпечення доступності для населення послуг, що надаються органами державної влади й органами місцевого самоврядування, незалежно від місця проживання, зокрема на засадах цифровізації [7].

Характеризуючи діалектику взаємодії цифровізації як об'єктивного соціально-економічного процесу з державою, дослідник Е. Наджафлі виокремлює два етапи такої взаємодії. Перший етап характерний тим, що вплив цифровізації позначається на державі та державних інститутах. На другому етапі саме держава ініціює впровадження цифровізації в усі сфери життя, таким чином створюючи цифрову державу [8, с. 36].

Змінюючи громадянське суспільство та публічну владу, цифровізація формує нові моделі взаємодії між ними. Застосування цифрових технологій у роботі органів публічного управління не тільки підвищує їх ефективність, а й робить ці структури відкритими для людей і прозорими у своїй діяльності. Крім того, налагоджується двосторонній зв'язок між органами публічного управління та громадянським суспільством і формуються е-сервіси вирішення проблемних питань (технологія краудсорсингу) [9, с. 38].

Варто зазначити, що за даними рейтингу «E-Government Survey 2020» за два роки наша держава піднялася на 13 позицій – з 82-го місця у 2018 році до 69-го – у 2020 році. Безумовно, це ще не лідерські позиції, але позитивна тенденція очевидна. Згідно з дослідженням ООН, Україна перейшла з групи з високим у групу з дуже високим індексом розвитку е-урядування (EGDI), увійшовши до складу 60 країн, що мають такий статус [1].

Реалізовані в Україні проекти забезпечили оперативне та зручне надання державних онлайн-послуг, сприяли створенню мобільного застосунку з цифровими документами, суттєво допомогли малому та середньому бізнесу тощо. Серед таких проектів – Е-Освіта, Е-культура, Е-Фінанси, Е-Юстиція (онлайн будинок юстиції) тощо. Всього 94 проекти. На всіх рівнях активно впроваджується електронний документообіг, створюється сфера відкритих даних, цифрової освіти й електронної участі громадян. Це є підтвердженням швидкого впровадження цифрових технологій у державі.

Україна впровадила перший у світі цифровий паспорт, революційну функцію шерингу документів у один клік, електронний підпис у смартфоні, ФОП за 15 хвилин, комплексну послугу при народженні дитини «Малятко замість 11 візитів до різних установ. Створений портал цифрового перетворення України E-Ukraine.

В електронному урядуванні В. Ціватий відповідно виділяє чотири сфери інституціональної взаємодії та прояву: електронне управління (e-management); електронні послуги (e-services); електронна демократія (e-democracy); електронна комерція (e-commerce) [10, с. 382].

Таке масштабне впровадження цифрових технологій е-урядування дослідник Л. Василишина поділяє на чотири напрямки: цифровізація уряду (створення платформ для прийняття рішень), принцип «розумне місто» (моніторинг витрат ресурсів і ситуації на вулицях міст), CrimeTech (забезпечення правопорядку), е-сервіси (е-медицина, е-освіта тощо) [11, с. 66].

Проте, попри значні успіхи з цифровізації суспільства, в Україні залишається чимало невирішених проблем. Серед них Український інститут майбутнього визначає інфраструктурні:

- низький рівень покриття території країни цифровими інфраструктурами (наприклад, мета ЄС до 2020Е покрити 100 % території ширококутовим доступом до Інтернету, в Україні цей показник складає близько 60 %);
- відсутність окремих цифрових інфраструктур (наприклад, інфраструктури Інтернету речей, електронної ідентифікації та довіри тощо);
- нерівний доступ громадян до цифрових технологій і нових можливостей (цифрові розриви) [12].

І все ж при цьому цифровий проєкт «Держава у смартфоні» або «Цифрова держава Дія» (Держава і Я) значно полегшив життя людей, позбавивши їх «прив'язки» до паперових документів.

За інформацією дослідників Д. Світличної та Т. Чалої, «Дія» знаходиться в рейтингу ТОПових застосунків України, нею користуються 84 % власників смартфонів в Україні» [13].

Найбільший доступ до цифрових послуг наразі мають мешканці міст. За прогнозами науковців, чисельність міського населення буде зростати в усіх регіонах і до 2030 року сягне 5,1 млрд осіб, або 60 % населення світу. Можливість використання Інтернету міськими жителями в 4 рази вища, ніж сільськими (47 % проти 13 %). І це є однією з реальних проблем цифровізації громад. Крім того, жителі сільських і селищних громад не часто використовують мережу Інтернет задля вирішення питань, пов'язаних з органами місцевого самоврядування, що не стимулює їх бажання застосовувати переваги цифровізації.

Серед викликів, що гальмують впровадження цифрових технологій у загальне користування органами місцевої влади, О. Роговенко виділяє недостатню цифрову освіченість старшого покоління та формування «внутрішнього менталітету», оскільки старше покоління потребує більше часу для вивчення та використання цифрових технологій, та неготовність місцевих службовців швидко опанувати та використовувати цифрові технології в своїй роботі [14, с. 121].

Дослідники Є. Бородін, Н. Піскоха, Г. Демошенко визначають три важливих елементи місцевого самоврядування, що потребують особливого підходу із запровадження цифрових технологій: муніципальне управління, участь жителів у здійсненні місцевого самоврядування та безпосереднє формування жителями органів місцевого самоврядування. Щодо першого елемента, фіксують науковці, здебільшого і місцеві жителі, і працівники органів влади не поспішають переходити на новітні технології, їм простіше діяти за старими принципами, не переводячи комунікацію в цифровий вигляд. Для подолання такої інертності потрібен певний час.

Щодо участі жителів у здійсненні місцевого самоврядування, на думку дослідників, цілком реально застосувати цифровий формат хоча б у роботі зі зверненнями та петиціями громадян, а от громадські слухання залишити поки що у звичному «живому» форматі.

І щодо безпосередньої участі громадян у виборах, референдумах і зборах, науковці вважають, що поки що ця форма цифровізації державних послуг не є доцільною, адже до неї не готові ні місцеві жителі, ні органи місцевої влади. Зміни мають відбутися не лише в технологічному плані, а й у психологічному – люди мають «дозріти» [15, с. 99].

Ще однією проблемою розвитку цифрових технологій у громадах, О. Євсюкова вбачає в тому, що громади не є повноправними власниками інформаційних територіальних ресурсів, а тільки учасниками тих чи інших регламентів погоджень, де основну дозвільну функцію виконують територіальні органи держави. Певною мірою це порушує самостійність органів місцевого самоврядування [16].

На території України діють різні програми, направлені на поширення та покращення рівня цифровізації в різних українських регіонах. Є одним із прикладів, що реалізується Фондом Східна Європа та Фондом Innovabridge у партнерстві з Міністерством цифрової трансформації України та фінансується Швейцарською агенцією розвитку і співробітництва. Серед напрямків – цифровізація державних послуг, цифрова трансформація регіонів і громад, покращення цифрових навичок населення, впровадження інструментів електронної демократії, допомога в розробленні державних політик, підтримка ІТ-стартапів. За 8 років реалізації програми в Україні в її проєктах беруть участь 497 органів місцевого самоврядування, створено 60 національних цифрових сервісів, долучено 18 млн користувачів цифрових інструментів [17].

Проблеми, що потребують вирішення у Дніпропетровській області, окреслені в регіональній програмі інформатизації і вони характерні для більшості регіонів України. Йдеться про недостатні темпи розвитку внутрішніх систем е-документообігу, низький рівень зацікавленості громад області до впровадження цифрових технологій та забезпечення кібербезпеки, суттєва цифрова нерівність між сільськими та міськими громадами, низький рівень е-грамотності населення щодо електронних державних послуг тощо.

Враховуючи ситуацію, що склалася, обласною радою затверджено програму «Дніпропетровщина: цифрова трансформація» на 2023 – 2025 роки, заходи якої спрямовані на впровадження технологій е-урядування в органах публічного управління, формування системи регіональних цифрових ресурсів; запровадження та розвиток проєктів е-демократії, підвищення якості доступу до мережі Інтернет у сільській місцевості, зміцнення довіри приватного сектору та громадян до цифрових державних послуг тощо [18, с. 17]. На реалізацію заходів програми в обласному бюджеті передбачено 145,8 млн. грн. Більша частина коштів запланована на технічне забезпечення цифровізації регіону [19, с. 14].

Реалізація регіональних програм і масштабні дії з цифровізації суспільства, що реалізуються урядом країни сприяють все більшому залученню до політичної взаємодії громадян, для яких інформаційно-комунікаційні технології є невід’ємною складовою життя від самого народження. Поширеність поінформованості в цифровому суспільстві

спирається на громадян з необхідними навичками та зацікавленістю в політиці. Поінформованість громадян веде до більшої інтеграції в політичні процеси та сприяє зростанню довіри населення до влади.

Висновки. Запровадження цифрових технологій в усі сфери життя суспільства та в органи влади зокрема – невідворотній процес. З погляду технічних інновацій, вважають дослідники Н. Сидоренко та В. Шарий, еволюція електронного уряду змінилася від концепції «нового державного управління» (New Public Management) до концепції «менеджменту громадських цінностей» (Public value management). Для його ефективності потрібна діалого-партнерська взаємодія громадян з державою [20, с. 338].

Але для реалізації цього процесу необхідно виконати ще чимало завдань, вирішити проблеми, що виникають.

Плануючи проведення цифрових перетворень у громадах, органи місцевого самоврядування та насамперед ради громад мають враховувати культурні й освітні зміни, з якими вони стикаються. Співвіднесення швидкості розвитку технологій і, як наслідок, соціально-економічних та інфраструктурних трансформацій з людським життям дозволяє констатувати якісний стрибок швидкості розвитку громад.

Цифровізація територій має відбуватися максимально рівномірно та зважено для забезпечення рівного доступу громад до цифрових технологій.

Потенціал електронного управління може бути ефективно використаний за умови, якщо цифрові технології вводяться паралельно зі змінами у структурі, процесах і методах організації роботи органів публічного управління.

До системи оцінки якості державного управління варто закласти показники практики взаємодії органів публічної влади й інститутів громадянського суспільства в цифровому середовищі.

І, безумовно, впровадження електронного урядування у практику публічного управління повинно бути направлене на розвиток професіоналізму індивідуальних користувачів інформації в політичних, економічних, соціальних та інших процесах.

Література:

1. Дослідження ООН: електронний уряд 2022. Майбутнє цифрового уряду. – ООН. – Нью-Йорк, 2022. URL: <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2023-02/UN%20E-Government%20Survey%202022%20-%20Russian%20Web%20Version.pdf>
2. Печеранський І.П. Громадянське суспільство в умовах цифровізації: виклики та відповіді на них. – Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції

(м. Київ, 06 жовтня 2022 р.). Львів-Торунь : Liha-Press, 2022. 344 с. – С. 252-255. – URL: https://ndi.academy/wp-content/uploads/ZBIRNYK_06.10.2022.pdf#page=252

3. Шандрик В.І. Цифровізація в публічному врядуванні як глобальний тренд сучасності. – Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Дікірх (Люксембург): ГО «ВАДНД», 07 серпня 2022 р. 335 с. – С.82-85.

4. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027). – Закон України від 23 лютого 2023 року № 2926-IX. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text>

5. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні. – Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року № 649-р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>

6. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації. – розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1467-р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text>

7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021 – 2027 роки. – Постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 року № 695. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

8. Наджафлі Е. Феномен цифрової держави як держави постсучасного типу: теоретико-правовий і державознавчий аспекти / Емін Наджафлі // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2022. – № 3 (98). – С. 35-47. – URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/15005/Fenomen%20tsyfrovoi_Nadzhafli_2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y

9. Бондарчук Н. В. Взаємодія органів публічної влади та громадянського суспільства в умовах цифровізації / Н. В. Бондарчук // Публічне управління і адміністрування в Україні. – 2022. – Вип. 28. – С.36-39. – URL : <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/6406/1/2.pdf>

10. Ціватий В.Г. Електронне урядування і цифрове право в умовах мондіалізованого світоустрою XXI століття: міжнародно-правовий, інституціональний і політико-дипломатичний аспекти. - Правові засади організації та здійснення публічної влади :збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. 416 с. - С. 382-385. - URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/download.pdf>

11. Василюшина Л.М. Розвиток цифрових трендів електронного урядування. – Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. 416 с. - С. 64-66. - URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/download.pdf>

12. Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>

13. Світлична Д.І., Чала Т.Г. Цифрова держава. – Імперативи економічного зростання в контексті реалізації глобальних цілей сталого розвитку: тези доповідей III

Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції Київського національного університету технологій та дизайну, м. Київ, 10 червня 2022 року. Київ : КНУТД, 2022. 347 с. – URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20520/1/IMPER_2022_V2_P177-179.pdf

14. Роговенко О.В., Лиховид А.В. Цифровізація місцевого самоврядування: основні переваги та виклики. – Юридичний науковий електронний журнал. – 2022. - № 10. – С. 120-122. – URL: http://lsej.org.ua/10_2022/25.pdf

15. Бородин Є., Піскоха Н., Демошенко Г. Проблеми і переваги цифровізації місцевого самоврядування. – Аспекти публічного управління. – 2021. – том 9. – №4. – С. 95-103. – URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/892-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1321-1-10-20211028%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/892-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1321-1-10-20211028%20(1).pdf)

16. Євсюкова О.В. Цифрова спроможність територіальних громад в Україні: проблеми та перспективи. – Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2021. - №6. – URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.6.1>

17. Цифровізація регіонів. EGAP. – URL: <https://egap.in.ua/project?tags=3>

18. Регіональна програма інформатизації «Дніпропетровщина: цифрова трансформація» на 2023 – 2025 роки. Додаток до рішення Дніпропетровської обласної ради. – URL: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Foblrada.dp.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2022%2F10%2F%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA.docx>

19. Регіональна програма інформатизації «Дніпропетровщина: цифрова трансформація» на 2023 – 2025 роки. Додаток 1 до додатка до рішення обласної ради. – URL: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Foblrada.dp.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2022%2F10%2F%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA-1-%D0%B4%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8.docx>

20. Сидоренко Н.С., Шарий В.В. Цифровізація публічного управління: теоретичні та нормативно-правові аспекти. - Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. 416 с. - С. 337-339. - URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/download.pdf>

References:

1. Dosidzhennia OON: elektronnyi uriad 2022. Maibutnie tsyfrovoho uriadu. OON. [UN Achievements: e-Government 2022. The Future of Digital Government]. New-York, 2022. Retrieved from <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2023-02/UN%20E-Government%20Survey%202022%20-%20Russian%20Web%20Version.pdf> [in Ukrainian].

2. Pecheranskyi I. P. Hromadianske suspilstvo v umovakh tsyfrovizatsii: vyklyky ta vidpovidi na nykh [Romanian society in conditions of digitalization: challenges and responses to them]. Rozvytok hromadianskoho suspilstva yak neobkhidna skladova yevropeiskoi intehratsii Ukrainy : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 06 zhovtnia 2022 r.). Lviv-Torun : Liha-Press, 2022. 344 s. S. 252-255. Retrieved from https://ndi.academy/wp-content/uploads/ZBIRNYK_06.10.2022.pdf#page=252 [in Ukrainian].

3. Shandryk V. I. Tsyfrovizatsiia v publichnomu vriaduvanni yak hlobalnyi trend suchasnosti [Digitization in public governance as a global trend of modern times]. Suchasni aspekty modernizatsii nauky: stan, problemy, tendentsii rozvytku: materialy XXIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / za red. I.V. Zhukovoi, Ye.O. Romanenka. Dikirkh (Liuksemburh): HO «VADND», 07 serpnia 2022 r. 335 s. S. 82-85 [in Ukrainian].

4. Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro uchast Ukrainy u prohramy Yevropeiskoho Soiuzu «Tsyfrova Yevropa» (2021-2027). Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2023 roku № 2926-IX [On the ratification of the Agreement between Ukraine and the European Union on the participation of Ukraine in the European Union program "Digital Europe" (2021-2027). – Law of Ukraine dated February 23, 2023 No. 2926-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2926-20#Text> [in Ukrainian].

5. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini. – Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 veresnia 2017 roku № 649-r. [On the approval of the Concept of the development of e-governance in Ukraine. – Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 649 of September 20, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

6. Pro skhvalennia Stratehii zdiisnennia tsyfrovoho rozvytku, tsyfrovyykh transformatsii i tsyfrovizatsii systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na period do 2025 roku ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii. – rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 lystopada 2021 roku № 1467-r [On the approval of the Strategy for implementation of digital development, digital transformations and digitalization of the state finance management system for the period until 2025 and approval of the plan of measures for its implementation. - Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 17, 2021 No. 1467]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021 – 2027 roky. – Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05 serpnia 2020 roku № 695 [On the approval of the State Regional Development Strategy for 2021-2027. – Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 5, 2020 No. 695]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

8. Nadzhafli E. Fenomen tsyfrovoy derzhavy yak derzhavy postsuchasnoho typu: teoretyko-pravovyi i derzhavoznavchyi aspekty [The phenomenon of the digital state as a state of the postmodern type: theoretical, legal and political science aspects]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs. 2022, 3 (98), 35-47. Retrieved from https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/15005/Fenomen%20tsyfrovoyi_Nadzhafli_2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].

9. Bondarchuk N. V. Vzaiemodiia orhaniv publichnoi vlady ta hromadianskoho suspilstva v umovakh tsyfrovizatsii [Interaction of public authorities and civil society in conditions of digitalization]. Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini – Public management and administration in Ukraine. 2022, 28, 36-39. Retrieved from <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/6406/1/2.pdf> [in Ukrainian].

10. Tsivatyi V.H. Elektronne uriaduvannia i tsyfrove pravo v umovakh mondializovanoho svitoustroiu XXI stolittia: mizhnarodno-pravovyi, instytutsionalnyi i polityko-dyplomatychnyi aspekty [Electronic governance and digital law in the conditions of the globalized world system of the 21st century: international legal, institutional and political and diplomatic aspects]. Pravovi

zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady :zbirnyk tez V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj svitlii pamiati doktora yurydychnykh nauk, profesora, akademika-zasnovnyka NAPrNU, pershoho Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Leonida Petrovycha Yuzkova (Khmelnyskyi, 17 chervnia 2022 roku). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, 2022. 416 s. S. 382-385. Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/download.pdf [in Ukrainian].

11. Vasylyshyna L. M. Rozvytok tsyfrovyykh trendiv elektronnoho uriaduvannia [Development of digital trends in e-government]. Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady : zbirnyk tez V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj svitlii pamiati doktora yurydychnykh nauk, profesora, akademika-zasnovnyka NAPrNU, pershoho Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Leonida Petrovycha Yuzkova (Khmelnyskyi, 17 chervnia 2022 roku). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, 2022. 416 s. S. 64-66. Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/download.pdf [in Ukrainian].

12. Ukraina 2030E – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoju [Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy]. Retrieved from <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> [in Ukrainian].

13. Svitlichna D.I., Chala T.G. Digital state [Digital state]. Imperatives of economic growth in the context of the implementation of global sustainable development goals: theses of reports of the III International Scientific and Practical Internet Conference of the Kyiv National University of Technology and Design (Kyiv, June 10, 2022). Kyiv: KNUITD, 2022. 347 p. Retrieved from https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20520/1/IMPER_2022_V2_P177-179.pdf [in Ukrainian].

14. Rohovenko O. V., Lykhovyd A. V. Tsyfrovizatsiia mistsevoho samovriaduvannia: osnovni perevahy ta vyklyky [Digitization of local self-government: main advantages and challenges]. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal. 2022, 10, 120-122. Retrieved from http://lsej.org.ua/10_2022/25.pdf [in Ukrainian].

15. Borodin Ye., Piskokha N., Demoshenko H. Problemy i perevahy tsyfrovizatsii mistsevoho samovriaduvannia [Problems and advantages of digitalization of local self-government]. Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of public administration. 2021, 9 (4), 95-103. Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/892-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1321-1-10-20211028%20(1).pdf [in Ukrainian].

16. Yevsiukova O. V. Tsyfrova spromozhnist terytorialnykh hromad v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Digital capacity of territorial communities in Ukraine: problems and prospects]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development. 2021, 6. Retrieved from <http://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.6.1> [in Ukrainian].

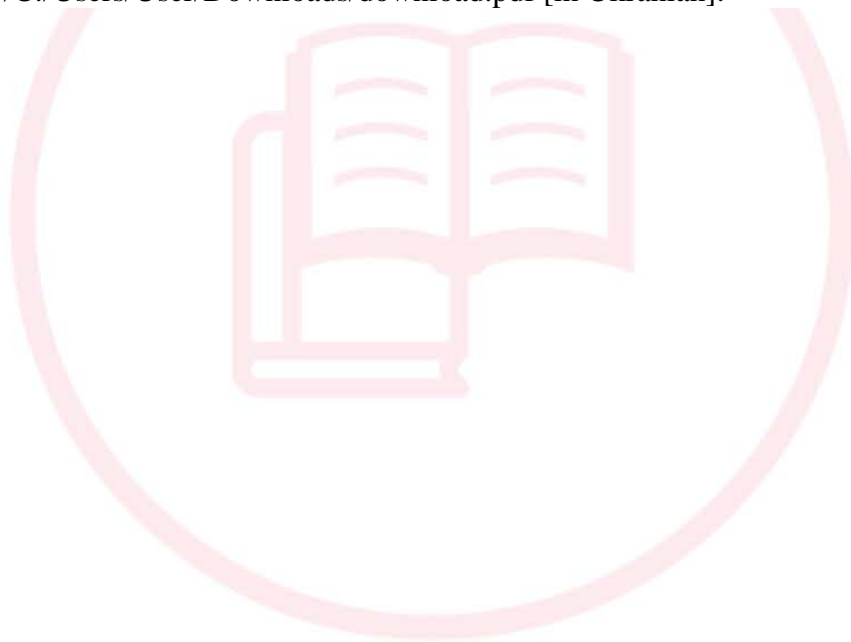
17. Tsyfrovizatsiia rehioniv [Digitization of regions]. EGAP. Retrieved from <https://egap.in.ua/project?tags=3> [in Ukrainian].

18. Rehionalna prohrama informatyzatsii «Dnipropetrovshchyna: tsyfrova transformatsiia» na 2023 – 2025 roky. Dodatok do rishennia Dnipropetrovskoi oblasnoi rady [Regional informatization program "Dnipropetrovsk region: digital transformation" for 2023-2025. Appendix to the decision of the Dnipropetrovsk Regional Council]. Retrieved from <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Foblrada.dp.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2022%2F10%2F%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA.docx> [in Ukrainian].

19. Rehionalna prohrama informatyzatsii «Dnipropetrovshchyna: tsyfrova transformatsiia» na 2023 – 2025 roky. Dodatok do rishennia Dnipropetrovskoi oblasnoi rady [Regional informatization program "Dnipropetrovsk region: digital transformation" for 2023-2025. Appendix No. 1 to the decision of the Dnipropetrovsk Regional Council]. Retrieved from <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Foblrada.dp.gov.ua%2Fwp-content%2Fuploads%2F2022%2F10%2F%D0%94%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BA.docx> [in Ukrainian].

20. Sydorenko N. S., Sharyi V. V. Tsyfrovizatsiia publichnoho upravlinnia: teoretychni ta normatyvno-pravovi aspekty [Digitization of public administration: theoretical and regulatory aspects]. Pravovi zasady orhanizatsii ta zdiisnennia publichnoi vlady : zbirnyk tez V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoii svitlii pamiaty doktora yurydychnykh nauk, profesora, akademika-zasnovnyka NAPrNU, pershoho Holovy Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Leonida Petrovycha Yuzkova (Khmelnyskyi, 17 chervnia 2022 roku). Khmelnyskyi: Khmelnyskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, 2022. 416 s. S. 337-339. Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/download.pdf [in Ukrainian].

УДК 351.712.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-159-170](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-159-170)

Денисюк Людмила Миколаївна, аспірантка, Класичний приватний університет, вул. Жуковського, 70 Б, м. Запоріжжя, 69002, тел.: (044)486-07-91, <https://orcid.org/0009-0006-7473-8202>

ЗАСТОСУВАННЯ СИНТЕЗУ ЦИКЛУ ШУХАРТА-ДЕМІНГА І ФІЛОСОФІЇ КАЙДЗЕН В ЯКОСТІ МОДЕЛІ БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОЦЕСУ ПОЛІПШЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА, БІЗНЕСУ ТА ВЛАДИ В ОСОБЛИВОСТЯХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Анотація. Україна є провідним гравцем у забезпеченні світової продовольчої безпеки та входить до п'ятірки найбільших світових експортерів пшениці, соняшникової олії, кукурудзи та ячменю. Війна росії проти України суттєво зруйнувала агропромисловий сектор України в цілому, порушила багато ланцюгів постачання та виробництва. Процес відновлення доволі складний та потребує чітких та при цьому обов'язково своєчасних управлінських рішень.

Необхідність прийняття управлінських рішень пронизує усе, що робить керівник будь-якого рівня. Управлінське рішення розглядають як основний вид управлінської праці, сукупність взаємозалежних, цілеспрямованих і логічно послідовних управлінських дій, що забезпечують реалізацію управлінських задач.

Маючи значний досвід управлінської діяльності, впроваджуючи набуті теоретичні знання та провідні практики, перевагу у своїй практичній роботі, у тому числі в сфері сільського господарства, авторка завжди надавала циклу Шухарта-Демінга (PDCA чи PDSA). При застосуванні в різноманітних областях діяльності даний цикл дозволяє ефективно керувати діяльністю на системній основі процесом безперервного поліпшення управлінських процесів.

Цикл Шухарта-Демінга є ефективним методом безперервного менеджменту якості, інструментом удосконалення різних аспектів управлінської діяльності. PDCA доцільно в синтезі з японською філософією Кайдзен застосовувати як до управлінського процесу безперервного процесу поліпшення механізму взаємодії суспільства, бізнесу і влади в умовах

післявоєнного відродження в цілому, так і до окремих секторальних напрямів, включаючи в тому числі агропромисловий сектор.

Ключові слова: агропромисловий сектор України, механізми взаємодії суспільства, бізнесу та влади, цикл Шухарта-Демінга, філософія Кайдзен, управління якістю.

Denysiuk Lyudmila Mykolaivna Graduate student, The Classical Private University, Zhukovsky St., 70 B, Zaporizhzhia, 69002, tel.: (044) 486-07-91, <https://orcid.org/0009-0006-7473-8202>

APPLICATION OF THE SYNTHESIS OF THE SCHUHART-DEMING CYCLE AND THE KAIZEN PHILOSOPHY AS A MODEL OF THE CONTINUOUS PROCESS OF IMPROVING THE MECHANISM OF INTERACTION OF SOCIETY, BUSINESS AND GOVERNMENT IN THE CHARACTERISTICS OF THE POST-WAR REVIVAL OF THE AGRO-INDUSTRIAL SECTOR OF UKRAINE

Abstract. Ukraine is a leading player in ensuring global food security and is among the top five global exporters of wheat, sunflower oil, corn and barley. Russia's war against Ukraine significantly destroyed the agro-industrial sector of Ukraine as a whole, disrupted many supply and production chains. The recovery process is quite complex and requires clear and, at the same time, necessarily timely management decisions.

The need to make decisions permeates everything that a manager at any level does. Management decision is considered as the main type of management work, a set of interdependent, purposeful and logically consistent management actions that ensure the implementation of management tasks.

Having considerable experience in management activities, implementing the acquired theoretical knowledge and leading practices, the author always preferred the Schuhart-Deming cycle in her practical work. When applied in various areas of activity, this cycle allows you to effectively manage activities on a systematic basis of continuous process improvement.

Having considerable experience in management activities, implementing the acquired theoretical knowledge and leading practices, the advantage in her practical work, including in the field of agriculture, the author always gave the Shuhart-Deming cycle (PDCA or PDSA). When applied in various areas of activity, this cycle allows you to effectively manage activities on a systemic basis through the process of continuous improvement of management processes.

The Schuhart-Deming cycle is an effective method of continuous quality management, a tool for improving various aspects of management activity. It is advisable to apply PDCA in synthesis with the Japanese philosophy of Kaizen both to the management process of the continuous process of improving the mechanism of interaction of society, business and government in the conditions of post-war revival as a whole, and to individual sectoral directions, including the agro-industrial sector.

Keywords: agro-industrial sector of Ukraine, mechanisms of interaction between society, business and government, Schuhart-Deming cycle, Kaizen philosophy, quality management.

Постановка проблеми. Війна завдала величезної сили удару абсолютно по всіх галузях економіки України. Центр досліджень продовольства та землекористування KSE Institute спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України випустили надзвичайно фактологічно насичений інформаційно-аналітичний «Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України». В ньому вказується на основі наявних (і, зрозуміло, з об'єктивних причин неповних) даних, що збитки агропромислового сектору через падіння виробництва, блокаду портів, загальне здорожчання тощо вже склали не менш як 23,3 млрд доларів США.

Основне завдання, яке постало наразі перед владними інституціями та бізнесом – вивчити світовий досвід відновлення різних країн у післявоєнний період (як після закінчення Другої світової війни, так і у останні десятиліття), визначити ключові «больові точки», сформувати стратегічний підхід, відрефлексувати проблеми у взаємодії між суспільством, бізнесом і владою та механізми їх вирішення, виробити спільну концепцію й «процесний підхід», які сприятимуть відновленню агропромислового сектору після перемоги.

Виходячи з обґрунтованої актуальності порушеного питання, нагальною необхідною постає розробка загальних принципових рекомендацій щодо налагодження результативних механізмів взаємодії суспільства, бізнесу і влади для застосування в цьому складному та нелінійному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даний час вітчизняні науковці спеціально поки не займалися проблематикою використання синтезу циклу Шухарта-Демінга і філософії Кайдзен в якості моделі безперервного процесу поліпшення механізму взаємодії суспільства, бізнесу та влади як в цілому, так й в специфічних особливостях післявоєнного відродження агропромислового сектору України.

Однак, при аналізі даної проблематики надзвичайно корисними є загальні праці з вивчення і аналізу різних аспектів державно-приватного

партнерства, включаючи також державні цільові програми. Серед вітчизняних науковців, які займалися дослідженнями у цій сфері, інформативними і змістовними є праці такі вчених, як А. Бержанір, Т. Богдан, О. Канова, В. Маслов, К. Павлюк, О. Пильтяй, Є. Романенко. Серед іноземних авторів слід виділити цінні дослідження наступних дослідників: Ю. Блондал, Г. Греве, Х. Ван Хам, Ю. Куппен'ян, Г. Ходге та інших.

Нами також використовувалися інформаційні збірники з проблематики державно-приватного партнерства, які на достатньо регулярній основі видаються в ряді розвинутих держав. Найбільш змістовними, на нашу думку, подібні видання є у Великій Британії.

Особливе значення для даного дослідження мають класичні праці У. Шухарта та Е. Демінга, основні положення яких цілком відповідні сучасним реаліям хоча й потребують розвитку і корегування враховуючи особливості ситуації післявоєнного відродження економіки України, включаючи і агропромисловий сектор.

Не менше значення мають роботи західних науковців, які досліджували різні аспекти тематики використання циклу Шухарта-Демінга, в тому числі його практичне застосування в промисловості. Перш за все, необхідно назвати таких дослідників, як Е. Гайле-Саркане, М. Дубікіс, Д. Ленглі, Р. Моен, К. Нолан, Т. Нолан, К. Норман, Л. Провост, М. Розе, Н. Тагью та інших.

Значну цінність мають дослідження західних, у тому числі японських, науковців з філософії Кайдзен і її, без перебільшення ключової ролі в розвитку економіки Японії. Найбільш аналітичними та одночасно корисними у практичній діяльності є, на нашу думку, роботи таких авторів, як І. Масаакі, М. Коленсо, Б. Тозава, А. Ларайя, П. Муді, Р. Хол, М. Хамел, К. Мартін, М. Остерлинг, Б. Місюрек, Д. Лайкер, Д. Мейер та інших.

Мета статті. Розглянути застосування синтезу циклу Шухарта-Демінга і філософії Кайдзену, як моделі безперервного поліпшення процесу механізму взаємодії суспільства, бізнесу і влади з їх ідентифікацією та взаємодіями в особливостях післявоєнного відродження агропромислового сектору України, а також поліпшення за їх допомогою якості управління для одержання бажаного результату.

Виклад основного матеріалу. Загалом внаслідок широкомасштабної російської агресії в Україні пошкоджено або зруйновано 109,6 тис одиниць сільгосптехніки, знищено та викрадено російськими окупантами понад 4 млн тонн готової сільгосппродукції, сумарна місткість зруйнованих зерносховищ сягає 8,2 млн тонн виробленої продукції, а пошкоджених зерносховищ – 3,25 млн тонн потужностей для одночасного зберігання.

Пошкоджено більше 5% земель сільськогосподарського призначення. Втрати доступних посівних площ – понад 25%, зрошуваних земель – понад 70%, ягідників – близько 25%, садів – 20%.

Одне з головних завдань, яке невдовзі постане перед Україною – повне відновлення агропромислового сектору України після нанесеного рашистами катастрофічного збитку та забезпечення продовольчої безпеки держави в повному обсязі. На нашу думку, безсумнівно значну роль в активізації і подальшому ефективному проведенню цього процесу повинен відіграти цикл Шухарта-Демінга в синтезі з філософією Кайдзен.

Американський вчений-економіст, який вивчав проблематику управління якістю, Уолтер Шухарт (англ. *Walter Andrew Shewhart*, 1891-1967) у 1931 році опублікував звіт про використання контрольних карт і невдовзі на його основі свою головну книгу «Економічне управління якістю промислової продукції» («*Economic control of quality of manufactured product*»). В основу висунутої революційної теорії покращання якості, а більш широко, взагалі управлінських процесів в економічній сфері він поклав так званий «цикл покращання Шухарта», зробивши його фундаментом парадигми менеджменту.

Американський вчений-статистик і голова консалтингової фірми з оптимізації процесів управління Едвард Демінг (англ. *William Edwards Deming*, 1900-1993) став широко відомим в якості основоположника стратегічної концепції управління якістю. У післявоєнні роки він надзвичайно ефективно, разом з іншими американськими фахівцями у галузі економіки та різних галузей промисловості, працював головним економічним консультантом уряду Японії і є одним із співтворців японського «економічного дива».

Е. Демінг – автор численних наукових досліджень в області менеджменту і управління якістю, в тому числі класичної книги для економістів та державних управлінців «Вихід з кризи» (англ. «*Out of the Crisis*»). У своїй другій відомій книзі «Нова економіка для промисловості, уряду та освіти» (англ. «*The New Economics: For Industry, Government, Education*») він розвинув концепцію Шухарта щодо статистичного управління процесами управління, яку вперше назвав «циклом Шухарта». Його розвиток теоретичних положень Шухарта був настільки значним, що згодом в науковому середовищі загальноприйнятою стала дефініція «цикл Шухарта-Демінга». Інколи цей цикл дослідники навіть називають «колесом Демінга».

Кайдзен (англ. *kaizen*; яп. 改善) – післявоєнна японська філософія та практика, яка застосовувалася в японських компаніях в процесі відродження промисловості після закінчення Другої світової війни. Саме це японське слово в перекладі означає постійне поліпшення існуючого стану речей. Дана

філософія стала основою практичних дій японських промисловців у післявоєнному відродженні.

Японське «економічне диво», тобто стримке зростання економіки почалося у 1948 році і розвивалося надалі шаленими темпами. Воно почало реалізовуватися вже через три роки після поразки у Другій світовій війні і величезних руйнувань економічної інфраструктури, ще коли країна була під американською окупацією. З 1952 до 1963 р. ВВП Японії майже потроївся і характеризувався у даний період щорічним приростом більш ніж у 9%, обсяг виробництва зріс в п'ять разів, а споживання більш ніж подвоїлось. З того часу Японія утвердилась в ролі потужної промислової держави та однією з одних провідних економік світу.

На нашу думку, застосування філософії Кайдзен в процесі післявоєнного економічного відродження України, включаючи поліпшення механізму взаємодії суспільства, бізнесу і влади, в тому числі в агропромисловому секторі, буде найбільш ефективним у синтезі з циклом Шухарта-Демінга, як основи загальної управлінської парадигми.

Відомий американський прогнозист науки, асоційований професор у Школі інженерії Стенфордського університету Пол Саффо (англ. *Paul Saffo*) стверджує наступне: «Основне завдання прогнозування - створити мапу невизначеностей, оскільки в світі, в якому наші сьогоденні дії впливають на майбутнє, невизначеність – це можливість».

Не викликає сумніву, що Україна, як і багато країн світу, наразі знаходиться у періоді глобальних невизначеностей. Звичайно війна з росією це поняття значно утотожнює, проте невизначеність одночасно часто провокує й передчуття позитивних змін.

У найбільш загальному вигляді невизначеність – це недостатність відомостей про умови, в яких буде протікати економічна діяльність, низький ступінь передбачуваності та передбачення цих умов. Також для повноцінного аналізу процесу та висновків на його основі слід змістовно розкрити ряд дефініцій, які в ньому використовуються.

Імовірність – це можливість отримання певного результату. Об'єктивна ймовірність визначається на основі розрахунків частоти, з якою відбувається даний економічний процес або явище. При цьому суб'єктивна ймовірність незмінно заснована на суб'єктивних припущеннях про можливість отримання того чи іншого результату.

Резильєнтність – це здатність відновлюватися і продовжувати діяльність навіть тоді, коли все починає відбуватися не за попередньо визначеним планом.

Головним на даний час постає питання – наскільки багато часу займе процес післявоєнного відродження (з перспективою подальшого інтенсивного розвитку) агропромислового сектору України.

Повноцінне відновлення українського агропромислового сектору до довоєнних показників триватиме два-три роки, повідомив перший заступник міністра аграрної політики та продовольства України Тарас Висоцький. «Все залежатиме від напрямку агросектору. Звісно, найшвидший цикл відновлення – в рослинництві, хоча розмінування – досить складна процедура. А також у птахівництві. Але, якщо скласти всі фактори воедино, то, на жаль, повноцінне відновлення нашого агросектору займе орієнтовно 2-3 роки, залежно від типу виробництва. Це якщо говорити про показники довоєнних часів», – зазначив він.

З цією високофаховою оцінкою, зробленою на основі комплексного аналізу великого масиву даних, ми можемо повністю солідаризуватися та виходячи з цього планувати практичні дії.

Проте, до остаточної перемоги над рашистськими агресорами, процес відродження агропромислового сектору не може початися із зрозумілих причин. Доки триває війна буде продовжуватися й період невизначеностей, ймовірностей і резильєнтності. Тому, поки є час до запуску процесу відродження агропромислового сектору, ми повинні вивчити післявоєнний досвід інших країн, що близькі Україні по особливостях агропромисловості, врахувати їх прорахунки, додати наукові досягнення різних періодів, що пройшли випробування часом, високі технології сучасності, а також залучити всіх учасників процесу. Це дасть змогу оптимізувати процес управління й вже з його оптимізованим механізмом почати процес відродження агропромислового сектору, умовою чого є конструктивний діалог суспільства, бізнеса і влади.

Практика доводить, що ефективно діючий механізм взаємодії суспільства, бізнесу і влади завжди дає оптимальний результат на всіх напрямках. Завдяки йому забезпечується, у тому числі, розвиток економіки в цілому. Колаборація з міжнародними партнерами, громадськими організаціями, бізнесом та науковцями незмінно дає позитивний результат в умовах різних країн, незважаючи на всі їх особливості. Але, при цьому, виникає ряд питань, які турбують також наших міжнародних партнерів, а саме: роль владних інституцій в процесі функціонування економіки, зміст та форми взаємодії влади з структурами громадянського суспільства, можливість отримання бізнесом достатніх ресурсів для післявоєнної відбудови України тощо.

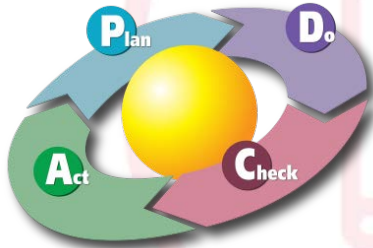
Практика управління доводить, що питання якості управлінських рішень має бути завжди пріоритетним. Проаналізувавши як наукові доробки, так і

практичний управлінський досвід, ми приходимо до досить простої, але завжди ефективної формули: взаємодія суспільства (*просування комплексної євроатлантичної інтеграції, сприяння комплексним реформам та демократичним перетворенням*), бізнесу (інвестиції, або ж отримання ресурсу для відновлення) та влади (розробка програм та стратегічних планів) + правильні управлінські рішення = повноцінне відновлення. Процес повинен функціонувати як модель безперервного поліпшення, для чого, на нашу думку, найбільш оптимально застосування циклу Шухарта-Демінга у синтезі з філософією Кайдзен.

Повноцінне відновлення агропромислового сектору України можливе при прогнозуванні (створенні карти невизначеностей) та розробці дієвих механізмів, якісних управлінських рішень, циклічному і безперервному процесі.

Цикл Шухарта-Демінга найбільш доцільно застосовувати у вигляді моделі безперервного поліпшення процесів. Цикл PDCA – планує (Plan), роби (Do), перевіряй (Check), впливай (Act) (див. рис.).

PDCA включає чотири етапи робіт у галузі менеджменту якості:

- планування – план (*План*);
- виконання робіт – виконання (*Do*);
- перевірку результатів – контроль (*Check*);
- коригувальні дії – дія (*Action*).

Формування системи управління якістю у вигляді системи взаємопов'язаних процесів є обов'язковою вимогою, що визначена міжнародними стандартами ISO (стандарти *International Organization for Standardization*). Це забезпечує прозорість створеної системи управління і одночасно є de-facto об'єктивним доказом забезпечення належного рівня якості продукції.

У практиці держав Євросоюзу переважає партнерський підхід до розроблення комплексних стратегій чи програм. Такі масштабні системні документи розробляються на засадах публічності, суспільного діалогу і узгодженості інтересів усіх зацікавлених сторін. Стратегічне планування на партнерських засадах сприяє узгодженості та задоволенню інтересів у трикутнику системи взаємовідносин «суспільство-бізнес-влада».

Висновки. Відновлення агропромислового сектору України після перемоги над рашистськими окупантами і звільнення всіх тимчасово окупованих українських територій є одним з пріоритетних завдань близького майбутнього суспільства, бізнесу і влади.

Для ефективного проведення процесу відродження агропромислового сектору, враховуючи навіть всі специфічні особливості післявоєнної ситуації, необхідним вбачається системна взаємодія всіх зацікавлених сторін, що є неможливим без наявності ефективного механізму для цього.

Для оптимального керування управлінським процесом післявоєнного відродження агропромислового сектору оптимальним вбачається задіяння для ефективного функціонування механізму взаємодії суспільства, бізнесу і влади циклу Шухарта-Демінга у синтезі з філософією Кайдзен. Саме на даній основі необхідно розробляти і реалізовувати стратегічні плани і програми в якості діючої моделі безперервного поліпшення процесу якості управління.

Література:

1. Бержанір А. Л. Інституційна підтримка соціальної відповідальності бізнесу як необхідна передумова його розвитку. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. №1. С.12-14.
2. Богдан Тетяна. План відновлення України: сильні та слабкі сторони // електронний ресурс: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html
3. Висоцький Тарас. Віра в ЗСУ дозволяє аграріям максимально готуватися до весняної посівної // електронний ресурс: <https://minagro.gov.ua/news/taras-visockij-vira-v-zsu-dozvolyaє-agrariyam-maksimalno-gotuvatisya-do-vesnyanoi-posivnoi>
4. Збитки агросектору та земельним ресурсам України від повномасштабної війни складають \$8,7 млрд // електронний ресурс: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-agrosektoru-ta-zemelnim-resursam-ukrayini-vid-povnomasshtabnoyi-viyni-skladayut-8-7-mlrd/>
5. Канова О. А. Основні аспекти державно-приватного партнерства / О. А. Канова // *Управління розвитком*. – 2011. – № 21 (118). – С. 147-150.
6. Маслов, В. О. Сутнісна характеристика моделей державно-приватного партнерства // *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2021. № 1.
7. Павлюк К. В. Сутність і роль державно-приватного партнерства в соціально-економічному розвитку держави / К. В. Павлюк, С. М. Павлюк // *Наукові праці КНТУ*. – 2010. – № 17.
8. Пильтяй О. В. Сучасні концепції та підходи до визначення державно-приватного партнерства / О. В. Пильтяй // *Економіка. Управління. Інновації*. –2011. – № 2.
9. Романенко Є.О. Юридична природа державних цільових програм. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 144-147.
10. Blondal J. R. International Experience Using Outsourcing, Public Private Partnerships and Vouchers. – Arlington VA: IMB Centre for the Business of Government, 2005. – 48 p.
11. Building Better Partnerships: Executive Summary – London: IPPR, Commission on UK Public Private Partnerships, 2001.
12. Deming W. Edwards (2012). The Essential Deming: Leadership Principles from the Father of Quality. McGraw Hill Professional.

13. Deming W. Edwards (2018). Out of the Crisis, reissue. MIT Press.
14. Deming W. Edwards (2000). The New Economics: For Industry, Government, Education. MIT Press.
15. Dubickis M., Gaile-Sarkane E. Transfer of know-how based on learning outcomes for development of open innovation // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, Vol.12, №1, 2017.
16. Europe Japan Centre, Kaizen Strategies for Improving Team Performance, Ed. Michael Colenso, London: Pearson Education Limited, 2000.
- 17 Five Reasons to Implement Kaizen in Non-Manufacturing. 6sigma.us. Retrieved March 31, 2015.
18. Hamel M. (2010). Kaizen Event Fieldbook: Foundation, Framework, and Standard Work for Effective Events. Society Of Manufacturing Engineers. p. 36.
19. Hodge G. A., Greve C. Public Private Partnership: An International Performance Review // *Public Administration Review*, Vol.67, № 3, 2007. – pp. 545-558.
20. Laraia A., Moody P., Hall R. (1999). The Kaizen Blitz: accelerating breakthroughs in productivity and performance. John Wiley and Sons. p. 26.
21. Liker J., Meier D. (2006). The Toyota Way Fieldbook. New York: McGraw-Hill.
22. Martin K., Osterling M. (October 5, 2007). The Kaizen Event Planner. Productivity Press. p. 240.
23. Masaaki I. (1986). Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success. New York: Random House.
24. Misiurek B. (2016). Standardized Work with TWI: Eliminating Human Errors in Production and Service Processes. New York: Productivity Press.
25. Moen R., Norman C. Evolution of the PDCA cycle. Paper delivered to the Asian Network for Quality Conference in Tokyo on September 17, 2009. Retrieved 1 October 2011.
26. Rother M. (2010). Toyota kata: managing people for improvement, adaptiveness, and superior results. New York: McGraw-Hill.
27. Shewhart W. Statistical method from the viewpoint of quality control. — Washington, The Graduate School, the Department of Agriculture, 1939.
28. Tague N. (2005) [1995]. Plan–Do–Study–Act cycle. The quality toolbox (2nd ed.). Milwaukee: ASQ Quality Press. pp. 390-392.
29. The Improvement Guide: A Practical Approach to Enhancing Organizational Performance, 2nd Edition by Gerald J. Langley, Ronald Moen, Kevin M. Nolan, Thomas W. Nolan, Clifford L. Norman, Lloyd P. Provost Published by Jossey-Bass.
30. Tozawa B., Japan Human Relations Association (1995). The improvement engine: creativity & innovation through employee involvement: the Kaizen teian system. Productivity Press. p. 34.
31. Van Ham H., Koppenjan J. Building Public Private Partnerships: Assessing and Managing Risks in Port Development // *Public Management Review*, Vol.4, №1, 2001. – pp. 593-616.

References:

1. Berzhanir, A. L. (2017). Instytucijna pidtrimka social'noï vidpovidal'nosti biznesu jak neobhidna peredumova jogo rozvitku [Institutional support of social responsibility of business as a necessary prerequisite for its development]. *Ekonomika. Finansy. Pravo - Economy. Finances. Right*, 1, 12-14 [in Ukrainian].

2. Bogdan, Tetjana. Plan vidnovlennja Ukraïni: sil'ni ta slabki storoni [Recovery plan of Ukraine: strengths and weaknesses]. *lb.ua* Retrieved from https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennja_ukraini_silni.html [in Ukrainian].
3. Visoc'kij, Taras. Vira v ZSU dozvoljae agrarijam maksimal'no gotuvatisja do vesnjannoï posivnoï [Faith in ZSU allows farmers to maximally prepare for spring sowing]. *minagro.gov.ua* Retrieved from <https://minagro.gov.ua/news/taras-visockij-vira-v-zsu-dozvoljaye-agrariyam-maksimalno-gotuvatisya-do-vesnyanoi-posivnoi> [in Ukrainian].
4. Zbitki agrosektoru ta zemel'nim resursam Ukraïni vid povnomasshtabnoï vijni skladajut' \$8,7 mlrd [Damages to the agricultural sector and land resources of Ukraine from a full-scale war amount to \$8.7 billion // electronic resource]. *kse.ua* Retrieved from <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-agrosektoru-ta-zemelnim-resursam-ukrayini-vid-povnomasshtabnoyi-viyni-skladajut-8-7-mlrd/> [in Ukrainian].
5. Kanova, O. A. (2011). Osnovni aspekti derzhavno-privatnogo partnerstva [Basic aspects of public-private partnership]. *Upravlinnja rozvitkom - Development management*, 21 (118), 147-150 [in Ukrainian].
6. Maslov, V. O. (2021). Sutnisna charakteristika modelej derzhavno-privatnogo partnerstva [Substantial characteristics of public-private partnership models]. *Visnik Sums'kogo derzhavnogo universitetu. Serija Ekonomika - Bulletin of Sumy State University. Economy series*, 1 [in Ukrainian].
7. Pavljuk, K. V. (2010). Sutnist' i rol' derzhavno-privatnogo partnerstva v social'no-ekonomichnomu rozvitku derzhavi [The essence and role of public-private partnership in the socio-economic development of the state]. *Naukovi praci KNTU - Scientific works of KNTU*, 17 [in Ukrainian].
8. Pil'tjaj, O. V. (2011). Suchasni koncepcii ta pidhodi do viznachennja derzhavno-privatnogo partnerstva [Modern concepts and approaches to the definition of public-private partnership]. *Ekonomika. Upravlinnja. Innovacii - Economics. Management. Innovations*, 2 [in Ukrainian].
9. Romanenko, Є.О. (2013). Juridichna priroda derzhavnih cil'ovih program [Legal nature of state targeted programs]. *Chasopis Kiïvs'kogo universitetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 4, 144-147 [in Ukrainian].
10. Blondal, J. R. (2005). *International Experience Using Outsourcing, Public Private Partnerships and Vouchers*. Arlington VA: IMB Centre for the Business of Government [in English].
11. *Building Better Partnerships: Executive Summary*. London: IPPR, Commission on UK Public Private Partnerships [in English].
12. Deming, W. Edwards (2012). *The Essential Deming: Leadership Principles from the Father of Quality*. McGraw Hill Professional [in English].
13. Deming, W. Edwards (2018). *Out of the Crisis, reissue*. MIT Press [in English].
14. Deming, W. Edwards (2000). *The New Economics: For Industry, Government, Education*. MIT Press [in English].
15. Dubickis, M., Gaile-Sarkane, E. (2017). Transfer of know-how based on learning outcomes for development of open innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 12, 1 [in English].
16. *Europe Japan Centre, Kaizen Strategies for Improving Team Performance*, Ed. Michael Colenso. London: Pearson Education Limited [in English].
17. *Five Reasons to Implement Kaizen in Non-Manufacturing*. 6sigma.us. Retrieved March 31, 2015. [in English].
18. Hamel, M. (2010). *Kaizen Event Fieldbook: Foundation, Framework, and Standard Work for Effective Events*. *Society Of Manufacturing Engineers* [in English].

19. Hodge, G. A., Greve, C. (2007). Public Private Partnership: An International Performance Review. *Public Administration Review*, 67, 3, 2007, 545-558. [in English].
20. Lاراia, A., Moody, P., Hall, R. (1999). The Kaizen Blitz: accelerating breakthroughs in productivity and performance. *John Wiley and Sons* [in English].
21. Liker, J., Meier, D. (2006). *The Toyota Way Fieldbook*. New York: McGraw-Hill [in English].
22. Martin, K., Osterling, M. (October 5, 2007). *The Kaizen Event Planner*. Productivity Press. [in English].
23. Masaaki, I. (1986). *Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success*. New York: Random House [in English].
24. Misiurek, B. (2016). *Standardized Work with TWI: Eliminating Human Errors in Production and Service Processes*. New York: Productivity Press [in English].
25. Moen, R., Norman, C. *Evolution of the PDCA cycle. Paper delivered to the Asian Network for Quality Conference in Tokyo on September* [in English].
26. Rother, M. (2010). *Toyota kata: managing people for improvement, adaptiveness, and superior results*. New York: McGraw-Hill [in English].
27. Shewhart, W. (1939). *Statistical method from the viewpoint of quality control*. Washington, The Graduate School, the Department of Agriculture [in English].
28. Tague, N. (2005) [1995]. *Plan-Do-Study-Act cycle. The quality toolbox (2nd ed.)*. Milwaukee: ASQ Quality Press [in English].
29. The Improvement Guide: A Practical Approach to Enhancing Organizational Performance, 2nd Edition by Gerald J. Langley, Ronald Moen, Kevin M. Nolan, Thomas W. Nolan, Clifford L. Norman, Lloyd P. Provost Published by Jossey-Bass [in English].
30. Tozawa, B., Japan (1995). Human Relations Association. The improvement engine: creativity & innovation through employee involvement: the Kaizen teian system. Productivity Press [in English].
31. Van, Ham H., Koppenjan J. (2001). Building Public Private Partnerships: Assessing and Managing Risks in Port Development. *Public Management Review*, 4, 1, 593-616 [in English].

УДК 351.773:615.11:004](477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-171-181](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-171-181)

Дзюба Тетяна Володимирівна аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, <https://orcid.org/0000-0003-4100-2785>

АНАЛІЗ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ: ДОСВІД ТА ВИКЛИКИ

Анотація. Автором досліджено що, на сьогоднішній день в Україні фармацевтична галузь є однією з ключових галузей в сучасному світі, оскільки вона забезпечує населення ліками та медичними засобами. У багатьох країнах уряд забезпечує державне управління розвитком фармацевтичної галузі, з метою забезпечення доступності, ефективності та безпеки ліків для всіх населення. З'ясовано, державне управління розвитком фармацевтичної галузі має свої переваги та виклики. Для успішного розвитку цієї галузі необхідно забезпечити баланс між потребами населення та можливостями фармацевтичних компаній, забезпечити безпеку та якість ліків, розвивати нові технології та забезпечувати доступність ліків для всіх верств населення. Важливо також враховувати регулятивну політику та міжнародні стандарти, які забезпечують безпеку та ефективність ліків. Підкреслено, що одним із викликів управління розвитком фармацевтичної галузі є забезпечення доступності та доступу до ліків для всіх верств населення, особливо в країнах з низьким рівнем розвитку. Це може бути складним завданням, оскільки ліки можуть бути дуже дорогими, а виробництво та постачання ліків може бути обмеженим у країнах з низьким рівнем розвитку. Ще одним викликом є розвиток нових ліків та забезпечення їх безпеки та ефективності. Розробка нових ліків може бути дуже дорогим та тривалим процесом, а також може бути пов'язана з ризиками щодо їх безпеки та ефективності. Крім того, фармацевтична галузь часто потребує висококваліфікованих працівників та технологій, що може становити виклик для держав, особливо в країнах з низьким рівнем розвитку. Визначено, що державне управління розвитком фармацевтичної галузі має свої виклики та досвід. Держави повинні розвивати ефективні механізми регулювання цін на ліки, боротися з підробкою ліків, забезпечувати доступність інноваційних технологій та ліків, гарантувати безпеку та ефективність ліків, захищати права пацієнтів та їх інтереси.

Досягнення цих цілей вимагає ефективної співпраці між державами та фармацевтичними компаніями, а також використання інноваційних методів та технологій.

Ключові слова. аналіз, механізми, державне управління, розвиток, фармацевтична галузь, досвід, виклики.

Dziuba Tetiana Volodymyrivna Graduate student of the Department of Health Care Management and Public Administration, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-4100-2785>

ANALYSIS OF THE MECHANISMS OF STATE MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY: EXPERIENCE AND CHALLENGES

Abstract. The author researched that today in Ukraine, the pharmaceutical industry is one of the key industries in the modern world, as it provides the population with medicines and medical supplies. In many countries, the government provides state management of the development of the pharmaceutical industry, with the aim of ensuring the availability, effectiveness and safety of medicines for all populations. It has been found that the state management of the development of the pharmaceutical industry has its advantages and challenges. For the successful development of this industry, it is necessary to ensure a balance between the needs of the population and the capabilities of pharmaceutical companies, to ensure the safety and quality of drugs, to develop new technologies, and to ensure the availability of drugs for all segments of the population. It is also important to consider regulatory policies and international standards that ensure the safety and effectiveness of medicines. It is emphasized that one of the challenges of managing the development of the pharmaceutical industry is ensuring availability and access to medicines for all segments of the population, especially in countries with a low level of development. This can be a challenging task as drugs can be very expensive and production and supply of drugs can be limited in LDCs. Another challenge is developing new drugs and ensuring their safety and effectiveness. The development of new medicines can be a very expensive and time-consuming process, and may involve risks regarding their safety and efficacy. In addition, the pharmaceutical industry often requires highly skilled workers and technology, which can be a challenge for governments, especially in LDCs. It was determined that the state management of the development of the pharmaceutical industry has its own challenges and experiences. States should develop effective mechanisms for regulating drug prices, fight counterfeiting of drugs, ensure the availability of

innovative technologies and drugs, guarantee the safety and effectiveness of drugs, protect patients' rights and their interests. Achieving these goals requires effective cooperation between states and pharmaceutical companies, as well as the use of innovative methods and technologies.

Keywords. analysis, mechanisms, public administration, development, pharmaceutical industry, experience, challenges.

Постановка проблеми. Проблеми в аналізі механізмів державного управління розвитком фармацевтичної галузі полягає в ідентифікації складних викликів з якими стикаються урядові органи та інші зацікавлені сторони у забезпеченні ефективного та стабільного розвитку цієї сфери. Однією з проблем є висока вартість лікарських засобів, яка може стати бар'єром для пацієнтів, особливо для тих, у кого немає достатньої медичної страховки. Ця проблема стає актуальною в більшості країн світу, включаючи країни з високим, середнім та низьким доходами. Державні органи повинні знайти баланс між забезпеченням доступності ліків для населення та забезпеченням прибутковості фармацевтичної галузі, щоб забезпечити стійкий та ефективний розвиток цієї сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми дослідження аналізу механізмів державного управління розвитком фармацевтичної галузі: досвіду та виклику досліджували такі науковці, як: І. Страпчук, О. Ханіна, О. Ховпун, В. Голубка, І. Кубарева та інші.

Мета статті. Метою статті є проведення аналізу механізмів державного управління розвитком фармацевтичної галузі на основі досвіду та викликів, що стоять перед цією галуззю в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Фармацевтична галузь є однією з ключових галузей в сучасному світі, оскільки вона забезпечує населення ліками та медичними засобами. У багатьох країнах уряд забезпечує державне управління розвитком фармацевтичної галузі, з метою забезпечення доступності, ефективності та безпеки ліків для всіх населення.

Доречно зауважити, що державне управління розвитком фармацевтичної галузі може здійснюватися різними механізмами, такими як:

– *регулювання цін.* Уряд може встановлювати максимальні ціни на ліки, що знижує їх вартість для споживачів. Такі заходи можуть забезпечити доступність ліків для населення, особливо для людей з низьким доходом;

– *розробка та впровадження різних стандартів.* Державне управління може забезпечити безпеку та якість ліків шляхом встановлення стандартів виробництва та контролю якості лікарських засобів;

- розробка та впровадження програм для підтримки наукових досліджень та розробки нових лікарських засобів. Це може сприяти розвитку нових технологій та ліків для лікування різних захворювань;
- розробка та впровадження програм для контролю за рекламою ліків та медичних засобів. Державне управління може забезпечити, щоб реклама була об'єктивною та не містила неправдивої інформації про ліки;
- регулювання експорту та імпорту ліків. Уряд може встановлювати обмеження на експорт та імпорт ліків, що може забезпечити наявність ліків на внутрішньому ринку та захистити населення від низькоякісних та небезпечних ліків [3].

На думку вченого І. Страпчук [6, с.54-62], що управління розвитком фармацевтичної галузі також стикається з викликами. Деякі з них включають:

- збільшення витрат на дослідження та розробку нових ліків. Це може вплинути на вартість ліків та доступність для населення;
- рост конкуренції на ринку ліків. Це може вплинути на дохід фармацевтичних компаній та їх можливість розробляти нові ліки;
- ризики безпеки з боку низькоякісних та підроблених ліків. Це може створити серйозні проблеми для здоров'я населення та вимагати додаткових зусиль для забезпечення контролю якості та безпеки ліків;
- проблеми з впровадженням нових технологій та інновацій в фармацевтичну галузь. Це може обмежувати розвиток нових ліків та технологій;
- необхідність забезпечення доступності ліків для населення з низькими доходами та в країнах з низьким рівнем розвитку. Це може вимагати впровадження додаткових програм та заходів для забезпечення доступності та підтримки виробництва ліків в цих країнах.

Варто наголосити, що державне управління розвитком фармацевтичної галузі має свої переваги та виклики. Для успішного розвитку цієї галузі необхідно забезпечити баланс між потребами населення та можливостями фармацевтичних компаній, забезпечити безпеку та якість ліків, розвивати нові технології та забезпечувати доступність ліків для всіх верств населення. Важливо також враховувати регулятивну політику та міжнародні стандарти, які забезпечують безпеку та ефективність ліків.

Доречно зауважити, що деякі з інструментів державного управління розвитком фармацевтичної галузі включають:

- регулювання вартості ліків та фінансування досліджень та розробок. Держава може забезпечувати фінансування досліджень та розробок нових ліків та контролювати ціни на ліки для забезпечення доступності для населення;

– розробка та впровадження стандартів та регулятивних політик для забезпечення безпеки та якості ліків. Це може включати впровадження процедур дозволу на реєстрацію ліків, контроль якості та сертифікації;

– підтримка науково-технічного розвитку та інновацій у фармацевтичній галузі. Держава може забезпечувати фінансування та інфраструктуру для досліджень та розробок нових ліків, а також підтримувати наукові конференції та заходи для обміну досвідом та інформацією;

– забезпечення доступності ліків для населення з низькими доходами та в країнах з низьким рівнем розвитку. Держава може забезпечувати фінансову та технічну підтримку для виробництва та постачання ліків в цих країнах, а також забезпечувати підтримку для розробки та впровадження програм доступності ліків;

– розвиток міжнародного співробітництва та координації. Управління розвитком фармацевтичної галузі потребує міжнародної координації та співпраці, особливо щодо міжнародних стандартів та регулювання. Держави можуть співпрацювати для розробки та впровадження стандартів та політик, що забезпечують безпеку та ефективність ліків та зменшують ризики використання фальшивих ліків [8].

Проте, одним із викликів управління розвитком фармацевтичної галузі є забезпечення доступності та доступу до ліків для всіх верств населення, особливо в країнах з низьким рівнем розвитку. Це може бути складним завданням, оскільки ліки можуть бути дуже дорогими, а виробництво та постачання ліків може бути обмеженим у країнах з низьким рівнем розвитку.

Ще одним викликом є розвиток нових ліків та забезпечення їх безпеки та ефективності. Розробка нових ліків може бути дуже дорогим та тривалим процесом, а також може бути пов'язана з ризиками щодо їх безпеки та ефективності. Крім того, фармацевтична галузь часто потребує висококваліфікованих працівників та технологій, що може становити виклик для держав, особливо в країнах з низьким рівнем розвитку [4, с.32-38].

Узагалі, управління розвитком фармацевтичної галузі є складною та відповідальною справою, яка вимагає уважного аналізу та розробки ефективних інструментів та політик для забезпечення доступності, безпеки та якості ліків для всіх верств населення.

Варто підкреслити, що один зі способів управління розвитком фармацевтичної галузі – це впровадження національних та міжнародних політик та стандартів, які забезпечують регулювання та контроль якості, безпеки та доступності ліків. Держави можуть створювати національні органи, відповідальні за регулювання та контроль якості та безпеки ліків, а також забезпечувати механізми контролю за постачанням та рекламою ліків. Крім

того, міжнародні організації, такі як Всесвітня організація охорони здоров'я, можуть забезпечувати встановлення та регулювання міжнародних стандартів для фармацевтичної галузі.

Доречно наголосити, ще одним способом управління є сприяння розвитку національної фармацевтичної промисловості. Держави можуть надавати фінансову та іншу підтримку для розвитку власної фармацевтичної промисловості, що сприятиме зменшенню залежності від імпорту ліків та збільшенню доступності ліків для національного ринку. Також можливим є розвиток національних програм, спрямованих на забезпечення доступності та доступу до ліків для всіх верств населення.

Слід додати, що іншим способом управління розвитком фармацевтичної галузі є сприяння розвитку наукових досліджень та інновацій в цій галузі. Держави можуть створювати фінансові механізми та інфраструктуру для забезпечення розвитку досліджень та інновацій в фармацевтичній галузі. Це може сприяти розвитку нових технологій та ліків, що можуть бути більш ефективними в порівнянні з традиційними ліками, що зменшить витрати на охорону здоров'я та покращить якість життя пацієнтів [2].

Крім того, держави можуть забезпечувати розвиток системи навчання та підвищення кваліфікації фахівців у фармацевтичній галузі, що сприятиме підвищенню рівня фахової підготовки працівників галузі, а також впровадженню нових методів та технологій.

Проте, управління розвитком фармацевтичної галузі має свої виклики. Один з головних викликів полягає у забезпеченні доступності та доступу до ліків для всіх верств населення. Завдяки монопольному становищу певних фармацевтичних компаній, ціни на ліки можуть бути дуже високими, що змушує деяких пацієнтів відмовлятися від лікування або шукати дешевші альтернативи, які можуть бути менш ефективними або навіть небезпечними.

Необхідно звернути увагу, що на думку вченого В. Голубка [1], що іншим викликом є контроль за постачанням та рекламою ліків, особливо через зростання інтернет-торгівлі. Це може призвести до незаконного постачання ліків, що не пройшли потрібні контролю, або до некоректної реклами ліків, що може спричинити неправильне використання ліків або навіть загрозу для здоров'я пацієнтів. Отже, управління розвитком фармацевтичної галузі потребує комплексного підходу та забезпечення співпраці між державою, фармацевтичною галуззю та іншими зацікавленими сторонами. Для досягнення цілей управління потрібні належне фінансування та розробка ефективних політик, які сприятимуть розвитку фармацевтичної галузі та забезпеченню доступності ліків для всіх верств населення.

Варто підкреслити, що при розробці політик важливо враховувати потреби пацієнтів та споживачів лікарських засобів, а також забезпечувати моніторинг якості та безпеки ліків. Держави можуть встановлювати норми та стандарти для виробництва, дистрибуції та продажу ліків, які забезпечать високий рівень якості та безпеки лікарських засобів.

Крім того, держави можуть забезпечувати сприятливе середовище для розвитку інновацій та досліджень у фармацевтичній галузі, яке сприятиме розробці нових технологій та ліків. Наприклад, державні інвестиції в наукові дослідження та розвиток інновацій можуть стимулювати створення нових препаратів, які забезпечать покращення якості життя пацієнтів та зниження витрат на охорону здоров'я.

Загалом, управління розвитком фармацевтичної галузі є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу та співпраці між різними сторонами. Проте, ефективне управління може призвести до покращення якості життя пацієнтів та зменшення витрат на охорону здоров'я, що робить цю галузь важливою для держав та суспільства в цілому [5].

Однак, одним з викликів, з якими стикаються держави у управлінні фармацевтичною галуззю, є забезпечення доступності ліків для всіх верств населення. Це вимагає ефективної системи регулювання цін на ліки та розробки програм забезпечення доступності ліків для людей з низьким доходом та хронічними захворюваннями. Для досягнення цієї мети держави можуть використовувати різні механізми, такі як національні програми страхування здоров'я, громадські закупівлі ліків та розробка державних стратегій забезпечення доступності ліків.

Інший виклик полягає в боротьбі з підробкою ліків, яка є серйозною загрозою для здоров'я пацієнтів та нормального функціонування фармацевтичної галузі. Для боротьби з цим явищем держави можуть встановлювати строгі правила контролю якості та безпеки ліків, вживати заходів по зменшенню підробки ліків, забезпечувати прозорість та відкритість у фармацевтичній галузі та проводити ефективну роботу з міжнародними організаціями та іншими державами.

Крім того, важливим викликом є забезпечення доступності інноваційних ліків та технологій для населення. Розвиток інноваційних технологій та ліків вимагає значних інвестицій, а також дослідницької та розробницької роботи [7].

Варто наголосити, що держави можуть сприяти розвитку інноваційних технологій та ліків, забезпечуючи стимули для інвестицій та досліджень у фармацевтичній галузі, сприяючи розробці інноваційних технологій та випуску нових ліків на ринок, підтримуючи дослідження та розвиток медичних технологій, сприяючи комерціалізації технологій та ліків.

Ще одним важливим викликом є забезпечення безпеки та ефективності ліків. Держави повинні гарантувати, що всі ліки, які використовуються в їх країнах, проходять обов'язковий контроль якості та безпеки. Для забезпечення безпеки та ефективності ліків держави можуть встановлювати стандарти та правила, які регулюють виробництво, контроль якості, дистрибуцію та використання ліків.

Варто підкреслити, що держави також повинні забезпечувати гарантії забезпечення прав пацієнтів та захисту їх інтересів. Це може охоплювати регулювання підтримки та доступності ліків для людей зі зниженим рівнем доходу, захист прав пацієнтів на конфіденційність медичної інформації та захист прав на конкурентну ринкову взаємодію [9].

Отже, державне управління розвитком фармацевтичної галузі має свої виклики та досвід. Держави повинні розвивати ефективні механізми регулювання цін на ліки, боротися з підробкою ліків, забезпечувати доступність інноваційних технологій та ліків, гарантувати безпеку та ефективність ліків, захищати права пацієнтів та їх інтереси. Досягнення цих цілей вимагає ефективної співпраці між державами та фармацевтичними компаніями, а також використання інноваційних методів та технологій.

Зокрема, використання штучного інтелекту та аналітики даних для прогнозування попиту на ліки та розробки нових препаратів, а також впровадження електронних медичних записів для поліпшення моніторингу та контролю якості ліків.

Варто наголосити, що для забезпечення ефективного державного управління фармацевтичною галуззю, також важливо забезпечити транспарентність та відкритість процесу прийняття рішень, а також залучення до дискусії всіх зацікавлених сторін. Загалом, розвиток фармацевтичної галузі є важливим елементом забезпечення здоров'я нації та розвитку суспільства. Державне управління в цій галузі відіграє ключову роль у забезпеченні доступності та якості ліків, захисту прав пацієнтів та підтримці інноваційного розвитку. Однак, для досягнення цих цілей потрібна ефективна співпраця між державними органами, фармацевтичними компаніями та громадськістю [6, с.58].

Незважаючи на потенційні виклики та складнощі, пов'язані з державним управлінням фармацевтичною галуззю, існує чимало успішних прикладів розвитку цієї сфери в різних країнах світу. Наприклад, в Індії було створено програму "Дженеріки за доступними цінами", яка дозволила знизити вартість ліків та забезпечити доступність пацієнтам з низькими доходами. У Бразилії була впроваджена програма "Фармацевтична увага", яка спрямована на підвищення контролю якості ліків та запобігання продажу контрафактних продуктів. У країнах Європейського Союзу використання державної закупівлі

для забезпечення доступності ліків та співпраця між державними органами та фармацевтичними компаніями дозволили досягти значних успіхів у забезпеченні здоров'я нації [1].

Можна зазначити, що одним з ключових викликів у державному управлінні фармацевтичною галуззю є боротьба зі зловживанням та недобросовісною діяльністю деяких фармацевтичних компаній. Для цього необхідно забезпечити ефективний механізм контролю та моніторингу діяльності фармацевтичних компаній, а також підвищити рівень свідомості пацієнтів про свої права та можливості.

Слід додати, що важливим викликом є забезпечення розвитку інноваційних методів та технологій у фармацевтичній галузі. Для цього необхідно стимулювати інвестиції в дослідження та розробки нових препаратів, а також сприяти впровадженню нових технологій у виробництво та дистрибуцію лікарських засобів. Наприклад, розвиток цифрових технологій може сприяти впровадженню ефективних систем управління запасами та контролю за виробництвом та постачанням лікарських засобів.

Додатковим викликом для державного управління фармацевтичною галуззю є забезпечення балансу між доступністю та якістю ліків. На одній стороні, необхідно забезпечити доступність ліків для всіх верств населення, в тому числі для тих, хто має обмежені можливості. На іншій стороні, важливо забезпечити якість та безпеку лікарських засобів, що використовуються пацієнтами.

Отже, державне управління фармацевтичною галуззю має свої виклики та складнощі, проте успішні приклади з різних країн світу свідчать про те, що ця сфера може ефективно розвиватись за умови впровадження ефективних механізмів контролю та регулювання, стимулювання інновацій та забезпечення балансу між доступністю та якістю ліків.

Висновки. Аналізуючи механізми державного управління розвитком фармацевтичної галузі, можна зробити висновок, що це складний та багатогранний процес, який вимагає поєднання різних підходів та інструментів. На даний момент, багато країн зіткнулися з численними викликами в цій галузі, такими як високі ціни на ліки, нестача медичних засобів, проблеми з підркокою ліків, та багато інших. Проте, існують різні успішні досвіди державного управління розвитком фармацевтичної галузі, які можуть слугувати прикладом для інших країн. Особливо важливим є забезпечення доступності та якості ліків для всіх громадян, а також забезпечення інноваційного розвитку галузі.

Одним з найважливіших аспектів державного управління є взаємодія з приватним сектором, щоб забезпечити підтримку інвестицій у дослідження та

розробку нових ліків, а також забезпечити конкуренцію на ринку. Крім того, важливим є розвиток ефективних механізмів регулювання цін на ліки та забезпечення їх доступності для різних категорій населення.

Отже, на основі аналізу досвіду та викликів державного управління розвитком фармацевтичної галузі, можна зробити висновок, що в цій галузі важливо забезпечити належну координацію дій різних державних та приватних організацій, а також забезпечити прозорість та відкритість в діях управління.

Література

1. Голубка В. М Механізми регулювання фармацевтичного ринку в Україні URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/aref_golubka.pdf Дата звернення: 14 травня 2023 р.
2. Кубарева І. В., Оцінка фармацевтичної галузі України у контексті інвестиційної привабливості її компаній. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32612758.pdf>.
3. Літвінова О. В., Посилкіна О. В Актуальність впровадження механізмів державно-приватного партнерства при реалізації інноваційних проєктів зі створення лікарських засобів, призначених для лікування соціально загрозливих захворювань. URL: [file:///C:/Users/annak/Downloads/chas,+13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/annak/Downloads/chas,+13%20(1).pdf)
4. Мороз С. Г., Сагайдак-Нікітюк Р. В., Дослідження сучасних тенденцій розвитку фармацевтичної галузі України. *Соціальна фармація в охороні здоров'я*, т. 2, № 4, 2016 р. С. 32-38.
5. Саліхова О., Д. Гончаренко Виклики covid-19 фармацевтичній промисловості: відповіді ЄС та України. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_21_3_93_uk.pdf
6. Страпчук І., Стан та тенденції розвитку фармацевтичного виробництва в Україні. *Економічна теорія та право*. № 1, 2017 р. С. 54-62.
7. Ушакова О. І., Децентралізація управління та фінансування у сфері охорона здоров'я: міжнародний досвід для України. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2013/29.pdf
8. Ханіна О. І., Державне управління кадровим розвитком медичної сфери в контексті впровадження концепції розвитку електронної охорони здоров'я. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/32.pdf
9. Ховпун О. С Адміністративно-правове забезпечення фармації в Україні URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41793/1/aref-hovptyn-na-sait.pdf>

References:

1. Golubka, V. M Mehanizmi reguljuvannja farmaceutichnogo rinku v Ukraini [Mechanisms of regulation of the pharmaceutical market in Ukraine]. *www.lnu.edu.ua* Retrieved from https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/aref_golubka.pdf Data zvernennja [in Ukrainian].
2. Kubareva, I. V., Ocinka farmaceutichnoї galuzi Ukraїni u konteksti investicijnoї privablivosti її kompanij [Evaluation of the pharmaceutical industry of Ukraine in the context of the investment attractiveness of its companies]. *core.ac.uk* Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/32612758.pdf>. [in Ukrainian].
3. Litvinova, O. V., Posilkina, O. V Aktual'nist' vprovadzhenja mehanizmiv derzhavno-privatnogo partnerstva pri realizacii innovacijnih proektiv zi stvorenja likars'kih zasobiv, prznachenih dlja likuvannja social'no zagrozlivih zahvorjuvan' [The relevance of implementing mechanisms of public-private partnership in the implementation of innovative projects for the creation of medicinal products intended for the treatment of socially threatening diseases]. *Users* Retrieved from [file:///C:/Users/annak/Downloads/chas,+13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/annak/Downloads/chas,+13%20(1).pdf) [in Ukrainian].

4. Moroz, S. G., Sagajdak-Nikitjuk, R. V. (2016). Doslidzhennja suchasnih tendencij rozvitku farmacevtichnoï galuzi Ukraïni [Study of modern trends in the development of the pharmaceutical industry of Ukraine]. *Social'na farmacija v ohoroni zdorov'ja - Social pharmacy in health care*, 2, 4, 32-38 [in Ukrainian].

5. Salihova, O., Goncharenko, D. Vikliki sovid-19 farmacevtichnij promislivosti: vidpovidi ES ta Ukraïni [Challenges of covid-19 pharmaceutical industry: responses of the EU and Ukraine]. *eip.org.ua* Retrieved from http://eip.org.ua/docs/EP_21_3_93_uk.pdf [in Ukrainian].

6. Strapchuk, I. (2017). Stan ta tendencii rozvitku farmacevtichnogo virobnictva v Ukraïni [State and trends of development of pharmaceutical production in Ukraine]. *Ekonomichna teorija ta parvo - Economic theory and law*, 1, 54-62 [in Ukrainian].

7. Ushakova, O. I. Decentralizacija upravlinnja ta finansuvannja u sferi ohorona zdorov'ja: mizhnarodnij dosvid dlja Ukraïni [Decentralization of management and financing in the field of health care: international experience for Ukraine]. *www.investplan.com.ua* Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/19_2013/29.pdf [in Ukrainian].

8. Hanina, O. I. Derzhavne upravlinnja kadrovim rozvitkom medichnoï sferi v konteksti vprovadzhennja koncepcii rozvitku elektronnoï ohoroni zdorov'ja [State management of personnel development in the medical field in the context of implementing the concept of electronic health care development]. *www.dy.nayka.com.ua* Retrieved from http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/32.pdf [in Ukrainian].

9. Hovpun, O. S Administrativno-pravove zabezpechennja farmacii v Ukraïni [Administrative and legal support of pharmacy in Ukraine]. *dspace.wunu.edu.ua* Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41793/1/aref-hovptyn-na-sait.pdf> [in Ukrainian].

УДК 355.6:658.7:351.74/.76

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-182-193](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-182-193)

Єманов Владислав Вікторович кандидат військових наук, старший науковий співробітник, перший заступник начальника, Національна академія Національної гвардії України, майдан захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

ІННОВАЦІЙНІ АНТИКОРУПЦІЙНІ СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМІВ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Не зважаючи на прийняття інноваційних нормативно-правових актів в галузі протидії корупції, в державі періодично трапляються корупційні скандали. Досвід провідних демократій заходу говорить, що процес протидії корупції займає великі терміни, потребує створення менталітету населення. Динаміка сприйняття корупції в Україні за останні 10 років збільшилась, це говорить про те що процес протидії корупції знаходиться на вірному шляху. Державні органи призначені для протидії корупції постійно створюють та реалізують антикорупційні механізми контролю. Антикорупційні механізми контролю закупівель техніки під час кризових ситуацій, в яких приймають участь сили безпеки України, говорить про достатню ефективність існуючої системи, такий контроль дозволяє економити державні кошти, уникати (зменшувати) корупційні ризики, оптимізувати систему поставок озброєння та техніки.

Проблема корупції не зникає через військові дії, а актуальність дієвості та ефективності держави в протидії цьому явищу не зменшується, а скоріше, навпаки, зростає. Відповідно, мають працювати й антикорупційні державні органи, а розробка політик та прийняття рішень мають базуватися на даних, принаймні за їхньої наявності.

До антикорупційних складових механізмів контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України в умовах кризових ситуацій відносяться:

- створення ефективного контролю за розподілом і витрачанням бюджетних коштів;
- впорядкування системи і структури, ревізія функцій органів виконавчої влади;

- зміна принципів державної служби та контроль за майновим становищем представників влади.

До основних державних органів виконавчої влади із спеціальним статусом (з правоохоронними функціями) відносяться: Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Служба безпеки України.

Ключові слова: протидія корупції, інноваційні антикорупційні складові, сили безпеки, система технічного забезпечення, кризові ситуації.

Yemanov Vladyslav Victorovich Candidate of Military Sciences, Senior Research, first deputy head, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahisnykyv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0001-5055-8852>

INNOVATIVE ANTI-CORRUPTION COMPONENTS OF CONTROL MECHANISMS IN THE SPHERE OF FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF TECHNICAL SUPPORT OF THE SECURITY FORCES OF UKRAINE IN CRISIS SITUATIONS

Abstract. Despite the adoption of innovative normative legal acts in the field of anti-corruption, corruption scandals periodically occur in the state. The experience of the leading democracies of the West shows that the process of combating corruption takes a long time and requires the creation of the mentality of the population. The dynamics of perception of corruption in Ukraine has increased over the past 10 years, which indicates that the process of countering corruption is on the right track. State bodies appointed to combat corruption constantly create and implement anti-corruption control mechanisms. Anti-corruption control mechanisms of equipment purchases during crisis situations, in which the security forces of Ukraine take part, indicates the sufficient efficiency of the existing system, such control allows saving state funds, avoiding (reducing) corruption risks, and optimizing the system of arms and equipment supplies.

The problem of corruption does not disappear due to military actions, and the relevance of the effectiveness and efficiency of the state in countering this phenomenon does not decrease, but rather, on the contrary, increases. Accordingly, anti-corruption state bodies should also work, and policy development and decision-making should be based on data, at least when it is available.

Anti-corruption components of control mechanisms in the field of functioning of the system of technical support of the security forces of Ukraine in crisis situations include:

- creation of effective control over the distribution and spending of budget funds;
- streamlining the system and structure, revising the functions of the executive authorities;
- changing the principles of civil service and control over the property status of government officials.

The main state bodies of executive power with special status (with law enforcement functions) include: the State Bureau of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the National Agency for the Prevention of Corruption, the Security Service of Ukraine.

Keywords: anti-corruption, innovative anti-corruption components, security forces, technical support system, crisis situations.

Постановка проблеми. Правову основу запобігання корупції становлять Конституція України, «Про запобігання корупції», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», міжнародні договори, згоду на обов'язковість виконання яких надано Верховною Радою України, а також прийнятими на їх виконання іншими нормативно-правовими актами.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає засади формування, моніторингу, координації впровадження антикорупційної політики, залучення інститутів та організацій громадянського суспільства, представників бізнесу до цих процесів, регулює превентивну діяльність державного механізму, спрямовану на усунення можливостей та стимулів для корупційної поведінки як у публічному, так і приватному секторах, а також передбачає утворення Національного агентства з питань запобігання корупції як ключового елемента інституційного забезпечення державної антикорупційної політики.

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», а також зміни, що вносяться до кримінального законодавства зазначеним Законом та Законом України «Про запобігання корупції», створюють законодавчі підстави для кримінального переслідування найбільш небезпечних проявів корупції.

Таким чином, імплементація цих базових антикорупційних актів дасть можливість сформувати систему запобігання та протидії корупції, що, в свою чергу, суттєво зменшить гостроту проблеми корупції. Правовою основою запобігання корупції є система державних законодавчих і підзаконних актів, що визначають суспільно-правову необхідність проведення комплексу

передбачених законом заходів, їх правові, організаційно-тактичні основи, гарантії законності їх застосування.

Проблема корупції не зникає через військові дії, а актуальність дієвості та ефективності держави в протидії цьому явищу не зменшується, а скоріше, навпаки, зростає. Відповідно, мають працювати й антикорупційні державні органи, а розробка політик та прийняття рішень мають базуватися на даних, принаймні за їхньої наявності [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антикорупційні складові детально досліджені в працях науковців таких, як А.С. Васільєв, С.С. Чернявський, В.І. Василичук, С.Г. Братель, В.Є. Боднар, О.В. Хуторянський, М.М. Марков, С.М. Колючий, А. Андрійчук та ін. Питання протидії корупції в Україні під час кризових ситуацій дослідженні не в повному обсязі. Деяким аспектам антикорупційних складових контролю у сфері технічного забезпечення сил безпеки України приділялось не достатньо уваги.

Мета статті – аналіз антикорупційних складових механізмів контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України в умовах кризових ситуацій.

Виклад основного матеріалу. За даними звіту з опитування населення, проведеним на замовлення НАЗК [1], корупція посідає 3-тє місце серед основних проблем, перелік яких пропонувався респондентам (рисунок 1), – 68,6% українців вважають корупцію дуже серйозною проблемою. Цей показник статистично не змінився відносно результатів попереднього опитування (у 2020 р. – 69%) [1].

Якщо поєднувати відповіді «дуже серйозна проблема» та «серйозна», то «лідерами» серед інших проблем станом на грудень 2021 року були 3 проблеми: висока вартість життя та низькі доходи (94,2%), воєнні дії на Донбасі (92,8%) та корупція (91,6%). Аналіз даних у динаміці свідчить, що порівняно з минулою хвилиною (2020 р.) проблема корупції перемістилася в рейтингу проблем з 2-го місця на 3-тє на тлі зростаючих цін та очікування загострення воєнного конфлікту з РФ наприкінці 2021 року. Зокрема, воєнні дії вважають дуже серйозною проблемою 76,2% опитаних проти 72,7% у 2020 році, високу вартість життя та низькі доходи вважають дуже серйозною проблемою 72% опитаних проти 67%.

Рис.1 Сприйняття основних проблем України 2020-2021 роки [1]

За даними наведеними Transparency International Ukraine [2] загальна динаміка України у рейтингу Індексу сприйняття корупції за останні десять років незмінно зростає. У Transparency International Ukraine зауважують, що хоча зміна показника на 1 бал рік до року не є надто значущою, але у порівнянні з 2014-им показник України зріс на 8 балів – і це демонструє загальну позитивну тенденцію [2]. На рисунку 2 наведені дані динаміки.

Рис.2 Динаміка України у рейтингу Індексу сприйняття корупції за останні десять років [2]

Однією із рекомендацій від українського офісу Transparency International була мінімізація ризиків ухвалення законопроектів, які виводять закупівлі з-під дії закону України «Про публічні закупівлі». «В умовах війни такий крок був необхідний, тому що рівень правової невизначеності був підвищений. Значна частина закупівель повернулася у публічний простір, але є низка винятків, де можна купувати напряму без застосування аукціонів і існує загроза зловживання цим дозволом купувати напряму. Апелюючи питанням безпеки чи терміновості, замовники можуть підписувати прямі угоди й не публікувати їх. Скандал з переплатами на харчуванні для військових є прикладом таких зловживань. Щоби запобігти корупції й забезпечити якість, закупівлі мають бути максимально відкритими. На жаль, ми не можемо сказати, що не має жодних загроз із відкритістю зараз» [2].

До антикорупційних складових механізмів контролю у сфері функціонування системи технічного забезпечення сил безпеки України в умовах кризових ситуацій можна віднести [3]:

1. Створення ефективного контролю за розподілом і витрачанням бюджетних коштів. Використання бюджетних коштів створює найбільш поживний ґрунт для корупційних можливостей. Корупція в цьому сегменті є і найбільш шкідливою, оскільки махінації з бюджетними коштами наносять найбільшу шкоду галузі технічного забезпечення. Сенс антикорупційної складової на цьому напрямку полягає в пошуку і застосуванні все більш ефективних форм і методів контролю.

У число найбільш актуальних заходів входять:

- введення механізмів фінансової прозорості при витрачанні бюджетних коштів державними, муніципальними органами та установами (принципи складання кошторисів і їх виконання);
- введення системи спеціалізованих заходів відповідальності у відношенні посадових осіб за порушення при використанні бюджетних коштів, а також персональної відповідальності посадових осіб у сфері розпорядження довіреними їм коштами та майном;
- забезпечення прозорості державних або муніципальних закупівель і замовлень, їх конкурсний характер (там, де це неможливо, повинні застосовуватися жорсткі специфікації і стандарти на продукцію та послуги) і прозорість проведення конкурсів;
- аудит системи держзакупівель;
- законодавча жорсткість вимог до фінансової звітності державних, муніципальних підприємств;
- розширення функцій і повноважень антимонопольних органів;
- ліквідація інституту позабюджетних фондів;

- зменшення обсягу готівкового обороту, розширення сучасних електронних засобів розрахунку, впровадження сучасних форм звітності;

2. Впорядкування системи і структури, ревізія функцій органів виконавчої влади. Напрямок антикорупційної політики включає в себе [3]:

- встановлення обґрунтованих критеріїв для визначення оптимальної структури та чисельності органів виконавчої влади. За змінами структури органів, їх статусу і функцій часто стоять корпоративні, а не загальнодержавні інтереси;

- відсутні обґрунтовані критерії зміни структури, що породжує можливість корисливого лобювання з боку тих чи інших груп;

- безконтрольно зростає чисельність державного апарату;

- ліквідацію інституційних причин для конфлікту інтересів (зокрема, створення такої системи та структури органів виконавчої влади, щоб в одному і тому ж органі не поєднувати, наприклад, функції визначення правил, контролю та надання публічних послуг);

- декомерціалізацію державної та муніципальної діяльності, у тому числі шляхом делегування ряду публічних соціальних і правових послуг недержавним структурам;

- забезпечення інформаційної прозорості процесу прийняття рішень органами виконавчої влади, використання ними бюджетних коштів, у тому числі через доступ до фінансових документів державних органів з боку недержавних організацій та засобів масової інформації (визначення переліку документів, які підлягають обов'язковому оприлюдненню, та ін.);

- введення механізмів громадського впливу на діяльність відомств (незалежна експертиза суспільно значущих проектів рішень, інформування, зворотній зв'язок та ін.).

3. Зміна принципів державної служби та контроль за майновим становищем представників влади. Цей напрямок, традиційно, є частиною адміністративних реформ, а в деяких країнах (США в 90-х роках - "реформа Гора") іноді цілком охоплює зміст останньої [3]. Для протидії корупції цей напрям надзвичайно важливий, оскільки від того, наскільки високий статус державного службовця, рівень оплати його праці, наскільки міцні правові та соціальні гарантії для службовця, багато в чому залежить мотивація чесного служіння.

Даний напрямок включає [3]:

- чітке визначення регулювання статусу, в т. ч. обмежень (насамперед, у відношенні до підприємницької діяльності) для осіб, які обираються або призначаються на вищі державні посади (міністри, депутати і ін.);

- чітке визначення статусу "політичних призначенців" (помічників, радників президента, прем'єра, міністрів тощо) та визначення умов прийняття їх на службу та звільнення з неї, соціальних гарантій після відставки;

- визначення підстав і порядку управління від імені держави пакетами акцій, що входять до складу державній власності, в акціонерні товариства з наявністю державній або муніципальній власності, відповідальності за це державних службовців;

- встановлення твердих і зрозумілих соціальних і матеріальних гарантій для кожної категорії державної служби, у тому числі при відставці;

- введення обмежень для переходу на роботу після звільнення з державної служби в комерційні організації, що були раніше підконтрольні даній посадовій особі або були пов'язані з ним відповідно до його компетенції;

- необхідність ротації службовців, в чиї функції входять прямі контакти з населенням і бізнесом;

- поширення обмежень, встановлених для державних службовців, на менеджерів державних підприємств та підприємств з певною часткою державної або муніципальною участю;

- встановлення механізмів, що гарантують прозорість динаміки майнового стану осіб у період проходження ними державної служби. В тому числі:

- законодавчо встановлене обов'язкове декларування доходів і майна вищими посадовими особами, державними, муніципальними службовцями, депутатами і суддями;

- встановлення заходів відповідальності за явний обман при декларуванні доходів і майна;

- введення принципу інформаційної прозорості стосовно декларованих відомостей при дотриманні недоторканності приватного життя.

До основних державних органів виконавчої влади із спеціальним статусом (з правоохоронними функціями) відносяться:

1. Державне бюро розслідувань – правоохоронний орган України, що розслідує кримінальні провадження, в яких фігурують правоохоронці, судді і найвищі службовці (від міністрів до начальників ГУ). Поступово ДБР перебрало на себе функцію досудового (попереднього) слідства від прокуратури [4]. Створення органу було передбачено Кримінальним процесуальним кодексом України у термін до 20 листопада 2017 року. Закон України про Державне бюро розслідувань прийнятий 12 листопада 2015, підписаний Президентом 14 січня 2016, набрав чинності 1 березня 2016 року.

Державне бюро розслідувань є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування, віднесених до його компетенції.

Повноваження ДБР:

- бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності;
- здійснює інформаційно-аналітичні заходи щодо встановлення системних причин та умов проявів злочинності, вживає заходів до їх усунення;
- припиняє і розкриває злочини;
- здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування злочинів;
- здійснює розшук осіб;
- використовує гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, матеріально і морально заохочує осіб, які надають допомогу;
- розробляє і затверджує методичку розслідування окремих видів злочинів;
- вживає заходів щодо відшкодування завданих державі збитків і шкоди, забезпечує можливості для конфіскації;
- вживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості;
- вживає заходів для повернення в Україну з-за кордону коштів та іншого майна, одержаних внаслідок вчинення злочинів;
- має доступ до інформаційних систем органів державної влади, самостійно створює інформаційні системи та веде оперативний облік;
- організовує забезпечення особистої безпеки осіб рядового і начальницького складу, державних службовців ДБР та інших осіб;
- забезпечує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників;
- здійснює виконання запитів про надання правової допомоги від компетентних органів іноземних держав;
- розробляє пропозиції до проектів міжнародних договорів України;
- здійснює співробітництво з поліцейськими та іншими відповідними органами іноземних держав;
- забезпечує додержання режиму таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом;
- звітує про свою діяльність, інформує суспільство про результати своєї роботи.

2. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) – центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [5].

Утворене Президентом України 16 квітня 2015 року, Бюро займається протидією корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами та становлять загрозу національній безпеці. Бюро розслідує корупційні справи, до яких причетні держслужбовці категорії «А».

Обов'язки Національного антикорупційного бюро:

- здійснює оперативно-розшукові заходи;
- здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також інших, визначених законом;
- проводить перевірку на добросовісність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- вживає заходи щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;
- взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків;
- здійснює інформаційно-аналітичну роботу;
- забезпечує особисту безпеку працівників Національного бюро та інших визначених законом осіб;
- забезпечує на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю із особами, які повідомляють про корупційні правопорушення;
- звітує про свою діяльність та інформує суспільство про результати своєї роботи;
- здійснює міжнародне співробітництво.

3. Національне агентство з питань запобігання корупції – це центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом. НАЗК відповідальне за формування антикорупційної політики та запобігання корупції. Національне агентство створене відповідно до Закону України "Про запобігання корупції". НАЗК працює за такими напрямками [6]:

- аналізує ситуацію з корупцією в Україні та розробляє відповідну Антикорупційну стратегію та державну програму з її реалізації, а також координує виконання цих документів;
- виявляє корупційні норми у законодавстві та проектах актів;
- контролює дотриманням правил етичної поведінки, законодавства щодо запобігання конфлікту інтересів у діяльності публічних службовців;
- координує та надає методичну допомогу державним органам та органам місцевого самоврядування у виявленні та усуненні корупціогенних ризиків у їх діяльності, погоджує та контролює виконання антикорупційних програм у цих органах;

- контролює та перевіряє декларації публічних службовців, проводить моніторинг способу їх життя;
- стежить за дотриманням обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням партіями виділених з державного бюджету коштів, своєчасністю подання партіями відповідних звітів та достовірністю включених до них відомостей, розподіляє виділені з державного бюджету кошти на фінансування статутної діяльності політичних партій.

Співпрацює з викривачами корупції, надає їм правовий та інший захист адмініструє:

- Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення;
- Єдиний державний реєстр фінансових звітів політичних партій.

НАЗК співпрацює з іншими державними органами для реалізації антикорупційної політики України.

4. Служба безпеки України (СБУ) – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. Підпорядкований Президенту України [7].

Серед інших завдань, на СБУ покладено боротьбу з корупцією та організованою злочинністю. Одним з державних органів, уповноважених працювати в цій сфері, є Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ (Департамент «К»). Завданнями Головного управління та підпорядкованих йому відділів у регіонах є:

- організація, здійснення та координація оперативно-розшукових заходів щодо злочинів у сферах державного управління, валютно-фінансової системи, органів влади, легалізації доходів, контрабанди, організованих злочинних угруповань та інших особливо складних злочинів;

- виявлення, попередження, локалізації та припинення діяльності міжрегіональних організованих злочинних угруповань, які використовують методи насильства;

Висновки. Не зважаючи на прийняття інноваційних нормативно-правових актів в галузі протидії корупції, в державі періодично трапляються корупційні скандали. Досвід провідних демократій заходу говорить, що процес протидії корупції займає великі терміни, потребує створення менталітету населення. Динаміка сприйняття корупції в Україні за останні 10 років збільшилась, це говорить про те що процес протидії корупції знаходиться на вірному шляху. Державні органи призначені для протидії

корупції постійно створюють та реалізують антикорупційні механізми контролю. Антикорупційні механізми контролю закупівель техніки під час кризових ситуацій, в яких приймають участь сили безпеки України, говорить про достатню ефективність існуючої системи, такий контроль дозволяє економити державні кошти, уникати (зменшувати) корупційні ризики, оптимізувати систему поставок озброєння та техніки.

Література:

1. Сайт НАЗК «Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність. звіт за результатами опитування населення та бізнесу». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nazk.gov.ua/wpcontent/uploads/2022/07/1009488299966710444nacr_report_infosapiens_2021_ukr_final.pdf
2. Сайт Радіо Свобода «Громадський контроль обмежений». Як війна впливає на рівень корупції в Україні – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/indeksiv-spryunnyattya-koruptsiyi-ukrayina/32248930.html>
3. Сайт Національної Академії Внутрішніх Справ мультимедійний навчальний посібник «Антикорупційна політика в Україні» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/atikorruption/literatura.html>
4. Закон України «Про Державне бюро розслідувань» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>
5. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>
6. Закон України «Про запобігання корупції» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
7. Закон України «Про Службу безпеки України» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

References:

1. Sait Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii [Site National Agency for the Prevention of Corruption] (n.d.). *nazk.gov.ua* Retrieved from https://nazk.gov.ua/wpcontent/uploads/2022/07/1009488299966710444nacr_report_infosapiens_2021_ukr_final.pdf. [in Ukrainian].
2. Sait Radio Svoboda [Site Radio Svoboda] (n.d.). *radiosvoboda.org* Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/indeksiv-spryunnyattya-koruptsiyi-ukrayina/32248930.html>. [in Ukrainian].
3. Sait Natsionalnoi Akademii Vnutrishnikh Sprav [Site of the National Academy of Internal Affairs] (n.d.). *arm.naiu.kiev.ua* Retrieved from <https://arm.naiu.kiev.ua/books/atikorruption/literatura.html>. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavne biuro rozsliduvan» [Law of Ukraine «On the State Bureau of Investigation»] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy» [Law of Ukraine «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine»] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>. [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy» [Law of Ukraine «On the Security Service of Ukraine»] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> [in Ukrainian].

УДК 331.522

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-194-205](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-194-205)

Іванов Андрій Вікторович кандидат наук з держ. управління, доцент кафедри публічного управління та публічної служби, Академія праці, соціальних відносин та туризму, м. Київ, тел.: (063) 640-54-72, <https://orcid.org/0000-0002-8380-691X>.

РОЛЬ ЦЕНТРІВ ЗАЙНЯТОСТІ В РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Анотація. Головним національним інтересом є сталий розвиток економіки та добробут громадян України. Забезпечення національних інтересів та економічної безпеки – найважливіші функції держави, реалізація яких покликана посилювати позиції в міжнародному співтоваристві.

Світовий досвід та досвід незалежного розвитку України переконують, що більшість нагальних потреб громадян задовольняється в системі місцевого самоврядування. Саме з його допомогою можна сподіватися на найбільше використання потенціалу самоорганізації суспільства, ініціативи громадян. Крім того, проблемним є розмежування й узгодженість діяльності законодавчої та виконавчої влади, кожна з яких активно впливає на соціальну політику населення.

В статті представлені результати дослідження проблем зайнятості населення та формування концепції відповідної політики у сфері трудових відносин. Запропоновано механізм регулювання на основі рівневої системи, що дозволить враховувати всі особливості. Представлено модель потенціалу регулювання державної політики у сфері трудових відносин, що може бути використано для забезпечення зайнятості населення.

Встановлено, що основною умовою формування оптимального ринку праці є створення збалансованих потоків попиту та пропозиції праці. Слід зазначити, що політика зайнятості населення може розвиватися максимально лише шляхом сприяння реалізації права громадян на працю. Пропонується розглядати державне регулювання зайнятості населення як комплекс соціально-економічних заходів та інструментів усунення дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили з метою досягнення збалансованої та обґрунтованої структури зайнятості.

Встановлено, що політика зайнятості населення в основному спрямована на зміну характеру ринку праці від надмірної зайнятості з низькою

продуктивністю праці до поєднання низького безробіття та високої зайнятості з низькою продуктивністю праці. Визначено пріоритетну спрямованість політики зайнятості в реалізації державної політики у сфері трудових відносин.

Ключові слова: зайнятість населення, трудові ресурси, потенціал регіону, політика зайнятості населення.

Ivanov Andrii Viktorovich Ph.D. in Public Administration, associate professor of the Department of Public Administration and Public Service, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, tel.: (063) 640-54-72, <https://orcid.org/0000-0002-8380-691X>.

THE ROLE OF EMPLOYMENT CENTERS IN THE IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF LABOR RELATIONS

Abstract. The main national interest is the sustainable development of the economy and the well-being of the citizens of Ukraine. Ensuring national interests and economic security are the most important functions of the state, the implementation of which is intended to strengthen the position in the international community.

World experience and the experience of Ukraine's independent development convince us that most of the urgent needs of citizens are met in the system of local self-government. It is with its help that one can hope for the greatest use of the potential of self-organization of society, the initiative of citizens. In addition, the demarcation and coordination of the activities of the legislative and executive authorities, each of which actively influences the social policy of the population, is problematic.

The article presents the results of the study of population employment problems and the formation of the concept of an appropriate policy in the field of labor relations. A regulation mechanism based on a level system is proposed, which will allow taking into account all features. A model of the potential of state policy regulation in the field of labor relations, which can be used to ensure employment of the population, is presented.

It was established that the main condition for the formation of an optimal labor market is the creation of balanced flows of labor supply and demand. It should be noted that the employment policy of the population can develop as much as possible only by promoting the realization of citizens' right to work. It is proposed to consider the state regulation of population employment as a complex of socio-economic

measures and tools for eliminating the imbalance between the demand and supply of labor in order to achieve a balanced and justified employment structure.

It is established that the population employment policy is mainly aimed at changing the nature of the labor market from overemployment with low labor productivity to a combination of low unemployment and high employment with low labor productivity. The priority direction of the employment policy in the implementation of state policy in the field of labor relations has been determined.

Keywords: population employment, labor resources, potential of the region, population employment policy.

Постановка проблеми. Одним із головних завдань державного управління завжди було регулювання трудових відносин між роботодавцем та найманими працівниками, оскільки від того, наскільки позитивно вирішаться проблеми в названій галузі, залежить не тільки благополуччя тих, хто працює, та підприємств, а також успішне економічне зростання держави в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі дослідження проблеми зайнятості залишається відкритим, про це свідчать численні праці таких науковців, як: Д. Богиня, А. Гриненко, О. Грішнова, А. Колот, Ю. Куліков, Е. Лібанова, В. Мандибуря, О. Новікова та інші.

Водночас, деякі проблеми удосконалення державного регулювання зайнятості населення в умовах реалізації державної політики у сфері трудових відносин недостатньо висвітлені у наукових працях.

Мета статті. Метою статті є науково-теоретичне обґрунтування ролі центрів зайнятості в реалізації державної політики у сфері трудових відносин та визначення шляхів розвитку дієвих для України.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що в Україні останніми десятиліттями трудові відносини отримали якісно нові особливості, які відповідають світовим стандартам ринкової економіки. Зазначене, своєю чергою, вимагає нових інструментів і засобів державного регулювання, насамперед: зміни законодавчих основ, формування налагодженої системи організаційних та економічних інститутів, моделей, форм, а також методів регулювання, що мають вплив на механізми розвитку трудових ресурсів в цілому в державі та на рівні певного регіону. Так, здійснення реформ у галузі трудових відносин визначає створення відповідних умов для ефективної зайнятості, зростання рівня мотивації найманих працівників до ефективної праці; розвитку тих якостей працюючих, котрі гарантують значну продуктивність праці. На рис. 1 зображено динаміку кількості робочої сили у 2015-2021 рр.

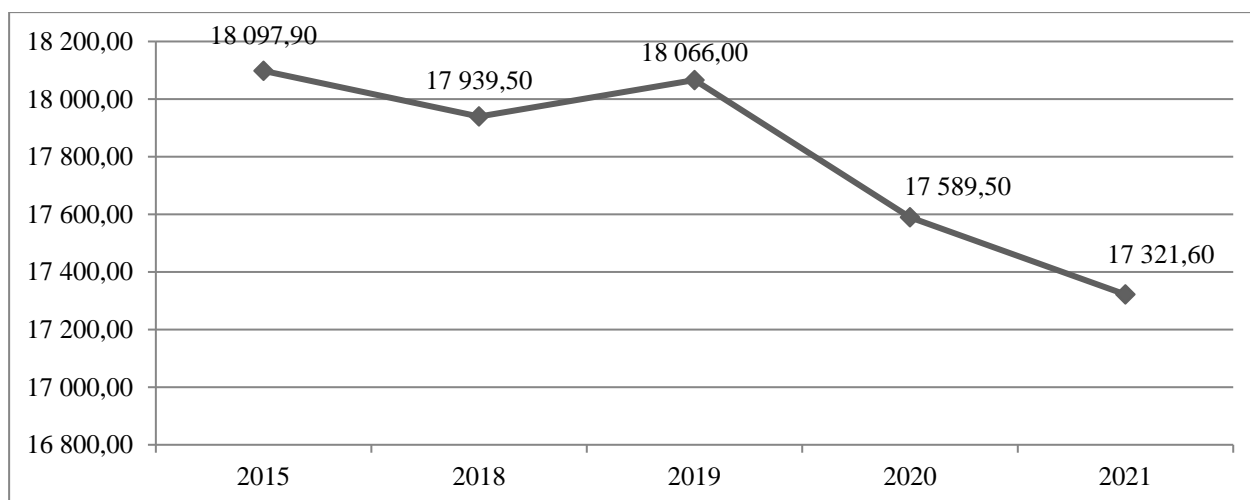

Рис. 1. Динаміка кількості робочої сили у віці 15-70 рр. у 2015-2021 рр., тис. ос.[1]

Як бачимо, динаміка кількості робочої сили у віці 15-70 рр. має тенденцію до зменшення протягом усього аналізованого періоду. Незначне покращення ситуації спостерігалось у 2019 році, коли даний показник зріс до 18066,0 тис. ос, однак подальші події 2020-2021 років у політичному житті різко змінили ситуацію. На рис. 2 наведено динаміку чисельності робочої сили за статтю у віці 15-70 рр. у 2015-2021 рр.

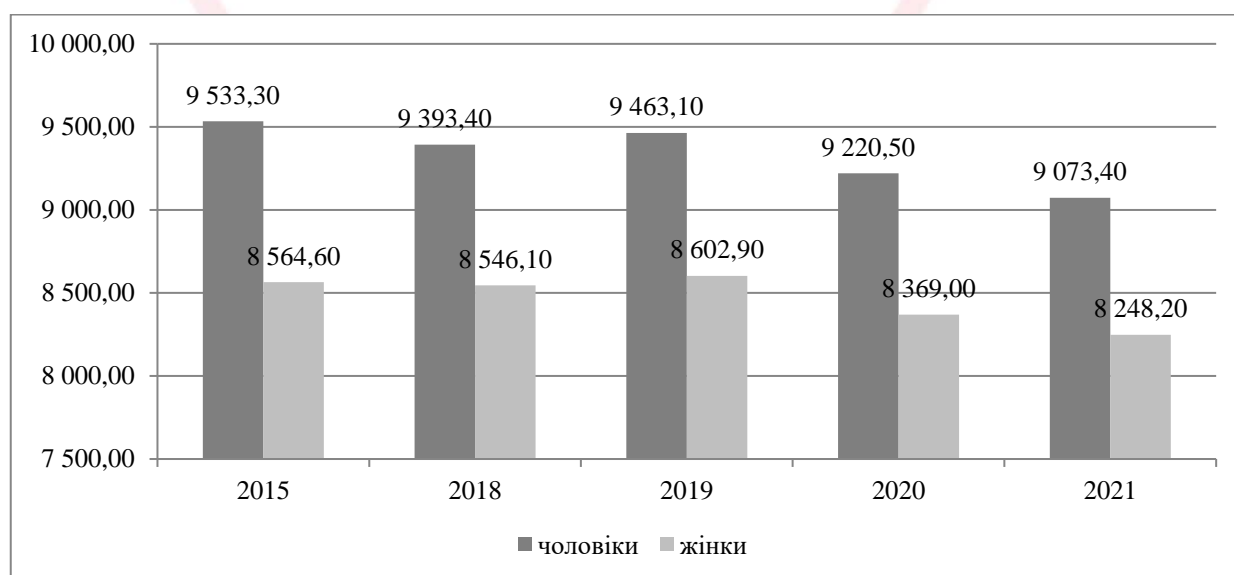

Рис. 2. Динаміка чисельності робочої сили за статтю у віці 15-70 рр. у 2015-2021 рр., тис. ос.[2]

Аналогічна тенденція спостерігається у динаміці чисельності робочої сили у віці 15-70 рр. Яскраво вираженою характеристикою робочої сили є те, що кількість чоловіків на ринку праці переважає кількість жінок. При цьому, динаміка кількості як чоловіків, так і жінок змінюється взаємо-пропорційно, а саме у 2020-2021 роках спостерігається значне погіршення даного показника. На тлі проведення в Україні комплексних реформ, що націлені на пристосування національної економіки до європейських стандартів, значну роль відіграють питання регулювання трудових відносин та, крім того, формування умов задля налагодження взаємовигідних та справедливих відносин між усіма учасниками ринку праці.

Як відомо, «трудова відносина – це відносина, зумовлені трудовою діяльністю, які виникають і розвиваються з метою регулювання якості трудового життя; такі відносина впливають з угоди між працівником і роботодавцем про обов'язки особистого виконання працівником на платних засадах відповідних трудових функцій. Трудова відносина формуються під впливом дисбалансу між попитом і пропозицією праці, високого рівня безробіття, низької ефективності праці, заробітної плати, масової зовнішньої трудової міграції населення, неформальної зайнятості тощо». [1]

Варто також зауважити, що «державне регулювання трудових відносин охоплює питання, що стосуються взаємодії держави з роботодавцями та працівниками, регулювання мінімальної оплати праці та її нормативів, захисту трудових прав громадян, державного страхування на випадок безробіття тощо. Держава виступає своєрідним гарантом, що захищає людину від свавілля роботодавців та дає можливість відстоювати свої законні інтереси»[3].

При цьому важливим є те, що «система державного регулювання трудових відносин також включає встановлення таких державних гарантів: визначення порядку індексації заробітної плати у разі інфляції; законодавче закріплення прав і обов'язків суб'єктів трудових відносин при наймі та звільненні працівників; податкове регулювання доходів; страхування працівників на випадок безробіття й досягнення пенсійного віку; регламентування тривалості робочого часу, відпочинку, норм безпеки праці і т. д.»[1].

Перетворення трудових відносин здійснюється згідно зі зміною умов та сфери їх втілення у просторі й часі. Особливостями сьогоденних реалій стали мобільність працівників, зростання змог дистанційної реалізації трудових функцій. Зазначені процеси мають системні ознаки. З огляду на це трудова відносина – це значущий складник суспільних відносин. Вони виражаються в процесі ефективної діяльності та внаормовують відносина між роботодавцями і найнятими працівниками. Нормативно-правові межу трудових відносин визначає держава.

Трудові відносини в Україні унормовано і на національному рівні, і на міжнародному. Україна додержується міжнародних норм регулювання трудових відносин, що встановлені Загальною декларацією прав людини (ООН), Міжнародним Пактом про економічні, соціальні та культурні права (ООН), Конвенціями і Рекомендаціями Міжнародної організації праці (МОП), Європейською соціальною хартією (Рада Європи, 1961 рік, переглянута 1996 року) та ін. У табл. 1 наведено рівні формування трудових відносин.

Таблиця 1

Рівні формування трудових відносин

Рівень	Сфера регулювання	Інструменти реалізації
Глобальний	Світові стандарти в сфері трудових відносин, міждержавні процеси у цій сфері	Діяльність міжнародних структур (ООН, МОП, Рада Європи тощо), правова база щодо унормування трудових відносин на глобальному рівні
Інституціональний	Національний рівень реалізації трудових відносин	Діяльність законодавчої і виконавчої державної влади, національних об'єднань роботодавців, профспілок, формування національного законодавства в сфері трудових відносин
Управлінський	Галузевий, регіональний рівень реалізації трудових відносин	Діяльність внутрішньогалузевих, регіональних органів державного регулювання трудових відносин, діяльність галузевих, регіональних об'єднань роботодавців, нормотворче впорядкування трудових відносин (накази, угоди, розпорядження) на рівні галузі, регіону.
Технічний	Підприємство, установа, заклад, місце безпосередньої реалізації трудових відносин між працівником і роботодавцем	Управлінська діяльність щодо впорядкування трудових відносин всередині підприємства, організації, установи, розроблення посадових інструкцій, положень, графіків роботи тощо.

Формування трудових відносин здійснюється, зазнаючи впливу ряду чинників, з-поміж котрих можливо виділити ступінь розвитку ринку праці, стан економіки (ступінь зайнятості, структурні зміни, структура доходів, регіональний та національний рівень заробітної плати та ін.), інтенсивність та напрямок змін економічної сфери, соціальна політика уряду та інше. На рис. 3 наведено дані щодо рівня зайнятості населення у віці 15-70 рр. у 2015-2021 рр.

Аналізуючи динаміку рівня зайнятості населення у віці 15-70 років, зауважимо, що з 2015 по 2019 рік даний показник зростав з 56,7% до 58,2% відповідно, однак у подальшому спостерігається його зменшення до 56,2% у

2020 році, та 55,7% - у 2021 році. У табл. 2 наведено дані щодо динаміки зайнятого населення за видами економічної діяльності у 2015-2021 рр.

Таблиця 2

**Динаміка зайнятого населення за видами економічної діяльності
у 2015-2021 рр., тис. ос[2]**

Показник	Рік					Абсолютне відхилення 2021 від 2015, +/-
	2015	2018	2019	2020	2021	
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	2 870,6	2 937,6	3 010,4	2 721,2	2 692,7	-177,90
Промисловість	2 573,9	2 426,0	2 461,5	2 358,6	2 313,2	-260,70
Будівництво	642,1	665,3	699,0	664,4	690,8	48,70
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3 510,7	3 654,7	3 801,3	3 648,7	3 604,7	94,00
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	998,0	995,1	999,0	975,2	961,0	-37,00
Тимчасове розміщування й організація харчування	277,3	283,0	304,0	285,4	285,2	7,90
Інформація та телекомунікації	272,9	280,3	289,2	283,7	289,0	16,10
Фінансова та страхова діяльність	243,6	214,0	211,6	212,5	210,6	-33,00
Операції з нерухомим майном	268,3	259,4	259,7	251,2	248,2	-20,10
Професійна, наукова та технічна діяльність	422,9	437,9	421,6	418,2	422,2	-0,70
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	298,6	304,3	317,9	304,6	317,9	19,30
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	974,5	939,3	870,5	901,9	873,9	-100,62
Освіта	1 496,5	1 416,5	1 388,7	1 394,9	1 244,0	-252,50
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1 040,7	995,4	974,2	935,4	913,4	-127,30
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	207,9	196,9	197,6	196,0	178,7	-29,20
Інші види економічної діяльності	344,7	355,2	372,1	363,4	364,5	19,80

Аналізуючи основні показники розвитку ринку праці в Україні у 2015-2021 рр. спостерігаємо їх позитивну динаміку у порівнянні з 2015 роком, зокрема за останні 7 років характерним є зростання кількості діючих підприємств на 64636 од., відповідне зростання кількості зайнятих працівників у суб'єктів господарювання – на 756,1 тис. ос. та зростання фонду оплати праці та витрат на соціальні відрахування – на 702548,5 млн. грн. Однак, незважаючи на зростання чисельності працюючих на підприємствах за весь аналізований період, зниження загального рівня зайнятості населення та зростання рівня безробіття у 2020-2021 роках негативно позначаються на економіці та соціальній сфері держави. «Саме зайнятість дає змогу забезпечити ефективне суспільне виробництво та задовольнити потреби працівника на рівні не менше встановлених державою (законодавством) гарантій».[4]

Зважаючи на це, можемо стверджувати про дві головні лінії державного впливу на регулювання трудових відносин: створення відповідних умов для зайнятості населення і розв'язання проблем організації на рівні законодавства, формування умов та оплати праці працівників, що вважаються головними факторами трудових відносин. Тож, розвиток трудових відносин безпосередньо залежить від ефективної зайнятості громадян, і в цьому плані ситуація в Україні є не найкращою.

Свою чергою названі інститути класифікуються на формальні (конституції, хартії, декларації, закони й укази, угоди й колективні договори) та неформальні (традиції, форми поведінки, моральні норми, трудові практики). Головні інститути в системі трудових відносин постають на наступних рівнях: робітник-роботодавець; профспілка-роботодавець; роботодавець-держава. Функція держави в зазначеній системі відіграє надзвичайно важливе значення та окреслюється тим, що вона виступає як:

- гарант цивільних прав;
- регулятор системи трудових відносин з метою досягнення балансу сил;
- учасник у переговорах і в консультаціях у рамках тристоронніх трудових відносин;
- роботодавець, який формує політику трудових відносин у державному секторі;
- арбітр і посередник при вирішенні колективних конфліктів за допомогою спеціальних державних органів посередництва і примирення;
- законодавець;
- координатор у процесі розробки та реалізації генеральних і регіональних угод;
- замовник проведення наукових досліджень з питань трудових відносин;

– фінансист економічних програм, спрямованих на поліпшення рівня життя, праці та побуту трудящих»[6]

До головних функцій державного управління та регулювання у сфері трудових відносин варто зарахувати:

– «функцію коригування (коригування макроекономічних процесів і пропорцій в системі);

– цільову функцію (розробка державних програм, прогнозів, здійснення цілеспрямованої економічної політики - визначення цілей, пріоритетів, основних напрямів);

– функцію захисту (економічний захист працюючого населення);

– інституційну функцію (формування і створення умов для роботи інститутів державного управління і регулювання трудових відносин);

– стимулюючу функцію (формування системи стимулів і регуляторів, які здатні ефективно впливати на суб'єктів трудових відносин);

– регламентуючу функцію (створення нормативно-правової основи державного управління та регулювання в галузі трудових відносин);

контролюючу функцію (контроль за станом трудових відносин)»[7]

Значущий вектор державного регулювання трудових відносин пов'язаний з формуванням відповідних умов організації праці й відносин у колективах підприємств різних форм власності та, крім того, відновленням трудових ресурсів. Наразі трудові відносини між роботодавцями й найманими працівниками формуються на тлі занадто великого навантаження на фонд оплати праці, при цьому рівень офіційної заробітної плати продовжує залишатися низьким, а взаємозв'язок між обсягами заробітної плати та рівнем кваліфікації невідкритим. Таким чином, збільшується чисельність неофіційних трудових відносин, де зарплату видають «у конвертах». Експерти переконані, що «держава має врегулювати ці питання через організацію контролю за додержанням законодавства про оплату праці з боку роботодавців та посилення відповідальності самих працівників, що погоджуються на неофіційну роботу».[8]

Отже, виникає питання щодо правового регулювання трудових відносин з боку держави.

Правове національне врегулювання трудових відносин на внутрішньому рівні держави реалізується на інституціональному, управлінському, технічному рівні. Інституціональний рівень трудових відносин утворено згідно з діючою правовою базою, котра містить Кодекс Законів про працю України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Закон України «Про соціальний діалог в Україні», Закон України

«Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», Закон України «Про оплату праці» тощо. Управлінський рівень охоплює регулювання трудових відносин на рівні місцевих ринків праці, створення котрих спричинене галузевим і регіональним структуруванням економіки. Технічний рівень виражається у створенні трудових відносин прямо на підприємстві. Якраз на цьому рівні згідно з правилами й обмеженнями, встановленими вищими рівнями, окреслюється суть праці, здійснюється створення робочого місця, виконується нормування, планування, контроль та охорона праці. Технічним рівнем є рівень, на котрому робітник прямо здійснює ефективну функцію, її суть та характер дозволяють отримати розуміння стану трудових відносин в державі загалом.

Висновок. Розв'язати сьогодні проблему стабілізації сфери зайнятості населення та підвищення її керованості, проблему прихованого та зареєстрованого безробіття через державні центри зайнятості населення досить непросто. Необхідно перейти до створення бірж праці, які завдяки налагодженому механізму обліку та розгалуженій системі моніторингу ринку праці спроможні оволодіти повною інформацією стосовно кількості вакантних робочих місць і повних обсягів пропозиції робочої сили. Володіння вичерпною інформацією дасть змогу тісніше ув'язати взаємозалежні процеси на ринку праці та підвищити їх загальну прогнозованість.

Отже, зменшення негативних ефектів впливу різного роду криз на ринок праці можливе у випадку створення відповідних умов для результативного функціонування Державної служби зайнятості, узгодженості діяльності всіх учасників соціального діалогу з приводу зростання конкурентоздатності громадян на ринку праці, ефективного їх працевлаштування.

Як свідчить здійснений аналіз реалізації державної політики у сфері трудових відносин, в Україні функціонує визначена система законодавчих актів та організаційно-правових заходів, котрі в цілому гарантують відповідний ступінь трудових відносин між роботодавцем та працівником. Однак нинішні умови, а саме євроінтеграційні процеси України, ставлять вимогу щодо модернізації і правових актів, і суті взаємин між владою, бізнесом і громадянами, що пов'язані з трудовою діяльністю. Таким чином, керівна діяльність держави в аспекті регулювання трудових відносин покликана гарантувати значний ступінь зайнятості громадян і продуктивну діяльність підприємств усіх форм власності. По-перше, є термінова потреба в ухваленні нового Трудового кодексу, оскільки внесення змін до чинних актів або переймання чужих норм може тільки певною мірою сприяти у розв'язанні наболілих питань відносно трудових відносин між роботодавцем і

працівником. По-друге, актуальним вважається пошук напрямків оптимізації зайнятості через зростання малого й середнього бізнесу та за допомогою організації нових робочих місць. Зазначене, своєю чергою, допоможе гармонізувати трудові відносини та, крім того, гарантуватиме соціальну рівність та справедливість у соціумі.

При цьому, зменшення негативних ефектів впливу різних криз на ринок праці можливе у випадку гарантування результативного функціонування Державної служби зайнятості, узгодженості діяльності всіх учасників соціального діалогу з приводу зростання конкурентоздатності громадян на ринку праці, ефективного їх працевлаштування. В той же час, розробка архітектурно-планувальних принципів формування інноваційних центрів зайнятості дасть змогу за допомогою архітектурних інструментів, через різне планувальне й функціональне наповнення розв'язати проблему соціальної зайнятості та реабілітації безробітних громадян і забезпечить умови для поліпшення економічного зростання.

Література:

1. Кожемяченко О.О. Кузьмінська НЛ. Красношапка В.В. Трансформація соціально-трудових відносин під впливом міграційних процесів. Формування ринкових відносин в Україні, 2022. №4 (251). С. 106-111.
2. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Уханова І.О. Розвиток та функціонування технопарків: світовий досвід та специфіка в Україні. Одеса, 2012.
4. Герич К.І. Інноваційні центри зайнятості, як шлях розв'язання проблеми зайнятості населення засобами архітектурної організації соціальних центрів професійної переорієнтації // Містобудування та територіальне планування. – К.: КНУБА, 2017. – Вип. 63. – С. 73-77.
5. Деякі питання реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, нарахування та виплати допомоги по безробіттю на період дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 № 334. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334-2022-%D0%BF#Text>.
6. Фоміна О.О. Механізм регулювання соціально-трудових відносин на засадах відповідальності. Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. № 3 (59). 2013. С. 46-56.
7. Павлюк Т.В. Ринок праці в Європейському Союзі. Миколаївський національний університет імені В.О. Су- хомлинського. Вип. 8. 2015. С. 872—875.
8. Качан Є. П. Принципи та методи формування регіональної політики ринку праці. Зайнятість та ринок праці. 2001. Вип. 15. С. 3-16.

References:

1. Kozhemiachenko O.O. Kuzminska NL. Krasnoshapka V.V. (2022) Transformatsiia sotsialno-trudovykh vidnosyn pid vplyvom mihratsiinykh protsesiv. [Transformation of social and labor relations under the influence of migration processes.] Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, №4 (251). 106-111. [in Ukrainian]

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [State Statistics Service of Ukraine.] Ofitsiinyi veb-sait. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

3. Ukhanova I.O. (2012) Rozvytok ta funktsionuvannya tekhnoparkiv: svitovy dosvid ta spetsyfika v Ukraini. [Development and functioning of technoparks: global experience and specifics in Ukraine] Odesa, [in Ukrainian]

4. Herych K.I. (2017) Innovatsiini tsentry zainiatosti, yak shliakh rozviazання problemy zainiatosti naseleння zasobamy arkhitekturnoi orhanizatsii sotsialnykh tsentriv profesiinoy pereorientatsii [Innovative employment centers, as a way to solve the problem of population employment by means of architectural organization of social centers of professional reorientation] Mistobuduvannya ta terytorialne planuvannya. – K.: KNUBA – Vyp. 63. – 73-77. [in Ukrainian]

5. Deiaki pytannya reiestratsii, perereiestratsii bezrobitnykh ta vedennia obliku osib, yaki shukaiut robotu, narakhuvannya ta vyplaty dopomohy po bezrobittii na period dii voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.03.2022 № 334.[Some issues of registration, re-registration of the unemployed and keeping records of jobseekers, calculation and payment of unemployment benefits for the period of martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03/19/2022 No. 334.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/334-2022-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian]

6. Fomina O.O. (2013) Mekhanizm rehuliuвання sotsialno-trudovykh vidnosyn na zasadakh vidpovidalnosti.[The mechanism of regulation of social and labor relations on the basis of responsibility] Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli im. M. Tuhana-Baranovskoho. № 3 (59). 46-56. [in Ukrainian]

7. Pavliuk T.V. (2015) 9Rynok pratsi v Yevropeiskomu Soiuzi.[The labor market in the European Union] Mykolaiivskyi natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho. Vyp. 8. 872—875. [in Ukrainian]

8. Kachan Ye. P. (2001) Pryntsypy ta metody formuvannya rehionalnoi polityky rynku pratsi.[Principles and methods of regional labor market policy formation.] Zainiatist ta rynek pratsi. Vyp. 15. 3-16. [in Ukrainian]

УДК 352

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-206-216](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-206-216)

Лукашевський Юрій Олегович аспірант кафедра державної політики та врядування, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка». м. Брюховичі, вул. Сухомлинського, 16, кім. 319, <https://orcid.org/0000-0001-7255-8810>

УЧАСТЬ МЕШКАНЦІВ В УПРАВЛІННІ МІСТОМ. ДОСВІД ЛЬВОВА ВІД ЗАСНУВАНУВАННЯ МІСТА ДО 1939 РОКУ.

Анотація. В сучасних умовах низка територіальних громад в Україні, незважаючи на наявність законодавчо передбаченого права, стикаються з проблемами щодо вирішення питань місцевого значення. Основним і дієвим інструментом вирішення проблем є децентралізація та фінансова самостійність місцевих громад. Історичний аналіз свідчить, що місцеве самоврядування в Україні пройшло складний і суперечливий шлях становлення. Важливим етапом на шляху започаткування місцевого самоврядування, зокрема актуалізації участі громадськості в цьому процесі є дорадянський період. В статті досліджено особливості участі мешканців в управлінні містом на прикладі міста Львова, зокрема, проаналізовано такі історичні етапи, як: розвиток магдебурзького права, статутного права та місцевого самоврядування Львова у складі Другої Речі Посполитої Польщі. Цей період залишив свій слід в управлінні містом Львовом вплив на досвід, що характеризувався впливом західних правових систем на стародавні традиції українців. Досліджуваний історичний період супроводжувався отриманням досвіду громадян щодо керування містом, розвитку міського господарство, обрання та контролювання влади, зміцнення безпеки, встановлення правил відносин з центральною владою тощо. Таким чином, українські міста, зокрема місто Львів, створювали сприятливі умови для проживання людей і розвитку громади, поступово входячи в єдиний європейський культурно-правовий простір. Активність населення в запровадженні демократичних звичаїв врядування спроможне розв'язати низку складних проблем в різних сферах суспільства, які виникають перед державою та суспільством.

Ключові слова: участь мешканців, місцеве самоврядування, магдебурзького права, статутного права, історичний період залучення громади в управлінні містом.

Lukashevskiy Yuri Olehovych PhD student, Department of Public Policy and Governance, Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, Sukhomlynskoho St., 16, room. 319, <https://orcid.org/0000-0001-7255-8810>

INHABITANTS' PARTICIPATION IN CITY MANAGEMENT. LVIV'S EXPERIENCE FROM THE FOUNDATION OF THE CITY TO 1939.

Abstract. In modern conditions, a number of territorial communities in Ukraine, despite the existence of a legally enshrined right, face problems in addressing local issues. The main and effective tool for solving these problems is decentralisation and financial independence of local communities. Historical analysis shows that local self-government in Ukraine has gone through a difficult and controversial path of development. The pre-Soviet period was an important stage on the way to establishing local self-government, in particular, the actualisation of public participation in this process. The article examines the peculiarities of residents' participation in city management on the example of Lviv. In particular, the author analyses such historical stages as the development of Magdeburg law, statutory law and local self-government of Lviv as part of the Republic of Poland; Second Republic. This period left its mark on the governance of the city of Lviv, influencing the experience characterised by the impact of Western legal systems on the ancient traditions of Ukrainians. The historical period under study was accompanied by the experience of citizens in managing the city, developing the urban economy, electing and controlling the authorities, strengthening security, establishing rules of relations with the central government, etc. Thus, Ukrainian cities, including Lviv, created favourable conditions for people's living and community development, gradually entering the single European cultural and legal space. The activity of the population in introducing democratic governance practices can solve a number of complex problems in various spheres of society that the state and society face.

Keywords: participation of residents, local self-government, Magdeburg law, statutory law, historical period of community involvement in city management.

Постановка проблеми. Дослідження реформ децентралізації в умовах розвитку публічного управління, що розпочалися в Україні, є важливим етапом забезпечення їхньої якісної реалізації. Оскільки, децентралізація передбачає комплектне реформування органів місцевого самоврядування, зокрема залучення громади в управлінні містом. Громадяни є джерелом життя

своїї громади і нерозривно пов'язані з його подальшим існуванням і процвітанням. Участь громадян в управлінні своїм містом є важливою, оскільки вони знають про проблеми громади, де вони живуть і працюють, і можуть оцінити дії міської влади.

Врахування широкого спектру думок допомагає особам, які приймають рішення, краще зрозуміти взаємозв'язки та природу проблем, що стоять перед містом. Участь громадськості означає досягнення консенсусу, що значно посилює політичну взаємодію між громадянами та громадянами та урядом, а також підвищує легітимність процесу планування [12]. У цьому контексті може бути цікавим досвід Львівської міської ради щодо створення відповідних організаційних та правових умов для реалізації мешканцями свого права на участь [11]. Досвід Львова у створенні умов для участі громадян у місцевому самоврядуванні вирізняється на загальнонаціональному рівні. Про це свідчать чільні позиції міста одразу у кількох загальноукраїнських індексах, які вимірюють публічність та прозорість діяльності органів місцевого самоврядування, а також рівень участі громадян у прийнятті рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання місцевого самоврядування вже тривалий час привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У наукових дослідженнях висвітлено досить широке коло питань із цієї проблематики. Дослідження проблем історичного становлення місцевого самоврядування стали об'єктом наукового інтересу наступних учених: Гошко Т. Д., Заяць О., Когут І., Мохнацький Е. та інші. Праці цих дослідників заклали теоретичне та історичне підґрунтя для формування участі громадян у місцевому самоврядуванні. Проте доволі відчутним є брак праць, які б розкривали історичний досвід органів місцевого самоврядування України у сфері залучення громадян до вирішення питань місцевого значення.

Метою статті є дослідження історичного контексту участі мешканців в управлінні містом від заснування Львова до часів радянського періоду.

Виклад основного матеріалу. Розвиток держави неможливий без розвитку громад. Важлива роль у демократичній державі належить місцевому самоврядуванню – головному елементу саморегуляції та самоуправління громадян. Історичними періодами залучення мешканців в управлінні містом у Львові, в тому числі й доктринального розуміння доцільно вважати наступні періоди.

Таблиця 1

**Історичні етапи участі мешканців в управлінні містом
(приклад м. Львова)**

Історичний етап	Період, рік	Документ
Розвиток магдебурзького права	1256 - 1772	Збірник законів магдебурзького права
Статутне право. Австро-Угорський період	1772-1918	Статуту королівського міста
Місцеве самоврядування Львова у складі Речі Посполитої Польщі.	1919-1939	Міський статут королівського столичного міста Львова

Писемні згадки про заснування та княжий період історії Львова є доволі скупими. Ключова причина – пожежа в міській ратуші 1381 року, яка знищила практично усі тогочасні документи. Отож, перша відома писемна згадка про Львів датується 1256 роком – запис у Галицько-Волинському літописі про пожежу у місті Холм [1, с.10]. Також відомо, що засновниками міста були король Данило Романович та його син Лев – правителі Галицько-Волинської держави у середині 13 століття. Коли ми говоримо про заснування міста, то очевидно мова йде про насамперед будівництво оборонних споруд (фортеці та мурів) поблизу існуючого поселення. Адже археологічні знахідки на території міста говорять про існування слов'янських поселень на цій території ще з VI століття н.е. [2].

Про управління містом у ці часи є не так і багато інформації. Відомо, те що невдовзі після заснування місто стає столицею Галицько-Волинського князівства і очевидно присутність королів в місті мала величезний вплив на становлення та розвиток Львова.

Маємо різні припущення щодо кількості та складу населення давнього Львова. Найбільш ймовірно йде мова про кілька тисяч мешканців. Очевидно, що за такої невеликої кількості мешканців, тогочасні львів'яни мали б добре один одного знати та пізнавати в лице. Попри це склад населення міста був багатонаціональний та різноконфесійний, до прикладу католики - поляки та німці, не католики – русини (українці) та вірмени, нехристияни - євреї, татари, сарацини. Кожна етнічна група формувала свою окрему ділянку в місті та мала право на вирішення внутрішніх питань за власними традиціями та законами [3]. За часів короля Лева в місті домінувало руське право, але інші етнічні групи мали певну автономію. Зокрема, місцеві німці керувалися Магдебурзьким правом, яке повторно у 1356 році підтвердив польський король Казимир III. Маємо збережені джерела, які побіжно про це свідчать, а саме – привілей вже згадуваного Казимира III нащадкам львівського вйта

Бертольда Штехера (німця за походженням) від 22 серпня 1352 року. Привілей містить підтвердження права внуків вїта Львова на володіння селом Малі Винники у передмісті Львова, які були даровані йому «великим володарем, блаженної пам'яті Львовом князем Русі, за його вірну службу». До речі, цей документ є першою письмовою згадкою про місто Винники Львівської громади [1, с.15].

Важливо розуміти, що «Магдебурзьке право» – це сукупність привілеїв правителів держави, до складу якої входило місто в часи Середньовіччя та Відродження, в яких прописувалися додаткові чи особливі права та обов'язки громади конкретного міста.

Отож, магдебурзьке право різних міст навіть в межах однієї держави могло мати суттєві відмінності. Ключовими ознаками магдебурзького права було те, що мешканці міста користувалися повноваженнями мати власну виборну владу, приймати власні локальні закони, здійснювати судочинство, встановлювати податки та мита, карбувати власну монету тощо. Львівський магістральний устрій був чи не еталонним до автентичного німецького права у порівнянні із іншими українськими містами. Зрештою нічого дивного, адже варто пам'ятати, що Львів був найбільшим містом України у XIV -XVI ст. і точно слугував зразком для інших.

Традиційно львівський магістрат складався з ради як адміністративного органу, та лави, яка займалася кримінальними справами. До складу ради входили радники та бургомістр, склад лави формувався з лавників та вїта. Львівський магістрат мав велике значення для інших міст – він був апеляційним центром для Руського воєводства і Поділля. А це означало, що мешканці руських (українських) міст і містечок мали подавати апеляції спершу львівським лавникам, і лише після цього звертатись до вищого Королівського суду в Кракові [4].

Міське громадянство сприймалося як певні права та обов'язки (як майнові, так і політичні). Права конкретного громадянина були безпосередньо пов'язані із правами усієї громади, тому, що більшим, потужнішим і багатшим було місто, то більшими були його привілеї і тим привабливішим – його громадянство. Львів же за значимістю належав до першорядних міст держави й отримував від свого власника – польського короля численні привілеї, які й були правовим підґрунтям для комплексу прав та обов'язків львівських міщан-громадян [5].

Статутне право. Австро-Угорський період. Наприкінці XVIII ст. австрійська влада позбавила магістрат самоврядного статусу, тривалий час бургомістрів призначало цісарське намісництво. У 1786 році імператор Йосиф II видав декрет про нову організацію міської влади, який скасував попередні

органи влади та муніципальні установи [6]. Відповідно до цього декрету було оголошено конкурс на посади в Магістраті, в тому числі на посаду Президента міста, віце-президента, 16 радників, та на решту посад Магістрату.

Наступним важливим документом, який регулював діяльність міського самоврядування було «Тимчасове положення для реорганізації міського Департаменту для королівського столичного міста Львова» від 20 липня 1848 року. Положення містило 22 розділи, які деталізували процедури обрання складу міського Департаменту, про право голосу та процедури виборів, а також регламентував в загальних рисах повноваження Міського Відділу [7].

Львів'яни значно розширили свої права на участь у місцевому самоврядуванні із наданням Львову Статуту королівського міста від 14 жовтня 1870 року. Статут визначав організацію та повноваження міської ради та інших міських урядових органів у місті. Він також визначав, хто може бути членом громади міста, а також які права та обов'язки мають учасники громади (табл.2).

Таблиця 2

Статуту королівського міста (м. Львів)

Основні положення статуту	Опис
Визначення членів громади міста	У громаду входили особи, які мали право приналежності до громади, а також особи, які володіли нерухомістю на території міста або сплачували податок в казну міста від своєї господарської діяльності. Що цікаво, що за такої умови до членів громади також належали юридичні особи, наприклад корпорації, товариства, установи та фонди [8]. Міська рада мала вести реєстр громадян міста і такий реєстр мав бути доступним для усіх мешканців. Також передбачалося, що міська рада може брати плату за надання права приналежності до громади міста у розмірі не більше 30 злотих (приблизно 21 грам чистого золота) [9].
Визначення органів місцевого самоврядування	Інтереси громади у всіх її справах представляла міська рада, яка керувала містом сама або через Магістрат чи інші міські урядові організації
Визначення повноважень міської ради	До ключових повноважень міської ради належали управління майном громади, забезпечення безпеки мешканців та їхнього майна, будівництво та утриманням комунальних доріг, мостів, вулиць, площ, тощо, поліцейські функції, функції санстанції, нагляд над виробництвом, поліцейський нагляд за суспільною мораллю, догляд за бідними, запобігання жебрацтву, пожежна служба, нагляд за будівництвом та надання дозволу на будівництво, середня освіта. Поліцейські функції Магістрату було достатньо широкими, аж до можливості накладання грошових штрафів та арешту. Цікаво, що штрафи мали визначене цільове призначення – мали скеровуватися на допомогу бідним

Визначення складу та обрання депутатів	Загальна кількість депутатів становить 100 чоловік, яких обирали на виборах раз на три роки. Обраним до міської ради міг бути громадянин міста, який досяг 30 років та проживав у місті. Також Статут містив обмеження, щодо тих, хто не міг стати депутатом, а саме посадовці намісництва імператора, міські посадовці та працівники міських установ та підприємств, особи, які перебувають в судовому спорі із міською радою, боржники громади, а також орендарі міського майна чи отримувачі доходів з бюджету міста
--	---

Згідно Статуту депутати із свого числа обирали Президента міста, якого мав затвердити імператор. Рішення приймалися більшістю голосів від присутніх на засіданні Ради. Головуючий не мав права голосу. Також визначалося, що засідання ради мали відбуватися публічно. Також статут містив норму, яка врегульовувала конфлікт інтересів депутатів при прийнятті рішень, зокрема заборонялося брати участь в голосуванні та навіть бути присутнім в залі, якщо розглядалося питання, яке стосувалося депутата, його дружини, рідних першого чи другого ступеня споріднення.

Як бачимо, в Статуті Львова 19 століття досить чітко були описані норми, які б мали запобігати виникненню конфлікту інтересів у депутатів, а значить мінімізувати корупційні ризики в управлінні містом.

Також важливо розуміти, що 19 століття в Європі ознаменувалося поширення ідей націоналізму, які стали своєрідною ідеологічною основою Першої світової війни і як наслідок утворення національних та багатонаціональних держав внаслідок розпаду Австро-Угорської, Німецької, Османської та частково Російської імперій. Політичне життя Львова не стало винятком, а швидше яскравим прикладом національних змагань українців та поляків за свій національний Львів. Участь мешканців в розвитку в управлінні містом дуже часто визначалося через призму націоналізму. А зважаючи на те, що участь українців до міського самоврядування дуже сильно була обмежена та непропорційною до кількості мешканців. В місті виникали паралельні до урядових та міських організації та установи, метою яких було задовольнити потребу українських мешканців в культурній та національній самореалізації. До прикладу, Головна руська рада (1848), газета «Зоря Галицька» (1848), українські наукові та освітні організації «Просвіта» (1868), Наукове товариство ім. Шевченка (1873), спортивне товариство «Сокіл» (1884), українські кредитні спілки та кооперативний рух.

Статут міста Львова від 1870 року діяв до 1918 року, коли у Львові було створено Західно Українську Народну Республіку, а пізніше в результаті українсько - польської збройної боротьби місто увійшло до складу Другої Речі Посполитої у 1919 році.

Місцеве самоврядування Львова у складі Речі Посполитої Польщі. 1919-1939. На рубежі 1918 – 1919 років припадає створення перших нормативно-правових актів інститут територіального (місцевого) самоврядування. Місцеві вибори до міської ради проводилися кожні три роки. Право голосу мали громадяни Польщі, яким виповнилося 21 рік.

У цьому періоді мешканці Львова мали певні можливості для участі в управлінні містом, зокрема через громадські об'єднання та партії, які представляли їх інтереси. Проте на практиці участь місцевого населення в управлінні містом була обмеженою, оскільки рішення про управління містом приймалися головним чином центральною владою. З розвитком диктатури в Польщі під керівництвом Юзефа Пілсудського, демократичні права були суттєво обмежені.

Основний документ, який регулював міське самоврядування у Львові у цей період був «Міський статут королівського столичного міста Львова» від 1935 року [10]. Цей статут встановлював організацію та функціонування міської влади, зокрема міської ради, Президента міста та Магістрату, а також регулював багато інших аспектів міського життя, включаючи комунальне господарство, дорожнє господарство, культуру, освіту та охорону здоров'я.

Основні зміни в порівнянні зі статутом міста від 1870 року полягали в тому, що було змінено структуру та функції міської влади. Насамперед, суттєво розширено поняття члена громади міста. Так, відповідно до статуту членами громади міста Львова визначалися мешканці міста, які мали громадянство Речі Посполитої Польщі, які стало проживають в місті не менше року. Кількість депутатів міської ради залишилася незмінною – 100 депутатів. Виборче право належало до членів громади, яким виповнилося 24 роки і які вмiли писати та читати польською. Натомість, обраним до складу міської ради мiг бути член громади, який мав право голосу та якому виповнилося 30 років. Як бачимо, статут мiстив дискримінаційну норму щодо українців та євреїв та представників інших національних меншин тогочасного Львова. Також в Статуті описано категорії посад, які не можна було поєднувати із статусом депутата, а саме: службовці уряду воєводського, поліції, а також працівники Магістрату та інших установ та підприємств, засновником яких була міська рада.

Каденція міської ради тривала 5 років. В частині забезпечення участі мешканців в управлінні місто є норма, яка зобов'язувала Магістрат оприлюднювати проєкт міського бюджету, а мешканці могли подавати свої зауваження та пропозиції, які мали бути розглянуті.

Загалом треба зазначити, що порівняно із Статутом 1870 року, міське самоврядування було суттєво узалежнено від центральної влади. До прикладу

вимоги затверджувати бюджет міста із державним відділом нагляду чи зобов'язання міської ради погоджувати вибір Президента міста із міністром внутрішніх справ. Також міністр внутрішніх справ Речі Посполитої мав право розпустити міську раду Львова.

Статут міста Львова діяв до вересня 1939 року, коли Львів був захоплений радянськими військами та увійшов в буремні часи Другої світової війни і до складу УРСР після її завершення.

Висновки. Місцеве самоврядування є невід'ємною частиною історії Львова та характеризує його успіх на різних історичних етапах. Історичний процес становлення участі громадян в місцевому самоврядуванні цілком релевантний до тогочасних загальноєвропейських тенденцій та політико-філософським трактуванням. До деяких практик управління містом середини 19 століття ми повертаємося на початку 21. До прикладу, визначення поняття «конфлікту інтересів», відкритість засідань міської ради чи громадське обговорення бюджету міста, тощо.

Активність жителів в запровадженні демократичних звичаїв врядування спроможне розв'язати низку складних проблем в різних сферах суспільства, які виникають перед державою та суспільством. Знання і аналіз історичних подій та досвіду слугуватиме можливості сучасникам в ретроспективі виокремити ключові пріоритети та напрями подальшої співпраці мешканців з органами місцевого самоврядування, і що не менш важливо, це можливість уникнення тих самих помилок на відповідному етапі історичного розвитку.

Література:

1. *Історія Львова в документах і матеріалах: збірник документів і матеріалів.* (1986). / Упорядн.: У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський, О. А. Кірсанова, Я. С. Лялька, Ф. І. Стеблій, С. М. Трусевич, Л. С. Федоришин. Ред. кол.: М. В. Брик (відп. ред.), Н. Ф. Врадій, Я. Д. Ісаєвич, С. А. Макарчук, Л. М. Мінаєва, Ф. І. Стеблій (заст. відп. ред.), М. П. Тесленко. АН Української РСР. Інститут суспільних наук; Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові; Державний архів Львівської області. Наукова думка, 424.
2. Шиян, О. (2021). *Де насправді зародився Львів?* https://zaxid.net/istoriya_lvova_novi_znahidki_arheologiv_rezultati_rozkopok_n1528836
3. Лозинський, Р. (2005). *Етнічний склад населення Львова.* Львівський національний університет ім. І. Франка. 358.
4. Гошко, Т. Д. (2002). *Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI — початок XVII ст.).* Львів: Афіша, 255.
5. Заяць, О. (2012). *Громадяни Львова XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження.* Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. 77.
6. Mochnacki, Edmund (1896). *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895.* Lwow: z drukarni W. A. Szyjkowskiego, nakł. Gminy Król. Stoł. Miasta Lwowa, 88, 98.

7. STATUT król. stół. miasta LWOWA. Ustawa., z dnia 14. października 1870. nadany. WE LWOWIE. Nakładem Karolr. Wilda. 1871. 4.

8. Glabiński, Stanisław (1890). Waluta w Austry i dazenie do jej reformy. Lwow: Nakładem Redakoyi „PRZEGL SAD J ADM.” Czcionkami Drukarni Ludowej, 11.

9. Муниципальный акт королівської комуни. стил. місто Львів. [Municipal Act of the Royal Commune]. Львів: онкл. Королівська комуна. Таблиця. Міста, [1935] (Lwów: Druk. Mieszcząńska). <https://polona.pl/item/ustawa-miejska-gminy-krol-stol-miasta-lwowa,NzA1NzY5Njk/2/#info:metadata>

10. Інформаційний портал депутатів Львівської міської ради. <https://www.lvivrada.gov.ua/component/k2/item/297-deputaty-lvivskoi-miskoi-rady-2-sklykannia-1994-1998>

11. Когут, І. (2008). Специфіка розвитку і функціонування публічної влади у Львові в Австрійську добу. *Ефективність державного управління*, 215-223.

12. Лукашевський, Ю. (2022). Нормативно-правові засади участі мешканців у місцевому самоврядуванні. *Актуальні питання у сучасній науці*, (3 (3)).

References:

1. *Istoriia Lvova v dokumentakh i materialakh: zbirnyk dokumentiv i materialiv. [History of Lviv in documents and materials: a collection of documents and materials]*. (1986). / Uporiadn.: U. Ya. Yedlinska, Ya. D. Isaievych, O. A. Kupchynskyi, O. A. Kirsanova, Ya. S. Lialka, F. I. Steblii, S. M. Trusevych, L. S. Fedoryshyn. Red. kol.: M. V. Bryk (vidp. red.), N. F. Vradii, Ya. D. Isaievych, S. A. Makarchuk, L. M. Minaieva, F. I. Steblii (zast. vidp. red.), M. P. Teslenko. AN Ukrainkoi RSR. Instytut suspilnykh nauk; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv URSR u m. Lvovi; Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. Naukova dumka, 424.

2. Shyian, O. (2021). *De naspravdi zarodyvsia Lviv? [Where was Lviv actually born?]*. https://zaxid.net/istoriya_lvova_novi_znahidki_arheologiv_rezultati_rozkopok_n1528836

3. Lozynskyi, R. (2005). *Etnichni sklad naseleattia Lvova. [Ethnic composition of Lviv's population]*. Lvivskiyi natsionalnyi universytet im. I. Franka. 358.

4. Hoshko, T. D. (2002). *Narysy z istorii mahdeburzkoho prava v Ukraini (XVI — pochatok XVII st.). [Essays on the history of Magdeburg law in Ukraine (XVI - early XVII centuries)]*. Lviv: Afisha, 255 .

5. Zaiats, O. (2012). *Hromadiany Lvova XIV–XVIII st.: pravovyi status, sklad, pokhodzhennia. [Citizens of Lviv of the XIV-XVIII centuries: legal status, composition, origin]*. Lviv: Instytut ukrainkoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. 77.

6. Mochnacki, Edmund (1896). *Miasto Lwów w okresie samorządu 1870-1895. [The City of Lviv in the Period of Self-Government 1870-1895.]*. Lwow: z drukarni W. A. Szyjkowskiego, nakł. Gminy Król. Stoł. Miasta Lwowa, 88, 98.

7. STATUT król. stół. miasta LWOWA. Ustawa., z dnia 14. października 1870. nadany. WE LWOWIE. Nakładem Karolr. Wilda. 1871. 4.

8. Glabiński, Stanisław (1890). Waluta w Austry i dazenie do jej reformy. Lwow: Nakładem Redakoyi „PRZEGL SAD J ADM.” Czcionkami Drukarni Ludowej, 11.

9. Munitsypalny akt korolivskoi komuny. stil. misto Lviv. Lviv: онкл. Korolivska komuna. Tablytsia. Mista, [1935] (Lwów: Druk. Mieszcząńska). <https://polona.pl/item/ustawa-miejska-gminy-krol-stol-miasta-lwowa,NzA1NzY5Njk/2/#info:metadata>

10. Informatsiinyi portal deputativ Lvivskoi miskoi rady. [Information portal of Lviv city council deputies]. <https://www.lvivrada.gov.ua/component/k2/item/297-deputaty-lvivskoi-miskoi-rady-2-sklykannia-1994-1998>

11. Kohut, I. (2008). Spetsyfyka rozvytku i funktsionuvannia publichnoi vlady u Lvovi v Avstriisku dobu. [Specifics of the Development and Functioning of Public Power in Lviv in the Austrian Era]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, 215-223.

12. Lukashevskyy, Yu. (2022). Normatyvno-pravovi zasady uchasti meshkantsiv u mistsevomu samovriaduvanni. [Regulatory and legal framework for residents' participation in local self-government]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi*, (3 (3)).

УДК 351(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-217-227](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-217-227)

Лукашук Любов Сергіївна аспірант кафедри публічного управління та права, КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (056) 732-48-48, <https://orcid.org/0000-0003-1076-2984>

НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ УКРАЇНИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Анотація. У статті визначено сутність та роль інформаційного (цифрового) механізму публічного управління у розвитку регіонів України в умовах євроінтеграції. Метою є визначення ефективних напрямів трансформацій інформаційного механізму на рівні регіонів та громад України в сучасних умовах євроінтеграції. У дослідженні обґрунтовано сутність процесів цифровізації та інформаційної складової публічного управління в Україні на різних рівнях. Наведено практичні приклади реалізації інформаційного механізму на регіональному рівні та на рівні місцевого самоврядування в довоєнний період та впродовж війни (проекти та програми EU4DigitalUA, EGAP, Громада 4.0, Digital Europe, Connecting Europe Facility, U-LEAD з Європою), що надало змогу визначити можливості розвитку та трансформації окремих елементів та напрямів механізму. У результатах дослідження запропоновано напрями трансформації інформаційного механізму України на регіональному рівні, які стосуються сфери законодавства про цифровізацію (забезпечити подальшу адаптацію законодавства у сфері цифровізації нормам і вимогам європейського цифрового ринку), сфери цифрових комунікацій (збільшити кількість наданих електронних послуг, в тому числі через смартфон та мобільний додаток «Портал Дія» із застосуванням інтегрованої системи електронної ідентифікації ID.GOV.UA), сфери цифрової інфраструктури (забезпечити цільове фінансування поширення Інтернету в державних установах, соціальних закладах та запровадити відкриті Wi-Fi зони у приміщеннях таких установ), сфери цифрової трансформації громад (забезпечити розвиток платформ та офіційних порталів органів, порталів відкритих даних місцевого самоврядування, геопорталів для доступу та участі громадян у формуванні управлінських рішень), сфери кібербезпеки (забезпечити розвиток потенціалу кібербезпеки через співробітництво з міжнародними партнерами та

громадянським суспільством). У висновках надано перспективи подальших розвідок у покращенні інформаційного механізму на рівні регіонів, міст та територіальних громад.

Ключові слова: інформаційний механізм, трансформація, регіон, євроінтеграція

Lukashuk Liubov Serhiivna Graduate student of the department of public management and law, Communal Institution of Higher Education “Dnipro Academy of Continuing Education” of Dnipropetrovsk Regional Council, Volodymyr Antonovych St., 70, Dnipro, 49006, tel.: (056) 732-48-48, <https://orcid.org/0000-0003-1076-2984>

DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF THE UKRANIAN INFORMATION MECHANISM AT THE REGIONAL LEVEL

Abstract. The article defines the essence and role of the information mechanism of public administration in the development of the regions of Ukraine in the conditions of European integration. The goal is to determine the effective directions of information mechanism transformations at the level of regions and communities of Ukraine in modern conditions of European integration. The essence of digitalization processes and the informational component of public administration in Ukraine at different levels is substantiated in the research. Practical examples of the implementation of the information mechanism at the regional level and at the level of local self-government in the pre-war period and during the war (projects and programs EU4DigitalUA, EGAP, Community 4.0, Digital Europe, Connecting Europe Facility, U-LEAD with Europe) are given, which made it possible to identify opportunities development and transformation of individual elements and directions of the mechanism. In the results of the study, directions for the transformation of the information mechanism of Ukraine at the regional level are proposed, which relate to the field of digitalization legislation (to ensure further adaptation of legislation in the field of digitalization to the norms and requirements of the European digital market), the field of digital communications (to increase the number of electronic services provided, including through a smartphone and the mobile application «Portal Diya» with the use of the integrated electronic identification system ID.GOV.UA), the sphere of digital infrastructure (to provide targeted funding for the spread of the Internet in state institutions, social institutions and introduce open Wi-Fi zones in the premises of such institutions), the sphere of digital transformation of communities (to ensure the development of platforms and official portals of bodies, open data portals of local self-government, geoportals for access and

participation of citizens in the formation of management decisions), the field of cyber security (to ensure the development of cyber security potential through cooperation with international partners and civil society). The conclusions provide prospects for further investigations in improving the information mechanism at the level of regions, cities and territorial communities.

Keywords: information mechanism, transformation, region, digitization European integration

Постановка проблеми. Цифрова трансформація на рівні регіонів має великий вплив на розвиток країни загалом та залишається пріоритетним напрямом державних ініціатив із побудови цифрової держави. В умовах військових дій забезпечення безперебійного, безпечного доступу громадян до цифрових послуг, а також розвитку регіональних громад на засадах цифровізації є першочерговим завданням держави. У процесі цифрової трансформації регіонів досягнуто низку цілей післявоєнного розвитку регіонів, серед яких: поширення спільних програм та проектів з країнами-партнерами для забезпечення безперебійності, доступності, ефективності та безпеки надання державних послуг, створення регіональних планів розвитку, сфокусованих на регіональній специфіці та можливостях громад з подальшою державною інтеграцією рішень та дисемінацією кращих практик з метою подолання нерівномірного розвитку регіонів. Актуальним залишається розробка напрямів інформаційного механізму за умов євроінтеграційних перетворень та післявоєнної відбудови. Також, наявний регіональний потенціал стикається з низкою перешкод та бар'єрів, спричинених воєнними діями, що ставлять під загрозу національну безпеку та можливості подальшого розвитку, відбувається зміщення пріоритетних напрямів, посилення дефіциту кваліфікованих кадрів, дефіцит бюджетних коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних вчених працюють над розвитком механізмів публічного управління на рівні регіонів та громад: Антонова Л. [1], Гавриченко Д. [1], Жовнірчик Я. [2], Кропівницький В. [1], Орлова Н. [3-4], Прімуш Р. [1], які в своїх трудах визначили концептуальні засади державної політики на регіональному рівні, основних механізмів її реалізації. Але євроінтеграція додала потужний поштовх у трансформацію багатьох з публічних механізмів, зокрема інформаційного механізму на регіональному рівні, який потребує подальших досліджень та удосконалень.

Метою статті є визначення ефективних напрямів трансформацій інформаційного (цифрового) механізму на рівні регіонів та громад України в сучасних умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Успішний процес цифровізації України забезпечує зворотній діалог влади і суспільства, розширяє можливості і сфери електронної комерції та відкриває стратегічні перспективи на євроінтеграційному напрямі. Довоєнний процес цифрової трансформації регіонів характеризувався відсутністю кваліфікованих спеціалістів та цифрових лідерів, наявністю бюрократії між органами місцевого самоврядування та центральними органами влади, а також поширенням успішного досвіду цифрового розвитку громад.

Під час воєнного стану в Україні у 2022 році діджиталізація сприяла стійкості держави, забезпечуючи безперебійне функціонування уряду, попри труднощі. Нині 95% усіх взаємодій із державою не потребують безпосереднього контакту громадян з чиновниками, процеси відбуваються автоматично. Серед нових сервісів, запроваджених Міністерством цифрової трансформації за 2022 рік, можна зазначити розробку проєкту «Ворог», можливість реєстрації пошкодженого майна, виплати соціальних нарахувань безробітним та внутрішньо переміщеним особам, продаж військових облігацій, розробка цифрової іпотеки «Оселя», а також розробка нових цифрових послуг та пошук партнерів для співробітництва в додатку Дія. Так, протягом 2022 року у застосунку Дія зареєстровано 6 мільйонів нових користувачів, розроблено 16 нових послуг та 3 цифрові документи у застосунку Дія, впроваджено 39 нових послуг на порталі та у застосунку Дія, направлено більше 300 тис. заяв про пошкоджене майно, оформлено 1,4 млн. заяв про соціальні виплати для внутрішньо переміщених осіб та безробітним. На порталі «Ворог» протягом 2022 року зареєструвалось 438 тис. користувачів. Направлено 24 тис. заяв через застосунок «Оселя». Економіка України отримала 211 млн. грн. підтримки завдяки купівлі через цифровий контент 212 тис. облігацій. При цьому акцент Міністерства цифрової трансформації було спрямовано на побудову базової інтернет-інфраструктури для закладання основи подальшого цифрового розвитку.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну піддало ризику реформаційні процеси, серед яких опинилась і реформа місцевого самоврядування. Проте, попри складні умови дефіциту бюджету, зміщення фокусів уваги та нестачі кадрів, громади продовжують запускати процеси цифровізації на місцях. Дотримання громадами пріоритету на побудову цифрової держави стало важливим фактором забезпечення стійкості під час війни як на місцевому, так і на державному рівнях [5].

З 2019 року Міністерство цифрової трансформації України консолідує зусилля профільних міністерств, органів влади на місцях та громадськості щодо розвитку діджиталізації у громадах.

Міністерством цифрової трансформації запущено маркетплейс цифрових продуктів та рішень для громад. Маркетплейс втілений за підтримки Програми EGAP, що фінансується Швейцарією і реалізується Фондом Східна Європа. Маркетплейс – це каталог цифрових продуктів та рішень для громад, який дозволяє шукати цифрові рішення і обирати найоптимальніший варіант. Портал є майданчиком для співпраці регіональних команд цифрової трансформації, громад, бізнесу, громадських організацій та розробників рішень, що сприяють розвитку цифровізації країни.

Компанії-розробники зможуть розміщувати свої пропозиції програмного забезпечення, IT-продуктів та інструментів цифровізації. А команди цифрової трансформації та громади зможуть придбати на маркетплейсі рішення та втілювати їх для ефективної цифрової трансформації. Для компанії додавання цифрового продукту на сайт займає до 10 хвилин. На порталі є змога вказати послуги за галузями (наприклад, освіта, медицина, транспорт) та використати відповідні теги, є зручна система фільтрів. Реєстрація компанії на маркетплейсі – це можливість посилити репутацію бренду та розповісти всій країні про свої цифрові розробки [6].

Програма «Громада 4.0» допомагає лідерам цифрової трансформації сформулювати концепції і запустити диджитал-проекти, засновані на поточних потребах мешканців та органів влади громад. Програма передбачає висвітлення тем цифрової економіки, розвитку диджитал-навичок, розбудови цифрової інфраструктури в громадах, диджиталізацію публічних послуг, використання вже наявних технологій та розробку нових рішень задля посилення стійкості, оптимізації цифрових процесів і впровадження інновацій, які сприятимуть відновленню і відбудові країни. «Громада 4.0» є для українських громад одним з інструментів відновлення та економічного зростання у післявоєнний час [5].

Наразі в рамках проекту EU4DigitalUA починається розробка Єдиної державної електронної системи дозвільних документів e-Permit, яка цифровізує процедури ліцензування та надання дозволів, подання документів здобувачів ліцензії за допомогою електронних кабінетів. Також завершено розробку сайту «Підтримка paperless» (режим без паперів), покликано швидко інформувати фізичних та юридичних осіб про цифрові державні сервіси.

Важливою є участь України в загальноєвропейській Програмі Digital Europe, яка діятиме до 2027 р. і є частиною «цифрового безвізу» з ЄС. ЄС звільнив Україну від сплати внесків на період 2021-2022 рр. та надав знижку 95% на внески протягом 2023-2027 рр.

Єврокомісія схвалила перші робочі програми на період до 2023 р.: основна (1,38 млрд. євро); кібербезпека (269 млн. євро); забезпечення

функціонування мережі Європейських центрів цифрових інновацій (329 млн. євро). Загалом на фінансування проєктів за доступними для України напрямками передбачено 7,6 млрд. євро.

Міністерство цифрової трансформації спільно з європейськими партнерами опрацьовує можливість приєднання до Програми Connecting Europe Facility (CEF), яка має на меті інвестування 30 млрд. євро у транспортну (близько 23 млрд. євро), енергетичну (5 млрд. євро) та цифрову (2 млрд. євро) інфраструктури Європи на період 2021-2027 рр. У цифровому секторі програми відбувається розробка проєктів щодо безпечних цифрових мереж з високою пропускну здатністю та системи 5G, оцифрування транспортних і енергетичних мереж.

В умовах воєнного стану цифрова трансформація необхідна для забезпечення функціонування інфраструктури, безперебійного доступу до освіти й навчання, надання медичних послуг, покращення кібербезпеки країни загалом та регіонів, територіальних громад зокрема.

При цьому регіональна цифрова трансформація спрямована передусім на забезпечення функціонування інфраструктури, безперебійність доступу до отримання освіти, надання медичних послуг, підвищення кібербезпеки, а також підтримку економічної системи країни.

З урахуванням вищезазначеного виділимо напрями трансформації інформаційного (цифрового) публічного механізму забезпечення регіонального розвитку в умовах євроінтеграції (табл.1).

Таблиця 1

Напрями трансформації публічного інформаційного(цифрового) механізму забезпечення регіонального розвитку в умовах євроінтеграції

Ознака	Напрями
У сфері законодавства про цифровізацію	Забезпечити подальшу адаптацію законодавства у сфері цифровізації нормам і вимогам європейського цифрового ринку та сформувати законодавчо-правові умови для підвищення рівня безпеки і захисту даних споживачів згідно з директивами ЄС Запровадити пакет пропозицій оновленої політичної ініціативи ЄС - Плану дій цифрової освіти (2021-2027рр.). Поширити впровадження системи електронного уряду та удосконалити його функціонування з урахуванням найкращих європейських практик, досвіду електронного уряду ЄС. Створити необхідні умови для приєднання до Програми Connecting Europe Facility (CEF).
У сфері цифрових комунікацій	Збільшити кількість наданих електронних послуг, в тому числі через смартфон та мобільний додаток “Портал Дія” із застосуванням інтегрованої системи електронної ідентифікації ID.GOV.UA. Забезпечити електронну взаємодію між електронними реєстрами та розвиток системи електронного документообігу.

У сфері цифрової інфраструктури	<p>Забезпечити безперешкодний доступ до високошвидкісного Інтернету всіх населених пунктів.</p> <p>Забезпечити цільове фінансування поширення Інтернету в державних установах, соціальних закладах та запровадити відкриті Wi-Fi зони у приміщеннях таких установ.</p> <p>Впровадити використання систем відеоспостереження для створення загальнодержавної мережі фіксації подій та природних явищ.</p> <p>Забезпечити покриття мобільним зв'язком міжнародних державних транспортних коридорів.</p>
У сфері цифрової трансформації громад	<p>Створити та оновити сервіси, що найбільше сприяють адаптації населення до викликів війни.</p> <p>Забезпечити розвиток платформ та офіційних порталів органів, порталів відкритих даних місцевого самоврядування, геопорталів для доступу та участі громадян у формуванні управлінських рішень.</p>
У сфері кібербезпеки	<p>Вчасно і правильно реагувати на кібератаки, користуючись основоположними правами людини та громадянина у кіберпросторі.</p> <p>Забезпечити розвиток потенціалу кібербезпеки через співробітництво з міжнародними партнерами та громадянським суспільством.</p> <p>Удосконалити систему правового забезпечення боротьби з кіберзагрозами з урахуванням директиви ЄС щодо мережевої та інформаційної безпеки та нових правил Закону про кібербезпеку ЄС (вересень 2022р.).</p>

Для розвитку цифрової сфери реалізації регіональної політики в рамках стратегії регіонального розвитку необхідним є продовжити роботу над створенням національної системи обрахунку і подальшої цифровізації економічних процесів за участю уряду, бізнесу та представників громадянського суспільства. З цією метою доцільним є:

1. Забезпечити подальшу адаптацію законодавства у сфері цифровізації нормам і вимогам європейського цифрового ринку, насамперед щодо електронної ідентифікації та транзакцій, платіжних систем та електронних платежів, захисту прав інтелектуальної власності, кібербезпеки та захисту персональних даних.

2. З метою забезпечення фіксованим широкосмуговим доступом до Інтернету, максимального покриття території України якісним мобільним зв'язком рівня 4G затвердити Стратегію широкосмугового доступу до Інтернету.

3. Для нівелювання нерівності, подолання бар'єрів у цифровій освіті, підвищення рівня цифрової грамотності населення запровадити у процесі цифровізації пакет пропозицій оновленої політичної ініціативи ЄС - Плану дій цифрової освіти (2021-2027 рр.).

4. Поширити з урахуванням найкращих європейських практик, досвіду електронного уряду ЄС впровадження системи електронного уряду та удосконалити його функціонування.

5. Створити необхідні умови для приєднання до Програми Connecting Europe Facility (CEF) за напрямом розвитку цифрової інфраструктури, що сприятиме отриманню фінансової підтримки вітчизняних проектів.

6. Забезпечити сумісність та технічну спроможність національних систем ідентифікації електронних підписів із європейською для спрощення отримання українцями е-послуг за кордоном, взаємного визнання електронних довірчих послуг, гарантування їх достовірності для інституцій та компаній в ЄС.

7. Сформувати законодавчо-правові умови для захисту даних споживачів та підвищення рівня безпеки згідно з вимогами і директивами ЄС.

8. Сприяти збільшенню інвестицій у сектор інформаційно-комунікаційних технологій шляхом стимулювання бізнесу до акумулювання інвестицій та оптимізації системи державного фінансування [7].

Головними завданнями трансформації інформаційного публічного механізму забезпечення регіонального розвитку у сфері цифрових комунікацій є: проведення реінжинірингу публічних послуг; удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує механізм надання публічних послуг, та забезпечення їх впровадження через Єдиний державний веб-портал електронних послуг «Портал Дія»; забезпечення електронної взаємодії між національними реєстрами, реєстрами органів місцевого самоврядування, а також іншими електронними інформаційними ресурсами із синхронною швидкістю передачі даних не менше 100 Мбіт/с з дотриманням вимог щодо кібербезпеки; забезпечення пріоритетного впровадження та розвиток системи електронного документообігу; впровадження та поширення в регіонах інтегрованої системи електронної ідентифікації «ID.GOV.UA»; забезпечення переведення пріоритетних публічних послуг, у тому числі відкритих даних та інструментів електронної демократії, в електронну форму; створення програмного забезпечення для доступу осіб з порушенням зору до україномовної текстової інформації на моніторі комп'ютера або дисплеї мобільного телефону (на основі [7]).

У сфері цифрової інфраструктури серед головних напрямів трансформації інформаційного публічного механізму забезпечення можна виділити: створити умови для ринкової конкуренції між провайдерами; підключення до широкопasmового Інтернету із швидкістю від 100 Мбіт/с 100% соціальних закладів та державних установ до грудня 2023 року; запровадити у регіонах з низьким рівнем покриття мобільним зв'язком та Інтернетом механізми зменшення витрат операторів; сприяти операторам в оформленні

дозволів на розміщення телекомунікаційного обладнання, прокладення мереж, відведення земельних ділянок для розміщення радіовеж, тощо.

Цифрова трансформація громад – є одним із пріоритетних напрямків швейцарсько-української Програми EGAP. Дослідження, здійснене Міністерством цифрової трансформації за підтримки Інституту Маліка (Швейцарія) показало три проблеми, які стоять на шляху цифровізації громад в Україні:

людський фактор – відсутність спеціалістів на місцях, які вміють та мають можливість працювати в цифровій трансформації. Для пошуку цифрових лідерів у громадах Міністерство співпрацює з громадською організацією «Lift: Digital», яка повністю сфокусувалася на пошуку цифрових трансформаторів у регіонах. «Lift: Digital» відкриває можливості для проєктних менеджерів, менеджерів із комунікацій, менеджерів із розвитку, аналітиків, графічних дизайнерів, мережових адміністраторів та інших фахівців. Проєкт допомагатиме людям, які хочуть знайти роботу у сфері цифрових трансформацій, пропонуючи їм посади;

забюрократизована комунікація між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування. Відповідно її вирішення полягає у спрощенні процесів або взагалі у відмові від тих із них, які виявляться необов'язковими. За підтримки Програми «U-LEAD з Європою» зараз Міністерство цифрової трансформації досліджує потреби в цифровізації у 125 громадах. Це допоможе краще зрозуміти стан справ на місцях;

комунікація успішних кейсів – досвід проєкту «Digital Cherkasy». За чотири місяці діяльності проєктний офіс «Digital Cherkasy» був залучений до розробок стратегії цифрової трансформації області, концепції цифрової грамотності області та міста, а також до низки пілотних проєктів (підключення безоплатного швидкісного Wi-Fi в лікарнях, впровадження телемедицини, віртуальні тури найбільш популярними туристичними місцями спільно з Google). У навчальному напрямку завдяки цифровим технологіям у Черкасах реалізується проєкт безпечної школи для дітей з особливими потребами. На фінальному етапі знаходиться погодження концепту проєкту «Smart вулиці».

Громада повинна мати змогу використовувати цифрові технології, які стосуються стандартів, безпеки, технічних та технологічних можливостей. Використання цифрових інструментів для якісної взаємодії органів влади з мешканцями підвищує прозорість процесів управління та довіру до влади. Саме тому спільно з громадами впроваджуються шаблонні проєкти (мобільні валізки для центрів надання адміністративних послуг, система IVR, електронні щоденники та журнали, Центри активності та інструменти е-демократії). Таким чином, громада отримує повний комплекс: необхідну нормативну базу,

інформаційну кампанію та власне покроковий механізм впровадження та подальшого використання цього сервісу.

Загалом можна виділити 6 напрямків для цифровізації громад: розвиток швидкісного інтернету, розвиток ЦНАП, Paperless (електронний документообіг), Цифрова освіта, створення візитівки області та надання е-послуг [8].

Висновки. Процеси цифровізації тривають, інтеграція України до єдиного цифрового ринку з ЄС є логічним продовженням державних реформ, які країна активно впроваджує останніми роками в рамках Угоди про асоціацію. Завдяки інтенсифікації співробітництва з ЄС Україні вдалося розширити доступ до online-ринків та е-послуг країн Європи, усунувши адміністративні бар'єри, розвинувши електронне врядування. Водночас, актуальним є забезпечення технічної спроможності та сумісності цифрових систем, покращення доступу громадян до високошвидкісного Інтернету, отримання якісних online-послуг та покращення цифрових навичок.

Головними завданнями в напрямку посилення спроможності регіонів та міст залишаються механізми забезпечення прозорості та ефективності місцевої влади. Фокус публічних інформаційних механізмів полягає у створенні та оновленні сервісів, що найбільше сприяють адаптації населення до викликів війни, у створенні додаткових сервісів та інформаційних сторінок для внутрішньо переміщених осіб, у забезпеченні розвитку платформ та офіційних порталів органів, порталів відкритих даних місцевого самоврядування та геопорталів.

Література:

1. Antonova L., Havrychenko D., Primush R., Kropyvnytskyi V., Tohobytska V. Modern Aspects of SMART-Management of the Region in the Context of the Development of Public Administration. *IJCSNS. International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22. №5, pp. 469-474.
2. Антонова Л.В., Жовнірчик Я.Ф Роль інституту префекта та префектур у забезпеченні спроможності територіальних громад в Україні. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2021. Вип.1. С. 190–215.
3. Орлова Н. Державна регіональна політики України в умовах реформування. Проблеми та перспективи розвитку державного управління в умовах реформування: [колективна монографія] / Заг. ред. Чечель А.О., Хлобистов Є.В. – Бельсько-Бяла (Польща): Вища школа економіки та гуманітаристики, 2017. – 493 с. (розділ 3.1).
4. Орлова Н.С. Реалізація механізмів публічного управління на рівні регіонів та територіальних громад в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2023. №4. <https://www.nauka.com.ua/index.php/dy/article/view/1394/1404>
5. Час диджитальних змін: нова можливість для цифровізації українських громад. <https://decentralization.gov.ua/en/news/16062>

6. Маркетплейс цифрових рішень для громад від Мінцифри - як бізнес може додати свої розробки. <https://thedigital.gov.ua/news/marketpleys-tsifrovikh-rishen-dlya-gromad-vid-mintsifri-yak-biznes-mozhe-dodati-svoi-rozrobki>

7. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf

8. Між безпекою та прозорістю: дослідження роботи міських рад під час війни. <https://ti-ukraine.org/news/mizh-bezpekoyu-ta-prozoristyuu-doslidzhennya-roboty-miskykh-rad-pid-chas-vijny/>

References:

1. Antonova, L., Havrychenko, D., Primush, R., Kropyvnytskyi, V., & Tohobytska, V. (2022). Modern Aspects of SMART-Management of the Region in the Context of the Development of Public Administration. *IJCSNS. International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(5), 469-474 [in English].

2. Antonova, L.V., Zhovnrchyk, Ya.F (2021). Rol instytutu prefekta ta prefektur u zabezpechenni spromozhnosti terytorialnykh hromad v Ukraini [The role of the prefect's institute and prefectures in ensuring the capacity of territorial communities in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public administration and regional development*, 1, 190-215 [in Ukrainian].

3. Orlova, N. (2017). Derzhavna rehionalna polityky Ukrainy v umovakh reformuvannia [State regional policies of Ukraine in the conditions of reform]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku derzhavnoho upravlinnia v umovakh reformuvannia – Problems and prospects for the development of public administration in the conditions of reform* (rozdil 3.1). Belsko-Biala: Vyscha shkola ekonomiky ta humanitarystyky [in Ukrainian].

4. Orlova, N.S. (2023). Realizatsiia mekhanizmiv publichnoho upravlinnia na rivni rehioniv ta terytorialnykh hromad v Ukraini [Implementation of public management mechanisms at the level of regions and territorial communities in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and development*, 4. Retrieved from <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/1394/1404> [in Ukrainian].

5. Chas dydzhytalnykh zmin: nova mozhlyvist dlia tsyfrovizatsii ukrainskykh hromad [The time of digital changes: a new opportunity for digitalization of Ukrainian communities]. *decentralization.gov.ua*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/en/news/16062> [in Ukrainian].

6. Marketpleis tsyfrovyykh rishen dlia hromad vid Mintsyfry - yak biznes mozhe dodaty svoi rozrobky [Marketplace of digital solutions for communities from the Ministry of Digital - how businesses can add their developments]. *thedigital.gov.ua*. Retrieved from <https://thedigital.gov.ua/news/marketpleys-tsifrovikh-rishen-dlya-gromad-vid-mintsifri-yak-biznes-mozhe-dodati-svoi-rozrobki> [in Ukrainian].

7. Ukraina na shliakhu do YeS: realii i perspektyvy [Ukraine on the way to the EU: realities and prospects]. *razumkov.org.ua*. Retrieved from https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf [in Ukrainian].

8. Mizh bezpekoiu ta prozoristiu: doslidzhennia roboty miskykh rad pid chas viiny [Between security and transparency: a study of the work of city councils during the war]. *ti-ukraine.org*. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/news/mizh-bezpekoyu-ta-prozoristyuu-doslidzhennya-roboty-miskykh-rad-pid-chas-vijny/> [in Ukrainian].

УДК 352.07

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-228-241](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-228-241)

Прокопенко Наталія Іванівна старший викладач, кафедра геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (095)149-29-49, <https://orcid.org/0000-0001-5046-6122>.

Лазарева Алла Олексіївна кандидат філософських наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Навчально-науковий інститут гуманітарних наук, Національний університет "Одеська політехніка", пр. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (098)505-94-14, <https://orcid.org/0000-0002-7817-2481>.

Мунтян Лілія Яківна кандидат технічних наук, доцент кафедри гігієни, соціальної медицини, громадського здоров'я та медичної інформатики, Навчально-науковий медичний інститут, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. 68 Десантників 10, м. Миколаїв, 54000, тел.: (097)237-70-24, <https://orcid.org/0000-0001-8456-4564>.

РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація. Децентралізація влади в Україні є ефективним знаряддям економічного розвитку завдяки посиленню незалежності місцевого самоврядування та підвищення його активності та позитивно проявила себе у воєнний період. Органи місцевого самоврядування оперативно відреагували на виклики війни, вирішуючи одночасно питання фінансування, соціального захисту, надання публічних послуг тощо. Тому питання спроможності територіальних громад залишається досі відкритим.

Метою статті є дослідження особливостей та механізмів реагування територіальних громад чинної моделі розвитку та реформування місцевого самоврядування в Україні на виклики війни. Для її досягнення було проведено аналіз зовнішнього середовища територіальних громад під час війни, визначено їх основні категорії, що впливає на вибір підходу до розвитку чи відновлення функціонування. Адже, деякі громади, могли здійснювати певні елементи публічного управління дистанційно й не повною мірою. Також було розглянуто реакцію держави на потреби громад та встановлено оперативність прийняття необхідних рішень.

Громада, яка приймає публічну стратегію розвитку, має бути громадянським суспільством чи хоча б впевнено рухатися у цьому напрямі. Це означає, що суспільство (в особі більшості своїх членів) має чітко усвідомлювати свою єдність, розуміти сутність суспільного договору та усвідомлювати факт, що кожен член суспільства, ким би він не був, впливає на стан суспільства загалом. Отже, проекти розвитку громад мають бути сформовані не лише з урахуванням Плану відновлення України, а й на основі запиту місцевих мешканців. У статті зроблено висновок про необхідність застосування додаткових позабюджетних джерел фінансування на основі розробки проектів місцевого розвитку.

Необхідність ефективного регулювання відносин щодо функціонування громад вимагає чіткого вирішення питання їх категоріювання залежно від їх потреб у відновленні/розвитку та багатьох практичних та теоретичних проблем, а також створення відповідного нового законодавства.

Зазначено, що для відновлення належного рівня розвитку територіальних громад в Україні необхідним є впровадження проектного підходу та активізації джерел фінансування місцевого економічного розвитку як базису місцевого самоврядування, особливо у сільській місцевості, а й поживавити економічні відносини у країні загалом.

Ключові слова: війна, органи місцевого самоврядування, територіальні громади, розвиток, категорії громад, напрями просторового розвитку.

Prokopenko Nataliia Ivanivna Senior Lecturer, Department of Geodesy and Land Management, Sumy National Agrarian University, Herasyima Kondratieva 160 St., Sumy, 40000, 160, tel.: (095)149-29-49, <https://orcid.org/0000-0001-5046-6122>.

Lazareva Alla Oleksiivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work, Educational and Scientific Institute of Humanities, Odesa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044, tel.: (098)505-94-14, <https://orcid.org/0000-0002-7817-2481>.

Muntian Liliia Yakivna Candidate of Sciences of the Department, Associate Professor of the Department of Hygiene, Social Medicine, Public Health and Medical Informatics, Educational and Scientific Medical Institute, Black Sea National University named after Peter Mohyla, 68 Desantnykiv St., 10, Mykolaiv, 54000, tel.: (097)237-70-24, <https://orcid.org/0000-0001-8456-4564>.

DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES DURING THE WAR PERIOD

Abstract. Decentralization of power in Ukraine is an effective tool of economic development thanks to the strengthening of the independence of local

self-government and increasing its activity, and it showed itself positively during the war period. Local self-government bodies promptly responded to the challenges of the war, simultaneously solving issues of financing, social protection, provision of public services, etc. Therefore, the question of the capacity of territorial communities is still open.

The purpose of the article is to study the peculiarities and mechanisms of response of territorial communities of the current model of development and reform of local self-government in Ukraine to the challenges of war. To achieve it, an analysis of the external environment of territorial communities during the war was carried out, their main categories were determined, which affects the choice of an approach to development or restoration of functioning. After all, some communities could carry out certain elements of public administration remotely and not fully. The response of the state to the needs of the communities was also considered and the efficiency of making the necessary decisions was established.

The article concludes about the need to use additional off-budget sources of funding based on the development of local development projects

A community that adopts a public development strategy must be a civil society or at least confidently move in this direction. This means that society (in the person of the majority of its members) must be clearly aware of its unity, understand the essence of the social contract and be aware of the fact that every member of society, whoever he may be, affects the state of society as a whole. Therefore, community development projects should be formed not only taking into account the Recovery Plan of Ukraine, but also based on the request of local residents.

The need for effective regulation of relations regarding the functioning of communities requires a clear solution to the issue of their categorization depending on their needs for restoration/development and many practical and theoretical problems, as well as the creation of appropriate new legislation.

It is noted that in order to restore the proper level of development of territorial communities in Ukraine, it is necessary to implement a project approach and activate sources of funding for local economic development as the basis of local self-government, especially in rural areas, and to revitalize economic relations in the country in general.

Keywords: war, local self-government bodies, territorial communities, development, categories of communities

Постановка проблеми. Територіальні громади й до війни мали багато проблем, пов'язаних з економічною нерівністю приєднаних сіл, безробіттям, занедбаною інфраструктурою, з браком водних ресурсів, забрудненням навколишнього середовища та незадовільними методами утилізації сміття.

Тому питанням інтегрованого системного підходу до місцевого розвитку, посилення конкурентних переваг територій громади на основі природних, матеріальних, фінансових, трудових, соціальних, інтелектуальних ресурсів, які за належної організації та інтеграції, можуть бути використані для вирішення нагальних проблем місцевого розвитку, приділялося достатньо уваги.

До 2022 року йшлося про контекст розвитку територіальних громад у контексті досягнення цілей сталого розвитку України, зокрема сільських територій, їх забезпечення в умовах пандемії COVID-19. При цьому розвиток територіальних громад передбачав такі пріоритетні напрямки: розвиток економіки та наповнення бюджету громади; покращення комунальної інфраструктури; розвиток культури і мистецтва. Спроможність територіальної громади відображає її здатність акумулювати та ефективно використовувати наявні фінансові ресурси, виявляючи та залучаючи їх резерви для забезпечення реалізації поточних потреб, розвитку території та конкурентоспроможності громади у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

24.02.2022 р. змінило пріоритети держави, адже рф здійснила в Україну повномасштабне вторгнення, яке обумовило запровадження правового режиму воєнного стану. Внаслідок адміністративно-територіальної реформи місцеве самоврядування значно посилало свої позиції через децентралізацію та саме воно суттєво впливає й на забезпечення життєдіяльності країни у воєнний період. Внаслідок неоголошеної війни рф у багатьох територіальних громадах через бойові дії було втрачено потенціал, а інші, навпаки – стали дієвим тилом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження розвитку територіальних громад як суб'єктів управління соціально-економічним розвитком присвячені праці таких науковців, як О. Бобровська [3], Т. М. Дерун, О. П. Кочерга [4], М. Д. Балджи, Н. В. Добрава [1], Н.А. Добрянська, Г.В. Вечтомова, Р.А. Добрянський, М. Слюсарчук [2], В. С. Кравців [9], І. З. Сторонянська, Х.Патицька, А. Дуб [8], Я.П. Павлович-Сенета [6] та ін. Недостатня розробленість теоретичних і практичних питань розвитку громад в умовах війни зумовила вибір теми дослідження.

Мета статті – дослідження особливостей та механізмів реагування територіальних громад чинної моделі розвитку та реформування місцевого самоврядування в Україні на виклики війни.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних питань, що потребують розгляду, є визначення місця та ролі територіальних громад в

умовах вітчизняних реалій економічного розвитку та врахування спрямованості реформування системи місцевого самоврядування. Схвалена Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 року Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні закріплює принцип сталого розвитку територій. Він реалізується шляхом закріплення таких основних повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня забезпечення: місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвиток підприємництва); розвитку місцевої інфраструктури, зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення; планування розвитку території громади; розвитку культури та фізичної культури (утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків); обласного рівня - щодо регіонального розвитку; розвитку обласної інфраструктури, насамперед обласних автомобільних доріг, мережі міжрайонних та міжобласних маршрутів транспорту загального користування; розвитку культури, спорту, туризму.

Визначене Конституцією України та іншими законодавчими актами право територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого розвитку в більшості громад залишилося нереалізованим. Таким чином, функціонування територіальних громад на території України характеризувалося такими особливостями: політична невизначеність і нестабільність, зародковий стан політичних відносин на рівні громади; нерозвиненість державного сектора; індивідуалізація та схильність членів громади самостійно вирішувати свої проблеми; низький рівень довіри до органів влади та представників органів місцевого самоврядування, які обираються безпосередньо членами територіальної громади тощо.

Держава надає підтримку таким громадам в інформаційно-просвітницькій, організаційно-методичній та фінансовій формах. Відповідно й територіальні громади отримали додаткові фінансові ресурси, розширені повноваження та прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. Реалізація цих повноважень на основі використання відповідних ресурсів була основою, на якій формувався цілісний потенціал території та забезпечувалося його використання для досягнення розвитку території. Ключовою складовою цілісного потенціалу територіальної громади визначено фінансово-економічний потенціал.

У зв'язку з широкомасштабною військовою агресією рф попередні наукові дослідження у сфері розвитку територіальних громад потребують суттєвого переосмислення. Для суттєвого переформатування місій, бачень,

стратегічних та операційних завдань органів місцевого самоврядування важливий ретельний аналіз поточного соціального та економічного контексту. В умовах війни та післявоєнного періоду в процесі стратегування важливо використовувати такі методи стратегічного аналізу, які б, з одного боку, оцінювали вплив зовнішнього середовища на поточний і перспективний розвиток територіальних громад, а з іншого – визначили б загрози та можливості для такого розвитку. Для комплексної характеристики сукупності найбільш істотних факторів впливу доцільно використовувати метод PEST-аналізу (рис.1).

Таблиця 1.

Чинники зовнішнього середовища територіальних громад в умовах повномасштабної війни

<p>Політичні чинники:</p> <ul style="list-style-type: none"> • широкомасштабна військова агресія РФ, внутрішньополітичні центроорієнтовані процеси та домінування популістських парадигм, політика місцевого економічного розвитку/регіонального лідерства/ конкурентоспроможності; • територіальна невідповідність і виклики управління; загроза інституційній стійкості; • безпеково-мобілізаційний. 	<p>Економічні чинники:</p> <ul style="list-style-type: none"> • значні втрати соціально-економічного потенціалу, деіндустріалізація промислових міст і регіонів, значна руйнація інфраструктури, втрата людського потенціалу внаслідок зовнішньої міграції, зростання безробіття, втрата експортних позицій, переміщення бізнесу з окупованих територій; • обмеженням бюджетних трансфертів під час перших тижнів війни, зниженням податкових доходів, закриттям бізнесів.
<p>Соціально-демографічні чинники:</p> <ul style="list-style-type: none"> • значні міграційні потоки, зниження темпів відтворення населення, прискорення процесів старіння, збільшення частки неповних сімей, висока хвиля патріотизму в українському суспільстві, побудова демократичної політичної нації та громадянського суспільства, які усвідомили свою силу та відповідальність, здатність докорінно змінити подальшу історію України; • вплив інформаційно-психологічних операцій на населення; необхідність надання постійного житла, соціальній інтеграції та працевлаштування ВПО; • потреба у гуманітарній допомозі. 	<p>Технологічні чинники:</p> <ul style="list-style-type: none"> • руйнування критичної інфраструктури, потреба у захисті інфраструктури та необхідності її швидкого відновлення у випадках обстрілів; • реструктуризація енергетичної системи країни в частині збільшення частки «зеленої» енергетики, технології подвійного використання; національна інноваційна політика; • вплив технологічного розвитку на попит на робочу силу, структуру професій і зміст освіти; • посилення цифровізації та її ролі у суспільстві; екологічна катастрофа у місцях ведення бойових дій, велика кількість земель та інфраструктури заміновано.

Джерело: сформовано автором

Війна по-різному вплинула на регіони та муніципалітети, посилила розриви між територіальними громадами, зокрема найбільше зазнали величезних втрат людей і руйнування інфраструктури - південні та східні *регіони*. Миколаївська, Запорізька, Херсонська, Одеська, Донецька та Луганська області, а також Київська, Сумська, Чернігівська та Харківська області. За даними Київської школи економіки за розміром прямих втрат за регіонами у грошовому вимірі (більше 100 \$млн) на лютий 2023 лідирують Черкаська, Львівська, Полтавська, Кіровоградська, Івано-Франківська, Вінницька, Одеська та Житомирська області. Багато руйнувань від бойових дій в містах, які постраждали під час війни найбільше, зокрема Мар'їнка, Маріуполь, Ірпінь, Харків, Чернігів, Северодонецьк, Лисичанськ, Вугледар, Суми, Рубіжне, Ізюм, Миколаїв, Бахмут, Волноваха [5].

Вторгнення поставило значні виклики перед громадами. Саме на місцевому рівні необхідно вирішувати гуманітарні, комунальні, логістичні та міграційні проблеми, відновлювати зруйноване тощо. На функціонування та розвиток внаслідок війни територіальні громади фактично не мали повноцінного фінансового забезпечення. Це пов'язано з тим, що бойові дії спричинили міграцію населення та зупинення бізнесу, й як наслідок – недоотримання доходів місцевих бюджетів через відсутність/зменшення надходжень з податку на доходи фізичних осіб, акцизного податку, земельного податку. Значно зменшилися міжбюджетні трансферти, адже держава спрямовувала всі ресурси на оборону. Відповідно постраждала й соціальна сфера - освіта, медицина та ЖКГ. Тому територіальні громади постали перед питанням збалансування доходів і видатків місцевих бюджетів: скоротити видатки, зокрема й на оплату праці працівникам комунальної сфери, на освіту та ЖКГ чи робити запит громади до центральної чи регіональної влади про пряму фінансову допомогу. Проте, перший варіант рішення не міг бути довготривалим, адже спричинив відтік кадрів з громади у пошуках справедливої оплати праці. Зокрема й недофінансування освіти, медицини, ЖКГ, культури значно зменшило якість надання відповідних послуг.

Уряд та Верховна Рада України за рік війни гнучко реагувала на виклики органів місцевого самоврядування. Зокрема, це рішення, спрямовані на захист жителів, опір окупантам, допомогу постраждалим та ВПО. Було внесено зміни на період дії воєнного стану до бюджетного та податкового законодавства (щодо підтримки бізнесу), земельного законодавства, в сфері освіти, оренди державного та комунального майна, функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, щодо діяльності військових адміністрацій населених пунктів, реформування сфери містобудівної діяльності, щодо удосконалення надання медичної допомоги, врегулювання

відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час війни, оптимізації трудових відносин, створення та функціонування рятувальних служб в громадах, дозволили посадовим особам органів місцевого самоврядування отримувати допомогу, працювати за сумісництвом; надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах загальної середньої освіти, програм комплексного відновлення області, території територіальної громади (її частини) та плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад. У липні 2022 року ВРУ прийнято два важливих рішення для розвитку громад і територій:

Закон №2390 «Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України щодо посилення гнучкості місцевих бюджетів та підвищення оперативності прийняття рішень» - розширено можливості органів місцевого самоврядування використовувати власні кошти.

Закон №2389 «Про внесення змін до Закону України «Про засади державної регіональної політики»» - комплексне удосконалення державної регіональної політики.

У 2023 році ВРУ прийнято законопроект №5742 «Про внесення змін до Закону України «Про співробітництво територіальних громад»» щодо упорядкування окремих питань співробітництва територіальних громад.

Проте, залишаються невирішені питання щодо подальшого процесу децентралізації, оскільки є низка законопроектів, які ще не розглянуто ВРУ (№4298, 6504, 4664, 6319).

Мінреінтеграції відповідно до постанови КМУ від 6 грудня 2022 р. №1364 «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією» регулярно оновлює *перелік* територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (*бойових*) дій або які перебувають у тимчасовій окупації російською федерацією [7], згідно якого виокремлюються території: території, які окуповані російською федерацією, і території, на яких ведуться (велися) бойові дії (території можливих бойових дій і території активних бойових дій) та території, на яких велися бойові дії та які були тимчасово окуповані з 24 лютого 2022 року й на яких бойові дії або тимчасова окупація завершилися. Отже, багато територіальних громад, що зазнали руйнувань від питань розвитку перейшли до аспектів відновлення території, визначаючи рівень збитків та «точки росту». Актуальний статус громад можна побачити на цифровій платформі <https://map.edpomoga.gov.ua/>.

Залежно від статусу території та її ролі у війні, на нашу думку, можна територіальні громади поділити на такі категорії громад, що визначатиме її індивідуальну траєкторію розвитку:

1. Громади, які зазнали окупації й були деокуповані в результаті вдалих контрнаступальних дій України.
2. Громади, які ще перебувають в окупації.
3. Тилові громади, які знаходяться відносно близько від лінії фронту.
4. Тилові громади, які значно віддалені від лінії фронту.

Якщо перша категорія потребує швидких дій щодо відновлення та відродження території, то друга характеризується порушенням прав й свободи людини, неможливістю надання та отримання публічних послуг. За рівнем розвитку відрізняються тилові громади між собою, а не лише громади, які знаходяться у військовій зоні та в тилу. Тилові громади першочерговими завданнями мають: забезпечення чи відновлення досягнутих темпів економічного розвитку територіальної громади; підтримка місцевого бізнесу та населення; розміщення, підтримка і налагодження комунікації з ВПО на території громади; залучення релокованого бізнесу; інтегрування ВПО та релокованого бізнесу в економіку громади. Задля успішного реагування на можливості та загрози територіальні громади потребують довгострокової підтримки й здійснення бенчмаркінгу.

У липні 2022 року набули чинності зміни до Закону України від 05 лютого 2015 року № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики». Ними встановлено необхідність розробки крім загального Плану відновлення України, на рівні громад – місцевих планів, на рівні облдержадміністрацій – проєктів регіональних планів. Відповідно до наслідків руйнувань і за визначеними Кабінетом Міністрів України показниками, громади та території відноситимуться до одного з 4 функціональних типів територій:

1. Території відновлення – громади, мікрорегіони, де велися бойові дії або які були тимчасово окуповані, зазнали руйнувань інфраструктури та житлового фонду, мають різке погіршення розвитку і значне переміщення населення. Тобто це понад 20 % території України.

2. Полюси економічного зростання – території з кращим географічним, економічними, демографічними показниками, порівняно з територіями відновлення. Їх розвиток може позитивно вплинути на інші регіони. Логічно – західна Україна.

3. Території з особливими умовами для розвитку – мають низький соціально-економічний рівень або ж обмеження щодо використання потенціалу території.

4. Території сталого розвитку – громади з соціально-економічним потенціалом, що спроможні до збалансованого розвитку.

Віднесення до певного типу визначатиме конкретні заходи розвитку чи відновлення територій.

Стійкість місцевого самоврядування була законодавчо встановлена Законом України від 12 травня 2022 року 2259-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» з метою досягнення автономії та оперативності ухвалення рішень, забезпечення функціонування територій. Проте залишаються відкритими два напрями: комплексність реформи органів місцевого самоврядування на основі посилення повноважень, ресурсів, проте не відповідальності та відновлення публічної влади на деокупованих територіях. Україні необхідно чітко встановити адекватне співвідношення між національним і місцевим рівнем, особливо у контексті реформи децентралізації, яка активувалася з 2015 року у контексті відновлення та розвитку. Також важливими та невирішеними питаннями є перетворення державних адміністрацій на префектури, що призупинилося, як і надання їм повноважень адміністративного нагляду за делегованим функціоналом. Для відновлення публічного управління у деокупованих громадах доцільно застосовувати інструмент військово-цивільних адміністрацій згідно відповідного Закону України від 03 лютого 2015 року № 141-VIII, а у випадку Автономної Республіки Крим тимчасово не відновлювати самоврядні органи на визначений період.

Держава навіть в умовах повноцінної війни намагається забезпечувати функціонування та розвиток територіальних громад. Так, сталий розвиток громад має базуватися шляхом реалізації програми «Акселератор цифрової стійкості «Громада 4.0»». Адже саме регіональна цифрова трансформація дозволяє надавати необхідні місцевим мешканцям адміністративні послуги, особливо за таких надзвичайних умов як пандемія та війна та є базисом відновлення та відбудови. Саме цифровізація сформує дієве підґрунтя планування, організації, мотивації та контролю у територіальній громаді та перетворить громадян на активних учасників проектів відбудови/розвитку громад на основі їх запитів.

Наразі й у післявоєнний період територіальні громади переформатували спроможність планувати та впроваджувати проекти реконструкції та відновлення, а також відстежувати прогрес. Держава має сформувати механізми національного та регіонального/територіального рівнів (наприклад, цифрову платформу для контролю витрат та отриманих результатів) для підтримки прозорого використання фінансування відновлення, одночасно забезпечуючи довіру до уряду та донорів. Територіальні громади наразі, на другому році війни, перетворилися з гуманітарних координаційних центрів,

хабів гуманітарної допомоги, єдиних інформаційних центрів, гарячих ліній на організації інтеграції ВПО та підтримку релокованих бізнесів, зокрема й за допомогою цифровізації громади. Під час переміщення бізнесів у безпечні місця між громадами навіть була за них велика конкуренція. Так, Львівський департамент з економічної політики застосував фінансову мотивацію залежно від робочих місць, які будуть створені.

Переміщення цивільного населення зі східних регіонів країни в її центральну та західну частини теж потребує уваги з боку органів місцевого самоврядування. Моніторинг ВПО, який необхідно здійснити, базується на встановленні належності такої особи до однієї з груп, що буде визначати подальшу поведінку громади по відношенню до неї: транзитні особи; групи тимчасового перебування та переселенці, орієнтовані на постійну зміну місця проживання. Остання вимагає особливої уваги, адже ця категорія осіб буде впливати на запити громади.

Які уроки винесли територіальні громади та держава? Насамперед, продовження децентралізації, посилення фінансової спроможності громад та відновлення кадрового капіталу, а також зміцнення безпекової складової у житті, підготовка до роботи у надзвичайних ситуаціях і програми спротиву, реалізація політики згуртованості у громадах, активізація представництва громад у соціальних мережах для офіційного інформування населення, інвестування в обладнання комунальних підприємств.

В умовах війни та нестачі бюджетних ресурсів територіальні громади активізують донорську, благодійну та грантову, кредитну діяльність на проектній основі на основі поглиблення роботи з міжнародними організаціями та проектами задля розбудови цивільної інфраструктури територій та відновлення розвитку у повоєнний період. Однак відзначимо, що на місцевому рівні не вирішено питання кредитування, а органи місцевого самоврядування не є учасниками державно-приватного партнерства. Тому цей напрям роботи саме на рівні територіальних громад потребує розгляду та прийняття рішень. Ще є приклади підтримки населених пунктів гуманітарною допомогою від волонтерських організацій, порідненими містами.

Як приклад можна навести результати співпраці між українським урядом, Європейським Союзом та Україною для 333-х громад, що отримали пакети екстреної допомоги від:

- U-LEAD, наприклад шляхом участі у Програмі «U-LEAD з Європою», серед яких:
- Циркунівська сільська рада – допомога у формі у вигляді необхідних інструментів для ліквідації наслідків обстрілів та окупації;

- Корюківська громада - встановлення резервного живлення для об'єктів критичної інфраструктури;
- програма «швидкі ремонти» - включатимуть лагодження дахів, вікон, вхідних і внутрішніх дверей, 112 загальних приміщень і 41 туалетної кімнат, відновлення пошкодженої електрики у 12 відібраних школах;
- 30 цифрових освітніх центрів у Київській, Чернігівській і Миколаївській областях для організації навчання;
- проєкт «Про.Спільноти» - створення не лише безпечного, а й сприятливого для навчання дітей середовища;
- Було отримано допомогу:
 - від благодійного фонду SavED, який опікується відновленням доступу до освіти для дітей з деокупованих і постраждалих від війни громад та на відбудову та оснащення укриттів у школах стали можливими завдяки підтримці партнерів, таких як Європейський Союз та Агенція США з міжнародного розвитку (USAID), ЮНІСЕФ тощо;
 - від Фонду Східна Європа у формі грантів понад 60 громадських організацій задля підтримки інтеграції ВПО;
 - Світового банку – на щомісячну оплату праці вчителів та держслужбовців в середньому по \$200 млн.

Висновки. Децентралізація, розпочата в Україні ще 2014 року, допомогла оперативного відреагувати на виклики війни. Держава наразі має забезпечити максимальну підтримку розвитку територіальних громад залежно від їх категорій. Адже саме спроможні територіальні громади стануть драйверами місцевого економічного розвитку України. Залишаються недоопрацьованими питання фінансової, адміністративної та інституційної спроможності територіальних громад в Україні. Органи місцевого врядування, перебуваючи ще у процесі децентралізації, виконуючи відповідний законодавству функціонал, стикнулися з новими можливостями та загрозами, пов'язані із війною. Адже вони виконували ще й повноваження військового характеру, стосовно територіальної оборони, роботи з переселенцями та релокованого бізнесу, підтримували місцевий бізнес та ЗСУ.

Наразі децентралізацію потрібно остаточно завершити у повоєнний період та побудувати відповідальне місцеве управління, орієнтоване на сталий розвиток громад. Подальшими науковими розвідками мають стати інтегровані напрями проєктів розвитку місцевого самоврядування, зокрема: інтеграція релокованого бізнесу та ВПО у функціонуванні громади; підвищення якості надання публічних послуг на умовах максимальної цифровізації; створення сучасних механізмів організації сталого управління територіальною громадою на основі проєктного підходу; нове будівництво, реконструкція, капітальний

ремонт вулиць, доріг, мостів тощо; формування безпекового середовища громади; забезпечення належного рівня фінансування громади задля розвитку соціальної та комунальної сфер; розробка програм конкурентоздатності та стійкості громади.

Література:

1. Baldzhy M. D., Dobrova N. V. The substantiation of strategic directions of development of territorial communities. *Науковий вісник Полісся* 2018. 3 (15), 43-50.
2. Dobrianska N.A., Vechtomova H.V., Dobrianskyi R.A., Slusarciuc M. United territorial community as a subject of strategic territory development planning *Economic journal Odessa polytechnic university* 2021. 2(16) - DOI: 10.5281/zenodo.4955232
3. Бобровська О.Ю. Розвиток територіальних громад: базові поняття і показники оцінювання Публічне адміністрування: теорія та практика : електрон. зб. наук. пр. / редкол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. – Дніпро: ДРІДУ НАДУ. 2017. 117-125.
4. Дерун Т. М., Кочерга О. П. Цілі сталого розвитку в системі стратегічного планування розвитку територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. 4. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2052> DOI: 10.32702/2307-2156-2021.4.34
5. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf
6. Павлович-Сенета Я.П. Адміністративно-правові передумови для економічного розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах воєнного стану *Аналітично-порівняльне правознавство* 2022. 07. 44-46 DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.42>
7. Про затвердження Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 10 листопада 2022 року. Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25 квітня 2022 року № 75, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 25 квітня 2022 року за № 453/37789
8. Сторонянська І., Патицька Х., Дуб А. Місцевий економічний розвиток у територіальних громадах: антикризові інструменти у воєнний і післявоєнний період. Посібник для органів місцевого самоврядування. – Львів, 2022. 75 с.
9. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

References:

1. Baldzhy, M. D., Dobrova, N. V. (2018). The substantiation of strategic directions of development of territorial communities. *Polissya scientific bulletin*. 3 (15), 43-50.
2. Dobrianska, N.A., Vechtomova, H.V., Dobrianskyi, R.A., Slusarciuc M. (2021). United territorial community as a subject of strategic territory development planning *Economic journal Odessa polytechnic university*. 2(16) - DOI: 10.5281/zenodo.4955232
3. Bobrovska, O.Iu. (2017). Rozvytok terytorialnykh hromad: bazovi poniattia i pokaznyky otsiniuvannya [Development of territorial communities: basic concepts and evaluation indicators] *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka - Public administration: theory and practice*: elektron. zb. nauk. pr. / redkol.: S. M. Serohin (holov. red.) [ta in.]. – Dnipro: DRIDU NADU. 2017. 117-125. [in Ukrainian].

4. Derun, T. M., Kocherha, O. P. (2021). Tsili staloho rozvytku v systemi stratehichnoho planuvannya rozvytku terytorialnykh hromad. [Goals of sustainable development in the system of strategic planning for the development of territorial communities.] *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and development*. 4. – URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2052> DOI: 10.32702/2307-2156-2021.4.34 [in Ukrainian].

5. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinyvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia [Report on the direct damage to the infrastructure from the destruction caused by Russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion] URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf [in Ukrainian].

6. Pavlovysh-Seneta, Ya.P. (2022). Administratyvno-pravovi peredumovy dlia ekonomichnoho rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh voiennoho stanu [Administrative and legal prerequisites for the economic development of united territorial communities under martial law] *Analytical and comparative jurisprudence - Analitychno-porivnialne pravoznavstvo* 07. 44-46. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.42> [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Pereliku terytorialnykh hromad, yaki roztashovani v raioni provedennia voiennykh (boiovykh) dii abo yaki перебувають в тимчасовій окупатії, оточенні (блокуванні) станом на 10 листопада 2022 року. [On approval of the List of territorial communities located in the area of military (combat) operations or under temporary occupation, encirclement (blockade) as of November 10, 2022] Nakaz Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy vid 25 kvitnia 2022 roku № 75, zareiestrovano u Ministerstvi yustytzii Ukrainy 25 kvitnia 2022 roku za № 453/37789 [in Ukrainian].

8. Storonianska, I., Patytska, Kh., Dub, A. (2022). Mistsevyi ekonomichni rozvytok u terytorialnykh hromadakh: antykryzovi instrumenty u voiennyi i pisliavoiennyi period. [Local economic development in territorial communities: anti-crisis tools in the war and post-war period] Posibnyk dlia orhaniv mistsevoho samovriaduvannya. – Lviv, 75 p. [in Ukrainian].

9. Terytorialni hromady v umovakh detsentralizatsii: ryzyky ta mekhanizmy rozvytku (2020). [Territorial communities in conditions of decentralization: risks and mechanisms of development] : monohrafiia / za red. Kravtsiva V. S., Storonianskoi I. Z. - Lviv: DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy, 531 p. (Seriia «Problemy rehionalnoho rozvytku»). [in Ukrainian].

УДК 352.07:332.14-025.27:005.336.4(100+477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-242-258](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-242-258)

Пшенична Тетяна Вікторівна аспірант кафедри соціальної філософії та управління, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061) 228-75-73, <https://orcid.org/0000-0003-3773-094X>

ЗАСТОСУВАННЯ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ В ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА МУНІЦИПАЛІТЕТІВ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті визначено актуальність дослідження концепції кластерів як ефективного засобу місцевого та регіонального розвитку, розглянуто перспективи імплементації кластерного підходу в Україні для розвитку регіонів.

Проаналізовано та узагальнено світові практики та основи формування кластерів в різних країнах світу, де державні та місцеві органи влади мають відмінні ролі. Стаття зосереджується на прикладах країн Європейського союзу, США, Китаю та Японії.

Встановлено сучасні тенденції створення регіональних кластерів та головні причини їх недостатньої ролі для соціально-економічного розвитку регіонів України, з урахуванням впливу впровадження воєнного стану.

Показано, що кластерний підхід базується на тісній взаємодії між підприємствами, громадами та іншими зацікавленими сторонами. За останні роки Україна зробила значний крок у напрямку децентралізації влади та переведення більшості повноважень на органи місцевого самоврядування. Однак, при цьому виникає низка проблем, які стають перешкодою для ефективної реалізації цієї реформи. Однією з них є відсутність внутрішнього розвитку територій, що ускладнює створення спроможних територіальних громад. Доведено, що при цьому кластерний підхід в організації співробітництва муніципалітетів, регіонального бізнесу, академічних та наукових установ, громадських організацій та інших зацікавлених сторін, з використанням дієвих механізмів стимулювання створення кластерів, програм їх підтримки та підходів управління, має значний потенціал, який може посприяти збільшенню конкурентоспроможності територій, покращенню якості життя їх мешканців, розвитку інфраструктури регіону, стимулюючи тим самим його економічний зріст. Фасилітаторами кластерних ініціатив при цьому мають бути саме територіальні громади.

У статті виділено комплекс пріоритетних рекомендацій щодо впровадження такого підходу в діяльність органів публічної влади, зокрема органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: кластерний підхід, кластер, муніципалітет, організація управління, співробітництво, держава, територіальна громада.

Pshenychna Tetiana Viktorivna Postgraduate student of the Department of Social Philosophy and Management, Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho St., 66, Zaporizhzhya, 69600, tel.: (061) 228-75-73, <https://orcid.org/0000-0003-3773-094X>

APPLICATION OF THE CLUSTER APPROACH IN THE ORGANIZATION OF MUNICIPALITIES' COOPERATION: GLOBAL EXPERIENCE AND UKRAINIAN PERSPECTIVES

Abstract. The article defines the relevance of studying the concept of clusters as an effective means of local and regional development, examines the prospects of the cluster approach implementing in Ukraine for the development of regions.

Global practices and foundations of cluster formation in different countries of the world, where state and local authorities have distinct roles, are analysed and summarized. The article focuses on the examples of the countries of the European Union, the USA, China and Japan.

Modern trends in the creation of regional clusters and the main reasons for their insufficient role in the social and economic development of Ukrainian regions are established, considering the influence of martial law.

The cluster approach is shown to be based on cooperation of enterprises, communities and other participants. Lately, Ukraine has taken a significant step towards the decentralization of power and the transfer of most powers to local self-government bodies. However, at the same time, a number of problems arise that become an obstacle to the effective implementation of this reform. One of them is the lack of internal development of territories, which makes it difficult to create capable territorial communities. It has been proved that the cluster approach in organizing the cooperation of municipalities, regional business, academic and scientific institutions, public organizations and other participants, with the use of effective mechanisms for stimulating the creation of clusters, their support programs and management approaches, has a significant potential that can contribute to the increase of competitiveness of territories, improving the quality of their residents life, developing the infrastructure of the region, thereby stimulating its economic growth. At the same time, the facilitators of cluster initiatives should be the territorial communities.

The article highlights a set of priority recommendations for implementing of such an approach into the activities of public authorities, in particular, local self-government bodies.

Keywords: cluster approach, cluster, municipality, management organization, cooperation, state, territorial community.

Постановка проблеми. Однією з головних причин, чому кластерний підхід для творення територіальних громад в Україні стає дедалі актуальнішим, є необхідність у розвитку регіонів, а також у зменшенні нерівності між ними. Україна - країна з великою територією та різними економічними умовами в різних регіонах. Нерівномірний розвиток регіонів може призвести до відставання певних територій від решти країни, що своєю чергою може стати причиною соціальної та економічної нестабільності. Україна має значний потенціал у галузі створення кластерів, оскільки вона має розвинену промисловість та аграрний сектор. Проте, для того, щоб створити ефективні кластери, необхідно сформувати стимулюючі умови для їх розвитку, взаємодії та партнерства між підприємствами і територіальними громадами. Зокрема, кластери дозволяють об'єднувати ресурси місцевих підприємств та організацій регіону, що сприяє розвитку інновацій та підвищенню їх конкурентних переваг. Крім того, кластерний підхід дозволяє розвивати територіальну громаду з урахуванням специфіки місцевого господарства, забезпечуючи інтеграцію підприємств та місцевих органів влади у процес прийняття рішень щодо розвитку регіону. Однак, кластерний підхід має свої обмеження. Не завжди можливо знайти достатню кількість підприємств, які діють у схожих галузях, щоб створити кластер. Отже, органи місцевого самоврядування мають надважливу роль у стимулюванні створення регіональних кластерів, їх подальшому функціонуванні та управлінні.

На сьогодні влада усіх рівнів докладас зусиль щодо створення відповідних умов для розвитку регіональних кластерів. Однак наразі вони є недостатньо ефективними та концептуально обґрунтованими. Перш за все, це стосується створення національної та регіональних стратегій розвитку кластерів (не тільки формально), які б враховували місцеві потреби та специфіку регіонів, їх природні та історичні особливості. Не проведено масштабний та глибокий аналіз потенціалу регіонів та визначення галузей, які найбільше сприяють розвитку кластерів. Для залучення інвестицій до кластерів не розроблені спеціальні фінансові інструменти, які б допомагали підприємствам отримувати кредити та інші форми фінансування. Також перешкодою є низький рівень інвестиційної привабливості певних регіонів, який безпосередньо залежить від стану інфраструктури, розвитку науково-

дослідних центрів та наявності високоякісної робочої сили. Ще однією проблемою є недостатня співпраця між державними та місцевими органами влади, а також між підприємствами. Проте саме місцева влада повинна бути всебічно підготовленою до своєї значної участі у формуванні та діяльності регіональних кластерів.

Наразі не всі органи місцевого самоврядування спроможні взяти на себе провідну роль у створенні регіональних кластерів на своїх територіях через: відсутність відповідної стратегії та досвіду, недостатній рівень підготовки кадрів місцевих рад, обмеженість ресурсів громади, а після повномасштабного вторгнення РФ на територію України – еміграцію (у т.ч. внутрішню) кваліфікованих фахівців в різних галузях, релокацію або призупинення діяльності підприємств малого та середнього бізнесу, пошкодження або знищення інфраструктури територіальної громади, погіршення інвестиційного клімату тощо. Для деяких громад став неочікуваним великий потік внутрішньо переміщених осіб, їх потреби, у т.ч. й у професійній діяльності. Зазначене стало викликом для місцевої влади по всій території України. За таких умов вона повинна мати чіткий алгоритм своїх дій, а також всебічну підтримку та допомогу з боку держави для відбудови та розвитку своєї території. Кластеризація при цьому, як інноваційний підхід, може стати дієвим механізмом такого творення та відновлення, особливо у пост воєнний період, в умовах відбудови України. Тому концепції її створення та функціонування має приділятися достатня увага. При цьому органи місцевого самоврядування, як суб'єкти в процесі кластеризації, мають стати рушійною силою та ініціатором у цьому процесі, використовуючи світовий та вітчизняний досвід своїх колег та вже наявні практики, з урахуванням особливості своїх територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти створення та функціонування кластерів, у т.ч. й на регіональному рівні, розкрито в численних роботах вітчизняних та закордонних науковців, серед яких: Базилевич В., Бараннік В., Безвужко Є., Дегтярьова І., Кизим М., Лесик, О., Луценко Н., Назаренко М., Портер О., Савченко В., Сарана Л., Соколенко С., Тодорова О., Шийко Л. Попри численні дослідження, низка питань щодо застосування кластерного підходу та ролі органів місцевого самоврядування у створенні регіональних кластерів залишається не достатньо розкритою. Зазначене свідчить про те, що тема статті є не тільки актуальною, але й назрілою в сучасних українських реаліях.

Мета статті - аналіз сучасних світових практик застосування кластерного підходу у розвитку регіонів, перспектив його впровадження в Україні, а також формулювання пріоритетних управлінських принципів та

рекомендацій під час застосування такого підходу в діяльності органів місцевого самоврядування з метою розвитку своїх територій.

Виклад основного матеріалу. Усе частіше у світі кластери розглядаються як універсальне джерело місцевого та регіонального розвитку. Кластери - це мережі тематично пов'язаних компаній та установ, розташованих у тісній географічній близькості, які завдяки конкуренції та співпраці мають потенціал для отримання більш ефективного економічного результату як група, ніж вони могли б окремо [19]. Кластер характеризується наявністю групи взаємопов'язаних та географічно локалізованих підприємств. Кластеру властива спільність діяльності – усі його учасники функціонують в конкретній галузі та доповнюють один одного. Ними можуть стати постачальники, виробники та установи, що надають технічні та освітні послуги для підтримки цих підприємств. Тим самим, разом вони підвищують конкурентоздатність як окремої компанії, так й кластера загалом. Таким чином, усі учасники кластера об'єднуються в єдиний ланцюг створення економічної вартості. У межах одного кластеру поєднуються, на перший погляд, два протилежні принципи: кооперація та конкуренція. Слід зауважити, що у процесі формування кластера важливу роль відіграє інформаційний обмін – обмін знаннями, ідеями, навичками та практиками.

Виокремлюють три типи кластерів: промислові, регіональні, інноваційні.

Характерна відмінність кластера є цільова комерційна діяльність. Тому в межах кластера поєднується інноваційний та виробничий бізнес, комплексний підхід до управління якістю продукції, що виробляється, а також сервісне обслуговування. Тим самим, учасники кластера мають значні переваги на ринку, об'єднавши зусилля компаній/приватних підприємств, місцевих органів влади, суб'єктів інноваційної та інвестиційної діяльності на конкретній території громади, району, області.

Одними з відмінностей територіального (регіонального) кластера є формування спеціалізованих регіональних можливостей та збільшення концентрації суб'єктів господарювання та визначеній території. Важливою характеристикою такого кластера є наявність конкурентних переваг в регіоні для розвитку кластера. Такими перевагами можуть стати доступ до сировини або вигідне географічне розташування.

У різних країнах світу застосовуються свої специфічні концепції формування кластерів, у яких державні та місцеві органи влади мають відмінні ролі.

Так, багато регіональних економік США базуються на основі кластерного підходу. Спосіб взаємодії учасників кластера на принципах

партнерства та участь держави у функціонуванні кластера – це характерні риси американських кластерів. Саме держава безоплатно надає учасникам кластера ресурси через федеральну контактну систему, а саме: лабораторії, обладнання, землі. Додатковим стимулом від американської держави також є податкові пільги: субсидії на власні розробки учасників кластера, дострокова амортизація. Найуспішнішими прикладами кластерів в США є Детройт (автомобілебудування), Бостонський коридор наук про життя (біотехнології та фармацевтична промисловість), Кремнієва долина (технології). В останній зосереджена третина загального венчурного капіталу держави. Саме на території Кремнієвої долини свою діяльність провадять такі гіганти як Google, Oracle, Intel, мають свої підрозділи Microsoft, Facebook, Asus, Каліфорнійський та Стенфордський університети.

Не мати вирішальну роль в структурі управління кластером – це політика Німеччини. Пріоритетним напрямком при цьому в процесі взаємодії держави та кластера є організація конкурсних проєктів та ініціатив. Щоб мати змогу брати участь в зазначених конкурсах, проєкти мають входити до таких категорій, як: перенесення ноу-хау з однієї технологічної області в іншу, співробітництво з інститутами, розробка нового методу виробництва чи нового продукту.

Державна політика Великобританії, своєю чергою, скерована на використання кластерів, які вже створені та функціонують. Тут держава стимулює процес співробітництва бізнесу з освітою та науковою сферою.

Схожий підхід має й Франція, приділяючи увагу посиленню взаємодії між промисловістю та університетами. Метою такого підходу є розвиток малого інноваційного підприємництва.

У Сан-Себастьяні (Іспанія) кластер Surfcity Donostia представляє унікальний зв'язок між економічною діяльністю та містом. Bilbao Urban Solutions (Іспанія) - є міжсекторальною бізнес-мережею, яка спрямована на капіталізацію бренду Bilbao як орієнтира світового класу в міській трансформації. Це кластер з сильним міським характером. У багатьох містах Європи та світу з'являються нові кластери навколо концепції розумного міста. Так, у Бухаресті (Румунія) місією IT-кластеру Different Angle, який об'єднує 14 учасників, є просування та підтримка дослідження, інновації та освіти з метою розробки та впровадження рішень, спрямованих на перетворення Бухареста на розумне місто. Також у столиці Румунії кластер Go Electric, який нещодавно було засновано Політехнічним університетом Бухареста, профілюється на розробці та впровадженні концепції електромобільності в місті. На думку європейських експертів у 2018 році, у багаторівневому середовищі управління міська влада має бути промоутерами та

фасилітаторами кластерних ініціатив. Тому міська влада Гренобля (Франція) є повноправним членом деяких кластерних платформ, а також ще членом керівних комітетів цих платформ, проводить співфінансування кластерних структур та деяких кластерних інфраструктур. Протягом останніх років у місті Бордо (Франція) щорічно виділяється майже 1,5 мільйона євро на розвиток кластерів, а до функцій 4 співробітників відділу економічного розвитку міської влади входять зв'язки між організаціями та зацікавленими сторонами [23].

Відмінністю японських кластерів є переважна роль одного чи декількох учасників кластера, які оточуються мережею середніх та малих підприємств. При цьому головною метою створення кластерів в Японії є розвиток найсучасніших науково-технічних сфер.

У Китаї до створення та розвитку кластерів залучено три рівні влади: центральний уряд, уряд муніципалітетів, уряд розвинутих зон. Уряд муніципалітетів, за згодою з центральним урядом, на свої території може створити зону розвитку високотехнологічних галузей. До прикладу, місцева стратегія Китаю щодо фармацевтичних кластерів ставить за мету максимізацію використання місцевих ресурсів, таких як: природних ресурсів, інфраструктурних об'єктів та промислової бази з метою ефективного створення промислових кластерів, які підтримуватимуть розвиток промисловості та в результаті вдосконалюватиметься промислова конкурентоспроможність. Хоча конкретна місцева стратегія може відрізнитися залежно від типу ресурсів кластера, заохочення внутрішньої динаміки всередині кластерів зазвичай розглядається як засіб підвищення довгострокової конкурентоспроможності [22]. У дослідженні «Політика місцевого самоврядування та фармацевтичні кластери в Китаї» 2014 року автор відповідно до ролі урядів у створенні кластерів виділяє два види моделей впливу влади на кластер: знизу-вгору та зверху-вниз. Перша модель передбачає, що влада дотримується курсу лише на допомогу, направляючи формування кластера. За моделлю зверху-вниз уряд сам створює кластер, плануючи та вирішуючи стратегію його розвитку. У дослідженні наводяться приклади впливу державної влади та місцевого самоврядування на функціонування фармацевтичних кластерів Китаю. В результаті дослідження вбачається, що синергетичним ефектом розвитку територіального кластера для регіону стає точка зростання, яка характеризується інноваціями, а також серйозний соціально-економічний ефект, як то: зріст зайнятості населення, підвищення середньої заробітної плати, збільшення на території кількості малих та середніх суб'єктів господарювання, зростання податкових надходжень до місцевого бюджету.

У територіальному аспекті успіх розвитку регіональних кластерів залежить від такого фактора як компактність території кластера – можливість за короткий проміжок часу дістатися на будь-яке підприємство кластера. Слід зазначити, що територіальні кластери посилюють конкурентні переваги регіону. При цьому кластерний вектор місцевої влади спрямований на розвиток інноваційної інфраструктури. Місцева політика щодо кластерів формується через призму конкретних обставин, які склалися в регіоні, громаді. Водночас світова практика свідчить, що кластери є складними та динамічними структурами.

Своє бачення щодо кластеризації висловлює автор статті «Креативні кластери в малих містах», який зазначає тези представників муніципалітетів 9 невеликих міст Європи. Зокрема, йдеться про те, що підприємства, пов'язані з такими інноваційними напрямками як екологізація економіки та бізнес-моделями, заснованими на творчості, знаходяться на рубежі нового економічного горизонту [18]. Ініціативи з розвитку креативних індустрій, як правило, зосереджені у великих містах та мегаполісах, до того ж дискурс щодо креативних міст, як правило, не стосується або маргіналізує менші міста [21]. У Європі відповіддю на таку ситуацію став проєкт «Creative Clusters in Low-Density Urban Areas», який працює над створенням креативних кластерів, які базуються на культурній сфері, традиціях та історії маленьких громад. Це проєкт співпраці, до якого входять 9 невеликих міст (Обідуш, Португалія; Барнслі, Великобританія; Катандзаро, Італія; Енгуера, Іспанія; Ходмезевашархей, Угорщина; Ювяскюля, Фінляндія; Мізіл, Румунія; Реджо Емілія, Італія; та Віареджо, Італія), з населенням від 5 000 до 218 000 населення. Проєктом співпраці керує португальське місто Обідуш. Міста, які належать до мережі проєкту, характеризуються своєю індивідуальною специфікою, яка пов'язана з особливостями регіону, гастрономічними та культурними традиціями, природними ресурсами, історією тощо.

Підхід мережі полягає в тому, щоб колективно «вчитися, роблячи» у сфері міських креативних кластерів шляхом обміну досвідом та кращими практиками, пропонуючи свої рекомендації щодо політики та плану дій, пов'язаного з креативними кластерами в невеликих містах.

Дієвим кроком проєкту учасниками розглядається розробка стратегії розвитку невеликого міста, яка базується на місцевій привабливості та сільському туризмі. Наразі зростає кількість людей, які прагнуть одночасно комфорту та можливостей обох світів: жити та працювати в екологічних умовах, але з економічними горизонтами міста. Погоджуючись з думкою автора статті, слід зазначити, що на сьогодні ключовим фактором привабливості сільської місцевості або невеликих міст є попит на якість життя, особливо після досягнення індивідами певного рівня економічного комфорту [17].

Як вбачається з вищевикладеного, ефективність роботи кластерної моделі бізнесу вже доведено на практиці багатьох країн світу. Імплементация кластерної моделі організації бізнесу в Україні може забезпечити отримання максимального ефекту в напрямку розвитку кожного із регіонів України завдяки кращим показникам продуктивності [12]. Інноваційним в роботі таких українських кластерів, як: Organic Cluster, IT-кластер Cluster bit в Чернівцях, Туристичний кластер Львова, є, серед іншого, й спільне (між учасниками кластера) спрямування на розвиток регіональної інфраструктури.

Також в аналітичній записці ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення» кластерний підхід у системі розвитку територій розглядається як один з видів співробітництва територіальної громади та органу управління нею з ширшим колом суб'єктів (стейкхолдерів) співробітництва, ніж в процесі традиційного співробітництва між собою територіальних громад як органів місцевого самоврядування.

Таке співробітництво, на основі європейських практик, розглядається з нового ракурсу, а саме: для управління соціальними та інфраструктурними об'єктами, комунальними послугами, у багатьох випадках муніципалітети створюють функціональні підприємства, які засновані згідно з нормами приватного чи публічного права. Відповідно до приватного права, це спільна діяльність, яка орієнтована на отримання прибутку [14]. Слід зауважити, що таке функціональне підприємство перебуває у власності місцевого органу влади, а приватні акціонери мають змогу співпрацювати з муніципалітетами в рамках державно-приватного партнерства.

До того ж декілька муніципалітетів можуть для надання послуг практикувати укладення договору з приватною компанією, що по суті є аутсорсинговим механізмом співробітництва громад. Зазначене є досить поширеним у країнах Східної Європи. За цим механізмом комунальні послуги надаються підприємством в межах норм приватного права. Це зумовлено неспроможністю муніципалітетів, навіть в результаті об'єднання спільних зусиль, до прикладу, побудувати дорогу, адже для цього необхідна спеціалізована техніка, відповідне обладнання, наявність фахівців тощо. Тому таке залучення сторонньої організації стає досить дієвим інструментом. Застосування кластерного підходу у такому випадку стає інтегрованою кооперацією фінансових, матеріальних, інформаційних та людських ресурсів.

Станом на 2020 рік у Європі налічувалось приблизно 2950 кластерів-об'єднань, визначених як регіональні концентрації учасників відповідних галузей та які зосереджують 39% робочих місць і до 55% фондів зарплат ЄС [16]. У політиці країн ЄС кластери є головним інструментом не тільки регіональних стратегій з інновацій та диджиталізації, а також і смарт-спеціалізації регіонів -

концепції та політики інноваційного регіонального розвитку ЄС, що сприяє економічному росту в регіонах шляхом кращого розкриття його потенціалу.

В аналітичній записці «Щодо розвитку регіональних кластерів в Україні», яку підготовлено Національним інститутом стратегічних досліджень (НІСД), йдеться про головні перешкоди для розвитку кластерів та їх структур в Україні, а також надаються відповідні рекомендації органам державної та місцевої влади. Так, зокрема зазначається, що відповідно до даних Асоціації «підприємств промислової автоматизації України» (АППАУ), на початок 2020 року в нашій державі налічувалось близько 30 кластерів. Попри доведену високу ефективність кластерів та кластерних структур у забезпеченні національного, регіонального та місцевого розвитку як в ЄС, так і в інших країнах світу, зокрема, в Бразилії, США, Ізраїлі, Китаї, в Україні процесам створення та ефективної діяльності кластерів не приділяється належної уваги [2].

Погоджуючись з експертами НІСД, серед основних причин слабкої ролі кластерів в соціально-економічному розвитку регіонів та країни в цілому, можна виділити такі:

- відсутність належного нормативно-правового забезпечення процесів створення та функціонування кластерів;
- відсутність механізмів стимулювання створення та ефективного функціонування кластерів на державному і регіональному рівнях;
- низький рівень запровадження смарт-спеціалізації регіонів і територіальних громад;
- слабе (формальне) відображення процесів кластеризації в стратегіях регіонального розвитку та планах дій щодо їх реалізації;
- низький рівень комунікацій в системі бізнес-громада-наука-влада щодо створення кластерів [2].

Слід зазначити, що в аналітичній записці НІСД «Щодо інституційного забезпечення розвитку промислових кластерів в економіці України» йдеться про те, що процес формування промислових кластерів в Україні характеризується стихійністю, закритістю та непрозорістю, унеможливаючи їх розвиток [15]. До того ж імплементація кластерної політики повинна проходити на основі реалізації кластерних програм, які розробляються на підставі глибокого аналізу ресурсних, організаційних та економічних передумов створення кластерів на регіональному рівні.

На думку експертів НІСД, інтенсивність процесу виникнення кластерів залежить від умов, які створюються центральними та регіональними органами влади, серед яких:

- створення сприятливого середовища для формування та функціонування кластерів;

- стимулювання процесів розвитку кластерів;
- ефективна смарт-спеціалізація регіонів і територіальних громад.

Велика увага при цьому приділяється розробці та прийняттю стратегій регіонального розвитку із залучення підходу смарт-спеціалізації.

ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення»

Висновки НІСД корелюють з висновками науковців Тодорової О., Лесик О., Назаренко М., які зазначають, що, крім самих кластерних моделей, відповідні стратегії та програми підтримки на державному рівні є також визначальними факторами успіху кластеризації [10]. Наразі у реалізації кластерного підходу роль держави зазнала значних змін та сьогодні складається здебільшого з підтримки діяльності кластерних структур, при цьому головну роль має приватний сектор.

Україна має значне відставання державної політики та стратегії кластеризації від світових тенденцій у цьому напрямку. У 2021 році найпоширенішими українськими кластерами стали кластери в: ІТ сфері (31%), аграрному секторі (16%) деревообробці та меблевій галузі (13%), а також енергетиці. До того ж активне об'єднання в кластери показали: логістика, аерокосмічна галузь, інноваційні технології, автоматизація, поліграфія, мода тощо [16].

Погоджуючись з думкою Дегтярьової І.О., можна зазначити, що застосування кластерного підходу в управлінні регіональним розвитком означає поєднання інтересів і співпрацю не тільки суб'єктів господарювання, а й органів публічної влади регіону та сусідніх територій, наукових і освітніх установ, громадських організацій, інших зацікавлених сторін, що дає змогу концентрувати ресурси (матеріальні, фінансові, організаційні, людські, інформаційні та ін.) і таким чином знижувати загальні витрати та підвищувати ефективність діяльності. Саме цей підхід дає змогу формувати і реалізовувати конкурентний потенціал регіону як економіко-соціальної системи та специфічного економічного суб'єкта [4].

На сьогодні в Україні підготовлено проект Національної програми кластерного розвитку до 2027 року [6], який містить основні напрямки та рекомендації щодо подальшого запровадження кластеризації в нашій державі. Кластеризація та впровадження кластерного підходу у діяльність органів публічної влади окреслено в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року, якою передбачається у т.ч. здійснення приєднання всіх регіонів нашої держави до Європейської платформи смарт-спеціалізації (S3 Platform) з метою відкриття доступу регіонам України до інструментів платформи [7]. Зазначене має стати додатковим стимулом для розвитку

українських кластерів. Також наразі діє Industry4Ukraine - платформа промислових та хайтек секторів [20], яка поєднує понад 30 бізнес-об'єднань та 50 асоціацій. На її базі втілюється вагома кількість проєктів з кластеризації України, що реалізується й за сприяння та підтримки Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО), Міністерства економіки та Торгово-промислової палати України.

Показовим є досвід створення у квітні 2022 року потужного Закарпатського ІТ-кластера, який сформувався через вимушену релокацію бізнесу після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України та тимчасову окупацію низки областей України. Зазначений кластер заснували 11 представників таких компаній, як: PettersonApps, Astound Commerce, SoftServe, Sigma, Genesis, 4TEAM, Telesens, EPAM, Intellias, SQUAD, CANFLY [9]. Пізніше до складу кластера було прийнято понад 30 компаній, у т.ч.: Smart-UI, Precoro Inc, Caspio, Grid Dynamics, Азбука ІТ, SCS, Bograch technologies, HebronSoft, CYBRIDGE TECHNOLOGY, Simcord тощо. Загалом після 24 лютого 2022 року на території Закарпаття налічувалося 30-35 тисяч айтівців. Географія ІТ-спільноти зараз охоплює Ужгород, Мукачево, Сваляву, Поляну, Солочин, Берегове, Виноградів, Тячів, Рахів, Хуст, Шаян тощо. Наразі кластер підписав меморандум про створення на Закарпатті наукового парку. Це сприятиме трансформації освітніх програм та розбудові студентського містечка. Місцева влада сприяє релокації бізнесу, а також пошуку офісних та житлових приміщень за об'єктивною ціною. До айтівців звертаються місцеві та релоковані бізнеси: пекарні, промислові структури, фермерські господарства з бажанням об'єднуватися та пропонувати унікальні умови для айтівців.

Загалом наприкінці літа 2022 року понад 80% всіх підприємств (422 суб'єкти господарювання), що переїхали на Закарпаття, було перереєстровано. Зокрема це дало можливість мобілізувати до загального фонду місцевих бюджетів області податків, зборів та інших доходів у сумі 4 млрд 601 млн грн. Таким чином, прогнозований показник на 1 серпня 2022 року перевиконано на 132,1% [3]. У майбутньому це надасть шанс для Закарпатської області вийти з переліку дотаційних регіонів України.

На початку лютого 2023 року розпочав роботу Рівненський меблевий кластер – проєкт Української Асоціації Меблевіків, який поєднав понад сотню компаній. За інформацією Рівненської ОВА, понад 400 мільйонів інвестицій вже залучено в галузь меблевої деревообробки області. Створення кластера дасть можливість збільшити кількість робочих місць та активізувати роботу інших сумісних галузей [5].

Зазначене показує значущість залучення та активної участі територіальних громад України як в розвитку держави загалом, так й в імplementації інноваційних моделей творення громад зокрема. Спад економіки, спричинений повномасштабним вторгненням РФ на територію України, руйнування значного відсотка інфраструктурних об'єктів країни, зниження доходів українців, внутрішня міграція та еміграція – все це значною мірою гальмує процеси кластеризації в Україні. До оновленого переліку територіальних громад станом на 10 листопада 2022 року, розташованих у районах проведення воєнних (бойових) дій, або тих, які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), входить 9 областей - 331 громада [1]. Тож у повоєнний період гостро постане питання відновлення країни, важливу участь у розв'язанні якого має взяти на себе місцеве самоврядування.

Висновки. У статті проаналізовано досвід провідних країн світу з використання кластерного підходу в організації співпраці муніципалітетів, бізнесу та інших зацікавлених осіб, з метою розвитку регіону. Також розглянуто можливості використання кластерного підходу в Україні та його переваги для вітчизняних муніципалітетів.

Визначено сучасний стан розробки національної та регіональних стратегій з кластеризації, перспективи застосування кластерного підходу в Україні, роль органів місцевого самоврядування в цьому процесі.

На нашу думку, пріоритетними управлінськими принципами органів місцевого самоврядування в Україні, як суб'єктів кластеризації на регіональному рівні, мають стати:

- комплексність підходу щодо створення регіонального кластера крізь систему взаємопов'язаних інструментів, а саме: кластерної стратегії, кластерних програм, кластерних ініціатив;
- партнерство з усіма стейкхолдерами регіонального кластера;
- стимулювання процесу співробітництва учасників кластера;
- максимізація раціонального та ефективного використання місцевих ресурсів, з урахуванням специфіки місцевого господарства;
- підтримка місцевого малого та середнього бізнесу через надання податкових пільг та запровадження механізмів стимулювання (в межах повноважень органу місцевого самоврядування).

Зазначені принципи вбачаються дієвими у разі застосування моделі впливу місцевої влади на кластер знизу-вгору. За умови обрання моделі зверху-вниз, до вищевикладеного можна додати принцип ініціативи, суть якого полягає в розробці плану створення регіонального кластера та його успішної реалізації. Застосування такої моделі може стати ефективним для невеликих територіальних громад у сільській місцевості, а саме у сфері

охорони здоров'я, освіти, культури, туризму, обслуговуванні житлово-комунального господарства тощо.

На державному рівні особливу увагу при цьому слід приділити: вертикалі розподілу функцій під час реалізації кластерної політики в Україні між центральними органами виконавчої влади, місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також належному нормативно-правовому забезпеченню процесів створення та функціонування кластерів.

Література:

1. Актуальний перелік громад у районах бойових дій, на ТОТ і тих, що в оточенні. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15831> (дата звернення: 11.01.2023).
2. Бараннік В. Щодо розвитку регіональних кластерів в Україні. Аналітична записка НІСД. 2021. – URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-08/klustery.pdf> (дата звернення: 08.12.2022).
3. Віктор Микита: «Сьогодні місцева влада в регіоні як ніколи близька до підприємців». *Закарпатська обласна військова адміністрація*. URL: <https://carpathia.gov.ua/news/viktor-mykyta-sohodni-mistseva-vlada-v-rehioni-ia-k-nikoly-blyzka-do-pidpryemtsiv> (дата звернення: 13.02.2023).
4. Дегтярьова І. Наукові та практичні аспекти застосування кластерного підходу в управлінні конкурентоспроможністю регіонів України. *Державне управління: теорія та практика : електрон. наук. фах. вид.* 2011. № 1.
5. На Рівненщині меблевий кластер об'єднав понад сотню компаній. *ЧаРівне*. URL: <https://charivne.info/news/na-rivnenshchini-mebleviy-klaster-obednav-ponad-sotnyu-kompaniy> (дата звернення: 11.02.2023).
6. Проект Національної програми кластерного розвитку до 2027 - Український кластерний альянс. *Український кластерний Альянс*. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-nacjonalnoyi-programy-klasterного-rozvytku-do-2027/> (дата звернення: 10.12.2022).
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Каб. Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text> (дата звернення: 10.01.2023).
8. РЕЗОЛЮЦІЯ конференції науково-освітніх закладів та кластерів України від 7 лютого 2023 - Український кластерний альянс. *Український кластерний Альянс*. URL: <https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/resolution-conference-of-scientific-and-educational-institutions-and-clusters> (дата звернення: 17.02.2023).
9. Ткачук І. Голова Закарпатського ІТ-кластера – про перші результати роботи, бронювання айтівців та конфлікт з харківськими колегами. *Інтернет-портал DOU* - <https://dou.ua/>. URL: <https://dou.ua/lenta/interviews/ceo-it-cluster-transcarpathia/> (дата звернення: 09.01.2023).
10. Тодорова О., Лесик О., Назаренко М. Кластерний підхід та смарт-спеціалізація як стимулюючі інноваційні інструменти розбудови регіональної спроможності: концептуальні положення. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 6(8). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6\(8\)-529-543](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6(8)-529-543) (дата звернення: 29.03.2023).

11. Федорова Г. Теоретико – методичні підходи до визначення поняття «кластер». *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2011. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?or=1&z=704> (дата звернення: 15.12.2022).
12. Фостолович В. Кластери, як ефективна модель сучасного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. 10.32702/2307-2105-2019.5.13. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.13> (дата звернення: 21.01.2023).
13. Шийко Л. Кластерні політики в Європі і не тільки - INDUSTRY4UKRAINE. *INDUSTRY4UKRAINE*. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/klasterni-polityky-v-yevropi-i-ne-tilky/> (дата звернення: 29.12.2022).
14. Чайка А. (2019). Кластерний підхід при співробітництві територіальних громад. 10.13140/RG.2.2.24675.27689. - URL: https://www.researchgate.net/publication/349530199_KLASTERNIJ_PIDHID_PRI_SPIVROBITNICTVI_TERITORIALNIH_GROMAD (дата звернення: 11.12.2022).
15. Шевченко А. Щодо інституційного забезпечення розвитку промислових кластерів в економіці України. Аналітична записка НІСД. 2018. - URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-01/111Zapiska-Shevchenko-klasteryi-APU-28.11.2018-341b9.pdf> (дата звернення: 09.12.2022).
16. Юрчак А. Що необхідно для розвитку кластерів в Україні – Погляди – GMK Center. *GMK*. URL: <https://gmk.center/ua/opinion/shho-neobhidno-dlya-rozvitku-klasteriv-v-ukraini/> (дата звернення: 10.12.2022).
17. Duxbury N., Campbell H. Developing and revitalizing rural communities through arts and culture. *Small cities imprint*. 2011. Vol. 3, no. 1. P. 111–122. URL: https://www.academia.edu/19658286/Developing_and_Revitalizing_Rural_Communities_through_Arts_and_Culture (date of access: 20.01.2023).
18. Duxbury N. Creative clusters in small cities - Municipal World. *Municipal World*. URL: <https://www.municipalworld.com/articles/creative-clusters-in-small-cities-a-european-cities-learning-network/> (дата звернення: 19.02.2023).
19. Economic development glossary | U.S. Economic development administration. URL: <https://www.eda.gov/about/economic-development-glossary/> (дата звернення: 18.01.2023).
20. INDUSTRY4UKRAINE: платформа промислових та хайтек секторів. *INDUSTRY4UKRAINE*. URL: <https://www.industry4ukraine.net/> (дата звернення: 15.01.2023).
21. Lewis N. M., Donald B. A new rubric for ‘creative city’ potential in Canada’s smaller cities. *Urban studies*. 2009. Vol. 47, no. 1. P. 29–54. URL: <https://doi.org/10.1177/0042098009346867> (date of access: 15.02.2023).
22. Local government policies and pharmaceutical clusters in China / Y. Yu et al. *Journal of science and technology policy management*. 2014. Vol. 5, no. 1. P. 41–58. URL: <https://doi.org/10.1108/jstpm-02-2013-0004> (date of access: 29.01.2023).
23. Rivas M. Cluster development and smart specialisation at city level | urbact.eu. *URBACT - Homepage | urbact.eu*. URL: <https://urbact.eu/articles/cluster-development-and-smart-specialisation-city-level> (date of access: 08.01.2023).

References:

1. Aktual'nij perelik gromad u rajonah bojovih dij, na TOT i tih, shho v otchenni. Decentralizacija v Ukraïni [An up-to-date list of communities in the areas of hostilities, on the TOT and those in the surrounding area]. *decentralization.gov.ua* Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/news/15831> [in Ukrainian].

2. Barannik, V. (2021). Shhodo rozvitku regional'nih klasteriv v Ukraïni [Regarding the development of regional clusters in Ukraine]. *niss.gov.ua* Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-08/klustery.pdf> [in Ukrainian].
3. Viktor Mikita: «S'ogodni misceva vlada v regioni jak nikoli bliz'ka do pidpriemciv» [“Today, local authorities in the region are closer than ever to entrepreneurs”]. *carpathia.gov.ua* Retrieved from <https://carpathia.gov.ua/news/viktor-mykyta-sohodni-mistseva-vlada-v-rehioni-iaak-nikoly-blyzka-do-pidpriemtsiv> [in Ukrainian].
4. Degtjar'ova, I. (2011). Naukovi ta praktichni aspekti zastosuvannja klasterного pidhodu v upravlinni konkurentospromozhnistju regioniv Ukraïni [Scientific and practical aspects of the application of the cluster approach in managing the competitiveness of the regions of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnja: teorija ta praktika - Public administration: theory and practice*, 1 [in Ukrainian].
5. Na Rivnenshhini meblevij klaster ob'ednav ponad sotnju kompanij [In the Rivne region, the furniture cluster united more than a hundred companies]. *charivne.info* Retrieved from <https://charivne.info/news/na-rivnenshchini-meblevij-klaster-obednav-ponad-sotnyu-kompaniy> [in Ukrainian].
6. Proekt Nacional'noï programi klasterного rozvitku do 2027 - Ukraïns'kij klasternij al'jans [Project of the National Cluster Development Program until 2027 - Ukrainian Cluster Alliance]. *www.clusters.org.ua* Retrieved from <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-nacionalnoyi-programy-klasterного-rozvytku-do-2027/> [in Ukrainian].
7. Postanova Kab. Ministriv Ukraïni “Pro zatverdzhennja Derzhavnoï strategii regional'nogo rozvitku na 2021-2027 roki” [The Resolution of the Kab. of the Ministers of Ukraine “On the approval of the State Regional Development Strategy for 2021-2027”]. (n.d). Retrieved from *zakon.rada.gov.ua* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text> [in Ukrainian].
8. REZOLJuCIJa konferencii naukovo-osvitnih zakladiv ta klasteriv Ukraïni vid 7 ljutogo 2023 - Ukraïns'kij klasternij al'jans [RESOLUTION of the conference of scientific and educational institutions and clusters of Ukraine from February 7, 2023 - Ukrainian Cluster Alliance]. *www.clusters.org.ua* Retrieved from <https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/resolution-conference-of-scientific-and-educational-institutions-and-clusters> [in Ukrainian].
9. Tkachuk, I. Golova Zakarpats'kogo IT-klastera – pro pershi rezul'tati roboti, bronzuvannja ajtivciv ta konflikt z harkivs'kimi kolegami [Head of Transcarpathian IT-cluster - about the first results of work, reservation of IT staff and conflict with Kharkiv colleagues]. *dou.ua* Retrieved from <https://dou.ua/lenta/interviews/ceo-it-cluster-transcarpathia/> [in Ukrainian].
10. Todorova, O., Lesik, O., Nazarenko, M. (2022). Klasternij pidhid ta smart-specializacija jak stimulujuchi innovacijni instrumenti rozbudovi regional'noï spromozhnosti: konceptual'ni polozhennja [Cluster approach and smart specialization as stimulating innovative tools for building regional capacity: conceptual provisions]. *Naukovi innovacii ta peredovi tehnologii – Scientific innovations and advanced technologies - Scientific innovations and advanced technologies*, 6(8). Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6\(8\)-529-543](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6(8)-529-543) [in Ukrainian].
11. Fedorova, G. (2011). Teoretiko – metodichni pidhodi do viznachennja ponjattja «klaster» [Theoretical - methodical approaches to the definition of the concept of "cluster"]. *Efektivna ekonomika - Efficient Economy*, 9. *www.economy.nayka.com.ua* Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=704> [in Ukrainian].
12. Fostolovich, V. (2019). Klasteri, jak efektivna model' suchasnogo biznesu [Clusters as an effective model of modern business]. *Efektivna ekonomika - Efficient Economy*, 5. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.13> [in Ukrainian].

13. Shijko, L. Klasterni politiki v Ėvropi i ne til'ki - INDUSTRY4UKRAINE [Cluster policies in Europe and beyond - INDUSTRY4UKRAINE]. www.industry4ukraine.net/ Retrieved from <https://www.industry4ukraine.net/publications/klasterni-polityky-v-yevropi-i-ne-tilky/> [in Ukrainian].
14. Chajka, A. (2019). Klasternij pidhid pri spivrobotnictvi teritorial'nih gromad [Cluster approach in the cooperation of territorial communities]. 10.13140/RG.2.2.24675.27689. www.researchgate.net Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/349530199_KLASTERNIJ_PIDHID_PRI_SPIVROBITNICTVI_TERITORIALNIH_GROMAD [in Ukrainian].
15. Shevchenko, A. (2018). Shhodo institucijnogo zabezpechennja rozvitku promislovih klasteriv v ekonomici Ukraïni [Regarding institutional support for the development of industrial clusters in the economy of Ukraine]. niss.gov.ua Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-01/111Zapiska-SHEvchenko-klasteryi-APU-28.11.2018-341b9.pdf> [in Ukrainian].
16. Jurchak, A. *Shho neobhidno dlja rozvitku klasteriv v Ukraïni – Pogljadi – GMK Center* [What is necessary for the development of clusters in Ukraine - Views - GMK Center.]. GMK. Retrieved from <https://gmk.center/ua/opinion/shho-neobhidno-dlya-rozvitku-klasteriv-v-ukraini/> [in Ukrainian].
17. Duxbury, N., Campbell, H. (2011). Developing and revitalizing rural communities through arts and culture. *Small cities imprint*, 3, 1, 111–122. Retrieved from https://www.academia.edu/19658286/Developing_and_Revitalizing_Rural_Communities_through_Arts_and_Culture [in English].
18. Duxbury, N. Creative clusters in small cities - Municipal World. *Municipal World*. Retrieved from <https://www.municipalworld.com/articles/creative-clusters-in-small-cities-a-european-cities-learning-network/> [in English].
19. Economic development glossary | U.S. Economic development administration. www.eda.gov Retrieved from <https://www.eda.gov/about/economic-development-glossary/> [in English].
20. INDUSTRY4UKRAINE: platforma promislovih ta hajtek sektoriv [platform of industrial and hi-tech sectors]. www.industry4ukraine.net Retrieved from <https://www.industry4ukraine.net/> [in English].
21. Lewis, N. M., Donald, B. (2009). A new rubric for ‘creative city’ potential in Canada’s smaller cities. *Urban studies*, 47, 1, 29–54. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0042098009346867> [in English].
22. Yu, Y. et al. (2014). Local government policies and pharmaceutical clusters in China. *Journal of science and technology policy management*, 5, 1, 41–58. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/jstpm-02-2013-0004> [in English].
23. Rivas, M. Cluster development and smart specialisation at city level | urbact.eu. *URBACT - Homepage* | urbact.eu. Retrieved from <https://urbact.eu/articles/cluster-development-and-smart-specialisation-city-level> [in English].

УДК 331.5.024.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-259-274](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-259-274)

Скорик Галина Іванівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Національний університет “Львівська політехніка”, вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (067) 906-73-67, <https://orcid.org/0000-0002-6637-7252>

Станько Лідія Ігорівна студентка групи УА-21, Національний університет “Львівська політехніка”, вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (095) 115-54-71, <https://orcid.org/0009-0001-8079-0684>

ПРОБЛЕМИ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Упродовж останніх років актуалізуються проблеми державного регулювання зайнятості через низку проблем і викликів на ринку праці: стрімкий технологічний розвиток, що призводить до автоматизації багатьох робочих процесів і спричиняє скорочення зайнятості в певних секторах економіки та до появи нових видів робіт, що вимагають нових знань; зменшення народжуваності та старіння населення, що створює додатковий тиск на систему зайнятості та соціальне забезпечення; глобалізація, розвиток міжнародної торгівлі та рух капіталу можуть призвести до скорочення робочих місць у певних секторах економіки та до зміни структури зайнятості; військово-політичне становище в країні, руйнування інфраструктури, знищення промисловості та земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переміщення населення, зменшення його доходів та загострення соціальних проблем. Усі вони вимагають удосконалення системи державного регулювання зайнятості населення з метою стимулювання підвищення ефективності використання трудового потенціалу в процесі циклічного розвитку ринкової економіки, забезпечення збалансованості розвитку різних сегментів ринку праці відповідно до змін, що відбуваються в суспільстві.

На основі аналізу зайнятості і безробіття, особливостей законодавства у даній сфері в умовах повномасштабного вторгнення росії, визначено чинники, які вплинули на ринок праці в сучасних умовах, обґрунтовано найважливіші проблеми державного регулювання зайнятості. Підкреслено, що серед причин ефективності державного регулювання зайнятості в Україні є те, що програми зайнятості розробляються без урахування реальних потреб на ринку праці та

не враховують регіональних особливостей, недостатнє фінансування, проблема інформаційної прозорості та розвитку інфраструктури на ринку праці, високі ризики активного відтоку кваліфікованих кадрів.

Систематизовано досвід Данії щодо регулювання ринку праці і зайнятості населення. Визначено основні напрямки удосконалення державного регулювання зайнятості в Україні з урахуванням глобалізаційних процесів, науково-технічного прогресу та змін, які відбуваються на ринку праці. Підкреслено, що економічна політика щодо зайнятості має бути спрямованою на збереження трудового потенціалу українців, повернення кваліфікованих кадрів в Україну після війни; розробка і впровадження стратегічних програм зайнятості мають здійснюватися на основі виявлення негативних тенденцій на ринку праці, раннього попередження макроекономічних проблем та підготовки фахівців відповідно до цього.

Ключові слова: ринок праці, регулювання зайнятості населення, рівень безробіття, державна політика на ринку праці, ефективність зайнятості.

Skoryk Halyna Ivanivna Associate Professor, PhD Associate Professor of Theoretical and Applied Economics Department, Lviv Polytechnic National University, Stepan Bandera St., 12, Lviv, tel.: (067) 906-73-67, <https://orcid.org/0000-0002-6637-7252>

Stanko Lidiia Ihorivna Student of the group UA-21, Lviv Polytechnic National University, Stepan Bandera St., 12, Lviv, tel.: (095) 115-54-71, <https://orcid.org/0009-0001-8079-0684>

PROBLEMS AND IMPROVEMENTS OF STATE REGULATION OF EMPLOYMENT IN UKRAINE

Abstract. In recent years, the issues of state regulation of employment have been actualized due to a number of problems and challenges in the labor market: rapid technological development leading to the automation of many work processes and causing a reduction in employment in certain sectors of the economy and the emergence of new types of work requiring new knowledge; a decrease in birth rates and an aging population, which creates additional pressure on the employment system and social security; globalization, the development of international trade and movement of capital, which may lead to job losses in certain sectors of the economy and changes in the employment structure; military and political situation in the country, destruction of infrastructure, industry and agricultural land, displacement of population, reduction of their income, and exacerbation of social problems. All

of these require improvements to the system of state regulation of employment in order to stimulate the increased efficiency of labor utilization in the process of cyclical development of the market economy, ensuring a balanced development of different segments of the labor market in accordance with the changes that are taking place in society.

Based on the analysis of employment and unemployment, features of legislation in this area in the conditions of full-scale Russian invasion, the factors that have influenced the labor market in modern conditions have been determined, and the most important problems of state regulation of employment have been substantiated. It is emphasized that among the reasons for the effectiveness of state regulation of employment in Ukraine are the fact that employment programs are developed without taking into account the real needs of the labor market and do not consider regional peculiarities, insufficient funding, the problem of information transparency and the development of infrastructure in the labor market, and high risks of active outflow of qualified personnel.

The experience of Denmark in regulating the labor market and employment of the population has been systematized. The main directions for improving state regulation of employment in Ukraine have been identified, taking into account globalization processes, scientific and technological progress, and changes in the labor market. It is emphasized that the economic policy regarding employment should be aimed at preserving the labor potential of Ukrainians, returning skilled workers to Ukraine after the war; the development and implementation of strategic employment programs should be based on identifying negative trends in the labor market, early warning of macroeconomic problems, and training specialists accordingly.

Keywords: labor market, population employment regulation, unemployment rate, state policy on the labor market, employment effectiveness.

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток української економіки значною мірою обумовлений ефективністю зайнятості населення та функціонування ринку праці загалом. З іншого боку, здатність ринку праці до адекватної реакції на динамічні перетворення, які відбуваються в економічній, соціальній і політичній сферах є однією із передумов вирішення проблем сталого розвитку України, побудови ефективної і конкурентоздатної національної економіки. Україна має систему державної політики зайнятості населення, що включає заходи, здійснювані державними органами на національному, регіональному та громадському рівнях, основна мета якої полягає у сприянні ефективній зайнятості населення, створенні умов для зниження рівня безробіття та підвищенні гнучкості на ринку праці.

Упродовж останніх років актуалізуються проблеми державного регулювання зайнятості через низку проблем і викликів на ринку праці. Насамперед йдеться про такі з них, як: стрімкий технологічний розвиток, що призводить до автоматизації багатьох робочих процесів і спричиняє скорочення зайнятості в певних секторах економіки та до появи нових видів робіт, що вимагають нових знань; зменшення народжуваності та старіння населення, що створює додатковий тиск на систему зайнятості та соціальне забезпечення; глобалізація, розвиток міжнародної торгівлі та рух капіталу можуть призвести до скорочення робочих місць у певних секторах економіки та до зміни структури зайнятості; військово-політичне становище в країні, руйнування інфраструктури, знищення промисловості та земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переміщення населення, зменшення його доходів та загострення соціальних проблем. Усі вони та багато інших проблем вимагають удосконалення системи державного регулювання зайнятості населення. Вирішення вимагають питання стимулювання підвищення ефективності використання трудового потенціалу в процесі циклічного розвитку ринкової економіки, забезпечення збалансованості розвитку різних сегментів ринку праці відповідно до змін, що відбуваються в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного регулювання зайнятості населення довгий час є предметом досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Значний внесок в теорію і практику державного регулювання зайнятості населення зробили такі вітчизняні науковці, як В.М. Геєць, О.А. Грішнова, Е.М. Лібанова, У.Я. Садова, О.Г. Сидорчук, О.Ю. Клепанчук, Г.В. Джегур, В. О. Ковач, А.В. Меньшикова, В.І. Николаєва, Ю.Ю. Гурбик, С.С. Біляєв, М.В. Сальнікова та інші. Та не зважаючи на значний доробок вчених, соціально-економічні умови, кризові явища, обумовлені війною в Україні потребують розроблення системи державного регулювання ринку праці на довгострокову перспективу, що вимагає удосконалення інструментів і методів, спрямованих на зростання рівня ефективної зайнятості населення та реалізації соціальних прав і свобод.

Мета статті. Мета статті - на основі обґрунтування найважливіших проблеми визначити шляхи удосконалення системи державного регулювання зайнятості в Україні.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання зайнятості населення є надзвичайно важливим завданням для уряду країни. Воно передбачає впровадження різноманітних механізмів та інструментів для забезпечення ефективної та повної зайнятості населення, створення умов для зниження рівня безробіття, підвищення гнучкості та розвитку ринку праці та

економіки в цілому.

Державне регулювання зайнятості згідно із законодавством України трактується як формування і реалізація державної політики у сфері зайнятості населення з метою створення умов для забезпечення повної та продуктивної вільно обраної зайнятості і соціального захисту в разі настання безробіття [1].

Функціональна роль національної політики зайнятості полягає в розумному розподілі працездатного населення, включаючи регіональний розподіл робочої сили з врахуванням кількості та якості робочих місць, підтримці зайнятості на необхідному рівні, регулюванні відносин між суб'єктами ринку праці, та забезпеченні виплати заробітної плати для категорій населення, які потребують особливої уваги, таких як молодь, інваліди, довготривало безробітні та інші уразливі групи.

Ціллю державного регулювання зайнятості є раціональне використання праці як особливого фактора виробництва, системний і комплексний вплив на зайнятість з метою забезпечення соціально-економічного зростання, підвищення конкурентоздатності національної економіки відповідно до стратегії сталого розвитку [2].

Ефективна розробка державної політики у сфері зайнятості населення повинна базуватись на використанні відповідних заходів, які спрямовані на підвищення кваліфікації населення, створення робочих місць та підтримку безробітних осіб. Згідно з Європейською комісією, активна політика зайнятості включає такі заходи, як підвищення рівня освіти та професійної підготовки, підтримка легкої доступності до ринку праці та соціальних послуг, субсидії для роботодавців та стимулювання самозайнятості.

Для досягнення цієї мети, органи державного управління керуються такими основними функціями:

- визначення мети і завдань державного управління зайнятістю населення;
- формування стратегії, поточних і довгострокових програм зайнятості;
- координація інтересів всіх суб'єктів державного управління процесом зайнятості;
- стимулювання процесів соціально-економічного розвитку для вирішення проблем зайнятості;
- моніторинг і аналіз результатів політики зайнятості;
- контроль виконання визначених завдань [3, с.195].

До основних сфер управлінського впливу на зайнятість населення насамперед відносять процеси працевлаштування, підготовки (перепідготовки) працівників, обіг робочої сили [4]. Формування ефективної політики у сфері зайнятості можливе на основі аналізу ринку праці.

Згідно статистичних даних Державної служби статистики України у 2021 р. порівняно із 2020 р. кількість зайнятого населення у віці 15–70 років скоротилась на 0,5% і становила 15,6 млн. осіб, а кількість безробітного населення у віці 15–70 років зросла на 0,9% і становила 85,7 тис. осіб [5]. Попри негативну динаміку змін у структурі зайнятого і безробітного населення у 2021 році, на початку 2022 року додався ще й військово-політичний чинник економічних змін через повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України. Він призвів до важких ускладнень на ринку праці.

Неможливо дати відповідь на запитання щодо кількості працюючих та безробітних на даний момент, оскільки немає жодного державного органу, який би знав, скільки всіх українців наразі проживає у країні. Зазвичай ці дані збирає Державна служба статистики, але після 24 лютого 2022 року такі дослідження припинилися [6].

За оцінками різних джерел приблизна кількість безробітних на 2022 рік:

- 4,5 млн. осіб за даними Національного банку України;
- 4,1 млн. осіб згідно із Міжнародною організацією праці;
- 3,5 млн. осіб за даними KSE;
- 2,6 млн. осіб згідно Міністерства економіки України.

Офіційно зареєстрованих безробітних в Україні у 2022 році 186,5 тис. осіб. Ця кількість очевидно різниться з оцінками експертів і на це є ряд причин.

По-перше, наслідком широкомасштабного вторгнення є те, що дійсно залишились без роботи 3-4 млн українців, але не всі з них можна вважати безробітними. Багато з них виїхали за кордон, а інші припинили пошуки роботи через обмежені можливості зайнятості.

По-друге, держава змінила свій підхід до політики боротьби з безробіттям. Наприклад, у вересні 2022 року був прийнятий закон, який передбачає реформу служби зайнятості [7]. Згідно з цими змінами, допомога при безробітті буде виплачуватись тільки 90 днів (раніше - 120-360 днів), а її розмір не може перевищувати мінімальну заробітну плату (6500 грн. у 2022 році та 6700 грн. у 2023 році). Виплати будуть припинятись, якщо безробітна особа перебуватиме за кордоном понад 30 днів. Людям передпенсійного віку буде виплачуватись допомога протягом 360 днів (раніше - 720 днів), а чоловікам перед реєстрацією в якості безробітних слід надати довідку з військкомату.

Крім того, однією з причин низького рівня офіційної реєстрації українців як безробітних є можливість їх залучення до виконання суспільно корисних робіт під час воєнного стану. Згідно з цим механізмом, якщо особа протягом 30 днів знаходиться в статусі офіційно зареєстрованого безробітного, то

вважається, що вона може бути призначена на роботу, яка не вимагає особливої підготовки та кваліфікації. Види таких робіт визначає військове командування. Водночас, якщо особа відмовиться виконувати таку роботу, вона втратить статус безробітного та відповідні виплати.

Досліджуючи прийнятий закон глибше, можна підкреслити і позитивні впровадження з метою стимулювання працевлаштування зареєстрованих безробітних. Вони стосуються:

- зміни підходів до стимулювання зайнятості найбільш вразливих осіб;
- нових інструментів сприяння зайнятості молоді;
- додаткових заходів по подоланню тривалого безробіття;
- осучаснення підходів щодо підходящої роботи;
- залежності підтримки безробітних від тривалості трудової діяльності (чим більший страховий стаж, тим більша тривалість та розмір виплат, які отримує особа);
- нових можливостей по підвищенню конкурентоздатності (забезпечення деяких категорій осіб правом на отримання ваучера)
- розширення кола осіб, які можуть отримувати послуги як безробітні;
- уточнення специфіки обслуговування у період воєнного стану;
- скасування квот на працевлаштування і штрафів за їх недотримання.

Зокрема, роботодавець отримує компенсації ЄСВ або частини заробітної плати з фонду по безробіттю за працевлаштування: молоді на перше робоче місце; учасників бойових дій; одиноких батьків, батьків дітей з інвалідністю; людей за 5 років до досягнення пенсійного віку; людей з інвалідністю; «тривалих» безробітних та інших вразливих категорій громадян [7].

Зазначені зміни мають на меті оптимізувати витрати держави на зменшення безробіття. З одного боку, вони сприятимуть зниженню державних видатків на соціальні виплати, що в умовах гострого дефіциту держбюджету залишатиметься актуальним ще багато місяців. З іншого боку, на сьогодні середня тривалість пошуку роботи складає 99 днів (за даними державної служби зайнятості), а в умовах нестачі вакансій через війну і зменшення ділової активності, законодавчі зміни можуть означати появу все більшої кількості малозабезпечених сімей, які в подальшому також потребуватимуть підтримки від держави.

Окрім впровадження даного закону у 2022 році держава ввела певні програми, реалізація яких має сприяти підтримці бізнесу та зайнятості в Україні [8]. Варто зазначити з них такі:

1. Компенсація за працевлаштування внутрішньо переміщеної особи (за кожного працевлаштованого з числа внутрішньо переміщених осіб держава виплачує роботодавцю компенсацію у розмірі мінімальної заробітної плати

впродовж 2 місяців);

2. Допомога з релокації бізнесу;

3. Урядова програма «Робота», де можна подати заявку на отримання гранту від держави для відкриття чи підтримки власної справи.

Аналіз дієвості цих програм потребує додаткових досліджень та оцінок. Проте, загалом, прийняті програми повинні допомогти у забезпеченні зайнятості населення через сприяння підтримки бізнесу.

Не зважаючи на усі заходи держави щодо підвищення ефективності функціонування ринку праці та регулювання зайнятості населення, залишається низка проблем, що вимагають підвищення ефективності регулюючої функції держави у сфері зайнятості.

Першою та найбільш відчутною проблемою є високий рівень безробіття (у 2021 р. за даними міністерства фінансів України рівень безробіття становив 10,3%). Повномасштабне вторгнення у 2022 році призвело до небачених результатів негативного впливу політичної ситуації на всі сфери життя країни, зокрема зайнятості населення, скорочення рівня його доходів, загострення соціально-економічних проблем в цілому. Найбільш вразливими групами населення стали не лише молодь, жінки та люди похилого віку, які і до того мали труднощі у пошуку роботи, а ще й чоловіки-професіонали у сфері металургійної промисловості.

Другою проблемою є низька ефективність заходів державного регулювання зайнятості населення. Багато програм та проектів, запроваджених державою в цій сфері, не давали очікуваних результатів. Часто це пов'язано з тим, що ці програми розробляються без урахування реальних потреб на ринку праці та не враховують регіональних особливостей. У зв'язку із цим цінним є дослідження колективу авторів пі керівництвом професора Садової У.Я. щодо процесів структурних перетворень на ринку праці, ролі держави у забезпеченні ефективності державної політики та формуванні нових трансформаційних підходів у сфері соціально-трудова відносин [9, с. 60-72].

Третя проблема полягає в недостатньому фінансуванні програм зайнятості. Належне фінансування програм зайнятості може позитивно вплинути на державні доходи за рахунок збільшення податкових надходжень, стимулювання підприємництва та зменшення витрат на соціальну допомогу безробітним.

Четверта проблема стосується забезпечення розвитку інфраструктури зайнятості, зокрема, створення умов для підтримки малих та середніх підприємств. Вони є важливим джерелом робочих місць, але в об'єктивних умовах їм часто не вистачає підтримки з боку держави. Багато малих підприємств змушені працювати в тіньовому секторі, не реєструючись та не

сплачуючи відповідні податки. Крім того, варто збільшити державну підтримку у розвитку нових галузей економіки та інновацій.

П'ятою проблемою є потреба вдосконалення інформаційної прозорості в системі зайнятості. Багато людей не знають, які вакансії є на ринку праці та як знайти роботу, що відповідає їхнім навичкам і досвіду. Державі слід розробити додаткові інструменти для покращення роботи відкритих платформ для пошуку праці.

Шоста проблема полягає у забезпеченні захисту прав працівників та боротьби з незаконними практиками на ринку праці, такими як недотримання правил безпеки праці, незаконні звільнення та інші порушення. Виникає необхідність встановлення відповідних законодавчих норм та наглядових органів, які будуть забезпечувати дотримання прав працівників та запобігати зловживанням з боку роботодавців.

Важливою проблемою залишаються високі ризики активного відтоку кваліфікованих кадрів, молодих фахівців. Тому важливим напрямком удосконалення державного регулювання зайнятості має бути підвищення конкурентоспроможності вітчизняного ринку праці, підтримка нових нестандартних форм зайнятості.

Вирішення окреслених проблем забезпечення ефективної системи регулювання зайнятості в Україні є можливим з урахуванням міжнародного досвіду, не зважаючи, що різні країни мають різні підходи до зайнятості населення, залежно від своєї культури, економічного стану та політичних умов.

Один з прикладів успішної системи державного регулювання зайнятості населення - це досвід Данії. Данська система зайнятості справедлива, ефективна та соціально зорієнтована і може бути використана як зразок для розвитку подібної системи в інших країнах.

Данська система зайнятості має декілька ключових елементів, які забезпечують її успішність та ефективність [10]. Серед них можна виділити наступні:

1. Данія провадить активну політику зайнятості, використовуючи систему навчання новим професіям та навичкам, надає підтримку у пошуку роботи та інші програми підтримки зайнятості населення.

Данська система зайнятості забезпечує безробітним доступ до широкого спектру навчальних курсів та тренінгів, які мають створити умови для отримання нових знань та навичок, підвищити їхню конкурентоспроможність на ринку праці. Для старшого покоління та людей, які повертаються на ринок праці з пільгових категорій, таких як інваліди, затверджені спеціальні навчальні програми. Навчальні курси зазвичай організовуються на місцевому

рівні спільно з роботодавцями, щоб забезпечити пріоритети в освіту відповідно до потреб ринку праці. Держава також пропонує безкоштовні курси для здобувачів першої професії, які допомагають у виборі сфери діяльності усім, хто шукає роботу [11]. Національне агентство зайнятості (Dansk Arbejdsgiverforening) має окрему лінію підтримки безробітних, яка забезпечує їм технічну та консультаційну підтримку у пошуку роботи [12].

2. Гнучкість у заробітній платі. Данські роботодавці розвинули практику заробітних плат, які корелюють із економічною ситуацією і можуть змінюватися відповідно до потреб ринку праці. Гнучкість зарплат в Данії передбачає зміну розміру зарплати в залежності від економічних факторів та обсягу роботи. За цією системою, зарплати можуть підвищуватися або знижуватися в залежності від економічних тенденцій, що дозволяє швидко реагувати на зміни в економічній ситуації та зберігати стабільний рівень зайнятості.

Національне агентство працевлаштування в Данії відзначає, що гнучкість у заробітній платі є важливим фактором, який допомагає забезпечити більшу стійкість ринку праці та знижує нестабільність та ризики на ньому. Дослідження також доводять, що данська практика гнучкості заробітних плат дозволяє забезпечити високу конкурентоспроможність економіки та підвищує рівень зайнятості; дозволяє здійснювати більш точні розрахунки цін на послуги та товари на ринку.

3. У Данії існує державна програма, що надає фінансову допомогу та підтримку безробітним у процесі пошуку роботи; підтримуються локальні ініціативи із створення робочих місць.

Основним чинником уявлення про безпеку, яке існує серед данських працівників, є комплексна система допомоги по безробіттю, яка складається зі страхування на випадок безробіття (UI), що доповнюється основною державною системою соціального забезпечення. На думку дослідників, наявність таких пілг також є важливою причиною того, що профспілки готові з легкістю звільняти неефективних, недостатньо кваліфікованих працівників.

Однак, щоб отримати допомогу по безробіттю, члени фонду UI повинні пропрацювати не менше 52 тижнів повний робочий день протягом попередніх 3 років або сплатили свої членські внески. Державна служба зайнятості (PES) Міністерства зайнятості відповідає за активність безробітних, обов'язковою є вимога про підвищення кваліфікації. Такий підхід відображає принцип, згідно з яким права на отримання допомоги повинні супроводжуватися обов'язками, а також переконання, що попереджувальні активні заходи є більш ефективними, ніж пасивні дії у формі виплат для збереження потенціалу робочої сили. Згідно норм права, якщо безробітний не може працевлаштуватися

протягом чотирьох років, він втрачає право на безробіття [10, с.7-8].

Такий підхід до державного регулювання зайнятості населення дозволяє Данії досягати низького рівня безробіття та високого рівня економічного розвитку. Ця система стала прикладом для наслідування в інших країнах світу, допомагаючи забезпечувати стабільно високий суспільно-економічний розвиток та ефективне управління ринком праці.

Цікавим є приклад Великої Британської щодо застосування державної програма соціального забезпечення Universal Credit [13]. Це система виплат для людей старше 18 років, але молодших пенсійного віку, які мають низький дохід або не працюють: підтримка витрат на житло, дітей та догляд за дітьми, фінансова допомога людям з обмеженими можливостями, опікунам і тим, хто надто хворі, щоб працювати. Система Universal Credit забезпечує високий рівень оперативності і об'єктивності щодо захисту безробітних і тих, хто потребує матеріальної допомоги.

З метою удосконалення регулюючого впливу на зайнятість в Україні корисним є дослідження даної програми щодо її позитивного впливу. Зокрема:

шляхом спрощення і комплексного підходу до системи надання допомоги зменшилась "пастка допомог", коли люди отримували більше на допомогах в різних місцях і за різними програмами, ніж працюючи. Крім того була забезпечена більш висока оплата праці;

своєрідний аспект "умовності" програми, який передбачає обов'язково певні заходи із пошуку роботи, необхідні для отримання допомоги, сприяв прискоренню працевлаштування безробітних;

продуктивна співпраця державних інституцій із компаніями, що шукають працівників за певними критеріями і вимогами, що підвищує ефективність працевлаштування з урахуванням попиту і пропозиції на ринку праці.

Однак, треба зважати на недоліки у впровадженні програми, як от адміністративні та фінансові упущення, затяжний характер очікування виплати та ризики виникнення несправедливості у встановленні рішення про її необхідність та розмір.

Для впровадження датського досвіду та досвіду інших країн у регулюванні зайнятості в Україні потрібно глибоко розуміти сутність різних інструментів впливу держави, прогнозувати їх наслідки та враховувати багато макроекономічних показників. З міжнародного досвіду стає очевидним, що роль держави у забезпеченні зайнятості має бути активною, але це також вимагає обґрунтування наукових прогнозів та довгострокових програм.

З огляду на ситуацію, що склалася на українському ринку праці, головним завданням державного управління у сфері зайнятості є

переорієнтація політики вирішення соціальних проблем на розширення сфери застосування праці, що вимагає чіткої організації підтримки надання та пошуку роботи для всіх, хто бажає працювати. Зміст діяльності адміністративних органів з реалізації політики зайнятості повинен відображати весь комплекс активних і пасивних заходів держави на ринку праці, враховувати особливості конкретного регіону, застосовувати найбільш ефективні методи і способи управління [14].

В Україні поширена доволі ефективна практика пасивних заходів щодо зайнятості населення через встановлення соціальних виплат та інші соціальні програми, що сприяють захищеності та підтримці громадян, які потребують допомоги з працевлаштуванням. Для забезпечення повної зайнятості зусилля мають бути спрямовані на активні заходи, такі як надання консультацій щодо створення робочих місць, підвищення кваліфікації працівників та їх перепрофілювання.

Для реалізації цієї політики можна покращити здійснення вже існуючих заходів щодо активного впливу держави на розвиток зайнятості. З урахуванням того, що державна політика регулювання зайнятості об'єднує нормативно-правове та інституційне, інформаційне та науково-консультативне забезпечення зайнятості, систему соціального захисту безробітних; передбачає такі форми державного регулювання як сприяння зайнятості і самозайнятості населення, впровадження нових нетрадиційних форм зайнятості, розвиток системи освіти усіх рівнів та перепідготовки кадрів, профорієнтаційної роботи та управління процесами внутрішньої міграції [15] слід визначати напрямки удосконалення державного регулювання зайнятості.

Активне спрямування державної політики у сфері зайнятості передбачає насамперед сприяння створенню робочих місць у сфері бізнесу. Тому важливим напрямком є підтримка малого та середнього бізнесу шляхом не лише зниження податків, надання кредитів та інвестицій, а надання допомоги підприємствам, що створюють додаткові робочі місця, насамперед, для внутрішньо переміщених осіб, фахівців стратегічно важливих спеціальностей, надання консультацій та інформаційно-роз'яснювальний супровід суб'єктів господарювання.

Сприяння підготовці фахівців відповідно до потреб ринку праці, нового економічного середовища, зумовленого глобалізацією і технологічним прогресом, необхідністю підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва, а також післявоєнної розбудови національної економіки. Державне фінансування системи освіти, підвищення кваліфікації, надання пільг у сфері професійної підготовки мають відбуватися на основі комплексного дослідження ринку праці за фахами, у регіональному розрізі, з

урахуванням нових взаємозв'язків суб'єктів трудових відносин, нестандартних форм зайнятості (тимчасова, дистанційна, запозичена праця та ін.).

Економічна політика щодо зайнятості має бути спрямованою на збереження трудового потенціалу українців, повернення кваліфікованих кадрів і студентів в Україну після війни. Тобто, процеси трансформації у соціальній та економічній сфері, міграційні процеси та проблеми зайнятості мають узгоджуватися між собою, а також враховувати глобальні тренди. Сучасні системи інформаційного забезпечення функціонування ринку праці, механізм діяльності Державної служби зайнятості України не забезпечують оперативності щодо відповідності попиту і пропозиції, адаптивності системи освіти до середньо- і довгострокових перспектив соціально-економічного розвитку. Необхідними є розробка і впровадження стратегічних програм зайнятості на основі виявлення негативних тенденцій на ринку праці, раннього попередження макроекономічних проблем та підготовки фахівців відповідно до цього.

Важливим інструментом для стимулювання економічного зростання та зайнятості є розвиток соціального підприємництва, зокрема для людей з обмеженими можливостями та інших уразливих груп населення у формі фінансових інвестицій, консультування та навчання.

Висновки. Таким чином, в системі державного регулювання зайнятості Україна проваджує як пасивні, так і активні заходи щодо. Для забезпечення повної зайнятості необхідно забезпечувати підтримку активних заходів, таких як підвищення кваліфікації та розвиток соціального підприємництва, а також створення сприятливих умов для приватного бізнесу та інвестицій. Водночас слід продовжувати застосовувати пасивні заходи, такі як соціальні виплати та інші програми, що мають на меті підтримати тих громадян, які потребують допомоги у працевлаштуванні.

Слід наголосити, що в умовах кризових явищ, посилення глобалізаційних процесів, науково-технічного прогресу та активної міграції робочої сили державне регулювання зайнятості спрямоване на гармонізацію усіх сегментів і збалансованість ринку праці, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, збереження трудового потенціалу країни і його ефективне залучення до післявоєнної відбудови України.

Подальші наукові дослідження пов'язані з імплементацією кращого світового досвіду в реалізації системи державного регулювання зайнятості в Україні, посилення захисної і стимулювальної функцій державної політики, розробки довгострокових стратегій управління ринком праці на основі раннього попередження циклічних спадів, змін в системі соціально-

економічних відносин під впливом технологічного прогресу та нових вимог до фаху, рівня кваліфікації та конкурентоздатності вітчизняних працівників.

Література:

1. Закон України Про зайнятість населення: прийнятий 5 липня 2012 року № 5067-VI / Верховна Рада України - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.
2. Сидорчук О. Г. Цілі державного регулювання внутрішнього ринку праці за умов запровадження інституційних реформ /О.Г.Сидорчук, О.Ю. Клепанчук // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління Економіка та управління національним господарством. - Том 31 (70). № 1, 2020. С. 79-84 – Режим доступу: <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/15-1.pdf> DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-1-13>.
3. Вірт Ю. П. Шляхи і напрямки державного регулювання ринку праці в Україні в умовах економічної кризи / Ю. П. Вірт, Н. М. Заярна // Наук.вісн. НЛТУ України. Вип. 20. – С. 195 – 198.
4. Юрчик І.Б. Аналіз сучасного стану ринку праці в Україні./ І.Б. Юрчик// Вісник ЖДТУ. Економіка, управління та адміністрування. 2015. № 1(75). С. 178–182.
5. Ситуація на ринку праці та діяльність державної служби зайнятості у січні-лютому 2022 року [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/02_sytuaciya_na_gp_ta_diyalnist_dsz_2022.pdf.
6. Вінокуров Я. Мільйони українців втратили роботу через війну. Звідки вони беруть гроші на життя?. Економічна правда. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці. Офіційний Вебпортал Парламенту України. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#Text>.
8. Підтримка бізнесу в умовах війни. Дія. Бізнес. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <https://business.diiia.gov.ua/wartime>.
9. Українська трудова міграція й майбутнє сфери праці: соціально-економічний, геопросторовий, інституційний вимір: Наукове видання/ ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України» /За ред. д.е.н., проф. Садової У.Я. – Львів, 2020. – 136 с.
10. Hendeliowitz, J., & Hertz, M. Danish employment policy: national target setting, regional performance management and local delivery. Employment Region Copenhagen & Zealand. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.oecd.org/employment/leed/40575308.pdf>
11. The Danish education system. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://ufm.dk/en/education/the-danish-education-system>.
12. Dansk Arbejdsgiverforening. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.da.dk/>.
13. Універсальний кредит. (2014). Урядовий цифровий сервіс. GOV.UK. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.gov.uk/universal-credit>.
14. Меньшикова А.В. Особливості державної політики в сфері зайнятості та на ринку праці в регіонах України. Розвиток європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції докторантів, молодих учених та студентів: [Електронне наукове видання]. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця.- Режим доступу: <https://cdn.hneu.edu.ua/rozvitok19/thesis06-15.html>.

15. Ковач В. О. Основні напрямки регулювання державної політики у сфері зайнятості населення. / В.О. Ковач // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 4. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1619> DOI: 10.32702/2307-2156-2020.4.50.

References:

1. Zakon Ukrainy Pro zainiatist naseleennia: pryiniaty 5 lypnia 2012 roku № 5067-VI / Verkhovna Rada Ukrainy.[Law of Ukraine The Employment from July 5, 2012, No. 5067-VI / Verkhovna Rada of Ukraine.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> [in Ukrainian].
2. Sydoruk O. H., & Klepanchuk O.Iu (2020) Tsili derzhavnoho rehulivannia vnutrishnoho rynku pratsi za umov zaprovadzhennia instytutsiinykh reform [Goals of state regulation of the internal labor market under the conditions of institutional reforms.] Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom. - Tom 31 (70). № 1, 2020. S. 79-84 Retrieved from <https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/15-1.pdf> DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/70-1-13>. [in Ukrainian].
3. Virt Yu. P. (2010). Shliakhy i napriamky derzhavnoho rehulivannia rynku pratsi v Ukraini v umovakh ekonomichnoi kryzy [Ways and directions of state regulation of the labor market in Ukraine during the economic crisis] Nauk.visn. NLTU Ukrainy. Vyp. 20. – S. 195 – 198. [in Ukrainian].
4. Iurchyk I.B. Analiz suchasnoho stanu rynku pratsi v Ukraini. [Analysis of the current state of the labor market in Ukraine.] Visnyk ZhDTU. Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia. 2015. № 1(75). S. 178–182. [in Ukrainian].
5. Sytuatsiia na rynku pratsi ta diialnist derzhavnoi sluzhby zainiatosti u sichni-liutomu 2022 roku [Situation on the labor market and the activity of the State Employment Service in January-February 2022] Retrieved from https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/02_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz_2022_.pdf. [in Ukrainian].
6. Vinokurov I. (2022). Miliony ukraintsiv vtratyly robotu cherez viinu. Zvidky vony berut hroshi na zhyttia? [Millions of Ukrainians lost their jobs due to war. Where do they get money to live?]. Ekonomichna pravda. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>. [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia sluzhby zainiatosti, sotsialnoho strakhuvannia na vypadok bezrobittia, spriannia produktyvnoi zainiatosti naseleennia, u tomu chysli molodi, ta vprovadzhennia novykh aktyvnykh program na rynku pratsi. [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine Regarding the Reform of the Employment Service, Social Insurance for Unemployment, Promotion of Productive Employment of the Population, Including Youth, and the Introduction of New Active Programs on the Labor Market.] Ofitsiinyi Vebportal Parlamentu Ukrainy. zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20# Text. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#Text>. [in Ukrainian].
8. Pidtrymka biznesu v umovakh viiny. [8. Support for Business in Times of War] Diia. Biznes. business.diia.gov.ua/wartime Retrieved from <https://business.diia.gov.ua/wartime>. [in Ukrainian].
9. Ukrainska trudova mihratsiia y maibutnie sfery pratsi: sotsialno-ekonomichni, heoprosorovi, instytutsiinyi vymir: Naukove vydannia [Ukrainian labor migration and the future of the labor market: socio-economic, geospatial, institutional dimension: scientific publication / Institute of Regional Research named after M.I. Dolishny of the National Academy of Sciences of Ukraine] DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy» [Za red. d.e.n., prof. Sadovoi U.Ia.]. – Lviv, 2020. – 136 c. [in Ukrainian].

10. Hendeliowitz, J., & Hertz, M. (2008). Danish employment policy: national target setting, regional performance management and local delivery. Employment Region Copenhagen & Zealand. Retrieved from <https://www.oecd.org/employment/leed/40575308.pdf>
11. The Danish education system. ufm.dk/en/education/the-danish-education-system. Retrieved from <https://ufm.dk/en/education/the-danish-education-system>.
12. Dansk Arbejdsgiverforening. www.da.dk/ Retrieved from <https://www.da.dk/>
13. Universalnyi kredyt. (2014). Uriadovyi tsyfrovyyi servis. GOV.UK. www.gov.uk/universal-credit Retrieved from <https://www.gov.uk/universal-credit>. [in Ukrainian].
14. Menshykova A.V. (2019) Osoblyvosti derzhavnoi polityky v sferi zainiatosti ta na rynku pratsi v rehionakh Ukrainy. Rozvytok yevropeiskoho prostoru ochyma molodi: ekonomichni, sotsialni ta pravovi aspekty. [Features of state policy in the field of employment and on the labor market in the regions of Ukraine. Development of the European space through the eyes of youth: economic, social and legal aspects.] Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii doktorantiv, molodykh uchenykh ta studentiv: [Elektronne naukovye vydannia]. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia. Retrieved from <https://cdn.hneu.edu.ua/rozvitok19/thesis06-15.html>. [in Ukrainian].
15. Kovach V. O. (2020) Osnovni napriamky rehuliuвання derzhavnoi polityky u sferi zainiatosti naseleńnia. [Main directions of public policy regulation on population employment] Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. 2020. № 4. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1619> DOI: 10.32702/2307-2156-2020.4.50. [in Ukrainian].

УДК 351:316, 3:321

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-275-287](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-275-287)

Стороженко Ліна Григорівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Державний університет телекомунікацій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044)249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

НЕТОКРАТИЧНІ ПІДХОДИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню світового досвіду застосування нетократичних підходів у сучасному публічному управлінні. Акцентовано, що сучасні інформаційно-комунікаційні технології широко застосовуються в усіх сферах суспільного життя, а цифровізація державних послуг поступово глобалізується й охоплює весь світ, що зумовлює співіснування різних підходів до формування нетократичного публічного управління та електронного урядування як його складової.

Визначено, що немає єдиного досконалого підходу, який би повністю задовольняв потреби держави та суспільства, однак можна виокремити декілька нетократичних моделей публічного управління, елементи яких варто запозичати для формування ефективного електронного урядування. Зокрема, зосереджено увагу на європейському, англо-американському та азійському підходах.

З'ясовано, що специфіка європейської моделі ефективного розвитку нетократичного публічного управління полягає у наявності: наддержавних структур, рекомендації яких обов'язкові до виконання всіма країнами Європейського Союзу; високого ступеню інтеграції європейських держав та регуляторного законодавства щодо інформаційно-комунікаційних міждержавних взаємин; діяльності національних урядів та наддержавних інституцій з обов'язковим залученням до прийняття рішень громадськості через посередництво інформаційно-комунікаційних технологій.

Досліджено, що англо-американська модель нетократичного публічного управління побудована на принципах безпеки та конфіденційності, швидкого сервісного надання державних послуг усім представникам суспільства через посередництво інформаційно-комунікаційних технологій та орієнтована на зменшення функціональності органів влади. З'ясовано, що англо-американський підхід передбачає розширення спектру державних послуг,

забезпечення ефективного використання соціальної інформації в органах державної влади, створення якісних технічних та освітніх умов з метою масштабного надання державних послуг, комунікації з суспільством.

Визначено, що азійський підхід нетократичного публічного управління передбачає повну інформатизацію політичної, соціальної та економічної сфер й ефективно налагодження механізмів електронної комунікації у суспільстві. Встановлено, що основою азійської моделі стали реформування системи державного управління з метою забезпечення відкритості та прозорості державних інституцій та специфічний стиль управління, організований за принципом ієрархічної піраміди.

Ключові слова: публічне управління, нетократичні підходи, нетократичні моделі, цифровізація, електронне урядування, інформаційно-комунікаційні технології, державні електронні послуги.

Storozhenko Lina Hryhorivna Ph.D. in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of management and administration, State University of Telecommunications, Solomyanska St., 7, Kyiv, 03110, tel.: (044)249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

NETOCRATIC APPROACHES IN PUBLIC ADMINISTRATION: WORLD EXPERIENCE IN APPLICATION

Abstract. The article is devoted to the study of world experience in the application of netocratic approaches in public administration. It is emphasized that modern information and communication technologies are widely used in all spheres of public life, and the digitalization of public services is gradually globalized and covers the whole world, which leads to the coexistence of various approaches to the formation of netocratic public administration and e-government as its component.

It has been determined that there is no single perfect approach that fully satisfies the needs of the state and society, however, several non-tocratic models of public administration can be identified, elements of which should be borrowed to form effective e-governance. In particular, attention is focused on the European, Anglo-American and Asian approaches.

It was found that the specificity of the European model of effective development of netocratic public administration is the presence of: super-state structures, the recommendations of which are mandatory for implementation by all countries of the European Union; a high degree of integration of European states and regulatory legislation for information and communication interstate relations; the activities of national governments and super-state institutions with the mandatory

involvement of the public in decision-making through information and communication technologies.

It is researched that the Anglo-American model of netocratic public administration is built on the principles of security and confidentiality, fast service provision of public services to all members of society through information and communication technologies and is focused on reducing the functionality of government bodies. It was found that the Anglo-American approach involves expanding the range of public services, ensuring the effective use of social information in public authorities, creating high-quality technical and educational conditions for the purpose of large-scale provision of services, communication with society.

It is determined that the Asian approach of netocratic public administration involves the complete informatization of the political, social and economic spheres and the effective establishment of electronic communication mechanisms in society. It has been established that the basis of the Asian model was the reform of the public administration system in order to ensure openness and transparency of state institutions and a specific style of management, organized according to the principle of a hierarchical pyramid.

Keywords: public administration, netocratic approaches, netocratic models, digitalization, e-government, information and communication technologies, public e-services.

Постановка проблеми. Сьогодні глобальна цифровізація соціуму й активний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій стирають кордони між різними сферами суспільного існування, зумовлюють трансформацію класичних форм комунікації, сприяють створенню сприятливих умов для формування нових способів соціальної взаємодії. Яскравим доказом цьому є функціонування державного сектору, в якому, з точки зору політики, громадських інститутів, управлінських стратегій та механізмів, поступово зникає розмежування між «традиційним» та «електронним» урядуванням, що свідчить про нетократичність управлінських процесів, як ключову ознаку розвитку публічного управління в інформаційному суспільстві.

Важко уявити сучасну державну установу, яка б не мала власного сайту, електронної адреси, реєстрації у соціальних мережах тощо; у низці країн світу застосовують різні способи електронного волевиявлення; саме завдяки електронному урядуванню відбувається поступовий перехід суспільства і держави на новий «комунікативний» рівень: звичні бюрократичні процедури (відвідування державних установ, документація на паперових носіях,

довготривалість формальних процедур, довгостроковий розгляд звернень громадян та прийняття рішень тощо) змінюються ефективним процесом прийняття управлінських рішень та відповідальністю конкретних осіб. Відтак політика держави поступово набуває публічності та соціальної доступності, стає можливою активна участь суспільства у глобалізаційній політиці та державотворчих процесах, що доводить застосування нетократичних підходів у публічному управлінні.

Незважаючи на те, що майже всі країни світу залучені до процесу цифровізації, не всі вони досягли значних успіхів у сфері стійкого розвитку за рахунок електронного урядування. І хоча державні установи на всіх рівнях підлягають модернізації та цифровій трансформації – методи, механізми, шляхи реалізації та результати значно відрізняються. Застосування світових прогресивних практик використання цифрових технологій сприяє формуванню ефективного нетократичного публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику питання висвітлено у низці закордонних та українських наукових студій.

Ґрунтовне висвітлення впливу цифрових технологій, як складової інформаційного суспільства, на формування публічного управління знаходимо в дослідженнях Л. Сангки, в яких автор на прикладі Південної Кореї аналізує практичний досвід застосування і використання державних електронних послуг. М. Нуньес-Чічарро, Р. Перес-Мороте, К. Понтонес-Роза вивчають розвиток електронної демократії в європейських країнах. Аналіз ефективності електронного урядування та його користь для суспільства здійснено в дослідженні І. Менс. Крім того, автор пропонує способи удосконалення моделі електронного урядування.

На особливу увагу заслуговують праці вітчизняних науковців, серед яких чільне місце займає науковий доробок С. Чукут, яка досліджує використання інформаційно-комунікаційних технологій у публічному управлінні з метою впровадження державних послуг та демократичних процесів, а також для зміцнення підтримки публічних політик. Питанням розвитку електронних інформаційних комунікацій органів державної влади присвячено публікації О. Шевцова, який студіює парадигму інформаційної відкритості органів державної влади, що ґрунтується на системі електронної інформаційної взаємодії.

В. Балюк висвітлює стан інформатизації органів виконавчої влади як фактор готовності до широкого впровадження електронного урядування. І. Курбаншов визначає основні вектори розвитку електронного урядування та пріоритетні напрями формування електронної демократії, серед яких: взаємодія між різними державним структурами; комунікація на рівні бізнесу і

держави в різних її інституціях; взаємодія між представниками суспільства та державними установами.

Проблему технологізації інформаційних впливів у публічному управлінні як умову формування інформаційного суспільства виокремлено у дослідженнях О. Чечель. О. Кукарін студіює зарубіжний досвід електронного урядування та окреслює кроки для формування вітчизняної ефективної е-демократії. Щодо сучасних напрямів зарубіжних досліджень у сфері електронного урядування працює і В. Дрешпак. Європейські перспективи розбудови публічного управління визначає у своїх працях О. Андреев.

Незважаючи на важливість та суттєвий науковий доробок зазначених вище науковців щодо дослідження окресленої проблематики, аналіз світового досвіду застосування новітніх підходів у публічному управлінні, зумовлених динамічним розвитком інформаційного суспільства, залишається важливим та актуальним науковим завданням сучасності. У 2022-му році Департаментом з економічних питань Організації Об'єднаних Націй було опубліковано чергове, дванадцяте, дослідження, в якому проаналізовано та визначено рейтинг розвитку електронного урядування у 193-ох країнах світу.

Сучасні нетократичні суспільні виклики, швидкий темп цифровізації та поширення інформаційно-комунікаційних технологій обумовлюють необхідність подальшого теоретичного обґрунтування та практичної модернізації органів публічної влади різних країн світу.

Мета статті полягає у дослідженні кращих світових зразків застосування нетократичних підходів у публічному управлінні та специфіки їх втілення в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Активне впровадження досягнень інформаційно-комунікаційних технологій у сфері публічного управління розглядається сьогодні як необхідний компонент розвитку електронної демократії, а наукові, законодавчі, прикладні новації свідчать про підвищення уваги держави до розширення сфери застосування інформаційно-комунікаційних технологій у публічному секторі та формування мережевого суспільства загалом. Інтеграція управління у віртуально-інформаційний простір створює сприятливі передумови для формування ефективної електронної демократії, як логічного продовження трансформації суспільно-політичних процесів в умовах інформаційного суспільства, що відповідає нетократичному вектору розвитку публічного управління.

Елементи електронного урядування, які вдало проходять апробацію, поступово впроваджуються у широке використання. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології, завдяки яким можливе формування е-демократичних процесів, як форми суспільних відносин, за якої громадяни

та інститути громадянського суспільства залучаються до державотворення, державного управління, місцевого самоврядування тощо, дозволяють посилити участь громадян у публічному житті; поліпшити реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян; зробити процес прийняття рішень органів влади прозорим та підзвітним громадськості; сприяти публічним дискусіям та привертати увагу суспільства до процесу прийняття рішень. Ефективна електронна демократія передбачає можливість кожного громадянина брати участь у формуванні та реалізації державної політики, прийнятті рішень органами влади, використовуючи при цьому інформаційні технології для двостороннього інтерактивного зв'язку між державою і суспільством, що свідчить про демократизацію та поступове формування нетократичного публічного управління, яке здобуває дедалі більше механізмів, інструментів, способів та форм комунікації між владою і суспільством.

Під нетократичним публічним управлінням слід розуміти модель управління, засновану на прозорості, відкритості, співпраці та залученні громадськості до процесу прийняття рішень через посередництво інформаційно-комунікаційних технологій. Такий підхід дозволяє забезпечити більш демократичний і відкритий характер прийняття управлінських рішень, що є обов'язковим атрибутом інформаційного суспільства [13, с. 99].

Перехід від традиційного технократичного підходу електронного урядування початку ХХІ ст. до сучасних програм цифрового розвитку держави є яскравим прикладом еволюції електронної демократії – від ізольованих методів у розвинених країнах до глобалізаційних підходів, які охоплюють світове суспільство [2]. Сьогодні цифрове урядування досягло критичної позначки; це вже не допоміжний інструмент в ефективності управлінської діяльності, це невід'ємна інтегрована складова фізичного функціонування державних інституцій та надання публічних послуг.

Звичайно, немає єдиного досконалого підходу, який би повністю задовольняв потреби держави та суспільства, однак можемо виокремити декілька нетократичних моделей публічного управління, елементи яких варто запозичити для формування ефективного електронного урядування: європейська, англо-американська та азійська моделі.

Для європейської моделі характерна наявність наддержавних структур (Європейський парламент, Європейський суд, Європейський валютний фонд, Європейська комісія та ін.), рекомендації яких обов'язкові до виконання всіма країнами Європейського Союзу. Високий ступінь інтеграції європейських держав (єдиний інформаційний простір, єдина грошова одиниця, вільне пересування тощо) та законодавство, що регулює інформаційно-комунікаційні

взаємини, сприяють демократизації суспільства та ефективному розвитку нетократичного публічного управління.

Європейський підхід передбачає діяльність національних урядів та наддержавних інституцій з обов'язковим залученням до прийняття рішень громадськості через посередництво інформаційно-комунікаційних технологій. Представники європейського суспільства мають можливість комунікувати з державою в режимі реального часу.

Побудова «цифрової держави» на основі соціальної єдності націй, які проживають на території Європи, – ще одна характерна ознака європейської моделі нетократичного публічного управління. Програма «Digital Europe» [14] всіляко сприяє розвитку національної електронної демократії, проекти якої сьогодні успішно реалізовані в більшості європейських держав.

Першою європейською країною, в якій було втілено електронне урядування, стала Німеччина. У 2002 р. було введено в дію сайт з функціями електронного уряду [4]. Через рік Естонія також почала надавати державні послуги з допомогою інформаційно-комунікаційних технологій [7]. За дослідженнями ООН, сучасними лідерами електронного урядування, які надають електронні послуги відповідно до європейської моделі нетократичного публічного управління та входять до першої десятки світу, є Данія, Фінляндія, Швеція, Ісландія, Естонія та Нідерланди [2].

Досвід зазначених країн підтримано правлінням Європейського Союзу, внаслідок чого прийнято програму «Interoperable Delivery of European eGovernment Services to public Administrations, Businesses and Citizens» (IDABC), яка сприяла активному застосуванню інформаційно-комунікаційних технологій на міждержавному рівні країн Європи. З метою обміну знань у сфері державних електронних послуг та міжінституційної комунікації було створено платформи «Open Source Observatory» [10] і «Semantic Interoperability Centre Europe» [12].

Подальший цифровий розвиток та необхідність покращення електронних публічних послуг зумовили створення у 2009 р. програми «Interoperability Solutions for European Public Administrations» (ISA), яка згодом повністю витіснила IDABC та сприяла активному залученню інформаційно-комунікаційних технологій в управління державним сектором. З 2021 р. ISA було замінено на програму «Interoperable Europe», складову європейської програми «Digital Europe». Наразі Верховною Радою України ратифіковано Угоду між Україною та Європейським Союзом про участь нашої держави у програмі «Digital Europe» на 2021–2027 рр. [1], що сприяє входженню України до єдиного цифрового ринку Європи шляхом отримання нашою країною режиму внутрішнього ринку у сфері електронних комунікаційних послуг,

поступовій інтеграції до єдиного цифрового ринку Європейського Союзу, формуванню ефективного вітчизняного публічного управління.

Зазначені програми сфокусовані на пришвидшенні цифрової трансформації та якісному наданні державних послуг усім членам суспільства [9]. Цифровізація, як один із векторів розвитку європейської моделі нетократичного публічного управління, надає додаткові стимули та можливості для трансформації пріоритетних галузей і сфер суспільного життя, розвитку економіки, бізнесу, сприяє підвищенню якості життя громадян та комунікації з державою як партнером.

Англо-американський підхід реалізується з 90-х рр. ХХ ст. у США, Сполученому королівстві Великої Британії та Канаді й передбачає розширення спектру державних послуг, забезпечення ефективного використання соціальної інформації в органах державної влади, створення якісних технічних та освітніх умов з метою масштабного надання державних послуг, комунікації з суспільством. Підґрунтям для формування електронного урядування в США слугували теоретичні дослідження кінця минулого століття щодо впливів зростаючої глобалізації та необхідності створення управління «нового типу», а також практична затребуваність нових форм і способів комунікації між державою та суспільством. Внаслідок чого було прийнято низку законодавчих актів, що регулюють електронне урядування в країні.

Англо-американська модель нетократичного публічного управління побудована на принципах безпеки та конфіденційності, швидкого сервісного надання державних послуг усім представникам суспільства через посередництво інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтована на зменшення функціональності органів влади [5].

На початку 2000-х рр. у Сполученому королівстві електронні державні послуги можна було отримати через портал «DirectGov», який згодом витіснено сервісом «GOV.UK» [15], що відповідає Національній стратегії цифрових перетворень, у межах якої оновлено застарілі інформаційно-комунікаційні технології та створено єдину платформу для надання державних електронних послуг. Завдяки формуванню єдиної бази біометричних даних став можливим перехід громадян Великої Британії на цифрові паспорти. Сьогодні Сполучене королівство займає 11-ту позицію серед країн-лідерів надання державних електронних послуг [2].

Однією з перших проблему відкритого доступу до інформації державних інституцій системно вирішила Канада. Врахування специфіки англо-американської моделі нетократичного публічного управління та застосування модульного підходу дозволили протягом короткого часу структурувати електронне управління країни та виокремити його складові (сайти Канади;

масштабний інформаційний портал, який об'єднує тематичні канали; інфраструктурне програмне забезпечення; системи автоматизації, зберігання та обробки даних; системи керування паперовим та електронним документообігом тощо) [11].

Сьогодні Канада продовжує активно запроваджувати інформаційно-комунікаційні технології та вдосконалювати електронну комунікацію між державою, бізнесом та представниками суспільства. Так, для підтримки діяльності державних інституцій та покращення якості державних послуг призначено незалежного Міністра електронного уряду; відкрито Цифрову академію та Офіс цифрової трансформації; створено Канадську цифрову службу; сформовано цифрові стандарти GC. Протягом останніх років 100% державних послуг у Канаді надаються виключно в онлайн-форматі.

Азійський підхід нетократичного публічного управління активно використовують урядовці країн (Південна Корея, Сингапур, Китай, Японія) – світових лідерів використання інформаційно-комунікаційних технологій у державному секторі [2]. Основою азійської моделі електронного урядування стали реформування системи державного управління з метою забезпечення відкритості та прозорості державних інституцій та специфічний стиль управління, організований за принципом ієрархічної піраміди. Азійський підхід передбачає повну інформатизацію політичної, соціальної та економічної сфер й ефективне налагодження механізмів електронної комунікації у суспільстві.

Активне застосування інформаційно-комунікаційних технологій у публічному секторі Південної Кореї має глибоке коріння та відбувалося в декілька етапів: комп'ютеризація обробки даних та прискорення адміністративних процесів (60–80-і рр. ХХ ст.); створення єдиної інформаційної системи для координації діяльності міністерств, формування Уряду 1.0 (1990-і рр.); надання державних електронних послуг громадянам країни, створення Уряду 2.0 (початок 2000-их рр.); інтеграція інформаційних систем електронного урядування та забезпечення відкритого доступу до баз даних, перехід до Уряду 3.0 (до 2012-го р.); формування «розумного уряду» (Уряд 4.0), за допомогою якого представники суспільства мають можливість безкоштовно отримувати широкий спектр якісних державних послуг (сьогодення) [3]. Такому стрімкому та ефективному нетократичному розвитку азійського публічного управління сприяло використання єдиної стандартизованої платформи електронного урядування на основі програмного забезпечення з відкритою архітектурою (eGovFrame), що зумовило економію фінансових та людських ресурсів та дало можливість модернізувати старі системи електронного урядування та запровадити новітні.

Сьогодні електронний уряд Південної Кореї використовує прогресивні цифрові технології для забезпечення безперервного доступу до державних інституцій та надання якісних електронних послуг усім громадянам країни; повністю цифровізований документообіг; експортно-імпортні процедури здійснюються виключно в онлайн-форматі; з метою збільшення онлайн-впливу громадян на формування політики держави було створено цифрову службу «E-People», визнану однією з найкращих електронних послуг у світі; сформовано «Мобільний уряд» [3].

Реалізація азійської моделі в Сингапурі базується на принципах ціннісного підходу до державних електронних послуг для пересічних громадян та задоволення їхніх щоденних потреб (культура, освіта, охорона здоров'я, безпека тощо). Крім того, важливою складовою формування електронного урядування в країні стало чітке визначення пріоритетних завдань, які потрібно вирішувати за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, та залучення до розробки електронних сервісів усіх зацікавлених [8]. Починаючи з 80-их рр. ХХ ст., електронне урядування Сингапуру зазнало значних модифікацій – від комп'ютеризації державних ділових служб, формування центрів обробки даних, створення Агентства з розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та формування законодавчої бази, що регулює електронну діяльність країни, до повної цифровізації та високої інформаційно-комунікаційної культури суспільства. Сьогодні основним пріоритетом Сингапуру є інтеграція різних систем державних інституцій в єдиний портал надання електронних послуг, що, звичайно, сприяє розвитку ефективного державного електронного урядування.

Доступність державних послуг та відкритість доступу до інформації державного значення, прозорість і відкритість органів влади, залучення громадян до управління державою та вільна комунікація між фізичними та юридичними представниками суспільства – ключові характеристики азійської моделі нетократичного публічного управління Китаю.

«Політика просування цифрового уряду» Японії передбачає створення ефективних платформ державно-приватного партнерства та державних служб, які використовують інформаційно-комунікаційні технології, орієнтовані на потреби користувача [6]. Сучасне японське електронне урядування здійснюється відповідно до «Плану дій цифрового уряду (2018–2023)», виконання якого сприяє черговому підвищенню рейтингу Японії на світовій мапі надання державних електронних послуг.

Висновки. Як бачимо, інформаційно-комунікаційні технології сьогодні широко застосовуються в усіх сферах суспільного життя. Цифровізація державних послуг поступово глобалізується й охоплює весь світ, що зумовлює

співіснування різних підходів до формування нетократичного публічного управління та електронного урядування як його складової.

Зважаючи на темпи розвитку глобалізованої електронної демократії та світові зусилля щодо соціально-економічного відновлення, необхідно актуалізувати пріоритети цифрового урядування (враховуючи електронні послуги та електронну участь) з метою збільшення довіри до урядів та державних інституцій.

Дедалі більше країн, у т.ч. Україна, зміцнюють свої інституційні та правові механізми розвитку публічного управління; формують національну політику та стратегії ефективного електронного урядування; створюють процедури захисту та доступу до державних і персональних даних; залучають громадян до електронної участі в державних процесах тощо. Дедалі частіше фізичні та юридичні особи можуть комунікувати з державними структурами через посередництво онлайн-платформ та отримувати необхідну інформацію. Однак незважаючи на суттєвий прогрес, існує необхідність глобальної цифрової модифікації публічного управління відповідно до нетократичних викликів інформаційного суспільства.

Отримання громадянами якісних державних послуг з мінімальною затратою часових, моральних, фінансових та ін. ресурсів – важливий аспект глобалізованого сьогодення. Активний розвиток та масштабне застосування інформаційно-комунікаційних технологій, функціонування ефективного електронного урядування – обов'язкова складова сучасної держави.

Література:

1. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=22425 (дата звернення: 21.04.2023).
2. Дослідження ООН. Електронний уряд 2022. Майбутнє цифрового уряду. URL: <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2023-02/UN%20E-Government%20Survey%202022%20-%20Russian%20Web%20Version.pdf> (дата звернення: 21.04.2023).
3. 50-Year Footprints of Korean e-Government 1967–2017. Ministry of the Interior and Safety. 2017. URL: https://ssproxy.ucloudbiz.olleh.com/v1/AUTH_43bef30e-e040-499e-86d0-70552f8bf804/CDNStorage/upload/attach/2022/03/07/c9cd4758-dad1-4b4e-bc79-b8b2c7080d9b.pdf (дата звернення: 21.04.2023).
4. Bundesportal. URL: <https://verwaltung.bund.de/> (дата звернення: 21.04.2023)
5. Digital Government Strategy. 2012. URL: <https://www.state.gov/digital-government-strategy/> (дата звернення: 21.04.2023).
6. E-Gov Japan. Japanese Government Mainly Services and Information. 2022. URL: <https://www.e-gov.go.jp/en/> (дата звернення: 21.04.2023).
7. Eesti.ee. 2022. URL: <http://www.eesti.ee/et/> (дата звернення: 21.04.2023).
8. Infocomms & Technology. 2022. URL: <https://www.gov.sg/infocomms-and-technology> (дата звернення: 21.04.2023).

9. Into a new level of cooperation: From ISA² to building Interoperable Europe. European Commission. 2021. November 21. URL: https://ec.europa.eu/isa2/news/new-level-cooperation-isa-building-interoperable-europe_en/ (дата звернення: 21.04.2023).
10. Open Source Observatory (OSOR). Joinup. 2022. November 16. URL: <https://joinup.ec.europa.eu/community/osor/home> (дата звернення: 21.04.2023).
11. Secretariat, T.B.O.C. Way Forward. Canada.ca. URL: <https://www.canada.ca/en/government/system/digital-government/digital-governmentstrategy/way-forward.html> (дата звернення: 21.04.2023).
12. SEMIC.EU. 2022. Joinup. URL: <https://joinup.ec.europa.eu/collection/semantic-interoperability-community-semic/solution/semiceu> (дата звернення: 21.04.2023).
13. Storozhenko L.H. Netocratic vector of formation of public administration in the information society. Modernization of the system of public management and administration in Ukraine: the experience of the Republic of Latvia. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 99–114.
14. The Digital Europe Programme. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme> (дата звернення: 21.04.2023).
15. Transparency and freedom of information releases. GOV.UK. 2020, March 25. URL: https://www.gov.uk/search/transparency-and-freedomof-information-releases?content_store_document_type=transparency (дата звернення: 21.04.2023).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. Official web portal. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=22425 [in Ukrainian].
2. UN study. Electronic government 2022. The future of digital government. Retrieved from <https://desapublications.un.org/sites/default/files/publications/2023-02/UN%20E-Government%20Survey%202022%20-%20Russian%20Web%20Version.pdf> [in Ukrainian].
3. 50-Year Footprints of Korean e-Government 1967–2017. Ministry of the Interior and Safety. 2017. Retrieved from https://ssproxy.ucloudbiz.olleh.com/v1/AUTH_43bef30e-e040-499e-86d0-70552f8bf804/CDNStorage/upload/attach/2022/03/07/c9cd4758-dad1-4b4e-bc79-b8b2c7080d9b.pdf [in English].
4. Bundesportal. Retrieved from <https://verwaltung.bund.de/> [in German].
5. Digital Government Strategy. 2012. Retrieved from <https://www.state.gov/digital-government-strategy/> [in English].
6. E-Gov Japan. Japanese Government Mainly Services and Information. 2022. Retrieved from <https://www.e-gov.go.jp/en/> [in English].
7. Eesti.ee. 2022. Retrieved from <http://www.eesti.ee/et/> [in Estonian].
8. Infocomms & Technology. 2022. Retrieved from <https://www.gov.sg/infocomms-and-technology> [in English].
9. Into a new level of cooperation: From ISA² to building Interoperable Europe. European Commission. 2021. November 21. Retrieved from https://ec.europa.eu/isa2/news/new-level-cooperation-isa-building-interoperable-europe_en/ [in English].
10. Open Source Observatory (OSOR). Joinup. 2022. November 16. Retrieved from <https://joinup.ec.europa.eu/community/osor/home> [in English].
11. Secretariat, T.B.O.C. Way Forward. Canada.ca. Retrieved from <https://www.canada.ca/en/government/system/digital-government/digital-governmentstrategy/way-forward.html> [in English].
12. SEMIC.EU. 2022. Joinup. Retrieved from <https://joinup.ec.europa.eu/collection/semantic-interoperability-community-semic/solution/semiceu> [in English].

13. Storozhenko, L.H. (2023). Netocratic vector of formation of public administration in the information society. *Modernization of the system of public management and administration in Ukraine: the experience of the Republic of Latvia*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 99–114 [in English].
14. The Digital Europe Programme. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme> [in English].
15. Transparency and freedom of information releases. GOV.UK. 2020, March 25. Retrieved from https://www.gov.uk/search/transparency-and-freedomof-information-releases?content_store_document_type=transparency [in English].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-288-299](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-288-299)

Струбицький Ростислав Павлович кандидат технічних наук, Deutsche Börse AG, тел.: (152) 5887-11-63, <https://orcid.org/0000-0002-1781-4233>

МЕТОДИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ СПОРІДНЕНИХ МЕДІА-РЕСУРСІВ ТА ДЖЕРЕЛ ВПЛИВУ

Анотація. Важливість медіа-ресурсів неможливо переоцінити в сучасному інформаційному суспільстві. Використання месенджерів як платформ розповсюдження новин набуло значної популярності в останні роки. Такі месенджери як WhatsApp, Telegram, Signal і Facebook Messenger, пропонують унікальні переваги в доставці новин та інформації користувачам. До переваг використання даних технологій можна віднести: миттєва та пряма доставка повідомлень, персоналізована та цільова доставка, покращена інтерактивність і залучення, поширення в закритих групах і мережах, зручність і доступність, довіра та надійність, вірусний потенціал і охоплення. Однак, важливо звернути увагу на деякі міркування та проблеми, пов'язані з використанням месенджерів як каналів розповсюдження новин. Поряд зі своїми позитивними сторонами, ці платформи також стали каналами розповсюдження маніпулятивних матеріалів.

У сучасному взаємопов'язаному світі розуміння зв'язків між медіа-ресурсами має вирішальне значення для отримання всебічного бачення висвітлення новин, упередженості та потенційних джерел впливу.

Ця стаття досліджує виявлення пов'язаних медіа-ресурсів та джерел впливу на основі контент-аналізу. Висвітлюються методи, що використовуються для виявлення даних зв'язків, та важливість їх виявлення. Виявлення джерел впливу забезпечує прозорість медіа-ландшафту та дозволяє громадськості зрозуміти, хто і в якій мірі формує інформацію, яку вони споживають. Це, в свою чергу, дозволить робити більш обґрунтовані висновки щодо достовірності інформації, з якою вони стикаються.

Отже, виявлення пов'язаних медіа-ресурсів та джерел впливу має вирішальне значення для виявлення упередженості, диверсифікації споживання інформації, оцінки достовірності, картографування мереж впливу, посилення підзвітності власників медіа, підвищення медіа-грамотності громадян та допомога в прийнятті поінформованих рішень. Вона дає змогу людям ефективно орієнтуватися в медіапросторі, критично ставитися до

інформації та робити свій внесок у розбудову більш поінформованого та демократичного суспільства.

Ключові слова: публічна думка, засоби масової інформації, джерела впливу, графі даних.

Strubytskyi Rostyslav Pavlovych PhD, Deutsche Börse AG,
tel.: (152) 5887-11-63, <https://orcid.org/0000-0002-1781-4233>

METHODS OF IDENTIFYING RELATED MEDIA RESOURCES AND SOURCES OF INFLUENCE

Abstract. The importance of media resources cannot be overestimated in the modern information society. The use of messengers as news distribution platforms has gained considerable popularity in recent years. Messengers such as WhatsApp, Telegram, Signal and Facebook Messenger offer unique advantages in delivering news and information to users. The advantages of using these technologies include instant and direct message delivery, personalised and targeted delivery, improved interactivity and engagement, distribution in closed groups and networks, convenience and accessibility, trust and reliability, viral potential and reach. However, it is important to pay attention to some of the considerations and challenges associated with using messengers as news distribution channels. Along with their positive aspects, these platforms have also become channels for the dissemination of manipulative materials.

In today's interconnected world, understanding the connections between media outlets is crucial to gaining a comprehensive view of news coverage, bias and potential sources of influence.

This article explores the identification of related media resources and sources of influence based on content analysis. It highlights the methods used to identify these connections and the importance of identifying them. Identification of sources of influence provides transparency in the media landscape and allows the public to understand who shapes the information they consume and to what extent. This, in turn, will allow them to draw more informed conclusions about the credibility of the information they encounter.

Thus, identifying connected media resources and sources of influence is crucial for detecting bias, diversifying information consumption, assessing credibility, mapping influence networks, increasing accountability of media owners, increasing media literacy of citizens and helping to make informed decisions. It enables people to effectively navigate the media landscape, critically engage with information and contribute to a more informed and democratic society.

Keywords: public opinion, media, sources of influence, data graphs.

Постановка проблеми. Історія засобів масової інформації (ЗМІ) зазнала дивовижної трансформації: від традиційних друкованих газет до сучасних месенджерів, які революціонізували спосіб споживання новин та інформації. Поява друкованих газет у XVII столітті стала важливою віхою в історії ЗМІ. Ці видання відіграли вирішальну роль у поширенні новин, інформації та думок серед громадськості. Друковані газети стали широко доступними, дозволяючи людям бути в курсі місцевих, національних і міжнародних подій.

Переломним моментом в історії розвитку медіа став початок XX століття, коли радіо набуло розвитку як основний засіб масової інформації [1]. Радіомовлення доставляло новини, інтерв'ю, прями репортажі та розваги безпосередньо в домівки людей, пропонуючи висвітлення подій у реальному часі. Радіо відіграло важливу роль у поширенні новин під час великих подій, таких як Друга світова війна.

Поширення інформації – як правдивої, так і фіктивної – розвивалося паралельно. З удосконаленням методів та засобів розповсюдження новин, також розвивалися методи використання даних технологій як засобів маніпуляції публічною думкою і формування джерел впливу.

Термін «джерело впливу» означає організацію, особу або чинник, який має владу, контроль або вплив на певну ситуацію, рішення або результат [2]. У контексті медіа та поширення інформації джерело впливу – це суб'єкт або фактор, який суттєво формує або маніпулює змістом, подачею чи сприйняттям інформації, потенційно впливаючи на громадську думку, ставлення чи поведінку.

Проблема ідентифікації джерела впливу є значним викликом у сучасному медіа-ландшафті, який характеризується поширенням джерел інформації та взаємопов'язаністю медіа-платформ. Ось кілька ключових аспектів цієї проблеми:

- **Прихована власність і контроль:** у деяких випадках справжня власність і контроль над засобами масової інформації можуть бути приховані або нерозголошені. Корпорації або особи зі значними інтересами можуть використовувати складні структури власності або підставні компанії для здійснення впливу без відома громадськості.

- **Мережі впливу та перехресне володіння:** Медіа-організації можуть бути пов'язані між собою через мережі впливу або домовленості про перехресне володіння. Це може призвести до спільних планів, упереджень або зосередженого контролю над поширенням інформації. Виявлення цих зв'язків потребує глибоких досліджень і аналізу.

- **Відсутність прозорості у фінансуванні:** фінансова підтримка ЗМІ може мати значний вплив на їхню редакційну незалежність та висвітлення. Однак джерела фінансування не завжди є прозорими або легко відстежуваними, що ускладнює розуміння потенційного впливу чи завдань.

- **Прихована пропаганда та дезінформація:** державні суб'єкти, політичні групи чи інші організації можуть брати участь у прихованих пропагандистських або дезінформаційних кампаніях, приховуючи свою справжню особу та наміри. Ці зусилля спрямовані на маніпулювання громадською думкою та спотворення інформаційної екосистеми, що ускладнює визначення джерела впливу, яке стоїть за такими кампаніями.

- **Алгоритмічний вплив і бульбашки фільтрів:** цифрові платформи часто використовують алгоритми для персоналізації вмісту на основі вподобань і поведінки користувачів. Це може створити бульбашки фільтрів, де користувачі в першу чергу наражаються на інформацію, яка узгоджується з їхніми існуючими переконаннями, обмежуючи їх вплив на різні точки зору. Виявлення впливу алгоритмів на споживання інформації є складним завданням.

- **Спонсорований вміст і нативна реклама:** спонсорований вміст і нативна реклама стирають межу між редакційним вмістом і рекламою. Виявлення джерела впливу, що стоїть за таким контентом, може бути складним для аудиторії, оскільки це джерело може не бути чітко позначеним або розкритим.

- **Вплив за межами традиційних ЗМІ:** вплив на медіа-ландшафт виходить за межі традиційних ЗМІ. Впливові особи соціальних медіа, блогери та онлайн-спільноти можуть справляти значний вплив на громадську думку, але їхня приналежність і мотивація не завжди можуть бути очевидними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями, пов'язаними із аналізом взаємозв'язків між медіа-ресурсів, займалися такі вчені як Петро Ваврик, Jingzhong Xie, Liqun Liu та інші. Зокрема вчені Wouter Vollenbroek, Sjoerd De Vries, Paul Harrigan, Uwana Evers займалися дослідженнями, пов'язаними з ідентифікацією джерел впливу на основі ЗМІ. Однак, дані дослідження розглядалися виключно із точки зору бізнесу та реклами.

Мета статті – дослідження особливостей і механізмів сучасного аналізу, та виявлення джерел впливу і зв'язків між медійними ресурсами.

Виклад основного матеріалу. Маніпулятивні матеріали стосуються контенту, навмисно створеного та поширеного з метою обману, впливу чи введення в оману аудиторії. Останніми роками доступність і охоплення медіа-ресурсів зробили їх привабливими каналами для розповсюдження таких матеріалів [3]. Від складних кампаній дезінформації до цілеспрямованої пропаганди, маніпулятори використовують медіа-ресурси, щоб використовувати вразливі місця та формувати громадську думку, аби служити своїм інтересам.

Маніпулятивні матеріали бувають різних форм, кожна з яких розроблена для використання конкретних психологічних та емоційних тригерів. Серед поширених типів:

- **Кампанії з неправдивою інформацією:** навмисне розповсюдження неправдивої або оманливої інформації, зокрема сфабрикованих історій, підроблених зображень або відео та інших маніпулятивних даних.
- **Пропаганда та переконливі повідомлення:** вмиле використання мови, візуальних засобів та емоційних звернень для впливу на громадську думку, просування певних планів або створення негативного образу окремих представників чи груп.
- **Дискредитація протилежних наративів:** стратегії, спрямовані на підрив альтернативних точок зору, позначення їх як упереджених, ненадійних або нелегітимних, щоб сприяти сумнівам і плутанині.
- **Глибокі підробки та синтетичні медіа:** створення підроблених або повністю сфабрикованих аудіо, відео чи зображень, які часто неможливо відрізнити від справжнього вмісту, з метою обману та введення в оману глядачів.

Масове поширення маніпулятивних матеріалів через медіа-ресурси має далекосяжні наслідки [4]. Маніпулятивні матеріали підривають довіру суспільства до медіа-ресурсів, сіючи сумніви та скептицизм щодо надійності джерел інформації. Це поглиблює розбіжності в суспільстві, зміцнюючи існуючі упередження, сприяє ворожнечі між різними групами. Окрім того, маніпулятивні матеріали можуть підривати демократичні процеси, впливати на вибори та перешкоджати прийняттю обґрунтованих рішень, таким чином скомпрометувавши основи демократичних суспільств, що може сприяти суспільним заворушенням, підживлюючи напруженість між спільнотами та провокуючи конфлікти на основі неправдивих наративів або підбурювальної риторики.

Контент-аналіз — це дослідницька методологія, яка систематично досліджує та інтерпретує зміст медіа-публікацій, надаючи цінну інформацію про закономірності, теми та характеристики матеріалу [5]. Застосовуючи методи аналізу контенту до медіа-ресурсів, дослідники можуть визначити схожість, тенденції та взаємозв'язки між різними публікаціями, дозволяючи глибше зрозуміти медіа-ландшафт.

При проведенні контент-аналізу медіа-ресурсів з метою виявлення джерел впливу можна застосувати декілька підходів. Ці підходи передбачають аналіз різних аспектів вмісту, щоб виявити потенційні упередження чи приналежності. До даних підходів можна віднести:

1. **Порівняльний аналіз.** Порівнюючи вміст різних медіа-ресурсів, які висвітлюють ту саму подію чи тему, дослідники можуть виявити відмінності

в обрамленні, тоні чи акценті. Ці відмінності можуть вказувати на вплив певних джерел, таких як політичні організації, спільноти або рекламодавці.

2. Аналіз власності та корпоративної структури. Дослідження власності та корпоративної структури медіа-організацій може виявити потенційні джерела впливу. Це передбачає перевірку публічних документів, фінансової інформації та зв'язків між ЗМІ та іншими організаціями чи особами. Виявлення спільного володіння чи контролю може дати розуміння потенційних упереджень або зв'язків.

3. Аналіз цитувань і джерел. Аналіз джерел, з яких копіюють інформацію або на які посилаються медіа-ресурси, може допомогти відстежити потенційні джерела впливу. Ідентифікація повторюваних експертів, аналітичних центрів або груп інтересів, цитованих у статтях чи новинах, може надати підказки щодо приналежності чи ідеологічних ухилів.

4. Аналіз мови та фреймінгу (упередженості). Аналіз мови, фреймінгу та риторичних стратегій, що використовуються в медіа-контенті, може пролити світло на потенційні джерела впливу. Виявлення послідовних повідомлень, ідеологічних упереджень або моделей використання мови може вказувати на вплив певних організацій або груп інтересів.

5. Аналіз реклами та спонсорства. Вивчення реклами та спонсорства в медіа-ресурсах може виявити потенційні джерела впливу. Визначення галузей, брендів або організацій, які фінансово підтримують ЗМІ, може дати зрозуміти потенційні упередженості чи конфлікти інтересів.

6. Аналіз експертів і гостей. Аналіз експертів, гостей або учасників, представлених у медіа-ресурсах, може виявити джерела впливу. Дослідження їхніх зв'язків, позицій або відомих упереджень може допомогти зрозуміти їхній потенційний вплив на вміст.

7. Аналіз редакційної політики та керівних принципів. Вивчення редакційної політики, керівних принципів або заяв про місію медіа-організацій може дати розуміння їхнього підходу до звітності та потенційних джерел впливу. Розуміння цінностей, принципів і заявлених цілей засобів масової інформації може допомогти оцінити потенційні упередження або плани.

8. Соціальна інженерія. Використовуючи методи аналізу соціальних мереж, дослідники можуть відобразити зв'язки та стосунки між медіа-організаціями, журналістами, експертами та іншими суб'єктами. Цей підхід допомагає визначити мережі впливу та потенційні джерела впливу в медіа-ландшафті.

Варто зауважити, що представлені підходи орієнтовані на ручний метод аналізу, який є доволі клопітким та вимагає експертних навичок.

Однак, сучасні технології дали змогу створювати нові канали дистрибуції інформації будь-якому учаснику соціальної мережі, миттєво і без обмежень в їх кількості. Це ускладнює задачу аналізу, а також унеможлиблює використання ручних методів аналізу інформації.

Пропонується розглянути чотири підходи автоматичної ідентифікації зв'язків між медіа-ресурсами:

1. Швидкість поширення інформації надзвичайно важлива, оскільки всі ресурси прагнуть бути першими в донесенні інформації чи освітленні події, що допомагає у виявленні залежності між медіа-ресурсами.

Допустимо, що одна медіа група хоче поширити новину використовуючи месенджери. Оскільки, час є обмеженим, вони публікують ідентичний (або близький до ідентичного) текст використовуючи різні канали поширення інформації в межах короткого часового проміжку. Порівнявши опубліковані повідомлення у 3-х секундному вікні і виявивши неоднократні підтвердження даного сценарію, можна зробити висновок, що інформаційні канали є спорідненими.

2. Канали новин потребують залучення нових читачів для збільшення аудиторії поширення інформації, що веде до використання реклами даних каналів. Найпростішим і найдешевшим методом реклами є просування по власних чи підконтрольних ресурсах, тобто на інших каналах поширення інформації. Проаналізувавши даних підхід, було виявлено два основні типи реклами:

- передрук (репост) новини із посиланням на канал
- пряма реклама каналу

Відсіявши шум, тобто, платну рекламу, ми також можемо визначити спорідненість каналів.

3. Однією з розповсюджених помилок є використання приватного профілю для публікації в каналах нових, що дає нам додаткову можливість ідентифікувати зв'язок між каналами через фізичну особу.

4. Канали новин це не тільки маніпулятивний інструмент, але й прибуток із реклами. Тому часто особи, відповідальні за підтримку даних ресурсів, залишають інформацію про зворотній зв'язок для розміщення реклами. І доволі часто рекламний агент декількох каналів є однією людиною, що також ідентифікує спорідненість даних ресурсів.

До того ж, важливою є класифікація даного зв'язку. Ідентифіковано два типи зв'язків:

- споріднений медіа-ресурс – спільний власник чи група власників, які управляють даними медіа-ресурсами
- джерело впливу – особа або група осіб, які можуть позитивно або негативно впливати на суспільство, в даному випадку представлені як медіа-ресурс. Часто канали новин роблять передруки із публікацій впливових людей, тим самим піднімаючи популярність власного каналу. А для нашого дослідження, дає можливість ідентифікувати їх.

Аналізуючи дані підходи, можна структурувати отриману інформацію по типам зв'язків (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи ідентифікації зв'язків

Підхід	Що ідентифікує зв'язок
Ідентичний або близький до ідентичного контент, який опублікований в короткий проміжок часу	Джерело впливу або споріднений медіа-ресурс
Масовий передрук (репост) одним джерелом іншого	Джерело впливу або споріднений медіа-ресурс
Спільний головний редактор	Споріднений медіа-ресурс
Спільний рекламний агент	Споріднений медіа-ресурс

Таблицю складено автором

Для перевірки запропонованих методів ідентифікації було зібрано та проаналізовано інформацію з 619 медіа-ресурсів. Період публікації в даних ресурсах від 22 вересня 2015 року до 9 травня 2023 року. Загальна кількість публікації: 16 422 848. (Рис. 1.)

Застосувавши автоматизовані методи ідентифікації зв'язків, ми визначили різні джерела впливу та їх зв'язок з іншими каналами. Для прикладу на Рис. 2. представлено два центра впливу «КМДА – офіційний канал» та «Zelenskiy / Official».

Також було ідентифіковано споріднені групи медіа-ресурсів, одна група представлена на Рис. 3.

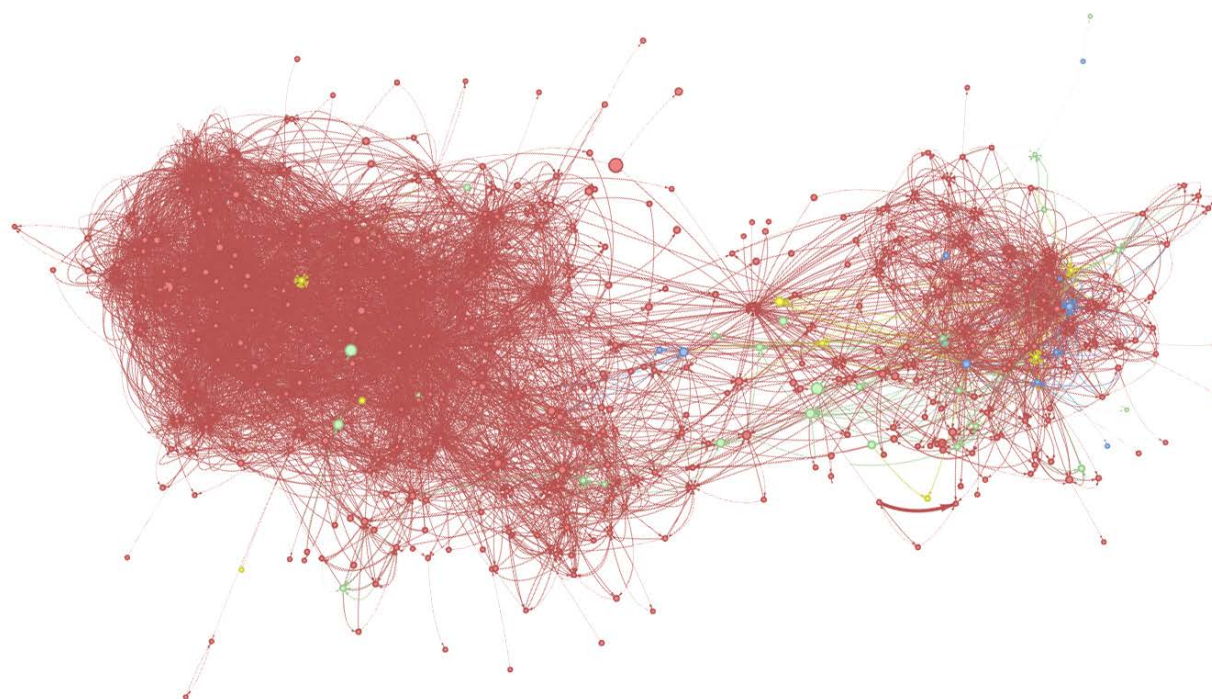

Рис. 1. Приклад графу медіа-ресурсів та зв'язків між ними

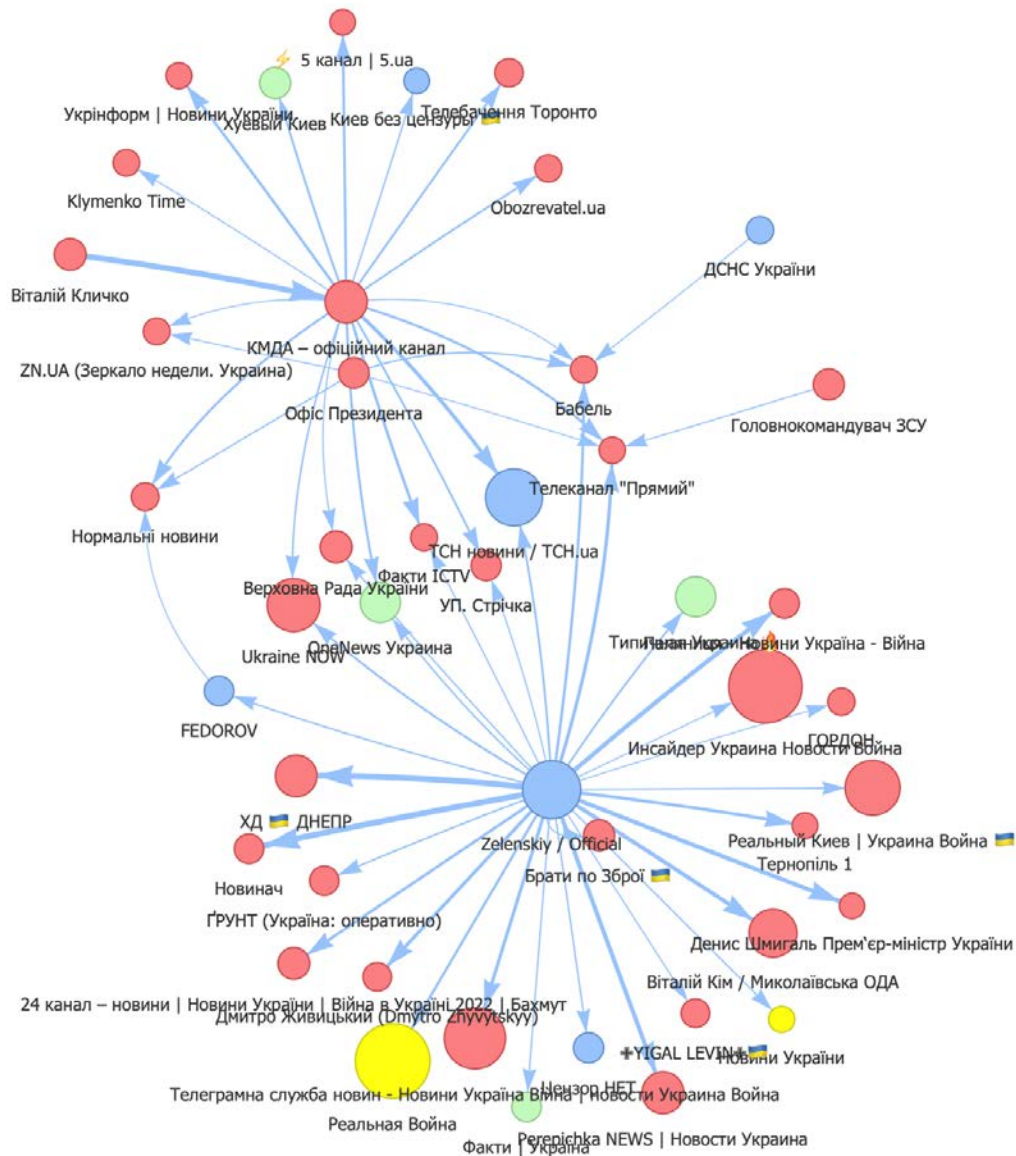

Рис. 2. Граф відображення джерел впливу та поширення їх контенту іншими каналами

Варто звернути увагу на унікальний випадок, що був ідентифікований, це група споріднених медіа-ресурсів (Рис. 4.), які належать до однієї медіа групи «Національна суспільна телерадіокомпанія України». Як видно із даного рисунку, дана група каналів у більшості робить передруки головного офісу, товщина лінії зв'язків вказує на відсоток репостів в порівнянні із всіма новинами за весь час. Це вказує на те, що інформація дублюється на всіх ресурсах, які є у групі. Також в загальному графі зв'язків було помічено, що дана група не є джерелом впливу на інші канали новин, і передруки є швидше рідкісним явищем, що вказує на низький авторитет даної групи.

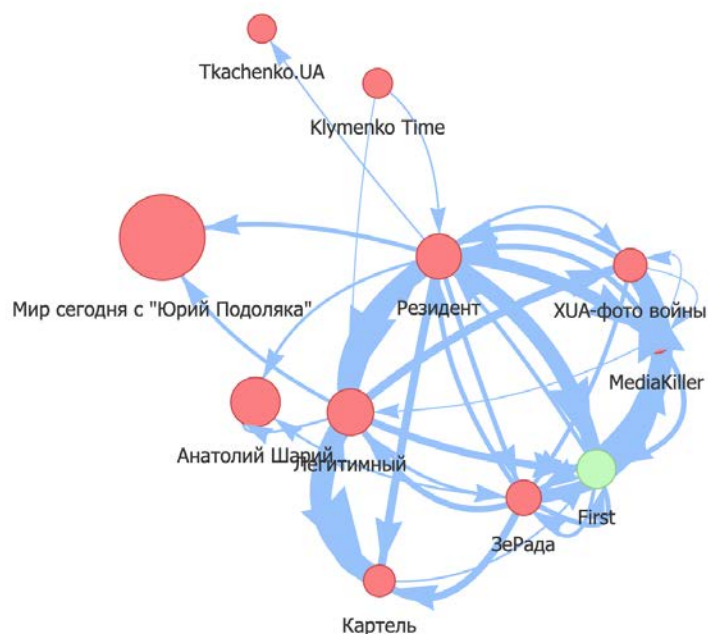

Рис. 3. Граф відображення ідентифікованих споріднених медіа-ресурсів та їх зв'язків з одним центром керування

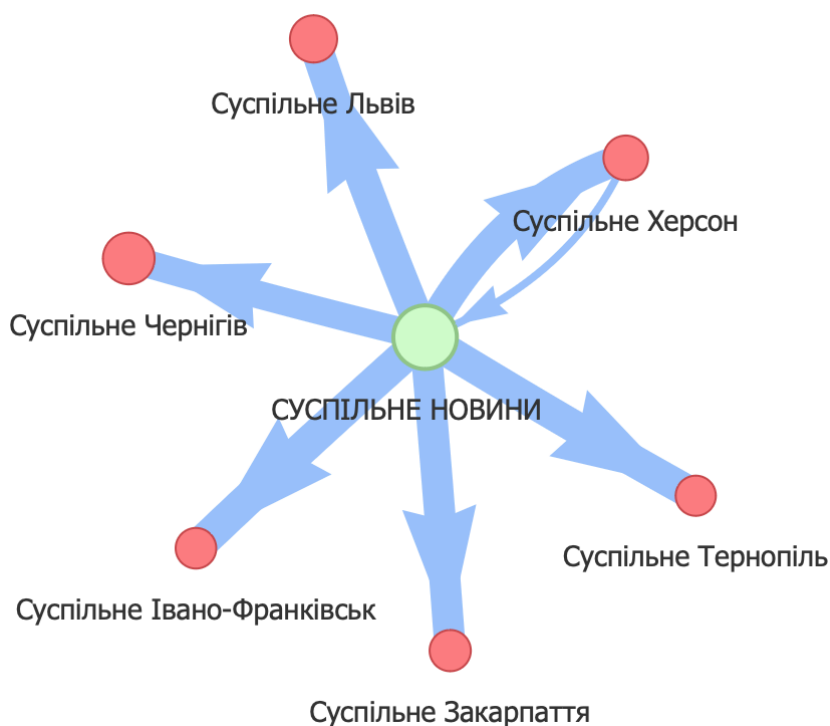

Рис. 4. Граф відображення ідентифікованих споріднених медіа-ресурсів з відносно малим впливом

Ці підходи до аналізу надають цінні інструменти для визначення джерел впливу на медіа-ресурси. Використовуючи комбінацію цих методів, дослідники можуть отримати більш детальний аналіз медіа-контенту.

Висновки. Розповсюдження маніпулятивних матеріалів через медіа-ресурси становить значну загрозу для суспільства, підриваючи довіру, загострюючи розбіжності та компрометуючи демократичні процеси. Ідентифікація споріднених медіа-ресурсів, які використовують маніпулятивні матеріали є першим кроком до боротьби з цією проблемою. Виявлення джерел впливу в сучасному медіа-ландшафті є складним завданням, на яке впливають прихована власність, структури фінансування, прихована пропаганда та алгоритмічні упередження. Вирішення цієї проблеми потребує багатостороннього підходу.

Завдяки аналізу контенту дослідники можуть виявити зв'язки та відносини між медіа-ресурсами, проливаючи світло на зв'язки власників, спільні наративи та впливи в медіа-ландшафті. Розуміння взаємозв'язку медіа-ресурсів має важливе значення для сприяння прозорості, оцінки різноманітності, визнання впливів і підвищення медіаграмотності. Надаючи людям ці знання, ми можемо зробити свій внесок у формування більш поінформованого суспільства, здатного орієнтуватися у складному світі медіа-ресурсів.

Література:

1. Nnaemeka, F.O. (2021). *History of Nigerian Mass Media: Evolution, Adaptation, Contributions*. Awka: SCOA Heritage Publications.
2. Caruelle, D. (2023). *Influencer Marketing: A Triadically Interactive Relationship Between Influencers, Followers, and Brands* // *The Palgrave Handbook of Interactive Marketing*, (pp. 623-640). Switzerland: Palgrave Macmillan Cham.
3. Oseni, K.O., Dingley, K., & Hart, P. (2017). *Instant Messaging and Social Networks — The Advantages in Online Research Methodology*. *International Journal of Information and Education Technology (IJET)*, 56-62.
4. Щетініна Л. В. Маніпулятивний вплив масмедіа: механізм, наслідки та рекомендації щодо протидії / Рудакова С. Г., Труш О. А. // *БІЗНЕС ІНФОРМ.* – 2019 – №5. – С. 246-252.
5. Chatterji, R., & Basu, P., & Chatterjee, J., & Basu, S. (2023). *Content Analysis // Conjectures and Evidences* (pp.167-190) . London: Routledge. <http://dx.doi.org/10.4324/9781003407843-7>

References:

1. Nnaemeka, F.O. (2021). *History of Nigerian Mass Media: Evolution, Adaptation, Contributions*. Awka: SCOA Heritage Publications.
2. Caruelle, D. (2023). *Influencer Marketing: A Triadically Interactive Relationship Between Influencers, Followers, and Brands* // *The Palgrave Handbook of Interactive Marketing*, (pp. 623-640). Switzerland: Palgrave Macmillan Cham.

3. Oseni, K.O., Dingley, K., & Hart, P. (2017). Instant Messaging and Social Networks — The Advantages in Online Research Methodology. *International Journal of Information and Education Technology (IJJET)*, 56-62.

4. Shchetinina, L.V., Rudakova, S., & Trush, O.. (2019). Manipuliatyvnyi vplyv masmedia: mekhanizm, naslidky ta rekomendatsii shchodo protydii [Manipulative Impact of Mass Media: Mechanism, Consequences and Recommendations for Counteracting]. *BIZNES INFORM – Business Inform*, 3, 246-252 [in Ukrainian].

5. Chatterji, R., & Basu, P., & Chatterjee, J., & Basu, S. (2023). Content Analysis // *Conjectures and Evidences* (pp.167-190) . London: Routledge. <http://dx.doi.org/10.4324/9781003407843-7>

УДК 373.091:005.95

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-300-311](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-300-311)

Хватова Олена Григорівна аспірантка кафедри публічного управління та права, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, <https://orcid.org/0000-0003-3716-751X>

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ОСВІТИ: РОЗУМІННЯ ОСНОВНИХ МЕХАНІЗМІВ І ПРИНЦИПІВ

Анотація. Освіта є фундаментом у житті будь-якої людини і суспільства взагалі, а також одним із важливих компонентів їхнього розвитку. Все більше людських і матеріальних ресурсів вкладається в сферу освіти. Разом з гуманітарним розвитком система освіти розвивається в напрямку глобального планування, більш повного охоплення людей з усіх верств суспільства та різних видів людської діяльності, інтенсифікації та підвищення ефективності та результативності. Накопичення досвіду освітньої діяльності дає змогу змінити стихійні еволюційні шляхи освітньої системи відповідними методами управління, використовуючи для цього закономірності, тенденції та особливості її функціонування, структури та розвитку. Важливою з причин системної розробки нового законодавства можна назвати процеси глобалізації, які відбуваються у формуванні та розвитку сучасного інформаційного суспільства. У свою чергу, міжнародні зобов'язання в освіті, прийняті Україною, роблять актуальною проблему модернізації освіти у системній зміні освітньої нормативної бази з урахуванням сучасних стандартів юридичного регулювання. Наша стаття дає загальний огляд механізмів та принципів управління освітньою системою. Вона описує основні механізми, такі як стратегічне планування, моніторинг та оцінка результатів, фінансове управління, кадрове управління, управління якістю та інноваціями, а також специфічні принципи, такі як педагогічна спрямованість, єдність педагогічних позицій та поєднання інтересів дітей і дорослих. У статті звертається увага на соціальну відповідальність управління освітньою системою та важливість партнерства з громадськістю. Загальний висновок статті полягає в тому, що успішне управління освітньою системою передбачає розуміння основних механізмів та принципів, а також ефективну координацію між різними рівнями управління та партнерство з громадськістю.

У статті нами розглянуті та викладені сучасні трактування механізмів управління освітніми системами, принципи управління, взаємодію та взаємозв'язок управлінських рішень .

Ключові слова: механізми управління, принципи управління, освітня система .

Khvatova Olena Hryhorivna PhD student of Public Administration and Law Department, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», Volodymyr Antonovych St., 70, Dnipro, 49006, <https://orcid.org/0000-0003-3716-751X>

MANAGEMENT OF THE EDUCATION SYSTEM: UNDERSTANDING THE BASIC MECHANISMS AND PRINCIPLES

Abstract. Education is a fundamental phenomenon in the life of people and humanitarian societies and is one of the fundamental components of their development. More and more human and material resources are invested in the field of education. Together with humanitarian development, the education system is also developing in the direction of global planning, more comprehensive coverage of people from all walks of life and various types of human activity, intensification and improvement of efficiency and effectiveness. The accumulation of experience in educational activities makes it possible to replace the spontaneous evolutionary paths of the educational system with appropriate management methods, using for this the regularities, trends and regularities of its functioning, structure and development. One of the reasons for the systematic development of new legislation can be called the processes of globalization that take place in the process of formation and development modern information society. In turn, the international obligations in education adopted by Ukraine make the problem of modernization of education in the systemic change of the educational regulatory framework, taking into account modern standards of legal regulation, an urgent issue. Our article provides a general overview of the mechanisms and principles of management of the educational system. It describes the main mechanisms, such as strategic planning, monitoring and evaluation of results, financial management, personnel management, quality and innovation management, as well as specific principles, such as pedagogical focus, unity of pedagogical positions and combination of interests of children and adults. The article draws attention to the social responsibility of managing the educational system and the importance of partnership with the public. The general conclusion of the article is that the successful management of the educational system requires an understanding of the basic

mechanisms and principles, as well as effective coordination between different levels of management and partnership with the public. In the article, we considered and explained modern interpretations of the mechanisms of management of educational systems, principles of management of the educational system, interaction and interrelationship of management decisions.

Keywords: management mechanisms, management principles, educational system.

Постановка проблеми: На сьогодні актуальною залишається проблема впровадження і розробки механізмів та принципів управління в освіті. Принципи управління в освітній галузі є фундаментальними (принципи не обирають – ними керуються), – це варіативні способи реалізації в процесі управлінської діяльності принципів наукового управління освітою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою класифікації принципів управління освітніми системами працювали багато авторів (Г. Г. Габдулін, Ю. А. Конаржевский, В. С. Лазарев, М. М. Поташник, В. П. Симонов, П. І. Третьяков, Т. І. Шамова та ін.). Теоретико-методологічне значення для розуміння й усвідомлення механізмів державного управління, проблем державного управління, державної освітньої політики й управління освітою, державно-громадського управління, управління закладами та установами освіти, залучення до управління ними громадськості в нових соціально-економічних умовах мають положення, викладені у працях науковців та освітян, зокрема В. Авер'янова, Ю. Алексєєва, В. Андрущенко, В. Бикова, Ю. Вітренка, Л. Гаєвської, С. Гончаренка, А. Гошко, В. Грабовського, Л. Гриневич, А. Гуржія, Л. Карамушки, Н. Клокар, М. Комарницького, К. Корсака, В. Кременя та інших. Специфічні принципи управління освітньою установою" є результатом роботи численних науковців та практиків у галузі управління освітніми установами.

Мета статті - суть цієї статті полягає в розгляді механізмів та принципів управління, їх сутність та взаємозв'язки. Також в ній представлено взаємодію та взаємозв'язок різних типів управлінських рішень між собою.

Виклад основного матеріалу. Чітка та послідовна політика та процедури необхідні для ефективного управління системою освіти. Освітню політику можна визначити як низку дій, спрямованих на досягнення цілей освітніх організацій та/або системи освіти [1]. Міжнародний інститут планування освіти рекомендує розуміти під якістю освіти взаємодію політики та процедур забезпечення якості освіти, а також системи та механізмів їх реалізації [2]. Цей підхід підкреслює важливість наявності чіткого та послідовного набору керівних принципів для управління освітою, який може допомогти забезпечити високоякісну освіту для всіх учнів.

Ефективне спілкування та співпраця між зацікавленими сторонами також має вирішальне значення для успішного управління освітою. Повинні бути встановлені процедури спілкування з бенефіціарами та іншими зацікавленими сторонами, а також врегулювання конфліктів і припинення партнерства [3]. Важливим аспектом управління освітою є інклюзивна освіта, яка є гарантованою державою системою освітніх послуг, що базується на принципах недискримінації та врахування різноманітності [4]. В Україні триває розбудова системи забезпечення якості освіти для формування довіри суспільства до навчальних закладів та органів управління [2].

Для забезпечення її ефективності необхідний постійний моніторинг, оцінка та вдосконалення системи освіти. Зміст освіти та методика викладання навчальних дисциплін мають бути вдосконалені для більш повного задоволення потреб учня [5].

Перш за все, ми починаємо з *механізмів управління* освітніми системами, це являє собою систему пов'язаних між собою процесів, методів та інструментів, які дозволяють забезпечити ефективну та результативну діяльність системи освіти, сукупність закономірностей та принципів, а також застосування на їх основі форм, методів взаємодії об'єкта і суб'єкта управління в конкретних умовах. Термін "механізм управління освітніми системами" запропонував відомий американський учений у галузі освіти **Джон Девіс** у своїй книзі "Міжнародні аспекти освіти: теорія і практика". Однак, поняття "механізм управління" широко використовується у менеджменті та інших галузях, тому можна стверджувати, що його авторство не є однозначним і належить численним науковцям та дослідникам.

Управління освітніми системами - це процес планування, координації, контролю та оцінки діяльності освітніх інституцій з метою забезпечення належного рівня якості навчання та розвитку студентів. Для ефективного управління освітньою системою потрібні різноманітні механізми, які можуть бути класифіковані наступним чином:

- управління людськими ресурсами: цей механізм включає в себе розробку критеріїв відбору, навчання, мотивації та оцінки персоналу, які працюють у системі освіти. Для цього можуть використовуватися різноманітні інструменти, такі як плани розвитку персоналу, програми навчання та професійного зростання, системи стимулювання тощо;
- фінансове управління: цей механізм включає в себе планування та контроль за розподілом фінансових ресурсів у системі освіти. Це може включати в себе бюджетування, контроль за витратами та аудит фінансових звітів;
- моніторинг та оцінка: цей механізм включає в себе збір та аналіз даних щодо якості навчання, здійснення контролю за роботою вчителів та

здобувачів освіти, а також визначення та оцінку результатів навчання. Цей механізм допомагає управлінцям освітніх інституцій приймати рішення, які сприятимуть покращенню якості навчання та розвитку здобувачів освіти;

- регулювання політики: цей механізм включає в себе формулювання та здійснення правових та нормативних документів, які регулюють функціонування освітньої системи в цілому. Цей механізм охоплює розробку законодавчих актів, нормативних документів, стратегій та програм, які регулюють діяльність освітніх інституцій. Регулювання політики також включає в себе встановлення стандартів та критеріїв для оцінки якості навчання та розвитку здобувачів освіти, а також встановлення процедур визнання дипломів та інших кваліфікаційних документів.

Закономірності висловлюють істотні зв'язки і відносини між суб'єктом і об'єктом управління, принципи з цих відносин встановлюють основні правила взаємодії суб'єкта та об'єкта, а методи і форми управління виступають як конкретні засоби організації взаємного впливу суб'єкта та об'єкта в процесі управлінської діяльності. Дослідники з проблем управління освітніми системами відносять до закономірностей наступні:

- системність і складність освітньої системи, що вимагає комплексного підходу до управління та врахування взаємозв'язків між різними рівнями системи;

- соціальна складова освітньої системи, яка передбачає врахування соціальних та культурних аспектів при прийнятті рішень щодо управління освітою;

- інноваційна складова, яка передбачає постійне впровадження нових методів та технологій у навчальний процес, що потребує постійного оновлення знань та навичок управлінців;

- компетентність управлінців, яка залежить від їх знань, навичок та досвіду управління освітньою системою;

- взаємодія між різними рівнями управління, яка передбачає співпрацю та взаємодію між державними та регіональними органами управління освітою, а також між ними та навчальними закладами;

- фінансова складова, яка передбачає ефективне використання ресурсів для забезпечення якісної освіти;

- якість освіти, яка є ключовим показником ефективності управління освітньою системою та є метою всіх зусиль управлінців.

Ці закономірності не є вичерпним списком, але вони допомагають зрозуміти складність та багатогранність проблем управління освітніми системами та визначити напрямки дій для їх подолання.

Під *принципами управління освітньою системою* ми маємо на увазі основні керівні положення, на які орієнтується суб'єкт управлінської діяльності в галузі освіти. Ці принципи допомагають забезпечити ефективне функціонування системи освіти, покращити якість навчання та виховання, а також забезпечити рівний доступ до освіти для всіх громадян.

Основні принципи управління освітньою системою включають:

Доступність: Забезпечення рівного доступу до освіти для всіх громадян незалежно від їхнього соціального стану, етнічної приналежності, віку, статі та інших факторів.

Якість: Забезпечення високого рівня якості навчання та виховання, який дозволяє людині успішно відповідати вимогам сучасного суспільства.

Ефективність: Максимальна ефективність використання ресурсів та забезпечення ефективної управлінської діяльності в системі освіти.

Гнучкість: Гнучкість системи освіти, яка дозволяє швидко адаптуватися до змін в суспільстві та технологічному розвитку.

Демократія: Управління освітньою системою на демократичних засадах, забезпечення відкритості, прозорості та участі громадськості у процесі прийняття рішень.

Інновації: Розвиток та впровадження інноваційних підходів до навчання та виховання, що дозволяє покращувати якість освіти та пристосовуватися до змін у суспільстві та технологіях.

Під управлінням освітньою системою розуміють комплексний процес, який передбачає прийняття різноманітних управлінських рішень на різних рівнях управління з метою забезпечення ефективного функціонування системи освіти та досягнення стратегічних цілей.

Управління освітньою системою включає в себе планування, організацію, контроль, аналіз та оцінку результатів діяльності системи освіти. Управлінські рішення можуть стосуватися різних аспектів освітньої системи, таких як навчальний процес, кадрова політика, фінансування, інфраструктура, взаємодія з громадськістю тощо. Оскільки освітня система має важливе значення для розвитку суспільства, ефективне управління її діяльністю є надзвичайно важливим завданням. Для досягнення успіху управління освітньою системою, важливо забезпечити належний рівень компетентності управлінських кадрів, використовувати новітні технології та методи управління, а також забезпечувати ефективну взаємодію між усіма зацікавленими сторонами освітньої системи.

Так, управлінські рішення можуть бути класифіковані за різними критеріями, в тому числі і за поділом на три групи. Основні групи управлінських рішень належать до таких категорій:

Стратегічні рішення: ці рішення пов'язані з визначенням мети та стратегії розвитку освітньої системи на довгостроковий період. Стратегічні рішення приймаються на високому рівні управління та зорієнтовані на досягнення головних цілей освітньої системи, таких як підвищення якості освіти, покращення рівня конкурентоспроможності, забезпечення рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу тощо.

Тактичні рішення: ці рішення пов'язані з плануванням та організацією конкретних заходів та проєктів, що реалізуються в межах стратегії освітньої системи. Тактичні рішення приймаються на середньому рівні управління та зорієнтовані на досягнення певних підцілей, які сприяють виконанню стратегії.

Операційні рішення: ці рішення пов'язані з організацією та контролем за щоденною діяльністю освітньої системи. Операційні рішення приймаються на низькому рівні управління та зорієнтовані на забезпечення ефективного функціонування освітньої системи в межах визначених стратегічних та тактичних цілей.

Ці три групи управлінських рішень є взаємодійними між собою, тобто вони взаємодіють та впливають одна на одну. Стратегічні рішення формують загальну стратегію розвитку освітньої системи та визначають напрямки дій на довгострокову перспективу. Тактичні рішення вирішують конкретні завдання в рамках загальної стратегії, включаючи питання, що виникають у процесі навчання та виховання. Операційні рішення виконують роль детального регулювання функціонування освітньої системи на денному рівні, забезпечуючи планування та координацію дій учителів та здобувачів освіти.

Таким чином, всі три групи управлінських рішень є важливими для забезпечення ефективного функціонування та розвитку освітньої системи. Вони взаємодіють та впливають одна на одну, утворюючи єдину систему управління освітою. Враховуючи, що управління освітньою системою є складним та багатовимірним процесом, різні типи управлінських рішень можуть використовуватися одночасно, взаємодіяти між собою та взаємозалежати.

Розглянемо детальніше взаємодію та взаємозв'язок управлінських рішень. Управління освітніми системами має на меті ефективно забезпечення якості освіти та досягнення поставлених цілей.

Рис. Взаємодія управлінських рішень.

До загальних принципів організації педагогічної праці належать такі:
Принцип системності та комплексності - педагогічний процес має бути організований системно, враховуючи взаємозв'язок всіх його складових.

Принцип науковості та дослідності - педагогічна діяльність повинна базуватися на сучасних наукових досягненнях та результатів досліджень. раціональне поєднання прав, обов'язків і відповідальності. Реалізація даного принципу в управлінні досягається шляхом продуманого визначення сфер підпорядкованості, ретельної розробки посадових інструкцій, де чітко визначено коло прав та обов'язків кожного члена колективу навчального закладу і межі його відповідальності за невиконання або неякісне (несвоєчасне) виконання своїх функціональних обов'язків.

Об'єктивність і повнота інформації в управлінні педагогічними системами. Управлінська інформація - це повідомлення, що містить відомості про те, що відбувається всередині організації та в її оточенні.

Принципи соціального управління сферою освіти спрямовані на забезпечення соціальної справедливості, рівних можливостей та доступності якісної освіти для всіх громадян, можуть бути різними в залежності від конкретних потреб і цінностей суспільства, але основні з них включають: демократія і участь: *соціальне управління* повинно бути демократичним і забезпечувати можливість для широкої громадськості брати участь у прийнятті рішень стосовно освіти. Це може бути здійснено через створення форумів для дискусії та консультацій з громадськістю, таких як збори,

інтернет-форуми або опитування; рівність та доступність: соціальне управління повинно забезпечувати рівний доступ до якісної освіти для всіх громадян незалежно від їхнього соціального стану, етнічної приналежності чи релігійних переконань. Це можна забезпечити за допомогою різних програм підтримки, таких як стипендії, безкоштовні підручники та інші ресурси. Щодо *якості освіти*. Соціальне управління повинно забезпечувати високу якість освіти, що включає якісне навчання, доступність до новітніх технологій та методів, а також забезпечення відповідного інфраструктурного забезпечення. Якщо ми беремо до уваги *гнучкість та адаптивність*, так соціальне управління повинно бути гнучким та адаптивним до змін у вимогах та потребах суспільства, а також до розвитку нових технологій і методів навчання. Щодо *прозорості та відкритості* - соціальне управління повинно бути прозорим та відкритим, щоб забезпечити публічний доступ до інформації про фінансування. Це означає, що інформація про те, скільки коштує освіта, які ресурси використовуються для її забезпечення та які результати досягаються, повинна бути доступною для громадськості. Це допоможе забезпечити відповідальність управлінців та ефективне використання ресурсів.

Специфічні принципи управління освітньою установою це - принципи, що спеціально враховують особливості управління в галузі освіти та забезпечення якісної освіти. Педагогічна спрямованість управління означає, що керівник освітнього закладу має педагогічну освіту та досвід роботи в класі, і він орієнтується на освітні цілі та потреби учнів та вчителів у своїй управлінській діяльності. Прагнення керівника залишатися вчителем та використовувати свій педагогічний досвід і знання в управлінні освітнім закладом може допомогти підвищити якість навчання та розвитку учнів, оскільки такий керівник має більш повне розуміння процесів, які відбуваються в класі та їх взаємозв'язку з управлінськими рішеннями. Однак, важливо зазначити, що керівник повинен розуміти свою нову роль і вміти ефективно керувати змінами в освітньому закладі. Він повинен бути готовим до нових викликів та використовувати свій педагогічний досвід в поєднанні з управлінськими навичками, щоб досягти кращих результатів в навчанні та розвитку учнів та вчителів.

Єдність педагогічних позицій - це принцип, який передбачає узгодження педагогічних поглядів та підходів між вчителями, керівниками та іншими працівниками освітньої установи з метою забезпечення єдиного педагогічного простору, що сприяє якісному навчанню та вихованню учнів. Основою єдності педагогічних позицій є діалог, співпраця та обмін досвідом між вчителями та іншими працівниками освітньої установи. Важливо, щоб кожен педагог мав

можливість висловлювати свої погляди та ідеї, а також слухати інших та взаємодіяти з ними. Такий підхід сприяє розвитку професійної компетентності вчителів, підвищенню якості навчання та виховання учнів, а також забезпечує успішну роботу освітньої установи в цілому.

Поєднання інтересів дітей і дорослих - це принцип, який передбачає налагодження гармонійних відносин між учнями та педагогами в освітній установі. Це означає, що діти мають бути у центрі уваги, а педагоги повинні ставитися до них з повагою, розумінням та любов'ю. Забезпечення поєднання інтересів дітей і дорослих передбачає створення такого середовища, яке стимулює розвиток інтересів учнів та сприяє формуванню їхніх здібностей і талантів.

Серед інших специфічних принципів управління освітньою установою можна виділити такі:

Принцип лідерства та професійної компетентності керівника. Ефективне управління освітньою установою передбачає наявність керівника, який має високу професійну компетентність, лідерські якості та здатність до саморозвитку.

Принцип партисипативного управління. Управління освітньою установою повинно здійснюватися залученням до процесу вчителів, батьків, учнів та інших зацікавлених сторін.

Принцип розуміння потреб і інтересів здобувачів освіти. Управління освітньою установою має бути спрямоване на забезпечення навчання та виховання учнів з урахуванням їхніх індивідуальних потреб та інтересів.

Принцип системності та інтегрованості. Управління освітньою установою має бути організоване системно, враховуючи взаємозв'язок всіх її складових. Також важливо забезпечувати інтегрованість навчальних програм, що дозволяє забезпечити комплексний розвиток учнів.

Принцип ефективного використання ресурсів. Управління освітньою установою має забезпечувати ефективне використання ресурсів, що передбачає раціональне використання бюджетних коштів, залучення додаткових фінансових ресурсів та оптимізацію використання матеріально-технічної бази.

Принцип інноваційності та розвитку. Управління освітньою установою має сприяти розвитку інноваційних підходів та постійному підвищенню якості навчального процесу. Для цього важливо використовувати новітні технології, інноваційні методики навчання та забезпечувати професійний розвиток педагогічних працівників.

Висновки. Управління системою освіти є складним і багатогранним процесом, який передбачає взаємодію різних суб'єктів управління з метою

забезпечення ефективного функціонування освітньої системи і розвитку освіти в країні. У цій статті ми розглянули основні механізми та принципи управління системою освіти, зокрема: планування, координацію, моніторинг та оцінку, інноваційність та розвиток, соціальне управління, педагогічну спрямованість та поєднання інтересів дітей та дорослих. Важливо розуміти, що кожен механізм та принцип має свої особливості і взаємодіє з іншими елементами системи управління. Ефективне управління системою освіти передбачає взаємодію всіх суб'єктів управління на різних рівнях та забезпечення відповідного фінансування та інфраструктури. У результаті можна зробити висновок, що для забезпечення ефективного управління системою освіти потрібно дотримуватися принципів та механізмів управління, які сприятимуть розвитку освіти та забезпеченню якісної освіти для всіх учасників освітнього процесу.

Література:

1. Карамушка Л.М. Психологія управління закладами середньої освіти : монографія / Л.М.Карамушка. – Київ : Ніка–Центр, 2000. – 332 с.
2. Управління загальноосвітніми навчальними закладами як активними системами: моделі та механізми : монографія / . Калініна Л., Мелешко В., Осадчий І., Паращенко Л., Топузов М. / За наук. ред. Л. Калініної. — К.: Київ Педагогічна думка, 2018. — 224 с. ISBN 978–617–7724–01–7
3. Гаєвська Л. А. Перспективи та шляхи розвитку державно-громадського управління загальною середньою освітою в Україні / Л. А. Гаєвська // Економіка та держава. - 2009. - № 10. - С. 51-53. <http://surl.li/grryq> Дата звернення 2023-04-29
4. Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах загальної середньої освіти 2020. https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/77685/ Дата звернення 2023-04-29
5. Паращенко Л.І. Теорія і технології формування моделі системи економічних механізмів управління загальною середньою освітою: посібник / Паращенко Л.І. – Київ: ISBN 2014. 197
6. Приходченко Л. Л. Забезпечення ефективності державного управління на засадах демократичного врядування: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Л. Л. Приходченко; Класич. приват. ун-т. - Запоріжжя, 2010. - 36 с. - укр. <http://irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000282345> Дата звернення 2023-04-29

References:

1. Karamushka, L.M. (2000). *Psycholohiya upravlinnya zakladamy seredn'oyi osvity* [Psychology of management of secondary education institutions]. Kyiv : Nika–Tsentr [in Ukrainian].
2. Kalinina L., Meleshko V., Osadchyy I., Parashchenko L., Topuzov M., (2018). *Upravlinnya zahal'noosvitnimy navchal'nymy zakladamy yak aktyvnymy systemamy: modeli ta mekhanizmy* [Management of general educational institutions as active systems: models and mechanisms] Kyiv Pedagogichna dumka [in Ukrainian].

3. Hayevs'ka L. A., (2009). Perspektyvy ta shlyakhy rozvytku derzhavno-hromads'koho upravlinnya zahal'noyu seredn'oyu osvitoyu v Ukrayini [Prospects and ways of development of state-public management of general secondary education in Ukraine] *Ekonomika ta derzhava*. - 2009. - № 10. - S. 51-53. <http://surl.li/grryq> Data zvernennya 2023-04-29[in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennya Metodichnykh rekomendatsiy z pytan' formuvannya vnutrishn'oyi systemy zabezpechennya yakosti osvity u zakladakh zahal'noyi seredn'oyi osvity (2020) [On the approval of Methodological recommendations on the formation of an internal system for ensuring the quality of education in institutions of general secondary education]. https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/77685/ Data zvernennya 2023-04-29[in Ukrainian].

5. Parashchenko L.I. (2014) *Teoriya i tekhnolohiyi formuvannya modeli systemy ekonomichnykh mekhanizmiv upravlinnya zahal'noyu seredn'oyu osvitoyu*: Kyiv: ISBN. 197 [in Ukrainian].

6. Prykhodchenko L. L., (2010) *Zabezpechennya efektyvnosti derzhavnoho upravlinnya na zasadakh demokratychnoho vryaduvannya* [Ensuring the effectiveness of state administration on the basis of democratic governance] *Zaporizhzhya*,. - 36 s. - ukp. <http://irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000282345> Data zvernennya 2023-04-29 [in Ukrainian].

УДК 351.753.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-312-325](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-312-325)

Цигилик Наталя Валентинівна кандидат технічних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а/2б, м. Львів, тел.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

Чурсінов Олексій Артемійович магістр кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а/2б, м. Львів, тел.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7389-4146>

ВИКОРИСТАННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА МОТИВАЦІЮ ПЕРСОНАЛУ У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. В умовах сучасного світу з особливою гостротою постає проблема ефективного управління результативністю персоналу в сфері публічного управління. Для цього використовують різні інструменти, одним з яких є мотивація. Зважаючи на зростаючу роль емоційного інтелекту для підвищення результативності виконання поставлених завдань, метою статті було встановити методи впливу емоційного інтелекту на мотивацію працівників США, Японії, Великобританії, Німеччини та Польщі та на цій основі запропонувати дієві методи мотивації в сфері публічної служби України з урахуванням емоційного інтелекту. В результаті проведених досліджень встановлено, що в розвинутих країнах є як спільні, так і відмінні риси при врахуванні впливу емоційного інтелекту щодо вибору типу та важелів впливу на мотивацію. Зокрема, спільними для цих країн підходами до підвищення мотивації є розвиток емпатії та врахування особливостей організаційної культури. Встановлено, що для покращення мотивації персоналу публічного управління України з використанням емоційного інтелекту необхідно застосовувати такі підходи: створення сприятливого робочого середовища; уважність до індивідуальних потреб; визнання здобутків працівників та застосування різних форм морального заохочення; розвиток емоційної інтелігентності керівників; ефективна організація командної співпраці; запровадження програми розвитку емоційного інтелекту; посилення комунікації та зворотного зв'язку; підтримка балансу між роботою

та особистим життям. Це дозволить ефективно застосовувати важелі впливу нематеріальної мотивації на результативність виконання поставлених завдань і в умовах сучасного світу оптимально використовувати додаткові можливості управління персоналом. Також ці підходи забезпечать стабільний здоровий психологічний клімат на робочому місці, постануть передумовою розвитку ефективної організаційної культури. Вона, своєю чергою, додатково сприятиме підвищенню мотивації персоналу. В такий спосіб забезпечуватиметься постійна та нерозривна взаємодія між елементами управління організацією, що сумарно стане підґрунтям ефективного публічного управління в Україні.

Ключові слова: державна служба, державні службовці, емоційний інтелект, ефективність, мотивація, результативність, реформування державної служби, публічна служба.

Tsygylyk Natalia Valentynivna Ph.D of technical sciences, associate professor of the Department of Administrative and Financial Management, National University «Lviv Polytechnic», 28a/2b, Bandera St., tel.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

Chursinov Oleksiy Artemiyovych Master of Department of Administrative and Financial Management, National University «Lviv Polytechnic», 28a/2b, Bandera St., Lviv, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7389-4146>

USING THE INFLUENCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON EMPLOYEE MOTIVATION IN DEVELOPED COUNTRIES: IMPLICATIONS FOR UKRAINE'S PUBLIC SERVICE

Abstract. In the conditions of the modern world, the issue of effective management of personnel effectiveness in the field of public administration is particularly acute. Various tools are used for this, one of which is motivation. Taking into account the growing role of emotional intelligence in increasing the effectiveness of the performance of assigned tasks, the purpose of the article was to establish the methods of influencing emotional intelligence on the motivation of employees in the USA, Japan, Great Britain, Germany and Poland, and on the basis of this to propose effective methods of motivation taking into account emotional intelligence for the public service of Ukraine. As a result of the conducted research, it was found that these developed countries have both common and distinctive features when considering the influence of emotional intelligence in relation to approaches in choosing the type and levers of influence on motivation. In particular,

the development of empathy and taking into account the peculiarities of organizational culture are common to all countries for increasing motivation. It was established that the following approaches should be used to improve the motivation of Ukrainian public administration personnel using emotional intelligence: creation of a favorable working environment; paying attention to individual needs; providing recognition and praise; development of emotional intelligence of managers; development of team cooperation; introduction of the emotional intelligence development program; strengthening of communication and feedback; maintaining a balance between work and personal life. This will make it possible to effectively use the levers of influence of non-material motivation on the effectiveness of the performance of assigned tasks and, in the conditions of the modern world, to optimally use additional opportunities in personnel management. In addition, these approaches will ensure a stable healthy psychological climate in the workplace, and will also become a prerequisite for the development of an effective organizational culture. It, in turn, will additionally contribute to increasing the motivation of the staff. In this way, a permanent and inseparable interaction between the elements of the organization's management will be ensured, which in total will become the basis of effective public administration in Ukraine.

Keywords: civil service, civil servants, emotional intelligence, effectiveness, motivation, performance, civil service reform, public service.

Постановка проблеми. Результативне та ефективне виконання поставлених завдань державними службовцями, досягнення поточних та стратегічних цілей діяльності державної служби – запорука успішного функціонування держави та досягнення цілей сталого розвитку. Наслідком є підвищення або утримання на високому рівні якості життя населення країни. Питання пошуку дієвого способу підвищення результативності та ефективності діяльності державної служби як складової державного управління є особливо актуальним для України як країни, що розвивається. Незважаючи на значну кількість напрацювань щодо способів і методів забезпечення результативності та ефективності, ця проблема залишається *актуальною*. Адже світ змінюється, а разом з ним змінюються як виклики, так і підходи до забезпечення ефективної діяльності. Крім того, в Україні все ще триває реформа державної служби, основною метою якої є формування прозорої, сучасної та суспільно-орієнтованої державної служби. Зважаючи на виклики VANI-світу, потребують удосконалення і підходи для забезпечення високої ефективності виконання поставлених завдань та діяльності публічної служби України в цілому.

Мотивація персоналу є ключовим фактором підвищення ефективності організації, а емоційний інтелект – важливим фактором успішності виконання

поставлених завдань та важелем, який широко використовують у розвинутих країнах світу для роботи з персоналом. Тому в статті розглянуто досвід використання впливу рівня емоційного інтелекту на мотивацію персоналу в розвинутих країнах [3, 4, 8]. Крім цього, встановлено можливості імплементації цього досвіду в практичну діяльність служб публічного управління України. Обрано Німеччину, Великобританію, Польщу, США та Японію як країни, в яких застосовуються ефективні механізми мотивації працівників, в тому числі з використанням емоційного інтелекту. Цей досвід після адаптації до вітчизняних реалій може бути корисним для України, особливо у контексті проведення реформи державної служби.

З огляду на сказане вище тема статті є актуальною, а отримані результати дослідження можуть бути застосовними на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоційний інтелект відображає здатність людини усвідомлювати, викликати та контролювати свої емоції з метою поліпшення своїх розумових та емоційних властивостей. По-перше, емоції можуть підвищувати мотивацію. По-друге, в межах концепції емоційної праці стверджується, що почуття мають важливе значення для бажаної професійної поведінки. Отже, навички ефективного керування емоціями є надзвичайно важливими для керівників [6]. Українські науковці У. Моторнюк та Я. Крохмальна вказують, що «важливість емоційного інтелекту в управлінні людьми неможливо переоцінити через потреби працівників та організаційні потреби. Задоволення цих численних потреб потребує множинних емоційних компетенцій, розуміння взаємозв'язку між управлінням людьми, стратегіями і цілями організації, а також можливостями і проблемами, які можуть виникати в зовнішньому навколишньому середовищі. Це розуміння має важливе значення для ефективного управління персоналом, яке спрямоване на підвищення задоволеності працівників і досягнення організаційних цілей або підвищення продуктивності» [5, с. 56-57].

Емоційний інтелект і його вплив на мотивацію співробітників є предметом вивчення багатьох зарубіжних авторів. Зокрема, Д. Големан, один з лідерів в сфері емоційного інтелекту, вважає, що емоційний інтелект відіграє ключову роль у лідерстві і це може значно вплинути на мотивацію працівників [2, 16]. Його дослідження, проведені у США, свідчать, що менеджери з високим рівнем емоційного інтелекту мають більш мотивовані команди. Саме тому він пропонує різні способи мотивації з точки зору емоційного інтелекту. В основу успішної мотивації він покладає важливість для стимулювання мотивації розуміння власних емоцій та емоцій інших людей та управління ними. Основні принципи, які Д. Големан рекомендує для підвищення мотивації з точки зору емоційного інтелекту, включають:

- *самоусвідомлення* – розуміння власних емоцій, потреб і цілей. Зокрема, усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, цінностей та переконань, що допомагає встановити особисті та професійні цілі;

- *саморегуляцію* – управління емоціями, щоб досягти цілей. Зокрема, вміння контролювати негативні емоції, рухатися вперед, незважаючи на труднощі, і змінювати стратегії за потреби;

- *соціальну увагу* – розуміння емоцій та потреб інших людей. Зокрема, спроможність емпатії, здатність слухати й розуміти інші точки зору та виявляти інтерес до потреб інших;

- *соціальні навички* – вміння ефективно спілкуватися та співпрацювати з іншими людьми. Зокрема, це готовність до слухання, вираження впевненості, сприяння позитивній атмосфері та підтримки інших.

Д. Големан підкреслює, що лідери та менеджери з високим рівнем емоційного інтелекту можуть створювати мотивуюче середовище, в якому працівники почуваються важливими, залученими та мають можливість розвиватися. Вони демонструють емпатію до своїх співробітників, підтримують позитивну комунікацію і використовують мотивуючі методи, щоб спонукати працівників до досягнення високих результатів [15]. Адже, якщо ефективно управляти емоціями, це значно підвищує ефективність працівників. Наприклад, можна використовувати мотивуючі методи, такі як схвалення, визнання досягнень, надання цікавих завдань та можливостей розвитку співробітників. Важливо враховувати, що ефективні методи мотивації можуть різнитися залежно від контексту та індивідуальних потреб співробітників. Лідери, які вміють розуміти та використовувати емоційний інтелект, мають більші шанси побудувати мотивуюче середовище та забезпечити успішну команду. Проте, в роботах Д. Големана не було конкретизовано ступінь дієвості способів мотивації залежно від рівня емоційного інтелекту працівників.

Німецькі науковці Дж. Майер, Р. Робертс і С. Барсейд зосередили свої дослідження на взаємозв'язку між емоційним інтелектом та рівнем задоволеності роботою. Вони виявили, що емоційний інтелект впливає на задоволеність роботою через вплив на мотивацію та професійну адаптацію [18]. Проте у роботі не надані конкретні рекомендації щодо вибору типу мотивації з огляду на рівень емоційного інтелекту працівників.

А. Кармелі досліджував взаємозв'язок між емоційним інтелектом та результатами виконання поставлених завдань серед вищих менеджерів. Зокрема, він виявив, що вищий рівень емоційного інтелекту часто є причиною високої ефективності виконання поставлених завдань [13]. Емоційно-інтелектуальні лідери мають більшу здатність керувати власними емоціями та

емоціями інших, що спричиняє підвищення мотивації, задоволеності роботою, та продуктивності їхніх підлеглих. Проте у дослідженні не вивчається вплив емоційного інтелекту на дієвість певного типу мотивації.

Р. Бойатціс, один з провідних світових експертів у галузі розвитку лідерства та емоційного інтелекту, який присвятив багато часу дослідженню взаємозв'язку між емоційним інтелектом та мотивацією роботи, вивчав поняття «резонансу» в робочому контексті. Резонанс описує стан, коли працівник відчуває глибоку внутрішню гармонію, має позитивні емоції та високу мотивацію до своєї роботи. Науковець стверджує, що лідери, які вміють створювати резонансне робоче середовище, забезпечують підвищену мотивацію та задоволення працівників, що, своєю чергою, позитивно впливає на продуктивність і результативність роботи.

Окрім цього, Р. Бойатціс розробив концепцію «трансформаційного лідерства», згідно з якою акцентується важливість емоційного інтелекту та мотивації в лідерській діяльності [10, 11]. Стверджується, що трансформаційні лідери здатні стимулювати та надихати своїх підлеглих шляхом встановлення візії, розвитку емоційного зв'язку та співпереживання. У своїх дослідженнях науковець підкреслював, що розвиток емоційного інтелекту та мотивації можливий через тренування та освіту. Окрім сильних сторін, концепція «трансформаційного лідерства» Річарда Бойатціса має деякі недоліки, а саме:

- *великі вимоги до лідерів щодо рівня емоційного інтелекту та мотивації*. Це може бути викликом для багатьох лідерів, особливо якщо вони не мають відповідних природних якостей;

- *суб'єктивність оцінки*: визначення «трансформаційного лідерства» базується на спостереженнях та оцінках співробітників про поведінку та вплив лідера. Оскільки оцінка його ефективності може бути суб'єктивною, це призводить до неоднозначності та розбіжностей в оцінках;

- *відсутність контекстуальної адаптації*: означена концепція не завжди придатна до різних організацій. Ефективність трансформаційного лідерства може залежати від культури, структури та цілей організації. Тому, щоб бути успішним, лідер повинен враховувати контекстуальні особливості;

- *зосередженість на лідері*: в межах даної концепції занадто акцентується роль та вплив лідера, при цьому менша увага приділяється взаємодії та співпраці між лідером і підлеглими, що може призвести до недовіри, послаблення мотивації та зниження ефективності роботи команди [9, 12].

Зважаючи на сказане вище, метою статті визначено методи впливу емоційного інтелекту на мотивацію працівників у США, Японії, Великобританії, Німеччині та Польщі, та пропозиції дієвих методів мотивації з урахуванням емоційного інтелекту для публічної служби України.

Виклад основного матеріалу. У практиці публічного управління в США емоційний інтелект може бути використаний для вибору системи мотивації персоналу з метою поліпшення продуктивності, задоволеності роботою та залучення співробітників. Декілька підходів до застосування емоційного інтелекту для вибору системи мотивації персоналу включають такі аспекти:

- *розпізнавання та управління емоціями.* Зокрема, керівники використовують емоційний інтелект для розуміння емоцій свого персоналу та реагування на них відповідним чином. Це може включати активне слухання, розуміння потреб та проблем працівників, а також створення атмосфери підтримки та сприяння;

- *побудова емоційної згуртованості.* Зокрема, використання емоційного інтелекту допомагатиме керівникам створити командний дух та сприяти співпраці між співробітниками. Цього можна досягати шляхом спільного формування цілей, заохочення взаємодії та підтримки між колегами;

- *застосування мотиваційних стратегій.* Зокрема, емоційний інтелект може бути використаний для розуміння та врахування індивідуальних потреб та мотивацій співробітників. Керівники можуть застосовувати підходи, які відповідають унікальним особливостям та цінностям кожного співробітника, щоб стимулювати їхню мотивацію та залучення до роботи;

- *використання емоційних стимулів та винагород.* Зокрема, емоційний інтелект може бути задіяний при виборі системи мотивації персоналу [17].

В Японії емоційний інтелект стає все більш важливим аспектом публічного управління і системи мотивації персоналу. Адже в цій країні визнають, що емоційна інтелектуальна компетентність сприяє покращенню комунікації, збільшенню мотивації та продуктивності працівників в управлінні та громадському секторі. В Японії є дуже популярною емоційна підтримка; організації Японії враховують емоційні потреби свого персоналу, розробляючи системи мотивації. Наприклад, враховуються такі фактори, як ставлення до ризику, потреба в досягненнях або бажання визнання, щоб забезпечити емоційну підтримку та стимулювати працівників. Також створюється стимулююча робоча атмосфера; системи мотивації країни можуть спрямовуватися на створення стимулюючої робочої атмосфери, сприятливої для емоційного благополуччя працівників. Це може включати фокусування на творчості, саморозвиткові, колективній співпраці та взаємній підтримці, що стимулює позитивні емоції в персоналу. Крім цього, лідери з розвиненим емоційним інтелектом здатні керувати емоціями персоналу, підтримувати мотивацію та створювати сприятливу робочу атмосферу. В системі мотивації персоналу Японії також використовуються емоційні

нагороди і визнання. Це означає, що досягнення працівників схвалюються, визнаються та винагороджуються не лише за успіхи в роботі, але й за внесок у створення позитивної атмосфери, емоційну підтримку та сприяння колективному благополуччю. Такі нагороди можуть включати похвалу за позитивне впливове ставлення до роботи, співробітництво, відкритість у спілкуванні та прояв емоційної інтелігентності у взаєминах з колегами та клієнтами. Це стимулює прагнення працівників бути емоційно чутливими, ставитися до інших з розумінням, що сприяє зміцненню робочих відносин та збільшенню задоволення від роботи [1].

У Німеччині під час вибору типу мотивації працівників часто враховуються емоційні потреби працівників. Зокрема, в ряді організацій у сфері публічного управління Німеччини використовуються програми психологічного супроводу працівників, які надають можливість спілкуватися з професійними психологами або коучами для розв'язання емоційних проблем на робочому місці. Такі програми допомагають знижувати рівень стресу, сприяють покращенню самопочуття працівників і їх більшій мотивації. В цій країні емоційний інтелект впливає на вибір системи мотивації персоналу, сприяючи створенню більш позитивного робочого середовища, зниженню рівня стресу, підвищенню самопочуття та мотивації працівників. Компанії, які враховують емоційні потреби свого персоналу, можуть досягати кращих результатів і стати привабливішими для талановитих працівників [7]. У Німеччині застосовують такі способи використання емоційного інтелекту для покращення мотивації персоналу публічного управління:

- емпатія. Зокрема, керівники можуть використовувати свої навички емоційного інтелекту для кращого розуміння почуттів та потреб своїх співробітників. Це сприяє створенню більш позитивного робочого середовища, підвищує мотивацію;

- управління конфліктами. Конфлікти на роботі серйозно впливають на мотивацію та продуктивність. Лідери з високим рівнем емоційного інтелекту можуть бути ефективнішими в управлінні конфліктами, вирішуючи їх швидко та справедливо;

- відкрита комунікація. Зокрема, сприяння організаційній культурі, в якій персонал може відкрито і чесно висловлювати свої думки та почуття;

- визнання та нагороди. Зокрема, емоційний інтелект використовується для визначення того, які види визнання та нагород найбільше мотивують персонал;

- навчання та розвиток. Персонал навчають навичкам емоційного інтелекту, які допоможуть їм краще управляти своїми емоціями на роботі, покращують їх здатність справлятися з викликами та стресом.

В органах державного управління та громадських службах Великобританії все більше звертають увагу на роль емоційного інтелекту в

підтримці та мотивації працівників. Зокрема, організації сприяють саморозвитку працівників, надаючи можливості для навчання, тренінгів та розвитку особистих навичок. Це допомагає працівникам почуватися задоволеними, розвиватися та реалізовувати свій потенціал [14]. В цій країні застосовують такі способи використання емоційного інтелекту для покращення мотивації персоналу публічного управління:

- *емпатія*, адже лідери з високим рівнем емоційного інтелекту краще розуміють та враховують емоції своїх співробітників. Це підвищує моральність, сприяє більшій відданості і мотивації в команді;

- *управління стресом*, адже у Великобританії дуже важливим є баланс роботи та відпочинку;

- *відкрита комунікація*. Якщо сприяти організаційній культурі, в якій персонал відчуває себе комфортно, ділячись своїми думками та почуттями, можна збільшити залучення;

- *визнання та нагороди*. Розуміння, які види визнання та нагород найбільше мотивують вашу команду;

- *професійний розвиток* у сфері емоційного інтелекту, який допоможе впоратися з викликами та стресом;

- *диверсифікація та інклюзивність*, які у середовищі різноманітності та мультикультурності допомагає лідерам краще розуміти та враховувати різні культурні та індивідуальні розбіжності в команді, що може підвищити її мотивацію та ефективність;

- *ефективний зворотній зв'язок* для створення конструктивної, емпатичної та ефективної взаємодії, що підвищує мотивацію робітників.

У Польщі емоційний інтелект також впливає на вибір системи мотивації персоналу в публічному управлінні. Органи державного управління та громадські служби країни все більше розуміють важливість емоційного інтелекту в досягненні ефективності та задоволеності працівників. Саме тому врахування емоційного інтелекту має вплив на різні аспекти системи мотивації персоналу в публічному управлінні. В польських організаціях звертають увагу на такі аспекти:

- *створення підтримуючого робочого середовища*: врахування емоційних потреб сприяє зниженню стресу, позитивним взаєминам між колегами, покращує комунікацію;

- *визнання та похвала*: організації виявляють більше чутливості до досягнень та внеску працівників, відзначають їхні успіхи в роботі;

- *розвиток особистості та професійних навичок*: навчання, тренінги, менторство та інші форми підтримки, які допомагають працівникам зростати та реалізовувати свій потенціал;

- *стимулювання саморозвитку*: тренінги з емоційного інтелекту, вправи з розвитку інтелекту та саморефлексії, які допомагають працівникам краще розуміти себе та ефективніше управляти своїми емоціями;

- *комунікація та співпраця*: розуміння та керування емоціями допомагають побудувати довірливі відносини, вирішувати конфлікти та сприяти колективній роботі [19.]

У публічному управлінні Польщі починають створювати мотиваційні системи, які підтримують емоційне благополуччя працівників, спрямовані на розвиток їхньої кар'єри та стимулювання ефективного виконання поставлених завдань.

Якщо узагальнити досвід розвинутих країн у використанні емоційного інтелекту для покращення мотивації персоналу публічного управління, то для України застосвні такі підходи:

- *створення сприятливого робочого середовища*: забезпечення позитивного робочого середовища, де працівники почуваються поважними, підтриманими та заохоченими. Зокрема, забезпечення рівних можливостей, здорових робочих умов та ефективного менеджменту стресу (рис. 1);

- *акцент на індивідуальних потребах*: розуміння та врахування індивідуальних потреб та пріоритетів працівників. Зокрема, проведення регулярних розмов про кар'єрне зростання, надання можливостей для саморозвитку та професійного росту, а також гнучкість графіку роботи;

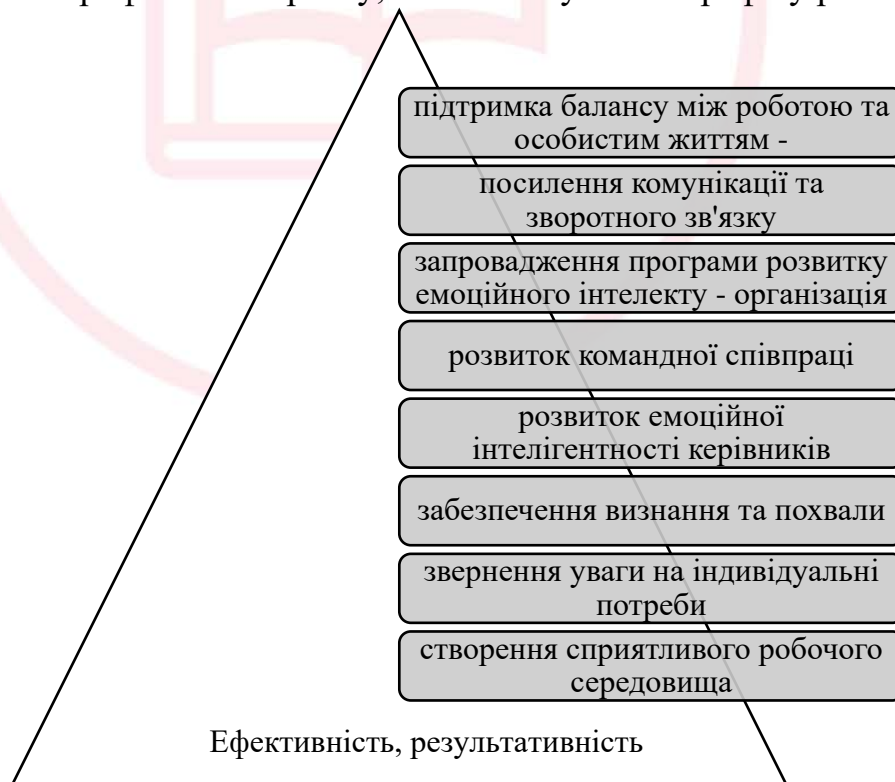

Рис. 1. Способи використання емоційного інтелекту для покращення мотивації персоналу публічного управління України.

- *забезпечення визнання та похвали*: впровадження культури визнання та похвали, де досягнення і внесок працівників активно відзначаються та цінуються. Використання системи нагород та відзнак може стимулювати працівників до досягнення кращих результатів;

- *розвиток емоційної інтелігентності керівників*: формування навичок управління емоціями та комунікації в керівників, що дозволить їм бути чутливими до емоційних потреб підлеглих. Це покращуватиме взаємини, комунікацію та створюватиме довірливе робоче середовище;

- *розвиток командної співпраці*: сприяння командній роботі та співпраці між працівниками шляхом впровадження емоційного інтелекту. Підтримка спільних цілей, співпраці та взаємодії покращуватиме ефективність роботи команди та підвищуватиме мотивацію працівників;

- *запровадження програми розвитку емоційного інтелекту*: організація тренінгів, семінарів та навчальних програм, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту в працівників публічного управління. Це сприятиме підвищуватиме їхню обізнаність щодо емоційних потреб, формуватиме вміння керувати емоціями та ефективно спілкуватися з іншими;

- *посилення комунікації та зворотного зв'язку*: створення відкритого та прозорого середовища для спілкування, де працівники мають можливість висловлювати свої думки, ідеї та емоції. Забезпечення зворотного зв'язку та визнання важливості думки кожного працівника сприятиме мотивації та залученню до процесів прийняття рішень;

- *підтримка балансу між роботою та особистим життям*: розуміння важливості балансу між роботою та особистим життям працівників. Забезпечення гнучкості графіку роботи, відпусток та інших аспектів сприятиме покращенню загального самопочуття та мотивації працівників.

Крім того, слід практикувати дослідження настроїв і емоцій співробітників; керівники можуть використовувати анкетування або опитування для вивчення настроїв, задоволеності роботою та емоційного стану персоналу. Це дозволяє зрозуміти, які фактори стимуляції найбільш важливі для працівників. Слід практикувати індивідуальний підхід до мотивації. Враховуючи індивідуальні потреби та цінності співробітників, керівники можуть використовувати різні стратегії мотивації, зокрема фінансові стимули, можливості розвитку, визнання досягнень тощо.

Висновки. Встановлено, що для покращення мотивації персоналу публічного управління України з використанням емоційного інтелекту необхідно застосовувати такі підходи: створення сприятливого робочого середовища, увага до індивідуальних потреб, визнання досягнень та схвалення, розвиток емоційної інтелігентності керівників, організація

командної співпраці, запровадження програми розвитку емоційного інтелекту, посилення комунікації та зворотного зв'язку, підтримка балансу між роботою та особистим життям.

Робота виконана в межах проекту, що фінансується Національним фондом досліджень України: «Оцінка наслідків впливу пандемії Covid-19 на кадровий потенціал України та визначення шляхів їх подолання». Реєстраційний номер 2021.01/0433.

Література:

1. Андрійчук Ю.А. Зарубіжний досвід мотивації персоналу в розрізі японської моделі. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія. Логістика.* 2016. № 846. С. 11 – 15.
2. Големан Д. Емоційний інтелект. Київ: Видавництво «Книжковий світ», 2001. 300 с.
3. Криворотько І. О. Дослідження зарубіжного досвіду мотивації персоналу для використання в українських умовах. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво.* 2013. № 2 (71). С. 151–154.
4. Кузнецов А. А. Світовий досвід мотивації працівників та можливості його адаптації до умов підприємств України. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економіка.* 2012. № 1 (59). С. 136–139.
5. Моторнюк У., Крохмальна Я. Емоційний інтелект у системі управління персоналом: структура та проблеми оцінювання. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку.* № 2 (8), 2022. С. 52 – 60.
6. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство.* 2014. № 4 (42). С. 95–109.
7. Управління персоналу в умовах децентралізації / За заг. ред. доктора наук з державного управління, проф. В.М. Олуйка. Київ, 2018. 504 с.
8. Харазашвілі М. Л. Зарубіжний досвід мотивації праці працівників. *Науково-дослідна робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи.* 2012. № 11. С. 46–51.
9. Boyatzis, R. E. *The competent manager: A model/or effective performance.* New York: John Wiley & Sons. 1982. 340 p.
10. Boyatzis, R. E. *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development.* New York: Sage Publications. 1998. 200 p.
11. Boyatzis, R. E. Leadership development from a complexity perspective. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research.* 2008. 60(4). P. 298–313.
12. Boyatzis R. E., Rochford K., Taylor S. N. The role of the positive emotional attractor in vision and shared vision: toward effective leadership, relationships, and engagement. *Frontiers in Psychology.* 2015. 6. P. 670.
13. Carmeli A. The relationship between emotional intelligence and work attitudes, behavior and outcomes: An examination among senior managers. *Journal of Managerial Psychology.* 2003. 18 (8). P. 788 – 813.
14. Civil Service Leadership Statement. Pocket guide. 2022. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/462305/Leadership_statement_pocket_guide_A5_4_.pdf
15. Cherniss K., Goleman D. The Role of Emotional Intelligence in Leadership. *Journal of Organizational Psychology.* 2001. 25(2). P. 123–145.

16. Goleman D. *Primal Leadership: Learning to Lead With Emotional Intelligence*. Boston: Harvard Business School Press, 2008. 300 p.
17. Luncheon A., Kasztelnik K. A Qualitative Exploratory Observational Study: An Entrepreneurship Managers' Emotional Intelligence and Impact on the Financial Organization's Success in the United States. *Financial Markets. Institutions and Risks*. 2021. 5(2). P. 14–33.
18. Mayer, J. D., Roberts, R. D., Barsade, S. G. Human abilities: Emotional intelligence. *Annual Review of Psychology*. 2008. 59. P. 507–536.
19. Moroń M., Biolik-Moroń M. Trait emotional intelligence and emotional experiences during the COVID-19 pandemic outbreak in Poland: A daily diary study. *Personality and Individual Differences*. 2021. 168. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7439821/>

References:

1. Andriichuk Yu. A. (2016). Zarubizhnyi dosvid motyvatsii personalu v rozrizi yaponskoi modeli [*Foreign experience of personnel motivation in the context of the Japanese model*]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika». Seriya. Lohistyka*, № 846, 11 – 15 [in Ukrainian].
2. Holeman D. (2001). Emotsiyni intelekt [*Emotional intelligence*]. Kyiv: Vydavnytstvo «Knyzhkovyi svit». 2001. 300 s. [in Ukrainian].
3. Kryvorotko I. O. (2013). Doslidzhennia zarubizhnogo dosvidu motyvatsii personalu dlia vykorystannia v ukraïnskykh umovakh [*Study of foreign experience of personnel motivation for use in Ukrainian conditions*]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, № 2 (71), 151–154 [in Ukrainian].
4. Kuznetsov A. A. (2012). Svitovi dosvid motyvatsii pratsivnykiv ta mozhlyvosti yoho adaptatsii do umov pidpriemstv Ukrainy [*Global experience of employee motivation and the possibility of its adaptation to the conditions of Ukrainian enterprises*]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnogo universytetu. Ekonomika*, № 1 (59), 136–139 [in Ukrainian].
5. Motorniuk U., Krokmalna Ya. (2022). Emotsiyni intelekt u systemi upravlinnia personalom: struktura ta problemy otsiniuvannia [*Emotional intelligence in the personnel management system: structure and assessment problems*]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*, № 2 (8), 52 – 60 [in Ukrainian].
6. Nosenko E.L. (2014). Emotsiyni intelekt yak sotsialno znachushcha intehralna vlastyvist osobystosti [*Emotional intelligence as a socially significant integral property of the individual*]. *Psykhohiia i suspilstvo*, № 4 (42), 95–109 [in Ukrainian].
7. Upravlinnia personalu v umovakh detsentralizatsii [*Personnel management in conditions of decentralization*]. (2018). Za zah. red. doktora nauk z derzhavnogo upravlinnia, prof. V.M. Oluika. Kyiv. 504 s. [in Ukrainian].
8. Kharazashvili M. L. (2012). Zarubizhnyi dosvid motyvatsii pratsi pratsivnykiv. [*Foreign experience of employee motivation*]. *Naukovo-doslidna robota molodykh uchenykh: stan, problemy, perspektyvy*, № 11, 46–51 [in Ukrainian].
9. Boyatzis, R. E. (1982). *The competent manager: A model/or effective performance*. New York: John Wiley & Sons. 1982. 340 p. [in English].
10. Boyatzis R. E. (1998). *Transforming qualitative information: Thematic analysis and code development*. New York: Sage Publications. 1998. 200 p. [in English].
11. Boyatzis R. E. (2008). Leadership development from a complexity perspective. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 60(4), P. 298–313 [in English].
12. Boyatzis R. E., Rochford, K., Taylor, S. N. (2015). The role of the positive emotional attractor in vision and shared vision: toward effective leadership, relationships, and engagement. *Frontiers in Psychology*, 6, P. 670 [in English].

13. Carmeli A. (2003). The relationship between emotional intelligence and work attitudes, behavior and outcomes: An examination among senior managers. *Journal of managerial Psychology*, 18 (8), P. 788 – 813 [in English].

14. Civil Service Leadership Statement. Pocket guide. (2022). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/462305/Leadership_statement_pocket_guide_A5__4_.pdf [in English].

15. Cherniss K., Goleman D. (2001). The Role of Emotional Intelligence in Leadership. *Journal of Organizational Psychology*, 25(2), P. 123–145 [in English].

16. Goleman D. (2008). *Primal Leadership: Learning to Lead With Emotional Intelligence*. Boston: Harvard Business School Press. 300 p. [in English].

17. Luncheon A., Kasztelnik K. (2021). A Qualitative Exploratory Observational Study: An Entrepreneurship Managers' Emotional Intelligence and Impact on the Financial Organization's Success in the United States. *Financial Markets. Institutions and Risks*, 5(2), P. 14–33 [in English].

18. Mayer J. D., Roberts R. D., Barsade S. G. (2008). Human abilities: Emotional intelligence. *Annual Review of Psychology*, 59. P. 507–536 [in English].

19. Moroń M., Biolik-Moroń M. (2021). Trait emotional intelligence and emotional experiences during the COVID-19 pandemic outbreak in Poland: A daily diary study. *Personality and Individual Differences*, 168. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7439821/> [in English].

СЕРІЯ «Економіка»

УДК: 379.85(477. 86)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-326-337](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-326-337)

Вичівський Павло Павлович кандидат історичних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел.: (095) 126-10-40, <https://orcid.org/0000-0003-4415-7635>

Маланюк Тарас Зіновійович кандидат педагогічних наук, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, тел.: (099) 529-78-25, <https://orcid.org/0000-0003-3007-3617>

Орлова Віра Василівна кандидат економічних наук, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Коломия, тел.: (099) 446-41-44, <https://orcid.org/0000-0001-9540-526X>

Коретчук Ярослав Володарович директор, Івано-Франківський обласний музей визвольної боротьби імені Степана Бандери, <https://orcid.org/0009-0009-0542-7568>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті проаналізовані теоретичні аспекти функціонування культурно-пізнавального туризму, сучасний стан і перспективи його розвитку в Івано-Франківській області. Вказано на проблеми збереження та використання історико-культурної спадщини, традицій та звичаїв території дослідження. Охарактеризовано туристичний потенціал Івано-Франківської області для розвитку культурно-пізнавального туризму, який може розвиватися у: екскурсійно-пізнавальному та культурному напрямках, і займає вагоме місце на регіональному туристичному ринку. Це, в першу чергу, зумовлено тим, що область відзначається значною кількістю і різноманітністю історичних, архітектурних, мистецьких пам'яток і національно-етнічних

особливостей, а також зручним географічним розташуванням, розвиненою транспортною мережею. Історико-культурна спадщина Івано-Франківської області є чисельною, зокрема: під охороною держави знаходиться 3,5 тис. пам'яток історії та культури, з них дві церкви занесені до спадщини ЮНЕСКО (церква Святого Духа (м. Рогатин), церква Різдва Пресвятої Богородиці (Коломийський район, с. Нижній Вербіж)), п'ять міст, про які згадують давньоруські літописи: Галич (898 р.), Тисмениця (1143 р.), Снятин (1158 р.), Тлумач (1213 р.), Коломия (1240 р.). До найбільш відомих історико-культурних пам'яток Івано-Франківської області відносяться: церква св. Пантелеймона (с. Шевченкове Галицького району), Манявський скит, Гошівський монастир (Долинський район), Благовіщенська церква (1587 р., м. Коломия), Успенська церква (Варваринська, 1623 р., с. Пістинь Косівський район), церква Різдва Богородиці (XVII ст., Надвірнянський район), Дерев'яна церква (XIX ст., с. Розільна Богородчанського району - збудована без жодного цвяха), старовинні споруди та руїни замків у Галичі, Чернелиці, Раковцю, Пневі, а також залишки давньої обсерваторії на г. Піп – Іван (на даний момент проводяться реставраційні роботи). Підкреслено, що культурно-пізнавальний туризм – це багатогранний феномен, який несе в собі інтегративний потенціал, оскільки він є могутнім фактором розвитку економіки, соціальних інститутів і всієї культури. Також, вказані перспективи і застереження щодо використання історико-культурних пам'яток Івано-Франківської області у культурно-пізнавальному туризмі.

Ключові слова: туризм, культурно-пізнавальний туризм, культура, історико-культурна спадщина, пам'ятки історії, пам'ятки культури, культурний потенціал.

Vychivskiy Pavlo Pavlovych PhD in Historical Sciences, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (095) 126-10-40, <https://orcid.org/0000-0003-4415-7635>;

Malanyuk Taras Zinoviiovych PhD in Pedagogical Sciences, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, tel.: (099) 529-78-25, <https://orcid.org/0000-0003-3007-3617>;

Orlova Vira Vasylivna PhD in Economic Sciences, associate professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Kolomyia, tel.: (099) 446-41-44, <https://orcid.org/0000-0001-9540-526X>

Koretschuk Yaroslav Volodarovich Director, Ivano-Frankivsk Regional Museum of the Liberation Struggle named Stepan Bandera, <https://orcid.org/0009-0009-0542-7568>

CURRENT TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF CULTURAL AND EXPERIENCED TOURISM IN THE IVANO-FRANKIVSK REGION

Abstract. The article analyzes the theoretical aspects of the functioning of cultural and educational tourism, the current state and prospects of its development in the Ivano-Frankivsk region. The problems of preserving and using the historical and cultural heritage, traditions and customs of the research area are pointed out. The tourist potential of the Ivano-Frankivsk region for the development of cultural and educational tourism, which can develop in: sight seeing and cultural directions, and occupies a significant place in the regional tourism market, is characterized. This is primarily due to the fact that the region is characterized by a significant number and variety of historical, architectural, artistic monuments and national-ethnic features, as well as a convenient geographical location and a developed transport network. The historical and cultural heritage of the Ivano-Frankivsk region is numerous, in particular: under the protection of the state there are 3.5 thousand monuments of history and culture, of which two churches are included in the UNESCO heritage (the Church of the Holy Spirit (Rohatyn), the Church of the Nativity of the Holy Bogoroditsi (Kolomiy district, village of Nizhniy Verbizh)), five cities mentioned in ancient Russian chronicles: (Halych (898), Tysmenytsia (1143), Snyatyn (1158), Tlumach (1213), Kolomyia (1240). The most famous historical and cultural monuments of the Ivano-Frankivsk region include: the church of St. Panteleimon (Shevchenko village, Halych region), Manyava hermitage, Goshiv monastery (Dolyna region), Annunciation church (1587, Kolomyia city), Assumption church (Varvarynska, 1623, Pistin village, Kosiv region), Church of the Nativity of the Virgin (XVII century, Nadvirna region), wooden church (XIX century, Rozsilna village of Bogorodchany region built without a single nail), ancient buildings and ruins of castles in Halych, Chernelitsa, Rakovets, Pnev, as well as the remains of an ancient observatory on Pip - Ivan (restoration works are currently underway). It is emphasized that cultural and educational tourism is a multifaceted phenomenon that carries an integrative potential, as it is a powerful factor in the development of the economy, social institutions, and the entire culture. Also, the prospects and caveats regarding the use of historical and cultural monuments of the Ivano-Frankivsk region in cultural and educational tourism are indicated.

Keywords: tourism, cultural and educational tourism, culture, historical and cultural heritage, historical monuments, cultural monuments, cultural potential.

Постановка проблеми. В останні роки, до початку повномасштабного вторгнення рф, туризм почав відігравати все більш важливу роль у

історичному, духовному, культурному, економічному та політичному житті України. Він перетворився у головний соціокультурний феномен загального розвитку людства, та засобу досягнення порозуміння і толерантності у відносинах між численними етнічними спільнотами та різними культурами.

Спостерігалася стійка тенденція до розширення сегменту культурно-пізнавального туризму на світовому ринку. У цьому контексті особливо вагомого значення набуває розвиток культурно-пізнавального туризму в Івано-Франківській області, яка є своєрідним ареалом збереження і розвитку української національної культури і духовності, унікальним регіоном, де споконвіку підтримуються, зберігаються і популяризуються традиції та звичаї наших предків. Зважаючи на це, туристична галузь в цілому і культурно-пізнавальний туризм зокрема, повинні стимулювати розвиток як регіональної, так і загальнодержавної економіки, зміцнити і посилити демократичні процеси в країні та курс на євроінтеграцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі становлення, розвитку і економічного функціонування культурно-пізнавального туризму в Україні присвячені праці В. Кифяка, Г. Дроздова, В. Кравціва, О. Любіцевої, М. Кляпа, М. Мальської, та інших. Дослідження історичних, культурних та природних ресурсів території Українських Карпат, зокрема у межах Івано-Франківської області проводили В. Гетьман і Л. Бородавка. Значної уваги заслуговують праці О. Лесика, О. Стецюка, О. Іванова, які висвітлюють туристичний потенціал західного регіону України. Взаємозв'язок туризму та історичного краєзнавства розглядали С. Дімнич, В. Завада.

Мета статті – висвітлення теоретичних аспектів розвитку та функціонування культурно-пізнавального туризму у Івано-Франківській області.

Виклад основного матеріалу. Культурно-пізнавальний туризм є найкращим способом розширення кругозору людини, поглиблення світосприйняття особистістю, ознайомлення з найкращими культурно-мистецькими творами людства, що у кінцевому результаті сприяє естетично-духовному розвитку і збагаченню людини. Він поєднує у собі широкий спектр споживчої туристичної діяльності, що формує розуміння характерних особливостей окремої дестинації (культурно-історична спадщина, мистецтво, стиль життя), забезпечуючи відкритість та доступність такої культури [12, с. 8].

Культурно-пізнавальний туризм є основою наукових і науково-популярних досліджень культури, а також способом залучення різних верств населення до її вивчення. Визначальним принципом розвитку культурно-пізнавального туризму, є принцип стійкого розвитку, який ґрунтується на комплексній підтримці регіональної (місцевої) культури, збереження історико-культурних і природних об'єктів та покращення матеріального і

духовного рівня життя місцевого населення. Будь-який вид туризму, в тому числі і культурно-пізнавальний, який реалізується за принципами стійкого розвитку, є основним засобом економічного розвитку регіону, створення нових робочих місць, і що найголовніше збереження і використання історико-культурних об'єктів [10, с. 378].

Культурно-пізнавальний туризм розвивається на базі історико-культурних ресурсів, які поділяються за типами на: предметні (матеріальні) (пам'ятники археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, музеї, заповідники, садиби), і непередметні (нематеріальні, або духовні) (звичаї, традиції, обряди, фольклор, усна народна творчість) [1, с. 136-137].

В той же час, до культурно-пізнавальних ресурсів відносяться тільки ті історичні та культурні об'єкти, які мають науково-пізнавальну цінність й важливе суспільне значення. Основними компонентами культурно-пізнавального туризму є: археологічні, історичні, монументальні, архітектурні, ландшафтні пам'ятки а також пам'ятки садово-паркового мистецтва [10, с. 378].

Серед великої кількості культурно-пізнавальних об'єктів провідну роль займають пам'ятки історії та культури, які відзначаються привабливістю і служать основним засобом задоволення культурно-пізнавальних потреб [1, с. 138]. У класифікації проф. М. Драгічевіч-Шешич подорожі у культурно-пізнавальному туризмі за метою поділяється на: історичні (мандрівки в історію, релігійні подорожі); географічні (спеціалізовані); художні (з метою вивчення мистецтва) [1, с. 136]

Головною умовою становлення і розвитку культурно-пізнавального туризму є наявність великої кількості історико-культурних об'єктів, доступність до них та достатньо розвинена інфраструктура області (включаючи заклади харчування і розміщення туристів).

В Івано-Франківській області культурно-пізнавальний туризм може розвиватися у: екскурсійно-пізнавальному та культурному напрямках, і займає вагоме місце на регіональному туристичному ринку. Це, в першу чергу, зумовлено тим, що область відзначається значною кількістю і різноманітністю історичних, архітектурних, мистецьких пам'яток і національно-етнічних особливостей, а також зручним географічним розташуванням, розвиненою транспортною мережею.

Історико-культурна спадщина Івано-Франківської області є чисельною, зокрема: під охороною держави знаходиться 3,5 тис. пам'яток історії та культури, з них дві церкви занесені до спадщини ЮНЕСКО (церква Святого Духа (м. Рогатин), церква Різдва Пресвятої Богородиці (Коломийський район,

с. Нижній Вербіж)), п'ять міст, про які згадують давньоруські літописи: (Галич (898 р.), Тисмениця (1143 р.), Снятин (1158 р.), Тлумач (1213 р.), Коломия (1240 р.). До найбільш відомих історико-культурних пам'яток Івано-Франківської області відносяться: церква св. Пантелеймона (с. Шевченкове Галицького району), Манявський скит, Гошівський монастир (Долинський район), Благовіщенська церква (1587 р., м. Коломия), Успенська церква (Варваринська, 1623 р., с. Пістинь Косівський район), церква Різдва Богородиці (XVII ст., Надвірнянський район), Дерев'яна церква (XIX ст., с. Розсільна Богородчанського району - збудована без жодного цвяха), старовинні споруди та руїни замків у Галичі, Чернелиці, Раковцю, Пневі, а також залишки давньої обсерваторії на г. Піп – Іван (на даний момент проводяться реставраційні роботи).

Івано-Франківська область, також, є батьківщиною князя Ярослава Осмомисла і княгині Ярославни, Анастасії Лісовської (всім відомої під ім'ям – Роксолана), тут народилися О.Довбуш (керівник опришківського руху), С.Височан (сподвижник Б.Хмельницького), письменники В.Стефаник, Л.Мартович, І.Вагилевич, М.Підгірянка, М.Черемшина, мистецтвознавець С.Гординський, художник В.Касяня, С.Бандера та Д.Вітовський - провідні діячі національно-визвольного руху. Цей регіон часто відвідували І.Франко, М.Грушевський, Б.Лепкий, М.Коцюбинський, Д.Січинський, М.Рильський. Протягом 1919 року, коли Станиславів (попередня назва Івано-Франківська) був столицею ЗУНР, місто відвідали Є.Коновалець, В.Винниченко, С.Петлюра [9].

Основними відвідуваними об'єктами цього виду туризму є також музеї. Використання музеїв у культурно-пізнавальному туризмі зумовлено значною їх кількістю. В області працює понад 120 приватних, громадських та державних музеїв різної форми власності та типу, що надають екскурсійні послуги.

Найвідомішими і найпопулярнішими музеями Івано-Франківської області серед туристів є: Івано-Франківський краєзнавчий музей; Національний заповідник «Давній Галич»; Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського; Коломийський музей «Писанка»; Долинський музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів; Косівський музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини; Приватний музей старожитностей Романа Кумлика в Верховині; Історико-меморіальний музей Степана Бандери; Івано-Франківський обласний музей визвольної боротьби ім.С.Бандери; Літературно-меморіальний музей Івана Франка; Русівський літературно-меморіальний музей Василя Стефаника та інші.

Особливою популярністю у туристів користується Національний заповідник «Давній Галич» - комплекс історико-культурних пам'яток давнього

Галича та Галицько-Волинської держави XII-XIII ст. Загальна площа заповідника «Давній Галич» становить майже 80 км².

Значний туристичний потенціал національного заповідника «Давній Галич» забезпечується наявністю на його території великої кількості пам'яток загальнодержавного та світового значення, зокрема: фундаменти 14 літописних церков XII-XIII ст.; 18 - природоохоронних об'єктів; 200 - пам'яток археології. Найвизначнішими пам'ятками заповідника «Давній Галич» є: Церква Різдва Христового (XIV-XVI ст.); Галицький (Старостинський) замок (XIV-XVII ст., руїни); Залишки княжого Галича (XI-XIII ст.); Фундаменти Успенського собору (XII ст.) з місцем поховання князя Ярослава Осмомисла та каплицею Св. Василя (XV ст.); Фундаменти Іллінської церкви (XII ст.); Легендарна Княжа криниця (XII ст.); Церква Успіння Пресвятої Богородиці (XVI ст.); Церква Святого Пантелеймона (перлина галицької архітектури школи XII ст.); Костел та монастирський комплекс Кармелітів (XVII ст.).

Значними складовими заповідника також є три музеї: Музей-скансен народної архітектури і побуту Прикарпаття (с. Крилос); Музей історії давнього Галича (с. Крилос); Музей караїмської історії Прикарпаття (Галич) [8].

Дуже популярними серед туристів є приватні колекції творів місцевих народних умільців (особливо Гуцульщини), в яких зберігаються більше ніж 270 тис. експонатів, щороку їх відвідує близько 270 тис. туристів [3].

Оскільки розвиток культурно-пізнавального туризму тісно пов'язаний з культурною спадщиною, то необхідно відзначити і те, що територія Івано-Франківської області охоплює чотири етнографічні регіони: Опілля, Покуття, Бойківщина та Гуцульщина. Унікальні традиції, звичаї та обряди їх мешканців є досить цікавими для туристів.

Окрім того, кожного року в багатьох територіальних громадах Івано-Франківської області (Шешори, Космач, Коломия, Верховина, Косів) відбуваються численні і різноманітні фестивалі.

Найбільш відомими і перспективними для використання у туризмі, фестивалями, які проводяться на території Івано-Франківської області є:

- «Карпатський вернісаж», фестиваль народного декоративно-прикладного мистецтва, який проводиться щороку в перші дні осені в обласному центрі, і є цікавою туристичною атракцією, що популяризує народні традиції, культуру регіону, різні народні ремесла (близько 40 видів народних промислів, зокрема, писанкарство, ткацтво, гончарство, ліжникарство, виготовлення килимів, гобеленів, національного одягу, бісероплетіння, різьба по дереву, художнє випалювання, вироби із шкіри, розпис по склу, лозоплетіння, петриківський розпис, та інше). Фестиваль «Карпатський вернісаж» може виступати як основним елементом турпродукту, так і складовою інших турів.

- Фестиваль «Писанка», проводиться у Коломиї на площі перед музеєм Писанки, і є чудовим заходом який не тільки збирає майстрів писанкарства з усього світу, а й популяризує цю давню українську традицію серед багатьох вітчизняних і закордонних туристів. Програма фестивалю включає: гаївки, пасхальні ігри, майстер-класи, конкурси писанкового розпису, виставки-продажі виробів традиційного українського декоративно-прикладного мистецтва. Основною ціллю фестивалю є збереження і розвиток традиційного українського писанкового розпису, знайомство з особливостями писанкарства різних регіонів України і світу, популяризація вітчизняної писанки як традиційного символу Пасхи.

- «Івана Купала» святкують у Карпатах ще з давніх часів. Свою назву це свято бере від імені Купайла – давнього божества добробуту і родючості, а всі обряди, що приурочувалися цьому святу мали на меті загальне очищення, вшанування краси і кохання. Визначальною особливістю святкування «купальської ночі» в Івано-Франківській області є наявність ватри (багаття). Яка згідно давніх вірувань і переказів має дуже велику міфічну силу. Фестиваль відзначається запальними забавами, місцевим колоритом, таємничістю і чарівністю купальської ночі [13, с. 285-286].

Досить популярними серед туристів є і відвідання святкувань традиційних релігійних українських свята, що відбуваються на території Івано-Франківської області. Зокрема, Різдво Христового, яке є найбільш шанованим святом на Гуцульщині, і відіграє роль центрального елемента у духовному розвитку всіх українців. У зв'язку з цим, тур «Різдво у Карпатах» - це найбільш яскравий зразок регіонального турмаршруту Івано-Франківської області.

Туристів, які завітають у Карпати на Різдво пригощатимуть численними традиційними українськими стравами, і обов'язково справжньою густою гуцульською кутею з горіхами і медом. Популярністю у гостей користуються страви з білих грибів, квасолі, риби. Всі туристи мають змогу долучитися до приготування святкових страв. Незабутніх вражень всім гостям подарує різдвяний вертеп.

- «Великдень на Прикарпатті» - це спеціалізований туристичний маршрут, який передбачає відвідування Івано-Франківської області у час Великодніх свят. Всі туристи за своїм бажанням мають змогу безпосередньо взяти участь у випіканні пасок і розмальовуванні писанок. Видовищною і незабутньою атракцією для більшості гостей є гаївки – традиційні українські пісні та забави, які відбуваються на церковних подвір'ях.

З великого числа «Великодніх турів», одним з найбільш відомих і найбільш популярних серед туристів є - «Великдень у Космачі». Це

міжнародний фестиваль, який започаткований у 2007 році. Метою даного фестивалю є популяризація української культури, історії, традицій. Програма фестивалю передбачає виставки робіт народних майстрів (писанкарства, ткацтва, бондарства, різьбярства, вишиванок, та інших), дегустації страв традиційної гуцульської кухні, виступи численних музикальних колективів як українських так і закордонних, відбуваються майстер-класи з писанкарства, лозоплетіння та виготовлення традиційної української ляльки - мотанки. На території Івано-Франківської області відбувається чимало й інших заходів, які присвячені святкуванню інших не менш цікавих і важливих свят - «Водохрещтя», «Маланки», гуцульська «Розколяда». Як правило, такі тури найкраще підходять для сімейного відпочинку з дітьми [13, с. 287].

Натомість, у гірських районах Івано-Франківської області до сьогодення збереглася велика кількість унікальних народних традицій та звичаїв, які в сучасному урбанізованому суспільстві практично ніде не зустрічаються. А тому місцеві центри народних промислів, мають значний потенціал для розвитку культурно-пізнавального туризму [5, с. 119].

Загалом, у сфері становлення і розвитку культурно-пізнавального туризму у Івано-Франківській області здійснюється чимало заходів. Найбільш відомим з яких був проект «Східноєвропейські перлини: створення та просування продуктів міського культурного туризму в транскордонному просторі». Одна із основних задач цього проекту збереження і розвиток історико-культурної спадщини і використання її в туристичному бізнесі, шляхом створення нових екскурсійних продуктів [10, с. 381].

Розвиток культурно-пізнавального туризму, як на державному рівні так і на регіональному має чимало позитивних наслідків, зокрема, сприяє:

- збереженню історико-культурної спадщини;
- налагодженню співпраці між пам'ятко охоронними інституціями, музеями та представниками тур бізнесу;
- створенню нового культурного продукту для туризму;
- розвитку духовності, патріотизму, усвідомлення приналежності людей до певної культури;
- налагодженню відносин між представниками різних культур [10, с. 381].

Культурно-пізнавальний туризм, також виступає засобом нівеляції стереотипів щодо населення, культури різних регіонів України, засобом інформування та просвітництва. Відіграє фундаментальну роль в осмисленні власної національної ідентичності, у збереженні і відродженні унікальних традицій та звичаїв. А для молодого покоління надзвичайно важливим є усвідомлення гордості за власну країну, її історичної і культурної спадщини.

Культурно-пізнавальний туризм можна також розглядати і як окремий вид розвиваючого дозвілля (відвідання музеїв, бібліотек, пам'яток історії, архітектури, культури), він виступає засобом підвищення рівня освіти та культури людей, завдяки знайомству з культурою, традиціями, побутом, релігією та стилем життя різних народів [6].

З кінця ХХ ст. – поч. ХХІ ст. культурно-пізнавальний туризм відіграє все більш вагоме значення для розвитку Івано-Франківської області, що зумовлено цілим рядом причин, адже він:

- справляє позитивний економічний і соціальний вплив на розвиток області (туристичної дестинації);
- сприяє налагодженню взаєморозуміння між людьми з різних країн і регіонів, представників різних культур;
- служить засобом розвитку позитивного іміджу території;
- підтримує збереження історико-культурної спадщини;
- сприяє розвитку культури і туризму області [12, с. 9].

У той же час, віддаючи належне всім перевагам культурно-пізнавального туризму, необхідно вказати і на певні застереження, які він становить для Івано-Франківської області як історико-культурного регіону. Вони як правило проявляються у:

- негативному, подекуди руйнівному впливі діяльності туристів щодо історичних і культурних пам'яток;
- формуванні і поширенні нових стереотипів, не завжди коректних, про певну країну, культуру, людей;
- посиленні корупційної складової у залученні історико-культурних пам'яток до сфери туризму [10, с. 381].

Висновки. Отже, культурно-пізнавальний туризм є чудовим засобом пізнання і дослідження власної країни чи регіону, формуванню гордості за її історію та культуру. Проте, на сьогоднішній день, держава не приділяє цьому питання належної уваги, як важливому елементу подолання внутрішніх міжрегіональних стереотипів і непорозумінь, формування національної української ідентичності.

На державному рівні відсутня програма розвитку культурно-пізнавального туризму як ефективного чинника сталого регіонального розвитку – через збереження і відновлення історико-культурних пам'яток, традиційних народних промислів і ремесел.

Надбання української історико-культурної спадщини мало відомі як в самій Україні, так і за кордоном, що ускладнює їх залучення і використання у культурно-пізнавальному туризмі.

Натомість, знайомство з історією, культурою, традиціями і звичаями Івано-Франківської області прискорить розвиток культурно-пізнавального туризму в регіоні шляхом розробки та облаштування нових туристичних маршрутів (науково-пізнавальних) і екскурсій. Збільшення кількості туристів, в свою чергу, дасть змогу покращити соціально-економічне становище місцевого населення, розвивати традиційні народні промисли.

Держава, у свою чергу, на законодавчому рівні повинна вживати заходів щодо збереження і відновлення історико-культурної спадщини, яка є основою для розвитку культурно-пізнавального туризму, зберігати і розвивати традиційну українську культуру, презентувати надбання української культурної спадщини на міжнародному туристичному ринку.

Література:

1. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг: навч. посібник. Х.: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
2. Дацко О. І. Культура як чинник сталого розвитку регіонів: європейський досвід. *Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ*: сб. науч.тр. 2009. Т.1. С. 224-230.
3. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Коротка інформаційна довідка URL: <http://www.ifkm.if.ua/page69.html>
4. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 300 с.
5. Кіндрачук Н. Розвиток культурного туризму в Карпатському регіоні України: аналіз сучасного стану та перспективи розвитку. *Інтелекція і влада*. 2012. Вип. 27. С. 117-123.
6. Кузьмук О. Культурний туризм як інструмент формування національної ідентичності. URL: http://www.tourlib.net/statti_ukr/kuzmuk.htm.
7. Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів / Рада культур. співпраці Ради Європи; М-во культури і туризму України. К.: Рада культур. співпраці, 2007. 56 с.
8. Національний заповідник «Давній Галич». URL: <http://davniyhalych.com.ua/component/k2/item/144-davniy-galich>
9. Пендерецький О. В. Територіальна організація промислового туризму Карпатського суспільно-географічного району та основні напрямки її вдосконалення: монографія О. В. Пендерецький; за наук. ред. Олійника Я.Б. - Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2011. 225 с.
10. Савіцька О.П., Федорович О.І. Культурний туризм: реалії та перспективи розвитку у львівській області. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2014. Вип. 24.1. С. 376-383
11. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на період до 2020 року. Івано-Франківськ, 2014. 78 с.
12. Сущинская М.Д. Культурный туризм : учебное пособие. СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. 128 с.

13. Філюк С. Роль історико-культурних ресурсів Івано-Франківської області у відновленні духовності туристів. *Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи*. – Вип. 4 : Збірник статей : Матеріали міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону», присвяченої 10-річчю створення Інституту туризму (Івано-Франківськ, 19–20 вересня 2013 р.). Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії проф. Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2013. С. 282-288

14. Франківщина прийняла півтора мільйона туристів минулого року. URL: <http://www.if.gov.ua/news/27916>

References:

1. Velychko V.V. (2013). *Orhanizatsiya rekreatsinykh posluh [Organization of recreational services]*. KH.: KHNUMH. 202 s. [in Ukrainian].
2. Datsko O. I. (2009). *Kul'tura yak chynnyk staloho rozvytku rehioniv. [Culture as a factor of sustainable development of the region]*. HUAM: S. 224-230. [in Ukrainian].
3. *Ivano-Frankivs'kyi krayeznavchyy muzey. [Ivano-Frankivsk Local Lore Museum]*. Retrieved from <http://www.ifkm.if.ua/page69.html>. [in Ukrainian].
4. Kyfyak V. F. (2003). *Orhanizatsiya turystychnoyi diyal'nosti v Ukrayini. [Organization of tourist activities in Ukraine]*. Chernivtsi : Knyhy-XXI. 300 S. [in Ukrainian].
5. Kindrachuk N. (2012). *Rozvytok kul'turnoho turyzmu v Karpat-s'komu rehioni Ukrayiny: analiz suchasnoho stanu ta perspektyvy rozvytku. [Development of cultural tourism in the Carpathian region of Ukraine: analysis of the current state and development prospects]*. S. 117-123. [in Ukrainian].
6. Kuz'muk O. *Kul'turnyy turyzm yak instrument formuvannya natsional'noyi identychnosti. [Cultural tourism as a tool for the formation of national identity]*. Retrieved from. http://www.tourlib.net/statti_ukr/kuzmuk.htm. [in Ukrainian].
7. *Kul'turna polityka Ukrayiny – otsinka mizhnarodnykh ekspertiv. [Cultural policy of Ukraine - assessment of international experts]* (2007), K. [in Ukrainian].
8. *Natsional'nyy zapovidnyk «Davniy Halych». [National Reserve «Halych»]*. Retrieved from <http://davniyhalych.com.ua/component/k2/item/144-davnii-galich>. [in Ukrainian].
9. Penderets'kyi O.V. (2011). *Terytorial'na orhanizatsiya promyslovoho turyzmu Karpat-s'kohi suspil'no-heohrafichnoho rayonu ta osnovni napryamky yiyi vdoskonalennya. [Territorial organization of industrial tourism of the Carpathian socio-geographical region and the main directions of its improvement]*. Ivano-Frankivs'k: IFNTUNH. 225 s. [in Ukrainian].
10. Savits'ka O.P., Fedorovych O.I. (2014). *Kul'turnyy turyzm: realiyi ta perspektyvy rozvytku u l'vivs'kiy oblasti. [Cultural tourism: realities and prospects of development in the Lviv region]*. S. 376-383. [in Ukrainian].
11. *Stratehiya rozvytku Ivano-Frankivs'koyi oblasti na period do 2020 roku. [Development strategy of the Ivano-Frankivsk region for the period until 2020]*. (2014). Ivano-Frankivs'k. 78 s. [in Ukrainian].
12. Sushchynskaya M.D. (2010). *Kul'turnyy turyzm. [Cultural tourism]*. SPb. : Yzd-vo SPbHUÉF. 128 s. [in Russian].
13. Filyuk S. (2013). *Rol' istoryko-kul'turnykh resursiv Ivano-Frankivs'koyi oblasti u vidnovlenni dukhovnosti turistiv. [The role of historical and cultural resources of the Ivano-Frankivsk region in restoring the spirituality of tourists]*. Ivano-Frankivs'k : «Foliant». S. 282-288. [in Ukrainian].
14. *Frankivshchyna pryynyala pivtora mil'yona turistiv mynuloho roku. [Frankiv region received one and a half million tourists last year]*. Retrieved from. <http://www.if.gov.ua/news/27916>. [in Ukrainian].

УДК 631.95:339.8

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-338-348](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-338-348)

Герасименко Юлія Сергіївна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти, ДЗВО "Університет менеджменту освіти", Національної Академії педагогічних наук України, м. Біла Церква, <https://orcid.org/0000-0002-8888-7472>

Велієва Вікторія Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-4455-7973>

ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. У статті пропонується розгляд різних ґрунтозахисних систем обробітку ґрунту. Але при вивченні цього питання виявилися перепони при використанні цих систем. Була детально вивчена технологія обробітку ґрунту No-Till, а також виділені були основні її переваги і вивчено, що вона є новим ефективним підходом у органічному сільськогосподарському виробництві.

Детально досліджується органічна система удобрення ґрунту, яка забороняє використання хімічно-синтезованих та генетично-модифікованих речовин. Було розглянуто «під мікроскопом» сівозміни, а також чітко означені всі переваги у використанні їх.

В дослідженні підкреслюються головні особливості органічного землеробства з точки зору технологій; переваги органічних технологій. В ході дослідження доведено, що органічне виробництво позитивно впливає на ґрунти. А це в свою чергу гарно впливає на самий ґрунт і тим самим покращує якість продуктів харчування отриманих з цих полів. Робиться висновок, що постійне застосування органічної системи добрив сприяє підвищенню вмісту загального гумусу в чорноземі типовому особливо у шарі ґрунту 0-10 см відносно всіх досліджуваних варіантів орних чорноземів і становить 5,47 %, що на 0,25 % вище порівняно з ґрунтом контролю.

Відмічається, що гумати мають властивості покращувати родючість ґрунтів, їх застосування стимулює швидкий ріст рослин і засвоєння ними мінеральних речовин і мікроелементів, що дозволяє знизити норми витрат добрив і пестицидів на 20-30%. Окреслені стратегічні напрями раціонального

використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств на засадах екологобезпечного землекористування.

Ключові слова: технології обробітку ґрунту; ґрунтозахисна система; родючість ґрунтів; внесення добрив; поліпшення ґрунту; система удобрення; сівозміни; органічне виробництво; біогумус.

Herasymenko Yuliia Sergiivna DSc in Economic, Associate professor, Professor of pedagogy, psychology and management Department, Bila Tserkva Institute of Continuous Professional Education, Bila Tserkva, <https://orcid.org/0000-0002-8888-7472>

Velieva Viktoriya Olersandrivna Candidate of Economic Science, Associate Professor, Associate Professor of the Accounting, Audit and Taxation Department, State Biotechnological University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-4455-7973>

ENVIRONMENTALLY SAFE PRODUCTION ORGANIC PRODUCTS

Abstract. The article offers consideration of various soil protection systems of tillage. But when studying this issue, obstacles were revealed when using these systems. The technology of No-Till tillage was studied in detail, and its main advantages were highlighted and it was studied that it is a new effective approach in organic agricultural production.

The organic system of soil fertilization, which prohibits the use of chemically synthesized and genetically modified substances, is studied in detail. Crop rotation was examined "under the microscope", and all the advantages of using it were clearly defined.

The study emphasizes the main features of organic farming from the point of view of technology; advantages of organic technologies. In the course of the research, it was proven that organic production has a positive effect on the soil. And this, in turn, has a good effect on the soil itself and thereby improves the quality of food products obtained from these fields. It is concluded that the constant use of the organic fertilizer system contributes to an increase in the content of total humus in the typical chernozem, especially in the soil layer of 0-10 cm relative to all studied variants of arable chernozems and is 5.47%, which is 0.25% higher compared to the control soil.

It is noted that humates have the properties of improving soil fertility, their use stimulates the rapid growth of plants and their assimilation of minerals and trace elements, which allows to reduce the consumption rates of fertilizers and pesticides

by 20-30%. The strategic directions of rational use of the land resource potential of agricultural enterprises on the basis of ecologically safe land use are outlined.

Keywords: soil cultivation technologies; soil protection system; soil fertility; application of fertilizers; soil improvement; fertilizer system; crop rotation; organic production; biohumus.

Постановка проблеми. Вітчизняні вчені обґрунтували та запровадили ґрунтозахисну систему, відповідно до якої основний обробіток ґрунту відбувається без оранки, тобто, без обертання пласту ґрунту. Було доведено її ефективність щодо збереження структури ґрунту та поліпшення його фізичних та фізико-механічних властивостей. Однак запровадження цієї системи зіткнулося з низкою чинників, які не лише обмежили її використання, а й спричинили відмову більшості сільськогосподарських підприємств від неї.

No-Till – це технологія, що виключає механічні прийоми впливу на ґрунт. Особлива роль при цьому приділяється сівозмінам, що сприяють зниженню рівня забур'яненості та покращенню родючості ґрунтів. Розвиток такої технології пояснюється певними причинами. До основних переваг при цьому можна віднести:

- економію палива та затрат праці;
- зменшення витрат на техніку;
- підвищення урожайності сільськогосподарських культур;
- зменшення негативного впливу на ґрунт від застосування значної кількості сільськогосподарських машин;
- покращення структури ґрунту [1, с. 376].

Ефективним засобом підвищення родючості орних земель, підтримання бездефіцитного балансу гумусу і поживних елементів, додатковим резервом органічних добрив є солома, частина якої в той чи інший спосіб має вертатися як добриво у біологічний кругообіг. На думку М. Зубця безпосереднє внесення соломи в ґрунт значною мірою вирішить проблему утилізації надлишкової соломи і одночасно покращить гумусний покрив ґрунту. За умови збору зерна на рівні 40 млн. тон в Україні виробляється 40-45 млн. тон соломи, з яких близько 20 млн. тон можна використати як органічні добрива. За середніх врожаїв зернових на один гектар посівів у ґрунт повертатиметься 15-20 кг азоту, 8-10 – фосфору і 30-40 – калію, а також ціла низка мікроелементів. Враховуючи площу тільки озимини (близько 7 млн. га) – це економія понад 100 тис. т азотних, 70 тис. т фосфорних та 250 тис. т калійних добрив щороку [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями напрямів підвищення ефективності землекористування сільськогосподарських підприємств займається Сичова О.Д. На думку Зубця М., Балюка С. та

Носко Б. чорноземи саме в Україні самі найкращі, самі родючі. Камінський В.Ф. приділяє велику увагу сучасним системам землеробства і технологіям вирощування сільськогосподарських культур. Гуцаленко О.О. досліджує технологію обробітку ґрунту стрип-тілл. Цюк О.А. відмічає проблеми, які виникають при використанні органічних технологій. Мельничук Я. виділяє особливості органічного землеробства при використанні різних технологій обробітку ґрунту. Ляшенко В. підкреслює переваги органічних технологій в органічному землеробстві. Чередниченко І. займається питаннями запасу гумусу в чорноземах при різних системах удобрення у органічному землеробстві. Органічному землеробству приділяє увагу Стецишин П.О.

Пшеничний Ю. досліджує використання гуматів для підвищення родючості ґрунтів. Системі управління земельних ресурсів приділяє увагу Аврамчук Б. Гуторов О. вважає, що екологізація землекористування має бути пов'язана з низькою заходів. Ці заходи він пропонує для розгляду. Балаж Н.І. аналізує і пропонує заходи для вирішення екологічних проблем в сільському господарстві та сфері землекористування. Система економічних заходів для екологобезпечного землекористування Смолярчук М. пропонує умови, які детально розглянуті в статті.

Мета статті – вивчення і дослідження різних технологій обробітку ґрунту для виробництва органічної продукції. Органічні добрива — це головне джерело поповнення ґрунту елементами живлення і органічними речовинами. Тона наполовину розкладеного гною містить в собі: 5 кг азоту, 2,5 кг фосфору, 6 кг калію, кобальт, мідь, молібден, бор, марганець та інші елементи живлення.

Восени краще вносити не до кінця розкладені органічні добрива, а навесні пропонується застосування перегною та перепрілого гною. Внесення органічних добрив при зрошенні овочево-кормової сівозміни збагачує вміст гумусу вкінці ротації даної сівозміни. Доведено, що органічні добрива позитивно впливають на збагачення чорноземів такими агрохімічними параметрами як: вміст рухомих сполук фосфору та калію, кислотність, сума поглинених основ.

Найбільшу увагу, на нашу думку, слід надати, препаратам, які мають у своєму складі гумати. Якщо уточнювати, то гумати можна порівняти з «ін'єкціями краси» для гумусу. Ці ін'єкції можна видобути з біологічних об'єктів сьогодення або корисних копалин органічного походження: торф, сапропель, біогумус, буре та кам'яне вугілля, леонардит, бурі водорості, лігногумати.

Гумати мають такий природний вплив, при застосування якого можуть подолати: пошкодження рослин хворобами або градом, недостатність

зволоження, дуже висока або низька температура під час росту. Ще гумати можуть підвищувати урожайність та якість продукції, збільшують час дії біологічних та хімічних препаратів, нормалізують живлення, а також збільшують стійкість рослин до стресових ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Органічна система удобрення передбачає застосування принципів, правил і методів органічного сільськогосподарського виробництва відповідно до міжнародних правил, які забороняють використання хімічно-синтезованих та генетично-модифікованих речовин. Згідно цих правил дозволяється використання добрив і засобів захисту рослин лише природного походження. Науково-обґрунтовані коротко- і повноротаційні сівозміни є одним із чинників підтримання родючості ґрунту. Чергування просапних і зернових культур забезпечує нагромадження в орному шарі органічної речовини кореневих решток і пожнивних залишків, а уведення, крім того, бобового компонента створює умови для фіксації кореневою системою біологічного азоту. Значення сівозміни полягає також в усуненні такого явища як ґрунтовтома, відіграє роль біологічного різноманіття, позитивно впливає на біологічну активність ґрунту, на збільшення запасів вологи та водне живлення рослин, на регулювання процесів фотосинтетичної активності тощо [3].

Технологія стрип-тілл – це обробіток лише тієї смужки ґрунту, куди буде виконуватися сівба, завширшки 25-30 см та завглибшки до 32 см, з метою зруйнувати ущільнення ґрунту, створити пухке насінневе ложе та умови для його швидкого прогрівання навесні. Слід зазначити, що ця технологія значно спрощує управління господарством, адже фермер знає, що за один прохід він створює ідеальні умови для висіву. Всі агротехнічні переваги, що ведуть до підвищення врожаю на додаток до значного скорочення витрат, роблять стрип-тілл новим ефективним підходом у органічному сільськогосподарському виробництві. Крім технології виробництва на пропозицію органічної продукції впливає якість насіння та сорти, які застосовуються в органічному виробництві. Так, відповідно до вимог органічного виробництва, насіння, вегетативні органи та саджанці мають вирощуватися у господарствах з органічною системою виробництва. А насіння, отримане у звичайних господарствах, може оброблятися виключно препаратами і засобами, дозволеними в органічному виробництві [4].

Окремі автори відмічають проблеми, які породжують органічні технології. Зокрема, спостерігалось зростання рясності бур'янів на 10 % порівняно з контролем, що пояснюється прямою кореляцією між з'явленням сходів і нормами внесених органічних добрив $r = 0,57$ [5]. Вплив органічних добрив бур'янів на з'явлення сходів бур'янів посилює застосування заходів

безполицевого обробітку ґрунту. Аналіз одержаної під час першого обліку бур'янів інформації вказує на зміни ботанічної структури бур'янової синузії в полі буряків цукрових у бік збільшення частки малорічних дводольних та багаторічних видів під впливом екологічної і особливо біологічної моделей землеробства. Вплив варіантів обробітку ґрунту свідчить про тенденцію до збільшення частки малорічних та багаторічних односім'ядольних видів порівняно з контролем під впливом плоскорізного та поверхневого обробітків і зменшення – за системи полицево-безполицевого основного обробітку. Використання плоскорізного обробітку ґрунту в сівозміні сприяє підвищенню забур'яненості сільськогосподарських культур [6].

Основні особливості органічного землеробства з точки зору технологій виділяє Я. Мельничук:

- внесення синтетичних хімічних речовин заборонене;
- використання водорозчинних азотних фосфатних добрив заборонене;
- розчинні сульфати калію та мікроелементів можна використовувати для поповненні задокументованого у результаті аналізів дефіциту;
- фосфати й інші природні мінерали з низькою розчинністю використовувати дозволене: бур'яни виполюються або знищуються при механічних обробках або за допомогою полум'я;
- запроваджуються розширені сівозмін, тоді як монокультура заборонена;
- використання синтетичних пестицидів заборонене;
- використання сортів і порід, виведених у результаті «генної інженерії», недопустимо [7, с. 98].

Практика свідчить про такі переваги органічних технологій [8, с. 25-27]:

- 1) позитивний вплив на довкілля - збільшення у п'ять разів видового складу корисних для землеробства дикорослих рослин та майже 30 % зростання ґрунтового зв'язування органічного вуглецю;
- 2) поліпшення структури ґрунту – триваліша вегетація, більша вологість верхнього шару, майже 90 % збагачення мікроорганізмами і черв'яками, зменшення щільності ґрунту, зростання його спроможності утримувати вологу, глибше проникнення коріння рослин у ґрунт у пошуках води, збільшення врожаїв під час засухи;
- 3) збільшення репродукції тварин за рахунок кормів, вирощених на таких полях, та майже 30 % зростання продуктивності курей;
- 4) збільшення вмісту поживних речовин і вітамінів у природних продуктах та підвищення рівня їх безпеки для здоров'я людини, яке, до того ж, на 30 % залежить від стану довкілля;

5) краще зберігання овочів і фруктів та їх корисних властивостей, менші (на 50 %) втрати вологи у картоплі за рахунок високого вмісту сухої субстанції та міцнішої структури її тканини, що забезпечує стійкість до шкідливих мікроорганізмів.

Доведено, що органічне виробництво позитивно впливає на ґрунти. Дослідження показують, що «органічні» поля характеризуються глибшою вегетацією, більш вологим покриттям і численнішою (на 88% більшою кількістю) корисних мікроорганізмів. Найновіші шведські дослідження показують, що «органічні ґрунти» містять більшу кількість мікроорганізмів, зокрема тих, які прикріплюються до коренів рослин і допомагають рослині абсорбувати(поглинати) поживні речовини.

Тривале застосування органічної системи добрив сприяє підвищенню вмісту загального гумусу в чорноземі типовому особливо у шарі ґрунту 0-10 см відносно всіх досліджуваних варіантів орних чорноземів і становить 5,47 %, що на 0,25 % вище порівняно з ґрунтом контролю. У товщі ґрунту 10-20 см уміст загального гумусу складає 5,26 %, що на 1,9 % більше відносно аналогічного шару чорнозему на контролі. Аналіз наших досліджень підтверджує встановлену багатьма вченими залежність стосовно того, що внесення органічних добрив у чорнозем типовий сприяє зростанню вмісту гумусу у верхніх шарах ґрунту за рахунок більш інтенсивної гуміфікації органічних решток. У більш глибших шарах ґрунту (20–30 см) також спостерігається накопичення гумусу, але менш інтенсивне ніж у 0-10-сантиметровому шарі чорнозему за вмістом загального гумусу шар ґрунту наближається до ґрунту контролю. Проведені І. Чередниченко дослідження показують, що застосування мінеральної системи удобрення викликає збіднення на гумус профілю ґрунту. Так, у шарі 0-10 см чорнозему варіанту мінеральної системи удобрення відзначається найменший уміст загального гумусу (4,75 %) порівняно з усіма досліджуваними варіантами. Аналогічна залежність встановлена і для шару 20-30 см. Шар ґрунту 30-50 см стабілізується на рівні значень варіантів багаторічних трав, органічної і мінеральної систем удобрення [9, с. 448].

В органічному землеробстві співвідношення органічних і мінеральних добрив, т/кг діючої речовини має становити від 1:0 до 1:5, тобто 1-0,2. При хімізації землеробства воно становить 1:8-1:15, або 0,125-0,067 [10]. Зменшення співвідношення органічних і мінеральних добрив свідчить про підвищення рівня хімізації землеробства. Це великою мірою впливає не тільки на природну родючість ґрунтів, але й на якість вирощеної продукції.

Внаслідок застосування цих технологій на 1 сотці землі, яка не отруєна хімічними речовинами, живуть й «працюють» понад 200 кг мікроорганізмів і

приблизно стільки ж дощових черв'яків та інших корисних організмів. Вони виробляють близько 500 кг біогумусу щороку. Саме ці «природні землероби» удобрюють та живлять рослини [11].

В існуючих системах землеробства біологічна суть утворення родючості ґрунтів, на жаль, практично не береться до уваги, оскільки в центрі уявлень про формування врожайності сільськогосподарських культур знаходиться відома теорія мінерального живлення Ю. Лібиха. Проте, висновки з теорії мінерального живлення є значно спотвореними, адже ступінь засвоєння азотних добрив не перевищує 35-50 %, фосфорних – 20 % і калійних - 25-60 % залежно від типу ґрунту [12].

Проблему покращення родючості ґрунтів також можуть вирішити гумати, які складають основу безцінного гумусу, що є першоосновою високих врожаїв всіх агрокультур. Гумінові препарати підвищують імунітет рослин, відіграють роль антидепресанта, особливо при несприятливих умовах зовнішнього середовища, забезпечують збільшення урожаю зернових на 15-25 %, а овочів - до 35-45 % [13]. Застосування гуматів у рослинництві прискорює схожість рослин; підвищує ефективність засвоєння ними мінеральних речовин і мікроелементів, що дозволяє знизити норми витрат добрив і пестицидів на 20-30%; стимулює розвиток мікроорганізмів, що сприяє інтенсивному відновленню і утворенню гумусу; забезпечує збільшення урожайності та скорочує строки дозрівання; зменшує накопичення нітратів у коренеплодах.

Висновки. З нашої точки зору створення інституціонального середовища по підтримці екологічного землекористування повинна включати в себе наступні заходи:

- запровадження нормативів та розробку технологій екологічного землекористування по окремим культурам та регіонами на рівні установ Національної аграрної академії наук;
- формування у сільських громад світогляду відносно сталого розвитку територій на підґрунті виробництва органічної продукції;
- гарантування каналів збуту продукції, формування сприятливого середовища для розвитку «зеленої кооперації»;
- фінансова підтримка в перехідному періоді (12-36 місяців) екологічного землеробства через мінімізацію відсотку по комерційним кредитам;
- пільгове оподаткування (на рівні 0,1% від грошової оцінки) посіві органічних кормових культур;
- формування системи пільгового страхування врожаїв органічної продукції на початковому етапі (5 років).

Найголовнішою ознакою родючості ґрунтів виступає наявність органічної речовини в ньому, тобто вміст гумусу. Докучаєв В.В. більш конкретно і наглядно досліджував вміст гумусу, як функцію ґрунту, де головними вбачав такі біологічні процеси – мінералізацію та гуміфікацію. При відтворенні ґрунту знижуються витрати на виробництво сільськогосподарської продукції, тобто це зумовлено гуміфікацією. І навпаки, у випадку перевищення процесу мінералізації відбувається повне виснаження ґрунту з усіма наслідками.

Література:

1. Сичова О.Д. Сучасні напрям підвищення ефективності землекористування сільськогосподарським підприємствам в Україні. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. №181. С. 373-377.
2. Зубець М. Наші чорноземи – неоціненне надбання природи. Агробізнес сьогодні. 2009. № 9. С. 12-15.
3. Камінський В.Ф. Сучасні системи землеробства і технології вирощування сільськогосподарських культур. / В.Ф. Камінський, В.Ф. Сайко та ін. ; за ред. д.с.-г.н. В.Ф. Камінського. Київ : ВП «Едельвейс», 2012. 196 с.
4. Гуцаленко О.О. Природно-економічний потенціал як фактор формування пропозиції органічної продукції в Україні. Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. 2013. № 3(80). С. 69-81.
5. Цюк О.А. Контролювання забур'яненості посівів буряків цукрових в умовах екологізації землеробства. Вісник ЖНАЕУ. 2015. № 2 (50), т. 1. С. 40-45.
6. Манько Ю. Зміни забур'яненості та продуктивність ріллі під впливом тривалого застосування систем основного обробітку ґрунту в сівозміні. Наук. вісн. НАУ. 2002. Вип. 47. С. 18-23.
7. Мельничук Я.П. Організаційні аспекти ведення органічного виробництва. Економіка АПК. 2015. № 10. С. 97-103.
8. Ляшенко В. Природне землеробство: перспективи розвитку. Майбутнє України в гармонії з Природою. Дніпропетровськ : [б.в.]. 2010. С. 23-37.
9. Чередниченко І.В. Вміст і запаси гумусу в чорноземах типових за різних систем удобрення в умовах органічного землеробства. Вісник ЖНАЕУ. 2015. № 2 (50), т. 1. С. 445-451.
10. Основи органічного виробництва: навч. посіб. / Стецишин П.О. та ін. Вінниця: Нова Книга. 2008. 528 с.
11. Каплун А. Мінеральні добрива чи органіка? Ось в чому питання...: органічні продукти набувають все більшої популярності серед споживачів. Аграрний тиждень. Україна. 2009. Трав. (№ 17). С. 8.
12. Лібіха Ю. Ефективні аграрні технології можуть бути недорогими. Аграрна справа. 2009. № 11(96). С. 6.
13. Пшеничний Ю. Гумати – запорука родючості наших ґрунтів. Аграрна справа. 2009. № 25(110). С.10.
14. Єрмаков О.Ю. До проблем формування ефективного земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. № 181. С. 89-94.

15. Аврамчук Б.О. Впровадження сільськогосподарського виробництва як аспекту сталого управління земельним ресурсам в Україні. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2014. № 200. С. 11-15.

16. Черник Д.П. Визначення раціональних розмірів землекористування сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2013. № 181. С. 21-31.

17. Піменова О. Напрями інституціоналізації форм господарювання в системі аграрних відносин постсоціалістичних країн. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. № 5. С. 51-54.

18. Герасименко Ю.С., Велієва В.О., Остапенко Р.М. Стратегічні напрями формування механізму державного стимулювання розвитку екологічно орієнтованого агробізнесу. Проблеми економіки. 2020. № 4 (46). С. 364-375. URL: https://www.problecon.com/article/?year=2020&abstract=2020_4_0_364_375&lang=ua.

19. D. Shyian, Y. Herasymenko, N. Ulianchenko, V. Velieva, I. Kotelnikova Household income as a factor forming potential demand on the market of organic products Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 2021. Vol. 7(4). – P. 100-114. <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/26860>

20. Iryna Koshkalda, Oleksandr Kniaz, Alona Ryasnyanska, Viktoriya Velieva Motivation Mechanism for Stimulating the Labor Potential. URL: <https://doi.org/10.5430/rwe.v11n4p53>.

References:

1. Sichova O.D. Suchasni napryam pidvshchennya efektnosti zemlekorstuvannya sil'skogospodars'km pidpremtvam v Ukraїni. Naukovij visnik NUBiP Ukraїni. Seriya: Ekonomika, agrarnij menedzhment, biznes. 2013. №181. S. 373-377. [in Ukrainian].

2. Zubec' M. Nashi chornozemi – neocinenne nadbannya prirodi. Agrobiznes s'ogodni. 2009. № 9. S. 12-15. [in Ukrainian].

3. Kamins'kij V.F. Suchasni sistemi zemlerobstva i tekhnologii viroshchuvannya sil'skogospodars'kih kul'tur. / V.F. Kamins'kij, V.F. Sajko ta in. ; za red. d.s.-g.n. V.F. Kamins'kogo. Kiiv : VP «Edel'vejs», 2012. 196 s. [in Ukrainian].

4. Gucalenko O.O. Prirodno-ekonomichnij potencial yak faktor formuvannya propozicii organichnoi produkcii v Ukraїni. Zbirnik naukovih prac' VNAU. Seriya: Ekonomichni nauki. 2013. № 3(80). S. 69-81. [in Ukrainian].

5. Cyuk O.A. Kontrolyuvannya zabur'yanenosti posiviv buryakiv cukrovih v umovah ekologizacii zemlerobstva. Visnik ZhNAEU. 2015. № 2 (50), t. 1. S. 40-45. [in Ukrainian].

6. Man'ko Yu. Zmini zabur'yanenosti ta produktivnist' rilli pid vplivom trivalogo zastosuvannya sistem osnovnogo obrobittu rruntu v sivozmini. Nauk. visn. NAU. 2002. Vip. 47. S. 18-23. [in Ukrainian].

7. Mel'nichuk Ya.P. Organizacijni aspekti vedennya organichnogo virobnictva. Ekonomika APK. 2015. № 10. S. 97-103. [in Ukrainian].

8. Lyashenko V. Prirodne zemlerobstvo: perspektivi rozvitku. Majbutne Ukraїni v armonii z Prirodoyu. Dnipropetrovs'k : [b.v.]. 2010. S. 23-37. [in Ukrainian].

9. Cherednichenko I.V. Vmist i zapasi gumusu v chornozemah tipovih za riznih sistem udobrennya v umovah organichnogo zemlerobstva. Visnik ZhNAEU. 2015. № 2 (50), t. 1. S. 445-451. [in Ukrainian].

10. Osnovi organichnogo virobnictva: navch. posib. / Stecishin P.O. ta in. Vinnicya : Nova Kniga. 2008. 528 s. [in Ukrainian].

11. Kaplun A. Mineral'ni dobriva chi organika? Os' v chomu pitannya...: organichni produkti nabuvayut' vse bil'shoi populyarnosti sered spozhivachiv. Agrarnij tizhden'. Ukraïna. 2009. Trav. (№ 17). S. 8. [in Ukrainian].
12. Libiha Yu. Efektivni agrarni tekhnologiiï mozhut' buti nedorogimi. Agrarna sprava. 2009. № 11(96). S. 6. [in Ukrainian].
13. Pshenichnij Yu. Gumati – zaporuka rodyuchosti nashih rruntiv. Agrarna sprava. 2009. № 25(110). S.10. [in Ukrainian].
14. Ermakov O.Yu. Do problem formuvannya efektivnogo zemel'no-resursnogo potencialu sil'skogospodars'kih pidpriemstv. Naukovij visnik NUBiP Ukraïni. Seriya: Ekonomika, agrarnij menedzhment, biznes. 2013. № 181. S. 89-94. [in Ukrainian].
15. Avramchuk B.O. Vprovadzhennya sil'skogospodars'kogo virobництва yak aspektu stalogo upravlinnya zemel'nim resursam v Ukraïni. Naukovij visnik NUBiP Ukraïni. Seriya: Ekonomika, agrarnij menedzhment, biznes. 2014. № 200. S. 11-15. [in Ukrainian].
16. Chernik D.P. Vznachennya racional'nh rozmiriv zemlekorstuvannya sil'skogospodars'kh pidpremstv. Naukovij visnik NUBiP Ukraïni. Seriya: Ekonomika, agrarnij menedzhment, biznes. 2013. № 181. S. 21-31. [in Ukrainian].
17. Pi menova O. Napryami institucionalizaciiï form gospodaryuvannya v sistemi agrarnih vidnosin postsocialistichnih kraïn. Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. 2014. № 5. S. 51-54. [in Ukrainian].
18. Herasymenko Yu.S., Velieva V.O., Ostapenko R.M. Stratehichni napriamy formuvannya mekhanizmu derzhavnoho stymuliuвання rozvytku ekolohichno orientovanoho ahrobiznesu. Problemy ekonomiky. 2020. № 4 (46). S. 364-375. URL: https://www.problecon.com/article/?year=2020&abstract=2020_4_0_364_375&lang=ua [in Ukrainian].
19. D. Shyian, Y. Herasymenko, N. Ulianchenko, V. Velieva, I. Kotelnikova Household income as a factor forming potential demand on the market of organic products Agricultural and Resource Economics : International Scientific E-Journal. 2021. Vol. 7(4). – P. 100-114. <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/26860>
20. Iryna Koshkalda, Oleksandr Kniaz, Alona Ryasnyanska, Viktoriya Velieva Motivation Mechanism for Stimulating the Labor Potential. URL: <https://doi.org/10.5430/rwe.v11n4p53>.

УДК 330.101

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-349-360](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-349-360)

Домашенко Світлана Володимирівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних технологій в туризмі, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, <https://orcid.org/0000-0002-2956-5502>

Морозов Денис Миколайович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних технологій в туризмі, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, <https://orcid.org/0000-0001-9446-8736>

Пугачов Володимир Миколайович кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, <https://orcid.org/0000-0002-5456-5862>

СУЧАСНІ ТRENДИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена визначенню основних напрямів цифрового розвитку економіки, на які необхідно орієнтуватися під час війни. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подальшого розвитку підприємництва, яке має важливе значення для економіки України в часи війни та післявоєнного відновлення. Мета статті – розроблення ефективних шляхів вирішення проблем бізнесу, які уповільнюють реалізацію основних напрямів цифрового розвитку під час війни. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено значення «мале підприємство» та критерії віднесення підприємства до малого; визначено основні напрями цифрового розвитку підприємства та проблеми, які уповільнюють їх реалізацію під час війни; запропоновано ефективні шляхи вирішення цих проблем. В процесі дослідження використано загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії. За результатами дослідження встановлено, що темпи цифрового розвитку бізнесу досить низькі. Базові та порівняно прості цифрові технології освоєні бізнесом, однак впровадження більш складних технологій в умовах війни є

недоступним для більшості підприємців. Цифровий розвиток уповільнюють проблеми, з якими зіткнувся бізнес під час війни. Такими проблемами є: втрата майна та активів внаслідок воєнних дій; несприятлива економічна ситуація; перебої з електропостачанням та зв'язком; падіння попиту на продукцію та послуги; припинення роботи постачальників; збільшення витрат на логістику; відсутність коштів; недоступність кредитів; податковий тиск; мобілізація критичних спеціалістів. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів підприємництва при запровадженні цифрових технологій та інструментів.

Ключові слова: економіка, цифровий розвиток, операційні процеси, бізнес-модель, «Цифрова Європа».

Domashenko Svitlana Volodymyrivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Informational Technologies in Tourism, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zhukovsky St., 64, Zaporizhzhia, 69063, <https://orcid.org/0000-0002-2956-5502>

Morozov Denys Mykolaiovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Informational Technologies in Tourism, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zhukovsky St., 64, Zaporizhzhia, 69063, <https://orcid.org/0000-0001-9446-8736>

Pugachov Volodymyr Mykolaiovych Candidate of Economic Sciences, Senior Research Fellow of The Department of Agrarian Production Economics and International Integration, National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics», Heroiv Oborony St., 10, Kyiv, 03127, <https://orcid.org/0000-0002-5456-5862>

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to identifying the main areas of digital economic development that should be focused on during the war. The relevance of the study is due to the need for further development of entrepreneurship, which is important for Ukraine's economy during the war and post-war recovery. The purpose of the article is to develop effective ways to solve business problems that slow down the implementation of the main areas of digital development during the war. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: the meaning of "small business" and the criteria for classifying businesses as small were defined; the main

directions of digital development of business and the problems that slow down their implementation during the war were identified; effective ways to solve these problems were proposed. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy. The study found that the pace of digital business development is quite low. Basic and relatively simple digital technologies have been mastered by businesses, but the introduction of more complex technologies in times of war is unaffordable for most entrepreneurs. Digital development is slowed down by the problems faced by businesses during the war. These problems include: loss of property and assets as a result of hostilities; unfavorable economic situation; power and communication disruptions; falling demand for products and services; suppliers' suspension of operations; increased logistics costs; lack of funds; inaccessibility of loans; tax pressure; and mobilization of critical specialists. The practical significance of the study lies in the possibility of using the obtained results of entrepreneurship in the introduction of digital technologies and tools.

Keywords: economy, digital development, operational processes, business model, «Digital Europe».

Постановка проблеми. В умовах війни бізнес повинен стати гнучким по відношенню до змін зовнішнього середовища. Попри це, втрати підприємців внаслідок війни постійно зростають. Тим не менш, вони намагаються адаптуватися й пристосуватися до нових реалій або шукають нові напрямки та можливості для роботи в умовах війни. Одним із таких напрямів є цифровий розвиток підприємництва, який активізувався в 2020 році під час загальнонаціональних локдаунів, коли традиційні способи здійснення звичних операцій виявилися недоступними. Під час пандемії збільшилась швидкість впровадження цифрових технологій та його масштаби. Процеси цифрової трансформації торкнулися всіх суб'єктів господарювання незалежно від розміру бізнесу.

Попри війну, цифровізація підприємництва продовжується і сьогодні. На відміну від малого підприємництва, великий бізнес виявився набагато краще підготовленим до нових реалій з погляду цифровізації своїх бізнес-процесів. Цифрова трансформація великого бізнесу триває не перший рік. Впровадження цифрових технологій забезпечує низку переваг, серед яких необхідно відзначити зростання конкурентоспроможності компаній за рахунок зниження витрат і збільшення продуктивності праці. Цифрові канали комунікації дають змогу ефективніше задовольняти потреби клієнтів та вибудовувати відносини з контрагентами.

Темпи цифрового розвитку компаніями малого бізнесу істотно нижчі. Базові та порівняно прості цифрові технології освоєні суб'єктами малого бізнесу, однак впровадження більш складних технологій, і тим більше повна цифровізація бізнес-процесів, йде дуже повільними темпами. Разом з тим, в умовах війни це єдиний шлях зберегти стійкість і продовжити розвиватися. Для того, щоб цей розвиток був ефективним, варто розуміти ключові тренди розвитку цифрової економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема цифровізації бізнесу в Україні є досить актуальною, тому висвітлюється в роботах багатьох вітчизняних науковців, експертів та політиків: Чернева Є. [2], Шавранської С. [5], Малохатко Я. [6], Гетманцева Д. [7], Яценко Г. [8], Собкевич О. [9] та інших.

Виділення невирішених раніше завдань. Не дивлячись на велику кількість праць, присвячених дослідженню цифровізації підприємництва, недостатньо дослідженими на сьогоднішній день залишаються напрями цифрового розвитку економіки після війни.

Мета статті – розроблення ефективних шляхів вирішення цифровізації бізнесу та визначення трендів розвитку цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. Україна переживає цифрову революцію, а економіка країни зазнає значних змін внаслідок цифровізації. За останні роки Україна досягла значних успіхів у розвитку своєї цифрової інфраструктури та робочої сили, що призвело до низки позитивних економічних результатів. Однією з ключових тенденцій розвитку української економіки є зростання ІТ-індустрії, яка створює нові робочі місця та стимулює інновації. Сектор електронної комерції в країні також стрімко розвивається, і все більше компаній використовують онлайн-канали продажів, щоб достукатися до клієнтів. Крім того, в Україні процвітає стартап-сцена, де багато молодих підприємців розробляють інноваційні цифрові рішення та послуги. Загалом, діджиталізація української економіки створює нові можливості та стимулює зростання, і ця тенденція, ймовірно, збережеться в найближчі роки. Більшою мірою цифровізація економіки проявляється через зростання галузі інформаційних технологій, електронної комерції, аутсорсингу, використання штучного інтелекту тощо.

- **Зростання ІТ-індустрії.** В Україні стрімко розвивається ІТ-індустрія, де все більше компаній впроваджують цифрові технології для оптимізації операцій, покращення клієнтського досвіду та стимулювання зростання. Очікується, що ця тенденція продовжиться, оскільки країна інвестує в розбудову потужної цифрової інфраструктури та робочої сили.

- *Зростання електронної комерції.* Сектор електронної комерції в Україні також стрімко зростає, оскільки все більше компаній переходять на онлайн-канали продажів для залучення клієнтів. Ця тенденція зумовлена зростаючим використанням смартфонів та інтернету, а також зручністю та гнучкістю онлайн-покупок.

- *Технологічні стартапи.* Україна має процвітаючу стартап-сцену, де багато молодих підприємців розробляють інноваційні цифрові рішення та послуги. Сприятливе бізнес-середовище, низька вартість робочої сили та потужна система технічної освіти роблять країну привабливою для технологічних стартапів.

- *Аутсорсинг.* Україна також стає дедалі популярнішим місцем для аутсорсингу ІТ-послуг, зокрема розробки програмного забезпечення. Багато компаній з усього світу обирають співпрацю з українськими розробниками завдяки їхньому високому рівню технічної експертизи та конкурентоспроможним цінам.

- *Штучний інтелект.* Зі зростанням попиту на автоматизацію та машинне навчання штучний інтелект стає важливою сферою для цифрового бізнесу в Україні. Багато компаній інвестують у технології штучного інтелекту, щоб покращити свою діяльність, підвищити якість обслуговування клієнтів та отримати конкурентну перевагу.

Загалом, цифровий бізнес-ландшафт в Україні швидко розвивається, і компанії всіх розмірів та галузей впроваджують нові технології та стратегії, щоб залишатися конкурентоспроможними на глобальному ринку.

На сьогоднішній день український уряд визнає важливість більшою мірою малого бізнесу в цифровому розвитку країни та вживає заходів для підтримки його зростання. При цьому ініціатива цифрового розвитку здійснюється зі сторони бізнесу, в той час як держава забезпечує передумови активної цифровізації.

На сьогоднішній день найбільш актуальними напрямками цифрового розвитку малого бізнесу є взаємодія з клієнтами, оптимізація операційних процесів та зміна бізнес-моделі (табл. 1).

Таблиця 1.

Основні напрями цифрового розвитку малого підприємництва [2]

Напрями цифрового розвитку	Значення
Взаємодія з клієнтами	В основі цього напрямку – використання нових інструментів взаємодії з клієнтом. Такими інструментами є чат-боти, онлайн-кабінети, термінали самообслуговування тощо. Використання таких інструментів дозволяє персоніфіковано спілкуватися з потенційним клієнтом. Завдяки даним, зібраним в процесі такої взаємодії, можна змодельовати поведінку клієнтів та підвищити якість товарів/послуг.
Оптимізація операційних процесів	Цей напрям передбачає оптимізацію роботи обладнання, підвищення продуктивності праці, підвищення безпеки праці, покращення якості продукції, логістичну оптимізацію, покращення після продажного обслуговування, прискорення виведення продукції на ринок тощо. Для цього використовуються такі цифрові технології й інструменти, як штучний інтелект, 3D друк, інтернет-речей, віртуальна та доповнена реальність, дрони або роботи, хмарні обчислення, предикативна аналітика та інші.
Зміна бізнес-моделі	Цей напрям передбачає повне переформатування бізнесу, створення супутніх цифрових продуктів або зміни в дистрибуції.

Примітка: систематизовано авторами

Реалізація зазначених напрямів допомагає малому бізнесу встановити більш тісні відносини з постачальниками та замовниками, покращити рівень операційної ефективності та підвищити конкурентоспроможність продукції/послуг. Однак, враховуючи проблеми, з якими зіткнулися представники малого бізнесу під час війни, впровадження цифрових технологій та інструментів, необхідних для реалізації зазначених напрямів, є недоступним для бізнесу. На сьогоднішній день такими проблемами є:

- втрата майна та активів внаслідок воєнних дій;
- несприятлива економічна ситуація;
- перебої з електропостачанням та зв'язком;
- падіння попиту на продукцію та послуги;
- припинення роботи постачальників;
- збільшення витрат на логістику;
- відсутність коштів;
- недоступність кредитів;

- податковий тиск;
- мобілізація критичних спеціалістів, в тому числі, IT-фахівців, інженерів та інших представників технічних спеціальностей.

Розглянемо проблеми, з якими зіткнувся бізнес під час війни, більш детально.

За підсумками року про втрати майна та інших активів внаслідок бойових дій повідомляє 40% представників малого бізнесу, які входять до Європейської бізнес асоціації (ЄБА). Активи 25% компаній перебувають на окупованих територіях. 29% компаній повідомляють про падіння доходів до 20%, 54% – про падіння доходів більше, ніж на 20% (рис. 1).

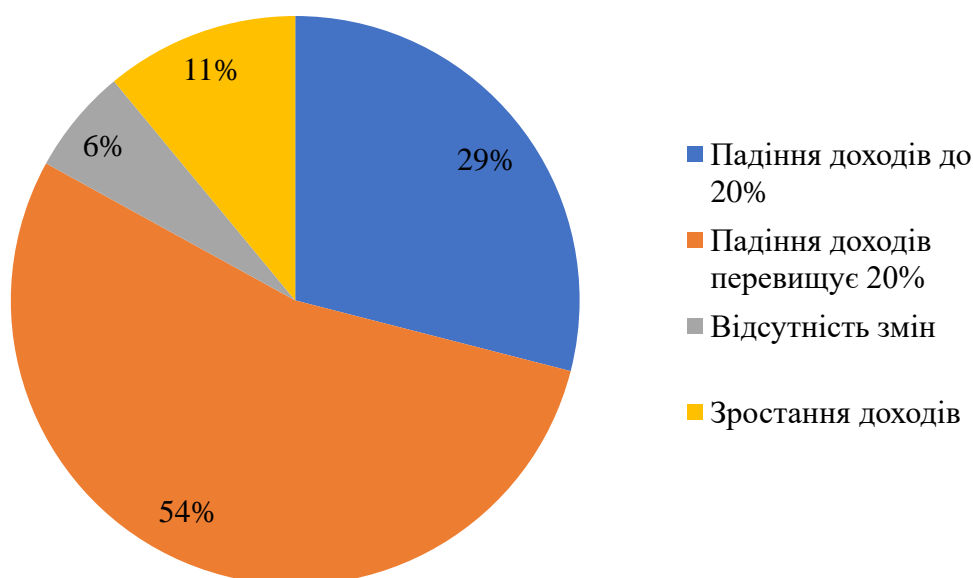

Рис. 1. Падіння доходів компаній за підсумками 2022 року, % [3]

Примітка: систематизовано авторами

Такий результат виявився протилежним прогнозам, зробленим перед російським вторгненням. Перед війною позитивну динаміку розвитку свого бізнесу очікували 83% компаній [3].

Згідно з опитуванням «Індекс настроїв малого бізнесу» за 2022 рік, проведеним Європейською бізнес-асоціацією за підтримки Міністерства цифрової трансформації, більшість підприємців вважають економічну ситуацію в Україні несприятливою (42%) для розвитку бізнесу. 29% опитаних вважають ситуацію, що склалася під час війни, катастрофічною (29%) (рис. 2).

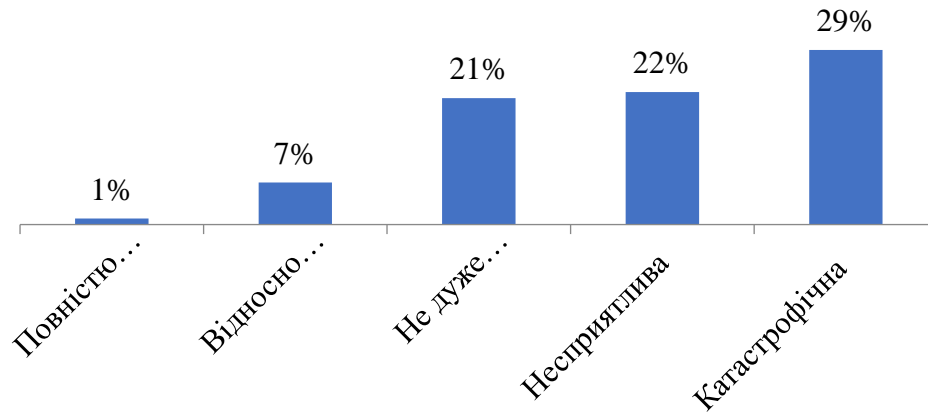

Рис. 2. Оцінка стану економіки представниками бізнесу за результатами 2022 року, % [4]

Примітка: систематизовано авторами

Значний вплив на роботу малого бізнесу в умовах війни мають атаки на енергетичну інфраструктуру, які спричиняють перебої з електропостачанням та зв'язком. Це призводить до негативних наслідків для операційної роботи компаній та унеможлиблює впровадження цифрових інструментів, використання яких потребує як мінімум стабільного доступу до інтернету. Для того щоб пристосуватися до роботи в таких умовах, більшість підприємців змінюють графіки роботи (45%) та зменшують обсяги виробництва продукції /надання послуг (45%) (рис. 3).

Рис. 3. Вплив перебоїв з електроенергією та зв'язком на роботу бізнесу, % [4]

Примітка: систематизовано авторами

Серед інших проблем розвитку бізнесу під час війни підприємці називають падіння попиту на продукцію та послуги (84%), припинення роботи постачальників (77%), збільшення витрат на логістику (73%), відсутність коштів (71%) [5].

Разом з тим, банківські кредити на думку більшості опитаних є важкодоступними або недоступними (59%) (рис. 4).

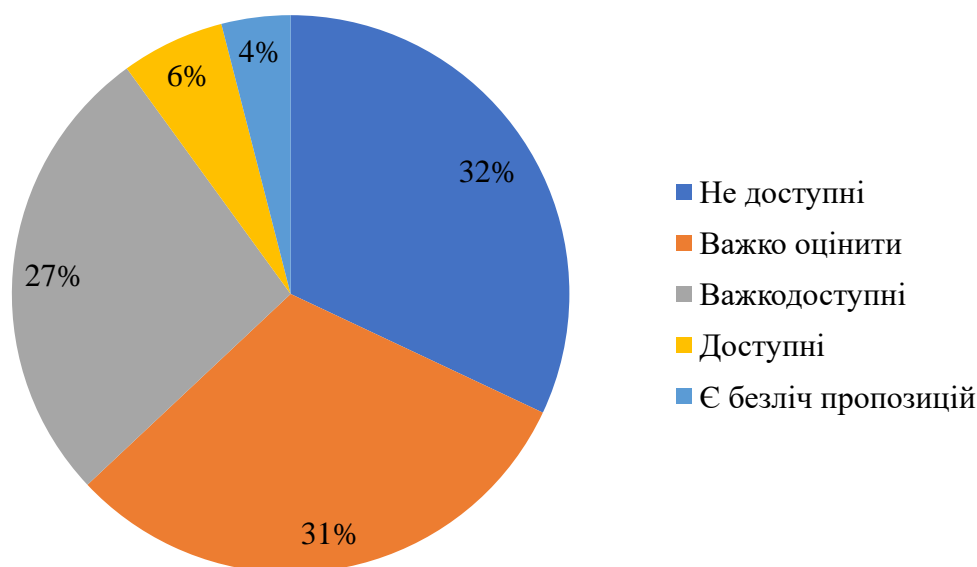

Рис. 4. Доступність кредитів для бізнесу під час війни, % [4]

Примітка: систематизовано авторами

Негативний вплив на роботу бізнесу та, відповідно, на його цифровий розвиток під час війни має податкове навантаження на підприємців. Офіс президента України працює над концепцією податкової реформи «10-10-10», яка передбачає зниження на 10% податку на додану вартість (10%), податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств, однак поки що вона знаходиться в розробці [6].

Цифровий розвиток економіки уповільнює ще одна актуальна проблема – мобілізація працівників, значна частина яких є критичними спеціалістами: ІТ фахівцями, інженерами та іншими представниками технічних спеціальностей. Про мобілізацію працівників повідомляє 88% компаній. У 73% вони складають до 10%, у 15% – від 10 до 20% штату [3]. Варто відзначити відсутність компетенцій, яких вимагає застосування цифрових інструментів, в більшості працівників малих підприємств та, безпосередньо, в підприємців [7].

Реалізація основних напрямів цифрового розвитку економіки неможлива без вирішення зазначених проблем. В зв'язку з цим пропонується здійснення наступних заходів:

- зниження податкового навантаження на малий бізнес, реалізація податкової реформи «10-10-10»;
- спрощення умов кредитування малого бізнесу. Зокрема, пропонується коригування державної програми «Доступні кредити 5-7-9» шляхом підвищення суми та термінів кредитування [7];
- участь в державній програмі релокації, яка передбачає повне або часткове переміщення підприємств з територій, які знаходяться в зоні бойових дій або на невеликій відстані від неї в більш безпечні регіони [8];
- спрямування частини міжнародної фінансової допомоги на розвиток малого підприємництва в Україні;
- взаємодія між Україною та міжнародними кредитними організаціями, які допомагають підприємцям розширювати приватний бізнес;
- навчальна та консультативна підтримка малого бізнесу щодо цифрового розвитку та впровадження цифрових інструментів, участь підприємців у вебінарах на тему цифрової трансформації бізнесу в умовах війни, які регулярно проводяться Міністерством цифрової трансформації;
- забезпечення доступу підприємців до спеціалізованих консультаційних сесій за участю міжнародних експертів. Вагомим кроком в цьому напрямі є запуск онлайн-платформи для підприємців «Дія. Бізнес» [9];
- участь представників малого підприємництва у державних та міжнародних програмах цифровізації бізнесу. Наразі діє програма «Цифрова Європа», яка фінансує проекти, що впроваджують цифровізацію у бізнесі, охороні здоров'я, освіті, електронному урядуванні та інших сферах [10].

Вирішення проблем, з якими зіткнувся бізнес, сприятиме його цифровому розвитку, що є необхідною умовою виживання під час війни.

Висновки. Під час війни український бізнес зазнав та продовжує зазнавати значних втрат. Деякі підприємства релокувалися за кордон або в більш безпечні регіони та продовжують свою діяльність. Найбільш вразливим до негативних економічних наслідків війни виявився малий бізнес. Щоб пристосуватися до нових реалій, підприємці шукають нові можливості для роботи в умовах війни. Однією з таких можливостей є цифровий розвиток. Основними напрямками цифрового розвитку є взаємодія з клієнтами, оптимізація операційних процесів та зміна бізнес-моделі підприємства. Реалізація зазначених напрямів ускладнюється проблемами, з якими зіткнувся бізнес під час війни, якими є: втрата майна та активів внаслідок воєнних дій;

несприятлива економічна ситуація; перебої з електропостачанням та зв'язком; падіння попиту на продукцію та послуги; припинення роботи постачальників; збільшення витрат на логістику; відсутність коштів; недоступність кредитів; податковий тиск; мобілізація критичних спеціалістів. Вирішення зазначених проблем потребує здійснення наступних заходів: реалізація податкової реформи; спрощення умов кредитування; участь в державній програмі релокації; спрямування частини міжнародної фінансової допомоги на розвиток бізнесу; взаємодія між Україною та міжнародними кредитними організаціями; навчальна та консультативна підтримка малого бізнесу щодо цифрового розвитку; участь у державних та міжнародних програмах цифровізації бізнесу.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів бізнесом при запровадженні цифрових технологій та інструментів.

Література:

1. Resilience and Rebuilding: MSMEs for sustainable development at the forefront of building back better and stronger from the impacts of the COVID-19 pandemic, climate crisis and conflicts. United Nations. 2022. URL: <https://www.un.org/en/observances/micro-small-medium-businesses-day>
2. Чернев Є. Цифрова трансформація. Що робити бізнесу? NV Бізнес. 2019. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/cifrovaya-transformaciya-cto-delat-biznesu-50005679.html>
3. У 83% компаній ЕВА відбулося падіння бізнесу у 2022 році. ЕВА. 2023. URL: <https://eba.com.ua/u-83-kompanij-eva-vidbulosya-padinnya-biznesu-u-2022-rotsi/>
4. Презентація результатів дослідження «Індекс настроїв малого бізнесу за 2022 рік». ЕВА. 2023. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/Prezentatsiya-MSB-indeksu-2023.pdf>
5. Шавранська С. Бізнес після 24 лютого. Як українська економіка пережила цей рік. Твоє місто. 2022. URL: https://tvoemisto.tv/news/yak_v_ukraini_zminylasy_diyalnist_biznesu_pislya_24_lyutogo_141015.html
6. Малохатко Я. ОП: над реформою «10-10-10» дуже активно працюють і дійсно планують реалізувати. Mind. 2022. URL: <https://mind.ua/news/20251131-op-nad-reformoyu-10-10-10-duzhe-aktivno-pracyuyut-i-dijsno-planuyut-realizuvati>
7. Гетманцев Д. Економіка воєнного часу. Що необхідно зробити для посилення стійкості країни під час війни. Delo. 2023. URL: <https://delo.ua/economy/ekonomika-vojennoho-casu-shho-neobxidno-zrobiti-dlya-posilennya-stiikosti-krayini-pid-cas-viini-410675/>
8. Яценко Г. Шляхи підтримки малого та середнього бізнесу: світовий досвід для України. Lb. 2022. URL: https://lb.ua/blog/hanna_yatsenko/522440_shlyahi_pidtrimki_malogo_serednogo.html
9. Собкевич О. Огляд реалізації програми релокації підприємств в Україні. НІСД. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryyemstv-v-ukrayini>
10. Підтримка бізнесу в умовах війни. Дія. 2023. URL: <https://business.diia.gov.ua/wartime>

References:

1. Resilience and Rebuilding: MSMEs for sustainable development at the forefront of building back better and stronger from the impacts of the COVID-19 pandemic, climate crisis and conflicts. (2022). Retrieved from: <https://www.un.org/en/observances/micro-small-medium-businesses-day> [in English].
2. Chernyev, Y. (2019). Tsyfrova transformatsiya. Shcho robyty biznesu? [Digital transformation. What should a business do?]. Retrieved from: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/cifrovaya-transformaciya-hto-delat-biznesu-50005679.html> [in Ukrainian].
3. U 83% kompaniy EVA vidbulosya padinnya biznesu u 2022 rotsi. (2023). [83% of EVA companies experienced a decline in business in 2022]. Retrieved from: <https://eba.com.ua/u-83-kompanij-eva-vidbulosya-padinnya-biznesu-u-2022-rotsi/> [in Ukrainian].
4. Prezentatsiya rezul'tativ doslidzhennya «Indeks nastroyiv maloho biznesu za 2022 rik». (2023). [Presentation of the results of the "Small Business Sentiment Index for 2022" study]. Retrieved from: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/02/Prezentatsiya-MSB-indeksu-2023.pdf> [in Ukrainian].
5. Shavrans'ka, S. (2022). Biznes pislya 24 lyutoho. Yak ukrayins'ka ekonomika perezhyla tsey rik. Tvoeye misto. [Business after February 24. How the Ukrainian economy survived this year]. Retrieved from: https://tvoemisto.tv/news/yak_v_ukraini_zminylasya_diyalnist_biznesu_pislya_24_lyutogo_141015.html [in Ukrainian].
6. Malokhatko, Y. (2022). OP: nad reformoyu «10-10-10» duzhe aktyvno pratsuyut' i diysno planuyut' realizuvaty. [OP: they are working very actively on the "10-10-10" reform and really plan to implement it]. Retrieved from: <https://mind.ua/news/20251131-op-nad-reformoyu-10-10-10-duzhe-aktivno-pracyuyut-i-dijsno-planuyut-realizuvati> [in Ukrainian].
7. Hetmantsev, D. (2023). Ekonomika voyennoho chasu. Shcho neobkhidno zrobyty dlya posylennya stiykosti krayiny pid chas viyny. [What must be done to strengthen the stability of the country during the war]. Retrieved from: <https://delo.ua/economy/ekonomika-vojennoho-casu-shho-neobxidno-zrobiti-dlya-posilennya-stiikosti-krayini-pid-cas-viini-410675/> [in Ukrainian].
8. Yatsenko, H. (2022). Shlyakhy pidtrymky maloho ta seredn'oho biznesu: svitovyy dosvid dlya Ukrainy. [Ways of supporting small and medium-sized businesses: world experience for Ukraine]. Retrieved from: https://lb.ua/blog/hanna_yatsenko/522440_shlyahi_pidtrimki_malogo_serednogo.html [in Ukrainian].
9. Sobkevych, O. (2022). Ohlyad realizatsiyi prohramy relokatsiyi pidpryyemstv v Ukraini. [Overview of the implementation of the enterprise relocation program in Ukraine]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpryyemstv-v-ukrayini> [in Ukrainian].
10. Pidtrymka biznesu v umovakh viyny. (2023). [Business support in times of war]. Retrieved from: <https://business.diiia.gov.ua/wartime> [in Ukrainian].

УДК 331.108: 378.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-361-371](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-361-371)

Дубель Михайло Володимирович доктор філософії з міжнародних економічних відносин, асистент кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, <https://orcid.org/0000-0003-2229-0419>

Рязанов Микола Романович аспірант кафедри менеджменту та поведінкової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, <https://orcid.org/0000-0001-6295-3104>

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу закордонного досвіду забезпечення професійного розвитку працівників закладів вищої освіти. Відзначено ключовий вплив людських ресурсів закладів вищої освіти на якість та конкурентоспроможність їхніх освітніх продуктів. Обґрунтовано обрання для дослідження досвіду забезпечення професійного зростання працівників освітніх установ із США, Великої Британії та Японії. Розглянуто роль вищої освіти у американському суспільстві. Підкреслено важливість науково-дослідної роботи для закладів вищої освіти США. Охарактеризовано кар'єрну ієрархію академічних працівників в американських освітніх установах. Наведено ключові заходи забезпечення професійного розвитку, що застосовуються у закладах вищої освіти США. Проаналізовано місце професійного розвитку працівників університетів в системі державної освітньої політики Великої Британії (починаючи з другої половини ХХ ст.). Розглянуто існуючі в цій країні практики забезпечення професійного розвитку працівників закладів вищої освіти. Досліджено виклики, які постали перед системою вищої освіти Японії в умовах інтернаціоналізації. Визначено місце професійного розвитку працівників закладів вищої освіти у забезпеченні цієї інтернаціоналізації. Розглянуто особливості традиційної японської форми професійного розвитку працівників освіти «вивчення уроку». Визначено, що для закладів вищої освіти різних країн притаманні специфічні, сформовані з урахуванням їхньої самобутності та індивідуальних особливостей освітньої системи відповідної держави, практики забезпечення професійного розвитку працівників. Зроблено висновок про доцільність подальших досліджень

можливостей використання досвіду розглянутих країн в кадровій роботі закладів вищої освіти України.

Ключові слова: професійний розвиток, заклад вищої освіти, науково-педагогічні працівники, кадрова політика, кадрова робота.

Dubel Mykhailo Volodymyrovych PhD in International Economic Relations, Assistant at the Department of Political Science and Public Administration, Vasyl' Stus Donetsk National University, 600-richchia St., 21, Vinnytsia, 21021, <https://orcid.org/0000-0003-2229-0419>

Riazanov Mykola Romanovych PhD student at the Department of Management and Behavioral Economics, Vasyl' Stus Donetsk National University, 21021, Vinnytsia, 600-richchia St., 21, <https://orcid.org/0000-0001-6295-3104>

FOREIGN EXPERIENCE OF ENSURING PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF EMPLOYEES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to the analysis of foreign experience in providing professional development of employees of higher education institutions. The key influence of human resources of higher education institutions on the quality and competitiveness of their educational products is underlined. The selection for the study of the experience of ensuring the professional growth of employees of educational institutions from the USA, Great Britain and Japan is motivated. The role of higher education in American society is considered. The importance of research work for higher education institutions of the USA is emphasized. The career hierarchy of academic workers in American educational institutions is characterized. Key measures of ensuring professional development applied in higher education institutions of the USA are presented. The place of professional development of university employees in the system of state educational policy of Great Britain (starting from the second half of the 20th century) is analyzed. The existing practices of ensuring the professional development of employees of higher education institutions in Great Britain were considered. The challenges faced by the Japanese higher education system in the context of its internationalization were studied. The place of professional development of employees of higher education institutions in ensuring this internationalization is determined. The peculiarities of the traditional Japanese form of professional development of education workers ('lessons learned') are considered. It was determined that higher education institutions of different countries have specific practices of ensuring professional

development of employees, formed considering their identity and individual features of the educational system of the respective state. A conclusion about the expediency of further research of the possibility of using the experience of the represented countries in the personnel work of higher education institutions of Ukraine was made.

Keywords: professional development, institution of higher education, scientific and pedagogical workers, personnel policy, personnel work.

Постановка проблеми. Людські ресурси – найбільша цінність кожної сучасної освітньої установи. Саме знання, навички та творчий потенціал персоналу визначають її конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг та виступають у якості драйверу внутрішніх інноваційних змін. У межах своїх посадових обов'язків працівники закладу вищої освіти (ЗВО) генерують змістовне наповнення його освітніх програм та забезпечують функціонування середовища, у якому вони реалізуються. І сьогодні, коли технології швидко розвиваються, а знання кожного фахівця потребують періодичного оновлення, дуже важливо, щоб персонал ЗВО мав можливість системно та ефективно підвищувати свій професійний рівень та здобувати нові компетенції. Забезпечення такої можливості для працівників має стати одним з пріоритетів кадрової політики кожного закладу, адже від результативності заходів за цим напрямом буде значною мірою залежати спроможність установи запропонувати здобувачам якісний та релевантний викликам часу освітній продукт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики забезпечення професійного розвитку працівників у своїх працях зверталися такі науковці, як Л. Безтелесна, О. Грішнова, А. Колот, Н. Маркова, Г. Назарова, І. Петрова, В. Савченко, А. Ткаченко та ін. Окремі питання кадрової роботи в закладах вищої освіти знайшли відображення у наукових напрацюваннях наступних дослідників: О. Бульвінська, І. Дибач, О. Дороніна, О. Жабенко, О. Жихорська, Ю. Скиба та ін. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій у межах окресленої проблематики, недостатньо висвітленим у наукових працях економіко-управлінського спрямування залишається закордонний досвід забезпечення професійного розвитку працівників закладів вищої освіти.

Метою статті є дослідження закордонного досвіду забезпечення професійного розвитку працівників закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Для закладів вищої освіти різних країн притаманні специфічні, сформовані з урахуванням їхньої самобутності та індивідуальних особливостей освітньої системи відповідної держави,

практики забезпечення професійного розвитку працівників. У межах нашого дослідження ми звертаємося до аналізу досвіду США, Великої Британії та Японії, освітні установи з яких традиційно широко представлені у глобальних рейтингах ЗВО. Так, у рейтингу QS World University Rankings 2023 з 1422 представлених закладів освіти 201 установа з США (14,14%), 89 - зі Сполученого Королівства (6,26%) та 50 - з Японії (3,52%), що дозволяє говорити про конкурентоспроможність ЗВО цих держав на глобальному ринку освітніх та наукових послуг.

У США особливості кадрової роботи в закладах вищої освіти і зокрема, питання створення умов для професійного розвитку їх працівників, міцно пов'язані з існуючою там системою державної кадрової політики. Початок її формування покладено «Законом про розвиток та підготовку робочої сили» (1962 р.) та «Законом про економічні можливості» (1964 р.). Наслідком прийняття цих документів стало впровадження програми створення робочих місць в соціально значущих сферах, в тому числі й у сфері освіти. Значний внесок у формування нормативно-правових засад організації професійного розвитку науково-педагогічних працівників вищої школи належить Американській національній раді з розвитку персоналу США (National Staff Development Council), якою розроблено відповідні національні стандарти.

Вища освіта має традиційну цінність у американському суспільстві, при чому мова йдеться як про соціально-культурну її важливість, так і про суто економічну. «За даними американської статистики, рівень безробіття серед осіб з дипломами коледжів та університетів у середині поточного десятиліття був майже втричі нижчим, ніж серед осіб з початковою або неповною середньою освітою, а трудові доходи збільшено більш ніж утричі» [10]. Саме тому кадрові питання отримують значну увагу в закладах вищої освіти США, адже працівники мають забезпечувати відповідний рівень результативності освітньої діяльності установи.

Окрім безпосередньо освітньої діяльності, значна увага у закладах вищої освіти США приділяється й науково-дослідній роботі. Активні наукові пошуки працівників освітніх установ стають запорукою генерації нових знань та сприяють актуалізації освітніх продуктів, які пропонує ЗВО своїм здобувачам. Проведення співробітниками комерційних досліджень та їхня робота в межах грантових наукових проєктів також є джерелом додаткових фінансових надходжень для закладу. Функціонування американських ЗВО як освітньо-наукових центрів визначає їхню потребу у відповідних кадрових ресурсах. Зокрема, мова йде про науково-педагогічних працівників – ядро кадрового складу американського закладу вищої освіти. Саме ця категорія співробітників відповідає за навчальну роботу та наукові дослідження в

установі. Кар'єрна ієрархія працівників цієї категорії, частіше за все, складається з наступних рівнів: instructor, assistant professor, associate professor, full professor.

Instructor – викладач, який починає академічну кар'єру, інколи одночасно з викладанням працює над докторською дисертацією. Може проводити лабораторні та практичні заняття. Має строковий контракт з ЗВО.

Assistant professor («молодший професор») – викладач, який вже отримав ступінь доктора або ще здобуває її. Залучається до викладання вступних курсів та проведення практичних занять. Має строковий договір з ЗВО. Перебування на посаді assistant professor передбачає обмежений термін (відповідно до внутрішніх положень закладу) і по його завершенню працівник або отримує підвищення, або звільняється.

Associate professor (доцент, «професор середньої ланки») – викладач, що успішно проявив себе у якості assistant professor та був затверджений на штатну посаду. Окрім обов'язків в межах навчального навантаження та проведення досліджень може бути залучений закладом до адміністративної роботи (у комітетах та органах управління). Має право витратити більше робочого часу на дослідження, а також претендувати на tenure (довічний контракт викладача, який захищає його від звільнення адміністрацією установи та гарантує наукову незалежність).

Full professor («старший професор») – викладач зі значним досвідом освітньої та наукової діяльності, найвищий рівень академічної кар'єри в США. Такий працівник активно займається дослідницькою роботою, викладає, виконує функції наукового керівника для здобувачів PhD та може очолювати кафедру [2]. Як і associate professor має право на tenure. Для працівника з особливими заслугами перед закладом може бути створена почесна посада - видатний професор (distinguished professor).

Основними факторами кар'єрного зростання є стаж роботи, успішні попередні атестації (при кожному переході на нову викладацьку посаду) та професійні досягнення. За таких умов здобути посаду full professor можливо лише за умов результативної роботи на кожному попередньому рівні, а також постійного покращення працівником своїх дослідницьких навичок та викладацької майстерності. Відповідно, постійний професійний розвиток – необхідна умова для кар'єрного руху в академічному середовищі США. Мотивують працівників до зростання наступні фактори:

можливість отримати tenure - довічний контракт, який гарантує дослідницьку автономію працівника та захищає від звільнення через конфлікти з адміністрацією закладу;

збільшення заробітної плати – з рухом кар'єрними сходами буде зростати рівень оплати праці, з'являтимуться нові можливості для отримання грантів та проєктних пропозицій;

гнучкість робочого графіку – поза навчальних занять та консультаційного часу викладач не зобов'язаний знаходитися в ЗВО, крім того associate professor та full professor мають можливість раз в певний період (встановлений внутрішніми положеннями установи) брати творчу відпустку на семестр чи навчальний рік – sabbatical.

Заклади вищої освіти США, як зацікавлені у зміцненні власного кадрового потенціалу роботодавці, приділяють суттєву увагу професійному розвитку свого персоналу. Так, поширеними практиками його забезпечення є:

розробка адміністрацією закладу індивідуальних планів професійного розвитку для кожного працівника (з їх системним переглядом у відповідності до внутрішніх положень установи);

залучення до роботи з персоналом ЗВО спеціального фахівця – faculty developer, який допомагає викладачам установи з вибором змісту й форми підвищення кваліфікації [4];

направлення викладачів на проходження Faculty Development Programs (програм підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу, що можуть охоплювати як здобуття нових компетенцій у предметній сфері наукових інтересів працівників, так і розвиток їхньої викладацької майстерності [3]) за кошти ендаумент-фонду установи або внутрішніх грантів;

створення у закладах центрів підвищення кваліфікації працівників;

закріплення за працівником, який тільки починає викладацьку кар'єру, досвідченого професора у якості ментора-наставника;

підтримка проведення викладачами установи «гостьових» лекцій в партнерських закладах освіти або комерційних структурах.

Для американських закладів вищої освіти притаманним є індивідуалістичний підхід до забезпечення професійного розвитку працівників. Рівень управлінської автономії освітніх установ цієї держави цілком дозволяє кожному ЗВО самостійно формувати відповідну систему кадрових заходів, зважаючи на його стратегічні потреби та академічні традиції. За таких умов спроможність закладу вищої освіти запропонувати працівнику сприятливі умови для професійного зростання буде впливати на конкурентоспроможність установи як роботодавця та загальну її здатність виконувати свої освітньо-наукові функції.

Важливо відзначити, що держава також долучається до забезпечення професійного розвитку працівників закладів вищої освіти в США. Федеральні та місцеві органи влади сприяють такому зростанню через наступні заходи:

фінансування проходження Faculty Development Programs викладачами державних університетів та громадських коледжів;
проведення конференцій з тематики професійного удосконалення для викладачів-початківців;
організація грантової підтримки професійного розвитку викладачів-дослідників за рахунок бюджетних коштів;
запровадження стипендіальних програм для дослідників у сферах предметних інтересів відповідних державних органів;
підтримка фундаментальних та прикладних дослідницьких пошуків викладачів через механізми Національного наукового фонду (National Science Foundation).

Звернемося до досвіду Великобританії. Британська система освіти має унікальні академічні традиції та давню історію, яка починається ще з часів Середньовіччя. Проте тривалий період вища освіта не була загальнодоступним благом для населення держави. Так, професор О. Огієнко відзначає, що кілька століть вища освіта в країні була елітарною та охоплювала дуже малий відсоток молоді [5]. Існуючі в країні університети, через невелику кількість та обмежений штат працівників, не могли задовільнити освітні запити усього населення. Не викликає сумнівів, що подібний стан речей стримував розвиток британської економіки та заважав ефективній реалізації потенціалу людських ресурсів держави. Реформування сфери вищої освіти почалося у другій половині ХХ ст. та було реакцією на науково-технічні й світоглядні виклики повоєнного часу. Лорд Ч. Робінс, голова створеного у 1961 році комітету з реформ у сфері вищої освіти, у своєму звіті зазначив: «Якщо не реформувати вищу освіту, то залишається мало шансів, що цей густо населений острів обійме гідне, відповідне йому положення, у суворо конкурентному майбутньому світі» [6].

Важливість професійного розвитку працівників освітніх установ у розбудові британської вищої школи підкреслював створений у 1996 році National Committee of Inquiry into Higher Education (Національний комітет із дослідження вищої освіти). Сер Рональд Дірінг, який очолював зазначений комітет, у своєму звіті наголошує, що заклади вищої освіти мають системно переглядати та оновлювати свою політику розвитку кадрів у відповідності до актуальної ролі працівників у діяльності установи. Окрім того, у звіті відзначалася необхідність забезпечення публічності політики розвитку працівників ЗВО та її доступності для усіх співробітників установи [7].

У Великій Британії, як і у США, не існує встановлених законодавством вимог щодо організації професійного розвитку працівників закладів. Це питання є зоною відповідальності кожної освітньої установи. Слід відзначити,

що ключову роль у визначенні змістовного наповнення та форми професійного розвитку відіграє індивідуальний вибір самого співробітника. Забезпечити поєднання потреб установи та інтересів працівника у процесі проектування траєкторії його професійного розвитку – нагальне завдання для адміністрації освітньої установи та пріоритетна мета її кадрового стратегування. Заклади вищої освіти Сполученого Королівства, здебільшого, мають структурні підрозділи або окремих фахівців, що опікуються питаннями планування та забезпечення професійного зростання персоналу. У сфері їхньої відповідальності - розробка та методологічна підтримка реалізації програм розвитку для працівників як свого ЗВО, так і інших освітніх установ. Заклад вищої освіти може сприяти професійному зростанню науково-педагогічних працівників через:

- реалізацію формальних програм розвитку фахових компетенцій та викладацької майстерності;

- організацію викладацьких або дослідницьких стажувань в інших закладах вищої освіти (як у Сполученому Королівстві, так і за кордоном);

- проведення тренінгів із покращення soft skills для працівників;

- консультативну підтримку щодо отримання дослідницьких грантів або стипендіальних програм для викладачів.

Розглянемо особливості забезпечення професійного розвитку працівників вищої школи у Японії. Тривалий час освітня система цієї країни існувала в умовах ізоляції, без стабільних комунікацій із іншими державами. Ситуація змінилася у 1983 році, коли Міністерство освіти, культури, спорту, науки та технологій Японії (МEXT) проголосило «Стратегію інтернаціоналізації», яка передбачала зміцнення освітньо-наукового партнерства із ЗВО інших країн та активізацію залучення іноземних здобувачів до навчання в освітніх установах держави. Прийняття такого рішення було зумовлене проблемою щорічного скорочення кількості вступників в середині Японії, що загрожувала існуючій в країні системі вищої школи. Прогнозується що через демографічну кризу третина із 600 приватних японських ЗВО буде змушена припинити свою діяльність протягом наступних 20 років [8]. Забезпечити японські заклади новими абітурієнтами було вирішено за рахунок вступників із інших держав. Проте, повноцінна інтернаціоналізація освітньої діяльності японських закладів вищої освіти потребувала від їхніх працівників спроможності генерувати конкурентний на глобальному ринку освітній продукт та навчати іноземців. Саме тому МEXT у звіті «Майбутнє японської вищої освіти» (2015) відзначає провідну роль професійного розвитку працівників ЗВО у забезпеченні конкурентоспроможності японських освітніх установ та їхньої адаптації до мінливих потреб сучасних здобувачів [8].

Традиційною (та домінуючою) для Японії формою професійного розвитку працівників закладів вищої освіти є «вивчення уроку» (*jugyū gakushū*) [9]. Цей підхід передбачає колективну роботу декількох викладачів (під керівництвом найдосвідченішого з них) над встановленою педагогічною проблемою. «Вивчення уроку» складається з чотирьох етапів: дослідження (визначення цілей навчання, обрання предмету та змістовного наповнення заняття), планування (складання детального плану заняття, формування пулу проблемних питань та прогнозованих відповідей здобувачів), викладання (проведення одним із викладачів запланованого заняття, інші працівники з групи відвідують заняття та спостерігають за роботою здобувачів) та рефлексія (обговорення результатів, складання групового звіту). Така форма дозволяє не лише розробити якісне навчальне заняття (або їх серію), а й розвиває у викладачів критичне мислення та навички командної роботи.

У 90-х роках ХХ ст. у японській вищій школі з'являються західні, більш індивідуалістичні, практики професійного розвитку працівників:

запровадження інституту педагогічного наставництва (закріплення досвідченого викладача за початківцем);

тренінги із культивування академічних та корпоративних цінностей;

формальні програми додаткової освіти (розвиток фахових та педагогічних компетенцій);

стимулювання дослідницької активності;

відзнаки для кращих викладачів та винагороди за зразкові педагогічні практики;

організація стажувань для обміну досвідом тощо.

Висновки. Сьогодні траєкторія професійного розвитку викладача має знаходитися у «фокусі» уваги закладів вищої освіти, що прагнуть забезпечити якість своїх освітніх послуг. Від того, наскільки результативним буде професійне зростання працівників закладу, залежатиме їхня спроможність конкурувати на сучасному мінливому ринку вищої освіти.

В освітніх установах різних країн існують відмінності у підходах до забезпечення професійного розвитку працівників, адже вони формуються з урахуванням історії та індивідуальних особливостей освітньої системи кожної конкретної країни. Проте наявні і спільні тенденції. Так, для закладів вищої освіти США, Великої Британії і Японії характерним є індивідуалістичний підхід до професійного розвитку працівників. Його базисом є визнання центричності професійного самоусвідомлення працівника у питаннях планування його розвитку. Саме на власні побажання працівника, його інтереси та схильності має спиратися установа під час проектування траєкторії професійного зростання для нього. За індивідуалістичного підходу до

професійного розвитку працівник відчуває та розуміє свій вплив на цей процес, що, безумовно, сприятиме його більшій активності та результативності у відповідній діяльності.

В умовах нових викликів, які постають сьогодні перед системою вищої освіти України, актуальними вбачаються подальші наукові пошуки щодо перспектив впровадження розглянутих у статті практик забезпечення професійного розвитку працівників в кадровій роботі ЗВО нашої держави.

Література:

1. QS World University Rankings 2023: Top global universities. QS Quacquarelli Symonds Limited. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2023>.
2. Finkelstein M. J., Schuster J. H. A New Higher Education: The «Next Model» Takes Shape. TIAA-CREF Institute Advancing Higher Education. 2011. 9 p.
3. Centra J.A. Types of Faculty Development Programs. *The Journal of Higher Education*. 1978. №49(2). P. 151-162.
4. Бабакіна О.О. Розвиток системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників ЗВО в США (наприкінці XX – початку XXI століття). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. №75. С. 5-11.
5. Огієнко О.І. Тенденції реформування вищої освіти Великої Британії в контексті євроінтеграційних процесів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. №1 (35). С. 10-19.
6. Higher Education Report of the Committee appointed by the Prime Minister under the Chairmanship of Lord Robbins (1961-63). Education in England. URL: <http://www.educationengland.org.uk/documents/robbins/robbins1963.html>.
7. The Dearing Report (1997). Education in England. URL: <http://www.educationengland.org.uk/documents/dearing1997/dearing1997.html#14>.
8. Rothman J.R. Faculty Development in Japan: MEXT Expectations and the Reality at Internationalizing Universities. *The Journal of Kanda University of International Studies*. 2020. №32. P. 301 – 321.
9. Yoshida A. What does "lesson study" bring to science education research? *Nagoya Gakuin University Faculty of Health and Sports Bulletin*. 2019. №55(3). P. 1-13.
10. National Center for Education Statistics (NCES). URL: <https://nces.ed.gov>.

References:

1. QS World University Rankings 2023: Top global universities. QS Quacquarelli Symonds Limited. URL: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2023>.
2. Finkelstein, M. J. & Schuster, J. H. (2011). A New Higher Education: The «Next Model» Takes Shape. TIAA-CREF Institute Advancing Higher Education, 9 p.
3. Centra, J. A. (1978). Types of Faculty Development Programs. *The Journal of Higher Education*, 49(2), 151–162.
4. Babakina, O.O. (2020). Rozvytok systemy pidvyshchennia kvalifikatsii naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv ZVO v SShA (naprykintsi XX – pochatku XXI stolittia) [The development of the system of advanced training of scientific and pedagogical workers of higher education institutions in the USA (at the end of the 20th - beginning of the 21st century)]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 75, 5-11.

5. Ohienko, O.I. (2014). Tendentsii reformuvannia vyshchoi osvity Velykoi Brytanii v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv [Trends in reforming higher education in Great Britain in the context of European integration processes]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 1(35), 10-19.

6. Higher Education Report of the Committee appointed by the Prime Minister under the Chairmanship of Lord Robbins (1961-63). Education in England. URL: <http://www.educationengland.org.uk/documents/robbins/robbins1963.html>.

7. The Dearing Report (1997). Education in England. URL: <http://www.educationengland.org.uk/documents/dearing1997/dearing1997.html#14>.

8. Rothman, J.R. (2020). Faculty Development in Japan: MEXT Expectations and the Reality at Internationalizing Universities. *The Journal of Kanda University of International Studies*, 32, 301-321.

9. Yoshida, A. (2019). What does “lesson study” bring to science education research? *NGU Faculty of Health and Sports Bulletin*, 55(3), 1-13.

10. National Center for Education Statistics (NCES). URL: <https://nces.ed.gov>.

УДК336.645.1+336.027(477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-372-385](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-372-385)

Зварич Ігор Теодорович доктор політичних наук, професор, професор кафедри менеджменту і маркетингу, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-2033-5054>

Зварич Олена Ігорівна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і оподаткування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-5088-7565>

Дмитришин Леся Ігорівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-2033-5054>

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Анотація. Визначальним завданням регіональної інвестиційної політики є забезпечення комплексного розвитку кожної із територій. При цьому вихідними напрямками її формування є передовсім визначення її критеріальної основи та цільової спрямованості, розробка механізму і структури управління інвестиційною сферою та зміцнення економічної бази, формування і розвиток нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності. Метою статті є формування дієвого інвестиційного механізму забезпечення потенціалу розвитку різних територій на сучасному етапі формування ринкової економіки регіонів України. При цьому із використанням системного та синергетичного підходів, методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, історичного і компаративного аналізу встановлено, що інвестиційний клімат регіону складається із його об'єктивних можливостей – наявного потенціалу розвитку та умов діяльності інвестора і досягнутого рівня інвестиційного розвитку. До цього ж українське законодавство уможливує інвестування у ті або ж інші сфери та доволі чітко визначає порядок використання у цьому різних чинників виробництва – складових потенціалу розвитку регіонів. Водночас їхня інвестиційна політика

має реалізуватись насамперед шляхом розробки та реалізації інвестиційних програм, які групуються у систему інвестиційних проектів. Вони формуються на основі визначення пріоритетів розвитку регіону із врахуванням можливостей формування його фінансової бази та їх реалізації. Отже, дотримуючись таких ключових положень місцеві та регіональні органи управління мають постійно домагатись нарощення інвестиційних ресурсів, спрямованих на подальшу розбудову економіки України та її регіонів, активізуючи цим самим їх послідовну інтеграцію з Європейськими і світовими структурами. Та, що не менш важливо, забезпечувати підвищення життєвого рівня українських громадян.

Ключові слова: регіон, економіка і економічний розвиток, потенціал розвитку, інвестиції, інвестиційний процес, інвестиційний механізм.

Zvarych Ihor Teodorovych Doctor of political sciences, professor, professor of the management and marketing department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-2033-5054>

Zvarych Olena Igorivna Doctor of economic sciences, associative professor, professor of the department of accounting and taxation, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-5088-7565>

Dmytryshyn Lesia Igorivna Doctor of economic sciences, professor, head of department of economic cybernetics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-2033-5054>

INVESTMENT MECHANISM FOR PROVIDING THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE REGIONS

Abstract. The defining task of the regional investment policy is to ensure the comprehensive development of each of the territories. At the same time, the initial directions of its formation are primarily the determination of its criterion basis and target orientation, development of the mechanism and structure of management of the investment sphere and strengthening of the economic base, formation and development of regulatory and legal support for investment activities. The purpose of the article is the formation of an effective investment mechanism for ensuring the development potential of various territories at the current stage of the formation of

the market economy of the regions of Ukraine. At the same time, with the use of systemic and synergistic approaches, methods of analysis and synthesis, induction and deduction, historical and comparative analysis, it was established that the investment climate of the region consists of its objective opportunities - the existing development potential and conditions of the investor's activity and the achieved level of investment development. In addition, Ukrainian legislation makes it possible to invest in these or other areas and quite clearly defines the procedure for the use of various factors of production - components of the development potential of regions. At the same time, their investment policy should be implemented primarily through the development and implementation of investment programs grouped into a system of investment projects. They are formed on the basis of determining the development priorities of the region, taking into account the possibilities of forming its financial base and their implementation. Therefore, in compliance with such key provisions, local and regional management bodies must constantly seek to increase investment resources aimed at further development of the economy of Ukraine and its regions, thereby activating their consistent integration with European and world structures. But, which is no less important, to ensure an increase in the standard of living of Ukrainian citizens.

Keywords: region, economy and economic development, development potential, investment, investment process, investment mechanism.

Постановка проблеми. Відомо, що однією із найбільш характерних особливостей сучасного етапу розвитку економіки України є якісно нова роль регіонів, яка ґрунтується на перерозподілі найважливіших повноважень, особливо у сфері прав та компетенцій при вирішенні питань їх соціально-економічного і культурного розвитку. Тому визначальним завданням регіональної інвестиційної політики є забезпечення комплексного розвитку кожної із територій. При цьому вихідними напрямками її формування є передовсім визначення її критеріальної основи та цільової спрямованості, розробка механізму і структури управління інвестиційною сферою та зміцнення економічної бази, формування і розвиток нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності. Обґрунтування регіональної інвестиційної політики виходить саме із визначення її економічної сутності, структури та форм її здійснення і прогнозування можливостей ефективного інвестування згідно із поставленими цілями, що істотно актуалізує поліаспектні дослідження цієї надзвичайно важливої для України та її територій проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом стає все більше праць відносно теоретичних і прикладних аспектів інвестиційної

діяльності в Україні та її регіонів, відтак наводити окремі із них, на наш погляд, справді нагальної необхідності немає. Водночас із цим варто звернути особливу увагу на праці таких науковців, як Додашев Б. А., Єпіфанов А. О., Мінченко М. В., Островський І. А., Решетило В. П., Стадник І. В. [1 – 2]. Проте, робіт у яких би системно аналізувались особливості відповідного механізму інвестиційної політики, на жаль, все ще обмаль.

Тому **метою статті** є формування дієвого інвестиційного механізму забезпечення потенціалу розвитку різних територій на сучасному етапі формування ринкової економіки регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що результативність інвестиційної стратегії кожного із регіонів визначається загальноекономічною ефективністю інвестування із врахуванням соціальної спрямованості інвестиційної діяльності [2]. Одночасно із цим підвищення її загальної економічної ефективності дає реальну можливість підняти значення соціального і економічного чинників у процесі реалізації інвестиційної політики. Забезпечення узгодженості економічного та соціального блоків при здійсненні інвестиційної діяльності також відноситься до її найважливіших завдань у рамках відповідних територій. До цього ж належні умови для залучення необхідних фінансових ресурсів у регіон визначаються головним чином рівнем його інвестиційної привабливості або ж, іншими словами, вже сформованим тут відповідним інвестиційно-інноваційним кліматом [1 – 4].

Інвестиційний клімат території складається із її об'єктивних можливостей – наявного інвестиційного потенціалу і різних умов діяльності інвестора та досягнутого рівня інвестиційного розвитку. Ці два показники є настільки взаємопов'язаними, що від'ємне значення одного із них автоматично перетворює територію у непривабливу із позицій інвестиційної діяльності.

Тож, інвестиційний потенціал регіону визначається саме сумою об'єктивних передумов стосовно інвестицій, які безпосередньо залежать як від наявності та різноманітності сфер та об'єктів інвестування, так і від їх основних економічних характеристик. Кількісно він складається із макроекономічних показників, якими характеризуються території, серед яких такі чинники виробництва: різні природні та трудові ресурси, основні виробничі засоби і потужності, соціальна, інженерна та інші важливі регіональні інфраструктури тощо [1 – 4].

Другою складовою – інвестиційним ризиком – характеризується ймовірність втрати інвестицій і доходу від них. А основне значення цього показника – рішення відносно вкладення коштів у певний проект, галузь, регіон чи державу. Водночас ризик є немаловажною умовою правил гри на

інвестиційному ринку. Вони можуть змінюватись у залежності від економічної ситуації. По суті ризик – це характеристика якісна, яка залежить від політичної, соціальної, економічної, екологічної та криміногенної ситуацій. І однією із надважливих складових інвестиційного ризику є чинні законодавчі умови інвестування. До цього ж специфіка України визначається загальнодержавним законодавчим фоном, який незначно змінюється в окремих регіонах під безпосереднім впливом відповідних регіональних нормативно-правових актів, якими належно регулюється інвестиційно-інноваційна діяльність у регіоні [1; 4].

Українське законодавство визначає можливості інвестування у ті або ж інші сфери та встановлює відповідний порядок доцільного використання у цьому різних чинників виробництва – складових інвестиційного потенціалу території [3]. Його, як правило, оцінюють за такими основними параметрами:

- ресурсно-сировинний, що визначається як середньозважена забезпеченість збалансованими запасами основних видів різних природних ресурсів;
- виробничий – як узагальнений результат різних видів господарської діяльності різних категорій населення у межах конкретної території регіону;
- споживчий – сукупна купівельна спроможність усіх його мешканців;
- інфраструктурний – як економіко-географічне розташування території та її відповідне соціальне та інженерно-інфраструктурне облаштування;
- інтелектуальний – наявність різноманітних науково-дослідних і навчальних закладів та вже досягнутий стан їхньої матеріально-технічної бази;
- інноваційний – усталений рівень впровадження у проектну діяльність визначальних якісних результатів сучасного науково-технічного прогресу;
- комерційний – стан розвитку провідних структур ринкової економіки.

Інвестиційні ризики визначаються системою таких показників.

Економічний характеризує тенденції в економічному розвитку території. Він буває майновим (зводиться до загрози втрати прибутку і майна) та немайновим (у тому числі ризик недобросовісного партнерства). Окрім цього, майновий ризик поділяється на фінансово-фіксований і комерційний. Фінансово-фіксований ризик пов'язують із абсолютним переважанням кредитних угод з короткими термінами та фіксованою плаваючою відсотковою ставкою, яку фінансові інститути, діючі у певному регіоні, у відповідності із кредитною угодою можуть змінювати без узгодження із позичальником у зв'язку із низькою платіжною дисципліною і довготривалими розрахунками. Натомість, *комерційний* зазвичай визначають непередбачуваністю у застосуванні відповідного рівня закупівельних цін та

непомірним зростанням витрат обігу і видатками при зберіганні та транспортуванні продукції. *Політичний* характеризується передовсім поляризацією політичних поглядів населення за результатами останніх виборів чи соціологічних опитувань. Він може проявитись саме у відповідних напрямках господарсько-адміністративної діяльності у випадку: націоналізації, експропріації без адекватної компенсації; відповідного трансферту, пов'язаного із можливим обмеженням конвертування валюти; розірвання контрактів через дії влади регіону, у якому і знаходиться компанія-контрагент; війни та громадські безпорядки. *Соціальний*, основною характеристикою якого вважаються саме умови соціальної напруженості у регіоні. *Екологічний*, який найбільш повно характеризує стан забруднення навколишнього природного середовища. *Кримінальний*, що детермінується рівнем злочинності у регіоні (із врахуванням тяжкості злочинів і ефективності роботи відповідних органів правопорядку у відношенні до її належного нормативно-правового, зокрема, й об'єктивного законодавчо-правового унормування) [1].

Основними інвесторами, які здійснюють вкладення власних та запозичених і залучених коштів у регіональну програму забезпечення комплексного соціально-економічного та культурного розвитку регіону, **можуть бути**: органи, що уповноважуються державними структурами здійснювати ефективно управління державним і комунальним майном, розпоряджатись належними державі та місцевим радам майновими правами; організації та підприємства і підприємницькі об'єднання, громадські організації та інші юридичні особи усіх форм власності; різноманітні міжнародні структури, як і іноземні юридичні особи; фізичні особи – громадяни України та різних іноземних держав.

Замовники – це інвестори або інші фізичні чи юридичні особи, уповноважені інвесторами здійснювати реалізацію інвестиційних проектів. У зв'язку з цим слід особливо зауважити, що капітальні вкладення, які потрібні із метою реалізації регіональних інвестиційних програм, можуть фінансуватись із таких основних джерел: власних фінансових (*інвестиційних*) ресурсів та внутрігосподарських резервів інвестора: прибутку, амортизаційних відрахувань, грошових накопичень і заощаджень юридичних осіб та окремих громадян; коштів, що виплачуються органами страхування у вигляді відшкодування понесених втрат від аварій, як і стихійних та інших нещасних випадків; залучених фінансових засобів інвесторів: коштів, одержаних від продажу акцій, пайових і деяких інших внесків працівників, громадян та юридичних осіб; фінансових засобів, які надходять шляхом відповідної централізації об'єднаннями (спілками) підприємств у

встановленому законодавством порядку; різних, у тому числі громадських і небюджетних, фондів; коштів з державного бюджету, що надаються на безповоротній та поворотній основі з регіональних або з інших місцевих бюджетів; внесених у регіональну економіку обсягів іноземних інвестицій [1 – 2; 4].

Відповідні капітальні вкладення можуть здійснюватись як із одного, так і з декількох різних джерел. Фінансування ж державних централізованих капіталовкладень за кошти державного бюджету, які надаються безповоротно, здійснюється відповідно із затвердженим переліком будов та об'єктів для загальнодержавних потреб за відсутності інших джерел чи державною програмою пріоритетних об'єктів виробничого призначення за максимального залучення власних і запозичених та інших необхідних із цією метою обсягів інвестиційно-інноваційних коштів [4].

Отже, інвестиційна політика території повинна реалізовуватись насамперед шляхом розробки і здійснення регіональних інвестиційних програм, що групуються у відповідну систему інвестиційних продуктів та формуються на основі визначення пріоритетів соціально-економічного і культурного розвитку регіону із врахуванням можливостей формування фінансової бази та її реалізації. Одночасно і активність потенційних інвесторів значною мірою залежить від інвестиційної привабливості об'єктів, які входять у регіональну інвестиційну програму. Виходячи із цього, можна визначити основні сектори ринку капіталів та нерухомості території. **У загальному ж плані об'єкти інвестиційної програми можуть бути розділені на таких дві основні групи:** 1) якими надається реальна можливість одержати доволі високу норму прибутку у процесі їхньої відповідної експлуатації. Тут традиційними складовими є: рента (орендна плата від експлуатації), прибуток за самостійної експлуатації та від реалізації на вільному ринку нерухомості, відсоток за іпотечні кредити, які видаються і обслуговуються відповідною іпотечною компанією; 2) із низькою рентабельністю та навіть збиткові, але водночас мають велике соціальне значення і необхідні для відповідного життєзабезпечення регіону.

Для інвестора найважливішим є і визначення форми власності майбутніх об'єктів. А це означає, що фінансове забезпечення інвестиційних програм має враховувати аспект створення різних форм власності, які потребують залучення різних джерел покриття вкладених коштів. Відтак, основні проблеми і завдання у сфері інвестування соціально-економічної та культурної розбудови різних регіонів України спричинені їхнім економічним станом і динамікою розвитку за попередні роки, вибором ключових напрямків та пріоритетів на найближчу і на більш віддалену перспективи та здійсненими відповідними розрахунками усіх матеріальних і фінансових та інших

важливих ресурсів [4].

Принципи і структура управління інвестиційною діяльністю у регіоні. Важливою умовою ринкових стосунків є активна інвестиційна та інноваційна діяльність у кожному регіоні. Це передбачає подальше удосконалення і кардинальну перебудову управління нею на макро-, мезо- та мікро-рівнях [2; 4]. Передовсім слід уточнити принципи управління інвестиційною діяльністю у межах території. Такими вважаються правила, положення і висновки, які впливають із об'єктивних законів розподілу суспільної праці та відображають усталені стосунки між об'єктом і суб'єктом менеджменту. Вони включають увесь цикл – від процесу капіталовкладень, їхньої концентрації у інвесторів (або ж замовників) і обґрунтування напрямків використання, процесу освоєння інвестицій (забудова різних об'єктів та їхнє освоєння), повернення інвесторам усіх вкладених ними коштів аж до одержання прибутку. При цьому таку діяльність розглядають як підприємницьку справу, тобто, таку, яка здійснюється заради прибутку. Треба зазначити, що інвестиційні кошти чи інвестиції є сукупністю витрат, які вкладені у розвиток господарства регіону або його окремих галузей. Відомо, що капітал є одним із елементів суспільного багатства і у сучасній економічній теорії визначається як ресурс, який створюється для виробництва все більшої кількості необхідних благ [4].

З метою утворення та подальшого збільшення капіталу потрібні вкладення грошових коштів – інвестицій. Інвестиційна діяльність закінчується, власне, створенням об'єктів і є циклічною системою, яка відтворюється у різних місцях із новими обсягами капіталу. Структуру такої системи складають нерівноцінні процеси, які своєю чергою можна розглядати як відносно самостійні підсистеми. Вони знаходяться у відповідних відносинах та взаємозв'язках. Кожна із них складається із цілої множини елементів, що мають внутрішні – між елементами підсистеми і системи в цілому та зовнішні зв'язки – із елементами інших систем, які своєю чергою зумовлюються особливостями кожної із таких підсистем. Їхнє функціонування можна зобразити так: 1) розрахунки, що пов'язані з вивченням попиту і пропозиції коштів; 2) аналітична та виконавська робота, яка спричинена багатоваріантними інженерними розрахунками та їхніми техніко-економічним обґрунтуванням і пошуком необхідних об'єктно-планових та конструкторських рішень і різних організаційних чи технологічних схем, економічних та інших розрахунків; 3) адміністративно-оформлювальна робота з укладання договорів; 4) здійснення підготовчих і основних робіт і робіт, які є пов'язаними із пуском та освоєнням об'єктів [4].

Таким чином, процес формування капіталовкладень включає у себе різні

стадії – від їх формування до одержання прибутку (або соціального ефекту) у результаті введених у дію за рахунок таких капіталовкладень об'єктів. З врахуванням цього управління інвестиційною діяльністю у ринкових умовах доцільно здійснювати у відповідності із визначеними принципами, навколо яких тривають суперечки, а часом і досить гострі дискусії. А найважливішим принципом менеджменту інвестиційної діяльності є цільовий. Як відомо, серед її визначальних цілей – одержання прибутку та соціальний розвиток колективу, як і соціальний ефект для регіону, забезпечення населення необхідною продукцією чи послугами. Тож, інвестиційна діяльність спрямовується на задоволення не лише особистих, приватних, а і суспільних інтересів. Важливо підкреслити, що такий підхід є нетиповим для діяльності багатьох сучасних вітчизняних підприємців, хоча він щонайкраще відповідає довготерміновим, розрахованим і на перспективу, інтересам не тільки усього суспільства, а і окремого прошарку підприємців, інвесторів, замовників та акціонерів тощо. Відтак, цільовий принцип управління інвестиційною діяльністю на регіональному рівні відображається при формуванні інвестиційної програми із відокремленням у ній регіонального замовлення. Її розробку і реалізацію спрямовують на забезпечення комплексного соціально-економічного та культурного розвитку регіону і створення відповідних соціально-побутових, культурних та екологічно безпечних умов проживання населення.

У зв'язку із цим така пріоритетність є і одним із головних принципів управління інвестиційною діяльністю, який необхідно враховувати на усіх його стадіях, особливо при формуванні регіонального замовлення. На сучасному етапі менеджмент інвестиційної діяльності у регіоні визначається насамперед структурою акціонерного капіталу, яка показує, якою групою акціонерів контролюється підприємство (ними можуть бути трудовий колектив або ж адміністрація чи і консолідовані власники крупних пакетів акцій). У цьому зв'язку можна виділити три категорії контролю та три форми управління. Повний контроль над підприємством, коли контрольний пакет акцій належить певній групі акціонерів (50 % плюс одна акція), до цього ж консолідована блокуюча меншість (понад 25 % акцій) відсутня. Домінуючий контроль: контрольний пакет акцій теж знаходиться у відповідній групі акціонерів, однак, на відміну від першого варіанта, утворюється консолідована блокуюча меншість. Переважаючий контроль у акціонерному товаристві має місце за рівномірного розподілу акцій між різними групами акціонерів. Поряд із потребою документального закріплення розмежування прав власності одним із критеріїв розподілу об'єктів інвестиційної програми між її різними частинами може стати застосування соціальних норм і нормативів. Тож, при

визначенні рівнів та етапів розвитку економіки територій таке їхнє функціональне призначення фактично складається щодо величини фінансових виплат і субсидій та компенсацій для задоволення соціальних потреб населення. Розрахований згідно з цим підходом обсяг ресурсів складатиме фонд гарантованих інвестицій у розвиток соціальної інфраструктури. Це означає, що частка фінансових внесків і визначає пропорції та розподіл об'єктів інвестиційних програми і розбудови соціальної інфраструктури регіону [1; 4; 8].

Закордонний досвід підтверджує, що постіндустріальне суспільство постійно прагне до зростання ефективності виробництва та більш ефективного використання коштів на потреби соціально-економічного розвитку територій. У зв'язку із цим у період їхнього переходу до ринкових відносин вдосконалення організаційних структур, стилю, рівно ж як і методів менеджменту – це нормальний постійний процес. Однак, він не може відбуватись методом проб та помилок, а повинен бути добре продуманим і науково обґрунтованим.

Важливою складовою формування фінансової основи територіального замовлення є залучення кредитів, позик та коштів населення. У цьому зв'язку розглянемо такі принципи управління інвестиційною діяльністю, як гарантованість своєчасного повернення інвестицій і кредитів та їхнє правове забезпечення. Із врахуванням зазначеного на **Рис.** наведено принципову схему управління інвестиційною діяльністю у регіоні. Її функціонування має створити можливість комплексного стимулювання інвестиційної діяльності у ньому. А активізації інвестиційних процесів сприятиме головним чином розвиток інституту спеціалізованих інвестиційних банків і становлення іпотечних установ, що здійснюють кредитування під заставу землі та нерухомості. Належне стимулювання інвестиційної діяльності, залучення приватних вітчизняних і закордонних інвестицій сприятиме становленню українського ринку цінних паперів у міру досягнення фінансової стабільності. На інвестиційну активність значно впливає і попит на акції приватизованих підприємств. Водночас процес залучення іноземного капіталу в умовах, коли значна частина вітчизняних товаровиробників приватизовані, відбуватиметься шляхом продажу їхніх акцій іноземному інвестору.

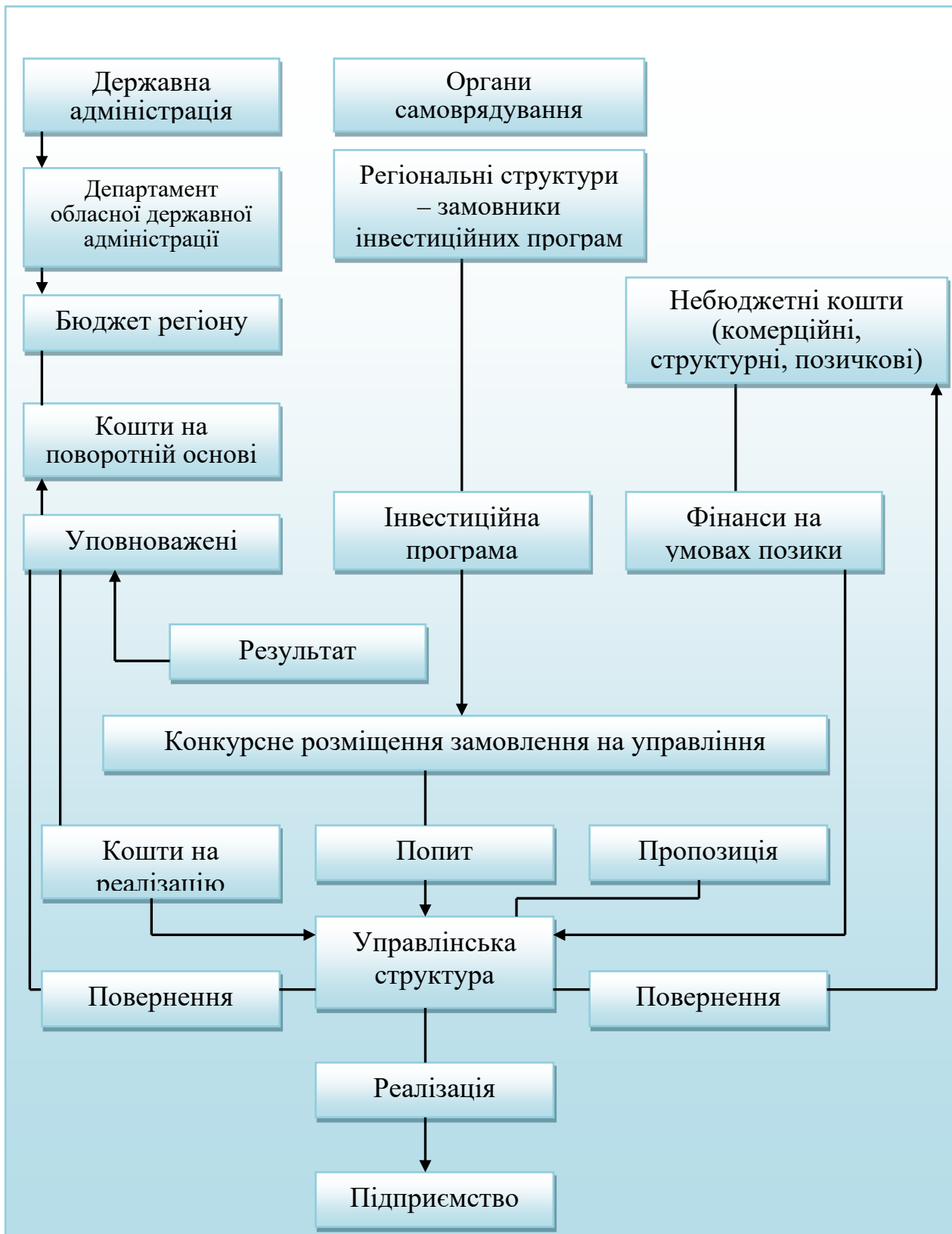

Рис. Схема управління інвестиціями у регіоні [1]

Сприятливіший інвестиційний клімат формується насамперед завдяки застосуванню національного режиму, у тому числі до іноземних інвесторів. Залучення іноземного капіталу в українську економіку потрібно здійснювати у формі комерційних організацій, які створені за участі іноземних інвестицій та кредитів. Цим не передбачається залежність вітчизняних підприємств від іноземних чи банківських вкладень для кредитування на засадах їхнього повернення продукцією (компенсаційні угоди) і створення вільних економічних зон. Одночасно принциповою особливістю сучасної інвестиційної політики є кардинальний перехід від розподілу бюджетних асигнувань в інвестиції між галузями та регіонами до вибіркового часткового фінансування конкретних об'єктів і формування їхнього складу тільки на основі відповідних конкурсів [8-9].

Тобто, тепер місцеві та регіональні органи державного управління отримали і можливість здійснювати такі *форми прямого та опосередкованого впливу на сучасний стан вітчизняного ринку інвестиційних ресурсів*: 1) збір статистичної інформації, аналіз даних про стан ринку інвестицій; 2) розробка перспективних рекомендацій і прогнозів та балансів; 3) відтворення і розвиток міжрегіональних економічних зв'язків; 4) фінансово-економічний вплив на усіх учасників інвестиційних процесів різних форм власності, у тому числі: надання пільгових кредитів; страхування комерційних ризиків; гарантування позик; пільгове оподаткування з податків до місцевого бюджету; звільнення від сплати податків у місцеві бюджети; кардинальне зменшення тарифів на оплату електро- і теплопостачання та інших послуг регіональної інфраструктури; зменшення ставок орендної плати; застосування системи премій (штрафів) за виконання (недодержання) контрактів, що укладаються з місцевою владою (контрактні премії); 5) належний адміністративний контроль учасників інвестиційного ринку із приводу додержання прав споживачів і норм чинного законодавства; 6) розробка різних законодавчих та інших нормативно-правових актів, які сприяють стимулюванню інвестиційно-інноваційної діяльності [10]; 7) моральне стимулювання подальшого збільшення припливу інвестицій на підґрунті конкурсів і оглядів та присудження різних премій тощо.

Висновки. Отже, українське законодавство дає можливість інвестування у ті чи інші сфери і доволі чітко визначає порядок використання у цьому різних чинників виробництва – складових інвестиційного потенціалу території. *Основними інвесторами, здійснюючими вкладення власних, запозичених та залучених коштів, що спрямовуються на реалізацію регіональної програми комплексного соціально-економічного і культурного розвитку регіону, можуть бути:* організації, підприємства, підприємницькі

об'єднання, громадські організації та інші юридичні особи усіх форм власності; міжнародні структури, іноземні юридичні особи; фізичні особи – громадяни України та іноземних держав. При цьому інвестиційна політика території повинна реалізовуватись передовсім шляхом розробки і здійснення відповідних інвестиційних програм, які групуються у систему інвестиційних проектів, що формуються на підґрунті визначення пріоритетів соціально-економічного та культурного розвитку регіону із врахуванням можливостей формування його фінансової бази та її реалізації. Відтак, дотримуючись саме таких ключових положень, центральні та регіональні органи управління повинні настійно домагатись нарощення інвестиційних ресурсів, спрямованих на подальшу розбудову економіки України та її регіонів, активізуючи цим самим їхню послідовну інтеграцію із європейськими і світовими структурами та, що є не менш важливим, забезпечуючи підвищення життєвого рівня українських громадян.

Література:

1. Єпіфанов А. О., Мінченко М. В., Додашев Б. А. *Управління регіоном: навч. посібн.* За ред. А. О. Єпіфанова. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. 361 с.
2. Решетило В. П., Стадник Г. В., Островський І. А. та ін. *Інституційні фактори стійкого розвитку регіональних соціально-економічних систем: моногр.* За заг. ред. В. П. Решетило; Харківська нац. акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2013. 241 с.
3. Зварич І. Т. Аналіз і оцінювання впливу на економічне зростання інвестиційної політики. *Моделювання регіональної економіки. Зб. наук. праць.* № 1(5), 2005. С. 65-74.
4. Зварич О. І. *Інвестиційна діяльність у регіоні: управління інструментами грошово-кредитної політики: Моногр.* Під ред. д. політ. н., проф., Заслуж. економ. України Зварича І. Т. Івано-Франківськ: Вид-во ЛІК, 2016. 208 с.
5. Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII «Про інвестиційну діяльність» (зі змін. і доп.). URL: zakon2.rada.gov.ua.
6. Господарський Кодекс України (зі змін та доп.). Затверджений від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: zakon2.rada.gov.ua.
7. Закон України від 08 вересня 2009 року № 2850-IV «Про стимулювання розвитку регіонів» (зі змін. і доп.) URL: zakon2.rada.gov.ua.
8. Blahun I., Dmytryshyn L., Leshuk H. Simulative model for evaluation of investment processes in the regions of Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations.* 2017. № 14(3), 322-329.
9. Blahun I., Dmytryshyn L., Leshuk H. Cognitive approach to analysis of investment attractiveness of the regions. *Науковий вісник Полісся.* ЧНТУ, 2017. № 4(12). Ч.1. С. 171-176.
10. Dmytryshyn L., Zvarych O. Innovations as a priority factor of the regional economic development. *Baltic Journal of Economic Studies.* 2018. Vol. 4. Issue. 2. P. 70-77.

References:

1. Jepifanov, A. O., Minchenko, M. V., Dodashev, B. A. (2008). *Upravlinnia regionom [Management of the region]*. Sumy: DVNZ «UABS NBU», 2008. 361 p. [in Ukrainian]

2. Reshetylo V. P., Stadnyk H. V., Ostrovs'kyj I. A. ta in (2013). Instytutysijni faktory stijkogo rozvytku regional'nykh sotsial'no-ekonomichnykh system: monograph. Za zah. red. V. P. Reshetylo [*Institutional factors of sustainable development of regional socio-economic systems: monogr. For the general ed. V. P. Reshetylo*]. Kharkiv nat. acad. city households]. Kharkiv: KNACH, 2013. 241 p. [in Ukrainian]
3. Zvarych, I. T. (2009). Analiz i otsiniuvannia vplyvu na ekonomichne zrostantia investytsijnoi polityky [*Analysis and evaluation of the impact on the investment policy economic growth*]. *Modeling of the regional economy. Coll. of science works*. № 1(5), 2009. P. 65-74. [in Ukrainian]
4. Zvarych, O. I. (2016). Investytsijna dijial'nist u regioni: upravlinnia instrumentamy groshovo-kredytnoji polityky: Monograph. [*Investment activity in the region: management of the monetary policy instruments: Monograph*]. Ivano-Frankivs'k: LIK, 2016. 208 p. [in Ukrainian]
5. Zakon Ukrainy vid 18 veresnia 1991 roku No 1560-XII «Pro investytsijnu dijial'nist'» (zi zmin. i dop.) [*Law of Ukraine of September 18, 1991 No 1560-XII On the Investment Activity (amend. and add.)*]. Retrieved from: zakon2.rada.gov.ua . [in Ukrainian]
6. Gospodars'kyj Kodeks Ukrainy (zi zmin. ta dop.). Zatverdzhenyj Zakonom Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku No 436-IY [*Economic Code of Ukraine. Approved by the Law of Ukraine of Januare 16, 2003 No 436-IY*]. Retrieved from: zakon2.rada.gov.ua. [in Ukrainian]
7. Zakon Ukrainy vid 8 veresnia 2009 roku No 2850-IV «Pro stymuliuvannia rozvytku regioniv» (zi zmin. i dop.) [*Law of Ukraine dated September 8, 2009 No 2850-IV «On stimulating the development of regions» (amend. and add.)*]. Retrieved from: zakon2.rada.gov.ua . [in Ukrainian]
8. Blahun I., Dmytryshyn L., Leshuk H. Simulative model for evaluation of investment processes in the regions of Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 2017. № 14(3), 322-329. [in English]
9. Blahun I., Dmytryshyn L., Leshuk H. Cognitive approach to analysis of investment attractiveness of the regions. *Polissya scientific bulletin. ChNTU*, 2017. № 4(12). P.1. P. 171-176. [in English]
10. Dmytryshyn L., Zvarych O. Innovations as a priority factor of the regional economic development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. Issue. 2. P. 70-77. [in English]

УДК 332.1:339.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-386-401](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-386-401)

Клімова Інна Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки, менеджменту, маркетингу та готельно-ресторанної справи, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська 40, м. Житомир, 10008, тел.: (067) 992-06-78, <https://orcid.org/0000-0001-7412-379X>.

Архипова Тетяна Василівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу ім. А.Ф. Павленка, Київський національний економічний університет, просп. Берестейський (Перемоги), 54/1, м. Київ, 03680, тел.: (067)117-62-18, <https://orcid.org/0000-0002-7261-2984>.

Тарасов Ігор Юрійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, управління репутацією та клієнтським досвідом, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61000, тел.: (067) 378-82-99, <https://orcid.org/0000-0002-6086-1983>.

МАРКЕТИНГ ТА БРЕНДИНГ РЕГІОНІВ

Анотація. У сучасному світі брендинг територій є одним із важливих процесів просування територій, що формують конкурентні переваги окремо взятої місцевості. Також брендинг сприяє формуванню певного іміджу та виділяє території серед інших конкурентів, що дозволяє, у свою чергу, позиціонувати територію як привабливу для потенційної аудиторії, будучи потужним інструментом позицій у боротьбі за утримання та залучення споживчого попиту. Брендинг є багатоскладовим комплексом заходів щодо дослідження, формування, розвитку та просування основних елементів продукту. Брендинг має функцію поєднання конкурентоспроможних якостей продукту з метою задоволення очікувань і потреб кінцевого споживача, тобто цільової аудиторії.

У статті досліджено роль маркетингу у створенні привабливості регіону з метою збереження конкурентних позицій на вітчизняному та міжнародному рівні. Розглянуто значення основних понять «регіональний маркетинг», «маркетинг регіону» та «регіональний брендинг». Охарактеризовано значення створення бренду території. Розглянуто елементи бренду території; види територіального бренду.

Процес створення бренду складається з етапів, обґрунтування послідовності та використання яких може змінюватись в залежності від фундаментальних умов побудови бренду. Виділено сім етапів створення бренду: визначення територіальних кордонів, постановка цілей та завдань, виявлення цільової аудиторії, проведення кабінетних та польових досліджень, визначення візуальної символіки, розробка стратегій позиціонування та розвитку, створення платформи територіального бренду, формування іміджу та визначення каналів просування. При проведенні першого етапу необхідно вивчити історичне минуле регіону, для другого етапу провести роботу із місцевим населенням, туристами, інвесторами, на третьому етапі виявити особливості у галузі політики, економіки, культури та соціального сектору, на четвертому етапі дослідити цілісність території, на п'ятому етапі знайти позиціонування бренду регіону, на шостому – визначити фірмовий стиль бренду, на заключному, сьомому етапі, – створити імідж регіону та знайти канали просування.

Ключові слова: регіональний маркетинг, маркетинг регіону, регіональний брендинг, фірмовий стиль бренду, брендинг.

Klimova Inna Oleksandrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economics, Management, Marketing and Hotel and Restaurant Business, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (067) 992-06-78, <http://orcid.org/0000-0001-7412-379X>.

Arkhypova Tetiana Vasylivna PhD in Economics, Assistant Professor, Associate Professor of the Department of Marketing named after A.F. Pavlenka, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Beresteysky prospect (Prospect Peremogy) 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (067)117-62-18, <https://orcid.org/0000-0002-7261-2984>.

Tarasov Ihor Yuriyovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing, Reputation and Customer Experience Management, State Biotechnological University, Alchevsky St.,444, Kharkiv, 61000, tel.: (067)378-82-99, <http://orcid.org/0000-0002-6086-1983>.

MARKETING AND BRANDING OF REGIONS

Abstract. In the modern world, territory branding is one of the important processes of territory promotion, which forms the competitive advantages of a single

area, and also contributes to the formation of a certain image and distinguishes territories from other competitors, which, in turn, allows to position the territory as attractive to a potential audience, being a powerful tool of positions in the struggle to maintain and attract consumer demand. Branding is a multi-component complex of activities related to research, formation, development and promotion of the main elements of the product. Branding has the function of combining the competitive qualities of the product in order to meet the expectations and needs of the end consumer, that is, the target audience.

The article examines the role of marketing in creating the attractiveness of the region in order to maintain competitive positions at the domestic and international level. The meaning of the main concepts "regional marketing", "regional marketing" and "regional branding" is considered. The importance of creating a brand of the territory is characterized. The elements of the brand of the territory were considered; types of territorial brand.

The process of creating a brand consists of stages, the rationale for the sequence and use of which may vary depending on the fundamental conditions of brand building. Seven stages of brand creation are identified: defining territorial boundaries, setting goals and objectives, identifying the target audience, conducting office and field research, determining visual symbols, developing positioning and development strategies, creating a territorial brand platform, forming an image and determining promotion channels. When conducting the first stage, it is necessary to study the historical past of the region, for the second stage to work with the local population, tourists, investors, at the third stage to identify peculiarities in the field of politics, economy, culture and social sector, at the fourth stage to investigate the integrity of the territory, at the at the seventh stage, to find the positioning of the region's brand, at the sixth stage, to define the corporate style of the brand, at the final, seventh stage, to create the image of the region and find promotion channels.

Keywords: regional marketing, regional marketing, regional branding, corporate style of the brand, branding.

Постановка проблеми. Маркетинг регіону займає дедалі значне місце у державному управлінні. Діяльність регіональних структур у цьому напрямі здійснюється у контексті загальнонаціональної стратегії розвитку на тлі все більшої конкуренції територій. У стратегії посилення конкурентних переваг регіону застосування маркетингових концепцій стає важливим фактором підвищення конкурентоспроможності України та збільшення його частки у регіональному та міжнародному ринку.

Маркетинг, як методологія ринкової діяльності, отримав заслужене визнання в Україні, у науковому та практичному середовищі. Маркетинг і

маркетингова діяльність у майбутньому займуть визначальне місце, оскільки орієнтовані на вивчення потреб людини і засобів їх задоволення, тобто беруть участь у формуванні якості життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти брендингу регіону вивчали українські та зарубіжні дослідники: Старостіна А. О., Мартов С. Є., Щелкунов В., Бондаренко В., Каракай Ю., Грамотнев В., Матвеев В., Саймон Анхольт та інші. Однак їх підходи до вивчення даного питання відрізняються і потребують детальної систематизації.

Мета статті. Дослідити важливість та механізм створення бренду регіону.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай значну увагу в українській економіці приділяють регіональним питанням, оскільки в економіці мова має йти не про регіональні аспекти, а про систему регіонального маркетингу.

Поняття «регіон» за визначенням включає територію, область, район. У багатьох випадках ці поняття стають тотожними.

З позиції простоти і доцільності, маркетинг у межах прийнятого чи офіційного адміністративно-територіального поділу видається кращим, оскільки проглядається предмет дослідження та об'єкт управління. Тому не випадково виник вислів – маркетингова карта регіону (області, району тощо.).

Саме поняття регіону характеризується безліччю елементів: адміністративно-управлінський, геополітичний статус, соціально-культурне середовище, національно-побутові цінності, традиції тощо. Місце та роль регіону у функціонуванні національного ринку визначається не лише економічним потенціалом, включаючи природно-сировинні ресурси, а й рівнем розвитку бюджетно-фінансової сфери, інфраструктури (транспорт, зв'язок тощо), науково-інноваційного та кадрового потенціалу.

Сучасний регіон – це відкрита дисперсійна система зі складними взаємозв'язками. Задоволення потреб регіону пов'язані з необхідністю визначення його маркетингового потенціалу, тобто ступеня реалізованості основного посилу за рахунок внутрішніх ресурсів. Оцінка маркетингового потенціалу регіону здебільшого вимагає розробки комплексної програми привабливості регіону, зокрема з погляду інвестицій.

У регіональному маркетингу сходяться різні науково-практичні інтереси. Звичайно, з'являються спроби пріоритетного акцентування на тому чи іншому аспекті регіонального маркетингу. Однак, для регіонального маркетингу нині важливішим є визначення його теоретико-методологічної сутності.

На початку XXI століття у науковій літературі з маркетингу у зв'язку з проблемами розвитку регіональної економіки склався досить великий перелік

визначень, що відбивають маркетинговий підхід до управління територією: «регіональний маркетинг», «маркетинг місця», «маркетинг регіону», «маркетинг міста», «територіальний маркетинг», «маркетинг територій», «маркетинг на території».

Для уточнення понять «регіональний маркетинг» та «маркетинг регіону» доцільно подати їх так:

– регіональний маркетинг – інтегральна діяльність у регіоні та за його межами щодо зосереджених у ньому ресурсів і можливостей їх реалізації та відтворення і визначають його як теорію та практику прийняття управлінських рішень стосовно формування ринково-продуктової стратегії регіону на основі дослідження факторів маркетингового середовища з метою реалізації економічних інтересів території та її споживачів [7];

– маркетинг регіону – комплекс інструментів (переважно реклама та PR заходи) з метою підвищення популярності та поліпшення іміджу місцевості [9]. Він спрямований на створення, розвиток, ефективне просування та використання конкурентних переваг певної території на користь її внутрішніх, а також тих зовнішніх суб'єктів, у співпраці з якими регіон зацікавлений;

Поняття регіонального брендингу (або брендингу території) виникло за аналогією до комерційного брендингу, пов'язаного з інтегрованими маркетинговими комунікаціями окремих компаній. Ця діяльність стала інструментом підвищення впізнаваності, завоювання довіри інвесторів, туристів, місцевого населення, потенційних споживачів, отже, забезпечення конкурентоспроможності, досягнення стійкості ринкових позицій регіону.

Брендинг міст і регіонів у сучасності є одним із найважливіших засобів вирішення проблем міжрегіональної конкуренції та формування територіальної ідентичності. Сучасні вітчизняні дослідження в галузі брендингу та територіальної ідентичності не залучають накопиченого історичного досвіду діяльності щодо підвищення впізнаваності територій, хоча ці практики – не лише столичні, а й провінційні – варті уваги та використання.

Сучасний брендинг виконує маркетингову функцію, залучаючи споживачів, партнерів, інвесторів, формує згуртовану команду, мотивуючи її учасників на зусилля, спрямовані на благо того чи іншого проекту. Крім того, він дає можливість покращувати інвестиційний клімат, отримувати додаткові ресурси для розвитку регіональної економіки. Завдання регіонального брендингу – зробити з регіону особистість, що є частиною симфонії особистостей – країни загалом.

Бренд орієнтований переважно на зовнішніх по відношенню до нього суб'єктів, і повинен відповідати стратегічним завданням розвитку території,

сприяючи приверненню до неї уваги організацій та людей, а також ресурсів та замовлень, які потрібні регіону, потрібні йому та корисні для його розвитку.

Брендинг території – це цілеспрямоване формування образу країни, регіону чи міста у свідомості громадян чи світової громадськості.

Варто зазначити, що територіальний брендинг спрямований насамперед на:

- поліпшення репутації та підвищення іміджу регіону;
- створення позитивних асоціацій та образів у різних аудиторій (туристи, інвестори та місцеві жителі);
- припинення відтоку місцевих жителів;
- підвищення конкурентоспроможності серед інших міст, щоб утримувати свої позиції на регіональному рівні та виходити на нові ринки;
- розширення зони свого економічного розвитку, привертаючи до себе увагу нових інвесторів та туристів.

Це наочно продемонстрував незалежний політичний радник з питань побудови національного бренд-іміджу держави, національної ідентичності та репутації Саймон Анхольт, сформувавши концепцію конкурентної ідентичності у вигляді шестикутника, що включає шість елементів сучасного бренду території (рис. 1):

Рис. 1. Елементи бренду території
Джерело: сформовано на основі [1]

Метою брендингу окремого регіону є забезпечення присутності бренду регіону в інформаційному просторі, забезпечення впізнаваності бренду,

забезпечення надходження фінансових ресурсів на територію, трансляцію регіональних рішень ініціатив зовні. На сучасному етапі підвищується важливість розвитку регіонального брендингу в умовах ринкових відносин. Незабаром він виступатиме не лише як інструментарій створення довгострокової купівельної переваги до певної товарної марки, а й визначатиме конкурентні переваги регіонів, підвищуватиме їхній імідж та вартість регіонального бізнесу в цілому.

Територіальний бренд, залежно від рівня охоплення аудиторії, може належати до одного з трьох видів:

- локальний;
- національний;
- мультинаціональний.

Локальний чи місцевий – це бренд певної території, що визначається межами поселення. Сьогодні великі компанії займаються просуванням сильних локальних брендів замість розмитих національних на благо залучення не лише відвідувачів, а й інвесторів, які вкладають чималі суми у розвиток інфраструктури, перспективного бізнесу.

Національний бренд характеризує окрему державу. Для його формування та розвитку потрібні чималі вкладення. Внаслідок просування країна отримує певну репутацію.

Мультинаціональний або світовий бренд використовує ті самі стратегічні принципи позиціонування та маркетингу по всьому світу. У цьому окремі заходи можуть відрізнятися залежно від національних особливостей країни.

Брендинг території – це цілеспрямоване створення привабливого образу регіону, країни чи міста у свідомості людей. Завданням є формування позитивного образу місця та покращення впізнаваності. На образ території впливають не лише маркетингові інструменти, а й поточний стан справ, ступінь задоволеності якістю життя місцевого населення і те, що вона думає про зміни.

Територіальний брендинг – трудомісткий процес. Він тісно пов'язаний з унікальною історією, культурою та екологічною обстановкою певного регіону. Територіальний брендинг будується на асоціаціях та поширених фактах про територію: інформацію про пам'ятки, знаменитих уродженців, великі виробничі підприємства.

Процес територіального брендингу спрямований на покращення іміджу місця, на залучення туристів, інвесторів та місцевих жителів. Це підвищує конкурентоспроможність та допомагає зберегти позиції на регіональному рівні.

Бренд – це ментальний образ у свідомості маси людей про той чи інший продукт, виражений в інформаційному полі через назву, образ, систему символів, що несе конкретний зміст.

Бренд регіону складається з тих же елементів, що й бренд будь-якого продукту: він також має ядро бренду – ідентичність регіону, платформу бренду – цінність тих, хто у ньому проживає, місію (куди спрямований розвиток регіону), візуальну комунікацію (логотип та фірмові елементи).

Бренд регіону створюється для того, щоб у певній території з'явилася сформульована, зрозуміла, осмислена та візуальна ідентичність (образ, яскравий характер, відомий візуальний стиль), яка дозволить аудиторії сприймати цю територію не просто як клаптик землі, але як унікальний територіальний об'єкт, що має високу економічну, туристичну, соціальну та культурну привабливість.

Створення бренду регіону так само передбачає глибоке дослідження цільової аудиторії, економічного аспекту. Якщо двома словами, то бренд регіону має більше факторів, що впливають на весь процес – політика, історія, бренд регіону. Не дивлячись на подібність конструкції з класичним продуктовим брендом це просто складніша система.

Наприклад, ідентичність місцевості складається з глибини століть і зберігається в пам'яті людей, найчастіше на неусвідомленому рівні для того, щоб бренд був потужний, щоб він відображав дійсну, а не надуману унікальність місцевості. Цю ідентичність необхідно викристалізувати, перетворити набір всіх цих загальних фраз із серії "у нас місто має якусь таку особливу атмосферу" в конкретні образи – назви, логотип, фірмовий візерунок, систему символів і знаків.

Будь-яка територія містить величезну кількість унікальних візуальних особливостей – кодів – і для цілісного відтворення тієї самої "душі" місцевості в логотипі та дизайні, наприклад, необхідно провести не один десяток досліджень. Наприклад, для одного бренду регіону потрібно повернутись на 2000 років тому у вивченні історії місцевості, щоб знайти момент зародження ідентичності, коли й були закладені унікальні риси місцевості, які згодом перетворилися на набір абстрактних асоціацій, а після брендингу отримали відображення у логотипі, дизайні, візуальному та смислово оформленні.

Також у брендингу регіону окремою темою стане робота з аудиторією. Це не лише дослідження та кластеризація груп (яких набагато більше, ніж у бізнес продуктів, включаючи всіх – від селянина до політика у внутрішній аудиторії та до різноманіття тих, кого в регіон потрібно залучити – туристів, бізнес український, міжнародний і т.д.), але й залучення соціально активних громадян до процесу брендингу – це і опитування, і інтерв'ю, і різні конкурси

та інші активності, які необхідні, щоб бренд був органічним по відношенню до мешканців.

Бренд регіону визначає більшу частину комерційного та публічного успіху будь-яких територій (за даними базових досліджень міст і регіонів світу, коефіцієнтів іміджу та умовної вартості (Nation Brands Index)). Тому не так важливо, наскільки складно його створити – створювати необхідно. Це крім комерційних перспектив підвищує соціальну активність, що надихає бізнес і може дати всебічний поштовх до розвитку всієї системи загалом.

Створення бренду досить складний, багатоетапний процес. Розробляючи та реалізуючи стратегію, важливо враховувати безліч факторів, що впливають на успіх проекту.

Кожен окремий випадок передбачає свій алгоритм просування. Однак, можна виділити основні етапи, які притаманні практично будь-якій стратегії (рис. 2).

Рис. 2. Етапи створення бренду
Джерело: власна розробка автора

Етап 1. Визначення територіальних кордонів, постановка цілей та завдань. Тут потрібно враховувати історичне коріння. Також варто розглянути різні елементи, які наголошують на цілісності об'єкта. Це можуть бути культурні особливості, символіка, наявність природних ресурсів та інше.

Визначаючи завдання, потрібно врахувати внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на розвиток.

Етап 2. Виявлення цільової аудиторії. Це один із найважливіших етапів роботи. Особливість формування бренду місця полягає у відсутності яскраво вираженої цільової аудиторії. Необхідно орієнтуватися на всіх місцевих жителів – різної статі, віку та достатку, а також на іноземних гостей міста та інвесторів. А тому процес створення бренду території вимагає попереднього детального дослідження та аналізу його результатів. На початковому етапі проводиться робота з місцевим населенням, туристами, інвесторами – за допомогою опитувань та голосування легше визначити загальну концепцію та напрямок розвитку.

Іноді виділяють таку категорію як «таланти», тобто місто може позиціонуватися як майданчик для реалізації талантів.

По кожному сегменту цільової аудиторії проводяться дослідження та опитування (інтерв'ю), щоб зрозуміти, з чим асоціюється місце, як його сприймають зараз, які є прогалини. По кожному сегменту складається портрет, щоб знати, для кого створюється новий бренд і яким він повинен відповідати запитам. Знання аудиторії допомагає зрозуміти, чим можна залучити туристів, а що потрібно зробити для того, щоби інвестори принесли кеш. Без цього розуміння побудови бренду території не має сенсу, якими б красивими не були легенда та фірмовий стиль.

Маючи під рукою аналітичні дані, можна переходити до постановки цілей. Причому таких, результат яких можна виміряти. Це можуть бути:

- зростання інвестицій у регіон;
- податкові надходження до скарбниці;
- діапазон зарплат;
- зростання кількості приїжджих студентів тощо.

Наявність вимірних цілей робить бренд більш відчутним. Тільки в такому випадку можна показати результат створення іміджу, його вплив на соціальне та економічне життя.

Етап 3. Проведення кабінетних та польових досліджень. Їхня мета – виявлення особливостей у галузі політики, економіки, культури та соціального сектору. Досліджуватись можуть проблеми суспільства, рівень інфраструктури, загальний добробут мешканців чи поселення.

На цьому етапі працюють із населенням, гостями міста, інвесторами, бізнесменами тощо. Глибинні інтерв'ю та опитування допомагають сформуванню загальної концепції, визначити вектор розвитку. Також виконуються дослідження внутрішніх та зовнішніх факторів. Перше спрямоване на вивчення поточної ситуації у регіоні: загальний добробут,

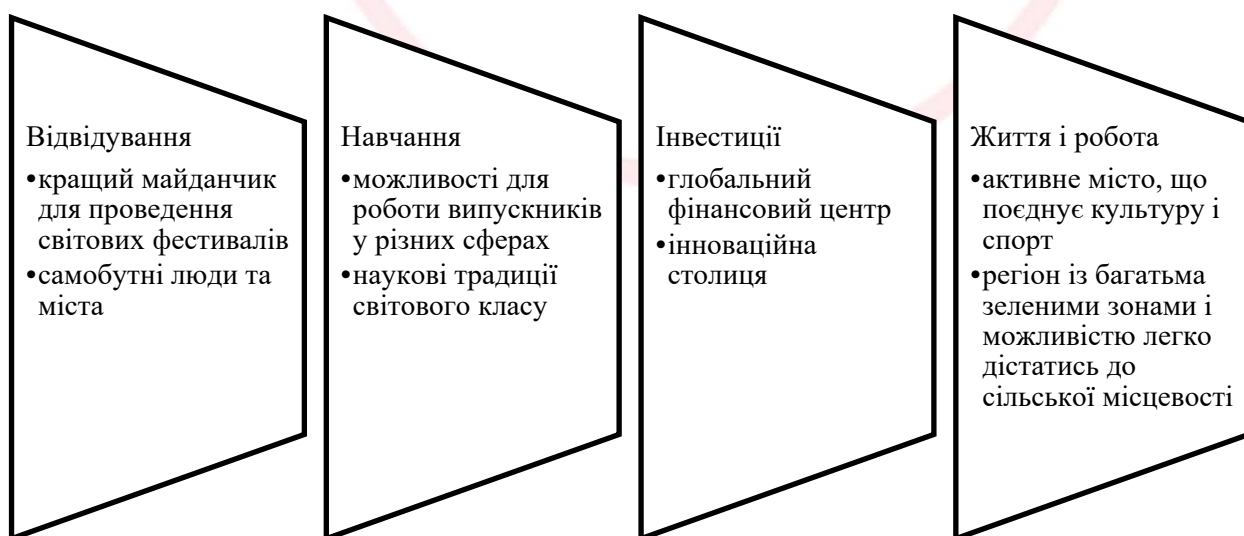

ступінь розвитку інфраструктури, проблеми суспільства тощо. Друге дозволяє отримати уявлення про міста-конкуренти, зовнішню економічну ситуацію та інші фактори.

Етап 4. Створення платформи територіального бренду. Платформа повинна містити інформацію про особливості та компетенцію об'єкта, рівень його диференціації. Архітектура часто містить багато елементів, кожен з яких може бути сам собою міні-брендом. У переважній більшості випадків загальна концепція бренду регіону будується або на історії місцевості, або якихось елементах, які підкреслюють цілісність території. Це можуть бути особливості природи, географічне розташування, культурні традиції регіону, національна специфіка тощо. Їхнє розуміння дозволяє чітко визначити цілі створення територіального бренду та намітити шляхи до їх досягнення.

Етап 5. Розробка стратегій позиціонування та розвитку. Їх створюють індивідуально кожному за проектом. Але загальні елементи все ж таки можна виділити. Як правило, вони будуються на особливостях місцевості, що відрізняють її від інших територій. Також задіяні пам'ятки культури та архітектури, пам'ятки, бренди особистостей та ін. В обов'язковому порядку враховують ідеологічну складову (цінності, місію, легенду, обіцянку бренду).

Коли знайдено головну ідею, її потрібно обернути на позиціонування. Воно має бути простим та зрозумілим. Таким, щоб людина могла пояснити її на пальцях, своїми словами. При цьому звучати позиціонування може по-різному для різних цільових аудиторій (рис. 3).

*Рис. 3. Приклади позиціонування бренду регіону
Джерело: власна розробка автора*

Етап 6. Визначення візуальної символіки. Без застосування цих атрибутів забезпечити впізнаваність та популярність об'єкта практично неможливо. Коли у споживачів постійно перед очима з'являється логотип, слоган, фірмовий стиль та інші візуальні компоненти вони швидше запам'ятовуються. При цьому важливо забезпечити гармонійне використання символіки у міському середовищі.

Візуальна система – зібрання всіх зображень, пов'язаних із брендом, від логотипу та фірмового шрифту до стилю сторінки в Інстаграмі. Якщо сторінки в соцмережах або HR-комунікації бренду оформлялися стихійно, у міру надходження завдань, цілісного образу не виходить. Чим привабливіша візуальна система, тим вища впізнаваність бренду. Впорядкована візуальна система заощаджує час та бюджет для типових дизайн-процесів.

Технологія візуальної системи потрібна, якщо:

- створюється новий бренд.

Створення візуальної системи є логічним кроком після розробки платформи бренду. Створення нової системи дозволяє максимально ефективно задати її логіку, запропонувати елементи, з яких вона складається, і продумати необхідний обсяг ресурсу її подальшого зростання.

- потрібно актуалізувати існуючий бренд.

Часто з часом утворюється велика розбіжність між тим, що бренд пропонує, що він каже і як він виглядає. Наприклад, компанія може виробляти інноваційний продукт, але виглядати застаріло. Розв'язанням цього завдання може бути редизайн візуальної системи – із збереженням важливих констант та корекції всієї системи до необхідного рівня актуальності.

- відсутність системності.

З'явилася величезна кількість нових каналів комунікацій, і часто ці канали оформлялися стихійно, в міру надходження завдань, що призводило до розмитості комунікацій – тоді використовується той самий бренд, який розмовляє різними мовами. У цьому випадку основним завданням оновлення візуальної системи є глибокий аналіз працюючих рішень з метою зберегти та розвинути їх та розробити нові елементи системи, її логіку з метою задати ресурс для подальшого розвитку системи.

Фірмовий стиль – спосіб оформити образ у щось відчутне та інструмент для того, щоб донести повідомлення бренду до аудиторії (рис. 4).

*Рис. 4. Елементи фірмового стилю бренду
Джерело: власна розробка автора*

Розробка фірмового стилю територіального бренду розпочинається з логотипу. Найчастіше перевага надається шрифтовому варіанту, оскільки шрифт сам собою відображає характер і настрій місця. Щоб поєднати людей навколо однієї ідеї, не потрібно нічого ускладнювати. Простий символ можна використовувати по-різному і він все одно буде пізнаваним. Головним символом місця може бути логотип.

Правильно підібрані кольори для бренду території допомагають із його позиціонуванням та диференціацією від інших регіонів.

Критерії ефективного фірмового стилю:

- Фірмовий стиль має розкривати суть бренду, відповідати цінностям та доносити необхідні повідомлення;
- Система фірмового стилю має бути масштабованою та підлаштовуватися під контекст різних цільових аудиторій (інвестори, туристи, мешканці);
- Фірмовий стиль має стати народним, відгукнутися у серцях та мати зрозумілі інструменти для його використання;
- Графіка повинна жити у двовимірному та тривимірному просторі, а також в анімації.

Етап 7. Формування іміджу та виявлення каналів просування. Найкращі світові практики брендингу території показали, що для досягнення позитивних результатів необхідно застосовувати низку інструментів. Вони дозволяють:

- покращити конкурентоспроможність місцевості;
- забезпечити економічну та соціальну кон'юнктуру товарів та послуг;
- підвищити приплив покупців та вкладників.

Кожен інструмент брендування може належати до однієї з чотирьох груп:

1. Стратегічні. Потрібні визначення суті об'єкта і його основних якостей.

В результаті розробляється слоган, формується місія та стратегія розвитку місця.

2. Символічні – це комплекс візуальних методів впливу на цільову аудиторію (сувенірна продукція, створення дизайну атрибутів та інше).

3. Рекламні. Передбачають розміщення реклами у ЗМІ (телебачення, преса, інтернет).

4. PR-інструменти - це ряд заходів, що будуються на наданні суспільству різних даних про місцевість і залучення його до спільної роботи.

З підвищенням рівня урбанізації виникла потреба у залученні інвестицій для стимуляції та розвитку. У вирішенні цього питання можна і навіть потрібно використати брендування. Створення позитивного образу місця впливає насамперед на жителів. Це визначає те, як вони почуваються, чи влаштовує їх рівень життя. Якщо людям комфортно, вони підтримуватимуть та залучатимуться до процесу просування і стануть найкращою рекламою для інвесторів.

Розвинене, цікаве з погляду туризму містечко постійно приваблюватиме гостей. А це означає, що зросте потреба у розвитку інфраструктури. Грамотний інвестор відразу помітить вільну чи низькоконкурентну нішу та вкладе кошти у вигідний проект.

Починаючи роботу із залучення інвестицій, важливо вирішити, які саме сектори економіки потребують підтримки. Місто можна позиціонувати як територію з багатьма навчальними закладами або як джерело цінних природних ресурсів з доступною робочою силою. Можна зробити наголос на туризмі, розповідаючи про переваги клімату, природу місцевості.

Важливо знайти саме той напрямок, який стане «золотою жилкою» та залучить максимальне вливання коштів.

Висновки. Влада багатьох міст і країн давно усвідомила, наскільки важливу роль відіграє брендування місцевості. У зв'язку з цим мегаполіси набувають нових видів, залучаючи тим самим туристів та інвесторів. Крім цього, місцеві жителі, усвідомивши красу, цікавість та надбання своєї батьківщини, все частіше залишаються вдома, відмовляючись від переїзду в інші регіони та країни, тому що брендування сприяє розвитку місця, створенню сприятливих умов для проживання та ведення бізнесу на благо економіки загалом.

Література:

1. Anholt S. Brand New Justice: The Upside of Global Branding / S. Anholt. – Butterworth Heinemann, 2003. – 280 p. Nation Brands Index 2010 released [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nationbranding.info/2010/10/13/nation-brands-index-2010/>
2. Вдовічена О. Г., Шупрудько Н. В., Вовк С. В. Розвиток регіональних брендів (практика областей України). Економіка та держава. 2020. № 11. С. 69–74. DOI: 10.32702/2306–6806.2020.11.69 (дата звернення 16.11.2023)
3. Дюндін В.Д. Формування бренду територій як фактор соціально-економічного розвитку регіону / В.Д. Дюндін // Економічний простір.-2015.- № 93. – с.93-106.
4. Кахович О. О. Регіональний маркетинг: Суб'єкти та цілі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kahovichoo regionalniymarketingsubektitatsili/>
5. Котова Н. О. Маркетингова концепція стратегічного планування розвитку регіону// Публічне управління: теорія та практика: Збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Харків: Видво «ДокНаукДержУпр», 2011. – №2. – С. 127 – 131
6. Нечай О. Маркетинг регіону, як метод підвищення конкурентоспроможності // Економіка і регіон. – 2010. – № 25 – С2. – С. 41–45
7. Старостіна А. О., Мартов С. Є. Регіональний маркетинг: суть та особливості становлення в Україні // Маркетинг в Україні. – 2004. – № 3. – С. 55 – 57. (2)
8. Трегубов О. С. Теоретичні аспекти маркетингу території // Вісник Хмельницького національного університету – 2010. – № 6. – Т. 4. – С. 128 – 131.
9. Щелкунов В., Бондаренко В., Каракай Ю., Грамотнєв В., Матвєєв В. Маркетинг регіонів: інвестиційні аспекти. – Київ: Наукова Думка, 2005. – 176 с. (3)

References:

1. Anholt S. Brand New Justice: The Upside of Global Branding (2003), available at: <http://nationbranding.info/2010/10/13/nation-brands-index-2010/> (Accessed 14 May 2023)
2. Vdovichena, O., Shuprudko, N. & Vovk, S. (2020), Rozvytok rehionalnykh brendiv (praktyka oblastei Ukrainy). (Development of regional brands (practice of regions of Ukraine). Ekonomika ta derzhava, vol. 11, pp. 69–74. DOI: 10.32702/2306–6806.2020.11.69 [in Ukrainian].
3. Diundin V.D. (2015). Formuvannia brendu terytorii yak faktor sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu [Brand formation of territories as a factor of socio-economic development of the region]. *Ekonomichnyi prostir*, 93, 93-106 [in Ukrainian].
4. Kakhovych O.O. Rehionalnyi marketynh: Subiekty ta tsili. [Regional marketing: Subjects and goals], available at: <http://intkonf.org/kahovichoo regionalniymarketingsubektitatsili/>
5. Kotova N.O. (2011). Marketynhova kontseptsia stratehichnoho planuvannia rozvytku rehionu [Marketing concept of strategic planning of the development of the region]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka: Zbirnyk naukovykh prats Asotsiatsii doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia*, 2, 127 – 131 [in Ukrainian].
6. Nechai O. (2010). Marketynh rehionu, yak metod pidvyshchennia konkurentospromozhnosti [Marketing of the region as a method of increasing competitiveness]. *Ekonomika i rehion*, 25, 41–45 [in Ukrainian].
7. Starostina A. O., Martov S. Ye. (2004). Rehionalnyi marketynh: sut ta osoblyvosti stanovlennia v Ukraini [Regional marketing: essence and peculiarities of formation in Ukraine]. *Marketynh v Ukraini*, 3, 55 – 57 [in Ukrainian].

8. Trehubov O.S. (2010). Teoretychni aspekty marketynhu terytorii [Theoretical aspects of territory marketing]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 6 (4), 128 – 131 [in Ukrainian].
9. Shchelkunov V., Bondarenko V., Karakai Yu., Hramotniev V., Matveev V. (2005). *Marketynh rehioniv: investytsiini aspekty* [Marketing of regions: investment aspects]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

УДК: 796.51:379.83

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-402-413](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-402-413)

Люта Дарина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061)228-75-08, <https://orcid.org/0000-0003-1266-9812>

Товстоп'ятко Федір Федорович кандидат філософських наук, доцент, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061)228-75-08, <https://orcid.org/0000-0002-4708-5916>

Парій Світлана Борисівна старший викладач, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061)228-75-08, <https://orcid.org/0000-0002-4246-6699>

ПОХОДИ ВИХІДНОГО ДНЯ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СПОРТИВНОГО ПІШОХІДНОГО ТУРИЗМУ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. Туризм – одна з найпопулярніших форм активного відпочинку планети. Туристичні подорожі проводяться у формі походів вихідного дня, багатоденних подорожей, навчально-тренувальних зборів тощо.

Походи вихідного дня є основним проявом пішохідного туризму.

Походи вихідного дня – наймасовіша форма самодіяльного туристського руху. Походи вихідного дня ставлять за мету активний відпочинок, знайомство з природою і життям свого району, міста, області. Вони покликані залучати до туризму широкі верстви населення. Мешканцям міст такі походи особливо потрібні. У містах де, на жаль, багато сімей замкнених у власному маленькому світі такі походи просто необхідні.

Пізнання рідної землі, всі далекі й великі подорожі починаються біля порогу рідного дому, в околицях свого міста – з невеликих походів вихідного дня. Саме в них починається формування туриста-людини, різнобічного і гармонійно розвиненої, справжнього громадянина і патріота своєї батьківщини.

Властиві туризму значні, але рівномірно розподілені в часі фізичні навантаження сприяють зміцненню здоров'я туриста, а життя на природі дозволяє придбати корисні навички та вміння – швидко розвести вогонь, приготувати їжу, правильно орієнтуватися, рухатися глухим лісом,

бездоріжжям, плисти на човні або плоту порожистими річками, ночувати в лісі, успішно протистояти негоді. У туристському поході виробляється свідома дисципліна і наполегливість, уміння долати труднощі в колективній роботі – якості, настільки необхідні кожному в суспільному житті.

Але все починається з першого кроку – походу вихідного дня, який відразу ставить перед майбутнім мандрівником масу практичних питань: у що одягнутися і взутися, як вибрати рюкзак, що взяти з собою, куди і з ким відправитися на першу прогулянку тощо. А щоб зважитися на дводенний похід з нічлігом, потрібно подолати психологічний бар'єр. Проте з нічлігів у наметі починається справжній туризм. І організація дводенного походу набагато серйозніше, ніж одноденного без ночівлі. Чи не менше питань виникає і у тих, хто вже освоїв суботні та недільні походи і збирається в багатоденну подорож.

Ключові слова: спортивний пішохідний туризм, походи вихідного дня, туристичний потенціал, туристичні ресурси.

Lyuta Daryna Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Zaporizhia National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061)228-75-08, <https://orcid.org/0000-0003-1266-9812>

Tovstopyatko Fedir Fedorovych Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Zaporizhia National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061)228-75-08, <https://orcid.org/0000-0002-4708-5916>

Parii Svitlana Borisivna Senior Lecturer, Zaporizhzhia National University, Zhukovsky St., 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061)228-75-08, <https://orcid.org/0000-0002-4246-6699>

WEEKEND HIKING AS THE BASIS OF THE DEVELOPMENT OF SPORTS WALKING TOURISM: THE ESSENCE AND FEATURES OF THE ORGANIZATION

Abstract. Tourism is one of the most popular forms of active recreation on the planet. Tourist trips are conducted in the form of weekend trips, multi-day trips, educational and training meetings, etc.

Weekend hikes are the main manifestation of hiking tourism.

Weekend hikes are the most popular form of amateur tourism. Weekend hikes are aimed at active recreation, getting to know the nature and life of one's district, city, or region. They are designed to attract broad segments of the population to

tourism. City dwellers especially need such hikes. In cities where, unfortunately, many families are closed in their own little world, such trips are simply necessary.

Getting to know one's native land, all long and distant journeys begin at the doorstep of one's home, in the vicinity of one's city - with small weekend hikes. It is in them that the formation of a human tourist, versatile and harmoniously developed, true citizen and patriot of his homeland begins.

The properties of tourism are significant, but physical exertion evenly distributed over time contributes to strengthening the tourist's health, and life in nature allows you to acquire useful skills and abilities - quickly start a fire, cook food, orient yourself correctly, move through a dense forest, off-road, sail on a boat or raft through hollow rivers, spend the night in the forest, successfully withstand bad weather. Conscious discipline and perseverance, the ability to overcome difficulties in collective work are developed in a tourist trip - qualities that are so necessary for everyone in social life.

But it all starts with the first step - a weekend hike, which immediately poses a lot of practical questions to the future traveler: what to wear and shoes, how to choose a backpack, what to take with you, where and with whom to go on your first walk, etc. And to decide on a two-day hike with an overnight stay, you need to overcome a psychological barrier. However, real tourism begins with overnight stays in a tent. And the organization of a two-day trip is much more serious than a one-day trip without an overnight stay. No fewer questions arise for those who have already mastered Saturday and Sunday hikes and are going on a multi-day trip.

Keywords: sports hiking tourism, weekend hikes, tourist potential, tourist resources.

Постановка проблеми. Туризм – одна з найпопулярніших форм активного відпочинку планети. Туристичні подорожі проводяться у формі походів вихідного дня, багатоденних подорожей, навчально-тренувальних зборів тощо.

Походи вихідного дня є основним проявом пішохідного туризму.

Походи вихідного дня – наймасовіша форма самодіяльного туристського руху. Походи вихідного дня ставлять за мету активний відпочинок, знайомство з природою і життям свого району, міста, області. Вони покликані залучати до туризму широкі верстви населення. Мешканцям міст такі походи особливо потрібні. У містах де, на жаль, багато сімей замкнених у власному маленькому світі такі походи просто необхідні [1].

Пізнання рідної землі, всі далекі й великі подорожі починаються біля порогу рідного дому, в околицях свого міста – з невеликих походів вихідного дня. Саме в них починається формування туриста-людини, різнобічного і

гармонійно розвиненої, справжнього громадянина і патріота своєї батьківщини.

Властиві туризму значні, але рівномірно розподілені в часі фізичні навантаження сприяють зміцненню здоров'я туриста, а життя на природі дозволяє придбати корисні навички та вміння – швидко розвести вогонь, приготувати їжу, правильно орієнтуватися, рухатися глухим лісом, бездоріжжям, плисти на човні або плоту порожистими річками, почувати в лісі, успішно протистояти негоді. У туристському поході виробляється свідомо дисципліна і наполегливість, уміння долати труднощі в колективній роботі – якості, настільки необхідні кожному в суспільному житті [2].

Але все починається з першого кроку – походу вихідного дня, який відразу ставить перед майбутнім мандрівником масу практичних питань: у що одягнутися і взутися, як вибрати рюкзак, що взяти з собою, куди і з ким відправитися на першу прогулянку тощо. А щоб зважитися на дводенний похід з нічлігом, потрібно подолати психологічний бар'єр. Проте з нічлігів у наметі починається справжній туризм. І організація дводенного походу набагато серйозніше, ніж одноденного без ночівлі. Не менше питань виникає і у тих, хто вже освоїв суботні та недільні походи і збирається в багатоденну подорож [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку спортивного пішохідного туризму займалися українські та іноземні вчені, серед яких: Матвієнко А.С. і Штангей Ю.В. [1], Серкіз Я.І. [3], Бадіон О.П. і Дігтяр Ю.М. [5], Крачило М.П. [8] та інші.

Мета статті – дослідження сутності та особливостей походів вихідного дня як основи розвитку спортивного пішохідного туризму.

Виклад основного матеріалу. Після робочого тижня у людини нерідко спостерігається занепад сил, емоційне і фізичне напруження, зниження рухової активності, стан стресу і навіть депресії. Звільнення від почуття втоми шляхом контрастної зміни обстановки і виду діяльності – основне завдання походу вихідного дня [5].

Виокремлюють загальні функції походів вихідного дня:

- спортивна: відновлення фізичного тонусу і працездатності, зміцнення м'язів, розвиток витривалості тощо;
- емоційна: покращення настрою, психоемоційного стану;
- екологічна: залучення людини до природи і виховання дбайливого ставлення до неї;
- соціальна: розвиток навичок спілкування і взаємодопомоги у групі в умовах природи, організаторських здібностей;
- пізнавально-розвивальна: вивчення рекреаційних (історичних,

релігійних, природних пам'яток) місцевості, культурний розвиток тощо.

Здебільшого зміст походів вихідного дня рекреаційний. Головною метою рекреаційних туристичних заходів є повноцінний відпочинок та оздоровлення їх учасників. Активний туризм (оздоровчі походи, рекреаційні туристські змагання) є доступним, привабливим для широких верств населення засобом активного дозвілля [6].

Похід (рух пішки з рюкзаком, рух на гребних судах і велосипеді) сам по собі усуває несприятливі наслідки “м'язового голоду”; супроводжується тренуванням основних функціональних систем організму, що забезпечують його працездатність: серцево-судинної, дихальної, опорно-рухової, нервової та інших. При цьому фізичні навантаження туристові “пропонуються” в природному середовищі (відкрите повітря, чиста вода, красиві пейзажі), тобто в найкращих, первозданих умовах зовнішнього середовища і на позитивному емоційному тлі [8].

Ходьба з неважким рюкзаком протягом декількох годин в день доступна практично кожній нетренованій, але в цілому здоровій людині. У рекреаційному поході учасники виконують дещо більшу за обсягом роботу циклічного характеру (наприклад багатогодинну роботу по перенесенню рюкзака), але потужність такої роботи порівняно невелика і знаходиться в межах 200-500 кгм/хв, а енергетичні витрати туриста складуть приблизно 1 ккал/хв. Таким чином, в похід вихідного дня на роботу з подолання пішки денного переходу в 12-15 км турист витратить близько 850 ккал (енерговитрати характерні для людей зайнятих легкою фізичною працею). При цьому турист успішно заповнює дефіцит фізичної активності людини, що спостерігається у більшості міського населення (в енергетичних одиницях цей дефіцит визначається як 500-700 ккал на добу). Показник ЧСС при русі в такому режимі знаходиться в межах 100-140 ударів на хвилину [7; 3].

Основний ефект від заняття рекреаційним туризмом полягає в підвищенні працездатності людини, що виражається у знятті втоми, появі відчуття бадьорості та припливі сил, а також поліпшенні функціонального стану організму.

Таким чином, в період підготовки і проведення походу вихідного дня, рекреаційного за змістом, його організатори повинні потурбуватися про доцільне дозування фізичного навантаження для учасників [9].

Регулювати інтенсивність навантаження в умовах туристичного походу можна, наприклад, за рахунок зміни швидкості руху і маси вантажу. Зокрема рекомендована максимальна маса рюкзака для тренованого учасника походу в 11 років становить 8кг (хлопчик) і 6кг (дівчинка); у 16 років – 18 кг (юнак), 14 кг (дівчина), в 25-30 років – 20 кг (чоловік), 17 кг (жінка). Зазначимо, що в

оздоровчому поході вихідного дня зазвичай маса рюкзака для чоловіка не перевищує 12-15 кг, жінки 8-10 кг, а середня швидкість руху по рівнинній місцевості становить 3-4 км/год. Інтенсивність навантаження залежить, звичайно, і від характеру обраного шляху руху (наприклад, напруженість роботи туриста при ходьбі зручною лісовою дорогою значно менша, ніж напруженість роботи під час руху важкопрохідними лісовими, заболоченими ділянками) [3].

Регулярні заняття спортивно-оздоровчим туризмом вимагають відповідного рівня фізичної готовності (працездатності). На розвиток потрібного рівня готовності спрямована фізична підготовка й тренування (оздоровче тренування в рекреаційному туризмі та спортивне тренування в спортивному туризмі). При цьому як на початку занять туризмом (або перед здійсненням походу), так і в процесі фізичної підготовки, а також безпосередньо в процесі здійснення походу потрібна оцінка розвитку фізичних якостей і самопочуття туриста (контроль його фізичної працездатності) [10].

Походи вихідного дня – одна з найбільш масових і доступних форм організації активного відпочинку. Участь у походах вихідного дня має виховувати у учасників любов до Батьківщини, прищеплювати дбайливе ставлення до природи і пам'яток культури. Походи вихідного дня – перша ступінь туризму. Вони готують учасників до далеких подорожей, допомагають оволодіти туристськими навичками, забезпечують необхідну фізичну загартованість.

У поході вихідного дня туристи знайомляться з рідним краєм: з характерними і мальовничими ландшафтами, з місцями і пам'ятками історії та культури. Туристам походи вихідного дня дозволяють цілий рік підтримувати належну спортивну форму [8].

Успіх проведення походу вихідного дня залежить, в першу чергу, від старанності підготовки до нього. Керівнику слід ретельно вивчити все що відноситься до наміченого маршруту (спеціальну літературу, карти й інші джерела) і самому попередньо пройти маршрут.

Вивчаючи намічений маршрут походу, необхідно:

- звернути увагу на характер місцевості: ступінь пересіченості рельєфу, співвідношення лісових і відкритих ландшафтів, наявність річок, струмків, озер, боліт, а також засобів переправи через них з метою забезпечення безпеки туристів;
- передбачити проходження маршруту поза заповідних та інших закритих для відвідування територій;
- намітити шлях проходження групи по найбільш мальовничих місцях, минаючи, за можливості, населені пункти, якщо в них відсутні об'єкти

екскурсійного огляду;

- встановити наявність, тематику і можливість огляду екскурсійних об'єктів, розташованих на шляху проходження групи. Керівник повинен бути достатньо обізнаним про визначні пам'ятки, розташовані на маршруті, щоб передати про них інформацію або дати посилання на джерела інформації;
- орієнтовно намітити місце і час великого привалу, а в багатоденному поході – нічлігів;
- під час проведення походу з суспільно-корисною роботою заздалегідь визначити характер робіт, підготувати спорядження [3].

Збір групи призначається поблизу приміських кас вокзалів, залізничних платформ, автобусних зупинок, станцій метрополітену, пристаней тощо. Час і місце збору оголошуються заздалегідь. Для походів з ночівлею слід своєчасно забезпечити групу спорядженням, розподілити обов'язки серед членів групи і організувати нормальне колективне харчування.

Під час комплектування групи керівник цікавиться здоров'ям кожного учасника, повідомляє загальні відомості про похід, місце і час збору і, якщо потрібно, про необхідність попереднього придбання квитків. Час збору призначається не менше ніж за 15 хвилин до відправлення транспорту [7].

Кожен бажаючий прийняти участь у поході, прибувши на місце збору, повинен підійти до керівника. Керівник має право не дозволити участь у поході особам, які не мають недостатню підготовку, на його думку, до походу (недостатньо треновані, з явними ознаками хвороби, одягнені і взуті не за сезоном тощо). Неприпустима участь у поході осіб, які прийшли на місце збору у нетверезому стані. Якщо невідповідність учасника виявиться під час походу, керівник має право зняти його з маршруту [2].

Керівник повідомляє учасникам походу відомості, що стосуються оплати проїзду, вказує поїзд і вагон і станцію, де група повинна виходити з транспорту. Якщо група велика, керівник заздалегідь попереджає туристів про необхідність розосередженого виходу з вагонів на станції призначення, щоб не викликати тривалої затримки поїзда.

На початку походу керівник розповідає про мету походу і про майбутній маршрут (розпорядок і темп руху, характер місцевості, об'єкти екскурсійного огляду, час і тривалість великого привалу, час повернення на станцію тощо). Також на початку походу здійснюються записи у маршрутні листи учасників походу, призначаються останні помічник керівника [5].

У поході керівник знаходиться або на чолі групи, вказуючи дорогу, або там, звідки йому зручніше керувати, коли необхідно забезпечити безпеку руху (біля переправи, на крутому спуску, на вузькій стежці тощо).

Перешкоди на шляху (броди, болота тощо) керівник переходить першим або доручає це досвідченому туристу. При необхідності організується страхівка і взаємодопомога, особлива увага приділяється недосвідченим і літнім туристам. Група не продовжує маршрут, доки останній її учасник не подолає перешкоду.

Під час руху автомобільними дорогами групі слід рухатися узбіччям зліва, не заважаючи руху зустрічного транспорту. Перетин проїжджої частини повинен здійснюватися (за можливості) пішохідними переходами або в місцях, віддалених від поворотів з обох сторін не менш, ніж на 100 м. Група, заздалегідь підтягнута до місця переходу, за сигналом керівника швидко переходить дорогу. За необхідності справа і зліва від групи виставляється по одному туристу з яскравими відмітними знаками (прапорцями) [3; 4].

Під час руху без доріг, густим лісом група повинна йти компактно, керівник за необхідності подає сигнали голосом або свистком. Замикаючий зобов'язаний своєчасно подати сигнал керівнику у випадку розриву групи під час проходження маршруту.

Керівник повинен стежити, щоб група, рухаючись за маршрутом, не завдавала шкоди рослинності, суворо забороняється збір рослин.

Влітку, якщо маршрут проходить поблизу водойм або річок, придатних для купання, рекомендується передбачити для цього час. Перед купанням керівник за допомогою декількох підготовлених плавців з числа туристів обстежує зону купання з метою виявлення небезпечних ділянок, а якщо є можливість, справляється у місцевих жителів про характер даного водоймища. Керівник попереджає туристів про необхідність дотримання обережності на воді, про неприпустимість запливання за намічені орієнтири, визначає тривалість перебування у воді та призначає необхідну кількість чергових, які добре плавають, у завдання яких входить спостереження з берега за тими, хто купається з метою надання негайної допомоги, якщо вона буде потрібна. Після того, як всі вийдуть з води, надається час для купання черговим [3].

У поході керівнику слід робити 10-15-хвилинні зупинки для короткочасного відпочинку не рідше, ніж через годину-півтора. Короткочасні зупинки обов'язкові на початку походу, перед підходом до населених пунктів і наприкінці маршруту для того, щоб учасники походу могли привести себе у належний вигляд.

Місця для короткого відпочинку слід вибирати сухі, затінені, рівні. Час відпочинку розраховується з моменту підходу замикаючого групи. Місце для ночівлі (якщо вона передбачена у поході) бажано вибирати таким чином, щоб до настання темряви встигнути закінчити рух і влаштувати бівак. Місце привалу повинно бути сухе, захищене від вітру, з достатньою кількістю

палива, з придатною для харчових цілей водою поблизу, вище населеного пункту за течією річки [9].

У літній час ранковий підйом слід влаштовувати якомога раніше, щоб більшу частину шляху пройти до настання спеки. У середині дня організовується великий привал. Складаючи графік руху за маршрутом, бажано так розрахувати час великого привалу, щоб він починався, коли вже пройдено більшу частину шляху [9].

Вимоги до місця великого привалу такі ж, що і до місця для ночівлі. Відразу після зупинки на великий привал керівник оголошує його тривалість і час закінчення привалу.

У поході з багаттям керівник розподіляє обов'язки з влаштування багаття і приготування їжі між усіма учасниками походу. Керівник вказує, звідки повинна бути взята питна вода, а також визначає місце для вогнища, дотримуючись протипожежних заходів, не допускаючи рубки дерев і чагарників, використання заготовлених населенням дров; стежить за тим, щоб заготівля дров здійснювалася в певному місці і місце привалу не було засмічене тирсою тощо.

Під час облаштування багаття дотримуються таких умов:

- багаття повинно бути об лаштоване на відстані від дерев і чагарників (5-6 м), щоб їх коріння і крони не були ушкоджені;
- багаття бажано розводити на місці попередніх вогнищ;
- якщо багаття розводиться на новому місці, необхідно попередньо зняти дерен з тим, щоб закрити їм вогнище після того, як багаття буде погашене.

Керівника призначає одного досвідченого туриста костровим, до обов'язків якого входить розведення та підтримання багаття [10].

Перед відходом з привалу керівник доручає туристам прибирання місця привалу (закопати попередньо обпалені металеві консервні банки та інші вогнетривкі відходи, спалити папір та інше горюче сміття, скласти в затишному місці залишки, придатні для харчування лісовим тваринам, зібрати і акуратно скласти невикористане паливо). Закінчивши прибирання, необхідно ретельно загасити багаття.

Перш ніж вийти на маршрут, керівник перевіряє стан місця привалу групи [6].

Забороняється:

- розводити багаття в лісопарковій приміській зоні, у зонах відпочинку;
- залишати або закопувати скляні банки або бій скла. Все це слід забирати з місця привалу з тим, щоб викинути там, де є сміттеві контейнери чи інші збірники сміття;

– користування водою для харчових цілей допускається тільки з завідомо чистих джерел (колодязі, джерела, ключі тощо).

Не слід забувати про туристські формальності навіть у походах вихідного дня. Керівник і туристи мають в поході певні права і обов'язки [8].

Під час походу керівник повинен мати з собою оформлений маршрутний лист і посвідчення керівника походів вихідного дня. Керівник користується правом єдиноначальності на весь час походу. Керівник походу повинен бути ініціативним і дисциплінованим, мати відповідну підготовку. Керівник походу зобов'язаний:

- підвищувати власну методичну підготовку, туристську майстерність;
- організовувати суспільно-корисну роботу;
- неухильно виконувати “Правила організації та проведення походів” та інших туристських заходів;
- суворо дотримуватися правил охорони природи;
- вживати всіх необхідних заходів для забезпечення безпеки групи з моменту посадки в транспорт і до кінця походу [1].

У випадку нещасного випадку з учасників походу (травма, гостре захворювання тощо) керівник повинен забезпечити силами групи негайне надання йому долікарської допомоги, доступної в умовах походу, і можливість швидкої доставки до найближчого лікувального закладу. Керівник повинен володіти прийомами долікарської допомоги, мати при собі аптечку. За необхідності транспортування потерпілого до лікувальної установи керівник повинен призначити супроводжуючого з числа туристів [9].

Керівник стежить за дотриманням недоторканності суспільної власності та особистого майна місцевих жителів. Під час переходу через сільськогосподарські угіддя та індивідуальні наділи рух можливий лише стежками і межами.

Керівник повинен підтримувати, в тому числі і особистим прикладом, нормальні відносини як між учасниками походу, так і між групою і місцевим населенням. Одне з головних завдань керівника – виховувати учасників походу в кращих туристських традиціях.

Керівник не може залишати групу на маршруті, за винятком обставин, пов'язаних з нещасними випадками. Керівник має право зняти з маршруту осіб, які порушують дисципліну, вказавши їм дорогу до найближчого населеного пункту. У разі необхідності (різке погіршення погоди, нещасний випадок тощо) керівник має право змінити маршрут походу або перервати його.

Учасники походу зобов'язані виконувати всі вказівки керівника про порядок руху, взаємодопомогу, виконанні громадських доручень, про

тривалість перебування у воді при купанні, а також про поведінку в групі, в громадських місцях тощо [2].

Учасники походу повинні виконувати наступні умови:

- надавати допомогу керівнику в проведенні походу;
- приймати участь у колективних заходах групи (збір хмизу, прибирання місця привалу, організація переправ тощо);
- дбайливо ставитися до природи і пам'ятників історії та культури;
- бути взаємно ввічливими та доброзичливими один до одного.

Учасники багатоденних походів повинні мати з собою компас, сірники, продукти та посуд для варіння їжі, спальний мішок і намети (на групу). Учасникам одноденних походів рекомендується мати з собою термос з теплим питтям і продукти харчування.

Після закінчення походу здійснюється підбиття підсумків. Керівник походу здає маршрутний лист не пізніше терміну подання заявок на наступний місяць [5].

Висновки. Отже, походи вихідного дня можуть мати різну спрямованість і не залежить від вікової приналежності туристів, не вимагають спеціальної туристичної підготовки для учасників (за виключенням керівника). Сучасний стан оздоровчого туризму не створює оптимальних умов для задоволення потреб дитячого, підліткового та молодіжного відпочинку, оздоровлення і туризму, задоволення екскурсійно-пізнавальних, дозвіллевих, спортивно-туристських та оздоровчих потреб. Незаперечна перевага за собівартістю, а в ряді випадків і за якістю мають заходи пропоновані установами додаткової освіти – Центрами (станціями) дитячо-юнацького туризму з активними формами відпочинку та оздоровлення дітей у профільних туристських пересувних (наметових) таборах і туристських походах, подорожах і експедиціях, походах вихідного дня.

Проте, найвагомішою проблемою сьогодення для оздоровчого туризму взагалі і організації походів вихідного дня, зокрема, є недостатнє матеріально-технічне забезпечення установ додаткової освіти, недостатня мотивація кваліфікованих керівників і організаторів оздоровчого і рекреаційного туризму до здійснення масових туристських заходів на громадських засадах.

Література:

1. Матвієнко А.С., Штангей Ю.В. Спортивний туризм: інформаційно-методичний збірник. Київ: Собор, 2002. 67 с.
2. Апілат О.В. Підвищення якості послуг в туризмі: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.05/Харк. держ. акад. технології та організації харчування. Харків, 2001. 17 с.
3. Серкіз Я.І. З Історії українського мандрівництва. *Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті.* Київ: Просвіта, 2004. 673 с.

4. Гаспарян А.А. Розвиток гірського туризму в Україні. *Бізнес*. 2006. №5. С. 27-31.
5. Бадіон О.П., Дігтяр Ю.М. Стежками Північного Приазов'я. Путівник. Запоріжжя: Поліграф, 2002. 254 с.
6. Герасименко В.Г. Основи туристського бізнесу. Київ: Магістр, 1997. 150 с.
7. Безносіюк В.Д. Організаційно-економічне та інформаційне забезпечення розвитку туристично-оздоровчого комплексу в регіонах України: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01/НАН України Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2001. 19 с
8. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм. Київ: Вища школа, 1994. 191 с.
9. Борозняк В.С. Перспективи розвитку українського туризму. *Бізнес*. 2005. № 15. С. 15-16.
10. Горобець Н.П. Нові технології в галузі туризму. *Економіка і інформатизація*. 2006. №7. С. 27-28.

References:

1. Matviienko A.S., Shtanhei Yu.V. (2002). Sportyvnyi turizm: informatsiino-metodychnyi zbirnyk. [Sports tourism: informational and methodological collection]. Kyiv: Sobor. 67 s. (In Ukrainian).
2. Apilat O.V. (2001). Pidvyshchennia yakosti posluh v turyzmi [Improving the quality of services in tourism]: Avtoref. dys. kand. ekon. nauk: 08.07.05/Khark. derzh. akad. tekhnolohii ta orhanizatsii kharchuvannia. Kharkiv. 17 s. (In Ukrainian).
3. Serkiz Ya.I. (2004). Z Istorii ukrainskoho mandrivnytstva. [From the History of Ukrainian Travel]. *Materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. Problemy rozvytku turyzmu v Ukraini i zavdannia vidnovlennia istorichnoi pamiaty*. Kyiv: Prosvita. 673 s. (In Ukrainian).
4. Hasparian A.A. (2006). Rozvytok hirs'koho turyzmu v Ukraini. [Development of mountain tourism in Ukraine]. *Biznes*. №5. S. 27-31. (In Ukrainian).
5. Badiion O.P., Dihtiar Yu.M. (2002). Stezhkamy Pivnichnoho Pryazov'ia. Putivnyk. [Along the paths of the Northern Azov region. Guidebook.]. Zaporizhzhia: Polihraf. 254 s. (In Ukrainian).
6. Herasymenko V.H. (1997). Osnovy turystskoho biznesu. [Basics of tourism business]. Kyiv: Mahistr. 150 s. (In Ukrainian).
7. Beznosiuk V.D. (2001). Orhanizatsiino-ekonomichne ta informatsiine zabezpechennia rozvytku turystychno-ozdorovchoho kompleksu v rehionakh Ukrainy [Organizational, economic and information support for the development of the tourist and health complex in the regions of Ukraine]: Avtoref. dys. kand. ekon. nauk: 08.10.01/NAN Ukrainy In-t rehionalnykh doslidzhen. Lviv. 19 s. (In Ukrainian).
8. Krachylo M.P. (1994). Kraieznnavstvo i turyzm. [Local history and tourism]. Kyiv: Vyshcha shkola. 191 s. (In Ukrainian).
9. Borozniak V.S. (2005). Perspektyvy rozvytku ukrainskoho turyzmu. [Prospects for the development of Ukrainian tourism]. *Biznes*. № 15. S. 15-16. (In Ukrainian).
10. Horobets N.P. (2006). Novi tekhnolohii v haluzi turyzmu. [New technologies in the field of tourism]. *Ekonomika i informatyzatsiia*. №7. S. 27-28. (In Ukrainian).

УДК 911.3:339.9 (574+575.1/4)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-414-427](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-414-427)

Мамчур Ольга Ігорівна кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, тел.: (032) 239-46-57, <https://orcid.org/0000-0003-3642-4385>

Ванда Ірина Володимирівна асистент кафедри економічної і соціальної географії, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, тел.: (032) 239-46-57, <https://orcid.org/0000-0003-0320-7536>

МІСЦЕ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ: ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглянуто позиціонування Центральної Азії у світовому господарстві у ХХІ ст., зокрема ролі макрорегіону в потоках товарів і капіталу. Інформаційною базою дослідження є статистичні матеріали та аналітичні доповіді Міжнародного валютного фонду, Світового банку, інституцій ООН Обґрунтовано головні суспільно-географічні особливості регіону (контрастність, асиметричність, динамічність, авторитаризм). Стримуючими факторами для соціально-економічного розвитку і трансформації Центральної Азії є інституційні, галузеві, соціально-економічні і макроекономічні фактори. Структура зовнішньої торгівлі Центральної Азії охарактеризована головним чином через показники експорту, його товарної і географічної структури, з увагою до останньої при розгляді диференціації за країнами. Виділено типові та специфічні риси регіону порівняно з іншими регіонами країн, що розвиваються, які мають географічне підґрунтя. Узагальнено особливості потоків товарів, інвестицій у регіоні протягом 2022 р. Економіко-географічні аспекти визначаються позицією серед інших регіонів світу, ступенем зв'язків країн із геоекономічними лідерами, географічними особливостями потоків міжнародної торгівлі та інвестицій. Невеликі розміри Центральної Азії та її країн у світі визначають вразливість регіону до зовнішніх впливів. Відзначається зростання ролі регіону внаслідок інтенсифікації внутрішньорегіональних зв'язків, що матиме як наслідок посилення позиції Центральної Азії у світовому господарстві. Політико-географічні проблеми, авторитарний стиль правління, корупція залишаються

стримуючими чинниками розвитку країн Центральної Азії, попри економічне зростання 2021–2022 рр., зумовлене провідними чинниками: пост-пандемічне відновлення та війна в Україні. Перебування у сфері впливу різних світових геополітичних гравців (США як найбільший інвестор, Китай як провідний торговельний партнер, Росія як політико-економічна сила) ускладнюють складності у зміцненні місця регіону, і зокрема Індії, у світовій економіці.

Ключові слова: світове господарство, економічна географія, регіон, асиметрія, зовнішня торгівля, прямі іноземні інвестиції, Центральна Азія.

Manchur Olga Ihorivna PhD in Geography, Associate Professor of the Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenko St., 41, Lviv, 79000, tel.: (032) 239-46-57, <https://orcid.org/0000-0003-3642-4385>

Vanda Iryna Volodymyrivna Lecturer of the Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenko St., 41, Lviv, 79000, tel.: (032) 239-46-57, <https://orcid.org/0000-0003-0320-7536>

THE PLACE OF CENTRAL ASIA IN THE WORLD ECONOMY: ECONOMICAL-GEOGRAPHICAL ISSUES

Abstract. The article examines the positioning of South Asia in the world economy in the twenty-first century as a place in the flows of goods and capital. The information base of the study is statistical materials and analytical reports of the International Monetary Fund, the World Bank, and the United Nations institutions. The main human-geographical features of the region (contrast, asymmetry, dynamism, authoritarianism) are substantiated. The structure of Central Asia's foreign trade is characterised mainly through exports, its commodity and geographical structure, with attention to the latter when considering differentiation by country. Typical and specific features of the region in comparison with other regions of developing countries, which have a geographical basis, are highlighted. The peculiarities of the flows of goods and investments in the region in 2022 are summarised. Economic and geographical aspects are determined by the position among other regions of the World, the degree of ties between countries and geo-economic leaders, and the geographical features of international trade and investment flows. The small size of Central Asia and its countries in the World determines the region's vulnerability to external influences. The role of Central Asia is growing due to the intensification of intra-regional ties, which will result in a stronger position of the region in the global economy. Political and geographical

problems, authoritarian rule, and corruption remain constraints on the development of Central Asian countries, despite the economic growth in 2021–2022 driven by the post-pandemic recovery and the Russia's full-scale war against Ukraine. Being in the sphere of influence of various global geopolitical players (the United States as the largest investor, China as a leading trading partner, Russia as a political and economic power) complicates the difficulties in strengthening the region's place, and India in particular, in the global economy.

Keywords: world economy, Economical Geography, region, asymmetry, foreign trade, foreign direct investments, Central Asia.

Постановка проблеми. Економіко-географічні особливості розвитку макрорегіонів світу є ключовим аспектом регіональних і глобальних досліджень економічної сфери на сучасному етапі розвитку суспільства. Новітній етап розвитку суспільства (останні 30 років) на економічній і політичній карті світу збігається у часі з трансформацією усіх сфер – політичної, соціальної, демографічної. Серед динамічних регіонів вартує уваги дослідників із економічної географії та економіки Центральна Азія. Особливої уваги науковців заслуговує місце макрорегіону регіону в світовому господарстві. Процеси змін породжують глобальні, макрорегіональні, регіональні виклики, такі як пандемія COVID-19, розширення ЄС та повномасштабна агресія Росії проти України, відображають оновлення парадигм світового розвитку. Економіко-географічні особливості розвитку країн Центральної Азії є цікавим об'єктом дослідження з позиції гео економічних зв'язків з Україною. Реалізація національних інтересів України, її позиціонування у світовій економіці визначається сучасними особливостями глобалізації (т. зв. «Глобалізації 3.0»): формування нових центрів економічного впливу, влади, зростання суб'єктності регіонів і субрегіонів як акторів глобалізації [1], низка з яких актуалізують потребу регіональних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Країни Центральної Азії привертають увагу в першу чергу дослідників у сфері географії, економіки, політології, міжнародних відносин, оскільки, з однієї сторони, як транзитивні країни є «майданчиком» для спостереження перебігу суспільно-політичної трансформації, з іншого боку, попри тенденцію демократизації, країни регіону часто визначаються як авторитарні за формою правління [2; 3]. Така політико-географічна особливість доповнюється унікальністю геополітичного положення: регіон межує з країнами-глобальними акторами Росією і Китаєм, країнами – регіональними лідерами Туреччиною і Іраном. Геополітичні й безпекові аспекти – провідні у дослідженнях Центральної Азії українськими

науковцями у ХХІ ст. – залишаються актуальними і в найновіших публікаціях [4; 5]. Переважно політичний дискурс притаманний також ґрунтовним аналітичним доповідям міжнародних організацій, що присвячені регіональному просторовому рівню [3; 6; 7]. Суспільно-географічні дослідження регіону представлені у публікаціях навчального змісту для вищої школи, з-поміж академічних відзначимо напрацювання про регіон у контексті зв'язків з Україною [8].

Мета статті – висвітлення суспільно-географічних особливостей позиціонування Центральної Азії у світовому господарстві через економічні показники ВВП, зовнішньої торгівлі та іноземних інвестицій у ХХІ ст. з особливою увагою до сучасних змін.

Методика дослідження. Економіко-географічні особливості регіону характеризуються аналізом економічної сфери у зв'язку іншими сферами суспільства – демографічною, соціальною, політичною, висвітленням економіко-географічного і геополітичного положення, поряд з іншими суспільно-географічними чинників розвитку регіону, виявлення тенденцій економічної глобалізації й внутрішньої інтеграції в регіоні, аналіз тенденцій зовнішньоторговельної та інвестиційної діяльності.

Традиційно місце регіону в світовому господарстві визначають за допомогою аналізу міжнародного поділу праці, географічних особливостей зовнішньоторговельної діяльності та інвестування. Важливим є використання порівняльно-географічного і статистичного методів. Застосована методика, яка ґрунтується на теоретико-методичних напрацюваннях глобалістики та регіоналістики Львівської суспільно-географічної школи [9], апробована на матеріалах регіону Південна Азія [10].

При характеристиці структури експорту та імпорту товарів регіону і країн використано середні значення показників за 2019–2020 рр., для згладжування щорічних коливань, особливо 2020 р. (впливу пандемії COVID-19). Характеристика місця Центральної Азії у світовому господарстві виконана на статистичній основі бази даних та аналітичних матеріалів міжнародних організацій: Світового банку [3; 6; 11], Міжнародного валютного фонду [7], Конференції ООН з торгівлі та розвитку [12–14], Програми розвитку ООН [16].

Виклад основного матеріалу. Центральна Азія – регіон світу у складі п'яти країн (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), який розташований у центральній частині Євразії, межує з Росією, Південно-Західною, Південною і Східною Азією і не має виходу до Світового океану. Регіон є один з найменших за потенціалом у світі (0,3 % ВВП, 1,0 % населення, 3,0 % території), проте він динамічно зростає (у ХХІ ст. населення

збільшилось в 1,4 рази, ВВП – у 7,5 рази, вхідні ППІ – у 17,2 рази, зовнішня торгівля товарами – у 6 разів, ВВП за ПКС на особу зросло у три рази). Період 2007–2011 рр. є найдинамічнішим відрізком зростання ваги Центральної Азії у світовому господарстві (рис. 1).

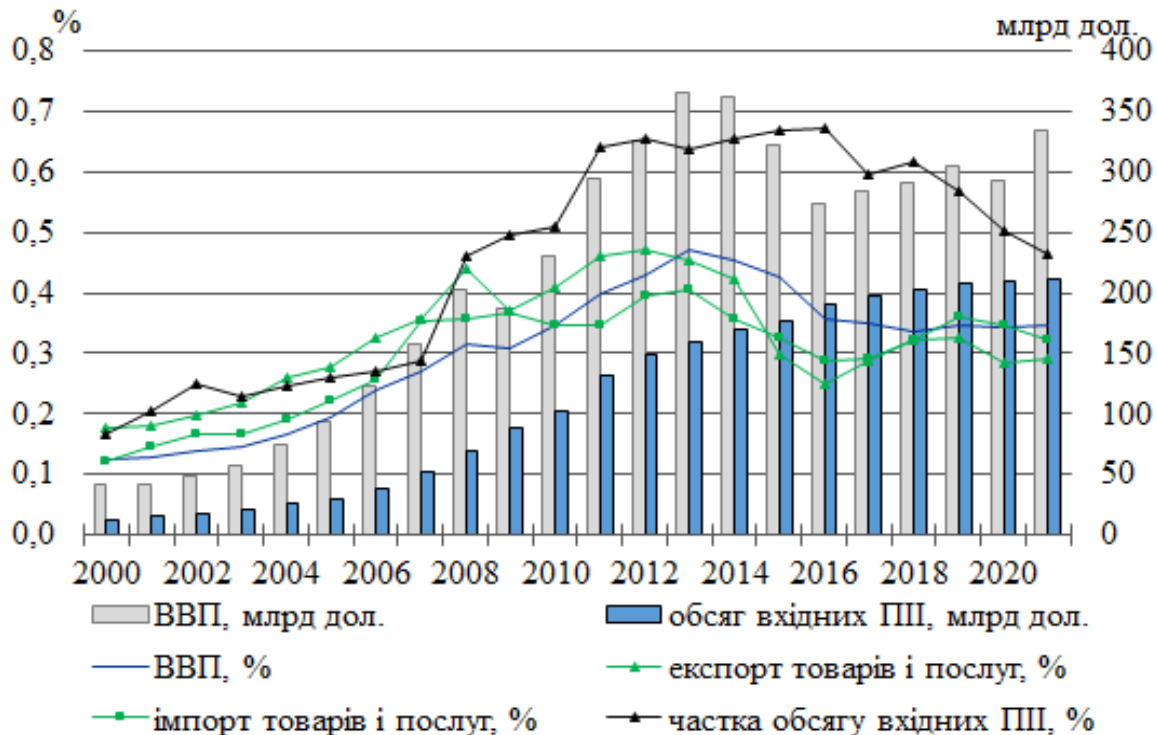

Рис. 1. Динаміка обсягу ВВП і вхідних ППІ, частки ВВП, потоків товарів і ППІ Центральної Азії у світі, 2000–2021
Джерело: побудовано автором за даними [11; 12]

Усі країни макрорегіону мають загалом схожі тенденції суспільного розвитку. Найчастіше у системах класифікації їх відносять до пострадянських країн, або до країн, що розвиваються (раніше вони визначалися як країни перехідної економіки). Попри відносно невеликі розміри, Центральна Азія є гетерогенним регіоном (табл. 1). Лідерні позиції за рівнем економічного розвитку та індексом людського розвитку має Казахстан (ВВП за ПКС на особу у 2,3 рази перевищує середній показник регіону), Киргизстан і Таджикистан є країнами-аутсайдерами.

Відзначимо також асиметричність: на Казахстан припадає 2/3 площі, 60 % ВВП, понад 70 % нагромаджених прямих іноземних інвестицій (ППІ), 81% експорту і 56% імпорту товарів і послуг).

Таблиця 1

**Головні соціально-економічні показники країн
 Центральної Азії, 2021**

Країни	Площа, тис. км ²	Населення, млн осіб	ВВП, млрд дол. США	ВВП на особу, за ПКС, дол. США / особу	Індекс людського розвитку
Центральна Азія	4001,9	78,0	328,7	13 033	-
Казахстан	2 724,9	19,2	197,1	29 943	0,811
Киргизстан	198,5	6,8	8,5	4 566	0,692
Таджикистан	143,1	10,0	8,7	4 548	0,685
Туркменістан	488,0	6,4	45,2	13 021	0,745
Узбекистан	447,4	35,6	69,2	7 917	0,727

Джерело: укладено автором за [11; 15]

Незважаючи на динамічне зростання, існує низка системних проблем, які є стримуючими факторами для соціально-економічного розвитку країн Центральної Азії [17, с. 39]. Економічний бум, пов'язаний зі зростанням цін на сировинні товари, не був використаний сповна. Експорт сировинних товарів і грошові перекази трудових мігрантів все ще відіграють непропорційно велику роль в економіці країн.

Серед інших важливих проблем – якість інституційного середовища, нерозвиненість регіональних транспортних мереж, відсутність координації в управлінні водно-енергетичного комплексу, низький рівень розвитку фінансового сектору, соціальні проблеми, макроекономічні ризики, недостатній рівень гармонізації регіональних торговельно-економічних відносин. Усунення структурних обмежень розвитку залишається викликом для країн.

Виділяють виклики зростання Центральної Азії, що мають географічну основу, та відповідні їх точки зростання для подолання негативного впливу [17, с. 79]: 1) відсутність виходу до моря (надмірні транспортні витрати, стримування зростання зовнішньої торгівлі) → розвиток транзитного транспортного потенціалу, створення Євразійської транспортної мережі; 2) ресурсозалежність і низький рівень фінансового розвитку (коливання зростання ВВП, стримане зростання доходів населення) → залучення приватних інвестицій, диверсифікація виробництва й експорту, розширення спектру фінансових послуг; 3) відсутність координації у водно-енергетичному комплексі (економічні втрати, зростання дефіциту води) → скоординований розвиток водно-енергетичного та енергетичного комплексу; 4) зміна клімату і шкода довкіллю (підвищення температури, забруднення) → “зелена” трансформація економіки.

Подібно до інших регіонів, зокрема Латинської Америки і Карибських країн [9], Південної Азії [10], регіональна економічна співпраця трактується як засіб формування регіону та його інтеграції у світове господарство. Відзначимо роль Спеціальної програми ООН для економік Центральної Азії (СПЕКА,

СПЕСА) (1998), створеної з такою метою. Країнами-учасницями Програми є Афганістан, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан. Особливості географічного положення регіону відображені інституційно: СПЕКА підтримується Європейською економічною комісією ООН (ЄЕК ООН) та Економічною і соціальною комісією ООН для Азії та Тихого океану (ЕСКАТО). Заходи у рамках Програми спрямовані на послаблення політики ізоляції регіону, яка загалом притаманна країнам Центральної Азії.

Пріоритетом у зміцненні позицій у світовому господарстві залишається співпраця з Світовою організацією торгівлі (СОТ) – інституцією, яка значною мірою визначає функціонування світового господарства і світового ринку. Для Туркменістану і Узбекистану вступ до СОТ залишається пріоритетним питанням. Диверсифіковані торговельні зв'язки можуть допомогти підвищити стабільність у разі зовнішніх економічних потрясінь, сприяти досягненню “Цілей сталого розвитку” (ООН).

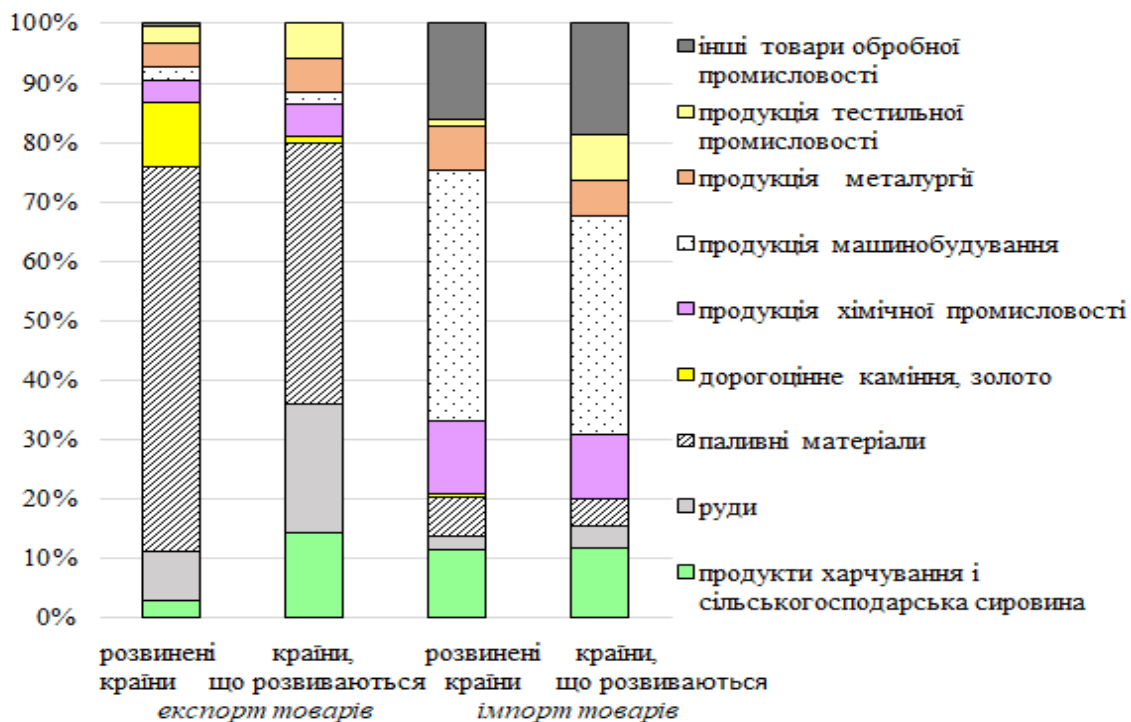

Рис. 2. Відмінності товарної структури експорту Центральної Азії, %, 2019–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [12]

Місце Центральної Азії у світовому господарстві проаналізуємо через призму зовнішньо-економічних (зокрема, експортних, які відображають активну сторону балансу) та інвестиційних потоків. Товарна структура зовнішньоторговельних зв'язків відображає її географічний потенціал та кон'юнктуру світового ринку.

Структура експорту та імпорту товарів Центральної Азії є типовою для регіону країн, що розвиваються: у експорті переважають первинні продукти, продукція ресурсних і низькотехнологічних, у імпорті – середньо- і високотехнологічних виробництв [9]. Товарна структура експорту відрізняється за напрямками до розвинених країн і країн, що розвиваються, тоді як структура імпорту товарів суттєво не відрізняється за напрямками (рис. 2).

Провідною товарною експортною групою Центральної Азії є паливні матеріали (64,6 % вартості експорту у розвинені країни, 44,0 % експорту в країни, що розвиваються) (за типологією МВФ Казахстан і Туркменістан – країни-експортери нафти, решта країн – країни що розвиваються з низькими доходами). У експорті товарів в країни, що розвиваються, 1/5 вартості припадає на руди, 1/6 – продукти харчування і сільськогосподарська сировина (головно – зернові із Казахстану). Одна десята частина вартості експорту в розвинені країни припадає на золото.

Товарна структура імпорту відображає залежність регіону від постачання продовольства (11,7% вартості) та засобів виробництва (продукція машинобудування складає 42,0 % імпорту з розвинених країн і 36,9 % з країн, що розвиваються, головно Китаю; продукція хімічної промисловості – 12,3 % та 10,9 % відповідно). Посушливі природні умови у регіоні разом з низьким рівнем добробуту у країнах (крім Казахстану) зумовлюють проблему продовольчої безпеки: у стані помірної та серйозної продовольчої безпеки проживає 1/3 населення Центральної Азії [13].

Таблиця 2

Географічна структура експорту товарів країн Південної Азії, %

Групи країн	Казахстан	Киргизстан	Таджикистан	Туркменістан	Узбекистан
Країни, що розвиваються	36,5	32,3	68,8	60,9	53,2
Розвинені країни	63,5	67,7	31,2	39,1	46,8
П'ять країн – найбільших партнерів з експорту товарів					
1	Китай 18,8	Велика Британія 45,3	Туреччина 15,5	Китай 38,8	Китай 19,1
2	Італія 14,9	Росія 14,7	Казахстан 14,4	Україна 35,9	Швейцарія 16,8
3	Росія 10,4	Казахстан 14,0	Китай 10,2	Туреччина 7,6	Росія 14,4
4	Нідерланди 6,9	Узбекистан 7,5	Гонгконг (Китай) 8,7	Іран 2,7	Велика Британія 11,8
5	Узбекистан 4,5	Туреччина 4,5	Швейцарія 7,1	Грузія 2,2	Туреччина 9,8

Джерело: укладено автором за [12; 13]

Головними торговельними партнерами регіону загалом є розвинені країни світу, в які спрямовується 57,4 % експорту товарів і з яких надходить 62,0 % імпортованих товарів (табл. 2). Країни Центральної Азії диверсифіковані за географічною структурою експорту товарів. У Казахстані і Киргизстані 2/3 експорту товарів припадає на розвинені країни; у Таджикистані і Туркменістані – на країни, що розвиваються; Узбекистан має незначне переважання обсягу експорту в країни, що розвиваються.

Найбільшим експортним партнером регіону є Китай (20,6%), також Італія (10,3%), Росія (9,8%). Протягом останнього десятиріччя посилюється регіональна інтеграція країн макрорегіону. Частка внутрішньорегіонального експорту поступово зростала з 4,0 % в 2011 р. до 7,3 % в 2019 р. Обмеження у час пандемії COVID-19 зумовили зменшення інтенсивності світової торгівлі. У 2020 р. регіон скоротив обсяг експорту товарів і послуг (на 21,0 %) та імпорту (на 14,0 %), водночас частка внутрішньорегіонального експорту зросла на 1,5 %. Попри такий кількісний розподіл, динаміку економіки регіону та місце його у світовому господарстві розглядають найчастіше у зв'язку з відносинами з Росією.

Позиції регіону в світовому господарстві безперечно зазнали змін у 2022 р. Експерти МВФ і Світового Банку відзначають зростання економіки країн Центральної Азії, зумовлене провідним впливом двох факторів: відновлення після пандемії (зокрема, обсяги зовнішньої торгівлі повернулися на рівень 2019 р., зростання внутрішньорегіональної торгівлі, відновлення туризму) та наслідки війни в Україні (зміни світових цін на сировину, великий приплив доходів, капіталу та мігрантів із Росії) [7, с. 9; 3, с. 6].

Впровадження санкцій, адаптація до змін торгових шляхів та інших матеріально-технічних проблем з початком повномасштабної війни в Україні сприяли збільшенню торгівлі регіону з Росією. Дані про двосторонню торгівлю 2022 р. показують, що частка торгівлі з Росією зросла в Таджикистані та, Узбекистані, тоді як у зовнішній торгівлі Казахстану і Киргизстану збільшилася частка торгівлі з ЄС [7, с. 11]. Санкції дестабілізували традиційні торговельні (залізничні) маршрути між Китаєм і ЄС; ізоляція Росії зумовила зростання транзитної торгівлі (реекспорту), особливо у Киргизстані. Китай і далі зацікавлений у розвитку своєї панконтинентальної ініціативи “Один пояс – один шлях” і адаптує цю програму до сучасних викликів, все більше залучаючи до неї Казахстан.

Прогнозується сповільнення економічного зростання країн Центральної Азії у 2023 р. внаслідок спаду російської економіки, перебоїв в ланцюгах постачання, зменшення грошових переказів з-за кордону. Економічна кон'юнктура окреслена як “короткотермінові вигоди при довготривалих ризиках” [7, с. 9]. Жорстка монетарна і фіскальна політика в Центральній Азії

на тлі складних глобальних фінансових умов вимагає прискорення структурних реформ, що сприятимуть потенційному зростанню та підвищенню стійкості економіки.

Динаміка потоків ПІІ відображає місце Центральної Азії у світовій економічній системі. Як для регіону країн, що розвиваються, притаманне переважання обсягу вхідних ПІІ над вихідними. Останні п'ять років обсяг вхідних ПІІ коливається у межах 6,2–8,8 млрд дол., вихідних – -2,6–1,5 млрд дол. Обсяг нагромаджених вхідних ПІІ у ХХІ ст. зростає щороку, від 15,5 млрд дол. до 211,4,7 млрд дол. Нагромаджені вхідні ПІІ зросли у ХХІ ст. з 222 дол. / особу до 2 803 дол. на особу (у світі – з 1291 до 5 790 дол./особу).

Протягом останніх п'яти років притік ПІІ у регіон призупинився. Відзначимо зменшення концентрації вхідних ПІІ серед країн Центральної Азії: частка Казахстану зменшилася з 86 % у 2005–2006 рр. до 72 % у 2021 р., натомість зросла частка Туркменістану (з 7 до 18 %). На Киргизстан і Таджикистан припадає менше 2% обсягу вхідних ПІІ регіону.

Незначне зростання вхідних ПІІ у регіон формується різноспрямованими змінами. Наприклад, у 2021 р. потоки ПІІ до Казахстану, найбільшого реципієнта в Центральній Азії, скоротилися на 14 %, причому головню за рахунок галузей експортної спеціалізації – видобувної промисловості, транспорту [14]. У 2022 р. чистий приплив прямих іноземних інвестицій зріс у регіоні на 1 відсотковий пункт ВВП з 2021 р., більш ніж компенсувавши відтік портфельних інвестицій [7, с. 8].

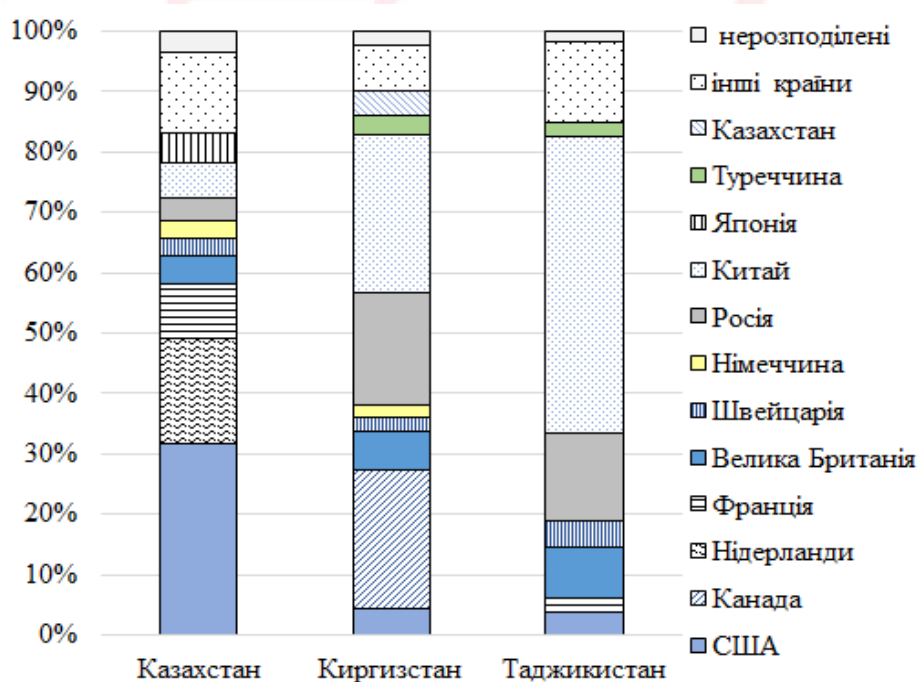

Рис. 3. Структура нагромаджених ПІІ країн Центральної Азії, %, 2020
 Джерело: побудовано автором за даними [14]

Розподіл вхідних ПІІ за країнами-донорами дуже відрізняється (рис. 3). Туркменістан та Узбекистан, попри досить значні обсяги нагромаджених ПІІ (36,0 і 9,0 млрд дол. відповідно), не подають даних ЮНКТАД щодо географічної структури ПІІ. Найбільшими інвесторами Казахстану є США (47,7 млрд дол., або 31,8 %), Нідерланди (47,7 млрд дол., або 31,8 %), Франція (13,4 млрд дол., або 9,0 %). Найбільшими за обсягами інвесторами є розвинені країни, хоча Китай є відносним лідером вкладених ПІІ у економіку Таджикистану (49,2 %) і Киргизстану (26,0 %). Росія є другою за вагою у ПІІ країною для Таджикистану (14,5 %), третьою – для Киргизстану (18,6 %, після Канади, 22,9 %).

Місце країн Центральної Азії на світовому ринку інвестицій диференційоване [16]. Країни Центральної Азії, попри слабкі політико-географічні і геополітичні сторони, активно залучені до реалізації цілей сталого розвитку, адаптації та відповідей на виклики змін клімату [14]. Серед тих, що реалізуються, перспективних у майбутньому напрямків іноземного інвестування відзначимо розвиток сонячної енергетики в Узбекистані, гідроенергетика, енергоефективність, зменшення викидів метану, розвиток гірських територій у Киргизстані [16]. Недостатня відкритість деяких країн, їхня віддаленість від основних економічних центрів та відсутність виходу до Світового океану продовжують впливати на сприйняття регіону міжнародними інвесторами. Сировинний сектор залишається найпривабливішим для іноземних інвестицій. Як міжнародні організації, так і країни Центральної Азії надають найбільшої ваги зростанню зовнішньої торгівлі, поліпшенню інвестиційних умов і прискоренню “зеленої” і цифрової трансформації економіки, в тому числі за допомогою регіонального економічного співробітництва.

Висновки. Відносно невеликі розміри регіону, його країн визначають вразливість до зовнішніх впливів. Попри стримані економічні прогнози, регіону притаманна динамічність із тенденціями до економічного зростання. На світовому ринку товарів Центральна Азія зберігає сировинну спеціалізацію. Товарна структура експорту вирізняється за напрямками – до розвинених країн і країни, що розвиваються, а структура імпорту товарів такої різниці не має. Досі пріоритетним залишається вступ до СОТ Туркменістану і Узбекистану. У 2022 р. посилилися зв'язки з Росією (особливо за рахунок реекспорту підсанкційних товарів). Хоча Південна Азія представлена у звітах міжнародних організацій як окремий суб'єкт макрорегіоналізації світу (для практичних потреб), де-факто вона залишається “перехідною зоною” Росії (за підходом де Блій, П. Муллер) [2], чий політичний вплив зумовлює зростання і економічних зв'язків. Вагомою особливістю розвитку економіки країн є поєднання ролі різних гео економічних гравців у регіоні: США як найбільшого

інвестора, Китаю як найбільшого імпортера центральноазійських товарів, та Росії як найбільшого партнера за реальними економічними зв'язками та впливом. Політичні чинники (корупція, стиль правління) залишаються стримуючими чинниками посилення позицій регіону в світовому господарстві. Центральна Азія має важливе, хоч і не ключове, регіональне положення в Азії і потребує посилення свого глобального економіко-географічного і гео економічного положення.

Література:

1. Тридцять років Незалежності України: соціально-економічні підсумки та стратегічні візії майбутнього: аналіт. доп. [Електронний ресурс] / [Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилук, О. О. Коломієць та ін.]; (за наук. ред. д-ра екон. наук. Я. А. Жаліла). Київ: НІСД, 2021. 324 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-01/analit_dop_30rokiv.pdf.
2. Блій Г. де, Муллер П., Шаблій О. Географія: світи, регіони, концепти: пер. з англ. Київ: Либідь, 2004. 740 с.
3. War in the Region. Europe and Central Asia Economic Update [Електронний ресурс] / World Bank. Washington, 2022. 118 p. URL: <http://hdl.handle.net/10986/37268>.
4. Микитчук Н. М. Країни Центральної Азії: участь в міжнародних організаціях, проблеми систем колективної безпеки та регіональної інтеграції [Електронний ресурс] // Регіональні студії. 2022. №28. С. 103–107. URL: http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/28_2022.pdf#page=103.
5. Парфіненко А. Ю. Центральна Азія як геостратегічний регіон у сучасному геополітичному протистоянні [Електронний ресурс] // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2022. Вип. 15. С. 24–36. URL: <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/20837/19572>.
6. Izvorski I., Lokshin M. M., Roseman Norfleet J. R., Singer, D., Torre I. (2023). Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2023: Weak Growth, High Inflation, and a Cost-of-Living Crisis [Електронний ресурс] / World Bank. Washington, 2023. 122 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/39617>.
7. Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia [Електронний ресурс] / International Monetary Fund. Washington, 2023. 45 p. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/REO/MCD-CCA/2023/April/English/text.ashx>.
8. Моргацький В. Україна і держави Центральної Азії в нових геополітичних реаліях: гео економічний і геостратегічний аспекти [Електронний ресурс] // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2017. № 3(68) / 4(69). С. 180–187. URL: http://visnyk-geo.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/02/68-69_-37.pdf
9. Книш М. Суспільна географія країн, що розвиваються: проблеми теорії, методології та методики: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 276 с.
10. Мамчур О., Ванда І. Місце Південної Азії у світовому господарстві: суспільно-географічні, гео економічні, геополітичні аспекти // Часопис соціально-економічної географії. 2022. Вип. 32. С. 110–119.
11. World Bank Open Data: таблиці [Електронний ресурс] / World Bank, 2022. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>.

12. UNCTADStat Data Center: таблиці [Електронний ресурс] / UNCTAD, 2022. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>.
13. Country profiles: basic snapshots. [Електронний ресурс] / UNCTAD, 2022. URL: <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/en-GB/index.html>.
14. World Investment Report 2021: Investing in sustainable recovery [Електронний ресурс] / UNCTAD, 2021. Geneva, 2021. 280 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf.
15. Human Development Report 2021/2022: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World [Електронний ресурс] / UNDP. New York, 2022. 320 p. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22>
16. Investment Climate Statements 2022: Countries [Електронний ресурс] / US Department of State, 2023. URL: <https://www.state.gov/reports/2022-investment-climate-statements>.
17. The Economy of Central Asia: A Fresh Perspective [Електронний ресурс] / Eurasian Development Bank. Almaty, Bishkek, Moscow, 2022. 98 p. URL: https://eabr.org/bitrix/redirect.php?event1=All+publications+%E2%80%93+Eurasian+Development+Bank&event2=Report&event3=download&goto=%2Fupload%2Fiblock%2F1fe%2FEDB_2022_Report-3_The-Economy-of-CA_eng.pdf.

References:

1. Zhalilo, Ja. A. (Ed.) (2021). Trydciat rokiv Nezalezhnosti Ukrainy: social'no-ekonomichni pidsumky ta stratehichni vizii majbutnyoho: analitychna dopovid [*Thirty years of Independence of Ukraine: socio-economic results and strategic visions of the future: analytical report*]. Kyiv: NISD. 324 p. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-01/analit_dop_30rokiv.pdf. [in Ukrainian].
2. Blij, H. de, Muller, P., Shabliy O. (2004). Heohrafia: svity, rehiony, koncepty [*Geography: Realms, Regions, and Concepts*]. Kyiv: Lybid. 740 p. [in Ukrainian].
3. World Bank (2022). War in the Region. Europe and Central Asia Economic Update. Washington. 118 p. *worldbank.org*. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10986/37268>.
4. Mykytchuk, N. M. (2022). Krainy Centralnoi Azii: uchast v mizhnarodnykh organizaciah, problem kolektyvnoi bezpeky ta rehionalnoi integracii [Central Asian countries: participation in international organizations, problems of collective security systems and regional integration]. *Regionalni studii – Regional studies*, 28, 103–107. Retrieved from http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/28/28_2022.pdf#page=103. [in Ukrainian].
5. Parfinenko, A. Yu. (2022). Centralna Azia yak heostratehichnyy rehion u suchasnomu heopolitychnomu protystoyanni [Central Asia as a geostrategic region in the modern geopolitical confrontation]. *Visnyk Kharkivskogo nacionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seria "Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm" – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "International Relations. Economics. Country Studies. Tourism"*, 15, 24–36. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/irtb/article/view/20837/19572>. [in Ukrainian].
6. Izvorski, I., Lokshin, M. M., Roseman Norfleet, J. R., Singer, D., Torre, I. (2023). Europe and Central Asia Economic Update, Spring 2023: Weak Growth, High Inflation, and a Cost-of-Living Crisis. Washington. 122 p. *worldbank.org*. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/39617>.
7. International Monetary Fund (2023). Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia. Washington. 45 p. *imf.org*. Retrieved from <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/REO/MCD-CCA/2023/April/English/text.ashx>.

8. Morgatsky, V. (2017). Ukraina i derzhavy Centralnoi Azii v novych heopolitychnykh realiakh: heoekonomichnyy i heostratehichnyy aspekty [Ukraine and the states of Central Asia in new geopolitical realities: geo-economic and geo-strategic aspects]. *Visnyk Kyivskoho nacionalnoho universytetu imeni Tarasa shevchenka. Heohrafia – Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Geography*, 3(68) / 4(69), 180–187. Retrieved from http://visnyk-geo.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/02/68-69_-37.pdf. [in Ukrainian].

9. Knysh, M. (2019). Suspilna heohrafia krayin, shcho rozvyvayutsia: problem teorii, metodologiyi ta metodyky: monografia [*Human geography of developing countries: problems of theory, methodology and methodics: monograph*]. Lviv: Publishing center of Ivan Franko LNU. 276 p. [in Ukrainian].

10. Mamchur, O. & Vanda, I. (2022). Misce Pivdennoi Azii u svitovomu hospodarstvi: suspilno-heohrafichni, heoekonomichni, heopolitychni aspekty [The place of South Asia in the world economy: human-geographical, geo-economic and geopolitical aspects]. *Chasopys socialno-ekonomichnoi heohrafii – Human geography journal*, 32, 110–119. [in Ukrainian].

11. World Bank (2022a). World Bank Open Data: tables. *worldbank.org*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator>.

12. UNCTAD (2022). UNCTADStat Data Center: tables. *unctad.org*. Retrieved from <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>.

13. UNCTAD (2022). Country profiles: basic snapshots. *unctad.org*. Retrieved from <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/en-GB/index.html>.

14. UNCTAD (2021). World Investment Report 2021: Investing in sustainable recovery. Geneva, 2021. 280 p. *unctad.org*. Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf.

15. UNDP (2022). Human Development Report 2021/2022: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World. New York. 320 p. *undp.org*. Retrieved from <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22>

16. US Department of State (2023). Investment Climate Statements 2022: Countries. *state.gov*. Retrieved from <https://www.state.gov/reports/2022-investment-climate-statements>.

17. Eurasian Development Bank (2022). The Economy of Central Asia: A Fresh Perspective. Almaty, Bishkek, Moscow. 98 p. *eabr.org*. Retrieved from https://eabr.org/bitrix/redirect.php?event1=All+publications+%E2%80%93+Eurasian+Development+Bank&event2=Report&event3=download&goto=%2Fupload%2Fblock%2F1fe%2FEDB_2022_Report-3_The-Economy-of-CA_eng.pdf

УДК 657

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-428-443](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-428-443)

Михайловина Світлана Олексіївна кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (067) 141-54-23, <https://orcid.org/0000-0002-1682-5790>

Кучеренко Тамара Євгеніївна доктор економічних наук, професор кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (093) 910-86-98, <https://orcid.org/0000-0001-7056-4344>

Матрос Олена Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (098) 421-84-03, <https://orcid.org/0000-0001-7133-4700>

Андрусяк Василь Миколайович доцент кафедри обліку і оподаткування, Уманський національний університет садівництва, вул. Інтернаціональна, 1, м. Умань, 20305, тел.: (063)789-44-92, <https://orcid.org/0000-0003-3477-7515>

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ВИРУЧКИ ЗА МСФЗ 15 «ДОХІД ВІД ДОГОВОРІВ З КЛІЄНТАМИ»

Анотація. Відповідність Міжнародним стандартам фінансової звітності є необхідним кроком для успішної інтеграції України до Європейського Союзу. Міжнародний стандарт фінансової звітності МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» був запроваджений у січні 2018 року для заміни попередніх стандартів МСБО 18 «Дохід» та МСБО 11«Будівельні контракти» щодо визнання доходу у фінансовій звітності. Метою МСФЗ 15 є встановлення принципів надання підприємствами корисної інформації користувачам фінансової звітності про суму, характер, терміни та невизначеність доходу, що виникає за договорами з клієнтами. Стандарт дотримується п'ятиетапної моделі для визнання доходу, метою якої є відображення передачі товарів або послуг, обіцяних клієнтам, і очікуваної винагороди, яка буде отримана. Незважаючи на потребу в новому стандарті через зміни в бухгалтерському обліку та ринковому середовищі, дискусії та різні точки зору серед науковців і

бухгалтерів продовжують ускладнювати розуміння МСФЗ 15.

В статті розглянуто методичні аспекти обліку доходу згідно з МСФЗ 15, проаналізовано модель з п'яти кроків для визначення і визнання доходу, а саме порядок ідентифікації договору та зобов'язань щодо його виконання, визначення ціни операції з врахуванням будь-якої змінної компенсації, знижки чи інших домовленостей про ціноутворення та її розподіл на зобов'язання щодо виконання, умови визнання доходу в певний момент часу, або деякий час.

Авторами запропоновано алгоритм розподілу ціни операції на зобов'язання щодо виконання. Дотримуючись послідовності вказаної в алгоритмі, суб'єкти господарювання зможуть розподілити дохід на кожне окреме зобов'язання щодо виконання і точно відобразити суму винагороди, яку вони мають право отримати. За таких умов методи визнання доходу є прозорими, точними та відповідають міжнародним стандартам бухгалтерського обліку.

На основі проведеного дослідження в статті викладено практичні рекомендації для суб'єктів господарювання щодо досягнення відповідності та послідовності у визнанні доходу згідно з МСФЗ 15, включаючи розробку комплексної політики визнання доходу, проведення регулярного навчання бухгалтерського персоналу, встановлення жорсткого внутрішнього контролю, аналіз існуючих договорів, документування ключових суджень і оцінок, використовуючи передові технологічні рішення і моніторинг нормативних змін.

Ключові слова: міжнародні стандарти, бухгалтерський облік, договір, дохід, ціна.

Mykhailovyna Svitlana Oleksiivna Candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutaska St., 1, Uman, 20305, tel.: (067)141-54-23, <https://orcid.org/0000-0002-1682-5790>

Kucherenko Tamara Evgeniivna Doctor of economic sciences, Professor, Department of accounting and taxation, Uman National University of Horticulture, Institutaska St., 1, Uman, 20305, tel.: (093)910-86-98, <https://orcid.org/0000-0001-7056-4344>

Matros Olena Mykolaivna Candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutaska St., 1, Uman, 20305, tel.: (098)421-84-03, <https://orcid.org/orcid.org/0000-0001-7133-4700>

Andrusiak Vasyl Mykolaiovych Candidate of economic sciences, associate Professor of the Department of Accounting and Taxation, Uman National University of Horticulture, Institutska St., 1, Uman, 20305, tel.: (063)789-44-92, <https://orcid.org/orcid.org/0000-0003-3477-7515>

METHODOLOGICAL ASPECT OF REVENUE ACCOUNTING ACCORDING TO IFRS 15 "REVENUE FROM CONTRACTS WITH CUSTOMERS"

Abstract. Compliance with International Financial Reporting Standards is a necessary step for the successful integration of Ukraine into the European Union. The International Financial Reporting Standard (IFRS) 15 «Income from contracts with clients» was implemented in January 2018 to replace the previous IAS 18 «Income» and IAS 11 «Construction contracts» standards for revenue recognition in financial statements. The purpose of IFRS 15 is to establish principles for enterprises to communicate useful information to users of financial statements about the amount, nature, timing, and uncertainty of income arising from contracts with customers. The standard follows a five-step model for recognizing revenue, which aims to reflect the transfer of goods or services promised to customers and the expected consideration to be received. Despite the need for the new standard due to changes in the accounting and market environment, discussions and different perspectives among scientists and accountants continue to complicate the understanding of IFRS 15.

The article examines the methodological aspects of revenue accounting in accordance with IFRS 15, analyzes the five-step model for determining and recognizing revenue, namely the procedure for identifying the contract and obligations regarding its performance, determining the price of the transaction, taking into account any variable compensation, discounts or other agreements on pricing and its allocation to performance obligations, conditions for revenue recognition at a certain point in time, or for some time.

The authors proposed an algorithm for dividing the transaction price into performance obligations. By following the sequence specified in the algorithm, business entities will be able to allocate income to each individual performance obligation and accurately reflect the amount of remuneration they are entitled to receive. Under such conditions, income recognition methods are transparent, accurate and meet international accounting standards.

The article suggests practical recommendations for business entities to achieve compliance and consistency in the recognition of income according to IFRS 15, including developing a comprehensive revenue recognition policy,

conducting regular training of accounting personnel, establishing strict internal controls, analyzing existing contracts, documenting key judgments and estimates, using advanced technology solutions, and monitoring regulatory changes.

Keywords: international standards, accounting, contract, income, price.

Постановка проблеми. Подальша інтеграція України до Європейського союзу вимагає дотримання чітких правил щодо формування фінансової звітності у відповідності до затверджених міжнародних стандартів.

Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) — це всесвітньо визнані стандарти бухгалтерського обліку, які використовуються компаніями для підготовки та подання фінансової звітності. МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» [1] (далі - МСФЗ 15) є нещодавнім доповненням до основи МСФЗ, що містить вказівки щодо того, як підприємствам слід визнавати, вимірювати та розкривати дохід від договорів зі своїми клієнтами. Впровадження МСФЗ 15 має значні методологічні наслідки для обліку доходів, у тому числі його застосування в Україні.

Безумовно, саме інтеграційні процеси є однією з найвагоміших причин створення Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) та Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО), що відображаються насамперед у політичній та економічній інтеграції. Серед основних причин політичної інтеграції слід виділити: нерівномірність темпів розвитку країн Заходу та неможливість або складність розв'язання проблем безпеки окремої країни лише її внутрішніми зусиллями. Причини економічної інтеграції необхідні і очевидні для країн які мають на меті: розвиток процесів кооперації, спеціалізації, еміграційних процесів; посилений розвиток зовнішньої торгівлі та елімінацію торгових бар'єрів; формування національних (внутрішніх) ринків капіталів та вільний рух капіталів між країнами; створення міжнародних транснаціональних корпорацій, що діють одночасно в різних країнах.

Попередні стандарти які регулювали питання визнання виручки МСБО 11 «Будівельні контракти» [2] та МСБО 18 «Дохід» [3] не відповідали вимогам як розробників так і користувачів звітності. Виробничі ситуації які виникали в процесі обліку не можливо було вирішити за допомогою стандартів, зокрема не було однозначної відповіді на головне питання, коли і в якій сумі визнавати виручку. Крім того МСБО 18 «Дохід» відрізнявся від положень аналогічного стандарту US GAAP. Тому результатом спільної роботи Ради з Міжнародних стандартів фінансової звітності та Ради зі стандартів фінансового обліку США, стало видання та впровадження нових стандартів метою яких є: конвергенція МСФЗ і US GAAP; забезпечення більш детальних рекомендацій щодо практичних аспектів обліку виручки; покращення порівнянності визнання

виручки серед різних суб'єктів господарської діяльності.

Тому, момент визнання виручки є беззаперечно актуальним і найбільш обговорюваним серед науковців, бухгалтерів та податківців, а враховуючи недостатність методичних і практичних рекомендацій до застосування вимог нового МСФЗ 15, стандарт потребує додаткових роз'яснень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками Україна переходить на МСФЗ як національні стандарти бухгалтерського обліку, і багато компаній прийняли МСФЗ 15 для визнання доходу. Однак методологічний аспект обліку доходів згідно до МСФЗ 15 створює проблеми для українських компаній щодо тлумачення, застосування та послідовності. Унікальне економічне, нормативне та культурне середовище в Україні впливає на впровадження МСФЗ 15 і створює певні проблеми, які необхідно вирішити.

Однією з ключових проблем впровадження МСФЗ 15 в Україні є відсутність чітких і послідовних вказівок щодо певних аспектів стандарту. Інтерпретація та застосування п'ятиетапної моделі для визнання доходу, яка вимагає від підприємств оцінювати характер договорів, ідентифікувати зобов'язання щодо виконання, визначати ціни угод, розподіляти ціни угод і визнавати дохід після виконання зобов'язань щодо виконання, може бути складним і суб'єктивним. Це може призвести до відмінностей у практиках визнання доходу між підприємствами, що потенційно може вплинути на порівнянність і надійність фінансової звітності.

Крім того, підприємства можуть зіткнутися з труднощами під час оцінки змінної винагороди, визначення цін окремого продажу та оцінки виконання зобов'язань щодо виконання протягом певного часу або в певний момент часу, враховуючи унікальні характеристики місцевого ринку та бізнес-практики. Відсутність конкретних вказівок щодо цих аспектів МСФЗ 15 в українському контексті може вимагати від підприємств робити суб'єктивні судження та оцінки, що може викликати занепокоєння щодо послідовності та надійності визнання доходу.

Процес переходу на МСФЗ 15 може створити проблеми для невеликих компаній з обмеженими ресурсами та досвідом роботи зі складними стандартами бухгалтерського обліку. Необхідність переоцінити існуючу практику визнання доходу, узгодити облікову політику та внутрішній контроль, а також навчити персонал вимогам МСФЗ 15 може зайняти багато часу та ресурсів.

У світлі цих викликів надзвичайно важливо розглянути методологічні аспекти обліку доходів згідно з МСФЗ 15 та надати вказівки щодо ефективного тлумачення та застосування стандарту. Дослідження методологічних аспектів обліку доходів за МСФЗ 15 в Україні, допоможе покращити розуміння проблем

впровадження та наслідків стандарту для підприємств, аудиторів, регуляторів та інші зацікавлених сторін.

Теоретичні та практичні аспекти обліку доходу відповідно до МСФЗ 15 розглядали Охрамович О.З. та Токарева Т.О. Науковці відмітили, що затверджені, в новому стандарті, принципи визнання виручки вплинуть не тільки на величину доходу підприємства, а й на величину фінансових результатів його діяльності. Як позитивні зміни відмічено, що зовнішні і внутрішні користувачі фінансової звітності зможуть об'єктивно оцінити фінансовий стан підприємства, отримуючи можливість приймати вірні управлінські рішення та необхідні міри для підвищення фінансового стану та максимізації прибутку підприємства [4].

Дерев'янко С.І. та Тарасюк І.Ю. вивчаючи нововведення МСФЗ 15 оцінюють позитивність змін, які сприятимуть прозорості відображення фактів господарського життя в бухгалтерському обліку [5].

Особливості відображення в обліку і звітності доходів від реалізації товарів, робіт і послуг за міжнародними та національними стандартами бухгалтерського обліку розглядали у своїй статті Карпенко Є.А. та Шийка Г.Ш. Як висновки автори вказують, що перевагою обліку доходів за міжнародними стандартами є забезпечення чіткого впорядкування критеріїв визнання доходів у різноманітних ситуаціях що сприяє конвергенції МСФЗ і GAAP/USA, зближенню облікових систем різних країн, тому необхідне внесення аналогічних змін до П(С)БО 15 «Дохід» [6].

Відмінності МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» та МСФЗ 18 «Дохід» досліджувала Григоренко О.С. наголошуючи як на перевагах так і недоліках прийнятого стандарту. Автор звертає увагу, що для вітчизняних виробничо-торгівельних підприємств залишилося невирішеним завдання, яким чином узгодити МСФЗ 15 з порядком визначення доходів для цілей оподаткування [7].

Науковці Охрамович О.З. та Токарева Т.О. також вказують на необхідність подальшого дослідження питання щодо критеріїв визнання витрат на отримання та виконання договору, порядку відображення активів і зобов'язань за договором у балансі підприємства й операцій реалізації з правом повернення, порядку визнання виручки від наданого ліцензійного права, вимог до розкриття інформації у фінансовій звітності [4].

Формування цілей статті. Метою статті є дослідити методологічні аспекти обліку доходів за МСФЗ 15 в контексті України.

Зокрема, для досягнення поставленої мети вбачаємо за доцільне провести дослідження за наступними пунктами:

- виявити та проаналізувати виклики та проблеми, з якими можуть зіткнутися підприємства під час тлумачення та застосування МСФЗ 15;
- зробити внесок у розуміння методологічних проблем, пов'язаних з

обліком доходів за МСФЗ 15;

- надати практичні рекомендації для підприємств, аудиторів та інших зацікавлених сторін, залучених до фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу. Підприємства що складають фінансову звітність за міжнародними стандартами для визнання виручки (доходу) від продажу товарів (робіт послуг) застосовують МСФЗ 15. Стандарт МСФЗ 15 набрав чинності з 1 січня 2018 року замінивши попередні положення МСБО 18 «Дохід» та МСБО 11 «Будівельні контракти», але дискусії і різні бачення вирішення проблем визнання виручки, які виникають серед науковців і бухгалтерів тільки ускладнюють розуміння досліджуваного стандарту. Потреба введення в дію нового стандарту викликана змінами в обліку і ринковому середовищі, так метою МСФЗ 15 є встановлення принципів, які підприємство повинно застосовувати, щоб повідомляти користувачам фінансової звітності корисну інформацію про природу, суму, час та невизначеність доходів від звичайної діяльності і грошових потоків, що виникають внаслідок договору з клієнтом [5].

Основний принцип МСФЗ 15 полягає в тому, що суб'єкт господарювання має визнавати дохід для відображення передачі обіцяних товарів або послуг клієнтам у сумі, яка відображає компенсацію, на яку суб'єкт господарювання очікує отримати право в обмін на ці товари чи послуги. В стандарті виділяється модель з п'яти кроків для визначення і визнання доходу (рис. 1).

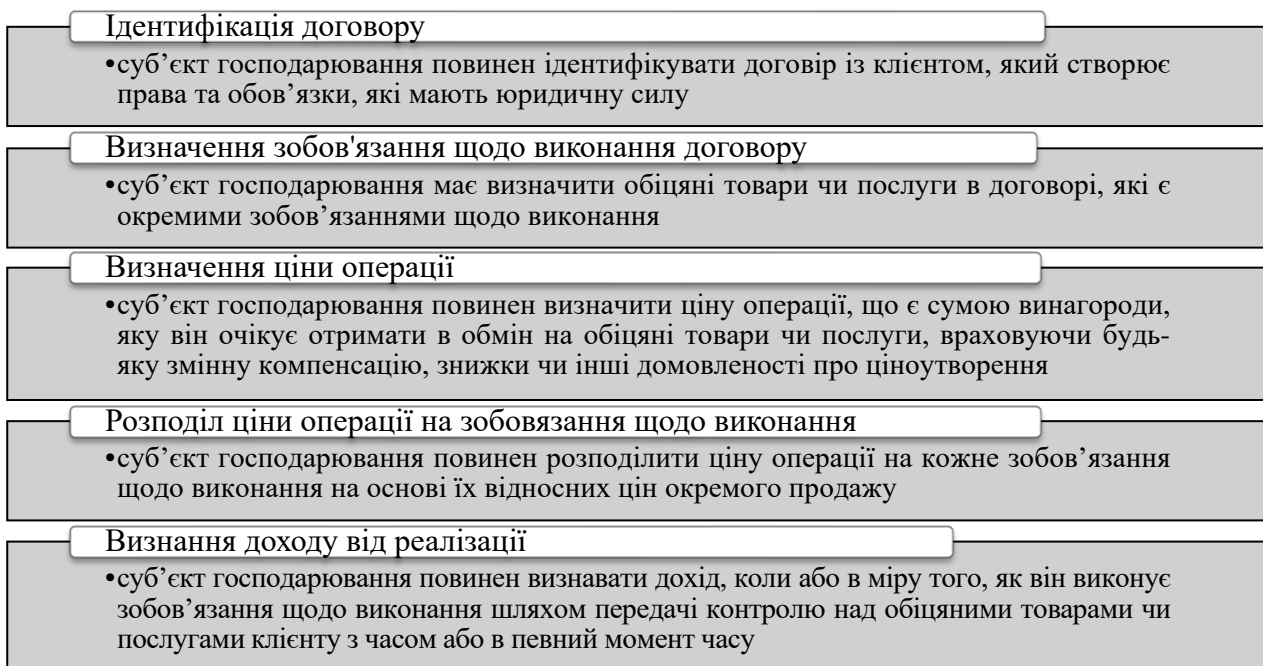

Рис.1. Принципи послідовності обліку доходів від реалізації за МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами»[1].

Перший етап - «Ідентифікація договору» є важливим кроком у процесі визнання доходу відповідно до МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами». Для суб'єктів господарювання на початковому етапі співпраці необхідно укласти договір, що підтверджує факт купівлі або продажу активу.

Відповідно до МСФЗ 15, договір укладається, коли між сторонами існує угода, яка створює права та обов'язки, які мають юридичну силу, обидві сторони погодилися щодо прав щодо товарів або послуг, які підлягають передачі, суб'єкт господарювання може визначити права кожної сторони щодо товарів або послуги, і суб'єкт господарювання може визначити умови оплати за товари чи послуги, що підлягають передачі.

Щоб ідентифікувати договір, суб'єкт господарювання повинен враховувати наступні ключові критерії (рис 2):

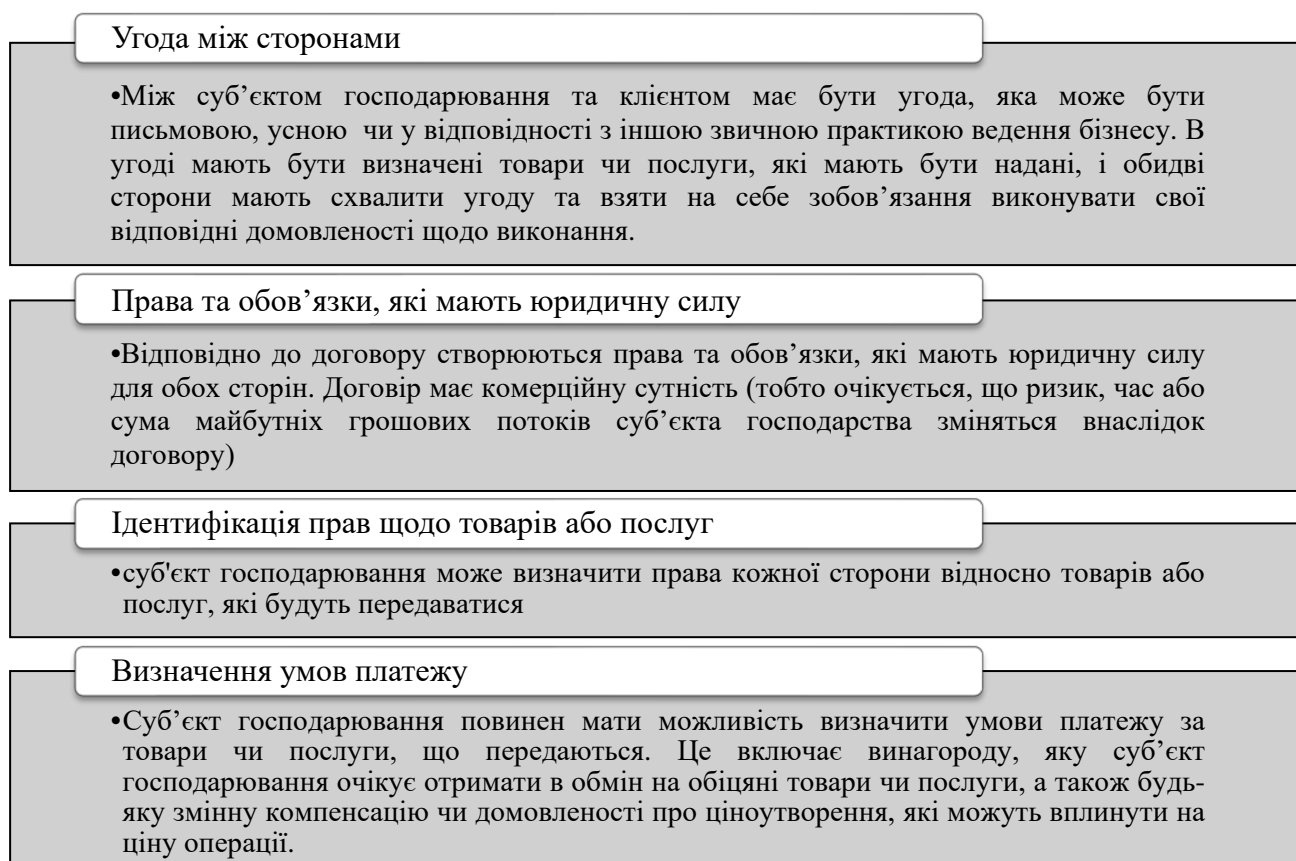

Рис. 2. Критерії умов обліку договору з клієнтом за МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» [1]

Важливо, щоб суб'єкти господарювання ретельно оцінювали кожну угоду з клієнтом, щоб визначити, чи відповідає вона критеріям для того, щоб вважатися договором згідно з МСФЗ 15. Якщо договір ідентифіковано, суб'єкт

господарювання може продовжити застосування решти кроків моделі визнання доходу, наприклад визначення зобов'язань щодо виконання, визначення ціни операції, розподіл ціни операції та визнання доходу, коли зобов'язання щодо виконання виконано. Правильна ідентифікація має вирішальне значення для точного та відповідного визнання доходу відповідно до МСФЗ 15.

Другим етапом і однією з ключових концепцій у МСФЗ 15 є «Визначення зобов'язань щодо виконання договору», які є обіцянками передати різні товари чи послуги клієнтам.

Зобов'язання виконання - це зобов'язання передати товар або послугу клієнту. МСФЗ 15 визначає зобов'язання щодо виконання як обіцянку передати окремий товар чи послугу або набір товарів чи послуг, які відрізняються від інших обіцянок у договорі. Розрізнення є критичним фактором у визначенні того, чи є обіцянка зобов'язанням виконання.

Товар чи послуга є відмінними, якщо вони відповідають таким критеріям:

1. Клієнт може отримати вигоду від товару чи послуги самостійно або в поєднанні з іншими доступними ресурсами;
2. Товар чи послугу можна ідентифікувати окремо від інших товарів чи послуг у договорі;
3. Обіцянка передати товар або послугу є окремою від інших обіцянок у договорі.

Наприклад, якщо суб'єкт господарювання укладає договір про продаж комп'ютерної системи клієнту, і містить обіцянку надати послуги з обслуговування програмного забезпечення, послуги з обслуговування комп'ютерної системи та програмного забезпечення вважатимуться окремими зобов'язаннями щодо виконання, якщо вони є різними. Якщо клієнт міг отримати вигоду від комп'ютерної системи без послуг з обслуговування програмного забезпечення, а дві обіцянки окремо визначені в договорі, вони вважатимуться окремими зобов'язаннями щодо виконання.

На додаток до визначення окремих зобов'язань щодо виконання, суб'єкти господарювання також повинні визначити, чи слід розглядати серію різних товарів або послуг як єдине зобов'язання щодо виконання. Ряд товарів або послуг вважатиметься одним зобов'язанням щодо виконання, якщо вони істотно однакові та мають однакову схему передачі клієнту.

Після визначення зобов'язань щодо виконання суб'єкти господарювання можуть продовжити визначення ціни операції, розподіляючи ціну операції на кожне зобов'язання щодо виконання та визнаючи дохід, коли кожне зобов'язання щодо виконання виконано.

Третім етапом є «Визначення ціни операції». Ціна операції - це сума винагороди, яку суб'єкт господарювання очікує отримати в обмін на передачу обіцяних товарів або послуг клієнту.

Щоб визначити ціну операції, суб'єкт господарювання повинен враховувати наступні фактори: суму компенсації, яка обіцяна в договорі; змінні компенсації, такі як знижки, відшкодування або виплати на основі результатів, які можуть вплинути на суму компенсації, яку в кінцевому підсумку отримає суб'єкт господарювання; вартість грошей у часі, якщо договір включає компоненти фінансування; безготівкова компенсація, наприклад товари чи послуги, надані клієнтом в обмін на обіцяні товари чи послуги; інша компенсація, що підлягає сплаті клієнту, наприклад кредити або ваучери, яку суб'єктові господарювання може знадобитися визнати як зменшення доходу; винагорода, яка залежить від майбутніх подій (проміжні платежі або умовні платежі за виконання певних критеріїв ефективності).

Після визначення ціни операції, необхідно її розподілити на кожне окреме зобов'язання щодо виконання в договорі на основі відносних цін окремого продажу кожного товару чи послуги. Загалом, визначення ціни угоди є критичним кроком у процесі визнання доходу, оскільки воно використовується для розподілу доходу на кожне окреме зобов'язання щодо виконання.

Четвертий етап - «Розподіл ціни операції на зобов'язання щодо виконання» є критичним кроком у процесі визнання доходу, оскільки він визначає суму доходу, яку суб'єкт господарювання може визнати для кожного зобов'язання щодо виконання (Рис. 3).

Визначення чітких зобов'язань щодо виконання

Зобов'язання щодо виконання — це обіцянка передати товар чи послугу клієнту, і воно є відмінним від того, чи клієнт може отримати вигоду від товару чи послуги самостійно чи за допомогою інших доступних ресурсів

Визначення ціни окремого продажу

Суб'єктам господарювання необхідно сформувати ціну, за якою вони продавали б товар чи послугу окремо

Розподіл ціни транзакції

Необхідно розподілити ціну транзакції на кожне окреме зобов'язання щодо виконання в договорі на основі відносної окремої ціни продажу кожного зобов'язання за допомогою методу відносної окремої ціни продажу або методу скоригованої оцінки ринку.

Врахування змінної компенсації

Якщо ціна операції включає змінну винагороду (виплати, знижки) необхідно оцінити суму змінної компенсації, яку очікується отримати, і розподілити її на відповідні зобов'язання щодо виконання.

Врахування впливу знижок

Якщо ціна операції включає знижку, її необхідно розподілити на відповідні зобов'язання щодо виконання пропорційно до своїх відносних цін окремого продажу.

Рис.3. Алгоритм розподілу ціни операції на зобов'язання щодо виконання

* Складено автором на основі [1]

Дотримуючись послідовності вказаної в алгоритмі суб'єкти господарювання зможуть розподілити дохід на кожне окреме зобов'язання щодо виконання і точно відобразити суму винагороди, яку вони мають право отримати. За таких умов методи визнання доходу є прозорими, точними та відповідають міжнародним стандартам бухгалтерського обліку.

П'ятий етап - «Визнання доходу від реалізації». МСФЗ 15 містить критерії для визначення того, коли контроль над товарами чи послугами передається клієнту. Передача контролю є критично важливим кроком у процесі визнання доходу (рис. 4), оскільки він вказує, коли суб'єкт господарювання може визнати дохід за своїми зобов'язаннями щодо виконання.

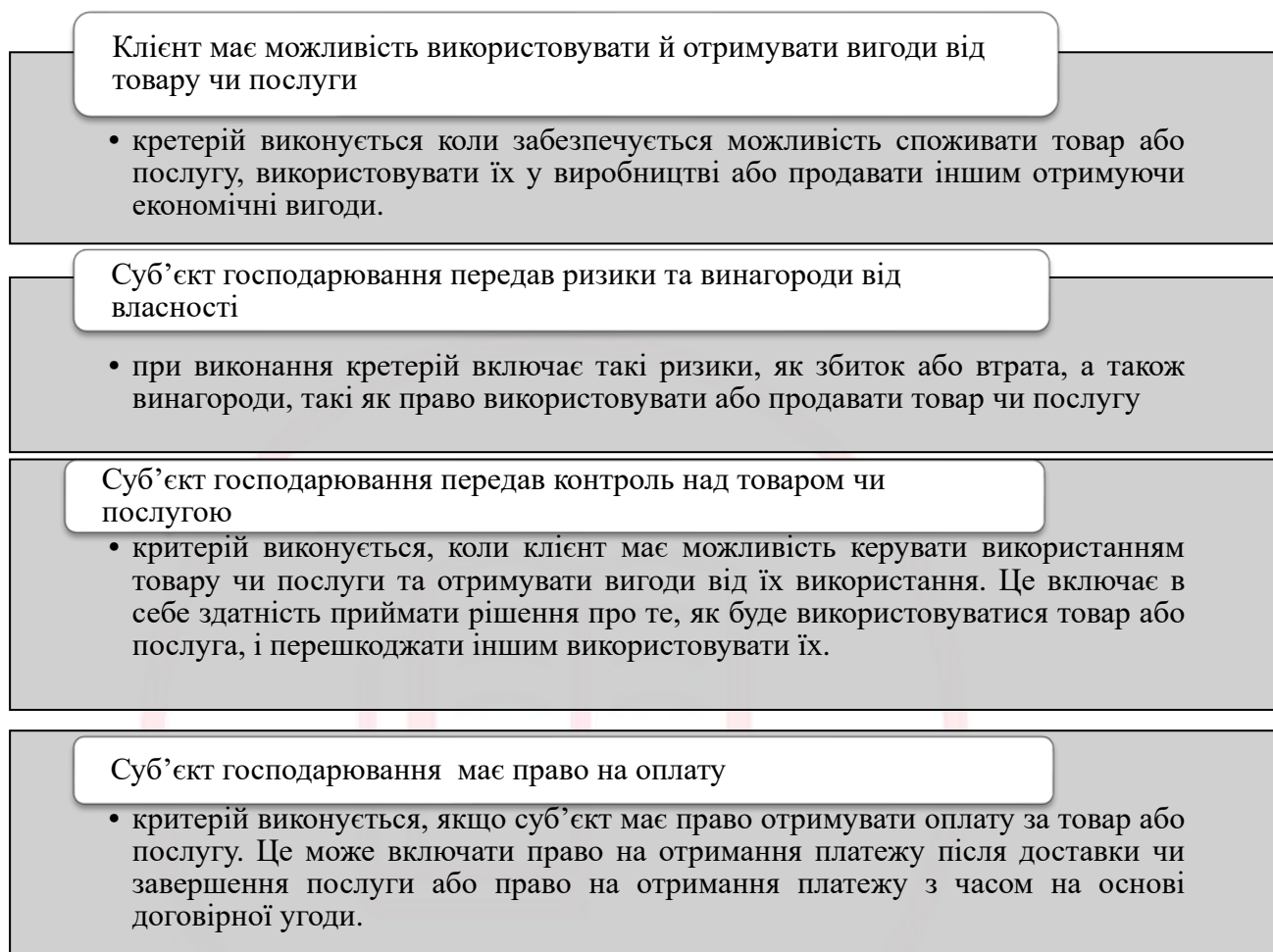

Рис. 4. Критерії передачі контролю відповідно до МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» [1].

Загалом, критерії передачі контролю відображають концепцію того, коли клієнт отримує вигоди від товару чи послуги та бере на себе відповідні ризики та винагороди. Дотримуючись цих пунктів, суб'єкти господарювання можуть визначити, коли вони передали контроль над товаром чи послугою, і можуть визнати дохід за своїми зобов'язаннями щодо виконання відповідно до МСФЗ 15.

В процесі дослідження виявлено проблеми які виникають у обліковців при використанні моделі з п'яти кроків для визначення і визнання доходу відповідно до МСФЗ 15.

У таблиці 1 наведено детальний опис проблем які виникають в практичній діяльності суб'єктів господарювання, також запропоновано шляхи їх вирішення.

Методологічні проблеми обліку виручки за МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» та практичні шляхи їх вирішення

№	Проблеми обліку виручки за МСФЗ 15	Практичні шляхи вирішення проблем обліку виручки за МСФЗ 15
1.	Ідентифікація договору	
	Відсутність письмових договорів, які можуть бути укладені усно або іншими неофіційними засобами	Встановити чітку політику та процедури для документування та реєстрації договорів; створити письмові записи усних угод; використовувати стандартні шаблони договорів.
	Модифікації договору можуть створити труднощі в ідентифікації та обліку	Оцінити, чи є модифікація новим договором чи зміною існуючого, і відповідно скоригувати свій облік.
2.	Визначення зобов'язання щодо виконання договору	
	Складність зобов'язань щодо виконання у випадку надання кількох товарів або послуг	Розбити пакети товарів або послуг на їх окремі компоненти; відокремити зобов'язання щодо виконання, які суттєво відрізняються за своєю природою або мають різні терміни чи методи виконання; використовувати оцінки та припущення для розподілу цін операцій на кожне зобов'язання.
	Змінна компенсація, яка залежить від невизначених майбутніх подій	Визначити оцінки на основі ймовірностей (історичних даних, ринкових тенденцій та інших відповідних факторів); коригувати невизначеності (включення премії за ризик або дисконту до розрахунку ціни угоди на основі рівня невизначеності).
3.	Визначення ціни операції	
	Складні структури ціноутворення	Використовувати методи розподілу (метод відносної окремої ціни продажу, щоб розподілити ціну операції на окремі зобов'язання щодо виконання; метод очікувана вартість або найбільш імовірна сума, щоб оцінити ціну транзакції).
	Зміни ціни або обсягу. Знижки та пільги.	Використовувати судження та методи оцінки для коригування ціни операції та розподілу її між окремими зобов'язаннями щодо виконання.
4.	Розподіл ціни операції на зобов'язання щодо виконання	
	Комплексні зобов'язання щодо виконання	Використовувати програмні засоби, які автоматизують розподіл ціни транзакції на основі різних методів розподілу.
	Зміни умов договору після початкової угоди	Ціну транзакції необхідно перерозподілити між зобов'язаннями, що залишилися, на основі оновлених відносних цін окремого продажу одним із двох способів: 1. Розподіл ціни операції на основі відносної окремої ціни продажу; 2. Розподіл ціни операції з використанням залишкового підходу.
5.	Визнання доходу від реалізації	
	Терміни визнання доходу	Використовувати об'єктивні критерії для визначення моменту передачі контролю. Наприклад, якщо клієнт має право прийняти або відхилити товари чи послуги, контроль, швидше за все, ще не передано. Так само, якщо клієнт має право повернути товари чи послуги, контроль може ще не передаватися.
	Вимірювання доходу	Використовувати надійну оцінку ціни угоди на основі історичних даних або іншої доступної інформації.

*Розробка автора

Для досягнення відповідності та послідовності у визнанні доходу згідно МСФЗ 15, запропоновано ряд практичних рекомендацій для суб'єктів господарювання:

1. Розробка комплексної політики визнання доходу, яка відповідає принципам МСФЗ 15 і встановлює обліковий підхід підприємства для різних типів операцій з доходом, включаючи ідентифікацію договору, зобов'язання щодо виконання та розподіл доходу.

2. Організація та підтримка керівниками підприємств регулярного та постійного навчання облікового персоналу, для забезпечення розуміння принципів і вимог МСФЗ 15. Це може включати семінари та навчальні заняття, щодо нюансів визнання доходу згідно з МСФЗ 15 в конкретній галузі.

3. Встановлення жорсткого внутрішнього контролю послідовності і надійності процесів визнання доходу: контроль над процесами перегляду договорів, документації та затвердження; регулярні перевірки та звірки доходних операцій.

4. Проведення ретельного аналізу своїх існуючих договорів в частині визначення та оцінки зобов'язань щодо виконання, модифікацій договорів і змінних компенсацій, а також внесення необхідних коригувань для забезпечення відповідності стандарту.

5. Документування ключових суджень та оцінок, зроблених в процесі визнання доходу, зокрема: визначення зобов'язань щодо виконання, оцінки змінної компенсації та розподілу ціни транзакції.

6. Використання передових технологічних рішень, такі як програмне забезпечення для визначення прибутку, аналітика даних та інструменти автоматизації, щоб оптимізувати й автоматизувати процес визнання доходу. Це суттєво зменшить кількість помилок, підвищить точність і забезпечити послідовність у практиках визнання доходу.

7. Проведення регулярних аудиторських перевірок та перегляд процесів визнання доходу, з метою виявлення прогалин чи невідповідності та усунути проблеми.

8. Моніторинг нормативно-правових змін законодавства України, та регулярний перегляд оновлень від Ради з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (IASB).

Висновки. Запропоновані практичні підходи допоможуть суб'єктам господарювання досягти відповідності та узгодженості у визнанні доходу відповідно до МСФЗ 15. Однак важливо зазначити, що конкретні підходи можуть відрізнятися залежно від розміру компанії, галузі та унікальних обставин, і їх застосування має здійснюватися з професійним судженням.

Подальше дослідження може стосуватися практики розкриття інформації підприємствами щодо визнання доходу згідно з МСФЗ 15. Це може включати оцінку повноти, точності та корисності розкриття інформації, пов'язаної з доходом, у фінансовій звітності. Вивчення поточної практики розкриття інформації та визначення областей для вдосконалення може сприяти підвищенню прозорості та порівнянності фінансової звітності.

Література:

1. Міжнародний стандарт фінансової звітності (МСФЗ) 15 «Дохід від договорів з клієнтами» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/MU17027>.
2. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку МСБО (IAS) 11 «Договори на будівництво» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_017.
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку (МСБО) (IAS) 18 «Дохід» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_025.
4. Охрамович О.Р. МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» / О.Р. Охрамович, Т.О. Токарева // Науково-практичне видання «Незалежний АУДИТОР». – 2018. – №23(1). – С.35-42.
5. Деревянко С.І. Облік доходу згідно з МСФЗ 15 «Дохід від договорів з клієнтами» / С.І. Деревянко, І.Ю. Тарасюк // Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки». – 2018. – №1. – С. 33-35.
6. Григоренко О.С. Обмеженість облікового забезпечення на основі фінансових показників. Науковий вісник ужгородського національного університету / О.С. Григоренко // Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – 2019. – № 19(1). – С. 83-88.
7. Карпенко Є.А., Шийка Г.Ш. Облік доходів від реалізації за міжнародними та національними стандартами / Є.А. Карпенко, Г.Ш. Шийка // Інфраструктура ринку. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. – 2018. – №17. – С. 441-446.

References:

1. Mizhnarodnyi standart finansovoi zvitnosti (MSFZ) 15 «Dokhid vid dohovoriv z kliientamy». (2017). [International Financial Reporting Standard (IFRS) 15 "Revenue from contracts with customers"]. *ligazakon.net*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/MU17027>. [in Ukrainian].
2. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku MSBO (IAS) 11 «Dohovory na budivnytstvo». (2012). [IAS International Accounting Standard (IAS) 11 "Construction Contracts"]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_017. [in Ukrainian].
3. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku (MSBO) (IAS) 18 «Dokhid». (2012). [International Accounting Standard (IAS) (IAS) 18 "Income"]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_025. [in Ukrainian].
4. Okhramovych O.R. & Tokareva T.O. (2018). *MSFZ 15 «Dokhid vid dohovoriv z kliientamy»* [IFRS 15 "Revenue from contracts with customers"]. *Naukovo-praktychne vydannia «Nezaleznyi AUDYTOR» – Scientific and practical publication "Independent AUDITOR"*, 23(1), 35-42 [in Ukrainian].
5. Derevianko S.I. & Tarasiuk I.Iu. (2018). *Oblik dokhodu zghidno z MSFZ 15 «Dokhid vid dohovoriv z kliientamy»*[Accounting of income in accordance with IFRS 15 "Income from contracts with customers"]. *Naukovyi zhurnal «LOHOS. Mystetstvo naukovoï dumky» – Scientific journal "LOGO. The art of scientific thought"*, 1,33-35 [in Ukrainian].

6. Hryhorenko O.S. (2019). Obmezhenist oblikovoho zabezpechennia na osnovi finansovykh pokaznykiv. [Limitation of accounting support based on financial indicators]. *Naukovyi visnyk uzhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy, 19(1), 83-88, [in Ukrainian].*

7. Karpenko Ye.A. & Shyika H.Sh. (2018). Oblik dokhodiv vid realizatsii za mizhnarodnymy ta natsionalnymy standartamy [Accounting of income from sales according to international and national standards]. *Infrastruktura rynku. Bukhholderskyi oblik, analiz ta audyt. – Market infrastructure. Accounting, analysis and audit, 17, 441-446.*

УДК 657

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-444-452](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-444-452)

Параниця Надія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри облікових технологій та бізнес-аналітики, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08200, <https://orcid.org/0000-0003-3682-4979>

Гордієнко Тетяна Віталіївна аспірантка кафедри обліку та консалтингу, м. Ірпінь, 08205, вул. Університетська, 31, <https://orcid.org/0000-0001-7848-5675>

Судак Валерія Олександрівна здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08205, <https://orcid.org/0009-0001-7592-0501>

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОБЛІКУ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Сьогодні існує ряд проблем, що не дають змогу правильно та достовірно здійснювати бухгалтерський облік екологічних витрат підприємства. У статті розглянуто та проаналізовано основні дефініції екологічного обліку, здійснено теоретичне обґрунтування його сутнісних характеристик. Опрацювання дефініцій збагатить теоретико-методологічні засади зміни клімату.

Дослідження проведено на основі аналізу наукових джерел із питань зміни клімату (Climate Change) та екологічного обліку. Доведено, що в Україні переважає добувна промисловість і є потреба у замкненому виробництві. Приведено інструменти, які дозволять українським підприємствам здійснювати замкнений цикл виробництва.

Здійснено статистичний аналіз реальних викидів в атмосферу з метою надати рекомендації для стимулювання скорочення викидів CO₂ в Україні.

На основі даних Державної служби статистики України проведено регресійний аналіз реальних викидів. Виявлено фактори, які впливають на викиди вуглецю. Завдяки достовірності даних підприємства України мають можливість створювати сприятливі умови для зменшення викидів CO₂ в Україні.

У дослідженні використовується регресійна модель для дослідження впливу викидів CO₂ на навколишнє середовище.

Результати статистичного аналізу показують, що екологічне регулювання змусить чесні підприємства активно скорочувати випуск, щоб контролювати рівень викидів. Однак не всі підприємства України використовують ці рекомендації, вони і надалі будуть збільшувати обсяги виробництва, щоб отримати більші прибутки.

Викиди діоксиду вуглецю (Carbon dioxide emissions) позитивно корелюють із добуванням водних біоресурсів (Extraction of aquatic bioresources), лінійний коефіцієнт кореляції дорівнює 0,714. Коли збільшується видобуток, викиди вуглекислого газу швидко зростають.

Використання викопних ресурсів не тільки задовольняє потреби економічного розвитку, але й негативно впливає на навколишнє середовище. Статистичний аналіз обліку екологічних витрат підприємств розглядається як ключовий захід для вирішення забруднення навколишнього середовища. Однак не бажання деяких підприємств України вживати всіх необхідних заходів для запобігання глобальному потеплінню серйозно послабить ефект впровадження екологічних норм.

Ключові слова: екологічний облік, статистичний аналіз, зміна клімату, екологічна ситуація, вуглецево-нейтральної енергетики, викиди CO₂.

Paranytsia Nadiia Volodymyrivna PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting Technologies and Business Analytics, State Tax University, University St., 31, Irpin, 08200, <https://orcid.org/0000-0003-3682-4979>

Hordiienko Tetiana Vitaliivna Postgraduate student of the Department of Accounting and Consulting, University St., 31, Irpin, 08205, <https://orcid.org/0000-0001-7848-5675>

Sudak Valeriia Oleksandrivna Applicant for the first (bachelor's) level of higher education, University St., 31, Irpin, 08205, <https://orcid.org/0009-0001-7592-0501>

STATISTICAL ANALYSIS OF ACCOUNTING OF ENVIRONMENTAL COSTS OF THE ENTERPRISE UNDER THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. Today, there are a number of problems that prevent the correct and reliable accounting of environmental costs of the enterprise. The article examines and analyzes the main definitions of environmental accounting, provides a theoretical justification of its essential characteristics. Working out the definitions will enrich the theoretical and methodological foundations of climate change.

The research was carried out on the basis of the analysis of scientific sources on the issues of climate change (Climate Change) and environmental accounting. It has been proven that the extractive industry prevails in Ukraine and there is an urgent need for closed production. The tools that will allow Ukrainian enterprises to implement a closed cycle of production are given.

A statistical analysis of real emissions into the atmosphere was carried out in order to provide recommendations for stimulating the reduction of CO₂ emissions in Ukraine.

Based on the data of the State Statistics Service of Ukraine, a regression analysis of real emissions was carried out. Factors affecting carbon emissions have been identified. Thanks to the reliability of data and large data sets, Ukrainian enterprises have the opportunity to create favorable conditions for reducing CO₂ emissions in Ukraine.

The research uses a regression model to study the impact of CO₂ emissions on the environment.

The results of the statistical analysis show that environmental regulation will force honest enterprises to actively reduce output in order to control emissions. However, not all enterprises of Ukraine use these recommendations, they will continue to increase production volumes in order to obtain greater profits.

Carbon dioxide emissions are positively correlated with extraction of aquatic bioresources, the linear correlation coefficient is 0.714. As production increases, carbon dioxide emissions rise rapidly.

The main trends of climate change, which is one of the most urgent threats with a negative impact on the population and damage to the environment, have been studied.

The use of fossil resources not only meets the needs of economic development, but also has a negative impact on the environment. Statistical analysis of accounting of environmental costs of enterprises is considered as a key measure for solving environmental pollution. However, the unwillingness of some Ukrainian enterprises to take all necessary measures to prevent global warming will seriously weaken the effect of the implementation of environmental regulations.

Keywords: environmental accounting, statistical analysis, climate change, environmental situation, carbon-neutral energy, CO₂ emissions.

Постановка проблеми. Статистичний аналіз обліку екологічних витрат підприємства в умовах сталого розвитку дозволить дослідити фактори збереження навколишнього природного середовища, раціонального природокористування, зменшення негативного впливу на природу.

Важливо запобігати надмірним викидам CO₂ із цією метою слід використовувати досвід розвинених країн переходу до використання у промисловості відновлюваної енергетики.

Основою ефективного керування є інформація про екологічні витрати, отримана шляхом дослідження екологічних аспектів діяльності підприємств, побудови механізму раціональної організації обліку і аналізу екологічних витрат. Це сприятиме оптимізації використання ресурсів та зменшенню негативного впливу підприємств на навколишнє природне середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням зміни клімату присвячені дослідження науковців V.R. Barros, D.J. Dokken, K.J. Mach, M.D. Mastrandrea, T.E. Bilir, . Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, L.L. White [6] та інші.

Теоретичні аспекти та практичне застосування екологічного обліку досліджували вчені, такі як: В. Маліков, М. Плекан, Н. Кудлаєва [1], О.П. Колісник [2], О. В. Вороновська [3], О. І. Гриценко [5] та інші.

Різноманіття механізмів впливу на зниження викидів в атмосферу показує актуальність дослідження. Виникає потреба забезпечити ефективні заходи для запобігання потепління застосовувати на підприємствах в Україні.

Мета статті – статистичний аналіз обліку екологічних витрат підприємства в умовах сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення, коли ми спостерігаємо глобальне потепління, гостро постає питання дослідження екологічних витрат підприємств України. Кожен підприємець має знати, що вплив зміни клімату є гетерогенним як щодо географії, так і рівня доходів. Гетерогенність – (від грец. ἕτερος – інший + γένω – рід) – різнорідність, інеродність; наявність неоднакових частин в структурі, у складі чого-небудь [1].

У сучасних умовах українські підприємства є одними із найбільших споживачів викопних природних ресурсів. Адже неодноразово науковці зазначали, що в Україні переважає добувна промисловість, гостро стоїть потреба у замкненому виробництві. Тобто має бути цикл, починаючи від видобутку природних ресурсів до переробки та виробництва [8].

Розвинені країни приймають стратегію переходу до вуглецево-нейтральної енергетики. Тобто вони всіляко заохочують до використання у промисловості відновлюваної енергетики.

Статистичний аналіз обліку екологічних витрат підприємства досить швидко розвивається в усьому світі.

Сприяють розвитку екологічного обліку професійні організації бухгалтерів: Міжнародна федерація бухгалтерів (International Federation of

Accountants, IFAC), Інститут бухгалтерів у сфері управлінського обліку (Chartered Institute of Management Accountants, CIMA), Асоціація дипломованих бухгалтерів (Association of Chartered Certified Accountants, ACCA) тощо.

Сьогодні науковці всього світу проводять дослідження щодо запобігання екологічній кризі. У таблиці 1 подано поняття екологічного обліку.

Таблиця 1

Екологічний облік

Автор	Характеристика поняття екологічний облік
Маліков В., Плекан М., Кудлаєва Н.	визначають як систему виявлення, виміру, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання, обробки й підготовки релевантної інформації щодо діяльності підприємства у сфері природокористування і охорони навколишнього середовища з метою обґрунтування управлінських рішень [1].
Кірсанова Т. О., Кірсанова Є. В., Лук'янихін В. О.	це система виявлення, вимірювання, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в галузі природокористування з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття оптимальних рішень [2].
Вороновська О. В.	це облік, що відноситься до фізичних запасів природних ресурсів, вартісного оцінювання деградації навколишнього середовища і відповідних витрат на природоохоронні заходи, а також до розрахунку дійсного (чи «зеленого») ВВП [3].
Гриценко О. І.	це система виявлення, вимірювання, реєстрації, узагальнення та зберігання інформації про діяльність підприємств в області природокористування з метою передачі її користувачам для прийняття оптимальних управлінських рішень [5].

Джерело: побудовано авторами на основі даних [1–3].

Статистичний аналіз обліку екологічних витрат підприємства дозволив виділити інструменти для стимулювання скорочення викидів CO₂:

➤ податкові (пряме використання у бюджеті, вторинне використання, витрати на навколишнє середовище [оподаткування палива, викидів]);

- система торгівлі викидами і податок на викиди CO₂;
- ринкові (системи торгівлі "викидами");
- регулювання та субсидування (екологічні стандарти, політика підтримки інноваційних галузей економіки) [6].

В Україні екологічна ситуація досить складна. За 2004–2021 рр. динаміка викидів діоксиду вуглецю практично не змінилась, зволікання держави із забезпечення зниження викидів в атмосферу може призвести до ситуації, коли українська продукція стане неконкурентною на європейських та світових ринках (рис. 1).

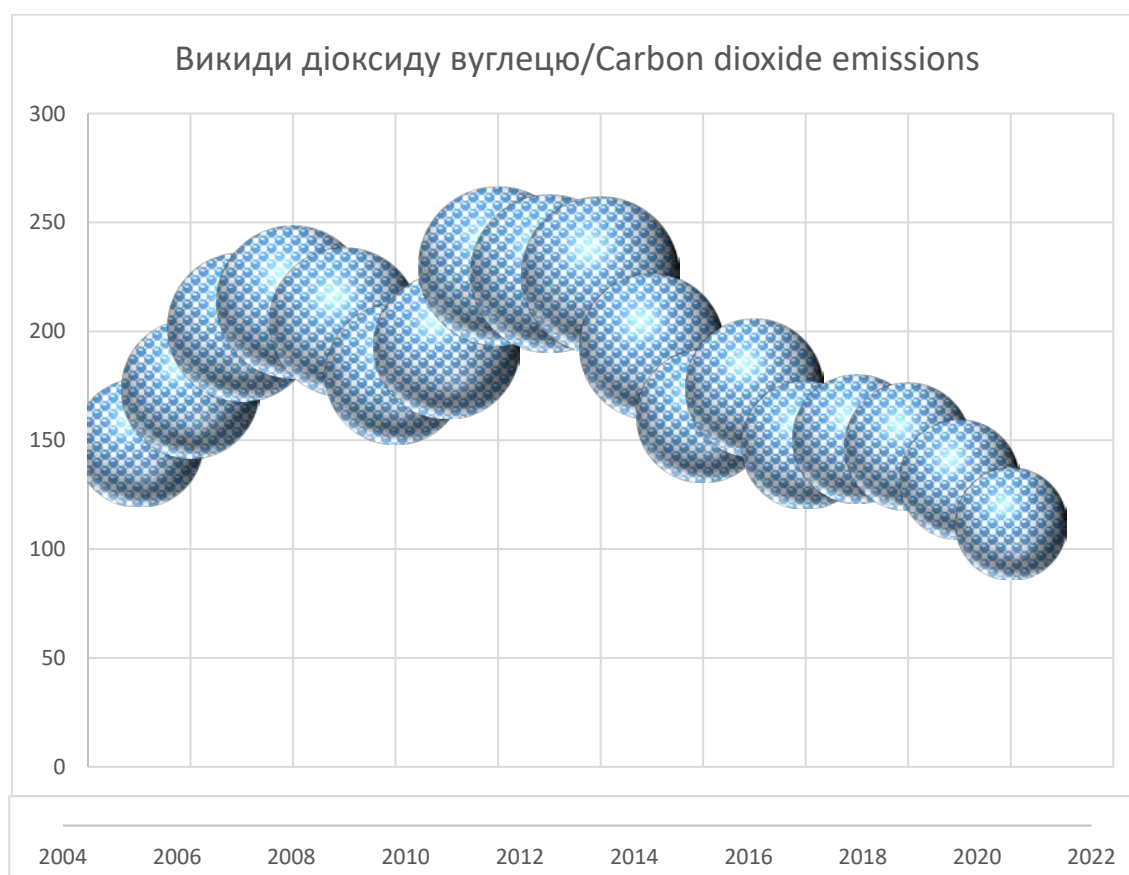

Рис. 1. Динаміка викидів діоксиду вуглецю в Україні за 2004–2021 рр.
Джерело: на основі даних [4].

Міжнародний валютний фонд наполягає, що оподаткування викидів CO₂ є найбільш ефективним інструментом для обмеження використання викопних видів палива і пов'язаних з ними викидів двоокису вуглецю [6].

Зміни клімату на планеті вказують на обидві потенційні переваги і згубний вплив на розвинені країни та країни, що розвиваються. Проектування нових об'єктів з огляду на прогнозовані зміни кліматичних характеристик і

екстремальних погодних умов потребуватимуть цілеспрямованих розслідувань щодо впливу зміни клімату на енергетичну ресурсну базу, перетворення та транспортні технології [6].

На підставі методів регресійного моделювання визначаємо ефективність статистичного аналізу екологічного обліку на підприємства в Україні. У загальному модель має вигляд:

$$Y_{it} = a_0 + \alpha \cdot F_{it} + \beta \cdot X_{it} + \varepsilon_{it},$$

де a_0, α, β – коефіцієнти, F_{it} – показник розвитку економіки країни i в момент часу t , X_{it} – значення допоміжних змінних для країни i в момент часу t , ε_{it} – випадкова похибка регресії [7].

На підставі методів регресійного моделювання також визначено, що ефективність екологічного обліку в Україні визначається насамперед діючою системою екологічних витрат:

$$Y = 97,19 - 7,88 \cdot 10^{-5} x_1 - 0,001 x_2 + 2,4 \cdot 10^{-5} x_3 + 0,26 \cdot 10^3 x_4 + 0,56 \cdot 10^3 x_5 + 0,096 x_6,$$

де Y – викиди діоксиду вуглецю/Carbon dioxide emissions;

x_1 – валовий внутрішній продукт (млн.грн)/ gross domestic product;

x_2 – чисельність наявного населення (тис.осіб)/Total present population;

x_3 – обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності промисловості, млн.грн/ Turnover of enterprises by type of economic activity of industry;

x_4 – добування водних біоресурсів (т.)/ Extraction of aquatic bioresources;

x_5 – обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис.т /Production of agricultural crops, thsd.t

x_6 – загальний обсяг внесених мінеральних добрив/Air emissions total and carbon dioxide emissions.

При рівні значущості 0,05 модель є адекватною (коефіцієнт детермінації $R^2=0,826$, критерій Фішера $F = 8,7$). Вона показує, що багато факторів впливають на викиди діоксиду вуглецю [7]. Тобто, статистичний аналіз обліку екологічних витрат підприємства в умовах сталого розвитку свідчить, що в Україні необхідно скорочувати рівень викидів в атмосферу двоокису вуглецю. Глобальне потепління вимагає терміново вживати всіх можливих механізмів зниження таких викидів в атмосферу, адже підвищення температури збільшує негативний вплив викидів в атмосферу.

Висновки. Статистичний аналіз обліку екологічних витрат підприємства в умовах сталого розвитку дає змогу стверджувати, що використання невикопних відновлюваних природних ресурсів, вуглецева нейтральність, відсутність викидів шкідливих речовин призводять до глобального потепління.

В Україні потрібно запроваджувати жорсткий контроль за основними джерелами викидів вуглецю, якими є спалювання викопних природних ресурсів: вугілля, нафти, газу тощо.

Для України облік екологічних витрат підприємств в умовах сталого розвитку є важливим через прийняті зобов'язання, які покликані заохотити бізнес переходити на чисту енергетику.

Література:

1. Маліков, В., Плекан, М., & Кудлаєва, Н. (2022). Екологічні аспекти бухобліку в управлінні підприємством. *Економіка та суспільство*, (44). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-89>
2. Колісник О. П., Гордієнко Т. В., Облік екологічних витрат у системі управління підприємством в умовах сталого розвитку. *Modern Economics*. 2020. № 19(2020). С. 69-75. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-12).
3. Вороновська О. В. Сутність і розвиток екологічного обліку. *Галицький економічний вісник*. 2011. №2(31). С.195-200
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Гриценко О. І. Екологічний облік: визначення перспектив та основних засад упровадження. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 678-683
6. Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability (IPCC). URL: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/> (дата звернення 10.05.2023).
7. Аналітика та прогнозування соціально-економічних процесів і податкових надходжень: монографія / Т.М. Паянок, В.В. Лаговський, В.М. Краєвський та ін. К. ЦП "Компринт", 2019. 425 с. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/3314>
8. Параниця Н.В., Буднік Т.О. Аналіз структури та динаміки зовнішньоторговельних товаропотоків України. *Міжнародний науково-практичний журнал «Економіка та держава»* м. Київ. 2020. № 4 С. 206–209. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.206

References:

1. Malikov, V., Plekan, M., & Kudlaeva, N. (2022). *Ekologichni aspekti buhobliku v upravlinni pidpriemstvom* [Environmental aspects of accounting in enterprise management]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, (44). Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-89> [in Ukrainian].
2. Kolisnik, O. P., Gordienko, T. V. (2020). *Oblik ekologichnih vitrat u sistemi upravlinnja pidpriemstvom v umovah stalogo rozvitku* [Accounting for environmental costs in the enterprise management system under conditions of sustainable development]. *Modern Economics - Modern Economics*, 19(2020), 69-75. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V19\(2020\)-12](https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-12) [in Ukrainian].
3. Voronovs'ka ,O. V. (2011). *Sutnist' i rozvitok ekologichnogo obliku* [Essence and development of ecological accounting]. *Galic'kij ekonomichnij visnik - Galician Economic Herald*, 2(31), 195-200 [in Ukrainian].
4. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraïni [State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Gricenko, O. I. (2016). *Ekologichnij oblik: viznachennja perspektiv ta osnovnih zasad uprovadzhenja* [Ecological accounting: definition of perspectives and basic principles of implementation]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, 2, 678-683 [in Ukrainian].

6. Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability (IPCC). *www.ipcc.ch*
Retrieved from <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg2/> [in English].

7. Pajanok, T.M. , Lagovs'kij, T.M. , Kraevs'kij, V.M. (2019). Analitika ta prognozuvannja social'no-ekonomichnih procesiv i podatkovih naddozhen' [Analytics and forecasting of socio-economic processes and tax revenues]. К. СР "Komprint" <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/3314> [in Ukrainian].

8. Paranicja, N.V., Budnik, T.O. (2020). Analiz strukturi ta dinamiki zovnishn'otorgovel'nih tovaropotokiv Ukraïni [Analysis of the structure and dynamics of foreign trade flows of Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, 4, 206–209. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.4.206 [in Ukrainian].

УДК 339.138

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-453-461](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-453-461)

Радченко Ганна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет, пр-т Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044) 406-76-51, <https://orcid.org/0000-0003-4233-2831>

Казанська Олена Олександрівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри маркетингу, Національний авіаційний університет, пр-т Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044) 406-76-51, <https://orcid.org/0000-0002-8100-5350>

Соколова Марія Романівна здобувачка вищої освіти, Національний Авіаційний Університет, пр-т Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044) 406-76-51, <https://orcid.org/0009-0000-1806-8394>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАРКЕТИНГУ НЕКОМЕРЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Анотація. У статті розглянуто сучасні тенденції розвитку маркетингу некомерційних організацій, а також нові підходи та стратегії, що спрямовані на ефективне залучення громадськості та досягнення своїх цілей.

Проведено аналіз основних підходів до визначення поняття «маркетинг некомерційних організацій» та зазначено, що під цим поняттям потрібно розуміти діяльність некомерційної організації, яка є юридичною особою, що працює на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без одержання прибутку. Зазначено, що такі організації є важливим елементом суспільного розвитку та можуть займатися обмеженою комерційною діяльністю для фінансування свого розвитку.

Відзначено, що некомерційні організації стають більш свідомими про важливість інтеграції цифрових інструментів у свою маркетингову стратегію. Вони використовують соціальні медіа, контент-маркетинг, електронну пошту та інші цифрові канали для залучення аудиторії, підвищення усвідомленості та збору коштів. Такі організації також активно використовують онлайн-платформи для залучення волонтерів і партнерів, активізація діяльності яких пов'язана із нестабільним політичним станом в країні.

Некомерційні організації все більше наголошують на побудові відносин зі своїми прихильниками, спонсорами та волонтерами. Вони створюють індивідуалізовані підходи до комунікації та залучення громадськості, що сприяє побудові довготривалих стосунків, залученню волонтерів та збільшенню підтримки. Використання візуальних елементів допомагає привернути увагу та створює емоційний зв'язок з аудиторією. Партнерство з іншими організаціями та аналітика даних допомагають покращити стратегію маркетингу та досягти більші результати.

Взагалі, сучасні тенденції розвитку маркетингу некомерційних організацій націлені на створення цінних взаємин з аудиторією, використання цифрових технологій для досягнення мети та аналізу даних для покращення стратегії. Ці тенденції дозволяють некомерційним організаціям стати більш успішними в досягненні своїх цілей й сприяють розвитку та змінам в цій галузі.

Ключові слова: маркетинг, комплекс маркетингу, некомерційна організація, маркетинг послуг, волонтерська діяльність, перспективи розвитку некомерційного сектору, суспільна користь

Radchenko Hanna Anatoliivna PhD in Economics, Associate Professor of Marketing Department, National Aviation University, Lyubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (096) 578-98-85, <https://orcid.org/0000-0003-4233-2831>

Kazanska Olena Oleksandrivna PhD of Science in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department of Marketing, National Aviation University, Lyubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (044) 406-76-51, <https://orcid.org/0000-0002-8100-5350>

Sokolova Mariia Romanivna Seekers of bachelor's degree, National Aviation University, Lyubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (044) 406-76-51, <https://orcid.org/0009-0000-1806-8394>

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MARKETING FOR NON-PROFIT ORGANIZATIONS

Abstract. The article examines the current trends in the development of marketing for non-profit organizations, as well as new approaches and strategies aimed at effectively engaging the public and achieving their goals.

An analysis of the main approaches to defining the concept of "marketing for non-profit organizations" is conducted, emphasizing that it refers to the activities of

a non-profit organization, which is a legal entity working towards economic, social, and other outcomes without seeking profit. It is noted that such organizations are an important element of social development and may engage in limited commercial activities to finance their development.

It is highlighted that non-profit organizations are becoming more aware of the importance of integrating digital tools into their marketing strategy. They utilize social media, content marketing, email, and other digital channels to engage audiences, raise awareness, and collect funds. These organizations also actively leverage online platforms to attract volunteers and partners, whose involvement is influenced by the unstable political situation in the country.

Non-profit organizations increasingly focus on building relationships with their supporters, sponsors, and volunteers. They create personalized approaches to communication and engagement, fostering long-term relationships, volunteer involvement, and increased support. The use of visual elements helps attract attention and creates an emotional connection with the audience. Partnerships with other organizations and data analytics contribute to improving marketing strategies and achieving better results.

Overall, the current trends in the development of marketing for non-profit organizations aim at building valuable relationships with the audience, utilizing digital technologies to achieve objectives, and analyzing data to enhance strategies. These trends enable non-profit organizations to become more successful in achieving their goals and foster development and changes in this field.

Keywords: marketing, non-commercial organization, marketing complex, marketing of services, volunteering, prospects of the non-profit sector, social benefit

Постановка проблеми. Некомерційна діяльність є різноманітним доповненням комерції, альтернативою, але не надає пріоритетність отримання комерційної вигоди, що ускладнює процес залучення коштів для реалізації діяльності. Що, у свою чергу, є однією з основних перешкод до просування своєї діяльності та місії, розвитку та вирішення соціальних проблем.

Також вагомою особливістю некомерційного сектору є залежність та віддзеркалення актуальних суспільних потреб, для швидкого вирішення яких, частіш за все, необхідно добровільне залучення та робота, якщо не достатньо освічених спеціалістів, то вкрай мотивованих. Дані задачі та особливості підіймають питання ефективного використання наявних ресурсів, де інструменти маркетингу, його комплексне застосування стають ефективними помічниками у прийнятті управлінських рішень.

Загалом, актуальність питання маркетингу некомерційних організацій полягає в його значущості для забезпечення успішного функціонування,

розвитку та досягнення мети таких організацій. Використання маркетингових стратегій допомагає залучати ресурси й громадськість та досягати соціального впливу, що є ключовими елементами успіху некомерційних організацій у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням застосування маркетингу некомерційними організаціями присвятили праці такі зарубіжні вчені, як П. Ноулес, Р. Гомез, А. Стукас, М. Снайдер, Е. Кларі та інші. Питання доброчинності і волонтерства у вітчизняній науці та практиці досліджували Борисова Т.М., Колосова Н.А., Кочнова О.А., Харченко С., Курбацька Л.М. та інші.

Метою статті є актуалізація розуміння сучасного стану, перспектив розвитку та особливостей використання маркетингу у некомерційному секторі.

Виклад основного матеріалу. За визначенням класифікації інституційних секторів економіки України некомерційні організації – це юридичні особи, створені у формі непідприємницьких товариств або організацій, діяльність яких спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без одержання прибутку та його подальшого розподілу між учасниками. Некомерційні організації є важливим елементом розвитку суспільства та можуть здійснювати обмежену комерційну діяльність, а саме здійснювати продаж продуктів або послуг із спрямуванням отриманих коштів на подальший розвиток організації.

З появою нових термінових суспільних потреб, створюються некомерційні організації (надалі НКО) для швидкого їх задоволення, тобто метою діяльності таких організацій є досягнення певного соціального ефекту [1]. Діяльність НКО спрямована на створення позитивного впливу на суспільство та закриття нагальних потреб суспільства, його розвиток.

Громадські некомерційні організації утворюються на основі добровільного об'єднання людей на підставі спільних інтересів та цілей, для задоволення нематеріальних потреб. В свою чергу, для волонтерів, що долучаються до некомерційної діяльності, цей досвід виступає можливістю здійснювати доброчинність, є додатковою можливістю саморозвитку в ключі організаційних, професійних та соціальних навичок.

Підходи до класифікації установ даного сектору в своїй монографії розглядає Є.Н. Смірнова [2], в якій визначає, що за сферою впливу виділяють наступні види некомерційних організацій:

- 1) культура та дозвілля (мистецтво, членські клуби);
- 2) освіта та дослідження;
- 3) медицина та охорона здоров'я (допомога у кризових становищах, реабілітаційні центри);

- 4) соціальні послуги;
- 5) навколишнє середовище (екологія, захист тварин);
- 6) загальний розвиток та житлова сфера (житлова сфера, розвиток територій);
- 7) право, захист інтересів і політика (правова допомога, політичні партії та установи);
- 8) міжнародна діяльність;
- 9) релігія;
- 10) благодійна діяльність та волонтерство.

Виходячи з наведеної вище класифікації, некомерційні організації та утворення переважно продукують послуги, їх створення або здійснюють збут кінцевому споживачу. Споживачами можуть виступати як звичайний громадянин, який потребує або виявив бажання до отримання даної послуги, або корпоративні споживачі, які можуть виступати у вигляді партнерів, замовників, волонтерів або інвесторів в рамках корпоративної стратегії соціальної відповідальності.

Наявність споживачів, аналогічних способів задоволення потреб (тобто конкурентів), необхідність окреслення складових маркетинг-міксу для позиціонування та донесення цінності, існування у взаємодії з макро- та мікросередовищем – все це, та інші елементи діяльності дають основу некомерційним організаціям для застосування маркетингу.

Некомерційний маркетинг, у визначенні різних науковців, має схожі та відмінні задачі. Розглянемо визначення маркетингу некомерційних організацій, що їм надають вітчизняні та закордонні науковці (табл.1).

Таблиця 1

Порівняння визначень маркетингу некомерційних організацій [1, 4]

Автор	Визначення
Курбацька Л.М	... це діяльність некомерційних утворень або фізичних осіб (некомерційних суб'єктів) у конкурентному середовищі, що базується на принципах класичного маркетингу і спрямована на досягнення цілей, не пов'язаних безпосередньо з отриманням прибутку [1]
Вайсброд Б.; Шиф Дж.;	ототожнюють із соціальним маркетингом, розглядаючи його як вид маркетингу, спрямований на формування суспільних цінностей
А. Ейкенберрі і Дж. Клувер	необхідність, для підкріплення вкладу некомерційних організацій у створення та підтримку сильного громадянського суспільства. Некомерційні організації мають значний економічний потенціал, що і підіймає необхідність адаптації методів та цінностей для некомерційного сектору з метою формування в ньому «ринку подібних» структур, дій та філософії

Ф. Котлер	великий потенціал для організацій «третього» сектору щоб відродити, розвинути і посилити їх внесок для загального блага. Хоча і без відокремлення окремих відмінностей даного типу маркетингу. Висвітлення між секторного обміну маркетинговими знаннями
С. Долнікар і К. Лазаревські	мало некомерційних організацій замаються стратегічним маркетингом, більшість з них зосереджуються на продажах та рекламних зусиллях. Мета некомерційних організацій та їх продукти формуються заздалегідь і не можуть бути адаптованими до умов ринку. Того їм не варто орієнтуватись на маркетинг. Але й не заперечують використання окремих інструментів та стратегій маркетингу для досягнення некомерційних цілей

За результатом аналізу декількох популярних визначень та поглядів, що стосуються визначення некомерційного маркетингу, а також виходячи з практичного досвіду, маркетинг в даній сфері – це не завжди повноцінний комплекс дій за концепцією маркетинг-міксу 5Р. Натомість, наявність прямих та непрямих конкурентів та комерційних аналогів аргументують наявність маркетингу, або його окремих інструментів, які точно присутні у даній галузі, і застосування маркетингу у цій сфері діяльності розвивається. Рівень впровадження маркетингових підходів залежить від категорії некомерційної діяльності, притаманній конкурентній ситуації в рамках категорії або її продукту, а також рівня підготовки відповідних осіб, що приймають рішення.

Будь-яка діяльність для задоволення потреб споживачів сьогодні існує в ринкових умовах і для донесення своєї цінності та залучення ресурсів (людських, фінансових) для реалізації власної діяльності некомерційні організації також мають сформувати фундамент в рамках маркетингової концепції 5Р.

Тенденції розвитку галузі некомерційних організацій прямо пропорційні загальному розвитку суспільства, вирішенню та утворенню нових проблем в громадському житті. І відповідно до загальних змін соціальних потреб, буде змінюватись і пріоритетний напрям громадської діяльності. На перспективі розвитку НКО в Україні будуть впливати наступні тенденції:

1. Активізація волонтерської та благодійної залученості громадян, яка спостерігається під час загострення відчуття соціальної проблеми населенням країни. Так, за результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи» в Україні під час повномасштабного вторгнення росії до України, до волонтерства було залучено близько 57% населення, ще 11% планують долучитися в майбутньому [4].

2. Залежність від економічного стану країни та добробуту населення. Концепцію потреб А. Маслоу частина вчених ставить під сумнів, через пряmolінійність та виключення можливості бажання реалізувати вищі потреби, але за цією концепцією – чим нижче можливість та якість забезпечення нижчих потреб (фізіологічних та безпекових) людям важче формувати вищі потреби. Відповідно постає питання залучення волонтерів для забезпечення діяльності НКО, так як вони реалізують власні потреби вищих рівнів;

3. Розвиток інформаційних технологій та концепцій цифрового маркетингу. Зростання використання Інтернету та соціальних медіа створює нові можливості для некомерційних організацій у плані привертання уваги та залучення стейкхолдерів. Цифрові канали комунікації, такі як веб-сайти, електронні розсилки, соціальні медіа та онлайн-кампанії, дозволяють організаціям залучати, мотивувати та спілкуватися зі своєю аудиторією ефективним способом. Сюди можна віднести також використання штучного інтелекту (ШІ). За останні пару років збільшується кількість дискусій в світі щодо застосування технологій ШІ та його корисності в різних сферах. Вивчення впливу даних технологій на основні сфери в комерційній та некомерційній діяльності тільки починається і потребує законодавчого регулювання. Використання безкоштовних сервісів ШІ у таких базових сферах, як управління талантами, управління клієнтським досвідом, просування та інші процеси, які присутні в некомерційній діяльності, надасть змогу НКО вивільнити обмежені людські ресурси для якісного покращення процесів, інноваційного та стратегічного розвитку.

4. Тенденція до щорічного збільшення кількості користувачів всесвітньої мережі Інтернет та користувачів на різних майданчиках, а також розвиток даних платформ дають можливість НКО мати доступ до широкої аудиторії, вести просвітницьку діяльність та залучати нових споживачів. Автоматизація та спрощення доступності сервісів аналітики та можливість обміну досвідом з користувачами Інтернету надасть змогу покращити документування та автоматизувати процеси.

5. Підтримка некомерційних організацій з боку держави. Міжнародні та локальні компанії все частіше включають у свою маркетингову стратегію соціальної відповідальності взаємодію з громадськими організаціями, надання їм пільг або безкоштовних місць у продуктах, які мають плату за користування.

6. Робота над колабораціями та співпрацею. Сьогодні ринки наповнені різноманітними представниками діяльності, які мають фах та досвід в конкретних сферах або темах. Залучаючи партнерів, що мають схожі цінності,

організації мають змогу створювати корисні проєкти, що будуть охоплювати більшу аудиторію, оновлювати внутрішні інструменти та розвивати свої зв'язки. Маркетинговий інструментарій при цьому сприяє встановленню партнерських зв'язків та розвитку мереж співробітництва. Некомерційні організації можуть співпрацювати з іншими суб'єктами, урядовими органами, бізнесом та громадськими організаціями, щоб досягти спільних цілей. Маркетинг сприяє побудові партнерських відносин та використанню синергії ресурсів для більш ефективного вирішення соціальних проблем.

7. Використання емоційного маркетингу. Звернення до емоцій та історій успіху стає все більш поширеним підходом у маркетингу некомерційних організацій. Створення потужних історій, які захоплюють та спонукають до дії, допомагає залучати та утримувати увагу аудиторії, створюючи емоційний зв'язок з метою та цілями організації.

8. Персоналізований маркетинг. Особистий підхід до комунікації з аудиторією стає все важливішим у сучасному маркетингу некомерційних організацій. Це означає адаптацію повідомлень, послуг та пропозицій до індивідуальних потреб та інтересів різних груп цільової аудиторії. Персоналізований маркетинг дозволяє некомерційним організаціям залучати більше підтримки та взаємодії зі своєю аудиторією.

9. Впливовий маркетинг. Зосередження на впливі та зміні соціальних проблем є важливим аспектом маркетингу некомерційних організацій. Це означає акцентування уваги на результативності, впливі та зміні, яку організація принесе у своїй діяльності. Впливовий маркетинг допомагає показати суспільству значущість та реальність проблеми, залучити увагу громадськості та залучити підтримку.

10. Підвищення прозорості та відкритості. Сучасні некомерційні організації все більше прагнуть до прозорості та відкритості в своїй діяльності. Це включає розкриття фінансової звітності, етичних стандартів, джерел фінансування та впливу. Відкритість сприяє збільшенню довіри громадськості, підвищенню легітимності та приверненню підтримки.

Висновки. Отже, маркетинг некомерційних організацій є важливим інструментом для просування їхньої місії, залучення ресурсів та впливу на суспільство. Сучасні тенденції у маркетингу некомерційних підприємств відображають стратегічні зміни, які спрямовані на більш ефективне досягнення цілей та впливу.

Застосування цифрових технологій, персоналізованого маркетингу та активного використання соціальних медіа допомагають некомерційним організаціям збільшити свою видимість, залучити нову аудиторію та підтримку.

Крім того, співпраця з волонтерами, партнерство з бізнесом та фокус на впливі допомагають некомерційним організаціям збільшити свій соціальний вплив та ефективність діяльності. В сою чергу, прозорість, вимірювання результатів та залучення доцільних технологій допомагають некомерційним організаціям будувати довіру, легітимність та доказову базу своєї діяльності.

Узагальнюючи, сучасні тенденції у маркетингу некомерційних організацій визначають їхню успішність та вплив на соціальні проблеми. Ці тенденції спонукають організації до постійного розвитку, креативності та адаптації до змін, що дозволяє їм досягати більшого впливу та здійснювати позитивні зміни в суспільстві.

Література:

1. Курбацька Л. М. Сутність некомерційного маркетингу та його види / Л. М. Курбацька // Матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Маркетинг як найважливіша складова функціонування системи аграрного бізнесу» (26-27 жовтня 2020 року). – Дніпро : ПП Інтеграл, 2020. - С. 20-33. Режим доступу: <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/4322>
2. Смирнова Є.М. Класифікація та особливості некомерційного маркетингу. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/55297072.pdf>
3. Борисова Т.М. Маркетинг некомерційних організацій у розрізі сфер діяльності: теорія і практика: Монографія. Тернопіль: Астон, 2015. 284 с. Режим доступу: <https://bit.ly/3Wok54R>
4. Більш як половина українців волонтерили чи долучалися до благодійності під час війни [Електронний ресурс]. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3501782-bils-ak-polovina-ukrainciv-volonterili-ci-dolucalisa-do-blagodijnosti-pid-cas-vijni.html>

References:

1. Kurbatska, L.M. (2020). Sutnist nekomertsiiinoho marketynhu ta yoho vydy [The essence of non-profit marketing and its types]. *Materialy VIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii «Marketing yak naivazhlyvisha skladova funktsionuvannia systemy ahrarnoho biznesu - The Eight All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference «Marketing as the most essential component of the functioning of the agricultural business system»*. (pp. 20-33). Dnipro: PP Integral. *dspace.dsau.dp.ua*. Retrieved from <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/4322/1/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B1%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf> [in Ukrainian].
2. Smyrnova, Ye.M. Klyasyfikatsiia ta osoblyvosti nekomertsiiinoho marketynhu [Classification and features of non-profit marketing]. (n.d.). *core.ac.uk*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/55297072.pdf> [in Ukrainian].
3. Borysova, T.M. (2015). *Marketing nekomertsiiinykh orhanizatsii u rozrizi sfer diialnosti: teoriia i praktyka [Marketing of non-profit organizations in the context of sectors of activity: theory and practice]* : Monohrafiia. Ternopil: Aston. Retrieved from <https://bit.ly/3Wok54R> [in Ukrainian].
4. Bilsh yak polovyna ukraintsiv volonterly chy doluchalysia do blahodiinosti pid chas viiny [More than half of Ukrainians volunteered or participated in charity during the war]. (n.d.). *ukrinform.ua*. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy «Ukrinform». Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3501782-bils-ak-polovina-ukrainciv-volonterili-ci-dolucalisa-do-blagodijnosti-pid-cas-vijni.html> [in Ukrainian].

УДК 338

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-462-473](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-462-473)

Рахматілласва Каміла Баходіржонівна студентка 2-го курсу, економічного факультету, спеціальність «Міжнародна економіка», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, вул. Дмитра Вишневецького 28/30А, м. Харків, тел.: (063) 299-13-31

Пуртов Володимир Федорович, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, тел.: (050) 300-19-68, <https://orcid.org/0000-0002-8368-5556>

ПРОЦЕСНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

Анотація. Підприємницький ризик – невід’ємна частина діяльності організації, яка пронизує всі стадії життєвого циклу продукції, починаючи від проектування і закінчуючи діяльністю з реалізації продукції та послуг, а також її поліпшення. Ефективне управління підприємницькими ризиками – це ключовий фактор, який забезпечує стійке функціонування підприємницьких організацій. Метою цієї статті є обґрунтування застосування процесного підходу для оптимального управління ризиками промислового підприємства. У статті зазначено, що управління підприємницькими ризиками може бути організоване як окремий процес, пов’язаний з управлінням підприємницькою організацією загалом на основі формалізації процесів в організації. Формалізація бізнес-процесів є досить простим та зручним інструментом, який дозволяє впорядкувати процес ідентифікації підприємницьких ризиків та вирішувати завдання з управління цими ризиками. Для реалізації процесного підходу до управління ризиками в організації запропоновано метод формалізації процесів на основі їх ідентифікації за входами та виходами, характером внутрішнього перетворення та місцем у системі управління. Підсумком формалізації може стати створення мережі процесів організації, що включала процес ризик-менеджменту з його декомпозицією за видами та зонами підприємницьких ризиків.

Наукова новизна запропонованого у статті підходу полягає у доказі того, що формалізація дозволяє визначити параметри виходу процесу управління підприємницькими ризиками. Показано, що переваги даного підходу полягають у його простоті, універсальності та можливості застосування в

організаціях будь-якого формату, а також у тому, що сама формалізація процесів є фактором, що знижує ймовірність настання багатьох підприємницьких ризиків, особливо пов'язаних із людським фактором.

Ключові слова: ризик, управління ризиками, підприємницький ризик, бізнес процес, процесний підхід, матриця, дерево рішень.

Rakhmatillaeva Kamila Bakhodirzhonova 2nd year student, Faculty of Economics, specialty "International Economics", Dmytro Vyshnevetskyi St., 28/30A, Kharkiv, tel.: (063) 299-13-31

Purtov Volodymyr Fedorovych PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Management, V. N. Karazin Kharkiv National University, Danilevskoho St., 18, Suite 102, Kharkiv, tel.: (050) 300-19-68, <https://orcid.org/0000-0002-8368-5556>

PROCESS APPROACH TO RISK MANAGEMENT

Abstract. Entrepreneurial risk is an integral part of the organization's activities, which permeates all stages of the product life cycle, from design to activities for the sale of products and services, as well as for its improvement. Effective business risk management is one of the key factors that ensure the sustainable functioning of business organizations. The purpose of this article is to substantiate the applicability of the process approach for optimal risk management of an industrial enterprise. The article shows that entrepreneurial risk management can be organized as a separate process associated with the management of an entrepreneurial organization as a whole based on the formalization of processes in the organization. Formalization of business processes is a fairly simple and convenient tool that allows you to streamline the process of identifying business risks and solve problems of managing these risks. To implement a process approach to risk management in an organization, a method is proposed for formalizing processes based on their identification by inputs and outputs, the nature of internal transformation and their place in the management system. The result of formalization can be the creation of a network of organization processes, including the process of risk management with its decomposition by types and zones of entrepreneurial risks.

The scientific novelty of the approach proposed in the article consists in proving that formalization makes it possible to determine the output parameters of the business risk management process. It is shown that the advantages of this approach are its simplicity, versatility and the possibility of application in

organizations of any format, as well as the fact that the formalization of processes itself is a factor that reduces the likelihood of many business risks, especially those associated with the human factor.

Keywords: risk, risk management, entrepreneurial risk, business process, process approach, matrix, decision tree.

Постановка проблеми. У сучасних умовах а підприємницькій сфері складаються ситуації, які значною мірою здатні продукувати ризик, який є наслідком невизначеності і суттєвим чином впливає на результати діяльності організацій, підприємств, фірм. Керівництво підприємств не може бути абсолютно впевненим у отриманні запланованого саме тому, що різноманітні ризиковані ситуації перешкоджають його досягненню, саме фактори ризику призводять до результату, далекого від очікувань та розрахунків підприємницької організації.

В умовах нинішнього стану економіки проблема управління підприємницькими ризиками виходить на перший план, оскільки навіть поодинокі випадки, які ідентифіковані як ризиковані ситуації (курсова нестабільність, військові дії та відповідно ризики знищення майна, загрози окупації, ризики втрати персоналу як наслідок мобілізації і т ін.) здатні призвести до значних прямих і непрямих втрат, знизити конкурентоздатність, ефективність, рентабельність суб'єкта підприємницької діяльності

У сучасних екстремальних умовах розвитку вітчизняної економіки кількісно та якісно оцінити ймовірність настання ризикованої події складно, безліч факторів призводить до непрогнозованої поведінки контрагентів на обраному сегменті ринку, нестабільне макрооточення формує умови для того, щоб ризикових ситуацій ставало дедалі більше. У зв'язку з цим невизначеність у підприємницькій діяльності стає дедалі значимішою, що робить актуальною проблему управління ризиками.

У сучасній літературі [2, 4, 5, 6, 7, 9] через те, що саме поняття ризику не має однозначного тлумачення, не повністю досліджений і процес управління ризиками.

У той же час автор цієї статті підтримує точку зору таких дослідників, як Т.Є. Андрєєва [1], А.Л. Ідобаєва [3], Г.Б. Пивоварова [8], Д.А. Терещенко [10], які вважають, що загалом неможливо створити ефективну систему функціонування фірми, ігноруючи при цьому можливості процесного підходу до управління ризиками.

В даний час методологія процесного підходу до управління ризиками діяльності підприємницьких структур не сформувалася повністю, що визначає актуальність проведення досліджень у цьому напрямі.

Таким чином, метою цієї статті є обґрунтування можливостей використання процесного підходу в управлінні ризиками.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день управління ризиками на основі процесного підходу є найменш вивченим аспектом ризик-менеджменту. При цьому процесний підхід охоплює всю діяльність організації, йому піддаються всі операції, транзакції та структурні підрозділи.

Процесний підхід передбачає розгляд в якості інструменту управління перенесення впливу з структурних підрозділів на процеси, тобто дії щодо перетворення входів (вимірюваних характеристик потреби) на результати (виходи процесу) [10].

У внутрішньому середовищі кожного з виділених організацією процесів містяться елементи ризику, тому бізнес-процес є основним об'єктом вивчення при побудові системи управління підприємницькими ризиками.

Нині фахівці в галузі ризик-менеджменту спираються на різноманітні документи (становище, регламент, порядок, інструкція і т. ін.), які в тій чи іншій мірі описують процеси, в яких з певним ступенем деталізації викладається порядок реалізації даних процесів. Але зазначені види документів часто об'ємні, написані формально, із зазначених документів досить складно отримати потрібну інформацію, а також довести її до різних груп користувачів. При цьому для персоналу, який виконує або супроводжує поточні операції, важливою є чітка і однозначна формалізація всіх вимог до процесів. Співробітник повинен до автоматизму довести послідовність дій, уникаючи власних інтерпретацій [4].

Крім того, в організації важливу роль відіграє швидкість реалізації процесу (швидкість реагування на претензію, оформлення договору, підготовка документів), оскільки це багато в чому визначає її конкурентоспроможність. Якщо при цьому процеси підприємства збудовані не в повному обсязі, непослідовно чи з помилками (наприклад, зустрічається дублювання функцій), дані характеристики діяльності персоналу матимуть незадовільне значення, що обов'язково позначиться на якості обслуговування клієнтів.

Формалізація процесів важлива ще й тому, що співробітники повинні розуміти, який процес вони здійснюють, які цілі ставляться керівництвом перед процесом та перед кожним учасником процесу особисто. Для цього необхідно визначити належність процесів до прийнятих груп.

До бізнес-процесів в організації слід відносити ті, які приносять дохід компанії, оскільки ми маємо на увазі підприємницькі організації. Це процеси маркетингу та інформування суспільства, процес виробництва, процес просування та пошуку нових покупців, процес моніторингу задоволеності

споживачів, процес безперервного покращення якості продукції тощо. Процеси можуть належати до допоміжних процесів, які формують умови для стабільної діяльності підприємства, але не приносять прибутку. До них відносять закупівлі, проектування, процес контролю якості, моніторингу та вимірювання, інші процеси за потребою [4].

Ці процеси здатні продукувати в організацію як зовнішні (пов'язані з поведінкою контрагентів і глобального оточення) ризику, так і внутрішні – ризик некомпетентності, ризик втрати інформації (шум), ризик несумлінності та інші ризику. Не можна також применшувати значення обслуговуючих процесів, пов'язаних з управлінням довгострокових ресурсів організації – управління фінансами, необоротним капіталом, персоналом, інформацією, знаннями. Ці процеси здатні внести свою частку ризику в діяльність організації.

Про ризикований характер процесів у підприємницьких організаціях свідчать проблеми, пов'язані зі стратегічним плануванням, конструюванням схем взаємодії з органами влади, гостро стоять проблеми із забезпеченням зовнішньою інформацією. Усі ці елементи діяльності містять ризику, які здатні завдати шкоди організації. Але саме в рамках процесів можна детально запланувати діяльність з управління ризиками, причому настільки детально, на скільки потрібно організації. І тому формалізація процесів має бути системною та послідовною, мати глибоке обґрунтування, щоб така формалізація відображала всі види бізнес – діяльності, при тому, що сама декомпозиція повинна мати до 3-5 рівнів деталізації бізнес процесів. Таке детальне опрацювання дозволить ідентифікувати ризику, оцінити їх, встановити гранично допустиме значення та розробити заходи щодо управління ними [8].

Відмова підприємницьких організацій від процесного підходу пов'язана ще й з тим, що він вимагає виконання цієї роботи високої експертної кваліфікації розробників, чи залучення сторонніх експертів-консультантів. Важливою є також регламентованість процесу, тобто якісне відображення актуальних формальних вимог у документах, про що вже йшлося вище.

Це стало основною причиною низького рівня формалізованості навіть бізнес-процесів у підприємницьких організаціях, хоча багато керівників високо оцінюють можливості процесного підходу [8].

Зазначимо, що на нашу думку зручним інструментом оцінювання ризику в межах процесного підходу є матриця, яка використовується для оцінювання ризиків в компанії «ЕСАТ».

Таблиця 1

Матриця оцінювання ризиків, що впливають на діяльність компанії «ЕСАТ»

	Дуже низькі наслідки	Низькі наслідки	Середні наслідки	Важкі наслідки	Дуже важкі наслідки
Дуже низька ймовірність	Незначний ризик	Незначний ризик	Незначний ризик	Ризик середнього ступеню	Ризик середнього ступеню
Низька ймовірність	Незначний ризик	Незначний ризик	Ризик середнього ступеню	Ризик середнього ступеню	Ризик середнього ступеню
Середня ймовірність	Незначний ризик	Ризик середнього ступеню	Ризик середнього ступеню	Ризик середнього ступеню	Критичний ризик
Висока ймовірність	Ризик середнього ступеню	Ризик середнього ступеню	Ризик середнього ступеню	Критичний ризик	Критичний ризик
Дуже висока ймовірність	Ризик середнього ступеню	Ризик середнього ступеню	Критичний ризик	Критичний ризик	Критичний ризик

Джерело: складено автором

Як бачимо, матриця має три зони, в яких ризики розподілені за ознаками ймовірності їх настання та ступеня ризику за показником «наслідки ризикованих подій». При цьому за допомогою даної матриці кожен бізнес – процес можна оцінити з погляду його ризикованості.

На нашу думку ця матриця є в достатній мірі інформативною, дозволяє ідентифікувати ризики, використовуючи методи експертного опитування, коли експертами здійснюється оцінка ризику, який в тій або іншій ситуації впливає на діяльність компанії.

У той же час, коли експертні методи не дають можливості оцінити ризик в силу суб'єктивності цього методу оцінювання, ми вважаємо за необхідне використовувати в процесі оцінки метод «дерево подій», який є ефективним в разі комплексного впливу ризиків на економічну ситуацію, що склалася на підприємстві, у компанії, фірмі.

Для демонстрації можливостей цього методичного підходу розробимо «дерево подій», що відповідає гіпотетичній послідовності подій, коли йдеться

про проведення розрахункових операцій відтермінуванням платежу за надану послугу. У даному випадку як «процес» досліджується варіативність управлінських рішень щодо оптимальної стратегії управління дебіторською заборгованістю [5].

У таблиці 2 зазначені прибуток, який може одержати компанія у разі здійснення варіантів відтермінування платежу, маючи на увазі співпрацю із різними контрагентами, а також із банківськими установами, коли відтермінування платежу пов'язується із застосуванням коштів, що лежать на депозитному рахунку для поповнення тимчасового дефіциту оборотних коштів.

Таблиця 2

Вхідні данні

Номер стратегії	Проекти компанії	Загальна кількість угод на обсяг 500тис грн, шт	Торгівельна націнка, %	Прибуток, тис грн.
1	Компанія зі списку стратегічних партнерів компанії, постійних покупців	1	15	75
2	Компанія зі списку непостійних покупців	20	21	105
3	Депозит банку (Аваль)	1	2,5	12,5

Джерело: складено автором

У зв'язку з тим, що контрагенти часто не дотримуються культури оплат та допускають прострочення оплат, складемо імовірність настання ризиків сплати дебіторської заборгованості

Таблиця 3

Імовірність настання ризиків при сплаті дебіторської заборгованості

№	Проекти компанії	Сумлінне дотримання	Виконання протягом 30- 60 днів	Невиконання протягом 180 днів
1	Компанія зі списку стратегічних партнерів компанії, постійних покупців	0,89	0,1	0,01
2	Компанія зі списку непостійних покупців	0,4	0,5	0,1
3	Депозит банку (Аваль)	0,997	0,002	0,001

Джерело: складено автором

Основним критерієм прийняття рішень в умовах ризику є математичне очікування, для розрахунку якого потрібні можливі результати і ймовірності появи цих результатів. Вибираємо критерій максимізації математичного очікування $Me(X)$, оскільки діяльність торгівельної компанії спрямована на максимізацію прибутку. Максимізуючи математичне очікування, компанія вибирає проект, при якому розмір збитків в загальній сумі результату в разі виникнення несприятливих наслідків мінімальний, а розмір прибутку в разі успішного результату максимальний.

$$Me(ik) = \sum_{i=1}^n x_i q_i \quad (1)$$

де x_i – різниця у прибуток варіанту розвитку подій;
 q_i – ймовірність настання i -го ризику простроченої дебіторської заборгованості k .

Наведенні параметри для оцінювання ризику можливо отримати, якщо звернутися до аналізу аналогічних розрахунків, які відбувалися протягом обраного для аналізу часового горизонту.

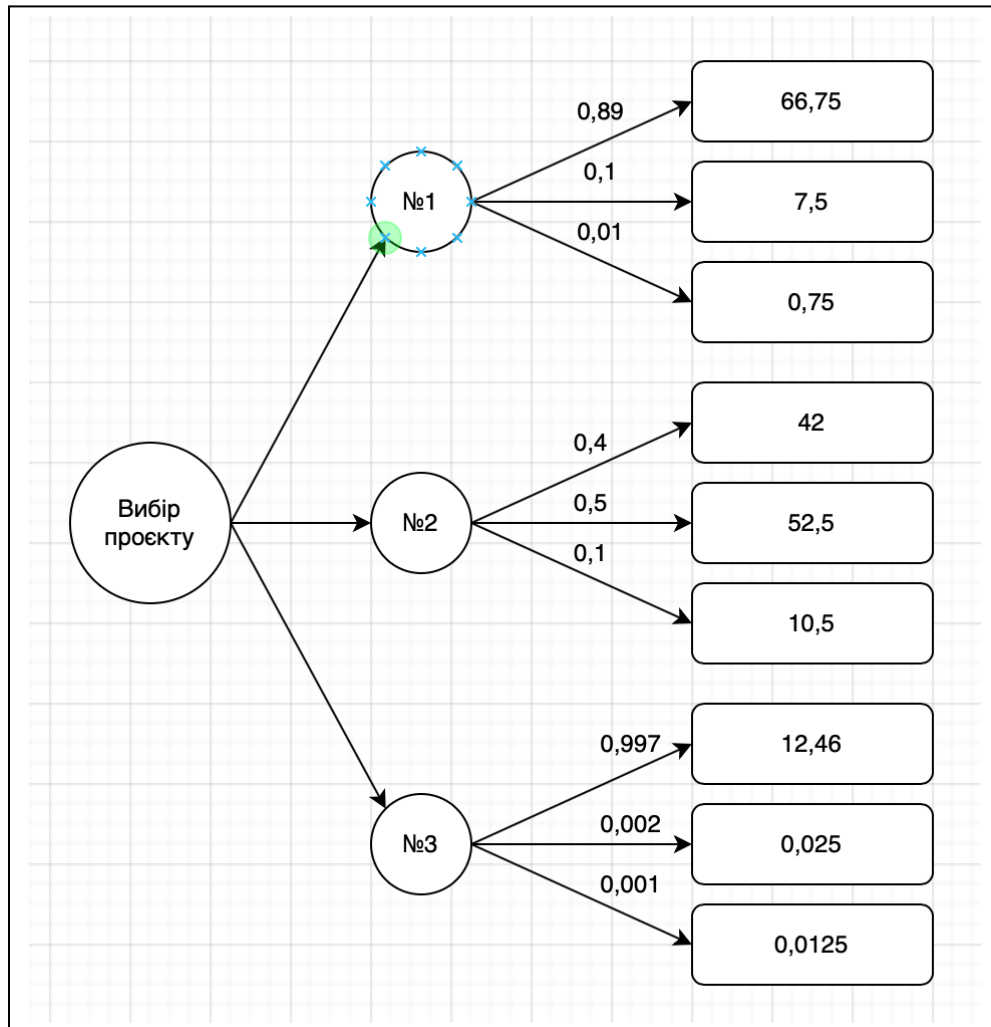
Отже, здійснимо розрахунки математичного очікування за різними варіантами обраної стратегії з управління дебіторською заборгованістю (табл. 4).

Таблиця 4

Результати математичного очікування у зв'язку із відтермінуванням платежів у різних варіантах обраної стратегії, тис. грн.

	Компанія зі списку стратегічних партнерів компанії, постійних покупців	Компанія зі списку непостійних покупців	Депозит банку (Аваль)
Сумлінне дотримання	66,75	42	12,4625
Виконання протягом 30- 60 днів	7,5	52,5	0,025
Невиконання протягом 180 днів	0,75	10,5	0,0125

На основі проведених розрахунків, побудуємо дерево рішень щодо вибору проекту (рис. 1).

Джерело: Складено автором

Рис. 1 Дерево подій (рішень)

Аналізуючи події за імовірністю та кінцевим результатом, кращим варіантом є варіант співпраці з компаніями, що є постійними клієнтами, але маржинальність вище при другому варіанті – тому оптимальним рішенням є комбінація стратегій №1 та події №2, при ігноруванні третього варіанту.

Цей підхід приваблює тим, що він дає змогу не тільки оцінювати ризики, не звертаючись до думок експертів, які завжди мають суб'єктивні ознаки, але в процесі оцінювання ризику обирати варіанти стратегічної поведінки компанії.

Переваги даного підходу полягають у його простоті, універсальності та можливості застосування в організаціях будь-якого формату, а також у тому, що сама формалізація процесів є фактором, що знижує ймовірність настання багатьох підприємницьких ризиків, особливо пов'язаних із людським фактором.

Звернемо увагу на те, що в процесі оцінювання ризиків важливо уникнути практики, коли в організації процеси існують фактично, але не формалізовані, документально не описані (а тим більше не регламентовані), це означає, що робота ведеться на основі усталених прийнятих неформальних правил, звичних для співробітників, які на досвіді знають, як виконувати операції з тих чи інших процесів та отримувати потрібний результат [7].

За такої організації роботи неминучі нерозуміння, розбіжність думок, уявлень, неоднозначність трактування вимог, що веде до різних нових ризиків. Регламентація має такі цілі: аналіз проблем, вузьких місць, втрат при виконанні процесів з подальшою розробкою та реалізацією заходів щодо поліпшення; стандартизації діяльності, забезпечення повторюваності процесів та можливості управління ними; поширення досвіду в інші організації (філії, нові підприємства); порівняння себе з конкурентами та покращення процесів (бенчмаркінг); визначення того, як має виконуватися робота (для нових організацій, у разі створення нових напрямків бізнесу на існуючих підприємствах тощо).

Організація за допомогою виділення процесів може впорядкувати управління ризиками загалом. У такому разі застосування процесного підходу насправді стає засобом підвищення ефективності управління ризиками.

Висновки. Таким чином, формалізовані бізнес-процеси є досить простим інструментом, який дозволяє впорядкувати процес ідентифікації ризиків та вирішувати завдання щодо управління цими ризиками. Крім того, безпосередньо сама формалізація бізнес-процесів є фактором, що знижує ймовірність настання багатьох ризиків.

Процесна модель організації забезпечує всі основні вимоги ризик-менеджменту. У складі характеристик процесів можна встановити не лише власника процесу, а й власника ризику – особа чи організаційна одиниця, які мають повноваження і відповідають за управління ризиками. У межах виділених бізнес-процесів значно спрощується процес ризик-менеджменту, тобто дій, пов'язаних із систематичним застосуванням політик, процедур та практик менеджменту до діяльності з обміну інформацією, консультування, встановлення ситуації та ідентифікації, аналізу, оцінювання, впливу на ризик, моніторингу та перегляд ризику, оскільки ці дії здійснюються в межах одного процесу, де їх можна довести до необхідного рівня якості.

Література:

1. Андрєєва Т.Є. Процесний підхід в управлінні підприємством в умовах змін зовнішнього середовища. Харків: ХНУБА, 2017. 66 с.
2. Захаржевська А. А. Розвиток управління ризиками телекомунікаційних підприємств // Бізнес-інформ. № 12. 2022. С. 133–140 .

3. Ідобаєва А. Л. Сутність та ризики в діяльності промислових підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 1. С. 71–76.
4. Калініченко З.Д. Ризик-менеджмент: навчальний посібник. Дніпро: ДДУВС, 2021. 224 с.
5. Кігель В. Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці: монографія / В. Кігель. К.: ЦУЛ, 2003. 202 с.
6. Кривда О.В. Економічні ризики та методи їх вимірювання. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 85 с.
7. Моделі й методи прийняття рішень / С.А. Ус, Л.С. Коряшкіна; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. Д. : НГУ, 2014. 300 с
8. Пивоварова Г. Б. Управління економічними ризиками в умовах фінансової нестабільності (на прикладі підприємства залізничного транспорту): дис. ... д-ра філософії: спец. 051. Дніпро, 2021. 162 с.
9. Пуртов В.Ф., Парфьонова, А. О. Розробка програми управління ризиками // Збірник тез доповідей «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, менеджменту, фінансів та права». 2019. С. 31-34.
10. Терещенко Д.А. Процесний підхід до управління потенціалом будівельного підприємства залізничного транспорту // Актуальні питання сучасного менеджменту в умовах економіки, що трансформується: колективна монографія. – Х. : ФОП Мезіна В.В., 2018. С. 181-209.
11. ЕСАТ. Офіційний сайт компанії. URL: <https://td-esat.com.ua>

References:

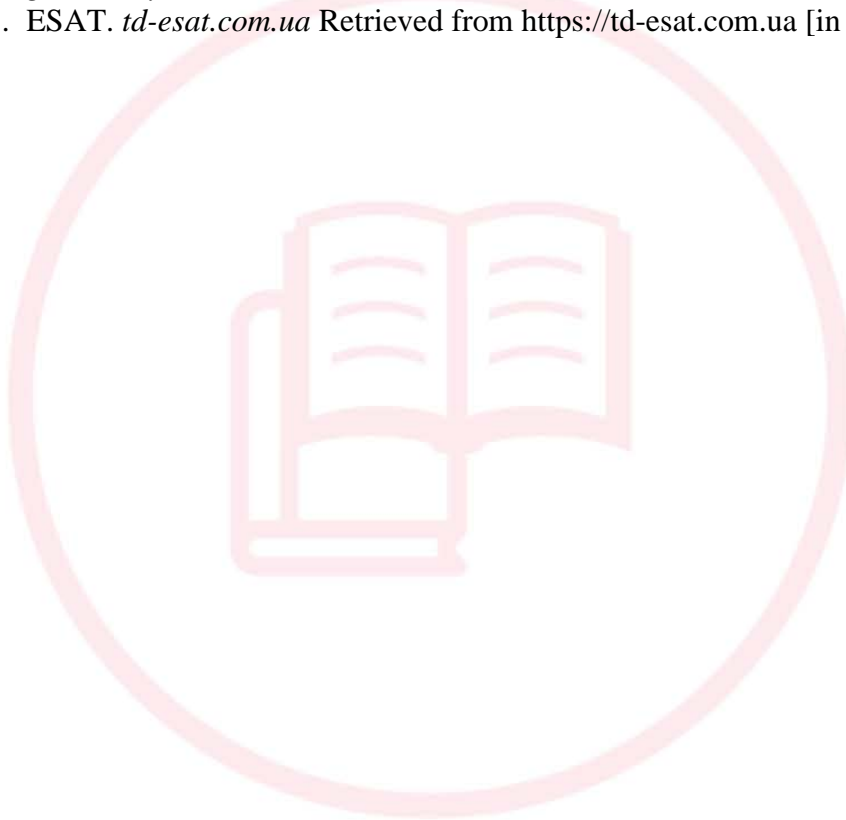
1. Andreeva, T.S. (2017). *Procesnij pidhid v upravlinni pidpriemstvom v umovah zmin zovnishn'ogo seredovishha [Process approach in enterprise management in conditions of changes in the external environment]*. Harkiv: HNUBA [in Ukrainian].
2. Zaharzhivs'ka, A. A. (2022). Rozvitok upravlinnja rizikami telekomunikacijnih pidpriemstv [Development of risk management of telecommunication enterprises]. *Biznes-inform - Business-inform*, 12, 133–140 [in Ukrainian].
3. Idobaeva, A. L. (2021). Sutnist' ta riziki v dijal'nosti promislovih pidpriemstv [Essence and risks in the activity of industrial enterprises]. *Investicii: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience*, 1, 71–76 [in Ukrainian].
4. Kalinichenko, Z.D. (2021). *Rizik-menedzhment [Risk management]*. Dnipro: DDUVS [in Ukrainian].
5. Kigel', V. (2003). *Metodi i modeli pidtrimki prijnattja rishen' u rinkovij ekonomici [Methods and models of decision support in the market economy]*. K.: CUL [in Ukrainian].
6. Krivda, O.V. (2022). *Ekonomichni riziki ta metodi ih vimirjuvannja [Economic risks and methods of their measurement]*. Kiïv : KPI im. Igorja Sikors'kogo [in Ukrainian].
7. Us, S.A. , Korjashkina, L.S. (2014). *Modeli j metodi prijnattja rishen' [Decision-making models and methods]*. M-vo osviti i nauki Ukraïni, Nac. girn. un-t. D. : NGU [in Ukrainian].
8. Pivovarova, G. B. (2021). *Upravlinnja ekonomichnimi rizikami v umovah finansovoi nestabil'nosti (na prikladi pidpriemstva zaliznichnogo transportu) [Management of economic risks in conditions of financial instability (on the example of a railway transport enterprise)]*. *Doctor's thesis*. Dnipro [in Ukrainian].

9. PurtoV, V.F., Parf'onova, A. O. (2019). Rozrobka programi upravlinnja rizikami [Development of a risk management program]. *Zbirnik tez dopovidej «Suchasnij stan ta perspektivi rozvitku ekonomiki, obliku, menezhmentu, finansiv ta prava» - Collection of abstracts of reports "Current state and prospects for the development of economics, accounting, management, finance and law"*, 31-34. [in Ukrainian].

10. Tereshhenko, D.A (2018). *Procesnij pidhid do upravlinnja potencialom budivel'nogo pidpriemstva zaliznichnogo transportu. Aktual'ni pitannja suchasnogo menezhmentu v umovah ekonomiki, shho transformuet'sja* [Process approach to managing the potential of a construction enterprise of railway transport. Current issues of modern management in the conditions of a transforming economy]. H. : FOP Mezina V.V. [in Ukrainian].

11. ESAT. *td-esat.com.ua* Retrieved from <https://td-esat.com.ua> [in English].

УДК 005.511:061.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-474-485](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-474-485)

Смолич Дарія Валеріївна кандидат економічних наук, доцент, Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43000, тел.: (0332) 78-56-66, <https://orcid.org/0000-0002-6444-9486>

СУТНІСТЬ ТА ВІДМІННІ ОЗНАКИ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІДТРИМКИ БІЗНЕСУ (BSOS) В СИСТЕМІ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (NGO)

Анотація. У статті досліджено підходи до класифікації неурядових організацій, відповідно до ідентифікації Світового банку; поділу за сферою діяльності; за спрямованістю та особливостями реалізації основної діяльності; за рівнем діяльності. Детально проаналізовано міжнародну класифікацію неурядових організацій за специфікою їх діяльності, виокремлено особливості неурядових організацій підтримки бізнесу в системі неурядових організацій. Представлено авторське бачення поняття неурядової організації підтримки бізнесу. Встановлено відмінності між неурядовими організаціями та неурядовими організаціями підтримки бізнесу.

В статті зауважено, що в Україні, особливо нині, в умовах війни, бізнес нагально потребує підтримки для виживання та відновлення. Кабінет міністрів України демонструє готовність спростити процес ведення бізнесу та забезпечити ефективне державне регулювання в ключових галузях економіки. Підтримка бізнесу активно реалізується нині, як урядовими, так і неурядовими організаціями, в тому числі міжнародними. Неурядовими організаціями в Україні, діяльність яких спрямована на розвиток і підтримку бізнесу, є Торгово-промислова палата України та мережа її регіональних палат, Федерація роботодавців України, галузеві союзи, асоціації бізнес-структур, їх об'єднання, спілки, тощо.

Діяльність неурядових організацій підтримки бізнесу спрямована на розвиток і підтримку конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу, в тому числі на світових ринках. В статті систематизовано представлено основні групи послуг, на яких зосереджена діяльність неурядових організацій підтримки бізнесу: практична та інформаційна допомога, налагодження зв'язків, фінансування.

Ефективна взаємодія неурядових організацій підтримки бізнесу з суб'єктами господарювання та водночас співпраця з урядовим сектором є запорукою раціональної лібералізації умов здійснення підприємництва та дієвого стимулювання суб'єктів господарської діяльності.

Ключові слова: неурядова організація, неурядова організація підтримки бізнесу, підприємництво, лібералізація, стимулювання бізнесу.

Smolych Dariia Valeriivna PhD (Economics), Associate Professor of the Department of management, Lutsk National Technical University, Lvivska St., 75, Lutsk, 43000, tel.: (0332) 78-56-66, <https://orcid.org/0000-0002-6444-9486>

ESSENCE AND DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF BUSINESS SUPPORT NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS (BSOS) IN THE NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION (NGO) SYSTEM

Abstract. The article examines approaches to the classification of non-governmental organizations, according to the identification of the World Bank; division by field of activity; according to the direction and features of the implementation of the main activity; by activity level. The international classification of non-governmental organizations according to the specifics of their activities is analyzed in detail, the features of business support non-governmental organizations in the system of non-governmental organizations are highlighted. The author's vision of the concept of non-governmental business support organization is presented. Differences between non-governmental organizations and non-governmental business support organizations are established.

The article notes that in Ukraine, especially now, in the conditions of war, business urgently needs support for survival and recovery. The Cabinet of Ministers of Ukraine demonstrates readiness to simplify the process of doing business and ensure effective state regulation in key sectors of the economy. Business support is actively implemented today by both governmental and non-governmental organizations, including international ones. Non-governmental organizations in Ukraine, whose activities are aimed at the development and support of business, are the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine and the network of its regional chambers, the Federation of Employers of Ukraine, industry unions, associations of business structures, their associations, unions, etc.

The activities of non-governmental business support organizations are aimed at developing and maintaining the competitiveness of domestic business, including on global markets. The article systematically presents the main groups of services on which the activities of non-governmental business support organizations are focused: practical and informational assistance, establishing connections, financing.

Effective interaction of non-governmental business support organizations with business entities and at the same time cooperation with the government sector is a guarantee of rational liberalization of the conditions for doing business and effective stimulation of business entities.

Keywords: non-governmental organization, non-governmental business support organization, entrepreneurship, liberalization, business promotion.

Постановка проблеми. Матеріальну основу суспільного життя в країні створюють суб'єкти підприємницької діяльності, які наповнюють державний бюджет, є джерелом добробуту населення, впроваджують нові технології та забезпечують інноваційний розвиток. Умови ведення бізнесу за останні роки суттєво змінилися, що обумовлено не лише традиційним впливом регуляторної політики на розвиток підприємництва (правовий, бюрократичний, податковий тиск тощо), а й новими форс-мажорними викликами. Так, пандемія COVID-19 спричинила негативні зміни у бізнес-середовищі, починаючи з 2020 року знизилась ефективність діяльності суб'єктів господарювання, відповідно економіка практично кожної країни постраждала. З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, вітчизняний бізнес опинився у вкрай критичному становищі. Попри руйнування та значні збитки, українські компанії продовжують діяльність та адаптуються до нових умов. Власне, питання ефективної підтримки підприємницької діяльності було і є актуальним особливо нині, адже сильна економіка є запорукою перемоги у війні з Росією та здійснення повоєнної відбудови.

Фахово орієнтуючись в потребах та напрямках покращення бізнес-середовища, саме неурядові організації підтримки бізнесу (BSOs) нині повинні стати платформою для побудови ефективної взаємодії суб'єктів господарювання з державою для пошуку шляхів подолання проблем бізнесу та можливостей їх системної всебічної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності, теоретичні та практичні аспекти діяльності неурядових організацій висвітлено в працях вітчизняних та закордонних науковців: Д. Льюїс, Р. Ламбел, С. Г. Карпенко, Н. В. Котенко, О. І. Грицай, О. В. Новакова, І. І. Сибіга, Н. Кравчук,. Разом з тим, актуальним залишається встановлення відмінних ознак, особливостей функціонування неурядових організацій підтримки бізнесу в системі неурядових організацій, діяльність яких спрямована на розвиток і підтримку конкурентоспроможності бізнесу.

Мета статті – дослідження підходів до класифікації неурядових організацій, визначення сутності, відмінних рис, особливостей функціонування неурядових організацій підтримки бізнесу в системі неурядових організацій.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день зустрічається чимало варіантів класифікації неурядових організацій. Так, Світовий банк надає узагальнену класифікацію і поділяє неурядові організації на дві категорії: оперативні (зосереджені на розробці та реалізації проєктів,

пов'язаних із розвитком, наприклад надання конкретного виду послуг) та адвокаційні (займаються захистом або просуванням певної справи) [1]. Розглянемо їх детальніше:

1. Оперативні НУО мають на меті розроблення, впровадження та просування конкретних проєктів, які часто пов'язані з розвитком. Ці проєкти можуть бути національними, міжнародними, або громадськими.

Основною метою оперативних неурядових організацій є досягнення змін безпосередньо через створення та реалізацію різних проєктів, за рахунок мобілізації фінансових ресурсів, матеріалів та людей (волонтерів) для створення місцевих програм. Такі НУО часто мають ієрархічну структуру, яка складається з професіоналів, що займаються плануванням цих проєктів, створенням бюджетів, веденням бухгалтерії, звітуванням та спілкуванням з оперативними працівниками на місцях, щодо проєктів. Їх діяльність найбільше пов'язана з: наданням різного роду послуг, вирішенням екологічних проблем, наданням екстреної допомоги та суспільним добробутом. Незважаючи на те, що багато НУО створюються на рівні громад, багато з них є загальнонаціональними, або міжнародними [2].

Оперативні НУО в свою чергу поділяються на дві категорії: організації, що надають допомогу (гуманітарні акції), і організації, орієнтовані на розвиток (допомога розвитку). В таблиці 1 наведено порівняння оперативних НУО.

Таблиця 1.

Порівняння видів оперативних неурядових організацій

	Організації, що надають допомогу (гуманітарні акції)	Організації, орієнтовані на розвиток
1. Зміст діяльності	Головною метою таких організацій є ведення діяльності спрямованої на вирішення короткострокових та негайних питань чи ситуацій, які настають після кризового моменту, наприклад війни чи стихійного лиха. Такі операційні НУО зосереджені на стратегічних і швидких рішеннях, що здатні відновити умови для нормального життя людей.	Цільовим завданням таких організацій є вирішення глобальних чи локальних проблем у різних сферах життя суспільства та покращення і розвиток економічного, соціального та політичного контексту певної країни, нації чи регіону. Такі оперативні НУО, в широкому розумінні, борються з глобальною нерівністю.
2. Персонал	Гуманітарна діяльність покладається на міжнародний персонал, оскільки для реагування на раптові кризові явища необхідні негайні дії та ресурси, які не завжди є на локальному рівні.	У проєктах розвитку зазвичай бере участь місцевий персонал. Зазвичай, для успішного виконання операції з розвитку необхідно багато часу. Тому ефективніше задіювати місцевих людей, які матимуть змогу вести проєкт до кінця.

3. Роль уряду	Організації, що займаються гуманітарною діяльністю досить часто втручаються в ситуації, коли уряд не має змоги відреагувати на конкретні кризові явища.	Організації, орієнтовані на розвиток можуть співпрацювати з урядом (на національному та місцевому рівнях) та заручатись їх підтримкою.
4. Приклади в міжнародній практиці	Міжнародний медичний корпус (ІМС) започаткував кампанію вакцинації проти кору в Афганістані, як головної причини половини захворювань, яким можна запобігти таким чином.	Green Trust, заснований у 1990 році як дочірня компанія Всесвітнього фонду дикої природи Південної Африки, наглядає за природоохоронними проєктами на місцях. Ці проєкти включають відновлення та захист різних видів тварин та розвиток знань корінних народів.
5. Приклади в Україні	\$1K Project Ukraine – є некомерційним колективом, який зосереджений на пошуку та встановленні прямих зв'язків зі спонсорами з США та усього світу з метою надання допомоги українським родинам, які постраждали від війни.	Junior Achievement Україна – є частиною міжнародної спілки Junior Achievement. Головним їх завданням є підготовка молоді до ринку праці та розвиток її підприємницьких здібностей.

Примітка. Сформовано автором на основі даних джерел [3]

2. НУО, що займаються адвокацією, мають на меті сприяння певній справі шляхом підвищення обізнаності за допомогою різноманітних заходів.

Адвокаційні неурядові організації використовують лобіювання, роботу з пресою та активістські заходи. Це робиться для того, щоб привернути увагу, підвищити обізнаність, поінформованість про конкретну справу, яку вони просувають, або захищають [4].

Низка неурядових організацій з адвокації намагаються змінити законодавство через механізм законодавчої ініціативи

Адвокаційні НУО діють не лише на місцевому, а й на міжнародному рівнях і впливають на глобальні зміни в суспільних, економічних і політичних процесах. Багато неурядових організацій, які займаються адвокацією, є заснованими на політичних принципах і ведуть активну кампанію з метою досягнення широких ідеалів у правах людини, соціальній справедливості та екологічних рухах.

Наприклад, основною метою Американської фундації розвитку (ADF) є надання інформаційної та технічної допомоги, спрямованої на підвищення участі громадян у демократичних процесах. Багато НУО займаються освітньою та дослідницькою діяльністю. Наприклад, Earthwatch сприяє

залученню громади до підвищення обізнаності, пов'язаної з екологічними проблемами, негативними тенденціями, шляхом організації навчальних і польових дослідницьких поїздок [2].

Також адвокаційні неурядові організації часто займаються питаннями, що пов'язані з правами людини, правами жінок і дітей.

Однією з найпоширеніших класифікаційних ознак за якими поділяють неурядові організації є «сфера діяльності» (спеціалізація), що передбачає ціленаправленість діяльності в певному напрямі, зокрема: захист прав людини, охорона навколишнього середовища, покращення здоров'я, освіта, наука або економічний розвиток, тощо.

За спрямованістю та особливостями реалізації основної діяльності неурядові організації поділяються на [5]:

1) благодійні організації – діяльність яких спрямована на задоволення потреб незахищених верств населення – забезпечення їжею, одягом та ліками; надання житла, транспорту, пошук освітніх закладів. Також такі НУО здійснюють діяльність з надання допомоги під час воєнних конфліктів, стихійних лих, або техногенних катастроф;

2) НУО, орієнтовані на послуги – займаються такими видами діяльності, як надання послуг у сфері охорони здоров'я та навколишнього середовища, освіти, розвитку бізнесу, фахові експерти послуги;

3) НУО, орієнтовані на участь – передбачають проекти самопомоги, де залучається місцеве населення, шляхом надання їм грошових коштів, інструментів, землі, матеріалів, робочої сили тощо;

4) НУО, орієнтовані на розширення можливостей – допомагають людям розвинути розуміння соціальних, політичних та економічних факторів, що впливають на стан їхнього життя, а також підвищити усвідомлення їхньої можливості контролювати та змінити своє життя. Іноді ці групи виникають спонтанно навколо певної проблеми.

Рівень діяльності неурядових організацій є також критерієм класифікації НУО, який вказує на масштаб, у якому працює організація, наприклад: місцевий, регіональний, національний або міжнародний та характеризує вертикаль системи неурядових організацій.

За рівнем діяльності неурядові організації поділяються на [6]:

1) локальні громадські НУО – які обслуговують конкретну групу людей на локальному рівні і мають на меті діяти на користь місцевої громади. Громадські організації виникають з власних ініціатив людей, це можуть бути спортивні клуби, жіночі, релігійні чи освітні організації. Існує велика їх різноманітність, деякі з них підтримуються національними чи міжнародними неурядовими організаціями.

Такий тип НУО спрямований на підвищення свідомості місцевого бідного населення, або допомогу йому у розумінні своїх прав на отримання доступу до необхідних послуг, а також надання таких послуг;

2) загальноміські організації – включають такі організації, як торгово-промислові палати, коаліції бізнесу, спілки, етнічні, освітні групи та асоціації громадських організацій. Майже в кожному місті, регіоні є НУО такого типу, і щороку вони проводять різні заходи;

4) національні НУО – здійснюють діяльність в межах однієї країни, хоча вони також можуть мати відділення в інших та співпрацювати одна з одною. Це здебільшого професійні неурядові організації, такі як YMCA, Червоний Хрест та інші;

5) міжнародні НУО – є найбільшими за масштабом діяльності, яка поширюється на різні частини світу. Їх метою є проведення заходів, пов'язаних із покращенням функціонування великих груп у всьому світі, розробляючи власні проекти, так і фінансово підтримуючи дрібні організації.

До цієї групи входять філантропічні фонди, релігійні організації з глобальним охопленням (наприклад, Lutheran World Relief), а також кілька інших всесвітньо визнаних організацій: Amnesty International, Doctors Without Borders, AIESEC, Greenpeace тощо.

Міжнародні НУО зосереджують свої штаб-квартири в розвинутих країнах, але здійснюють діяльність більш ніж в одній країні, що розвивається.

Варто відмітити, що до 1990-х років Світовий банк співпрацював переважно з міжнародними неурядовими організаціями. Однак ця тенденція змінилася в 1990-х роках, коли він почав працювати з великою кількістю національних, регіональних та громадських організацій.

В міжнародній практиці виокремлюють такі типи неурядових організацій, за специфікою діяльністю та роботою, якою вони займаються.

В таблиці 2. представлено міжнародну класифікацію неурядових організацій. З таблиці ми бачимо, що частина неурядових організацій мають благодійний статус, а інші зосереджуються на громадах, чи проблемах, пов'язаних із освітою чи екологією. Інші неурядові організації відстоюють релігійні, політичні, економічні чи інші інтереси з того чи іншого питання.

Таблиця 2.

**Міжнародна класифікація неурядових організацій
 за специфікою діяльності**

Абревіатура	Назва	Характеристика
1. BINGO	Business and Industry NGO (Громадська організація організована бізнесом в сфері промисловості)	Створюється діловими або галузевими групами з метою представлення своїх колективних інтересів або в інших цілях та яка часто діє у взаємодії з іншими зацікавленими сторонами.
2. BONGO	Business Organized NGO (Громадська організація, організована бізнесом)	Неурядова організація, яка створюється для здійснення колективних дій, або представлення інтересів галузевих груп з іншими зацікавленими сторонами.
3. CBO	Community Based Organization (Громадська неурядова організація)	Неурядова організація, яка створюється та базується в певній громаді і зазвичай обмежується нею. Служить для задоволення конкретних потреб громади.
4. DONGO	Donor Organized Non-governmental Organization (Громадська організація, організована донорами)	Створюється донорською агенцією для здійснення конкретної діяльності. Діяльність таких НУО зазвичай обмежується певною країною. Наприклад, європейська донорська організація може створити DONGO за межами країн Європи, з метою захисту своїх інтересів там.
5. ENGO	Environmental NGO (Екологічна громадська організація)	Це громадська організація, яка створюється з метою вирішення різних екологічних питань.
6. PDO	Private Development Organization (Приватна девелоперська організація)	Це «приватна організація» будь-якої іншої організації, яка створюється в цілях розвитку у різних сферах.
7. PVO	Private Voluntary Organization (Приватна добровільна організація)	PDO, який здійснює свою роботу через волонтерів.
8. GSO	Grassroots Support Organizations (Організації підтримки низового рівня)	Є спеціалізованою підгрупою проміжних неурядових організацій, які займаються наданням послуг та підтримкою місцевих груп уразливих домогосподарств і окремих осіб.
9. BSOs	Business support organizations (Організації підтримки бізнесу)	Неурядові організації, що виконують широкий спектр функцій з підтримки бізнесу та надають спеціалізовані професійні послуги.

Примітка. Сформовано автором на основі даних джерел [7, 8]

Варто відмітити, що на сьогоднішній день, малий та середній бізнес є досить незахишеним та зіштовхується з великою кількістю проблем, пов'язаних з бюрократичністю процедур, відсутністю доступу до інвестиційних джерел, недостатньою обізнаністю в тонкощах ведення економічних та фінансових справ, невмінням якісно проводити міжнародні бізнес-операції, налагоджувати співпрацю з іноземними партнерами тощо.

У маргіналізованих громадах, особливо тих, де відсутня ефективна державна підтримка малого бізнесу, необхідні незалежні інституції, які кваліфіковано допомагали б у вирішенні низки питань. Такими спеціалізованими неурядовими організаціями є BSOs – неурядові організації підтримки бізнесу.

BSOs – організації підтримки бізнесу, які забезпечують бізнесу знання, навички та зв'язки, які можуть допомогти підприємцям подолати бар'єри розвитку (сприяють вирішенню проблем набору кваліфікованих співробітників, займаються питаннями розподілу та спрямуванням грошових потоків, залучають кошти для розширення діяльності підприємства тощо), як наслідок – забезпечити розвиток промислової та комерційної діяльності країни та, зрештою, прискорити розвиток країни [9].

Організації підтримки бізнесу (BSOs) – є неурядовими, громадськими та некомерційними ресурсними організаціями, які обслуговують зазвичай місцевий бізнес та підтримують його зростання та успіх. BSOs допомагають компаніям-клієнтам підключатися до закритої інформації, знаходити простір для коворкінгу, а також тестувати та перевіряти бізнес-ідеї [10].

В Україні, особливо нині, в умовах війни, бізнес нагально потребує підтримки для виживання та відновлення. Неурядовими організаціями в Україні, діяльність яких спрямована на розвиток і підтримку бізнесу, є Торгово-промислова палата України та мережа її регіональних палат, Федерація роботодавців України, галузеві союзи, асоціації бізнес-структур, їх об'єднання, спілки, тощо.

Неурядові організації підтримки бізнесу (BSOs) зосереджені на таких послугах [9]:

- практична допомога (досить часто зустрічається термін «технічна допомога») – передбачає надання реальних консультацій, коучинг, інструменти та доступ до експертів у потрібних сферах (бухгалтерський облік, фінанси, управління грошовими потоками, маркетинг, оцифрування бізнесу, стратегії управління персоналом, юридичні та повсякденні операції). Практична допомога може бути надана безпосередньо BSO, або BSO може служити координатором і сполучною ланкою для експертів-консультантів;

- інформаційна допомога – (консультування) досить часто молодим підприємствам часто потрібна допомога для пошуку грантів, позик та інших фінансових ресурсів. BSOs можуть спрямовувати малий бізнес на відповідні ресурси;

- довіра та зв'язки – передбачає надання доступу до мережі підтримки, що допомагає всім власникам малого бізнесу, незалежно від їх соціального чи економічного статусу, у їхніх ділових починаннях. BSO є надійною точкою доступу, що представляє різноманітні соціальні, етнічні та економічні статуси, значною мірою сприяє інклюзивності мережі; пошуку іноземних партнерів; допомагає налагодженню процесу виходу на міжнародний ринок;

- фінансування – неурядові організації підтримки бізнесу не надають фінансової підтримки безпосередньо, проте можуть надавати послуги з пошуку надійних інвестиційних джерел.

В таблиці 3. розглянемо відмінність між неурядовими організаціями та неурядовими організаціями підтримки бізнесу.

Таблиця 3.

Відмінності між неурядовими організаціями та неурядовими організаціями підтримки бізнесу

	Неурядові організації підтримки бізнесу (BSOs)	Неурядові організації (NGO)
Напрямок діяльності	Ключове завдання в роботі - підтримка бізнесу. Виконують діяльність, пов'язану з наданням професійних консультаційних та практичних послуг, щодо ведення бізнесу загалом, ефективного проведення економічних, фінансових, міжнародних та інших видів операцій.	Виконують діяльність, пов'язану з правами людини, захистом споживачів, захистом навколишнього середовища, охороною здоров'я чи розвитком, освітою тощо.
Послуги	<ul style="list-style-type: none"> - Консультування з питань фінансового та організаційного управління, зовнішньої торгівлі тощо; - технічні консультації; - наставництво та коучинг; - навчання та нетворкінг; - практична допомога у проведенні економічних операцій; - надання ділової та юридичної інформації; - оформлення різного роду документації; - забезпечення ділових переговорів; - фінансове посередництво тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> - Виступають виконавцями, каталізаторами та партнерами; - мобілізація ресурсів для надання товарів і послуг людям, які постраждали в кризових ситуаціях (наприклад, стихійні лиха, війна); - надання правової допомоги; - проведення широкомасштабних заходів зі збору коштів; - займаються пошуком або безпосереднім наданням грантів; - організація та реалізація галузевих проєктів; - проведення демонстрацій та заходів; - надання консультативних послуг у різних сферах тощо.

Цільова аудиторія	Вузька цільова аудиторія: підприємці та суб'єкти господарювання, які прагнуть розвивати свій малий чи середній бізнес.	Широка цільова аудиторія: маргіналізовані суспільні групи; малозахищені громадяни; люди, які постраждали від раптових кризових ситуацій, екологічних катастроф, війни тощо; освітні, медичні, бізнес-структури; населення певної територіальної громади тощо.
Джерела фінансування	Членські внески, результати господарської діяльності від надання послуг, виграні гранти, організація подій та заходів, пов'язаних зі збором коштів, крауфандинг, тощо.	Міжнародні донори, різноманітні фонди, корпорації, приватні особи тощо.
Персонал	Задіяний оплачуваний персонал, який складається з місцевих жителів.	Задіяний оплачуваний персонал та волонтери, які можуть бути місцевими або іноземцями.

Примітка. Сформовано автором на основі даних джерел [10]

Таким чином, виходячи з аналізу таблиці 3. можемо зробити висновок про те, що неурядові організації підтримки бізнесу (BSOs) є вузькопрофільними видом неурядових організацій (NGO), діяльність яких спрямована на всебічну кваліфіковану підтримку бізнесу.

Отже, неурядову організацію підтримки бізнесу BSOs пропонується розглядати як добровільне незалежне об'єднання суб'єктів господарювання та стейкхолдерів, діяльність якого спрямована на забезпечення сприятливого бізнес-середовища та розширення можливостей розвитку бізнесу на місцевому, національному, міжнародному рівнях шляхом надання організаційної, ресурсної чи інших видів необхідної бізнес-структурам допомоги.

Висновки. Неурядові організації підтримки бізнесу забезпечують експертне консультування бізнес-структур, супровід при виході на нові ринки, пошук шляхів фінансування, проєктних можливостей, сприяють вдосконаленню інституційного середовища шляхом налагодження діалогу бізнесу та влади, а також надають фахові послуги, затребувані бізнесом (експертна оцінка, сертифікація, брокерські послуги, засвідчення форс-мажорної ситуації, тощо).

Власне, ефективна діяльність організацій підтримки бізнесу можлива при налагодженій взаємодії BSOs не лише з бізнесом, а й з урядовим сектором, адже лише за такої умови можливим є сприяння затребуваній лібералізації умов здійснення підприємництва та дієвого стимулювання його розвитку. Таким чином, неурядові організації підтримки бізнесу BSOs є неурядовими

організаціями, що забезпечують діалог бізнесу та влади в країні та здійснюють свою діяльність в напрямку лібералізації, всебічної підтримки та стимулювання підприємництва.

Література:

1. NGOs – Non Governmental Organizations. ULR: <https://www.nonprofitexpert.com/ngos-non-governmental-organizations/> (дата звернення: 20.04.2023).
2. Advocacy and Operational NGOs. ULR: <https://www.climate-policy-watcher.org/global-climate-2/advocacy-and-operational-ngos.html>. (дата звернення: 20.04.2023).
3. NGOs. ULR: <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/politics/world-politics/ngos/>. (дата звернення: 24.04.2023).
4. What are non-governmental organizations? ULR: <https://borgenproject.org/what-are-non-governmental-organizations/>. (дата звернення: 15.04.2023).
5. Types of NGO (Non Governmental Organization). ULR: <https://www.techbuddiesit.com/types-of-ngo-non-governmental-organization/>. (дата звернення: 27.04.2023).
6. Types of NGOs: By orientation and level of Operation. ULR: <https://www.gdrc.org/ngo/ngo-types.html>. (дата звернення: 27.04.2023).
7. Types Of NGO. ULR: <https://donate-ng.com/blog/6-types-of-ngo/>. (дата звернення: 03.05.2023).
8. NGOs, NGDOs and CBOs. ULR: <https://www.gdrc.org/ngo/ngo-ngdo-cbo.html>. (дата звернення: 03.05.2023).
9. Creating a robust network for small business support. ULR: <https://neinsights.org/creating-a-robust-network-for-small-business-support/#what-is-it>. (дата звернення: 08.05.2023).
10. What is a business support organisation? ULR: <https://www.argidius.com/en/business-support-organisations>. (дата звернення: 10.05.2023).

References:

1. NGOs – Non Governmental Organizations. ULR: <https://www.nonprofitexpert.com/ngos-non-governmental-organizations/> (data zvernennya: 20.04.2023) [in English].
2. Advocacy and Operational NGOs. ULR: <https://www.climate-policy-watcher.org/global-climate-2/advocacy-and-operational-ngos.html>. (data zvernennya: 20.04.2023) [in English].
3. NGOs. ULR: <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/politics/world-politics/ngos/>. (data zvernennya: 24.04.2023) [in English].
4. What are non-governmental organizations? ULR: <https://borgenproject.org/what-are-non-governmental-organizations/>. (data zvernennya: 15.04.2023) [in English].
5. Types of NGO (Non Governmental Organization). ULR: <https://www.techbuddiesit.com/types-of-ngo-non-governmental-organization/>. (data zvernennya: 27.04.2023) [in English].
6. Types of NGOs: By orientation and level of Operation. ULR: <https://www.gdrc.org/ngo/ngo-types.html>. (data zvernennya: 27.04.2023) [in English].
7. Types Of NGO. ULR: <https://donate-ng.com/blog/6-types-of-ngo/>. (data zvernennya: 03.05.2023) [in English].
8. NGOs, NGDOs and CBOs. ULR: <https://www.gdrc.org/ngo/ngo-ngdo-cbo.html>. (data zvernennya: 03.05.2023) [in English].
9. Creating a robust network for small business support. ULR: <https://neinsights.org/creating-a-robust-network-for-small-business-support/#what-is-it>. (data zvernennya: 08.05.2023) [in English].
10. What is a business support organisation? ULR: <https://www.argidius.com/en/business-support-organisations>. (data zvernennya: 10.05.2023) [in English].

УДК 316.334.23

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-486-497](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-486-497)

Хоманська Марія Русланівна здобувач вищої освіти інституту ІАДУ, Національний університет «Львівська політехніка»

Яремко Ірина Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0000-0001-9772-6817>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК АКТУАЛЬНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ

Анотація. У статті розкрито сутність та визначено основні складові соціального підприємництва. Діяльність соціальних підприємств є важливою для макроекономічного розвитку кожної країни, оскільки вона сприяє зниженню державних витрат на розв'язання проблем соціально незахищених груп населення, їхньому працевлаштуванню та суспільній адаптації. Вона дозволяє зменшити частину державних витрат на вирішення проблем соціально незахищених людей, їх працевлаштування та суспільної адаптації. Окреслені позитивні ефекти від використання соціального підприємництва та успішного його запровадження в Україні. Зокрема, це включає поліпшення соціально-економічного становища малозабезпечених груп населення, створення нових робочих місць, залучення інвестицій у сектор соціальних послуг та збільшення соціальної включеності. Також соціальні підприємства можуть бути ініціаторами соціальних проектів, які мають на меті поліпшення умов життя громади та забезпечення соціальної справедливості.

Визначено основні негативні чинники, що перешкоджають розвитку соціального підприємництва в Україні. Значний негативний вплив на поширення соціального підприємництва в Україні спричиняє недосконалість нормативно-правової бази, що регулювала б діяльність соціальних підприємств. Процес популяризації соціального підприємництва можна прискорити шляхом проведення активної соціально-економічної політики, розгляду її формування як важливого самостійного напрямку політики соціально-економічних реформ. Соціальні підприємства можуть створювати робочі місця та надавати можливості зайнятості для людей з обмеженими можливостями, безробітних, молоді, людей похилого віку та інших груп, які

знаходяться у складних життєвих обставинах. Це допомагає їм забезпечити дохід та підвищити свою соціальну позицію. Саме нарощення активності громадян через створення соціальних підприємств, їхня співпраця з владою дозволить розпочати в Україні вирішення такої актуальної проблеми, як побудова соціальної держави та громадянського суспільства. Загальновідомо, що обудова соціальної держави та громадянського суспільства передбачає активну участь громадян у суспільних процесах, розвиток громадських організацій, підтримку соціально вразливих груп населення та забезпечення їхніх прав.

Ключові слова: підприємництво, соціальне підприємництво, переваги соціального підприємництва, соціальний підприємець, соціальна цінність, соціальні виклики, бізнес.

Khomanska Maria Ruslanovna Applicant for Higher Education Institute of IADA, National University "Lviv Polytechnic"

Iaremko Irina Ihorivna PhD in Economics, Associate Professor, Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University. <https://orcid.org/0000-0001-9772-6817>

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS AN ACTUAL DIRECTION OF DEVELOPMENT OF ECONOMY AND SOCIETY OF UKRAINE

Abstract. The article reveals the essence and identifies the main components of social entrepreneurship. The activity of social enterprises is important for the macroeconomic development of each country, as it helps to reduce government spending on solving the problems of socially vulnerable groups of the population, their employment and social adaptation. It allows you to reduce part of public spending on solving the problems of socially unprotected people, their employment and social adaptation. The positive effects of the use of social entrepreneurship and its successful introduction in Ukraine are outlined. In particular, this includes improving the socio-economic situation of low-income groups, creating new jobs, attracting investment in the social services sector and increasing social inclusion. Also, social enterprises can be initiators of social projects aimed at improving the living conditions of the community and ensuring social justice.

The main negative factors hindering the development of social entrepreneurship in Ukraine have been identified. A significant negative impact on the spread of social entrepreneurship in Ukraine is caused by the imperfection of the regulatory framework that would regulate the activities of social enterprises. The

process of popularization of social entrepreneurship can be accelerated by conducting an active socio-economic policy, considering its formation as an important independent direction of the policy of socio-economic reforms. Social enterprises can create jobs and provide employment opportunities for people with disabilities, the unemployed, young people, the elderly and other groups who are in difficult life circumstances. This helps them to provide income and increase their social position. It is the increasing activity of citizens through the creation of social enterprises, their cooperation with the authorities that will allow Ukraine to begin solving such an urgent problem as the construction of a social state and civil society. It is well known that the construction of a social state and civil society involves the active participation of citizens in social processes, the development of public organizations, the support of socially vulnerable groups of the population and the provision of their rights.

Keywords: entrepreneurship, social entrepreneurship, benefits of social entrepreneurship, social entrepreneur, social value, social challenges, business.

Постановка проблеми. Тема соціального підприємництва стає все більш важливою у всьому світі. Зростання актуальності цієї теми для України обумовлена, як реакцією суспільства на соціальні, економічні та політичні виклики, які пов'язані із російською військовою агресією проти України, так і процесом реформування країни в цілому. Ініціативою соціального підприємництва в будь-якій країні є створення сприятливого клімату для функціонування соціального підприємства і ключових зацікавлених сторін. Соціальне підприємництво – відносно нове специфічне соціально-економічне явище бізнесу в Україні, яке реагує на соціальні виклики, створює додаткову соціальну цінність. Водночас, воно генерує дохід для свого подальшого розвитку, але породжує багато приводів для дискусії, адже не вписується у сталі стереотипи сприйняття бізнесу як комерційної сфери, що існує заради прибутку. Так, основною не комерційною метою соціального підприємництва є вирішення соціальних проблем суспільства, зокрема, захист прав людини, працевлаштування та підтримка соціально вразливих груп населення, а також подолання бідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціального підприємництва приділяють увагу у своїх працях велика кількість українських науковців: З. Галушки, І. Новик, О. Кіреєвої, В. Удодової, В. Шаповал, В. Боброва, Г. Осовська, Г. Завадських, В. Тебенко, Н. Горішна, Л. Малиш, Г. Матвієнко-Біляєва, а також зарубіжних дослідників: С. Алворд, Г. Діс, Б. Дрейтон, Дж. Майр, І. Марті, М. Маклін, А. Передо, Р. Спір тощо. Узагальнюючи аналіз досліджень науковців щодо становлення соціального

підприємництва та його суттєвого значення для розвитку економіки та суспільства України є актуальним та представляє науковий інтерес.

Метою даної статті є розкриття змісту та особливостей соціального підприємництва, як актуального напрямку розвитку економіки та суспільства України.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні соціальне підприємництво у всьому світі набуло поширення і втілюється в різноманітних формах. Усі провідні країни світу вже запровадили таку форму підприємництва в соціально-економічну сферу діяльності. Дослідження механізму соціального підприємництва необхідно починати з визначення цього виду діяльності.

У визначенні поняття «соціальне підприємництво» існує безліч трактувань. Перш за все, слід відзначити, що соціальне підприємництво є якісно новим видом діяльності, що поєднує підприємницьке новаторство та соціальну спрямованість, з метою вирішення певної соціальної проблеми. Соціальне підприємництво слід відрізнити від благодійних установ чи організацій, а також від підприємництва у класичному його розумінні, воно поєднує в собі багато аргументів і тверджень. Новик І. відзначає, що «соціальне підприємництво – це підприємницька діяльність (процес), що формує можливість гібридного партнерства, спрямована на встановлення соціальної відповідальності й вирішення проблем у системі соціального захисту, яка забезпечує соціальні зміни й генерацію суспільних цінностей зі створенням нових організацій або інноваційних напрямів в управлінні вже діючих організацій» [14].

Соціальне підприємництво відрізняється тим, що його соціальний ефект є прямим результатом, а не побічним продуктом діяльності [5]. СП, як і традиційне, створює робочі місця, платить податки та продає товари чи послуги, але продукуючи прибуток, соціальне підприємство, спрямовує його, перш за все, на вирішення соціальних проблем, а не на збагачення його власників [10].

В Україні виділяють низку факторів, які прямо чи опосередковано впливають на збільшення кількості соціальних підприємств, згрупованих у вигляді можливостей, а саме:

– Економічна ситуація. Відсутність ресурсів у державному бюджеті і фінансування соціальної сфери за залишковим принципом спонукає людей і громади ставати більш активними, шукати інноваційні підходи до вирішення проблем. Відповідно соціальне підприємництво підвищує сукупну економічну ефективність, оскільки залучає ті ресурси, які до цього були непридатні: вразливі групи населення, відходи виробництва і життєдіяльності, а також їхні різноманітні комбінації.

– Законодавство. У відсутності законодавства, яке прямо регулює соціальне підприємництво, є свої переваги. Наприклад, можливість вибрати для соціального підприємства найбільш оптимальну організаційно-правову форму, що може еволюціонувати від комерційного проекту громадської організації до публічного акціонерного товариства.

– Наявність людських ресурсів, які мало задіяні в традиційному бізнесі. Зокрема це люди з інвалідністю; внутрішньо-переміщені особи; постраждалі від збройних конфліктів; учасники військових дій; національні меншини; люди похилого віку; молодь з проблемами соціалізації; люди з важкими хронічними захворюваннями; люди, що вийшли з місць позбавлення волі; багатодітні родини.

– Великий бізнес завжди зацікавлений в аутсорсингу. Багато великих підприємств намагаються не утримувати на своєму балансі низку допоміжних служб і підрозділів, бо це вимагає постійних витрат, тому все частіше залучають спеціалістів для таких послуг (прибирання, транспортування, кур'єрська доставка, обслуговування оргтехніки і мереж, реклама і зв'язки з громадськістю, організація подій, освітні послуги, бухгалтерський облік, виробництво різних деталей тощо). Усе частіше компанії шукають можливості замінити гранти на стартапи, оскільки у цьому випадку вбивають двох зайців, бо забезпечують собі аутсорсинг і паралельно вирішують соціальну проблему, яка, своєю чергою, не вимагатиме наступних грантів. А якщо великий бізнес укладе угоду на придбання послуг соціального підприємства на 1-2 роки, то ймовірність банкрутства СП зменшиться в рази.

– Лояльність споживачів до продукції СП зростає. Спостерігається тенденція до покращення споживацької культури українців. Відчуття причетності до корисної справи стає вагомим аргументом на користь соціальних підприємств, а тим більше на тлі підтримки національного товаровиробника.

– Соціальне підприємництво підтримують міжнародні фонди і організації, що дозволяє і створювати, і розвивати СП. Існує багато пропозицій, які дотичні до соціального підприємництва. Наприклад, підтримка ВПО від Програми Розвитку ООН. Метою програми є створення робочих місць для внутрішньо переміщених осіб в Україні; допомога вимушеним переселенцям і громадам, які зазнали наслідків конфлікту, від Міжнародної організації з міграції. Одним зі складників програми є проведення тренінгів і надання грантів вимушеним переселенцям на підтримку їхніх зусиль щодо свого матеріального забезпечення через організацію малих підприємств, самозайнятість та професійне навчання.

Майже усі програми донорів, спрямовані на розвиток сільської місцевості, містять елементи соціального підприємництва. Як показує досвід, існує багато цікавих та інноваційних підходів залучення інвестицій для соціального підприємництва.

– **Інвестиційна привабливість.** Інвестувати у соціальний сектор набагато привабливіше, ніж займатися благодійністю. Тим більше, що в умовах світової економічної кризи навряд чи варто очікувати зростання бюджетів благодійних проєктів. Тому усвідомлення того, що витрачені гроші довго «працюватимуть» на соціальну місію, мотивуватиме донора прийняти рішення на користь організації з соціально-підприємницькою складовою.

– **Прихильність медіа.** Соціальні інновації – завжди актуальна тема для ЗМІ. Окрім продажів, увага медіа допоможе привернути увагу громадськості до проблем вашої цільової групи та допомогти знайти однодумців [2,3, 8, 9].

Створення та розвиток соціальних підприємств пов'язаний з потребами, які держава наразі не може повністю задовольнити з різних причин. Невпорядкованість обставин, що спричинена наслідками як карантинних заходів, що були введені владою для боротьби з пандемією спричиненою коронавірусом, так і відкритої збройної агресії російської федерації проти України, призвели до стрімкого зростання безробіття, збільшення чисельності вразливих категорій населення та послаблення їх соціального захисту.

Для кожної людини безробіття спричиняє низку таких проблем, як втрата постійного джерела доходів, втрата кваліфікації та знецінювання результатів навчання, погіршення соціального статусу, психологічна напруга, втрата життєвих перспектив тощо. Безробіття провокує цілий ряд соціальних та економічних наслідків: загострення криміногенної ситуації; посилення соціальної напруженості; ріст кількості захворювань; збільшення соціальної диференціації; зниження трудової активності та скорочення рівня виробництва; підвищення навантаження на бюджет в розрізі виплат на допомогу безробітним; зниження рівня добробуту населення; зниження надходжень до державного бюджету [8].

На сучасному етапі важливо зосередитися на подоланні соціальних проблем, які загострилися у кризовий час для України, тому потреба у нестандартних рішеннях та соціальних інноваціях зростає. Під час пошуків шляхів вирішення проблем безробіття населення України, особливо серед незахищених верств населення, які найбільше постраждали під час воєнного стану та в результаті бойових дій на території України, у якості одного з дієвих інструментів слід розглядати соціальне підприємництво.

Соціальне підприємництво має важливе значення для суспільства у вирішенні економічних та соціальних проблем. Більшість таких підприємств генерують фінанси для соціальної діяльності, для реінвестування у власну діяльність. Крім того, у своїй діяльності вони приділяють велику увагу залученню молоді, вирішенню гендерних питань тощо. При цьому жорсткого розподілу за видами діяльності серед соціальних підприємств немає – одне підприємство може займатись різними видами діяльності одночасно.

СП на сьогоднішній день, активно працевлаштовують такі актуальні верстви населення, як: осіб з інвалідністю; внутрішньо переміщених осіб; ветеранів АТО; осіб, які знаходяться у складних життєвих умовах тощо. А завдяки фінансовій підтримці з боку держави кількість працевлаштованих може і на далі зростати, оскільки згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.2022 р. № 331 всім працедавцям, за виключенням бюджетної сфери, які приймають на роботу внутрішньо переміщених осіб, надається компенсація у розмірі 6 500 грн за кожен внутрішньо переміщену особу протягом двох місяців. Окрім того здійснюються певні заходи з підтримки вітчизняного соціального підприємництва різними міжнародними та вітчизняними фондами та організаціями. Як правило, фонди підтримують певні проекти через надання цільового фінансування – грантів. Для реалізації цих програм фонди на конкурсній основі відбирають проекти, які відповідають їхнім вимогам. Знаючи пріоритети грантодавців та їхні вимоги до написання заявок, соціальні підприємці можуть успішно залучати кошти міжнародних організацій для вирішення актуальних завдань суспільства. На відміну від фондів, які лише фінансують проекти, слід згадати про благодійні агенції, які крім видачі грантів, залучають соціальних підприємців для участі в спільних проектах [6,10].

Слід також зазначити, що соціальні підприємства, які засновані як фізичні особи-підприємці, мали змогу отримати фінансову допомогу від держави, а також отримали певні податкові пільги до припинення або скасування воєнного стану на території України, а саме: ФОП 1 або 2 групи мають право не сплачувати єдиний податок, а для платників єдиного податку третьої групи відсоткова ставка єдиного податку, які подали спеціальну заявку та використовують особливості оподаткування, встановлюється у розмірі 2% доходу. Це замість вже існуючих 5% для неплатників ПДВ і 3% для платників. При цьому ПДВ за цей період цими фізичними особами-підприємцями може і не сплачуватися. Адже Податковий Кодекс України встановлює, що платники єдиного податку третьої групи, які використовують особливості оподаткування, звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з ПДВ з операцій з постачання товарів, робіт та послуг,

місце постачання яких розташоване на митній території України [7]. Якщо ж майбутній підприємець є безробітним з числа членів малозабезпеченої сім'ї відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 397 держава гарантує надання одноразової безвідсоткової поворотної допомоги для організації підприємницької діяльності, зокрема, для закупівлі обладнання та матеріалів для організації власного бізнесу та здобуття економічної самостійності. При цьому відновлена 28 березня можливість автоматичної реєстрації ФОП у Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань на порталі Дія значно спростила процедуру започаткування свого бізнесу.

З боку органів місцевого самоврядування підтримка соціального бізнесу здебільшого здійснюється у межах програм підтримки середнього та малого бізнесу. Зокрема, така підтримка у деяких регіонах передбачає: відшкодування відсоткових ставок за підприємницькими кредитами; надання «маркетингових ваучерів», відшкодування 50% оплати участі у міських, всеукраїнських та міжнародних виставках; роботу центрів підтримки підприємництва, консалтингових центрів допомоги як початківців, так і діючого бізнесу; публічних закупівель та соціального замовлення; надання приміщень в оренду для громадських організацій за пільговими ставками [4,10].

Отже, завдяки фінансовій та організаційно-інформаційній підтримці з боку держави та зазначених вище організацій і установ, соціальні підприємці отримують практичну можливість реалізувати свої креативні ідеї та лідерські навички, активізувати громадську діяльність та зробити свій внесок у вирішення багатьох соціальних проблем, які загострилися в умовах воєнного стану в Україні, особливо з питань соціального забезпечення вразливих категорій населення у співпраці з волонтерськими та благодійними організаціями для збору та розповсюдження гуманітарної допомоги тощо. Все це може зробити суттєвий внесок у покращення життя суспільства, виходу з соціально-економічної кризи та подальшого розвитку країни в цілому [6, 12].

Тому необхідно працювати над тим, щоб утвердити законодавство для соціального підприємництва; мотивувати більшу кількість молоді розпочинати соціальні стартапи та підвищити визнання внеску соціального підприємництва у соціальну інклюзію та зменшення нерівності шляхом комунікаційної діяльності та інформаційних кампаній; сприяти доступу до інформації та обміну найкращими практиками щодо соціального підприємництва шляхом підтримки приватної групи Facebook ГС «Об'єднання соціальних підприємств України»; покращити спроможність молодих соціальних підприємців за допомогою навчання на місці, онлайн-курсів навчання з найважливіших та актуальних тем соціального підприємництва;

підтримувати молодих соціальних підприємців у віддалених районах України шляхом надання юридичних та фінансових консультацій, маркетингу та масштабування бізнесу, психологічної та методичної підтримки, просування, наставництва, допомоги у встановленні зв'язку соціальних підприємств з їх потенційними клієнтами та інвесторами та вирішення проблеми доступу до капіталу для соціальних підприємців [11, 13].

Висновки. Отже, соціальному підприємництву притаманні ті ж критерії, що й традиційному підприємництву, зокрема фінансова самостійність, ініціативність, інноваційність, масштабність, ризиковий характер. Поряд з тим йому притаманні і специфічні риси: пріоритетність соціальної мети, реінвестування прибутку у соціальний розвиток, відкритість і прозорість діяльності та публічна звітність.

В умовах складного економічного становища та воєнного стану в Україні соціальне підприємництво здатне згладити ряд гострих питань в суспільстві, а також прискорити їх вирішення. Діяльність соціальних підприємств сприяє вирішенню проблем соціально незахищених людей, їх працевлаштування та громадської адаптації і саме тому ця діяльність є вигідною для відновлення та економічного розвитку нашої держави. Соціальне підприємство здатне вирішувати ті завдання, які не можуть вирішити ні комерційний (приватний), ні державний, ні некомерційні організації.

Зважаючи на те, що на сьогоднішній день Україна взяла на себе дуже великі соціальні зобов'язання по підтримці соціально незахищених верств населення та впоратися з таким великим соціальним навантаженням вкрай важко. Це притаманно не тільки Україні, а є світовою тенденцією. Тому соціальний бізнес може стати дійсно потужним партнером, якому під силу розв'язати проблеми пов'язані з безробіттям, неможливістю виплачувати достатні соціальні виплати (актуально в умовах дефіциту бюджетних коштів). За таких умов соціальне підприємництво може вирішити низку проблем, зокрема, створювати сприятливе бізнес-середовище, підтримувати активну громадську позицію його учасників, інновації, суспільну солідарність, що забезпечить більш ефективний вихід з кризи.

В сучасних умовах соціальне підприємництво, окрім зазначеного, може мати за мету соціальну реабілітацію й запровадження нових механізмів вирішення наявних соціальних проблем у післявоєнний період. У цьому плані, на наш погляд, соціальне підприємництво може і повинно стати платформою інклюзивного економічного розвитку держави. Тому ключову роль у цьому процесі повинна відігравати держава, яка повинна визначити стратегію розвитку соціального підприємництва, механізми взаємодії з ним, економічні

стимули заохочення й управління його функціонуванням та співробітництвом усіх зацікавлених сторін – підприємців, громадських організацій, донорських структур та держави. Розробка конкретних механізмів такої взаємодії може стати перспективним напрямом подальших наукових розробок.

Література:

1. Галушка З. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні / З. Галушка // Вісник КНУ ім. Т.Шевченка. Серія «Економіка». – 2013. – Вип. 148. – С. 16-17.
2. Гаранчевська І.А., Кривов'язюк І.В. (2018). Стратегічні напрями розвитку соціального підприємництва в Україні. Проблеми системного підходу в економіці. Вип. 2. С.41-47. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_64_2018_ukr/7.pdf.
3. Матвієнко-Біляєва Г.Л. Розвиток та становлення соціального підприємництва та соціальної відповідальності в сучасних умовах / Г.Л. Матвієнко-Біляєва // Економіка та суспільство. – 2016. – №7. – С. 390-394.
4. Міщук Г., Пилипчук Р. (2017). Соціальне підприємництво: критерії ідентифікації та проблеми розвитку. Демографія та соціальна економіка, 2 (30), 152–165. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/30.html>.
5. Назарук В. Головний ресурс соціального підприємця. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/9/426392>.
6. Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Крисько Ж.Л. (2016). Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Вип. 6 (2). С. 129-132. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12383>.
7. Свинчук А. А., Корнецький А., Гончарова М., Назарук В., Гусак Н., Туманова А. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін: посібник. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с.
8. Сотула О. В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки / Сотула Е. О. // Ефективна економіка. – 2013. – №4.
9. Соціальне підприємництво. Бізнес-модель. Реєстрація. Оподаткування. / Долуда Л., Назарук В., Кірсанова Ю. – Київ, ТОВ «Агентство «Україна», 2017. – 92 с.
10. Соціальне підприємництво: посібник для викладачів курсу / за наук. редакцією к.е.н. А. О. Корнецького — К. : Фамільна друкарня Huss, 2019. — 160 с.
11. Черчик Л. М., Коленда Н.В. (2017). Сутність соціального підприємництва та його роль у забезпеченні соціальної безпеки. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Львів : Видавництво Львівської політехніки, № 875. С. 101-107.
12. Шоля Р. (2019). Соціальне підприємництво в Україні як тренд економічного розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 26 (2), 121–125. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/27356>.
13. Шуст Н. (2015). Соціальні інновації в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій в Україні. Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія, 756-757, 107–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_fil_2015_756-757_22.

14. Новик І. (2022). Соціальне підприємництво: стан та перспективи. Економіка та суспільство, (45). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-6>

References:

1. Galushka, Z. (2013). Fenomen sotsial'noho pidpryyemnytstva: ponyattya ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [The phenomenon of social entrepreneurship: concepts and prospects for development in Ukraine] Bulletin of KNU named after T. Shevchenko. Series "Economics" [in Ukrainian].
2. Garanchevskaya, I.A. & Krivovyazyuk, I.V. (2018). Stratehichni napryamy rozvytku sotsial'noho pidpryyemnytstva v Ukraini. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi [Strategic directions of social entrepreneurship development in Ukraine. Problems of system approach in economy] [in Ukrainian].
3. Matvienko-Belyaeva, G.L. (2016) Rozvytok i stanovlennya sotsial'noho pidpryyemnytstva ta sotsial'noyi vidpovidal'nosti v suchasnykh umovakh [Development and formation of social entrepreneurship and social responsibility in modern conditions] Economy and society. [in Ukrainian].
4. Mishchuk, G., Pilipchuk R. (2017). Sotsial'ne pidpryyemnytstvo: kryteriyi identyfikatsiyi ta problemy rozvytku. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika [Social entrepreneurship: identification criteria and development problems]. Demography and social economy. [in Ukrainian].
5. Nazaruk, V. Osnovnyy resurs sotsial'noho pidpryyemtsya [The main resource of a social entrepreneur][in Ukrainian].
6. Ovsyanyuk-Berdadina, O.F. & Krysko, Zh.L. (2016). Sotsial'ne pidpryyemnytstvo yak innovatsiynnyy instrument vyrishennya sotsial'nykh problem: peredumovy stanovlennya ta aktyvizatsiyi [Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation]. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International economic relations and world economy [in Ukrainian].
7. Svinchuk A., Kornetsky A., Goncharova M., Nazaruk V. Gusak N. & Tumanova A. (2017) Sotsial'ne pidpryyemnytstvo: vid ideyi do sotsial'nykh zmin : posib. [Social entrepreneurship: from idea to social change: manual] Kyiv: LLC "ENTERPRISE" VI EN HEY [in Ukrainian].
8. Sotula, O.V. Sotsial'ne pidpryyemnytstvo yak innovatsiyna model' ekonomichnoho rozvytku [Social entrepreneurship as an innovative model of economic development] Effective economy [in Ukrainian].
9. Doluda, L., Nazaruk, V., Kirsanova, Yu. (2017) Sotsial'ne pidpryyemnytstvo. Biznes-model'. Reyestratsiya. Opodatkuvannya . [Social entrepreneurship. Business model. Registration. Taxation], Kyiv. [in Ukrainian].
10. Kornetsky, A.O. (Ed.) (2019) Sotsial'ne pidpryyemnytstvo: Posibnyk dlya vykladachiv kursiv [Social Entrepreneurship: A Manual for Course Teachers]. K.: Family printing house Huss[in Ukrainian].
11. Cherchik, L. M. & Kolenda, N. V. (2017). Sutnist' sotsial'noho pidpryyemnytstva ta yoho rol' u zabezpechenni sotsial'noyi bezpeky. [The essence of social entrepreneurship and its role in ensuring social security]. Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development, Lviv [in Ukrainian].

12. Shola, R. (2019). Sotsial'ne pidpryyemnytstvo v Ukrayini yak napryam ekonomichnoho rozvytku [Social entrepreneurship in Ukraine as a trend of economic development], Scientific Bulletin of Uzhgorod National University [in Ukrainian].

13. Shust, N. (2015). Sotsial'ni innovatsiyi v konteksti suchasnykh suspil'no-politychnykh transformatsiy v Ukrayini [Social innovations in the context of modern socio-political transformations in Ukraine. Scientific Bulletin of Chernivtsi University [in Ukrainian].

14. Novik, I. (2022). Sotsial'ne pidpryyemnytstvo: stan ta perspektyvy [Social entrepreneurship: state and prospects]. Economics and Society[in Ukrainian].

УДК 334.7.021

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-498-511](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-498-511)

Чечетова Наталя Федорівна доктор економічних наук, професор, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, вул. Кирилівська, 164, м. Київ, тел: (050) 505-40-63, <https://orcid.org/0000-0003-1988-2923>

Тарнавський Артур Миколайович аспірант, Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, вул. Кирилівська 164, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2262-0326>

Колубай Ярослав Станіславович аспірант, Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-6847-1082>

ДО ПИТАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ КООПЕРАТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. Сучасний розвиток світової економіки стрімко набирає масштаби цифрової трансформації. Значне поширення інформаційних та телекомунікаційних технологій знаходить сьогодні своє застосування у сфері бізнесу, державного та муніципального управління, у повсякденному житті населення країни. Економічна діяльність з використанням цифрових технологій, дозволяє суттєво підвищити продуктивність праці, якість продукції та послуг, наблизити виробника до споживача, управлінця до кожної людини.

В статті, з огляду на наукові наробки та практичний досвід передового кооперативного руху, досліджується сучасний стан запровадження цифрових технологій в кооперативну сферу діяльності, зокрема в практику сільськогосподарських кооперативів. Доводиться необхідність найскорішого впровадження сучасних цифрових технологій у вітчизняний агропромисловий комплекс, що, в першу чергу, буде важливе у час повоєнної відбудови України. Також зазначається, що цифрова трансформація є не менш важливою для сучасного розвитку споживчого кооперативного підприємництва.

Зазначається, що цифрова трансформація економіки змінює масштаби, швидкість та схеми роботи, виробництва, торгівлі. Вже зараз успішні цифрові платформи фактично поглинають цілі сфери бізнесу та ринки. Водночас такі комерційні цифрові платформи мають певні вади, зокрема, працівники

платформ зіштовхуються з несправедливими умовами праці та обмеженим захистом своїх прав. Як альтернатива таким комерційним цифровим платформам в структурі світової економіки значно помітніше став розвиватися платформенний кооперативізм – рух, який виступає за демократичне управління інтернет-проектами та дозволяє вирішувати багато певних соціальних проблем. В основу кооперативних платформ, які працюють зазвичай через цифрові платформи, для взаємодії або обміну товарами та послугами, покладено демократичне прийняття рішень та спільне володіння платформою самими робітниками та користувачами. Діяльність кооперативних цифрових платформ повністю відповідає вимогам Декларації про кооперативну ідентичність Міжнародного кооперативного руху.

В статті досліджено сутність кооперативних платформ, переваги їх діяльності та основні проблеми створення таких платформ, а також описано позитивний досвід їх розповсюдження в економічно розвинутих країнах. Доведено, що основна перевага діяльності таких кооперативних платформ полягає в тому, що кооперативні цифрові платформи дозволяють виключити із ланцюжка створення вартості посередників, дають можливість клієнту та виробнику спілкуватися безпосередньо, і, крім того, платформенний кооперативізм спрямований на усунення основних причин системної нерівності та є одним із демократичних інструментів розвитку справедливої економіки.

Ключові слова: цифрова трансформація, комерційні цифрові платформи, кооперативне підприємництво, платформенний кооперативізм, кооперативні цифрові платформи, міжнародний кооперативний рух

Chechetova Natalia Fedorivna Doctor of Economics, professor, Professor of the Department of public administration and economics, V. Vernadsky Tavriya National University, Kyrylivska St., Kyiv, 164, <https://orcid.org/0000-0003-1988-2923>

Tarnavskiy Artur Mykolayovych Postgraduate student, Tavriya National University, Kyrylivska St., 164, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2262-0326>

Kolubai Yroslav Stanislavovich Postgraduate student, M. Beketov National University of Municipal Economy, Marshala Bazhanov St., 17, Kharkov, <https://orcid.org/0000-0002-6847-1082>

ON THE ISSUE OF THE NEED AND PROSPECTS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF COOPERATIVE ENTERPRISE

Abstract. The modern development of the world economy is rapidly gaining the scale of digital transformation. Today, the significant spread of information and

telecommunication technologies finds its application in business, state and municipal administration and the everyday life of the country's population. Economic activity with digital technologies make it possible to increase labor productivity significantly, the quality of products and services, and bring the producer closer to the consumer, the manager to each person.

In the article, considering the scientific achievements and practical experience of the advanced cooperative movement, the current state of the introduction of digital technologies in the cooperative sphere of activity, particularly in agricultural cooperatives, is investigated. The need for the fastest introduction of modern digital technologies into the domestic agro-industrial complex is proven, which will be necessary during the post-war reconstruction of Ukraine. It is also noted that digital transformation is no less important for the modern development of consumer cooperative entrepreneurship.

It is noted that the digital transformation of the economy changes the scale, speed, and patterns of work, production, and trade. Already, successful digital platforms are virtually absorbing entire business sectors and markets. At the same time, such commercial digital platforms have certain disadvantages. In particular, platform workers face unfair working conditions and limited rights protection. As an alternative to such commercial digital platforms in the structure of the world economy, platform cooperativism - a movement that advocates the democratic management of Internet projects and allows solving many specific social problems - has become much more noticeable. "Cooperative platforms," which usually work through digital platforms to interact or exchange goods and services, are based on democratic decision-making and shared ownership of the platform by the workers and users. The activities of cooperative digital platforms fully comply with the requirements of the Declaration on Cooperative Identity (1995).

The article examines the essence of cooperative platforms, the advantages of their activity, and the main problems of creating such platforms. Therefore, it describes the positive experience of their distribution in economically developed countries. It has been proven that the main advantage of such cooperative platforms is that cooperative digital platforms allow the elimination of intermediaries from the value chain, enabling the customer and producer to communicate directly. Moreover, platform cooperativism aims to eliminate the leading causes of systemic inequality and is one of the democratic tools for developing a fair economy.

Keywords: digital transformation, commercial digital platforms, cooperative entrepreneurship, platform cooperativism, cooperative digital platforms, the international cooperative movement

Постановка проблеми. За останній час в економіці спостерігається підвищена зацікавленість к цифровим платформам та, зокрема,

кооперативним цифровим платформам, які допомагають створити прозору, демократичну та децентралізовану економіку.

Кооперативні платформи – це не новий тип кооперативів, а організація їх діяльності у особливий спосіб. Така особливість полягає в тому, що вони є кооперативною власністю, належать та управляються тими, хто найбільше від них залежить - працівникам, користувачам та іншим зацікавленим сторонам і створюються, як альтернатива комерційним платформам.

Оскільки проблема розвитку кооперативних платформ ще недостатньо досліджена науковцями, то є необхідність щодо теоретико-методологічних узагальнень цього напрямку економічної діяльності, які дозволять визначити напрями використання цифрових технологій в кооперативному секторі, зберігши їх основні соціальні цінності та принципи в новому постіндустріальному суспільстві.

Відтак, завдання дослідження полягає в обґрунтуванні напрямів розвитку перспектив цифрової трансформації сучасної економіки та практичному використанні цифровізації у різних секторах економіки, у тому числі у кооперативному секторі.

Мета даної статті – визначення сутнісних характеристик та унікальних особливостей цифрових платформ, а також особливостей та тенденцій розвитку кооперативних платформ, обґрунтування доцільності їх поширення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання стану та розвитку кооперації в Україні досліджувались такими провідними вченими, як В. Гончаренко [1], С. Бабенко [2], М. Долішній [3], О. Манжура [4], П. Саблук [5] та багато інших. Напрями цифрової трансформації кооперативного підприємництва, а саме в споживчій кооперації у період повоєнного відновлення країни були викладені в роботі В.В. Гаврилишина та І.І. Олексин [6]. Сучасні тенденції розвитку цифрового бізнесу та, зокрема, кооперативних цифрових платформ докладно вивчаються зарубіжними науковцями, зокрема: Дж. Форамітті, А. Варварусіс, Г. Калліс [7], Т. Шольц [8], А. Хагіу [9], С. Девід [10]. Однак, слід зауважити, що питання цифрової трансформації кооперативного підприємництва і, зокрема, створення кооперативних платформ в Україні, з позиції практичного аспекту, потребують більш ґрунтовного вивчення.

Виклад основного матеріалу. В численних публікаціях науковців підкреслюється, що цифровізація із простого методу поліпшення різних приватних сторін життя перетворюється на драйвер світового суспільного розвитку та забезпечує підвищення ефективності економіки. Цифровізація економіки істотно впливає не тільки на сфери діяльності людини, але й на способи ведення підприємництва. Сучасні тенденції цифрової трансформації не оминули й кооперативний сектор економіки.

Кооперативна модель підприємництва зарекомендувала себе як комерційно ефективний та надійний спосіб ведення бізнесу, що бере до уваги економічні та соціальні потреби людини. Подібний підхід є оптимальним для підприємництва, організацій малого, середнього та великого бізнесу. Водночас кооперативна форма господарювання не є застиглим інститутом і на всіх етапах свого розвитку вона відтворювала якісно новий рівень своєї організації, але зберегла у своїй основі традиційні риси: домінуючу роль індивіда, ідеї колективізму, наявність елементів прямої демократії щодо управління, соціальні цінності. Завдяки сучасній бізнесовій моделі, яка орієнтована на людину, кооперативи відіграють провідну роль в міжнародному розвитку вже більше століття. Згідно інформації Монітора Міжнародного Кооперативного Альянсу 12% населення планети працюють в кооперативах, чисельність яких більше 3 мільйонів, а загальний товарообіг складає 2,1 трил. доларів США [11].

Професор Ріфкін написав більше двадцяти книг про вплив наукових, технологічних змін на економіку, суспільство та навколишнє середовище і підкреслював, що світові потрібна нова економічна модель, щоб упоратися з наростаючою екологічною кризою. Водночас науковець підкреслював, що саме кооперативи мають можливість стимулювати такі зміни, особливо в таких галузях, як енергетика та цифрові технології [12].

Для багатьох кооперативів цифровізація стає невід'ємною частиною їх діяльності. Одні з них використовують цифрові інструменти для систематичного спілкування зі своїми членами, застосовуючи для цього такі класичні інструменти як веб-сайти, онлайн-голосування та опитування. Інші впроваджують цифрові інструменти у процеси прийняття рішень, навчання, організацію дебатів та дискусій, у яких можуть брати участь не лише члени кооперативу, а й представники влади, а також інші зацікавлені суб'єкти.

Цифрова трансформація має стати інструментом діяльності і кооперативів в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість та види кооперативів в Україні

Види кооперативів	По рокам, одиниць				
	2005	2010	2015	2020	2022
Кооперативи, всього	30229	35063	26460	28596	26242
- виробничі	2607	2461	2306	2195	2172
- обслуговуючі	15544	22620	18169	20046	21033
- споживчі	59	5252	4400	776	777
- сільськогосподарський виробничий	1020	1401	997	1000	998
- сільськогосподарський обслуговуючий	314	759	1017	1279	1262

Джерело: побудовано з використанням [13]

З огляду на наукові наробки та практичний досвід передового кооперативного руху, слід зауважити, що цифрова трансформація в найбільшій мірі сьогодні поширюється на сільськогосподарське кооперативне підприємництво. Підґрунтям такої трансформації стало технологічне розмаїття сільськогосподарського виробництва, культур та пов'язаних з ними трудомісткість виробничих процесів. В деяких економічно розвинутих країнах значному полегшенню діяльності сільськогосподарських кооперативів стало формування їх нового виду – цифрових сільськогосподарських кооперативів, які акумулюють всі дані щодо умов господарської діяльності кожного товаровиробника. Модель цифрового кооперативу можна розглядати як інститут цифрової екосистеми сільського господарства, що забезпечує збір та акумуляцію інформації для обслуговування сільгоспвиробників, фермерських організацій та всіх зацікавлених структур у відповідному сільськогосподарському процесі, а саме: науково-дослідні установи, агросервісні служби тощо у здійсненні співробітництва у сфері збирання, зберігання та використання виробленої продукції, і можуть стати дієвим механізмом вирішення проблем товаровиробників щодо збуту та переробки сільськогосподарської продукції, закупівлі сільськогосподарських матеріалів та техніки, організації поставок або надання низки послуг, від адміністративної підтримки до сільськогосподарських консультацій. Так, у США, наприклад, діють організації з цифровими платформами, що позиціонують себе як кооперативи з обробки агроданних: Ag Data Coalition (ADC), Grower Information Services Cooperative (GISC) та Farmers Business Network (FBN) [14]. JoinData – це голландський цифровий кооператив, який розпочинав свою діяльність у молочному та фінансовому секторах Нідерландів та розширив свій бізнес до землеробства. InVivo – масштабний французький кооператив, по суті, кооперативна платформа, активно інвестує в оцифрування та надання програмного забезпечення, яке становить основу для збору даних, необхідних для впровадження платформи яка дозволяє постачальникам пропонувати широкий спектр продуктів та послуг для фермерів [15].

Щодо вітчизняного агропромислового комплексу то слід зазначити, що найскоріше провадження цифрових технологій дозволить вивести галузь на якісно новий технологічний рівень розвитку, та дозволить вирішити проблему продовольчої безпеки країни, зробити цю галузь більш привабливою для молоді. Особливо це буде важливо у час повоєнної відбудови країни. Було б доцільним впроваджувати цифрові технології не тільки враховуючи технічну сторону господарської діяльності, а з огляду на вищезазначений досвід економічно розвинутих країн, в процесі управління, створюючи відповідні цифрові інформаційні кооперативи.

Споживча кооперація також має впроваджувати в свою діяльність високі технології. Очевидно, що в умовах інформаційно-цифрового суспільства принципово новим та найважливішим напрямом діяльності споживчої кооперації має стати масштабне впровадження цифрових технологій та техніки у всі сфери її діяльності, оскільки сьогодні такі кооперативи відчувають гостру необхідність в застосуванні технологій електронної та інтернет торгівлі. Крім того, для подальшого розвитку споживчої кооперації одним з провідних векторів має стати цифрова трансформація логістики, адже цифрові технології надають гарантований зв'язок із споживачами при формуванні та просуванні товарів, створенні продовольчих запасів, можливість вибору замовником варіанту придбання замовлення, а кооперативним підприємствам знизити витрати на доставку, що в цілому сприятиме підвищенню економічної ефективності споживчої кооперації [6].

Для успішного розвитку кооперативного підприємництва у різних сферах вітчизняної економіки та їх цифрової трансформації необхідні фахівці, які мають сучасні професійні компетенції. Слід зауважити, що Україна має переваги на IT-ринку навіть у порівнянні з найближчими країнами-конкурентами. Так, країна має найбільшу кількість випускників з IT-спеціалізацією, а кількість працюючих IT-спеціалістів в 2021 році налічувалось 289,2 тисяч. Натомість в найближчих країнах такі спеціалісти склали: в Угорщині – 132,5 тис. осіб; Сербія – 93,2 тис. осіб; Словаччина – 76,6 тис. осіб; Литва – 37,0 тис. осіб; Естонія – 32,3 тис. осіб, проте Україна поступається сусідній Польщі, яка має 430,7 IT-спеціалістів. Експорт комп'ютерних послуг з України за останні п'ять років збільшився більш ніж втричі. Зокрема, якщо в 2016 році експорт таких послуг становив 1975 млн. дол. США, то в 2021 році експортували комп'ютерних послуг на 6830 млн. дол. США. Крім того, експорт комп'ютерних послуг є важливою складовою української економіки і його частка складає 2,7% у ВВП країни [16].

Слід зауважити, що за версією IT Competitiveness Index від Emerging Europe, Україна посідає високе 11 місце у рейтингу IT-спроможності серед країн Європи, які розвиваються [17].

Велике значення для успішного цифрового розвитку має інфраструктура, а саме наявність високошвидкісних телекомунікаційних мереж, які допомагають передавати необмежений обсяг даних на великі відстані практично миттєво, сприяють появі наскрізних цифрових платформ та технологій. Світова практика показує, що для безперервного зростання економіки потрібна високотехнологічна цифрова інфраструктура. В Україні забезпеченість інтернет-послугами ще не на достатньому рівні, особливо в сільській місцевості, що стримує цифровізацію всіх послуг (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень охоплення населення інтернет-послугами, абонентів на 100 жителів

Регіони	Україна-міська місцевість			Україна-сільська місцевість		
	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Вінницька	65	66	60	13	21	29
Волинська	59	61	60	41	46	66
Дніпропетровська	52	54	56	26	39	36
Донецька	33	39	38	17	34	37
Житомирська	47	52	53	13	26	39
Закарпатська	52	51	48	24	28	35
Запорізька	59	65	64	32	38	48
Івано-Франківська	68	76	70	21	34	28
Київська	76	77	64	60	74	88
Кіровоградська	41	44	45	10	16	27
Луганська	30	36	28	16	22	31
Львівська	67	73	77	32	49	56
Миколаївська	55	55	58	15	27	39
Одеська	80	89	78	19	30	37
Полтавська	51	50	56	13	31	37
Рівненська	71	77	70	25	36	43
Сумська	64	65	58	12	23	29
Тернопільська	55	57	82	41	49	30
Харківська	45	44	39	15	25	41
Херсонська	60	60	56	21	44	62
Хмельницька	76	77	79	14	24	31
Черкаська	51	52	46	12	28	35
Чернівецька	54	42	61	14	19	16
Чернігівська	45	54	57	8	12	24
м. Київ	78	86	83	-	-	-
Україна	58	61	58	22	34	44

Джерело: побудовано з використанням [13]

Крім того, на думку ряду експертів, серед основних бар'єрів, що стримують цифровізацію, виступають: відсутність розуміння існуючих бізнес-процесів; низький рівень автоматизації бізнес-процесів; відсутність необхідних компетенцій у працівників; низький рівень ІТ-грамотності у працівників. Але саме від професійних навичок та умінь співробітників, що беруть участь у цифровій трансформації, багато в чому залежить успіх переходу суспільства до індустрії 4.0. Адже нова промислова революція в сучасному економічному розвитку змінює масштаби, швидкість та схеми роботи виробництва, торгівлі та інвестицій, усуває економічні кордони між країнами та між фізичним та цифровим світом. Вже зараз успішні платформи,

які працюють за рахунок «мережевого ефекту», фактично поглинають цілі сфери бізнесу та ринки. Традиційні бізнес-моделі, засновані на жорстких виробничих ланцюжках програють цифровим платформам, які використовують мережеві взаємодії та знижують витрати за рахунок масштабу попиту.

Водночас швидкий розвиток комерційних цифрових платформ стримують існуючі певні недоліки в їх організації. Так, згідно з останнім звітом (Fairwork project Ratings 2023: Labour Standards in the Gig Economy), працівники платформ зіштовхуються з несправедливими умовами праці та обмеженим захистом своїх прав. Однією з таких причин є те, що комерційні платформи вважаються «незалежними підрядниками», а не «найманими працівниками» і, відповідно, їх діяльність не регулюється законодавством про зайнятість та працю [18]. Відповіддю на вирішення цієї проблеми може стати організація не комерційних, а кооперативних платформ, в яких працівники, які всюди доставляють товари та продукти, управляють таксі та надають побутові послуги тощо через комерційні платформи, самі володіють платформою.

Кооперативні платформи - це компанії, які використовують веб-сайт, мобільний додаток для продажу товарів та послуг. В основу таких кооперативних платформ покладено демократичне прийняття рішень та спільне володіння платформою самими робітниками та користувачами. Кооперативна платформа працює зазвичай через цифрові платформи для взаємодії або обміну товарами та послугами і водночас її діяльність повністю відповідає вимогам Декларації про кооперативну ідентичність Міжнародного Кооперативного Альянсу (МКА). Ще в 2017 році Генеральна Асамблея МКА затвердила резолюцію щодо кооперативних платформ. В резолюції були визначені три рівня підтримки такої моделі кооперативного підприємництва, а саме: перший рівень – обмін інформацією для підвищення поінформованості щодо кооперативних платформ в світовому кооперативному секторі; другий рівень – координація зусиль щодо просування послуг та членства в кооперативних платформах, національних та регіональних програмах розвитку цієї моделі кооперативного підприємництва; третій рівень – об'єднання існуючих та новоутворених кооперативних платформ з метою забезпечення належного їх фінансування [19].

Вперше інформація щодо Platform cooperative з'явилася в 2014 році в статті професора Нью-йоркської Нової школи (New School) Требора Шольца (Trebora Scholz) «Платформенний кооперативізм проти економіки, що розділяється» (Platform Cooperativism vs. the Sharing Economy). В цій статті автор зазначає, що, наприклад, власники таких сервісів як Uber або Airbnb не мають своєї інфраструктури. Адже для організації роботи таких цифрових

платформ ці платформні компанії просто використовують автомобілі, квартири, та й робочу силу, які їм не належать. І автор робить висновок, «що заважає співробітникам цих компаній об'єднатися із розробниками для створення власної платформи?». Таким чином Т. Шольц доводить, що відсутність посередників саме у кооперативах допомагає учасникам отримати більший зиск, ніж при роботі в компанії [8].

Позитивним прикладом перших кооперативних платформ вважають кооперативні платформи домашніх працівників Up and Go та Brightly у Нью-Йорку, де працівники колективно володіють платформою та самі визначають гідні умови праці.

Як і традиційні кооперативи, кооперативні платформи – це організації, якими володіють та керують їхні члени. Традиційні кооперативи зазвичай засновані на фізичному співтоваристві членів, а кооперативні платформи живуть в Інтернеті та зазвичай складаються з онлайн-спільнот учасників.

Відсутність посередників у кооперативах допомагає учасникам отримати більший зиск, ніж при роботі компаній. Кооперативні платформи демократизують цифровий бізнес. Вони трансформують традиційні кооперативи і породжують розвиток кооперативів у нових секторах. На відміну від великих цифрових компаній з усією їх ринковою владою, кооперативи покладаються на демократичне прийняття рішень та спільне володіння платформами співробітниками та користувачами.

Кооперативні платформи мають певні переваги у порівнянні зі звичайним ринковим бізнесом, а саме:

- вони стійкіші за інші форми бізнесу;
- зниження трансакційних, операційних та інших витрат для суб'єктів господарювання за рахунок скорочення кількості посередників;
- фінансування кооперативної платформи за рахунок внесків членів кооперативу, а не сторонніх акціонерів;
- контроль за напрямком бізнесу залишається за працівниками-співвласниками
- справедливий порядок доходів;
- власність в кооперативних платформах належить користувачам та робітникам, а не стороннім акціонерам;
- нижча плинність кадрів.

Але існують і проблеми щодо створення таких кооперативних платформ:

кооперативним платформам дуже складно, навіть з урахуванням фінансової підтримки, конкурувати з великими транснаціональними

цифровими комерційними платформами, тому є певні завдання щодо пошуку сегментів ринку, де вони можуть конкурувати;

вартість передачі даних різниться в залежності від країни розташування, зокрема вартість передачі даних в Південній Африці коштує в сім разів більше, ніж найдешевший передавач в країнах Європи та Америки;

доступ до електроенергії та витрати на апаратне забезпечення також не завжди під силу всім кооперативам;

необхідність розуміння звичайними людьми технології та принципів роботи платформ, адже без таких знань споживачів платформи не працюватимуть. Працівники та споживачі мають розуміти загальні засади функціонування платформи, а от їх програмний продукт вже розроблятимуть відповідні фахівці.

Зауважимо, що в Нью-Йорку діє практичний курс «Платформенні кооперативи зараз» (Platform Cooperatives Now), який викладається в Новій школі Інституту кооперативної цифрової економіки. Це єдина подібна організація на базі університету, що присвячена вивченню кооперативної цифрової економіки [8]. Platform Cooperatives Now пропонує студентам програми щодо створення звичайних форм кооперативів, програми щодо розробки планів створення кооперативних платформ або покращення діяльності вже існуючих кооперативів. Однією з головних цілей курсу є підготовка учасників, щоб вони могли досягти успіху як підприємці на кооперативній платформі у швидкозростаючій економіці.

Платформений кооперативізм пропонує новий вид кооперативного підприємництва та знайшов своє широке розповсюдження в США, Японії, Гонконзі, Швеції, Австралії, Німеччині, Італії. Його метою є створення справедливих робочих місць в цифровій економіці в умовах поширення ринку праці до Інтернету. Хоча загальноприйнятої типології платформних кооперативів до цього часу науковцями та практиками не визначено, проте дослідники часто онтологізують платформні кооперативи по галузях або за структурою управління чи власності. Багато кооперативних платформ використовують бізнес-моделі, аналогічні більш відомим додаткам або веб-службам, але діють у відповідності до загальних принципів кооперативного руху. Прикладом таких платформ є послуги таксі, які діють як відома цифрова комерційна платформа Uber. Зокрема, Green Taxi Cooperative – найбільша компанія таксі в районі метро Денвера, яка організована службою зв'язку Америки Local 7777. Цей платформений кооператив належить та управляється 800 членами кооперативу з 37 країн світу [20].

FairVnb.coop: соціальний платформений кооператив, презентує себе як альтернативу до наявних цифрових комерційних платформ для подорожів

оренди житла. Ця кооперативна платформа інвестує 15% комісії від оренди в соціальні проекти. Midata - це онлайн-платформа, що знаходиться в спільній власності, що базується в Цюріху і призначена для обміну медичними даними учасників, які можуть безпечно ділитися своїми медичними даними з лікарями, друзями та дослідниками [21].

Проте нині залишається недостатньо вивченими питання, як цифрові кооперативні платформи зможуть повною мірою реалізувати свій економічний потенціал, щоб активно конкурувати з комерційними цифровими платформами гігантами. Водночас цифрові кооперативні платформи здатні зробити економіку більш демократичною і їх цінність полягає в здатності ділитися багатством, створеним спільно, а не забирати у тих, хто створив це багатство. Будучи демократичними кооперативи можуть сприяти створенню суспільного добробуту та сприяти сталому економічному зростанню. Це все робить кооперативне підприємництво в різних його формах життєве важливим для економіки.

Висновки. Кооперативне підприємництво, принципи діяльності якого спрямовані на задоволення потреб саме людини, відіграє ключову роль як міжнародному економічному розвитку так і окремих регіонах. В першу чергу кооперативне підприємництво вирішує проблеми провалів та потреб ринку, надаючи населенню першочергові життєві послуги.

Водночас, кооперативне підприємництво постійно удосконалює свої форми організаційної діяльності і створення кооперативних цифрових платформ є викликом сучасній цифровій економіці. Кооперативна платформа, основою якої є демократичний контроль за діяльністю на основі спільної власності дозволяє вирішувати безліч проблем, є засобом проти негативного впливу законів ринку, створює робочі місця та реальні вигоди для їх учасників.

Кооперативну платформу можна вважати певним підґрунтям для створення більш справедливої, більш інклюзивної цифрової економіки, яка забезпечуватиме відчутні переваги як для її працівників так і споживачів.

Підтримка кооперативних платформ на світовому та регіональному рівнях необхідна для ефективного управління, передачі досвіду та збереження традицій кооперативного руху.

Література:

1. Гончаренко В. В. Міжнародні кооперативні принципи і розвиток кредитних спілок в Україні. URL: <http://194.44.39.210/bitstream/123456789/5199/1/goncharenko.htm.pdf>
2. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці: монографія. К.: Наукова думка, 2003. 332 с.
3. Долішній М. І. Ринок продовольства України в аспектах СОТ. Миколаїв: МДАУ, 2006. 222 с.

4. Манжура О. В. Передумови виникнення та генезис кооперативного руху в Україні. *Економіка та підприємництво*. – 2014. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
5. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період. *Економіка АПК*. 2008. №4. С. 19-37.
6. Гаврилишин В. В., Олексин І. І. Напрями цифровізації кооперативного підприємництва у період повоєнного відновлення України. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. № 68, 2022. С.35-41
7. Foramitti J., Varvarousis A., Kallis G. Transition within a Transition: How Cooperative Platforms Want to Change the Sharing Economy // *Sustainability Science*. 2020. № 15 (4), P. 1185-1197.
8. Scholz, Trebor and Schneider, Nathan. eds. Ours to Hack and to Own: Platform Cooperativism. A New Vision for the Future of Work and a Fairer Internet. New York City: OR Books, 2016 – 242 с.
9. Hagiu A. Two-sided platforms: product variety and pricing structures // *Journal of Economics and Management Strategy*. 2009. No. 18. P. 1011–1043.
10. David S. Evans, Richard Schmalensee Matchmakers: The New Economics of Multisided Platforms. // *Harvard business review press*. 2016. V. 78. P. 272 – 278.
11. World Cooperative Monitor 2022 report. Exploring the cooperative economy. [Electronic resource]. Available at: <https://www.monitor.coop>
12. Jeremy Rifkin: Co-op models could lead the digital revolution. URL: <https://www.ica.coop/en/newsroom/news/jeremy-rifkin-co-op-models-could-lead-digital-revolution>
13. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
14. Taking Joint Control – New report launches Trade Union and Cooperative Solutions for Decent Work (2018) – URL: <https://platform.coop>
15. EvaCoop. – URL: <https://eva.coop>
16. Ukraine IT Report 2021. IT Ukraine Association. URL: <https://reports.itukraine.org.ua/en>.
17. Emerging Europe’s most competitive IT sector? URL: <https://emerging-europe.com/tag/it-competitiveness-index/>
18. Fairwork project Ratings 2023: Labour Standards in the Gig Economy. URL: <https://fair.work/en/fw/publications/fairwork-mexico-ratings-2023-labour-standards-in-the-platform-economy/>
19. International Cooperative Alliance. URL: <https://www.ica.coop/en/search/node?keys=cooperative+digital+platforms>
20. Denver’s Green Taxi Co-op Fights for its Right to Compete with Uber. URL: <https://www.shareable.net/denvers-green-taxi-co-op-fights-for-its-right-to-compete-with-uber/>
21. Чому нам потрібні кооперативи у цифровій економіці. URL: <https://politkrytyka.org/2020/06/23/chomu-nam-potribni-kooperatyvy-u-tsyfrovij-ekonomitsi/>

References:

1. Goncharenko V.V. Mighnarodni kooperativni prunsupu i rozvutok kreditnux spilok v Ukraini. URL: <http://194.44.39.210/bitstream/123456789/5199/1/goncharenko.htm.pdf> [in Ukrainian]
2. Babenko S.G. Transformashiy kooperativnux sistem u perexidniy ekonomishi: monografiy. Naukova dymka. K. 2003. 332 p. [in Ukrainian]
3. Dolichnuy M.I. Runok prodovolstva Ukrainu v aspektax SOT/ Mukolaiv: MDAU.2006. 222 p. [in Ukrainian]

4. Mangura O.V. Peredumovu vune knenny ta genezus kooperativnogo ruxu v Ukraini. *Ekonomika ta pidpruemnushtvo*. 2014. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>. [in Ukrainian]
5. Sabluk P.T. Problemu zabespechenny doxodnosti agropromuslovogo vurobnushtva v postindustrialnuy period. *Ekonomika APK*. 2008. № 4. P.19-37 [in Ukrainian]
6. Gavrilishn V.V. & Oleksun I.I. Naprymu shufrovizatsii kooperativnogo pidpruemnushtva u period povoennoho vidnovlenny Ukrainu. *Visnik Lvivskogo torgivelno-ekonomichnogo universitetu. Ekonomichni nauku*. № 68, 2022. P.35-41 [in Ukrainian]
7. Foramitti J., Varvarousis A., Kallis G. Transition within a Transition: How Cooperative Platforms Want to Change the Sharing Economy // *Sustainability Science*. 2020. № 15 (4), P. 1185-1197.
8. Scholz, Trebor and Schneider, Nathan. eds. *Ours to Hack and to Own: Platform Cooperativism. A New Vision for the Future of Work and a Fairer Internet*. New York City: OR Books, 2016 – 242 c.
9. Hagiu A. Two-sided platforms: product variety and pricing structures // *Journal of Economics and Management Strategy*. 2009. No. 18. P. 1011–1043.
10. David S. Evans, Richard Schmalensee *Matchmakers: The New Economics of Multisided Platforms*. // *Harvard business review press*. 2016. V. 78. P. 272 – 278.
11. *World Cooperative Monitor 2022 report. Exploring the cooperative economy*. [Electronic resource]. Available at: <https://www.monitor.coop>
12. Jeremy Rifkin: Co-op models could lead the digital revolution. URL: <https://www.ica.coop/en/newsroom/news/jeremy-rifkin-co-op-models-could-lead-digital-revolution>
13. Dergavna slugba statutuku Ukrainu. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
14. Taking Joint Control – New report launches Trade Union and Cooperative Solutions for Decent Work (2018) – URL: <https://platform.coop>
15. EvaCoop. – URL: <https://eva.coop>
16. *Ukraine IT Report 2021*. IT Ukraine Association. URL: <https://reports.itukraine.org.ua/en>.
17. Emerging Europe’s most competitive IT sector? URL: <https://emerging-europe.com/tag/it-competitiveness-index/>
18. Fairwork project Ratings 2023: Labour Standards in the Gig Economy. URL: <https://fair.work/en/fw/publications/fairwork-mexico-ratings-2023-labour-standards-in-the-platform-economy/>
19. International Cooperative Alliance. URL: <https://www.ica.coop/en/search/node?keys=cooperative+digital+platforms>
20. Denver’s Green Taxi Co-op Fights for its Right to Compete with Uber. URL: <https://www.shareable.net/denvers-green-taxi-co-op-fights-for-its-right-to-compete-with-uber/>
21. Chomu nam potribni kooperativu u shufroviy ekonomishi. URL: <https://politikrytyka.org/2020/06/23/chomu-nam-potribni-kooperatyvy-u-tsyfrovij-ekonomitsi/> [in Ukrainian]

УДК 338.22(477)"20":658.219.4

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-512-525](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-512-525)

Чубарь Оксана Геннадіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і банківської справи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (050) 609-86-92, <https://orcid.org/0000-0002-5952-5034>

Гапак Наталія Мирославівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (050) 101-93-39, <https://orcid.org/0000-0003-4207-3243>

Бойко Ярослав Миколайович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (050) 775-29-86, <https://orcid.org/0000-0002-4404-9709>

Червак Олеся Юріївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, тел.: (095) 496-51-23, <https://orcid.org/0000-0001-6891-7307>

РЕЛОКАЦІЯ БІЗНЕСУ НА ЗАКАРПАТТЯ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ТА ГАЛУЗЕВИЙ ЗРІЗИ

Анотація. В статті висвітлено окремі особливості та характеристики процесів переміщення підприємств різних видів економічної діяльності на територію Закарпатської області з початком повномасштабної війни. Проаналізовано аналітико-статистичні дані, що відображають кількість релокованих підприємств за видами економічної діяльності у різні територіальні громади (ТГ) регіону. Визначено, що в Закарпатську область станом на січень 2023 року перемістилось 369 підприємств, найбільша кількість яких представляла сферу ІТ (понад 47 %), 27,6% – сферу послуг, 19% – переробну промисловість, трохи більше 4 % – будівництво і по 0,5% – вантажний транспорт і сільське господарство. Лідерами серед ТГ, в які перемістилось найбільше ІТ-підприємств, стали Батівська селищна ТГ Березівського району (103 одиниці), Ужгородська міська ТГ (34 од.),

Свалявська (9 од.) та Мукачівська (6 од.) міські ТГ Мукачівського району. Зроблено висновок про важливість переміщення підприємств саме цієї сфери для регіональної економіки, для докорінної зміни її якісної структури та підвищення інноваційності. Для підтримки цих процесів та їх активізації в області створено ГО «Закарпатський кластер інформаційних технологій».

Трійка територіальних громад-лідерів за кількістю релокованих підприємств переробної промисловості – Ужгородська, Мукачівська, Берегівська, які є міськими громадами з центрами у містах обласного підпорядкування. У них зосередилось понад 52% усіх релокованих переробних підприємств широкого спектру та напрямів діяльності, що слід оцінювати позитивно, оскільки це сприятиме подальшому розвитку регіональної економіки, її диверсифікації, наповнюваності місцевих ринків новими видами промислової продукції.

62% торговельних підприємств, що були переміщені в регіон, перереєстровані в Ужгородській та Мукачівській територіальних громадах, а 84% – у міських громадах області. Тобто, чітко простежується тенденція до релокації у найбільші міста регіону чи в населені пункти поблизу них.

У підсумку три територіальні громади Закарпатської області прийняли найбільше підприємств релокованого бізнесу – Батівська, Ужгородська та Мукачівська (114, 82 та 43 од. відповідно), на які припадає 64,8% всіх релокованих підприємств (239 із 369 од.). За ВЕДами найбільше підприємств ІТ-сфери – 143 од. - розміщені у трьох вказаних громадах, а це 83 % всіх підприємств цієї сфери, переміщених у Закарпатську область. Найбільш привабливими для переміщених підприємств виявились дві міські територіальні громади з розвинутою інфраструктурою, сферою послуг, доступністю до адміністративних та інших управлінських структур локального та регіонального рівня. Щодо Батівської селищної ТГ, яка в області посіла позиції лідера за кількістю релокованих підприємств, то її феномен криється у тому, що громада була в адміністративному порядку визначена місцем реєстрації підприємств ІТ-сфери та створення ІТ-кластера.

Ключові слова: економічний розвиток регіону, територіальні громади, релокація бізнесу, ІТ-сфера.

Chubar Oksana Hennadiivna PhD in economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Banking, Uzhhorod National University, Universytets'ka St., 14, Uzhhorod, tel.: (050) 609-86-92, <https://orcid.org/0000-0002-5952-5034>

Нарак Наталиа Муролавівна PhD in economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economy and Entrepreneurship, Uzhhorod National University, Universytets'ka St.,14, Uzhhorod, tel.: (050) 101-93-39 <https://orcid.org/0000-0003-4207-3243>

Boiko Yaroslav Mykolayovych PhD in economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economy and Entrepreneurship, Uzhhorod National University, Universytets'ka St., 14, Uzhhorod, tel.: (050) 775-29-86, <https://orcid.org/0000-0002-4404-9709>

Chervak Olesya Yuryivna PhD in economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economy and Entrepreneurship, Uzhhorod National University, Universytets'ka St., 14, Uzhhorod, tel.: (095) 496-51-23, <https://orcid.org/0000-0001-6891-7307>

BUSINESS RELOCATION TO ZAKARPATTIA AS A RESULT OF THE WAR: TERRITORY AND INDUSTRY ASPECTS

Abstract. The article highlights some of the features and characteristics of business relocation in various economic activity fields to Zakarpattia region since the beginning of the full-scale war. Analytical and statistical data on the numbers of relocated enterprises by type of economic activity to different territorial communities (TCs) of the region have been analyzed. It is determined that as of January 2023, 369 enterprises had moved to Zakarpattia region, the largest number of which represented the IT sector (over 47%), 27.6% - the service sector, 19% - the processing industry, slightly more than 4% - construction, and freight transport with agriculture 0.5% each. The leaders among the host TCs for IT enterprises were Bativska TC of Berehove district (103 businesses), Uzhhorod TC (34 businesses), Svalyava (9 businesses) and Mukachevo (6 businesses) TCs of Mukachevo district. It is concluded that the relocation of enterprises in this particular field is important for the regional economy, its complete change in terms of structural quality and innovation boost. To support and stimulate these processes, a community based organization "Transcarpathian Information Technology Cluster" was created in the region.

Top three leading territorial communities in terms of the number of relocated processing enterprises are Uzhhorod, Mukachevo, and Berehove, which are urban communities with centers in cities of regional subordination. They concentrate more than 52% of all relocated processing enterprises with a wide range of activities, which should be regarded positively, as it will contribute to further development of

the regional economy, its diversification, and supply of new types of industrial products to local markets.

62% of trade enterprises that were relocated to the region were re-registered in Uzhhorod and Mukachevo territorial communities, and 84% in the region's urban communities. Which means there is a clear trend towards relocation to large cities in the region or settlements nearby.

As a result, three territorial communities in Zakarpattia region host the largest number of relocated businesses - Bativ, Uzhhorod, and Mukachevo (114, 82, and 43, respectively), which account for 64.8% of all relocated businesses (239 out of 369). According to the Classification of Economic Activity, the largest number of IT enterprises - 143 - are located in three communities, which is 83% of all enterprises in this sector relocated to Zakarpattia region. Two urban communities with developed infrastructure, services, and access to administrative and other management agencies at the local and regional levels proved to be the most attractive for displaced enterprises. As for Bativska village TC, which is the leader by the number of relocated enterprises, its phenomenon can be explained by the fact that the community was administratively determined as the place of registration for IT enterprises to establish an IT cluster.

Keywords: economic development of the region, territorial community, business relocation, IT-sector.

Постановка проблеми. Початок повномасштабних військових дій у лютому 2022 року призвів до потужних руйнівних процесів у сфері соціально-економічних відносин в Україні. Великі потоки мирних мешканців вимушені були залишати місця постійного проживання в пошуках безпечних місць, рятувати дітей і родини від російської агресії, насилля та мародерства. Слідом за населенням почав переміщення і бізнес, вивозячи свої виробничі потужності, ресурси, а також і робочу силу у тиллові регіони країни. Одним з таких регіонів стало Закарпаття, яке посіло третє місце в країні за кількістю релокованих підприємств. Регіональні та територіальні органи влади докладали багато зусиль задля створення належних умов для такої релокації, адже доводилось вирішувати багато соціальних, гуманітарних, організаційних та інших питань, усвідомлюючи, разом з тим, важливість і значимість потенційного впливу переміщення бізнесу з інших регіонів на економічний розвиток області та її територіальних громад (ТГ). Отже проблематика цього переміщення, моніторинг та оцінювання якісних і кількісних його характеристик, зокрема в контексті розміщення бізнесів у різних громадах регіону, набуває актуальності та значимості як для органів влади, самих громад, так і для фахівців, науковців і дослідників проблем розвитку регіональної економіки та економіки ТГ.

Стаття підготовлена в межах виконання наукової теми «Організаційно-економічні засади зміцнення потенціалу територіальних громад», що досліджується в Закарпатському регіональному центрі соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, м Ужгород, у 2022-2024 роках. Інформаційно-аналітична база - дані Департаменту економічного розвитку Закарпатської ОВА станом на січень 2023 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціально-економічного розвитку країни за умов війни набувають актуальності ще з 2014 року, року початку гібридної агресії росії. У зв'язку з цим виділимо ґрунтовне дослідження науковців НАН України (національну доповідь) [1], в якому розглянуті, зокрема, соціально-економічні втрати України, обумовлені подіями на Донбасі, загрози, ризики та можливості розвитку України, якими їх бачили автори у 2015 році. Особливості фінансового забезпечення держави в умовах військової агресії на сході України висвітлювались в 2015 році в публікації авторів Сторонянської І. та Пелехатого А. [2]. Проблеми економічного відновлення та розвитку країн після воєн розглянуті в публікації [3], автор якої проаналізував досвід економічного відновлення та розвитку країн після воєн та запропонував заходи, актуальні для України.

З початком повномасштабної військової агресії росії в Україні публікуються наукові та аналітичні матеріали, присвячені різним питанням соціально-економічного розвитку країни та її регіонів в умовах війни. Варто виділити науково-аналітичне видання ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» [4], в якому розглянуті такі аспекти, як зміни регіональних ринків праці, умови ведення бізнесу, загрози втрат експортного потенціалу, забезпечення продовольчої безпеки, функціонування енергетичного сектору в умовах війни.

Також проблемам економіки громад і регіонів в умовах війни та повоєнного стану присвячено аналітичний звіт Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства [5], в якому, зокрема, викладено світовий та європейський досвід повоєнного відновлення економіки та пріоритетні його напрями для України.

Мета статті (постановка завдання) – аналіз кількісних, якісних і структурних характеристик процесу переміщення бізнесових структур на територію Закарпаття в розрізі окремих ТГ та видів економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Процес релокації підприємств у тиллові регіони розпочався весною 2022 року, а станом на кінець січня 2023 року таких підприємств у Закарпатській області вже нараховувалось 369 од. Із них працювали 332, вже переїхали, але ще не запустилися 30, ще сім – у процесі

переїзду. Найбільша кількість підприємств представляла сферу ІТ (понад 47 %), 27,6% – сферу послуг, 19% – переробну промисловість, трохи більше 4 % – це будівництво і по 0,5% – вантажний транспорт і сільське господарство [6].

Відзначаючи регіони та населені пункти, з територій яких бізнес перебирався в Закарпатську область, слід сказати, що це 19 регіонів України, в переліку яких є як ті, що розміщені безпосередньо в зоні бойових дій або межують з нею, так і області, що мають сусідство з Білоруссю. А також області, які відносяться до тилкових – Вінницька, Львівська, Полтавська, Івано-Франківська, Тернопільська.

Отже серед видів економічної діяльності, підприємства яких перемістились в Закарпатську область, найбільше представлена «Інформація та телекомунікації» - 172 підприємства, з яких них найбільша кількість переміщена в Батівську селищну ТГ Березівського району (103 підприємства ІТ-сфери). 34 ІТ-підприємства перемістились в Ужгородську міську ТГ, на третьому місці Свалявська ТГ, в яку переїхало 9 підприємств, на четвертому Мукачівська ТГ – 6 підприємств. В інші 15 громад п'ятьох районів області переїхало від 1 до 3-х ІТ-підприємств.

Феномен та привабливість невеликого селища Батево викликаний виключно адміністративним рішенням влади регіону виділити саме цю локацію для компактного розміщення та реєстрації підприємств ІТ-сфери. Ця ТГ була запропонована для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які на початку воєнного вторгнення самостійно та неорганізовано прибували в регіон в пошуках спокійного та безпечного притулку. Ідея створення ІТ-кластера в Закарпатській області знайшла розвиток безпосередньо в такому форматі, коли є намагання сформувати привабливі умови, мінімізувати бюрократичні бар'єри задля залучення більшої кількості підприємств і підприємців такої високотехнологічної та актуальної сфери діяльності, якою є ІТ.

Даючи оцінку процесам переміщення в Закарпатську область підприємств ІТ-сфери та створення ІТ-кластеру, практично всі практики та регіональні менеджери наголошують на їх важливості для регіональної економіки, для докорінної зміни її якісної структури та підвищення інноваційності. Проте доцільно вказати, що часто таке переміщення носить формальний характер, оскільки специфіка ІТ-бізнесу полягає в його мобільності, відсутності обтяжень, пов'язаних з рухом та необхідністю переміщення великих обсягів матеріально-технічних ресурсів (обладнання, технології, сировина тощо). Такі підприємства переважно організовані як ФОПи з невеликою кількістю працівників, які працюють у віддаленому доступі. Разом з тим є приклад ТОВ, на якому вже працює більше сотні людей, і є плани збільшувати цю кількість до 110 осіб.

З погляду ТГ, в які релокується цей бізнес, важливо, щоб він не тільки переміщувався в громади фізично, але й здійснював юридичну реєстрацію, адже це забезпечуватиме для громад податкові надходження, сприятиме посиленню їх фінансової спроможності.

5 квітня 2022 року створений і зареєстрований як ГО «Закарпатський кластер інформаційних технологій». Наразі він об'єднує понад 120 резидентів – як компаній, так і ФОПів. Зараз розглядаються ще майже 80 заявок на резидентство від компаній та ще 300 від ФОПів [7]. Більшість з них – це релокований бізнес з інших регіонів України. Причому айтівці релокують свій бізнес не лише в усі міста Закарпаття, але й села та територіальні громади по всій Закарпатській області. Від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну вже близько 35 тис. працівників ІТ-компаній переїхали на Закарпаття, в т.ч. і з сусідніх західних областей [8]. Звісно, що працівники переїжджають не самі, а зі своїми родинами. До того ж, за даними компаній-засновників Закарпатського ІТ-кластеру, 30-60% їхніх айтівців хочуть залишитися жити в Закарпатті [9]. Тому питання проектування та розбудови так званих ІТ-містечок – це також потреба для розвитку кластеру на перспективу. Новостворений кластер допомагає своїм резидентам релокуватися, оформити необхідні документи, відновити роботу, забезпечити працівників необхідним, а також сприяє в пошуку потенційних клієнтів та інвестицій.

Представників ІТ-сфери ваблять природні, рекреаційні переваги Закарпатського краю, вони готові тут жити і працювати в умовах близькості до природних об'єктів, в чистому середовищі, будувати житло для своїх працівників і родин. Отже важливою стає проблема виділення громадами земельних ділянок для такого будівництва, сприяння у вирішенні бюрократичних та юридичних питань.

Крім того, багато підприємців-представників будівельного бізнесу, які зараз відмовились продовжувати свій бізнес у містах, що були під окупацією або в тих, які досі під ударами росії, готові диверсифікувати ризики і починати будувати об'єкти на Закарпатті. Вони, у свою чергу, звертаються до Закарпатського ІТ-кластеру із партнерськими пропозиціями щодо суперлояльних умов для інвестування, викупу чи оренди житла резидентами кластеру [10]. Зокрема, до Закарпаття релоковано 12 будівельних підприємств, в т.ч. 10 перереєстровано і працює, що є 4-м показником кількості релокованих підприємств за видами економічної діяльності.

Одним із напрямків роботи новоствореного ІТ-кластеру є активізація спільної освітньої роботи із загальноосвітніми та вищими навчальними закладами щодо трансформації ІТ-освіти, впровадження освітніх програм, розроблених спільно та за підтримки резидентів ІТ-кластерів, інтегрування

викладання ІТ-дисциплін в школах/ліцеях. Це сприятиме посиленню та активізації освітньої і наукової сфер, а також зв'язків «освіта-бізнес», «наука-бізнес», «освіта-наука». Прикладом такої співпраці та розвитку наукових здібностей дітей і молоді, їх підтримки у здобуванні якісної і сучасної освіти Літня школа інформатики (на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), що вперше стартувала влітку 2022р. для школярів 6-11 класів Закарпаття і охопила 200 дітей, а також Зимові ІТ-школи для студентів факультетів інформаційних технологій Закарпаття (лютий 2023р.) [11].

Другу та третю позиції за кількістю релокованих підприємств займають переробна промисловість, а також оптова і роздрібна торгівля, ремонт транспортних засобів – 18,7% та 16,5% відповідно.

Трійка територіальних громад-лідерів серед релокованих підприємств переробної промисловості – Ужгородська, Мукачівська, Берегівська. Це всі міські громади, причому з центрами у містах обласного підпорядкування. У них зосередилось понад 52% усіх релокованих переробних підприємств. Загалом, саме серед міських територіальних громад знайшли свою нову локацію 77% усіх переміщених підприємств даної сфери. Отже, суб'єкти підприємницької діяльності переробної промисловості більше тяжіють саме до міських громад.

Релоковані підприємства переробної сфери характеризуються широким спектром виробничої та обробної діяльності, а саме: виробництво будівельних металевих конструкцій, інструментів, обладнання зв'язку, змащувально-охолоджуючих рідин; пошиття одягу і взуття; виготовлення обладнання для харчової промисловості; виробництво харчової продукції; виробництво високовольтного обладнання для енергосистеми; металургія, обробка металу, виробництво машин, устаткування; виробництво металоконструкцій; виробництво меблів та фанерних виробів; виробництво металообробних машин, алюмінієвих профілів; виробництво товарів медичного призначення; виробництво пластикових карток; виробництво модульних котельних; виробництво полікарбонату; виробництво виробів з пластмас; виробництво укриттів з гофрованої сталі; виробництво модульних будинків; виробництво трубопроводів, виробництво хліба та різна інша виробнича діяльність. Таке різноманіття переміщених видів переробної промисловості слід оцінювати позитивно, оскільки воно сприятиме подальшому розвитку регіональної економіки, її диверсифікації, наповнюваності місцевих ринків новими видами промислової продукції, обміну досвідом з уже існуючими підприємствами у громадах регіону.

62% торгівельних підприємств, що були переміщені в регіон, переєстровані в Ужгородській та Мукачівській територіальних громадах, а

84% – у міських громадах області. Тобто, чітко простежується тенденція до релокації у найбільші міста регіону чи в населені пункти поблизу них. Релокованими є підприємства як оптової, так і роздрібною торгівлі досить широкого спектру діяльності. Зокрема, це торгівля фармацевтичними товарами, металами та металевими рудами, відходами та брухтом, продуктами харчування, хімічними продуктами, збіжжям, вживаними речами, дитячими іграшками і продуктами харчування, обладнанням для закладів громадського харчування, тканинами для спецодягу, сонячними батареями і товарами на сонячних батареях та багато чим іншим.

34 переміщені підприємства належать до сфери інших видів послуг – вони релокувались в 11 ТГ області. Найбільше у Берегівському (13 підприємств, з них 10 – у Батівській ТГ), Ужгородському (13, з них 7 – в Ужгородській ТГ) та Мукачівському (7, з них – 6 у Мукачівській ТГ) районах. Серед цих підприємств є бізнеси у сфері права, фінансових та бухгалтерських послуг, громадські організації, з ремонту та пошиття взуття, виготовлення їжі.

75% релокованих підприємств будівельної галузі теж знайшли нову локацію саме у міських громадах області, і лише 1 підприємство (що складає 8%) – у сільській громаді. Загалом було переміщено 12 підприємств даного виду діяльності, або 3,3% від загальної кількості релокованих.

Переміщених підприємств інших видів діяльності, згідно прийнятого КВЕДу, є одиниці. Так, сільськогосподарських і транспортних підприємств відповідно по 3, операцій з нерухомим майном – 5, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 4, підприємств тимчасового розміщення – 1, підприємств з утилізації відсортованих матеріалів (виробництво поліетиленових пакетів) – 1, мистецтва, спорту, розваг і відпочинку – 2, фінансової і страхової діяльності, а також професійної, наукової і технічної діяльності – по 1.

Узагальнена картина по ТГ області виглядає так (табл. 1). За кількістю найбільше бізнесових структур прийняла Батівська ТГ – 114 од., а також Берегівська ТГ (21од.). З них найбільше з ІТ-сфери – 103 од. Крім того, ТГ району прийняли бізнес з переробної промисловості (Берегівська ТГ), торгівлі (Виноградівська), будівництва та інших видів послуг. У підсумку Берегівський район посів 1-ше місце за кількістю релокованого бізнесу – 145 підприємств, що складає майже 40% усього по Закарпаттю. Частка перереєстрованих (а не лише переміщених) підприємств тут також найбільша – практично 47%.

Таблиця 1
Релоковані підприємства у Закарпатську область у розрізі районів і ТГ, на початок 2023р.*

	Район/ ТГ	релоковані підприємства		перереєстровані у ДПС	
		к-сть, од.	частка, %	к-сть, од.	частка, %
I	Берегівський район	145	39,3	136	46,9
1	Батівська селищна	114	31,1	114	39,3
2	Берегівська міська	21	5,7	15	5,2
3	Виноградівська міська	6	1,6	4	1,4
4	Кам'янська сільська	1	0,3	1	0,3
5	Королівська селищна	3	0,8	2	0,7
II	Мукачівський район	72	19,5	39	13,4
6	Великолучківська сільська	1	0,3	1	0,3
7	Верхньокоропецька сільська	1	0,3	1	0,3
8	Воловецька селищна	1	0,3	0	0
9	Горондівська сільська	1	0,3	0	0
10	Жденіївська селищна	1	0,3	1	0,3
11	Івановецька сільська	1	0,3	0	0
12	Кольчинська селищна	7	1,8	3	1,0
13	Мукачівська міська	43	11,6	20	7,0
14	Неліпинська сільська	1	0,3	1	0,3
15	Полянська сільська	2	0,5	1	0,3
16	Свалявська міська	12	3,2	10	3,5
17	Чинадіївська селищна	1	0,3	1	0,3
III	Рахівський район	3	0,8	2	0,7
18	Великобичківська селищна	2	0,5	1	0,35
19	Ясінянська селищна	1	0,3	1	0,35
IV	Тячівський район	9	2,5	6	2,1
20	Буштинська селищна	1	0,3	0	0
21	Нересницька сільська	1	0,3	1	0,35
22	Солотвинська селищна	1	0,3	1	0,35
23	Тересвянська селищна	2	0,5	1	0,35
24	Тячівська міська	3	0,8	2	0,7
25	Усть-Чорнянська селищна	1	0,3	1	0,35
У	Ужгородський район	109	29,5	85	29,4
26	Баранинська сільська	1	0,3	1	0,3
27	Великодобронська сільська	2	0,5	0	0
28	Костринська сільська	1	0,3	0	0
29	Перечинська міська	6	1,6	5	1,7
30	Середнянська селищна	11	3,0	10	3,4
31	Сюртівська сільська	1	0,3	1	0,3

32	Ужгородська міська	82	22,2	66	22,8
33	Холмківська сільська	3	0,8	0	0
34	Чопська міська	2	0,5	2	0,7
УІ	Хустський район	31	8,4	22	7,5
35	Вишківська селищна	1	0,3	1	0,3
36	Довжанська сільська	1	0,3	1	0,3
37	Зарічанська сільська	2	0,5	0	0
38	Іршавська міська	11	3,0	7	2,4
39	Міжгірська селищна	2	0,5	2	0,7
40	Хустська міська	14	3,8	11	3,8
	Всього по області	369	100,0	290	100,0

* Складено авторами за даними Департаменту економічного розвитку Закарпатської ОВА.

На другому місці за кількістю релокованих підприємств Ужгородська ТГ – 82 підприємства (22,2%), з них 34 – ІТ-сфери, 20 – торгівлі, 14 – переробної промисловості, 7 – інших видів послуг. Тобто, в громаду обласного центру відбулося більш рівномірне розміщення підприємств за ВЕДами. Крім того, бізнес перемістився у Середнянську (11 од., або 3%, з них 4 – операції з нерухомим майном) та Перечинську (6 од., 1,6%) ТГ. У підсумку Ужгородський район посів 2-ге місце за кількістю підприємств, що перемістились – 29,5% від такого переміщення. Майже така ж сама частка і перереєстрованого в Закарпатській області бізнесу.

На 3-му місці Мукачівська міська ТГ, до якої переїхало 43 підприємства (11,6%), з них найбільше у сферу торгівлі – 18, переробної промисловості – 10, ІТ-сфери та інших видів послуг – по 6 од. На територію Кольчинської ТГ перемістилось 5 підприємств сфери переробної промисловості. У результаті Мукачівський район посідає третє місце за кількістю релокованих і перереєстрованих в Закарпатській області підприємств – відповідно 19,5% та 13,4%.

Хустська ТГ прийняла 14 підприємств, або 3,8% (7 од. переробної промисловості та 4 сфери торгівлі). В Іршавській ТГ 11 підприємств або 3% (5 од. переробної промисловості та 5 од. сфери торгівлі). У цілому по Хустському району релоковано 31 підприємство – 8,4%, частка перереєстрованих склала 7,5% усіх перереєстрованих в області підприємств.

Найменше підприємств перемістилось у Тячівський район (9 од., або 2,5%) (Тячівська міська ТГ – 3 підприємства) та Рахівський район (3 од., або 0,8%).

З усіх територіальних громад Закарпаття релоковані господарські суб'єкти присутні у 41 громаді (64% ТГ області).

Висновки. Загалом три ТГ області прийняли найбільше підприємств релокованого бізнесу – Батівська, Ужгородська та Мукачівська (114, 82 та 43 од. відповідно), на які припадає 64,8% всіх релокованих підприємств

(239 із 369 од.). За ВЕДами найбільше підприємств ІТ-сфери – 143 - розміщені у трьох вказаних громадах, а це 83 % всіх підприємств цієї сфери, переміщених у Закарпатську область. На підставі проведеного аналізу можемо констатувати, що найбільш привабливими для підприємств, які перемістились у Закарпатську область, виявились дві міські ТГ з розвинутою інфраструктурою, сферою послуг, доступністю до адміністративних та інших управлінських структур локального та регіонального рівня. Щодо Батівської селищної ТГ, яка в області посіла позиції лідера за кількістю релокованих підприємств, то її феномен криється у тому, що громада була в адміністративному порядку визначена місцем реєстрації підприємств ІТ-сфери та створення ІТ-кластера. Саме через це підприємці, організовані як ФОПи, обрали місцем своєї реєстрації цю ТГ практично формально, при тому що фізично вони у ній не перебувають, а працюють віддалено, можливо в інших містах чи населених пунктах області, країни або навіть за кордоном.

Подальші дослідження варто концентрувати на моніторингу процесів розгортання чи навпаки скорочення масштабів діяльності переміщених підприємств, особливо в повоєнний період, з урахуванням їх впливу на показники розвитку регіональної економіки, економіки ТГ та на структуру валового регіонального продукту.

Література:

1. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М.Лібанової. – К.: НАН України, 2015. 363 с. URL: https://idss.org.ua/monografii/2016_dopov_Donbas.pdf.
2. Сторонянська І., Пелехатий А. Джерела формування фінансового ресурсу держави в умовах військової агресії на сході України. *Global world: науковий альманах*. 2015. Vol. I (I). URL: https://eprints.oa.edu.ua/6006/1/Global_world_1_2005-82-87.pdf.
3. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1 (686). С. 75-89.
4. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрями забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання / наук. ред. Сторонянська І.З. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». 2022. 70с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/r20220033.pdf>.
5. Економіка громад і регіонів в умовах воєнного стану та пріоритети їх повоєнного розвитку. Аналітичний звіт Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства. Львів. 2022. URL: <http://amer.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/ECONOMY-OF-COMMUNITIES-AND-REGIONS.pdf>.
6. На Закарпаття з початку повномасштабної війни релокувалися понад 360 підприємств. 26/01/2023. URL: <https://zaholovok.com.ua/na-zakarpattya-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viyny-relokuvalysya-ponad-360-pidpryyemstv>.

7. У Закарпатському ІТ-кластері сьогодні вже близько 120 резидентів. *Інтернет-видання «Угорська правда»*. URL: <https://kiszoo.news/2022/06/01/%D1%83-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%96%D1%82-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96-%D1%81%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BD/>.

8. Від початку війни близько 35 тисяч працівників ІТ-компаній переїхали на Закарпаття. *Інтернет-видання «Прозахід»*. URL: <https://prozahid.com/vid-pochatku-vijny-blyzko-35-tysiach-pratsivnykiv-it-kompanij-pereikhaly-na-zakarpattia/>.

9. 30-60% айтивців можуть залишитися на заході. Поговорили з ІТ-кластерами про житло та релокацію. *Інтернет-видання «Ліга.Tech»*. URL: <https://tech.liga.net/ua/ukraine/article/tehnohaby-jile-s-ubejischem-i-podderjka-vsu-kak-it-klastery-pomogayut-strane-v-voynu>.

10. Жанна Капіца, CEO та співзасновниця ІТ-кластера Закарпаття. *Інтернет-видання «Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3568386-zanna-kapica-seo-ta-spivzasnovnica-itklastera-zakarpatti.html>.

11. Зимова ІТ-школа для студентів. Офіційний сайт Закарпатського ІТ-кластеру. URL: <https://itct.com.ua/news/it-winter-school-2023>.

References:

1. Libanova E.M., Horbulin V.P., Pyrozhkov S.I. (2015). Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi (natsionalna dopovid) [Policy of integration of Ukrainian society in the context of challenges and threats posed by the situation in Donbas (national report)]. (Eds. E.M.Libanova). K.: NAN Ukrainy. 363 с. URL: https://idss.org.ua/monografii/2016_dopov_Donbas.pdf [in Ukraine].

2. Storonianska I., Pelekhatyi A.(2015). Dzherela formuvannia finansovoho resursu derzhavy v umovakh viiskovoi ahresii na skhodi Ukraini [Sources of the state financial resources in times of military aggression in the east of Ukraine]. *Global world: naukovyi almanakh - Global world: scientific anthology*. Vol. I (I). URL: https://eprints.oa.edu.ua/6006/1/Global_world_1_2005-82-87.pdf [in Ukraine].

3. Ivanov S.V. (2019). Ekonomichne vidnovlennia i rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv ta voien: nevtracheni mozhlyvosti dlia Ukrainy [Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: Ukraine's opportunities that have not been lost yet]. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, 1 (686). С. 75-89 [in Ukraine].

4. *Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh viiny: ryzyky ta napriamy zabezpechennia stiikosti: naukovo-analitychne vydannia* [Economy of Ukraine's regions in the context of war: risks and ways to ensure sustainability: a scientific and analytical publication]. (Eds. Storonianska I.) (2022). DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy» -Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. Lviv. 70с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf> [in Ukraine].

5. *Ekonomika hromad i rehioniv v umovakh voiennoho stanu ta priorytety yikh povoiennoho rozvytku. Analitychnyi zvit Ukrainskoi natsionalnoi platformy Forumu hromadianskoho suspilstva Skhidnoho partnerstva*. [Economy of communities and regions under martial law and priorities for their post-war development. analytical report by Ukrainian national platform Civil Society Forum, eastern partnership]. (2022). Lviv. URL: <http://amer.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/ECONOMY-OF-COMMUNITIES-AND-REGIONS.pdf>[in Ukraine].

6. Na Zakarpattia z pochatku povnomasshtabnoi viiny relokuvalysia ponad 360 pidpryiemstv [More than 360 enterprises relocated to Zakarpattia since the beginning of the full-scale war]. 26.01.2023. URL:<https://zaholovok.com.ua/na-zakarpattya-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-viiny-relokuvalysya-ponad-360-pidpryiemstv> [in Ukraine].

7. U Zakarpatskomu IT-klasteri sohodni vzhe blyzko 120 rezydentiv [There are nearly 120 residents in Zakarpattia IT-cluster today.]. 1.06.2022. *Internet-vydannia «Uhorska pravda»* - Internet media «Uhorska Pravda». URL: <https://kiszoznews.com/2022/06/01/%D1%83-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D1%96%D1%82-%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96-%D1%81%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BD/>. [in Ukraine].

8. Vid pochatku viiny blyzko 35 tysiach pratsivnykiv IT-kompanii pereikhaly na Zakarpattia [Nearly 35,000 IT-specialists relocated to Zakarpattia since the beginning of the full-scale war]. 30.03.2022. *Internet-vydannia «Prozakhid»* - Internet media «Prozakhid». URL: <https://prozahid.com/vid-pochatku-viiny-blyzko-35-tysiach-pratsivnykiv-it-kompanij-pereikhaly-na-zakarpattia/> [in Ukraine].

9. 30-60% aitivtsiv mozhut zalyshytysia na zakhodi. Pohovoryly z IT-klasteramy pro zhytlo ta relokatsiiu [30-60% of IT-specialists may stay in the west. Conversations with an IT-cluster about accommodation and relocation]. 25.05.2022. *Internet-vydannia «Liha.Tech»* - Internet media «Liha.Tech». URL: <https://tech.liga.net/ua/ukraine/article/tehnohaby-jile-s-ubejischem-i-podderjka-vsu-kak-it-klastery-pomogayut-strane-v-voynu>. [in Ukraine].

10. Zhanna Kapitsa, SEO ta spivzasnovnytsia IT-klastera Zakarpattia [Zhanna Kapitsa, CEO and co-founder of Zakarpattia IT-cluster]. 10.09.2022. *Internet-vydannia «Ukrinform»* - Internet media «Ukrinform». URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3568386-zanna-kapica-seo-ta-spivzasnovnytsia-it-klastera-zakarpattia.html>. [in Ukraine].

11. Zymova IT-shkola dlia studentiv. Ofitsiyni sait Zakarpatskoho IT-klasteru [Winter IT-school for students. Official webpage of Zakarpattia IT-cluster]. 24. 01.2023. URL: <https://itct.com.ua/news/it-winter-school-2023> [in Ukraine].

СЕРІЯ «Право»

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-526-544](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-526-544)

Анісімов Назар Сергійович студент 2 курсу бакалаврату, факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (095) 639-66-12, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0000-2713-6934>

Барінова Діана Олександрівна студентка 2 курсу бакалаврату, факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел: (066) 081-25-48, <https://orcid.org/0009-0001-9403-4476>

Зуб Катерина Русланівна студентка 2 курсу бакалаврату, факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел: (063) 229-04-07, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0001-7588-5099>

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА В УКРАЇНІ ТА САУДІВСЬКІЙ АРАВІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Наукова стаття присвячена проблемам закріплення, реалізації та захисту основоположних (природних) прав людини в Україні та Саудівській Аравії.

У ході дослідження проводиться порівняльно-правовий аналіз громадянських, політичних та соціальних прав на теренах вищезазначених держав. Розглядаються детально такі природні права як: право на життя; право на свободу думки, слова та переконань; право на свободу світогляду і віросповідання; право обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування; право на мирні збори, мітинги та демонстрації, право на працю та її вільний вибір; право на охорону здоров'я; право на соціальний захист.

Аналізу піддаються різні правові документи, а саме: Конституція України, рішення Конституційного Суду України, міжнародні документи, ратифіковані Україною, Основний низам, Каїрська декларація з прав людини в ісламі, Коран та інші.

На підставі проведеного дослідження підсумовується, що Україна та Саудівська Аравія мають різні моделі конституційно-правової регламентації прав і свобод людини та громадянина. Ліберально-соціальна модель, що закріплена в Україні передбачає природно-правовий підхід до прав людини. На відміну від цього, Саудівська Аравія закріплює мусульманську модель, яка характеризується вузько релігійним підходом до основоположних прав людини. Відповідно до цієї моделі, шаріат є основою мусульманської правової доктрини, гарантією її існування і додержання в суспільстві.

У зв'язку з кардинальною різницею установаження основоположних прав зазначених країн проведено порівняльно-правовий аналіз принципів шаріату та загальноновизнаних стандартів прав людини, на які спирається і які гарантує Україна.

Ключові слова: права людини, особисті (громадянські) права, соціальні права, політичні права, Україна, Саудівська Аравія, конституція, іслам, Основний низам, Коран.

Anisimov Nazar Serhiyovych 2nd year undergraduate student, Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (095) 639-66-12, <https://orcid.org/0009-0000-2713-6934>

Barinova Diana Oleksandrivna is a 2nd-year undergraduate student at the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (066) 081-25-48, <https://orcid.org/0009-0001-9403-4476>

Zub Kateryna Ruslanivna 2nd year undergraduate student, Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (063) 229-04-07, <https://orcid.org/0009-0001-7588-5099>

FUNDAMENTAL RIGHTS IN UKRAINE AND SAUDI ARABIA: COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS

Abstract. The article is devoted to the problems of consolidation, realization and protection of fundamental (natural) human rights in Ukraine and Saudi Arabia.

The study provides a comparative legal analysis of civil, political and social rights in the above-mentioned countries. The following natural rights are examined in detail: the right to life; the right to freedom of thought, speech and belief; the right to freedom of ideology and religion; the right to elect and be elected to public authorities and local self-government bodies; the right to peaceful assembly, rallies and demonstrations; the right to work and free choice of employment; the right to health care; the right to social protection.

Various legal documents are analyzed, namely: The Constitution of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, international documents ratified by Ukraine, the Basic Law, the Cairo Declaration on Human Rights in Islam, the Quran and others.

The study concludes that Ukraine and Saudi Arabia have different models of constitutional and legal regulation of human and civil rights and freedoms. The liberal-social model enshrined in Ukraine provides for a natural law approach to human rights. In contrast, Saudi Arabia enshrines the Muslim model, which is characterized by a narrowly religious approach to fundamental human rights. According to this model, the Sharia is the basis of the Muslim legal doctrine, a guarantee of its existence and observance in society.

Due to the fundamental difference in the establishment of fundamental rights in these countries, the author conducts a comparative legal analysis of the principles of sharia and generally recognized human rights standards, which Ukraine relies on and guarantees.

Keywords: human rights, personal (civil) rights, social rights, political rights, Ukraine, Saudi Arabia, Constitution, Islam, Fundamental Nizam, Koran.

Постановка проблеми. Закріплення, реалізація та захист основоположних (природних) прав людини є фундаментом будь-якої держави. Відповідно до цього кожна країна має свої особливості у трактуванні природних прав. Проблема, на наш погляд, полягає у необізнаності суспільства щодо сутності основоположних прав в Україні та специфічному трактуванні природних прав в Саудівській Аравії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивлячись на те, що питання прав людини в ісламі стоїть гостро, порівняльно-правовому аналізу у зазначеному контексті, науковці не приділяли достатньої уваги. Лише окремі права ставали предметом розгляду. Серед учених, праці яких так чи так присвячені означеним питанням, можна назвати таких, як С. Варланов, М. Гуренко, М. Давидова, С. Добрянський, А. Колодій, Я. Коваленко, Є. Краснов, П. Рабінович, Ж. Пустовіт, І. Магновський.

Метою статті є порівняльно-правовий аналіз основоположних прав людини в Україні та Саудівській Аравії. Адже лише з'ясування сутності природних прав в Україні та Саудівській Аравії дає змогу розкрити особливості симбіозу релігії і права. Крім того, автори сподіваються, що проведене дослідження приверне увагу наукових кіл та суспільства до проблем реалізації основоположних прав в цих країнах.

Виклад основного матеріалу. Особисті (громадянські) права – це природні, основоположні, невід'ємні права, які покликані захищати будь-яку особу від свавілля з боку держави та інших людей. Для порівняльно-правового аналізу взято такі особисті права як: право на життя; право на свободу думки, слова та переконань; право на свободу віросповідання.

Почнемо з такого громадянського права як право на життя, бо без нього реалізація всіх інших прав та свобод людини уявляється неможливою. У свою чергу, право на життя потрібно розглядати у декількох аспектах, а саме: його початок та кінець.

Право на життя в Україні, згідно з Конституцією, закріплюється ст. 27, яка закріплює, що кожна людина має невід'ємне право на життя [1]. Початок права на життя в Україні належить людині від народження [2]. Таку позицію висвітлює Конституційний суд України у тлумаченні вищезазначеної статті [2]. Українське законодавство не розглядає ненароджену істоту як людину, хоча і може визнавати у випадках, встановлених законом, інтереси зачатої, але ще не народженої дитини (ч. 2 ст. 25 ЦК України) [3, с. 186].

В Саудівській Аравії притримуються іншої позиції щодо визначення поняття початку права на життя. Основний низам, у своїх статтях, не закріплює такого громадянського права, як право на життя. Не зважаючи на це, ратифікована Саудівською Аравією, Каїрська декларація з прав людини в ісламі закріплює право на життя. Відповідно до статті 2 цієї декларації, життя є даром Господа, і право на життя гарантоване кожному [4]. Важливо підкреслити, що згідно зі статтею 26 Основного низаму, держава захищає права людини відповідно до ісламського шаріату [5]. Шаріат – це сукупність правових, канонічно-традиційних, морально-етичних і релігійних норм ісламу. Він спирається на Коран і Сунну; включає елементи конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного, сімейного та процесуального права, а також моральні, етичні норми [6, с. 143]. Відтак, виходячи зі статті 26 Основного низаму та визначення поняття шаріат, слід розглядати Коран та Сунну як джерела, які мають юридичну силу. В Корані записано: « ... Ми створили вас спочатку з праху, потім – із краплі сімені, потім – із кров'яного згустку, а потім – із частинки плоті, яка має свій образ або ще не має ... » [7, 22:5]. Виходячи з цього положення та спираючись на позиції провідних ісламських науковців, можна

дійти висновку, що початком права на життя в Саудівській Аравії визначається запліднення.

Проблемою визначення такого аспекту, як кінець права на життя є застосування такого виду покарання як смертна кара. Конституційний суд України наголошує на тому, що Україна є соціальною, демократичною і правовою державою, в якій життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнані найвищою соціальною цінністю, смертна кара як вид покарання має розглядатись як така, що не узгоджується з зазначеними положеннями Конституції України. Смертна кара як вид покарання суперечить статті 28 Конституції України, відповідно до якої «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [2]. Таким чином, законодавство України чітко закріплює неприпустимість застосування такого виду покарання, як смертна кара.

На відміну від України, тлумачення правових джерел Саудівської Аравії є не таким однозначним. Згідно зі статтею 2 Каїрської декларації з прав людини в ісламі, життя є даром Господа, і право на життя гарантоване кожному. Обов'язком людей, суспільства та держави є захист цього права від будь-яких посягань. Життя не можна відібрати, інакше як за розпорядженням шаріату. Збереження людського життя протягом часу, відпущеного Господом, є обов'язком, наказаним шаріатом. Фізична недоторканність є гарантованим правом. Держава зобов'язана охороняти її, забороняється порушувати її, інакше як за розпорядженням шаріату [4]. Як бачимо, в одній статті прописується, що життя є даром Господа, його збереження є обов'язком кожного і в той же час зазначається, що життя можна відібрати за розпорядженням шаріату. Постає питання про те, за що, відповідно до шаріату, можна позбавити життя і хто вправі це зробити.

Конституція Саудівської Аравії не дає відповіді на це питання. Однак, у Корані зазначено: «Приходьте, я прочитаю вам про те, що заборонив вам Господь ваш: «... Не вбивайте душі, вбивство якої заборонив Аллах, якщо не маєте права на те ...». [7, 5:151]. Відплата за це знайшла своє відображення у іншому аяті: «О ви, які увірували! Встановлена для вас помста за вбитих: вільний – за вільного, раб – за раба, жінка – за жінку ... На того ж, хто й після цього порушить межі, очікує болісна кара!» [7, 2:178]. Останній аят закріплює правило таліону. Відповідь на другу частину означеного вище питання, щодо того, хто вправі позбавити життя людини за вбитих, теж варто шукати в Корані. Відповідно до Корану: «Благословенний Той, у Чиїх руках влада – Він спроможний на будь-яке діяння! – Той, Хто створив життя і смерть, щоб випробувати вас – чиї вчинки будуть кращими? А Він – Всесильний,

Всепрощаючий [7, 67:1-2]. Розкриваючи зміст останнього, Маудуді (один із тлумачів Корану) наголошує на тому, що ці короткі аяти закріплюють, що життя і смерть даруються Аллахом, і ніхто інший не в змозі дати, ані життя, ані смерть такого творіння, як людина. Тільки Аллах має право вирішувати, хто чинив добро, а хто зло. Таким чином, спираючись на вище зазначені аяти, можна дійти висновку, що лише Аллах має право позбавити життя людини за злочин. При цьому, багато хто з провідних ісламських науковців вважає, що зазначені вище аяти закріплюють право на застосування смертної кари в країнах, де існує мусульманська модель регламентації статусу людини та громадянина.

Право на свободу думки, слова та переконань – це право захищає можливість кожної людини обирати для себе моральні та інші цінності, вільно оприлюднювати свої думки без будь-якого ідеологічного чи іншого контролю.

Відповідно до статті 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [1]. Разом з тим здійснення права на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Конституцією України визначено вичерпний перелік підстав, за наявності яких законами України може передбачатися обмеження свободи слова (абз. 2 ст. 5 Закону України «Про інформацію») [8].

Важливими є й гарантії свободи слова. Вони є системою взаємозалежних нормативних, інституційних та процесуальних форм і засобів, які забезпечують належне визнання, захист та реалізацію права на свободу висловлювання. О. Проценко у своїй науковій праці [9] висвітлює багато гарантій свободи слова. Наприклад, важливою гарантією свободи слова є заборона цензури (ст. 15 Конституції України); неможливість притягнення до відповідальності за висловлення оціночних суджень; оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості (ст. 30 Закону України «Про інформацію») та інші [9, с. 159].

Розгляд права на свободу думки, слова та переконань на території Саудівської Аравії, дає можливість побачити, що Основний низам не закріплює цього права. Однак, право на свободу слова зазначається у Каїрській декларації з прав людини в ісламі. Згідно зі статтею 22 цієї декларації, кожен має право на вільне вираження своєї думки таким чином, щоб це не суперечило

принципам шаріату; кожен має право виступати на захист того, що вважає вірним, і застерігати щодо того, що вважає неправильним і порочним відповідно до норм ісламського шаріату [4]. Очевидно, виникає дисонанс, адже, з одного боку, кожен має право на вираження своєї думки, а, з другого – це право не повинно суперечити принципам шаріату. У Корані йдеться: «Скажи: «Я сповіщаю вас тільки про одне, щоб ви стояли перед Аллахом по двоє і по одному, потім ви поміркуєте; у вашому товариші немає одержимості. Воістину, він – тільки сповіщувач для вас перед жорстоким покаранням! [7, 34:46]. «Скажи: «Подивіться, що на небесах і землі!» Проте не допоможуть знаки та вісники людям, які не вірять!» [7, 10:101]. «Невже ж вони не ходили по землі, щоб у них виявились серця, якими вони розуміють, чи вуха, якими вони слухають? Адже не сліпі погляди, а сліпі серця, що в грудях» [7, 22:46]. Даючи тлумачення цим аятам, дослідники ісламського права вважають, що іслам закликає людей думати усіляко, міркувати про влаштування Всесвіту для того, щоб усвідомити мудрість Творця.

Видається невирішеним питання щодо того, чи існує насправді свобода слова в цих країнах. Так, М. Дубинянський ділить свободу на велику та малу. На його думку, велика свобода це свобода для всієї країни та нації. А мала свобода – свобода для окремо взятого громадянина. Свобода розпоряджатися власним життям, долею, тілом, майном, особистим простором. Свобода, нерозривно пов'язана зі словосполученнями «права людини» та «ліберальні цінності» [10], що нас і цікавить. Крім того, М. Дубинянський наголошує на тому, що мала свобода неможлива без великої. Люди, які не змогли захистити незалежність своєї країни або опинилися під окупацією, втрачають свої особисті права. Проте, велику свободу не можна вважати заміною малої. Ліберальні цінності та права людини не можуть бути підмінені національним суверенітетом, представленням його як самодостатньої свободи. Історія свідчить про те, що такі спроби часто призводять до диктатури. Війна несе великі ризики, тому логіка воєнного стану передбачає обмеження малої свободи для збереження великої. Щоб захистити незалежність, часто доводиться оголошувати загальну мобілізацію, закривати кордони для військовозобов'язаних громадян, запроваджувати цензуру та інші обмеження. Для деяких з нас справжня свобода полягає у праві вільно висловлювати свої думки, розпоряджатися власністю та обирати мову спілкування, тоді як для інших вона означає право вільно демонструвати державні символи, виконувати національний гімн та марширувати поряд з рівними собі співгромадянами. «І яка з двох точок зору візьме гору в повоєнній Україні, поки невідомо», – зазначає М. Дубинянський [10].

Розглянувши більш філософське розуміння свободи слова, перейдемо до фактів. У лютому 2023 року ІМІ зафіксував чотири випадки порушень свободи слова в Україні. Це випадки перешкоджання, обмеження доступу до публічної інформації та кібератаки. Наприклад, обмеження доступу до інформації, яке зафіксоване в Києві та Миколаєві. Посадовці та керівники комунальних підприємств Миколаєва послалися на воєнний стан, щоб не відповідати журналістці на запит щодо зарплат за 2022 рік державних службовців та комунальних підприємств [11]. В даному випадку прослідковується порушення гарантій свободи слова, які зазначалися вище.

У разі, якщо йдеться про Саудівську Аравію, варто, на наш погляд, згадати випадок із зниклим журналістом. «Зайшов до консульства і щез» такими заголовками починались українські новини у жовтні 2018 році. ЗМІ розповідали про зниклого журналіста Джамалю Хашогджі. 2 жовтня Хашогджі перебував у Стамбулі і вирушив до консульства Саудівської Аравії (громадянином якої залишався), щоб оформити необхідні документи для майбутнього одруження. Його наречену Хатіс Ченгіз, яка живе в Стамбулі, до будівлі дипмісії не пустили – вона дочекала Хашогджі до опівночі і запевняє, що з будівлі консульства він так і не вийшов. Відтоді журналіста ніхто не бачив. Камери відеоспостереження зафіксували, як він заходить до саудівського консульства близько першої години дня 2 жовтня. Відеозаписів, на яких би він залишав будівлю, оприлюднено не було. Зникнення журналіста на території консульства Саудівської Аравії породило чимало запитань, перш за все, до влади цієї країни. Проте правлячі монархи королівства заперечують причетність своєї держави до цієї історії, наполягаючи, що репортер самостійно покинув будівлю дипмісії. З ініціативи президента Туреччини Реджепа Ердогана Уряд цієї країни дав хід власному розслідуванню загадкової історії. Поліція і розвідслужби Туреччини прийшли до приголомшливих висновків попереднього розслідування. За інформацією газети The New York Times, яка посилається на обізнані із ходом справи джерела, про його підсумки Ердогану доповіли 6 жовтня, після чого президент Туреччини дав добро на неофіційне поширення інформації у світових і турецьких ЗМІ. Згідно з цими даними, які оприлюднила проурядова турецька газета Sabah, а також The New York Times (із посиланням на джерела в турецькій розвідці), Джамаль Хашогджі був убитий 2 жовтня прямо в будівлі консульства. Його тіло, ймовірно, розчленували і вивезли з дипмісії у той же день через кілька годин [12]. Відтак, закріплене право на свободу слова існує в обох країнах і має свої особливості, але реалізація цього права є спірним питанням на даний час.

Право на свободу віросповідання – це право сповідувати будь-яку релігію або ж не сповідувати жодну з них.

Відповідно до статті 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [1]. Водночас, книга «Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод» за редакцією Володимира Яворського [13] критикує закріплення цього права на території України. Висвітлює проблеми, які існують та які хотіло би вирішити віруюче співтовариство. Так, В. Яворський зазначає, що правове регулювання Україна зосередила переважно в аспекті колективного віросповідання, що здійснюється через релігійні організації. Проте, практично не врегульованим та без належних правових гарантій залишається сфера приватного релігійного життя окремої особи (свобода совісті) та захист від небажаного втручання в нього [13, с. 3]. Крім того, деякі положення Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» суперечать Конституції, проте й надалі застосовуються. Наприклад, відповідно до статті 39 Конституції кожен має право мирно збиратися, про що завчасно сповіщаються органи влади. А статтею 21 згаданого закону визначений дозвільний порядок проведення будь-яких масових заходів релігійних організацій, якщо такі дії здійснюються виключно з дозволу місцевої влади (органу місцевого самоврядування чи місцевого органу державної влади), що, у свою чергу, перешкоджає проведенню зборів релігійних громад не домінуючої в даній місцевості релігії [13, с. 4] та інші проблеми.

Право на свободу віросповідання в Саудівській Аравії, на наш погляд, регулюється не достатньо чітко. Згідно зі статтею 23 Основного низаму, держава стоїть на захисті ісламської віри, реалізує її встановлення, стежить за відсутністю гріховності, перешкоджає пороку, виконує обов'язок розповсюдження ісламу. Крім того, стаття 34 зазначає, що захист ісламської віри, суспільства і Вітчизни – обов'язок кожного підданого [5]. Конституція Саудівської Аравії не закріплює право сповідувати будь-яку релігію або ж не сповідувати жодну з них. Відповідно до ст. 10 Каїрської декларації з прав людини в ісламі, іслам – релігія первозданної чистоти. Забороняється вдаватися до будь-якої форми примусу людини або використовувати її злидні або невігластво для навернення її в іншу віру чи атеїзм [4]. Знов же, ця норма не фіксує право сповідувати будь-яку релігію або ж не сповідувати жодну з них. У даному контексті, важливо нагадати, що стаття 26 Основного низаму

наголошує, що держава захищає права людини відповідно до ісламського шариату [5]. Коран є частиною шариату, звертаючись до нього, можна побачити таку колізію: «Немає примусу до релігії. Вже розрізнено прямий шлях та оману! Хто не вірує у тагута, той вже вхопив надійну основу, яка не зламається! Аллах – Всечуючий та Всезнаючий!» [7, 2:256].

Відтак, наведені статті Конституції Саудівської Аравії, на наш погляд, суперечать одна одній. З цього приводу, Я. Коваленко зазначає, що Коран – це священне писання, яке, за ісламом, було послано Мухаммаду, щоб той ознайомив з ним кожную особу, яка за допомогою приписів останнього змогла б налагодити взаємозв'язок із Всевишнім [14]. Виходячи з цього, пропонуємо звернутись до першого писання Мухаммеда – Конституції Медіни. Цей документ зазначає, що всі жителі Медіни були наділені рівними основними правами, свободами та обов'язками, незалежно від релігії та походження (ст. 13, 14, 18, 20), захист Аллаха – це захист, який поширюється на всіх, аж до найнепокірнішого з віруючих (ст. 16) [15]. Інакше кажучи, перші писання, які дійшли до наших часів від пророка Мухаммеда та Коран наголошують на тому, що примусу до віри немає, Аллах захищає всіх.

Політичні права і свободи – це можливості брати участь у політичному житті суспільства і держави. До політичних прав і свобод, зазвичай, відносять: право на об'єднання у політичні партії та громадські організації; право брати участь в управлінні державними справами, у референдумах, вільно обирати й бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; право на мирні збори, мітинги, походи та демонстрації.

Варто звернути увагу на той факт, що Саудівська Аравія утрималася від прийняття Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, пояснюючи це тим, що «положення декларації суперечать шариату». Водночас, Пакистан підписав декларацію та був не згоден з позицією Саудівської Аравії. Натомість, Україна визнає положення декларації та визнає їх важливу роль і значення.

На відмінності в регулюванні політичних прав та свобод вказує також, що Саудівська Аравія визнається однією з найавторитарніших країн світу. Згідно з Democracy Index 2022 серед 167 країн Саудівська Аравія займає 150 місце, натомість Україна – 87 [16]. При цьому враховувалися такі показники, як «Виборчий процес і плюралізм», «Функціонування уряду», «Політична участь», «Політична культура» та «Громадянські свободи».

Найважливіші підґрунтя регулювання політичних прав та свобод в Україні прямо закріплені в Основному Законі, а також конкретизуються і деталізуються в нормативно-правових актах, виданих на розвиток положень Конституції. Натомість регулювання цього питання в Саудівській Аравії дещо

складніше та більш комплексне, оскільки правова система Саудівської Аравії заснована на Шаріаті (який на відміну від інших мусульманських країн, у Саудівській Аравії було перейнято без кодифікації), ісламському праві (що базується на Корані й Сунні Ісламського пророка Мухамеда), що вносить багато невизначеності у сферу розуміння питання політичних прав та свобод.

Відтак, конституційне регулювання політичних прав в Україні та Саудівській Аравії суттєво відрізняється. Україна – це демократична держава з парламентсько-президентською формою правління, тоді як Саудівська Аравія – є абсолютною монархією. З цього виходить перша відмінність – відсутність виборів на пост глави держави в Саудівській Аравії, адже влада передається у спадок серед засновників держави Абдель Азіза Абдель Рахмана аль-Фейсала Аль Сауда і синам їх синів [17]. І хоча мусульмани впевнені, що суверенна влада належить Аллахові, вони приймають те, що хтось має діяти від його імені. Україна пішла шляхом демократизму, Конституцією передбачено порядок та вимоги обрання Президента держави [1, ст. 103], який, порівняно з королем Саудівської Аравії, має менше повноважень та не належить до жодної з трьох гілок влади. Президент України виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина [1, ст. 102].

Законодавчого органу в Саудівській Аравії немає, замість нього існує Консультативна рада, яка надає королю рекомендації про соціально-економічний розвиток країни. Натомість акти законодавства приймає король у вигляді указів [17]. Українським Основним Законом та поточним законодавством передбачено порядок обрання депутатів до Парламенту [1, ст. 36]. З цього також випливає право українців на об'єднання в професійні спілки, громадські організації, політичні партії для представництва і захисту своїх соціально-економічних прав.

Українською Конституцією передбачено право громадян збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, реалізуючи таким чином своє право на захист своїх політичних та соціально-економічних прав [1, ст. 39]. У той час, як конституційними законами Саудівської Аравії не передбачається така можливість громадян. До того ж після акцій протесту, які відбулися на початку 2011 року, уряд заборонив всі громадські демонстрації та марші [18].

Доречно у згаданому контексті звернути увагу на право на референдум як один з видів безпосередньої демократії. Законодавством Саудівської Аравії не передбачена така можливість, натомість українське законодавство [1, ст. 69] передбачає реалізацію громадянами права на всеукраїнський та місцевий референдум (і хоча поки не існує закону, який би регулював механізм

проведення місцевого референдуму, це все одно залишається важливою складовою, що передбачається Конституцією України).

Підсумовуючи наведене вище, можна дійти висновку, що конституційно-правове регулювання політичних прав і свобод України та Саудівської Аравії суттєво різняться. Це обумовлено певними історичними, політичними, ідеологічними, релігійними та іншими факторами. В той час, як Україна є світською державою, що переймає політичні цінності Європейського Союзу, роблячи поступові кроки для посилення ролі громадянина в управлінні своєю державою та відстоюванні своїх політичних інтересів, Королівство Саудівської Аравії віддає перевагу збереженню давніх традицій розуміння політичних прав її громадян, де першорядну роль відіграє релігія, ідеологія та менталітет саудівців.

Соціальні права і свободи – це можливість людини і громадянина забезпечити свої законні інтереси у сфері трудової діяльності, охорони здоров'я і соціального захисту. До соціальних прав належить право на: працю та її вільний вибір; відпочинок; охорону здоров'я; житло; матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (харчування, одяг, житло); страйк.

Право на працю є основним з групи конституційних соціальних прав людини і громадянина. У статті 23 Загальної декларації прав людини 1948 р. закріплено право на працю, на вільний вибір місця роботи, на справедливі та сприятливі умови праці та на захист від безробіття [20].

Головними принципами регулювання соціально-трудових відносин є свобода праці, заборона примусової праці та дискримінації. Стаття 23 Основного Закону України закріплює, що свобода праці базується на свободі кожної людини у своєму розвитку [1]. Таким чином, Україна гарантує право на вільний вибір праці, тобто свободу праці, яка є найбільш поширеною в реалізації цього конституційного права в зарубіжній практиці.

З правової точки зору свободу праці можна визначити як свободу від примусу до праці, можливість людини вирішувати, чи працювати їй і, якщо так, то де і як, без зовнішнього втручання. На практиці це означає, що людині надається виключне право здійснювати контроль за своєю працездатністю, а способи залучення до примусової праці не можуть існувати як правова основа, особа вільна у виборі виду та форми діяльності (робота за трудовим договором, господарська діяльність, робота у власному господарстві та інші). Подібні риси в правовому регулюванні права на працю можна простежити в обох державах. Саудівська Аравія притримується такої самої правової позиції, що й Україна. Стаття 13 Каїрської декларації з прав людини в ісламі регулює

право на працю, яке передбачає вільний вибір професії, належні умови праці та своєчасну виплату заробітної плати. Розуміння праці відносить здійснення трудової діяльності до світської та релігійної діяльності. Важливішими є наміри працівника, його відданість ісламським традиціям. Для тих, хто працює в сфері державного управління, іслам встановлює обов'язок забезпечити чесні та сумлінні умови праці для інших. Право на працю включає свободу вибору сфери діяльності за знаннями та інтересами, а використання примусової праці забороняється.

Стаття 28 Основного низаму зазначає: «Держава надає кожному працездатному підданому можливість працювати у будь-якій сфері діяльності, розробляє правові акти, що захищають працівника і роботодавця» [5]. В Корані йдеться: «Ми вшанували синів Адама й дозволили їм пересуватися сушею та морем, наділили їх благами й віддали їм велику перевагу перед багатьма іншими творіннями!» [7, 17:70]. Йдеться про те, що Всевишній дав людям знання та розум, дарував їм Писання, навчив їх пересуватися сушею на верблюдах та мулах, а по морю на каравелах та кораблях. Він також наділив їх всілякими стравами, напоями, вбранням і створив для них подружжя. І якщо є блага, в яких люди відчують потребу, Аллах неодмінно обдарує цим і допоможе їм без складнощів придбати їх. Коран проголошує: «Аллах – Той, Хто зробив для вас землю місцем перебування, а небо – стелею. Він дарував вам образ ваш і зробив цей образ прекрасним. Він наділив вас благами! Такий Аллах, ваш Господь! Благословенний Аллах, Господь світів!» [7, 40:64]. Таким чином, ця норма зазначає, що Аллах гарантує людям всі матеріальні джерела багатств і допомагає користуватися ними.

Право на охорону здоров'я є одним з найважливіших соціальних прав людини і громадянина. Стаття 25 Загальної декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй 1948 року встановлює: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідний для підтримки здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, необхідні соціальні послуги» [20].

В Україні це право закріплено в статті 49 Основного Закону країни: «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм» [1]. Таким чином, будь-яка людина, а точніше громадянин України, іноземець, особа без громадянства, яка постійно або тимчасово перебуває на території України, є суб'єктом зазначеного права. Держава намагається забезпечити належну реалізацію цього права шляхом фінансування відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і

оздоровчо-профілактичних програм, створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. Крім того, держава взяла на себе обов'язок створювати умови для ефективного і доступного для всіх без винятку громадян медичного обслуговування, яке у державних і комунальних закладах охорони здоров'я надається безоплатно [3, с. 371].

В Саудівській Аравії право на охорону здоров'я знайшло своє закріплення в статті 31 Основного низаму, в якій зазначено: «Держава піклується про загальну охорону здоров'я, забезпечує захист здоров'я кожного підданого» [5]. Крім того, це право закріплено в Каїрській декларації прав людини в ісламі 1990 р. в частині 2 статті 17: «Суспільство і держава зобов'язані забезпечити кожну людину [підходящими і необхідними] охороною здоров'я та соціальною допомогою шляхом використання всіх державних коштів, в межах наявних» [4].

Ідея соціального забезпечення була закладена під кінець Другої світової війни. У її основу покладено думку, згідно з якою забезпечити життя народів в умовах соціального миру неможливо, якщо особа залишена сам на сам з горем та потребою, не відчуваючи при цьому, що суспільство, в якому вона живе, готово простягнути їй руку допомоги, коли вона знесилена і її оточують незгоди.

Право на соціальний захист займає важливе місце серед інших соціальних та економічних прав людини і є одним із засобів досягнення гармонії в державі. Сприяючи соціальному миру та участі всіх соціальних груп у житті суспільства, воно є невід'ємною частиною соціальної політики країни та відіграє важливу роль у запобіганні зниженню рівня життя населення. Стаття 46 Конституції України проголошує, що: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [1].

Оскільки держава є основним суб'єктом соціальної політики, вона, визначаючи напрями цієї політики, повинна: забезпечувати реалізацію прав громадян на соціальний захист; визначати організаційно-правові форми соціального забезпечення та створювати умови для їх ефективного функціонування; у законодавчому порядку визначати умови, порядок надання та розміри пенсій, допомог, пільг, соціального обслуговування та інших видів соціального забезпечення; переглядати види та розміри соціальних виплат з метою покращення матеріального забезпечення громадян; надавати соціальну підтримку окремим категоріям непрацездатних громадян за рахунок державного та місцевих бюджетів; встановлювати основні види соціальних

стандартів; здійснювати у встановлених формах нагляд і контроль за дотриманням законодавства про соціальний захист населення тощо [3, с. 347].

У той же час, ідея ісламського соціального забезпечення дещо прогресивніша ніж та, що знайшла своє закріплення у західному суспільстві. У шаріаті закріплений принцип взаємної опіки в суспільстві між вірянами. Аллах зазначив: «Віруючі чоловіки та жінки – покровителі одне одного» [7, 9:71]. В Корані зазначені ті групи людей, які мають право на забезпечення засобами до існування за рахунок громадських надбань: «Милостиня призначена для нужденних і бідних, тих, хто її збирає та роздає, тих, від чиїх сердець чекають прихильності, [для викупу] рабів, для збанкрутілих боржників, для тих, хто [бореться] на шляху Аллаха, а також для подорожніх...» [7, 9:60].

Це право також закріплено в Основному низамі Королівства в статті 27: «Держава гарантує права підданих і членів їх сімей у разі надзвичайних обставин, хвороби, непрацездатності, старості, підтримує систему соціального страхування, заохочує участь організацій і окремих осіб в благодійності» [5]. А частина 3 статті 17 встановлює: «Держава повинна забезпечити гідні умови життя людей і їхніх сімей. Це право включає в себе прихисток, гідний і правильний одяг, належну освіту, медичне обслуговування та інші основні потреби» [5]. Аллах в Священному Корані закликає не скупитися на милостиню та надання допомоги нужденним, а також – до задоволення права нужденного як обов'язкового права: «Воістину, людина створена нетерплячою! Коли торкнеться її зло, то вона впадає в неспокій, а коли торкнеться добро, то стає сучкою, окрім молільників, які постійні в своїх молитвах, які віддають зі свого майна відому частку нужденному та знедоленому...» [7, 70:19-25].

Людина в розумінні ісламу живе не сама по собі, а обмінюється з іншими членами суспільства взаємною опікою, що розуміється як керівництво, взаємопідтримка і взаємодопомога в життєвих питаннях і справах суспільства. При цьому, громадська взаємодопомога не обмежується в ісламі лише матеріальними аспектами. Іслам навчає того, що людина не повинна приховувати корисні знання, якими вона володіє від того, хто потребує освіти, не жаднувати на поради та настанови для того, кому вони потрібні, бо релігія це вияв щедрості.

Таким чином, можна дійти висновку, що конституційно-правове регулювання соціальних прав і свобод України і Саудівської Аравії є дещо подібним. В ісламському розумінні шаріат визначає всі права, пояснює сфери їх регулювання та встановлює законодавчі норми, які забезпечують повагу до соціальних прав людини та захищають її інтереси в суспільстві. Для мусульман визнаним правом буде враховуватися лише те, яке затвердив для

них Аллах в своїх вказівках, основах та універсальних нормах. В той час як Україна регулює це питання за допомогою міжнародних документів з прав людини, положень Конституції та поточного законодавства.

Висновки. Проведений порівняльно-правовий аналіз окремих основоположних (природних) прав людини в Україні та Саудівській Аравії дає змогу говорити про те, що ці країни мають різні моделі закріплення конституційно-правового статусу особи. В Україні це ліберально-соціальна модель, а в Саудівській Аравії – мусульманська.

Україна, відповідно до означеної концепції, прагне до європейських цінностей, додержується європейських конвенцій та рекомендацій, чесно та сумлінно прагне до покращення статусу людини у державі.

На відміну від України, Саудівська Аравія має інший підхід до закріплення, реалізації та захисту природних прав. Враховуючи релігійний підхід до прав людини, ісламська законодавча система надає їм універсального значення. На думку мусульман, вони наділені правами згідно з волею Аллаха. Саудівська Аравія, у своїх правових документах, завжди відсилає до норм шаріту, які іноді суперечать іншим правовим документам. Крім того, якщо королівство і закріплює основоположні права, то не завжди може похвалитись їх реалізацією та захистом. Важливо наголосити, що закріплення окремих основоположних прав цілком відсутнє.

Таким чином, на нашу думку, суттєвою проблемою закріплення, реалізації та захисту основоположних прав людини в Саудівській Аравії є недостатність їх чіткого трактування, що, у свою чергу, обумовлено низкою досліджених у статті факторів. При цьому, подальшого удосконалення і розвитку потребують і положення чинного законодавства України в аспекті реалізації і захисту основоположних прав людини.

Література:

1. Конституція України: Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару): Рішення Конституційного суду України від 29.12.1999 № 11-рп/99 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v011p710-99>

3. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. - 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.

4. University of Minnesota Human Rights Library. (б. д.). Human Rights Library-University of Minnesota. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/cairodeclaration.html>
5. Basic Law of Governance. The Embassy of The Kingdom of Saudi Arabia. URL: <https://www.saudiembassy.net/basic-law-governance>
6. Конституційне право зарубіжних країн. Том 2: Особлива частина / під ред. д.ю.н., проф. Н. В. Мішиної та доц. В. О. Міхальова. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. 336 с.
7. Таран, Л. (Ред.). (б. д.). Преславний Коран. Переклад смислів українською мовою (М. Якубович, Пер.). Основи.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України : Рішення Конституційного суду України від 20.01.2012 № 2-рп/2012 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-12>
9. Проценко, О. (2018). Право та гарантії свободи думки і свободи масової інформації. Підприємництво, господарство і право, (4 (266)), 148–152.
10. Українська правда. (2023, 18 лютого). Свобода велика і мала. Українська правда - новини онлайн про Україну. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/02/18/7389834/index.amp>
11. Барометр свобода слова за лютий 2023 року. (б. д.). Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svoboda-slova-za-lyutyj-2023-roku-i51225>
12. Зайшов до консульства і щез. Що відомо про зникнення саудівського журналіста в Стамбулі та чому його шукають три країни. (б. д.). Новини України та Світу. Головні і останні новини - NV. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/uvijshov-v-konsulstvo-i-propav-shcho-vidomo-pro-zniknennja-sauidivskoho-zhumalista-jakoho-shukajut-tri-krajini-2499590.html>
13. Свобода релігії та віросповідання в Україні в контексті дотримання міжнародних стандартів з прав людини та основних свобод. (2005). Фоліо.
14. Джерела прав людини у країнах ісламського регіону - Юридична Газета. (б. д.). Юридична газета – онлайн версія. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/dzherela-prav-lyudini-u-krayinah-islamskogo-regionu.html>
15. Конституція медіни. (б. д.). Енциклопедія. URL: https://uk.mgwiki.top/wiki/Constitution_of_Medina
16. Democracy Index 2022 | Economist Intelligence Unit. Economist Intelligence Unit. URL: Democracy Index 2022 | Economist Intelligence Unit (eiu.com)
17. Basic Law of Governance | The Embassy of The Kingdom of Saudi Arabia. Home / The Embassy of The Kingdom of Saudi Arabia. URL: <https://www.saudiembassy.net/basic-law-governance#Chapter%20Six:%20The%20Authorities%20of%20the%20State>
18. BBC News. Saudi Arabia imposes ban on all protests. BBC News. URL: Saudi Arabia imposes ban on all protests - BBC News
19. Виборчий кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 19.12.2019 № 396-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/396-20>
20. Загальна декларація прав людини : Декларація; ООН від 10.12.1948 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: Загальна декларація прав людини | від 10.12.1948 (rada.gov.ua)

21. World Report 2022: Rights Trends in Saudi Arabia. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/saudi-arabia>
22. Human rights in Saudi Arabia. *Amnesty International*. URL: <https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/saudi-arabia/report-saudi-arabia/>

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28.06.1996 No254k/96-VR [The Constitution of Ukraine from 28.06.1996, No254k/96-VR]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#top> [in Ukrainian].
2. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podannyam 51 narodnoho deputata Ukrayiny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen' statey 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny v chastyni, shcho peredbachaye smertnu karu yak vyd pokarannya (sprava pro smertnu karu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 51 MPs of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Articles 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 of the Criminal Code of Ukraine in the part providing for the death penalty as a form of punishment (death penalty case)]: Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny vid 29.12.1999 № 11-rp/99 // (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v011p710-99> [in Ukrainian].
3. Tatsii V. Ya., Petryshyn O. V., Barabash Yu. G., Bityak Yu. P., Hetman A. P., Golovin A. S. et al. (2011). Konstytutsiya Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. University of Minnesota Human Rights Library. (b. d.). Human Rights Library-University of Minnesota. Retrieved from <http://hrlibrary.umn.edu/instree/cairodeclaration.html> [in English].
5. Basic Law of Governance. The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia. Retrieved from <https://www.saudiembassy.net/basic-law-governance> [in English].
6. Mishina N. V., Mikhalova V. O. (2014). Konstytutsiynye pravo zarubizhnykh krayin. Tom 2: Osoblyva chastyna [Constitutional law of foreign countries. Volume 2: Special part]. (p.336) Odesa: National University "Odesa Law Academy" [in Ukrainian].
7. Preslavnyy Koran. Pereklad smysliv ukrayins'koyu movoyu [Glorious Koran. Translation of meanings into Ukrainian] Taran, L. (Ed.). (M. Yakubovych, Trans.). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
8. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podannyam Zhashkivs'koyi rayonnoyi rady Cherkas'koyi oblasti shchodo ofitsiynoho tлумачення polozhen' chastyn pershoi, druhoi statti 32, chastyn druhoi, tret'oyi statti 34 Konstytutsiyi Ukrayiny [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional submission of the Zhashkiv District Council of the Cherkasy Oblast regarding the official interpretation of the provisions of the first and second parts of Article 32, the second and third parts of Article 34 of the Constitution of Ukraine]: Rishennya Konstytutsiynoho sudu Ukrayiny vid 20.01.2012 № 2-rp/2012 // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny» / Verkhovna Rada Ukrayiny. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-12> [in Ukrainian].
9. Protsenko, O. (2018). Pravo ta harantiyi svobody dumky i svobody masovoyi informatsiyi. [The right and guarantees of freedom of thought and freedom of mass information]. *Pidpnyemnytstvo, hospodarstvo i parvo - Entrepreneurship, economy and law*, 4, 148–152 [in Ukrainian].

10. Dubynynsky M. (2023). Svoboda velyka i mala. [Freedom is big and small]. Ukrayins'ka Pravda - Ukrainian truth. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/02/18/7389834/index.amp> [in Ukrainian].
11. (2023). Barometr svobody slova za lyutyj [Freedom of speech barometer for February]. (b. d.). Institute of mass information. Retrieved from <https://imi.org.ua/monitorings/barometr-svoboda-slova-za-lyutyj-2023-roku-i51225> [in Ukrainian].
12. Semenova I. (2018). Zayshov do konsul'stva i shchez. Shcho vidomo pro znyknennya saudiv's'koho zhurnalista v Stambuli ta chomu yoho shukayut' try krayiny [Went to the consulate and left. What is known about the disappearance of the Saudi journalist in Istanbul and why three countries are looking for him]. New Voice. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/world/countries/uvijshov-v-konsulstvo-i-propav-shcho-vidomo-pro-zniknennja-saudivskoho-zhurnalista-jakoho-shukajut-tri-krajini-2499590.html> [in Ukrainian].
13. Yavorskyi V. (Eds). (2005). Svoboda relihiyi ta virospovidannya v Ukrayini v konteksti dotrymannya mizhnarodnykh standartiv z prav lyudyny ta osnovnykh svobod [Freedom of religion and belief in Ukraine in the context of compliance with international standards on human rights and fundamental freedoms]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
14. Kovalenko Ya. (2018). Dzherela prav lyudyny u krayinakh islams'koho rehionu [Sources of human rights in the countries of the Islamic region]. Hurydychna hazeta - Legal gazette. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/dzherela-prav-lyudini-u-krayinah-islamskogo-regionu.html> [in Ukrainian].
15. Sait zhurnalu «Entsyklopediya» [Site of journal Encyclopedia]. Konstytutsiya Mediny [Constitution of Medina]. Retrieved from https://uk.mgwiki.top/wiki/Constitution_of_Medina/ [in Ukrainian].
16. Democracy Index 2022 | Economist Intelligence Unit. Economist Intelligence Unit. Retrieved from Democracy Index 2022 | Economist Intelligence Unit (eiu.com) [in English].
17. Basic Law of Governance The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia. Home | The Embassy of the Kingdom of Saudi Arabia. Retrieved from <https://www.saudiembassy.net/basic-law-governance#Chapter%20Six:%20The%20Authorities%20of%20the%20State> [in English].
18. BBC News. Saudi Arabia imposes a ban on all protests. BBC News. Retrieved from Saudi Arabia imposes ban on all protests - BBC News [in English].
19. Vyborchyy kodeks Ukrayiny [Election Code of Ukraine] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/396-20> [in Ukrainian].
20. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights] UN from 10.12.1948 //(n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from Загальна декларація прав людини | від 10.12.1948 (rada.gov.ua) [in Ukrainian].
21. World Report 2022: Rights Trends in Saudi Arabia. Human Rights Watch. Retrieved from <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/saudi-arabia> [in English].
22. Human rights in Saudi Arabia. Amnesty International. Retrieved from <https://www.amnesty.org/en/location/middle-east-and-north-africa/saudi-arabia/report-saudi-arabia/> [in English].

УДК 34.06

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-545-553](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-545-553)

Богів Ярина Святославівна доцент, професор кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів. 79013, вул. Степана Бандери, 12, тел.: (067)110-40-411, <https://orcid.org/0000-0002-5906-4565>.

СТАНОВЛЕННЯ ВИБОРНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація: Ця стаття присвячена дослідженню правового аспекту становлення виборної системи держави. Мета статті - дослідити правовий аспект становлення виборної системи держави з метою визначення її ключових аспектів, етапів формування та ролі правового регулювання у цьому процесі. Вона аналізує вплив правового контексту, включаючи конституційні та законодавчі положення, на формування виборної системи та його значення для демократичного розвитку держави. Стаття розглядає етапи становлення виборної системи від перших спроб до сучасних підходів, а також висвітлює взаємозв'язок між правовим контекстом та політичними процесами в державі. У статті робиться акцент на ролі правового аспекту в формуванні виборної системи, зокрема у забезпеченні легітимності та довіри до політичних процесів, гарантуванні рівноправності та представництва, захисті прав виборців та політичних акторів. Крім того, стаття пропонує рекомендації для покращення правового регулювання в цій сфері, включаючи забезпечення прозорості та демократичності, захисту прав виборців, підвищення довіри до виборчої системи та використання сучасних технологій. У результаті дослідження виявлено взаємозв'язок між правовим контекстом та політичними процесами в державі. Правовий контекст, що включає конституційні та законодавчі положення, визначає рамки та принципи формування виборної системи. Цей контекст визначає права та обов'язки виборців і політичних акторів, порядок проведення виборів, процедури голосування, контроль за виборчим процесом та багато іншого. У свою чергу, політичні процеси, такі як формування політичних партій, кампанії кандидатів та громадська участь, також впливають на розвиток і зміни виборної системи. Засновуючись на результаті дослідження, можна зробити висновок про важливу роль правового аспекту у становленні виборної системи держави. Правові норми і положення гарантують законність, прозорість та демократичний характер виборчого

процесу. Вони забезпечують рівноправність учасників виборів і довіру до системи, сприяють забезпеченню прав виборців та забороні виборчих фальсифікацій. Ця стаття є цінним джерелом для дослідників, політиків та законодавців, які цікавляться становленням виборної системи та роллю права в цьому процесі. Вона надає унікальний огляд теоретичних аспектів виборної системи та його значення для демократичного розвитку держави, а також пропонує практичні рекомендації для покращення правового регулювання в цій сфері.

Ключові слова: соціальне підприємство, моделювання, оцінка ефективності, працівники соціальних підприємств.

Bohiv Yaryna Svyatoslavivna Associate Professor, Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Stepan Bandera St., 12, Lviv, 79013, tel.: (067)110-40-411, <https://orcid.org/0000-0002-5906-4565>.

ESTABLISHMENT OF THE ELECTORAL SYSTEM OF THE STATE: LEGAL ASPECT

Abstract: This article is devoted to the study of the legal aspect of the formation of the electoral system of the state. The purpose of the article is to investigate the legal aspect of the formation of the state's electoral system to determine its key aspects, stages of formation and the role of legal regulation in this process. It analyzes the influence of the legal context, including constitutional and legislative provisions, on the formation of the electoral system and its significance for the democratic development of the state. The article examines the stages of formation of the electoral system from the first attempts to modern approaches, and highlights the relationship between the legal context and political processes in the state. The article emphasizes the role of the legal aspect in forming the electoral system, particularly in ensuring legitimacy and trust in political processes, guaranteeing equality and representation, and protecting the rights of voters and political actors. In addition, the article offers recommendations for improving legal regulation in this area, including ensuring transparency and democracy, protecting voters' rights, increasing trust in the electoral system, and using modern technologies. As a result of the study, the relationship between the legal context and political processes in the state was revealed. The legal context, which includes constitutional and legislative provisions, determines the framework and principles of the formation of the electoral system. This context determines the rights and responsibilities of voters and political actors, the procedure for holding elections,

voting procedures, control over the election process, and much more. In turn, political processes, such as the formation of political parties, candidate campaigns and public participation, also influence the development and changes of the electoral system. Based on the results of the research, it is possible to conclude about the important role of the legal aspect in the formation of the state's electoral system. Legal norms and provisions guarantee the legality, transparency, and democratic character of the election process. They ensure the equality of election participants and trust in the system, help to ensure the rights of voters, and prohibit electoral fraud. This article is a valuable source for researchers, politicians and legislators interested in forming the electoral system and the role of law in this process. It provides a unique overview of the theoretical aspects of the electoral system and its importance for the democratic development of the state, and also offers practical recommendations for improving legal regulation in this area.

Keywords: social enterprise, modeling, performance evaluation, employees of social enterprises.

Постановка проблеми. Одним з ознак стабільної політичної системи є незмінне виборче законодавство. Розробка будь-яких виборчих законів починається з визначення оптимального типу виборчої системи для країни, враховуючи склад політичних сил, тип партійної системи, розвинутість демократичних інститутів. Це визначає порядок висування кандидатів, проведення виборчої кампанії, голосування та інші аспекти.

Вивчення світового досвіду використання виборчих технологій допомагає прояснити взаємозв'язок між законодавчою базою проведення виборів та особливостями застосовуваних технологій під час виборчих кампаній.

Неможливо будувати громадянське суспільство без по-справжньому демократичного виборчого процесу. Тому важливо дослідити політичні особливості проведення виборів в країнах, де цей інститут існує вже багато десятиліть, і проаналізувати їх взаємозв'язок з основними національними традиціями, порівняти їх з українськими реаліями.

Безсумнівно, розвиток будь-яких технологій, включаючи політичні, відбувається, частково, в рамках технократичного мислення, що ґрунтується на емпіричних та прагматичних принципах.

Загальна актуальність цього питання полягає в тому, що стабільне виборче законодавство є необхідною умовою для забезпечення демократичного характеру виборчого процесу та розвитку громадянського суспільства. Вивчення досвіду інших країн дозволяє взяти до уваги кращі практики та адаптувати їх під умови власної країни. Розвиток політичних технологій також має важливе значення для покращення виборчих процесів і забезпечення ефективності політичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми та її практичне значення привертають увагу багатьох науковців до розробки цієї тематики, зокрема, цікавими є дослідження Попович Т.П., Павленко В. В., Михальченко М., Самчук З., Камінська Н., Бабенко К., Шелемба М. [1-6] та інших авторів.

Мета статті. Дослідити правовий аспект становлення виборної системи держави з метою визначення її ключових аспектів, етапів формування та ролі правового регулювання у цьому процесі.

Завдання статті:

- Розглянути теоретичні аспекти виборної системи та її значення для демократичного розвитку держави.
- Проаналізувати етапи становлення виборної системи держави: від перших спроб до сучасних підходів.
- Вивчити правовий контекст, що впливає на формування виборної системи, включаючи конституційні та законодавчі положення.
- Дослідити взаємозв'язок між правовим контекстом становлення виборної системи та політичними процесами в державі.
- Зробити висновки щодо ролі правового аспекту в становленні виборної системи держави та запропонувати рекомендації для покращення правового регулювання в цій сфері.

Ці завдання допоможуть розкрити ключові аспекти становлення виборної системи держави з правової перспективи та з'ясувати вплив правового регулювання на цей процес.

Виклад основного матеріалу. Демократизація суспільно-політичних процесів у пострадянських країнах є важливим етапом у становленні демократичних політичних режимів, правової держави та сильного громадянського суспільства. Україна, протягом сімнадцяти років своєї незалежності, внесла суттєві зміни до правового регулювання виборів і продовжує шукати оптимальну виборчу систему та способи забезпечення законності під час проведення виборів.

Досвід багатьох демократичних країн свідчить, що однією з центральних проблем у політичному процесі суспільств і держав, що розвиваються по демократичному шляху, є створення виборчого законодавства, яке відповідає сучасним суспільним відносинам [1].

Закон України "Про вибори народних депутатів України" історично вважається модельним законодавчим актом у сфері виборчого законодавства країни загалом. Кожна версія цього закону, така як закони про вибори народних депутатів України з 1989, 1993, 1997, 2001, 2003 і 2005 років, на своєму етапі розвитку Української держави виступала як визначальний законодавчий акт щодо правового регулювання народовладдя [2].

Враховуючи сформовані запити та проблематику доцільно розпочати дослідження із визначення теоретичних основ та специфіки питання правового регулювання. Теоретичні аспекти виборної системи та її значення для демократичного розвитку держави є важливими темами дослідження. Вивчення цих аспектів допомагає зрозуміти, як виборча система впливає на політичні процеси та демократичні цінності в державі. Виборна система - це комплекс правил та процедур, за якими проводяться вибори і визначається, яким чином представники народу обираються у владні органи. Ця система включає в себе такі аспекти, як порядок висування кандидатів, проведення виборчої кампанії, голосування, розподіл мандатів та інші важливі елементи [3].

Значення виборної системи для демократичного розвитку держави полягає у забезпеченні рівноправності, представництва та відповідності волі громадян. Ефективна виборна система сприяє формуванню легітимної влади, розвитку політичних партій та громадських організацій, а також забезпечує можливість громадян брати участь у прийнятті політичних рішень [4].

Теоретичні аспекти виборної системи включають різноманітні підходи та концепції, такі як пропорційна система, мажоритарна система, сумішова система, вибірковий округ та інші. Кожна з цих систем має свої переваги та недоліки, які потрібно враховувати при виборі відповідної моделі для конкретної держави [5].

Становлення виборної системи держави можна розглядати як послідовний процес, що пройшов кілька етапів від перших спроб до сучасних підходів. Кожен етап відображає розвиток політичних інститутів та демократичних цінностей у суспільстві. Ось загальний огляд цих етапів – таблиця 1.

Таблиця 1.

Становлення виборної системи держави

Етапи	Характеристика
Первісні спроби	На ранніх стадіях історії формування виборної системи держави можна спостерігати примітивні форми участі громадян у визначенні представницької влади. Це можуть бути прості форми голосування, виборів лідерів або рад.
Встановлення основних принципів	Під час цього етапу формується система принципів, на яких базується виборна система. Це можуть бути принципи представництва, рівноправності, таємного голосування, свободи вибору та інші. Часто ці принципи закріплюються в конституції або законах.
Розвиток процедур і правового регулювання	На цьому етапі виборна система отримує більш складні процедури та стає об'єктом юридичного регулювання. Розробляються виборчі закони, встановлюються правила організації виборів, регламентується процес реєстрації кандидатів, проведення виборчої кампанії тощо.

Реформи та модернізація	З плином часу, у зв'язку зі зміною політичних, соціальних та технологічних умов, виборну систему потрібно переглядати та адаптувати. Проводяться реформи з метою забезпечення більшої ефективності, прозорості.
-------------------------	---

Джерело: сформовано на основі [6-7]

Правовий контекст, що впливає на формування виборної системи, включає ряд конституційних та законодавчих положень. Ці нормативні акти визначають основні принципи, процедури та правила, за якими здійснюються вибори у державі. Основні елементи правового контексту включають:

- Конституція: Конституційні положення найвищого рівня встановлюють загальні принципи демократії, права громадян на вибори, принципи представництва та інші основоположні принципи виборної системи. Конституція може визначати структуру влади, обсяг повноважень, процедури виборів та права виборців.

- Виборчі закони: Закони, прийняті в парламенті або іншому законодавчому органі, визначають деталізовані правила проведення виборів. Вони регулюють процедури реєстрації кандидатів, формат голосування, розподіл мандатів, фінансування виборчих кампаній, контроль за виборчим процесом та інші аспекти.

- Закони про політичні партії: В деяких країнах існують спеціальні закони, що регулюють діяльність політичних партій. Ці закони встановлюють вимоги до створення та реєстрації партій, їх фінансування, участь у виборчих процесах та інші питання.

- Рішення вищих судових органів: Рішення конституційних судів або вищих судових органів можуть мати велике значення для формування виборної системи.

Схематично запропоновані пропозиції можна представити наступним чином – рис. 1

Рис. 1. Основні елементи правового контексту

Джерело: сформовано автором

Взаємозв'язок між правовим контекстом становлення виборної системи та політичними процесами в державі є надзвичайно важливим. Правові норми, закони та конституційні положення визначають правила гри, за якими здійснюється політична діяльність, включаючи виборчі процеси. Ось деякі аспекти цього взаємозв'язку:

- **Забезпечення легітимності:** Правовий контекст формування виборної системи дозволяє забезпечити легітимність політичних процесів. Встановлення прозорих і справедливих виборчих правил, включаючи участь всіх громадян у виборах, дотримання принципу рівноправності, контроль за фінансуванням виборчих кампаній тощо, допомагає зберегти довіру до політичної системи та її легітимність у очах громадян.

- **Формування політичних партій та організацій:** Правовий контекст визначає правила для створення, реєстрації та функціонування політичних партій і організацій. Це дозволяє розвивати політичну конкуренцію, забезпечувати представництво різних політичних поглядів та ідеологій, стимулювати політичну активність громадян.

- **Захист прав виборців:** Правовий контекст встановлює механізми захисту прав виборців. Це можуть бути гарантії та правила, що стосуються доступу до голосування, таємного голосування, контролю за порушеннями виборчого процесу, можливість оскарження результатів голосування та інші.

Отже, роль правового аспекту в становленні виборної системи держави є критичною. Правові норми та законодавчі положення визначають основні принципи, процедури та правила, за якими здійснюються вибори. Вони гарантують легітимність політичних процесів, забезпечують прозорість, рівноправність та представництво, а також захищають права виборців. Проте, існують деякі рекомендації для покращення правового регулювання в сфері виборної системи. Правові норми мають гарантувати прозорість виборчого процесу, включаючи регулювання фінансування виборчих кампаній, забезпечення рівного доступу до медіа та обмеження впливу неконтрольованих джерел фінансування. Правові норми повинні встановлювати ефективні механізми захисту прав виборців, включаючи механізми контролю за порушеннями виборчого процесу, можливість оскарження результатів голосування та накладення відповідних санкцій на порушників. Правове регулювання має сприяти підвищенню довіри до виборчої системи шляхом забезпечення прозорості та незалежності виборчих органів, а також впровадження механізмів моніторингу та оцінки виборчих процесів. Правове регулювання повинно адаптуватися до сучасних технологій та впроваджувати їх в процес виборів.

Висновки. Узагальнюючи зібрану інформацію, можна зробити висновок. Становлення виборної системи держави є складним та багатоаспектним процесом, і правовий аспект відіграє важливу роль у цій сфері. Правове регулювання виборної системи є основою для забезпечення легітимності та довіри до політичних процесів. Чіткі правила, прозорі процедури та захист прав виборців сприяють підвищенню довіри до виборчої системи та зміцненню демократії. Правове регулювання має забезпечувати рівноправність всіх громадян у виборчому процесі та забезпечувати представництво різних політичних поглядів та інтересів у парламенті чи інших органах влади. Правові норми повинні гарантувати захист прав виборців та політичних акторів, включаючи право на свободу висловлювання, участь у виборах, оскарження рішень та захист від будь-якої форми дискримінації чи переслідування. Правовий аспект становлення виборної системи повинен враховувати сучасні технології, такі як електронне голосування або цифрові системи підтримки виборчих процесів, що можуть забезпечити більш ефективну, швидку та безпечну проведення виборів.

Література:

1. Попович Т.П. Особливості формування виборчої системи в Угорщині в 1980-ті - 1990-ті роки // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: "Право". Вип. 59, Т. 1, 2019, с. 70-73.
2. Павленко, В. В. Вибори та виборча система в Україні: історико-правовий аналіз // Юридична наука, № 2(104), 2020, с. 485–496. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.54>.
3. Михальченко М., Самчук З. Порівняльний аналіз європейських виборчих систем // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ, Вип. 6, 2010, с. 267–286.
4. Камінська Н. Верховенство права як визначальна конституційна засада вирішення виборчих спорів (методологічні підходи) // Філософські та методологічні проблеми права, № 2, 2020, с. 15–22. <https://doi.org/10.33270/02202002.15>.
5. Бабенко К. А. Конституційні гарантії демократизму політичного режиму в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку // Шостий апеляційний адміністративний суд. <https://baas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/429-konstitutsijni-garantiji-demokratizmu-politichnogo-rezhimu-v-ukrajini-suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku.html>.
6. Шелемба М. Чинники впливу в контексті дослідження процесу націоналізації партійної системи // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 4, 2018, с. 67–74.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 1. А – Г // Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; [ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (головний ред.), М. П. Зяблюк, В. П. Горбатенко та ін.] – Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998, с. 672.

References:

1. Popovych T.P. (2019) Osoblyvosti formuvannia vyborchoi systemy v Uhorshchyni v 1980-ti - 1990-ti roky [Features of the formation of the electoral system in Hungary in the 1980s - 1990s]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seria: "Pravo" - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: "Law"*, 59, T. 1, 70-73.

2. Pavlenko, V. V. (2020). Vybery ta vyborcha systema v Ukraini: istoryko-pravovyi analiz [Elections and electoral system in Ukraine: historical and legal analysis]. *Yurydychna nauka - Legal science*, 2(104), 485–496. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.54> [in Ukrainian]

3. Mykhalchenko M., Samchuk Z. (2010) Porivnialnyi analiz yevropeyskykh vyborchykh system [Comparative analysis of European electoral systems] *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa - Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras*. Kyiv, Vyp. 6, 267–286. [in Ukrainian]

4. Kaminska N. (2020) Verkhovenstvo prava yak vyznachalna konstytutsiina zasada vyrishennia vyborchykh sporiv (metodolohichni pidkhody) [The rule of law as a determining constitutional basis for resolving election disputes (methodological approaches)]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava - Philosophical and methodological problems of law*, № 2, 15–22. doi: <https://doi.org/10.33270/02202002.15>. [in Ukrainian]

5. Babenko K. A. (2019) Konstytutsiini harantii demokratsyzmu politychnoho rezhymu v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Constitutional guarantees of democratization of the political regime in Ukraine: current state and prospects for development]. *Shostyi apeliatsiyni administratyvnyi sud - The Sixth Administrative Court of Appeal*. <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/429-konstitutsijni-garantiji-demokratizmu-politichnogo-rezhimu-v-ukrajini-suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku.html> [in Ukrainian]

6. Shelemba M. (2018) Chynnyky vplyvu v konteksti doslidzhennia protsesu natsionalizatsii partiinoi systemy [Factors of influence in the context of the study of the process of nationalization of the party system]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo - Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Politology. Sociology. Right*, Vyp. 4, 67–74. [in Ukrainian]

7. Iurydychna entsyklopediia (1998) [Legal encyclopedia] : v 6 t. T. 1. A – H / *Hatsionalna akademiia nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy - National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine*; [red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (holovnyi red.), M. P. Ziabliuk, V. P. Horbatenko ta in.] – Kyiv : «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 672. [in Ukrainian]

УДК: 343.98

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-554-565](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-554-565)

Вейц Аркадій Михайлович аспірант кафедри криміналістики, Національний університет «Одеська юридична академія», Фонстанська дорога, 23, м. Одеса, 65000, тел.: (099) 400-67-81, <https://orcid.org/0000-0002-7454-1534>

ХАРАКТЕРИСТИКА СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ АБО ТАКОЇ, ЯКА ЗДІЙСНЮЄ ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ПОВ'ЯЗАНУ З НАДАнням ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ, ЯКА ВЧИНЯЄ КІБЕРЗЛОЧИН

Анотація. В статті з позицій криміналістичної науки здійснюється аналіз службової особи або такої, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану із наданням публічних послуг, яка вчиняє кіберзлочин. В результаті аналізу теоретичної складової обраного напрямку дослідження та матеріалів судово-слідчої практики здійснюється типізація службової особи, що вчиняє кіберзлочин. На підставі матеріалів судової практики в роботі охарактеризовано два основних типи службової особи, яка вчиняє кіберзлочин, зокрема: 1) службову особу, що має спеціальні технічні знання у сфері комп'ютерних технологій; 2) службову особу, яка не має спеціальних технічних знань у сфері комп'ютерних технологій. В межах цих типів злочинців виділено пасивний та активний підтип кіберзлочинця. Активний злочинець – особа, яка діє одноособно чи в групі осіб, при цьому виступає організатором або виконавцем злочину. Пасивний злочинець – особа, яка є відповідальною за кібербезпеку, але не вчиняє дій відповідно до покладених на неї обов'язків, Відносно таких осіб не доведена їх участь у злочинній групі та наявність спілників. Маючи статус службової особи, як правило, державної установи, вони не виконують покладені на них обов'язки через несумлінне ставлення до них, бездіють або діють необережно, вчиняють дії, які знижують рівень кібербезпеки, створюють зовнішні для системи загрози, не вживають необхідних за інструкціями дій, намагаючись приховати власні порушення техніки безпеки.

Окрема увага приділяється питанням забезпечення безпеки інформаційної системи та інформації. Констатується, що організаційні рішення у сфері кібербезпеки в компанії з одного боку обумовлені законом, але, з іншого боку, позицією суб'єкта (розпорядника інформації), в цьому сенсі він має певну свободу щодо деталей організації захисту інформації,

внутрішньої структури захисту, призначення особи відповідальної за кібербезпеку та захисту персональних даних.

Детальна характеристика інших ознак службової особи знайде своє висвітлення в подальших наукових пошуках в рамках дослідження механізмів кіберзлочинів, вчинених службовою особою. Сформульовані автором положення сприятимуть практичній роботі слідчих та оперативних підрозділів.

Ключові слова: кібербезпека, кіберзлочин, особа злочинця, професійна діяльність, службова особа, тип, характеристика.

Veits Arkady Mykhailovych Post-graduate student of the department of criminalistik, National University "Odesa Law Academy", Fonstanska doroga, 23, Odesa, 65000, tel.: (099) 400-67-81, <https://orcid.org/0000-0002-7454-1534>

CHARACTERISTICS OF AN OFFICIAL PERSON OR PERSON PERFORMING PROFESSIONAL ACTIVITIES RELATED TO THE PROVISION OF GOVERNMENT SERVICES WHO COMMITS CYBERCRIME

Abstract. In the article, from the standpoint of forensic science, an analysis of an official or one who carries out professional activities related to the provision of public services, who commits a cybercrime, is carried out. As a result of the analysis of the theoretical component of the chosen field of research and the materials of judicial and investigative practice, the typification of an official who commits a cybercrime is carried out. Based on the materials of judicial and investigative practice, the work characterizes two main types of an official who commits a cybercrime, in particular: 1) an official who has special technical knowledge in the field of computer technologies; 2) an official who does not have special technical knowledge in the field of computer technologies. Within these types of criminals, a passive and an active subtype of cybercriminal is distinguished. An active criminal is a person who acts alone or in a group of persons, while acting as an organizer or executor of a crime. A passive criminal is a person who is responsible for cyber security, but does not take actions in accordance with the duties assigned to him. Regarding such persons, their participation in a criminal group and the presence of accomplices have not been proven. Having the status of an official, as a rule, of a state institution, they do not fulfill the duties assigned to them due to a dishonest attitude towards them, do nothing or act carelessly, take actions that reduce the level of cyber security, create external threats to the system, do not use the necessary according to the instructions actions, trying to hide their own safety violations.

Particular attention is paid to the issues of ensuring the security of the information system and information. It is noted that organizational decisions in the field of cyber security in the company are, on the one hand, determined by the law, but, on the other hand, by the position of the subject (manager of information), in this sense, he has a certain freedom regarding the details of the organization of information protection, the internal structure of protection, the appointment of a person responsible for cyber security and personal data protection.

A detailed description of other features of an official will be covered in further scientific research within the framework of researching the mechanisms of cybercrimes committed by an official. The provisions formulated by the author will contribute to the practical work of investigative and operative units

Keywords: cyber security, cybercrime, the person of the criminal, professional activity, official, type, characteristic.

Постановка проблеми. Статистика Офісу Генерального Прокурора України свідчить, що в 2022 році в цілому у воєнний час рівень злочинів в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, суттєво зменшився (в 2021 році було зареєстровано 18330 таких злочинів, а в 2022 році – 11617). Втім, жодний облік не ведеться щодо інших видів злочинів, вчинених за участю службової особи, зокрема й кіберзлочинів. З огляду на активність зовнішнього ворога, вербування агентури серед державних службовців, кібератаки та намагання отримати проукраїнські настрої в окремих регіонах держави, кіберзлочини, вчинені за участю службової особи, становлять особливу небезпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. М. Бутузов, С. А. Буяджи, А. Ф. Волобуєв, І. О. Воронов, С. В. Демедюк, М. В. Карчевський, О. І. Котляревський, М. О. Кравцова, О. М. Лепеха, М. Ю. Літвінов, О. І. Мотлях, І. М. Осика, Л. П. Паламарчук, Д. В. Пашнєв, А. В. Реуцький, О.А. Самойленко та багато інших науковців досліджували кіберзлочини, однак неокретизованими залишаються особливості вчинення кіберзлочинів за участю службових осіб. Типизація вказаних осіб має значення в аспекті специфічних якісних та кількісних ознак кіберзлочинів. Відомості про особу злочинця дозволяють виявити залежності між злочинцем, предметом і способом вчинення злочину.

Мета статті – типізувати службову особу в широкому розумінні, яка вчиняє кіберзлочин, дати їй характеристику.

Виклад основного матеріалу. Термін «службова особа» використовується у багатьох нормативно-правових актах, однак зміст його розкривається законодавцем саме у Кримінальному кодексі України. Так, у

відповідності до ч. 3 і 4 ст. 18 Кримінального кодексу України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [1]. Також службовими особами визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

Пленум Верховного суду України в Постанові від 26 квітня 2002 року №5 «Про судову практику у справах про хабарництво» чітко зазначив, що організаційно-розпорядчими обов'язками є обов'язки щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних або приватних підприємств, установ та організацій, їхні заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їхні заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири та ін.). Адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки щодо управління або розпоряджання державним, колективним або приватним майном (встановлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі мають начальники планово-господарських, постачальницьких, фінансових відділів і служб, завідувачі складами, магазинами, майстернями,

ательє, їхні заступники, керівники відділів підприємств, відомчі ревізори та контролери та ін. [2]. В Постанові Пленуму Верховного суду України передбачено, що особа є службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні функції або виконує обов'язки постійно, але й тоді, коли вона робить це тимчасово або за спеціальним повноваженням за умови, що згадані функції або обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою.

Особа злочинця є широким поняттям та охоплює складний комплекс ознак, що його характеризують, у тому числі її моральний та духовний світ, взаємодію із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, які певною мірою вплинули на вчинення злочину [3, с. 38]. Все різноманіття ознак особи буде мати криміналістичне значення за умови розроблення типології злочинців, що безпосередньо використовується в практичному аспекті під час висування слідчим криміналістичних версій та їх перевірок. Для виділення типів злочинців беруть комплекс різних ознак, соціально-демографічних та кримінально-правових, які зумовлюють особливості поведінки до, під час і після вчинення окремого виду злочину.

Результати аналізу судово-слідчої практики розслідування кіберзлочинів підтверджують, що сьогодні злочинцю, не обов'язково потрібні спеціальні технічні знання або поглиблені технічні навички для ефективної реалізації злочинної технології у кіберпросторі. У звітах міжнародних організацій йде мова про так звану «сервісну модель злочину», це коли один з учасників групи по-суті надає свої послуги іншому для досягнення певного злочинного результату, такі послуги дозволяють або значно полегшують скоєння злочину. При цьому суттєво знижується або збільшується професійний технічний рівень для інших учасників злочину. Саме відносно тій категорії осіб, що надає такі послуги, можна оперувати поняттям «службова особа».

На підставі аналізу матеріалів судово-слідчої практики ми можемо виділити два основних типи службової особи, яка вчиняє кіберзлочин.

1. Службова особа, що має спеціальні технічні знання у сфері комп'ютерних технологій (60 % кіберзлочинів). По-суті такі злочинці є професіоналами, наявність у них глибоких й певною мірою особливих пізнань у галузях комп'ютерних технологій дозволяє бути в злочинній групі в ролі, як організатора, так й виконавця. Механізм вчинення таких кіберзлочинів є достатньо різноманітним, простежується нетипові підходи до вчинення злочину, злочинці можуть використовувати нові, власні розроблені технології злочинної діяльності, самостійно створені, індивідуальні інструменти вчинення злочину. Але технології програмування застосовують рідко, як

правило приховуючи свій рівень знань. Адже, вміщуючи широкий спектр засобів та інструментів, саме це дозволяє встановити особу, яка вчинила кіберзлочин. Як правило такі особи займають посади фахівця з питань безпеки (інформаційно-комунікаційні технології), адміністратора безпеки, сервісного інженеру з обслуговування мереж, техніка, іншого спеціаліста в сфері інформаційних технологій.

При цьому аналіз матеріалів судово-слідчої практики дозволяє виділити два підтипи таких осіб:

1) активні злочинці – особи, які є членами організованої групи, виступають організатором або виконавцем;

2) пасивні злочинці – особи, які є відповідальними за кібербезпеку, але не вчиняють дій відповідно до покладених на них обов'язків, відносно яких не доведена їх участь у злочинній групі та наявність спільників.

Акцентуємо увагу на останній категорії. Відповідно Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» кібербезпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [4]. В загальному розумінні кібербезпека – це безпека інформаційних систем, які складаються з мереж і пристроїв, а також безпека інформації, що обробляється в цих системах. У такому розумінні кібербезпека служить двом основним цілям: захисту інтересів підприємств, організацій та установ, а також належному виконанню зобов'язань відповідно до закону.

Покладаючи зобов'язання у сфері кібербезпеки та захисту персональних даних на суб'єктів, законодавець втручається в діяльність суб'єктів господарювання з метою захисту суспільних інтересів. Положення про кібербезпеку спрямовані як на захист безперервності надання певних видів послуг, так й на захист прав і свобод фізичних осіб, які можуть бути порушені у зв'язку з обробкою їх персональних даних. Діючі норми щодо кібербезпеки поширюються на три групи суб'єктів:

1) операторів (та провайдерів), так звані суб'єкти надання основної послуги;

2) державні установи як постачальника цифрових послуг;

3) на будь-які інші суб'єкти, які мають обов'язок щодо захисту персональних даних, адже зараз важко знайти організацію, яка б не обробляла дані хоча б про своїх працівників.

Для більш повного уявлення про нормативні акти, що впливають на рівень кібербезпеки в компаніях, необхідно також згадати про положення, які накладають обов'язок зберігати певну інформацію в таємниці. Конфіденційність здебільшого є наслідком особливих стосунків між організацією та клієнтом і зазвичай є вираженням необхідності підтримувати особливий тип довіри клієнта до установи. Прикладом тут може бути банківська, медична та інші види таємниці.

Тож, необхідність забезпечення безпеки інформаційної системи та інформації залежить, зокрема, від того, чи є суб'єкт (розпорядник інформації): 1) оператором основних послуг або постачальником цифрових послуг; 2) обробляє персональні дані; 3) володіє даними або відомостями, що становлять інші види таємниці.

Суб'єкти, на яких не поширюються вищезазначені положення, але через цінність інформації, що зберігається, або характеру бізнесу, можуть також запровадити організаційні рішення, що стосуються необхідності підтримувати систему та інформаційну безпеку, можуть скористатися правовою охороною цінної інформації, наприклад розглядати її як комерційну таємницю. Комерційна таємниця може охоплювати технічну, технологічну, організаційну чи іншу інформацію, що має економічну цінність, яка «в цілому або в певній комбінації та сукупності їх елементів не є загальновідомою особам, які зазвичай мають справу з даним типом інформації, або нелегко доступна для таких осіб». Тому організаційні рішення у сфері кібербезпеки в компанії з одного боку обумовлені законом, але, з іншого боку, позицією суб'єкта (розпорядника інформації), в цьому сенсі вони мають певну свободу щодо деталей організації захисту інформації, внутрішньої структури захисту, призначення особи відповідальної за кібербезпеку та захисту персональних даних.

Наведемо показовий приклад [5]. Службовою перевіркою Державного підприємства «Українські спеціальні системи» (ДП) від 10.12.2015 р., було виявлено порушення правил експлуатації системи, що призвело до несанкціонованого доступу до інформації, яка містилась на веб-сервері Державної міграційної служби України (ДМСУ) та її витоку. Виходячи з матеріалів справи, що була розглянута Шевченківським районним судом м. Києва, гр. К. у лютому 2015 року обіймаючи посаду адміністратора безпеки, для доступу до свого автоматизованого робочого місця (далі АРМ), яке є елементом комп'ютерної системи ДП та використовувалось ним для управління та моніторингу, створив пароль адміністратора безпеки, встановив на АРМ адміністратора безпеки операційну систему Windows 7 Professional, що не відповідає наведеному в проектній документації програмному

забезпеченню. Впродовж 2014-2015 років К. для особистих потреб, встановив на своєму АРМ адміністратора безпеки наступні програмні засоби: «Skype», «NeroBurn», «ImageBurn» та ін. Відповідно до раніше укладеного між ДП та ДМСУ договору, ДП надавало ДМСУ 200 Гб дискового простору на своєму сервері для функціонування поштового серверу та веб-сайту ДМСУ, а також забезпечувало захищений доступ до поштового серверу та веб-сайту ДМСУ, відповідно до вимог законодавства в галузі захисту інформації, через захищений вузол Інтернет-доступу ДП. Відповідальною особою за технічні питання з боку ДП був призначений адміністратор безпеки К. 16.10.2014 на веб-сервері сайту ДМСУ, невстановленими особами було створено нелегітимний обліковий запис користувача «boriscrypto». Надалі, у період з 2015 року протягом року невстановленими особами, із використанням шкідливого програмного забезпечення, яке функціонувало на АРМ адміністратора безпеки К., було скомпрометовано та отримано пароль адміністратора безпеки останнього. За допомогою отриманого паролю адміністратора безпеки, невстановлені особи надали нелегітимному обліковому запису користувача «boriscrypto» Root права для можливості входу до серверу ДМСУ і здійснення несанкціонованих дій з інформацією. В ході аналізу несанкціонованих дій вчинених під обліковим записом «boriscrypto» було виявлено: розміщений на веб-сервері ДМСУ скрипт «pass.php», який по своїй суті є веб-шелом та призначений для здійснення несанкціонованих дій; створений файл з перехопленими автентифікаційними даними АРМ співробітників ДП та його клієнтів; запущені сторонні Root-процеси «ksysdefd» та «rsyncd», які мали активні з'єднання з чужими IP-адресами. За допомогою вищевказаних несанкціонованих дій, невстановлені досудовим розслідуванням особи, перехоплювали інформацію, яка циркулювала на веб-сервері ДМСУ, копіювали її у файли та пересилали на невстановлені сервери закордон, що серед іншого завдало подриву авторитету ДП як державного органу у сфері захисту інформації. Гр.К, обізнаний щодо обов'язків адміністратора безпеки з дотримання політики безпеки та правил експлуатації системи, перебуваючи за місцем роботи як службова особа державної установи, не виконував свої обов'язки через несумлінне ставлення до них, бездіяв, тобто будучи зобов'язаним і маючи можливість вчинити дії, які входять в коло його службових обов'язків, не вжив необхідних за інструкціями заходів.

2. Службова особа, що не має спеціальні технічні знання у сфері комп'ютерних технологій (близько 40 % кіберзлочинів). У переважній більшості це високоосвічені фахівці, що мають вищу економічну або юридичну освіту, значний досвід роботи на відповідній посаді. Вони

відрізняються від інших правопорушників можливістю доступу до інформації з обмеженим доступом. Звичайно вони можуть мати фахову спеціалізацію в певній сфері діяльності, це працівники підприємств, установ, організацій, які виконують, наприклад, професійні (адвокат, поліцейський, суддя, лікар, нотаріус, аналітик, менеджер, фінансист, бухгалтер тощо), виробничі або технічні функції (інспектор, контролер, інженер, охоронець, касир тощо). При цьому простежується обов'язкова їх ознака – покладання на них додаткових організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків. Типово такі службові особи фактично призначені або тимчасово виконують обов'язки директора (іншого керівника) підприємства, установи, організації голови установи, головного спеціаліста, вищої посадової особи (співголови, президента, віце-президента, генерального секретаря, секретаря, начальника установи, організації або структурного підрозділу, командира, коменданта), їх заступники з різних питань. Серед осіб цього типу можна виділити аналогічні першому підтипи злочинців: активний та пасивний.

Наведемо такий приклад активного злочинця [6]. 12.01.2018 року о 16:02 державний реєстратор комунального підприємства «Реєстраційна служба Одеської області» гр. О., діючи за попередньою змовою з невстановленими особами, знаходячись на своєму робочому місці, розглянувши заяву представника ТОВ «Сіббудінвест» про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, прийняту та додані до неї документи, в тому числі підроблені невстановленими особами технічний паспорт ТОВ «Проф» та довідку ТОВ «Проф», маючи доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, діючи всупереч вимогам Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, передбачаючи настання суспільно-небезпечних наслідків та бажаючи їх настання, із порушенням вищевказаних норм законодавства про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно, за відсутності вичерпних правових підстав, прийняв рішення та несанкціоновано змінив інформацію, яка обробляється в автоматизованій системі Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, зокрема: 1) відкрив розділ та реєстраційну справу на об'єкт нерухомого майна; 2) провів державну реєстрацію за ТОВ «Сіббудінвест» права власності як на нерухоме майно на рухоме майно - виробниче обладнання для виготовлення цементу, безпідставно включивши до складу нового об'єкту нерухомості нерухоме майно, що перебувало у приватній власності іншого ТОВ, чим заподіяв останньому значну майнову шкоду на загальну суму 612 345 грн.

Пасивний підтип особи злочинця спостерігається в матеріалах практики, що частіше за все датуються після 24 лютого 2022 року. Так, після початку війни в Україні Міністерством юстиції України було вжито заходи щодо відключення технічної можливості проведення реєстраційних та нотаріальних дій, з метою попередження виведення активів країни агресора та її резидентів, а також забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна. У подальшому, з метою законодавчого врегулювання вказаних дій, постановою Кабінету міністрів України від 03.03.2022 року №187 «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» установлено мораторій (заборону) на відчуження нерухомого майна, корпоративних прав тощо російською федерацією та її резидентами, нікчемність і заборону нотаріального посвідчення та державної реєстрації таких правочинів. Також були визначені переліки державних реєстраторів юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань, посадових осіб Міністерства юстиції, його територіальних органів, яким в умовах воєнного стану надається доступ до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб підприємців та громадських формувань, що містять дозволи та заборони на проведення виключних реєстраційних дій. Втім, серед вказаних суб'єктів були такі особи, які, наприклад, займаючи посаду державного реєстратора вступили у попередню змову з метою вчинення несанкціонованого втручання в роботу державних інформаційних (автоматизованих) систем [7]. Так, на початку травня 2022 року, між гр.К. та невстановленими досудовим розслідуванням особами досягнуто домовленості щодо внесення останнім реєстраційних дій до Єдиного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань щодо змін часток власності у статутних капіталах яких присутні резиденти країни агресора. Для реалізації вказаного замислу, спрямованого на вчинення несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих) систем на початку травня 2022 року, К. звернувся до раніше знайомого державного реєстратора Аджамської сільської ради Кіровоградської ради гр.О. з пропозицією надати флеш-накопичувач з відповідним електронним ключем для входу до Єдиного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, та пароль, який належав О., для здійснення ним входу до системи з подальшим внесенням відомостей до реєстру. О. надав згоду та передав К. власний флеш-накопичувач із електронним ключем для входу до Єдиного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, та пароль для входу до вказаної системи. Надалі К., будучи обізнаним з порядком функціонування Єдиного реєстру з використанням

одержаних від О. флеш-накопичувача з відповідним електронним ключем та пароллю, почав вчиняти серію незаконних реєстраційних дій щодо зміни часток резидентів Росії.

Висновки. На підставі аналізу матеріалів судово-слідчої практики ми охарактеризували два основних типи службової особи, яка вчиняє кіберзлочин, зокрема: 1) службову особу, що має спеціальні технічні знання у сфері комп'ютерних технологій; 2) службову особу, що не має спеціальні технічні знання у сфері комп'ютерних технологій. В межах цих типів злочинців є сенс виділити пасивний та активний підтип кіберзлочинця. Активний злочинець – особа, яка діє одноособно чи в групі осіб, при цьому виступає організатором або виконавцем злочину. Пасивний злочинець – особа, яка є відповідальною за кібербезпеку, але не вчиняє дій відповідно до покладених на неї обов'язків, Відносно таких осіб не доведена їх участь у злочинній групі та наявність спільників. Маючи статус службової особи, як правило, державної установи, вони не виконують покладені на них обов'язки через несумлінне ставлення до них, бездіють або діють необережно, вчиняють дії, які знижують рівень кібербезпеки, створюють зовнішні для системи загрози, не вживають необхідних за інструкціями дій, намагаючись приховати власні порушення техніки безпеки. Детальна характеристика інших ознак службової особи знайде своє висвітлення в подальших наукових пошуках в рамках дослідження механізмів кіберзлочинів, вчинених службовою особою.

Література:

1. Кримінальний Кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. №5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>
3. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: учебник. под ред.: Лисиченко В.К. Киев: Вища шк., 1988. 405 с
4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
5. Вирок Шевченківський районний суд м. Києва від 21 квітня 2016 р. Справа № №1-кп/761/715/2016. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57555595>
6. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 8 жовтня 2021 р. Справа №522/18402/21. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100257670>
7. Вирок Кіровський районний суд м. Кіровограда від 28 березня 2023 р. Справа № 404/1798/23. Єдиний державний реєстр судових рішень: [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109899731>

References:

1. Kriminalnij Kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine]. (2023, Kvitnya 5). [site Verhovnoyi radi Ukrayini]. zakon.rada.gov.ua/laws. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini Pro sudovu praktiku u spravah pro habarnictvo vid 26 kvitnya 2002 r. №5 (2023, Kvitnya 5). [site Verhovnoyi radi Ukrayini]. zakon.rada.gov.ua/laws. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>
3. Sovetskaya kriminalistika. Metodika rassledovaniya otdelnyh vidov prestuplenij (1988) : uchebnyk. pod red.: Lisichenko V.K. Kiev: Visha shk., [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady zabezpechennya kiberbezpeki Ukrayini (2017, Zhovtnya 5) [site Verhovnoyi radi Ukrayini]. zakon.rada.gov.ua/laws. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
5. Virok Shevchenkivskij rajonnij sud m. Kiyeva vid 21 kvitnya 2016 r. Sprava №1-kp /761/715/2016. [site Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57555595>
6. Virok Primorskogo rajonnogo sudu m. Odesi vid 8 zhovtnya 2021 r. Sprava №522/18402/21. [site Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100257670>
7. Virok Kirovskij rajonnij sud m. Kirovograda vid 28 bereznia 2023 r. Sprava № 404/1798/23. [site Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen]. reyestr.court.gov.ua. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109899731>

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-566-579](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-566-579)

Гаран Ольга Володимирівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та господарського права, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (067) 999-54-25, <https://orcid/0000-0002-6757-6309>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Анотація. У статті розкрито проблематику окремих питань адміністративної відповідальності в контексті формування ефективних механізмів протидії та боротьби з домашнім насильством у різних його проявах: фізичного, психологічного, фінансового. Висвітлено особливості адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства. На підставі аналізу судової практики окреслено коло дискусійних питань в контексті притягнення до адміністративної відповідальності, а саме: 1) повернення матеріалів справ до органу поліції, що їх надіслав, для усунення недоліків у зв'язку із неналежним оформленням протоколу про адміністративне правопорушення; 2) незабезпечення явки кривдника, що притягається до адміністративної відповідальності, до суду; 3) визнання домашнього насильства малозначним діянням; 4) затягування розгляду справ про притягнення кривдника до відповідальності; 5) використання штрафів як основного виду стягнення за вчинення домашнього насильства та інші. Звертається увага, що дослідження та вирішення цих нюансів дозволить поліпшити правові механізми протидії насильству в сім'ї, підвищити ефективність застосування інституту адміністративної відповідальності та удосконалити правові механізми захисту прав жертв домашнього насильства. Обґрунтовано, що домашнє насильство є глобальною проблемою, на вирішенні якої сфокусована увага законодавців, науковців та практичних працівників, як на міжнародному, так і на національному рівні. Правовий механізм застосування адміністративну відповідальність за домашнє насильство визначається положеннями ст.173-2 КУАП та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», але викликами сьогодення є застосування нових концептуальних підходів до інституту адміністративної відповідальності для забезпечення його адаптації до

викликів сьогодення. Сучасний стан правового регулювання інституту адміністративної відповідальності потребує суттєвих змін, щоб відповідати вимогам сучасних реалій. Проте, це завдання вкрай складне і потребує глибокого та всебічного наукового дослідження.

Ключові слова: домашнє насильство, види домашнього насильства, адміністративне правопорушення, протидія домашньому насильству, захист прав і свобод людини, шляхи вдосконалення національного законодавства.

Haran Olha Volodymyrivna Doctor of Juridical Sciences, Professor the Department of Administrative and Commercial Law, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, tel.: (067) 999-54-25, <https://orcid.org/0000-0002-6757-6309>

ON THE ISSUE OF THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS ON THE FORMATION AND PROVISION OF MECHANISMS TO COMBAT DOMESTIC VIOLENCE

Abstract. The article reveals the problems of certain issues of administrative responsibility in the context of the formation of effective mechanisms for countering and fighting domestic violence in its various manifestations: physical, psychological, financial. Features of administrative responsibility for committing domestic violence are highlighted. On the basis of the analysis of court practice, a range of minor issues in the context of bringing to administrative responsibility is outlined, namely: 1) return of case materials to the police body that sent them, to eliminate deficiencies in connection with the improper preparation of the protocol on an administrative offense; 2) failure to ensure the appearance of the offender, who is subject to administrative liability, to the court; 3) recognition of domestic violence as a minor act; 4) delaying the consideration of cases on bringing the perpetrator to justice; 5) use of fines as the main type of penalty for committing domestic violence and others. Attention is drawn to the fact that the study and solution of these nuances will allow to improve the legal mechanisms of combating violence in the family, to increase the effectiveness of the application of the institution of administrative responsibility, and to improve the legal mechanisms for the protection of the rights of victims of domestic violence. It is substantiated that domestic violence is a global problem, on the solution of which the attention of legislators, scientists and practical workers is focused, both at the international and at the national level. The legal mechanism for applying administrative responsibility for domestic violence is determined by the provisions of Article

173-2 of the Administrative Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Prevention and Combating Domestic Violence", but today's challenges are the application of new conceptual approaches to the institution of administrative responsibility to ensure its adaptation to today's challenges. The current state of legal regulation of the institution of administrative responsibility needs significant changes to meet the requirements of modern realities. However, this task is extremely difficult and requires deep and comprehensive scientific research.

Keywords: domestic violence, types of domestic violence, administrative offense, combating domestic violence, protection of human rights and freedoms, ways of improving national legislation.

Постановка проблеми. Однією з найбільш поширених форм порушення прав людини є насильство. Зазвичай від нього найбільше страждають жінки, діти, люди похилого віку та особи з обмеженими можливостями, інвалідністю. Однією з найскладніших форм насильства, з якою важко боротися, є домашнє насильство. Даний різновид насильства поширений в багатьох країнах, в тому числі, і в Україні.

«За інформацією Національної поліції, за 12 місяців 2022 року, включаючи 10 місяців війни, надійшло 244 381 заяв та повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, за якими органами Національної поліції складено 120 533 протоколів про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 173-2 КУпАП (вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування) та винесено 38 740 термінових заборонних приписів стосовно кривдника. За аналогічний період 2021 року надійшло 325,5 тисячі заяв та повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, що на 33% більше» [1, с. 159]

Незважаючи на всі кроки, зроблені Україною для подолання проблеми насильства в сім'ї, ця проблема все ще залишається актуальною і широко розповсюдженою. На розроблення ефективного механізму протидії домашньому насильству впливає удосконалення адміністративно-правових заходів, які здійснюються в означеній сфері на основі аналізу міжнародних актів, а також адаптації позитивного досвіду провідних іноземних держав до національних реалій .

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема домашнього насильства привертала увагу багатьох вчених, серед яких варто виділити таких як О. Бандурка, А. Блага, Ю. Бітяк, О. Бойко, О. Бутько, Я. Бордіян, В. Головченко, Ю. Губаль, Є. Дубровська, Ф. Думко, О. Джужа, М. Євсюкова,

Т. Журавель, Д. Заброда, Я. Квітка, О. Ковальова, О. Лазаренко, К. Левченко, С. Константінов, Х. Лисенко, Т. Мацелик, В. Махотін, О. Мілорадова, Т. Мінка, В. Миколаєць, Н. Новицька, О.Негодченко, В.В. Пивоварова, О.Полковенко, О. Скакун, Р. Сербин, М. Тищенко, М. Хавронюк, Я. Шевченко, Х. Ярмачі та інші. Однак в умовах трансформації правового регулювання протидії та запобігання домашньому насильству, слід констатувати про відсутність достатнього обсягу досліджень з даної проблематики. Тому, зазначена тематика потребує нових розробок та сучасного погляду на вирішення даної проблематики.

Метою статті є визначення особливостей прояву адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства на підставі аналізу законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Державна програму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року зазначає, що важливим кроком в удосконаленні правових механізмів протидії є покращення адміністративно-правового механізму протидії домашньому насильству із урахуванням імперативів Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» і Указу Президента України «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» [2].

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнім насильством визнаються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь[3].

Тобто, діяння визнається насильством лише тоді, коли воно порушує вимоги чинного законодавства і призводить чи може призводити до порушення конституційних прав і свобод члена сім'ї.

Домашнє насильство може мати різні форми, як активного характеру (знищення майна, словесні образи, погрози, приниження, переслідування, залякування, ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння

тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо), так і бездіяльності, тобто пасивної поведінки особи, коли вона не вчиняє дій, які могла та повинна була вчинити, щоб запобігти настанню шкідливих наслідків (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває у небезпечному для життя становищі та т.п.).

Насильницькі дії кривдника можуть бути спрямовані як на одного члена в сім'ї, так і усіх членів родини. Але аналіз кола осіб, на яких розповсюджується дія Закону № 2229-VIII, дозволяє дійти висновку, що даний перелік не охоплює зведених братів та сестер, прадіда (прабаби) та правнука (правнучки) й інших. Крім того, слід зазначити, що виникають проблеми щодо доведення факту такого споріднення - у випадку усної відмови однієї зі сторін від певного ступеня споріднення.

У випадку, коли постраждалою особою є дитина, то захист дитини з боку держави під час протидії домашньому насильству є пріоритетним напрямом держави, це засвічують міжнародні нормативні акти: Конвенція ООН про права дитини, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейська конвенція про здійснення прав дітей ті інші.

Порядок провадження за справами про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 173-2 КУАП включає: складання протоколу (глава 19 КУАП); зміст, запобіжні заходи і порядок їх застосування (глава 20 КУАП); права та обов'язки учасників провадження (глава 21 КУАП); порядок розгляду справ та оскарження рішень за справами, факти, обставини, що є доказами (глави 22-24 КУАП) [4].

Аналіз судової практики дозволяє визначити основні проблеми притягнення до адміністративної відповідальності.

Серед наявних проблем звернемо увагу на такі:

1. Повернення матеріалів справ до органу поліції, що їх надіслав, для усунення недоліків у зв'язку із неналежним оформленням протоколу про адміністративне правопорушення. В даному випадку це пов'язано із недотриманням вимог статті 256 КУАП та Наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції» від 06.11.2015 № 1376 [5].

Неналежне оформлення матеріалів має різні прояви, а саме, коли в протоколі про адміністративне правопорушення:

1. *Не викладено повністю об'єктивну сторону вчиненого правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУАП.* Об'єктивна сторона правопорушення може виражатися в:

а) умисному вчиненні будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не

спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо).

Потрібно зазначити, що поняття, ознаки, можливі прояви цих форм насильства закріплені і у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (п.п. 4, 14, 17 ч. 1 ст. 1) [3], і ст. 173-2 КУАП [4]. Тобто потрібно використовувати та посилаючись на норми обох законів: «про запобігання та протидію домашньому насильству» та КУАП.

б) Невиконанні термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений. Тобто невиконання хоча б одного із заходів, винесених терміновим заборонним приписом із урахуванням ч. 2 ст. 25 Закону № 2229-VIII: зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборона на вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою [3].

Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду справа № 753/19409/19 провадження № 61-6763св20 закріплює вимогу, що «при вирішенні питання щодо застосуванні заходів тимчасового обмеження прав кривдника суд на підставі установлених обставин справи та оцінки факторів небезпеки (ризиків) щодо вчинення домашнього насильства має оцінити пропорційність втручання у права і свободи особи враховуючи, що ці заходи пов'язані із протиправною поведінкою такої особи» [6].

в) Неповідомленні уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі винесення термінового заборонного припису.

Положення ст.173-2 КУАП потребують «осучаснення» за рахунок інших діянь, враховуючи норми Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», зокрема, п.4 п.14, п.17 ч.1 ст.1 цього закону [3].

Наприклад, Пропозиція Європейської комісії щодо директиви щодо боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством (08.03. 2022 р.) [7], «враховує явища, такі як кібернасильство щодо жінок, яке конкретно не розглядається Стамбульською конвенцією. Кібернасильство зростає через використання Інтернету та ІТ-інструментів. Часто це продовження насильства, якого жертви зазнали офлайн. Незважаючи на широку поширеність кібернасильства, регулювання на сьогоднішній день є дуже фрагментованим [8].

Також гостро постає потреба у прийнятті концептуально нових нормативно-правових актів для підвищення ефективності діяльності суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, якими будуть

урегульовані певні питання, а саме : гарантування забезпечення функціонування Єдиного реєстру випадків вчинення домашнього насильства; розгляду повідомлень і заяв про вчинення домашнього насильства; взаємодії суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству; методики оцінки ризиків; застосування спеціальних заходів протидії домашньому насильству тощо.

2. *Не зазначено, в чому саме полягало домашнє насильство – яка саме форма (форми) домашнього насильства мали місце* (фізична, психологічна чи економічна) та у яких діях (бездіяльності) це проявилось.

Домашнє насильство є складним правовим феноменом, що виражається поєднанні кількох аспектів: фізичного, емоційного, економічного та сексуального. Притягнення до адміністративної відповідальності передбачає розповсюджується лише на фізичне, емоційне, економічне насилля. За змістом норми ст. 173-2 КУАП стає очевидним, що законодавець не передбачає адміністративну відповідальності за вчинення дій сексуального характеру.

Так, проявами фізичного насилля, відповідно до п.17 ч.1. ст.1 Закону № 2229-VIII є штовхання, хапання, ляпасистусани, укуси, піки, кидання предметів у бік жертви, примус до алкоголю, насильницьке утримання в приміщенні тощо. Тобто, ця форма домашнього насильства включає незаподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані та вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

У розумінні статті 172-3 КУАП адміністративна відповідальність за психологічне насильство може бути застосована, якщо особа завдає психічного насильства у формі погрози, образи або переслідування.

Т.П. Мінка зазначає, що «поняття «переслідувати» може мати декілька значень, які можуть мати ознаки психологічного насильства: гнатися з метою захопити, знищити; відслідковувати з метою покарати; ходити невідступно, супроводжувати скрізь із певною метою; не давати спокою (про думки, почуття, відчуття); піддавати утискам, пригноблювати; забороняти щось, не дозволяти чогось [9, с. 99- 100].

Проявами психологічного насильства, відповідно п.14 ч.1. ст.1 Закону № 2229-VIII, є образи, крик, приниження, плітки, критика без підстав та у неприйнятній формі, заборона носити певний одяг, фарбуватися, заборона бачитись, спілкуватися з друзями, близькими, присоромлення, спонукання до провини, невневності, страху, шантаж/погрози, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну

невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. В даному контексті є певні проблемні питання, а саме: ідентифікація дитини-очевидця домашнього насильства як потерпілою; обов'язковість призначення психологічної експертизи у справах, де дитина стала очевидцем домашнього насильства чи безпосередньо жертвою домашнього насильства та врахування її результатів. Закону № 2229-VIII закріплює концепцію, що дитина яка стала очевидцем домашнього насильства повинна бути визнана правоохоронними органами потерпілою від домашнього насильства [10, с.64].

Чіткі орієнтири у контексті ідентифікації дітей як потерпілих від домашнього насильства визначає Постанова Верховного Суду у справі № 753/19409/19 від 17 лютого 2021 року, у якій суд наголосив на важливості ідентифікації судом дітей, які стали свідками насильства, як постраждалих, навіть за відсутності такої ідентифікації з боку поліції. Невизначеність статусу дитини унеможливорює правильне застосування судом Закону № 2229-VIII, що жодним чином не захищає постраждалих осіб від домашнього насильства та дій кривдника [6].

У розумінні статті 172-3 КУАП, притягнення до адміністративної відповідальності за економічне насильство може мати місце, якщо воно містить позбавлення або обмеження майнових прав особи.

Деякі прояви економічного насильства можуть включати: позбавлення або обмеження можливості одного члена сім'ї користуватися і розпоряджатися грошовими коштами, які він заробив або які є спільною власністю; створення ситуацій, коли один член сім'ї змушений просити гроші на утримання сім'ї або на власні потреби, навіть якщо гроші є наявними; ненадання грошей на утримання дітей; дріб'язковий контроль за всіма витратами ...; демонстрація того, що домашня робота не має ніякої економічної цінності; позбавлення можливості користуватися особистим або спільним майном; пошкодження або знищення майна іншого члена сім'ї або спільного майна; примушування члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу... [9].

Що ж до проявів економічного насильства у контексті п. 4 ч.1. ст.1 Закону № 2229-VIII – ними є умисне позбавлення члена сім'ї житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які він має передбачене законом право, пошкодження, псування особистого майна, обмеження/позбавлення доступу до сімейного бюджету: повна звітність за витрачені гроші, відбирання всіх зароблених грошей, економічна експлуатація/рабство, заборона навчатись, заборона працювати, примушування до жебрацтва та інші правопорушення економічного характеру.

3. Не зазначено дату, час чи місце вчинення адміністративного правопорушення;

4. Не зазначено ПІБ, місце мешкання, інші анкетні дані особи, яка є потерпілою від цього адміністративного правопорушення та ступінь спорідненості з кривдником;

5. Відсутні копії документів, які підтверджують особу кривдника, потерпілої та ступінь спорідненості між ними;

6. Не зазначені свідки правопорушення;

7. Відсутні докази вчинення правопорушення;

8. Текст написаний нерозбірливо, внаслідок чого його неможливо прочитати.

А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська зазначають, що «неналежне оформлення протоколу про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 КУпАП, у перспективі може призвести до закриття судом провадження у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення, передбачених ст. 38 КУпАП, або провадження у справі підлягатиме закриттю із звільненням особи від адміністративної відповідальності» [11, с. 88].

II. Незабезпечення явки кривдника, що притягається до адміністративної відповідальності, до суду як підстава для повернення справи на доопрацювання.

Дійсно, неявка особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, до суду, є підставою для повернення справи на доопрацювання. Також імперативами процесуального законодавства передбачені дії судді у випадках неявки особи, яка притягається до відповідальності, у судові засідання, зокрема необхідність застосування у встановленому порядку приводу. Відповідно ч. 1. ст. 141 ЦПК України, заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

III. Визнання судом домашнього насильства як малозначного діяння. Відповідно до ст. 22 КУпАП, у разі малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням. Але на рівні КУАП не визначено поняття малозначності вчиненого правопорушення, не закріплений виключний перелік діянь, які можуть вважатися малозначними, не міститься

вказівок на ознаки, що дозволяють судити про малозначність провини. Усе це породжує правову невизначенність та обумовлює застосування при прийнятті судового рішення дискреційності про її застосування.

Аналізуючи судові рішення можливо визначити позицію суду стосовно малозначності діяння : притягнення до адміністративної відповідальності вперше; стан здоров'я кривдника; відсутність претензій до правопорушника з боку постраждалої особи; кривдник усунув негативні наслідки насильства; кривдник щиро покаявся та визнав свою вину або примирення з потерпілою особою; наявність вибачень перед потерпілою— особою та відсутність претензій потерпілої особи; прохання потерпілої закрити справу; наявність певного соціального статусу та інше.

IV. З тексту постанов незрозуміло, на чому саме ґрунтується рішення судді (особливо щодо випадків психологічного насильства):

«...гр. ОСОБА_1 вчинив психологічне насильство в родині, відносно дружини ОСОБА_2..., тим самим вчинив правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 173-2 КУпАП. В судовому засіданні ОСОБА_1 вину у вчиненому правопорушенні не визнав, суду дав показання, що сварку зі своєю дружиною не вчиняв. Потерпіла ОСОБА_2 в судовому засіданні пояснила, що сварку її чоловік не вчиняв, претензій до нього не має. ...» [11, с. 92].

V. Затягування розгляду справ про притягнення кривдника до відповідальності, в наслідок чого закривається провадження у зв'язку із закінченням строку накладення адміністративного стягнення.

VI. Використання штрафів як основного виду стягнення за вчинення домашнього насильства.

Практика свідчить, що в переважній більшості випадків (до 85%) до правопорушників застосовується стягнення у вигляді штрафу[12].

Застосування стягнення у вигляді штрафу або відрахування частки з його заробітку має певні вади, які спонукають членів сім'ї приховати домашнє насильство. Така ситуація обумовлена тим, що штраф, відрахування частки заробітку кривдника на пряму впливає на розмір сімейного бюджету, зменшуючи його. Загострюється ситуація і тим, що досить багато випадків насильства спостерігаються в сім'ях зі складними матеріальними умовами.

В. Миколаєць, Т. Мацелик, Н. Новицька зазначають, що « серед найпоширеніших видів, що застосовується у 70–80% справ за вчинення домашнього насильства є штраф. Застосування такого виду покарання є вкрай неефективним, в тому числі, зважаючи на розмір штрафу. ... Більш ефективними в даному разі могли б бути виправні та громадські роботи, які б сприяли перевихованню та виправленню кривдника, запобіганню повторного вчиненню домашнього насильства» [13, с. 65].

VII. *Невеликий відсоток застосування заходів щодо протидії домашньому насильству передбачених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».* Наприклад, п. 4 ч.1 ст. 24 цього Закону, передбачає такий спеціальний захід щодо протидії домашньому насильству, як направлення кривдника на проходження програми для кривдників, із урахуванням вимог статті 28 Закону № 2229-VIII.

« Така практика судів є невиправдано низькою – лише в одній справі, серед досліджених, винну особу направили для проходження програми для кривдників до Центру соціальних служб. Широке застосування судами цього спеціального заходу сприятиме запобіганню повторного вчинення домашнього насильства та виправленню кривдника. [13, с. 65].

Особливо це буде актуальним після перемоги, у зв'язку із тим, що « згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 20% населення, яке упродовж останніх 10 років проживає в постраждалих від військових конфліктів районах, має певну форму психічного розладу - від легкої депресії і тривожності до психозу, і майже кожна десята особа має психічний розлад помірного або важкого ступеня. Отже, ... прогнозуємо, що 15,7 млн осіб в Україні потребуватимуть психологічної допомоги, то 3,5 млн із них матимуть певний розлад психічного здоров'я, а 800 700 осіб матимуть психічний розлад помірного або важкого ступеня»[14].

Висновки. Домашнє насильство є глобальною проблемою, на вирішенні якої сфокусована увага законодавців, науковців та практичних працівників, як на міжнародному, так і на національному рівні. Правовий механізм застосування адміністративну відповідальність за домашнє насильство визначається положеннями ст.173-2 КУАП та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р., але викликами сьогодення є застосування нових концептуальних підходів до інституту адміністративної відповідальності для забезпечення адаптації до викликів сьогодення. Сучасний стан правового регулювання інституту адміністративної відповідальності потребує суттєвих змін, щоб відповідати вимогам сучасних реалій. Проте, це завдання вкрай складне і потребує глибокого та всебічного дослідження.

Література:

1. Аналітичний звіт про стан виконання Національної стратегії у сфері прав людини у 2022 році. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/07/20230307203535-51.pdf> (дата звернення: 20.05. 2023).
2. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України № 398/2020, чинний, поточна редакція — Прийняття від 21.09.2020 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2020#Text> (дата звернення: 23.05.2023).

3. Про запобігання та протидію домашньому насильству домашнім насильством: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 20.05.2023).

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 23.05.2023).

5. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції. Наказ- МВС України 06.11.2015 № 1376 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text> (дата звернення: 23.05.2023).

6. Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду справам від 17 лютого 2021 року № 753/19409/19 провадження № 61-6763св20. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/95066934> (дата звернення: 23.05.2023).

7. Пропозиція Європейської комісії щодо директиви щодо боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством від 08 березня 2022 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0105> (дата звернення: 23.05.2023).

8. Сербин Р.А. Актуальні напрями удосконалення адміністративно-правових заходів протидії домашньому насильству на основі зарубіжного досвіду. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2023. № 2/2023 С. 566-570. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/134.pdf (дата звернення: 23.05.2023).

9. Мінка Т.П. Протидія правопорушенням адміністративно-правовими, кримінально-правовими, кримінологічними, кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С.97-103. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/11/2-19-ua/19.pdf> (дата звернення: 23.05.2023).

10. Звіт за результатами моніторингу судової практики про вчинення домашнього насильства щодо дитини (стаття 173-2 КУпАП): вебсайт. URL: <http://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2021/05/.pdf> (дата звернення: 21.05.2023).

11. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А. Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.

12. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброта Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. 246 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/93319.pdf> (дата звернення: 23.05.2023).

13. Миколаєць В., Мацелик Т., Новицька Н. Адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства щодо дитини. *Юридичний вісник*, № 2022/2. С. 60-67. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2022/8.pdf (дата звернення: 20.05.2023).

14. Сенько У. 90% українців мали прояви посттравматичного стресового розладу: результати дослідження. URL: <https://lviv.media/society/zdorovia/52856-90-ukrantsiv-maly-proiavy-posttravmatychnoho-stresovoho-rozladu-rezultaty-doslidzhennia/> (дата звернення: 23.05.2023).

References:

1. Analytical report on the state of implementation of the National Strategy in the field of human rights in 2022 [Analitichnyi zvit pro stan vykonannya Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny u 2022 rotsi]. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/03/07/20230307203535-51.pdf> [in Ukrainian].

2. Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro nevidkladni zakhody iz zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu, nasyilstvu za oznakoiu stati, zakhystu prav osib, yaki postrazhdaly vid takoho nasyilstva [Pro nevidkladni zakhody iz zapobihannia ta protydii domashnomu anasyilstvu, anasyilstvu za oznakoiu stati, zakhystu prav osib, yaki postrazhdaly vid such anasyilstva] vid 21.09.2020 № 398/2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/2020#Text> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasyilstvu domashnim nasyilstvom [About preventing and countering domestic violence with domestic violence] vid 07.12.2017 № 2229-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses] vid 7 hrudnia 1984 roku № 8073-X. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukrainian].

5. Nakaz- MVS Ukrainy Pro zatverdzhennia Instruksii z oformlennia materialiv pro administratyvni pravoporushennia v orhanakh politsii. [On the approval of the Instructions for processing materials on administrative offenses in police bodies] vid 06.11.2015 № 1376. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text> [in Ukrainian].

6. Postanova Verkhovnyi Sud u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu spravam vid 17 liutoho 2021 roku № 753/19409/19 provadzhennia № 61-6763sv20. Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/95066934> [in Ukrainian].

7. Postanova Verkhovnyi Sud u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu spravam [European Commission proposal for a directive on combating violence against women and domestic violence] vid 17 liutoho 2021 roku № 753/19409/19 provadzhennia № 61-6763sv20. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0105> [in Ukrainian].

8. Serbyn R.A. Aktualni napriamy udoskonalennia administratyvno-pravovovykh zakhodiv protydii domashnomu nasyilstvu na osnovi zarubizhnoho dosvidu. [Current directions for improving administrative and legal measures against domestic violence based on foreign experience]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 2023. № 2/2023 S. 566-570. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/2_2023/134.pdf [in Ukrainian].

9. Minka T.P. Protydiia pravoporushenniam administratyvno-pravovymy, kryminalno-pravovymy, kryminolohichnymy, kryminalno-protseusualnymy ta kryminalistychnymy zasobamy. [Description of measures of administrative and criminal coercion of counteraction to domestic violence]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2019. № 2. S.97-103. Retrieved from: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/11/2-19-ua/19.pdf> [in Ukrainian].

10. Zvit za rezultatamy monitorynhu sudovoi praktyky pro vchynennia domashnoho nasyilstva shchodo dytyny (stattia 173-2 KUpAP) [Report on the results of monitoring judicial practice on the perpetration of domestic violence against a child (Article 173-2)]. Retrieved from: <http://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2021/05/.pdf> [in Ukrainian].

11. Blaha A. B., Tuntula O. S., Kochemyrovska O. O. Aktualni problemy protydii domashnomu nasyilstvu [Actual problems of combating domestic violence] : navchalnyi posibnyk za zah. red. A. B. Blahoi. Mykolaiv : Vyd-vo ChNU im. Petra Mohyly, 2021. 208 s. [in Ukrainian].

12. Nasyilstvo v simi ta diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo yoho podo-lannia: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia kursantiv vyshchykh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy (2012) [Violence in the family and the activities of internal affairs bodies to overcome it: educational and methodological manual for cadets of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/1/93319.pdf> [in Ukrainian].

13. Mykolaiets V., Matselyk T., Novytska N. Administratyvna vidpovidalnist za vchynennia domashnoho nasylstva shchodo dytyny [Administrative responsibility for committing domestic violence against a child] *Yurydychnyi visnyk*, № 2022/2. S. 60-67. Retrieved from: http://yurvisnyk.in.ua/v2_2022/8.pdf [in Ukrainian].

14. Senko U. 90% ukrainsiv maly proiavy posttravmatychnoho stresovoho rozladu: rezultaty doslidzhennia [90% of Ukrainians had symptoms of post-traumatic stress disorder: research results]. Retrieved from: <https://lviv.media/society/zdorovia/52856-90-ukrantsiv-maly-proiavy-posttravmatychnoho-stresovoho-rozladu-rezultaty-doslidzhennia/> [in Ukrainian].

УДК 343.14:351.745.7:343.974

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-580-593](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-580-593)

Грібов Михайло Леонідович доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, провідний науковий співробітник Наукової лабораторії з проблем протидії злочинності, Національна академія внутрішніх справ, <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>

Шендрик Владислав Володимирович доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, <https://orcid.org/0000-0002-8967-7223>

ВИКОРИСТАННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ВІДОМОСТЕЙ УЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті досліджуються питання використання завідомо неправдивих відомостей учасниками кримінального провадження. Дослідження проводиться з метою розробки теоретичних основ юридичного урегулювання питань використання завідомо неправдивих відомостей для вирішення завдань кримінального провадження. Для досягнення цієї мети використовувалися загальнонаукові методи пізнання та спеціальні методи, зокрема, системного аналізу, системно-структурний, логіко-юридичний. Проаналізовано практику використання завідомо неправдивих відомостей представниками сторони захисту та свідками для перешкодження виконання завдань кримінального провадження. Проаналізовано правову регламентацію та практику використання завідомо неправдивих відомостей слідчим та працівниками оперативних підрозділів з метою виконання завдань кримінального провадження. За результатами проведеного дослідження встановлено, що завідомо неправдиві відомості можуть використовуватися учасниками кримінального провадження протиправно та правомірно. Під протиправним використанням завідомо неправдивих відомостей у кримінальному провадженні слід розуміти офіційне (з документальним відображенням у матеріалах справи) надання свідком, експертом, спеціалістом, перекладачем слідчому, прокурору, слідчому суді суду та сторонами провадження слідчому судді, суду та одна одній, неправдивих відомостей з метою введення в оману інших учасників кримінального процесу. Протиправне використання завідомо неправдивих відомостей у кримінальному провадженні є кримінально караним. КПК України та

підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність правоохоронних органів опосередковано передбачають використання представниками сторони обвинувачення (слідчим, прокурором, оперативними підрозділами) неправдивих відомостей для виконання завдань кримінального провадження. Необхідність цього обумовлена потребою забезпечення негласності слідчих (розшукових) дій, передбачених главою 21 КПК України. Таке використання є правомірним, але на практиці часто межує з провокацією вчинення злочину.

Ключові слова: законність, негласні дії, неправдиві відомості, оперативні підрозділи, сторона обвинувачення, захист.

Hribov Mykhailo Leonidovych Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Senior Researcher of the Scientific Laboratory Concerning Problems of Crimes' Counteraction of the Educational and Research Institute, National Academy of Internal Affairs, <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>

Shendryk Vladyslav Volodymyrovych Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law University, <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>

USE OF KNOWNLY FALSE INFORMATION BY PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. The article examines the issue of using knowingly false information by participants in criminal proceedings. The study is conducted with the aim of developing the theoretical foundations of the legal settlement of the issues of using knowingly false information to solve the problems of criminal proceedings. To achieve this goal, general scientific methods of cognition and special methods, in particular, system analysis, system-structural, logical-legal, were used. The practice of using knowingly false information by representatives of the defense side and witnesses to hinder the performance of the tasks of criminal proceedings was analyzed. The legal regulations and the practice of using knowingly false information by investigators and operatives of operative units for the purpose of performing the tasks of criminal proceedings were analyzed. Based on the results of the conducted research, it was established that knowingly false information can be used by participants in criminal proceedings both unlawfully and lawfully. Illegal use of knowingly false information in criminal proceedings should be understood as the official provision (documented in the case file) of false information by a witness, expert, specialist, translator to an investigator, prosecutor, investigating court, and

parties to the proceedings to the investigating judge, the court, and each other, with the purpose of misleading other participants in the criminal process. Illegal use of knowingly false information in criminal proceedings is criminally punishable. The Code of Criminal Procedure of Ukraine and subordinate legal acts regulating the activities of law enforcement agencies indirectly provide for the use of false information by representatives of the prosecution (investigator, prosecutor, operative units) to perform the tasks of criminal proceedings. The need for this is due to the need to ensure confidentiality of investigative (search) actions, provided for by Chapter 21 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Such use is legitimate, but in practice it often borders on provocation to commit a crime.

Keywords: legality, covert actions, false information, operative units, prosecution, defense.

Постановка проблеми. Головним обов'язком держави, відповідно до ст. 3 Конституції України є утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Важливу роль у виконанні цього обов'язку відіграють правоохоронні органи. Сьогодні вони виконують свої функції із запобігання злочинам, їх виявлення, припинення та розслідування у надзвичайно важких умовах воєнного стану. Але це у жодному випадку не може становити підстав аби відступати від наведеного вище конституційного положення, як і від іншої (найпершої) норми Основного Закону, що визначає Україну демократичною, соціальною, правовою державою.

Тому протидія злочинності має здійснюватися лише в межах та на підставі закону й з використанням тільки передбачених ним засобів. Проте аналіз оперативно-розшукової та слідчої практики дозволяє стверджувати про численні випадки ігнорування представниками правоохоронних органів положення ч. 2 ст. 19 Конституції України, де зазначається, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Інколи такі порушення можуть бути об'єктивно виправдані конкретною обстановкою, необхідністю виконання завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження, досягненням суспільно корисного результату. Проте це породжує ситуацію протиставлення законності та доцільності. Така ситуація, зокрема, стосується питань використання стороною обвинувачення завідомо неправдивих відомостей у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання необхідності, правомірності (протиправності), доцільності й правової регламентації

використання завідомо неправдивих відомостей для виконання завдань кримінального провадження у сучасній вітчизняній правовій науці не досліджувалися. Проте сьогодні наявне наукове підґрунтя для вивчення цих питань. Таке підґрунтя з одного боку створено працями Ю. О. Гломба, І. М. Горбаньова, О. Ю. Камишанського, К. С. Котлубаєвої, Р. І. Лемехи, Н. М. Проданець, В. В. Рубцова [1–6], присвяченими кримінально-правовим та криміналістичним питанням введення в оману суду або іншого уповноваженого органу та ін., а з іншого – роботами вчених, які досліджували проблеми правового регулювання проведення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, С. В. Албула, О. А. Білічак, В. І. Василичука, П. В. Дерев'янка, Д. Й. Никифорчука, О. Б. Комарницької, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Б. Сергєєвої, О. С. Старенького, М. В. Сташака, О. О. Сухачова, М. А. Погорецького та інших [7–17].

Мета статті. Метою даного дослідження є розробка теоретичних основ юридичного урегулювання питань використання неправдивих відомостей для вирішення завдань кримінального провадження.

Для досягнення цієї мети поставлено наступні задачі: визначити типові випадки використання неправдивих відомостей учасниками кримінального провадження; розмежувати їх за суб'єктами та ознакою правомірності (протиправності); внести пропозиції щодо юридичної регламентації правомірного використання неправдивих відомостей у кримінальному провадженні.

Наукова новизна дослідження полягає у теоретичному вирішенні проблеми правомірності використання стороною обвинувачення завідомо неправдивих відомостей для вирішення завдань кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Використання неправдивих відомостей (інакше кажучи, обман, брехню), здебільшого, вважають показником нечесності людини, складовою її аморальної та (або) протиправної поведінки. Це стосується усіх сфер життєдіяльності суспільства та розповсюджується як на побутові відносини, так і на процеси правотворення та правозастосування.

Зокрема, у ч. 1 ст. 67 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України передбачено, що за завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду свідок несе кримінальну відповідальність. Частина 1 ст. 70 КПК України встановлює, що за завідомо неправдивий висновок експерт несе відповідальність, встановлену законом.

У ч. 2 ст. 96 КПК України зазначається, що для доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші

діяння, що підтверджують нечесність свідка.

Положення щодо відповідальності за надання неправдивих відомостей суду та стороні обвинувачення також містяться у ч. 2 ст. 102, ч. 3 та ч. 9 ст. 224, ч. 3 ст. 226, ч. 1 ст. 352, ч. 1 ст. 353, абз. 3 ч. 1 ст. 356, п. 1 ч. 2 ст. 459 КПК України. У всіх вказаних випадках йдеться про показання свідків, потерпілих, висновки спеціалістів та експертів. Надання ними неправдивих відомостей розглядається як протиправне.

Сучасні дослідники виокремлюють такі типові способи введення в оману суду або іншого уповноваженого органу як: дача завідомо неправдивих показань; завідомо неправдивий висновок експерта; подання завідомо недостовірних, або підроблених доказів; завідомо неправдивий звіт оцінювача або завідомо неправдивий переклад. В залежності від обстановки їх вчинення, характеристики особи злочинця вказані способи можуть поєднувати в собі різні стадії: підготовки, вчинення і приховання [3].

Аналіз практики засвідчує, що неправдиві відомості часто використовуються підозрюваними, обвинуваченими, їх захисниками: від надання сфальсифікованих документів на підтвердження неможливості з'явитися до суду до створення документального підтвердження штучного алібі.

Неправдиві відомості використовуються також і стороною обвинувачення – слідчим, прокурором та оперативними працівниками, які діють за їх дорученням. Інколи це пов'язано з намаганням штучно збільшити показники роботи, а інколи – із отриманням неправомірної вигоди або із зловживанням службовим становищем з інших мотивів. І у першому, і у другому випадку використання неправдивих відомостей буде мати явно протиправний характер.

Але існують випадки, коли неможна однозначно стверджувати, про протиправність використання неправдивих відомостей стороною обвинувачення. Йдеться про ті випадки, коли зазначені відомості використовуються з метою виконання завдань кримінального провадження та на підставі закону.

Так, відповідно до положень ч. 1 ст. 273 КПК України, за рішенням керівника органу досудового розслідування, прокурора під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. З цією метою допускається виготовлення та використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій. Використання заздалегідь ідентифікованих або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою

забороняється.

Аналіз практики засвідчує, що відповідні несправжні (імітаційні) засоби (документи, речі, підприємства, установи, організації), що використовуються при проведенні НСРД, є носіями завідомо неправдивих відомостей, що використовуються стороною обвинувачення для виконання завдань кримінального провадження.

Фактично це засоби забезпечення негласності, до яких серед іншого належать: засоби маскуванню – матеріальні знаряддя для зміни зовнішнього вигляду суб'єктів НСРД, їх апаратури, обладнання, приміщень й транспорту; засоби прикриття – письмова та усна дезінформація (у тому числі документи) щодо суб'єктів НСРД, їх дій, апаратури, обладнання, приміщень й транспорту; засоби, що в процесі НСРД мають виконувати функцію певних матеріальних об'єктів (знаряддя або предмету злочину) чи юридичних утворень (підприємств, установ, організацій), пов'язаних із вчиненням злочину.

Пунктом 1.13. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні передбачено, що виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) полягає в організації слідчим і оперативним підрозділом введення уповноваженої ними особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, в організовану групу чи злочинну організацію під легендою прикриття для отримання речей і документів, відомостей про її структуру, способи і методи злочинної діяльності, які мають значення для розслідування злочину або злочинів, які вчиняються цими групами. Словосполучення «легенда прикриття» у даному випадку прямо вказує на необхідність використання неправдивих відомостей.

Те саме стосується і п. 1.11.7. зазначеної інструкції, де сказано, що обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) полягає в таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення. Але в даному випадку на необхідність використання неправдивих відомостей вказує словосполучення «під псевдонімом».

Крім того, ст. 271 КПК України передбачає, що контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину.

Проведені нами дослідження щодо забезпечення законності контролю корупційних злочинів, пов'язаних з підкупом [18] дозволили дійти наступних висновків. Контроль за вчиненням фактично є проведенням комплексу НСРД із метою безпосередньої прихованої фіксації вчинення особою готування й замаху на такий злочин із подальшим затриманням цієї особи в порядку, передбаченому ст. 208КПК України, та невідкладним проведенням СРД, необхідних для закріплення доказової інформації. Комплекс НСРД, проваджуваних у межах контролю за вчиненням злочину, пов'язаного з підкупом, вирізняється тим, що сполучається з інсценуванням дій (подій, обстановки), які відповідають злочинному задуму певної особи. Під час такого інсценування зазвичай використовують заздалегідь помічені (ідентифіковані) та несправжні (імітаційні) засоби. Предметом інсценування, здебільшого, стають дії особи, яка надає неправомірну вигоду службовій особі або особі, яка надає публічні послуги, висловлює пропозицію, обіцянку надати таку вигоду. При цьому зазвичай використовують такі заздалегідь помічені (ідентифіковані) засоби, як паперові грошові кошти.

Отже, при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий або за його дорученням оперативні підрозділи можуть правомірно використовувати неправдиві відомості, тобто займатися обманом осіб, які є об'єктами зазначених дій, а також їх оточення.

Отже правомірне використання завідомо неправдивих відомостей у кримінальному провадженні пов'язане лише з інститутом НСРД.

Як слушно зазначає О. О. Сухачов, негласність у кримінальному процесі – це принцип здійснення різновиду слідчих (розшукових) дій, що передбачені главою 21 КПК України, який полягає в обмежені кола осіб поінформованих про факт та методи їх проведення тими хто відповідно до вимог закону ініціює, дозволяє, погоджує такі дії, продовжує їх термін, виконує доручення на їх проведення, забезпечує документообіг відповідних матеріалів, сприяє у досягненні їх мети правоохоронним органам. Негласність слідчих (розшукових) дій, що передбачені главою 21 КПК України забезпечується системою заходів, що відповідно до вітчизняних традицій правотворення доцільно означити як конспірацію. Конспірація зараховує охорону таємної інформації від витоку й розповсюдження, а також дезінформацію об'єктів впливу (об'єктів НСРД, їх оточення та інших громадян які можуть здогадатися або випадково дізнатися про факт проведення цих дій). Охорона таємної інформації забезпечується практичною реалізацією норм Закону України «Про державну таємницю» та положень підзаконних нормативних актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері. Дезінформація здійснюється через маскування та легендоване спілкування [19].

Основним засобом доведення неправдивих відомостей до адресата є саме легендоване спілкування. Дослідники цього виду діяльності зазначають, що у широкому розумінні легендоване спілкування в діяльності оперативних підрозділів – це процес соціальної взаємодії суб'єктів ОРД з приватними та посадовими особами при проведенні конкретних ОРЗ, НСРД та заходів із забезпечення конспірації службових приміщень, транспортних засобів та особового складу, що здійснюється з використанням спеціально підготовленої дезінформації (легенди). У вузькому розумінні легендоване спілкування в діяльності оперативних підрозділів – це форма доведення легенди до об'єктів впливу, яка використовує усне й письмове мовлення, невербальні засоби інформування та дає змогу ефективно виконати завдання оперативно-розшукової діяльності, провести негласні слідчі (розшукові) дії та забезпечити конспірацію службових приміщень, транспортних засобів та особового складу [20].

Отже сучасними вченими цілком нормально (як звичайна практика) сприймається використання завідомо неправдивих відомостей для виконання завдань ОРД та кримінального провадження у формі спілкування за задалегідь розробленою легендою.

У зв'язку з цим виникає проблема визначення межі правомірності використання неправдивих відомостей, якої у законодавстві фактично немає, як і прямого визнання можливості використання стороною обвинувачення таких відомостей. Це призводить до негативних наслідків, коли використання неправдивих відомостей грубо порушує права і свободи громадян, переростає у провокацію злочину.

Так, за слушним зауваженням М. А. Погорецького, результати аналізу вітчизняної правозастосовної практики свідчать про те, що у практичній діяльності правоохоронні органи України допускають провокації вчинення злочинів, особливо передбачених статтями 368–369-²КК України, хоча і ст. 370 КК України передбачена кримінальна відповідальність за провокацію підкупу, а також у передбачених статтями 305–309, 311, 321, та ін. КК України. Особливо правоохоронні органи України допускають провокації вчинення злочинів у ході такої НСРД, як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України) та при проведенні таких ОРЗ як контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь. При цьому звертає на себе увагу і викликає занепокоєність те, що у 56% опитаних прокурорів, 65 % опитаних слідчих та 72% опитаних оперативних працівників вважають за доцільне розширення можливостей застосування

провокації у правоохоронній діяльності [21, с. 40].

Для розмежування правомірних дій правоохоронних органів із використанням завідомо неправдивих відомостей, і провокації злочину слід використовувати змістовний та процесуальний критерії. Змістовний критерій відмежування провокації злочину від правомірних дій правоохоронців складається з переліку істотних ознак провокації, а процесуальний становить систему гарантій, що зобов'язують суд вжити заходів для виявлення та належного оцінювання таких ознак, а сторону обвинувачення – довести відсутність провокації (у разі відповідної заяви сторони захисту). При цьому для встановлення факту провокації має бути застосована вся система процесуальних гарантій, але достатньо підтвердження лише однієї з істотних ознак провокації. До змістовних ознак наявності провокації належать: прояв ініціативи у контактах з особою, яку в подальшому обвинувачували в одержанні неправомірної вигоди (правоохоронці або особи, які діють за їх дорученням, самі звернулися з пропозицією незаконної оборудки); повторні пропозиції, незважаючи на початкову відмову особи; наполегливі нагадування; пропозиція, обіцянка суми, що є вищою за звичайну; відсутність вагомих підстав проведення контролю за вчиненням злочину. До процесуальних гарантій унеможливлення використання у доказуванні фактичних даних, одержаних у результаті провокації підкупу, належать: обов'язок суду на вимогу сторони захисту встановити наявність/відсутність ознак провокації підкупу; обов'язок сторони обвинувачення повним обсягом належно зафіксувати перебіг [18].

Протиправне використання завідомо неправдивих відомостей, що тягне за собою істотне порушення прав людини має місце у випадках коли слідчі та оперативні підрозділи використовують інсценування в межах проведення аудіо, відеоконтролю особи та місця.

Так у справі за обвинуваченням головного лікаря районного центру первинної медико-санітарної допомоги у вимаганні та одержанні неправомірної вигоди для себе (Постанова Верховного Суду від 12 травня 2021 р. у справі № 166/1199/18) слідчим та оперативними працівниками використовувались неправдиві відомості відносно дійсних намірів особи яку ними було залучено для вручення обвинуваченій задалегідь помічених (ідентифікованих) грошових коштів. При цьому дозвіл слідчого судді було отримано лише на проведення відеоконтролю обвинуваченої.

У цій справі Верховний суд визнав одержані докази недопустимими через явні ознаки провокації з боку правоохоронних органів. Проте у судовому рішенні не було акцентовано, що серед дій слідчого та оперативних працівників де-юре не знайшов свого місця контроль за вчиненням злочину у

формі спеціального слідчого експерименту, що відбувся де-факто.

В окремих випадках, намагаючись викрити хабарника, правоохоронці взагалі не одержують жодних дозволів суду та рішень прокурора, не застосовують положень ст. 271 КПК України. Натомість вони послуговуються нормами ст. 273 КПК України, яка регламентує використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів. Оперативники переписують номери грошових знаків, маркують їх спеціальними хімічними речовинами (люмінофорами) та використовують для надання особі, яку планують викрити в одержанні неправомірної вигоди, затримати в порядку ст. 208 КПК України з подальшим проведенням огляду, обшуку, освідування. Але вже самі по собі такі дії правоохоронців свідчать про створення у цієї особи уяви про можливість вчинення реального злочину для спостереження за прийняттям нею рішень щодо вчинення такого злочину, тобто проведення дослідів над зазначеною особою. Це, як наголошувалося раніше, і становить зміст контролю за вчиненням злочину.

Висновки. Завідомо неправдиві відомості можуть використовуватися учасниками кримінального провадження протиправно та правомірно. Під протиправним використанням завідомо неправдивих відомостей у кримінальному провадженні розуміємо офіційне (з документальним відображенням у матеріалах справи) надання свідком, експертом, спеціалістом, перекладачем слідчому, прокурору, слідчому суді суду та сторонами провадження слідчому судді, суду та одна одній, неправдивих відомостей з метою введення в оману інших учасників кримінального процесу. Протиправне використання завідомо неправдивих відомостей у кримінальному провадженні є кримінально караним.

КПК України та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність правоохоронних органів опосередковано передбачають використання представниками сторони обвинувачення (слідчим, прокурором, оперативними підрозділами) неправдивих відомостей для виконання завдань кримінального провадження. Необхідність цього обумовлена потребою забезпечення негласності слідчих (розшукових) дій, передбачених главою 21 КПК України. Таке використання є правомірним, але на практиці часто межує з провокацією вчинення злочину.

Критеріями відмежування неправомірного використання слідчим та оперативними підрозділами завідомо неправдивих відомостей від аналогічних правомірних дій у процесі негласної діяльності є: прояв ініціативи у контактах з особою, яку в подальшому обвинуватили у кримінальному правопорушенні (правоохоронці або особи, які діють за їх дорученням, самі звернулися з пропозицією незаконної оборудки); повторні пропозиції, незважаючи на

початкову відмову особи; наполегливі нагадування; пропозиція, обіцянка суми (ціни), що є вигіднішою за звичайну; відсутність вагомих підстав проведення контролю за вчиненням злочину

У КПК України доцільно прямо передбачити можливість використання неправдивих відомостей (дезінформації) з метою виконання завдань кримінального провадження – з чітким та вичерпним переліком випадків та меж такого використання.

Література:

1. Гломб Ю.О. Попереджувачий механізм у призмі відповідальності за ст. 384 КК України (введення в оману суду або іншого уповноваженого органу). Часопис Київського університету права. 2020 № 4. С. 368–372.
2. Камишанський О.Ю., Проданець Н.М. Особливості тактики виявлення та подолання неправдивих показань під час допиту неповнолітніх осіб у режимі відеоконференції. Актуальні проблеми права: теорія і практика №1 (43), 2022. С. 37-42.
3. Котлубаєва К. С. Способи введення в оману суду або іншого уповноваженого органу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Вип. 69 С. 402-407.
4. Котлубаєва К.С. Характеристика особи злочинця, який вчиняє введення в оману суду або іншого уповноваженого органу. *Право і безпека*. 2019. № 4. С. 65-70.
5. Лемеха Р. І., Рубцов В. В. Суб'єктивна сторона складів злочинів, які регламентують кримінальну відповідальність за порушення, допущені в ході експертної діяльності. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 109–116.
6. Проданець Н. М., Горбаньов І. М. Механізм виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного під час допиту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1 С. 194–198.
7. Албул С. В. Деякі критичні нотатки щодо проекту Кримінального процесуального кодексу України. Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (24.02.2012 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2012. 280 с. С. 197-199.
8. Албул С. В. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України : руйнування наступальності в оперативно-розшуковій діяльності. Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (26.04.2013 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2013. 426 с. С. 334-336.
9. Білічак О. Прокурорський нагляд за законністю провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 115–120.
10. Василичук В. І., Алексійчук М. М., Дерев'янка П. В., Удосконалення порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 68-78.
11. Никифорчук Д. Й., Кравченко А. О., Копилов А. М. Проблемні питання проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 173-180.
12. Комарницька О. Б., Нестеренко С. В. Роль і місце прокурора при фіксації ходу та результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_1_30.

13. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. Криміналістика и судебная экспертиза. 2015. № 60. С. 147–160.
14. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. Київ. 2013. № 1. С. 270-277.
15. Сергєєва Д. Б. Проблемні питання постановлення ухвал про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2014. № 1. С. 177-186.
16. Старенький О. С. Проблемні аспекти законодавчої регламентації провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 449-455.
17. Стацак М. В., Мазур Л. А. Проблемні аспекти застосування негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами ОВС України. Митна справа. 2012. № 6 (84). Ч. 2. Кн. 1. С. 85–89.
18. Грібов М. Л., Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. Є. Контроль за вчиненням корупційних злочинів, пов'язаних з підкупом: питання законності. Криміналістичний вісник. 2021. № 2 (36). С. 7–30.
19. Сухачов О.О. Поняття негласності в кримінальному процесі України. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2014. № 4 (51) С.101–107.
20. Сухачов О. О. Легендоване спілкування в діяльності оперативних підрозділів: сутність та класифікація. Юрист України. 2016. № 1-2. С. 65-72.
21. Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 1. С. 33–43.

References:

1. Hlomb Yu.O. (2020) Poperedzhuiuchyiy mekhanizm u pryvnyi vidpovidalnosti za st. 384 KK Ukrainy (vvedennia v omanu sudu abo inshoho upovnovazhenoho orhanu) [The preventive mechanism in the light of responsibility under Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine (misleading the court or other authorized body)]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. № 4. S. 368–372.
2. Kamyshanskyi O.Iu., Prodanets N.M. (2022) Osoblyvosti taktyky vyivlennia ta podolannia nepravdyvykh pokazan pid chas dopytu nepovnolitnykh osib u rezhymy videokonferentsii [Peculiarities of the tactics of detecting and overcoming false testimony during the interrogation of minors in the video conference mode]. Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka №1 (43). S. 37-42.
3. Kotlubaieva K. S. (2022) Sposoby vvedennia v omanu sudu abo inshoho upovnovazhenoho orhanu [Methods of misleading the court or other authorized body]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnogo Universytetu. Serii PRAVO. Vyp. 69 S. 402-407.
4. Kotlubaieva K.S. (2019) Kharakterystyka osoby zlochyntsia, yakyy vchyniaie vvedennia v omanu sudu abo inshoho upovnovazhenoho orhanu [Characteristics of the person of the criminal who misleads the court or other authorized body]. Pravo i bezpeka. № 4. S. 65-70.
5. Lemekha R. I., Rubtsov V. V. (2019) Subiektyvna storona skladiv zlochyntiv, yakyy rehlamentuiut kryminalnu vidpovidalnist za porushennia, dopushcheni v khodi ekspertnoi diialnosti [The subjective side of the composition of crimes that regulate criminal liability for violations committed in the course of expert activity]. Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnogo universytetu. Yurydychni nauky. Vyp. 8. S.109–116.

6. Prodanets N. M., Horbanov I. M. (2021) Mekhanizm vyjavlennia ta podolannia nepravdyvykh pokazan nepovnolitnoho pidozriuvanoho pid chas dopytu [Mechanism for detecting and overcoming false testimony of a juvenile suspect during interrogation]. Pivdenoukrainskyi pravnychyi chasopys. № 1 S. 194–198.

7. Albul S. V. (2012) Deiaki krytychni notatky shchodo proektu Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy [Some critical notes on the draft of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Rol ta mistse OVS u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy : Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (24.02.2012 r., m. Odesa). Odesa: ODUVS. 280 s. S. 197-199.

8. Albul S. V. (2013) Novyi Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : ruinovannia nastupalnosti v operatyvno-rozshukovii diialnosti [The new Criminal Procedural Code of Ukraine: destruction of offensiveness in operational and investigative activities]. Rol ta mistse OVS u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy : Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (26.04.2013 r., m. Odesa). Odesa: ODUVS, 2013. 426 s. S. 334-336.

9. Bilichak O. (2014) Prokurorskyi nahliad za zakonnistiu provadzhennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Prosecutor's supervision over the legality of secret investigative (detective) actions]. Yurydychnyi visnyk. № 5. S. 115–120.

10. Vasylynchuk V. I., Aleksiichuk M. M., Derevianko P. V. (2014) Udoskonalennia poriadku provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Improvement of the procedure for conducting covert investigative (search) actions]. Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav . № 1. S. 68-78.

11. Nykyforchuk D. Y., Kravchenko A. O., Kopylov A. M. (2013) Problemni pytannia provedennia operatyvno-rozshukovykh zakhodiv ta nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Problematic issues of operative investigative measures and covert investigative (detective) actions]. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. № 4. S. 173-180.

12. Komarnytska O. B., Nesterenko S. V. (2015) Rol i mistse prokurora pry fiksatsii khodu ta rezultativ provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [The role and place of the prosecutor in recording the progress and results of secret investigative (search) actions]. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_1_30.

13. Lukianchykov Ye. D., Lukianchykov B. Ye. () Stanovlennia instytutu nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Formation of the institute of covert investigative (research) actions]. Krymynalytyka y sudebnaia ekspertyza. 2015. № 60. S. 147–160.

14. Pohoretskyi M. A. (2013) Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: problemy provadzhennia ta vykorystannia rezultativ u dokazuvanni [Covert investigative (search) actions: problems of proceedings and use of results in evidence]. Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. Kyiv. № 1. S. 270-277.

15. Serhieieva D. B. (2014) Problemni pytannia postanovlennia ukhval pro provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Problematic issues of passing resolutions on conducting secret investigative (search) actions]. Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnogo universytetu «Odeska yurydychna akademiia». № 1. S. 177-186.

16. Starenkyi O. S. (2013) Problemni aspekty zakonodavchoi rehlamentatsii provadzhennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Problematic aspects of the legislative regulation of the conduct of secret investigative (search) actions]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. № 4. S. 449-455.

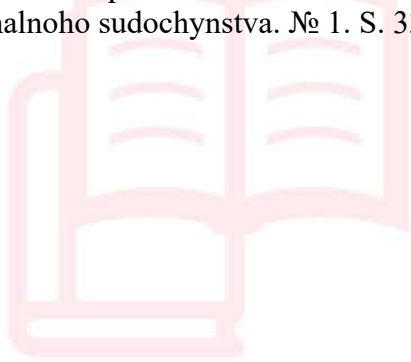
17. Stashchak M. V., Mazur L. A. (2012) Problemni aspekty zastosuvannya nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii operatyvnymy pidrozdilamy OVS Ukrainy [Problematic aspects of the use of covert investigative (research) actions by operational units of the Ukrainian Armed Forces]. Mytna sprava. № 6 (84). Ch. 2. Kn. 1. S. 85–89.

18. Hribov M. L., Venediktov A. A., Venediktova Yu. Ye. (2021) Kontrol za vchynenniam koruptsiinykh zlochyniv, poviazanykh z pidkupom: pytannia zakonnosti [Control over the commission of corruption crimes related to bribery: issues of legality]. Kryminalistychnyi visnyk. № 2 (36). S. 7–30.

19. Sukhachov O.O. (2014) Poniattia nehlasnosti v kryminalnomu protsesi Ukrainy [The concept of anonymity in the criminal process of Ukraine]. Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti. № 4 (51) S.101–107.

20. Sukhachov O. O. (2016) Lehendovane spilkuvannya v diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv: sutnist ta klasyfikatsiia [Legendary communication in the activity of operational units: essence and classification]. Yuryst Ukrainy. № 1-2. S. 65-72.

21. Pohoretskyi M. A. (2016) Zastosuvannya provokatsii v khodi nehlasnykh rozsliduvan: pytannia pravomirnosti [The use of provocation in the course of secret investigations: the question of legality]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. № 1. S. 33–43.

УДК 343.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-594-607](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-594-607)

Дараган Валерій Валерійович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр-т. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49000, тел.: (095) 795-75-95, <https://orcid.org/0000-0003-1735-2371>

Шендрик Юлія Володимирівна викладач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр-т. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49000, тел.: (093) 865-01-07, <https://orcid.org/0000-0001-7080-6171>

СТАН НАУКОВИХ РОЗРОБОК З ПИТАНЬ ВИКОРИСТАННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС РОЗКРИТТЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ

Анотація. У статті досліджено стан наукової розробленості проблемних питань використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств та визначити основні теоретичні прогалини, які зумовлюють доцільність поглибленого вивчення цієї проблематики.

Встановлено, що на сьогодні окремі аспекти здійснення розкриття (розслідування) умисних вбивств були предметом дослідження щонайменше 20 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) та однієї дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Констатовано, що частина авторів під час дослідження проблемних питань розслідування умисних вбивств досліджували питання взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами, однак переважна більшість авторів не вивчали питання використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств.

Серед розглянутих робіт лише у дослідженні Шульги А. О. на тему «Основи методики розслідування вбивств на замовлення» автор фрагментарно вивчав питання використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств, зокрема щодо отримання доказів шляхом використання органом дізнання відео-, кіно- і аудіозаписів, у тому числі і тих,

які надійшли від громадян анонімно. Інші автори не приділяли увагу вказаному питанню.

Аналіз наукових праць з проблемних питань розкриття (розслідування) умисних вбивств вказує на недостатній рівень наукового забезпечення питань використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств. З огляду на це вбачається за доцільне проведення окремого дослідження на тему «Організація і тактика використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств» метою якого буде наукове обґрунтування теоретичних положень і розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення діяльності з використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств.

Ключові слова: конфіденційне співробітництво, сприяння, негласне співробітництво, представники громадськості, оперативний підрозділ, оперативний працівник, орган досудового розслідування, слідчий, Національна поліція, доказування, розкриття, протидія, розслідування, документування, злочин, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, оперативно-розшукове супроводження, оперативно-розшукова діяльність, умисне вбивство.

Darahan Valerii Valeriiovich Doctor of Law, Professor, head of the department of operational and investigative activities of the faculty of training specialists for criminal police units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: 0957957595, <https://orcid.org/0000-0003-1735-2371>

Shendryk Yuliia Volodymyrivna Teacher of the Department of Criminal Procedure and Strategic Investigations of the Educational and Scientific Institute of Law and Training of Specialists for National Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (093) 865-01-07, <https://orcid.org/0000-0001-7080-6171>

THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENTS IN THE ISSUES OF USING CONFIDENTIAL CITIZENS' ASSISTANCE DURING THE DEVELOPMENT OF INTENTIONAL MURDERS

Abstract. The article examines the state of scientific development of problematic issues of the use of confidential assistance of citizens during the disclosure of intentional murders and identifies the main theoretical gaps that determine the expediency of an in-depth study of this issue.

It has been established that, to date, certain aspects of the disclosure (investigation) of intentional murders have been the subject of at least 20 dissertations for obtaining the scientific degree of Candidate of Legal Sciences (Doctor of Philosophy) and one dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Legal Sciences.

It was established that some of the authors during the study of problematic issues in the investigation of intentional murders investigated the issue of interaction of pre-trial investigation bodies with operative units, however, the vast majority of authors did not study the issue of using confidential assistance of citizens during the disclosure of intentional murders.

Among the considered works, only A. O. Shulga's research on the topic "Basics of the methodology of investigation of contract murders" has a fragmentary study of the issue of the use of confidential assistance of citizens during the disclosure of intentional murders, in particular, regarding obtaining evidence through the use of video, film and audio recordings by the investigative body, including those received anonymously from citizens. Other authors did not pay attention to this issue.

The analysis of scientific works on the problematic issues of disclosure (investigation) of intentional murders indicates an insufficient level of scientific support for the use of confidential assistance of citizens during the disclosure of intentional murders. In view of this, it is considered appropriate to conduct a separate study on the topic "Organization and tactics of the use of confidential assistance of citizens during the disclosure of intentional murders", the purpose of which will be the scientific substantiation of theoretical provisions and the development of scientifically based recommendations on the improvement of activities for the use of confidential assistance of citizens during the disclosure of intentional murders.

Keywords: confidential cooperation, facilitation, covert cooperation, representatives of the public, operative unit, operative worker, pre-trial investigation body, investigator, National Police, evidence, disclosure, countermeasures, investigation, documentation, crime, criminal offense, criminal proceedings, operational and search support, operative-investigative activity, deliberate murder.

Постановка проблеми. В Україні набули широкого розповсюдження кримінальні практики організації життєдіяльності, які деформують базові соціальні інститути та криміналізують особистість. Злочинність породжує усвідомлення безконтрольності зла і його всемогутності. Сучасна вітчизняна злочинність є злочинністю кризового типу: з одного боку, вона породжена соціальною кризою в державі, а з другого, будучи її породженням, є чинником

поглиблення цієї кризи [1, с. 6].

Розкриття й розслідування умисних вбивств становить для органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України серйозні труднощі. Зокрема, аналіз статистичних даних показує, що кожного року в Україні залишаються нерозкритими близько 9–10% умисних вбивств. Великою мірою це пов'язано з особливим характером зазначеної категорії злочинів: продуманістю, а не спонтанністю їхнього здійснення, ретельністю підготовки, участю в реалізації задуму ряду осіб тощо. Так, для виконання задуманого вбивства дедалі частіше складається план його підготовки, здійснення й приховання, залучаються люди зі злочинним досвідом або особи, які пройшли спеціальну підготовку, що робить його розкриття та розслідування ще більш складним. До цього слід додати недостатню кількість, а щодо деяких видів злочину ще й відсутність, наукових розробок і практичних рекомендацій, що враховують специфіку розкриття та розслідування окремих категорій умисних вбивств [2, с. 1].

Процес ознайомлення із сумою знань і висновків, накопичених попередніми дослідниками, є першим і необхідним етапом на шляху до самостійного дослідження. Неможливо навчитися аналізувати явище, отримувати і зіставляти нові дані, не оволодівши методологічною базою, виробленою тими, хто стояв біля її витоків. Більше того, контекст нової пізнавальної ситуації, що виникла після прийняття нового КПК України, фактично надав імперативності такому шляху здійснення наукового пошуку [3, с. 12-13].

Практика діяльності оперативних підрозділів Національної поліції передбачає використання негласних можливостей під час попередження, припинення й розслідування злочинів та інших протиправних дій, розвідувально-підривних зазіхань проти України, розшуку злочинців та осіб, безвісно зниклих. Інформація, що має оперативний інтерес, головним чином, необхідна при виявленні й розслідуванні тяжких й особливо тяжких злочинів, насамперед, навмисних убивств, убивств за замовленням, тероризму, бандитизму, розбійних нападів, грабежів, вимагань, шахрайства та інших [4, с. 170].

Аналіз наукової літератури вказує на те, що останніми роками науковці почали приділяти чималу увагу дослідженням з питань розкриття та розслідування умисних вбивств.

Разом із тим на сьогодні існує ряд питань, які впливають на якість використання конфіденційної допомоги громадян у протидії злочинам. По-перше, на сьогодні існують певні прогалини нормативно-правового регулювання такої діяльності. По-друге, питання використання

конфіденційної допомоги громадян розглядалися лише в окремих наукових дослідженнях і не містять чіткого алгоритму такої діяльності [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, цим питанням з 1997 року було присвячено 20 дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук та 1 дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Це роботи таких авторів: Андреев О. О., Антошук А. О., Бічурін Р. Х. Борисенко І. В., Бояров В. І., Булулуков О. Ю., Воронін В. І., Груздь О. І., Гузей В. М., Здоровко С. Ф., Комаринська Ю. Б., Кубарев І. В., Любчинський О. В., Невгад В. В., Саїнчин О. С., Саїнчин С. О., Січковська І. В., Січковська І. В., Чорний А. М., Шульга А. О., Яковчук С. В.

Роботи науковців, які працювали за цим напрямом, зробили вагомий внесок у розвиток науки і є серйозним досягненням у галузі оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу та криміналістики, проте виникає чимало проблемних питань щодо використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств.

Мета статті – дослідити стан наукової розробленості проблемних питань використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств та визначити основні теоретичні прогалини, які зумовлюють доцільність поглибленого вивчення цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке дослідження має супроводжуватися рядом використаних підходів, принципів та методів, що в сукупності утворює методологією дослідження [6, с. 161]. З метою з'ясування та вибору підходів, принципів та методів спочатку доцільно здійснити аналіз вже існуючих досліджень з проблематики, яка досліджується.

Зміни у структурі злочинності висувають перед підрозділами Національної поліції України нові завдання, спонукають до перегляду стратегічних напрямів їх діяльності, стимулюють пошук нових підходів до забезпечення прав і свобод людини та громадянина, забезпечення безпеки держави, саме таких, які б відповідали сучасній обстановці та тенденціям розвитку на перспективу. Таким стратегічним напрямом є й удосконалення роботи з особами, які на конфіденційній основі допомагають органам та підрозділам поліції [7].

Аналіз наукових праць показав, що на сьогодні окремі аспекти здійснення розкриття (розслідування) умисних вбивств були предметом дослідження щонайменше 20 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) та однієї дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Здійснюючи аналіз вказаних робіт окрім вивчення питання відносно використання конфіденційної допомоги громадян ми будемо також звертати

увагу на вивчення авторами питання взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами, оскільки використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств може бути також реалізоване через взаємодію органів досудового розслідування з оперативними підрозділами.

Пропонуємо аналіз дисертаційних робіт зазначених вище авторів розпочати з аналізу докторської дисертації Саїнчин О. С. Дисертація автора є першим у вітчизняній юридичній науці монографічним дослідженням, у якому на основі системно-діяльнісного підходу здійснено криміналістичний аналіз сукупності таких видів умисних вбивств, як вбивства приховані інсценуванням, пов'язані із розчленуванням трупа, вчинені на сексуальному ґрунті, матір'ю своєї новонародженої дитини, вчинені на замовлення, вчинені із застосуванням вибухових пристроїв. Розглянуто криміналістичні аспекти класифікації та характеристики таких злочинів, що дає змогу побудувати типові моделі видів умисних вбивств та створює передумову для розробки методів їх розслідування. Крім того, визначено проблемні аспекти застосування спеціальних знань і проблемні питання, які виникають щодо проведення комплексних експертиз. Шляхом системного розгляду розслідування як пізнавальної, інформаційної та організаційної діяльності визначено концептуальні засади розробки видової методики розкриття умисних вбивств. Сформульовано завдання в їх розслідуванні, визначено типові слідчі ситуації, версії й тактичні завдання, запропоновані програми дослідження обставин зазначених злочинів, засоби і методи їх перевірки і вирішення на початковому етапі розслідування [2].

Безумовно, робота автора внесла значний внесок у розвиток криміналістичної науки та стала поштовхом для подальших досліджень методики розслідування умисних вбивств, однак автор у своєму дослідженні не вивчав питання взаємодії з оперативними підрозділами та використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств.

Аналіз дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) показав, що у частині проведених досліджень авторами не розглядалися питання використання конфіденційної допомоги громадян або взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами, під час розкриття умисних вбивств. Зокрема це роботи авторів: Антощук А. О. «Початковий етап розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини», Бічурін Р. Х. «Методика розслідування умисних вбивств з хуліганських мотивів», Воронін В. І. «Розслідування умисних вбивств, учинених на замовлення з використанням вибухових пристроїв», Гузей В. М. «Методика розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких

тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», Здоровко С. Ф. «Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями», Невгад В. В. «Методика розслідування умисних вбивств, вчинених способом, небезпечним для життя багатьох осіб», Польшиков В. В. «Особливості криміналістичної характеристики нерозкритих вбивств та їх розслідування», Саїнчин С. О. «Досудове розслідування умисного вбивства малолітньої дитини: організація і тактика», Чорний А. М. «Особливості розслідування вбивств з корисливих мотивів».

Перше дисертаційне дослідження з питань розслідування вбивств було закінчено 1997 році, це дослідження Булулукова О. Ю. на тему «Методика розслідування вбивств при відсутності трупа» у роботі автор досліджуючи проблеми взаємодії слідчих та оперативно-розшукових органів, відзначає неможливість здійснення розслідування вбивств при відсутності трупа без тісної взаємодії між названими органами. У роботі надається перевага процесуально-правовим та організаційно-тактичним формам взаємодії, обумовлених специфікою розслідування убивств. Автор називає такі процесуально-правові форми взаємодії слідчого та оперативно-розшукових органів: а) координування роботи при проведенні слідчим первісних слідчих дій і паралельно оперативно-розшуковими органами - розшукових заходів; б) повідомлення слідчого, що здійснює розслідування, про результати розшуку злочинця; в) проведення розшукових заходів за дорученням слідчого; г) проведення слідчих дій за дорученням слідчого; д) участь у слідчих діях, здійснюваних слідчим; е) взаємодія у справах, припинених у зв'язку з невстановленням особи злочинця. Крім того, автор виділяє організаційно-тактичні форми взаємодії такі: а) підготовка й організація спільного виїзду на місце події; б) спільне планування слідчих та оперативно-розшукових заходів; в) участь у слідчо-оперативних групах; г) обговорення на спільних оперативних нарадах результатів слідчої й оперативно-розшукової діяльності. У дисертації досліджується взаємодія у стадіях порушення кримінальної справи, проведення первісних слідчих дій, припинення кримінальної справи. Особливо відзначається необхідність одночасного здійснення слідчих та оперативно-розшукових дій під час огляду передбачуваного місця події і проведення їх як тактичної операції [8].

Наступним дослідженням було дослідження Борисенко І. В. на тему «Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа». У роботі встановлено, що нагальна потреба у взаємодії слідчого з оперативними працівниками найчастіше виникає під час: а) проведення тактичних операцій; б) встановлення і вивчення особи загиблого; в) роботи по розширенню

можливих свідків у справі; г) перевірки висунених версій; д) розшуку злочинця і його затримання. З урахуванням процесуальних і організаційно-тактичних основ окреслено найбільш характерні і ефективні форми взаємодії слідчих і органів дізнання при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа [9].

У роботі Боярова В. І. на тему «Особливості методики розслідування вбивств, скоєних в умовах протистояння злочинних угруповань» автор розкриває зміст, форми й особливості взаємодії слідчої групи з працівниками органів дізнання стосовно специфіки цієї категорії злочинів. Основна увага надається формам взаємодії та перевірці достовірності оперативної інформації, яку отримує слідство. Надаються рекомендації щодо отримання таких даних в підрозділах карного розшуку, ГУБОЗу МВС України, СБ України. Аналізується специфіка взаємодії з органами внутрішніх справ на місцях, з урахуванням можливих зв'язків членів злочинних угруповань з окремими працівниками правоохоронних органів. Йдеться також про особливості отримання інформації, яку можна використовувати для попередження злочинів. Вказується на необхідність створення спільних слідчо-оперативних груп (бригад) із включенням до їх складу працівників органів безпеки та податкової поліції [10].

Шульга А. О. у своїй роботі на тему «Основи методики розслідування вбивств на замовлення» розглядаючи питання взаємодії слідчого з органами дізнання під час розслідування вбивств на замовлення звертає увагу на доцільність отримання доказів із застосуванням оперативно-технічних засобів, серед яких – використання органом дізнання відео-, кіно- і аудіозаписів, у тому числі і тих, які надійшли від громадян анонімно. Дисертант ґрунтовно аналізує питання щодо підвищення ефективності роботи слідчо-оперативних груп і робить акцент на необхідності їх вузької професіоналізації стосовно розслідування умисних убивств. Для цього такі групи повинні мати форму спеціальних слідчих підрозділів з наявністю повноважень щодо самостійного проведення оперативно-розшукових заходів, які б базувалися при обласних прокуратурах, але з прямим підпорядкуванням Генеральному прокурору України. А для невідкладного реагування на повідомлення про подібні тяжкі злочини використовувати оперативні групи при міських ОВС, до обов'язку яких входили б: охорона місця злочину; проведення невідкладних заходів щодо затримання злочинців по «гарячих» слідах; виконання доручень слідчого [11].

О. О. Андреев досліджуючи питання розслідування вбивств, учинених неповнолітніми вказує на те, що своєчасне розкриття та розслідування вбивств, вчинених неповнолітніми, залежить від ефективності взаємодії слідчого зі співробітниками кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

До непроцесуальної форм взаємодії автор відносить: а) спільне чергування в складі слідчо-оперативної групи; б) спільне планування початкового етапу або всього процесу розслідування злочину; в) взаємне інформування слідчого і оперативних працівників у ході розкриття та розслідування злочинів; г) спільне обговорення даних, отриманих слідчим та оперативним працівником органу дізнання; д) спільні виїзди слідчого і оперативних працівників в іншу місцевість для проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. До процесуальної форми взаємодії слідчого зі співробітниками КМСН автор відносить: а) проведення слідчим процесуальних дій одночасно із проведенням органом дізнання погоджених зі слідчим оперативних заходів; б) повідомлення слідчого про проведені органом дізнання пошукові та оперативно-розшукові заходи щодо встановлення злочинця; в) виконання органом дізнання вказівок слідчого про проведення оперативно-розшукових заходів; г) виконання органом дізнання доручень слідчого про проведення окремих слідчих дій. Ефективність взаємодії повинна бути органічним чином прив'язана до принципу паритетності виконання поставлених завдань при одночасному координуючому впливі з боку слідчого. Звернуто також увагу на необхідність переорієнтації процесів взаємо обміну інформацією між названими суб'єктами на по-треби конкретного учасника спільної діяльності з точки зору вирішуваних завдань та особливостей оперативної та процесуальної діяльності [12].

У роботі Кубарева І. В. на тему «Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності» автором акцентовано увагу на значенні взаємодії слідчого та оперативних підрозділів для розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності та виділені її особливості. До таких особливостей віднесено: а) специфічний склад суб'єктів; б) необхідність урахування при взаємодії характеристик злочинної групи; в) специфічна спрямованість, зумовлена змістом проміжних завдань розслідування та відсутністю можливостей для вирішення найважливіших з них лише процесуальними засобами; г) високий ступень інтенсивності; г) необхідність здійснення у межах слідчо-оперативної групи, як найбільш ефективної форми взаємодії. До системи процесуальних форм взаємодії слідчого й оперативних підрозділів дисертантом віднесені: проведення оперативно-розшукових заходів для встановлення осіб, що вчинили злочин і повідомлення слідчого про їх результати; виконання доручення слідчого про проведення розшукових дій; виконання доручень слідчого про проведення слідчих дій; сприяння слідчому при проведенні окремих слідчих дій. Обґрунтовується, що здійснення слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку являє собою погоджену діяльність слідчого і

оперативних підрозділів та пропонується розглядати його як самостійну процесуальну форму взаємодії. Також автором сформульовано пропозиції щодо удосконалення реалізації окремих форм взаємодії слідчих і оперативних працівників при розслідуванні вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності. Зокрема, обґрунтовано необхідність узгодження зі слідчим гласних оперативно-розшукових заходів, що проводяться оперативними підрозділами ініціативно в порядку ч.3 ст.104 КПК України, надано рекомендації щодо форми та змісту доручення слідчого. Сформульовано типові завдання, на вирішення яких може бути спрямоване доручення слідчого. Перспективним напрямком удосконалення організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності, розглядається створення постійно діючих СОГ. Автор виокремлює три етапи діяльності таких СОГ: а) до порушення кримінальної справи; б) від прийняття справи до провадження та її передачі територіальним органам; в) після передачі кримінальної справи про нерозкриті вбивство територіальним органам. [13].

Комаринська Ю. Б. у процесі дослідження на тему «Методика розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті» вказує на важливість організації взаємодії органів слідства з оперативними працівниками, не лише з числа працівників органів внутрішніх справ на залізничному транспорті, але й з працівниками територіальних підрозділів. Авторка вказує на те, що вдалою є така організація розслідування, коли на місце події виїжджає слідчо-оперативна група, в складі якої знаходяться працівники територіальних і транспортних органів ОВС [14].

У роботі Яковчук С. В. на тему «Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування серійних вбивств» визначено особливості організаційно-правових основ зазначеної взаємодії; досліджено її практичні основи та актуальні питання; удосконалено структуру криміналістичної характеристики серійних вбивств як основу побудови зазначеної взаємодії; проаналізовано проблемні питання створення і використання системи обліків; виокремлено специфіку взаємодії слідчого і оперативних підрозділів щодо збору інформації про особу, яка вчинила серію вбивств, зокрема під час збору інформації про особу, яка вчинила серію вбивств [15].

Січковська І. В. у процесі дослідження на тему «Початковий етап розслідування сексуальних вбивств» окрему увагу приділила форми взаємодії слідчого й працівників карного розшуку під час розслідування сексуальних убивств [16].

У 2018 році було захищено одразу 2 дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук з проблематики розслідування умисних

вбивств. У роботі Груздь О. І. на тему «Розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони» автором констатовано, що взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони, може бути реалізована в таких формах: під час діяльності в складі слідчо-оперативної групи; шляхом надання письмового доручення на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; у межах виконання усних вказівок і доручень слідчого оперативним підрозділом; надання оперативним підрозділом обґрунтованих пропозицій щодо необхідності проведення конкретних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій тощо [17].

Також у 2018 році Любчинський О. В. захистив дисертацію на тему «Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті». У роботі було окреслено порядок взаємодії між слідчим, прокурором і уповноваженим оперативним підрозділом, а також терміни складання протоколів про хід і результати проведеної негласної слідчої (розшукової) дії та використання їх у кримінальних провадженнях зазначених злочинів [18].

Враховуючи зазначене можна констатувати, що серед вище розглянутих робіт лише у дослідженні Шульги А. О. на тему «Основи методики розслідування вбивств на замовлення» автор фрагментарно вивчав питання використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств, зокрема щодо отримання доказів шляхом використання органом дізнання відео-, кіно- і аудіозаписів, у тому числі і тих, які надійшли від громадян анонімно. Інші автори не приділяли увагу вказаному питанню.

Висновки. Аналіз наукових праць з проблемних питань розкриття (розслідування) умисних вбивств вказує на недостатній рівень наукового забезпечення питань використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств. З огляду на це вбачається за доцільне проведення окремого дослідження на тему «Організація і тактика використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств» метою якого буде наукове обґрунтування теоретичних положень і розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення діяльності з використання конфіденційної допомоги громадян під час розкриття умисних вбивств.

Література:

1. Міщенко С.Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: НАВС, 2011. 20 с.
2. Саїнчин О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика : Автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2011. 37 с.
3. Савенко С.А. Оперативно-розшукове забезпечення судового провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків: ХНУВС, 2014. 219 с.

4. Горбенко П. В. Напрями використання відомостей, отриманих під час конфіденційного співробітництва. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2016. № 4 (76). С. 170-177.

5. Дараган В.В. Стан наукових розробок з питань використання негласних позаштатних працівників Національної поліції у протидії злочинам у сфері державних закупівель. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. 2016. Спеціальний випуск (№ 83). С. 185-196.

6. Antoniuk, Ulyana Vasilivna, et al. Legal science and education in ukraine and eu countries: a paradigm shift. (2021). 488 p.

7. Дараган В.В. Оперативно-розшукова протидія злочинам у сфері державних закупівель: проблеми теорії та практики: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 352 с.

8. Булулуков О. Ю. Методика розслідування вбивств при відсутності трупа : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1997. 24 с.

9. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. 221 с.

10. Бояров В. І. Особливості методики розслідування вбивств, скоєних в умовах протистояння злочинних угруповань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2000. 209 с.

11. Шульга А. О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2003. 219 с.

12. Андреев О. О. Розслідування вбивств, учинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 239 с.

13. Кубарев І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2007. 221 с.

14. Комаринська Ю. Б. Методика розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 235 с.

15. Яковчук С. В. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування серійних вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

16. Січковська І. В. Окремі форми взаємодії слідчого й працівників карного розшуку під час розслідування сексуальних убивств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2012. № 20. Ч. 2. С. 122–124.

17. Груздь О. І. Розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 247 с.

18. Любчинський О. В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 15 с.

References:

1. Mishchenko S.H. (2011) Rol kryminalnoi yustytysii v protydyii zlochynnosti [The role of criminal justice in combating crime]: Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv: NAVS. 20 s. [in Ukrainian].

2. Sainchyn O. S. (2011) Rozsliduvannia umysnykh vbyvstv: teoriia ta praktyka [Investigation of intentional murders: theory and practice]: Avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.09. Zaporizhzhia. 37 s. [in Ukrainian].

3. Savenko S.A. (2014) Operatyvno-rozshukove zabezpechennia sudovoho provadzhennia [Operational investigative support of court proceedings]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv: KhNUVS. 219 s. [in Ukrainian].

4. Horbenko P. V. (2016) Napriamy vykorystannia vidomostei, otrymanykh pid chas konfidentsiinoho spivrobotnytstva [Directions for using information obtained during confidential cooperation]. Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka. № 4 (76). S. 170-177 [in Ukrainian].

5. Darahan V.V. (2016) Stan naukovykh rozrobok z pytan vykorystannia nehlasnykh pozashtatnykh pratsivnykiv Natsionalnoi politsii u protydii zlochynam u sferi derzhavnykh zakupivel [The state of scientific developments on the use of undercover freelancers of the National Police in combating crimes in the field of public procurement]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav: Zbirnyk naukovykh prats. Spetsialnyi vypusk (№ 83). S. 185-196 [in Ukrainian].

6. Antoniuk, Ulyana Vasilivna, et al. (2021). Legal science and education in ukraine and eu countries: a paradigm shift. 488 p. [in Ukrainian].

7. Darahan V.V. (2018) Operativno-rozshukova protydia zlochynam u sferi derzhavnykh zakupivel: problemy teorii ta praktyky [Operational investigative countermeasures against crimes in the field of public procurement: problems of theory and practice]: monohraf. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 352 s. [in Ukrainian].

8. Bululukov O. Yu. (1997) Metodyka rozsliduvannia vbyvstv pry vidsutnosti trupa [Methods of investigating murders in the absence of a corpse]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv. 24 s. [in Ukrainian].

9. Borysenko I. V. (1999) Metodyka rozsliduvannia vbyvstv z rozchlenuvanniam trupa [The method of investigation of murders with dismemberment of a corpse]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kharkiv. 221 s. [in Ukrainian].

10. Boiarov V. I. (2000) Osoblyvosti metodyky rozsliduvannia vbyvstv, skoienykh v umovakh protystoiannia zlochynnykh uhrupovan [Peculiarities of the method of investigation of murders committed in the conditions of confrontation between criminal groups]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 209 s. [in Ukrainian].

11. Shulha A. O. (2003) Osnovy metodyky rozsliduvannia vbyvstv na zamovlennia [Basics of the methodology of investigation of contract killings]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Donetsk. 219 s. [in Ukrainian].

12. Andrieiev O. O. (2007) Rozsliduvannia vbyvstv, uchynenykh nepovnlitnymi [Investigating murders committed by minors]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv. 239 s. [in Ukrainian].

13. Kubariev I. V. (2007) Problemy orhanizatsii rozsliduvannia vbyvstv, shcho vchyniautsia hrupoiu osib v umovakh neochevydnosti [Problems of organizing the investigation of murders committed by a group of persons in conditions of non-obviousness]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Donetsk. 221 s. [in Ukrainian].

14. Komarynska Yu. B. (2010) Metodyka rozsliduvannia navmysnykh vbyvstv, zamaskovanykh pid neshchasnyi vypadok abo samohubstvo na zaliznychnomu transporti [Methods of investigation of deliberate murders disguised as accidents or suicides on railway transport]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 235 s. [in Ukrainian].

15. Iakovchuk S. V. (2014) Vzaiemodiia slidchoho z operativnymy pidrozdilamy pid chas rozsliduvannia seriinykh vbyvstv [The interaction of the investigator with operative units during the investigation of serial murders]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].

16. Sichkovska I. V. (2012) Okremi formy vzaiemodii slidchoho y pratsivnykiv karnoho rozshuku pid chas rozsliduvannia seksualnykh ubyvstv [Separate forms of interaction between the investigator and criminal investigation officers during the investigation of sexual murders]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo». № 20. Ch. 2. S. 122–124 [in Ukrainian].

17. Hruz O. I. (2018) Rozsliduvannia umysnykh vbyvstv, uchynenykh pry perevyshchenni mezh neobkhidnoi oborony [Investigation of intentional killings committed when the limits of necessary defense were exceeded]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 247 s. [in Ukrainian].

18. Liubchynskyi O. V. (2018) Osoblyvosti rozsliduvannia seriinykh vbyvstv na seksualnomu grunti [Peculiarities of the investigation of serial murders on a sexual basis].: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Lviv. 15 s. [in Ukrainian].

УДК 343.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-608-618](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-608-618)

Кириченко Олег Вікторович доктор юридичних наук, професор, ректор, Дніпровський гуманітарний університет, вул. Василя Сліпака, 35 А, м. Дніпро, 49000, тел.: (098) 134-26-81, <https://orcid.org/0000-0002-2046-9522>

Крищенко Артем Євгенович кандидат юридичних наук

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КІБЕРПОЛІЦІЇ ТА ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ПОВ'ЯЗАНИМ З НЕЗАКОННИМ ВІДТВОРЕННЯМ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ

Анотація. В статті визначено прогалини правового регулювання діяльності підрозділів кіберполіції та органів досудового розслідування щодо протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм.

Встановлено, що до відомчого правового регулювання діяльності підрозділів кіберполіції та органів досудового розслідування щодо протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм входять такі нормативно-правові акти: Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України: Наказ Національної поліції України від 10.11.2015 № 85; Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570; Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 № 575.

Результати аналізу відомчих нормативно-правових актів з питань регулювання діяльності підрозділів кіберполіції та органів досудового розслідування щодо протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм дозволив дійти до таких висновків:

1) на сьогодні нормативно неврегульованим залишається питання оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності у

цілому та злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм зокрема;

2) доцільно доповнити Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджену наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 розділом «Організація взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності».

Ключові слова: правові засади, взаємодія, кіберполіція, оперативний підрозділ, органи досудового розслідування, слідчий, Національна поліція, протидія, злочин, інтелектуальна власність, комп'ютерні програми.

Kyrychenko Oleh Viktorovich Doctor of Law, Professor, Rector, Dnipro Humanitarian University, Vasyl Slipak St., 35 A, Dnipro, 49000, tel.: (098) 134-26-81, <https://orcid.org/0000-0002-2046-9522>

Kryshchenko Artem Yevhenovych Candidate of Law Sciences

LEGAL BASIS OF THE ACTIVITIES OF CYBER POLICE UNITS AND PRE-JUDICIAL INVESTIGATION BODIES REGARDING COMBAT CRIMES RELATED TO THE ILLEGAL REPRODUCTION AND DISTRIBUTION OF COMPUTER PROGRAMS

Abstract. The article identifies gaps in the legal regulation of the activities of cyber police units and pre-trial investigation bodies in combating crimes related to the illegal reproduction and distribution of computer programs.

It has been established that the departmental legal regulation of the activities of cyber police units and pre-trial investigation bodies in combating crimes related to the illegal reproduction and distribution of computer programs includes the following legal acts: On the approval of the Regulation on the Cyber Police Department of the National Police of Ukraine: Order of the National Police of Ukraine dated November 10, 2015 No. 85; On the organization of the activities of investigative units of the National Police of Ukraine: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 07/06/2017 No. 570; On the approval of the Instructions on the organization of cooperation of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation: order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 07.07.2017 No. 575.

The results of the analysis of departmental legal acts on the regulation of the activities of cyber police units and pre-trial investigation bodies in combating crimes related to the illegal reproduction and distribution of computer programs led to the following conclusions:

1) to date, the issue of operational and investigative counteraction to crimes in the field of intellectual property in general and crimes related to the illegal reproduction and distribution of computer programs in particular remains unsettled;

2) it is expedient to supplement the Instruction on the organization of cooperation of pretrial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 07.07.2017 No. 575, with the section "Organization of cooperation in the investigation of criminal offenses in the field of intellectual property".

Keywords: legal principles, interaction, cyber police, operational unit, pre-trial investigation bodies, investigator, National Police, countermeasures, crime, intellectual property, computer programs.

Постановка проблеми. Україна проголосила одним із стратегічних напрямків зовнішньоекономічної політики інтеграцію до Світового Співтовариства, насамперед вступ до Світової організації торгівлі (СОТ) та інтеграцію у Європейський Союз. Приєднання до цих впливових міжнародних організацій неможливе без забезпечення захисту прав інтелектуальної власності на рівні, що відповідає міжнародним стандартам [1].

В Україні діють понад 10 спеціальних законів у сфері інтелектуальної власності. Україна є учасницею 18 багатосторонніх міжнародних договорів, що діють у цій сфері. Правовідносини, пов'язані з правовою охороною інтелектуальної власності, регулюють також близько ста підзаконних нормативних актів.

Однак усі вказані вище нормативно-правові акти на зможуть забезпечити належного рівня охорони прав інтелектуальної власності якщо не має належного рівня законодавчого і відомчого нормативно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів, наділених правом здійснювати захист таких прав.

Особливого значення під час протидії кримінальним правопорушенням у сфері інтелектуальної власності набуває взаємодія оперативних підрозділів з органами досудового розслідування Національної поліції України [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання діяльності оперативних підрозділів щодо протидії злочинам у сфері економіки були предметом наукових досліджень багатьох вчених, серед

яких: К.В. Антонов, Н.О. Артюхова, В.О. Білик, О.М. Головченко, А.В. Губська, О.Ф. Долженков, Є.О. Железов, С.В. Карташов, Н.М. Крестовська, О.В. Максимов, Є.М. Найдзон, В.Л. Ортинський, В.Д. Пчолкін, М.С. Рябченко, М.В. Стацак, О.Е. Судаков та ін. Однак жоден із авторів не вивчав питання правових засад оперативно-розшукової протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм.

Мета статті – визначення прогалін правових засад діяльності підрозділів кіберполіції та органів досудового розслідування щодо протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз відомчих нормативно-правових актів, а також результати вивчення практики оперативно-розшукової протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм показали, що на сьогодні функцію оперативно-розшукової протидії таким злочинам здійснюють одразу два оперативні підрозділи Національної поліції України, зокрема це підрозділи стратегічних розслідувань та підрозділи кіберполіції, а також підрозділи органів досудового розслідування Національної поліції України.

Враховуючи сказане, вбачається за доцільне розглянути правові засади протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм у розрізі діяльності підрозділів захисту економіки та кіберполіції.

Відповідно до положень про вказані підрозділи, вони у своїй діяльності керуються Конституцією та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, а також іншими актами законодавства України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, у тому числі нормативно-правовими актами МВС.

На сьогодні, правовою основою діяльності оперативних підрозділів НП України є Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, закони України про оперативно-розшукову діяльність, прокуратуру, Національну поліцію.

Що стосується відомчого правового регулювання діяльності підрозділів кіберполіції та органів досудового розслідування, то тут необхідно виділити такі нормативно-правові акти:

– Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України: Наказ Національної поліції України від 10.11.2015 № 85;

– Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570;

– Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 № 575.

Пропонуємо здійснити аналіз вказаних нормативно-правових актів на предмет наявності у них спеціальних норм, направлених на забезпечення протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм.

Слід зазначити, що в структурі Департаменту кіберполіції Національної поліції України є управління протидії злочинам у сферах інтелектуальної власності та господарської діяльності, такі відділи є й у структурі міжрегіональних управлінь вказаного департаменту.

З цього приводу слушною є думка Р.С. Недова та В. В. Дарагана щодо необхідності доповнення положення розділу III Наказу Національної поліції України від 10.11.2015 № 85 «Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України» частиною 24 наступного змісту: «24) уживає заходи з протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет» [3].

Відповідно до Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України завданнями кіберполіції є:

- участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, учинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (далі - сфера протидії кіберзлочинності).
- сприяння в порядку, передбаченому чинним законодавством, іншим підрозділам Національної поліції України у попередженні, виявленні та припиненні кримінальних правопорушень [4].

Аналіз норм Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України показав, що до функцій вказаного підрозділу не віднесено діяльність з вжиття заходів з протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності. Не зважаючи на те, що зазначеним положенням заборонено покладання на Департамент обов'язків, що не належать або виходять за межі його компетенції, виходячи з окремих способів вчинення таких злочинів Департамент може та виконує наступні функції з протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності, зокрема:

- визначає, розробляє та забезпечує реалізацію комплексу організаційних і практичних заходів, спрямованих на попередження та

протидію кримінальним правопорушенням у сфері протидії кіберзлочинності;

- у межах своїх повноважень уживає необхідних оперативно-розшукових заходів щодо викриття причин і умов, які призводять до вчинення кримінальних правопорушень у сфері протидії кіберзлочинності;
- визначає основні напрями роботи і тактики оперативно-службової діяльності у сфері протидії кіберзлочинності;
- уживає передбачених чинним законодавством заходів зі збирання й узагальнення інформації стосовно об'єктів, що становлять оперативний інтерес, у тому числі об'єктів сфери телекомунікацій, інтернет-послуг, банківських установ і платіжних систем з метою попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень [4].

Враховуючи зазначене, на сьогодні нормативно неврегульованим залишається питання оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності у цілому та злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм зокрема.

У свою чергу, відповідно до наказу МВС України № 570 від 06.07.2017 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» слідчі підрозділи, відповідно до покладених на них завдань виконують функції з організації взаємодії з Офісом Генерального прокурора, регіональними, місцевими прокуратурами, зокрема прокурорами, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, органами та підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову і судово-експертну діяльність. Крім того, наказом визначено, що саме начальники слідчих підрозділів організовують та забезпечують взаємодію підпорядкованих слідчих підрозділів та оперативних підрозділів (кримінальної поліції) ГУНП та міжрегіональних територіальних органів поліції [5].

Наступним нормативно-правовим актом, який пропонується проаналізувати є наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні».

Аналіз зазначеної Інструкції показав, що в ній приділено увагу особливостям організації взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, зокрема:

- учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод;

- пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (далі - наркотичні засоби);
- у сфері господарської та службової діяльності;
- учинених членами організованих груп та злочинних організацій;
- розслідуванні кримінальних правопорушень за фактами повідомлення про загрозу безпеці людей, знищення чи пошкодження об'єктів власності, про незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами;
- у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочинів) [6].

Оскільки злочини, пов'язані з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм зокрема не відносяться до злочинів у сфері господарської та службової діяльності під час протидії вказаним злочинам можуть застосовуватися загальні положення зазначеної інструкції, а також положення розділів, присвячених питанням організації взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій та у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочинів).

При цьому, слід зазначити, що після початку роботи підрозділів стратегічних розслідувань, положення Інструкції, присвячені організації взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій, скоріш за все будуть змінені, оскільки у складі вказаного підрозділу планується створити окремий слідчий підрозділ для забезпечення розслідування таких злочинів. Тому ми не будемо детально зупинятися на вказаних положеннях Інструкції.

Що стосується положень Інструкції, присвячених питанням організації взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (кіберзлочинів), слід зауважити, що досудове розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку здійснюється слідчими, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеного виду.

Ми цілком погоджуємося з думкою Р.С. Недова, що на сьогодні забезпечити виконання вказаного пункту інструкції на практиці неможливо оскільки у відділеннях (відділах) територіальних органів Національної поліції відсутні слідчі, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеного виду. Така ситуація впливає в першу чергу з

причин відсутності спеціалізації в підготовці працівників органів досудового розслідування у закладах вищої освіти (далі ЗВО) МВС України. У структурі ЗВО МВС України спеціалізація працівників поліції зосереджена лише на процесі підготовки працівників оправних підрозділів кримінальної поліції (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ – фінансово-економічна безпека; Одеському державний університет внутрішніх справ – підрозділи протидії наркозлочинності тощо). Підготовкою фахівців для підрозділів кіберполіції займається факультет № 4 Харківського державного університету внутрішніх справ. Випусковою кафедрою цього факультету є кафедра кібербезпеки [7, с. 100].

В.Б. Чердніченко та І.А. Кулик розглядаючи питання визначення напрямків підготовки фахівців з кібербезпеки для поліції України, пропонують готувати офіцерів поліції за спеціальністю «Кібербезпека» по двох спеціалізаціях, які можна умовно назвати як оперативно-розшукова та аналітично-експертна [8, с. 307]. Однак, як правильно підкреслює Р.С. Недов, існуюча нормативна база не надає можливості на належному рівні здійснювати заходи, направлені на забезпечення питань кібербезпеки, що покладені на підрозділи НП України тальки можливостями підрозділів кіберполіції. Тому на сьогодні існує необхідність підготовки фахівців за спеціальністю «Кібербезпека» також за слідчою спеціалізацією [7, с. 100].

Також інструкцією передбачено особливий порядок передачі зібраних підрозділом кіберполіції матеріалів, зокрема такі матеріали повинні містити:

1) письмове пояснення заявника, в якому зафіксовані відомі заявнику дані про вчинення кримінального правопорушення з відповідними додатками, що містять відомості, які підтверджують його вчинення (роздруківки або скріншоти (програмне фотографування зображення з екрана монітора) вікон програм), а також у разі наявності документи, що підтверджують право власності потерпілого на комп'ютерну інформацію та інформацію, що передається мережами електрозв'язку, чи програмно-технічні засоби;

2) установлені ідентифікаційні дані про використані електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), системи та комп'ютерні мережі та мережі електрозв'язку (логін і пароль для доступу до мережі Інтернет, IP-адреса, WEB-адреса, номер абонента мережі електрозв'язку чи номер телефону, за допомогою яких було здійснено такий доступ, тощо) [6].

На нашу думку, наведених вище норм недостатньо для налагодження якісної взаємодії між оперативними та слідчими підрозділами у процесі протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм та злочинам у сфері інтелектуальної власності у цілому. Перш за все це пов'язано з тим, що

кримінальні провадження по більшості статей КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення протиправних дій у сфері інтелектуальної власності можуть бути відкритими лише на підставі заяви правовласника (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) та повинні містити відповідні докази щодо завданих збитків. Тому доцільно було б врахувати вказані особливості в окремому розділі Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, наприклад «Організація взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності».

Висновки. Враховуючи вище викладене, можна дійти до наступних висновків:

1) на сьогодні нормативно неврегульованим залишається питання оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності у цілому та злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм зокрема;

2) доцільно доповнити Інструкцію з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджену наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 розділом «Організація взаємодії при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності».

Література:

1. Доповідна записка щодо проблем захисту прав інтелектуальної власності та шляхів їх вирішення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2-16290-03> (дата звернення: 24.05.2023).

2. Кириченко О.В., Шендрик В.В. Проблеми взаємодії підрозділів кіберполіції з органами досудового розслідування під час протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності. «Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2023. № 5(11) 2023. С. 263-273.

3. Дараган В.В., Недов Р.С. Організація і тактика виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет. монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 164 с.

4. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України: Наказ Національної поліції України від 10.11.2015 № 85.

5. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570.

6. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 № 575.

7. Недов Р.С. Щодо організації протидії злочинам, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет. Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання : правові та організаційні питання : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 30 листопада 2018 р. Одеса : ОДУВС, 2018. С. 99-101.

8. Чередниченко В.Б., Кулик І.А. Визначення напрямків підготовки фахівців з кібербезпеки для поліції України. Підготовка охоронців правопорядку (1917-2017рр.) : зб наук ст.і тез наук. Практ. конф. до 100 – річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків 25 листопада 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С.306-307.

References:

1. Dopovidna zapyska shchodo problem zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti ta shliakhiv yikh vyrishennia [Report note on the problems of protection of intellectual property rights and ways to solve them]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2-16290-03> (data zvernennia: 24.05.2023) [in Ukrainian].

2. Kyrychenko O.V., Shendryk V.V. (2023) Problemy vzaiemodii pidrozdiliv kiberpolitsii z orhanamy dosudovoho rozsliduvannia pid chas protydii zlochynam u sferi intelektualnoi vlasnosti [Problems of interaction of cyber police units with pre-trial investigation bodies when combating crimes in the field of intellectual property]. «Aktualni pytannia u suchasni nautsi (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Pravo», Seriiia Ekonomika», Seriiia «Derzhavne upravlinnia», Seriiia «Tekhnika», Seriiia «Istoriia ta arkheolohiia»)»: zhurnal. № 5(11) 2023. S. 263-273 [in Ukrainian].

3. Darahan V.V., Niedov R.S. (2020). Orhanizatsiia i taktyka vyjavlennia ta rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh z porushenniam prav intelektualnoi vlasnosti z vykorystanniam merezhi Internet [Organization and tactics of detection and investigation of crimes related to the violation of intellectual property rights using the Internet]. monohraf. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2020. 164 [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament kiberpolitsii Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Regulations on the Cyber Police Department of the National Police of Ukraine]: Nakaz Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 10.11.2015 № 85 [in Ukrainian].

5. Pro orhanizatsiiu diialnosti slidchykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the organization of the activities of investigative divisions of the National Police of Ukraine] : Nakaz MVS Ukrainy vid 06.07.2017 № 570 [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyjavlenni ta rozsliduvanni [On the approval of the Instructions on the organization of the interaction of pretrial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation]: nakaz MVS Ukrainy vid 07.07.2017 № 575 [in Ukrainian].

7. Niedov R.S. (2018) Shchodo orhanizatsii protydii zlochynam, poviazanykh z porushenniam prav intelektualnoi vlasnosti z vykorystanniam merezhi Internet. Kiberbezpeka v Ukraini [Regarding the organization of combating crimes related to the violation of intellectual property rights using the Internet]: pravovi ta orhanizatsiini pytannia : pravovi ta orhanizatsiini pytannia : materialy vseukr. nauk.-prakt. конф., м. Одеса, 30 lystopada 2018 r. Одеса : ODUVS. S. 99-101 [in Ukrainian].

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 5(35) 2023

8. Cherednychenko V.B., Kulyk I.A. (2017) Vyznachennia napriamkiv pidhotovky fakhivtsiv z kiberbezpeky dlia politsii Ukrainy [Determination of areas of training of cyber security specialists for the police of Ukraine. Training of law enforcement officers (1917-2017)]. Pidhotovka okhorontsiv pravoporiadku (1917-2017rr.) : zb nauk st.i tez nauk. Prakt. konf. do 100 – richchia pidhotovky okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi (m. Kharkiv 25 lystopada 2017 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. S.306-307 [in Ukrainian].

УДК 343.21

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-619-627](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-619-627)

Крушинський Сергій Антонович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (096) 953-74-88, <https://orcid.org/0000-0002-1583-226X>

Захарчук Віктор Миколайович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (097) 745-39-54, <https://orcid.org/0000-0002-0896-3747>

СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Кожного дня вчиняється велика кількість різноманітних кримінальних правопорушень, які відрізняються між собою, в тому числі і за рахунок ознак осіб, які їх вчиняють. Диференціюючи кримінальну відповідальність, законодавець велику кількість кримінальних правопорушень сконструював так, що їх суб'єктом може бути лише особа, яка поряд із обов'язковими загальними ознаками також наділена певними додатковими. Особа ж, яка має лише загальні ознаки, їх не може вчинити.

У науці кримінального права існує велика кількість класифікацій спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень з огляду на різні критерії класифікації. Однак вони не претендують на вичерпність, адже кримінальне законодавство є динамічним і періодично відбувається криміналізація нових діянь, суб'єкти яких обов'язково повинні мати додаткові ознаки.

Тому у випадках, коли у нормі прямо або опосередковано вказано, що для виконання кримінального правопорушення особа має володіти спеціальними ознаками – ці ознаки потрібно обов'язково встановити. Для встановлення таких ознак має бути певна правова підстава – службове чи професійне становище, родинні відносини, попередня поведінка винної особи, вимоги нормативно-правих актів, які регламентують поведінку винної особи у конкретному випадку, цивільно-правовий договір тощо.

Однак досить часто складно чітко встановити яким є суб'єкт відповідного кримінального правопорушення – загальним чи спеціальним. Це

зумовлено тим, що чітко ознаки спеціального суб'єкта передбачені у відносно не великій кількості кримінальних правопорушень. Тоді як у великій кількості випадків такі ознаки можна встановити шляхом тлумачення змісту відповідної норми Кримінального кодексу України.

Також іноді виникає проблема кваліфікації дій загального суб'єкта, який, використовуючи необережність або помилку спеціального суб'єкта, опосередковано вчиняє певне кримінальне правопорушення.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, службова особа, посадова особа, опосередковане виконання, диференціація кримінальної відповідальності.

Serhiy Antonovych Krushynskiy Candidate of Law, Associate Professor, Head the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Heroes of the Maidan St., 8, Khmelnytsky, 29000, tel.: (096) 953-74-88, <https://orcid.org/0000-0002-1583-226X>

Zakharchuk Viktor Mykolayovych Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Heroes of the Maidan St., 8, Khmelnytsky, 29000, tel.: (097) 745-39-54, <https://orcid.org/0000-0002-0896-3747>

SPECIAL SUBJECT OF CRIMINAL OFFENSE AS AN ELEMENT OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY

Abstract. Every day, a large number of various criminal offenses are committed, which differ among themselves, including due to the characteristics of the persons who commit them. Differentiating criminal liability, the legislator constructed a large number of criminal offenses in such a way that their subject can only be a person who, along with mandatory general features, is also endowed with certain additional ones. A person who has only general signs cannot commit them.

In the science of criminal law, there is a large number of classifications of special subjects of criminal offenses based on various classification criteria.

However, they do not pretend to be comprehensive, because criminal legislation is dynamic and new acts are periodically criminalized, the subjects of which must necessarily have additional features.

In order to establish such signs, there must be a certain legal basis - official or professional position, family relations, previous behavior of the guilty person, requirements of legal acts that regulate the behavior of the guilty person in a specific case, civil law contract, etc.

Whereas in a large number of cases, such signs can be established by interpreting the content of the relevant norm of the Criminal Code of Ukraine.

Also, sometimes there is a problem of qualifying the actions of a general subject who, using carelessness or a mistake of a special subject, indirectly commits a certain criminal offense.

Keywords: special subject of criminal offense, official, official, indirect execution, differentiation of criminal responsibility.

Постановка проблеми. Важливою складовою ефективної реалізації кримінальної відповідальності є диференційований підхід залежно від тяжкості наслідків, конкретного способу вчинення кримінального правопорушення, кількості осіб, які його вчинили та їх ролі у діянні, а також наявності у злочинця певних спеціальних ознак. Також досить велика кількість кримінально-правових норм передбачає відповідальність лише тих осіб, які мають певні додаткові ознаки – службовий чи професійний статус, тощо. Якщо б особа не мала таких ознак, то не було б і складу кримінального правопорушення. Відповідно, такі ознаки обмежують можливість застосування кримінальної відповідальності.

І якщо, зазвичай, встановити загальні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, що вказані у статті 18 КК України не є проблемним, то досить часто встановлення певних обов'язкових спеціальних ознак є більш складним. Також інколи виникає проблема конкуренції кримінально-правових норм залежно від того, який суб'єкт вчинив кримінальне правопорушення – загальний чи спеціальний. До прикладу, якщо самоправні дії з використанням владних повноважень вчинить службова особа – її дії, за наявності відповідних наслідків слід кваліфікувати за ст. 364 КК України, якщо ж загальний суб'єкт – за ст. 356 КК України. Також останнім часом спостерігаємо певне розширення кола спеціальних суб'єктів кримінального правопорушення, що є цілком нормальним і закономірним процесом розвитку кримінального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення досліджуваної проблематики внесли такі вчені як І. О. Бандурка, Д. В. Бараненко, Є. Л. Стрельцов, Л. О. Семикіна, Т. Ю. Тарасевич, В. І. Терентьев, В. В. Устименкота інші науковці.

Метою статті є проведення аналізу спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, а також осмислення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з його встановленням.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України спеціальним суб'єктом складу кримінального правопорушення є особа, яка

поряд із загальними ознаками, має ще й додаткові ознаки, які, власне, й слугують підставою для виокремлення певного самостійного кримінального правопорушення або кваліфікованого складу кримінального правопорушення. У КК України головний акцент зроблений на службовій особі як спеціальному суб'єктові кримінального правопорушення (ч.ч. 3 та 4 ст. 18 КК України), однак таких спеціальних суб'єктів є значно більше. В окремих статтях такі суб'єкти чітко вказані, в інших їх можна встановити шляхом тлумачення певної норми.

Окрім нормативного визначення в теорії кримінального права також розроблено безліч визначень спеціального суб'єкта, які, загалом, зводяться до того, що таким суб'єктом є особа, яка окрім загальних ознак, володіє конкретними особливостями, що прямо вказані у диспозиції відповідної статті або випливають із контексту кримінального правопорушення[1, с. 21].

Досить детальну класифікацію спеціальних суб'єктів здійснив Д. В. Бараненко. Зокрема за правовим статусом він виділяє спеціальних суб'єктів залежно від сфери організаційно-розпорядчої, адміністративно-господарської чи іншої службової діяльності (службових осіб, представників влади, службових осіб, які займають відповідальне або особливо відповідальне становище, члена виборчої комісії, інших службових осіб), іншого правового становища особи (залежно від виду діяльності – правове положення при здійсненні правосуддя та виконанні судових рішень, у сфері медичної діяльності, у сфері транспорту, у сфері іншої професійної діяльності; залежно від взаємозв'язків між суб'єктами правовідносин – правове положення у сімейно-шлюбних відносинах, матеріальна чи інша залежність). Окрім цього спеціальних суб'єктів він класифікує залежно від минулої рецидивної злочинної діяльності, правового положення у сфері оборони країни та біологічних особливостей суб'єкта[2, с.83-84].

Також традиційно додатково виділяють спеціальних суб'єктів залежно від ролі у злочинній діяльності, правового та соціального статусу, віку, стану здоров'я тощо.

Варто погодитися з думкою О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, що досить часто в межах спеціального суб'єкта варто виділяти ще більш спеціального [3, с. 144]. Це чітко можна прослідкувати на прикладі кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, де серед спеціальних суб'єктів – службових осіб можна виділити службових осіб, які зобов'язані подавати інформацію про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу (ст. 209-1КК України); забезпечувати і контролювати цільове витрачання бюджетних коштів (ст. 210КК України); видавати нормативно-правові акти щодо регулювання

витрат бюджету (ст. 211КК України); вести бухгалтерський облік та подавати податкову звітність (ст.212КК України); вносити дані про вкладників банку до відповідної бази тощо.

При цьому навести вичерпну класифікацію спеціальних суб'єктів неможливо та й взагалі недоцільно, адже ознаки спеціального суб'єкта досить часто прямо залежать від специфіки об'єкта кримінального правопорушення, потерпілого, способу вчинення кримінального правопорушення, наслідків тощо. До прикладу, досить часто спеціальним є суб'єкт у тих кримінальних правопорушеннях, які вчиняються шляхом бездіяльності. Адже однією із умов застосування кримінальної відповідальності у подібних випадках є наявність у суб'єкта юридичного обов'язку поводитися активно. Такий обов'язок може випливати із вимог чинного законодавства (відповідно до Правил опіки та піклування передбачено обов'язок опікунів (піклувальників) над неповнолітніми виховувати підопічних у дусі загальноприйнятих моральних норм, піклуватися про їх здоров'я, духовний і фізичний розвиток, навчання, готувати їх до праці та самостійного життя); професійних або службових функцій та обов'язків особи (наприклад, професійні обов'язки медичних працівників щодо надання невідкладної медичної допомоги чи госпіталізації хворого); попередньої поведінки особи (водій при дорожньо-транспортній пригоді, той, хто штовхнув у воду особу, яка не вміє плавати тощо); законний наказ або розпорядження (обов'язок військовослужбовців беззастережно виконувати накази командирів, крім явно злочинних).

На нашу думку, доцільніше вести мову не про спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, а про те, що суб'єкт може мати загальні ознаки, та додатково до загальних також обов'язково повинен мати спеціальні ознаки – вік, службове чи професійне становище, відношення до певних обов'язків (військових, виробничих) чи транспортних і технічних засобів, у зв'язку з якими певне діяння визначається як кримінально-протиправне. До прикладу, лише народний депутат України може нести відповідальність за неособисте голосування.

Ускладнює ситуацію і те, що у багатьох статтях Особливої частини КК України, де немає чіткого визначення спеціального суб'єкта або його ознак, досить часто вкрай важко встановити такого суб'єкта навіть шляхом тлумачення відповідної норми.

Також в окремих випадках суб'єкт може бути одночасно і спеціальним, і загальним. До прикладу, є різні точки зору щодо суб'єкта порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК України). Щодо суб'єкта досліджуваного кримінального правопорушення висловлювалися різні думки, які можна

звести до того, що таким суб'єктом є фізична осудна особа, до службових або професійних обов'язків якої входить виконання правил, встановлених з метою запобігання інфекційним захворюванням і боротьби з ними [4, с. 409]. На думку А. А. Вознюка, в умовах пандемії, що була спричинена COVID-19, одна частина відповідних правил і норм стосувалася лише спеціальних суб'єктів, тоді як інша – загальних. Це пов'язано із тим, що багато санітарних правил та норм щодо запобігання інфекційним хворобам і масовим отруєнням поширюються і на загальних суб'єктів. При цьому диспозиція ст. 325 КК України не містить жодних вказівок на спеціального суб'єкта, а її санкція не передбачає покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що могло б свідчити про наявність спеціального суб'єкта [5, с. 34].

Аналогічна ситуація може бути і з суб'єктом забруднення або псування земель (ст. 239 КК України). З одного боку – такий суб'єкт має бути спеціальний – це особа, на яку покладено обов'язок виконання спеціальних правил щодо запобігання забрудненню і псуванню земель, особи, які виконують професійні функції з обов'язком дотримуватися спеціальних правил щодо запобігання погіршення якісного стану ґрунтового покриву земель. Водночас, як вказує А. М. Шульга, таке кримінальне правопорушення може вчинити будь-яка особа, яка використовує землю як об'єкт права власності чи орендує її, або й взагалі не є носієм земельних прав [6, с. 160].

Відповідно до ст. 211 Земельного кодексу України громадяни та юридичні особи несуть кримінальну відповідальність за забруднення сільськогосподарських угідь та інших земель хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами. Тому у судовій практиці також є досить багато випадків, коли суб'єктом цього кримінального правопорушення є загальний суб'єкт, який, до прикладу, здійснюючи діяльність з утримання та розведення свиней на території домоволодіння за місцем свого фактичного проживання, систематично здійснював злив відходів (гною та сечі), що виникли внаслідок життєдіяльності свиней, на ґрунтовий покрив берега річки, тим самим здійснив забруднення земельної ділянки площею 750 квадратних метрів [7].

Також досить часто у тих випадках, де суб'єкт має бути спеціальним, відповідні діяння можуть робити особи, які не мають такого статусу, але попри це фактично здійснюють відповідну діяльність. До прикладу, обвинувачений, маючи у своєму користуванні автомобіль-цистерну, не будучи зареєстрованим як суб'єкт підприємницької діяльності, не будучи працівником будь-якого підприємства, установи чи організації, яка є суб'єктом правовідносин у галузі поводження з відходами, діючи з корисливих мотивів, фактично здійснював надання послуг із вивезення рідких побутових відходів з вигрібних ям, чим

допустив забруднення шкідливими для довкілля рідкими побутовими відходами частини земельної ділянки на площі 1499 квадратних метрів [8].

Є випадки, коли загальний суб'єкт використовує для вчинення кримінального правопорушення необережність іншої особи – службової. До прикладу, у диспозиції ст. 172 КК України прямо не визначено суб'єкта цього кримінального правопорушення, однак шляхом тлумачення можна стверджувати, що ним може бути лише службова особа, уповноважена приймати на роботу, звільняти з неї, документально оформляти такі дії, здійснювати контроль за забезпеченням трудових прав працівників на підприємстві, установі, організації.

Однак не виключені випадки, коли незаконне звільнення може організувати і опосередковано виконати особа, яка не має повноважень щодо звільнення працівника (загальний суб'єкт). На думку Н. О. Гуторової, це може мати місце у випадках, коли керівник через ті чи інші причини не зміг розібратися в ситуації або був введений в оману своїми помічниками чи іншими особами і незаконно звільняє особу [9, с. 314]. Наприклад, керівник структурного підрозділу, бажаючи звільнити небажаного йому працівника, надає керівникові юридичної особи неправдиві відомості, внаслідок яких і здійснюється незаконне звільнення. У такій ситуації керівник структурного підрозділу не привласнює повноважень керівника, а лише використовує його помилку і неухважність, вводить його в оману. У цьому випадку у службової особи, яка фактично вчиняє незаконне звільнення, відсутній умисел на його вчинення. Видається, що у таких випадках доцільно вести мову про службову недбалість керівника юридичної особи.

Висновки. У досить великій кількості кримінальних правопорушень суб'єктом виступає особа, яка поряд із загальними ознаками має додаткові спеціальні ознаки, які впливають на кваліфікацію діяння. Зважаючи на різноманіття злочинних проявів, таких ознак є досить багато. Тому у теорії кримінального права зроблена велика кількість класифікацій спеціальних суб'єктів, використовуючи різні критерії та розроблені спеціальні правила кваліфікації відповідних діянь.

Однак інколи досить важко розмежувати, який же суб'єкт може вчинити певне кримінальне правопорушення – загальний чи спеціальний. Не виключаються і випадки, коли діяння може бути вчинене і спеціальним суб'єктом (наприклад, службовою особою) і особою, яка не має спеціальних ознак. Однак і у таких випадках суб'єкти кримінального правопорушення не виконували або порушували певні нормативно визначені правила поведінки. А це означає, що вони теж мають додаткові спеціальні ознаки. Тому у таких випадках доцільно вести мову не про спеціального суб'єкта, а про наявність у

винної особи додаткових ознак – необхідність вчинення певних дій чи дотримання встановлених обов'язків.

Література:

1. Бандурка І. О. Спеціальний суб'єкт як елемент складу злочинів, вчинених проти дітей. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 21-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_2_6.
2. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину за кримінальним законодавством. *Правова держава*. 2002. № 2. С. 81-87 URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/216831/216926>.
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
4. Ніколаєнко Т. Кваліфікація злочинів проти здоров'я населення. *Підприємництво, господарство та право*. 2010. № 10. С. 23-25.
5. Вознюк А. А. Порушення правил і норм щодо запобігання COVID-19: актуальні проблеми кримінальної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 34-36. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1204/1208>.
6. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: монографія. Х.: Ніка Нова, 2013. 256 с.
7. Вирок Жашківського районного суду Черкаської області від 21 січня 2020 року у справі № 693/1197/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87030812>.
8. Вирок Немирівського районного суду Вінницької області від 27 березня 2023 року у справі № 930/117/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109895257>.
9. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Х.: Вид-во Нац. унту внутр. справ, 2001. 384 с.

References:

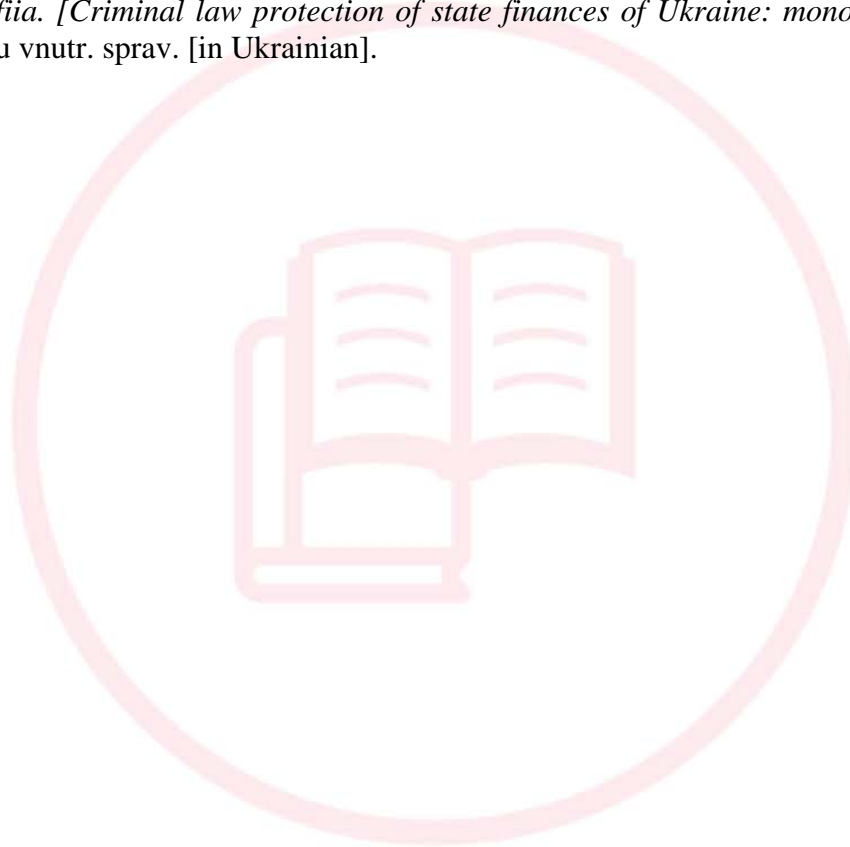
1. Bandurka I.O. (2015). Spetsialnyi subiekt yak element skladu zlochyniv, vchynenykh proty ditei [Special subject as an element of crimes committed against children] *Yevropeyski perspektyvy - European perspectives*, 2, 21-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_2_6 [in Ukrainian].
2. Baranenko D.V. (2002). Spetsialnyi subiekt zlochynu za kryminalnym zakonodavstvom [Special subject of crime under criminal law] *Pravova derzhava - Rule of law*, 2, 81-87. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/216831/216926> [in Ukrainian].
3. Dudorov O.O., Khavroniuk M.I. (2014). *Kryminalne pravo: Navchalnyi [Criminal law: Study guide]*. K.: Vaite. [in Ukrainian].
4. Nikolaienko T. (2010). Kvalifikatsiia zlochyniv proty zdorovia naseleennia [Classification of crimes against public health]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo ta pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 10. 23-25. [in Ukrainian].
5. Vozniuk A.A. (2020). Porushennia pravyl i norm shchodo zapobihannia COVID-19: aktualni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti [Violation of rules and regulations regarding the prevention of COVID-19: current issues of criminal liability]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1. 34-36. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1204/1208> [in Ukrainian].
6. Shulha A.M. (2013). *Kryminalno-pravova okhorona zemel vid zabrudnennia abo psuvannia: monohrafiia [Criminal law protection of lands against pollution or damage: monograp]*. Kh.: Nika Nova. [in Ukrainian].

7. Vyrok Zhashkivskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 21 sichnia 2020 roku u spravi № 693/1197/19. [Verdict of the Zhashkiv District Court of Cherkasy Region dated January 21, 2020 in case No. 693/1197/19]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/870308128>. [in Ukrainian].

8. Vyrok Nemyrivskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 27 bereznia 2023 roku u spravi № 930/117/23. [Verdict of Nemyriv District Court of Vinnytsia Region dated March 27, 2023 in case No. 930/117/23]. (n.d.). *reyestr.court.gov.ua*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109895257> [in Ukrainian].

9. Hutorova N.O. (2001) Kryminalno-pravova okhorona *derzhavnykh finansiv Ukrainy: monohrafiia*. [Criminal law protection of state finances of Ukraine: monograph]. Kh.: Vyd-vo Nats. untu vnutr. sprav. [in Ukrainian].

УДК 343.2/.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-628-640](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-628-640)

Носенко Олександра Володимирівна, студентка III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, тел.: (068) 019-23-66, <https://orcid.org/0009-0003-9464-1537>

Таран Владислав Олександрович, студент III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, тел.: (068) 019-23-66, [ehttps://orcid.org/0009-0008-6518-1873](https://orcid.org/0009-0008-6518-1873)

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАСІБ ВПЛИВУ НА СВІДОМІСТЬ СОЦІУМУ

Анотація. У статті досліджено інформаційний тероризм як кримінальне правопорушення та висвітлено проблему стрімкого поширення даного явища, зокрема, розповсюдження останнього пришвидшилось на тлі повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Було проаналізовано думки науковців щодо правової природи цього злочину та охарактеризовано його складові. Так, було виявлено, що інформаційний тероризм в глобальному просторі має на меті формування суспільної напруги, панічних настроїв та хаосу, завданням яких є маніпулювання свідомістю людей, тиск на прийняття вигідного для суб'єкта впливу рішення державними структурами та призвести до негативних геополітичних наслідків на сучасній міжнародній арені. Визначено недоліки нормативно-правового закріплення інформаційного тероризму в законодавстві України та запропоновано подолання цієї проблеми шляхом криміналізації цього діяння. Було наголошено на ступені суспільної небезпечності інформаційного тероризму, а саме, на його негативному впливі на суспільство й окрему особу, яка стала жертвою такого протиправного посягання. Надано класифікацію форм, у яких проявляється сучасний інформаційний тероризм у світі. Знарядями кримінального правопорушення, що досліджується в даній статті, виступають зазвичай Інтернет, соціальні мережі та засоби масової інформації, оскільки ці платформи мають найбільшу кількість користувачів. Під час дослідження теми було проаналізовано низку актуальних джерел та наведено реальні приклади проявів інформаційного тероризму в сьогоденних реаліях. В статті запропоновано деякі шляхи протидії актам інформаційного терору як фактору дестабілізації національної та міжнародної безпеки.

Ключові слова: інформація, інформаційний тероризм, загрози, національна та міжнародна безпека, нормативно-правове закріплення, протидія тероризму.

Nosenko Oleksandra Volodymyrivna Student of the 3rd year of the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, tel.: (068) 019-23-66, <https://orcid.org/0009-0003-9464-1537>

Taran Vladyslav Oleksandrovych Student of the 3rd year of the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, tel.: (068) 019-23-66, <https://orcid.org/0009-0008-6518-1873>

INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL TERRORISM AS A MEANS OF INFLUENCING THE CONSCIOUSNESS OF SOCIETY

Abstract. The article examines information terrorism as a criminal offense and highlights the problem of the rapid spread of this phenomenon, in particular, the spread of the latter accelerated against the background of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. The opinions of scientists regarding the legal nature of this crime were analyzed and its components were characterized. Thus, it was found that information terrorism in the global space aims to create social tension, panic and chaos, the task of which is to manipulate people's consciousness, pressure on the adoption of a decision beneficial for the subject of influence by state structures and lead to negative geopolitical consequences on the modern international arena. The shortcomings of the normative and legal consolidation of information terrorism in the legislation of Ukraine are identified and it is proposed to overcome this problem by criminalizing this act. The degree of public danger of information terrorism was emphasized, namely, its negative impact on society and an individual who became a victim of such illegal encroachment. A classification of the forms in which modern information terrorism manifests itself in the world is provided. The tools of the criminal offense investigated in this article are usually the Internet, social networks and mass media, as these platforms have the largest number of users. During the research of the topic, a number of relevant sources were analyzed and real examples of manifestations of information terrorism in today's realities were given. The article proposes some ways of counteracting acts of information terror as a factor of destabilization of national and international security.

Keywords: information, information terrorism, threats, national and international security, legal regulation, counterterrorism.

Постановка проблеми. Інтернет, соціальні мережі, ЗМІ на сьогоднішній день є головними засобами передачі інформації, що робить їх, у свою чергу, потужними інструментами для впливу на громадську думку та суспільний лад. У сучасних умовах неможливо уявити життя без цих головних каналів інформування, розвиток яких з кожним днем набирає обертів. І в умовах розвитку такого інформаційного суспільства під впливом пропаганди, неправдивої інформації та кібератак з боку Російської Федерації виникають і розвиваються нові види загроз не тільки національній безпеці, а й міжнародній, однією з яких є інформаційний тероризм.

І так, Інтернет, соціальні мережі, ЗМІ, які збільшують свої потоки інформації кожного дня, стають вразливими платформами, за допомогою яких легко вчинити інформаційний тероризм, а їх користувачі ненароком можуть стати жертвами цього. Це обумовлено тим, що безперешкодно опубліковувати та поширювати інформацію у мережі може кожен, і терористи активно використовують таку можливість, а саме: поширюють провокаційні повідомлення, погрози, дії насильницького характеру, неправдиву інформацію – що в свою чергу масово породжує віртуальний страх та паніку. Тобто організатори таких дій за допомогою інформації, що у даному випадку розглядається як певний стратегічний засіб, намагаються маніпулювати громадською думкою для вчинення терористичних дій, що мають на меті підірвати національну безпеку, конституційний лад та призвести до негативних геополітичних наслідків на сучасній міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема “Інформаційно-психологічний тероризм як засіб впливу на свідомість соціуму” ставала предметом досліджень багатьох українських науковців, зокрема: Гринчук М., Остроухов В., Петришин Г., Стрельбицький М. та інші. Вищезгадані та інші вчені здійснили всебічне дослідження зазначеної проблеми, але попри це все одно залишається багато спірних аспектів стосовно визначення поняття інформаційного тероризму, правового регулювання цього явища та методи боротьби із ним, особливо з огляду на ті виклики, які сьогодні наявні в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інформаційний тероризм – це сучасна акція терору, яка має на меті поширити свій злочинний вплив не лише на свідомість суспільства, а й на політичні, філософські, правові, естетичні, релігійні ідеї – на ті сфери нашого життя, де завжди ведеться «боротьба поглядів».

Через доступність інформаційних технологій та постійних загострень на міжнародно-політичній арені інформаційний тероризм набуває характеру глобальної проблеми. Явним прикладом цього є ситуація в Україні, де в

умовах сьогоденних реалій інформаційний тероризм є досить активно вчинюваним злочином. Так, майже щодня на просторах Інтернету серед новин зустрічаються повідомлення з «цікавим» змістом – готування вчинення диверсій, роздачі на неіснуючих блокпостах повісток, погрози застосування ядерної зброї та подібне. Така інформація негативно впливає на суспільство, тим паче зараз, коли люди в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну є дуже вразливими та легко піддаються страху і паніці.

У Концепції боротьби з тероризмом, схваленій Указом Президента України від 25.04.13 р. № 230, закріплено, що Україна поділяє стурбованість світової спільноти щодо таких глобальних загроз людству, як поширення тероризму, у тому числі пропаганда терористичної ідеології, застосування терористичних методів для досягнення злочинної мети [4]. У цій Концепції поширення терористичних ідей, зокрема, через Всесвітню мережу Інтернет, ЗМІ та соціальні мережі визнано таким фактором, що може стати збудником підвищення рівня терористичної загрози в Україні.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» під поняттям «терористична діяльність» визнається: планування, організація, підготовка та реалізація терористичних актів; підбурювання до вчинення терористичних актів, насильство над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях; організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах; вербування, озброєння, підготовку та використання терористів; пропаганду і поширення ідеології тероризму; фінансування та інше сприяння тероризму [12]. Таким чином, на законодавчому рівні пропаганда і поширення терористичних ідей визнається одним із проявів терористичної діяльності.

Зазвичай суб'єкти, які публікують терористичну інформацію, мають на меті залякати, завербувати населення, змусити його перебільшити впливовість терористичних груп та об'єднань, вплинути на прийняття рішень чи вчинення певних дій державною владою чи об'єднаннями громадян, привернути увагу громадськості до тих тем, які вигідні терористам й одночасно відвернути увагу від інших проблем. Таким чином, дії інформаційних терористів спрямовані на підірвання у населення уявлення про належну громадську безпеку, що забезпечує їм держава, що, у свою чергу, безпосередньо скомпрометує владу і дозволить таким особам здійснити необхідні їм політичні зміни.

Вищезазначене збігається з суб'єктивною стороною кримінального правопорушення, яке передбачене ст. 258 ККУ [6] – тероризм, але чи

застосовуються ті санкції, що зазначені у згадуваній статті до вчиненого злочину – інформаційного тероризму.

На законодавчому рівні наразі відсутнє визначення інформаційного тероризму, криміналізація цього суспільно небезпечного явища також поки що не відбулась. Але багато науковців-правників у працях висловлюють власне розуміння поняття «інформаційного тероризму». Деяко подібні погляди на явище інформаційного тероризму мають Гринчук М., Остроухов В. та Петришин Г., а саме:

- безпосередній вплив на психіку й свідомість людей з метою формування потрібних думок і суджень, що певним чином спрямовують поведінку людей [8];
- форма негативного впливу на особистість, суспільство і державу всіма видами інформації [1];
- використання інформації та засобів її поширення з метою заподіяння насильства над свідомістю людей, маніпулювання їх поведінкою, використовуючи сукупність методів і способів впливу, дозволяє суб'єктам впливу чинити тиск на прийняття «зручних» для них рішень з боку держав, різних організацій або окремих осіб шляхом створення умов для хаосу, панічних настроїв тощо [9].

Проаналізувавши дані визначення, очевидним є, що вчені визнають інформацію як знаряддя розглядуваного злочину, й кожен зауважує, що предметом даного кримінального правопорушення є свідомість людей, їх психіка, поведінка, а в загальному – це суспільство й держава.

Стрельбицький М. в особистому понятті інформаційного тероризму більше звернув увагу на об'єктивну сторону такої злочинної поведінки. Науковець вважає, що інформаційний тероризм є – сукупність небезпечних діянь, пов'язаних із поширенням інформації, що містить погрози переслідуванням, розправою, вбивствами, а також викривлення об'єктивної інформації, яка призводить до виникнення кризових ситуацій у суспільстві, залякування населення, впровадження параноїдальних думок, нагнітання страху і напруги [13]. Тобто інформаційні терористи намагаються вплинути на свідомість і поведінку людей таким чином, щоб масового поширення серед суспільства набули паніка, страх, тривожність, параноя та напруга, оскільки при такій «атмосфері» легше маніпулювати натовпом.

Традиційно юристи визначали тероризм як злочин проти суспільної безпеки, в основному у формі викрадення повітряного судна, захоплення заручника, замаху на життя державного чи партійного діяча, сьогодні ж різноманітні злочинні та терористичні організації можуть використовувати широкий спектр технологій у процесі організації своєї діяльності, й вже не

обов'язково виходити на вулицю чи планувати вибух у центрі міста задля того, щоб здійснити інформаційний терористичний акт.

Сучасний інформаційний тероризм характеризується такими рисами:

- здійснення суто шляхом застосування інформаційних та цифрових технологій (вчинення злочину відбувається легше, швидше, менше ресурсів витрачається);
- з попередньої ознаки впливає інша риса – публічність (засобами найчастіше виступають друковані ЗМІ, мережі ефірних і кабельних масмедіа, Інтернет, електронна пошта тощо);
- публічність – це завжди масштабність (надзвичайно висока кількість користувачів мережі Інтернет, прихильники друкованих ЗМІ – усі потенційні жертви інформаційного тероризму);
- високий ступінь латентності вчиненого діяння, легка конспірація замовників, джерел фінансування та виконавців
- легка контрольованість із боку замовника чи виконавця, що обумовлена можливістю вчинення досліджуваних злочинів віддалено та оперативним внесенням корективів ззовні.

Цей злочин насправді «без кордонів» - шкода може завдатися на території різних держав, на території кількох держав одночасно, при цьому не має ніякого практичного значення, де перебуває організатор чи виконавець інформаційного тероризму.

Інформаційний тероризм можна визначити як цілеспрямований вплив на психіку та свідомість людей таким чином, щоб створити обстановку паніки, страху та пригніченості у суспільстві. Такий вплив можливо здійснити декількома методами, які наразі активно використовуються терористами, зокрема, на сьогоднішній день в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України.

Науковці виділяють такі методи вчинення інформаційного тероризму:

- дезінформування – обман чи введення в оману щодо справжніх намірів для спонукання людини до запрограмованих дій шляхом надання неповної або непотрібної інформації або спотворення частини інформації чи контексту (до прикладу, у час запеклих боїв у Бахмуті (підконтрольна Україні територія), російські окупанти поширювали неправдиву інформацію, що ніби навколо Бахмута утворений котел та наводить порівняння, що такий же котел був у 2015 р. у Дебальцевому, де тоді в оточенні опинилося близько 5 тисяч українських військових);
- пропаганди – форма комунікації, що має зовнішнє вираження у поширенні фактів, аргументів, чуток та інших відомостей з метою впливу на

стан суспільної думки чи громадської позиції та її формування (переформування) в інтересах того, хто здійснює зазначену пропаганду (влучним прикладом є «кремлівська пропаганда» - майже всі ЗМІ, зокрема друковані, та телеканали пронизані інформаційною політикою, яка спрямована на психологічну обробку населення РФ та населення пострадянських країн російськомовного простору, й метою цієї пропаганди є змусити думати суспільство відповідно до інтересів владної верхівки: насаджувати народові ідеї «всамогутньої росії», «загниваючої Європи», ідеї «порятунку українців від влади, яка їх власноруч обстрілює» та інше);

– маніпулювання – приховане впровадження у психіку особистості цілей, бажань, намірів, установок, які не збігаються з наявними в неї;

– залякування – передача інформації, що має на меті порушення рівноваги та формування тривожних або панічних настроїв стосовно певних викликів або загроз (прикладом є залякування з боку Російської Федерації застосувати ядерну зброю на кордонах України – певний відсоток суспільства не виключає можливості, що це може бути правдою й охоплений панікою народ починає масово скуповувати продукти в магазинах у великих обсягах, внаслідок цього з'являється дефіцит продуктів народного вжитку);

– інформування – поширення за допомогою соціальних мереж зашифрованих додатків та веб-сторінок контенту, що повідомляє учасників злочинних груп або осіб, що мають подібний світогляд, про початок, перебіг або про зміни умов заздалегідь спланованого кримінального правопорушення [2];

– вербування та тренування – полягає у залученні нових осіб та їх тренування за допомогою навчальних матеріалів з метою збільшення кількості учасників терористичних угруповань. Так, останнім часом, за допомогою розвитку цифрової епохи значно спростився процес вербування нових бійців до терористичних груп та став реальним той феномен, коли тисячі осіб з сотні країн відправились воювати у Сирію та Ірак на боці так званої "Ісламської держави"[15].

Інструментами, завдяки яким можливо реалізувати вищезазначені методи, виступають зазвичай Інтернет, соціальні мережі та засоби масової інформації, саме ці платформи мають найбільшу кількість користувачів (потенційних жертв) та є «пригожими» для вчинення такого злочину. Завдяки ЗМІ та мережі Інтернет терористи, вдаючись до масового розповсюдження інформації маніпулятивного/неправдивого характеру, формують зручний їм інформаційний ракурс, «замилують очі» суспільству.

Зазвичай терористи здійснюють вплив на свідомість суспільства не якістю інформації, а її обсягом, тобто створюють інформаційне перевантаження [10]. Сутність останнього полягає в істотному перевищенні

інформації, необхідної для комфортного функціонування мозку, що надходить до нього. Такий прийом має негативний вплив на тих осіб, що страждають від цього надлишку – індивід стає не здатний самостійно орієнтуватися в необмеженому інформаційному просторі щодо доступних даних. Навіть та частка людей, що може впоратися з інформаційним перевантаженням, частково потрапляє під вплив інформаційного тероризму й може навіть тимчасово відчувати паніку чи страх. У такий спосіб легко виконується одне з завдань інформаційного тероризму – приховування достовірної, точної та повної інформації з одночасним поширенням «потрібної» злочинцям інформації.

Якразим прикладом застосування ЗМІ як зручного інструменту розглядуваного злочину є деструктивні телеканали, що вдаються до маніпулювання громадською думкою та поширення дезінформуючого впливу на суспільство з метою психологічного зомбування суспільства та поширення одновекторної інформації, котра в результаті формує ідеологію, вигідну для терористів, а також детермінує розвиток тих чинників і загроз, які посягають на національну безпеку України.

На жаль, в Україні досі залишається ряд медійних каналів, які de-facto є пропагандистськими рупорами країн-агресорів та інших потенційних суб'єктів протиправної інформаційної діяльності в Україні. За матеріалами, які наводить веб-сайт «Детектор медіа», посилаючись на дані, надані агенцією Vizeum Ukraine, після відключення каналів «112 Україна», NewsOne та ZIK найбільше зросли показники у каналу «Наш» [11]. Зокрема, його частка у перший день після відключення зросла у понад 3,5 разів, тобто аудиторія заблокованих інформаційних ресурсів практично відразу перебралася до іншого проросійськи налаштованого пропагандистського телеканалу, що призвело до утворення ще однієї із потенційних загроз для національної безпеки України.

Окрім цього, в Україні на сьогоднішній день існує чимало й місцевих (регіональних) антиукраїнських налаштованих пропагандистських телеканалів, особливо на півдні та сході нашої держави, а відтак, знову гостро постає потреба у більш дієвих та ефективних законах та підзаконних актах, які б містили відповідні санкції до зазначених суспільно небезпечних діянь та не лише протидіяли, а й запобігали ризикам і загрозам інформаційної та національної безпеки України.

Узагальнюючи, інформаційно-психологічний тероризм є серйозною загрозою для нашого суспільства через своє невпинне поширення на просторах Інтернету, соціальних мереж та медіа світу. Для боротьби з цією проблемою національному законодавству та міжнародним спільнотам

необхідно надавати даному питанню більшого значення і виробляти дієві механізми боротьби з проявами такої злочинної поведінки.

Концепція боротьби з тероризмом в Україні затверджена указом Президента України від 05.03.2019 №53/2019 передбачає, що терористичні загрози, які становлять виклик для України, потребують удосконалення функціонування загальнодержавної системи боротьби з тероризмом. Зокрема, в ній закріплено такі методи боротьби з тероризмом:

- забезпечувати постійний і своєчасний обмін між суб'єктами боротьби з тероризмом інформацією про терористичні загрози;
- здійснювати моніторинг стану і тенденцій поширення тероризму та проводити постійний системний аналіз і багатовимірне комплексне оцінювання причин та умов, що впливають на виникнення і поширення тероризму, у тому числі міжнародного;
- забезпечувати повне виконання міжнародних договорів у сфері боротьби з тероризмом, укладених у рамках ООН, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна [5].

Окрім наведеного, потрібно виділити наступні заходи ефективної протидії загрозам інформаційного тероризму:

- необхідно уніфікувати та гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами;
- закріпити у Законі про кримінальну відповідальність склад кримінального правопорушення, що становитимуть інформаційний тероризм;
- поглиблювати наукові кримінологічні дослідження та розробляти нові методи і способи виявлення інформаційного тероризму, що, у свою чергу, сприятиме оперативному припинення таких суспільно небезпечних посягань;
- підвищувати ефективність роботи Департаменту кіберполіції Національної поліції України й інших правоохоронних структур цього напрямку, а саме: проводити регулярне оновлення знань у цій галузі у працівників, постійно забезпечувати спеціалістів новітніми технологіями та виробити низку практик, що будуть максимально ефективні та нададуть можливість швидко запобігати наслідкам інформаційного тероризму;
- удосконалювати і розвивати співпрацю з державами, оскільки, як відомо, інформаційний тероризм часто має транснаціональний характер, і тому його існування завдає негативного впливу на країни і континенти;
- підвищувати загальний рівень інформаційної культури і безпеки населення шляхом проведення правоосвітніх занять, у закладах освіти запроваджувати навчальні дисципліни, що значно розвине навички критичного мислення та культури споживання медіа контенту. Це, у свою

чергу, допоможе населенню швидко виявляти атаки терористів та зменшить їх можливість поширювати небезпечний контент [10];

– для підвищення рівня компетентності та відповідальності власників цифрових просторів потрібно встановити і налагодити їх зв'язок з правоохоронними органами. Так добре розроблений план взаємодії оперативних структур з медіа-спільнотою дозволить не лише легко регулювати потік інформації, а й швидко та якісно надасть можливість уповноваженим органам використовувати ЗМІ для встановлення відкритих контактів з громадськістю з метою розшуку осіб, які включені до терористичної діяльності [14];

– створити онлайн-платформи або штучний інтелект та розробити алгоритми їх роботи для автоматичного виявлення та фільтрації злочинного контенту, що значно допомогло б правоохоронним органам у сфері протидії дезінформації та поширенню злочинних ідей;

– під час боротьби з проявами інформаційного тероризму потрібно напрацювати застосування методів і засобів, що дозволять виявляти ще на початку поширення інформації реакційність, антигуманність, аморальність таких дій [3].

Держави-учасниці Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму також зауважують на необхідності розробки та вжитті ефективних заходів по недопущенню фінансування тероризму, а також протидіяти цьому шляхом переслідування та покарання осіб, що його вчиняють [7].

Висновки. Інформаційний тероризм стрімко розвивається та поширюється, а його існування становить загрозу для світового суспільства. Поява такого явища на арені злочинних діянь є справжнім викликом, оскільки чим швидше розвиваються інформаційні технології, тим більше з'являється способів для вчинення інформаційно-терористичного акту, тому проблема протидії інформаційному тероризму потребує негайного вирішення. Тож незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, що стосуються забезпечення інформаційної та національної безпеки, потреба у вдосконаленні вже існуючих та появи нових положень на рівні національного законодавства обумовлена реальними та потенційними загрозами інформаційного тероризму. Окрім цього, актуальним є запит щодо детальної розробки системи протидії та запобігання цьому злочину, і значно ефективнішим цей процес буде, якщо об'єднаються усі зусилля світової спільноти.

Література:

1. Гринчук М. Сучасні методи та технології інформаційного тероризму. Медіа-форум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент: збірка наукових праць Чернівецького національного університету. 2017;

2. Інтернет може стати небезпечним зряддям терористів URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2007-11-09-voa1-86822782/218720.html>;
3. Константинов Л.В. Дослідження методів протидії тероризму у соціальних мережах: праці II міжн. наук.-практ. конф. "Інформаційна безпека та комп'ютерні технології": Кропивницький. 20-22 квітня 2017. Ст. 53-54. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/158806836.pdf>;
4. Концепція боротьби з тероризмом : Указ Президента України. 25.04.13 р. № 230. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> ;
5. Концепція боротьби з тероризмом в Україні: Указ Президента України. 05.03.2019 р. № 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text> ;
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>;
7. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. Ратифікана Верховною Радою України із заявою Законом N 149-IV (149-15) від 12.09.2002 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text ;
8. Остроухов В.В., Петрик В.М., Присяжнюк М.М. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) : навч. посіб. Київ. КНТ. 2010;
9. Петришин Г. Р. Інформаційний тероризм: джерела формування та активізації в Україні. Габітус: науковий журнал. 2021. Вип. 21;
10. Пивоваров В.В., Пархоменко А.Ю. Інформаційний тероризм і маніпулювання свідомістю: детермінація та запобігання: Юридичний науковий електронний журнал. № 11. 2021. Ст. 617-619. URL: http://lsej.org.ua/11_2021/156.pdf;
11. Після відключення «каналів Медведчука» утричі краще стали дивитися канал Мураєва «Наш». Детектор медіа. URL: <https://detector.media/rinok/article/184618/2021-02-05-pislya-vidklyuchennya-kanaliv-medvedchuka-utrychikrashche-staly-dyvutysya-kanal-muraieva-nash/> (дата звернення: 12.02.2021);
12. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.03 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 25. Ст. 180;
13. Стрельбицький М. П., Саржан С. Л. Соціальні передумови (юридичні фак-ти) інформаційного тероризму та кібер-злочинів. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2014. № 2;
14. Сучасний медіа-тероризм URL: [https://www.cir-ps.com/post/%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC](https://www.cir-ps.com/post/%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC;);
15. Тероризм посилює позиції в Інтернеті - експерти у Давосі URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2625168-terorizm-posilue-pozicii-v-interneti-eksperti-u-davosi.html>;
16. Центр протидії дезінформації, Рада національної безпеки і оборони України «Інформаційний тероризм: злочин проти людяності, скоєний за допомогою інструментів впливу на свідомість». Київ. 2022. URL: <https://cpd.gov.ua/warning/informacijnyj-terorizm/>.

References:

1. Hrynychuk M. Suchasni metody ta tekhnolohiyi informatsiynoho teroryzmu [Modern methods and technologies of information terrorism]. Media-forum : analityka, prohnozy, informatsiynyyu menedzhment: zbirka naukovykh prats' Chernivets'koho natsional'noho universytetu. 2017 [in Ukrainian];

2. Internet mozhe staty nebezpechnym znaryaddyam terorystiv [The Internet can become a dangerous tool for terrorists]. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2007-11-09-voa1-86822782/218720.html> [in Ukrainian];

3. Konstanytnov L.V. Doslidzhennya metodiv protydyi teroryzmu u sotsial'nykh merezhakh: pratsi II mizhn. nauk.-prakt. konf. "Informatsiyana bezpeka ta komp'yuterni tekhnolohiyi" [Research on methods of combating terrorism in social networks: Proceedings of the II International. science and practice conf. «Information security and computer technologies»]: Kropyvnyts'kyy. 20-22 kvitnya 2017. St. 53-54. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/158806836.pdf> [in Ukrainian];

4. Kontseptsiya borot'by z teroryzmom : Ukaz Prezydenta Ukrayiny [4. Concept of combating terrorism: Decree of the President of Ukraine]. 25.04.13 r. № 230. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/230/2013> [in Ukrainian];

5. Kontseptsiya borot'by z teroryzmom v Ukrayini: Ukaz Prezydenta Ukrayiny [Decree of the President of Ukraine The Concept of Combating Terrorism in Ukraine]. 05.03.2019 r. № 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019#Text> [in Ukrainian];

6. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 5 kvitnya 2001 roku [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001] // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2001. № 25–26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian];

7. Mizhnarodna konventsia pro borot'bu z finansuvannam teroryzmu [International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism]. Ratyfikana Verkhovnoyu Radoyu Ukrayiny iz zayavoyu Zakonom N 149-IV (149-15) vid 12.09.2002 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text [in Ukrainian];

8. Ostroukhov V.V., Petryk V.M., Prisyazhnyuk M.M. Informatsiyana bezpeka (sotsial'no-pravovi aspekty) [Information security (social and legal aspects)]: navch. posib. Kyyiv. KNT. 2010 [in Ukrainian];

9. Petryshyn H. R. Informatsiyyny teroryzm: dzherela formuvannya ta aktyvizatsiyi v Ukrayini [Information Terrorism: Sources of Formation and Activation in Ukraine]. Habitus: naukovyy zhurnal. 2021. Vyp. 21 [in Ukrainian];

10. Pyvovarov V.V., Parkhomenko A.YU. Informatsiyyny teroryzm i manipulyuvannya svidomisty: determinatsiya ta zapobihannya [Information Terrorism and Mind Manipulation: Determination and Prevention]: Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal. № 11. 2021. St. 617-619. URL: http://lsej.org.ua/11_2021/156.pdf [in Ukrainian];

11. Pislya vidklyuchennya «kanaliv Medvedchuka» utrychi krashche staly dyvytysya kanal Murayeva «Nash» [After Medvedchuk's channels were turned off, Muraiev's Nash channel became three times more popular]. Detektor media. URL: <https://detector.media/rinok/article/184618/2021-02-05-pislya-vidklyuchennya-kanaliv-medvedchuka-utrychikrashche-staly-dyvytysya-kanal-muraieva-nash/> (data zvernennya: 12.02.2021) [in Ukrainian];

12. Pro borot'bu z teroryzmom : Zakon Ukrayiny vid 20.03.03 r. № 638-IV [Law of Ukraine On Combating Terrorism: of 20.03.03, No. 638-IV] // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR). 2003. № 25. St. 180 [in Ukrainian];

13. Strel'byts'kyy M. P., Sarzhan S. L. Sotsial'ni peredumovy (yurydychni fak-ty) informatsiynoho teroryzmu ta kiber-zlochyniv [Social preconditions (legal facts) of information terrorism and cybercrime]. Visnyk Luhans'koho derzhav-noho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka. 2014. № 2 [in Ukrainian];

14. Suchasnyy media-teroryzm [Modern media terrorism] URL: <https://www.cir-ps.com/post/%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC> [in Ukrainian];

ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 5(35) 2023

15. Teroryzm posylyuye pozytsiyi v Interneti - eksperty u Davosi [Terrorism is gaining ground on the Internet - experts in Davos] URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2625168-teroryzm-posilue-pozicii-v-interneti-eksperti-u-davosi.html> [in Ukrainian];

16. Tsentr protydyiyi dezinformatsiyi, Rada natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny «Informatsiyyny teroryzm: zlochyn proty lyudyanosti, skoyenny za dopomohoyu instrumentiv vplyvu na svidomist'» [Information terrorism: a crime against humanity committed with the help of tools of influence on consciousness] Kyiv. 2022. URL: <https://cpd.gov.ua/warning/informacijnyj-teroryzm/> [in Ukrainian].

УДК 343.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-641-652](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-641-652)

Обшалов Сергій Володимирович доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Навчально-науковий інститут права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр-т. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49000, тел.: (067) 637-19-69, <https://orcid.org/0000-0002-7280-925>

Санакоев Дмитро Борисович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань ННІ права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, пр-т. Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49000, тел.: (096) 069-27-50, <https://orcid.org/0000-0002-2046-9522>

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ПІДРОЗДІЛІВ КІБЕРПОЛІЦІЇ З ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті розкрито особливості організації взаємодії підрозділів кіберполіції з органами досудового розслідування та громадськістю у процесі доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності.

Встановлено, що ефективність взаємодії підрозділів кіберполіції з органами досудового розслідування та громадськістю у процесі доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності багато в чому залежить від обрання форми взаємодії, її відповідності до законодавчих норм, відомчих нормативно-правових актів з урахуванням рекомендацій оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної та криміналістичної теорії та практики.

На підставі узагальнення слідчої практики виокремлено різні форми взаємодії, зокрема: процесуальні й непроцесуальні.

У першій групі виділено: виконання доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів – 91 %; повідомлення уповноваженій особі про результати проведення процесуальних дій та розшукових заходів – 86 %; сприяння слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих

(розшукових) дій – 72 %.

Серед непроцесуальних (організаційних) форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами кіберполіції визначено такі: спільне планування заходів – 77 %; взаємний обмін первинною (оперативною) інформацією під час розслідування злочину – 83 %; спільна організація й планування слідчих (розшукових) дій та НСРД – 77 %; консультування – 79 %.

Доведено, що структурними елементами будь-якої діяльності, у тому числі й оперативно-розшукового супроводження, як однієї з форм взаємодії оперативного працівника кіберполіції, слідчого та представників громадськості у процесі доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності, є: об'єкт, мета, завдання, суб'єкти, дії, результат. Працівник оперативного підрозділу кіберполіції, слідчий та представники громадськості взаємодіють у досить широкому спектрі правових та інших відносин.

Ключові слова: взаємодія, сприяння, кіберполіція, оперативний підрозділів, органи досудового розслідування, Національна поліція, громадськість, докази, доказування, протидія, злочин, кримінальне правопорушення, інтелектуальна власність, зловживання, службова особа.

Obshalov Serhii Volodymyrovych Doctor of Law, Associate Professor, deputy director of the Educational and Scientific Institute of Law and Training of Specialists for National Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (067) 637-19-69, <https://orcid.org/0000-0002-7280-925>

Sanakoiev Dmytro Borisovych PhD, Associate professor, Head of the Department of Criminal Procedure and Strategic Investigations of the Educational and Scientific Institute of Law and Training of Specialists for National Police Units, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, tel.: (096) 069-27-50, <https://orcid.org/0000-0002-6783-3168>

ORGANIZATION OF INTERACTION OF CYBER POLICE UNITS WITH PRE-JUDICIAL INVESTIGATION BODIES IN THE PROCESS OF PROVING CRIMES IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY

Abstract. The article reveals the peculiarities of the organization of the interaction of cyber police units with pre-trial investigation bodies and the public in the process of proving crimes in the field of intellectual property.

It has been established that the effectiveness of the interaction of cyber police

units with pre-trial investigation bodies and the public in the process of proving crimes in the field of intellectual property largely depends on the choice of the form of interaction, its compliance with legislative norms, departmental legal acts, taking into account the recommendations of the operational-investigative, criminal-procedural and forensic theory and practice.

Based on the generalization of investigative practice, various forms of interaction are distinguished, in particular: procedural and non-procedural.

In the first group, the following are highlighted: execution of the investigator's order to conduct investigative (search) actions, covert investigative (search) actions and other measures - 91%; notification to an authorized person about the results of procedural actions and search measures - 86%; assistance to the investigator in conducting separate investigative (search) actions and covert investigative (search) actions - 72%.

Among the non-procedural (organizational) forms of interaction of the investigator with the operational units of the cyber police, the following are identified: joint planning of activities - 77%; mutual exchange of primary (operational) information during the investigation of a crime – 83%; joint organization and planning of investigative (search) actions and NSRD – 77%; counseling – 79%.

It has been proven that the structural elements of any activity, including operational and investigative support, as one of the forms of interaction between an operational worker of the cyber police, an investigator and representatives of the public in the process of proving crimes in the field of intellectual property, are: object, goal, task, subjects, actions, result. An employee of the operative division of the cyber police, an investigator and representatives of the public interact in a fairly wide range of legal and other relations.

Keywords: interaction, facilitation, cyber police, operative units, pre-trial investigation bodies, National Police, public, evidence, proving, countermeasure, crime, criminal offense, intellectual property, abuse, official.

Постановка проблеми. Ефективність протидії кримінальним правопорушенням передбачає наявність безперервної взаємодії всіх органів і підрозділів Національної поліції, а також взаємодії з іншими правоохоронними та державними органами, засобами масової інформації, громадськістю. Значення цієї взаємодії зумовлюється тим, що рішення однієї з найбільш важливих задач, що стоять перед Національною поліцією, – швидке і повне виявлення та припинення кримінальних правопорушень – може бути досягнуте тільки спільними і узгодженими зусиллями всіх органів і підрозділів Національної поліції. Особливого значення під час виявлення та припинення

кримінально протиправних дій підрозділами кримінальної поліції набуває взаємодія зі слідчими. Так, з метою швидкого викриття винних за вчинення кримінально протиправних дій чинне кримінальне процесуальне та оперативно-розшукове законодавство України зобов'язує оперативні підрозділи здійснювати взаємодію зі слідчими [1].

Питання взаємодії органів слідства і дізнання завжди було одним із головних у процесі досудового розслідування, оскільки тільки їх ефективна спільна праця гарантує виконання кримінально-процесуальних та оперативно-розшукових завдань, що виникають на всіх стадіях кримінального процесу. Ці підрозділи є такі, що доповнюють один одного, тому що лише сукупність їх прав та обов'язків забезпечує виконання мети кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, так як довершенням кримінально-процесуальних та криміналістичних засобів, які використовує слідчий, є оперативно-розшукова діяльність, суб'єктом здійснення якої являється оперативний працівник [2]. Враховуючи специфіку вчинення та особливості доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності окремим суб'єктом взаємодії є представники громадськості, які залучаються до виконання окремих завдань майже на усіх стадіях кримінального судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі загальній характеристиці взаємодії органів слідства і дізнання приділено чимало уваги. Ця проблема розглядалася в працях таких вчених, як А.М. Балашов, Ф. Ю. Бердичевський, А.Ф. Волобуєв, В.В. Гевко, М. К. Гурський, І. М. Гуткін, А. Я. Дубинський, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Л.М. Карнєєва, І.Ф. Крилов, А.І. Бастрикін, О.І. Кривенко, О.М. Ларін, Г.А. Матусовський, В. В. Найдъонов, В.В. Пивоваров, Л.І. Щербина, М.А. Погорецький, С.В. Слинко, А.А. Чувильов, М.Є. Шумило, Г.М. Ясинський та ін.

Роботи науковців, які працювали за цим напрямом, зробили вагомий внесок у розвиток науки і є серйозним досягненням у галузі оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу та криміналістики, проте виникає чимало проблемних питань щодо того, як повинні діяти слідчі, оперативні працівники кіберполіції та представники громадськості у процесі доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності.

Мета статті – визначення особливостей організації взаємодії підрозділів кіберполіції з органами досудового розслідування та громадськістю у процесі доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Ефективність взаємодії підрозділів кіберполіції з органами досудового розслідування та громадськістю у процесі доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності багато в чому залежить від обрання форми взаємодії, її відповідності до законодавчих норм,

відомчих нормативно-правових актів з урахуванням рекомендацій оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної та криміналістичної теорії та практики. Тому при питаннях оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства, на нашу думку, питання про форми взаємодії є таким, на яке необхідно звернути увагу в першу чергу.

Процесуальне рішення про взаємодію слідчого з оперативними підрозділами кіберполіції зумовлено з одного боку ситуацією, що склалася у кримінальному провадженні, вирішення якої в інформаційному контексті викликає необхідність взаємодії, а з іншого – доцільністю вибору форм взаємодії цих суб'єктів, яке має бути мотивованим. Умотивованість цього рішення полягає в приведенні у конкретному процесуальному акті відповідних підстав, що спричиняють необхідність та доцільність обрання даної форми взаємодії. Відсутність мотивування прийнятого рішення ускладнює розуміння оперативними працівниками конкретних завдань і мети взаємодії, що негативно впливає на її ефективність. Більшість авторів, не даючи визначення формам взаємодії, поділяють їх на процесуальні і організаційні. Звісно, цей розподіл дещо умовний, оскільки процесуальні форми – спільне проведення слідчих дій, доручення слідчого оперативному працівникові, завжди потребують організації. У свою чергу організаційні форми (планування слідчих дій, обмін інформацією, діяльність у слідчо-оперативній групі) є процесуальними, тому що вони закріплені у різних відомчих підзаконних нормативних актах.

Взаємодія слідчого та оперативного працівника кіберполіції знаходить своє відображення на різних етапах розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності. Але ефективною вона може бути, тільки за умови чітких та своєчасних першочергових заходів при отриманні інформації про злочин. Найбільш розповсюдженими та на наш погляд, розумними формами взаємодії є складання узгоджених планів, спільне проведення слідчих дій та інших заходів [3, с. 25-26]. Необхідність такої взаємодії зумовлена, по-перше, спільністю поставленого завдання, направленою на посилення протидії злочинності, від вирішення якого ніхто не повинен стояти осторонь; по-друге, тим, що слідчий, оперативний працівник кіберполіції, експерт-криміналіст, представники громадськості мають різні засоби і методи діяльності, використання яких в єдиному комплексі взаємопов'язаних і доповнюючих одне одного цілеспрямованих заходів дозволяє забезпечити більш ефективний і високий рівень розкриття злочинів.

З введенням діючого КПК України, питання про форми передачі інформації чітко законом не регламентоване і на практиці воно отримує різне вирішення. В одних випадках працівники оперативних підрозділів повністю

знайомлять слідчого з усіма даними, зібраними по справі оперативним шляхом (що є певним порушенням дотримання державної таємниці), а в інших – слідчому надається довідка або зведення, де працівник оперативного підрозділу викладає зібрані дані, випускаючи деталі, які, на його думку, є несуттєвими або такими, що не відповідають дійсності. Але така «обробка» значно знижує цінність інформації. Знаючи краще, ніж хтось інший, матеріали розслідування, слідчий може надати суттєве значення обставинам, на які менш досвідчений оперативний працівник не звертатиме належної уваги. Знання невірогідних деталей в оперативно-розшукових даних дозволить слідчому вирішити, чи ці дані взагалі являють будь-яку цінність.

У свою чергу, слідчий інформує оперативного працівника кіберполіції про факти й обставини, що на його думку, мають значення для оперативно-розшукової роботи, надає йому можливість знайомитися з матеріалами кримінального провадження. Вкрай важливо, щоб оперативні працівники не тільки знали, які фактичні дані цікавлять слідчого, але також мали і чітку уяву про шляхи їх використання у кримінальному судочинстві. Слідчому також необхідно враховувати специфічні умови праці оперативних підрозділів з тим, щоб використання даних, здобутих непроцесуальним шляхом, не завдало шкоди інтересам кримінального провадження та оперативно-розшукової діяльності по забезпеченню кримінального судочинства.

Вирішення існуючих проблем запровадження у діяльність правоохоронних органів сучасних положень з покращення взаємодії оперативних підрозділів та слідчих у розкритті та розслідуванні злочинів у сфері інтелектуальної власності можливе за умови вирішення таких напрямів їх діяльності, як: виявлення фактів, що мають значення для справи; закріплення слідів злочину, речових та інших доказових даних; проведення технічного документування фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження; забезпечення можливості використання отриманих первинних даних у подальшому кримінальному судочинстві.

На наш погляд, основною підставою класифікації взаємодії необхідно розглядати функції, що виконуються обома суб'єктами взаємодії. Коли обидва суб'єкти виконують кримінально-процесуальні функції, тобто слідчий виступає як посадова особа, уповноважена здійснювати досудове слідство, а оперативний підрозділ – як суб'єкт оперативно-розшукової діяльності, то таку форму (від лат. *forma* – образ, тобто спосіб організації чогось) взаємодії можна назвати процесуальною. Якщо суб'єкти взаємодії виконують функції, не передбачені кримінально-процесуальним законодавством, то в цьому випадку реалізується інша форма взаємодії – непроцесуальна (іноді її іменують організаційною або організаційно-тактичною).

Форма взаємодії як спосіб організації містить у собі комплекс способів і заходів взаємодії, систему зв'язків і правовідносин суб'єктів, які взаємодіють. Форми взаємодії не слід змішувати з напрямками, цілями взаємодії. Як слушно зауважує Р.С. Белкін, взаємодія органів, які здійснюють кримінально-процесуальну і непроцесуальну діяльність із розкриття злочинів, спрямована на обмін і отримання доказової та орієнтуючої інформації, яка має значення для достовірного встановлення фактів, що є предметом доказування у кримінальних справах. У зв'язку з цим взаємодія слідчого з оперативним працівником завжди має інформативний характер, що визначає її гносеологічну і процесуальну природу.

Процесуальна взаємодія здійснюється на основі положень кримінально-процесуального закону, в рамках процесуальних прав і обов'язків, якими наділений слідчий, а непроцесуальна – відомчими нормативними актами. Сутність процесуальної взаємодії полягає в тому, що оперативні підрозділи залучаються слідчим до виконання окремих доручень, пов'язаних з розслідуванням, або до спільної участі в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

Непроцесуальна взаємодія здійснюється на адміністративній основі, відповідно до положень, які містяться у відомчих нормативних актах: наказах, інструкціях, вказівках. На підставі нормативно-правових актів та норм службової етики реалізуються такі види непроцесуальної форми взаємодії:

1. Спільне планування. Необхідність і практична доцільність спільного планування слідчих (розшукових) дій і заходів оперативного (ініціативного) пошуку, планування розслідування злочину у складі слідчо-оперативної групи зумовлена самим змістом плану, наявністю в ньому питань, які належать до компетенції слідчого і органу дізнання, при тісній взаємодії між ними [4].

2. Обмін інформацією. Обмін інформацією як вид взаємодії забезпечує своєчасне і повне отримання сторонами, що взаємодіють, даних про хід та результати слідчих дій і заходів оперативного (ініціативного) пошуку. При цьому ефективність проведення як слідчих дій, так і заходів оперативного (ініціативного) пошуку залежить від своєчасності отримання цих даних та їх об'єктивності.

3. Координація слідчих (розшукових) дій та заходів оперативного (ініціативного) пошуку. Така координація здійснюється з метою отримання у процесі розслідування необхідної оперативної інформації та створення найбільш сприятливих умов для успішного проведення слідчих (розшукових) дій і заходів оперативного (ініціативного) пошуку. Слідчі (розшукові) дії і заходи оперативного (ініціативного) пошуку, що здійснюються паралельно, мають перебувати в певному взаємозв'язку і взаємозалежності. Проведення заходів оперативного

(ініціативного) пошуку, зумовлених розслідуванням, повинно підпорядковуватися завданням й інтересам слідства, організовуватися і здійснюватися передусім для того, щоб сприяти більш ефективному розслідуванню всієї справи.

4. Спільні консультації слідчого з оперативним працівником кіберполіції в правовій оцінці отриманих матеріалів.

5. Спільний аналіз причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, та інші.

Розмежування взаємодії на форми має велике значення не тільки в теорії, але й на практиці. Результати процесуальної взаємодії обов'язково відображаються в матеріалах кримінального провадження. Оперативний працівник, виконуючи доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій, складає протокол, в якому вказує, що виконав дану дію за дорученням слідчого. Такий протокол є джерелом доказів у кримінальному провадженні. Навпаки, результати непроцесуальної взаємодії найчастіше не можуть, а іноді категорично не повинні знайти відображення в матеріалах кримінального провадження в інтересах дотримання принципу конспірації.

З урахуванням наведених вище завдань взаємодії оперативних працівників кіберполіції зі слідчим можна стверджувати про провідну роль взаємодії в оперативно-розшуковому супроводженні кримінального провадження по злочинах у сфері інтелектуальної власності. Вона є особливим організаційно-правовим видом діяльності, яка починається до початку кримінального провадження та закінчується після винесення вироку судом. Крім того, існує процесуальна та непроцесуальна форма її здійснення, які надають можливість підвищити ефективність об'єктивного розслідування злочину у сфері інтелектуальної власності, встановлення усіх епізодів злочинної діяльності особи, що його вчинила, забезпечити відшкодування збитків та усунути протидію розслідуванню.

Новим КПК України було введено категорію негласних слідчих (розшукових) дій, які несуть певне функціональне навантаження, що покладалося раніше на оперативно-розшукові заходи.

Серед усіх негласних слідчих (розшукових) дій, які проводяться у процесі доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності особливе місце займає контроль за вчиненням злочину у формі контрольованої закупки. Аналіз практики проведення вказаної НСРД показав, що в 98% випадків вона проводиться із залученням представників громадськості.

Вказаний вид НСРД має певні особливості порядку фінансування проведення контрольованих закупок. Нерідко ціни на товари, стосовно яких планується проведення контрольованої закупівлі досягають тисяч, а подекуди навіть десятків тисяч доларів. У зв'язку з чим, виникає об'єктивне запитання,

звідки такі кошти мають залучатись. Зазвичай така проблема вирішується шляхом використання так званих імітаційних засобів. У випадку з контрольованою закупкою, такими засобами є реалістичні копії готівкових коштів, які складно одразу ідентифікувати як фальшиві. Такі кошти вилучаються одразу після проведення слідчої дії, а, отже немає ризику їх потрапляння в обіг. Проте, у деяких випадках, для успішного проведення контрольованої закупки все ж необхідно залучати досить значну суму справжніх коштів. До прикладу, в контрольованих закупках товарів через мережу інтернет. Формально, для фінансування такого роду слідчих дій передбачені спеціальні відомчі фонди. Водночас на практиці, можливість залучення з цих фондів значних обсягів коштів, не завжди є реальною. Тому інколи, хоча і в дуже рідкісних випадках, перед потерпілим правовласником може постати необхідність залучення власних коштів для купівлі контрафактної продукції [5].

Процес доказування по злочинах у сфері інтелектуальної власності передбачає встановлення факту завдання правовласнику матеріальної шкоди. В окремих випадках розслідування вказаної категорії злочинів вказаний процес є досить складним, оскільки важко встановити усіх правовласників, зокрема наприклад щодо аудіовізуальної продукції, яка розповсюджується через так звані онлайн кінотеатри.

В більшості випадків інформацію про правовласника можна отримати за результатами вивчення самого об'єкту інтелектуальної власності. Однак у деяких випадках результати встановлення правовласника приводять до суб'єктів пава власності, які розташовані в інших країнах і отримання необхідної для розслідування інформації потребує направлення відповідних запитів до таких суб'єктів, у такому разі виникають проблеми, пов'язані з перекладом тексту запиту на мову каїни перебування правовласника. В таких випадках слідчому доцільно спробувати встановити на території України можливих офіційних представників таких суб'єктів або правозахисних організацій, наділених правом представляти їх інтереси на території України [6].

Одним із таких представників в Україні є Громадське об'єднання «Українська антипіратська асоціація» (02140, Київ, вул. Вишняківська, 13-В, офіс 1). Асоціація представляє в Україні інтереси американських мейджорів та українських кінодистрибуторів. Вона бореться з піратством у трьох напрямках: інтернет-піратство, незаконна демонстрація фільмів у кінотеатрах і камкординг.

У випадку коли об'єктом права інтелектуальної власності були музикальні твори доцільно звернутися з відповідним запитом до Асоціації Музичної Індустрії України (01103, Київ, вул. Кіквідзе, 11). Вказана асоціація представляє інтереси таких суб'єктів ринку музикальної індустрії:

- ТОВ «Комп Мюзік»;
- ТОВ «Лавіна Мюзік»;
- ТОВ «Український Звукозапис»;
- ТОВ «Київ-Євростар»;
- ТОВ «Студія звукозапису «Люксен»» [6].

Аналіз наукових джерел [7; 8] та результати аналізу діяльності працівників підрозділів кіберполіції з органами досудового розслідування показали, що в процесі протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності взаємодія з представниками громадськості відбувається у таких формах: надання оперативному підрозділу інформації про порушення, допущені у сфері інтелектуальної власності; залучення у якості спеціалістів окремих представників громадськості для проведення окремих заходів; взаємні консультації.

Також доцільно акцентувати увагу на окремих проактивних формах взаємодії слідчого та оперативних працівників кіберполіції під час проведення обшуку, зокрема: 1) через те, що з позицій тактики проведення обшуку слідчий має зосереджувати увагу на поведінці особи, яка обшукується, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії пропонується доручити оперативним підрозділам кіберполіції, які забезпечують супроводження досудового розслідування, отримати та вивчити відомості про особу такої обшукуваної особи до початку проведення обшуку, що дозволить оптимізувати діяльність слідчого під час здійснення такого спостереження за поведінкою обшукуваної особи; 2) під час проведення обшуку в межах досудового розслідування, з тактичної точки зору, доцільно максимально обмежити особу, в житлі, чи іншому володінні якої проводиться обшук, у доступі до будь-яких інформаційно-комунікаційних засобів, пристроїв, гаджетів, тощо, та виключити можливості її вільного пересування [9].

Висновки. Таким чином, на підставі узагальнення слідчої практики можна виокремити різні форми взаємодії, зокрема: процесуальні й непроцесуальні.

У першій групі виділено: виконання доручення слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів – 91 %; повідомлення уповноваженій особі про результати проведення процесуальних дій та розшукових заходів – 86 %; сприяння слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та НСРД – 72 %.

Серед непроцесуальних (організаційних) форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами кіберполіції визначено такі: спільне планування заходів – 77 %; взаємний обмін первинною (оперативною) інформацією під

час розслідування злочину – 83 %; спільна організація й планування слідчих (розшукових) дій та НСРД – 77 %; консультування – 79 %.

На нашу думку, структурними елементами будь-якої діяльності, у тому числі й оперативно-розшукового супроводження, як однієї з форм взаємодії оперативного працівника кіберполіції, слідчого та представників громадськості у процесі доказування злочинів у сфері інтелектуальної власності, є: об'єкт, мета, завдання, суб'єкти, дії, результат. Працівник оперативного підрозділу кіберполіції, слідчий та представники громадськості взаємодіють у досить широкому спектрі правових та інших відносин.

Література:

1. Кириченко О. В. Оперативно-розшукова протидія злочинам проти громадської безпеки кримінальною поліцією: проблема теорії та практики : монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 428 с., с. 275.
2. Обшалов С.В. Теоретичні, правові та праксеологічні основи оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства: монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 384 с.
3. Обшалов С.В. Оперативно-розшукова протидія злочинам при здійсненні кримінального провадження: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 264 с.
4. Погорецький М. А. Теоретичні і практичні проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі (за матеріалами практики органів СБ України): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ: КНУВС, 2006. 36 с.
5. Контрольована закупка при розслідуванні злочинів у сфері інтелектуальної власності. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/202266_kontrolovana-zakupka-pri-rozsliduvann-zlochinv-u-sfer-ntelektualno-vlasnost (дата звернення: 12.04.2023).
6. Дараган В.В., Недов Р.С. Організація і тактика виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет. монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 164 с.
7. Дараган В.В. Оперативно-розшукова протидія злочинам у сфері державних закупівель: проблеми теорії та практики: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 352 с.
8. Дараган В.В. Здійснення громадського контролю у сфері публічних закупівель як форма реалізації конституційних прав громадян. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2018. Спеціальний випуск № 3 (94) «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти». С. 233-238.
9. Санакоєв Д.Б. Формування проактивної моделі взаємодії органів досудового розслідування та кіберполіції у протидії онлайн-шахрайствам. Наукові перспективи. № 4(34). 2023. С. 431-439.

References:

1. Kyrychenko O. V. (2016) Operatyvno-rozshukova protydiia zlochynam proty hromadskoi bezpeky kryminalnoiu politsiiei: problema teorii ta praktyky [Operational and investigative response to crimes against public safety by the criminal police] : monohraf. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2016. 428 s., s. 275 [in Ukrainian].

2. Obshalov S.V. (2020) Teoretychni, pravovi ta prakseolohichni osnovy operatyvno-rozshukovoho zabezpechennia kryminalnogo sudochynstva [Theoretical, legal and praxeological foundations of operative and investigative support of criminal justice]: monohraf. Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2020. 384 s [in Ukrainian].

3. Obshalov S.V. (2012) Operatyvno-rozshukova protydiia zlochynam pry zdiisnenni kryminalnogo provadzhennia [Operative and investigative response to crimes during criminal proceedings]: monohraf. Dnipropetrovsk: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2012. 264 s [in Ukrainian].

4. Pohoretskyi M. A. (2006) Teoretychni i praktychni problemy vykorystannia materialiv operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu protsesi (za materialamy praktyky orhaniv SB Ukrainy) [Theoretical and practical problems of using the materials of operational and investigative activities in the criminal process (based on the materials of the practice of the bodies of the Security Service of Ukraine)]: Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv: KNUVS, 2006. 36 s [in Ukrainian].

5. Kontrolovana zakupka pry rozsliduvanni zlochyniv u sferi intelektualnoi vlasnosti [Controlled procurement during the investigation of crimes in the field of intellectual property]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/202266_kontrolovana-zakupka-pri-rozsliduvann-zlochyniv-u-sfer-ntelektualno-vlasnost (data zvernennia: 12.04.2023) [in Ukrainian].

6. Darahan V.V., Niedov R.S. (2020) Orhanizatsiia i taktyka vyjavlennia ta rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh z porushenniam prav intelektualnoi vlasnosti z vykorystanniam merezhi Internet [Organization and tactics of detection and investigation of crimes related to the violation of intellectual property rights using the Internet]. monohraf. Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2020. 164 s [in Ukrainian].

7. Darahan V.V. (2018) Operatyvno-rozshukova protydiia zlochynam u sferi derzhavnykh zakupivel: problemy teorii ta praktyky [Operational investigative countermeasures against crimes in the field of public procurement: problems of theory and practice]: monohraf. Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2018. 352 s [in Ukrainian].

8. Darahan V.V. (2018) Zdiisnennia hromadskoho kontroliu u sferi publichnykh zakupivel yak forma realizatsii konstytutsiinykh prav hromadian [Implementation of public control in the field of public procurement as a form of realization of the constitutional rights of citizens]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav: Naukovyi zhurnal. 2018. Spetsialnyi vypusk № 3 (94) «Prava liudyny: metodolohichni, hnoseolohichni ta ontolohichni aspekty». S. 233-238 [in Ukrainian].

9. Sanakoiev D.B. (2023) Formuvannia proaktyvnoi modeli vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia ta kiberpolitsii u protydii onlain-shakhraistvam [Formation of a proactive model of interaction between pre-trial investigation bodies and cyber police in combating online fraud]. Naukovi perspektyvy. № 4(34). 2023. S. 431-439 [in Ukrainian].

УДК: 342.9 (477)

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-653-661](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-653-661)

Панова Оксана Олександрівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і процесу Юридичного факультету, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044) 406-79-01, <https://orcid.org/0000-0002-3533-5076>

Поліщук Дар'я Олександрівна, здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0009-0007-2940-6978>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ПРОКУРАТУРИ У ВІЙСЬКОВІЙ ТА ОБОРОННІЙ СФЕРІ

Анотація. Метою статті є аналіз та визначення загальних організаційно-правових засад та законодавчо закріплених принципів діяльності органів спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері, що відповідно до повноважень прокуратури, дає змогу забезпеченню ефективного виконання покладених на прокуратуру функцій з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, а також акцентування уваги на питанні удосконалення організації та контролю виконання роботи прокуратури, зокрема, впровадження нових форм, засад та методів її діяльності.

Дослідження проводилося із застосуванням методів аналізу, систематизації, порівняння та дедукції.

Запропоновано виокремлення загальних та спеціальних засад діяльності органів спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері, проаналізовано законодавчі та організаційно-правові зміни розформування органів військової прокуратури.

Зосереджена увага на окремих питаннях забезпечення початку роботи спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері, розглянуті особливості структурного механізму роботи спеціалізованих прокуратур на правах обласних прокуратур та забезпечення реалізації функцій прокуратури відповідно до її компетенцій, з урахуванням їх територіальної юрисдикції. Досліджено систему нормативно-правового забезпечення ліквідації військової прокуратури та створення спеціалізованої прокуратури, проаналізовано як

саме на законодавчому рівні врегульовується питання реорганізації військових прокуратур. А також у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України досліджена діяльність спеціалізованої прокуратури щодо організації та здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення.

Ключові слова: організаційно-правові засади, принципи, військова прокуратура, спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері, прокурорський нагляд.

Panova Oksana Oleksandrivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, National Aviation University, Lubomyr Huzar Ave., 1, Kyiv, 03058, tel.: (044) 406-79-01, <https://orcid.org/0000-0002-3533-5076>

Polishchuk Darya Oleksandrivna Student of higher education of the first (bachelor) level, National Aviation University, Lubomyr Huzar Ave., 1, Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0009-0007-2940-6978>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF THE SPECIALIZED PROSECUTOR'S OFFICE IN THE MILITARY AND DEFENSE SPHERES

Abstract. The purpose of the article is to analyze and define the general organizational and legal principles and legally established principles of the activities of specialized prosecutor's offices in the military and defense sphere, which, in accordance with the powers of the prosecutor's office, enables the efficient performance of the functions assigned to the prosecutor's office in order to protect human rights and freedoms, general interests society and the state, as well as emphasizing the issue of improving the organization and control of the work of the prosecutor's office, in particular, the introduction of new forms, principles and methods of its activity.

The research was conducted using the methods of analysis, systematization, comparison and deduction.

It is proposed to distinguish the general and special principles of the activities of specialized prosecutor's offices in the military and defense sphere, the legislative and organizational-legal changes in the disbanding of military prosecutor's offices are analyzed.

Attention is focused on certain issues of ensuring the start of work of specialized prosecutors' offices in the military and defense sphere, the peculiarities of the structural mechanism of the work of specialized prosecutors' offices on the rights of regional prosecutors' offices and ensuring the implementation of the functions of the prosecutor's office in accordance with its competences, taking into account their territorial jurisdiction, are considered. The system of normative and legal support for the liquidation of the military prosecutor's office and the creation of a specialized prosecutor's office has been studied, and it has been analyzed how exactly the issue of reorganization of military prosecutor's offices is regulated at the legislative level. And also in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the activity of the specialized prosecutor's office regarding the organization and implementation of procedural management of pre-trial investigations in criminal proceedings on criminal offenses was investigated.

Keywords: organizational and legal principles, principles, military prosecutor's office, specialized prosecutor's office in the military and defense sphere, prosecutorial supervision.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану запровадженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"» від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX [1], робота структурних підрозділів спеціалізованої прокуратури є досить важливою. Структура механізму роботи органів прокуратури є однією із рушійних сил запоруки правопорядку законності та справедливості у суспільстві. На специфіку роботи спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері впливають принципи на яких базується її діяльність. Адже нормативно-правове забезпечення засад роботи підрозділів спеціалізованої прокуратури дає змогу чітко та комплексно виконувати функції та обов'язки прокуратури відповідно до законодавства та у межах наданих повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження полягає у різному тлумаченні та застосуванні принципів на яких базується діяльність органів прокуратури, а також моделювання можливих своєрідних наслідків недотримання нормативно-правових засад функціонування прокуратури.

Мета статті – полягає у комплексному дослідженні організаційно-правових засад та визначення керівних положень діяльності органів спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері, а також розгалуження класифікації принципів прокуратури за об'єктом направленості.

Виклад основного матеріалу. Основним Законом України – Конституцією України закріплено нормативно-правове регулювання органів

прокуратури, а саме ст. 131-1 [2] надано перелік покладених на органи прокуратури повноважень. Організаційно-правові засади функціонування прокуратури – це структурно сконцентровані, об'єктивні закономірності роботи механізму підрозділів прокуратури, спрямовані на загальні потреби суспільства для захисту прав та свобод громадян.

Г. Д. Борейко поняття принципів тлумачить так: принципи прокуратури – це нормативно закріплені на законодавчому рівні основні ідеї, що мають вузьконаправлену галузеву специфіку, тобто відображають об'єктивну закономірність системи суспільних відносин між державою та народом, і як результат, регулюють підрозділи прокуратури на яких покладені прокурорсько-наглядові повноваження. Також являють собою особливість основних вимог та компетентностей, що висувуються для механізму чіткого функціонування прокуратури, які дають змогу відокремити органи прокуратури від загальної системи державних органів. Водночас, науковець відмежовує принципи прокурорського нагляду на чотири окремі ланки. Перша ланка утворює загальноправові принципи, тобто справедливість, гуманізм, законність, верховенство права тощо. До другої ланки відносяться міжгалузеві принципи, а саме презумпція невинуватості, гласність і змагальність судочинства та інші. Третя ланка являє собою вузьконаправлені галузеві принципи прокурорського права: колегіальність, централізація та підпорядкування. Четверта ланка представляється із узагальнених принципів інституту прокурорського права, тобто ті, що відображають особливості службових повноважень, обов'язків та завдань покладених на органи прокуратури в їх діяльності [3, с. 82]. Зокрема, принципи на яких базується форма роботи органів прокуратури, в процесі виконання повноважень покладених на них вітчизняним законодавством, можна розділити за об'єктом спрямування, суб'єктом реалізації та способом задоволення потреб виконання роботи.

Відповідно до національного законодавства, а саме ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» визначаються основні засади на яких ґрунтується діяльність прокуратури [4], проте ці принципи слід класифікувати на загальні та спеціальні. До загальних засад варто віднести: верховенство права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; презумпція невинуватості; незалежність прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків; політичної нейтральності прокуратури; недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади; повага до

незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом; прозорість діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання; неухильне дотримання вимог професійної етики та поведінки. Однак, до спеціальних засад слід віднести: територіальність, зокрема, у зв'язку з тимчасовою окупацією деяких областей України, діяльність органів прокуратури має специфічну форму та особливості функціонування; неупередженості та публічності, тобто залежно від суб'єкта вчинення правопорушення; водночас, конфіденційності, так як розповсюдження інформації про відкриття провадження проти військовослужбовців може негативно впливати на ідеологічне осмислення нових реалій суспільного життя, а також на моральну деструкцію армії; принцип об'єктивності, цей принцип повинен передувати в процесі нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, для того щоб правильно кваліфікувати дії суб'єкта та в результаті інкримінування йому вчинення правопорушення, або навпаки виключити кримінальну протиправність діяння. Умовний розподіл організаційно-правових засад діяльності органів прокуратури обумовлений поділом системи органів прокуратури України, зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 7 Законом України «Про прокуратуру» визначається організаційний порядок утворення, ліквідації та реорганізації спеціалізованих прокуратур на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур та на правах підрозділу окружної прокуратури. На підставі абзацу 2 ч. 2 ст. 7 цього ж Закону нормативно-правове регулювання процесуальних дій здійснюється Генеральним прокурором.

Систему реорганізації військової прокуратури у спеціалізовану прокуратуру у військовій та оборонній сфері очолює Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» [5], а саме п.п. 1 п. 21 розділом II прикінцевих і перехідних положень: «військові прокуратури, прокурори та слідчі військових прокуратур припиняють виконувати свої повноваження у порядку та строки, визначені Генеральним прокурором».

Наказом Офісу Генерального прокурора «Про окремі питання забезпечення початку роботи спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах обласних прокуратур)» [6] було перейменовано

юридичну особу «Військова прокуратура Центрального регіону України» у «Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері Центрального регіону» та військових прокуратур інших регіонів відповідних гарнізонів (на правах обласних прокуратур). Крім того, цим наказом розподілено територіальну юрисдикцію діяльності спеціалізованих прокуратур. Також, п. 10 вказаного Наказу, регулюється питання набрання ним чинності.

З метою забезпечення та врегулювання питання особливостей організаційного контролю діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері, Офіс Генерального прокурора видав Наказ «Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері» [7]. Саме пунктом 4.1 Наказу надано перелік військових кримінальних правопорушень, у справах яких, спеціалізована прокуратура повинна здійснювати процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, а саме у справах про вчинення правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, тобто військові кримінальні правопорушення), також правопорушення вчинені під час виконання обов'язків військової служби військовослужбовцями, військовозобов'язаними (у тому числі резервістами, добровольцями Сил територіальної оборони Збройних Сил України та добровольчих формувань територіальної громади) під час проходження військової служби та зборів, а також під час виконання службових обов'язків працівниками військових частин, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, Збройних Сил України, інших військових формувань та органів державної влади, які комплектуються військовослужбовцями та інших кримінальних правопорушеннях у порядку, визначеному Кримінально процесуальним кодексом України, у тому числі якщо хоча б один із співучасників кримінального правопорушення є вищезазначеним суб'єктом або хоча б одне правопорушення у кримінальному провадженні відповідає вищевказаним критеріям, а також у провадженнях щодо особливо тяжких злочинів. Аналізуючи суб'єктивну сторону зазначених правопорушень, суб'єктом може виступи лише військовослужбовець або ті, особи, які належать до учасників бойових дій. Статтею 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» врегульовується питання щодо переліку осіб, які є військовослужбовцями [8]. Виходячи з останніх змін від 15 березня 2022 року, доданих до Закону, у п. 19 ст. 6 до військовослужбовців також прирівняні військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані, добровольці Сил територіальної оборони) Збройних Сил України.

Ю.М. Дьомін звертає увагу на процесуальні особливості здійснення прокурорського нагляду у своїй діяльності загалом органами прокуратури

[8, с. 33]. В першу чергу, для цільового направлення здійснення покладених повноважень на підрозділи органів прокуратури треба акцентувати увагу на кількісному галузевому направленні та якісному складі кадрів органів прокуратури України. Штатний склад органів спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері повинен проходити вузькогалузеве спрямування при підготовці осіб на зайняття службової посади прокурора у відповідній прокуратурі. Тобто, враховувати всі особливості та спеціалізацію роботи прокуратури, а також реагувати на потреби в правоохоронній діяльності при здійсненні процесуального керівництва досудовим розслідуванням та досудового слідства. По друге, у роботі підрозділів спеціалізованої прокуратури повинен бути присутній належний інструментарій, тобто той, який корелюється з компетентностями відповідного підрозділу та спрямований на протидію і попередження злочинності загалом. Хоча, складно погодитися із тезисом, що всі прокурори повинні мати єдиний рівень підготовки та правила зайняття відповідної посади прокурора. Безумовно, що всі основоположні вимоги для прийняття на роботу прокурора залишаються без змін та для всіх однакові. Але для зайняття посади прокурора у спеціалізованій прокуратурі у військовій та оборонній сфері, за відповідними компетентностями та обов'язками, зобов'язані мати більш глибоку галузеву підготовку та кваліфікацію. Відповідно до ст. 31 Закону України «Про прокуратуру» для зайняття посади прокурора потрібно скласти кваліфікаційний іспит, який «полягає у виявленні рівня теоретичних знань у галузі права, європейських стандартів у галузі захисту прав людини, загальних здібностей кандидатів та наявних практичних навичок, необхідних для роботи на посаді прокурора». Для зайняття посади прокурора у спеціалізованих прокуратурах, тобто з особливостями у формах та засобах діяльності прокуратурах, кваліфікаційний іспит повинен відповідати базовим правомочностям кандидатів. Такий підхід до реалізації системи зайняття особою посади прокурора у спеціалізованих прокуратурах у військовій та оборонній сфері забезпечить компетентними спеціалістами кадровий склад прокуратури України.

Висновки. На основі проведеного дослідження та по суті розглянутих особливостей організаційно-правового забезпечення системи механізму функціонування спеціалізованої прокуратури України та аналізу системи законодавчо-нормативного забезпечення припинення функціонування військової прокуратури України, але по факту її реорганізації, у спеціалізовану прокуратуру у військовій та оборонній сфері відповідних територіальних юрисдикцій, можна дійти таких висновків, що гарантії діяльності підрозділів прокуратури України є конкретно законодавчо закріплені, але не розділені

відповідно класифікації галузевого спрямування спеціалізованих прокуратур. Нормативне окреслення окремих засад роботи за вузькогалузевим сформуванням та впровадження у процедуру зайняття особою посади прокурора у спеціалізованих прокуратурах України окремих кваліфікованих іспитів для претендентів на службову посаду прокурора – надасть більш кваліфіковане, фахове, високоякісне та професійне кадрове забезпечення підрозділів органів спеціалізованих прокуратур. Окремим питанням для здійснення своїх повноважень, є інструментарій та форма реалізації своїх обов'язків підрозділами прокуратури. Цей інструментарій також повинен відповідати класифікації відповідної спеціалізації прокуратури.

Література:

1. «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
2. Конституція України: від 28 червня 1996 р. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
3. Прокурорське право: навч. посіб. / Борейко Г. Д. та ін. ; за заг. ред. В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 640 с.
4. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
5. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури»: Закон України від 19 вересня 2019 р. № 113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#Text>
6. «Про окремі питання забезпечення початку роботи спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері (на правах обласних прокуратур)»: Наказ Офісу Генерального прокурора від 5 лютого 2020 р. № 66. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0066905-20#Text>
7. «Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у військовій та оборонній сфері»: Наказ Офісу Генерального прокурора від 22 листопад 2021 р. № 370. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0370905-21#Text>
8. «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
9. Дьомін Ю. М. Інститут прокуратури в структурі органів правопорядку України. *Юридична Україна*. 2019. № 10. С. 28-37

References

1. Zakon Ukrainy «Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy "Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini»: vid 24 liutoho 2022 r. № 2102-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
2. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 chervnia 1996 r. № 30. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
3. Prokurorske pravo [Prosecutorial law]: *navch. posib.* / Boreiko H. D. ta in; za zah. red. V. V. Lutsyka. Lviv: LvDUVS, 2019. 640 s. [in Ukrainian]

4. Закон України Про прокуратуру: від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першого чергових заходів із реформи орханів прокуратури» від 19 вересня 2019 р. № 113-ІКх. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#Text>

6. Nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora «Pro okremi pytannia zabezpechennia pochatku roboty spetsializovanykh prokuratur u viiskovii ta oboronni sferi (na pravakh oblasnykh prokuratur)»: від 5 лютого 2020 р. № 66. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0066905-20#Text>

7. Nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora «Pro osoblyvosti orhanizatsii diialnosti spetsializovanykh prokuratur u viiskovii ta oboronni sferi» : від 22 листопада 2021 р. № 370. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0370905-21#Text>

8. Закон України «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu»: від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

9. Domin Yu. M. (2019) Instytut prokuratury v strukturі orhaniv pravoporiadku Ukrainy [Institute of the Prosecutor's Office in the structure of law enforcement agencies of Ukraine]. *Yurydychna Ukraina*. № 10.S. 28-37 [in Ukrainian]

УДК 342.951-054.73:342.78

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-662-672](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-662-672)

Пасічник Яна Олександрівна рядовий поліції, курсант 212 навчальної групи навчально-наукового інституту №1, Національна академія внутрішніх справ

Стрельченко Оксана Григорівна професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, тел.: (044) 246-94-91, Солом'янська пл.1, м. Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Анотація. Дана стаття присвячена особливостям адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. У статті висвітлено актуальні проблеми з якими стикаються особи, які були змушені залишити своє постійне місце проживання не за власним бажанням, а були змушені рятуватися від воєнних конфліктів, природних катастроф або інших обставин, що загрожувало їхньому життю та здоров'ю. З метою повного та глибокого розуміння поняття адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб з'ясовано співвідношення з правами та обов'язками, якими наділяються біженці як суб'єкти права, котрі найбільш наближені за правовим статусом до внутрішньо переміщених осіб. В Україні кількість внутрішньо-переміщених осіб зросла в десятки разів внаслідок війни на сході України (2014 р.) та повномасштабного вторгнення (2022 р.) Росії в Україну. Це пов'язано з тим, що багато громадян були змушені покинути свої домівки та мігрувати в інші регіони України, аби уникнути збройних конфліктів, фізичного насилля та психологічного тиску з боку держави агресора. Дані особи на початковому етапі стикалися з багатьма проблемами, відсутністю житла, неможливістю оформлення документів, проблеми з працевлаштуванням, низька заробітна плата, дискримінація і тощо. Для досягнення цілей щодо вирішення конфліктних ситуацій щодо удосконалення статусу внутрішньо-переміщених осіб необхідно розвивати законодавство в галузі адміністративного права, забезпечувати реалізацію прав ВПО, проводити інформаційну роботу щодо їх прав та свобод, сприяти їхній інтеграції в новому місці проживання, а також забезпечити координацію дій

між державними та місцевими органами влади, міжнародними та громадськими організаціями для забезпечення їхньої підтримки та інтеграції в новому місці проживання.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, статус, адміністративно-правовий статус, внутрішня міграція, права внутрішньо переміщених осіб, збройний конфлікт.

Pasichnyk Yana Oleksandrivna Police officer, cadet of the 212th training group educational and scientific institute No. 1, National Academy of Internal Affairs

Strelchenko Oksana Hryhorivna Professor of the Department of Public Management Administration, National Academy of Internal Affairs, Doctor of Law, professor, tel.: (044) 246-94-91, Solomyanska square, 1, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Abstract. This article is devoted to the peculiarities of the administrative and legal status of internally displaced persons in Ukraine. The article highlights the actual problems that were facing persons who were forced to leave their permanent residence not at their own request, but were forced to escape from military conflicts, natural catastrophes or other circumstances that threatened their lives and health. In order to fully and deeply understand the concept of administrative and legal status of internally displaced persons, the relationship with the rights and responsibilities that refugees as the entities that are most close in legal status to internally displaced persons are found. In Ukraine, the number of internally displaced persons has increased tenfold as a result of the war in eastern Ukraine (2014) and a full-scale invasion (2022) of Russia in Ukraine. This is due to the fact that many citizens were forced to leave their homes and migrate to other regions of Ukraine to avoid armed conflicts, physical violence and psychological pressure from the aggressor state. These persons initially encountered many problems, lack of housing, impossibility of registration of documents, problems with employment, low wages, discrimination, etc. In order to achieve the goals for resolving conflict situations to improve the status of internally displaced persons, it is necessary to develop legislation in the area of administrative law, to ensure the realization of IDP rights, to carry out information work on their rights and freedom state and local authorities, international and public organizations to ensure their support and integration in the new residence.

Keywords: internally displacement of persons, status, administrative and legal status, internal migration, rights of internally displaced persons, armed conflict.

Постановка проблеми. У 2014 році Україна вперше за роки незалежності стикнулася з збройним конфліктом зі сторони Російської федерації. Багато громадян були змушені залишити свої домівки, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, катувань та інших порушень прав людини, стихійних або створених людиною лих, що загрожують їхньому життю та здоров'ю. Протягом майже дев'яти років ВПО постійно стикалися з безліччю проблем, серед яких можна визначити обмеження в виборчому праві, проблеми з житлом, неможливість відкрити рахунки в банківських установах або отримати кредит, негативне ставлення до таких осіб з боку роботодавців та мешканців неокупованих територій та ін. Питання внутрішньо переміщених осіб повинно бути одним із виразно артикульованих пріоритетів будь-якої держави, зокрема і України.

Держава та місцеві органи влади повинні забезпечувати правовий захист та інші права та свободи внутрішньо переміщених осіб, а також створювати відповідні механізми та інструменти для забезпечення їхнього реєстраційного обліку, отримання документів, доступу до соціальних послуг, освіти, медичної допомоги та інших прав та свобод. Усі ці послуги мають надаватися та фіксуватися у єдиній державній базі.

Вирішення питань, пов'язаних з адміністративно-правовим статусом ВПО, є важливим завданням держави та місцевих органів влади, а також міжнародної спільноти. Необхідно забезпечити їхній захист від дискримінації та насильства, а також забезпечити їхню інтеграцію на новому місці проживання. Для досягнення цих цілей необхідно розвивати законодавство в галузі адміністративного права, забезпечувати реалізацію прав внутрішньо переміщених осіб, проводити інформаційну роботу щодо їх прав та свобод, сприяти їхній інтеграції на новому місці проживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб ще не достатньо досліджений в сучасній правовій науці, так як дане питання набуло значної актуальності лише з 2014 року. Частково досліджувану проблематику вивчали: О. Кузьменко, В. Опришко, А. Олійник, І. Процюк, З. Погорелова, В. Погорілко, О. Рогачова, Р. Сербин, О. Стрельченко, І. Бухтіярова, В. Солпаков та ін. Вищевикладене свідчить про актуальність даного питання та необхідність детального наукового дослідження.

Мета статті полягає у узагальненні наукових положень, щодо адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб, в

результаті чого сформульоване авторське визначення адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб та їх особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні кількість ВПО значно зросла внаслідок війни, а також через інші конфлікти та природні катастрофи. Внутрішньо переміщені особи – це люди, які були змушені залишити своє постійне місце проживання у зв'язку з конфліктом, природними катастрофами або іншими обставинами, але залишаються в межах своєї країни.

Основним нормативно-правовим актом, що призначений забезпечити права та встановити допомогу внутрішньо переміщеним особам, є Конституція [1] та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року з низкою змін та доповнень.

Адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб є важливим предметом адміністративно-правового забезпечення в Україні. Це означає, що держава та місцеві органи влади повинні забезпечувати правовий захист та інші права та свободи внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до законодавства України, внутрішньо переміщені особи мають право на реєстрацію свого місця проживання та отримання відповідних документів, доступ до освіти, медичної допомоги та соціальних послуг. Крім того, внутрішньо переміщені особи мають право на захист від дискримінації та насильства, а також на інтеграцію в новому місці проживання.

Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб передбачає створення відповідних механізмів та інструментів для забезпечення захисту їх прав та інтересів. Це може включати створення спеціальних центрів надання соціальних послуг, які забезпечують доступ до освіти та медичної допомоги, а також створення програм підтримки для ВПО, які допомагають їм інтегруватися в новому місці проживання [19, с. 87].

Реалізація адміністративно-правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні передбачає дотримання деяких засад, які сприяють забезпеченню їхніх прав та інтересів. З метою розв'язання основних проблем внутрішньо переміщених осіб, зниження рівня соціальної напруженості та адаптації за новим місцем проживання Кабінет Міністрів України затвердив «Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України на період до 2017 року», затверджену 16 грудня 2015 року. Дана програма містить заходи реалізації основних завдань та чітко прописує термін виконання кожного заходу.

Наразі українське законодавство чітко встановлює, яка особа є «внутрішньо переміщеною особою», прописує права та пільги, включаючи грошові виплати, що їй надаються та гарантуються державою, визначає механізм оформлення довідки про зазначений статус. Крім того, нормативно-правові акти з регулювання зазначеної сфери постійно оновлюються відповідно до нових умов та потреб осіб зі статусом внутрішньо переміщених осіб, а також до проблем, що постають в процесі реалізації законів.

Воєнна агресія на території спричинила гуманітарну кризу, подолання якої має стати сьогодні одним із пріоритетів державної соціальної та безпекової політики України. У регіоні виведено з ладу критично важливі інженерні комунікації, захоплюються або руйнуються об'єкти виробничої та соціальної інфраструктури, житлові будинки, не вистачає лікарських засобів, не завжди можна отримати медичну допомогу. Через систематичні обстріли мешканці окремих поселень змушені переховуватися в підвалах, від чого найбільше страждають діти, інваліди, люди похилого віку. На окупованих територіях неможливо забезпечити виплату пенсій, інших видів соціальної допомоги [4, с. 54].

Незважаючи на те, що з метою посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та спрощення процедур їх обліку із січня 2016 р. до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» були внесені зміни, моніторинг стану виконання положень оновленого Закону свідчить про низку проблем у його правозастосуванні [5, с. 54]: припинення або відмова в нарахуванні соціальних виплат, перевірки, незрозумілість процедур. За даними громадських організацій, що надають правову допомогу внутрішньо переміщеним особам, відомо, що вони часто звертаються за юридичною допомогою з питань відновлення документів (паспорта, ППН, документів про освіту, правовстановлюючих документів на майно), отримання довідок і субсидій; є проблеми також у сфері працевлаштування та пошуку/купівлі/ винаймання житла.

Основними з них, з якими стикалися приблизно 40% переселенців під час пошуку роботи, це низькі заробітні плати та невідповідність вакансії їхній освіті та професії. Вони зазначають, що роботодавці не бажають їх наймати й розцінюють це як певну дискримінацію місцевого населення. Щодо проблем із житлом, то статисти стверджують, що приблизно у 90% випадків внутрішньо переміщені особи в Україні мешкають у приватних секторах (орендовані будинки/квартири), які змушені оплачувати за власні кошти, оскільки державна грошова допомога не покриває всієї вартості оренди. Державою не виконуються положення законодавства щодо забезпечення переселенців безоплатним тимчасовим житлом за умов сплати за комунальні

послуги, як це встановлено абзацом восьмим п. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [7, с. 54].

А близько 4% із них досі проживають у місцях компактного поселення, що, ймовірно, уповільнює їх успішну інтеграцію в громаду, що приймає; під час розірвання внутрішньо переміщеними особами трудових відносин із роботодавцем, який перебуває на непідконтрольних територіях, через брак коштів не всі вони мають можливість оплатити послуги нотаріуса із засвідчення відповідної заяви про розірвання трудових відносин; відомо, що уряд дискримінує переселенців щодо вибору банку під час отримання соціальних і пенсійних виплат, адже вони змушені користуватись послугами виключно ПАТ «Державний ощадний банк України»; відсутній чіткий механізм взяття на облік дітей внутрішньо переміщених осіб без супроводу.

Проблема забезпечення житлом є однією з найважливіших серед тих, що стосуються внутрішньо переміщених осіб, і, як показує міжнародний досвід, вирішуватися має диференційовано залежно від планів намірів і можливостей самих переселенців і ступеня зацікавленості самої держави. Загалом, є чотири основних шляхи вирішення житлового питання: розміщення у приватному секторі (оренда квартир і будинків); розміщення на території об'єктів державної власності; готелі, гуртожитки, літні табори; будівництво нового житла. Розташування тимчасового соціального житла на закинутих сільськогосподарських територіях потенційно має вирішувати такі проблеми [3, с. 74]: 1) часткове забезпечення зайнятості внутрішньо переміщених осіб; 2) часткове забезпечення продовольчих потреб внутрішньо переміщених осіб; 3) сприяння відновленню закинутих і занедбаних районів міст; 4) економія державних фінансів завдяки певній автономності.

Однак варто зауважити, що використання закинутих і занедбаних приміщень не забезпечує виконання всіх життєво необхідних функцій, а їх реконструкція є довготривалим і капіталомістким процесом. До того ж ці приміщення можна перепрофілювати, що надасть простір для врегулювання багатьох проблем, пов'язаних із включенням та інтеграцією ВПО у систему життєзабезпечення.

Якщо говорити про якість медичної допомоги, то можна виокремити такі проблеми ВПО під час звертання за медичною допомогою: 1. Відсутність у таких осіб медичної документації. 2. Неналежний доступ до інформації про заклади охорони здоров'я, у які можна звертатися. 3. Відсутність проведення первинного медичного огляду всіх ВПО. 4. Медпрепарати для цих осіб є дорогими, і здебільшого хворим доводиться купувати їх за власні кошти. 5. Відсутність фінансування або нецільове використання коштів, виділених на забезпечення належного рівня доступу ВПО до медичної допомоги. 6. Доступ

ВПО до безоплатних медичних послуг часто не виправдано пов'язаний із узяттям на облік і реєстрацією місця проживання. 7. Більшість медичного персоналу не володіє інформацією щодо аптек, де ВПО можуть придбати на пільгових умовах або безоплатно медичні препарати. 8. Дефіцит медичних препаратів чи процедур, які життєво необхідні для хворих, які їх потребують (наприклад, гемодіалізу). Проблемою є ускладнений доступ внутрішньо переміщених осіб до інформації про те, куди і як можна звернутися за медичною допомогою, як відстояти своє право на безкоштовні медичні послуги [12, с. 41].

Є труднощі з отриманням медичної допомоги особами, які потребують постійного прийому ліків і кваліфікованого медичного супроводу: хворими на цукровий діабет, ВІЛ/ СНІД, туберкульоз, гепатит, наркозалежними, психічно хворими тощо. Для більшості таких людей через обмеженість інформації та відсутність більшості медичних документів проблемою стає навіть постановка на облік у відповідний заклад охорони здоров'я, що призводить до неможливості отримати медикаменти та консультації спеціалістів [18, с. 42].

Крім внутрішніх проблем, варто зазначити, що робота міжнародних донорів в Україні дотепер ще має деякі обмеження та недоліки державного законодавства, які частково заважають ефективному впровадженню інвестиційних проектів.

Наявність комплексу зазначених проблем зумовлює низький рівень стабільності, несприятливі умови для формування миру в країні, наявність збройних конфліктів і воєнне протистояння, яке супроводжується негативними наслідками для всієї країни загалом і непідконтрольних територій зокрема. Сукупність наслідків від подальшого ігнорування зумовлюватимуть руйнування промислового потенціалу Донбасу та знищення відтворювальних механізмів в економіці, значне погіршення життя населення на території Донецької та Луганських областей.

З метою подолання сформульованих проблем у досліджуваній сфері держава повинна забезпечити усім необхідним, щоб дані громадяни ні в чому не потребували. Увага повинна приділятися психологічному стану дітей та дорослих з ними повинні працювати відповідні фахівці, задля уникнення фатальних наслідків. Подолання проблем внутрішньо переміщених осіб залежить не тільки від допомоги і підтримки, але і від створення відповідних умов. Відновлення втраченого майна повинно бути юридично оформленим і доступним для кожного переселенця. Ще одним важливим для подолання даної проблематики є позитивна мотивація з соціальними працівниками для подолання проблем та адаптації до нових умов проживання.

Висновок. Отже, адміністративно-правовий статус внутрішньо переміщених осіб є важливим інструментом для забезпечення їхніх прав та інтересів, а також для захисту прав людини та громадянського суспільства. Забезпечення прав ВПО є важливим завданням держави та місцевих органів влади, які повинні забезпечувати їх правовий захист та інші права та свободи. Ефективна та результативна реалізація адміністративно-правового статусу ВПО передбачає дотримання засад, таких як недискримінація, вільний доступ до інформації, безперешкодне забезпечення соціальними послугами, доступ до ринку праці, захист від насильства, булінгу та мобінгу, інтеграція в новому місці проживання, спрощений реєстраційний облік та видача документів, участь внутрішньо переміщених осіб в прийнятті рішень та сприяння швидкому поверненню додому. Українським законодавством розроблено низку нормативно-правових актів щодо забезпечення захисту даних категорій громадян, але й вони не враховують та не розв'язують усіх проблем, які постали перед внутрішньо переміщеними особами.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змін.). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
3. Адміністративне право: альбом схем : навч. посіб. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого; уклад. Ю. П. Битяк. 2-е вид., змін. та доп. Харків: Право, 2014. 152 с.
4. Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Жданенко С.Б. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій. Монографія. Вид-во «Право», 2020. 344 с.
5. Багрій Т. О. Адміністративне право сучасної України: необхідність утвердження гуманістичного виміру. *Публічне право*. 2014. № 2. С. 36-44.
6. Стельмашук Л. С. Організаційно-правові засади відкритості державної служби. Івано-Франківськ: Вид-во ІФНТУНГ, 2015. 295 с.
7. Лук'янов Д.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С., Загальна теорія права. Посібник для підготовки до іспитів за новою програмою курсу. Видавництво право, 2019, 172 с.
8. Чорнобиль І. Є. Організація діяльності державного службовця: навч. посібник. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. 130 с.
9. Стельмашук Л. С. Організаційно-правові засади відкритості державної служби в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 «Державне управління» Дніпропетровськ, 2014. 20 с.
10. Ярмистий М. В. Формування адміністративної компетентності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.03 «Державнеуправління». Дніпропетровськ, 2014. 20 с.
11. Реформа державної служби у питаннях та відповідях : практичний посібник для керівників служб управління персоналом. М. Канавець (кер. авт. колективу), Ю. Лихач, А. Кукуля, І. Рошин, О. Романюк, А. Астапов; за заг. ред. К. Вашенка. К. : Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2016. 176 с.

12. Загальне адміністративне право: підручник. І. С. Гриценко, Р. С. Мельник, А. А. Пухтецька та інші; за заг. ред. І. С. Гриценка. К.: Юрінком Інтер, 2015. 568 с.
13. Котух К. Принципи адміністративного права України. *Підприємництво, госп-во і право : наук.-практ. госп.-прав. журн.* 2015. № 6. С. 62-65.
14. Битяк Ю. П. Доктринальні напрями розвитку науки адміністративного права. *Сучасна адміністративно-правова доктрина захисту прав людини : матеріали наук.-практ. конф.* (м. Харків, 17-18 квіт. 2015 р.). С. 5-9.
15. Нижник Н. Ефективність сучасної доктрини адміністративного права України. *Поняття та категорії юридичної науки : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 18 лист. 2014 р.): до 145-річчя акад. Всеукр. акад. наук. М. І. Палієнка (1869-1937). С. 328-331
16. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і фак. Ю.П. Битяк, В. В. Богущкий, В. М. Гаращук та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. Х.: Право, 2015. 520 с.
17. Криволапчук В. О. Адміністративне право як галузь національного права. Херсонський державний університет. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки 2014. Вип. 6-1, Т. 2. С. 176-180.
18. Компанієць І. М. Сучасний стан та шляхи подальшого розвитку науки адміністративного права. *Херсонський державний університет. Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки, 2014. Вип. 6-1, Т. 2. С. 171-175.
19. Адміністративне право: альбом схем : навч. посіб. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; уклад. Ю. П. Битяк. 3-тє вид., змін. та доп. Харків: Право, 2015. 150 с.
20. Теоретико-прикладні аспекти розвитку адміністративного права та державного управління в Україні. О. Ф. Андрійко, В. П. Нагребельний, В. А. Дерезь. *Правова держава: щоріч. наук. пр. : до 65-річчя Ін-ту держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1949-2014 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 25. С. 182-203.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. (iz zmin.) [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 (as amended)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].
3. Bytiak, Yu. P. (2014). *Administratyvne pravo: albom skhem : navch. posib.* [Administrative law: scheme album: education]. Kharkiv: «Pravo» [in Ukrainian].
4. Danylian, O.H., Dzoban, O.P. & Zhdanenko, S.B. (2020). *Suchasne suspilstvo, liudyna, pravo v umovakh hlobalnykh transformatsii. Monohrafiia.* [Modern society, man, law in conditions of global transformations. Monograph]. Vyd-vo «Pravo» [in Ukrainian].
5. Bahrii, T. O. (2014). *Administratyvne pravo suchasnoi Ukrainy: neobkhdnist utverdzhennia humanistychnoho vymiru* [Administrative law of modern Ukraine: the need to establish a humanistic dimension]. *Public law – Publichne pravo*. 2. P. 36-44. [in Ukrainian].
6. Stelmashchuk, L. S. (2015). *Orhanizatsiino-pravovi zasady vidkrytosti derzhavnoi sluzhby* [Organizational and legal principles of openness of public service]. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo IFNTUNH. [in Ukrainian].

7. Lukianov, D.V., Pohrebniak, S.P. & Smorodynskiy, V.S., (2019). *Zahalna teoriia prava. Posibnyk dlia pidhotovky do ispytiv za novoiu prohramoiu kursu [General Theory of Law. Guide for preparing for exams according to the new course program]*. Vydavnytstvo pravo. [in Ukrainian].

8. Chornobyl, I. Ye. (2015). *Orhanizatsiia diialnosti derzhavnoho sluzhbovtisia: navch. posibnyk. [Organization of civil servant activities: education. Manual]*. Lviv: LRIDU NADU. [in Ukrainian].

9. Stelmashchuk, L. S. (2014). *Orhanizatsiino-pravovi zasady vidkrytosti derzhavnoi sluzhby v Ukraini z urakhuvanniam zarubizhnoho dosvidu: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.03 «Derzhavne upravlinnia» [Organizational and legal principles of openness of the civil service in Ukraine taking into account foreign experience: author's review. thesis for obtaining sciences. candidate degree sciences from state ex.: spec. 25.00.03 "State Administration"]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

10. Iarmystyi, M. V. (2014). *Formuvannia administratyvnoi kompetentnosti derzhavnykhsluzhbovtisiv i posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia: avtoref. dys. nazdobuttia nauk. stupenia kand. nauk z derzh. upr.: spets. 25.00.03 «Derzhavneupravlinnia»*. [Formation of administrative competence of civil servants and officials of local self-government: autoref. thesis acquisition of sciences. candidate degree sciences from state ex.: spec. 25.00.03 "State Administration"]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

11. Kanavets M. (ker. avt. kolektyvu), Lykhach, Yu., Kukulia A., Roshchyn I., Romaniuk O. & Astapov A.; za zah. red. Vashchenka K. *Reforma derzhavnoi sluzhby u pytanniakh ta vidpovidiakh: praktychnyi posibnyk dlia kerivnykiv sluzhb upravlinnia personalom. [Civil service reform in questions and answers: a practical guide for managers of personnel management services]*. K. : Tsentri adaptatsii derzhavnoi sluzhby do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu. [in Ukrainian].

12. Hrytsenko, I. S., Melnyk, R. S., Pukhtetska, A. A. & inshi; za zah. red. Hrytsenka, I. S. (2015). *Zahalne administratyvne pravo: pidruchnyk. [General administrative law: textbook]*. K.: Yurinkom Inter, 2015. 568 p. [in Ukrainian].

13. Kotukh, K. (2015). *Pryntsypy administratyvnoho prava Ukrainy. [Principles of administrative law of Ukraine]*. *Pidpriemnytstvo, hosp-vo i pravo : nauk.-prakt. hosp.-prav. zhurn - Entrepreneurship, economy and law: science and practice. economic law journal*. (Vols. 6). (pp. 62-65). [in Ukrainian].

14. Bityak, Y. P. (2015). *Doktrynalni napriamy rozvytku nauky administratyvnoho prava. [Doctrinal directions of the development of the science of administrative law]*. S uchasma administratyvno-pravova doktryna zakhystu prav liudyny : materialy nauk.-prakt. konf. - Modern administrative and legal doctrine of protection of human rights: theses add. and sciences notification participants of science and practice conf. (Kharkiv, April 17-18, 2015) / National law University of Ya. org. "Peace and Order Charitable Foundation". (pp. 5-9). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

15. Nyzhnyk, N. (2014). *Efektynnist suchasnoi doktryny administratyvnoho prava Ukrainy. [Effectiveness of the modern doctrine of administrative law of Ukraine.]*. Proceedings from: *V Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Poniattia ta katehorii yurydychnoi nauky coll» - V mizhnar. science-practice conf. «Concepts and categories of legal science»*. (pp. 44-47). Kyiv: Nika-Center. [in Ukrainian].

16. Bytiak, Y. P., Bogutskiy, V. V., Harashchuk V. M. and others; under the editorship Bytiaka Y.P. (2015). *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk dlia yuryd. vuziv i fak. [Administrative law of Ukraine: textbook for lawyers. universities and faculties]*. Kh.: Pravo. [in Ukrainian].

17. Kryvolapchuk, V. O. (2014). Administratyvne pravo yak haluz natsionalnoho prava. [Administrative law as a branch of national law]. *Khersonskiy derzhavnyi universytet. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Yurydychni nauky. - Kherson State University. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences*, 6-1, T. 2. P. 176-180. [in Ukrainian].
18. Kompaniets, I. M. (2014). Suchasnyi stan ta shliakhy podalshoho rozvytku nauky administratyvnoho prava. [Current state and ways of further development of the science of administrative law]. *Khersonskiy derzhavnyi universytet. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Yurydychni nauky - Kherson State University. Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal Sciences*, 6-1, T. 2. P. 171-175. [in Ukrainian].
19. Bytiak, Y. P. (2015). *Administratyvne pravo: albom skhem : navch. Posib. [Administrative law: an album of schemes: education. help]*. Kharkiv: Pravo, 2015. 150 p [in Ukrainian].
20. Andriyko, O. F., Nagrebelny, V. P. & Derets, V. A. (2014). Teoretyko-prykladni aspekty rozvytku administratyvnoho prava ta derzhavnoho upravlinnia v Ukraini. [Theoretical and applied aspects of the development of administrative law and state administration in Ukraine]. *Pravova derzhava : shchorich. nauk. pr. : do 65-richchia In-tu derzh. i prava im. V. M. Koretskoho - Rule of law: every year. of science pr.: to the 65th anniversary of the Inst. i rights im. V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 1949-2014. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho*. Kyiv: Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, Vol. 25. P. 182-203. [in Ukrainian].

УДК 342.92: 342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-673-681](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-673-681)

Плугатир Максим Віталійович доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, Солом'янська пл. 1, м. Київ, тел.: (067) 150-05-06, <https://orcid.org/0000-0001-5494-6772>

Мартиненко Діана Борисівна доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, Солом'янська пл. 1, м. Київ, тел.: (097) 732-65-13, <https://orcid.org/0000-0002-1492-7718>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються питання правового регулювання порядку виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення та формулювання пропозицій по удосконаленню даного виду діяльності. Визначено, що постанова про накладення адміністративного стягнення підлягає виконанню з моменту її винесення, якщо інше не встановлено цим Кодексом та іншими законами України. При оскарженні постанови про накладення адміністративного стягнення постанова підлягає виконанню після залишення скарги без задоволення. Постанова про накладення адміністративного стягнення звертається до виконання органом (посадовою особою), який виніс постанову. Водночас, положення даних статей та інших статей КУпАП не розкривають змісту звернення постанови до виконання — вказується, що вона звертається до виконання органом (посадовою особою), який її виніс та виконується уповноваженим суб'єктом.

Одночасно сумніви щодо порядку виконання адміністративних стягнень повинні тлумачитись на користь осіб щодо яких вони застосовуються. Слід зазначити, що чинна редакція ст. 303 КУпАП викладена таким чином, що викликає сумніви щодо розуміння закріплених нею строків давності виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, а тому зазначені сумніви мають тлумачитись на користь осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності, а строк виконання постанови, не зважаючи на наявність такого терміну у тексті статті як «звернення», не повинен

перевищувати три місяці. Також слід зазначити, що жодним законодавчим актом не надається можливість органам державної влади, у тому числі і судам, розширено тлумачити положення ст. 303 КУпАП.

З урахуванням викладеного, визначається, що посилення судами на те, що: «законом не визначені строки виконання постанов про накладення адміністративних стягнень», є протиправними, оскільки жоден нормативно-правовий акт не надає право судам вільно тлумачити перебіг строків виконання постанов в справах про адміністративні правопорушення. Навпаки, практика Європейського суду з прав людини свідчить, що ті сумніви, які виникають при застосуванні ст. 303 КУпАП мають тлумачитись на користь особи, що притягується до адміністративної відповідальності. Тому тримісячний термін, що визначається зазначеною статтею слід вважати загальним строком давності виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, а «звернення до виконання» не може розглядатись як факт направлення у тримісячний строк постанови органу виконавцю. Перебіг тримісячного строку з моменту винесення постанови має унеможливити подальше її виконання. Крім того, наявність вказаного строку виконавчого провадження дисциплінуватиме органи, уповноважені виконувати постанови, підвищуватиме їх відповідальність за правильну, своєчасну та повну реалізацію адміністративної відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, стягнення, обмеження, проступок.

Pluhatyr Maksym Vitaliyovich Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, Candidate of Law, docent, Solomyanska Square, 1, Kyiv, tel.: (067) 150-05-06, <https://orcid.org/0000-0001-5494-6772>

Martynenko Diana Borysivna Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, Candidate of Law, docent, Solomyanska Square, 1, Kyiv, tel.: tel.: (097) 732-65-13, <https://orcid.org/0000-0002-1492-7718>

LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE FOR EXECUTION OF DECISIONS IN CASES ON ADMINISTRATIVE OFFENSES

Abstract. The article deals with the issue of legal regulation of the procedure for the execution of resolutions in cases of administrative offenses and the formulation of proposals for improving this type of activity. It is determined that the

resolution on the imposition of an administrative fine is subject to execution from the moment of its issuance, unless otherwise established by this Code and other laws of Ukraine. In the event of an appeal against a resolution on the imposition of an administrative fine, the resolution shall be enforced after the appeal is dismissed without satisfaction. The resolution on the imposition of an administrative fine shall be enforced by the body (official) that issued the resolution. At the same time, the provisions of these articles and other articles of the Code of Administrative Offenses of Ukraine do not disclose the content of the application for execution of the resolution — it is indicated that it is applied for execution by the body (official) that issued it and is executed by an authorized entity.

At the same time, doubts regarding the procedure for the execution of administrative fines should be interpreted in favor of the persons to whom they are applied. It should be noted that the current version of Art. 303 of the Criminal Procedure Code is presented in such a way that it raises doubts about the understanding of the statute of limitations for the implementation of resolutions on the imposition of administrative fines established by it, and therefore these doubts should be interpreted in favor of persons who are brought to administrative responsibility, and the term for the implementation of the resolution, regardless of the presence of such a term in the text of the article as "appeal", should not exceed three months. It should also be noted that no legislative act provides the opportunity for state authorities, including courts, to broadly interpret the provisions of Art. 303 of the Labor Code of Ukraine.

Taking into account the above, it is determined that the reference by the courts to the fact that: "the law does not specify the terms of execution of resolutions on the imposition of administrative fines" is illegal, since no normative legal act gives the right to courts to freely interpret the course of the terms of execution of resolutions in cases of administrative penalties offense. On the contrary, the practice of the European Court of Human Rights shows that the doubts that arise when applying Art. 303 of the Code of Criminal Procedure should be interpreted in favor of the person who is brought to administrative responsibility. Therefore, the three-month term determined by the mentioned article should be considered the general statute of limitations for the implementation of resolutions on the imposition of administrative fines, and "appeal for enforcement" cannot be considered as the fact of sending the resolution to the executive body within the three-month period. The passage of a three-month period from the moment the decision was issued should make its further implementation impossible. In addition, the existence of the specified term of executive proceedings will discipline the bodies authorized to implement the resolutions, will increase their responsibility for the correct, timely and full implementation of administrative responsibility.

Keywords: responsibility, legal responsibility, administrative responsibility, recovery, restrictions, misdemeanor.

Постановка проблеми. За змістом частини другої статті 19 Основного Закону України органи судової влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Відповідно до статті 124 Конституції України судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України [1].

У Кодексі України про адміністративні правопорушення, який має відповідну логічно вибудовану конструкцію, унормовано, зокрема, послідовність процедурних дій щодо порушення провадження у справах, застосування заходів його забезпечення; порядок розгляду справ та винесення постанов; порядок оскарження постанови судді у справі про адміністративне правопорушення, ухваленої по суті; порядок виконання постанови про накладення адміністративного стягнення.

Виконання постанови про накладення адміністративного стягнення — є завершальною стадією провадження у справах про адміністративні правопорушення, зміст якої полягає в практичній реалізації обмежень морального, матеріального та/або особистого характеру, визначених стягненням щодо правопорушника. Загальні правила виконання постанови про накладення адміністративного стягнення, у тому числі адміністративного арешту, містяться у розділі V Кодексу. Одночасно існують розбіжності щодо тлумачення змісту такого положення у законодавстві «звернення постанови до виконання».

Аналіз дослідження проблеми. Дану проблематику досліджували такі вчені адміністративісти як В.Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, І.Г. Бухтіярова, О.В. Кузьменко, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, Л. В. Коваль, А. Т. Комзюк, Д. М. Лук'янець, І.Д. Пастух, О.Г. Стрельченко, М.В. Співак, Ю. С. Шемшученко. Однак, сучасні дослідження питань щодо виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення на сьогоднішній день відсутні, тому зазначена проблема потребує подальшого вирішення.

Метою статті є дослідження питань правового регулювання порядку виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення та формулювання пропозицій по удосконаленню даного виду діяльності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 326 КУпАП «Виконання постанови про застосування адміністративного арешту» постановою районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про застосування адміністративного арешту виконується негайно

після її винесення [2]. Тобто діяльність по її виконання розпочинається одразу після її винесення і полягає у, по-перше, своєчасному врученні правопорушникові копії постанови про накладення адміністративного стягнення, і, по-друге, роз'ясненні правопорушникові порядку та умов виконання постанови.

Згідно зі статтею 298 Кодексу, постанова про накладення адміністративного стягнення є обов'язковою для виконання державними і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами [2].

Визначальними для встановлення змісту діяльності зі звернення постанови до виконання є положення статі 299 КУпАП, у якій, зокрема, зазначено, що постанова про накладення адміністративного стягнення підлягає виконанню з моменту її винесення, якщо інше не встановлено цим Кодексом та іншими законами України [2]. При оскарженні постанови про накладення адміністративного стягнення постанова підлягає виконанню після залишення скарги без задоволення. Постанова про накладення адміністративного стягнення звертається до виконання органом (посадовою особою), який виніс постанову.

Водночас, положення даних статей та інших статей КУпАП не розкривають змісту звернення постанови до виконання — вказується, що вона звертається до виконання органом (посадовою особою), який її виніс та виконується уповноваженими суб'єктами.

Відповідно до Інструкції про порядок передання до архіву місцевого та апеляційного суду, зберігання в ньому, відбору та передання до державних архівних установ та архівних відділів міських рад судових справ та управлінської документації суду, затвердженою наказом Державної судової адміністрації України від 15 грудня 2011 року № 16. визначено, що «при наданні дозволу на передання судових справ, розгляд яких передбачено законодавством про адміністративні правопорушення, слід керуватись такими правилами: а) справа з постановою судді, що набрала законної сили, про застосування стягнення у виді адміністративного арешту передається до архіву суду після долучення до матеріалів справи повідомлення органу внутрішніх справ про відбуття правопорушником стягнення». Тобто діяльність суду щодо виконання постанови про накладення адміністративного арешту полягає, по-перше, у негайному надісланні двох копій постанови до органу Національної поліції для виконання, і, по-друге, долученні до матеріалів справи повідомлення такого органу про відбуття правопорушником стягнення, що відображають початковий і кінцевий етапи виконання постанови по справі.

Крім цього, відповідно до ст. 301 КУпАП за наявності обставин, що ускладнюють виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту, виправних чи громадських робіт або роблять її виконання неможливим, орган (посадова особа), який виніс постанову, може відстрочити її виконання на строк до одного місяця [2].

За наявності обставин, зазначених у пунктах 5, 6 і 9 статті 247 КУпАП, орган (посадова особа), який виніс постанову про накладення адміністративного стягнення, припиняє її виконання (ст. 302 Кодексу) [2]. На безпосередню можливу участь суду під час виконання поліцією накладеного ним адміністративного стягнення вказують положення статей 304 та 305, де зазначено, що питання, зв'язані з виконанням постанови про накладення адміністративного стягнення, вирішуються органом (посадовою особою), який виніс постанову, а контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови про накладення адміністративного стягнення здійснюється органом (посадовою особою), який виніс постанову, та іншими органами державної влади в порядку, встановленому законом.

Подібним чином, але більш детально та систематизовано дане питання урегульовано у кримінально-процесуальному законодавстві. Відповідно до статті 535 КПК України «Звернення судового рішення до виконання» судове рішення, що набрало законної сили, якщо інше не передбачено цим Кодексом, звертається до виконання не пізніше як через три дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції або Верховного Суду України [3]. Суд разом із своїм розпорядженням про виконання судового рішення надсилає його копію відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок виконати судові рішення. Органи, що виконують судові рішення, повідомляють суд, який постановив судові рішення, про його виконання.

Під час виконання вироків суд має право вирішувати такі питання: про відстрочку виконання вироку; про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким; про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років; про звільнення від покарання за хворобою тощо [3].

З урахуванням викладеного, а також застосування принципу аналогії законодавства, вважаємо, що зміст звернення постанови про накладення стягнення у вигляді арешту до виконання становить не однократну дію, а

певну діяльність органу (посадової особи), який її виніс, що складається, по-перше, зі своєчасного вручення (надсилання) правопорушникові копії постанови про накладення адміністративного стягнення, роз'ясненні правопорушникові порядку та умов її виконання; по-друге, своєчасного надсилання постанови органу-виконавцю; по-третє, здійснення контролю за виконанням постанови про накладення адміністративного стягнення та вирішення інших питань – відстрочка виконання, припинення виконання, давність виконання постанови тощо. Фактично виконання постанови про накладення такого адміністративного стягнення як арешт має бути здійснено протягом трьох місяців.

Крім того, згідно рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010 було встановлено у п. 4, що: «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь» [4]. Таким чином суд вказав на необхідність використання презумпції невинуватості при притягненні осіб до адміністративної відповідальності.

Відомо, що існують різні підходи до розуміння принципу презумпції невинуватості. Як загальноправова вимога вказана презумпція визначає положення особи в суспільстві. Хоча цей принцип сформульований як кримінальний процесуальний, однак його дія виходить за рамки лише кримінального процесу. Презумпція невинуватості – це об'єктивне правоположення. Це вимога закону, звернена до всіх громадян, посадових осіб, державних і громадських організацій, до суспільної думки в цілому. Такої позиції дотримується Європейський суд з прав людини, який у своєму рішенні від 10 лютого 1995 р. у справі "Аллєне де Рібєрмон проти Франції" підкреслив, що сфера застосування принципу презумпції невинуватості є значно ширшою: він обов'язковий не лише для кримінального суду, який вирішує питання про обґрунтованість обвинувачення, а й для всіх інших органів влади [4] Виходячи з положень ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди мають застосовувати при розгляді справ практику Європейського суду з прав людини як джерело права, у тому числі і зазначене рішення [6].

Висновки. Виходячи з викладеного, сумніви щодо порядку виконання адміністративних стягнень повинні тлумачитись на користь осіб щодо яких

вони застосовуються. Слід зазначити, що чинна редакція ст. 303 КУпАП викладена таким чином, що викликає сумніви щодо розуміння закріплених нею строків давності виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, а тому зазначені сумніви мають тлумачитись на користь осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності, а строк виконання постанови, не зважаючи на наявність такого терміну у тексті статті як «звернення», не повинен перевищувати три місяці.

Також слід зазначити, що жодним законодавчим актом не надається можливість органам державної влади, у тому числі і судам, розширено тлумачити положення ст. 303 КУпАП, що підтверджується наступними положеннями: органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України); ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (ст. 29 Конституції України); конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64 Конституції України) [1]; провадження в справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності, а застосування уповноваженими на те органами і посадовими особами заходів адміністративного впливу провадиться в межах їх компетенції, у точній відповідності з законом (ст. 7 КУпАП) [2].

З урахуванням зазначених положень, посилення судами на те, що: «законом не визначені строки виконання постанов про накладення адміністративних стягнень», є протиправними, оскільки жоден нормативно-правовий акт не надає право судам вільно тлумачити перебіг строків виконання постанов в справах про адміністративні правопорушення. Навпаки, практика Європейського суду з прав людини свідчить, що ті сумніви, які виникають при застосуванні ст. 303 КУпАП мають тлумачитись на користь особи, що притягується до адміністративної відповідальності. Тому тримісячний термін, що визначається зазначеною статтею слід вважати загальним строком давності виконання постанов про накладення адміністративних стягнень, а «звернення до виконання» не може розглядатись як факт направлення у тримісячний строк постанови органу виконавцю. Перебіг тримісячного строку з моменту винесення постанови має унеможливити подальше її виконання. Крім того, наявність вказаного строку виконавчого провадження дисциплінуватиме органи, уповноважені виконувати постанови, підвищуватиме їх відповідальність за правильну, своєчасну та повну реалізацію адміністративної відповідальності.

Література:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.
4. Рішення Конституційного суду України від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text>
5. Постановление Европейского суда по правам человека от 10 февраля 1995 г. в деле "Аллене де Рибемон (Allenet de Ribemont) против Франции". URL: <http://www.medialaw.kiev.ua/zmisud/ecourt/217/>
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2006. № 30. Ст. 260

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine was adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
4. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 22 hrudnia 2010 roku № 23-rp/2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated December 22, 2010 No. 23-rp/2010.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10#Text> [in Ukrainian].
5. Postanovlenye Evropeiskoho suda po pravam cheloveka ot 10 fevralia 1995 h. v dele "Allene de Rybemon (Allenet de Ribemont) protyv Frantsyy" [Judgment of the European Court of Human Rights of February 10, 1995. in Allenet de Robéton (Allenet de Ribemont) v. France.] URL: <http://www.medialaw.kiev.ua/zmisud/ecourt/217/> [in Russian]
6. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 roku № 3477-IV [On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine dated February 23, 2006 No. 3477-IV.]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

УДК 341.64:343.131.5

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-682-689](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-682-689)

Половченя Алла Борисівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини університету "Україна", вул. 2-а Військова, 22, м. Миколаїв, <https://orcid.org/0000-0002-2598-2106>

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРІШЕННЯ СУДОВИХ СПОРІВ МАЙНОВОГО ХАРАКТЕРУ

Анотація. У статті аналізується судова практика Верховного Суду (Україна) та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо провадження та вирішення майнових спорів.

Надано юридичне дефініціювання поняття «власність», «майно», «право власності» відповідно судової доктрини України та ЄСПЛ. Визначено взаємозв'язок між даними термінами та поняттям «судовий спір майнового характеру».

Проаналізовано окремі кейси Верховного Суду, що мають значення для тематики даного дослідження : Постанову КГС ВС від 21.01.2021 р. у справі № 925/1222/19, Постанову ВП ВС від 28.08.2019 р. у справі № 752/8287/18, Постанову ОП КГС ВС від 24.01.2020 р. у справі № 910/10987/18 тощо.

Досліджено аналогічну кейсову практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо судового розгляду спорів відносно набуття, виникнення та підтвердження права власності, а саме : *Apostolakis vs. Greece* (Апостолакис проти Греції); *Agosi vs. UK* (Агосі проти Сполученого Королівства); *Marckx vs. Belgium* (Маркс проти Бельгії) та ін.

Розмежовано підходи до визначення терміну та феномену «право власності» за вітчизняною та зарубіжною судовою доктринами. У пристосуванні до судової практики, конкретизовано поняття «право власності» відповідно до цивільного законодавства України — Цивільний кодекс України та законодавства ЄС — Протоколу 1 до Європейської конвенції з прав людини (Protocol 1 of European Convention of Human Rights).

Визначено можливості рецепції судовою системою України підходів до повного, всебічного, безстороннього та неупередженого розгляду майнових

спорів, що застосовуються у судовій практиці ЄСПЛ — в тому числі, у пристосуванні до Євроінтеграційних процесів сьогодення.

Ключові слова : судовий спір, майновий спір, вирішення спорів, Верховний Суд, Європейський суд з прав людини.

Polovchenya Alla Borysivna Candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Law, Mykolaiv Interregional Institute of Human Development of "Ukraine" University, 2-a Voyiskova St., 22, Mykolaiv, <https://orcid.org/0000-0002-2598-2106>

ANALYSIS OF THE PRACTICE OF THE SUPREME COURT AND THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS REGARDING THE EFFICIENCY OF RESOLVING PROPERTY DISPUTES

Abstract. The article analyzes the judicial practice of the Supreme Court (Ukraine) and the European Court of Human Rights (ECtHR) regarding the proceedings and resolution of property disputes.

The legal definition of the concept of "property", "property", "property right" is provided in accordance with the judicial doctrine of Ukraine and the ECHR. The relationship between these terms and the concept of "property litigation" is defined.

Separate cases of the Supreme Court, which are important for the topic of this study, were analyzed: the Resolution of the Supreme Court of the Supreme Court of January 21, 2021 in case No. 925/1222/19, the Resolution of the Supreme Court of the Supreme Court of August 28, 2019 in case No. 752/8287/18, Resolution of the OP KGS VS dated January 24, 2020 in case No. 910/10987/18, etc.

A similar case practice of the European Court of Human Rights (ECtHR) regarding the judicial review of disputes regarding the acquisition, emergence and confirmation of ownership rights was studied, namely: *Apostolakis vs. Greece* (*Apostolakis v. Greece*); *Agosi vs. UK* (*Agosi v United Kingdom*); *marckx vs. Belgium* (*Marx v. Belgium*) and others.

Approaches to defining the term and phenomenon of "property right" according to domestic and foreign judicial doctrines are distinguished. In adaptation to judicial practice, the concept of "property right" has been specified in accordance with the civil legislation of Ukraine – the Civil Code of Ukraine and EU legislation – Protocol 1 to the European Convention on Human Rights (Protocol 1 of the European Convention of Human Rights).

The possibilities of reception by the judicial system of Ukraine of approaches to the full, comprehensive, impartial and impartial consideration of property disputes, which are used in the judicial practice of the ECtHR, including adaptation

to the European integration processes of today, are determined.

Keywords: legal dispute, property dispute, dispute resolution, Supreme Court, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Майнові права є об'єктом цивільних прав.

Вітчизняне законодавство згадує про останні у ст. 177, ч. 2 ст. 190 Цивільного кодексу України (у якості речових прав), проте єдиноначальне дефініціювання даного феномену пропонує виключно у ст. 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» № 2658-III від 12.07.2001 р. (ред. від 22.05.2023 р.), де майнове право розглядається у якості предмета оцінки (визнання) певної вимоги, елементу майнового володіння, користування та розпорядження, а також — способу підтвердження певного предметного (законного) волевиявлення щодо конкретного об'єкта.

В свою чергу, у законодавстві ЄС підходи до визначення майнового права є більш спрощеними: відповідно до Протоколу 1 до Європейської конвенції з прав людини (Protocol 1 of European Convention of Human Rights), останні пропонується розглядати як право особи на підтвердження власного майнового інтересу. Окрім того, Протокол 1 до ЄКПЛ встановлює презумпцію неможливості позбавлення майна у спосіб, відмінний від нормативно-законного та такого, що передбачений принципами міжнародно-правового правозастосування та судочинства.

Враховуючи вищезазначене, першочергової актуальності для розуміння юридичної правозахисної конотації майнових прав у судовому порядку набуває процес трактування нормативної бази Верховним Судом (Україна) та Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ). Задля цього буде досліджено судову практику ВС щодо розгляду майнових спорів за період 2019-2022 р. та судову прецеденту практику ЄСПЛ щодо аналогічного питання (майнове судочинство) без прив'язки до часових рамок (кейси *Apostolakis vs. Greece* (Апостолакис проти Греції); *Agosi vs. UK* (Агосі проти Сполученого Королівства); *Marckx vs. Belgium* (Маркс проти Бельгії)).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доктринальне опрацювання питання вирішення спірних майнових правовідносин Верховним Судом (Україна, ВС) та Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) необхідно розподіляти крізь призму вітчизняної та зарубіжної дослідницьких баз.

Так, серед праць вітчизняних науковців-дослідників затребуваним вбачається огляд спорів щодо захисту права власності від судді КГС ВС Ю. Чумака, а також — тематичні збірники (дайджести) судових рішень Верховного Суду щодо судового захисту права власності (2019-2021 рр.).

Зарубіжна доктрина та опрацювання нею судової майнової практики ЄСПЛ відзначається високим рівнем комплексності. Звертаємо увагу на тематичний огляд практики ЄСПЛ щодо даного питання від віце-президента ЄСПЛ К. Розакіса; дослідження кейсів-рішень ЄСПЛ щодо захисту майна і майнових прав особи ЄСПЛ від Л. Вільдгабера та І. Вільдгабер; означення місця та ролі ЄКПЛ (Європейської конвенції з прав людини) у захисті права власності особи ЄСПЛ від Р. Егрека та ін.

Мета статті — виокремити ключові наративи правозастосування Верховним Судом та Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) у справах щодо вирішення спорів майнового характеру.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні виміри понять «право власності», «майнове право» та «майно» за вітчизняним законодавством та правом ЄС були окреслені під час постановки проблеми даної статті. Далі сконцентруємося на прецедентному правозастосуванні ВС та ЄСПЛ під час розгляду майнових судових спорів.

Так, Верховним Судом пропонується розглядати майнові спори крізь призму наявності (відсутності) прямої державної реєстрації речового права на певний об'єкт (майно). Відповідно до Постанови КГС ВС від 21.01.2021 р. у справі № 925/1222/19, позиція ВС щодо нерухомого та рухомого майна як об'єктів спірних правовідносин або оспорюваного правочину повинна генеруватись відповідно до наявності (відсутності) цивільного права на володіння, користування та розпорядження певним об'єктом, а, отже, і права на отримання вигоди (дивідендів) від потенціалу такого майнового об'єкта під час його експлуатації [1]. У такий спосіб ВС формує прецедент позитивного користування майном як об'єктом речового майнового права, адже вагомим елементом щодо вирішення спору на користь певної сторони майнового судового спору є її щоденна участь у підтриманні предметних призначеннєвих властивостей майнового об'єкта.

Юридичний факт можливого (гіпотетичного) забезпечення власних прав на майновий об'єкт (рухомий або нерухомий), на думку ВП ВС (Постанова ВП ВС від 28.08.2019 р. у справі № 752/8287/18), пов'язується із наявністю (відсутністю) узаконеної державно-реєстраційної процедури щодо певного речового (майнового) права. За таких обставин, фактологічною основою (доказовою базою) для вирішення спору на користь однієї зі сторін спірного правовідношення є встановлений попередньо епізод правовідносин між суб'єктом звернення (реєстрантом майнового права) та суб'єктом державної реєстрації майнового права (реєстратором майнового права), якими унормовано (урегульовано) процес підтвердження законного права особи (осіб) на певний предметно-майновий комплекс [1].

Необхідно зауважити, що процедура державної реєстрації майнового права на майновий об'єкт за правозастосовними тенденціями України, як правило, не визнається остаточним елементом набуття права власності, а лише підтверджує факт наявності речового права на майновий комплекс. Згідно із Постановою ОП КГС ВС від 24.01.2020 р. у справі № 910/10987/18, причинним фактом набуття права власності на майно визнається правочин (відсилка до ч. 1 ст. 328 Цивільного кодексу України). Окрім того, ОП КГС ВС від 24.01.2020 р. у справі № 910/10987/18 посилається на ст. 2 та ст. 27 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», відповідно до котрих державні реєстратори лише засвідчують (підтверджують) уже наявний факт набуття, зміни та (або) припинення права на певний майновий об'єкт. Виходячи з цього, питання законності набуття майнового (речового) права на певний майновий об'єкт повинно з'ясуватися відповідно фактів, причин та обставин, що передували процедурі реєстрації такого права на державному рівні — оскільки законодавство України прямо не передбачає діяльність державного реєстратора із посвідчення майнових прав на певні об'єкти підставою виникнення права власності [1].

Відзначимо, що Верховний Суд під час юридичного опрацювання записів про набуття права власності, як правило, керується прецедентами черговості та юридичної достатності. Постановою КГС ВС від 11.02.2020 р. у справі № 915/572/17 визначено, що нормативно дотримана процедура державної реєстрації права власності на майновий об'єкт не вважатиметься законною за умови, що такий юридичний факт має інші, позанормативні, обставини порушення прав та інтересів особи-позивача [1].

Майнові права та судовий розгляд щодо них, окрім того, в практиці Верховного Суду розглядаються крізь призму правовстановлюючих рішень щодо спірних об'єктів спору. Виходячи із юридичного позиціонування, викладеного у Постанові КГС ВС від 23.06.2020 р. у справі № 922/2589/19, визнаючи правомірність державної реєстрації речового (майнового) права на певний об'єкт, ВС повинен визначити власне юридичне трактування особливостей визнання, зміни та припинення конкретних прав певної особи на майно (майновий комплекс) тощо [1]. Таким чином, Верховний Суд встановлює рамки доцільного використання майна, визначаючи аспекти користування ним без порушення прав інших осіб (принцип непорушності особистої юридичної свободи (волі)). Потрібно додати, що на випадок порушення законного права на майно (майновий комплекс) Верховний Суд надає можливість особі скористатися нормативно визначеними способами захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Подібна юридична конотація, згідно правової позиції Верховного Суду, сприяє досягненню

(підтвердженню) приписів верховенства права, законності, юридичної обґрунтованості та ін.

Надалі доцільно зупинитися на раніше згаданих прикладах судової практики ЄСПЛ щодо вирішення судових спорів, де майновий інтерес є ключовим предметом оспорюваних правовідносин та (або) юридичних фактів.

Розпочнемо із теоретичного тлумачення поняття «право власності», «майно» та «майнове право», наданого Протоколом 1 до Європейської конвенції з прав людини (Protocol 1 of European Convention of Human Rights). Там останні розглядаються двоаспектно : крізь призму захисту власності (вільного використання власного майна особою та можливості його (майна) витребування в судовому порядку), а також — крізь призму можливості міжнародно-правового визнання права власності як майнового інструмента забезпечення потреб особи. Таким чином, доктрина ЄС розглядає право власності та майнове право у якості природного права особи, що підлягає матеріальному забезпеченню (нормативний аспект) та судовому захисту водночас [2].

Відповідно, ЄСПЛ у своїх рішеннях намагається керуватися принципом юридичної розумності (співвідношення права та інтересу заявника та зацікавленої особи). Справа *Apostolakis vs. Greece* 2009 р. [3] демонструє, що майнові питання розглядаються ЄСПЛ ширше та передбачають, зокрема, можливість звернення заінтересованої особи із позовом щодо витребування соціального забезпечення (пенсійного забезпечення). Таким чином, майновий характер спору може мати не лише форму вираження «приватна особа — приватна особа» або «приватна особа — фізична особа», але й контекст «приватна особа — державний орган». Це означає, що ЄСПЛ за будь-яких умов під час розгляду судово-майнового спору керується принципом законності та непорушності людських прав на гідне матеріальне забезпечення усіма можливими (законними) шляхами.

Досить неоднозначні контексти юридичного нормування контекстів вирішення майнових спорів пропонується ЄСПЛ у справі *Agosi vs. UK* 1986 р. [4] ЄСПЛ вирішив, що баланс між державним та приватним майновим інтересом проявляється у непорушності державних опцій конфіскації спірного майна, що є приватною власністю фізичної особи. Так, майно, що використовувалось під час вчинення кримінального правопорушення (було його об'єктом), не може бути предметом подальшого майнового договору або договірних зобов'язань (відносин) та повинно бути передано у власність держави із можливістю його арешту, подальшого використання або направлення активів від отримання певного предмету власності у державні (місцеві) бюджети.

Нааявні також випадки суддівської дискреції (виходу за межі предметних

повноважень) ЄСПЛ під час здійснення судочинства у майнових (або потенційно майнових) спорах. Так, справа *Marckx vs. Belgium* 1979 р. [5] демонструє, що Європейський суд з прав людини за наявності достатніх доказів може узаконити право позашлюбної дитини на майнові блага батьків у випадку спадкування за законом. Це означає, що врахуванню підлягає не лише юридично-сімейна (законна) сторона певного спірного правовідношення, але й фактологічні обставини, що свідчать про законні підстави певної особи на запозичення (отримання, повне або часткове) певного майнового блага. Зазначений підхід, знову-таки, демонструє акцентованість ЄСПЛ на реалізації природних та похідних прав людини і громадянина під час вирішення спорів майнового характеру.

Означена вище дискреція ЄСПЛ має вияв також у справі *James vs. UK* 1986 р. [6], де суд зобов'язав державу (Сполучене Королівство) позбавити права власності особу, котра неналежним чином уклала орендну угоду із третьою особою. Це означає, що будь-яке майно (майновий комплекс) як об'єкт права власності підлягає мотиваційному використанню відповідно нормативних рамок. Відтак, ЄСПЛ не лише вирішує майнові спори, проте також спрямовує (координує) характеристику (спрямування) користування майном в рамках правового поля.

Потрібно зауважити, що право власності та, як наслідок, розгляд майнових спорів ЄСПЛ має ознаки «фактологічності» — суд бере за основу положення Протоколу 1 до Європейської конвенції з прав людини та трактує останні за персональним (суб'єктивним) волевиявленням [7]. Подібна політика має ознаки шаблонності, проте виступає єдиноначальним елементом забезпечення непорушності верховенства права в судово-майновому процесі, що базується на непорушному визначенні майнового права особи володіти, користуватися та розпоряджатися майном у межах, що визначені нормативно (законодавчо).

Висновки. Аналіз практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) щодо ефективності вирішення судових спорів майнового характеру дозволив дійти наступних умовиводів.

По-перше, правові підходи Верховного Суду (ВС) щодо вирішення спорів майнового характеру генеруються відповідно до наявності (відсутності) цивільного права на володіння, користування та розпорядження певним об'єктом, а також — наявності (відсутності) щоденної участі у підтриманні предметних призначенневих властивостей майнового об'єкта однією із сторін спірного правовідношення у якості підтвердження її (сторони) законних вимог щодо об'єкта майнового спору. Крім того, ВС виходить з того, що державні реєстратори лише засвідчують (підтверджують) уже наявний факт набуття,

зміни та (або) припинення права на певний майновий об'єкт, а обставини набуття майна у власність є обставиною додаткового фактологічного з'ясування (висновок здійснено на підставі матеріалів Постанови КГС ВС від 21.01.2021 р. у справі № 925/1222/19, Постанови ВП ВС від 28.08.2019 р. у справі № 752/8287/18, Постанову ОП КГС ВС від 24.01.2020 р. у справі № 910/10987/18 тощо).

По-друге, юридичні підходи до розуміння природи майнового спору від ЄСПЛ є дещо ширшими, аніж у ВС. Так, майновий інтерес Європейський суд з прав людини розглядає навіть у розрізі виплати (невиплати) соціального (пенсійного) забезпечення особі (справа *Apostolakis vs. Greece*), а у деяких випадках — дозволяє собі здійснювати позитивно-негативне позиціонування правомірності користування майном особою та, відповідно, нормувати законність (вмотивованість) укладення такою особою правочинів щодо спірного майнового комплексу із третіми особами (справа *James vs. UK*) тощо.

Література :

1. Чумак, Ю. Розгляд спорів щодо захисту права власності : актуальні питання та практика їх вирішення. — Верховний Суд, Київ, 30.09.2022 р. — 57 с.
2. ECHR. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. — ECHR, 2022. — 98 с.
3. ECHR. *Apostolakis vs. Greece* 2009. — ECHR, 2009. — 2 с.
4. ECHR. *Agosi vs. UK* 1986. — ECHR, 1986. — 25 p.
5. ECHR. *Marckx vs. Belgium* 1979. — ECHR official website. — Режим доступу : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-57534%22>
6. ECHR. *James and others vs. UK* 1986. — HUDOC official website. — Режим доступу : <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:%22001-57507%22>
7. Rozakis, C. The right to property in the Case Law of the European Court of Human Rights. — Athens Property Day, 2016. — 4 p.

References:

1. Chumak, Yu. Consideration of disputes regarding the protection of property rights: current issues and the practice of their resolution. — Supreme Court, Kyiv, September 30, 2022 — 57 p.
2. ECHR. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. — ECHR, 2022. — 98 p.
3. ECHR. *Apostolakis vs. Greece* 2009. — ECHR, 2009. — 2 с.
4. ECHR. *Agosi vs. UK* 1986. — ECHR, 1986. — 25 p.
5. ECHR. *marckx vs. Belgium* 1979. — ECHR official website. — Access mode : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-57534%22>
6. ECHR. *James and others vs. UK* 1986. — HUDOC official website. — Access mode : <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:%22001-57507%22>
7. Rozakis, C. The right to property in the Case Law of the European Court of Human Rights. — Athens Property Day, 2016. — 4 p.

УДК 343.1

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-690-700](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-690-700)

Рідкобород Юлія Віталіївна студентка III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків <https://orcid.org/0009-0002-1998-2828>

Мелаш Аліна Сергіївна студентка III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків <https://orcid.org/0009-0007-0354-1071>

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Технології, як і суспільство, - динамічне явище, якому притаманний постійний розвиток. Наразі людство активно використовує здібності штучного інтелекту, вирішуючи майже всі питання – від побутових до юридичних.

Українське законодавство закріпило поняття штучного інтелекту в Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, згідно яким це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань.

У статті досліджено використання штучного інтелекту в судових системах найпрогресивніших держав світу і розглянуто можливість використання іноземного досвіду у правозастосовній практиці України. Було проаналізовано такі системи штучного інтелекту, як: RAVN, HART (Harm Assessment Risk Tool) – Великобританія; COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) – Сполучені Штати Америки. Окрім цього, в роботі згадано успішний досвід Малайзії та Китаю.

Основоположним документом у використанні штучного інтелекту в Українському кримінальному судочинстві стало Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» від 2 грудня 2020 року. Даний нормативно-правовий акт визначає мету, принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту

в Україні в різноманітних сферах, у тому числі в правосудді. У статті детально проаналізовані завдання Концепції, серед яких є розвиток вже існуючих технологій у сфері правосуддя; впровадження консультативних програм, що зроблять доступним юридичну консультацію населенню; попередження суспільно небезпечних явищ; визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених; винесення судових рішень у певних справах.

Штучний інтелект надає широке коло переваг, до яких можна віднести швидкість і можливість опрацювати велику кількість матеріалів. При цьому дану систему не можна назвати досконалою через можливі технічні помилки.

Ключові слова: кримінальний процес, штучний інтелект, HART, COMPAS, пробація.

Ridkobodorod Yuliia Vitalyivna Student is a third-year student at the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University Pushkinska St., 77, Kharkiv <https://orcid.org/0009-0002-1998-2828>

Melash Alina Serhiivna Student is a third-year student at the Faculty of Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University Pushkinska St., 77, Kharkiv <https://orcid.org/0009-0007-0354-1071>

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. Technology, like society, is a dynamic phenomenon characterized by constant development. Currently, humanity actively uses the abilities of artificial intelligence, solving almost all issues - from household to legal.

Ukrainian legislation enshrined the concept of artificial intelligence in the Concept of the Development of Artificial Intelligence in Ukraine, according to which it is an organized set of information technologies, with the use of which it is possible to perform complex tasks by using a system of scientific research methods and algorithms for processing information obtained or independently created during work, and also create and use own knowledge bases, decision-making models, algorithms for working with information and determine ways to achieve set tasks.

The article examines the use of artificial intelligence in the judicial systems of the most progressive countries in the world and considers the possibility of using foreign experience in the law enforcement practice of Ukraine. Such artificial intelligence systems were analyzed as: RAVN, HART (Harm Assessment Risk Tool) - Great Britain; COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for

Alternative Sanctions) - United States of America. In addition, the work mentions the successful experience of Malaysia and China.

The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1556-r "On the Approval of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine" dated December 2, 2020 became the fundamental document in the use of artificial intelligence in Ukrainian criminal justice. This normative legal act defines the purpose, principles and tasks of the development of artificial intelligence technologies in Ukraine in various spheres, including justice. The article analyzes in detail the tasks of the Concept, which include the development of already existing technologies in the field of justice; implementation of advisory programs that will make legal advice available to the population; prevention of socially dangerous phenomena; determination of necessary resocialization measures for convicts; making court decisions in certain cases.

Artificial intelligence provides a wide range of advantages, which include speed and the ability to process a large number of materials. At the same time, this system cannot be called perfect due to possible technical errors.

Keywords: criminal process, artificial intelligence, HART, COMPAS, probation.

Постановка проблеми. Людство ніколи не стоїть на місці, і кожного століття на нас «чекають» нові винаходи. Раніше людей вражав літаючий транспорт, комп'ютери і смартфони, а вже в XXI сторіччі величезного розголосу отримав штучний інтелект і його можливості. Штучний інтелект - це здатність інженерної системи отримувати, обробляти та застосовувати отримані знання та вміння [1]. Його застосування помітне в найрізноманітніших галузях: у медицині, економіці, геофізиці, спорті, логістиці та навіть у кримінальному процесі. Звісно, використання штучного інтелекту в кримінальному провадженні є новизною, і лише деякі країни застосовують його на практиці. Основною проблемою даної теми є з'ясування ролі штучного інтелекту та його можливостей в кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою написання статті стали праці відомих вітчизняних і зарубіжних правників, таких як: О. Е. Радутний, О. В. Плахотнік, В. Ю. Шепітько, В. Г. Гончаренко, Г. Галлеві, С. Хендерсон та інших вчених.

Метою даної статті є дослідження застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні іншими країнами, аналіз його внесків у галузі судочинства. Саме тому, вважаємо за необхідне проаналізувати досвід зарубіжних держав, який, у свою чергу, може стати корисним у правозастосовній практиці України.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект, де б він не застосовувався, спрямований на підвищення ефективності функціонування певних сфер діяльності, удосконалення прогалин, модернізацію методів опрацювання інформації. Попри те, що застосування штучного інтелекту все більш набуває розповсюдження, лише деякі країни світу здійснили спроби його впровадження в систему кримінального судочинства. Найбільш ефективно нейронну мережу використовують Сполучені Штати Америки, Великобританія, Китай, Малайзія.

Відомо, що перші спроби застосування штучного інтелекту в кримінальному провадженні були навіть не в XXI столітті, а в 1990-х роках у США. При цьому не можна категорично називати їх вдалими або безуспішними: вони започаткували розвиток і поступове впровадження нейронної мережі у кримінальний процес. З тих пір були розроблені і впроваджені найрізноманітніші системи, які застосовують методи штучного інтелекту для аналізу інформації, пошуку співпадінь, виявлення ознак кримінального правопорушення тощо. У тому числі на штучний інтелект покладають великі надії щодо вдосконалення судової практики, зокрема, виявляти типові правові ситуації, розробляти алгоритми дій, зіставляти зі зразком, абстрагуватися від обставин, фактів, документів, речей та інших доказів, які не мають відношення до предмету розгляду, не охоплюються предметом спору або не відбивають вибраний позивачем спосіб захисту чи не передбачені відповідною нормою матеріального права, виявляти нетипову поведінку суду за звичайних умов, обробляти значний обсяг інформації, готувати проект судового рішення тощо [2, с. 154].

Однією з переваг штучного інтелекту, на що вказує досвід іноземних держав, є його швидкість. Наприклад, у Великобританії управління Serious Fraud Office, що веде боротьбу з тяжкими злочинами у сфері шахрайства і корупції використовує робота, створеного компанією RAVN. Він може здійснювати повноваження слідчого: відбір інформації, її структурування і підготовка висновків. Уперше його можливості використовували при розслідуванні у справі компанії автовиробника «Rolls-Royce». Робот вивчав по 600 тисяч документів щодня, обробивши загалом приблизно 30 мільйонів файлів. За підрахунками одній людині знадобилось би 1200 робочих днів для опрацювання документів, що було денною нормою штучного інтелекту [3].

Аналізуючи даний приклад, можна зробити висновок, що використання штучного інтелекту може не тільки прискорити процес, а й допомогти не втратити важливі для кримінального провадження фактичні дані, так як через втому, незосередженість, певні зовнішні фактори слідчий або інша відповідальна особа може залишити поза увагою необхідну інформацію.

Вивчаючи досвід органів Великобританії, варто згадати систему нейронної мережі HART (Harm Assessment Risk Tool), що була розроблена у рамках постійної співпраці між поліцією Дарема та Кембриджським університетом. Основною метою створення даного інструменту було досягнення узгодженості в прийнятті рішень, дозволяючи проводити тестування, щоб під час розслідування знайти відповіді на правопорушення, що надалі допоможе зменшити їхній рецидив.

Поточна модель HART поділяє правопорушників на три різні прогнозовані групи ризику – висока, помірна і низька. Відповідно правопорушники, які за прогнозами цієї системи, можуть скоїти новий тяжкий злочин (вбивство, грабж, завдання тяжких тілесних ушкоджень тощо) протягом наступних двох років, відносяться до високої групи ризику. З помірною групою ризику HART пов'язує осіб, які вчиняли несерйозні злочини. Ті, кому прогнозовано не вчиняти нових правопорушень протягом наступних двох років, віднесені до низького ризику.

Модель HART розроблена з використанням більше 100000 випадків протягом п'ятирічного періоду – з 2008 по 2012 роки. Щоб визначити групу ризику найбільш точно і правильно, вона використовує 34 різні предиктори (наприклад, стать, соціальний статус особи), після чого надає прогноз, який базується на справі попереднього правопорушника [4]. Дійсно, дана функція штучного інтелекту має допоміжний характер, і його висновки мають пройти певну перевірку, але величезним досягненням, на нашу думку, є те, що нейронна мережа формує майже точний прогноз щодо злочинця на основі вже відомих справ, що становлять судову практику. Будь-якій людині довелось би витратити набагато більше часу для пошуку необхідної інформації. Для Великобританії даний досвід є дуже корисним, так як в країні панує англосаксонська правова система, в розвитку якої основна роль належить саме судовій практиці.

Ще однією з країн, яка активно й успішно використовує штучний інтелект у кримінальному судочинстві, є Сполучені Штати Америки. У США працює система COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions), яка певним чином схожа на вищезгадану британську модель штучного інтелекту HART: програмне забезпечення COMPAS використовує алгоритм для оцінки потенційного ризику рецидиву злочинів і розподіляє правопорушників на 3 групи ризику – висока, середня і низька. Її вже використовували суди багатьох штатів, наприклад, Нью-Йорк, Вісконсин, Каліфорнія, Флорида тощо [5].

Система COMPAS оцінює не просто ризик, а також майже два десятки так званих «криміногенних потреб», які стосуються основних теорій

злочинності, включаючи «злочинну особистість», «соціальну ізоляцію», «зловживання наркотичними речовинами» та «проживання/стабільність» [6, с. 48]. В Українському судочинстві подібну роботу виконує орган пробації. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про пробацію», досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності. Положення цієї ж статті зазначеного Закону вказує, що досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити: соціально-психологічну характеристику, оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [7]. Згідно з нормами ст. 314-1 Кримінального процесуального кодексу України, з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання представник уповноваженого органу з питань пробації складає досудову доповідь за ухвалою суду. Досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років складається незалежно від тяжкості вчиненого злочину, крім випадків, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України [8]. Тобто, діяльність органів пробації мають велике значення у кримінальному процесі нашої держави.

Як висновок, зазначимо, що програмне забезпечення COMPAS або його аналог були б корисним інструментом у вітчизняній практиці. У чинному Законі України «Про пробацію» вказано, що для підготовки досудової доповіді персонал органу пробації має право отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та від громадян [7]. Перевага штучного інтелекту в тому, що він знайде всю необхідну інформацію набагато швидше і без звернення до громадян або інших перелічених у законодавстві об'єктів.

Держави Азії також активно впроваджують штучний інтелект у діяльність органів правопорядку, правосуддя. Дослідники в Малайзії розробляють програмне забезпечення штучного інтелекту для камер відеоспостереження, щоб знизити кількість вуличних кримінальних правопорушень у країні. Це програмне забезпечення може самостійно виявляти незаконні діяння, лише аналізуючи запис камери спостереження. Науковці розраховують на те, що нейронна мережа зможе визначати, чи є зброя в людини на записі; перевіряти, чи поводить людина себе протиправно. Якщо штучний інтелект встановить суспільну небезпечність особи, то він самостійно проінформує правоохоронні органи [9].

Вчені сподіваються, що ця технологія допоможе правоохоронним органам зупинити готування і вчинення кримінальних правопорушень, використовуючи технологію розпізнавання обличчя та ходи, щоб ідентифікувати злочинців і оцінювати агресивну поведінку [9]. Даний досвід був би корисним і в Україні, так як така слідча (розшукова) дія як пред'явлення особи для впізнання не завжди завершується успіхом через те, що особа, яка впізнає, не може згадати точно особу або її характерні ознаки.

У Китаї науковці розробили програму з використанням штучного інтелекту на замовлення Пудунської районної прокуратури Шанхаю, яка може виконувати функції прокурора. Розробка в цілому тривала 5 років – з 2015 по 2020 роки. Як вказують китайські вчені, з опису справи нейронна мережа може висунути обвинувачення з точністю понад 97%. Кожному підозрюваному дана програма висуватиме звинувачення, ґрунтуючись на великій кількості характерних важливих для кримінального провадження ознак, отриманих із тексту опису справи [10]. Після чого система здатна оцінити докази, що згідно статті 94 Кримінального процесуального Кодексу України, здійснюють за своїм внутрішнім переконанням слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд [8].

Наразі дана програма може висувати звинувачення у восьми найпоширеніших у Шанхаї злочинах. До таких кримінальних правопорушень належить шахрайство, у тому числі з кредитними картками, азартні ігри, небезпечна їзда, умисна травма, перешкоджання службовим обов'язкам, крадіжка, та «розпалювання сварок і провокування заворушень» [10].

Основна проблема полягає в тому, що штучний інтелект формує обвинувачення на основі минулих справ, які є в його базі як судова практика. Вирішення кваліфікації діяння правопорушника в новій справі може бути хибним через те, що законодавство змінюється, підлаштовується під сучасний соціум, так як останньому властиво безперервно розвиватись. Інша проблема постає у відповідальності за помилку. Відкритим залишається питання, хто буде винен за неправильну кваліфікацію, прокурор чи розробник системи, адже у штучного інтелекту немає правосуб'єктності.

Розвиток та впровадження технологій штучного інтелекту в судові системи провідних країн світу сприяли виникненню необхідності виробити єдині принципи і правила їх використання. Наприкінці 2018 року Європейська комісія з питань ефективності правосуддя прийняла Етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі. Даний документ виділяє 5 принципів щодо використання штучного інтелекту в правосудді: поваги до основних прав, недискримінації, якості та безпеки, прозорості, неупередженості та справедливості, контролю з боку користувача. Хартія містить 2 додатки, в яких детально описується стан використання

алгоритмів штучного інтелекту в судових системах держав-членів Ради Європи, робочі характеристики штучного інтелекту, застосування його в різних видах судочинства тощо [11].

Застосування штучного інтелекту не оминуло й Українське судочинство. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1556-р схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Даним документом визначено мету, принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в Україні в ролі одного з пріоритетних напрямів у сфері науково-технологічних досліджень. Зазначеним нормативно правовим актом вперше було визначено на законодавчому рівні дефініцію словосполучення «штучний інтелект». Зазначається, що штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [12].

Концепцією виділено сфери, в яких заплановано розвивати технології штучного інтелекту шляхом поставлення завдань і цілей, серед яких є правосуддя. Першим зазначеним завданням є подальший розвиток вже існуючих технологій у сфері правосуддя. Це стосується таких систем як Єдиний реєстр досудових розслідувань, Електронний суд, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система тощо. Наступним завданням зазначено впровадження консультативних програм на основі штучного інтелекту, які відкриють доступ до юридичної консультації широким верствам населення. Дана задача розрахована на те, що завдяки здібностям штучного інтелекту суспільство стане більш правообізнаним. Третім завданням у Концепції вказано попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту, що забезпечить превентивний захист від кримінальних правопорушень, наприклад, як із згаданим досвідом Малайзії. Також закріплено визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту. Останнім завданням, зазначеним у Концепції, є винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики.

Як бачимо, завдання Концепції розвитку штучного інтелекту сформовані на іноземному досвіді, який ми проаналізували в даній статті. Але

видається суперечливим нормам Конституції України те, що розглядається можливість винесення судових рішень штучним інтелектом. Статтею 124 Основного Закону закріплено, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Статтею 127 вказано: правосуддя здійснюють судді й у передбачених законодавством випадках присяжні [13]. Тобто, на конституційному рівні заборонено делегувати повноваження суддів іншим особам. Так само законодавством закріплено імперативну норму щодо здійснення функцій прокуратури виключно прокурорами [14]. Отже, для того, щоб у майбутньому певні завдання кримінального судочинства міг виконувати штучний інтелект, необхідно вносити зміни до Конституції України й інших законів.

Висновки. Таким чином, досліджуючи питання ролі штучного інтелекту в кримінальному судочинстві, ми з'ясували, що деякі країни, такі як Великобританія, США, Китай, найбільш успішно користуються його можливостями. Аналізуючи досвід даних країн, робимо висновок, що застосування нейронної мережі може пришвидшити і полегшити роботу органів досудового розслідування, слідчого, прокурора, судді та суду. При цьому необхідно чітко розуміти, що даний інструмент хоч і застосовується певними провідними державами світу, але більше схожий на експеримент, так як немає чіткої стабільності у його використанні. На даному етапі іноземні дослідники розробляють, випробовують і вдосконалюють програми штучного інтелекту, та говорити про повне або навіть часткове делегування функцій слідчого, прокурора, судді зарано, так як нинішній стан нейронної мережі не є незалежним у своїй роботі. Висновки багатьох існуючих програм мають допоміжний характер і повинні проходити контроль з боку доцільності, правильності і законності.

Література:

1. International Organization for Standardization and International Electrotechnical Commissio. 2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:tr:24028:ed-1:v1:en> .
2. Радутний О.Е. Штучний інтелект, інформаційна безпека та законотворчий процес (кримінально-правовий аспект). Інформація і право, 2018. С. 149–158.
3. SFO expected to promote Ravn's crime-solving AI robot [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ft.com/content/55f3daf4-ee1a-11e6-ba01-119a44939bb6> .
4. Marion Oswald, Jamie Grace, Sheena Urwin & Geoffrey C. Barnes. (2018). *Algorithmic risk assessment policing models: lessons from the Durham HART model and «Experimental» proportionality*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13600834.2018.1458455>

5. Practitioner's Guide to COMPAS Core. Northpointe Inc. 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://s3.documentcloud.org/documents/2840784/Practitioner-s-Guide-to-COMPAS-Core.pdf>.
6. Плахотнік О.В. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. Вісник кримінального судочинства. – 2019. - № 4. С. 45-57.
7. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015р. № 160-VIII: станом на 1 січ. 2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 04.05.2023р.).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012р. №4651-VI: станом на 28 квіт. 2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.05.2023р.).
9. Vishnu Monn, Marcus Lim. (2021). Caught on camera: Using AI to combat street crime [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://lens.monash.edu/@technology/2021/11/16/1384038/caught-on-camera-using-ai-to-combat-street-crime>
10. Stephen Chen. (2021). Chinese scientists develop AI 'prosecutor' that can press its own charges [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.scmp.com/news/china/science/article/3160997/chinese-scientists-develop-ai-prosecutor-can-press-its-own?module=perpetual_scroll_0&pgtype=article&campaign=3160997.
11. European commission for the efficiency of justice (CEPEJ). European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. Strasbourg, 2018.
12. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020р. № 1556-2020-р: станом на 29 груд. 2021р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.05.2023р.).
13. Конституція України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР: станом на 1січ. 2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.05.2023р.).
14. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014р. № 1697-VII: станом на 31 берез. 2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 04.05.2023р.).

References:

1. International Organization for Standardization and International Electrotechnical Commissio. 2020. Retrieved from: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso-iec:tr:24028:ed-1:v1:en>.
2. Radutnyi O.E. (2018). Shtuchnyi intelekt, informatsiina bezpeka ta zakonotvorchyi protses (kryminalno-pravovyi aspekt) [Artificial intelligence, information security and law-making process (criminal and legal aspect)]. Informatsiia i pravo [in Ukrainian].
3. SFO expected to promote Ravn's crime-solving AI robot. Retrieved from: <https://www.ft.com/content/55f3daf4-ee1a-11e6-ba01-119a44939bb6>.
4. Marion Oswald, Jamie Grace, Sheena Urwin & Geoffrey C. Barnes. (2018). *Algorithmic risk assessment policing models: lessons from the Durham HART model and «Experimental» proportionality*. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13600834.2018.1458455>.
5. Practitioner's Guide to COMPAS Core. Northpointe Inc. 2015. Retrieved from: <https://s3.documentcloud.org/documents/2840784/Practitioner-s-Guide-to-COMPAS-Core.pdf>.
6. Plakhotnik O.V. (2019) Praktychne zastosuvannya shtuchnoho intelektu u kryminalnomu provadzhenni [Practical application of artificial intelligence in criminal proceedings]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. № 4. [in Ukrainian].

7. Pro probatsiiu: Zakon Ukrainy [About probation: Law of Ukraine] vid 05.02.2015r. № 160-VIII: stanom na 1 sich. 2021r. [Draft Law № 160-VIII dated January 1, 2021] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012r. № 4651-VI: stanom na 28 kvit. 2023r. [Draft Law № 4651-VI dated April, 13, 2012] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

9. Vishnu Monn, Marcus Lim. (2021). Caught on camera: Using AI to combat street crime. Retrieved from: <https://lens.monash.edu/@technology/2021/11/16/1384038/caught-on-camera-using-ai-to-combat-street-crime>.

10. Stephen Chen. (2021). Chinese scientists develop AI ‘prosecutor’ that can press its own charges. Retrieved from: https://www.scmp.com/news/china/science/article/3160997/chinese-scientists-develop-ai-prosecutor-can-press-its-own?module=perpetual_scroll_0&pgtype=article&campaign=3160997.

11. European commission for the efficiency of justice (CEPEJ). European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. Strasbourg, 2018.

12. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine] vid 02.12.2020r. № 1556-2020-r: stanom na 29 hrud. 2021r. [Draft Law № 1556-2020-r dated December, 2, 2020] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

13. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996r. № 254k/96-VR: stanom na 1sich. 2020r. [Draft Law № 254k/96-VR dated Juni, 28, 1996] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

14. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy [About the prosecutor's office: Law of Ukraine] vid 14.10.2014r. № 1697-VII: stanom na 31 berez. 2023r. [Draft Law № 1697-VII dated October, 14, 2014] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukrainian].

УДК 340. 341. 346. 159.9. 330.

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-701-708](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-701-708)

Розум Сергій Юрійович викладач вищої категорії кафедри правознавства, Центральноукраїнський інститут МАУП, вул. Варшавська 2, тел. (097) 146-43-44, <https://orcid.org/0009-0000-4283-2823>.

Левченко Вікторія Олексіївна, кандидат юридичних наук, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-2106-6426>

ЮРИДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ЗАВДАНИХ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Анотація. На даний час, починаючи з лютого 2014 року (з моменту таємної агресії Російської Федерації проти України), а з 24 лютого 2022 року відкритої повномасштабної агресії РФ проти України, громадяни стикнулись з проблемою відшкодування завданих збитків. Для пересічних громадян існувала проблема, особливо в умовах проживання в прифронтовій зоні і в зоні безпосередніх бойових дій, «до кого їм звертатись?», «який порядок оцінки вартості завданих збитків?», «яким чином можна позиватись до країни-агресора у разі загибелі членів сім'ї та рідних?». Окрім паніки серед населення безпосередньо на початку агресії, паніка також була і серед структурних державних підрозділів на місцях. Оскільки за весь період незалежності, окрім окупації Автономної республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей, державні органи управління та й безпосередньо держава Україна не стикалась з такими викликами і тому не мала чіткого, розробленого поетапного плану дій для цивільного населення.

Звичайно, що історично, людство в своїй історії неодноразово стикалось з військовою агресією і відповідно з питаннями про відшкодування збитків цивільному населенню (фізичним особам). Репарації з країни-агресора можуть бути стягнуті, як в рамках мирного договору, так і в рамках іншого міжнародного документу, в якому може взагалі не враховуватись думка країни-агресора. Такими стали результати Ялтинської та Потсдамської конференцій 1945 року, на яких союзники самостійно визначили та встановили розмір репарацій, сума завданих збитків а також спосіб їх відшкодування.

Щодо сьогодення, то звісно, що відшкодування збитків завданих військовими злочинами Російської Федерації, наразі цілком і повністю лежить

на бюджеті України та на грошовій допомозі, яку надають союзні країни. Оскільки на даному етапі неможливо стягнути кошти з країни-агресора. Це пов'язано в першу чергу з тим, що Російська Федерація з жовтня 2020 року, за поданням президента Російської Федерації, фактично не визнає перевагу міжнародних законів, а також не визнає рішення міжнародних судів і відповідно їх не буде виконувати. Звісно, що внесення таких змін до свого законодавства – це і було підготовкою підґрунтя до повномасштабного вторгнення.

Ключові слова: фізична особа, відшкодування збитків, загибель члена сім'ї, визначення шкоди, одноразова виплата.

Rozum Serhiy Yuriyovych Lecturer of the highest category of the Department of Law, Central Ukrainian Institute of the IAPM, Varshavska St., 2, tel: (097) 146-43-44, <https://orcid.org/0009-0000-4283-2823>.

Levchenko Viktoriya Oleksiivna Candidate of legal sciences, <https://orcid.org/0000-0002-2106-6426>

LEGAL PROVISION OF COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED TO INDIVIDUALS DURING MILITARY OPERATIONS

Abstract. Currently, since February 2014 (since the secret aggression of the Russian Federation against Ukraine), and since February 24, 2022, the open full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, citizens have been faced with the problem of compensation for damages. For ordinary citizens, there was a problem, especially in the conditions of living in the front-line zone and in the zone of direct hostilities, "who should they turn to?", "what is the procedure for assessing the value of the damage caused?", "how can one sue the aggressor country in the event of death family members and relatives?". In addition to the panic among the population immediately at the beginning of the aggression, there was also panic among the structural state units on the ground. Because during the entire period of independence, apart from the occupation of the Autonomous Republic of Crimea and certain areas of Donetsk and Luhansk regions, state management bodies and the state of Ukraine itself did not face such challenges and therefore did not have a clear, developed step-by-step action plan for the civilian population.

Of course, historically, mankind in its history has repeatedly encountered military aggression and, accordingly, with issues of compensation for damages to the civilian population (individuals). Reparations from the aggressor country can be collected both within the framework of a peace treaty and within the framework of

another international document, in which the opinion of the aggressor country may not be taken into account at all. These were the results of the Yalta and Potsdam conferences of 1945, at which the Allies independently determined and established the amount of reparations, the amount of damage caused, and the method of their compensation.

As for the present, of course, compensation for the damages caused by the war crimes of the Russian Federation currently rests entirely on the budget of Ukraine and on the financial aid provided by the allied countries. Since at this stage it is impossible to collect funds from the aggressor country. This is primarily due to the fact that since October 2020, according to the proposal of the President of the Russian Federation, the Russian Federation does not actually recognize the supremacy of international laws, as well as does not recognize the decisions of international courts and, accordingly, will not comply with them. Of course, making such changes to its legislation was the preparation of the groundwork for a full-scale invasion.

Keywords: natural person, compensation for damages, death of a family member, determination of damage, one-time payment.

Постановка проблеми. До відкритої повномасштабної агресії на території України з метою відшкодування збитків завданих бойовими діями на окупованих окремих районах Донецької та Луганської областей та повною окупацією Автономної республіки Крим регламентованими Постановою Кабінету міністрів України від 18 грудня 2013 року № 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» зі змінами та доповненнями. [1]

Звичайно, щодо невирішених питань про відшкодування збитків ще з 2014 року залишаються актуальними і сьогодні, оскільки неможливо провести оцінку завданих збитків на окупованих територіях. Також складною можна назвати ситуацію із фізичними особами-підприємцями та розрахунку завданих їм збитків (матеріальних, моральних, репутаційних). Оскільки підприємці могли втратити не лише фізичні блага (приміщення, обладнання), а і в тому числі втратили клієнтську базу, яка забезпечувала сталий прибуток, що в тому числі призводить до моральних збитків і як результат – особа зневірившись, могла припинити свою діяльність через морально-психологічний стан.

Даною проблематикою зараз займаються юристи-практики та науковці юридичного фаху з метою пошуку і розробки найбільш ефективних способів

та механізмів відшкодування збитків. Цією проблематикою у сучасному світі займаються також фахівці міжнародного права, а також закордонні науковці, які в тому числі пропонують свої напрацювання з метою ефективного вирішення проблем цивільного населення України.

Згідно із законодавством України на відшкодування збитків мають право не лише громадяни України, а також іноземні громадяни та особи без громадянства, які постраждали від агресії Російської Федерації.

На основі Постанови Кабінету міністрів України від 18 грудня 2013 року № 947 «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» з початком повномасштабної агресії 24 лютого 2022 року з боку регулярних військ та військових формувань Російської Федерації було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України №326 від 20 березня 2022 року «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» зі змінами та доповненнями. [2] Постанова включає в себе Порядок «Визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі багато юристів, економістів як в науковій галузі так і в практичній діяльності досліджують проблематику цього питання в історичному розрізі так і пропонують створювати нові механізми захисту цивільного населення від дій завданих країною-агресором. Проблема звернення й розгляду цивільного позову в рамках кримінального провадження та відшкодування завданої потерпілому шкоди присвятили наукові праці вчені Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, О.А. Банчук, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренко, М.І. Гошовський, Ю.М. Грошевий, Ю.О. Гурджі, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, Д.П. Письменний, М.А. Погорецький, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило.

Мета статті – дослідження механізмів та юридичного підґрунтя для фізичних осіб в сфері відшкодування збитків завданих військовою агресією.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи реалії сьогодення звичайно, що за основу можна вважати Женевську конвенцію «Про захист цивільного населення під час війни» прийнята 12 серпня 1949 року (набрала чинності для України 03 січня 1955 року). Російська Федерація намагається всіляко на міжнародних площадках (зокрема в ООН) наголосити на тому, що це не є війною, мотивуючи це тим, що офіційної ноти оголошення війни не було. Але саме в статті 2 Женевської конвенції чітко зазначено:

«На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни.

Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив.

Хоча одна з держав, які перебувають у конфлікті, може не бути учасницею цієї Конвенції, держави, які є її учасницями, залишаються зобов'язаними нею у своїх взаємовідносинах. Крім того, вони зобов'язані Конвенцією стосовно зазначеної держави, якщо остання приймає та застосовує її положення.» [3]

Виходячи з тексту статті можна чітко прослідкувати, що навіть якщо країна-агресор не визнає факту ведення війни, то це якраз не важливо для міжнародного законодавства. Отже, можна зробити висновок про юридичну нікчемність заяв Російської Федерації про проведення так званого «референдуму» на окупованих територіях, як у 2014 році, так і у 2022 році, з подальшим внесенням окупованих територій до Конституції РФ (зокрема Автономна республіка Крим, Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська області України).

Вказані окупаційні дії Російської Федерації змусили фізичних осіб, з різних причин, покинути окуповані території. Такими причинами могли бути: загроза життю та здоров'ю, знищення майна в результаті бойових дій, пошкодження майна, умови проживання під окупацією, моральний чи психологічний тиск, як зі сторони військових окупаційних військ, так і з боку колаборантів та зрадників, а також інших об'єктивних причин.

Оцінити збитки в такому випадку складно, оскільки майно залишається на окупованих територіях і повноцінно провести облік стає можливим у разі де окупації даних населених пунктів.

Звісно, що основний тягар виплат фізичним особам забезпечується безпосередньо бюджетом України, Міжнародними організаціями, а також за рахунок держав-союзників, які так чи інакше здійснюють як фінансову так і гуманітарну підтримку України.

Згідно з процедурами вказаними в Порядку «Визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», відшкодуванню підлягають:

- людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати - напрям, що включає всі людські втрати (смерть або каліцтво цивільних осіб), що виникли внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також витрати, пов'язані з

призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг.

- економічні втрати, пов'язані з людськими втратами, - напрям, що включає непрямі економічні втрати, пов'язані із зменшенням чисельності населення та відповідним зменшенням економічних показників країни.

- військові втрати - напрям, що включає людські та матеріальні військові втрати і витрати, пов'язані з бойовими діями.

- соціальний захист ветеранів війни - витрати, пов'язані із забезпеченням заходів у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною (далі - ветерани), членів сімей таких осіб та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України (далі - члени сімей ветеранів), що виникли внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

- втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою - напрям, що включає втрати житлового фонду (житла), об'єктів благоустрою, об'єктів незавершеного будівництва житлової нерухомості, фактичні витрати, здійснені для їх відновлення.

- втрати об'єктів громадських будівель - напрям, що включає втрати громадських будівель (об'єктів освіти, спорту, соціального захисту, охорони здоров'я, культури, адміністративних будівель тощо), фактичні витрати, здійснені для їх відновлення.

- втрати об'єктів житлово-комунального господарства - напрям, що включає зруйновані і пошкоджені об'єкти у сфері теплопостачання, об'єкти водопостачання і водовідведення і решту об'єктів житлово-комунального господарства, знищення яких має безпосередній вплив на санітарні та гігієнічні умови проживання жителів населених пунктів.

- шкода, завдана земельним ресурсам, - напрям, що включає шкоду від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів.

- втрати інфраструктури транспорту, інфраструктури (зокрема фізичної) електронних комунікаційних мереж - напрям, що включає зруйновані або пошкоджені автомобільні дороги, залізничні шляхи, аеродроми та аеродромні об'єкти, об'єкти портової інфраструктури, гідротехнічні споруди, судна морського та внутрішнього водного транспорту, об'єкти поштового зв'язку, інфраструктуру (зокрема фізичну) електронних комунікаційних мереж та інші об'єкти транспортної інфраструктури, електронних комунікацій та зв'язку.

- шкода, завдана особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи - підприємці, -

напряма, що включає шкоду від каліцтва, тілесного ушкодження, загибелі сільськогосподарських тварин, а також збитки внаслідок знищення чи пошкодження сільськогосподарської техніки та обладнання для агропромислового комплексу.

І навіть цей перелік не є вичерпним, де фізичні особи зазнають втрат від агресивних дій Російської Федерації. Наразі фінансовий тягар відшкодування збитків не впливає на фінансовий стан країни-агресора, оскільки ще достеменно невідомо, яка сума збитків має бути пред'явлена. Єдине, що зараз можуть здійснювати державні органи влади – це фіксувати збитки (документально, відео- та фото фіксація), співпрацювати з міжнародними організаціями у сфері фіксування та документування злочинів країни-агресора та систематизація даної інформації для подальшого оформлення позову у міжнародні судові інстанції з метою відшкодування таких збитків.

В подальшому можна розглядати декілька варіантів забезпечення виконання позову про виплату репарацій:

- Створення на основі ООН органу, який буде контролювати виплати репарацій (але такий варіант мало ймовірний на даному етапі, оскільки РФ має право вето);
- Спільна комісія України та РФ (але така модель, враховуючи виконання міжнародних договорів країною-агресором також не викликає довіри);
- Створення спеціального органу в Україні для забезпечення виконання виплат (скоріше за все можливо, але лише для контролю за розподілом коштів).

Але наразі питання створення таких міжнародних органів залишається відкритими. А фінансово-економічні витрати із відшкодування збитків залишаються цілком на бюджетних витратах України.

Висновки. Звернення фізичних осіб до адміністрацій на місцях, до військових адміністрацій, до судових органів з метою отримання компенсаційних виплат згідно чинного законодавства є цілком обґрунтованими та виправданими. В подальшому через систематизацію та узагальнення зібраної інформації органи влади матимуть цілісну картину фінансово-економічних втрат фізичних осіб, які стали результатом агресії Російської Федерації. Чому потрібно звертатись до органів влади без зволікань? Для того, щоб не була втрачена доказова база проти країни-агресора, а також для того щоб не було подвійного трактування тих чи інших доказів завданих збитків.

Література:

1. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» від 18 грудня 2013 року № 947.

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20 березня 2022 року №326

3. Женевську конвенцію «Про захист цивільного населення під час війни» прийнята 12 серпня 1949 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

References:

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for providing and determining the amount of monetary assistance to victims of emergency situations and the amount of monetary compensation to victims whose residential buildings (apartments) were destroyed as a result of a military emergency caused by the armed aggression of the Russian Federation" dated December 18, 2013 No. 947.

2. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation" dated March 20, 2022 No. 326

3. The Geneva Convention "On the Protection of the Civilian Population in Time of War" was adopted on August 12, 1949 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

УДК 349.6

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-709-720](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-709-720)

Сорока Євгенія Євгеніївна студентка III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 104-А, м. Харків, 61023, тел.: (099) 637-77-95, <https://orcid.org/0009-0001-4688-4388>

Осадча Анастасія Сергіївна студентка III курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, проспект Героїв Харкова 302, м. Харків, 61032, тел.: (099) 446-82-02, <https://orcid.org/0009-0004-3368-9163>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. Здоров'я населення безперечно є чи не найважливішим чинником соціального, культурного та економічного розвитку держави, що безпосередньо зачіпає всі сфери життя суспільства. Процес формування та збереження працездатних як фізично, так і психологічно здорових громадян напряму залежить від стану навколишнього природного середовища та ефективності системи його охорони.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Тобто, право громадян на збереження здоров'я гарантується на конституційному рівні. Зокрема, наша держава виділяє охорону здоров'я населення як одне із найважливіших напрямів, як основний пріоритет своєї діяльності та один із головних об'єктів соціальної політики держави. Це зумовлює актуальність обраної теми.

Система охорони здоров'я є однією зі сфер життя суспільства, що забезпечує можливість здійснення політичних, економічних, науково-освітніх, лікувально-профілактичних, управлінських та організаційних заходів, спрямованих на реалізацію права громадян на збереження здоров'я.

Водночас здоров'я, екологічне та соціальне благополуччя населення перебувають у нерозривній єдності. Сталий розвиток України, висока якість життя і здоров'я її населення, а також національна безпека можуть бути забезпечені тільки за умови збереження природних систем і підтримки

відповідної якості навколишнього середовища. Для цього необхідно послідовно формувати і реалізовувати єдину державну політику в галузі екології, в тому числі спрямовану на охорону навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів. Це насамперед пов'язано із тим, що деградація навколишнього природного середовища позначається на здоров'ї людини і стані генетичного фонду населення.

Як влучно наголошують М'ясоєдов В. В., Огнєв В. А., Пересипкіна Т. В., здоров'я людини і здоров'я довкілля більше не можна розділяти. Наукові дані свідчать, що навколишнє середовище є основним фактором, що визначає стан здоров'я, на нього, за оцінками фахівців, припадає майже 20% усіх смертей в Європейському регіоні ВООЗ, і що неінфекційні захворювання (НІЗ) є причиною 71% усіх смертей у всьому світі. Критичне поширення неінфекційних захворювань відбувається в усіх країнах світу, але, згідно зі статистикою ВООЗ, Європейський регіон має найгірші показники захворюваності на неінфекційні хвороби. Україна, як країна Європейського регіону, не має права і можливості відвертатися від проблем запобігання поширенню неінфекційних захворювань та зменшення впливу факторів навколишнього природного середовища на здоров'я населення [2, с. 22]. У зв'язку з цим набуває все більшої актуальності дослідження питання співробітництва між Україною та ЄС у сфері охорони громадського здоров'я.

Ключові слова: громадське здоров'я, охорона здоров'я, екологічне законодавство, екологічна безпека, євроінтеграція, європейські стандарти.

Soroka Yevheniia Yevheniivna Student of the Prosecutor's Office Faculty, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 104-A, Kharkiv, 61023, tel.: (099) 637-77-95

Osadcha Anastasiia Serhiyivna Student of the Prosecutor's Office Faculty, Yaroslav Mudryi National Law University, Heroiv Kharkova Ave., 302, Kharkiv, 61032, tel.: (099) 446-82-02

TOPICAL ISSUES OF LEGAL SUPPORT FOR PUBLIC HEALTH IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. Public health is undoubtedly one of the most important factors in the social, cultural and economic development of the state, which directly affects all spheres of society. The process of forming and maintaining able-bodied, physically and psychologically healthy citizens directly depends on the state of public health and the effectiveness of the public healthcare system.

According to Part 1 of Article 3 of the Constitution of Ukraine, a person, his or her life and health, honour and dignity, inviolability and security are recognised in Ukraine as the highest social value [1]. This means that the right of citizens to maintain their health is guaranteed at the constitutional level. In particular, our state identifies public health protection as one of the most important areas of the state task, the main priority of its activities and one of the main objects of the state's social policy. This makes the topic of this report very relevant.

The health care system is one of the spheres of society that provides an opportunity to implement political, economic, scientific, educational, therapeutic and preventive, managerial and organisational measures aimed at realising the right of citizens to preserve their health.

At the same time, the health, environmental and social well-being of the population are inseparable. Ukraine's sustainable development, high quality of life and health of its population, as well as national security can only be ensured if natural systems are preserved, and the appropriate environmental quality is maintained. To this end, it is necessary to consistently formulate and implement a unified state policy in the field of ecology, including those aimed at environmental protection and rational use of natural resources. This is primarily due to the fact that environmental degradation primarily affects human health and the state of the population's genetic stock.

As V. V. Myasoedov, V. A. Ognev, and T. V. Peresyphkina aptly point out, human health and environmental health cannot be separated anymore. Scientific evidence shows that the environment is a major determinant of health, accounting for almost 20% of all deaths in the WHO European Region, and that non-communicable diseases (NCDs) are responsible for 71% of all deaths worldwide. The critical spread of NCDs is occurring in all countries of the world, but according to WHO statistics, the European Region has the worst NCD incidence rates. Ukraine, as a country in the European region, has no right and opportunity to turn away from the problems of preventing the spread of non-communicable diseases and reducing the impact of environmental factors on public health [2, p. 22]. In this regard, it is becoming increasingly important to study the issue of cooperation between Ukraine and the EU in the field of public health.

Keywords: public health, healthcare, environmental legislation, environmental safety, European integration, European standards.

Постановка проблеми. Україна є однією з країн-кандидатів на вступ до Європейського Союзу і здійснює активну співпрацю з ЄС у багатьох галузях, включаючи охорону громадського здоров'я та забезпечення екологічної безпеки. Проте, не зважаючи на позитивні зрушення в цих сферах, існують

деякі серйозні проблеми, які необхідно вирішувати. Однією з ключових проблем є недостатній рівень охорони здоров'я та екологічної безпеки в Україні, який відображається на здоров'ї громадян та навколишньому середовищі загалом. Це пов'язано зі складними економічними та політичними умовами, недостатньою фінансовою підтримкою та відсутністю необхідних ресурсів. На сучасному етапі європейської інтеграції виникають значні виклики та питання, пов'язані з правовим забезпеченням охорони громадського здоров'я.

Проблемою є і складність співпраці між Україною та ЄС у галузі охорони здоров'я та екологічної безпеки, особливо ще й через збройну агресію РФ на території України. З урахуванням, наявності договорів та програм співпраці, реалізація багатьох проектів затримується або не досягає запланованих результатів через бюрократичні, недостатньокоординовані процеси.

Створювати перешкоди для отримання Україною повноцінного членства в ЄС та негативно впливати на ефективність охорони громадського здоров'я та забезпечення екологічної безпеки в цілому може й уповільнений процес адаптації національного законодавства до вимог та стандартів Європейського Союзу. Такі виклики потребують глибокого аналізу та розробки ефективних стратегій, щоб забезпечити сумісність національного законодавства з європейськими стандартами та гарантувати надійну охорону громадського здоров'я для всіх громадян у контексті європейської інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування та розвитку сучасної системи охорони здоров'я висвітлюються такими українськими ученими як М'ясоєдов В. В., Огнев В. А., Пересипкіна Т. В, які зазначали, що здоров'я людини і здоров'я довкілля нерозривні. Науковці Х. А. Оганян і З. В. Гбур, зазначають, що санітарно-епідемічне благополуччя населення це чинник національної безпеки України, а отже і екологічної безпеки. Однак впровадження дієвих механізмів забезпечення ефективної системи охорони здоров'я хоча і удосконалюється відповідно до обраного Україною напряму на інтеграцію в ЄС, проте питання управління цим процесом поки що не систематизовані в повному обсязі.

Мета статті. Дослідження особливостей та механізмів співробітництва України і ЄС у сфері охорони громадського здоров'я передбачає розгляд сучасного стану співпраці у галузі охорони здоров'я, проаналізувати досягнення та проблеми цієї співпраці. Описати основні аспекти забезпечення санітарно епідемічного благополуччя населення. Визначити основні проблеми уповільненого забезпечення санітарно епідемічного благополуччя населення. Стаття має на меті підвищити усвідомленість читачів про важливість співпраці

з ЄС в галузі охорони здоров'я та сприяти розвитку національної стратегії в цій сфері.

Посилення антропогенного впливу на навколишнє природне середовище призвело до такого рівня взаємовідносин між людством і природою, який ми називаємо екологічною кризою. Навіть оволодівши найпередовішими технологіями, людина часто виявляється безсилою перед природними процесами, які відбуваються за загальносвітовими законами збереження речовин і енергії, та їхнього кругообігу. Така ситуація посилює значення охорони громадського здоров'я як важливого чинника благополуччя суспільства.

Співробітництво України з ЄС сприятиме наближенню соціальних умов України до високих європейських стандартів, підвищенню рівня життя і добробуту населення. У культурно-цивілізаційному аспекті євроінтеграція – це шлях до активізації взаємообміну між українською і західноєвропейськими культурами, одночасне становлення України як інтегрованої частини глобального суспільства, й як національної держави. Членство в ЄС гарантує зміцнення екологічної безпеки, як складової національної безпеки України, захист її від агресії та територіальних претензій [8, с. 754].

Багато країн з року в рік нараощують обсяг коштів, що спрямовуються на охорону здоров'я. Медична наука, система охорони здоров'я і промисловість ХХІ століття надають лікарям-практикам принципово нові медичні технології, лікарські засоби, медичні прилади, інструментарій і пристрої для того, щоб суттєво вплинути на кінцеві показники здоров'я населення. Не виключенням є і країни Європейського Союзу, зокрема й Україна, яка наразі перебуває в процесі євроінтеграції.

У статті 50 Конституції України проголошено право кожного, хто проживає на території України, на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення, а в ст. 49 – право на охорону здоров'я. Незважаючи на те, що норми Конституції України є нормами прямої дії, вона лише декларує суб'єктивні права людини і громадянина. У зв'язку з цим на розвиток положень ст. 50 Конституції України прийнято пакет законів, норми яких спрямовані на забезпечення можливості реалізації та захисту одного з найважливіших прав людини — права на захист від впливу несприятливого навколишнього середовища та шкідливого впливу факторів середовища життєдіяльності.

Як вже раніше було сказано, екологія та здоров'я населення перебувають у постійному тісному зв'язку. Зокрема, перша група екологічних

правовідносин регулюється переважно природоохоронним законодавством, друга група – природоресурсним законодавством, і, нарешті, третя група екологічних правовідносин регулюється законодавством про санітарно-епідемічне благополуччя населення та законодавством про охорону здоров'я, а також іншим спрямованим на забезпечення екологічної безпеки. Адже довкілля вважається безпечним, коли його умови відповідають стандартам, обмеженням і нормам, встановленим Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» щодо його чистоти, ресурсомісткості, екологічної стійкості, гігієнічних вимог, видового різноманіття, здатні задовольнити інтереси громадян. Слід зазначити, що екологічна безпека природних об'єктів нерозривно пов'язана з безпекою громадян в екологічній сфері. Це є необхідною умовою для реалізації природного і невід'ємного права людини на безпечне довкілля.

При цьому хотілося б зупинитися на Законах України «Про санітарне та епідемічне благополуччя населення» та «Про систему громадського здоров'я», який стане заміною першому, і буде введений в дію 01.10.2023 року.

Закон України «Про санітарне та епідемічне благополуччя населення» головним чином регулює суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, визначає відповідні права і обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян [3]. Законодавство України про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення (санітарне законодавство) базується на Конституції України і складається з Основ законодавства України про охорону здоров'я, цього Закону, законів України «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», інших нормативно-правових актів та санітарних норм.

Питанню про санітарно-епідемічне благополуччя населення у вітчизняній, зокрема у юридичній, науковій літературі приділяється недостатньо уваги. Такий стан дослідження проблемних питань довгий час пояснювався досить частковим, одностороннім врегулюванням цих відносин на законодавчому рівні. Так, до здобуття Україною незалежності на її території діяло радянське законодавство, що обмежувалося закріпленням санітарних вимог і компетенції санітарних органів. Таким чином, були врегульовані лише окремі, так би мовити, медичні аспекти санітарної безпеки. Сучасне санітарне законодавство складається з нормативно-правових актів різної юридичної сили, офіційно прийнятих та введених в дію різними органами державної влади.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», який встановлює, що санітарно-епідемічна ситуація являється кондицією середовища життєдіяльності та спричинений ним стан здоров'я населення на відповідній території в конкретно встановлений час. Зазначений Закон трактує поняття «санітарне та епідемічне благополуччя населення» наступним чином, як стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, за якого показники захворюваності знаходяться на загальноприйнятому рівні для відповідної території, кондиції проживання сприятливі для населення, а параметри чинників середовища життєдіяльності знаходяться в діапазоні, встановлених санітарними нормами [3].

Санітарні правила встановлюють вимоги до планування та забудови населених пунктів, проектування, будівництва, обладнання, утримання і діяльності організацій, спрямовані на забезпечення безпечних для здоров'я людей умов, а також до проведення санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів; вимоги до чинників середовища проживання людини, які надають або можуть мати несприятливий вплив на його організм, а також умови, що усувають, зменшують або обмежують такий вплив; критерії та вимоги до безпеки для людини об'єктів середовища її проживання, умов життєдіяльності, продовольчої сировини і харчових продуктів, питної води, виробів, що застосовуються для виробництва, упаковки, зберігання, транспортування, продажу та інших способів відчуження продовольчої сировини і харчових продуктів та їх використання, умов їх розробки, доставки на виробництво, виробництва і торгового обороту, безпеки послуг, що надаються в сфері торгівлі продовольчою сировиною та харчовими продуктами, а також критерії до безпеки продукції виробничо-технічного призначення і товарів для особистого користування; допустимі рівні ризику можливого погіршення здоров'я у зв'язку з несприятливим впливом на організм людини факторів середовища його проживання і умов життєдіяльності; вимоги до харчової продовольчої сировини і харчових продуктів [9].

Зокрема, ст. 15 вказаного вище Закону відведена вимогам до проектування, будівництва, розробки, виготовлення і використання нових засобів виробництва та технологій, ст. 18 – вимогам до господарсько-питного водопостачання і місць водокористування, а ст. 19 – гігієнічним вимогам до атмосферного повітря в населених пунктах і повітря у виробничих та інших приміщеннях [3].

Отже, можна сказати, що спеціальний закон містить вказівку саме на сприятливі умови для життя. Це підтверджується і передбачено законодавцем можливістю, за таких умов, показникам стану здоров'я не лише залишатися на

усталеному рівні, а й покращуватися. Враховуючи наведене, на нашу думку, потребує доопрацювання законодавча дефініція санітарно-епідемічного благополуччя у частині стану здоров'я населення, в поєднанні із покращенням умов навколишнього природного середовища, тобто самої екології проживання.

Як відзначають Х. А. Оганян і З. В. Гбур, гарантією асекурації санітарно-епідемічного благополуччя населення являється держане санітарно-епідеміологічне нормування як діяльність з формування науково обґрунтованих санітарних норм, правил і гігієнічних нормативів, їх затвердженням, введенням у чинність тощо [4, с. 109].

Не менш важливим напрямом регулювання, який встановлює Закон України «Про санітарне та епідемічне благополуччя населення» є державне регулювання та контроль. Без ефективної роботи структур, які мають відповідні повноваження, виявляється неможливим високий рівень санітарно-епідемічного благополуччя населення. Проаналізувавши даний закон, можна зробити висновок, що детального доопрацювання потребують норми саме державного регулювання та контролю санітарно-епідемічної обстановки в країні, адже лише за належного функціонування органів, повноважних його здійснювати, можна досягти необхідного результату у сфері охорони громадського здоров'я.

На нашу думку, необхідно проаналізувати положення Закону України «Про систему громадського здоров'я», який прийде на зміну регулювання відносин у цій сфері після втрати чинності Закону України «Про санітарне та епідемічне благополуччя населення». Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, зобов'язала Україну розвивати співробітництво у сфері охорони здоров'я. Тому прийняття нового Закону України «Про систему громадського здоров'я» було очікуваним кроком на шляху до системи охорони здоров'я, яка відповідає стандартам ЄС [5].

Закон України «Про систему громадського здоров'я» безумовно має значення у сфері забезпечення екологічної безпеки, оскільки він встановлює правову базу для захисту здоров'я населення від впливу шкідливих факторів довкілля. Зокрема, Закон передбачає забезпечення охорони здоров'я населення від екологічних загроз, в тому числі шляхом здійснення комплексних заходів з моніторингу, контролю та регулювання якості повітря, води, ґрунтів, продуктів харчування та інших екологічних факторів.

Даний Закон визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади функціонування системи громадського здоров'я в Україні з метою

зміцнення здоров'я населення, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя, регулює суспільні відносини у сфері громадського здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення, визначає відповідні права і обов'язки державних органів та органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб у цій сфері, встановлює правові та організаційні засади здійснення державного нагляду (контролю) у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для санітарно-епідемічного благополуччя населення.

Звернімо увагу, що важливою умовою для зміцнення зав'язків між Україною і Співтовариством є зближення чинного і майбутнього законодавства України із законодавством ЄС. Україна поступово вживає заходів для забезпечення того, щоб її законодавство було приведене у відповідність до законодавства Співтовариства. Серед галузей, в яких наша країна активно проводить адаптацію, можна зазначити охорону здоров'я та життя людей, і відповідно захист навколишнього природного середовища.

Основи двостороннього співробітництва між Україною та ЄС у природоохоронній сфері визначає Глава 6 «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». Метою даної угоди є посилення співробітництва у сфері захисту навколишнього середовища та додержання принципів сталого розвитку і зеленої економіки. Вона охоплює такі питання:

- моніторинг рівня забруднення та оцінка стану навколишнього природного середовища;
- систему інформації про стан довкілля;
- стійке, продуктивне та екологічно безпечне використання та виробництво енергії;
- зменшення відходів, утилізація та нешкідливе їх знищення;
- збереження біорізноманіття, природоохоронних територій та раціональне використання, управління біологічними ресурсами;
- охорона лісів;

Досягнення успіху у невичерпному переліку, зазначеному вище, забезпечується через використання дієвих механізмів, серед яких важлива роль відведена економічним регуляторам екологічної безпеки, яка в свою чергу є важливим фактором якості здоров'я і життя населення.

Також, серед основних завдань для України у сфері співробітництва з ЄС та зобов'язань щодо розвитку сфери охорони здоров'я, можна виокремити наступні:

- зміцнення системи охорони здоров'я України та її потенціалу, зокрема, шляхом проведення реформ, подальшого розвитку первинної медико-санітарної допомоги та підготовки кваліфікованих кадрів;
- профілактика і боротьба з інфекційними та соціально небезпечними захворюваннями, такими як ВІЛ/СНІД і туберкульоз, підвищення готовності до спалахів високопатогенних інфекцій.
- інтеграція інформації та знань про здоров'я в усі види політики, включно з реалізацією концепції «Здоров'я в усіх видах політики», визначеної ВООЗ у співпраці з Міністерством соціальних справ і охорони здоров'я Фінляндії, яку наразі активно впроваджують у Європейському Союзі
- якість та безпечність субстанцій людського походження, зокрема крові, тканини та клітин – встановлення спеціальних вимог, насамперед, спрямованих на забезпечення якості даних товарів [8].

Слід відзначити наступні особливості міжнародно-правової регламентації питань громадського здоров'я у контексті інтеграційних процесів України з ЄС:

- відсилання до ключових міжнародних договорів, прийнятих у рамках ВООЗ – зокрема, Міжнародних медико-санітарних правил та Рамкової конвенції з контролю над тютюном. При цьому акцент на розвитку первинної медико-санітарної допомоги – ідея ВООЗ, яка закріплена безпосередньо на рівні декларацій;
- ряд положень (наприклад, зміцнення української системи охорони здоров'я та її потенціалу) дійсно є нормами, що зобов'язують Україну проводити реформи в галузі охорони здоров'я, однак вони не враховують, що питання охорони здоров'я значною мірою є внутрішньою компетенцією держав відповідно до підходу, закріпленого в праві ЄС.
- також слід враховувати і напружену ситуацію в Україні, яка дещо гальмує даний процес і робить його недосконалим, а саме – російсько-українська війна.

Висновки. Зважаючи на всі перелічені фактори поки що Україна, по суті, перебуває на початковій стадії впровадження реформ у сфері охорони громадського здоров'я та у процесі удосконалення правового інституту екологічної безпеки. Так, усвідомлення, що без належного середовища життя неможливе збереження нічого живого, включаючи людину, її життя та здоров'я і природних систем більш низького рівня ієрархії, тому державна політика України в царині охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів передбачає майбутнє удосконалення законодавства в галузі забезпечення екологічної безпеки, а відповідно й у

галузі охорони громадського здоров'я. Цей процес, на жаль, в умовах воєнного стану в Україні є дещо ускладненим та далеко неідеальним, але наша держава робить все можливе для того, щоб поступово наближуватися до європейських стандартів. Таким чином, проаналізувавши співробітництво між Україною та Європейський Союзом у сфері охорони громадського здоров'я можна сказати, що даний процес перебуває у стані активного розвитку, попри ситуацію в країні.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. М'ясоєдов В. В., Огнєв В. А., Пересипкіна Т. В. Планетарна екологічна криза та потреба у формуванні кліматично оптимізованих систем охорони здоров'я. *Громадське здоров'я в Україні: проблеми та способи їх вирішення*: матеріали V науково-практичної конференції з міжнародною участю на вшанування пам'яті М.Г. Гуревича (1891–1937), засновника та керівника першої в Україні кафедри соціальної гігієни при Харківському медичному інституті, Харків, 28 жовтня 2022 р. Харків. 2022. 224 с. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/31089/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%20%D0%9E%D0%97%D0%94%20%D0%A5%D0%9D%D0%9C%D0%A3%2028.10.2022.pdf#page=23>.
3. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 № 4004-ХІІ / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>.
4. Х. А. Оганян, З. В. Гбур. Санітарно-епідемічне благополуччя населення як чинник національної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. №7. 2021. С. 106-112. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2021/18.pdf.
5. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-ІХ / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-IX#Text>.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
7. У МОЗ окреслили основні аспекти імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в сфері охорони здоров'я. *Урядовий портал : веб-сайт*. 2014. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247625584>.
8. Тодощук А.В. Україна в інтеграційних процесах: ризики та переваги. *Стаття*. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5/168.pdf>.
9. Федорова А.М. Нормативно-правове регулювання питань забезпечення безпечного середовища життя громадян. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2019. № 3. С. 162- 177.

References:

1. *Zakon Ukrainy Konstytutsiia Ukrainy: pryiniaty 28 cher. 1996 roku № 254k/96-VR / [The Constitution of Ukraine from June 28 1996, № 254k/96-VR]./ Verkhovna Rada Ukrainy - The Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian].*

2. Miasoiedov V. V., Ohniev V. A., Peresyphkina T. V. (2022). Planetarna ekolohichna kryza ta potreba u formuvanni klimatychno optymizovanykh system okhorony zdorovia [Planetary ecological crisis and the need for the formation of climate-optimized health care systems] *Hromadske zdorovia v Ukraini: problemy ta sposoby yikh vyrishennia - Public health in Ukraine: problems and ways to solve them: materialy V naukovopraktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu na vshanuvannia pamiati M.H. Hurevycha (1891–1937), zasnovnyka ta kerivnyka pershoi v Ukraini kafedry sotsialnoi hihiieny pry Kharkivskomu medychnomu instytuti, Kharkiv, 28 zhovtnia 2022 r. Kharkiv. 2022. 224 s. Retrieved from <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/31089/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%20%D0%9E%D0%97%D0%94%20%D0%A5%D0%9D%D0%9C%D0%A3%2028.10.2022.pdf#page=23> [in Ukrainian].*
3. Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchia naseleння : pryiniaty 24 lut. 1994 roku № 4004-XII [Law of Ukraine on ensuring sanitary and epidemic welfare of the population from February 24 1994, № 4004-XII]. *Verkhovna Rada Ukrainy - The Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
4. Kh. A. Ohanian, Z. V. Hbur. (2021). Sanitarno-epidemichne blahopoluchchia naseleння yak chynnyk natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Sanitary and epidemiological well-being of the population as a factor of national security of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience. №7. 2021. S. 106-112. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2021/18.pdf [in Ukrainian].*
5. Zakon Ukrainy Pro systemu hromadskoho zdorovia: pryiniaty 6 sent. 2022 roku № 2573-IX / [Law of Ukraine About the public health system from 6 sept 2022, № 2573-IX]. *Verkhovna Rada Ukrainy- Verkhovna Rada of Ukraine* [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: pryiniaty 19 lyst. 1992 roku № 2801-XII / [Law of Ukraine on Fundamentals of Ukrainian legislation on health care from November 19 1992, № 2801-XII] *Verkhovna Rada Ukrainy - The Verkhovna Rada of Ukraine/* [in Ukrainian].
7. U MOZ okreslyly osnovni aspekty implementatsii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS v sferi okhorony zdorovia [The Ministry of Health outlined the main aspects of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU in the field of health care]. *Uriadovi portal - Government portal* : website. 2014. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/247625584> [in Ukrainian].
8. Todoshchuk A.V. (2017) Ukraina v intehratsiinykh protsesakh: ryzyky ta perevahy [Ukraine in integration processes: risks and benefits] *Molody vchenyi - Young Scientist*. Retrieved from <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5/168.pdf> [in Ukrainian].
9. Fedorova A.M. (2019). Normatyvno-pravove rehuliuвання pytan zabezpechennia bezpechnoho seredovyscha zhyttia hromadian [Normative and legal regulation of issues of ensuring a safe living environment for citizens] *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok - Public administration and regional development. № 3. S. 162- 177* [in Ukrainian].

УДК 343.140.02

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-721-728](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-721-728)

Ханькевич Андрій Миколайович кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету №2, Харківський національний університет внутрішніх справ, пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, тел.: (0572) 52-30-51, <https://orcid.org/0000-0002-6897-347X>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ІЛР МОДЕЛІ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВНУТРІШНІЙ БЕЗПЕКОВИЙ СЕКТОР ДЕРЖАВИ – З ЧОГО ПОЧИНАТИ?

Анотація. У статті-дискусії розглянуті проблеми процесу розбудови поліцейської діяльності, керованою аналітикою «Intelligence Led Policing» (ILP). Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій. Метою статті стала спроба показати авторське бачення проблем і шляхів, які, головним чином, сприятимуть виробленню концепції впровадження ІЛР моделі поліцейської діяльності у внутрішній безпековий сектор держави, що у кінцевому підсумку впливатиме на формування цілісної стратегії підготовки та підвищення кваліфікації поліцейських через необхідність збалансованого підходу до навчання основам ІЛР. Стаття акцентує увагу на необхідності впровадження практичних компонентів навчання ІЛР та адаптації до реальних потреб поліцейської роботи. У розрізі впровадження моделі поліцейської діяльності Intelligence Led Policing у практику, логічним вбачається вивчення можливостей ІЛР й оволодіння під час практичних занять професійними навичками у наступній послідовності й обсязі: на першому «бакалаврському» рівні отримання вищої освіти передбачається ознайомлення з основами кримінального аналізу даних за методикою «Апасара» та методикою проведення OSINT-аналізу: на другому «магістерському» рівні – ознайомлення з основами тактичного і стратегічного кримінального аналізу, а також з основами роботи спеціалізованого програмного забезпечення, такого як I2 Analyst's Notebook, Excel, ArcGIS або аналогічні програми; на рівні підвищення кваліфікації штатних аналітиків, слідчих та оперативних працівників – проведення тренінгів для поглибленого вивчення можливостей спеціалізованого програмного забезпечення, такого як I2 Analyst's Notebook, Excel, ArcGIS або аналогічні програми; на рівні підвищення кваліфікації для керівників поліції середньої та вищої ланок – ознайомлення з методикою проведення SWOT-, та PESTEL-аналізу.

Ключові слова: ІЛР, аналітична робота, безпековий сектор держави, інформаційно-аналітична діяльність, кримінальний аналіз, оперативно-розшукова діяльність, поліцейська діяльність, освіта.

Hankevych Andrii Mykolaiovych PhD in Law, Professor, Professor of the Department of Operational and Investigative Activities and Crime Solving, Faculty №2, Kharkiv National University of Internal Affairs, Lev Landau Ave. 27, Kharkiv, 61080, tel.: (0572) 52-30-51, <https://orcid.org/0000-0002-6897-347X>

IMPLEMENTATION OF THE ILP MODEL OF POLICING IN THE INTERNAL SECURITY SECTOR OF THE STATE - WHERE TO START?

Abstract. The article discusses the problems of the process of developing Intelligence-Led Policing (ILP). The author analyzes recent research and publications. The purpose of the article is to show the author's vision of the problems and ways that will mainly contribute to the development of the concept of introducing the ILP model of policing into the internal security sector of the State, which will ultimately influence the formation of a holistic strategy for training and professional development of police officers due to the need for a balanced approach to teaching the basics of Intelligence Led Policing. The article emphasizes the need to introduce practical components of ILP training and adapt it to the real needs of police work. In the context of implementing the ILP model of police activity in practice, it seems logical to study the capabilities of ILP and master professional skills during practical training in the following sequence and scope: at the first "bachelor's" level of higher education, it is envisaged to get acquainted with the basics of criminal data analysis using the Anacapa methodology and the methodology of OSINT analysis: at the second "master's" level - to get acquainted with the basics of tactical and strategic criminal analysis, as well as with the basics of specialized software. According to the author, today we need new approaches to the organization of combating criminal unlawfulness, new skills for more effective processing of information from open and confidential sources by operatives and investigators, which should be based on a systematic analysis of heterogeneous information. Primary analytical work should become one of the main elements of the cognitive process carried out by the National Police of Ukraine in the course of performing their duties.

Keywords: ILP, analytical work, security sector of the state, information and analytical activities, criminal analysis, operational and investigative activities, police activities, education.

Постановка проблеми. В останні місяці 2022 року на новий рівень розуміння важливості виходять питання, пов'язані із таким важливим складником внутрішнього безпекового сектору держави, як процес розбудови поліцейської діяльності, керованою аналітикою «Intelligence Led Policing» (далі – ІЛР).

Відновлення питання імплементації моделі ІЛР в діяльність Національної поліції викликане, насамперед, суттєвими змінами, які відбулися за останні 7 років у структурі, функціях, пріоритетах і задачах зазначеного державного правоохоронного відомства, що «вимагає повного перегляду напрямів та складових частин моделі ІЛР, а також розроблення нового підходу до її впровадження, урахуваючи правовий режим воєнного стану в державі, вимоги до ефективного розвитку органів (підрозділів) поліції та незворотність європейського і євроатлантичного курсу України» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день українські практики та вчені виконали чималу роботу щодо розв'язання питання, винесеного у назву статті – виявили основні напрями та виокремили деякі проблеми впровадження моделі ІЛР в поліцейську діяльність.

Наукові праці С. Албула, А. Бабенка, Р. Бараненка, Р. Білоуса, Г. Бірюкова, О. Бусола, О. Власюка, Ю. Дем'янюка, О. Зайця, К. Ісмайлова, О. Калиновського, О. Кіреєвої, О. Користіна, О. Корнейка, Д. Круглого, В. Мельника, А. Мовчана, В. Некрасова, Д. Никифорчука, Д. Овсянюка, Ю. Орлова, С. Пенькова, Д. Пефтієва, В. Половнікова, Н. Свиридюка, А. Смука, О. Ставицького, С. Тіхонова, А. Треуса, І. Федчака, Д. Цехана, О. Цільмак, І. Шинкаренка, В. Школьнікова, Т. Щурата та інших, стали теоретичним фундаментом для впровадження моделі ІЛР в український правоохоронний сектор та внесли значний внесок у розвиток цієї моделі.

Багато з цих досліджень присвячені актуальним питанням застосування інструментів кримінального аналізу працівниками правоохоронних органів, ефективній роботі з великими обсягами даних, впровадженню сучасних методів інформаційно-аналітичної роботи в діяльність поліції під час проведення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Незважаючи на це, в Україні до сьогоднішнього дня не розроблено єдиної концепції впровадження моделі ІЛР у внутрішній безпековий сектор держави.

Метою статті є спроба показати власне бачення проблем і шляхів, які, головним чином, сприятимуть виробленню концепції впровадження ІЛР моделі поліцейської діяльності у внутрішній безпековий сектор держави, і впливатимуть на формування цілісної стратегії підготовки та підвищення

кваліфікації поліцейських через необхідність збалансованого підходу до навчання основам ІЛР.

Виклад основного матеріалу. На думку відомих фахівців у галузі впровадження ІЛР у практику діяльності правоохоронних органів В. Некрасова та В. Мельника, «в ІЛР основна увага приділяється систематичному збиранню та оцінюванню даних та інформації за допомогою чітко прописаного аналітичного процесу, в результаті чого дані перетворюються на стратегічні та робочі аналітичні продукти, які слугують основою для вдосконалення процесу прийняття обґрунтованих рішень, підкріплених фактичними даними» [2].

Серед фундаментальних чинників, що прямо впливатимуть на працездатність моделі ІЛР в Україні, названі автори виділяють: «політичну підтримку й обізнаність керівництва (правоохоронних органів – наше) вищої та середньої ланки про суть й можливості ІЛР», їх зацікавленість і прихильність; «кооперацію між правоохоронними, контролюючими та іншими державними органами, установами, підприємствами, організаціями» у плані обміну інформацією; розуміння необхідності використання ІЛР і «чіткі механізми ставлення завдань» перед правоохоронними органами; «трансформацію культури «мінімально необхідної обізнаності» в культуру «максимально необхідного поширення» ІЛР; «наявність інформаційних комунікаційних каналів для передачі інформації»; наявність «аналітичної бази даних і досвідчених аналітиків»; наявність у структурі правоохоронних органів «відповідних організаційних структур, що підтримують ІЛР» [2].

Все вірно. І, з одного боку, – все це є, працює та поступово, хоча і повільно, розвивається. А з іншого – фахівці (зокрема з Консультативної місії Європейського Союзу в Україні) бачать, що, в реальних умовах, – «дуже повільно», а для багатьох керівників у Національній поліції, на жаль, незрозуміло – як і для чого...

У чому ж справа? Чому модель ІЛР й досі не працює у поліцейській сфері належним чином? Що робиться не так? Спробуємо у цьому частково, у межах статті, розібратися.

Питання рівня ефективності роботи підпорядкованих служб і підрозділів Національної поліції України, впровадження сучасних наукових напрацювань й новітніх технологій у професійну діяльність, покращення якості поліцейської освіти та підвищення кваліфікації працівників поліції в умовах складної оперативної обстановки, викликаної низкою наявних внутрішніх та зовнішніх чинників, гостро стоять перед керівництвом зазначеного вище відомства.

Незважаючи на те, що за останній час оперативні підрозділи кримінальної поліції зазнали чисельних організаційно-штатних змін,

перепідпорядкування, перейменування, результативність їх діяльності, на жаль, ще не відповідає вимогам часу.

Вивчення думок працівників секторів кримінальної поліції щодо самооцінки роботи на займаних посадах показало, що респонденти доволі низько оцінюють ефективність своєї праці – близько 70 % поліцейських заявили, що якість роботи «залишає бажати кращого».¹ На їх думку, «справжня робота досить часто підміняється звичайною паперотворчістю..., ... зміст чисельних планів, орієнтувань, вказівок, звітів дублюють один одного, й, іноді, дуже далекі від реального стану справ» [3, с. 192–193].

До цих пір не увійшла у практику діяльності оперативних підрозділів та слідчих органів комплексна систематизація зібраних відомостей про протиправну діяльність, їх оцінювання, що дозволяло би своєчасно проводити превентивні оперативно-розшукові заходи на стадіях підготовки і вчинення кримінальних правопорушень, здійснювати оперативно-розшукове забезпечення досудового слідства, більш активно практикувати реалізацію оперативно-розшукової інформації в якості доказів за кримінальними провадженнями.

Тому, давно є на часі думка, що з метою вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності оперативних працівників та процесуальної діяльності слідчих, сьогодні потрібні нові підходи до організації протидії кримінальній протиправності, нові навички для більш ефективного опрацювання оперативними працівниками і слідчими інформації із відкритих та конфіденційних джерел, яка має ґрунтуватися на системному аналізі різномірних відомостей.

Первинна аналітична робота має стати одним з основних елементів процесу пізнання, здійснюваного під час виконання функціональних обов'язків працівниками Національної поліції. Оволодіння початковою методикою проведення кримінального аналізу інформації лише позитивно вплине на якість протидії кримінальній протиправності, дозволить ефективніше використовувати можливості підрозділів Департаменту кримінального аналізу.

Введення в Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» п. 21 ч. 1 ст. 8 норми, яка стосується права безпосереднього проведення або ініціювання проведення кримінального аналізу підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, слід розглядати не тільки як діяльність спеціалізованих суб'єктів у області інформаційно-аналітичного забезпечення

¹ Опитування працівників кримінальної поліції і слідчих проводилося шляхом анкетування під час занять з «Основ кримінального аналізу» на курсах підвищення кваліфікації в Харківському національному університеті внутрішніх справ у 2016-2021 рр.

підрозділів кримінальної поліції та досудового розслідування, але й як органічну оперативно-розшукову функцію, до здійснення якої мають бути готовими в тій чи іншій мірі всі оперативні працівники та слідчі.

На практиці ж, проведений за останні п'ять років аналіз фактичної зацікавленості в отриманні нових знань й навичок з основ кримінального аналізу інформації працівників кримінальної поліції та слідчих, які проходили навчання на курсах підвищення кваліфікації, показав вкрай негативний результат, що свідчить про небажання навчатися чомусь новому.

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що станом на сьогоднішній день значна частина офіцерів кримінальної поліції й слідчих органів, які безпосередньо працюють з інформацією на різних рівнях (під час проведення оперативно-розшукової діяльності, й гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду матеріалів кримінальних правопорушень тощо) часто використовують досвід роботи з інформацією минулих років, а то й поколінь. Тому не дивно, що в комплексі з майже відсутньою дієвістю агентурної роботи, фактична результативність діяльності названих посадових осіб залишається невисокою.

Вбачаю, що в корені такої проблеми знаходяться спрощений підхід й погляди на базову освіту майбутніх працівників поліції окремих відповідальних чиновників профільного міністерства, які не переймаються особливостями діяльності практичних підрозділів Національної поліції, реальними потребами служб і підрозділів у конкретних знаннях та навичках майбутніх фахівців й, відповідно особливостями підготовки фахівців у стінах вишів системи МВС України.

Висновки. Враховуючи викладене вище, вважаю, що у майбутню Концепцію впровадження моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою, має бути покладений, насамперед, виважений підхід до навчання основам ІЛР у межах підготовки до служби майбутніх працівників поліції та підвищення кваліфікації діючих працівників середньої та вищої ланки окремих служб і підрозділів залежно від напрямів її роботи (корупція, незаконний обіг наркотиків, торгівля людьми, незаконний автобізнес, організована й серійна злочинність тощо).

Сьогодні вкрай потрібним стає механізм приведення навчальних планів, й тематичного наповнення дисциплін та спеціальних курсів до реальних потреб практики.

Як варіант, у розрізі впровадження моделі поліцейської діяльності ІЛР у практику, логічним вбачаю вивчення можливостей ІЛР й оволодіння під час практичних занять професійними навичками у наступній послідовності й обсязі:

- 1) на першому «бакалаврському» рівні отримання вищої освіти:
 - ознайомлення з основами кримінального аналізу даних за методикою «Апасара»;
 - ознайомлення з методикою проведення OSINT-аналізу;
- 2) на другому «магістерському» рівні:
 - ознайомлення з основами тактичного і стратегічного кримінального аналізу;
 - ознайомлення з основами роботи спеціалізованого програмного забезпечення (I2 Analyst's Notebook, Excel, ArcGIS або аналогів);
- 3) на рівні підвищення кваліфікації штатних аналітиків, слідчих та оперативних працівників:
 - проведення тренінгів для поглибленого вивчення можливостей спеціалізованого програмного забезпечення (I2 Analyst's Notebook, Excel, ArcGIS або аналогів);
- 4) на рівні підвищення кваліфікації для керівників поліції середньої та вищої ланок:
 - ознайомлення з методикою проведення SWOT-, та PESTEL-аналізу.

У зв'язку з цим, логічним і необхідним вважаю також перегляд сучасного розподілення навчальних дисциплін за блоками «Обов'язкова компонента» та «Варіативна частина» у навчальних планах. У переліку дисциплін, які здобувач вищої освіти має право обирати для вивчення за власним бажанням (варіативна частина), часто перебувають дисципліни й спецкурси профільного напрямку, які здобувач вищої освіти просто зобов'язаний вивчати для оволодіння обраною спеціальністю.

Продовжуючи думку, слід зауважити, що сьогодні критично не вистачає реальної, а не паперової координації МВС з практичними органами НПУ та безпосередньо вишами під час планування навчального процесу, якої можна досягти виключно через створення робочих груп фахівців – досвідчених практичних працівників, провідних викладачів профілюючих кафедр та фахівців навчально-методичних відділів відповідних установ. Такі групи мають систематично й на постійні основі працювати з кожною конкретною навчальною дисципліною, знання за якою важливі саме для потреб практики.

Актуальною проблемою у вишах системи МВС залишається проблема «породження» в угоду чийось тимчасовим інтересам «мертвих», не затребуваних практикою, навчальних дисциплін або тем. Якість підготовки фахівців для органів і підрозділів Національної поліції України за рахунок кількості незатребуваних дисциплін і тем не має страждати.

Не рідко навчальним дисциплінам профільного напрямку приділяється значно менше часу на їх викладання, порівняно з загальноосвітніми

предметами, що унеможлиблює ефективну підготовку майбутніх спеціалістів для роботи у практичних підрозділах Національної поліції та досягнення їх високої кваліфікації.

Що ж стосується фундаментального покращення у довгостроковій перспективі аналітичної складової діяльності працівників кримінальної поліції й слідчих та можливості фахівців підрозділів Департаменту кримінального аналізу оперативно й ефективно співпрацювати з ними під час вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального судочинства, – вважаю, що зазначений Департамент має виступати гарантом (координатором) усіх відповідних освітніх і тренінгових програм.

Зрозуміло, що піднята у цій статті проблематика не є вичерпною. Наша робота, присвячена окремим аспектам імплементації ІЛР моделі поліцейської діяльності у внутрішній безпековий сектор держави, виявила цілу низку актуальних і спірних питань й висновків, які можуть викликати інтерес інших науковців відповідного профілю. Тож подальша відкрита наукова дискусія із зазначеної вище проблеми сприятиме їй більш широкому розумінню та вирішенню.

Література:

1. Лист Першого заступника Голови – начальника кримінальної поліції М. Кузнецова від 23.12.2022 р. № 9257/02/33 2022 «Про розроблення проекту Концепції впровадження моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою». Національна поліція України. Арк. 1–2.
2. Некрасов В., Мельник В. Що таке ІЛР-модель і чому саме вона була обрана основою законопроекту № 8157 «Про НБФБ»? URL: <https://n-v.com.ua/shho-take-ilp-model-osnova-zakonoproektu-8157-pro-nbfb/> (дата звернення: 03.01.23).
3. Ханькевич А. М. Використання кримінального аналізу в діяльності підрозділів кримінальної поліції. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 192–194.

References:

1. List Pershoho zastupnyka Holovy – nachalnyka kryminalnoyi politsiyi M. Kuznetsova vid 23.12.2022 r. № 9257/02/33 2022 "Pro rozrobku proektu Kontseptsiyi vprovadzhennya modeli politsiyskoyi diyalnosti, kerovanoi analitykoyu". Natsionalna politsiya Ukrayiny. Ark. 1–2 [in Ukrainian].
2. Nekrasov V., Melnyk V. Shcho take ILP-model i chomu same vona bula obrana osnovoyu zakonoproektu № 8157 "Pro NBFB"? URL: <https://n-v.com.ua/shho-take-ilp-model-osnova-zakonoproektu-8157-pro-nbfb/> (data zvernennya: 03.01.23) [in Ukrainian].
3. Khankievych A. M. (2018) Vykorystannia kryminalnoho analizu v diialnosti pidrozdiliv kryminalnoyi politsiyi. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy*: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 30 lystop. 2018 r.) / MVS Ukrayiny, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2018. S. 192–194 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Психологія»

UDC 159.9.072

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-729-738](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-729-738)

Overchuk Victoriia Anatoliivna Doctor of Economics, Candidate of Psychological Sciences, Professor, Head of Psychology Department, Vasyl' Stus Donetsk National University, Yanhelia St., 4, Vinnytsia, 21050, tel.: (067) 850-11-80, <https://orcid.org/0000-0002-7744-9346>

Taran Amina Andriivna 4th year student of the OP "Psychology" Department of Psychology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Yanhelia St., 4, Vinnytsia, 21050, tel.: (097) 852-94-79, <https://orcid.org/0009-0003-9666-0299>

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF ACADEMIC PROCRASTINATION OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract. The article is devoted to the psychological determinants of academic procrastination of higher education students, since modern studying in higher education institutions is a stressful period of life, especially in conditions of socio-psychological instability, as it involves intensive daily study loads in the conditions of long-term stress of war. According to the analysis of scientific literature, the indicators of procrastination in students are high and are accompanied not only by a decrease in academic performance but also hurt the psychological well-being of students, determining the decline in their psycho-emotional state. As a result, the study of the phenomenon of procrastination and its causes is becoming increasingly relevant. According to the authors of the article, procrastination turns into a serious problem for higher education students, as they lose opportunities, are stressed, and experience internal disorders. The conditions in which the modern student lives are extreme and stimulate the development of stress. The mechanisms of behaviour formed based on the main provisions of procrastination are considered. Based on the analysis of scientific sources, the main causes of academic procrastination are considered. According to the authors, timely psycho-prophylaxis and psycho-correction of students' procrastination will prevent a decrease in their

academic performance, and development of personal and professional qualities, and will contribute to the competitiveness of future specialists in the modern labour market. Further promising ways to study the academic procrastination of higher education students are highlighted.

Keywords: academic procrastination, students of higher education, behavioural mechanisms, stress, psychological well-being.

Оверчук Вікторія Анатоліївна доктор економічних наук, кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. Янгеля, 4, м. Вінниця, 21050, тел.: (067) 850-11-80, <https://orcid.org/0000-0002-7744-9346>

Таран Аміна Андріївна студентка 4 курсу ОП «Психологія» кафедри психології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 21050, м. Вінниця, вул. Янгеля, 4, тел.: (097) 852-94-79, <https://orcid.org/0009-0003-9666-0299>

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АКАДЕМІЧНОЇ ПРОКРАСТИНАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена психологічним детермінантам академічної прокрастинації здобувачів вищої освіти, адже сучасне навчання в закладах вищої освіти є стресогенним життєвим періодом, особливо в умовах соціально-психологічної нестабільності, оскільки передбачає інтенсивні повсякденні навчальні навантаження в умовах довготривалого стресу війни. Як засвідчив проведений аналіз наукової літератури, показники прояву прокрастинації у студентської молоді є високим й супроводжуються не лише зниженням академічної успішності, а й загалом негативно впливають на психологічне благополуччя студента, детермінують зниження його психо-емоційного стану. У наслідок цього дослідження феномену прокрастинації і причин його виникнення стає все більш актуальним. На думку авторів статті, прокрастинація обертається серйозними проблемами для здобувачів вищої освіти, оскільки вони втрачають можливості, перебувають під стресом, переживають внутрішній розлад. Умови, в яких протікає життєдіяльність сучасного студента є екстремальними і стимулюючими розвиток стресу. Розглянуті механізм поведінки, що формуються на основі основних положень прокрастинації. На підставі аналіз наукових джерел розглянуті основні причини академічної прокрастинації. На думку авторів, своєчасна психопрофілактика і психокорекція прокрастинації студентів дозволить

запобігти зниженню рівня їх навчальної успішності, розвитку особистісних і професійних якостей, сприятиме конкурентноспроможності майбутнього фахівця на своїй сучасному ринку праці. Виділені подальші перспективні шляхи дослідження академічної прокрастинації здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: академічна прокрастинація, здобувачі вищої освіти, механізми поведінки, стрес, психологічне благополуччя.

Statement of the problem. For more than a year, Ukraine has been experiencing an unprovoked attack by the Russian Federation. In real-time, people are dying under fire, buildings are being destroyed, families are being torn apart, and people are going through occupation, violence and torture. More than 10 million Ukrainians were forced to change their place of residence and leave their jobs and studies under pressure. According to the Ministry of Education and Science of Ukraine, as of the beginning of February 2023, more than 3127 educational facilities were damaged by bombing and shelling, including 517 buildings of higher education institutions, of which more than 150 were displaced. Most universities have taken steps to move from physical to online learning to ensure continuity of learning, to enable students to attend classes wherever they are, to study at their own pace, and to return to the lecture recordings at any time. However, despite all the conveniences and opportunities of distance learning, it is necessary to keep in mind its certain challenges and peculiarities, first of all, the need for a high level of organisation and self-motivation of students, which is lacking in the conditions of long-term stress of war. It is during prolonged (chronic) stress that the human brain chooses an energy-saving mode, so the cognitive syndrome of "putting it off until tomorrow" that is procrastination, formed in the mental space, and academic procrastination is a widespread problematic behaviour among higher education students in the current conditions caused by post-quarantine restrictions and martial law.

Analysis of the latest research and publications. The study of procrastination as a psychological phenomenon began in the mid-1980s. It was then that the topic of procrastination attracted the attention of many scientists and became quite popular. Over the past 30 years, the concept of procrastination has included various approaches to interpreting the content of this phenomenon, and numerous empirical studies have been conducted to determine the specifics of the relationship between procrastination and perfectionism, motivation, anxiety, coping strategies, somatic and mental problems, economic instability, professional activity, interpersonal relationships, etc.

The study of various aspects of procrastination has been the subject of numerous works by such domestic and foreign scholars as D. Barns, R. Biri, N. Haraniana, S. Yeniklopov, M. Larskikh, L. Saksa, D. Sedler, J. Haura, R. Hupta,

T. Jackson, L. Dementii, J. Diaz-Morales, L. Pope, O. Sennyk, D. Hershey, C. Wolters, C. Danna, J. Donovan, W. MacCoun, E. Rozblium, S. Silverman, L. Solomon, L. Solynina, A. Shylina, M. Dvornyk, V. Kovylyna, K. Markievich, N. Rudnova, P. Stil and others. However, the peculiarities of academic procrastination during distance learning in modern conditions of psychological instability have not been studied enough and require additional research, because the stressful life period of students, which involves intensive daily study loads, is complicated by the peculiarities of distance education, the requirements for independent processing of a large amount of new material, technical difficulties, etc.

Purpose of the article. The purpose of the article is to investigate the causes and consequences of the phenomenon of procrastination and to identify ways to prevent it.

Presentation of the main material. The modern world is characterised by rapid communication and technological development, globalisation, military conflicts, and new challenges for individuals. As a result, the study of the procrastination phenomenon and its causes is becoming increasingly relevant. Postponement, procrastination, delay - these concepts are familiar to everyone, because at different stages of development, in different areas of life, we sometimes resort to these actions when we are unwilling to fulfil certain assignments and tasks for one reason or another, replacing them with secondary and less useful tasks. Since there is still no unified understanding of the personality's structure and the structure of the psyche, the study of procrastination is also not sufficiently studied. For example, the phenomenon of procrastination, its causes and consequences are considered by researchers from the point of view of different psychological paradigms and with application to other phenomena, such as coping strategies, stress, time modus, unconscious, perfectionism, and others [1].

The paradox of procrastination is that its obvious purpose - to make life easier turns into a serious problem for higher education students, as they lose opportunities, are stressed, and experience internal disorders. The conditions in which a modern student lives are extreme and stimulate the development of stress. This is due to many factors and threats, including military, political, informational, socio-economic, environmental, and natural. Stress is the basis for describing 90% of the causes of the most common diseases in modern society. Procrastination is a form of behaviour that is formed as a defence response to combat anxiety that occurs at the beginning of a task in an attempt to complete the work started or a mechanism for coping with anxiety that accompanies the beginning or completion of a task or decision-making. Procrastination is not based on the laziness of young people but on complex, deeply personal experiences associated with stressful situations (real or internal) and anxiety that accompany them constantly, which can lead to neurotic

disorder, depression and psychosomatic diseases, the nature of which is revealed by A. Maneghetti [2].

Thus, procrastination can be seen as a special way of coping with a stressful situation. Most often, especially during the student period, such a situation can be the situation of evaluating the subject's activities or results, especially under the long-term stress of war. In addition to external evaluation, a young person tends to evaluate himself or herself, and in the case of high expectations and demands from himself or herself, provided that he or she has extremely high standards, he or she will expect a perfect result when performing any task.

G. Ainslie proposed a similar interpretation of the phenomenon under study. The scientist views procrastination as a "basic impulse", emphasizing that among a wide range of tasks, people tend to choose those that involve a quick positive result. In this regard, a procrastinator is a person with a fixed habit of performing short-term tasks, the implementation of which allows you to feel immediately satisfied with the work done. At the same time, such a habit becomes an obstacle to achieving important long-term life goals that involve more significant but time-delayed rewards [3].

M. Silver and J. Sabini argue that the postponement of cases that has a rational basis should not be interpreted as procrastination. According to scholars, this construct is inherently irrational and involves the inclusion of a person in an activity that is insignificant to him or her, with full awareness of the urgent need to perform urgently a more important task [4].

The mechanism of behaviour formed based on such provisions includes:

- a) a decision to postpone the case;
- b) a promise to complete it later;
- c) replacing the postponed task with another activity;
- d) finding excuses for inaction to get rid of the guilt feeling.

N. Milgram proposed the first classification of procrastination types in co-authorship with J. Bathory and D. Maurer, who identified five main types of procrastination [5]:

1. Every day or daily procrastination, which is associated with postponing everyday tasks and routine duties.
2. Procrastination in making decisions, even minor ones.
3. Neurotic procrastination is associated with postponing vital decisions.
4. Compulsive procrastination, which includes every day, behavioural and decision-making procrastination. All of these types of procrastination manifest themselves simultaneously in one subject.
5. Academic procrastination, which manifests itself in postponing academic tasks.

Later, Milgram and Tenne, who combined different types of procrastination into two main ones, improved this classification: procrastination in performing tasks and procrastination in decision-making [6].

However, modern science has not yet developed a universal theory of procrastination, and modern psychology is inclined to believe that procrastination is an expression of an emotional reaction to planned or necessary tasks. Depending on the nature of these emotions, procrastination is divided into two fundamental types:

- "relaxed" (temporary), when a person spends time on other, more enjoyable activities and entertainment. Procrastination of such people is a form of escape from unpleasant experiences associated with doing what they put off. At first, they do not do it because they are bored, and then they look for excuses or come up with pseudo-rational explanations for their behaviour;
- "tense" (chronic), associated with general overload, loss of sense of time, dissatisfaction with one's achievements, unclear life goals, indecision and self-doubt.

Procrastination does not become an obstacle if it is temporary, and, on the contrary, it becomes a problem if it becomes chronic. Such procrastination hinders work, success, and plans. It can be the hidden onset of a psychological or physical illness. A classic example of chronic academic procrastination is the habit of many students preparing for an exam on the last day or even the night before. Chronic procrastination is inherent in students who have chosen the wrong profession and educational institution; they study without interest, hence the sleepless nights and attempts to do unpleasant tasks on the last day before tests and exams.

The analysis of scientific sources has shown that researchers consider the main causes of academic procrastination to be:

- lack of motivation to study, in cases where students enrolled in HEIs only at the request of their parents and see no prospects for future professional activities, the main purpose of studying is to obtain a diploma, etc;
- violation of the volitional sphere. Procrastinators are individuals with underdeveloped, unformed volitional processes who are unable or incapable of overcoming themselves, overcoming difficulties, etc. They do not know how to organise themselves and their time, demonstrate an increased level of personal anxiety, low self-esteem, weakness of character, fatigue;
- lack of readiness to perform a task, stress as a result of lack of confidence in one's abilities, inability to build a hierarchy of goals and values and plan one's activities. The negative impact was caused by the consequences of the pandemic, which led to a lack of direct communication with others and an excess of virtual communication, social restriction, lack of guidance and advice from teachers;

- resistance to external control or personal resistance, disobedience to the external environment. Procrastinators are convinced that their wishes are the law, and any demands on them from relatives, teachers, managers, friends, etc. cause protest and rebellion, respectively. Students are annoyed by the roles, programmes and plans imposed on them, and they put off acting on their own decisions, defending their point of view, and trying to prove their independence from public opinion, but losing time to generate their ideas;

- incorrect beliefs or a desire to increase the level of stress. The student thinks that if he puts himself in a box, he can do a much better job. Under conditions of time pressure, a person can experience mobilisation of forces, full concentration, and increased efficiency of all mental processes. After completion of the work, there is a subjectively pleasant release of tension.

- fear of future failure or fear of future success. For example, several scientists have found that more than 50 per cent of respondents have thoughts that indicate a fear of failure, but K. Ley notes that a study of the work of clinical psychologists shows that procrastinators also tend to have a fear of success. This phenomenon is often formed during school years and manifests itself in the desire to be inferior and less successful to maintain certain connections with friends and conform to certain stereotypes. This phenomenon is often formed during school years and manifests itself in the desire to be inferior and less successful to maintain certain connections with friends and conform to certain stereotypes. In this case, the individual is convinced that demonstrating more effective performance than other members of his or her reference group poses a threat of being rejected by the social environment.

This encourages the individual to postpone tasks to maintain a sense of belonging to a particular group. In addition, a person may avoid completing one task in order not to create the basis for failure in the future. Perfectionism (from the Latin - absolute perfection) is a person's desire for perfection, high personal standards, a person's desire to bring the results of any activity to the highest standards (moral, aesthetic, intellectual); it is the need for perfection of the products of one's work [7]. In addition, in psychological science, perfectionism is seen as a set of specific personal characteristics that involve setting excessively high standards and the inability to feel satisfied with the results of one's work. The personality does not accept average results, and if you take on a job, you must do it flawlessly. According to scientists, a person procrastinates to gain additional time to complete a task perfectly. However, with excessively high requirements for their activities, the likelihood of the result meeting such standards is low. The procrastinator develops an irrational belief that he or she must do the job very well. Based on this belief, the procrastinator forms principles for evaluating his activity, which often leads to the

postponement of important activities for fear of making a mistake. Thus, by procrastinating, the procrastinator gains the advantage of being able to explain failure by limited time resources, rather than by his or her incompetence or lack of necessary abilities.

J. Burka and L. Yuen identified several perfectionist beliefs that are often manifested in individuals prone to procrastination [8]. They include:

1. "All or nothing": because of one's activity, a person allows only two options - full compliance with the established requirements or complete failure.

2. "I can't lose": the individual avoids activities that involve direct competition with others.

3. "There is only one right decision": a perfectionist tends to postpone deciding to avoid making a wrong choice.

4. "You always have to act alone": the individual is convinced that delegating some of his tasks to others or seeking help to implement them is a sign of personal weakness, so in case of difficulties, they choose procrastination as a strategy to overcome them.

5. "Perfect result without effort": a perfectionist believes that all tasks should be performed with ease. When a difficult situation arises and they realise that they need to make efforts, they postpone them.

Conclusions. Thus, the determinants of procrastination can be divided into two groups:

- permanent, which are stable in time, and subject to little change;
- situational, which arise by chance and develop under the influence of the current situation.

To summarise, procrastination is a kind of emotional reaction of a person to planned or necessary tasks, a person's tendency to postpone their tasks "for later", "for tomorrow", or "for the future".

It is expressed in the desire of higher education students not to start any business, not to make decisions. There is daily (every day), decision-making, neurotic, compulsive, and academic procrastination.

Among the fundamental types of procrastination, researchers distinguish between relaxed (temporary) and tense (chronic).

Our theoretical analysis of the determinants of procrastination among university students allowed us to group them into four groups:

1. Psychological is a lack of motivation in general and for studying in particular; impaired volitional sphere; stress; various types of fear (of the future, success, failure); perfectionism; inability to organise oneself and one's time, build a hierarchy of goals and values, plan one's activities, set priorities; excessive self-confidence; laziness; helplessness; neglect of one's interests; increased levels of

personal anxiety; low self-esteem; weakness of character; lack of readiness to perform; wrong beliefs or a desire to increase the level of stress.

2. Social and psychological – a lack of direct communication with others and excess of virtual communication; external distractions; resistance to external control or personal resistance, disobedience to the external environment; unloved work, boring and unpleasant work to do; parental authoritarianism; social and family problems.

3. Pedagogical - lack of guidance and advice from teachers.

4. Psycho-physiological - health status; diseases; fatigue; temperament; neuroticism; impulsivity; low vitality.

In our opinion, timely psycho-prophylaxis and psycho-correction (if necessary) of students' procrastination will prevent a decrease in their academic performance, and development of personal and professional qualities. Moreover, in turn, it will help the future specialist to be competitive in the modern labour market. In this context, we believe that an empirical study of the relationship between procrastination and academic achievement, students' volitional qualities, its gender aspect and the development of ways to prevent and overcome this phenomenon is promising.

References:

1. Overchuk, V.A., & Kuritsyna, A.V. (2019). Teoretychni pidkhody do vyznachennya psykholohichnoho zmistu fenomenu prokrastynatsiyi [Theoretical approaches to determining the psychological content of the phenomenon of procrastination]. *Aktualni problemy psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny- Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine*. (Vols. XI), (pp. 208 – 224). Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU im. I. Franka [in Ukrainian].

2. Landik, A.O., & Nestoruk, N.A. (2020). «Prokrastynatsiya» yak proyav zakhysnoyi reaktsiyi orhanizmu [“Procrastination” as a manifestation of the body's defense reaction]. S. V. Kovalevskyi & Prof. Dasic Predrag (Eds.). *Suchasna osvita – dostupnist, yakist, vyznannya: zbirnyk naukovykh prats XII mizhnarodnoyi nauково-metodychnoyi konferentsiyi – Modern education - accessibility, quality, recognition: a collection of scientific papers of the 12th international scientific and methodological conference*. (pp. 82-85). Kramatorsk: DDMA [in Ukrainian].

3. Ainslie, G., & Haslam, N. (1992). Hyperbolic Discounting. In G. Loewenstein & J. Elster (Eds.) *Choice over Time*, 57-92. New York: Russell Sage Foundation [in English].

4. Sannikova, O.P. (2013). Bahatovymirna kontseptsiya osobystosti [Multidimensional concept of personality]. S.D. Maksymenko, N.F.Shevchenko & M.H. Tkalych (Eds.). *Problemy suchasnoyi psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny ta Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Zaporizkyy natsionalnyy universytet»*. – *Problems of modern psychology: a collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine and the State Higher Educational Institution "Zaporizhsky National University"*. Vols. 1(3), (pp. 16–21). Zaporizhzhya: ZNU [in Ukrainian].

5. Milgram, N., & Tenne, R. (2000). Personality correlates of decisional and task avoidant procrastination. *European Journal of Personality*, 14, 141–156 [in English].
6. Proskurnia, A.S. (2017). Funktsional'nyy perfektsionizm yak vlastyvist' samoaktualizovanoyi osobystosti [Functional perfectionism as a property of a self-actualized personality]. *Virtus: Scientific Journal*, 17, 35-40 [in English].
7. Burka, J.B., & Yuen, L.M. (2008). *Procrastination: Why you do it, what to do about it*. Cambridge: Da Capo Press [in English].

Література:

1. Оверчук В.А. Теоретичні підходи до визначення психологічного змісту феномену прокрастинації / В.А. Оверчук, А.В. Куріцина // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019 – Т. XI. – С. 208 – 224
2. Ландік А. О. «Прокрастинація» як прояв захисної реакції організму / А.О. Ландік, Н.А. Несторук // Сучасна освіта – доступність, якість, визнання: збірник наукових праць XII міжнародної науково-методичної конференції (11–13 листопада 2020 року). / під заг. ред. д-ра техн. наук. проф. С. В. Ковалевського і Hon.D.Sc., Prof. Dasic Predrag. – Краматорськ : ДДМА, 2020. – С. 82-85.
3. Ainslie, G., & Haslam, N. (1992). Hyperbolic Discounting. In G. Loewenstein & J. Elster (Eds.) *Choice over Time*. (pp. 57-92). New York: Russell Sage Foundation.
4. Саннікова О.П. Багатовимірна концепція особистості / О.П. Саннікова // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет». / за ред. С.Д. Максименка, Н.Ф. Шевченко, М.Г. Ткалич. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – № 1(3). –С. 16–21.
5. Milgram, N., & Tenne, R. (2000). Personality correlates of decisional and task avoidant procrastination. *European Journal of Personality*, 14, 141–156.
6. Проскурня А. С. Функціональний перфекціонізм як властивість самоактуалізованої особистості / А. С. Проскурня // *Virtus: Scientific Journal*. Montreal: СРМ «ASF», 2017. – Issue 17. – P. 35-40
7. Burka, J.B., & Yuen, L.M. (2008). *Procrastination: Why you do it, what to do about it*. Cambridge: Da Capo Press.

UDC: 37.015.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-739-748](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-739-748)

Seidova Shalala Iltizam gizi Doctoral student in the program of candidate of psychological sciences, Azerbaijan State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-8191-8352>

CHARACTERISTICS OF APPLIED COMPUTER TECHNOLOGIES IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. The purpose of the study is to consider the problems of primary education, which is under the influence of computer technologies, its influence both on the structure and on the development of students' thinking. Noting the quality of new computer technologies, which is associated not only with their content, but also with their structure, especially with its forms and methods, resources, interactive methods, directions of integration, as well as ways of their implementation, the teacher's ability to perform facilitating functions.

Method and Methodology: The methods of theoretical research, observation and interviews were used in the scientific research.

Novelty: Depending on the purpose of the lesson, knowledge of the features of computer technology used by primary school teachers leads to increased results and achievements. The theoretical and practical significance of the study lies in the fact that its results allow us to find out how computer technologies used in the educational activities of younger students affect them, to highlight their positive and negative sides. The practical significance of the study can be judged by its results in school practice, the use of computer technology by teachers.

The result of the study: Summing up, the author comes to the conclusion that any subject taught with the help of computer technology effectively and adequately affects the student. It is emphasized that the most important thing in the learning process is the use of means and methods that can more clearly explain to the student, in the end, they will master the topics taught. As a result, such developmental conditions motivate students to be active, form their skills in modeling, schematics, algorithms, create favorable opportunities for interest in sculpture, painting, needlework and other similar areas.

Keywords: computer technology, junior schoolchild, thinking, resource, development.

Сеїдова Шалала Ільтізам кизи Докторант з програми кандидата психологічних наук, Азербайджанський Державний Педагогічний Університет, <https://orcid.org/0000-0002-8191-8352>

ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРИСТУВАНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Анотація. **Мета дослідження** – розгляду проблем початкової освіти що під вплив комп'ютерних технологій, впливу її як у структуру, і розвитку мислення учнів. Наголошуючи на якості нових комп'ютерних технологій, які пов'язані не лише з їх змістом, а й з їхньою структурою, особливо з її формами та методами, ресурсами, інтерактивними методами, напрямками інтеграції, а також способами їх реалізації, здатністю викладача виконувати фасилітаторські функції.

Метод та методологія: У науковому дослідженні використовувалися методи теоретичного дослідження, спостереження та інтерв'ю.

Новизна: Залежно від мети уроку знання особливостей комп'ютерних технологій, що використовуються вчителями початкових класів, призводить до підвищення результатів та досягнень. Теоретична та практична значущість дослідження полягає в тому, що його результати дозволяють з'ясувати, як впливають на них комп'ютерні технології, що використовуються у навчальній діяльності молодших школярів, виділити їх позитивні та негативні сторони. Про практичну значущість дослідження можна судити з його результатів у шкільній практиці, використання вчителями комп'ютерних технологій.

Результат дослідження: Підбивши підсумки, автор приходиться до висновку, що будь-який предмет, що викладається за допомогою комп'ютерних технологій, ефективно та адекватно впливає на учня. Наголошується, що найголовніше в процесі навчання, це використання засобів і способів, які можуть зрозуміліше пояснити учневі, зрештою, будуть освоєні ними теми, що викладаються. В результаті такі умови розвитку мотивують учнів до активності, формують у них навички моделювання, схематики, алгоритміки, створюють сприятливі можливості для інтересу до скульптури, живопису, рукоділля та інших подібних областей.

Ключові слова: комп'ютерні технології, молодший школяр, мислення, ресурс, розвиток.

Introduction. In modern times, it is important to study the requirements for the resources and computer technologies used in the lesson, as well as the requirements for the active lesson. First of all, it should be noted that the requirements for computer programs for primary school students, as well as programs in different languages, are developed by the International Federation of Information Processing (IFIP) under the auspices of UNESCO.

The purpose of UNESCO is to form a culture of computer use in the young generation of all developing and developed countries, to ensure that students have access to the best educational resources necessary to fully fulfill their social roles in modern society and contribute to the creation of public goods.

In addition, the application of computer programs is considered one of UNESCO's priority political tasks due to the main role played by information technologies in modern society. Currently, trends in the global market for the need for well-trained ICT personnel are steadily increasing, giving a clear impression of the need for effective computer science learning at all levels.

Therefore, UNESCO experts emphasize the importance of the development of the material-technical base of this type of projects at a sufficiently high level, and the availability of the required number of computers and peripheral equipment. Failure to comply with these conditions can have a negative impact on the results of education.

It is also important to promote computer science more widely with the help of teachers in other subjects. For example, when studying natural sciences, mathematics, foreign languages, social sciences, art, music, biological sciences, some computer capabilities can be used well: word processors, desktop publishing systems, graphics, spreadsheets, databases, speech recognition, modeling and imitation, statistics etc.

The rules of using modern computer technologies and the formation of skills in this field consist of several stages.

1. Automation stage - important components of the information infrastructure are still under development.

2. Informatization stage - the movement towards the individual use of computerization tools and the configuration of information systems are characterized by the stage carried out together with users.

3. Communication stage - the most developed stage where computer networks are built, implemented during cooperation between users and became an important part of computer science infrastructure.

The described program is designed for countries at 2 stages of development and should be adapted to other conditions.

Depending on local conditions, the following modules differ:

1. Basic level modules - mandatory attendance for school students (usually up to 16 years old). As a rule, this includes general computer literacy.

2. Additional modules of computer literacy are aimed at the program of incomplete secondary school and complete secondary school (lyceum).

3. Advanced modules for secondary school students. These modules are designed for students who are preparing to enter universities and students who plan to find job after appropriate technical training.

Computer science defines several tasks in front of educational programs:

1. Computer literacy. Learning how to use computers wisely in everyday life is especially important. The task must be resolved in an incomplete secondary school program.

2. Use of tools in other subjects. This is a task for secondary and lyceum students.

3. Use of computer subjects in other subjects. This problem is solved in secondary school.

4. Use of computer science in professional activity. This problem should be solved within the framework of professional education in the complete secondary school program.

Due to the fact that it is related to such important issues, provision of information-communication technologies to Azerbaijani schools is considered necessary in the program:

- equipping schools with modern computers;
- use of new information technologies by teachers, administrative and technical staff;
- development of the methodical base on the use of information and communication technologies in education;
- preparation and application of electronic materials, textbooks and libraries, digital educational resources used in Azerbaijani language;
- creation of distance education service, educational portal and websites for students.

In F.Azimov's explanation, the concept of computer technologies is clarified in a differential manner. "Technology" is derived from the combination of the Greek words "techne" (mastery, skill), "logos" (learning, cognition) and means a collection of knowledge about the methods and means for the performance of production processes and processes themselves. Information technology is the process of obtaining information (information product) about the state of the object, process, and event being studied using methods and tools for data collection, transmission, and processing" [1, p.13]. The author also distinguished 3 main principles of modern information technologies (picture 1).

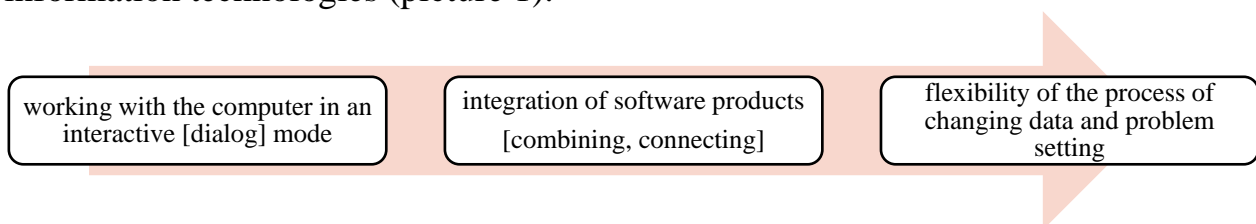

Fig. 1. Basic principles of information technologies

Besides these, it should be noted that information technologies have a number of technical characteristics. With the help of information technologies, information processed in an automated way (for example, by a computer) is usually delivered to users through computer output devices (monitor, printer, graphics device, etc.) in the form of text, tables, graphs, etc.

It is already known that the computer network plays a special role in the mental development of the growing generation. Not only the elderly, but even preschool children have become users of mass media, especially computers. We also see from our own experience that a kindergarten-aged child spends part of his time at home either watching cartoons and advertisements, or playing various games on a mobile phone or tablet. Young school children watch programs and play computer games according to their interests. Teenagers and youths spend their leisure time mainly in the virtual world or searching for things on the Internet.

K. Asadpour clarifies several directions of using technology in the educational process:

1. Information technology has a strong influence on the activities of students at all levels of education. In most developed societies, children use information technologies in all areas of education from the age of 5-6.

2. With the expansion of training and educational technology, it becomes easier to obtain the required knowledge even if it is in different locations.

3. As a result of the use of technologies, beautiful and colorful images, interesting graphics and sounds are created. This increases the enthusiasm of students to work several times, they enjoy working with the computer. Computer technologies save students from memorization. They are given the opportunity to choose.

4. Education based on technology allows students to apply what they have learned in class: data selection, input, program preparation, etc. On the one hand, this allows the student to determine whether what he has learned is correct or not, to reveal the correct answers, on the other hand, to avoid mistakes and self-control.

5. The main issue in technology-based education is the effective use of computers, SD cards, diskettes, websites, e-mails, etc. as teaching aids for students and teachers. Because using them can facilitate education and increase the scientific level of students. This method is useful and effective for students because the efficiency of education and their training activities improves the conditions of the educational institution and teachers [2, p. 409-411].

He groups the skills of using ICT in the teacher's activities as follows: use of programs, multimedia technologies for preparing presentations (video films, animations, etc.), electronic test, educational program, game, interactive board and National education portal, etc.. In addition, during the processing of computer

technologies, the pedagogical skills, work skills and other such issues of the teacher who will apply them, also act as an important factor. Taking into account the above, one of the main issues that face us in the research is characterizing computer technologies.

Acquaintance with the features of computer technologies applied for primary classes shows that they are prepared depending on the age characteristics of the students studying in the classes, various subjects, as well as a number of factors of the pedagogical process, serving different purposes. Therefore, it is not correct to have a one-way approach to computer technologies applied in primary schools.

These technologies are multi-faceted and multi-content. In addition, as we mentioned, during the processing of computer technologies, the pedagogical skills, work skills and other such issues of the teacher who will apply it also act as an important factor. Taking these into account, one of the main issues facing us in the research is to characterize the psychological nature of computer technologies. Authors conducting research in this direction take as a basis three directions in the field of new technologies applied in education [3, p. 2-5]:

- a) organization of students' understanding (cognition) activity;
- b) management of this process;
- c) various signs of the teacher's interaction with students.

The conducted classification, on the one hand, creates a clear picture of the variety of learning technologies that activate cognition, and on the other hand, it allows determining the location of effective technologies for students' cognitive activity.

Currently, the following are the leaders in the psychological content of computer technologies:

- 1) tasks and communication;
- 2) computer games (role-playing, business and educational, etc.).

The mentioned ones themselves serve many areas according to their content:

* regulation of cognitive processes and the development of intellect, cognitive activity;

* development of inventive abilities and creativity;

* information-communication, cooperation (in a team, group work);

* personality development, self-regulation and cognitive activity;

* help with problematic training;

The technologies used in training activities are delivered to students through presentations and multimedia tools. Using the presentation, you can use different forms of organization of cognitive activity: frontal, group, individual. Multimedia presentation meets the most optimal and effective three-unit didactic goal of the lesson:

- educational aspect: students' understanding of educational material, understanding of connections and relationships in educational materials;
- developmental aspect: development of interest in understanding among students, generalization, analysis, comparison, activation of students' creative activity;
- upbringing aspect: upbringing of scientific outlook, ability to clearly organize independent and group work, development of a sense of companionship, mutual assistance.

During the application of computer technology, the following functions are included in the teacher's work [5]:

1. Organization of the educational process at the class level in general, at the subject level as a whole (schedule of the educational process, external diagnostics, final control).

2. Organization of activation and coordination within the classroom (timeline of the training process, external observation, management of intra-class relations, etc.).

3. Individual supervision of students, provision of individual assistance, individual contact with the child. When using the computer, the teacher manages to raise the level of learning and mastery of students by using visual images, sound (music, text, etc.).

4. Preparation of information environment components [various types of training, demonstration equipment, software and systems, teaching and visual aids, etc.]. They should be related to the content of specific topics.

In order to successfully solve these issues, researchers offer teachers a system that takes into account favorable conditions, requirements for a supportive environment, teacher-student relationships, and regional characteristics of the learning environment.

What was said can be grouped in several directions.

Fig. 2. The content of computer technologies

We also see from experience that it is possible to increase students' interest in subjects with the help of computer technologies even in primary classes. By using topics related to nature, society, ecology, health, culture, they form new scientific concepts, the relationship of these concepts to everyday life, and their connection to the topics covered in various subjects, including creating a new taste and a new worldview in students. They choose the means they want when organizing various events related to what they have learned (task, game, study, exercise, test and so on).

As it can be seen, in the modern era, computer technologies perform the mediating function between the educational material and the psychological capabilities of the student's understanding in the pedagogical process. When using any technology, giving students the opportunity to observe, follow, compare and, most importantly, think, increases the productivity of acquisition.

It should also be taken into account that currently, it is an important condition for young schoolchildren to create conditions for their own educational activities independently in a dialogue environment, rather than stereotyping towards people, especially the class teacher. At this time, he also acquires the skills to work on the information provided by technologies aimed at comprehensive mastering of given tasks.

Computer technologies used in the pedagogical process established in the educational activity of young schoolchildren have two main properties [6]:

- organization of free developmental activity at the student's desire, not for the results of the activity, but for the sake of having fun during it (procedural satisfaction);

- this significantly improvised activity has a very active, creative character ("the field of creativity").

The characteristics of computer technology differ according to age periods. Therefore, taking into account the psychological requirements, the technology applied in each age period is adapted to the activity. We can follow this relationship in the table below.

Table 1

Conceptual model of development of computer technologies according to leading activity by age stages

Age periods	The nature of technologies
Junior schoolchildren	understanding, developmental
Teenagers	socially important
Young people of early age	educational-professional

The facts obtained on the systematic and efficient activity of the specialists working in the school include the maximum possibilities of the existing education,

the professional training of the teachers, and the high indicators of understanding-assimilation of the students. These are not the results of any theoretician, educational ideologist, school researcher, but advanced subject teachers currently working in the practical field, precisely in the field of application of computer technologies. Our conclusion is that there are various computer technologies that have a positive effect on the mental development of young schoolchildren. Based on these analyses, we can divide them into several groups in terms of content (Figure 3).

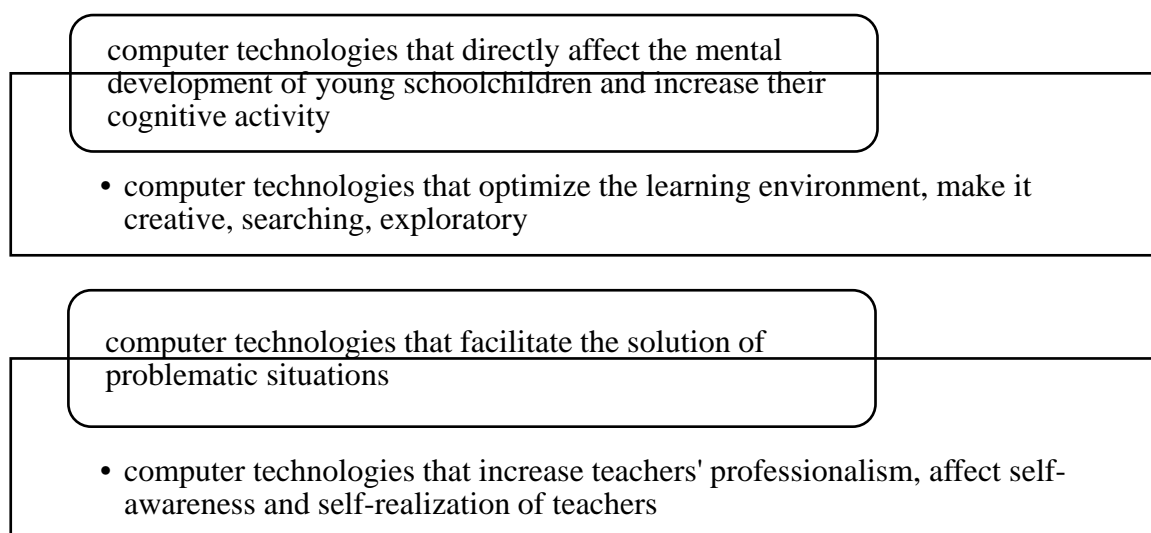

Fig.3. *Computer technologies affecting the mental development of young schoolchildren*

The content and ways of organization of new computer technologies that have a positive psychological effect on young schoolchildren are among the main issues that researchers are currently thinking about. From this point of view, visibility, creativity, cooperation and collaboration of the educational process are preferred. In the process of improvement and variation of computer technologies, more attention is paid to their functions to serve the stated issues.

References:

1. Əzimov, F. İnformatika və kompüter texnologiyaları/ F.Əzimov. - Bakı: Elm və təhsil, - 2017. - 267 s.
2. Əsədpur, K. Təlim prosesində informasiya texnologiyalarından istifadə müasir dövrün tələbi kimi //- Bakı: Tarix və onun problemləri, 2009. - № 4, - s. 409-411
3. Lucinda G. Laurie L. Use of Educational Technology for Instruction in Public Schools. 2021 p. 2-5
4. Fan, Rwei-Jen Diana & Tan, Paul Juinn Bing (2019), Application of Information Technology in Preschool Aesthetic Teaching from the Perspective of Sustainable Management <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/7/2179>

5. Urhahne, D., Schanze, S., Bell, T., Mansfield, A., & Holmes, J. (2009). The role of the teacher in computersupported collaborative inquiry learning. *International Journal of Science Education*, 32(2), 221-243. <https://d-nb.info/1191301885/34>

6. Hamish Alexander Macleod & Gerda Siann (2006). Computers and Children of Primary School Age: Issues and Questions. *British Journal of Educational Technology* 17(2):133 – 144. DOI:10.1111/j.1467-8535.1986.tb00503.x. https://www.researchgate.net/publication/229789206_Computers_and_Children_of_Primary_School_Age_Issues_and_Questions

Литература:

1. Əzimov, F. (2017) *İnformatika və kompüter texnologiyaları* [Informatics and computer technologies]. - Baku: Science and education, - 267 p. [in azerbaijani]

2. Əsədpur, K. (2009) *Təlim prosesində informasiya texnologiyalarından istifadə müasir dövrün tələbi kimi* [The use of information technologies in the training process as a requirement of the modern era] //- Bakı: Tarix və onun problemləri, - № 4, - s. 409-411 [in azerbaijani]

3. Lucinda G. Laurie L. (2021), *Use of Educational Technology for Instruction in Public Schools*. p. 2-5 [in English]

4. Fan, Rueil-Jen Diana & Tan, Paul Junn Bing (2019), *Application of Information Technology in Preschool Aesthetic Teaching from the Perspective of Sustainable Management* <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/7/2179> [in English]

5. Urhahne, D., Schanze, S., Bell, T., Mansfield, A., & Holmes, J. (2009). The role of the teacher in computersupported collaborative inquiry learning. *International Journal of Science Education*, 32(2), 221-243. <https://d-nb.info/1191301885/34> [in English]

6. Hamish Alexander Macleod & Gerda Siann (2006). Computers and Children of Primary School Age: Issues and Questions. *British Journal of Educational Technology* 17(2):133 – 144. DOI:10.1111/j.1467-8535.1986.tb00503.x. https://www.researchgate.net/publication/229789206_Computers_and_Children_of_Primary_School_Age_Issues_and_Questions [in English]

УДК 159.942.5-057.875

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-749-763](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-749-763)

Гапоненко Лариса Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцентка кафедри практичної психології, Криворізький державний педагогічний університет, проспект Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50000, <https://orcid.org/0000-0002-3040-671X>

Тріпак Мар'ян Миколайович кандидат економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, ректор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 32301, м. Кам'янець-Подільський, вул. Годованця, 13, тел.: (03849) 3-26-72, <https://orcid.org/0000-0001-6924-5469>

Федорчук Віктор Миколайович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т.Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, 32301, <https://orcid.org/0000-0002-5650-4713>

Чаркіна Олена Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцентка кафедри практичної психології, Криворізький державний педагогічний університет, проспект Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086, <https://orcid.org/0000-0001-5213-7672>

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕМОЦІЙНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ СУЧАСНИХ СТУДЕНТІВ

Анотація. Проведено комплексне дослідження психологічних передумов емоційної дезадаптації студентів віком від 17 до 22 років, які навчаються в Криворізькому державному педагогічному університеті (N = 106) та Навчально-реабілітаційному закладі вищої освіти (НРЗВО) «Кам'янець-Подільський державний інститут» (N = 39). Автори запропонували модель «хорошої» та «поганої» схеми емоційного реагування особистості на кризові ситуації. «Хороша» схема визначається емоційною стійкістю, конструктивністю, раціональністю, системною рефлексією, оптимізмом, когнітивною активністю, доброзичливістю, сумлінністю, відкритістю і т.п. як до себе, так і до інших. «Погана» схема маркується

емоційною розбалансованістю, ірраціональним стилем поведінки, закритістю, недовірою, тривожністю, розгубленістю, невпевненістю, та за умов сумлінності, то ця риса спрямована на суперництво, напружено нескінченним потягом удосконалення, конфронтацією в соціальній взаємодії, ворожістю, нерозумним доказом переваги інфантильного Я як прояв перфекціонізму.

Задача дослідження виходила з мети – визначити складові психологічних передумов емоційної дезадаптації студентів в навчальному процесі як неусвідомлений прояв утвореної поганої схеми емоційного реагування на академічні вимоги з причин інфантильного Я, так звана своєрідна дитинність. Апробована анкета (авторська) з виявлення емоційних переживань в навчальному процесі, що складається питань за 3-ма категоріями: 1) емоційні переживання студента в навчальному процесі; 2) наміри поділитися своїми досягненнями та невдачами; 3) запитом на психологічну допомогу з подолання емоційного розладу. Коефіцієнт кореляції цієї методики визначався показникам за шкалою тривожності та шкалою депресії А. Бекона та встановлений допустимий коефіцієнт їх зв'язку 0,365, $p \leq 0,05$ Показано, що психологічною передумовою академічного стресу визначається «поганою» схемою емоційного реагування з причин хронічного стану тривожності, депресії замаскованих егоцентричною спрямованістю дитячого сприймання реальної дійсності.

Ключові слова: емоційна дезадаптація студентів, стрес, тривожність, дисфункціональні особистісні риси перфекціонізму та ворожості.

Нароненко Лариса Олександрівна Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Gagarina Ave., 54, Kryvyi Rih, 50000, <https://orcid.org/0000-0002-3040-671X>

Marian Tripak Mykolaiovych PhD in Economics, Associate Professor, Honoured education worker of Ukraine rector of Educational and rehabilitation institution, higher education "Kamianets-Podilskyi state institute", Hodovantsia St., 13, Kamianets-Podilskyi, 32300, <https://orcid.org/0000-0001-6924-5469>

Fedorchuk Viktor Mykolaiovych Candidate of Psychology Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of social work, psychology and socio-cultural activity named after T. Sosnovskaya Educational and rehabilitation institution, higher education "Kamyanets-Podilskyi institute", Godovantsa St., 13, Kamianets-Podilskyi, 32301, <https://orcid.org/0000-0002-5650-4713>

Charkina Olena Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Gagarin Ave., 54, Kryvyi Rih, 50086, <https://orcid.org/0000-0001-5213-7672>

PSYCHOLOGICAL PREREQUISITES OF EMOTIONAL DISADAPTATION CURRENT STUDENTS

Abstract. A comprehensive study of the psychological prerequisites of emotional maladaptation of students aged 17 to 22 studying at the Kryvyi Rih State Pedagogical University (N = 106) and the Educational Rehabilitation Institution of Higher Education (N = 39) was conducted. The authors proposed a model of a "good" and "bad" scheme of an individual's emotional response to crisis situations. A "good" scheme is determined by emotional stability, constructive rationality, systemic reflection, optimism, cognitive activity, benevolence, conscientiousness, openness, etc. both to oneself and to others. "Bad" scheme is marked by emotional imbalance, irrational by the nature of cognitive activity, closeness, mistrust, anxiety, confusion, insecurity, and if there is conscientiousness, then this trait is aimed at rivalry, stressed by an endless desire for improvement, confrontation in social interaction, hostility, unreasonable proof the advantages of the infantile self as a manifestation of perfectionism.

The task of the research was based on the goal - to determine the components of the psychological prerequisites of emotional maladaptation of students in the academic process as an unconscious manifestation of the formed bad scheme of emotional response to academic demands due to the reasons of the infantile self, the so-called peculiar childishness. A tested questionnaire (author's) for identifying emotional experiences in the academic process, consisting of questions in 3 categories: 1) emotional experiences of the student in the academic process; 2) intentions to share their achievements and failures; 3) a request for psychological help to overcome an emotional disorder. The indicators of A. Bacon's anxiety scale and depression scale determined the correlation coefficient of this technique, and the permissible coefficient of their connection was established as 0.365, $p \leq 0.05$. Depression masked by the egocentric orientation of children's perception of reality.

Key words: emotional maladjustment of students, stress, anxiety, dysfunctional personality traits of perfectionism and hostility.

Постановка проблеми. Емоційний стрес – це серйозний психологічний бар'єр на шляху навчальної адаптації студента закладу вищої освіти (ЗВО). Постає актуальне питання – це своєчасне виявлення розладів афективного спектру, що включають субклінічні стани емоційної дезадаптації студента.

Отже, запит на виявлення психологічних передумов емоційної дезадаптації сучасних студентів визначається проблемами перевантаження їх психіки екстремальними ситуаціями війни в Україні, вимушеною зміною місця проживання, соціально-економічною нестабільністю, що підвищують ризик виникнення соціальної, академічної дезадаптації, проявом девіантної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження психологічних передумов емоційної дезадаптації студентів ЗВО ґрунтувалось на теоретико-методологічних положеннях сучасної психології особистості як такої, що саморозвивається (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко). В моделюванні емпіричного дослідження були покладені ідеї генетико-моделюючого методу дослідження особистості (С.Д. Максименко, 2004). Згідно принципів цього методу, регулятивну функцію Я в академічній кризі студента розглядалися мотивуючими загальними схемами, що утворилися на ранніх стадіях розвитку психіки (А. Фройд, К. Хорні, М. Кляйн, Д. Віннікотт, А. Грін). Розгляд до тлумачення психологічних передумов емоційної дезадаптації сучасного студента базувався на ідеях гуманістичної психології про людину, як таку, що за природою є цілісна, активна, відкрита, здатна до саморозвитку і саморегуляції завдяки доброзичливості, сумлінності, емоційної стійкості (К. Роджерс, Г. Олпорт, Е. Фромм).

Мета статті полягає в проведенні емпіричного дослідження з виявлення психологічних передумов емоційної дезадаптації студентів ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Емоційна дезадаптація – це індивідуальна своєрідність хронічної емоційної лабільності, яка виникає внаслідок напруження, виснаження, екстремальних ситуацій. Вона проявляється негативними емоціями – це страх, тривожність, гнів, втрата довіри, схильності до суїцидальних думок та іншими руйнівними переживаннями.

Життя людини завжди піддається *стресу* (з англійського stress – «напруга», «тиск»). Визначають емоційний стрес, фізичний стрес, інформаційний стрес, але емоційний стрес має місце в кожному із перелічених видах. У нейропсихологічних та клінічних дослідженнях піднімаються питання про нездатність успішно подолати емоційний стрес за умов таких особистісних рис як нейротизм, екстернальність, завищена самооцінка, не здатність до системної рефлексії, перфекціонізм, ворожість (М. Іванчук [4], Т.О. Комар [5], Н. У. Habib [10], Н. Umer [11]).

Вітчизняні та зарубіжні дослідники фіксують тенденцію зростання дистресу, погіршення стосунків з рідними та близькими, втрати здатності партнерства, оптимально сприятливого психологічного клімату, міжособистісних

взаємин, які стають серйозним бар'єром навчальній адаптації. Hafiz Umer Nabib виявив у осіб від 9 до 23 років емоційні розлади, які з 5,4% у 2003 р. зросли до 8% у 2007 р. Повторне дослідження у 2011-2012 рр. показало зростання до 8,4%; а дослідження з 2013 по 2020 рр. він зафіксував рекордне зростання до 11,6%. За його статистикою у 38% студентів визначені психосоматичні розлади – підвищена втома, головний біль, перепади настрою, безсоння, схильність до суїцидальних думок [10].

Цікавим з нашого погляду є дослідження Paul J. Geiger, M.S., Jessica R. Peters, M.S., Ruth A. Baer, в якому визначено, що біологічна вразливість виливається у хворобу за умов тривалих стресів. Автори відмічають, що у студентів з емоційними розладами відстежується «нерозумність сприймати критику в свій адрес, а також пригнічення негативних станів нав'язливими думками помсти» [12].

На нашу думку, психологічні передумови емоційної дезадаптації студента криються в *деструктивній схемі емоційного реагування* на академічні негаразди, яка утворилася внаслідок емоційних дитячих травм. Тож постає низка питань: «За яких умов студент реагує такими схемами?», «Чи можуть викликати у нього підвищену тривогу або страх стихійна нездатність дотримуватись академічні вимоги?», «Чи залежить занедбаність сімейного виховання на неконтрольовані емоційні розлади студента?».

В якості пояснення деструктивної схеми емоційного реагування, частота яких призводить до субклінічного стану емоційної дезадаптації студента, ми обрали психоаналітичні теорії. Так, А. Фройд пов'язувала емоційні розлади дитини з втратою прив'язаності до бажаного об'єкту – це мати, батько або особи, що їх замінюють. Відчуття втрати нестерпно тяжко переживається дитиною. Вона пише: «Там, де відсутні нормальні емоційні зв'язки, у дитини немає достатньо сильного стимулу відповідати зразкам навколишнього дорослого світу. Їй не вдається засвоїти ті ідентифікації, які мали б стати ядром сильного та ефективного Супер-Его, що протистоїть інстинктам і керує її поведінкою відповідно до суспільних правил та стандартів» [8, с. 6].

Покладаючись на запропонований новий метод дослідження емоційного фону дитини в грі, М. Кляйн сформулювала закономірності психічної дезадаптації: порушення емоційного зв'язку дитини із значимою особою деструктують ідентифікацію образу Я, яке не стає його сильним ядром та ефективним Супер-Его, внаслідок чого відбувається протистояння інстинктам і керованістю поведінки за суспільними правилами і стандартами [6].

Д. В. Віннікотт зібрав великий масив емпіричних досліджень комунікацій в соціальних взаємодіях «дитина – мати», здійснив психоаналітичне прочитання атмосфери примітивного емоційного розвитку

дитини в сім'ях, де немовля стає «чужинцем». Дивовижно підмічена ним психіка дитини-«чужинця» як нерозривна єдність горювання і любові. Він пише: «Мені здається, що тут (коли дитина пошкоджує собі пальці чи рот, якщо надто енергійно смокче свій великий палець чи руку) наявний елемент обов'язкового страждання під час отримання насолоди малям: об'єкт примітивної любові страждає через те, що його люблять і водночас ненавидять» [13, с. 155]. Одного разу утворенні ці емоції, набувають статусу базових переживань на все життя. Він довів, що депресія матері спричиняє страждання дитини, які спричиняють розлади афективного спектру, а потім і депресію. «Педіатрам необхідно орієнтуватися в емоціях немовляти, які є у фізичній картині його росту» [2, с.7].

В статті «Мертва мати» А. Гріна визначена пряма залежність немовляти від матері. Він представив модель віддзеркалювання дитиною депресивного стану матері як первинну ідентифікацію свого соціально-психологічного функціонування. Рання депресія дитини пронизує всю сферу психіки негативними емоціями, які відстежуються в бідній міміці, скутості тілесних рухів, семіології, яка пронизана негативом. «У будь-якому випадку, на першому плані стоїть смуток матері та надмірне втручання її в інтереси дитини. <...> Горе матері руйнує його щастя» [3].

У психоорганічній (таламічна) теорії W.B. Cannon доведено, що прояв фізіологічних змін в організмі відбувається не раніше, ніж з'являються емоції. На думку автора, емоції або випереджають фізіологічні зміни в організмі, або виникають разом із ними [9].

З наведеного теоретичного аналізу є підстава висунути *припущення*, що:

- 1) існують дві *антонімічні пари схем емоційного реагування* – це «хороша» (розвивальна схема) і «погана» (блокуюча схема);
- 2) кожна особистість має одну із антонімічної схеми емоційного реагування на стимули, що утворились на ранніх етапах дитинства;
- 3) домінуюча («хороша» або «погана») схема емоційного реагування передує когнітивним процесам і задає психологічну конфігурацію «образу Я», яка розпізнається в юнацькому віці;
- 4) домінуюча схема емоційного реагування відстежується в ставленні до себе та інших за психолінгвістичним аналізом, за виявленням позицій рольової комунікації, за стилем спілкування, за ставленням до вимог і норм професійної освіти.

Таким чином, можна визначити головні відмінності двох схем емоційного реагування студентів в навчальному процесі.

«Хороша» схема емоційного реагування на інформацію в навчальному процесі визначається предикторами – високий рівень емоційної адаптації

завдяки рефлексивному усвідомленню реальної дійсності, витримкою емоційної напруги в життєвих кризах, конструктивністю щодо розподілу психічної енергії, оптимістичним світоглядом, творчим ставленням до навчання, доброзичливістю та соціальною підтримкою інших, сумлінністю та відповідальністю, відкритістю та сприянню допомоги іншим, здатністю до критичного самоаналізу, партнерським відношенням до учасників навчальної взаємодії.

«Погана» схема емоційного реагування на інформацію в навчальному процесі маркується емоційною розбалансованістю, ірраціональним стилем мислення, низьким рівнем емпатії, закритістю, недовірою, страхом, тривожністю, розгубленістю, невпевненістю, домінуванням дисфункціональних особистісних рис – це перфекціонізм, ворожість, нездатністю вийти за встановлені межі в процесі виконання завдань.

Отже, «хороша» і «погана» схеми емоційного реагування функціонують за різними законами, які за своєю суттю є антонімічними. Основні ознаки «поганої» схеми емоційного реагування у студентів визначаються *дитинністю*, що фіксуються егоцентричним світоглядом, тобто не здатністю встати на позицію партнера, сприйняти думку інших як точку зору для роздумів і т.п. В замаскованому змісті егоцентричне Я приречене до нівелювання іншого Я, потягом проявляти гордовитість, хронічне перебування в пригніченому стані. Переконані, що саме ці властивості студента є серйозною перешкодою в академічному навчанні ЗВО.

Для перевірки висунутої гіпотези про існування антонімічної пари схем емоційного реагування були проведені емпіричні дослідження на базі двох закладів вищої освіти (ЗВО) – це Криворізький державний педагогічний університет (м. Кривий Ріг) та Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти (НРЗВО) «Кам'янець-Подільський державний інститут» (м. Кам'янець-Подільський). Вік учасників емпіричного дослідження коливався від 17 по 22 років.

Методики емпіричного дослідження. В ході дослідження студенти заповнювали спеціально розроблену анкету і виконували психологічні тести:

1. Анкета (авторська) «Емоційні переживання студентів в навчальному процесі». Анкета складається із питань, які включають 3 категорії: 1) емоційні переживання студента в навчальному процесі; 2) наміри поділитися своїми досягненнями та невдачами; 3) запитом на психологічну допомогу з подолання емоційного розладу.

2. Тест розповідь про вашу дитячу травму М. Берест [1]. Стимульний матеріал тесту складається із чотирьох символ-малюнків, кожен з яких має домінуючу символічну ознаку глибинних емоційних травм дитинства. Пропонується обрати один малюнок, узятий в аспекті найбільшого

уподобання. Інтерпретація малюнку відображає загальну схему емоційного реагування в теперішньому часі, які сформувалися в дитинстві.

3. Шкала тривоги Бека ([7]), яка складається із 21 пункту, тестові опитування яких розкривають елементарні когнітивні, фізіологічні симптоми тривоги, які пережив студент протягом останнього тижня.

4. Шкала депресії Бекона (адаптований варіант Н. В. Тарабановою [7]), завдяки якій є можливість виявити симптоми депресії через почуття суму, нікчемності, відчуття загрози покарання, песимізму, низької оцінки власного Я, огиди до власної персони, невіри у свій потенціал і т.п., які студент переживав протягом останнього тижня.

Організація проведення дослідження. Проведення дослідження відбувалось дистанційно, в онлайн форматі та з додатковим узгодженням графіку зустріч. Комунікація з учасниками дослідження велась через електронну скриньку та платформу ZOOM, а збір даних здійснювався за допомогою Google Forms. Результати отриманих даних внаслідок анкетного опитування представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати опитування за анкетною емоційних переживань студентів в академічному процесі

Параметри / питання анкети	Частка ствердних відповідей КДПУ N = 106 особи, % 1-ша група	Частка ствердних відповідей НРЗВО N = 39,% 2-га група	Статистична достовірність різниці при P <0,05
Емоційні переживання студента в навчальному процесі			
Чи часто Ви переживаєте страх, тривожність в групових формах навчання?	56 52,26	34 87,17	*
Чи часто у Вас виникає страх, тривожність в процесі відповіді в групових формах навчання?	83 78,3	32 82,05	
Чи часто Ви починаєте втомлюватися, хворіти в період екзаменаційної сесії?	40 37,73	16 41,02	
Чи часто Ви реагуєте негативними емоційними реакціями на оцінки, які вважаєте нижчими ніж очікували?	40 69,81	29 74,35	*

Наміри поділитися своїми досягненнями та невдачами			
Ви охоче поділилися б своїми досягненнями та невдачами з однокурсниками?	32 30,18	11 28,2	*
Ви охоче поділилися б своїми досягненнями та невдачами з викладачами ЗВО?	28 26,41	9 23,07	*
Чи Ви скаржитесь на однокурсників чи викладачів своїм батькам або друзям?	32 30,18	19 48,71	
Чи ні з ким би не поділилися і тримали б свої проблеми в тайні?	31 29,24	14 35,89	
Звернутись за допомогою з подолання емоційного розладу			
Ви б охоче звернулись із запитом отримати індивідуальну консультацію від психолога з подолання емоційних розладів?	68 64,15	22 56,41	
Ви б охоче відвідували тренінги з подолання емоційних розладів?	68 64,15	22 56,41	
Ви б охоче звернулись до батьків або друзів, щоб отримати підтримку в стресових ситуаціях?	45 42,45	23 58,97	
Чи вважаєте Ви себе стресостійкою особистістю?	30 28,3	10 25,64	*
<i>Примітка: різниця між гомогенними групами студентів двох ЗВО при $p < 0,001$ статистично значущі.</i>			

За результатами анкетування було виявлено, що процентне співвідношення мало чим відрізняється, незважаючи на специфічність здоров'я студентів НРЗВО. Відсоток студентів з невпевненістю, тривожністю, страхом виступати перед аудиторією, становить 52,26% у 1-й групі і 82,05% у другій. У двох групах студентів виявлені ознаки емоційного напруження, а то і психосоматичних захворювань перед та під час екзаменаційної сесії, 78,3% у першій групі та 82,9% у другій. Звертає на себе увагу емоційний розлад в навчальних ситуаціях, коли студент отримав нижчий бал, ніж він очікував (69,81% у першій групі та 74,35% у другій), що свідчить про низький рівень резильєнтності, несформованість умінь рефлексивно оцінювати реальну ситуацію.

За параметром намірів поділитися своїми досягненнями та невдачами вимірюється показник відкритості, товариськості, корпоративної культури студентів. Проте цей показник для учасників двох груп є недостатнім. Так, в першій групі тільки 30,18% приймають своїх однокурсників такими, які вони є, і можуть з ними ділитися успіхами і невдачами для сприяння їх професійного зростання. Так, в першій групі частка таких студентів складає 30,18%, в другій 28,2%, що є недостатнім для успішної організації групових форм навчання, яке передбачає корпоративну культуру. Особливий інтерес викликає показник навчально-професійної корпоративної взаємодії викладача зі студентами. Тільки 26% студентів першої групи та 23,07% другої групи проявляються відкритість, тобто діляться успіхами та невдачами із викладачем. В той же час скарги на однокурсників та викладачів виявились у 30,18% в першій групі та 48,71% у другій, що свідчить про так званий феномен «дитячості». Цей показник розглядаємо як лінійний взаємозв'язок інфантильного Я, що «ховається за логікою» захисних механізмів – це промовчати, не з'явитись на заняття, страх вступати в навчальний діалог і т.п. Інтерпретація отриманих результатів засвідчує соціальну ізоляцію студента, дефіцит вмінь встановлювати навчально орієнтовані міжособистісні комунікації, низький рівень стресостійкості. Придушення негативних емоцій відстежується у третини всіх учасників дослідження, в першій групі 29,24% і 35,89% у другій. Дезадаптована поведінка студентів визначається проявом перфекціонізму, або академічній прокрастинації – труднощі вчасно виконати завдання.

За параметром звернення за допомогою виявлено, що наміри подолати емоційний розлад досить високі, і це позитивний показник психологічної служби ЗВО (64,15% в першій групі та 56,41% в другій групі). Причому, більшість студентів вказали на те, що спочатку вони б хотіли отримати індивідуальну психологічну консультацію, а потім тренінгові заняття, які в процентному співвідношенні майже такі самі, як і за показником індивідуальної психологічної консультації. Залишається ще високий рівень звернення студента за допомогою до батьків (42,45% перша група і 58,97% друга), які не завжди готові об'єктивно оцінити реальну ситуацію щодо навчання своєї дитини. Як свідчать представлені в таблиці показники результатів опитування двох студентських груп, тільки 28,64% та 25,64% респондентів відзначають у себе стресостійкість, що також є недостатнім для загальної організації навчального процесу.

Результати тесту «Тест – розповідь про вашу дитячу травму» (М. Берест) представлені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Статистичні результати за тестом – розповідь про ваші дитячі травми

Параметри виміру емоційних розладів як наслідки дитячих травм	Обрані символ-рисунок групи студентів КДПУ, N = 106 особи, % 1-ша група	Обрані символ-рисунок групи студентів НРЗВО N = 39,% 2-га група
Страх зради, страх відмови в товаристві, страх помилок, невпевненість та тривожність у спілкуванні, відчуття відкинутої людини, хто для вас в дитинстві був найдорожчий.	15 14,15	9 23,07
Відчуття зради, втрата довіри, ступор відкритись іншому про свої переживання, хоча на фоні цих емоцій проявляється тип екстраверта.	29 27,35	8 20,51
Спрямованість психіки до залежності від думок інших, втрата впевненості у власному Я, намагання не залишитись наодинці.	21 19,81	12 30,76
Негативний досвід перших ідентифікацій з батьками як «відкинутої» дитини, що спричиняє складності в спілкуванні, уникнення, використання спрощених прийомів комунікації.	41 38,67	10 25,64

Усі учасники двох груп взяли участь в діагностуванні за символ-малюнком з виявлення дитячих травм. Символ є неусвідомленим образом, який виражає глибинну сутність пережитих емоцій, почуттів, переживань. То ж можна сказати, що символ-малюнок відображає внутрішню динаміку зарезервованого в далекому дитячому інфантильного Я. Рецидиви цього Я проявляються тими ж переживаннями, які утворили схеми емоційного реагування.

У співбесіді із студентами щодо пояснення патологічного реагування на навчальні ситуації за такими рисами як непідвладність контролю, імпульсивність агресивного сприймання зауважень та згадування таких же емоцій з дитинства неодноразово студенти пригадували травмівну подію: «Я навіть згадав таку ситуацію з дитинства». Це кращий варіант до виходу із цієї деструктивної емоційної схеми. Ті, хто не міг згадати, деструктують просоціальне спрямування на несвідомому рівні «назад у дитинство».

Пережиті емоції винуватості, втрати, страху та тривоги супроводжують студента і в навчальному процесі, за умови, що в шкільному періоді їхнього життя не було надано психологічну допомогу. Так страх зради, відмови в товарищескості в першій групі 14,15%, 23,07 у другій; відчуття зради, втрату довіри виявлено у першій групі 27,53% та 20,51% у другій; залежність від думки іншого в першій групі 19,81%, 30,67% у другій (ознак дитинності); негативний досвід перших ідентифікацій зі значимою людиною 38,67% у першій групі та 25,64% у другій.

За даними шкали депресивності А. Бека виявлено важку форму у 25,26% студентів першої групи (N = 95) і 27,02% (N = 37) у другій групі. Зазначимо, що протягом емпіричного дослідження за різними обставинами вибуло 11 студентів із першої групи, та 2 студента із другої групи. Причому, за шкалою тривожності середній і вище середнього рівня визначили у 38,94% студентів першої групи і 44,54% у другій.

Загальні показники академічного стресу виявлено у 30,52% студентів першої групи і 35,13 у другій. Причому в групі з проявами ворожості, значно нижчий рівень тривожності і ознак депресії. Статистично значимі різниці між проєктивним тестом дитячих травм і академічного стресу ($p = 0,003$) визначаються з незначними відмінностями. Кореляційний зв'язок між результатами анкетування з виявлення емоційних розладів у студентів в академічному процесі і шкали тривожності А. Бекона виявлений зв'язок $r = 0,437$, $p \leq 0,05$.

Данні за тестом тривожності за А. Бекона дозволив відстежити сходні тенденції, а саме: в групі з високим показником перфекціонізму рівень тривоги достовірно вищий, ніж в групі з низьким ($p < 0,001$). В групі з ознакою високого рівня перфекціонізму, показник повсякденного стресу також високий ($p < 0,006$). Показники за тестом ворожості не виявлено статистичних значимих різниць, проте у студентів з показником емоційного благополуччя, рівень ворожості має низький рівень (близько 10%). Має місце статистична значимість різного за рівнем показник депресії ($p = 0,002$), показник тривожності загально життєвий ($p = 0,035$) тривожності академічної ($p = 0,034$). Встановлено, що чим вищий рівень елімінування емоцій студент отримав в батьківських стосунках, тим нижчий у нього рівень потягу емоційної підтримки учасників навчальної взаємодії ($p < 0,001$). Було встановлено, що уявлення студента про власний образ Я є передумовою мотивацій стратегії досягати академічну успішність, або обмежуватись невдачами в навчанні та втратою цілеполяган.

Отримані статистичні результати підтверджують, що схема емоційного реагування утворюється ще в ранньому дитинстві і задає стратегію реагування

на будь-які кризи життя. Доведено, що за умов поганої схеми студенти проявляють високий рівень тривожності, фіксації на негативних переживаннях та не здатні рефлексивно переоцінити реальну ситуацію навчальному процесу. Отож, предиктором емоційної дезадаптації студентів є перший досвід ідентифікації дитини зі значущими для неї людьми – батьками.

Вважаємо, що високі показники емоційних розладів пов'язані із низкою факторів: 1) війна та ті негативні наслідки, які зруйнували мирне життя українців; 2) тривалий період перебування навчальному процесу в дистанційному, онлайн навчанні; 3) звуження референтного кола спілкування, яке знижує евристичний потенціал студента.

Висновки. Кожний студент має неповторний візерунок внутрішньої диспозиції, який зумовлений схемою емоційного реагування в життєвих кризах. Емоційна дезадаптація є своєрідним захисним механізмом реагування на кризу. Доведено, що отримана в ранньому дитинстві схема емоційного реагування, яка утворилась внаслідок перших ідентифікацій емоційного реагування у взаємодії з матір'ю, супроводжує особистість протягом всього життя.

За умов «поганої» схеми емоційного реагування, студент втрачає реальність подій навчальному процесу, викривляє їх деструктивними захисними механізмами – страх, тривожність, перфекціонізм, ворожість, уникнення та непідвладність контролю щодо академічної відповідальності. Предиктор емоційної дезадаптації студента в навчальному процесі відстежується в інтерперсональній дисфункції, пасивній позиції в групових формах навчальної взаємодії, уникненні виступів перед аудиторією, конфліктності тощо. В нашому дослідженні доведено, що перфекціонізм, ворожість, страх та тривожність корелюють із факторами емоційного неблагополуччя, що «тягнеться з дитинства», що відповідає поставленій гіпотезі.

Література:

1. Берест М. Тест розповідь про вашу дитячу травму. URL.: <https://meta.ua/uk/news/society/19365-psihologchnii-test-rozpovst-pro-vashu-gliboku-psihologchnu-travmu/>
2. Винникотт Д. В. Маленькие дети и их мать. URL.: <https://www.rulit.me/books/malennie-deti-i-ih-materi-read-172873-1.html>
3. Грін А. Мертва мати. URL.: https://psychic-ru.translate.google.com/articles/modern/modern89.htm?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
4. Іванчук М. Причини неуспішної адаптації студентів-першокурсників. *Наук. вісник Чернівець. ун-ту. Педагогіка та психологія*. Чернівець. нац. ун-т. Чернівці. Вип. 549. С. 73–79.
5. Комар Т. О. Особливості соціально-психологічної дезадаптації студентів з обмеженими можливостями та їх психокорекція : дис. к. психол. наук: 19.00.07. Хмельницький, 2004. 206 с.

6. Кляйн М. Некоторые теоретические выводы, касающиеся эмоциональной жизни младенца. Глава 6 из книги Кляйн М., Ривьер Джю Афзекс С., Хайманн П. Развитие в психоанализе. <http://psychoanalysisikharkov.com/%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%8B%D0%B5-%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D0%B2%D1%8B%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%8B-%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0%B0/>

7. Психология диагностики. За редакцией М.К. Акимовой. URL.: http://ipkfp.nspu.ru/file.php/1/Akimova_Psikhologicheskaja_diaagnostika.pdf

8. Фрейд А. Социальная дезадаптация, обусловленная ранним нарушением объектом любви. Теория и практика детского психоанализа. Том 2. (1999). URL.: <https://azps.ru/hrest/82/3669567.html>

9. Cannon W.B. The James-Lange theory of emotion: a critical examination and an alternative theory // Am. J. Psychol. 1927. -Vol. 39. №2. P. 106-119.

10. Habib H. U. Mental Illness Among Students, 2022. URL.: https://www.researchgate.net/publication/351115992_Mental_Illness_Among_Students

11. Umer H. Mental Illness Among Students (April 2021) The Journal of Men s Studies 1(Mental Issues): URL.: https://www.researchgate.net/publication/351115992_Mental_Illness_Among_Students

12. Paul J. Geiger, M.S., Jessica R. Peters, M.S., Ruth A. Baer, Ph.D. Meinhardt, J. & Pekrun, R. (2003). Attentional resource allocation to emotional events: an ERP study. *Cognition and Emotion*, 17(3), 477–500. <https://doi.org/10.1080/02699930244000039>

13. Winnicott D.W. (1945) Primitive emotional development. URL. : <https://tcf-website-media-library.s3.eu-west-2.amazonaws.com/wp-content/uploads/2020/09/25114721/Winnicott-D-1945-Primitive-Emotional-Development-Through-Paediatrics-to-Psychoanalysis.pdf>

References:

1. Berest, M. Test rozpovid' pro vashu ditjachu travmu [Test story about your childhood trauma]. *meta.ua* Retrieved from <https://meta.ua/uk/news/society/19365-psihologchnii-test-rozpovst-pro-vashu-gliboku-psihologchnu-travmu/> [in Ukrainian].

2. Vinnikott, D. V. Malen'kie deti i ih mat' [Small children and their mother]. *www.rulit.me* Retrieved from <https://www.rulit.me/books/malenkie-deti-i-ih-materi-read-172873-1.html> [in Russian].

3. Grin, A. Mertva mati [Dead mother]. *psychic-ru.translate.goog* Retrieved from https://psychic-ru.translate.goog/articles/modern/modern89.htm?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc [in Ukrainian].

4. Ivanchuk, M. Prichini neuspishnoï adaptacii studentiv-pershokursnikiv [Reasons for unsuccessful adaptation of first-year students]. *Nauk. visnik Chernivets. un-tu. Pedagogika ta psihologija - Science Herald of Chernivtsi. university Pedagogy and psychology*, 549, 73–79 [in Ukrainian].

5. Komar, T. O. (2004). Osoblivosti social'no-psihologichnoï dezadaptacii studentiv z obmezhenimi mozhlivostjiami ta ih psihokorekcija [Peculiarities of social and psychological maladjustment of students with disabilities and their psychocorrection]. *Candidate's thesis. Hmel'nic'kij* [in Ukrainian].

6. Klajjn, M. Nekotorye teoreticheskie vyvody, kasajushiesja jemocional'noj zhizni mladenca [Some theoretical conclusions concerning the emotional life of a child]. *psychoanalysisikharkov.com* Retrieved from <http://psychoanalysisikharkov.com/%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%8B%D0%B5-%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D0%B2%D1%8B%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%8B-%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0%B0/> [in Russian].

7. Akimova, M.K. Psihologija diagnostiki [Psychology of diagnostics]. *ipkfp.nspu.ru* Retrieved from http://ipkfp.nspu.ru/file.php/1/Akimova_Psikhologicheskaja_diagnostika.pdf [in Russian].
8. Frojd, A. (1999). Social'naja dezadaptacija, obuslovlennaja rannim narusheniem ob#ektom ljubovi [Social maladaptation caused by early violation by the object of love]. *Teorija i praktika detskogo psihoanaliza - Theory and practice of child psychoanalysis*, 2. (1999). Retrieved from <https://azps.ru/hrest/82/3669567.html> [in Russian].
9. Cannon, W.B. (1927). The James-Lange theory of emotion: a critical examination and an alternative theory. *Am. J. Pruchol*, 39, 2, 106-119 [in English].
10. Habib, H. U. (2022). Mental Illness Among Students, 2022. URL.: https://www.researchgate.net/publication/351115992_Mental_Illness_Among_Students [in English].
11. Umer, H. (2021). Mental Illness Among Students. *The Journal of Men s Studies 1(Mental Issues)*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/351115992_Mental_Illness_Among_Students [in English].
12. Paul, J. Geiger, M.S., Jessica R. Peters, M.S., Ruth A. Baer, Ph.D. Meinhardt, J. & Pekrun, R. (2003). Attentional resource allocation to emotional events: an ERP study. *Cognition and Emotion*, 17(3), 477–500. <https://doi.org/10.1080/02699930244000039> [in English].
13. Winnicott D.W. (1945) Primitive emotional development. Retrieved from <https://tcf-website-media-library.s3.eu-west-2.amazonaws.com/wp-content/uploads/2020/09/25114721/Winnicott-D-1945-Primitive-Emotional-Development-Through-Paediatrics-to-Psychoanalysis.pdf> [in English].

УДК 159.946.3-057.87

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-764-775](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-764-775)

Дорожко Ірина Іванівна доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри психологічної та педагогічної антропології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0001-9339-7737>

Малихіна Олена Євгенівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психологічної та педагогічної антропології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-9236-4906>

Туріщева Людмила Василівна кандидат психологічних наук, доцент, старший викладач кафедри журналістики, Харківська державна академія культури, Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, 61057, <https://orcid.org/0000-0002-3265-2666>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В ЗДОБУВАЧІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано стан розробленості проблеми розвитку мовної особистості студентів. Метою дослідження стало експериментальне вивчення особливостей сформованості мотиваційного компонента мовної особистості в здобувачів бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти педагогічного вишу. Серед емпіричних методів дослідження використано наступні: методика «Вивчення рівня комунікативного контролю» (М. Шнайдера) з метою вивчення рівня комунікативного контролю особистості як здатності контролювати себе в процесі спілкування, усвідомлювати власну комунікативну поведінку, її результати; методика «Комунікативні вміння» (Л. Міхельсона), спрямована на визначення загальних комунікативних настанов студентів у спілкуванні та якості основних комунікативних умінь.

Результати емпіричного дослідження з вивчення особливостей сформованості мотиваційного компонента мовної особистості студентів педагогічного вишу, що здобувають освіту на бакалаврському та магістерському рівнях, показують відсутність значущих відмінностей у

сформованості даного компонента за показником комунікативного контролю між досліджуваними обох груп, при чому середній рівень – оптимальний - встановлений у 52 % здобувачів бакалаврського рівня і 59 % студентів магістерського рівня. Спостерігаються відмінності у сформованості мотиваційного компонента за показником рівня компетентності під час комунікативної взаємодії між досліджуваними обох груп: високий і вище за середній рівні мають близько 35 % здобувачів першого рівня і 59 % - другого рівня. Також встановлено позитивні кореляційні зв'язки між показниками сформованості складових мотиваційного компонента мовної особистості в здобувачів магістерського рівня вищої освіти, що свідчить про внутрішню узгодженість, цілісність у розвитку даної складової мовної особистості.

Ключові слова: мовна особистість, когнітивний компонент, емоційний компонент, мотиваційний компонент, майбутні вчителі.

Dorozhko Iryna Ivanivna Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Psychological and Pedagogical Anthropology, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevsky St., 29, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0001-9339-7737>

Malykhina Olena Yevhenivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychological and Pedagogical Anthropology, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevsky St., 29, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-9236-4906>

Turishcheva Liudmyla Vasylivna Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Journalism, Kharkiv State Academy of Culture, Bursatsky Uzviz, 4, Kharkiv, 61057, <https://orcid.org/0000-0002-3265-2666>

FEATURES OF THE MOTIVATION COMPONENT OF LANGUAGE PERSONALITY DEVELOPMENT IN STUDENTS OF PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article analyzes the state of development of the problem of the development of linguistic personality of students. The purpose of the study was an experimental study of the peculiarities of the formation of the motivational component of the linguistic personality in bachelor's and master's degree holders of higher education at a pedagogical university. Among the empirical research methods, the following were used: the «Study of the level of communicative control» technique (by M. Schneider) with the aim of studying the level of

communicative control of an individual as the ability to control oneself in the process of communication, to be aware of one's own communicative behavior, as well as its results; the «Communicative Skills» technique (L. Michelson), aimed at determining the general communicative guidelines of students in communication and the quality of basic communicative skills.

The results of an empirical study on the study of the peculiarities of the formation of the motivational component of the language personality of students of a pedagogical university, who are getting education at the bachelor's and master's levels, show the absence of significant differences in the formation of this component according to the indicator of communicative control between the subjects of both groups. At the same time, the average level is optimal for 52% of bachelor's level applicants and 59% of master's level students. There are differences in the formation of the motivational component based on the indicator of the level of competence during communicative interaction between the subjects of both groups: about 35% of the first level and 59% of the second level have a high and above average level. Positive correlations were also established between the indicators of the formation of the components of the motivational component of the linguistic personality in students of the master's level of higher education, which indicates internal consistency and integrity in the development of this component of the linguistic personality.

Keywords: linguistic personality, cognitive component, emotional component, motivational component, future teachers.

Постановка проблеми. Зміна освітньої парадигми посилює увагу науковців до проблеми вдосконалення змісту, методів і засобів формування особистості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки, системи психолого-педагогічної підготовки, формування професійних якостей майбутніх фахівців, їх готовності до різних видів діяльності. Вчитель крім професійних знань, вмінь і навичок, академічних здібностей та особистісних якостей має володіти ще й професійним мовленням і мовою професії, що обумовлюють гнучкість і зрозумілість його мовленнєвої поведінки, мовленнєву творчість у ситуаціях взаємодії з учнями, батьками, вчителями. В умовах реалізації суб'єкт-суб'єктного та компетентнісного підходів одним з актуальних завдань сучасної педагогічної освіти стає формування комунікативно компетентної мовної особистості майбутнього вчителя, що й актуалізує проблему її дослідження, зокрема на етапі професійного становлення в студентському віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття мовної особистості відносно нещодавно увійшло в науковий обіг і має міждисциплінарний

характер. Аналіз наукових досліджень дозволяє виокремити три основні підходи до вивчення мовної особистості: лінгвістичний, філософський і психологічний [4]. У психологічній науці поняття мовної особистості стало предметом досліджень Л. Засекіної, В. Красних, О. Леонтьєва, О. Лавриненко та інших. Під мовною особистістю в психології розуміють «сукупність пізнавальних, емоційних і мотиваційних властивостей, що забезпечують мовну компетенцію людини як носія певного національно-культурного простору», виходячи з якого в структурі мовної особистості виокремлюються три складові: когнітивний, емоційний і мотиваційний компоненти. При чому когнітивний представлений такими складовими, як: мовна здатність, мовні здібності, мовні знання, мовні стратегії, мовна компетентність і мовна картина; емоційний компонент виражається у ставленні людини до мовної реальності; мотиваційний компонент представлений цілями, мотивами, настановами й інтенціональностями суб'єкта [2].

Мовна особистість студентів стала предметом досліджень І. Гаценко, Т. Гриценко, І. Дроздової, Л. Засекіної, Г. Калмикова, О. Лавриненка, В. Микитенко, В. Руденко, З. Столяр, Х. Щепанської та інших. В їх дослідженнях не лише визначено специфіку становлення мовної особистості студентів у контексті професійного становлення фахівця, а й проаналізовано особливості сформованості її структурних компонентів.

Так, характеризуючи когнітивний компонент мовної особистості дослідники Т. Гриценко, В. Руденко зазначають, що відмітною особливістю мовлення студентів є активне використання студентського жаргону – номінацій, пов'язаних з освітнім процесом, проживанням у гуртожитку, що виконують емоційну та комунікативну функції у спілкуванні, маркують і демонструють належність до певної соціальної групи. У репертуарі подібного сленгу наявні слова загальні для всіх студентів і достатньо багато жаргонізмів, що вживаються лише в межах конкретного закладу вищої освіти. Також мовну особистість студента вирізняє вживання іноземних слів, що часто запозичуються з електронного дискурсу: спостерігається контамінація реальної та віртуальної комунікації, вплив інтернет-лексики на повсякденну мову.

Емоційний компонент мовної особистості студентів став предметом цілої низки зарубіжних досліджень, в яких розглянуто роль інтроверсії-екстраверсії у мовленнєвій діяльності студентів. Так, у дослідженні Г. Кіану встановлено, що поза комунікативних методів навчання і комунікативного середовища екстраверсія не є фактором, який полегшує засвоєння ними другої мови.

Цілісне психологічне дослідження мовної особистості студентів проведено О. Лавриненко, в якому виділено рівні сформованості структурних

компонентів мовної особистості студентів, вивчення функціонального співвідношення між якими у структурі мовної особистості дозволило автору виокремити чотири мовних профілі та надати їх психологічну характеристику [3].

Отже, мовна особистість студента розглядалася у різних аспектах, досліджено розвиток окремих складових її структури, особливої уваги приділено ролі мовлення як чинника професійного становлення фахівця, що актуалізує потребу вивчення особливостей мовної особистості студентів педагогічних закладів освіти.

До проблеми вивчення мовної особистості майбутніх педагогів зверталися Н. Ашиток, О. Данилюк, Я. Климова, С. Луців, Г. Палиця, М. Пентилук, О. Прокопова, О. Семенов, які більшою мірою досліджують її у контексті становлення фахівця-філолога.

Пріоритетом фахової підготовки, на думку О. Семенова, має бути опановування рідної мови як засобу соціального, культурного та історичного розвитку, що передбачає не лише глибоке засвоєння суто лінгвістичних знань і вмінь, а й мовно-комунікативної компетентності [5].

Мовленнєво-комунікативну компетентність майбутнього педагога О. Прокопова розглядає як важливу складову професійного становлення фахівця. Результати її дослідження констатують незадовільний рівень сформованості даної компетентності в майбутніх вчителів, що виявляється в таких особливостях: студенти довго шукають потрібне слово в комунікативній ситуації, вагаються вступити в діалог з одногрупниками під час заняття, обмежуючись доповненнями або зверненням до викладача під час занять. До серйозних недоліків мовленнєвої поведінки майбутніх вчителів-філологів вона відносить: невміння презентувати зв'язний текст, спонтанно включатися до розмови й підтримувати її, уникання ситуацій, що потребують публічного виступу через власні страхи.

Багатьох дослідників об'єднує твердження щодо домінуючої ролі мотиваційного компонента в структурі мовної особистості вчителя і водночас недостатнього розвитку комунікативних умінь студентів педагогічних закладів для здійснення професійної діяльності [1].

Отже, проведений аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми вивчення мовної особистості студентів педагогічного закладу вищої освіти дозволив визначити, що мовна й мовленнєва складова особистості виступає як ключова для професії вчителя, водночас багатьма дослідниками відмічається недостатній рівень сформованості в студентів окремих складових мовної особистості, дослідження яких при цьому не отримало цілісного експериментального вивчення у психологічній науці.

Метою статті є експериментальне дослідження особливостей сформованості мотиваційного компонента мовної особистості в здобувачів бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти педагогічного вишу.

Виклад основного матеріалу. В експериментальному дослідженні брали участь здобувачі ХНПУ імені Г. С. Сковороди першого (бакалаврського) рівня вищої освіти віком 18-19 років – 27 осіб і другого (магістерського) рівня, віком 20-25 років – 50 осіб.

Вивчення мотиваційного компонента мовної особистості майбутніх педагогів здійснювалося за допомогою двох психодіагностичних методик: «Вивчення рівня комунікативного контролю» М. Шнайдера, «Комунікативні вміння» Л. Міхельсона в адаптації Ю. Гільбуха.

Методика М. Шнайдера призначена для вивчення рівня комунікативного контролю особистості у спілкуванні, що є формою самоконтролю у ході комунікативної взаємодії, як здатності контролювати, рефлексувати, усвідомлювати власну комунікативну поведінку, адаптувати її до вимог ситуації. У методиці досліджуваному пропонується 10 висловлювань, що описують реакції на певні ситуації спілкування, які треба оцінити залежно від власної згоди або незгоди з ним.

Для визначення загальних комунікативних настанов студентів у спілкуванні було запропоновано методику «Комунікативні вміння» (автор – Л. Міхельсон, у перекладі й адаптації Ю. Гільбуха). Методика має на меті визначення рівня компетентності індивіда у спілкуванні і якості основних комунікативних умінь. Комунікативна компетентність розглядається автором як властивість особистості, що складається з розвинених комунікативних здібностей і сформованих умінь і навичок міжособистісного спілкування, а також знань про закономірності та правила його реалізації. Комунікативна компетентність передбачає: опанування специфічними комунікативними здібностями, що складаються з особистісних психічних якостей і особливостей поведінки, які є значущими для спілкування; наявність комунікативних знань, а також практичних умінь і навичок, що є адекватними завданням комунікації та є достатніми для їхнього вирішення; вміння займати партнерську позицію під час спілкування, будувати контакти на різних психологічних дистанціях і з різних позицій, що є адекватними ситуації; опанування гнучкістю і креативністю щодо вибору й застосування комунікативних тактик і стратегій; ціннісне ставлення до себе і партнера; бажання та прагнення будувати свої відносини з оточенням на психологічно правильній основі, набувати вдосконалення в цьому. Безперечно, що комунікативна компетентність виступає однією з основних професійно значущих властивостей представників соціономічних професій.

Під час виконання методики досліджуваним пропонується прослухати 27 ситуацій спілкування, що є достатньо типовими, до кожної представлено п'ять варіантів відповіді. Досліджуваному треба вибрати той варіант серед запропонованих, що найповніше характеризує його дійсну поведінку, а не той, який здається правильним. Даний тест є різновидом тестів досягнень, тобто побудований за типом задачі, що має правильний варіант відповіді. У методиці пропонується певний еталон поведінки, який співвідноситься з компетентним, впевненим, партнерським стилем.

Результати дослідження особливостей сформованості складових мотиваційного компонента мовної особистості в майбутніх педагогів, що здобувають освіту на бакалаврському та магістерському рівнях, яке проводилося за показниками рівня розвитку в них комунікативного контролю й компетентності у спілкуванні представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні показники сформованості мотиваційного компонента мовної особистості майбутніх педагогів

Показники сформованості мотиваційного компонента	Група 1 бакалаври (n=27)	Група 2 магістри (n=50)	Критерій t Ст'юдента	p
Рівень комунікативного контролю	4,96	5,20	-,513	,610
Рівень компетентності у спілкуванні	16,37	19	-2,551	0,013

Вивчення отриманих даних показує статистично значущі відмінності за показником сформованості рівня компетентності у спілкуванні між досліджуваними першої та другої груп на рівні ($p \leq 0,05$). Перевірка й уточнення отриманих даних за допомогою непараметричного критерію U Манна-Уїтні показала наявність статично значущих відмінностей між групами досліджуваних за даним показником ($r = 0,008$; $p \leq 0,01$).

Також за методикою М. Шнайдера «Вивчення рівня комунікативного контролю» було встановлено три рівні розвитку в студентів комунікативного контролю, розподіл за якими показаний на рис 1.

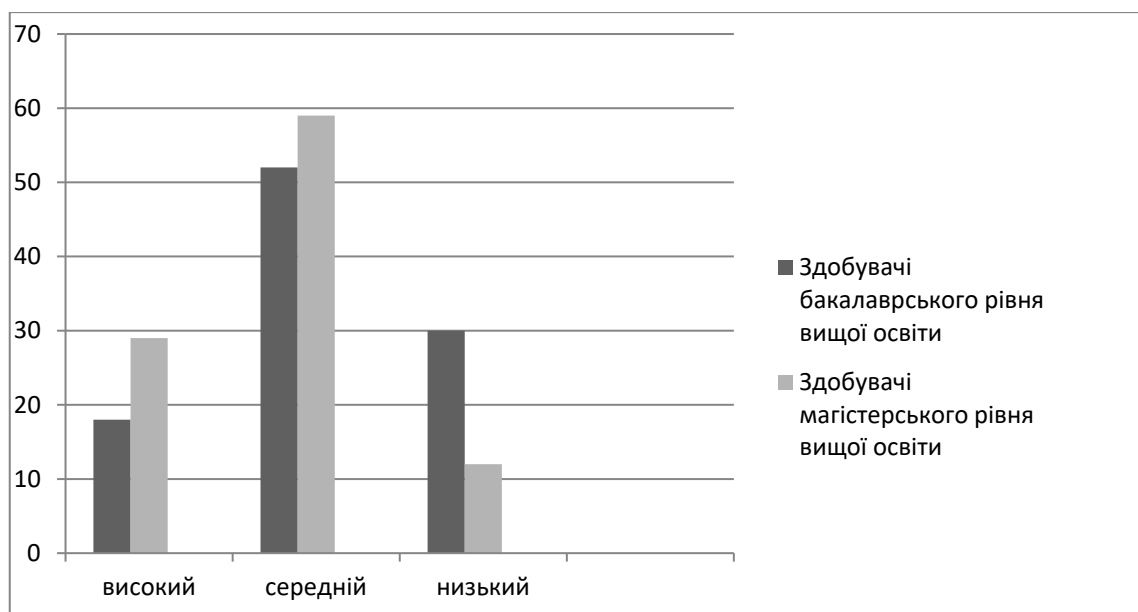

Рис. 1 Розподіл за рівнями розвитку комунікативного контролю здобувачів бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти (у %)

Характеристика рівнів:

- високий рівень комунікативного контролю свідчить про вміння студентів постійно стежити за собою, керувати вираженням своїх емоцій, легко входити в будь-яку роль, вільно почувати себе, спроможність спрогнозувати враження, що справляють на інших, а також складнощами у безпосередності самовираження, розгубленням у непередбачуваній ситуації;

- середній рівень комунікативного контролю притаманний студентам, які виявляють щирість під час спілкування, але водночас стримані у своїх емоційних проявах, у поведінці зважають на оточення, вміють співвідносити свої реакції з їх поведінкою;

- низький рівень комунікативного контролю – виявляється у високій імпульсивності спілкування, відкритості, розкутості, низькій залежності комунікативної поведінки від ситуації спілкування, невмінням співвідносити її з поведінкою інших людей.

Зазначимо, що середній рівень комунікативного контролю, який багатьма дослідниками (О. Брюховецька) визнається як оптимальний для педагогічної діяльності, встановлений у 52 % здобувачів бакалаврського і 59 % здобувачів магістерського рівня вищої освіти.

За методикою «Комунікативні вміння» встановлено п'ять рівнів сформованості компетентного стилю спілкування в майбутніх педагогів, а саме: високий, вище за середній, середній, нижче за середній, низький, розподіл за якими представлено на рис. 2.

Зазначимо, що для компетентного, впевненого, партнерського стилю спілкування притаманне адекватне реагування на поведінку інших згідно з ситуацією, вміння легко налагоджувати контакти з різними людьми, виражати позитивні почуття й оцінки стосовно них, звертатися за допомогою та підтримкою, здійснювати їх самому, відмовляти за потреби, здійснювати самоконтроль під час виникнення конфліктних ситуацій.

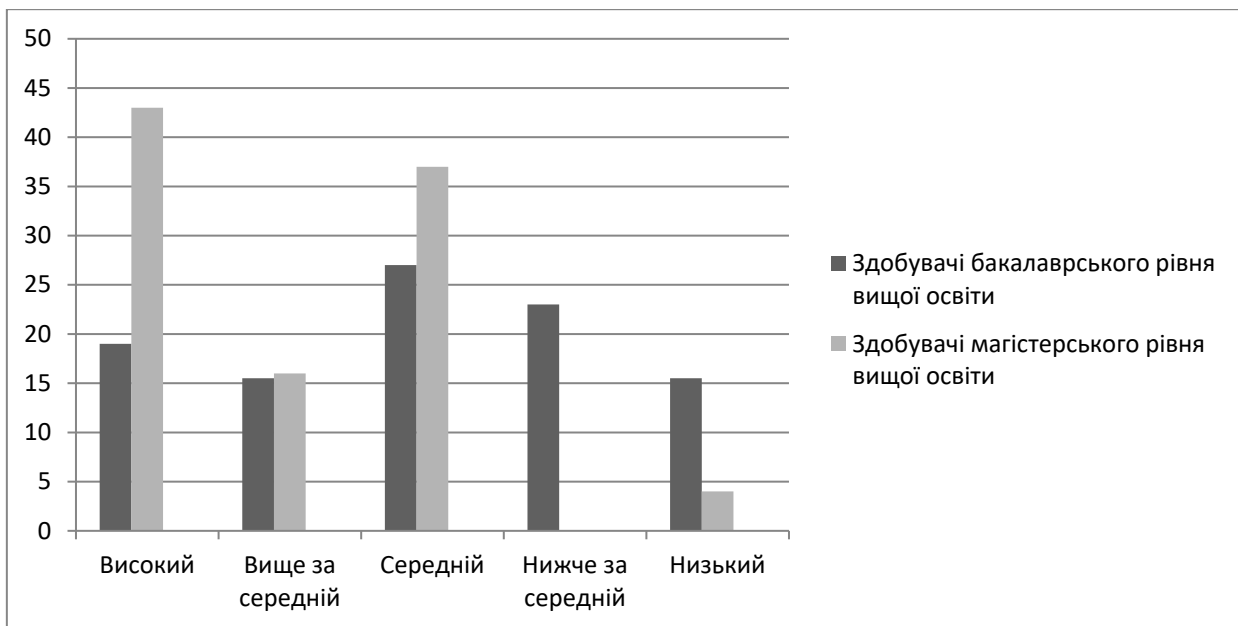

Рис. 2. Розподіл за рівнями сформованості компетентності у спілкуванні здобувачів бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти (%)

Подальший кількісний та якісний аналіз отриманих даних дозволив визначити домінуючий стиль спілкування досліджуваних обох груп, що виявляється в окремих комунікативних ситуаціях, зокрема: ситуації, де виявляються реакції на позитивні/негативні висловлювання партнера; ситуації, в яких проявляється реагування на звернення-прохання; ситуації бесіди; ситуації, які вимагають прояву емпатії (табл. 2).

Таблиця 2.

Прояв у студентів стилів спілкування у різних комунікативних ситуаціях за методикою «Комунікативні вміння» (%)

Групи досліджуваних	Комунікативні ситуації														
	реакція на схвалення			реакція на критику			ситуація звернення-прохання			ситуація бесіди			ситуації, що вимагають прояву емпатії		
	компетентний	залежний	агресивний	компетентний	залежний	агресивний	компетентний	залежний	агресивний	компетентний	залежний	агресивний	компетентний	залежний	агресивний
Група 1 бакалаври (n=27)	93	7	-	66	27	7	69	27	4	65	31	4	96	-	4
Група магістри (n=50)	94	4	2	74	24	2	90	10	-	86	14	-	98	2	-

Якісний аналіз даних показує, що для всіх груп досліджуваних не є характерним агресивний стиль спілкування, що передбачає ігнорування інших людей, орієнтацію на досягнення власних цілей, незалежно від того, які наслідки будуть мати його дії для інших і виявляється у критиці, перериванні партнера, неприйнятті чужих аргументів, погрозах тощо.

Домінування компетентного стилю спілкування в досліджуваних обох груп спостерігається у ситуаціях, що вимагають реагування на ситуації схвалення, позитивні висловлювання співрозмовника, а також у ситуаціях, що потребують прояву емпатії.

Вивчення кореляційних зв'язків між показниками сформованості мотиваційного компонентів здійснювалося засобами програми SPSS Statistics 23 за допомогою коефіцієнта кореляції r-Пірсона, оскільки статистичний критерій нормальності Колмогорова-Смирнова засвідчив відповідність емпіричного розподілу нормальному ($p > 0,05$).

Встановлено позитивні кореляційні зв'язки між показниками сформованості складових мотиваційного компонента мовної особистості студентів магістерського рівня, зокрема: між рівнем комунікативного контролю і рівнем їх компетентності у спілкуванні ($r = 0,326$; $p \leq 0,05$), що свідчить про внутрішню узгодженість, цілісність у розвитку даної складової мовної особистості.

Отримані результати дозволяють окреслити деякі шляхи з розвитку мотиваційного компонента мовної особистості студентів. З нашої думки, цьому сприяє комунікативна спрямованість освітнього процесу, тобто така організація навчання, яка б передбачала активну мовленнєву діяльність студентів, викликала бажання висловлюватися, допомогала усвідомити, що мова є не лише засобом спілкування, а й інструментом та умовою успішного здійснення професійної діяльності. Мовна особистість майбутнього педагога, зокрема його мовленнєво-комунікативна компетентність формується у спілкуванні та різних видах мовленнєвої діяльності. Мовленнєво-комунікативна компетентність є інтегральним поняттям, що складається з мовних знань, умінь, навичок і мовних здібностей, які обумовлюють успішність мовленнєвої діяльності. До найважливіших умінь слід віднести: вміння вести діалог з урахуванням особливостей комунікативної ситуації, вміння створювання розгорнутого монологічного висловлювання, а також сприймання на слух діалогічного й монологічного мовлення. Розвиток мовної особистості студента передбачає не лише набуття певних знань, умінь і навичок, а й самовиховання усвідомленого ставлення до мови й мовлення, що виявляється в прагненні здобувача спілкуватися рідною та іншими мовами, відповідальному ставленні до свого мовлення, систематичній наполегливій праці щодо його вдосконалення.

Висновки. Отже, проведене експериментальне дослідження дозволяє зробити висновки щодо сформованості мотиваційного компонента мовної особистості студентів педагогічного вишу, що здобувають освіту на бакалаврському та магістерському рівнях:

- немає значущих відмінностей у сформованості мотиваційного компонента за показником комунікативного контролю між досліджуваними обох груп, при чому середній рівень – оптимальний – встановлений у 52 % здобувачів бакалаврського рівня і 59 % студентів магістерського рівня;
- спостерігаються відмінності у сформованості мотиваційного компонента за показником рівня компетентності під час комунікативної взаємодії між досліджуваними обох груп: високий і вище за середній рівні мають близько 35 % здобувачів першого рівня і 59 % – другого рівня.

Отримані результати емпіричного дослідження дозволяють визначити перспективні шляхи щодо розвитку мотиваційного компонента мовної особистості майбутніх педагогів.

Література:

1. Ашиток Н. Комунікативна компетентність педагога: структура, етапи формування. *Молодь і ринок*. 2015. № 6 (125). С. 10-13.

2. Засєкіна Л. В. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі. *Соціальна психологія*. 2007. №5. С.82–89.

3. Лавриненко О. Л. Особливості сформованості мовної особистості студентів вищих навчальних закладів. *Психологічні перспективи*. 2010. Вип. 16. С. 113-116.

4. Малихіна О. Є. Проблема мовної особистості у психології та суміжних науках. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Харків: ХНПУ, 2012. Вип. 44. Ч.1. С.137-142.

5. Семенов О. Мовна особистість учителя в соціокультурній парадигмі ХХІ століття. *Професійна освіта: педагогіка і психологія: Польсько-український щорічник*. 2007. Вип. ІХ. С. 323-332.

References:

1. Ashytok, N. (2015). Komunikatyvna kompetentnist pedahoha: struktura, etapy formuvannia. [Communicative competence of a teacher: structure, stages of formation]. *Molod i rynok - Youth and the market*, № 6 (125), 10-13. [in Ukrainian].

2. Zasiєkina, L. V. (2007). Mовna osobystist v suchasnomu sotsialnomu prostori. [Lingual personality in the modern social space]. *Sotsialna psykholohiia - Social Psychology*, №5, 82–89. [in Ukrainian].

3. Lavrynenko, O. L. (2010). Osoblyvosti sformovanosti movnoi osobystosti studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. [Peculiarities of the formation of lingual personality of students of higher educational institutions]. *Psykhologichni perspektyvy - Psychological perspectives*, 16, 113-116. [in Ukrainian].

4. Malykhina, O. Ye.(2012). Problema movnoi osobystosti u psykholohii ta sumizhnykh naukakh. [The problem of lingual personality in psychology and related sciences]. *Visnyk KhNPU imeni H.S. Skovorody. Psykhologhiia. - Bulletin of H.S. Skovoroda. Psychology: KhNPU*, 44, Ch.1. 137-142. [in Ukrainian].

5. Semenoh, O. (2007) Mовna osobystist uchytelia v sotsiokulturnii paradyhmi KhKhI stolittia. [Lingual identity of the teacher in the sociocultural paradigm of the 21 century]. *Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia: Polsko-ukrainskyi shchorichnyk. - Professional education: pedagogy and psychology: Polish-Ukrainian yearbook*, IX, 323-332. [in Ukrainian].

УДК 159.942.5-055.52

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-776-787](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-776-787)

Караджи Олена Сергіївна в.о. викладача психології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. Десантників 10, м. Миколаїв, 54000, тел: (066)781-63-55, <https://orcid.org/0009-0008-1195-1932>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У МОЛОДИХ МАТЕРІВ

Анотація. В буремні та трагічні дні сьогодення набуває актуальності проблема психологічної допомоги сім'ї і, головним чином, жінці, яка виховує маленьку дитину. Знаходячись у вирі військового часу, в оточенні травматичних подій, народження дитини може стати суттєвим випробуванням. Це підкреслює суперечність між декларованою соціальною значущістю статусу материнства і реальними проблемами, стресорами, випробуваннями з якими стикається жінка в цей період.

Більшість досліджень материнства у психологічній площині спираються на зарубіжні психоаналітичні теорії З. Фрейда, К. Хорні, Дж. Боулбі, Д. Віннікота, А. Гріна та інших, в яких зазначено, що саме емоційний стан матері нерідко породжує виникнення багатьох психологічних проблем в процесі взаємодії матері з дитиною та може привести до значних порушень у психологічному розвитку немовляти. І коли мова заходить про труднощі материнства, автори акцентують увагу на психологічних захистах і несвідомих проявах особистісних особливостей жінки.

Отже, народження дитини є для жінки відповідальною подією, яка в цілому змінює її життя і характер відносин з чоловіком та іншими членами сім'ї. Любов до дитини іноді настільки поглинає жінку, що в кінцевому підсумку вона може повністю опинитися її «заручницею». Перебуваючи довгий час з дитиною в замкненому психологічному просторі цих відносин, жінка може відчувати втому, дратівливість, байдужість, а іноді і агресію по відношенню до дитини, чоловіка і інших членів сім'ї, що може привести до виснаження, і, як наслідок, вигорання.

Ключові слова: емоційне вигорання, стійкість до стресу, материнство, самовідношення, характер взаємодії з дитиною.

Karadzhy Olena Serhiivna Lecturer of psychology department, Petro Mohyla Black Sea National University, Desantnykiv St, Mykolaiv, 54000, tel.: (066)781-63-55, <https://orcid.org/0009-0008-1195-1932>

SPECIAL ASPECTS OF THE MANIFESTATION OF EMOTIONAL BURNOUT OF YOUNG MOTHERS

Abstract. In the stormy and tragic days of today the problem of psychological assistance to the family and, mainly, to the woman who is bringing up a small child, is gaining relevance. Being in the vortex of wartime, surrounded by traumatic events, the birth of a child can be a significant experience. This emphasizes the contradiction between the declared social significance of the motherhood status and the real problems, stressors, trials that a woman faces during this period.

Most studies of motherhood in the psychological plane are based on the foreign psychoanalytic theories of Z. Freud, K. Horney, J. Bowlby, D. Winnicott, A. Green and others which state that it is the emotional state of the mother that often causes the emergence of many psychological problems in the process mother-child interaction and can lead to significant disturbances of the infant's psychological development. And the authors focus on psychological defenses and unconscious manifestations of a woman's personal characteristics when it comes to the difficulties of motherhood.

So the birth of a child is a responsible event for a woman, which generally changes her life and the nature of her relationship with her husband and other family members. Sometimes love for a child absorbs a woman so much that finally she can completely become its "hostage". Staying for a long time with a child in the closed psychological space of this relationship, a woman can feel tiredness, irritability, indifference, and sometimes aggression towards the child, husband and other family members which can lead to exhaustion and as a result to burnout.

Keywords: emotional burnout, resistance to stress, motherhood, self-attitude, nature of interaction with the child.

Постановка проблеми. В українському суспільстві дуже сильні традиції материнства і ролі материнської фігури у сім'ї, але склалися вони не сьогодні та мають глибокі історичні коріння. Жінка традиційно і «хранителька вогнища», і «робітниця», і «матір». Характерною рисою сімейної моделі була «спорідненість», на відміну від індивідуальності. При цьому саме єдність роду виступала важливішою, ніж сама особистість. У сучасному світі роль материнства також є досить важливою, хоча і цінності особистості як окремої персони, збільшуються.

Частіше за все вагітність, це точка з якої немає вороття. І для жінки це може означати припинення кар'єри, обмеження у спілкуванні, змінення пріоритетів та ін. Отже, роль материнства є неоціненною для дитини, але дуже затратною для матері, якщо вона не зріла до цього процесу, та не може повною

мірою відчувати задоволення від «мазохістичного» підпорядкування потребам дитини.

Впродовж 2022-2023 років, до чинників повсякденного стресу додався ще один – життя в умовах війни. Вже другий рік молоді матері України кожного дня знаходяться в умовах надзвичайного стресу, тривоги та невизначеності. Це провокує такі емоційні стани як безсилля, тривогу, страхи, біль, смуток які ускладнюють і так нелегку працю по вихованню дитини. І, це в свою чергу спричиняє додаткове навантаження на можливості опанування та розвиток материнського вигорання. Отже, стає очевидним актуальність вивчення феномену емоційного вигорання у молодих матерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вигорання вивчається дослідниками переважно у професійній діяльності, проте останнім часом з'являються наукові роботи, де емоційне вигорання розглядається у контексті сімейних стосунків (Н. Левус, В. Гупаловська, Л. Лобойко, Л. Пілецька). Проблема вивчення даного феномена в пропонованому ракурсі полягає у визначенні особливостей прояву емоційного вигорання матерів у відносинах з дитиною.

Особливої уваги вартує аналіз досліджень предикторів емоційного вигорання (E. Lanstrom, G. Procaccini M. Kiefaber). Основними чинниками вони вважають: надвисокі стандарти батьківства; нереалістичні очікування суспільства від батька та матері; бажання задовольнити всі потреби своїх дітей; дефіцит соціальної підтримки. Отже, поєднуючи величезне коло обов'язків та вкладаючи в них всі свої зусилля, жінки забувають про свій особистий добробут і здоров'я, що й призводить до вигорання.

Мета статті – дослідити взаємозв'язок між рівнем емоційного вигорання у молодих матерів та рівнем їх самовідношення, особистісними властивостями та характером відносин із дитиною.

Виклад основного матеріалу. Значну роль у формуванні емоційних переживань, в тому числі негативних, грає психологічне сприйняття себе як матері і уявлення самої жінки про «нормальне» сімейне життя. Найчастіше це визначається досвідом сімейного життя, отриманим в дитинстві і юності, спостереженнями за взаємовідносинами її власних батьків і, крім того, її власними відносинами з кожним з батьків окремо. При нестійкому емоційному стані матері дитина наражається на ризик виникнення проблем, пов'язаних з порушеннями в емоційній сфері.

Емоційне вигорання матері – це симптомокомплекс психічного розладу, який включає: емоційне і/або фізичне виснаження; деперсоніфікацію (відчуття безособовості дитини і оточуючих людей, втрата здатності адекватно реагувати на їх емоційні прояви); зниження працездатності. Основними

причинами, що провокують емоційне вигорання молоді матері є: деструктивна репродуктивна мотивація; порушення особистого простору матері; заперечення негативних емоцій і їх придушення.

Вибірка дослідження. У загальну вибірку увійшло 60 молодих матерів, віком від 22 до 28 років, які мають дітей віком до 2 років.

З метою діагностики рівня емоційного вигорання було обрано методику «Батьківське вигорання» (І. Єфимова). Дана методика дозволяє визначити ступінь емоційного виснаження, деперсоналізацію – дегуманізацію (знецінення), редукцію батьківських досягнень,

Задля визначення емоційного та семантичного змісту ставлення особистості до себе використано методику дослідження самоствавлення (С. Пантелєєв). Опитувальник включає наступні шкали: шкала S – вимірює інтегральне почуття «за» чи «проти» власного «Я» досліджуваного; шкала I – самоповага, шкала II – аутосімпатія, шкала III – очікуване ставлення від інших, шкала IV – самоінтерес. Сума отриманих балів за всіма шкалами методики дає змогу виявити загальний рівень самоствавлення, а окремо за факторами – його особливості.

П'ятифакторний особистісний опитувальник (Р. МакКрає, П. Коста) було обрано для діагностики особистісної сфери молодих матерів. Методика дозволяє діагностувати такі особистісні прояви як «нейротизм», «екстраверсія», «відкритість досвіду», «згода» і «сумлінність».

Опитувальник емоційних відносин у сім'ї (О. Захарова) спрямований на виявлення виразності параметрів емоційної взаємодії з дитиною у молодих матерів, об'єднаних в три блоки: блок чутливості, блок емоційного прийняття, блок поведінкових проявів емоційного взаємодії.

Опитувальник PARI (Е. Шефер, Р. Белл) включає 115 тверджень про сімейне життя і виховання дітей. У нього закладені 23 шкали, що стосуються різних сторін ставлення батьків до дитини і життя в сім'ї, в кожній зі шкал по 5 питань. З них 8 шкал описують ставлення до сімейної ролі і 15 стосуються батьківсько-дитячих відносин. Даний опитувальник дав нам змогу визначити домінуючі ставлення до дитини у матерів з різними проявами показників емоційного вигорання.

Таким чином, вибір методик здійснювався за критерієм отримання найбільшої інформативності при перевірці гіпотез нашого дослідження. Особлива увага приділялася питанням етики наукового дослідження – використання отриманих індивідуальних даних: усі згадування про дані досліджуваних та посилання на них приводяться в закодованому вигляді; зберігалась конфіденційність респондентів, їх анонімність. Досліджувані проявили доброзичливе ставлення до дослідника, були у гарному настрої, активні, під час обстеження виникало не багато додаткових і уточнюючих питань і коментарів.

Для математичної обробки даних обрано множинний регресійний аналіз. Математична обробка даних була здійснена за допомогою математичного аналізу даних Statistica 10.0. Всі підрахунки виконувались у програмі Excel.

Для дослідження потрібно виявити інтегральний показник емоційного вигорання, щоб розподілити досліджуваних на підгрупи з більш високими та низькими його рівнями. Для цього дані за шкалами опитувальника були усереднені для отримання інтегрального показника кожного досліджуваного, на основі якого вибірка за допомогою медіанного розщеплення поділена на дві підгрупи, що представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати медіанного розщеплення за опитувальником «Батьківське вигорання» (І. Єфимова) (n*=60)

Рівень емоційного вигорання	Кількість	%
Низький (I гр.)	30	50%
Високий (II гр.)	30	50%

Бачимо, що вибірка розподілилася наступним чином: 50% матерів мають високий рівень емоційного вигорання, тобто які мають показник медіани від 20,3 та вище, а 50% – низький рівень емоційного вигорання, тобто які мають інтегральний показник від 20,2 та нижче. Охарактеризуємо ці виділені групи детальніше.

Розглянемо статистично значимі відмінності між групами матерів із різним рівнем емоційного вигорання за методикою дослідження самоствавлення (С. Пантелеев) (табл. 2).

Таблиця 2

Показники значущих розбіжностей самоствавлення у групах матерів із різними рівнями емоційного вигорання (n=60)

Фактор	Значення рангів		Значення критерію Манна-Уїтні (критичне значення 338)
	Матері з низьким рівнем емоційного вигорання	Матері з високим рівнем емоційного вигорання	
Замкнутість	345	521,5	112*
Самовпевненість	524	426	234*
Самоприйняття	441	212	278*
Внутрішня конфліктність	384	438	301*
Самозвинувачення	223	526,5	221*

Примітка. * – статистично значущі розбіжності на рівні $p \leq 0,01$

З табл. 2 можна побачити, що у групі матерів з високим рівнем емоційного вигорання значимо вищі такі показники, як замкнутість ($U=112$), внутрішня конфліктність ($U=301$), самозвинувачення ($U=221$). Можемо зробити висновок, що жінки із високим рівнем емоційного вигорання відрізняються замкнутістю та внутрішньою конфліктністю, тобто мають виражену захисну поведінку, схильні уникати відкритих відносин з собою; причиною може бути або недостатність навичок рефлексії, поверхнєве бачення себе, або усвідомлене небажання розкривати себе, визнавати існування особистих проблем, у них переважає негативний фон ставлення до себе, розвинута рефлексія переходить в самокопання, що приводить до знаходження засуджених в собі якостей і властивостей, нерідко мають конфлікт між «Я» реальним і «Я» ідеальним, між рівнем домагань і фактичними досягненнями, визнають свою малоцінність.

Установка на самозвинувачення супроводжується розвитком внутрішньої напруги, відчуттям неможливості задоволення основних потреб. Справжнім джерелом своїх досягнень і невдач вважають переважно себе, бачать в собі перш за все недоліки.

Також у групі матерів з високим рівнем емоційного вигорання значимо нижчі такі показники, як самовпевненість ($U=234$), самоприйняття ($U=278$), що відображає неповагу до себе, пов'язану з невпевненістю в своїх можливостях, з сумнівом в своїх здібностях. Вони не довіряють своїм рішенням, часто сумніваються в здатності долати труднощі і перешкоди, досягати намічені цілі. Негативна оцінка себе існує в різних формах: від опису себе в комічному світлі до самознищення.

Окреслимо статистично значимі відмінності між групами матерів із різними рівнями емоційного вигорання за п'ятифакторним особистісним опитувальником (Р. МакКрая, П. Коста) (табл. 3).

Таблиця 3

Показники значущих розбіжностей факторів особистості у групах матерів із різними рівнями емоційного вигорання (n=60)

Фактор	Значення рангів		Значення критерію Манна-Уїтні (критичне значення 338)
	Матері з низьким рівнем емоційного вигорання	Матері з високим рівнем емоційного вигорання	
Нейротизм	345	638	203*
Співробітництво	430,5	331,5	232,5*
Сумлінність	513	377	223*

Примітка. * – статистично значущі розбіжності на рівні $p \leq 0,01$

З табл. 3 можна побачити, що у групі матерів з високим рівнем емоційного вигорання значимо вищий показник нейротизму ($U=203$). Це характеризує їх, як нездатних контролювати свої емоції та імпульсивні потяги. У поведінці це проявляється як відсутність почуття відповідальності, ухилення від реальності, примхливість. Такі жінки відчують себе безпорадними, нездатними впоратися з життєвими труднощами. Їх поведінка багато в чому обумовлено ситуацією. Вони з тривогою очікують неприємностей, в разі невдачі легко впадають у відчай і депресію. У них, як правило, занижена самооцінка, вони уразливі і в невдачах.

Також у групі матерів з високим рівнем емоційного вигорання значимо нижчі показники сумлінності ($U=232,5$) та доброзичливості ($U=223$). Вони вважають за краще тримати дистанцію, мати відокремлену позицію при взаємодії з іншими. Ці жінки не мають впевненості щодо правильності своєї поведінки, мають знижений фон настрою, стурбовані своїми особистими проблемами, замкнуті, схильні до необдуманих вчинків.

Результати дослідження емоційного вигорання за опитувальником емоційних відносин у сім'ї (О. Захарова) представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Показники значущих розбіжностей емоційних відносин у групах матерів із різними рівнями емоційного вигорання (n=60)

Фактор	Значення рангів		Значення критерію Манна-Уїтні (критичне значення 338)
	Матері з низьким рівнем ЕВ	Матері з високим рівнем ЕВ	
Здатність сприймати стан	580	271	231*
Емпатія	554	276	243*
Емоційна підтримка	434,5	291,5	211,5*
Орієнтація на стан дитини	534	334	234*
Ставлення до себе як матері	511	308	198*
Безумовне прийняття	523	310	201*
Розуміння стану дитини	534	236	244*
Надання емоційної підтримки	618	390	189*
Вміння впливати на стан дитини	556	286	222*

Примітка. * – статистично значущі розбіжності на рівні $p \leq 0,01$

Статистично значимі відмінності між групами матерів із різними рівнями емоційного вигорання за опитувальником емоційних відносин у сім'ї

(О. Захарова) свідчать, що у групі матерів з високим рівнем емоційного вигорання значимо нижчі показники здатності сприймати стан ($U=231$), емпатії ($U=243$) та емоційної підтримки ($U=211,5$), орієнтації на стан дитини ($U=234$), ставлення до себе як до матері ($U=198$), безумовне прийняття ($U=201$), розуміння причин стану дитини ($U=244$), надання емоційної підтримки ($U=189$), вміння впливати на стан дитини ($U=222$) (табл. 4).

Можемо зробити висновок, що жінки, які мають високий рівень емоційного вигорання мають менш виражені прояви чутливості, емоційного прийняття, поведінкових проявів емоційної взаємодії. Вони не достатньо чутливі до своєї дитини, не завжди розрізняють стани дитини та їх причини, мають недостатній рівень емпатії та емоційної підтримки, що впливає на стан дитини. Їх відрізняє низький рівень прийняття себе у якості матері, вони дуже критичні до себе.

Статистично значимі відмінності між групами матерів із різним рівнями емоційного вигорання за методикою PARI (Е. Шефер, Р. Белл) Наведено в таблиці 5.

Таблиця 5

Показники значущих розбіжностей ставлення до дитини матерів із різними рівнями емоційного вигорання (n=60)

Фактор	Значення рангів		Значення критерію Манна-Уїтні (критичне значення 338)
	Матері з низьким рівнем емоційного вигорання	Матері з високим рівнем емоційного вигорання	
Оптимальний емоційний контакт	442	289	223*
Емоційна дистанція	219	511	241*

Примітка. * – статистично значущі розбіжності на рівні $p \leq 0,01$

З табл. 5 можна побачити, що у групі матерів з високим рівнем емоційного вигорання значимо виділяється емоційна дистанція ($U=241$), тоді як у матерів з низьким рівнем – оптимальний емоційний контакт ($U=223$).

Можемо зробити висновок, що матері з високим рівнем емоційного вигорання у стосунках з дитиною характеризуються дратівливістю, запальністю, суворістю, зайвою суворістю та взагалі уникненням контакту. Тоді як матері з низьким рівнем емоційного вигорання мають партнерські

відносини з дитиною, розвивають активність дитини, не ставлять бар'єрів між собою та дитиною.

Виходячи з того, що у матерів із високим та низьким рівнем емоційного вигорання було виявлено значиму різницю між показниками замкнутості, самовпевненості, самоприйняття, внутрішньої конфліктності, самозвинувачення, нейротизму, співробітництва, доброзичливості, здатності сприймати стан, емпатії, емоційної підтримки, орієнтації на стан дитини, ставлення до себе як матері, оптимального емоційного контакту, емоційної дистанції, наступним етапом обробки даних емпіричного дослідження було проведення регресійного аналізу з метою виявлення різної долі значущості виявлених показників самоствавлення, особистісних рис та батьківських установок.

Для даного етапу дослідження було обрано саме лінійний множинний регресійного аналізу з покроковим включенням змінних факторів, тому що вважаємо його найбільш точним. Отже, виділимо, що залежною змінною дослідження виступає емоційне вигорання (середнє значення за методикою «Батьківське вигорання» (І. Єфимова)).

Незалежними змінними (предикторами) для регресійного аналізу виступили такі досліджувані фактори самоствавлення, особистісних рис та батьківських установок як: замкнутість, самовпевненість, самоприйняття, внутрішня конфліктність, самозвинувачення, нейротизм, співробітництво, доброзичливість, здатність сприймати стан, емпатія, емоційна підтримка, орієнтація на стан дитини, ставлення до себе як матері, оптимальний емоційний контакт, емоційна дистанція. Розрахунок лінійної множинної регресії проходив при застосуванні пакету програмного забезпечення Statistica 10.0. Значимі результати, отримані у результаті розрахунку виокремлені у таблиці 6.

Таблиця 6

Регресійна статистика для вияву значущості показників самоствавлення, особистісних рис, батьківських установок у прояві емоційного вигорання молодих матерів

Показник	Розрахункове значення
Множинний R (<i>Multiple R</i>)	0,798
R-квадрат (R^2)	0,734
Скорегований R-квадрат (<i>Adjusted R²</i>)	0,700
Стандартна похибка (<i>Standard error of estimate</i>)	4,021

З табл. 3.7. можна побачити, що величина коефіцієнта множинної регресії для п'ятифакторної моделі емоційного вигорання молодих матерів

складає 0,798. Даний показник є високим і обґрунтовується високим рівнем прояву таких факторів як внутрішня конфліктність, нейротизм, ставлення до себе як матері, емпатія, емоційна дистанція з дитиною.

Отже, ці фактори, прогнозують вірогідність прояву високого чи низького рівня емоційного вигорання молодих матерів.

Дуже важливе значення дослідження має показник R-квадрат (коефіцієнт детермінації). Він відображає «якість» розрахованої лінійної множинної регресії, показуючи частку (%) загального розкиду вибірових точок, яка пояснюється побудованою регресією.

Таким чином R-квадрат, що дорівнює 0,734 свідчить про те, що 73% дисперсії залежної змінної (емоційне вигорання) пояснюється варіацією незалежних змінних (внутрішня конфліктність, нейротизм, ставлення до себе як матері, емпатія, емоційна дистанція з дитиною). Але відмітимо, що при включенні в модель декількох незалежних змінних, значення R-квадрат завжди буде зростати при збільшенні числа предикторів у моделі, навіть якщо деякі з цих предикторів не мають тісного зв'язку з залежною змінною.

Відповідно, простий коефіцієнт детермінації буде віддавати перевагу скоригованому коефіцієнту детермінації, що дорівнює у нашому дослідженні 0,700, що відповідає 70%.

Розрахована регресійна модель значуща за критерієм F – Фішера ($F= 20,034, p \leq 0,001$). Загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі подана в таблиці 7.

Таблиця 7

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між незалежними змінними та залежною змінною

Показник	Коефіцієнти регресії (β)	t-критерій Стьюдента	Рівень значущості вірогідності прогнозу, p
Внутрішня конфліктність	0,256	3,022	0,018
Нейротизм	0,298	3,298	0,020
Емоційна дистанція з дитиною	0,316	3,787	0,001
Емпатія	-0,228	-2,813	0,002
Ставлення до себе як матері	-0,196	-2,321	0,010

Як бачимо в таблиці 7 стандартні коефіцієнти регресії відображають відносний рівень вірогідності впливу кожного фактору – предикторів: для

змінної «Внутрішня конфліктність» $\beta = 0,256$, для змінної «Нейротизм» $\beta = 0,298$, для змінної «Емоційна дистанція з дитиною» $\beta = -0,316$, для змінної «Емпатія» $\beta = -0,228$ та для змінної «Ставлення до себе як матері» $\beta = -0,196$. Усі коефіцієнти статистично значущі.

Результати регресійного аналізу уможливили виокремлення п'яти факторів, що продемонстрували статистично надійну вірогідність впливу форм прояву незалежних змінних на залежну – емоційне вигорання, за якими було побудовано п'ятифакторну кореляційно-регресійну модель виду:

$$Y = 19,02 + 0,25 X_1 + 0,29 X_2 + 0,31 X_3 - 0,23 X_4 - 0,19 X_5$$

де Y – середній показник емоційного вигорання;

X_1 – фактор внутрішньої конфліктності;

X_2 – фактор нейротизму;

X_3 – фактор емоційної дистанції з дитиною;

X_4 – фактор емпатії;

X_5 – фактор ставлення до себе як матері.

Висновки. Емоційне вигорання молодих матерів наносить шкоду психологічному здоров'ю як матері, так і дитини. Отже, суттєвою цінністю є визначення потенційно значимих факторів, що чинять негативний вплив на розвиток цього феномену. Множинний регресійний аналіз з покроковим включенням змінних факторів показав вірогідності впливу таких факторів на схильність молодих матерів до емоційного вигорання: «Внутрішня конфліктність» ($\beta = 0,256$), «Нейротизм» ($\beta = 0,298$), «Емоційна дистанція з дитиною» ($\beta = -0,316$), «Емпатія» ($\beta = -0,228$), «Ставлення до себе як матері» ($\beta = -0,196$). Тобто матері із високими рівнями внутрішньої конфліктності, нейротизму, емоційної дистанції з дитиною та низькими показниками ставлення до себе як матері й емпатії ймовірно матимуть більшу схильність до виникнення емоційного вигорання у відносинах із дитиною.

Дане дослідження було акцентовано на внутрішніх чинниках, що впливають на розвиток емоційного вигорання молодих матерів, та має в планах бути доповненим аналізом впливу зовнішніх факторів (економічних, політичних, соціальних

Література:

1. Забродська, І. (2020). Феномен батьківського вигорання як предмет психологічного дослідження. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер 12. Психологічні науки – Науковий журнал Національного педагогічного університету, Випуск 12 (57), 38–52.

2. Левус Н., В. Гупаловська (2014) Емоційне вигорання матерів у взаємостосунках з дітьми. Дитинство без насилля : суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль, 29-30 квітня 2014 р., 334 – 336.

3. Лобойко Л. І. (2013) Стан психоемоційної сфери матері та психомоторного розвитку дитини першого року життя в світлі взаємодії в системі «мати–дитина». Медична психологія. №1. 60 – 66.

4. Пілецька, Л.С. (2018). Емоційне вигорання в сім'ї як чинник неконструктивних життєвих стратегій подружжя. Теоретичні і прикладні проблеми психології. Збірник наукових праць, 2(46), 224–231.

5. Lindström, C., Åman, J., & Norberg, A.L. (2011). Parental burnout in relation to sociodemographic, psychosocial and personality factors as well as disease duration and glycaemic control in children with Type 1 diabetes mellitus. *Acta Paediatrica*, 100, 1011–1017

6. Norberg, L. A., Mellgren, K., Winiarski, J., & Forinder, U. (2014). Relationship between problems related to child late effects and parent burnout after pediatric hematopoietic stem cell transplantation. *Pediatr. Transplant*, 18, 302–309

7. Procaccini, J., & Kiefaber, M. W., (1983). *Parental Burnout*. (1st edition). USA: Doubleday.

References:

1. Zabrodska, I. (2020). The phenomenon of parental burnout as a subject of psychological research. *Scientific journal of the Dragomanov Ukrainian State University. S. 12. Psychological Sciences - Scientific Journal of the National Pedagogical University, Issue 12 (57), 38–52.*

2. N. Levus, V. Gupalovska (2014) Emotional burnout of mothers in relationships with children. Childhood without violence: society, school and family in the protection of children's rights: coll. of materials of the International science and practice conference, Ternopil, April 29-30, 2014, 334-336.

3. Lobyko L. I. (2013) The state of the psycho-emotional sphere of the mother and the psychomotor development of the child in the first year of life in the light of interaction in the "mother-child" system. *Medical psychology. № 1. 60-66.*

4. Piletska, L.S. (2018). Emotional burnout in the family as a factor of non-constructive life strategies of spouses. *Theoretical and applied problems of psychology. Collection of scientific works, 2(46), 224–231.*

5. Lindström, C., Åman, J., & Norberg, A.L. (2011). Parental burnout in relation to sociodemographic, psychosocial and personality factors as well as disease duration and glycaemic control in children with Type 1 diabetes mellitus. *Acta Paediatrica*, 100, 1011–1017

6. Norberg, L. A., Mellgren, K., Winiarski, J., & Forinder, U. (2014). Relationship between problems related to child late effects and parent burnout after pediatric hematopoietic stem cell transplantation. *Pediatr. Transplant*, 18, 302–309

7. Procaccini, J., & Kiefaber, M. W., (1983). *Parental Burnout*. (1st edition). USA: Doubleday.

УДК 159.92. 37.

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-788-799](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-788-799)

Кернас Андрій В'ячеславович кандидат психологічних наук, доцент кафедри Практичної психології, Одеський національний морський університет, м. Одеса, вул. Мечникова, 34, тел.: (066) 637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

Панченко Валентина Олегівна магістр факультету психології, Одеський національний морський університет, м. Одеса, вул. Мечникова, 34, тел.: (066) 637-87-05

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ОСОБИСТОСТНИХ ФАКТОРІВ НА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. Дана стаття присвячена розгляду психологічних особливостей впливу особистостних факторів на спрямованість особистості майбутніх психологів. У роботі проведено аналіз наукової та науково-методичної літератури, що прямо чи опосередковано має відношення до вище зазначеної проблеми. Розглянута феноменологічна суть проблеми формування професійної спрямованості особистості студентів перших курсів факультету психології Одеського національного морського університету. Описуються етапи проведеного дослідження. Проводиться аналіз отриманих результатів.

Нині проблема професійної самоідентифікації особистості студентів соціометричних професій гуманітарних факультетів Вищих навчальних закладів потрапляє у сферу наукових інтересів різних міжгалузевих напрямів сучасної української науки: педагогіки вищих навчальних закладів; психології педагогіки; вікової психології; психології особистості; психології мотивації; психології розвитку та інших.

В умовах соціально-економічних змін, що відбуваються в умовах соціально-економічних змін, що відбуваються в сучасному суспільстві, особливого значення набувають проблеми професіоналізації особистості. Важливу роль у становленні фахівця відіграє професійну освіту. В цей час, насамперед серйозні зміни зазнала мета освіти, а, отже, і критерії його ефективності. Не якість знань тим більше не обсяг засвоєних знань і умінь, а розвиток особистості, реалізація унікальних людських можливостей, підготовка до складнощів життя стають провідною метою освіти. Формування

особистості, наділеної високим рівнем творчого потенціалу та неабиякими здібностями до залучення даного творчого потенціалу у майбутній професійній діяльності в найближчому майбутньому. Особистості здатної до реалізації своїх можливостей, здорової, соціально-стійкою й одночасно мобільною, яка, здатна виробляти й змінювати власну стратегію в мінливих обставинах і бути щасливою - така справжня мета і критерій успішності сучасної освіти, що відповідають його гуманно-особистісної спрямованості та сучасним соціальним орієнтирам.

Ключові слова: Вплив особистісних факторів; майбутні психологи; професійна спрямованість особистості.

Kernas Andrey Vyacheslavovych Candidate of psychological sciences, associate professor of practical psychology, Odessa National Maritime University, Odessa, tel.: (066) 637-87-05, <https://orcid.org/0000-0003-1669-6375>

Panchenko Valentina Olehivna Master student of the Faculty of Psychology, Odessa National Maritime University, tel.: (066) 637-87-05

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE INFLUENCE OF PERSONAL FACTORS ON THE ORIENTATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Abstract. This article is devoted to the consideration of the psychological features of the influence of personal factors on the orientation of the personality of future psychologists. The paper analyzes the scientific and scientific-methodological literature that is directly or indirectly related to the above-mentioned problem. The phenomenological essence of the problem of formation of the professional orientation of the personality of first-year students of the Faculty of Psychology of the Odessa National Maritime University is considered. The stages of the conducted research are described. An analysis of the obtained results is carried out.

Currently, the problem of professional self-identification of the personality of students of sociometric professions of humanities faculties of higher educational institutions falls into the sphere of scientific interests of various interdisciplinary directions of modern Ukrainian science: pedagogy of higher educational institutions; psychology of pedagogy; age psychology; personality psychology; psychology of motivation; developmental psychology and others.

In the conditions of socio-economic changes taking place in modern society, the problems of professionalization of the individual acquire special importance. Professional

education plays an important role in becoming a specialist. At this time, first of all, the goal of education and, therefore, the criteria for its effectiveness underwent serious changes. Not the quality of knowledge, especially not the amount of acquired knowledge and skills, but the development of personality, the realization of unique human capabilities, and preparation for the complexities of life become the leading goal of education. Formation of a personality endowed with a high level of creative potential and extraordinary abilities to attract this creative potential in future professional activities in the near future. A personality capable of realizing its potential, healthy, socially stable and at the same time mobile, adaptable, able to develop and change its own strategy in changing circumstances and be happy - this is the true goal and criterion for the success of modern education, which corresponds to its humane-personal orientation and modern social landmarks.

Keywords: Influence of personal factors; future psychologists; professional orientation of the individual.

Постановка проблеми. Успішне виконання професійної діяльності передбачає насамперед високий ступінь психологічної та професійної готовності студента. Однак практика сьогодення показує, що зв'язок між університетом і сферою діяльності випускників не завжди надійна. Молодому спеціалісту після закінчення вищого навчального закладу потрібно, як правило, ще чимало часу, щоб адаптуватися до умов професійної діяльності. Однією з причин такої ситуації є відсутність належної уваги до спрямованої особистості студентів. В умовах соціально-економічних змін, що відбуваються в сучасному суспільстві, особливого значення набувають проблеми професіоналізації особистості. Важливу роль у становленні фахівця відіграє професійну освіту. В цей час, насамперед серйозні зміни зазнала мета освіти, а, отже, і критерії його ефективності. Не якість знань тим більше не обсяг засвоєних знань і умінь, а розвиток особистості, реалізація унікальних людських можливостей, підготовка до складнощів життя стають провідною метою освіти.

Формування особистості, здатної до реалізації своїх можливостей, здорової, соціально-стійкою й одночасно мобільною. Особистості здатної до адаптації та проявів високого рівня гнучкості. Особливості здатної до творчої імпровізації виробляти й змінювати власну стратегію в мінливих обставин і бути щасливою - така справжня мета і критерій успішності сучасної освіти, що відповідають його гуманно-особистісної спрямованості та сучасним соціальним орієнтирам.

Успішне виконання професійної діяльності передбачає насамперед високий ступінь психологічної та професійної готовності студента. Однак

практика сьогодняшнього дня показує, що зв'язок між університетом і сферою діяльності випускників не завжди надійна. Молодому спеціалісту після закінчення вищого навчального закладу потрібно, як правило, ще чимало часу, щоб адаптуватися до умов професійної діяльності. Однією з причин такої ситуації є відсутність належної уваги до спрямованої особистості студентів. в сучасному українському суспільстві, особливого значення набувають проблеми професіоналізації особистості. Важливу роль у становленні фахівця відіграє професійна освіта та професіоналізм професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів. В цей час, насамперед серйозні зміни зазнала мета освіти, а, отже, підтверджені подальшими статистичними даними критерії її практичної ефективності. Не якість знань тим більше не обсяг засвоєних знань і умінь, а розвиток особистості, реалізація унікальних людських можливостей, підготовка до складнощів життя стають провідною метою освіти. Формування особистості, здатної до реалізації своїх можливостей, здорової, соціально-стійкою й одночасно мобільною, адаптується, здатна виробляти й змінювати власну стратегію в мінливих обставин і бути щасливою - така справжня мета і критерій успішності сучасної освіти, що відповідають його гуманно-особистісної спрямованості та сучасним соціальним орієнтирам.

Успішне виконання професійної діяльності передбачає насамперед високий ступінь психологічної та професійної готовності студента. Однак практика сьогодняшнього дня показує, що зв'язок між університетом і сферою діяльності випускників не завжди надійна. Молодому спеціалісту після закінчення вищого навчального закладу потрібно, як правило, ще чимало часу, щоб адаптуватися до умов професійної діяльності. Однією з причин такої ситуації є відсутність належної уваги до спрямованої особистості студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На підставі проведеного нами теоретичного аналізу останніх досліджень та публікацій ми можемо констатувати наступне. Насамперед вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що у науковій педагогічній та психологічній літературі немає єдиної думки фахівців щодо розуміння і трактування термінологічного словосполучення професійна спрямованість особистості майбутнього фахівця і методологічного забезпечення успішного вирішення існуючої проблеми на практиці.

У свою чергу Дідух М.М. знаходить пояснення цієї виниклої у науковій літературі плутанини насамперед тим що це обумовлено відмінностями в методологічних позиціях авторів, складністю та багатоплановістю досліджуваного феномену [1, с 57]. Погоджуючись загалом з думкою автора, для нас є найбільш вірним визначенням висловлене Omelchenko, T. котрий трактує професійну спрямованість як психологічну готовність людини до

вибору напряму майбутньої професійної діяльності. На думку дослідника, професійна спрямованість пов'язана з усвідомленням особистістю вагомих аспектів й особливостей майбутньої професійної діяльності. Вона виявляється в підвищеній зацікавленості до процесів і фактів, що прямо чи опосередковано стосуються певної професії [2, с. 21].

Мета статті. Метою цієї статті є звернути увагу на проблему психологічних особливостей впливу особистостних факторів на спрямованість особистості майбутніх психологів. Ознайомити з результатами проведеного нами дослідження.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося протягом двох календарних місяців, на базі кафедри психології навчально-наукового гуманітарного морського інституту Одеського національного морського університету.

вибірку піддослідних склали 30 осіб, студентів 2 курсу спеціальності 053 "Психологія" ОНМУ Серед них: 15 юнаків і 15 дівчат. у віці від 17 до 20 років.

Методи дослідження теоретичний аналіз наукової літератури прямо чи опосередковано що стосується розгляду проблематики дослідження, емпіричні: спостереження, бесіди; анкітування; тестування в ході якого нами був використаний наступний психодіагностичний інструментарій: 1.Методики Диференційно-діагностичний опитувальник "Я віддам перевагу" (Є. А. Клімов) 2. "Визначення спрямованості особистості" (Б.Басса).

Метою даного експерименту було з одного боку та визначення переважних тенденцій спрямованості особистості та професійної спрямованості трудової діяльності. Та з іншого у ході проведення формуючого експерименту сформувавши мотивацію до оволодіння новими професійно важливими якостями та їх подальшим застосуванням у своїй професійній діяльності.

Форма проведення експерименту - групова. Загальний час тестування займало 30-40 хвилин.

Метою проведення даного дослідження є виявлення відмінностей у рівні досліджуваної ознаки між спрямованістю особистості, вибору професійної сфери діяльності за допомогою критерію Манна – Уїтні.

Результати методики "Визначення спрямованості особистості" занесені в Таблицю 1, результати методики Диференційно-діагностичного опитувальника "Я віддам перевагу" були занесені в Таблицю 2.

Порівняльний аналіз середніх величин показників за Д.Д.Клімовим виявили вірогідні відмінності за такими показниками (Таблиця 3). Сфера професійної діяльності, обрана психологами 2 курсу, "Людина - Людина"

Таблиця 1.

Результати методики "Визначення спрямованості особистості"

№	Спрямованість на себе (Я)	Спрямованість на спілкування (О)	Спрямованість на справу (Д)
1	27	24	30
2	19	28	34
3	27	28	26
4	24	22	33
5	27	21	33
6	38	16	26
7	25	17	39
8	36	29	28
9	25	26	30
10	26	29	30
11	20	27	33
12	28	25	22
13	25	22	28
14	26	19	24
15	37	20	25
16	26	29	30
17	37	25	31
18	24	27	33
19	36	22	32
20	30	24	34
21	33	23	29
22	27	20	25
23	25	18	28
24	22	20	26
25	18	17	27
26	19	18	20
27	24	20	22
28	16	19	25
29	15	16	30
30	18	22	23

Таблиця 2.

**Результати методики Диференційно -
діагностичного опитувальника "Я віддам перевагу"**

№	Прізвище	Людина- Природа	Людина- Людина	Людина- Техніка	Людина- Знакова Система	Людина Художній Образ
1	В.А.	3	7	3	0	7
2	Н.П.	5	6	1	1	7
3	И.А.	3	8	1	3	5
4	Ш. М.	3	5	3	4	5
5	Х. Н.	3	5	3	4	5
6	С.С.	3	5	3	4	5
7	Ш.О.	2	5	3	4	6
8	М.Е.	2	3	5	6	4
9	К.О.	2	7	3	3	6
10	Х.Р.	3	8	5	1	3
11	Ч. В.	2	5	4	3	6
12	Т.А.	4	7	2	1	3
13	А.Б.	2	5	2	4	7
14	С.О.	4	7	2	1	3
15	Д.Е.	4	7	2	1	6
16	М. А.	3	5	3	4	5
17	А.Н.	3	7	3	0	7
18	П.Д.	5	6	1	1	7
19	М.О.	3	8	1	3	5
20	М.А.	3	5	3	4	5
21	К.О.	3	5	3	4	5
22	М.А.	3	5	3	4	5
23	К.А.	3	5	3	4	5
24	С.М.	3	5	3	4	5
25	Ж.Л.	4	7	2	1	6
26	М.В.	4	7	2	1	3
27	С.О.	4	7	2	1	3
28	Р.Е.	2	5	4	3	6
29	А.Н.	2	5	3	4	6
30	К.И.	2	7	3	3	6

Таблиця 3.

**Порівняльний аналіз середніх величин показників за
 Д.Д.Клімовим**

Показники	Людина- Природа	Людина- Техніка	Людина- Людина	Людина- Знакова Система	Людина- Художній Образ
Середні значення	3.06	3.13	5.9	3	4.86

В роботі вирішено завдання на визначення достовірності відмінностей у цій групі за фактором Людина - Техніка і Людина - Людина з допомогою критерію Манна-Уїтні.

Гіпотези U - критерію Манна-Уїтні

H_0 : Рівень ознаки в групі 2 не нижче рівня ознаки в групі 1.

H_1 : Рівень ознаки в групі 2 нижче рівня ознаки в групі 1.

Таблиця 4.

Значення - Рівні H_0 , H_1 в групі 2.

№	Вибірка 1	Ранг 1	Вибірка 2	Ранг 2
1	6	22.5	8	29.5
2	5	22.5	8	29.5
3	5	22.5	7	26
4	4	13.5	7	26
5	4	13.5	7	26
6	3	9	7	26
7	3	9	7	26
8	3	9	6	22.5
9	3	9	5	18.5
10	2	5	5	18.5
11	2	5	5	18.5
12	2	5	5	18.5
13	1	2	4	13.5
14	1	2	4	13.5
15	1	2	3	9
16	6	22.5	7	26

17	5	13.5	7	26
18	5	9	7	26
19	4	22.5	7	26
20	4	13.5	6	22.5
21	3	5	5	18.5
22	3	2	5	18.5
23	3	2	5	18.5
24	3	22.5	5	18.5
25	2	5	4	13.5
26	2	9	4	13.5
27	2	2	3	9
28	1	5	7	26
29	1	9	7	26
30	6	9	7	26
Суми		286.5		642.5

Формула Манна-Уїтні

$$U = (n_1 * n_2) + n_x * (n_x + 1) / 2 - T_x \quad (3.1)$$

$$U = 286.5 + 30 * 30 / 2 - 642.5 = 93.5$$

Результат: $U_{\text{емп}} = 93.5$

Критичні значення $U_{\text{кр}}$

При $P \leq 0.01$ 56 при $p \leq 0.05$ 86

Отримане емпіричне значення $U_{\text{емп}}$ (93.5) знаходиться в зоні значущості, що свідчить про достовірність гіпотези H_0 . Відмінності між двома факторами спостерігаються.

Також в роботі вирішено завдання на визначення рангової кореляції в даній групі за фактором спрямованість на справу (Д) і Людина - Техніка за допомогою критерію рангової кореляції r_s Спірмена.

Гіпотези U - критерію Спірмена

H_0 : Кореляція між змінними А і Б не відрізняються від нуля.

H_1 : Кореляція між змінними А і Б достовірно відрізняється від нуля

Таблиця 5.

Кореляція між змінними А і Б.

№	Значення А	Ранг А	Значення Б	Ранг Б	d (ранг А)	d у квадраті (ранг Б)
1	39	15	6	15	0	0
2	38	14	5	13.5	0.5	0.25
3	37	13	5	13.5	0.5	0.25
4	36	12	4	11.5	0.5	0.25
5	34	11	4	11.5	0.5	0.25
6	33	9.5	3	8.5	1	1
7	33	9.5	3	8.5	1	1
8	30	7	3	8.5	-1.5	2.25
9	30	7	3	8.5	-1.5	2.25
10	30	7	2	5	2	4
11	28	4	2	5	-1	1
12	28	4	2	5	-1	1
13	28	4	1	2	2	4
14	26	1.5	1	2	0.5	0.25
15	26	1.5	1	2	0.5	0.25
16	37	13	5	13.5	0.5	0.25
17	36	12	4	11.5	0.5	0.25
18	34	11	4	11.5	0.5	0.25
19	33	9.5	3	8.5	1	1
20	33	9.5	3	8.5	1	1
21	30	7	3	8.5	-1.5	2.25
22	30	7	3	8.5	-1.5	2.25
23	30	7	2	5	2	4
24	28	4	2	5	-1	1
25	28	4	2	5	-1	1
26	28	4	1	2	2	4
27	26	1.5	1	2	0.5	0.25
28	26	1.5	1	2	0.5	0.25
29	37	13	5	13.5	0.5	0.25
30	36	12	4	11.5	0.5	0.25
				120	0	36

Формула Спірмена.

$$r_s = 1 - (6 * \Sigma (d^2) / N * (N^2 - 1)) \quad (3.2)$$

d - різниця між рангами за двома змінним для кожного випробуваного

N - кількість випробовуваних

Розрахуємо емпіричне значення r_s :

$$r_s = 1 - (6 * 30 / 36 * (286.5 - 1)) = 1.93$$

Результат: $r_s = 1.93$

Критичні значення для $N = 30$

N	P	
30	1	0.02
	1.04	1.12

Відповідь: H_0 відкидається. Кореляція між А і В статистично значуща.

Висновки. У роботі нами розглядалася проблема формування професійної спрямованості особистості студентів університету. У ході виконання даної роботи вдалося з'ясувати:

- необхідною умовою формування професійної діяльності є обов'язкове проходження стадій професійного становлення
- образ майбутньої професії не завжди чітко представлений у свідомості студента
- спрямованість особистості відіграє важливу роль у професійному становленні та містить в собі різні характеристики (цінності, установки і т. д.)

У результаті теоретичного та емпіричного аналізу було виявлено, що професійна спрямованість студентів 2 курсу спеціальності 053 "Психологія" збігається з обраною професією. Це свідчить про те, що гіпотеза про формування образу майбутньої професійної діяльності студента за допомогою професійної спрямованості особистості підтверджується.

Література:

1. Дідух М. М. (2020). Професійна спрямованість як динамічна якість особистості. *Юридична психологія* (28). № 1 с.56-64.
2. Omelchenko, T. (2019). Eksperymentalne doslidzhennia osobystisnoho samorozvytku maibutnykh praktychnykh psykholohiv [Experimental study of personal self-development of future practical psychologists]. *Psychological Prospects Journal*, 34, 194-205. doi: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-34-194-205> [in Ukrainian].
3. Iybanivska, T.M. (2019). Osoblyvosti adaptatsii do navchalnoi diialnosti studentiv-pravnykiv [Features of adaptation to the educational activities of law students]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, Organizational psychology. Economic psychology*, 1(16), 46-54. doi: <https://doi.org/10.31108/2.2019.1.16.5> [in Ukrainian].
4. Povarenkov, Iu.P. (2002). Psikhologicheskoe sodержanie professionalnogo stanovleniia cheloveka [The psychological content of a person's professional development]
5. Мачушник О. Л. (2019). Вивчення особливостей професійної спрямованості майбутніх психологів / О. Л. Мачушник // *Теорія і практика сучасної психології. Збірник наукових праць*. – Запоріжжя: Класичний приватний університет. – №2. – Т.2. – С. 77-81.

References:

1. Diduh M.M. (2020). Profesiynna spryamovanist yak dinamichna yakist osobistosti. [Professional orientation as dynamic quality of personality] *Legal psychology* (28), №1 (pp. 56-64) [in Ukrainian].
2. Omelchenko, T. (2019). Eksperymentalne doslidzhennia osobystisnoho samorozvytku maibutnykh praktychnykh psykholohiv [Experimental study of personal self-development of future practical psychologists]. *Psychological Prospects Journal*, 34, 194-205. doi: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2019-34-194-205> [in Ukrainian].
3. Iybanivska, T.M. (2019). Osoblyvosti adaptatsii do navchalnoi diialnosti studentiv-pravnykiv [Features of adaptation to the educational activities of law students]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia, Organizational psychology. Economic psychology*, 1(16), 46-54. doi: <https://doi.org/10.31108/2.2019.1.16.5> [in Ukrainian].
4. Povarenkov, Iu.P. (2002). Psikhologicheskoe sodержanie professionalnogo stanovleniia cheloveka [The psychological content of a person's professional development]
5. Machushnik O.L. (2019). Vivchennya osoblivostey profesiynii spryamovanosti maybutnih psykholohiv [Study of features of professional orientation of future psychologists] / O.L. Machushnik // *Teoriya i praktika suchasnoi psykholohii. Zbirnik naukovih pratz*. – Zaporizhzhya: Klasichniy privatniy universitet. – №2. – Vol.2. (pp. 77-81) [in Ukrainian].

УДК 159.922

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-800-813](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-800-813)

Куліченко Володимир Вікторович кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова 34, м. Одеса, тел.: (096) 280-81-28, <https://orcid.org/0000-0002-3761-6330>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОНИКЛИВОСТІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Анотація. У статті розглядається феномен психологічної проникливості як здатності людини діяти та приймати рішення з певним передбаченням майбутніх подій. Особливого значення це питання набуває на сучасному етапі розвитку нашої держави під час воєнних дій для дослідників та представників соціономічних професій, військових тощо. Автор наголошує, що сучасні вчені розглядають проникливість у призмі прийняття рішень і для нас важливо визначити такі особливості психологічної проникливості, що впливають на якість прийняття рішень, особливо в стані невизначеності.

Метою даної статті є дослідження особливостей психологічної проникливості та її вплив на прийняття рішень.

Зроблено аналіз науково - методичної літератури, що показує існування різноманітної інформації щодо рис особистості, які гіпотетично пов'язані з психологічною проникливістю та дозволив нам виділити якості особистості, які певною мірою відображають психологічну проникливість та аранжуються в системі споріднених понять: інтуїція, емпатія, емоційний інтелект. Спираючись на аналіз досліджень психологічної проникливості, її проявів у споріднених поняттях та зв'язків з індивідними властивостями особистості, представлено структуру психологічної проникливості. Автором проаналізовано зв'язки між показниками психологічної проникливості емпатійної спрямованості, а також між показниками психологічної проникливості та емоційним інтелектом за Н. Холлом. На основі отриманих даних зроблено кореляційний аналіз між показниками психологічної проникливості та показниками емпатійної спрямованості для всіх груп досліджуваних. Доведено, що якісні особливості ресурсних понять психологічної проникливості обумовлюють індивідуальну специфіку структури психологічної проникливості на формально –

динамічному та якісному рівнях, тобто виступають індивідуально — типологічними факторами даної властивості особистості, що впливають на прийняття рішень у стані невизначеності, дезадаптації, стресу. Психологічна проникливість це унікальна людська здатність, що поєднує в собі елементи для створення нових та творчих рішень, прийняття швидких рішень у стані невизначеності.

Ключові слова: психологічна проникливість, структура психологічної проникливості, емоційний інтелект, прийняття рішень, інтуїція.

Kulichenko Volodymir Viktorovich Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of philosophy, Odessa National Marine University, 34 Mechnikova St., Odesa, tel.: (096) 280-81-28, <https://orcid.org/0000-0002-3761-6330>

CHARACTERISTICS OF PSYCHOLOGICAL INSIGHT AND ITS INFLUENCE ON DECISION-MAKING

Abstract. The article examines the phenomenon of psychological insight as a person's ability to act and make decisions with a certain prediction of future events. This issue is of particular importance at the current stage of the development of our country during military operations for researchers and representatives of socio-economic professions, the military, etc. The author emphasizes that modern scientists consider insight in the prism of decision-making and it is important for us to determine such features of psychological insight that affect the quality of decision-making, especially in a state of uncertainty.

The purpose of this article is to study the features of psychological insight and its influence on decision-making.

An analysis of the scientific and methodical literature was made, which shows the existence of various information about personality traits that are hypothetically related to psychological insight and allowed us to identify personality qualities that to some extent reflect psychological insight and are arranged in the system of related concepts: intuition, empathy, emotional intelligence. Based on the analysis of research on psychological insight, its manifestations in related concepts and connections with individual personality properties, the structure of psychological insight is presented. The author analyzed the relationships between indicators of psychological insight of empathic orientation, as well as between indicators of psychological insight and emotional

intelligence according to N. Hall. Based on the obtained data, a correlation analysis was made between indicators of psychological insight and indicators of empathic orientation for all groups of subjects. It has been proven that the qualitative features of the resource concepts of psychological insight determine the individual specificity of the structure of psychological insight at the formal-dynamic and qualitative levels, that is, they act individually as typological factors of this personality trait that influence decision-making in a state of uncertainty, maladaptation, and stress. Psychological insight is a unique human ability that combines elements for creating new and creative solutions, making quick decisions in a state of uncertainty.

Keywords: psychological insight, structure of psychological insight, emotional intelligence, decision-making, intuition.

Постановка проблеми. Розвиток психологічної проникливості як особистісно - професійної якості та вмінь, пов'язаних з ним, як показують психологічні дослідження, засноване на типових розумових діях - порівнянні, зіставленні, класифікації, виділення загальних ознак, їх співвіднесенні з особливостями поведінки та емоційними реакціями, типовими для визначення груп людей. Існують й природні особистісні передумови, які можна розглядати як здатність до проникливості: пам'ять, розвинена увага, аналітичний склад розуму, критичність мислення, спостережливість тощо. Психологічна проникливість як здатність людини діяти та приймати рішення з певним передбаченням майбутніх подій завжди привертає увагу дослідників. Особливого значення це питання набуває на сучасному етапі розвитку нашої держави, під час боротьби за свободу, під час воєнних дій, для представників соціономічних професій, психологів, педагогів, військових тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянемо поняття, сутність яких схожа з поняттям психологічної проникливості: (але різна номінально): інтуїція (від лат. *intueri* - кристально, уважно дивитися) - евристичний процес, що складається в знаходженні рішення задачі на основі орієнтирів пошуку, не пов'язаних логічно чи недостатніх для отримання логічного висновку. Для інтуїції характерна швидкість (іноді моментальність) формулювання гіпотез й прийняття, а також недостатня усвідомленість його логічних підстав. Основою інтуїції є особливості переробки інформації (як образні, так і вербальні), що відбуваються довільно в залежності від характеру діяльності. Індивідуальна структура інтуїції робить її особливо чутливою до таких особистісних феноменів, як інтелектуальні установки, емоційний настрій, здатність до неупереджених

рішень [1]. Маріо Бунге у [1], розглядає найбільш часто вживані значення терміну інтуїція, такі, як швидке сприйняття, уява, скорочена аргументація й здорове судження. Бунге розрізняє насамперед чуттєву та інтелектуальну інтуїції.

Ще одне поняття схоже за своєю сутністю, це емоційний інтелект – «здатність ефективно розбиратися в емоційній сфері людського життя: розуміти емоції та емоційну підоснову відносин, використовувати свої емоції для вирішення завдань, пов'язаних із відносинами та мотивацією» [2].

Основним фактором сприйняття цілісності психологічного образу в структурі психологічної проникливості може бути інтелектуальна інтуїція як розум: здатність до синтезу або узагальнене сприйняття й чуттєвою інтуїцією, як уявою: здатність показати повну формальну або структурну тотожність ознак або функцій (за М. Бунге). Самостійність суджень, як компонент структури психологічної проникливості безпосередньо пов'язана зі здатністю самостійно приймати рішення та контролювати себе, тобто з незалежністю, одним з підрозділів у структурі емоційного інтелекту за моделлю Рувена Бар-Она. Неупередженість, як компонент психологічної проникливості, тотожна з компонентом емоційного інтелекту у сфері управління стресом: умінням встояти перед спонуканням діяти на хвили емоцій, контролем імпульсивності.

Зарубіжні вчені Frederic R. Hopp, Jacob T. Fisher, Devin Cornell, Richard Huskey & René Weber розглядали проникливість як моральну інтуїцію, що є основним мотиватором людської поведінки. У своєму дослідженні вони наголошують на важливості моральної інтуїції для розуміння широкого кола питань, починаючи від онлайн-радикалізації і закінчуючи нерішучістю щодо вакцин. Вилучення та аналіз морального змісту в повідомленнях, наративах та інших формах публічного дискурсу є важливим кроком на шляху до розуміння того, як психологічний вплив моральних суджень проявляється у глобальному масштабі. Існуючі підходи до отримання морального змісту обмежені у своїй здатності вловлювати інтуїтивний характер моральних почуттів, обмежуючи їхню корисність для розуміння та прогнозування моральної поведінки людини. Моральні інтуїції відіграють важливу роль у різних формах поведінки та процесах прийняття рішень, включаючи формування груп; суспільна думка; голосування; переконання поширення повідомлень та насильницькі протести, що розкрито у [3].

Результати дослідження вчених Bullini Orlandi, L. та Pierce, P. показують, що як проникливість, так і аналітичний стиль прийняття рішень актуальні у реальному контексті, характерному для мобільних технологій. Проникливість, як і раніше, відіграє центральну роль у процесах прийняття

рішень менеджерами, але коли галузеве середовище дуже динамічне, аналітична обробка інформації також відіграє важливу роль у підтримці організаційної реакції та продуктивності [4].

Українські вчені Сороченко О. В., Білова М. Е., Коваль Г. Ш., Кременчуцька М. К. досліджували роль і місце психологічної проникливості в структурі професійних компетентностей студентів-психологів та осіб із різним рівнем проникливості. За їх думкою, психологічна проникливість є складною властивістю особистості, що відбиває внутрішній психологічний світ іншої людини та проявляється в умінні швидко складати судження про іншу людину, про її переживання, стани, про наміри [5, 6].

Тож ми бачимо, що сучасні вчені розглядають проникливість у призмі прийняття рішень і для нас важливо визначити такі особливості психологічної проникливості, що впливають на якість прийняття рішень, особливо в стані невизначеності.

Метою даної статті є дослідження особливостей психологічної проникливості та її вплив на прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз науково - методичної літератури показав, що існує різноманітна інформація щодо рис особистості, які гіпотетично пов'язані з психологічною проникливістю та дозволив нам виділити якості особистості, які певною мірою відображають психологічну проникливість та аранжуються з в системі споріднених понять: інтуїція, емпатія, емоційний інтелект.

За словами української вченої О. П. Саннікової, психологічна проникливість це «інтегральна, складна властивість особистості, що адекватно відображає внутрішній психологічний світ іншої людини, що виявляється у вмінні швидко й точно складати судження про цю, іншу людину, про її переживання, стани, риси характеру, а нерідко й про наміри» [7, С. 26].

Якісна структура психологічної проникливості за О.П. Санніковою містить 8 складових:

1. психологічна зіркість
2. соціальна інтуїція
3. спрямованість особистості на розуміння іншої людини
4. прихильність до психологічної інтерпретації
5. самостійність суджень
6. безсторонність суджень (неупередженість)
7. цілісність психологічного образу
8. гнучкість образу

Дана структура дозволяє розглянути індивідуально – типологічне в особистості. За даними дослідження О.П. Саннікової, О.А. Кисельової базисними в структурі психологічної проникливості є показники психологічної зіркості, прихильності до психологічної інтерпретації та гнучкості образу [8].

Спираючись на аналіз досліджень психологічної проникливості, її проявів у споріднених поняттях та зв'язків з індивідуальними властивостями особистості О.П. Саннікова представила її структуру у контексті даного підходу. Психологічна проникливість за О.П. Санніковою, може проявлятися на всіх структурних рівнях, виявляючи свій специфічний зміст на кожному з них:

- на імперативному рівні – компоненти, що відображають вимоги соціометричних професій: психологічна зіркість, соціальна інтуїція.

- на змістовно – особистісному – в системі цінностей, де психологічна проникливість характеризується спрямованістю особистості на розуміння іншої людини, прихильністю до психологічної інтерпретації, самоконтролем;

- на формально – динамічному – в системі індивідуально – психологічних характеристик темпераменту (легкість виникнення, широта психологічної проникливості, стійкість)- цілісністю та гнучкістю образу.

Дослідження індивідуально – типологічних особливостей психологічної проникливості пов'язано з вивченням якісних показників усіх структурних рівнів: з темпераментальними характеристиками (рефлексивність, стійкість емоційного переживання), з характерологічними властивостями особистості (незалежністю, домінантністю, практичністю, самооцінкою), з вольовою сферою (самоконтроль), з комунікативною сферою (комунікативність, адаптивність, ініціативність), з мотиваційною сферою (досягнення успіху) [9, с 96]. О. П. Саннікова та О. А. Кисельова вивчали психологічну проникливість як інтегральну складну властивість особистості, яка дозволяє глибоко й швидко скласти психологічний портрет іншої людини, адекватно оцінити глибинну сутність її станів, намірів. Дослідження О.П. Саннікової показали, що особи з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту відрізняються легкістю, швидкістю виникнення психологічного образу іншої людини, наявністю соціальної інтуїції, потребою аналізу психічного стану іншої людини, схильністю до психологічної інтерпретації, самостійністю та безсторонністю суджень, гнучким та розгорнутим психологічним образом. Особи з низьким рівнем емоційного інтелекту мають низькі якісно - кількісні показники психологічної проникливості [9, с 98].

Аналіз зв'язків між показниками психологічної проникливості та емоційним інтелектом за Н. Холлом.

Значущі взаємозв'язки між показниками психологічної проникливості та емоційним інтелектом представлені в табл 1.

Таблиця 1.

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками психологічної проникливості та емоційним інтелектом за Н. Холлом.

	ПЗ	СИ	НП	ПИ	СС	Б	Ц	ГО
ЕО		397**		258*	201		-230	314*
УСЕ	247*	404**	351**	469**				376**
СМ	237*	292*	475**	592**				298*
Е	214	238*	232	201				
РЕДЛ	260*	263*	353**	449**				423**
Integr level	295*	439**	397**	563**		211211		424**

Примітка: 1) $n=69$; 2) позначення ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$, без позначень - тенденції; 3) умовні позначення: ЕО (емоційна обізнаність), УСЕ (управління своїми емоціями), СМ (самотивація), Е (емпатія), РЕДЛ (розпізнавання емоцій інших людей), Integr level (інтегративний показник емоційного інтелекту); 4) нулі та коми пропущені.

Аналіз даних представлених у таблиці показує наявність додатних та від'ємних значущих взаємозв'язків. Таким чином, психологічна зіркість (ПЗ) демонструє значущі додатні зв'язки ($p < 0,01$) з показниками компонентів емпатії: управління своїми емоціями (УСЕ), самотивацією (СМ), розпізнаванням емоцій інших людей (РЕДЛ), інтегративним рівнем емоційного інтелекту (Integr level). Та має тенденцію до додатних взаємозв'язків із показниками емпатії (Е).

Найбільшу частоту кореляційних зв'язків показників психологічної проникливості демонструє компонент соціальної інтуїції (СИ), що виявляє тільки додатні зв'язки із показниками компонентів емоційного інтелекту. На 1% рівні СИ демонструє значущі додатні кореляційні зв'язки з емоційною обізнаністю (ЕО), управлінням своїми емоціями (УСЕ), інтегративним рівнем емоційного інтелекту (Integr level), а на 5% рівні — з показниками самотивації (СМ), емпатії (Е) та розпізнаванням емоцій інших людей (РЕДЛ).

Встановлено, що показник спрямованості на розуміння іншого (НП) демонструє значущі додатні зв'язки на 1% рівні з показниками управління

своїми емоціями (УСЕ), самомотивації (СМ), розпізнавання емоцій інших людей (РЕДЛ), інтегративним рівнем емоційного інтелекту (Integr level) і має тенденцію до додатних зв'язків з показниками емпатії (Е).

Показник схильності до психологічної інтерпретації (ПІ) додатньо пов'язаний на 1% рівні з показниками управління своїми емоціями (УСЕ), самомотивації (СМ), розпізнавання емоцій інших людей (РЕДЛ), інтегративним рівнем емоційного інтелекту (Integr level) і на 5% рівні з емоційною обізнаністю (ЕО). Показники емпатії (Е) мають тенденцію до додатні зв'язки показників ПІ.

Самостійність суджень (СС) має тенденцію до значущих додатних зв'язків з показниками емоційної обізнаності (ЕО).

Також тенденцію до значущих додатних зв'язків з показниками інтегративного рівня емоційного інтелекту (Integr level) має показник безсторонності суджень (Б).

А тенденцію до значущих від'ємних зв'язків з показниками схильності до створення цілісного образу (Ц) демонструють показники емоційної обізнаності (ЕО).

Виявлені додатні кореляційні зв'язки на 1 % рівні між даним показником гнучкості образу (ГО) і компонентами емоційного інтелекту, а саме з показниками управління своїми емоціями (УСЕ), розпізнавання емоцій інших людей (РЕДЛ), інтегративним рівнем емоційного інтелекту (Integr level) та на 5% рівні між ГО та показниками емоційної обізнаності (ЕО), самомотивації (СМ).

Аналіз зв'язків між показниками психологічної проникливості емпатійної спрямованості за О.П. Санніковою, ОА. Орищенко.

Значущі взаємозв'язки між показниками психологічної проникливості і емпатійної спрямованості представлені в табл 2.

При аналізі значущих кореляційних зв'язків між показниками психологічної проникливості і емпатійної спрямованості встановлено, що показник психологічної зіркості (ПЗ) демонструє значущі додатні зв'язки на 1% рівні з показниками емпатії суб'єкта до самого себе (ЕР) і від'ємні з показниками емпатії до минулих подій у житті суб'єкта або його близьких (ЕРет) на 1% рівні.

Соціальна інтуїція (СИ) демонструє від'ємні зв'язки ($p < 0,01$) з показниками компонентів емпатійної спрямованості: емпатією до минулих подій у житті суб'єкта або його близьких (ЕРет) та емпатією до можливих подій у майбутньому житті суб'єкта або його близьких (ЕМ).

Таблиця 2.

**Значущі коефіцієнти кореляції між показниками психологічної
проникливості та емпатійної спрямованості за О.П. Санніковою,
О.А. Орищенко**

	ПЗ	СИ	НП	ПИ	СС	Ц	ГО
ЕР							227*
ЕП			353**	264*		-270*	208
ЕПп			416**	505**	306*	-339*	377**
ЕАут	354**						-218
ЕАрт					-253*		
ЕФа			287*	466**		-299*	
ЕФл			227*	273*		-296*	
ЕНс			340*	314*		-273*	245*
ЕРет	-391**	-556**					
ЕМ		-438**		-405**	-380**		-463**

Примітка: 1) $n=69$; 2) позначення ** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$, без позначень - тенденції; 3) умовні позначення: ЕР (релятивна емпатія (до рідних, близьких, друзів)), ЕП (емпатія до колег, учнів, клієнтів), ЕПп (емпатія до незнайомих та малознайомих людей), ЕАут (аутоемпатія), ЕАрт (емпатія до героїв художніх творів), ЕФа (емпатія до представників тваринного світу), ЕФл (емпатія до рослинного світу), ЕНс (емпатія до навколишнього світу в цілому), ЕРет (емпатія до минулих подій у житті суб'єкта або його близьких), ЕМ (емпатія до можливих подій у майбутньому житті суб'єкта або його близьких); 4) нулі та коми пропущені.

Додатні значущі зв'язки спостерігаються між компонентом психологічної проникливості спрямованістю на розуміння іншого (НП) і емпатією до колег, учнів, клієнтів (ЕП), емпатією до незнайомих та малознайомих людей (ЕПп) на рівні 1% та емпатія до представників тваринного світу (ЕФа), емпатія до рослинного світу (ЕФл), емпатія до навколишнього світу в цілому (ЕНс) на рівні 5%.

Схильність до психологічної інтерпретації (ПИ) як компонент психологічної проникливості додатньо зв'язаний на рівні 1% з показниками емпатії до незнайомих та малознайомих людей (ЕПп), емпатії до представників тваринного світу (ЕФа) та додатньо зв'язаний на рівні 5% з показниками емпатія до колег, учнів, клієнтів (ЕП), емпатія до рослинного світу (ЕФл), емпатія до навколишнього світу в цілому (ЕНс), а від'ємно зв'язаний тільки з показником емпатія до можливих подій у майбутньому житті суб'єкта або його близьких (ЕМ) на 1% рівні.

Від'ємні зв'язки на 1% рівні спостерігаються між показниками самостійності суджень (СС) та емпатією до можливих подій у майбутньому

житті суб'єкта або його близьких (ЕМ), а також на 5% рівні з показниками емпатії до героїв художніх творів (ЕАрт). Додатні значущі зв'язки на 5% рівні спостерігаються між показниками самостійності суджень (СС) та емпатією до незнайомих та малознайомих людей (ЕПп).

Від'ємні значущі ($\rho < 0,05$) зв'язки спостерігаються між компонентом схильності до створення цілісного образу (Ц) психологічної проникливості та показниками емпатія до колег, учнів, клієнтів (ЕП), емпатія до незнайомих та малознайомих людей (ЕПп), емпатія до представників тваринного світу (ЕФа), емпатія до рослинного світу (ЕФл), емпатія до навколишнього світу в цілому (ЕНс).

Показники гнучкості образу (ГО) як компоненту психологічної проникливості додатньо пов'язані ($\rho < 0,01$) з показником емпатії до незнайомих та малознайомих людей (ЕПп) та додатньо пов'язані ($\rho < 0,05$) з показниками релятивної емпатії (ЕР), емпатії до навколишнього світу в цілому (ЕНс), а від'ємні зв'язки ($\rho < 0,01$) демонструє з показниками емпатії до можливих подій у майбутньому житті суб'єкта або його близьких (ЕМ). Та показники ГО мають тенденцію до від'ємних зв'язків з показниками емпатії до колег, учнів, клієнтів (ЕП) і аутоемпатії (ЕАут).

Кореляційний аналіз між показниками психологічної проникливості та показниками емпатійної спрямованості для всіх груп досліджуваних показав сполучення, що характеризують спрямованість емпатії: на соціальне оточення (ЕП; ЕПп) з показниками таких компонентів психологічної проникливості як спрямованість на розуміння іншого (НП), схильність до психологічної інтерпретації (ПІ), самостійність суджень (СС), гнучкість образу (ГО) та від'ємні зв'язки ($\rho < 0,05$) з показниками схильності до створення цілісного образу (Ц); на природу (Ефа; ЕФл; Еом) та мають додатні значущі зв'язки на 5% рівні з показниками компонентів психологічної проникливості НП (спрямованість на розуміння іншого), ПІ (схильність до психологічної інтерпретації), з показником Ефа зв'язки на 1% рівні, та від'ємні зв'язки ($\rho < 0,05$) з показниками схильності до створення цілісного образу (Ц). Показники ЕРет; ЕБ (емпатія до подій, які відбуваються в різних тимчасових інтервалах) демонструють від'ємні зв'язки на 1% рівні з показниками психологічної зіркості (ПЗ), соціальної інтуїції (СИ), схильності до психологічної інтерпретації (ПІ), самостійності суджень (СС) та гнучкості образу (ГО). ЕАрт (емпатія до героїв художніх творів) і ЕАут (аутоемпатія) мають одиничні кореляційні зв'язки із показниками психологічної зіркості (ПЗ), самостійності суджень (СС) та мають тенденцію до від'ємних зв'язків із показниками гнучкості образу (ГО).

Результати кореляційного аналізу показали наявність ряду значущих взаємозв'язків між досліджуваними характеристиками. Підставою індивідуальних відмінностей є специфіка структури психологічної проникливості, якісно-кількісне поєднання її показників. Домінування одного або декількох її компонентів розглядається як тип психологічної проникливості.

Розглядаючи типи психологічної проникливості, ми звернули увагу на те, що когнітивні здібності передбачають результати в класичних завданнях на міркування, тому що вважається, що люди з вищими когнітивними здібностями краще навмисно виправляють хибні інтуїтивні припущення. Однак недавні результати показують, що також може існувати позитивна кореляція між когнітивними здібностями та правильним інтуїтивним мисленням, тобто проникливістю [10].

Одна з основних проблем, що стоїть перед дослідженнями психологічної проникливості, полягає у необхідності концептуальної роботи для визначення природи та масштабів різних інтуїтивних явищ. Проникливість становить чотири проблеми. Це, по-перше, пояснення еволюції переваг; по-друге, висвітлюючи набуті у культурі цінності, такі як мораль; по-третє, необхідність виховання реакцій проникливості; і по-четверте, проблеми з використанням психологічної проникливості для прийняття рішень у світі, що змінюється [11].

Психологічна проникливість є великою проблемою для досліджень у сфері прийняття рішень. Результати досліджень проникливості показують, що проникливість є цілісною формою обробки інформації, яка відрізняється від аналізу і в деяких випадках може бути кращою. Ефективність проникливості пов'язана з екологічною раціональністю інтуїтивного підходу, що відноситься до ступеня адаптації підходу до прийняття рішень до структури навколишнього середовища.

Christian Julmi проникливість як інтуїцію та вважає її підсвідомою обробкою інформації, що безпосередньо пов'язана з розпізнаванням образів. Як і розпізнавання образів, інтуїція, за його словами, відбиває здатність розпізнавати знайомі образи. Ключем до такого розуміння інтуїції є досвід особи, яка приймає рішення, яка з часом призводить до інтуїтивних знань. Завдяки багаторічному досвіду особи, яка приймає рішення, у ситуації з'являються знайомі моделі, які пропонують конкретне рішення. Це може бути можливий перебіг для шахіста, медичний діагноз для лікаря або фінансовий ризик для менеджера. Конкретні асоціації розвиваються з часом і зберігаються залежно від їхнього внеску в успіх у минулому [12].

Отож, ми бачимо, що реальні проблеми прийняття рішень часто відкриті для багатьох інтерпретацій. Розкладання ситуації на дрібні одиниці їхнього послідовного обчислення можливе лише тоді, коли неоднозначність вже зведена до однозначної інтерпретації. Інтуїтивні рішення ґрунтуються на швидких та несвідомих процесах, але не визнано, що такі процеси здатні обробляти інформацію цілісно, а не послідовно. Однак якщо припустити, що інтуїтивне та аналітичне мислення застосовні до однієї і тієї ж логіки, питання навряд чи можна відповісти на їхню відповідну ефективність у певних структурах навколишнього середовища. Як ми бачимо, проникливість є аналізом, на який впливають особистісні якості, рівень емоційного інтелекту та емпатійної спрямованості. Розпізнавання образів виникає виключно з відтворення попередніх рішень, суворо заснованих на правилах, що різко контрастує з недавніми роботами, що пов'язують розпізнавання образів з цілісними та паралельними формами мислення. Інтуїтивні рішення засновані на швидких та несвідомих процесах, але той факт, що такі процеси здатні обробляти інформацію цілісно, а не послідовно, потребує подальших досліджень.

Висновки. Таким чином, отримані результати показують, що кожен тип психологічної проникливості характеризується специфічними особливостями емоційного інтелекту, емоційності, емпатичної спрямованості та особливостями широкого спектра властивостей особистості. Це дозволяє зробити висновок, що якісні особливості ресурсних понять психологічної проникливості обумовлюють індивідуальну специфіку структури психологічної проникливості на формально – динамічному та якісному рівнях, тобто виступають індивідуально — типологічними факторами даної властивості особистості, що впливають на прийняття рішень у стані невизначеності, дезадаптації, стресу. Отже, проникливість це більше, ніж просто відтворення. Вона також поєднує в собі елементи для створення нових та творчих рішень, що робить психологічну проникливість унікальною людською здатністю.

Література:

1. Asieieva, Y., Orlenko, I., Borinshteyn, E., Atamaniuk, Z., & Dobrolyubska, Y. Intuition as a philosophical reflection at the time of COVID-19 pandemic. *Amazonia Investiga*, 2022. 11(49), 108-116. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.49.01.12>
2. Дослідження емоційного інтелекту. URL: <http://ukrbukva.net/print:page,1,71638-Issledovanie-emocional-nogo-intellekta.html>
3. Frederic R. Hopp, Jacob T. Fisher, Devin Cornell, Richard Huskey & René Weber. The extended Moral Foundations Dictionary (eMFD): Development and applications of a crowd-sourced approach to extracting moral intuitions from text. *Behavior Research Methods*, 2021. volume 53, pages232–246 <https://link.springer.com/article/10.3758/s13428-020-01433-0>

4. Bullini Orlandi, L. and Pierce, P. (2020), "Analysis or intuition? Reframing the decision-making styles debate in technological settings", *Management Decision*, 2020. Vol. 58 No. 1, pp. 129-145. <https://doi.org/10.1108/MD-10-2017-1030> .

5. Сороченко О. В. Особливості осіб із різним рівнем психологічної проникливості. *Теорія і практика сучасної психології*, 2020. №1, т. 1. С. 74-78.

6. Білова М. Е., Коваль Г. Ш., Кременчуцька М. К. Психологічна проникливість як складник професійної компетентності майбутніх психологів. *Габітус*, 2020. №16. С. 71-75.

7. Саннікова О.П. О структурі психологічної проникливості. *Тези допов. учасн. Другої міжн. наук.-практ.конф. «Методологія та технології практичної психології в системі вищої школи»*. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова МОН України, Політграф – центр, 2009. С. 22-28.

8. А.с. Тест-опросник психологічної проникливості. О. П. Саннікова, О. А. Киселева. Свідотство про реєстрацію авторського права на твір № 8831. Мін. освіти і науки України. Заява № 8648 від 01.10.2003. Опубл. 24.11.2003. 17 с.

9. Фіщина Г.О. Особливість психологічної проникливості осіб з високим та низьким рівнем емоційного інтелекту. *Наука і освіта*, 2013. №7 с. 94-98.

10. Matthieu Raelison, Valerie A. Thompson, Wim De Neys. The smart intuitor: Cognitive capacity predicts intuitive rather than deliberate thinking. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2020.104381> <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0010027720302006>.

11. Robin M. Hogarth. Intuition: A Challenge for Psychological Research on Decision Making, *Psychological Inquiry*, 2010. 21:4, 338-353, DOI: 10.1080/1047840X.2010.520260 <https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/1047840X.2010.520260?scroll=top&needAccess=true&role=tab&aria-labelledby=cit> .

12. Christian Julmi. When rational decision-making becomes irrational: a critical assessment and re-conceptualization of intuition effectiveness. *Business Research*, 2019. volume 12, p. 291–314. <https://link.springer.com/article/10.1007/s40685-019-0096-4> .

References:

1. Asieieva, Y., Orlenko, I., Borinshteyn, E., Atamaniuk, Z., & Dobrolyubskaya, Y. (2022) Intuition as a philosophical reflection at the time of COVID-19 pandemic. *Amazonia Investiga*, 11(49), 108-116. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.49.01.12> [in Ukrainian].

2. Doslidzhennia emotsiinoho intelektu URL: <http://ukrbukva.net/print:page,1,71638-Issledovanie-emocional-nogo-intellekta.html> [in Ukrainian].

3. Frederic R. Hopp, Jacob T. Fisher, Devin Cornell, Richard Huskey & René Weber. The extended Moral Foundations Dictionary (eMFD): Development and applications of a crowd-sourced approach to extracting moral intuitions from text. *Behavior Research Methods*, 2021. volume 53, pages232–246 <https://link.springer.com/article/10.3758/s13428-020-01433-0>

4. Bullini Orlandi, L. and Pierce, P. (2020), "Analysis or intuition? Reframing the decision-making styles debate in technological settings", *Management Decision*, 2020. Vol. 58 No. 1, pp. 129-145. <https://doi.org/10.1108/MD-10-2017-1030> .

5. Sorochenko O. V. Osoblyvosti osib iz ryznym rivnem psykholohichnoi pronyklyvosti. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 2020. №1, т. 1. С. 74-78. [in Ukrainian].

6. Bilova M. E., Koval H. Sh., Kremenchutska M. K. Psykholohichna pronyklyvist yak skladnyk profesiinoi kompetentnosti maibutnikh psykholohiv. *Habitus*, 2020. №16. С. 71-75. [in Ukrainian].

7. Sannikova O.P. O strukturi psykholohichnoi pronyklyvosti. Tezy dopov. uchasn. Druhoi mizhn. nauk.-prakt.konf. «Metodolohiia ta tekhnolohii praktychnoi psykholohii v systemi vyshchoi shkoly». K.: NPU imeni M.P. Drahomanova MON Ukrainy, Polithraf – tsentr, 2009. S. 22-28. [in Ukrainian].

8. A.s. Test-oprosnyk psykholohichnoi pronyklyvosti. O. P. Sannykova, O. A. Kyseleva. Svidotstvo pro reiestratsiiu avtorskoho prava na tvir № 8831. Min. osvity i nauky Ukrainy. Zaiava № 8648 vid 01.10.2003. Opubl. 24.11.2003. 17 s. [in Ukrainian].

9. Fishchyna H.O. Osoblyvist psykholohichnoi pronyklyvosti osib z vysokym ta nyzkym rivnem emotsiinoho intelektu. Nauka i osvita, 2013. №7 s. 94-98. [in Ukrainian].

10. Matthieu Raelison, Valerie A. Thompson, Wim De Neys. The smart intuitor: Cognitive capacity predicts intuitive rather than deliberate thinking. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2020.104381> <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0010027720302006>.

11. Robin M. Hogarth. Intuition: A Challenge for Psychological Research on Decision Making, *Psychological Inquiry*, 2010. 21:4, 338-353, DOI: 10.1080/1047840X.2010.520260 <https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/1047840X.2010.520260?scroll=top&needAccess=true&role=tab&aria-labelledby=cit> .

12. Christian Julmi. When rational decision-making becomes irrational: a critical assessment and re-conceptualization of intuition effectiveness. *Business Research*, 2019. volume 12, p. 291–314. <https://link.springer.com/article/10.1007/s40685-019-0096-4> .

УДК 159.923.2

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-814-824](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-814-824)

Кучманич Ірина Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, 54003, тел.: (0512) 76-92-86, <https://orsid.org/0000-0002-6954-6082>.

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПОНЕНТИ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ У СИБЛІНГОВІЙ ПІДСИСТЕМІ

Анотація. Сиблінгова підсистема є однією з важливих у сімейній системі й уключає братів, сестер та їх взаємини. Провідними функціями підсистеми є підготовка дітей до взаємодії з однолітками та рівними за статусом особами. Стосунки між сибсами сприяють розвитку лідерських якостей, вмінню домовлятися, дружити, конкурувати, відстоювати власну точку зору тощо. Незважаючи на значущість сиблінгових стосунків та їх тривалість упродовж життя особистості, наразі бракує наукових розвідок в цьому напрямку.

Взаємини між сиблінгами є досить складними та унікальними. З одного боку, між дітьми панує прийняття, близькість, прив'язаність та любов. З іншого боку, у стосунках виявляються злість, ворожість, заздрість, ревності, ненависть. Така амбівалентність переживань спричинює напруження в підсистемі та в сім'ї загалом, що може призвести до конфліктів та відчуження. Найскладнішими для переживання є саме почуття заздрості, ревності, злості та ненависти, оскільки ці феномени емоційно-чуттєвої сфери мають яскраво виражений деструктивний бік. Водночас розуміння закономірностей та нормативності виникнення цих складних переживань у стосунках сибсів здатно значно зменшити переживання членів родини, що сприятиме налагодженню конструктивних взаємин.

Переживання роздратування, злості, агресії є важливими при вибудовуванні власної ідентичності, оскільки спрямовані на від'єднання від значущого іншого, самоствердження, самозахист. Шляхом конкуренції з сиблінгами дитина вчиться автономії та усвідомленню власної унікальності.

Заздрість є також важливим переживанням між сиблінгами. Вона з'являється на тлі порівняння з іншим, усвідомлення певних переваг

сиблінга та бажання досягти цього ж. Так виникає конструктивна заздрість, яка мотивує на досягнення. У деяких сиблінгових взаєминах, при відповідній батьківській позиції, заздрість може набувати ознак деструктивності та спричинювати важкі психологічні наслідки для дітей.

Ревнощі між дітьми виникають у ситуаціях, коли є загроза втратити прихильність об'єкту (батьків) та бути покинутим. Ревнощі виникають у тріадних взаєминах, де дитина може стикатися з тим, що значущий дорослий задовольняє потреби іншої дитини в більшому обсязі.

Ці та інші емоційно-чуттєві феномени часто зустрічаються в сиблінгових стосунках і мають свої позитивні та негативні сторони.

Ключові слова. Сиблінги, підсистема, взаємини, емоції, почуття, заздрість, ревнощі, злість, конфлікти, суперництво.

Kuchmanych Iryna Mykoliivna Ph.D. in psychology, Assistant Professor Department of Psychology, Petro Mohyla Black Sea National University, 68 Desantnykiv St., 10, Mykolaiiv, 54003, tel.: (0512) 76-92-86, <https://orsid.org/0000-0002-6954-6082>.

PECULARITIES OF THE EMOTIONAL COMPONENT OF RELATIONSHIP IN THE SIBLING SUBSYSTEM

Abstract. The sibling subsystem is one of the most important subsystem in the family system and includes brothers and sisters and their relationships. The main function of the subsystem is the preparation children for interaction with peers and persons of equal status. Relations between sibs contribute the development of leadership qualities, the ability to negotiate, to make friends, to compete, to defend their own point of view, etc.. The relationship of siblings and their very long life are very important. But there is currently a lack of scientific research in this branch.

The relationship is complicated and unique between siblings. On the one hand, acceptance, intimacy, affection and love are dominated between children. On the other hand, anger, hostility, envy, jealousy, hatred are manifested in relationships. This ambivalence of experiences causes tension in the subsystem and in the family as a whole, so that can lead to conflicts and to alienation. The feelings of envy, jealousy, anger and hatred are the most difficult, because these phenomena of the emotional and sensual sphere have a pronounced destructive side. At the same time, understanding the patterns and normativity of the occurrence of these complex experiences in the sibilings relationships can significantly reduce the feelings of family members, which will contribute to the establishment of constructive relationships.

Such emotions as irritation, anger, aggression are important in building their own identity, because they are aimed at disconnecting from a significant other, self-affirmation, self-defense. By competing with siblings, the child learns autonomy and awareness of his own uniqueness.

Envy is also an important emotion between siblings. It appears on the background of comparison with another, of awareness of certain advantages of sibling and of the desire to achieve the same. In some sibling relationships, with an appropriate parental position, envy can take on signs of destructiveness and cause severe psychological consequences for children.

Jealousy between children is emerged in situations where a threat of losing attachment to the object (for example parents) and an opportunity being abandoned are existed. Jealousy is occurred in triad relationships, where a child may be faced with the fact that a significant adult satisfies the needs of another child to a greater extent.

These and other emotional-sensual phenomena are often found in sibling relationships and have their own positive and negative sides.

Keywords. Siblings, subsystem, relationships, emotions, feelings, envy, jealousy, anger, conflicts, rivalry.

Постановка проблеми. Науковий інтерес до сімейних стосунків виник ще в середині ХХ століття у зв'язку з розвитком системної сімейної психотерапії. Сім'я, як і особистість, із точки зору системного підходу є живою відкритою системою. Відповідно, кожна сімейна система складається з певних елементів (підсистем), що утворюють єдність, та сукупності їх взаємозв'язків. Наразі виоремлюють такі елементи сімейної системи: індивідуальна, подружня, батьківсько-дитяча та сиблінгові підсистеми. У сучасній психологічній науці найбільшу увагу дослідники приділяють вивченню батьківсько-дитячої, подружньої та індивідуальної підсистем (Т. Дучимінська, З. Кісарчук, Л. Магдисюк, Р. Мороз, М. Мушкевич, Н. Максимова, Т. Титаренко, Т. Яблонська тощо). Водночас не такими численними є дослідження сиблінгової підсистеми.

Сиблінгова підсистема складається з братів та сестер нуклеарної сім'ї. У цю підсистему також входять прийомні та усиновлені діти. Провідна функція підсистеми – це сприяти розвитку навичок взаємодії дітей із однолітками. Саме у стосунках із однолітками дитина розвиває лідерські якості; вчиться домовлятися та, водночас, відстоювати власну позицію; конкурувати; дружити тощо.

Найбільше висвітлено питання взаємодії між сибсами в психоаналітичних розвідках (А. Адлер, М. Боуен, З. Фройд, К. Юнг). Вчені

доводили унікальність і значущість цих стосунків та їх вплив на розвиток особистості. Так, сиблінгові стосунки є зазвичай більш тривалими за батьківсько-дитячі, тому може виникати значна кількість факторів, що впливають на становлення дитини. Також унікальність сиблінгових взаємин полягає в тому, що в межах цієї підсистеми поєднується рівність за статусом та різність за особистісними характеристиками і віком. Ці дві тенденції спричинюють різні за характером стратегії взаємостосунків – боротьбу й конкуренцію, прийняття й кооперацію. Крім того, взаємини між братами та сестрами, з одного боку, пов'язані родинними зв'язками; з іншого боку, ці стосунки вибудовуються з позиції рівних, однолітків, незважаючи на різницю у віці. Це спричинює емоційну наповненість, амбівалентність та цінність цих стосунків у житті особистості. Незважаючи на те, що в науці визнається значущість сиблінгових взаємостосунків на розвиток особистості, вкрай мало українських дослідників вивчають специфіку побудови та впливу емоційно-чуттєвої складової взаємин між сибсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вибудовування стосунків у сиблінговій підсистемі найбільше висвітлено у працях зарубіжних дослідників: М. Feinberg, М. Katoch, S. Nandwana, S. McNale, Н. Riggio, А. Solmeyer. Вітчизняні науковці, які вивчали проблему взаємин між сибсами – М. Алексєєва, І. Дідук, М. Миколайчук, Ю. Примак тощо.

Мета статті – теретично дослідити емоційний аспект взаємостосунків у сиблінговій підсистемі сімейної системи

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні взаємостосунки – це ті зв'язки між людьми, які викликають суб'єктивні переживання в особистості та виявляються у вигляді певного ставлення до іншого. З точки зору системного підходу, взаємостосунки між членами сімейної системи є більш інтенсивними, ніж їх зв'язки за межами сім'ї. Крім того, взаємодія між підсистемами всередині є більш продуктивною, ніж взаємодія з будь-якими іншими елементами. Йдеться про те, що за певний проміжок часу члени родини створюють та реалізують певну кількість дій, які мають емоційно-насичене забарвлення (Л. фон Берталанфі, С. Мінухін, Й. Швайтцер, А. фон Шліппе та ін.).

Сиблінгова взаємодія є тривалою та неоднорідною. У сучасних дослідженнях зазначається, що зв'язок між братами та сестрами характеризується циклічністю, тобто можна виокремити певні етапи взаємодії в сиблінговій підсистемі. Так, у дитинстві сиблінги утворюють своєрідне «об'єднання», де постійно грають і взаємодіють. У шкільні роки братів та сестер об'єднує спільне прагнення «вийти» за межі сім'ї та якнайшвидше набути соціальних навичок. Підлітковий вік характеризується

амбівалентністю у стосунках сиблінгів: з одного боку, у взаєминах панують негативні емоції та конфлікти, а з іншого – діти сприймають один одного як порадника та друга. У дорослому віці брати та сестри, як правило, спілкуються не так часто: вони роз'їжджаються, створюють власні сім'ї. Втім у цей період встановлюються унікальні стосунки в системі «дядько/тітка – племінник/племінниця». У старості сиблінги активно підтримують один одного. На цій стадії часто відбувається така інтенсифікація братерсько-сестринських взаємин, яка нагадує період їх дитинства. Таким чином, упродовж життя у стосунках між сибсами спостерігаються і періоди зближення, і періоди віддалення, які насичені емоційними переживаннями [1].

У сиблінговій підсистемі емоційні взаємини забарвлені різними, а іноді й амбівалентними почуттями. На одному полюсі у таких взаєминах спостерігається любов, прив'язаність, прийняття. Інший полюс – це роздратування, злість, ненависть, ревності та заздрість. Така емоційна палітра у стосунках породжує різні аспекти взаємодії у підсистемі – підтримку, взаємодопомогу, кооперацію, а також численні конфлікти, суперництво та боротьбу. Це породжує значне напруження в сімейній системі та загострює стосунки в батьківсько-дитячій підсистемі, хоча самі сибси можуть не вважати такі стосунки проблемними. Варто наголосити, що умовний баланс боротьби та солідарності зумовлює стабільність підсистеми, позитивно впливає на дітей, спричинює їх психологічний розвиток та готує до подальшої соціалізації. Стагнація стосунків в зоні хронічного конфлікту домінування та ієрархії найчастіше спричинена обмеженням ресурсів в сімейній системі. Так, якщо потомки одного покоління відчують недостатність умов для виживання, то скоріше за все у них посилюватиметься боротьба одного з одним. Така ситуація може розгортатися, якщо обмеженими є ресурси батьків й вони не можуть надати дітям рівноцінного емоційного та матеріального забезпечення.

Серед визначених емоційно-чуттєвих переживань, які виникають між братами та сестрами, безумовно найбільшу увагу привертають саме складні, виснажливі почуття злості, заздрості та ревності. Саме ці феномени емоційної сфери дестабілізують сімейну систему, можуть викликати неоднозначні реакції батьків та спричинити психотравмуючий вплив на самих дітей.

Роздратування, злість, ненависть та агресію досить часто можна спостерігати у стосунках сиблінгів. З одного боку, виокремлені емоційно-чуттєві переживання важливі при розмежуванні, самоствердженні, самозахисті. І саме у сиблінговому просторі ці навички дуже добре набуваються. У батьківській підсистемі дитина не конкурує з батьками, її ідентичність скоріше вибудовується у любові та прийнятті. Маленька дитина

повністю ідентифікується з матір'ю, а в сиблінговій підсистемі через конкуренцію з рівними, у дитини з'являється жага до самостворення, автономії, усвідомлення власної унікальності [2].

З іншого боку, вороже ставлення сиблінгів один до одного може бути пов'язано з низкою факторів: особливостями характеру дітей, статтю, ворожим ставленням до них батьків, специфікою вирішення конфліктів у сімейній системі, яку наслідують діти, насильством, стресовими ситуаціями тощо. Так, сучасні дослідження висвітлюють таку динаміку: найбільший рівень ворожості та агресії у взаєминах спостерігається у сиблінгів підліткового віку; конфлікти між братами та сестрами зменшуються після раннього підліткового віку; хлопці частіше повідомляють про агресивне ставлення до братів та сестер, на відміну від дівчат; діади з протилежної статі повідомляють про те, що частіше стикаються з переживаннями злості та агресивного ставлення, ніж одноставеві сиблінгові діади [3].

Заздрість є також невід'ємною складовою емоційної компоненти сиблінгових взаємин. У психологічних розвідках йдеться про те, що заздрість – це почуття, яке виникає при благополуччі, успіхах та перевагах іншої людини (Є. Ільїн). Здебільшого підкреслюється деструктивно-негативний характер заздрості. Водночас багато психологів підкреслюють і позитивні аспекти цього почуття. Так, почуття заздрості мотивує індивіда на конкуренцію, змагальність для реалізації істинних потреб та досягнення поставлених цілей.

У сиблінговій підсистемі заздрість виникає у зв'язку з тим, що один із сиблінгів вбачає в іншому більш привабливі характеристики: зовнішність, риси характеру тощо. Також у дитини може виникати ідея, що інший володіє більш кращими матеріальними речами. Відповідно на тлі заздрості з'являється бажання «зрівнятися» з сиблінгом або навіть «перевищити» його. Так виникає конкуренція, як прояв конструктивної заздрості, що спонукає до діяльності.

Втім варто зазначити, що конструктивна заздрість та конкуренція між сиблінгами виникають в тих системах, де батьки здатні бути справедливими. Хоча батьки не можуть задовольнити потреби дітей у повному обсязі й розуміють справедливість по-різному, все ж цей принцип має обов'язково бути реалізований у системі. Бути справедливим – це постійно співпереживати тому, що відбувається між сиблінгами під час конфліктів; співпереживати кожному сиблінгу й при необхідності допомогти дітям визначити свої межі; допомогти сиблінгам визначити свої сильні сторони і усвідомити різницю [].

Ревнощі – це ще одне сильне переживання, яке виникає в стосунках між сибсами. Ревнощі – це почуття, яке має місце в тріадних стосунках, де двоє мають близькі стосунки, а третій не отримує бажаного ставлення до себе.

В. Каст трактує ревності як болісний страх (що сам себе посилює) того, що доведеться розділити з іншою людиною або взагалі втратити прихильність близької та значущої людини. Відповідно у глибині почуття ревності є страх покинутості.

Ревності в сиблінговій підсистемі абсолютно закономірне явище, яке досить часто зустрічається і пов'язане з конкуренцією. Діти завжди боротимуться за увагу та любов матері, оскільки при появі нових членів сім'ї виникає загроза втратити її. Сиблінгові ревності не залежить від статі (її переживають і хлопчики, і дівчатка), але більш виражені у дітей до підліткового віку [4].

Переживання заздрості, ревності та суперництва виникають та усвідомлюються не у всіх сиблінгових стосунках. І хоча поява цих феноменів емоційно-чуттєвої сфери цілком закономірна, все ж в деяких сім'ях вони яскраво не виявляються. Спираючись на описану С. Банком і М. Каном типологію сиблінгових стосунків, можна виявити такі взаємини між сибсами, де ці почуття пригнічуються та не переживаються дітьми. Загалом ця типологія розкриває особливості ідентифікації та стосунків між братами та сестрами. Вчені розрізняють та описують 8 основних моделей на континуумі від співробітництва до суперництва, від повного злиття до ворожості.

Близнюкове злиття. Стосунки вибудовуються за девізом: «Ми – єдине ціле», «Ми – однакові», «Між нами немає ніякої різниці». Між братами та сестрами можна спостерігати надмірний взаємозв'язок. На перший план висувається принцип спільності та взаємної залежності, котрий ніколи не припиниться. У такій системі діти бувають емоційно теплими, щедрими. Втім ці стосунки статичні, мало змінюються, в них мало можливостей для розвитку. Якщо в підсистемі спостерігається різниця, то виникають компліментарні стосунки. Наприклад, один інтелектуально розвинений, інший – не такий розумний. Тоді виникає співзалежність: один наставляє, стає помічником, інший – приймає допомогу. Через те, що різниця між сиблінгами значуща, а провідним принципом побудови стосунків є взаємозалежність, то конкуренція, заздрість, конфлікти в цих стосунках не виникають, бо місце кожного є визначеним і зайнятим.

Розмита єдність. У таких стосунках панує принцип: «Я не знаю точно, хто я. Можливо, можу бути таким, як ти». Відповідно також не спостерігається переживання заздрості та ревності, оскільки сибси не відокремлюють себе один від одного й не можуть порівнювати.

Поклоніння ідеальному герою. Тут провідною є позиція поклоніння: «Я тобою пишаюся й хочу стати таким, як ти». Відсутність психологічної дистанції, неможливість відокремитись та відчутти свою індивідуальність

породжують надмірну згуртованість та пригнічують переживання окреслених почуттів.

Взаємозалежність, віддане прийняття. У стосунках здебільшого проголошується така ідея: «Ми багато в чому з тобою схожі. Ми завжди повинні піклуватися один про одного, незалежно від різниці між нами». Почуття заздрості та ревнощів при такій конфігурації взаємин також неможливі, через надмірне єднання та відсутність індивідуальності кожного з сибсів.

Динамічна незалежність, конструктивна діалектика. Взаємозв'язки між сиблінгами ґрунтуються на принципі: «Ми схожі, але різні. Це складна задача, яка дає нам можливості для зростання». При такому типі стосунків очевидними є спільні риси й різниця. Конкуренція як виклик, який уключає в себе можливості для зростання. Схожість сиблінгів виявляється в тому, що кожен відчуває власну силу й спільність їм здається привабливою. Таким чином, утворюється ідея не тільки рівноправності, але й рівноваги. У такій сиблінговій підсистемі багато конкуренції та заздрості. Заздрість вербалізується та стає конструктивною, оскільки сиблінг не намагається перенести все на іншого, а прагне всім показати, що він і сам може це досягти. Такі діти ростуть у батьків, які є емоційно присутніми й готовими прийти на допомогу за потреби, можуть витримати заперечення й протести дітей, намагаються бути справедливими. У дорослому житті такі діти можуть вибудовувати партнерські стосунки, де будуть шукати рівноправність та рівновагу. Також у подальшому вони стають здатними конкурувати між собою, втім інколи можуть потребувати арбітра.

Ворожа незалежність, деструктивна діалектика. Стосунки за принципом: «Між нами значна різниця. Ми не сильно схожі один на одного, але ми потрібні одне одному». Незважаючи на помітну різницю й нестачу симпатії, сиблінги відчувають значну залежність одне від одного. Такі сиблінги конфліктують, страждають, що вони нещасні, але все ж таки ще більше страждають, коли «не мають цього страждання». Фоном такого типу стосунків у сиблінговій підсистемі стають батьки, які є емоційно недоступними, байдужими й нехтують дітьми. Діти проєктують загрозу, емоційно заряджені, відторгнуті й витіснені частини себе на сиблінгів, як на людей, які завжди поруч і на яких, на відміну від батьків, можна спиратися.

На братів/сестер проєктуються частини особистості, перш за все, агресивні. Сиблінгу, який проєктує, треба продовжувати контролювати та боротися з цими частинами і це робиться завдяки проєктивній ідентифікації. У такій системі виникає багато заздрості, яка не може стати конструктивною й не може стати поштовхом для розвитку. Безпосередньо у стосунки цю

заздрість неможливо виявляти, бо можна втратити єдині стабільні взаємини. Конкуренція й заздрість сильні, але їх виявляти не можна, бо ролі достатньо ригідно розподілено в сімейній системі. Єдиним виходом можуть стати стосунки поза межами сім'ї (наприклад, психотерапія), де терапевт допоможе пережити параноїдно-шизоїдну фазу, а потім перейти до депресивної й, таким чином, поступово перебудувати стосунки з рівними.

Жорстка диференційованість, поляризоване неприйняття. Девіз, який панує у взаєминах: «Ти так відрізняєшся від мене. Я не хочу від тебе залежати, я не хочу стати таким, як ти». У таких сімейних системах між сиблінгами відбулось менше проєктивних ідентифікацій, тому вони не залежить одне від одного і кожен переживає тотальну самотність. У таких стосунках чітко розподілені ролі «жертви-агресора», заздрять обидві сторони, однак більше заздрості у «жертви». Важливо, що незважаючи на це, інший все-рівно залишається значущим. У таких стосунках брати/сестри сприймаються викривлено, схематично, що впливає на подальше доросле життя кожного з ним. У патнерських стосунках від сильної тривоги партнери захищаються жорстокістю та суворістю. Такий вид стосунків досить складно піддається психокорекційним впливам.

Відречення, деідентифікація. Сиблінги у взаємостосунках ставляться один до одного за принципом: «Ми відрізняємось один від одного у всьому. Я не потребує тебе, ти мені не подобаєшся. Мені байдуже, чи ми зустрічатимемось із тобою, чи ні». Така ідентифікація стає захистом від комплексу Каїна, «смертоносних намагань вбити брата/сестру». Деідентифікація, або заперечення стосунків, характерне для тих сімей, де дітей поділяють на хороших та поганих, здорових та хворих тощо. Тому єдиним способом, щоб з упоратись із негативними переживання, в тому числі з заздрістю та ненавистю, є захисне розщеплення. Як правило, такі сім'ї – це нарцисичні системи, в яких «улюбленець» повинен допомагати батькам підтримувати їх самооцінку, а діти, які не є «хорошими» - становлять серйозну загрозу самооцінці батьків. Дітей нацьковують один на одного шляхом, коли один є тільки прикладом для наслідування, а інший – завжди поганий. У таких умовах сиблінги не можуть бути собою й вимушені застосовувати нарцисичну компенсацію – вважати, що їм ніхто не потрібен. У дорослому житті такі партнери мають значні труднощі з переживанням близькості і залежності в парі.

Як згадувалося вище, в ситуаціях, де в сиблінговій підсистемі відбувається деідентифікація, або зречення брата/сестри, можемо спостерігати комплекс Каїна. Цей комплекс притаманний людям, які схильні до хронічного переживання почуття заздрості, постійного соціального порівняння й при

цьому відчувають, що їх увесь час «не обирають». Якщо «повалення з трону» та відкинення на периферію уваги відбувалося надто болюче (коли батьки робили це неодноразово і жорстко), то символічні прагнення «вбити сиблінга» буде складно стримати дитині. Тому у такому випадку єдиним можливим варіантом стає відщеплення й емоційний розрив. Така ситуація стає можливою в сімейних системах, де одна дитина стає улюбленою для батьків, а інші відчувають, що їх відкинули. «Відкинуті» діти заздрять та ревнують до інших, але нічого не можуть зробити з цими переживаннями, оскільки відчувають, що батьки не підтримають їх за жодних обставин.

Узагальнюючи психологічні характеристики дітей, які зіткнулися з відкиненням батьків та в яких спостерігається комплекс Каїна, можемо визначити наступне:

- це діти, яких «відкинули» через те, що вони «погані» за певними уявленнями батьків;
- часто це старші діти, яких «замінили» менші у батьківській любові та прив'язаності;
- у них складнощі у стосунках, оскільки вони знаходяться в постійній готовності до заздрості;
- вони заздять чужим успіхам, водночас відчувають власну обділеність;
- спостерігається відчуження від Самості, внутрішня пустота та низька самооцінка;
- емоційні стани: тривога, провина (інколи спостерігаються болісні самозвинувачення); агресія, аутоагресія у вигляді критичного внутрішнього голосу;
- вони постійно конкурують із іншими, намагаються усунути розумних та харизматичних суперників, оскільки відчувають від них загрозу [5].

Описані типи взаємодії між сиблінгами за С. Банком і М. Каном дають можливість проаналізувати та виявити найбільш конструктивні та деструктивні їх форми. Стає зрозумілим, що найбільш оптимальним варіантом побудови взаємин є такі, які вибудовані на основі динамічної незалежності. Саме при такому взаємозв'язку можна виявити своєрідний баланс між різними полюсами взаємодії: кооперацією та конкуренцією. Відповідно в емоційно-чуттєвій площині у стосунках між братами і сестрами уможлиблюється та легалізується прояв різних полярних емоцій – від прихильності та любові до злості й ревності.

Висновки. Сиблінгова підсистема та взаємини, які в ній вибудовуються, – є надзвичайно важливими у процесі розвитку особистості. Існує певна

кількість досліджень щодо впливу порядку народження дитини в сім'ї на її подальший розвиток, типології взаємин між братами та сестрами, особливостей виникнення та перебігу конфліктних ситуацій. Втім серед нечисленних розвідок, присвячених проблематиці взаємин між сибсами, найменше висвітлено питання емоційної компоненти сиблінгової взаємодії. Водночас вивчення та нормалізація таких складних емоційно-чуттєвих переживань між сиблінгами як злість, ненависть, агресія, заздрість та ревності до певної міри сприяє зменшенню напруги в сімейній системі. Перспектива подальших досліджень полягає в подальшому емпіричному дослідженні визначених феноменів емоційної сфери та розробці на цій основі методів та способів психологічної допомоги батьківсько-дитячій та сиблінговій підсистемам.

Література:

1. Seligman, M., & Darling, R. (2009). Ordinary families, special children : [translation from English.] Edn. 2nd M. Terevinf. 368 p.
2. Jacobson E. (1978). Das Selbst und die Welt der Objekte. Suhrkamp, Frankfurt/M. 296 p.
3. Milojevich H., Quas J. & Adams B. (2021). Quality of sibling relationships in maltreated youth residing in out-of-home-care. *Journal of Interpersonal Violence*. Vol. 36. Is.1-2. p. 793-819.
4. Кучманич И., Демирполат А., Кромаленко Е. Семантика чувств: зависть, ревность и любовь : методические рекомендации / ред. И. Кучманич. Николаев: СПД Румянцева, 2021. 68 с.
5. Каст В. Зависть, ревность и саморазвитие. М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2019. 158 с.
6. Шлиппе А., Швайцер Й. Учебник по системной терапии и консультированию. Львів : ВНТЛ-Класика, 2004. 320 с.

References:

1. Seligman, M., & Darling, R. (2009). Ordinary families, special children : [translation from English.] Edn. 2nd M. Terevinf. 368 p.
2. Jacobson E. (1978). Das Selbst und die Welt der Objekte. Suhrkamp, Frankfurt/M. 296 p.
3. Milojevich H., Quas J. & Adams B. (2021). Quality of sibling relationships in maltreated youth residing in out-of-home-care. *Journal of Interpersonal Violence*. Vol. 36. Is.1-2. p. 793-819.
4. Kuchmanich, I., Demirpolat, A. & Kromalenko, E. (2021). *Semantika chuvstv: zavist, revnost i lyubov : metodicheskiiye rekomendatsii* [Semantics of feelings: envy, jealousy and love: guidelines]. Nikolayev: SPD Romyantseva [in Ukrainian].
5. Kast, V. (2019). *Zavist, revnost i samorazvitiye* [Envy, jealousy and self-development] M.; SPb.: Tsentr gumanitarnykh initsiativ [in Russian].
6. Shlippe, A. & Shchvaytser, Y. (2004). *Uchebnik po sistemnoy terapii i konsultirovaniyu* [Textbook of Systemic Therapy and Counseling]. Lviv : VNTL-Klasika [in Ukrainian].

УДК 159.964

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-825-834](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-825-834)

Мазур Олена Вікторівна асистент, кафедра медичної психології та психіатрії, Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21018, тел.: (066)940-56-88, <https://orcid.org/0000-0002-3434-638X>.

Ткаченко Ірина Володимирівна старший викладач кафедри філософії та педагогіки професійної підготовки, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, тел.: (098)130-60-69, <https://orcid.org/0000-0002-2686-6721>.

Чепурна Вікторія Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та педагогіки професійної підготовки, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, 25, м. Харків, 61002, тел.: (099)916-17-92, <https://orcid.org/0000-0001-5125-2783>.

ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено питання посттравматичного стресового розладу в умовах військового стану. Визначено сутність поняття «посттравматичний стресовий розлад», охарактеризовано його прояви, ознаки, риси. Також увага приділена відмінностям посттравматичного стресового розладу в аспекті розгляду медицини, так і в аспекті психології. Зокрема, медична сфера даного поняття акцентує увагу на симптомах та етапах розвитку розладу, а психологічна звертає увагу на причини та профілактику даного порушення. Водночас доцільно зазначити, що визначено особливості саме посттравматичного розладу на відміну від звичайного стресового розладу.

Наукова стаття розкриває специфіку впливу війни на розвиток посттравматичного стресового розладу. Визначено, які категорії перебувають у зоні ризику, які існують профілактичні заходи, як протікає дане порушення у кожній групі осіб. Крім того, визначено фактори, що ускладнюють перебіг розладу, а також чинники, що можуть навпаки полегшити перебіг порушення.

Ключова увага у роботі приділена механізмам реабілітації осіб із посттравматичним стресовим розладом. Зокрема, визначено заходи, які

сприяють ефективній боротьбі із проявами порушення та унеможливають його розвиток. Також звернено увагу на те, які механізми, способи, засоби, слід використовувати під час роботи з дітьми та військовими. Водночас звернено увагу на бажану обстановку та умови проведення реабілітації, вікові та соціальні особливості учасників, терміни та періодизацію проведення заходів. Як наслідок, стаття повноцінно розкриває питання того, як в умовах військового стану можна зменшити рівень тих випадків, при яких розлад виявляє загострення.

Варто зазначити також те, що у статті приділено увагу питанню статистичних даних, що відображають проблему посттравматичного стресового розладу у нашій державі. Це обумовлено тим, що в умовах війни досить складно отримувати та фіксувати реальні показники, особливо, якщо це стосується окупованих територій. Як наслідок, статистичні дані є неточними і відображають лише приблизні цифри, які наведені у порівнянні із попередніми періодами. Все це повинно викликати у отримувача інформацію думку, що дане питання є досить важливим і необхідно розглядати дане питання в аспекті масової проблеми, оскільки страждає багато категорій населення нашої держави.

Тож, у статті розглянуто питання посттравматичного стресового розладу з огляду на різні аспекти даного питання. Це дозволяє стверджувати, що безумовно війна є саме тим фактором, що активізував розвиток даної проблеми як масової та такої, що впливає на все суспільство нашої країни.

Ключові слова: війна, військовий стан, заходи, категорія населення, ознаки, посттравматичний стресовий розлад, порушення, психіка, реабілітація.

Mazur Olena Viktorivna Teaching Assistant, Department of Medical Psychology and Psychiatry, Pirogov Memorial National Medical University, Pirogov St., 56, Vinnytsia, 21018, tel.: (066)940-56-88, <https://orcid.org/0000-0002-3434-638X>.

Tkachenko Iryna Volodymyrivna Senior Teacher of the Department of Philosophy and Pedagogy of Professional Training, Kharkiv National Automobile and Road University, Yaroslava Mudroho St., 25, Kharkiv, 61002, tel.: (098)130-60-69, <https://orcid.org/0000-0002-2686-6721>.

Chepurna Viktoriia Oleksandrivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy of Professional Training, Kharkiv National Automobile and Road University, Yaroslava Mudroho St., 25, Kharkiv, 61002, tel.: (099)916-17-92, <https://orcid.org/0000-0001-5125-2783>.

POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER IN THE CONDITIONS OF THE MILITARY STATE

Abstract. The article examines the issue of post-traumatic stress disorder in the conditions of martial law. The essence of the concept of "post-traumatic stress disorder" is defined, its manifestations, signs, and features are characterized. Attention is also paid to the differences of post-traumatic stress disorder in the aspect of consideration of medicine and in the aspect of psychology. In particular, the medical field of this concept emphasizes the symptoms and stages of development of the disorder, while the psychological field pays attention to the causes and prevention of this disorder. At the same time, it is appropriate to note that specific features of post-traumatic stress disorder, in contrast to ordinary stress disorder, have been identified.

The scientific article reveals the specifics of the impact of war on the development of post-traumatic stress disorder. It has been determined which categories are at risk, what preventive measures exist, how this violation occurs in each group of people. In addition, factors that complicate the course of the disorder, as well as factors that can, on the contrary, facilitate the course of the disorder, have been determined.

Key attention in the work is given to the mechanisms of rehabilitation of persons with post-traumatic stress disorder. In particular, measures have been defined that contribute to the effective fight against manifestations of the violation and prevent its development. Attention was also paid to what mechanisms, methods, means should be used when working with children and military personnel. At the same time, attention was paid to the desired environment and conditions for rehabilitation, the age and social characteristics of the participants, the terms and periodization of the activities. As a result, the article fully discloses the question of how, in the conditions of martial law, it is possible to reduce the level of those cases in which the disorder shows an exacerbation.

It is also worth noting that the article focuses on the issue of statistical data reflecting the problem of post-traumatic stress disorder in our country. This is due to the fact that in the conditions of war it is quite difficult to obtain and record real indicators, especially if it concerns the occupied territories. As a result, the statistical data are imprecise and reflect only approximate figures that are compared to previous periods. All this should cause the recipient of the information to think that this issue is quite important and it is necessary to consider this issue in the aspect of a mass problem, since many categories of the population of our country suffer.

Therefore, the article discusses the issue of post-traumatic stress disorder in view of various aspects of this issue. This allows us to assert that the war is definitely

the factor that activated the development of this problem as a mass one that affects the entire society of our country.

Keywords: war, martial law, measures, population category, symptoms, post-traumatic stress disorder, disorder, psyche, rehabilitation.

Постановка проблеми. Нині війна є тим фактором, що значно впливає на розвиток різних сфер, а також на життя людини загалом. Тож не дивно, що після 24 лютого 2022 р. кількість випадків фіксації психічних порушень у людей різного віку та соціального статусу значно зросла. Це обумовлено тим, що навіть ті люди, які безпосередньо не перебували у зоні бойових дій, не могли не отримати вплив на свою психіку. Адже інформація від свідків та ЗМІ теж здатна викликати певного роду емоції, стан страху, тривожність, невпевненість у майбутньому. Така людина цілком розуміє, що все, що відбувається, так чи інакше може зачепити її та стати для неї загрозою. Особливо складним питанням війни є для психіки дітей, яка ще не є сформована до кінця. Відповідно, дитина відчуває високий рівень тривоги, а страх може навіть спонукати її на необдумані вчинки. Саме тому розгляд питання посттравматичного розладу стресу є досить важливим та актуальним, оскільки дана проблема потребує втручання держави на різних рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання посттравматичного стресового розладу в умовах війни досліджувалося різними вітчизняними вченими. Зокрема, у статті «Загальні відомості про дисоціативні розлади» вчений Д. Шпігель, звернув увагу на специфіку протікання посттравматичного стресового розладу, наводячи характерні ознаки даного порушення [1, с. 3]. Зокрема, він вважає, що на гостроту протікання розладу впливає наявність подразнюючих факторів, що можуть нашкодити людину на неприємні для неї спогади. Водночас вчений О. Бондарук у статті «Психологічні особливості посттравматичного стресового розладу як комплексу реакцій людини на травмуючу ситуацію», звертає увагу на індивідуальні параметри людини, що здатні вплинути на перебіг розладу [2, с. 43].

Мета статті – виявити специфіку посттравматичного стресового розладу в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Сучасна статистика посттравматичного стресового розладу в Україні, особливо після 24 лютого 2022 р., є вагомою. Так, відповідно до останніх даних, поширеність розладу протягом життя досягає 9 %, а поширеність протягом 12 місяців становить близько 4 % [3, с. 22]. Тобто існує ризик, що людина, яка отримала психологічну травму, може відчувати її наслідки тривалий період, а можливо навіть і все життя.

Крім того, серед вікової категорії найбільш уразливою є молодь, а випадки розладу трапляються переважно в осіб 20-30 років [3, с. 33]. Одночасно з цим війна вплинула на значне зростання випадків розладів посттравматичних у дітей та підлітків, зокрема, категорія 10-14 років нині є найбільш вразливою [3, с. 34]. Щодо гендерних особливостей, то посттравматичний розлад характерний для кожної п'ятої жінки та кожного десятого чоловіка. Тобто жінки є більш вразливими, проте в умовах війни

На сучасному етапі значна увага приділена поняттю «посттравматичний стресовий розлад». У загальному значенні це повторювані, нав'язливі спогади про нищівну травматичну подію [4, с. 5]. Спогади тривають переважно понад 1 місяця і починаються протягом 6 місяців після події. Здебільшого, події, які може викликати розлад, це ті явища, що викликають страх, безпорадність або жах. Участь у цих подіях може бути безпосередньою (наприклад, серйозна травма або загроза смерті) або опосередкованою (наприклад, людина стала свідком серйозних травм, вбивства або загрози життю інших осіб, отримала інформацію про події, які сталися з близькими родичами або друзями). Поширеними причинами ПТСР є бойові дії, сексуальне насильство, стихійні лиха і техногенні катастрофи.

В умовах війни посттравматичний стресовий розлад є типовим як для військових, так і для цивільних. Категоріями ризику є військові, діти, жінки, люди літнього віку. При цьому розлад більше характерний для людей чутливих та емоційних, тож чим більш травматичною була ситуація, тим більший ризик появи розладу.

З точки зору медицини, симптоми посттравматичного розладу можна розділити на категорії: вторгнення, уникнення, негативні зміни у когнітивній функції та настрої, а також зміни збудливості та реактивності. Найчастіше пацієнти мають часті небажані спогади, у яких повторюється травмуюча подія. Часто присутні нічні кошмари про подію [5, с. 104]. Окрім спричиненої травмою тривожності пацієнти можуть відчувати надмірну пильність [6, с. 19].

Крім того, прояви мають викликати значний дистрес або суттєво погіршувати соціальну або професійну діяльність і не бути пов'язаними з фізіологічним впливом психоактивних речовин або іншими захворюваннями.

Якщо поглянути на питання посттравматичного стресового розладу в аспекті психології, то дане порушення виступає як щось таке, що характеризує крайню реакцію людини на значну небезпеку для її життя. При цьому розлад не виникає під час кризової ситуації або відразу після неї, а настає через певний період, переважно, через тривалий час. Одночасно з цим, якщо небезпека тривала довгий період, наприклад, особа перебувала на окупованій території або в зоні бойових дій, була у полоні, брати активну участь під час

боїв чи допомагала військам, то ризик появи проявів розладу значно зростає. Тож, чим довше людина перебувала під дією сильного стресового чинника, тим більша ймовірність, що така людина отримає досліджуване порушення [7, с. 88].

Можна стверджувати, що не існує єдиного механізму, який би дозволив визначити, у кого у майбутньому проявиться розлад, а хто не матиме, при цьому обидві особи можуть перебувати в однакових умовах та мати схожий набір параметрів. Одночасно з цим, доцільно виокремити такі чинники, що впливають на розвиток розладу.

По-перше, інтенсивність стресового чинника. Так, на прояви розладу впливає те, яка саме травмуюча ситуація сталася, скільки вона тривала, наскільки така ситуація була неочікуваною, чи могла людина мінімально управляти ситуацією, чи була можливість отримати допомогу. До прикладу, якщо особа довго перебувала у полоні, отримуючи моральний та психологічний тиск, розуміючи, що не отримає допомоги, то є значна ймовірність, що вона отримає розлад. При цьому, якщо особа була просто залякана військовими під час одноразового інциденту, перебуваючи з тими, хто міг би її захистити, то у цьому випадку ризик прояву розладу значно зменшується.

По-друге, особливості захисних механізмів людини. Кожна особа має власні інструменти захисту від стресу. Зокрема, у багатьох людей таким механізмом є втрата пам'яті щодо стресових подій. Нерідко травмуючі події витісняються із спогадів або замінюються іншими. Якщо людина має перелічені механізми, то ризик прояву розладу значно зменшується. При цьому у випадках, коли людина навпаки досить детально пам'ятає травмуючу ситуацію, ніби знову проживаючи той день, то ризик посттравматичного розладу значно зростає.

По-третє, наявність допомоги від соціуму. Якщо людина відчуває підтримку, то ризик появи розладу зменшується. Особливо це стосується тих осіб, яким доводилося приймати складні рішення або ж тим, хто свідомо йшов на певні жертви заради бажаного результату. Так, якщо військовий отримавши поранення повертається у цивільне життя, то схвалення та розуміння суспільства, зменшують ризик появи розладу, навіть якщо особа і приймала не правильні рішення. Якщо ж військовий після пережитого стресу отримує негативну реакцію соціуму: «Ти сам вирішив піти на війну», «Ти зробив свій вибір», «Ніхто тобі нічим не зобов'язаний», то ризик появи розладу зростає. Це обумовлено тим, що відчуваючи підтримку, людина менше повертається до власних спогадів, особливо до тих, де її вибір сумнівним або неправильним.

По-четверте, особливості індивідуальних параметрів людини. На розвиток розладу здатні вплинути такі чинники як вік, соціальний статус, досвід минулих травмуючих подій, наявність порушень психіки. Важливим є також фактор позитивної життєвої перспективи. Якщо людина впевнена у власному майбутньому та має конкретні плани, то ризик розладу знижується у кілька разів. Тобто можна говорити, що стиль життя теж здатний вплинути на появу розладу [8, с. 22].

Водночас враховуючи умови війни, можна визначити зростання випадків посттравматичного стресового розладу у дітей. Специфікою даного порушення у дитячому та підлітковому віці є:

- повторення спогадів про пережите;
- наявність спогадів, які дитина не говорить дорослим;
- уникнення того, що нагадує негативний досвід;
- емоційне перевантаження чи відсутність емоцій;
- агресивність чи навпаки занадто спокійна поведінка;
- тривожність, депресивність, невротичність;
- безсоння, кошмари уві сні [9, с. 15].

Тобто перебіг розладу у дітей є подібним до проявів у дорослих, хоча і відрізняється в аспекті поведінкових та емоційних реакцій. При цьому діти більше потребують захисту та схвалення від оточення, адже їм залежно від віку складно визначити свою роль у травмуючій ситуації. До того ж для дітей вагоме значення має наявність досвіду в інших дітей, що дозволяє їм зрозуміти, що вони такі як і інші, а не особливі. Як наслідок, дитина, яка відчуває підтримку, має менше шансів отримати розлад, при цьому коли дитина активно комунікує з однолітками, вона менше відчуває впливи порушення.

Робота із людьми, що мають посттравматичний стресовий розлад, передбачає тривалу реабілітацію. Це комплекс заходів, які спрямовані на покращення психічного, психологічного, емоційного, поведінкового стану особи, яка має посттравматичний стресовий розлад. При цьому важливо спочатку визначити ступінь розладу, специфіку його протікання, особистісні параметри особи. Це дозволяє розробити індивідуальну програму реабілітації, яка на основі врахування всіх критеріїв викладених вище, визначає оптимальні етапи та кроки для усунення проявів посттравматичного стресового розладу.

Однією із ефективних форм реабілітації є тренінг. Тренінг передбачає пропрацювання теоретичних та практичних аспектів розладу, відтворення стресових ситуацій для розладу. При цьому все це подається таким чином, щоб людина могла відкритися та відверто розповісти про пережите. Одним з основних завдань тренінгу є усунення у людини почуття вини та формування

у неї розуміння того, що травмуюча ситуація склалася не через дії людини. Особливістю тренінгу також є наявність певної групи людей, які одночасно проходять реабілітацію та мають схожі прояви розладу. При цьому досвід інших осіб дозволяє швидше реабілітуватися та усунути прояви порушення

Також нерідко використовується індивідуальне консультування. Воно полягає в особистому спілкуванні того, хто проходить реабілітацію, та фахівця. Така форма дозволяє поступово знизити рівень прояву порушення та отримати потрібні знання щодо того, що потрібно робити для зниження рівня розладу. Водночас особисте спілкування розкриває мотиви особи та дозволяє їй визначити причини своєї поведінки у травмуючій ситуації.

Також усунення проявів можливе шляхом організації комплексу заходів щодо культурно-виховного набору робіт для людини з розладами. Це можуть бути організовані відвідування музеїв, театрів та кінотеатрів, бібліотек, культурних центрів, концертів, виставок, галерей. Тут основна мета полягає у тому, щоб людина зрозуміла, що світ цікавий та різнобарвний, отже, травмуюча ситуація не повинна перешкоджати руху вперед. Така форма переважно реалізується щодо підлітків та дітей, проте буде корисна і дорослим [10, с. 18].

Під час заходів із реабілітації варто також використовувати допоміжні засоби, які сприяли б як швидшому усуненню наслідків, так і профілактиці розладу загалом. У першу чергу це емоційна стабілізація. Рідні людини, яка пережила травмуючу ситуацію повинні бути емоційно стабільними та спокійними, що дозволить унеможливити розвиток розладу. Також важливо, щоб близькі підтримували та допомагали при найменшій потребі, пояснювали, що людина не винна у травмуючій ситуації. У цьому випадку можна залучати допомогу друзів та знайомих [11, с. 130].

Необхідними є прогулянки на свіжому повітрі та відпочинок активного типу, що людина могла активізувати свої ресурси та забути про негатив. Також варто обмежити таку особу у перегляді новин та інформаційних ресурсів, що важливо при розкладі під час війни. Потрібно керувати доступ до джерел інформації так, щоб людина не отримала доступ до пропагандистських ресурсів [12, с. 113].

У випадку з розладом у дітей, потрібно створити такі умови, за яких дитина почувалася б безпечно, комфортно, відчувала б підтримку. Дітям потрібно чітко та конкретно пояснювати, що сталося, при цьому використовуючи правдиві дані. Також дитина має бути залучена до соціальних заходів та активно проводити час.

До того ж доцільно, щоб дитина отримувала саме фахову допомогу.

Висновки. Отже, посттравматичний стресовий розлад є реакцією людини на травмуючу ситуацію. При цьому для розладу характерними є тривожність, надмірна чи недостатня емоційність, невротичність, відчуття переслідування. Проте враховуючи умови війни, серед основних категорій, хто страждає від розладу можна визначити військових та дітей. Тільки вчасна та фахова допомога допомагає якісній реабілітації тих, хто має розлади.

Література:

1. Шпігель Д. Загальні відомості про дисоціативні розлади. *Медичний огляд*. 2021. Вип. 3. С. 3-5.
2. Бондарук О. Психологічні особливості посттравматичного стресового розладу як комплексу реакцій людини на травмуючу ситуацію. *Віртус*. 2018. Вип. 26. С. 43-47.
3. Коваленко В. Стан здоров'я народу України в умовах війни. Київ, 2022. 220 с.
4. Туриніна О. Психологія травмуючих ситуацій. Київ, 2017. 159 с.
5. Корольчук О. Посттравматичний стресовий розлад як новий виклик сучасній Україні. *Державне управління*. 2016. Вип. 17. С. 104-111.
6. Литвиненко К. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців. Київ, 2020. 192 с.
7. Самойлова В. Посттравматичний стресовий розлад та гострий стресовий розлад в умовах соціальних потрясінь. *Педагогіка та психологія* 2022. Вип. 2. С. 88-91.
8. Галич М. Загальна характеристика посттравматичного стресового розладу в умовах воєнного часу: діагностика та профілактика. *Юридична психологія*. 2022. Вип. 1. С. 22-28.
9. Теслюк П. Комунікативні аспекти психопрофілактики посттравматичних стресових розладів у дорослих та дітей в умовах воєнного стану. *Педагогічний вісник*. 2022. Вип. 1. С. 15-18.
10. Руденко І. Як вберегти психологічне здоров'я дітей під час війни. *Педагогічний вісник*. 2022. Вип. 1. С. 18-20.
11. Бакка Ю. Посттравматичний стресовий розлад та його вплив на особистість після війни. *Освіта і виховання в умовах війни*. 2022. Вип. 1. С. 129-132.
12. Прокоф'єва Л. Психологічна модель ПТСР та особливості корекції в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2022. Вип. 57. С. 110-120.

References:

1. Shpihel' D. Zahal'ni vidomosti pro dysotsiatyvni rozlady [General information about dissociative disorders]. *Medychnyy ohlyad - Physical examination*. 2021. Vyp. 3. 3-5.
2. Bondaruk O. Psykholohichni osoblyvosti posttravmatychnoho stresovoho rozladu yak kompleksu reaktsiy lyudyny na travmuyuchu sytuatsiyu [Psychological features of post-traumatic stress disorder as a complex of human reactions to a traumatic situation]. *Virtus - Virtus*. 2018. Vyp. 26. S. 43.
3. Kovalenko V. Stan zdorov'ya narodu Ukrayiny v umovakh viyny [State of health of the people of Ukraine in the conditions of war]. Kyiv, 2022. 220 s.

4. Turynina O. Psykholohiya travmuyuchykh sytuatsiy [Psychology of traumatic situations]. Kyiv, 2017. 159 s.

5. Korol'chuk O. Posttravmatychnyy stresovyy rozlad yak novyy vyklyk suchasniy Ukraini [Post-traumatic stress disorder as a new challenge for modern Ukraine.]. *Derzhavne upravlinnya - Governance*. 2016. Vyp. 17. S. 104-111.

6. Lytvynenko K. Nevydymi naslidky viyny. Yak rozpoznyaty? Yak spilkuvatys'? Yak dopomohty podolaty? Dovidnyk dlya shyrokooho kola fakhivtsiv [Invisible consequences of war. How to recognize? How to communicate? How to help overcome? A guide for a wide range of specialists]. Kyiv, 2020. 192 s.

7. Samoylova V. Posttravmatychnyy stresovyy rozlad ta hostryy stresovyy rozlad v umovakh sotsial'nykh potryasin' [Posttraumatic stress disorder and acute stress disorder in conditions of social upheaval]. *Pedahohika ta psykholohiya. - Pedagogy and psychology*. 2022. Vyp. 2. S. 88-91.

8. Halych M. Zahal'na kharakterystyka posttravmatychnoho stresovoho rozladu v umovakh voyennoho chasu: diahnozyka ta profilaktyka [General characteristics of post-traumatic stress disorder in wartime conditions: diagnosis and prevention]. *Yurydychna psykholohiya - Legal psychology*. 2022. Vyp. 1. S. 22-28.

9. Teslyuk P. Komunikatyvni aspekty psykhoprofilaktyky posttravmatychnykh stresovykh rozladiv u doroslykh ta ditey v umovakh voyennoho stanu [Communicative aspects of psychoprophylaxis of post-traumatic stress disorders in adults and children under martial law]. *Pedahohichnyy visnyk - Pedagogical bulletin*. 2022. Vyp. 1. S. 15-18.

10. Rudenko I. Yak vberehty psykholohichne zdorov'ya ditey pid chas viyny [How to protect the psychological health of children during a crisis]. *Pedahohichnyy visnyk - Pedagogical bulletin*. 2022. Vyp. 1. S. 18-20.

11. Bakka YU. Posttravmatychnyy stresovyy rozlad ta yoho vplyv na osobystist' pislya viyny [Post-traumatic stress disorder and its impact on personality after the war]. *Osvita i vykhovannya v umovakh viyny - Education and upbringing in the conditions of war*. 2022. Vyp. 1. S. 129-132.

12. Prokof'yeva L. Psykholohichna model' PT·SR ta osoblyvosti korektsiyi v umovakh voyennoho stanu [Psychological model of PTSD and features of correction in the conditions of martial law]. *Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the Izmail State Humanitarian University..* 2022. Vyp. 57. S. 110-120.

УДК 159.9:355

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-835-845](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-835-845)

Марциняк-Дорош Оксана Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Князя Романа, 1/3, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-5969-1665>

Васильєва Ольга Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та практичної психології, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, <https://orcid.org/0000-0001-7586-2156>

Слободяник Володимир Іванович кандидат психологічних наук, доцент, Начальник інституту післядипломної освіти, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-6533-3453>

Березяк Ксенія Михайлівна старший викладач кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-2601-0349>

Пасько Катерина Миколаївна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, <https://orcid.org/0000-0003-0488-9719>

ПСИХІЧНА ТРАВМАТИЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. У статті здійснено теоретичне дослідження психічної травматизації особистості внаслідок військових дій та її вплив на життєстійкість. Визначено, що психічна травматизація порушує нормативну організацію психіки, призводить до межових та клінічних станів (зниження імунітету, втрати працездатності, порушення когнітивних функцій). Розглянуто основні риси травмуючої ситуації: вона є новою реальністю для людини і принципово відрізняється від повсякденних умов; висуває перед

людиною проблему екзистенціальної дилеми життя і смерті та впливає на картину особистості і переживання фундаментальної невразливості; характеризується подвійністю, оскільки, з одного боку, несе загрозу, небезпеку, руйнування для особистості, а з другого — апелює до стійкості, мужності, має можливості для конструктивних змін; руйнує цілісність життєвого світу людини, поділяючи її на життя до ситуації, що сталася, часовий відрізок, пов'язаний з безпосереднім впливом екстремальних факторів, та життя після; під її впливом особистість людини трансформується, можлива фрагментація самоідентичності; під час неї утруднюються реалізація прогнозу подальших подій та розуміння подій, що відбуваються; обмежує здійснення самореалізації особистості та ускладнює можливості в задоволенні потреб; обмежує можливості активного впливу на неї людини, але при цьому відкриває нові способи активності; детермінує роботу з пошуку сенсу того, що відбувається; супроводжується появою тріадичної структури «розлад — адаптація — розвиток». Обґрунтовано, що життєстійкість є інтегральною особистісною характеристикою людини, особистісним ресурсом, який забезпечує їй успіх у подоланні життєвих проблем, здатність протистояти стресовим ситуаціям і зберігати внутрішню впевненість, збалансованість, без зниження продуктивності діяльності. Дійшли висновку, що більшість людей зрілого віку можуть добре впоратися з труднощами та ефективно скористатися внутрішніми ресурсами задля підтримки своєї життєстійкості. Проте є люди, які важко переживають труднощі та зміни в кризових ситуаціях, вони не несуть відповідальності за свої дії, що неодмінно знижує їхню успішність під час вирішення життєвих та професійних завдань. Якщо особа сама не може впоратися з подоланням наслідків психічної травматизації, то до цього процесу потрібно долучати висококваліфікованих фахівців: психологів та психотерапевтів, в складних випадках психіатрів.

Ключові слова: особистість, психічна травматизація, життєстійкість, війна.

Martsyniak-Dorosh Oksana Mykhailivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professo, Associate Professor of the Department of Theoretical and Practical Psychology, Lviv Polytechnic National University, 1/3 Kniazuya Romana St., Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-5969-1665>

Vasylieva Olga Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign and Practical Psychology, Izmail State University of Humanities, Repina St., 12, Izmail, <https://orcid.org/0000-0001-7586-2156>

Slobodianyuk Volodymyr Ivanovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Institute of Postgraduate Education, Lviv State University of Life Safety, Kleparivska St., 35, Lviv, <https://orcid.org/0000-0001-6533-3453>

Bereziak Kseniia Mykhailivna Senior Lecturer of the Department of Applied Psychology and Pedagogy of Lviv State University of Life Safety, Kleparivska St., 35, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-2601-0349>

Pasko Kateryna Mykolaivna Candidate of Philosophical Sciences, the Associate Professor of the Department of Psychology, Educational-Scientific Institute of Pedagogy and Psychology of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska St., 87, Sumy, <https://orcid.org/0000-0003-0488-9719>

MENTAL TRAUMATIZATION OF A PERSON AS A RESULT OF HOSTILITIES AND ITS IMPACT ON LIFE

Abstract. The article presents a theoretical study of psychological traumatization of the individual as a result of military actions and its impact on resilience. It is determined that psychological traumatization disrupts the normative organization of the psyche, leads to borderline and clinical conditions (reduced immunity, disability, impaired cognitive functions). The main features of a traumatic situation are considered: it is a new reality for a person and is fundamentally different from everyday conditions; it poses the problem of the existential dilemma of life and death and affects the personality picture and the experience of fundamental invulnerability; is characterized by duality, since, on the one hand, it poses a threat, danger, and destruction to the individual, and on the other hand, it appeals to resilience, courage, and has opportunities for constructive change; destroys the integrity of a person's life world, dividing it into life before the situation, the time period associated with the direct impact of extreme factors, and life after; under its influence, a person's personality is transformed, and self-identity may be fragmented; during it, it is difficult to make a forecast of further events and understand the events taking place; limits the self-realization of the individual and complicates the possibilities of meeting needs; limits the possibilities of active human influence on it, but at the same time opens up new ways of activity; determines the work on finding the meaning of what is happening; is accompanied by the emergence of a triadic structure "disorder - adaptation - development". It is substantiated that resilience is an integral personal characteristic of a person, a personal resource that ensures success in overcoming life problems, the ability to withstand stressful situations and maintain inner confidence, balance, without

reducing productivity. We concluded that most mature people can cope well with difficulties and effectively use internal resources to maintain their resilience. However, there are people who have a hard time dealing with difficulties and changes in crisis situations, and they do not take responsibility for their actions, which inevitably reduces their success in solving life and professional problems. If a person cannot cope with overcoming the consequences of mental trauma on their own, then highly qualified specialists should be involved in this process: psychologists and psychotherapists, and in difficult cases, psychiatrists.

Keywords: personality, mental trauma, resilience, war.

Постановка проблеми. Війна та збройні конфлікти завжди займають особливе місце серед різного роду екстремальних ситуацій тому, що вони призводять до загибелі людей, розрух, економічних потрясінь та переміщення на інші території.

Так і суспільство України переживає трагічні події у зв'язку із повномасштабною війною, яку розпочала російська федерація на території нашої держави. Саме ці трагічні події, на превеликий жаль, впливають на психічний стан суспільства та чинять психічну травматизацію. Тому реальність в якій знаходиться особистість, піддає її екстремальному, інтенсивному та сильному впливу загрози для життя і здоров'я її самої та оточуючих її рідних та близьких людей. Виникає стан постійної напруженості, тривоги, депресії та фрустрації. Навіть ті люди, які географічно проживають далеко від зони бойових дій, психологічно страждають не менше ніж ті, які в зоні бойових дій та поруч з нею. У людей виникають такі психологічні явища як: асенізація, сенситивізація, апатія, безсоння, зниження працездатності, складність в комунікації з оточуючими. Негативний вплив на особистість здійснюють різні стрес-фактори: зниження якості життя, страхи, негарні передчуття, постійний перегляд новин по телебаченню та у соціальних мережах, вірування у різного роду інформаційно-психологічних операцій, невміння відрізнити фейкові вкиди від правдивої інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі аналізу наукових публікацій та досліджень було виявлено, що дослідженням проблематики розвитку життєстійкості в умовах збройних конфліктів займалися Т. Титаренко, В. Чернобровкін, В. Чернобровкіна, О. Залеська, Е. Anthony, С. Kourpernik, М. Wessells, J. Williamson. Питання психотравми в своїх роботах розглядали: Б. Колодзін, Д. Калшед, Н. Пезешкіан, Н. Тарабріна. З початку АТО в Україні з'явилася низка зарубіжних публікацій, в яких систематизовано сучасний подолання наслідків, психотравми та зросла кількість робіт вітчизняних дослідників серед яких: З. Кісарчук, О. Колесніченко, П. Горностая, Л. Гребіль, Н. Журавльова.

Мета статті полягає у розгляді понять «психічна травматизація» і «життєстійкість» та визначенні, який вплив чинить психічна травматизація особистості на її життєстійкість.

Виклад основного матеріалу. Більше року люди в нашій державі живуть в умовах постійного стресу, який пагубно впливає на їхній психологічний стан. У більшості стрес перейшов у посттравматичний стресовий розлад, що призвело до вразливості центральної нервової системи, роздратованості, проблем зі сном, загострилися старі душевні травми, змінилася поведінка. Особа, яка живе у постійному хронічному стресовому стані характеризується тривожністю, лякливістю, замисленістю і т. д. Майже все населення України отримало психічну травматизацію.

Психічна травматизація порушує нормативну організацію психіки, призводить до межових та клінічних станів (зниження імунітету, втрати працездатності, порушення когнітивних функцій).

Вперше психічна травма була описана у теорії посттравматичного стресового розладу і кризової психології, що виникла наприкінці 80-х років ХХ століття [1, с. 9].

Психічна травматизація виникає внаслідок травмуючої ситуації, яка суб'єктивно переживається як більш-менш гостра необхідність реконструкції ставлення до себе, власного минулого, сьогодення і майбутнього. Порушується спонтанність буття, зростає відчуття внутрішнього та зовнішнього хаосу, втрачається структурованість життєвого світу. Можливості усвідомлення людиною своїх проблем залишаються вкрай незадовільними.

О. Туриніна до основних рис травмуючої ситуації віднесла наступні:

- вона є новою реальністю для людини і принципово відрізняється від повсякденних умов;
- висуває перед людиною проблему екзистенціальної дилеми життя і смерті та впливає на картину особистості і переживання фундаментальної невразливості;
- характеризується подвійністю, оскільки, з одного боку, несе загрозу, небезпеку, руйнування для особистості, а з другого — апелює до стійкості, мужності, має можливості для конструктивних змін;
- руйнує цілісність життєвого світу людини, поділяючи її на життя до ситуації, що сталася, часовий відрізок, пов'язаний з безпосереднім впливом екстремальних факторів, та життя після;
- під її впливом особистість людини трансформується, можлива фрагментація самоідентичності;
- під час неї утруднюються реалізація прогнозу подальших подій та розуміння подій, що відбуваються;

- обмежує здійснення самореалізації особистості та ускладнює можливості в задоволенні потреб;
- обмежує можливості активного впливу на неї людини, але при цьому відкриває нові способи активності;
- детермінує роботу з пошуку сенсу того, що відбувається;
- супроводжується появою тріадичної структури «розлад — адаптація — розвиток» [2, с. 9].

Психічний біль інформує людину про психологічне неблагополуччя та запускає механізм зцілення психіки — роботу захисних механізмів, зокрема механізмів витіснення та придушення або відповідну реакцію. Відповідна реакція на травматичний вплив присутня завжди, і чим інтенсивніша травма, тим сильніша зовнішня дія або внутрішнє переживання. Відповідною реакцією може бути удар, сварка, почуття безсилля та плач, якщо людину вдарили або принизили. Така реакція дає змогу здійснити розрядження надмірного психічного збудження, що виникає під час травматизації. У випадку коли психічне збудження, яке зросло, не може бути вивільнено (зокрема, вербально, як відомо, слова можуть замінювати не тільки дії, а й переживання), починають працювати захисні механізми психіки. Вони трансформують енергію травматичного збудження у тілесні симптоми, отже, розрядження відбувається в соматичній сфері. Відбувається те, що в психоаналізі називають конверсією [2, с. 13].

Деякі науковці виділяють «психічну» і «психологічну» травми. За умови психічної травми спостерігаються помітні порушення нормального функціонування психіки. При психологічній травмі порушень не буде, але суттєво зміняться базові переконання і цінності людини. У випадку психічної травми події загрожують життю людини, а у випадку психологічної – події є загрозливими для особистості (чи такі, що інтерпретуються як загрозливі), зокрема це може бути втрата домівки, роботи, місця проживання, свободи, подружня зрада, приниження людської гідності тощо. Згідно з сучасними уявленнями про стрес, останній стає психотравмою, коли наслідком дії стресора стає порушення у психічній сфері людини аналогічне з порушеннями в соматичних процесах. Стресором у таких випадках стає травмована подія, яка характеризується раптовістю, руйнівною силою, інтенсивністю, пов'язана з фактом або загрозою смерті, тілесного ушкодження, несе людині нову інформацію, яку необхідно інтегрувати в попередній життєвий досвід [3, с. 22-23].

Науковиця В. Шевченко досліджуючи психологічне явище «Синдром біженця» дуже змістовно описала симптоми цього синдрому:

- відчуття безсилля та покинутості;
- пригнічений настрій та стан;

- відчуття провини та тужливості;
- самокартання – аж до емоційної виснаги;
- повна апатія та ангедонія (коли немає задоволення від улюблених справ);
- дратівливість та зміна ставлення до тих хто надав прихисток;
- страх та паніка;
- спонтанність прийняття рішення;
- спалахи агресії [4, с. 229].

На нашу думку саме ці симптоми, це симптоми проявлення психічної травматизації особистості. Адже реакція організму на травматичну ситуацію без ознак порушення адаптації характеризується тим, що на підсвідомому рівні людина вже готується до інтенсивного реагування (боротьби або втечі). Спочатку настає стан шоку: лімбічна і кортикальна системи мозку відключаються, продовжує функціонувати лише найдавніша стволова частина, починає активізуватися парасимпатична нервова система. Починають виділятися гормони: адреналін, норадреналін і кортизон – які забезпечують швидке і сильне реагування на ситуацію. Далі настає збудження: активізується лімбічна та симпатична нервова система.

Наступний етап розрядки. Тіло починає тремтіти, людина перестає його контролювати. Таке тремтіння може тривати до декількох годин, тобто організм звільняється від напруження.

Далі настає втома, яка супроводжується включенням неокортекса та системи соціального і емоційного контролю. Настає нестерпне бажання гніву або плачу. Потрібно дати вихід емоціям аби не нашкодити фізичному та психологічному здоров'ю. коли настане емоційна розрядка, людина відчуває полегшення і починає виходити з травми [5].

Що стосується впливу психічної травми на життєстійкість особистості, то потрібно спочатку визначити, що таке «життєстійкість». Життєстійкість розуміється як стійкість до травми, стійкість до стресу, життєва сила і психологічна стійкість. Психологічна стійкість (від англ. resilience – пружність, пружність) – здатність підтримувати стабільний рівень психологічного та фізичного функціонування в критичних ситуаціях, виходити з таких ситуацій без стійких порушень, успішно адаптуватися до несприятливих змін [6].

Поняття «життєстійкість» вперше було введено в науковий обіг в американській психології С. Мадді. На думку С. Мадді, життєстійкість – це особлива структура установок і навичок, яка дозволяє трансформувати зміни в можливості, відображає психологічну живучість і ефективність людини, пов'язану з її мотивацією до подолання стресових життєвих ситуацій.

С. Кобейса, колега С. Мадді, визначає життєстійкість як особистісні фактори, що сприяють зменшенню впливу негативних наслідків стресу. Вони підкреслюють у своїх працях важливість вираження всіх її компонентів для підтримки здоров'я, оптимального рівня працездатності та активності в стресових умовах [7, с. 43].

У надзвичайних ситуаціях наявність та інтеграція ресурсів життєстійкості може запобігти розвитку наслідків травматичного стресу. В умовах військових конфліктів діти та дорослі можуть переживати такі травматичні ситуації: перебування в зоні бойових дій, під обстрілами (тривале переховування в укриттях); травми, поранення, небезпечні для життя; участь близької людини у військових діях; втрата близької людини; насильницька смерть людей (людини), що сталася на очах; насилля, погрози; полон (наприклад, викрадення, захоплення заручників); вимушене переселення з місця постійного проживання; руйнування житла; виселення з будинку; втрата контакту з близькими і страх за власну безпеку і безпеку рідних; розлучення сім'ї, коли різні члени сім'ї змушені жити окремо; холод, голод (або загроза голоду); раптова втрата власності до стану злиденності [8, с. 144].

Життєстійкість – це внутрішній ресурс особистості, який допомагає справлятися зі стресовими, військовими, важкими життєвими ситуаціями. Висока інтенсивність переживання стресових подій в умовах війни, супутні стресові фактори, виснаження засобів подолання призводять до сильного ослаблення життєстійкості та погіршення психічного здоров'я людини. Життєстійкість допомагає протистояти негативним впливам навколишнього середовища, підвищує стресостійкість людини, дає можливість передбачити бажане майбутнє. Це система переконань про себе, про світ, про стосунки зі світом. Вона вказує на міру здатності особистості витримувати стресові ситуації, зберігаючи внутрішню збалансованість без зниження продуктивності діяльності [9].

Отже, розглянувши підходи науковців до визначення життєстійкості, ми дійшли висновку, що життєстійкість є інтегральною особистісною характеристикою людини, особистісним ресурсом, який забезпечує їй успіх у подоланні життєвих проблем, здатність протистояти стресовим ситуаціям і зберігати внутрішню впевненість, збалансованість, без зниження продуктивності діяльності. Феномен життєстійкості є особистісним конструктом, який сприяє успішній адаптації людини до змін навколишнього світу в прагненні досягти психологічного благополуччя та самореалізації, а також виконує важливу буферну функцію, що запобігає деструктивному розвитку.

Розвинена життєстійкість дозволяє особистості бути стійкою та стабільною до будь-яких негараздів суспільства, почуватися врівноваженою

та відповідальною, а головне вміти протистояти викликам сьогодення, застосовувати ефективні копінги, поведінку задля збереження віри у себе, впевненості у власному потенціалі, своїх можливостях і усе це дозволить розвинути та підтримувати здатність до ефективної психічної саморегуляції, що дозволить відчувати себе психологічно здоровою та психологічно благополучною.

Щодо впливу психічної травматизації на життестійкість особистості, то можемо зазначити, що чим сильніша психічна травма отримана, тим більше знижується рівень життестійкості особистості. Адже коли людина опиняється в складних життєвих обставинах вона отримує психічну травму, то в неї спрацьовує захисна система психіки, яка може проявитися у: раціоналізації, покірності обставинам, примиренні, депресії, уникненні, придушенні своїх емоцій. Дуже частими є випадки коли особистість може вдаватися до самодеструктивної поведінки, а саме: нанесення фізичної шкоди, самодепривації, соціальної самоізоляції, виступати в ролі жертви, проявляти схильності до суїцидальної поведінки.

На нашу думку, щоб підтримувати життестійкість в нормі особистості потрібно задіювати свої психологічні ресурси. Ресурси особистості активізуються тоді, коли потрібно забезпечити певні потреби виживання, безпеку, комфорт, залученість до соціального середовища, самореалізацію (професійну, комунікативну, життєву та інші).

Колектив науковців Є. Денисенко, Н. Пенькова та О. Медведєва в своєму дослідженні розробили модель застосування особистісних психологічних ресурсів в умовах життєвої кризи. Сутність цієї моделі полягає в тому, що коли людина усвідомлює складність тієї ситуації до якої вона потрапляє вона починає змінювати своє ставлення до самої ситуації, до свого життя, вона вчиться знаходити вихід з таких ситуацій переборюючи на своєму шляху страхи, почуття тривоги та різні спокуси і слабкості.

Наступним етапом є прийняття складного для людини рішення, щодо зміни себе, свого мислення та світогляду. На основі цього вона вчиться контролювати свою увагу, концентрувати увагу. В неї з'являється здатність до рефлексії, аналізу своїх вчинків та діяльності.

І останній третій етап цієї моделі полягає в трансформації негативних життєвих обставин у конструктивне русло. Тобто людина вчиться контролювати ситуацію в якій вона опинилася, емоційний стан (особливо якщо він негативний). І вкінці кінців вона приходить до того, що вчиться знаходити вихід та переборювати такі життєві кризи [8, с. 145].

Висновки. Отже, дослідивши актуальну на сьогоднішній день проблематику психічної травматизації особистості внаслідок військових дій та

її впливу на життєстійкість ми дійшли висновку, що більшість людей зрілого віку можуть добре впоратися з труднощами та ефективно скористатися внутрішніми ресурсами задля підтримки своєї життєстійкості. Проте є люди, які важко переживають труднощі та зміни в кризових ситуаціях, вони не несуть відповідальності за свої дії, що неодмінно знижує їхню успішність під час вирішення життєвих та професійних завдань. Якщо особа сама не може впоратися з подоланням наслідків психічної травматизації, то до цього процесу потрібно долучати висококваліфікованих фахівців: психологів та психотерапевтів, в складних випадках психіатрів.

Література:

1. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка. 2016. 219 с.
2. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закладів. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал». 2017. 160 с.
3. Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій: зб. статей / Ін-т соціальної та політичної психології; Представництво Польської академії наук у м. Києві; Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр. Київ: Міленіум, 2015. 150 с.
4. Шевченко В. В. «Синдром біженця» як психологічна проблема в умовах війни. *Габітус*. 2022. Випуск 42. С. 228-231. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.39>
5. Ягупов В. Військова психологія: Підручник. Київ: Тандем, 2004. 656 с.
6. Євтушенко Є. А. Життєстійкість особистості як психологічний феномен. *Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки і психології*. 2016. № 1 (58). С. 72-77.
7. Гордеєнко А. Особистісна ресурсність в контексте професійної діяльності правоохоронних органів. *Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2016. №1. С.40-45.
8. Денисенко Є. В., Пенькова Н. Є, Медведєва О. В. Психологічні ресурси особистості в умовах життєвої кризи. *Габітус*. 2022. Випуск 42. С. 228-231.
9. Чиханцова О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 42. С. 211-231.

References:

1. Zlyvkov V. L., Lukomska S. O., Fedan O. V. (2016). *Psychodiagnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievkykh sytuatsiiakh* [Psychodiagnosics of personality in crisis situations]. Kyiv: Pedagogichna dumka [in Ukrainian]
2. Turynina O. L. (2017). *Psychologhiia travmuiuchykh sytuatsii* [Psychology of traumatic situations]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. Zakladyv. Kyiv: DP «Vyd. dim «Personal» [in Ukrainian]
3. *Psychologhichna dopomoha osobystosti, shcho perezhyvaie naslidky travmatychnykh podii* [Psychological assistance to a person experiencing the consequences of traumatic events] (2015): zb. statei / In-t sotsialnoi ta politychnoi psykhologii; Predstavnytstvo Polskoi akademii nauk u m. Kyievi; Sotsialno-psykhologhichnyi metodychnyi rehabilitatsiinyi tsentr. Kyiv: Milenium [in Ukrainian]

4. Shevchenko V. V. (2022). «Syndrom bizhentsia» yak psykholohichna problema v umovakh viiny [«Refugee Syndrome» as a Psychological Problem in War]. *Habitus – Habitus*. 2022. Vypusk 42. S. 228–231. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.42.39> [in Ukrainian]
5. Iahupov V. (2004). Viiskova psykholohiia [Military psychology]: Pidruchnyk. Kyiv: Tandem [in Ukrainian]
6. Ievtushenko Ye.A. (2016). Zhyttiistiikist osobystosti yak psykholohichniy fenomen [Personality resilience as a psychological phenomenon]. *Osobystist, simia i suspilstvo: pytannia pedahohiky i psykholohii – Personality, family and society: issues of pedagogy and psychology*, № 1 (58), 72–77 [in Ukrainian]
7. Hordieienko A. (2016). Osobystisna resursnist v kontekste profesiinoi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Personal resourcefulness in the context of professional activity of law enforcement agencies]. *Visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho – Bulletin of the Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynsky*, №1, 40–45. [in Ukrainian]
8. Denysenko Ye. V., Penkova N. Ye, Medvedieva O. V. (2022). Psykholohichni resursy osobystosti v umovakh zhyttievoi kryzy [Psychological resources of the individual in the conditions of life crisis]. *Habitus – Habitus*, Vypusk 42, 228-231.
9. Chykhantsova O. (2018). Zhyttiistiikist ta yii zviazok iz tsinnostiamy osobystosti [Resilience and its connection with personality values]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, Vyp. 42, 211-231.

УДК. 159.9

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-846-858](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-846-858)

Опанасенко Людмила Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент б.в.з. кафедри психології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, 54000, тел.: (067) 512-27-71, <https://orcid.org/0000-0001-6641-4634>.

Захарова Лада Германівна старший викладач кафедри психології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, вул. 68 Десантників, 10, м. Миколаїв, 54000, тел.: (050) 394-42-82

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу актуальних питань, пов'язаних із розбудовою інклюзії в Україні загалом та в м. Миколаєві зокрема. Встановлено, що наразі молодь з інвалідністю не має можливості для повноцінної соціалізації ні в аспекті взаємодії з однолітками та дозвілля, ні в питаннях працевлаштування та самореалізації. У процесі дослідження виявлено низку проблемних питань, які суттєво звужують зовнішні та внутрішні ресурси молоді з інвалідністю, утім конкретизовано їхні прагнення та потреби, які в сьогоденних умовах життя задовольняються тільки частково або не задовольняються зовсім.

У запропонованих матеріалах виокремлено низку проблемних питань у таких сферах життєдіяльності, як комунікація, освіта, працевлаштування, дозвілля, соціальна / громадська активність. Визначено наявні можливості та ресурси для забезпечення успішної соціалізації молоді з інвалідністю на загальному / суспільному та на індивідуальному рівні. Сформульовано перелік бажаних кроків, відповідно до визначених сфер. Окреслено три стратегії сприяння соціалізації молоді з інвалідністю та розбудови інклюзивної громади м. Миколаєва: стратегія життєстійкості (активізація індивідуального ресурсу молоді з інвалідністю); інформаційно-інтерактивна стратегія (формування спільної готовності громади та молоді з інвалідністю до розбудови інклюзивного простору); стратегія підтримки і забезпечення (створення громадою умов для уможливлення безбар'єрності в широкому сенсі).

Окреслений у процесі роботи підхід «Я-Ми-Громада» визначає сфери інтересів, ресурсів, готовності до конкретних дій як молоді з інвалідністю, так

і загалом громади, сприяє формуванню персональної відповідальності кожного суб'єкта інклюзії, а отже уможливорює реальну розбудову інклюзивного простору, доступного для всіх.

Ключові слова: молодь з інвалідністю, інклюзія, інклюзивний простір, стратегія соціалізації молоді з інвалідністю, підхід до розбудови інклюзивного простору.

Luidmyla Anatoliivna Opanasenko Candidate of psychological sciences, associate professor Department of Psychology, Black Sea National University named after Peter Mohyla, 68 Desantnykiv St., 10, Mykolaiv, 54000, tel.: (0512) 76-92-76, <https://orcid.org/0000-0001-6641-4634>.

Zakharova Lada Germanivna Senior lecturer Department of Psychology, Black Sea National University named after Peter Mohyla, 68 Desantnykiv St., 10, Mykolaiv, 54000, tel.: (050) 394-42-82

CURRENT ISSUES OF INCLUSIVE SPACE DEVELOPMENT

Abstract. The article is devoted to the analysis of current issues related to the development of inclusion in Ukraine in general and in the city of Mykolaiv in particular. It has been established that currently young people with disabilities do not have the opportunity for full socialization either in the aspect of interaction with peers and leisure time, or in matters of employment and self-realization. In the process of research, a number of problematic issues were identified that significantly narrow the external and internal resources of young people with disabilities, however, their aspirations and needs were specified, which in today's living conditions are satisfied only partially or absolutely not.

The proposed materials highlight a number of problematic issues in such spheres of life as communication, education, employment, leisure, social/public activity. The available opportunities and resources to ensure the successful socialization of youth with disabilities at the general/societal and individual level have been identified. A list of desired steps has been formulated, according to the defined areas. Three strategies for promoting the socialization of youth with disabilities and building an inclusive community in Mykolaiv are outlined: sustainability strategy (activation of the individual resource of youth with disabilities); informational and interactive strategy (forming the joint readiness of the community and youth with disabilities to build an inclusive space); strategy of support and provision (creation of conditions by the community to enable barrier-free access in a broad sense).

The "I-We-Community" approach outlined in the work process defines the areas of interests, resources, readiness for specific actions of both youth with disabilities and the community in general, contributes to the formation of personal responsibility of each subject of inclusion, and therefore enables the real development of an inclusive space, accessible to everyone.

Keywords: youth with disabilities, inclusion, inclusive space, strategy of socialization of youth with disabilities, approach to an inclusive space development.

Постановка проблеми. Питання інклюзії є однією із найбільш гострих соціально-психологічних дилем, до вивчення якої звертається велика кількість фахівців соціономічного профілю. Однак, зрушення в аспекті розбудови інклюзивного суспільства, яке стало б реально відкритим і доступним для кожного, відбуваються дуже повільно та малими кроками.

В умовах війни дана проблема набула критичного характеру, адже соціалізація людей з інвалідністю стала максимально утрудненою через реальну загрозу для життя та здоров'я жителів України, масове переміщення й міграцію, розлучення сімей, руйнування житла, інфраструктури тощо. Життя для більшості українців немов «поставлене на паузу», утім час невпинно рухається далі, і діти / молодь з інвалідністю особливо сильно це відчують: їхнє соціальне дистанціювання суттєво збільшилося, усе частіше помітними стали прояви регресу та усамітнення. Вони потребують реальної соціальної інтеграції, утім і уникають її водночас, через брак ресурсів долати природні та штучні перешкоди.

До початку повномасштабного російського вторгнення на територію нашої країни в м. Миколаєві налічувалося майже 5000 осіб з інвалідністю віком від 18 до 25 років. Більшість з них мали суттєві труднощі та перешкоди в різних сферах їхнього функціонування. В умовах війни можна спрогнозувати вибухове зростання чисельності цієї ж групи молоді внаслідок бойових дій. Цей факт робить питання розбудови інклюзивного простору важливішим, ніж будь-коли раніше, а отже потребує продукування і втілення соціальних ініціатив, спрямованих на інклюзію у різних сферах життя. Крім того, питання розбудови інклюзивного простору наразі набуває нових форм, адже відновлюючи зруйновані соціальні мережі та функціонування соціальних інституцій, можна упровадити ті їхні аспекти, яких бракувало і раніше, долаючи бар'єрність у різних варіаціях (архітектурній, економічній, соціальній, психологічній), стигму інклюзії як соціального тягара.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення питання інклюзивного простору звертається низка сучасних науковців, які досліджують його особливості. Зокрема, О. Главацька, Н. Горішна,

Г. Слезанська розкривають стратегії упровадження інклюзії в Україні, звертаючи особливу увагу на концепті безбар'єрності. Дослідники зауважують на тому, що трансформація суспільного простору у напрямі його безбар'єрності для людей з інвалідністю визначається низкою чинників: активною діяльністю громадських рухів, зростанням наукового інтересу до дослідження феномену інвалідності, суттєвими змінами законодавчої бази, реалізацією соціальних програм, особистою позицією впливових осіб у владній ієрархії [2, с.11].

Долучаючись до вивчення означеної проблематики, Р. Мохнюк акцентує на культуротворчому факторі інклюзивної стратегії у розвитку громадянського суспільства. У межах заявленої концепції передбачено використання моделей «людина-людина» з її культурною домінантою та «людина-інклюзивний простір» з культурно-творчим підходом до організації безбар'єрності [3, с. 190].

У розрізі інтернаціоналізаційних трансформацій Д. Супрун аналізує інклюзію в якості базису соціальної захищеності, відповідальності та соціальної згуртованості громадян України в умовах сучасних інтеграційних викликів. Інклюзивний простір розуміється науковцем як засіб формування відповідальності і зміцнення соціальної згуртованості загалом [5, с. 214].

Питання індивідуалізації та уніфікації щодо формування інклюзивного простору детально описують О. Тимчик та Ю. Жукова. Вони виокремили елементи доступності простору, серед яких: систематичний моніторинг доступності та сталий моніторинг рівня задоволення потреб людей з інвалідністю у різних видах допомоги, залученість до життя громади; упровадження етики спілкування з особами, які мають інвалідність; контроль за дотриманням прав даної соціальної групи, зокрема на освіту та працевлаштування тощо [6].

До вивчення проблеми інклюзії в аспекті соціального конструктивізму звертається Т. Бондар. Науковцем наголошено увагу на сутності інвалідності як соціокультурного феномену, оскільки інвалідність проявляється тоді, коли суспільство не створює належних умов. Соціальний конструктивізм спонукає громаду до створення такого середовища, в якому через активну, участь особистості, демократичність середовища, взаємодію з середовищем забезпечується реальна соціалізація осіб з інвалідністю [1, с. 17]. Звісно, у даному процесі особливо гострим питанням постає проблема толерантності як особистісної характеристики в умовах імплементації інклюзії. Його вивченням цікавиться В. Поліщук та Г. Лещук [4]. Аналізуючи вищезазначене, варто звернути увагу на погляди Н. Шелкової, яка описує інклюзію як засіб

вирішення проблеми цінності інакшості: екстрабіліті, що ґрунтується на почутті внутрішньої гідності, взаємоповаги та цінності досвіду подолання кризових життєвих ситуацій [7, с. 117].

Аналіз наукових досліджень з проблематики дає підстави стверджувати, що питання інклюзивного простору має різне тлумачення у сучасному науковому дискурсі: вчені аналізують даний феномен крізь призму вже наявних напрацювань, дослідницьких інтересів та сфери практики, якою займаються. Проте, наразі відсутній комплексний підхід до вивчення даної проблеми, а це означає, що різні її компоненти можуть залишатися поза увагою, у своєрідній «сліпій зоні».

Мета статті - окреслити актуальні соціально-психологічні питання розбудови інклюзивного простору.

Виклад основного матеріалу. Для опрацювання окресленого питання в реальних умовах життя громади, у рамках реалізації заходів Програми розвитку ООН в Україні, 21 березня 2023 р. в м. Миколаїв було проведено круглий стіл на тему: «Інклюзивна громада, доступна для всіх» (RISE: reaching inclusion and support for everyone). Основна мета заходу полягала у визначенні кола проблем і викликів, які виникають у молоді міста з інвалідністю в аспекті їхньої інтеграції у життя громади, реалізації основних прав, можливості самовираження у всіх сферах життєдіяльності та виокремленні напрямків подальшої діяльності між зацікавленими ініціативними групами. Учасниками заходу стали: органи місцевого самоврядування та громадські організації, представники малого та середнього бізнесу й освітні установи, представники громади, серед яких молодь з інвалідністю. Загальна кількість учасників – 45 осіб. Модератори заходу: Л. Захарова, Л. Опанасенко, О. Корсунська.

По завершенню I блоку роботи круглого столу, присвяченого питанню «Оцінка проблем і загроз» учасниками заходу було визначено низку важливих питань у таких сферах життєдіяльності, як комунікація, освіта, працевлаштування, дозвілля, соціальна / громадська активність, а саме:

1) комунікація:

- вимушена, а іноді і добровільна ізоляваність молоді з інвалідністю та брак живого спілкування;
- страх соціальних контактів;
- інтолерантність з боку соціуму, наявність стереотипів щодо людей з інвалідністю;
- недостатність інформації та непристосованість інформаційного простору до потреб людей з інвалідністю;
- наявність психологічних бар'єрів щодо відстоювання своїх прав при зіткненні з дискримінацією; соціальні та психологічні бар'єри у спілкуванні;

2) *сфера освіти:*

- відсутність або «умовність» архітектурної доступності закладів освіти (обладнані тільки перші поверхи, окремі кімнати, відсутність розумного пристосування в навчальних аудиторіях, наявні формальні пандуси та вбиральні);
- недостатній рівень готовності закладів до роботи з особами з інвалідністю (методична, інформаційна, психолого-педагогічна, кадрова проблема фахової підготовки);
- неможливість отримати вищу освіту випускникам спецшкіл;
- недоступність спеціалізованих інтернатів для навчання дітей, у яких є батьки;
- відсутність соціальної послуги супроводу під час навчання;
- відсутність або брак професійних тьюторів;
- неможливість чи труднощі дістатися до закладу освіти громадським транспортом / спецтранспортом;

3) *сфера працевлаштування:*

- помилки у виборі професії (неврахування потенціалу, можливостей, сильних і слабких сторін);
- негативний батьківський вплив (гіперопіка, реалізація власних бажань, а не бажань дитини);
- відсутність у працедавців досвіду роботи з молоддю з інвалідністю (стигма, необлаштованість робочих місць);
- стереотипність суспільства щодо працевлаштування молоді з інвалідністю (відсутність / брак толерантності);
- обмеженість взаємодії між учасниками процесів (людина – установа / організація – влада);
- фізична та психологічна неготовність молоді з інвалідністю до професійної діяльності;
- домінування зовнішньої мотивації над внутрішньою щодо працевлаштування (найбільш гострою визначено проблему обмеження взаємодії між учасниками процесів);

4) *сфера дозвілля:*

- архітектурна недоступність майже всіх закладів (театри, кінотеатри, клуби, кав'ярні, спортивні зали і майданчики);
- низька культура обслуговування у взаємодії з молоддю з інвалідністю;
- брак інформації про заклади дозвілля, які враховують потреби осіб з інвалідністю (відсутня дорожня карта);
- відсутність можливостей для урізноманітнення дозвілля у певних районах міста (взагалі);

– відсутність досвіду роботи з особами з інвалідністю у працівників сфери рекреації; неготовність суспільства враховувати потреби молоді з інвалідністю у розвагах;

5) *соціальна / громадська активність:*

- утрудненість соціальної взаємодії;
- схильність до ізоляції;
- страхи невдачі / непорозумінь;
- інтолерантність; брак інформації про можливості та позитивний досвід;
- стереотипність сприйняття себе та інших людьми з інвалідністю; непристосованість інформаційного простору; зневіра;
- брак соціальної підтримки;
- «вивчена безпорадність», «вимагацька поведінка».

На основі аналізу мікрогрупової роботи учасників круглого столу під час II блоку «Досвід розв’язання: напрацювання, актуальні ресурси» було визначено наявні можливості для забезпечення успішної соціалізації молоді з інвалідністю.

На загальному / суспільному рівні до таких ресурсів варто віднести:

- здатність окреслювати проблеми людей з інвалідністю та виносити їх у публічний простір (не мовчати та «стукати» в усі двері);
- здатність налаштовувати та посилювати комунікацію між суб’єктами соціалізації молоді з інвалідністю (люди з інвалідністю, батьки, заклади освіти різних рівнів, служба зайнятості, роботодавці, органи місцевої та центральної влади, громада в цілому);
- здатність здійснювати просвітницьку діяльність, доносити інформацію про права та можливості людей з інвалідністю, стимулювати у них ініціативність, інтерес та мотивацію до працевлаштування та соціальної самостійності;
- здатність переймати досвід країн ЄС щодо організації безбар’єрності та інклюзивності суспільства;
- здатність ініціювати розробку моделей стимулювання роботодавців до працевлаштування осіб з інвалідністю.

На індивідуальному рівні цінними ресурсами для розбудови інклюзивного простору є:

- здатність стати опорою для інших і / або поділитися особистим досвідом вирішення питань соціалізації: професійним (як представник соціономічного профілю) та особистим (як мати дитини з інвалідністю, я-історії);

- здатність якісно виконувати свої професійні обов'язки, пов'язані з діяльністю у сфері інклюзії;
- здатність інформувати суспільство про проблеми молоді з інвалідністю, а молодь – про наявні ресурси, якими варто скористатися;
- здатність активно діяти в розбудові інклюзивної громади: брати участь у соціальних ініціативах і створювати власні проекти для вирішення гострих питань;
- здатність долучитися до відновлення повноцінного функціонування громади та повернення тих послуг, які сприяли соціалізації молоді з інвалідністю у період до повномасштабного вторгнення.

По завершенню III блоку «Дієві стратегії, перспективи та шляхи реалізації» сформульовано наступний перелік важливих кроків, відповідно до визначених сфер:

- *комунікація*: проведення інформаційної кампанії для осіб з інвалідністю через соцмережі, офлайн-зустрічі, соціальну рекламу про важливість навчання комунікативним навичкам та організація інтерактивних заходів для здійснення такого навчання; створення простору для комунікаційної взаємодії громади, органів місцевого самоврядування, пересічних громадян для налагодження порозуміння; проведення івентів під девізом «Культура комунікації – норма життя»; подолання соціально-психологічних бар'єрів щодо комунікації шляхом створення і функціонування тематичних хабів; підготовка фахівців з розвитку комунікації для місцевих громад;
- *сфера працевлаштування*: вирішення проблеми обмеження взаємодії між учасниками процесів. Запропоновано наступні кроки: рання профорієнтація і дітей з інвалідністю, і їхніх батьків; раннє набуття первинних профорієнтаційних навичок (професійні проби); упровадження за можливості та необхідності тьютерства на робочому місці; індивідуальний підхід в роботі медичних комісій щодо здобуття професійного фаху (надання довідок за нозологіями із зануренням у їхню специфіку у кожному окремому випадку); стимулювання і підтримка, а не покарання роботодавців щодо працевлаштування осіб з інвалідністю з боку держави; реформування системи соціальних пільг з урахуванням реалій сьогодення; систематична, а не епізодична робота фахівця з працевлаштування у ЗВО, який сприяє пошуку роботи (допомога у пошуку вакансії, підготовка резюме, консультування з питань проходження співбесіди тощо);
- *сфера освіти*: здійснення якісного аудиту архітектурної доступності та комплексне планування безбарерності; врахування вимог універсального дизайну при відновленні будівель закладів освіти, що зазнали руйнації

внаслідок воєнних подій; тематична підготовка педагогів та фахівців закладів освіти до упровадження інклюзії з акцентом на практичні компетенції; вирішення проблеми супроводу під час навчання на рівні громади; розробка методичних, психологічних інструментів та їх упровадження в практику роботи закладів освіти; рання профорієнтація молоді та їх батьків (на 2-3 роки раніше, ніж у роботі з нормотиповими дітьми; знайомство з новими професіями та професіями, доступними для осіб з порушеннями функціонування); формування толерантного ставлення в усіх суб'єктів освітнього процесу; стимулювання молоді з інвалідністю до стійкої внутрішньої мотивації до навчання; підтримка обдарованої молоді; розбудова освітнього простору за принципом «рівний-рівному»; корекція комплексної програми безбар'єрності з урахуванням реального стану і потреб громад з відповідним фінансуванням;

- *сфера дозвілля*: розбудова доступних культурних осередків, паркових зон для молоді з різними порушеннями функціонування (у тому числі за місцем проживання); упровадження інноваційних форм дозвілєвої діяльності (воркшопи, нетворкінги, ідеотони); створення молодіжних хабів; розробка та упровадження доступних спортивних майданчиків по всьому місту; долучення (реальне, дієве) до національних стратегій розвитку громад; спонування молоді до об'єднання шляхом проведення культурно-дозвілєвих заходів, ініціаторами яких є сама молодь; популяризація (ЗМІ, Інтернет-ресурси) інклюзії як тренду;

- *соціальна / громадська активність*: проведення тематичних тренінгів, майстер-класів, ворк-шопів, спрямованих на активізацію внутрішньо-особистісних прагнень молоді з інвалідністю загалом та інклюзію зокрема (особливий акцент на розвитку допитливості, внутрішньої вмотивованості, зацікавленості, пізнавального інтересу, активній позиції щодо діяльності та життя загалом, здатності до рефлексії своїх дій тощо); продукування і поширення соціально-орієнтованої реклами; популяризація інклюзивних заходів, які об'єднують громаду (круглі столи, конференції, ідеотони); висвітлення у ЗМІ та соціальних мережах позитивного досвіду у вигляді успішних кейсів, які можна наслідувати; популяризація волонтерських ініціатив; залучення іноземного досвіду інклюзії та інвестицій для її розбудови на Миколаївщині.

Загалом, за результатами проведеного круглого столу було окреслено три стратегії сприяння соціалізації молоді з інвалідністю та розбудови інклюзивної громади м. Миколаєва:

1. Стратегія життєстійкості / «концепт – Я» (активізація індивідуального ресурсу молоді з інвалідністю):

- розширення «інформаційного поля» (шляхів пошуку та отримання інформації), формування власного кола для активного спілкування і взаємодії (онлайн та офлайн), посилення обізнаності у сфері правового захисту;
- ведення особистої сторінки / блогів / каналів у соціальних мережах для самопідтримки та мотивування інших: «я зміг / змогла і ти зможеш», «навчаючи інших сам / сама стаю сильніше»;
- ініціювання заходів типу групи підтримки (наприклад, при місцевих бібліотеках, соціальних центрах, клубах), в рамках яких є можливість для пізнання реальних історій успіху та кроків, які їх уможливили;
- створення каталогу та активне використання інтернет-ресурсу для формальної та інформальної самоосвіти, працевлаштування;
- збір даних про реальні потреби і проблеми молоді з інвалідністю в громаді та їхнє представлення до соціальних інституцій (на офіційних зустрічах, офіційні письмові звернення);
- створення власних маршрутів вирішення питань, пов'язаних із освітою, медичним забезпеченням, соціальним супроводом, організацією дозвілля, працевлаштуванням та поширення даних маршрутів серед молодих людей з інвалідністю (наприклад, через активні телеграм-канали, групи);
- пошук платформ, підготовка власних соціальних і бізнес-проектів та їх подальша реалізація, активізація дій у напрямку самозайнятості;

2. Інформаційно-інтерактивна стратегія / «концепт – Ми» (формування спільної готовності громади та молоді з інвалідністю до розбудови інклюзивного простору):

- створення інтернет-платформи «Миколаїв – доступне місто» для збору та обміну інформацією про можливі ресурси для розвитку та самореалізації (особистісної і професійної) молоді громади на засадах інклюзії (алгоритми дій щодо вирішення конкретних / типових ситуацій, соціально-психологічні матеріали-консультації фахівців соціономічного профілю тощо) з можливістю їхнього обговорення (чати, форуми, діалоги);
- організація та проведення громадськими організаціями міста («Сильні разом», «Усмішка дитини», «Десяте квітня», «Миколаївська обласна організація всеукраїнської організації «Союз осіб з інвалідністю України») «Школи соціальної активності» для молоді громади, спрямованої на формування та розвиток індивідуальних соціально-психологічних якостей та навичок, що сприятимуть успішній інклюзії;
- організація та проведення тематичних тренінгів / майстер-класів за моделлю «рівний-рівному» із залученням діючих фондів (наприклад Благодійний фонд «Голоси дітей», фонд соціального захисту осіб з інвалідністю);

- створення ком'юніті на базі діючих соціальних центрів для «своїх» за інтересами та включення в більш широкі кола спілкування по сферах інтересів (дозвілля, спорт, наука, професійна діяльність, творчість);
- створення нових комунікативних хабів, соціально-психологічних центрів розвитку навичок соціальної взаємодії, комунікативної компетентності, подолання психологічних комунікативних бар'єрів у всіх районах міста для забезпечення фізичної доступності за місцем проживання при закладах освіти, центрах соціальної реабілітації;
- поширення позитивного досвіду працевлаштування молоді з інвалідністю та долання стигми із залученням успішно працевлаштованої молоді з інвалідністю, фахівців державної служби зайнятості та приватних HR-компаній;
- адаптація інформаційного простору міста до потреб молоді з інвалідністю: створення та реалізація проєктних ініціатив за фінансової підтримки громади та пошуку іноземних інвесторів;
- розробка дорожніх карт щодо доступних для осіб з інвалідністю соціальних інституцій (заклади освіти, заклади охорони здоров'я, сфера обслуговування, дозвілля тощо).

3. Стратегія підтримки і забезпечення / «концепт – Громада» (створення громадою умов для уможливлення безбар'єрності в широкому сенсі):

- проведення масштабної комплексної інформаційно-роз'яснювальної кампанії з питань інклюзії громади серед її ключових соціальних інституцій;
- проведення аудиту доступності громади із залученням фахівців та створення на його основі програми розбудови безбар'єрності у місті;
- врахування критерію безбар'єрності при відновленні пошкоджених будівель інфраструктури міста, внаслідок воєнних дій;
- підготовка та реалізація пілотної програми наскрізного психологічного супроводу людей з інвалідністю в Центральному районі міста (на етапах встановлення діагнозу (у контексті ранньої дитячої інвалідності / робота з батьками), ранніх реабілітаційних втручань, середньої та професійно-технічної або вищої освіти, працевлаштування);
- створення громадою робочих місць для молоді з інвалідністю та сприяння їхньому професійному навчанню: підготовка кадрів «для себе» / для громади; підтримка і заохочення роботодавців, які надають можливість для працевлаштування молоді з інвалідністю;
- активізація діяльності Громадської ради забезпечення прав осіб з інвалідністю при облдержадміністрації, для розбудови діалогу між суб'єктами інклюзії: люди з інвалідністю та / або їх представники – громада – органи місцевого самоврядування.

– збільшення адресного фінансування органів місцевого самоврядування, які опікуються питаннями молоді з інвалідністю, для проектування та реалізації комплексних програм щодо їхньої реальної / дієвої соціалізації.

Зазначені вище стратегії візуально представлено на рис. 1.

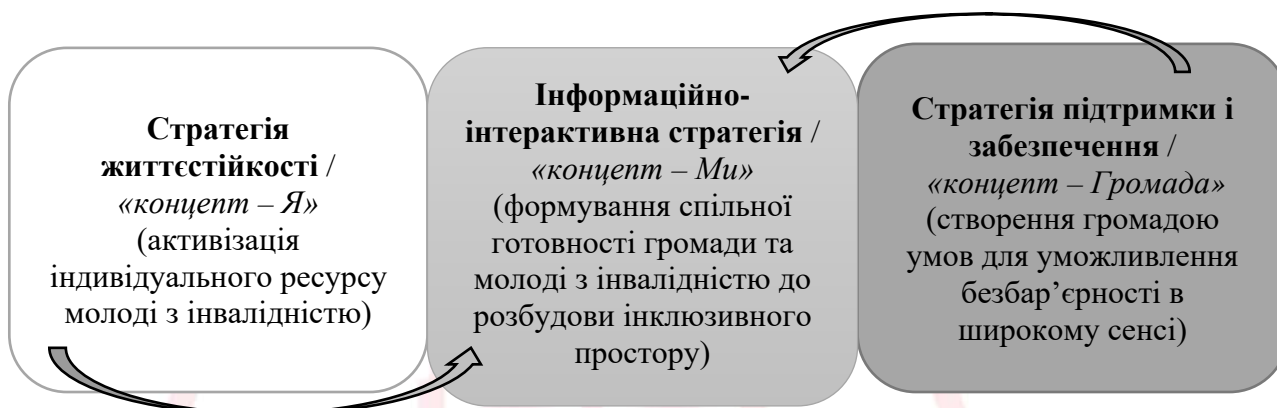

Рис. 1. Стратегії розбудови інклюзивного простору

Висновки. Окреслений у процесі роботи підхід «Я-Ми-Громада» визначає сфери інтересів, ресурсів, готовності до конкретних дій як молоді з інвалідністю, так і загалом громади, сприяє формуванню персональної відповідальності кожного суб'єкта інклюзії, а отже уможливорює реальну розбудову інклюзивного простору, доступного для всіх. Стратегії, влучені до його структури (життєстійкості, інформаційно-інтерактивна стратегія, стратегія підтримки та забезпечення) базуються на «включенні» кожного члена суспільства у коло актуальних питань, стимулюючи громадян міста розповсюджувати інформацію про проблеми інклюзії та можливості для молоді з інвалідністю щодо їхньої успішної соціалізації, які вже є в місті та в Україні загалом; мотивувати до змін, розвитку, руху як громадськість, так і саму молодь з інвалідністю; надавати допомогу тим, хто її потребує, ділитися власним досвідом у професійному плані та особистісному; продукувати і втілювати в реальність ідеї щодо розбудови інклюзії у соціальному просторі, до якого особисто включений.

Література:

1. Бондар Т. І. Соціальний конструктивізм : інклюзія. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. 2022. Випуск 1(32). С. 14-18.
2. Главацька О., Горішна Н., Слозанська Г. Інклюзія в дії : стратегії впровадження в Україні та світі : колективна монографія. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2022. 326 с.
3. Мохнюк Р. С. Інклюзія як один з напрямів стратегії розвитку громадянського суспільства : чинник культуротворчості. *Питання культурології*. 2022. (39). С. 182-193.

4. Поліщук В., Лещук Г. Толерантність як особистісна характеристика в умовах імплементації інклюзивної освіти. *Social Work and Education*. Vol. 7, No. 3. Ternopil Aberdeen, 2020. pp. 338- 346.

5. Супрун Д. Інклюзія в межах інтернаціоналізаційних трансформацій: новітній досвід. *Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний і медичний аспекти : матеріали всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Полтава, 12– 13 трав. 2022 р. / за заг. ред. Н. Г. Пахомової, В. І. Березан. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. С. 214-218.

6. Тимчик О. А., Жукова Ю. М. Формування інклюзивного простору в сучасному університеті: індивідуалізація та уніфікація. *Освітологічний дискурс: електронне наукове фахове видання*. 2021. 1(32). С. 69-86.

7. Шелковая Н. В. Інклюзія як вирішення проблеми цінності інакшесті. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ* (08 грудня 2021 р.). Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С. 117-119.

References:

1. Bondar, T. I. (2022). Sotsialnyi konstruktivizm : inkliuziia. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Osvita i nauka»*. Vypusk 1(32). S. 14-18. [in Ukrainian].

2. Hlavatska, O., Horishna, N., Slozanska, H. (2022) Inkliuziia v dii : stratehii vprovadzhennia v Ukraini ta sviti : kolektyvna monohrafiia. Ternopil : Osadtsa Yu.V. 326 s. [in Ukrainian].

3. Mokhniuk, R. S. (2022). Inkliuziia yak odyin z napriamiv stratehii rozvytku hromadianskoho suspilstva : chynnyk kulturotvorchosti. *Pytannia kulturolohii*. (39). S. 182-193. [in Ukrainian].

4. Polishchuk, V., Leshchuk, H. (2020). Tolerantnist yak osobystisna kharakterystyka v umovakh implementatsii inkliuzyvnoi osvity. *Social Work and Education*. Vol. 7, No. 3. Ternopil Aberdeen. pp. 338- 346. [in Ukrainian].

5. Suprun, D. (2022). Inkliuziia v mezhakh internatsionalizatsiinykh transformatsii: novitnii dosvid. *Stanovlennia osobystosti dytyny v umovakh suchasnoho rozvytku suspilstva: sotsialno-pedahohichnyi, psykhologichnyi, korektsiinyi i medychnyi aspekty : materialy vseukr. nauk.-prakt. konf.*, m. Poltava, 12– 13 trav. 2022 r. / za zah. red. N. H. Pakhomovoi, V. I. Berезan. Poltava : PNPУ imeni V. H. Korolenka. S. 214-218. [in Ukrainian].

6. Tymchuk, O. A., Zhukova, Yu. M. (2021). Formuvannia inkliuzyvnoho prostoru v suchasnomu universyteti: indyvidualizatsiia ta unifikatsiia. *Osvitohichnyi dyskurs: elektronne nauкове fakhove vydannia*. 1(32). S. 69-86. [in Ukrainian].

7. Shelkovaia, N. V. (2021). Inkliuziia yak vyrishennia problemy tsinnosti inakshesti. *Materialy Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii vykladachiv, spivrobitnykiv zakladiv vyshchoi osvity i naukovykh orhanizatsii, mahistrantiv, aspirantiv, doktorantiv, predstavnykiv hromadskykh orhanizatsii, orhaniv derzhavnoi vlady ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia, pidpriemstv ta inshykh ustanov* (08 hrudnia 2021 r.). Sievierodonetsk : vyd-vo SNU im. V. Dalia. S. 117-119. [in Ukrainian].

УДК 930.85; 159.99

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-859-871](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-859-871)

Погоріленко Артур Васильович доктор філософії з галузі права, аспірант, Національна Академія Внутрішніх Справ, м. Київ, Солом'янська площа 1, тел.: (067) 404-58-56, <https://orcid.org/0000-0001-7246-526X>

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ: ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Дана стаття присвячена оцінці належності інтеграції провідної гуманістичної ідеї, що сформувалася в процесі історичного розвитку гуманізму, у систему міжнародного права. Аналіз генези гуманізму як суспільної та політичної ідеології дає можливість резюмувати, що такою провідною гуманістичною ідеєю є цінність та гідність кожної людини. Саме ця гуманістична ідея лежить у центрі Прав Людини як правової ідеології, відповідно до якої кожна людина незалежно від будь-яких ознак володіє повним набором універсальних прав іманентних їй лише за фактом приналежності до людського роду. Численні міжнародні нормативно-правові акти також посилаються на гідність людини як на підставу для рівноправності усіх людей. Разом із тим, автором відзначено, що хоча права людини і закріплені у міжнародних нормативно-правових актах, більшість з них не визначають конкретний момент у людському розвитку, з якого починається захист таких прав. Тому багато людей, зокрема ненароджених, можуть бути дискримінованими за ознакою віку і не отримати належного захисту, що передбачається для вже народжених. Аналізуючи цей негативний аспект міжнародного права, автор вказує на необхідність звернення до біології як профільної науки, яка має компетенцію відповісти на питання початку людського життя. У результаті автором встановлено, що більшість вчених-біологів стоять на позиції, відповідно до якої людське життя починається від зачаття. Враховуючи це, автор робить висновок, що належна імплементація гуманістичної ідеї гідності та цінності кожної людини у міжнародне право передбачає потребу установлення зачаття як «точки відліку» для захисту людських прав у всіх міжнародних нормативно-правових актах з прав людини. Це допоможе забезпечити єдність та консистентність захисту прав людини на міжнародному рівні та уникнути дискримінації численної кількості ненароджених на підставі їх віку.

Ключові слова: гуманізм, права людини, гуманістичні ідеї, зачаття, людське життя, міжнародне право, дискримінація, історія.

Pohorilenko Artur Vasylovych PhD in the field of law, postgraduate student, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska ploshcha 1, Kyiv, tel.: (067) 404-58-56, <https://orcid.org/0000-0001-7246-526X>

HUMANISTIC IDEAS IN LEGISLATION: HISTORICAL GENESIS AND MODERN PERSPECTIVES

Abstract. This article is devoted to the assessment of the appropriateness of the integration of the leading humanist idea, which was formed in the process of the historical development of humanism, into the system of international law. The analysis of the genesis of humanism as a social and political ideology makes it possible to summarize that such a leading humanistic idea is the value and dignity of each person. It is this humanistic idea that lies at the center of Human Rights as a legal ideology, according to which every person, regardless of any characteristics, possesses a full set of universal rights immanent to him only by the fact of belonging to the human race. Numerous international normative legal acts also refer to human dignity as a basis for the equality of all people. At the same time, the author noted that although human rights are enshrined in international legal acts, most of them do not define a specific moment in human development at which the protection of such rights begins. Therefore, many people, including the unborn, may be discriminated against on the basis of age and may not receive adequate protection, which is provided for the already born. Analyzing this negative aspect of international law, the author points out the need to turn to biology as a specialized science that has the competence to answer the question of the beginning of human life. As a result, the author established that the majority of biological scientists stand on the position that human life begins at conception. Taking this into account, the author concludes that the proper implementation of the humanistic idea of the dignity and worth of every person in international law requires the establishment of conception as a "point of reference" for the protection of human rights in all international normative legal acts on human rights. This will help ensure the unity and consistency of human rights protection at the international level and avoid discrimination of the large number of unborn people on the basis of their age.

Keywords: humanism, Human Rights, humanist ideas, conception, human life, international law, discrimination, history.

Постановка проблеми. Започаткований у античні часи, гуманізм є фундаментальною філософською доктриною, яка проголошує гідність,

цінність та свободу кожної людини. Провідні філософи Середньовіччя, Відродження та Нового Часу присвятили свої життя побудові нового світу, у якому не воля правителів, а демократичні цінності стануть основою суспільного устрою. Вони розробили світоглядну концепцію, відповідно до якої проста людина, а не правитель, його близьке оточення чи еліта, має бути в центрі побудови держави, суспільства та законодавства. У результаті, вже з 13 століття гуманістична ідеологія починає знаходити відображення у провідних законодавчих актах свого часу: від Magna Carta до Загальної декларації прав людини.

У сучасних умовах, гуманізм є центральною ідеологією більшості міжнародних нормативно-правових актів. Концепція прав людини, сформована у 20 столітті, виходить з цінності та гідності кожної людини. Разом із тим, більшість міжнародних нормативно-правових актів не визначають, з якого моменту біологічного розвитку людини варто застосовувати увесь спектр прав до кожного окремого індивіда. В результаті, часто окремі категорії осіб, такі як ненароджені, випадають із захисного поля концепції прав людини.

З огляду на вказане, пропонується на основі аналізу історичного розвитку гуманізму визначити базову гуманістичну ідею, що є підставою для системи універсальних людських прав, та з врахуванням сучасних наукових підходів до визначення початку людського життя запропонувати конкретний момент у розвитку людської істоти, з якого і варто захищати передбачені законодавством права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний розвиток гуманізму був предметом досліджень таких вчених як О. Ліщинська-Милян, Ю. Сабадаш М. Freeman, Т. Diamond, R. Parry, D. Frede, M. Lee, M. Rist, I. Melo-Martin, S. Goering, M. Ishay, С. Tornau, R. Pasnau, P. Sargent, D. Crowther та інших. Питання початку людського життя досліджувалися у працях Л. Гридковець, В. Медведева, S. Jacobs та інших вчених.

Мета статті – базуючись на історичному розвитку гуманізму виокремити базову гуманістичну ідею, на якій базується система універсальних людських прав, та, з врахуванням сучасних наукових підходів до визначення початку людського життя, запропонувати конкретний момент у розвитку людської істоти, з якого варто захищати передбачені законодавством людські права.

Виклад основного матеріалу. Термін «гуманізм» походить від латинського *humanitas* — «людяність», з коренем *homo* — «людина». У центрі гуманістичної ідеології лежить уявлення про особливу цінність людини, порівняно з усіма іншими створіннями. Вона спирається на положення про те,

що усі люди, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, соціального чи майнового стану, фізіологічних особливостей чи інших ознак є рівноцінними та мають право на повагу до їх гідності лише за фактом існування [1].

Історично гуманізму притаманні декілька періодів розвитку: античний період, період середньовічних християнських мислителів, період Відродження, період Нового часу, сучасний гуманізм 20 і 21 століття [2]. Разом із тим, зародки гуманістичних ідей можна знайти ще в таких стародавніх пам'ятках правової культури, як Кодекс Хаммурапі (прибл. 1750 р. до н.е.), який забороняє давати неправдиві свідчення, посягати на чужу власність, сексуальну недоторканність чи життя [3], рішеннях стародавніх правителів: Кира Великого, короля Персії (590-529 р. до н.е.); Ашока, імператора Індії (273-232 р. до н.е.), які забороняли работоргівлю, пропагували релігійну толерантність та охороняли здоров'я власних громадян [4].

У період Античності ідеалом людяності розумілася освіченість, мужність, мудрість, чесність, відданість справі та державі. Такі філософи як Аристотель, Платон та Сократ пропагували чеснотливе та високоморальне життя, стверджували про необхідність досягнення щастя кожною людиною, вони розвивали теорію пізнання, що сприяло розвитку інтелектуальних здібностей тогочасних мислителів [5-6]. Разом із тим, для античних філософів характерним є поділ людей на «гідних» і «негідних». Так, Аристотель вважав, що гідною є лише та людина, яка вповні реалізувала свої розумові здібності, а також веде чеснотливе і справедливе життя. Жителі поселень неміського типу, жінки, нереалізовані та інтелектуально недисципліновані люди, а також люди із рабською свідомістю не могли претендувати на визнання рівноцінними із високодуховними та високоморальними чоловіками [7]. Платон підтримував вбивство вже народжених «недосконалих» людей для розбудови більш міцної і перспективної держави [8]. Загалом же люди, що не були носіями високої культури, могли претендувати лише на опосередковане місце в античному суспільстві та часто не мали пошани [9].

Із приходом Христа та розвитком християнського вчення, людина постає в зовсім іншому ракурсі: як творіння Бога, наділене його гідністю лише за фактом існування [10]. Як влучно зазначили О. Грищук та А. Гелеш, «Християнська релігійна мораль і її християнська етика спричинили християнський гуманізм, який можна вважати другим етапом розвитку гуманізму в Західній культурі. Християнський гуманізм значною мірою перевершив античний, передусім у розумінні людяності, яке суттєво розширилося. Із утвердженням християнства людина почала визнаватись як важливе і цінне, найкраще творіння Бога, однаково наділене його любов'ю» [9, с. 253].

Як наслідок розвитку гуманістичних ідей, вже у добу Середньовіччя з'являються прототипи нормативно-правових актів з прав людини. Так, Magna Carta (1251 рік), або ж «Велика Хартія Вольностей», за деякими дослідженнями, вважається першим таким документом [11]. Зокрема, згідно із ним, забороняється ув'язнювати вільну людину інакше, ніж за вмотивованим рішенням рівних їй або за законом її землі. Забороняється продавати права чи справедливість. Передбачається також свобода пересування та купців та свобода шлюбу для вдовиць [12]. І хоча Хартія не закріплює універсальні права людини в сучасному розумінні, та однак може бути визнана першим етапом на шляху формування сучасної міжнародної системи захисту прав людини.

Доба Відродження (що розпочалася з XIV та завершилася у XVI столітті) є наступним етапом розвитку гуманізму. Мислителі цієї доби акцентували увагу на важливості пізнання світу, саморозвитку людини, побудови справедливого соціального устрою. Недарма слово «humanitas» на той час позначало сукупність гуманітарних наук, а саме граматику, педагогіку, риторіку, поезію, історію, моральну філософію (етику), давньогрецьку та латинську мови [13]. У цей час характер філософського дискурсу змінився з теоцентричного на антропоцентричний. Як вказує А. Гелеш, «Така модель мала як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, вона дозволила інтенсивно розвиватися природно-правовим ученням, серцевиною котрих були і залишаються природні права і свободи людини. З іншого боку, її негативним наслідком стала непомірна зарозумілість культурної свідомості [...], що знайшло своє вираження в уявленні, що для людини не існує абсолютних нормативних обмежень метафізичного характеру» [14].

Із кінця 16 століття філософія на теренах Європи починає переорієнтовуватися з ціннісно-орієнтаційної до наукової парадигми. Першим етапом зазначеної зміни стає наукова революція, в межах якої філософами-натуралістами було здійснено переворот в розумінні світобудови, та розроблені теоретичні засади світопізнання, що використовуються в науці й сьогодні.

Початок так званої «наукової революції» пов'язують з ім'ям Миколи Коперника (1473 р. - 1543 р.), який своє життя присвятив вивченню місця Землі в системі небесних тіл та обґрунтував геліоцентричну модель побудови світу, відповідно до якої не Земля, а Сонце є його центром. Ідеї Коперника отримали подальший розвиток у працях Галілео Галілея (1564 р. - 1642 р.), який, крім того, емпірично довів теоретичну модель Сонячної системи його попередника. Ідеї визначних астрономів отримують розвиток у працях Йоганна Кеплера (1571 р. - 1630 р.), який першим обґрунтує три закони руху

небесних тіл у Сонячній системі, та Ісака Ньютона (1643 р. - 1727 р.), який відкрив закон Всесвітньої гравітації [15, 16]. Поруч із астрономією, у зазначений період розвиваються математика (Йоганн Кéплер, Рене Декарт, Готфрід Ляйбніц), фізика (Франческо Марія Грімальді, Ісак Ньютон), механіка (Галілео Галілей, Християн Гюйгенс), анатомія (Марчелло Мальпігі, Вільям Гарвей), хімія (Жан Рей, Роберт Бойль) та інші науки. Вперше конструюються телескопи (1610, Г. Галілей), мікроскопи (1660, М. Мальпігі), маятники (1673, Х. Гюйгенс), водні термометри (1632, Ж. Рей), пневматичні насоси (1660, Р. Бойль) та інші винаходи [17]. Людство отримує якісно новий вимір знання: методологічно обґрунтованого, заснованого на вивченню дійсності з допомогою індуктивного методу та математичного аналізу.

Поряд з фактичним дослідженням світобудови, що здійснювалося зазначеними вище та рядом інших філософів, інші з них займалися теоретичним обґрунтуванням механізму формування людського знання. В результаті, сформувалися дві епістемологічних школи – емпірична та раціоналістична. Школа емпіризму (від грецького *empeiria*, що означає «досвід»), відстоює думку про те, що знання можна отримати лише із безпосереднього досвіду. Її представниками є Френсіс Бекон (1561 – 1626), Джон Локк (1632 р – 1704 р.), Джордж Барклі (1685 р - 1753 р), Дейвід Г'юм (1711 р - 1776 р), Томас Рід (1710 р – 1796 р.) та інші. Протилежну думку стосовно цього питання займали раціоналісти – представники філософської течії, відповідно до якої знання про світ іманентне людині та відображене у формі *ідей*, закладених з народження, а її завданням є відсіяти правдиве від неправдивого за допомогою дедуктивного методу та базових принципів логіки [18, 19]. Представляли дану течію Рене Декарт (1596—1650), Бенедикт Спіноза (1632 р - 1677 р.), Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646 р. – 1716 р.) та інші.

Таким чином, велика частина філософії Нового часу сконцентрована навколо побудови раціональної картини світу, принципів пізнання закономірностей природи. Представники наукової революції, філософи-емпіристи, раціоналісти та представники Німецького ідеалізму намагалися за допомогою суто раціонального підходу вирішити нагальні проблеми свого часу, в тому числі сформувати суспільну мораль, що могла бути застосована як в релігійному, так і секулярному середовищі. Такий динамічний розвиток когнітивних здібностей призвів до здатності критично ставитися до будь-яких явищ у суспільстві, що йдуть проти людської природи та не дозволяють людині досягти щастя. Результатом цього стало зародження окремої групи філософів, які спрямували раціональний підхід на осмислення тогочасного суспільства та деконструкцію деструктивного державного устрою. Такі

філософи як Томас Гоббс (1588 – 1679), Джон Лок (1632 – 1704), Жан Жак Руссо (1712 – 1778) пропонували альтернативну на той час модель побудови держави: демократичну, засновану на договірній теорії походження влади. Метою цієї концепції була побудова суспільства, у джерелом влади є не монарх, а народ.

Безумовно, такий потужний розвиток філософської думки гуманістичного спрямування не міг залишитися без наслідків у суспільному житті та правовому полі. Так, у Великобританії унаслідок довгого процесу боротьби за політичні та громадянські свободи, який тривав протягом XVII століття, на тлі сутичок між монархією та парламентом було визначено, що влада короля повинна бути обмежена і що громадяни мають право на свободу слова, думки та справедливе судочинство. Петиція про право (Petition of Right), прийнята у 1628 році, вимагала від короля Карла I дотримання прав громадян, серед яких були запобігання безпідставних арештів та конфіскації власності, заборона накладення податків без згоди парламенту і запобігання зловживання владою в судових справах. Акт про краще забезпечення свободи підданих та про попередження ув'язнень за морями (Habeas Corpus Act), прийнятий у 1679 році, закріплював право на оскарження безпідставного затримання та арешту. Білль про права (Bill of Rights) 1689 року встановив принципи вільних виборів і свободи слова в парламенті, заборону оподаткування без згоди парламенту, право на петицію та справедливе ставлення до людей у судах [20].

Паралельно до цього, на тлі Американської та Французької революцій сформувалися перші національні документи, які визнають універсальні права людини: Декларація незалежності США (1776 рік) та Декларація прав людини та громадянина (Франція, 1789 рік). Перший з них визначає: «Ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними; що Творець обдарував їх певними невідбірними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення щастя; що уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечувати ці права, а влада урядів походить із згоди тих, ким вони управляють» [21]. Декларація прав людини та громадянина, своєю чергою, визначає такі базові людські права, як право на свободу думки і віросповідання, право на освіту, право на працю, рівність, свобода, безпека, власність. Саме ці документи стануть прототипами міжнародних нормативно-правових актів з прав людини, про що більш детально нижче.

У 19-20 столітті в літературі відзначається криза гуманізму, пов'язана із розчаруванням філософів в можливості людини бути повністю вільною та автономною [9]. Поступово гуманізм перестає враховувати Бога як вихідну точку для власного існування. Формується так званий «світський гуманізм»,

основні ідеї якого консолідовані у трьох Гуманістичних Маніфестах – міжнародних документах, написаних провідними інтелектуалами свого часу протягом 20 століття та у перших роках 21 століття. Перший з них (1933 року), стверджував, що природа Всесвіту, описана тогочасною наукою, не допускає будь-яких надприродних або космічних гарантій людських цінностей. Всесвіт є самотнім і несотвореним, а людина є частиною природи, яка виникла внаслідок еволюції. Кінцевою метою людського життя є індивідуальне щастя, а отже все, що йде в розріз з цим принципом, має бути відкинуте. Центром нової, спільної для всіх «релігії», має стати не Бог, а людина – її переживання, цінності, творчість, саморозвиток. Подібно до першого Маніфесту, другий (1973 року) відстоює думку про те, що традиційна релігія заважає людині досягти прогресу та обмежує її саморозвиток. Єдиним вартим довіри джерелом знань є наука. Етика ґрунтується не на релігійних основах, а на людському досвіді. Центральною гуманістичною ідеєю є дорогоцінність та гідність кожної людини, яка є підставою для універсальних людських прав. Третій же Маніфест (2003) не згадує релігію взагалі, натомість основний акцент зроблений у ньому на прагненні всіх людей до щастя і необхідності побудови гармонійного суспільства.

Хоча підписантами гуманістичних маніфестів і є визначні філософи свого часу, існує й інша позиція, відповідно до якої саме релігійні цінності є фундаментом гуманізму. Так, Жак Марітен (1882 р. – 1973 р.), творець концепції інтегрального гуманізму [22] та один із співавторів Загальної декларації прав людини [23], відстоював думку про те, що «гуманізовмі, починаючи від античності, властива вада замкнення людини на самій собі», внаслідок чого людина залишається самотньою у цьому світі і позбавляє себе Бога, який є одночасно і джерелом і напрямком усебічного розвитку особистості [24]. Особливо це помітно «у нових системах права після Руссо й особливо Канта», де «філософія права стала наділяти індивіда всіма абсолютними й необмеженими правами Бога» [9, с. 112]. Гуманізм Ж. Марітен «розуміє як розвиток усіх можливостей людини, розкриття його первинної величі», яка, безумовно, бере свій початок у Бозі [24]. Відповідно і природне право, на думку Ж. Марітена, бере свій початок у Бозі та без нього позбавлене будь-якого сенсу. Аналогічно і Пітер Сінгер, професор біоетики та Австралійський гуманіст року (2004) [25], стверджує, що право на життя є продуктом християнської філософії. Так, він зазначає, що доктрина священності людського життя, та серйозність, з якою сприймається вбивство будь-якої людини, позначає християнську культурну традицію; не існує в дохристиянській літературі ніяких свідчень про те, що людське життя є священним [26]. Поняття гідності, як засаднича категорія гуманізму, бере свій початок у християнській філософії [27].

Як би там не було, розвиток гуманізму від античності до сучасності призвів до кристалізації провідної гуманістичної ідеї, спільної як для релігійного, так і для світського гуманізму – цінності та гідності кожної людини, незалежно від віку, статі, майнового стану, етнічного, расового чи соціального походження. Як зазначає П. Гусак «Саме цінність людської особи є підставою для недоторканих, непорушних прав людини, які, окрім усього іншого, забороняють також трактувати її як засіб для чого-будь, навіть для «найблагородніших» цілей, наприклад для побудови міцної держави чи «гуманного», «гармонійного» суспільства. Цінність людської особи є також підставою для всіх інших цінностей, обов'язкових для визнання в секулярному суспільстві, зокрема свободи і рівності всіх людей та справедливості по відношенню до них. Згадані цінності є похідними від цінності людської особи... Ця об'єктивна цінність людської особи і є тим «спільним знаменником», який зобов'язує всіх членів секулярного суспільства, тому що пізнати її здатні всі розумні істоти незалежно від віросповідання, культури чи світогляду» [28].

Дана ідея знайшла своє відображення у системі міжнародних актів з прав людини: від Загальної декларації прав людини до Конвенції Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод. Вона і є підставою для таких прав людини, як право на життя, право на працю, освіту, сім'ю тощо. Разом із тим, лише два міжнародні документи з прав людини: Американська конвенція з прав людини та Загальна декларація з прав людини, містять посилення на конкретний момент у людському розвитку, з якого починається захист людських прав. Так, відповідно до ч.1 ст. 4 Американської конвенції з прав людини, право на життя охороняється, в цілому, з моменту зачаття. Відповідно до ст. 1 Загальної декларації з прав людини, всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Оскільки дані підходи є взаємовиключними, для визначення того, який з них є правильним, варто звернутися до профільних наукових дисциплін з питання початку людського життя.

Так, відповідно до усталеної позиції серед науковців-біологів, людське життя починається з моменту зачаття. Про це свідчать результати опитування серед 5,502 біологів з 1,058 наукових установ у США, серед яких 5212 біологи підтвердили, що людське життя починається від зачаття.

З огляду на вказане, вбачається, що більш коректною редакцією ст. 1 Загальної декларації з прав людини була би наступна: «Всі люди є рівними у своїй гідності й правах від моменту зачаття». Аналогічно, належна імплементація гуманістичної ідеї гідності та цінності кожної людини у міжнародному праві передбачає необхідність чіткого визначення у всіх

міжнародних нормативно-правових актах моменту в людського розвитку, від якого починається їх застосування, і яким є зачаття. Адже без вказаного відбуватиметься дискримінація за ознакою віку великої кількості людей, які ще не встигли народитися.

Висновки. Було встановлено, що базовою гуманістичною ідеєю, яка є підставою для усіх людських прав у міжнародному законодавстві, є гідність та цінність кожної людини. Зазначена ідея знайшла відображення в системі універсальних людських прав, закріплених у міжнародному праві. Разом із тим відзначено, що більшість міжнародних документів з прав людини не передбачають моменту у людському розвитку, з якого починається захист людських прав. На підставі аналізу наукової літератури у сфері біології було встановлено, що людське життя починається від зачаття. Звідси було резюмовано, що належна імплементація гуманістичної ідеї гідності та цінності кожної людини у міжнародному праві вимагає передбачає необхідність чіткого визначення у всіх міжнародних нормативно-правових актах моменту в людського розвитку, від якого починається їх застосування, і яким є зачаття.

Література:

1. Audi, R. (2015). *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (3rd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139057509>
2. Ліщинська-Милян Ольга Ігорівна. Ідеї християнського гуманізму в українській релігійній філософії першої половини ХХ століття. : Дис... канд. наук: 09.00.05 - 2001.
3. Hammurabi, King; C. H. W. Johns (Translator) (2000). *The Oldest Code of Laws in the World*. City: Lawbook Exchange Ltd.
4. Freeman, M. (2011). *Human Rights: An Interdisciplinary Approach* (2nd ed.). Polity.
5. Parry, R., & Thorsrud, H. (2021, February 5). *Ancient Ethical Theory* (Stanford Encyclopedia of Philosophy). <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-ancient/#Cyni>
6. Frede, D., & Lee, M. (2023, February 1). *Plato's Ethics: An Overview* (Stanford Encyclopedia of Philosophy). <https://plato.stanford.edu/entries/plato-ethics/#VirStaSou>
7. Rist, J. M. (1974). *Aristotle: The Value of Man and the Origin of Morality*. *Canadian Journal of Philosophy*, 4(1), 1–21. doi:10.1080/00455091.1974.1071
8. Melo-Martin, I., & Goering, S. (2022, June 2). *Eugenics* (Stanford Encyclopedia of Philosophy). <https://plato.stanford.edu/entries/eugenics/>
9. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: монографія / Грищук О. В., Гелеш А. І. - Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2013. - 287 с.
10. Ishay, M. R. (2008). *The History Of Human Rights: From Ancient Times To The Globalization Era*. University of California Press.
11. Криворучко Л.С. Сутність міжнародних стандартів у організаційно-правовому забезпеченні захисту прав людини в Україні: аналітичний огляд. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2012. Вип. 12. С. 58–61.
12. Davis, G. R. C. (1985). *Magna Carta*. <https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-english-translation>

13. Sargent, P. (2015, April 27). What Was Humanism? AP Euro Bit by Bit #2. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=w95Zmb3nB80>

14. Гелеш А.І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: філософсько-правовий вимір: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права / Гелеш Андрій Ігорович. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. - 190 с.

15. Tom Richey. (2016, February 22). Copernicus and Galileo: A Scientific Revolution. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=y-XiG8S4o_A

16. Pannekoek, A. (1961). A History of Astronomy. Dover Publications. <http://aaar.be/Pdf/Anton-Pannekoek/Pannekoek-en-1989-A-History-Of-Astronomy-01.pdf>

17. Ключков, І. В. Наукова революція XV-XVII століть і філософські погляди І. Ньютона / І. В. Ключков // Мультиверсум : філософський альманах. – К., 2013. – Вип. 4 (122). – С. 125–132.

18. Історія філософії. Проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології : навч. посіб. зі слов. / Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова; під ред. д-ра філос. наук, проф. Н. Хамітова; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – 4-те вид. – Київ: КНТ, 2016. – 393 с.

19. Dea, S., & Walsh, J. (2017, November 6). Continental Rationalism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/continental-rationalism/>

20. UK Parliament (2023). Bill of Rights 1689. <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/collections1/collections-glorious-revolution/billofrights/>

21. Декларація представників Сполучених Штатів Америки, які зібралися на Загальному конгресі. 4 липня 1776 року. URL: [www.hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.USA.php](http://www.hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php)

22. Maritain, J. (1968). Integral Humanism: Temporal and Spiritual Problems of a New Christendom. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA90626385>

23. Svobodová, Z. (2018). Natural Law and Integral Humanism by J. Maritain: Teaching Challenges. *Caritas Et Veritas*, 8(2), 21–30. <https://doi.org/10.32725/cetv.2018.033>

24. Балтаджи, П., & Македон, В. (2016). Лекція до теми «Політико-правові вчення другої половини XIX ст.» для студентів 4 курсу факультету № 4 та 5 курсу факультету №2 ННІЗтаДН спеціальності 6.030401 «Правознавство». https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek_k-9.pdf

25. Australian Humanist of the Year. (2023). CAHS. <https://www.humanist.org.au/australian-humanist-of-the-year>

26. Singer, P., & Kuhse, H. (2002). *Unsanctifying Human Life: Essays on Ethics*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA55738904>

27. Janis M. Religion and International Law [Electronic resource] / M. Janis // *ASIL Insights*. – November 2002. – Vol. 7, Issue 13. – Mode of access: <https://www.asil.org/insights/volume/7/issue/13/religion-and-international-law>

28. П. Гусак. Свобода – рівність – справедливість: питання цінностей в секулярному суспільстві. URL: www.ji.lviv.ua/n32texts/husak.htm#_ftn11

References:

1. Audi, R. (2015). *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (3rd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139057509>

2. Olga Igorivna Lyshchynska-Mylyan (2001). Ideas of Christian humanism in Ukrainian religious philosophy of the first half of the 20th century: Diss... Cand. Sciences: 09.00.05.
3. Hammurabi, King; C. H. W. Johns (Translator) (2000). The Oldest Code of Laws in the World. City: Lawbook Exchange Ltd.
4. Freeman, M. (2011). Human Rights: An Interdisciplinary Approach (2nd ed.). Polity.
5. Parry, R., & Thorsrud, H. (2021, February 5). Ancient Ethical Theory (Stanford Encyclopedia of Philosophy). <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-ancient/#Cyni>
6. Frede, D., & Lee, M. (2023, February 1). Plato's Ethics: An Overview (Stanford Encyclopedia of Philosophy). <https://plato.stanford.edu/entries/plato-ethics/#VirStaSou>
7. Rist, J.M. (1974). Aristotle: The Value of Man and the Origin of Morality. Canadian Journal of Philosophy, 4(1), 1–21. doi:10.1080/00455091.1974.1071
8. Melo-Martin, I., & Goering, S. (2022, June 2). Eugenics (Stanford Encyclopedia of Philosophy). <https://plato.stanford.edu/entries/eugenics/>
9. O. Hryshchuk, A. Gelesh (2013). Formation and development of the idea of humanism in law: a monograph / - Khmelnytskyi: Khmelnytskyi. University of Engineering and rights. 287 p.
10. Ishay, M.R. (2008). The History Of Human Rights: From Ancient Times To The Globalization Era. University of California Press.
11. Kryvoruchko L.S. (2012) The essence of international standards in the organizational and legal provision of human rights protection in Ukraine: an analytical review. Law Bulletin of "Krok" University. Issue 12. P. 58–61.
12. Davis, G. R. C. (1985). Magna Carta. <https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-english-translation>
13. Sargent, P. (2015, April 27). What Was Humanism? AP Euro Bit by Bit #2. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=w95Zmb3nB80>
14. Gelesh A.I. (2012) The formation and development of the idea of humanism in law: the philosophical and legal dimension: dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences on the specialty 12.00.12 - philosophy of law / Andriy Ihorovych Gelesh. – Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. 190 p.
15. Tom Richey. (2016, February 22). Copernicus and Galileo: A Scientific Revolution. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=y-XiG8S4o_A
16. Pannekoek, A. (1961). A History of Astronomy. Dover Publications. <http://aaap.be/Pdf/Anton-Pannekoek/Pannekoek-en-1989-A-History-Of-Astronomy-01.pdf>
17. Klochkov, I. V. (2013). Scientific revolution of the XV-XVII centuries and the philosophical views of I. Newton. Multiversum: philosophical almanac. – Kyiv.- Vol. 4. pp. 125–132.
18. History of philosophy. The problem of man and his limits. Introduction to philosophical anthropology as meta-anthropology: teaching. manual from words / N. Khamitov, L. Garmash, S. Krylova; under the editorship Dr. Philos. Sciences, Prof. N. Khamitova; NAS of Ukraine, Institute of Philosophy named after H. S. Skovorody, Nat. ped. University named after M. P. Drahomanov. - 4th type. - Kyiv: KNT, 2016. - 393 c.
19. Dea, S., & Walsh, J. (2017, November 6). Continental Rationalism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/continental-rationalism/>
20. UK Parliament (2023). Bill of Rights 1689. <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/evolutionofparliament/parliamentaryauthority/revolution/collections1/collections-glorious-revolution/billofrights/>
21. Declaration of the representatives of the United States of America assembled in the General Congress. July 4, 1776. URL: [www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.USA.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php)

22. Maritain, J. (1968). Integral Humanism: Temporal and Spiritual Problems of a New Christendom. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA90626385>
23. Svobodová, Z. (2018). Natural Law and Integral Humanism by J. Maritain: Teaching Challenges. *Caritas Et Veritas*, 8(2), 21–30. <https://doi.org/10.32725/cetv.2018.033>
24. Baltaji, P., & Makedon, V. (2016). Lecture on the topic "Political and legal teachings of the second half of the 19th century." for students of the 4th year of the Faculty No. 4 and 5th year of the Faculty No. 2 of the National Institute of Social Sciences of the Russian Academy of Sciences, specialty 6.030401 "Jurisprudence". https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek_k-9.pdf
25. Australian Humanist of the Year. (2023). CAHS. <https://www.humanist.org.au/australian-humanist-of-the-year>
26. Singer, P., & Kuhse, H. (2002). *Unsanctifying Human Life: Essays on Ethics*. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA55738904>
27. Janis M. Religion and International Law [Electronic resource] / M. Janis // *ASIL Insights*. – November 2002. – Vol. 7, Issue 13. – Mode of access: <https://www.asil.org/insights/volume/7/issue/13/religion-and-international-law>
28. P. Husak. Freedom - equality - justice: the question of values in a secular society. URL: www.ji.lviv.ua/n32texts/husak.htm#_ftn11

УДК 159.923; 159.961.73

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5\(35\)-872-882](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-5(35)-872-882)

Скляренко Сергій Русланович магістр психології, аспірант 2-го року навчання з психології, Університет Григорія Сковороди в Переяслові, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, <https://orcid.org/0000-0001-5159-752X>

МЕДИТАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРАКТИКА РОБОТИ З ДУХОМ

Анотація. У статті здійснено теоретичний розгляд медитації як психологічної практики роботи з духом. Визначено, що медитація – це інтенсивний, проникаючий у глибини психіки роздум, занурення в предмет, ідею, процес, який досягається шляхом зосередженості на одному об'єкті й усуненні всіх факторів (зовнішніх і внутрішніх), що розсіюють увагу. Медитація являє собою стан, у якому досягається найвищий ступінь концентрації уваги на певному об'єкті, або ж навпаки – повне розосередження уваги. І в тому, і в іншому випадку зупиняються процеси сприйняття і мислення, відбувається свого роду чуттєва ізоляція людини від зовнішнього світу. Зокрема, йоги стверджують, що в стадії глибокої медитації у них все тіло занурене в глибокий сон, а розум та свідомість знаходяться в стані особливого типу неспанья, особливої зосередженості. Розглянуто види медитативних практик різних країн: Шаманізм, практики Прадавньої Греції, Даосизм, Буддизм, Дзен, Індуїзм та Християнство. Зазначено, що духовні практики були присутні вже в прадавніх грецьких школах, хоча їх прозріння ще не були сформульовані мовою, що підходить для суспільного поширення. Вони пройшли свій шлях розвитку від однієї релігійно-духовної системи до іншої. Духовна мудрість універсальна і є спільною для всіх духовних шкіл та релігійних систем; однак, у міру передачі від людини до людини, прозріння будь-якого вчителя поступово обростає доктринами й догмами, породжуючи щось досить відмінне від первісного вчення. Обґрунтовано, що найрозповсюдженою в сучасному світі є духовна практика «mindfulness». Визначено, що mindfulness – це стан свідомості особистості, який виникає, в той час коли вона спеціально спрямовує свою увагу на те, що відбувається навколо неї саме зараз. Зроблено висновок, що практика медитації та усвідомленому рівні суттєво підвищує емоційну стійкість особистості, тобто її здатність протистояти різноманітним важким життєвим ситуаціям. Починаючи займатися медитативними практиками у людини значно

підвищуються суб'єктивні показники щастя та енергії, вона менше підлягає стресу, також з'являється відчуття, що вона має контроль над своїм життям, швидше знаходить сенс у житті, а до проблем починає ставитися як до нових можливостей, а не загроз.

Ключові слова: медитація, особистість, духовні практики, психологічні техніки.

Skliarenko Serhii Ruslanovych Master's degree in psychology, 2nd year graduate student in psychology, Grigory Skovoroda University in Pereyaslov, Sukhomlynskooho St., 30, Pereyaslov, <https://orcid.org/0000-0001-5159-752X>

MEDITATION AS A PSYCHOLOGICAL PRACTICE OF WORKING WITH THE SPIRIT

Abstract. The article provides a theoretical analysis of meditation as a psychological practice of working with the spirit. It is determined that meditation is an intense, penetrating reflection, immersion in an object, idea, process, which is achieved by focusing on one object and eliminating all factors (external and internal) that distract attention. Meditation is a state in which the highest degree of concentration on a particular object is achieved, or vice versa - complete distraction. In both cases, the processes of perception and thinking stop, and a kind of sensory isolation from the outside world occurs. In particular, yogis claim that in the stage of deep meditation, their whole body is immersed in deep sleep, and the mind and consciousness are in a state of a special type of wakefulness, special concentration. The types of meditative practices from different countries are considered: Shamanism, the practices of Ancient Greece, Taoism, Buddhism, Zen, Hinduism and Christianity. It is noted that spiritual practices were already present in the ancient Greek schools, although their insights had not yet been formulated in a language suitable for public dissemination. They have passed their way of development from one religious and spiritual system to another. Spiritual wisdom is universal and is common to all spiritual schools and religious systems; however, as it is passed on from person to person, the insight of any teacher gradually becomes overgrown with doctrines and dogmas, giving rise to something quite different from the original teaching. It is substantiated that the most widespread spiritual practice in the modern world is "mindfulness". It is determined that mindfulness is a state of consciousness of a person that arises when he or she specifically directs his or her attention to what is happening around him or her right now. It is concluded that the practice of meditation and mindfulness significantly increases the emotional stability of a person, i.e., his or her ability to withstand various difficult life situations. Starting to

engage in meditative practices, a person's subjective indicators of happiness and energy increase significantly, he or she is less stressed, and there is a feeling that he or she has control over his or her life, finds meaning in life faster, and begins to treat problems as new opportunities rather than threats.

Keywords: meditation, personality, spiritual practices, psychological techniques.

Постановка проблеми. В останні роки психотерапевтичні практики знаходяться в постійному пошуку технік, які спрямовані на самостійне використання людиною в цілях нормалізувати свій психо-емоційний стан. Ці техніки направлені на: зниження негативного емоційного стану, розслаблення, рефлексію, зняття напруги, покращення благополуччя, підвищення рівня досконалості, знаходження людиною сенсу життя та саморозвитку. Серед них велика увага приділяється медитації. Медитація направлена на розслаблення, зміну стану свідомості. Цей вид техніки є новим і досить перспективним. Медитація поєднує в собі два протилежні підходи: біологічний та соціальний (культурологічний), оскільки майже кожна розвинена культура виробила в рамках своїх релігійних, філософських та езотеричних вчень практики подібні до медитації. Це відкриває широке поле для порівняльних досліджень цих технік, у тому числі в ракурсі їх впливу на нейрофізіологічні показники людини. Це може відкрити нові шляхи для розуміння природи вказаних аспектів людської культури [1, с. 120].

Медитативні техніки спрямовані на пошук новітніх методів, які допоможуть людині провести профілактику та самотерапію психічних захворювань, а також забезпечать вирішення психологічних труднощів. Сьогоднішні умови буття доводять, що на сьогоднішній день дуже мало справжніх висококваліфікованих фахівців, які б допомогли людині знайти рівновагу в житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив виявити, що інтерес до вивчення впливу медитативних практик на психіку людини почав проявлятися в 20-х роках ХХ століття. Цьому питанню у своїх роботах приділяли увагу: З. Фрейд, Е. Фромм, Ф. Перлз, О. Лоуен.

Серед психологів, які займалися дослідженням впливу медитації на стресовий стан особистості потрібно виокремити: Т. Брач, Д. Кабат-Зінна і Д. Корнфілда. Саме вони почали застосовувати медитації в психологічних практиках як психологічний метод боротьби зі стресом та надбання стабільного психологічного стану людиною.

Але аналіз теоретико-методологічних джерел дозволив виявити, що відсутні напрацювання науковців з піднятої нами проблематики.

Мета статті полягає у теоретичному розгляді медитації як психологічної практики роботи з духом.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі медитації вважаються повноправними методами тренінгу і є достатньо ефективними в роботі. У початковому своєму значенні медитація – це система духовної 30 практики, яка дозволяє наблизитися до центру свого Я і тим самим прийняти на себе відповідальність за зміст своїх думок.

Медитація як система духовної практики зародилася в надрах Східної філософії. Європейці та американці різними способами намагалися адаптувати її до своєї культури. Не всі ці способи виявилися вдалими. Найбільш успішною «європеїзованою» модифікацією східних медитативних і тілесних технік вважають метод аутотренінгу Шульца.

Медитація (від лат. meditation – роздумування) – це інтенсивний, проникаючий у глибини психіки роздум, занурення в предмет, ідею, процес, який досягається шляхом зосередженості на одному об'єкті й усуненні всіх факторів (зовнішніх і внутрішніх), що розсіюють увагу. Медитація являє собою стан, у якому досягається найвищий ступінь концентрації уваги на певному об'єкті, або ж навпаки – повне розосередження уваги. І в тому, і в іншому випадку зупиняються процеси сприйняття і мислення, відбувається свого роду чуттєва ізоляція людини від зовнішнього світу. Зокрема, йоги стверджують, що в стадії глибокої медитації у них все тіло занурене в глибокий сон, а розум та свідомість знаходяться в стані особливого типу неспанья, особливої зосередженості [3].

На думку науковців О. Васильченко та М. Зубенко: медитація – це ряд психічних вправ, використовуваних у складі духовно-релігійної або оздоровчої практики, або особливий психічний стан, що виникає внаслідок цих вправ (або в силу інших причин). Медитативні методи засновані на управлінні функціями психіки за допомогою концентрації уваги (пасивна медитація) або волі (активна медитація). Серед сучасних технік медитації виділяють: медитацію дзен коанов та дзен безмовного споглядання, медитацію фантазійну і медитацію реалістичну, медитацію усвідомленості (медитація-самоспостереження і медитація-присутність), медитацію на звуках навколишнього світу, медитацію внутрішньої зупинки, медитацію-зосередження, дихання як енергомедитативну практику, гіпервентиляційне дихання, динамічну медитацію. С точки зору фізіології людини, гормони, які виробляються організмом завдяки застосуванню практик медитації: мелатонін, кортизол, соматотропін, ендорфін, серотонін, дегідроепіандростерон (ДГЕА), гамма-аміномасляна кислота або гамма-амінобутират (нейромедіатор ЦНС GABA) [3, с. 191].

Розглянемо види медитативних практик різних країн та їхні характеристики.

Шаманізм. Духовні традиції є плодами багатовікового вивчення людського розуму, яке поєднувало у собі систематичне спостереження, експеримент і теорії, причому в манері, дуже близькій до наукових методів. Практика культивування духовних, цілющих, незвичайних станів свідомості сходиться до зорі людської історії. Вона є найбільш характерною рисою шаманізму — найдавнішої проторелігії людства, що включає в себе мистецтво цілительства.

Центральне вірування шаманізму полягає в тому, що існують два світи, що тісно прилягають один до одного та часом перекриваються, але залишаються окремими. Це фізичний світ, у якому ми живемо, і духовний світ, населений силами, які направляють і контролюють фізичний. Таким чином, наша взаємодія з духовним світом набуває значної важливості. Саме тут набуває вирішального значення роль шамана. Він здатний увійти в світ духів і встановити контакт із силами духовного світу. Шаманізм виник до буддизму, християнства, ісламу, мітраїзму, язичества в слов'янському і європейському світі. Це дійсно фундамент усіх культур, проторелігія, що передувала будь-яким іншим організованим формам релігії [4].

Практики Прадавньої Греції. Серед давньогрецьких практик утилітарної спрямованості можна згадати стоїцизм, епікурейство, кінізм. На жаль, від перших двох систем до нас дійшли лише їх завдання, але не методи психологічної перебудови. Так, згідно з вченням Зенона, істинно вільним може вважати себе тільки той, хто здатний змусити себе спокійно ставитися до всього, включаючи насолоди, багатство, біль, смерть. Прямою протилежністю світосприйманню Зенона були постулати його сучасника Епікура, який проголошував, що тільки життя, прожите в задоволеннях та задоволення власних бажань, сприяє гармонійному розвитку особистості [5].

Даосизм. Стрижневою категорією даосизму було поняття «дао» (у перекладі з китайського шлях, дорога), яке виражало ідею природнього ходу подій. Гармонізація з дао, досягнення стану сполучуваності своїх дій і вчинків із природнім ходом подій, не спротив йому (У-Вей), є вищою метою всіх практик даосизму. Дао панує скрізь і в усьому, завжди й безмежно. У природі все підлегле дао. Духовний характер дао веде до можливості його пізнання чисто інтуїтивним способом. За структурою і процесом пізнання дао — пізнання споконвічного стану, цілісності психічного й фізичного. У цьому сенсі ми можемо позначити даосизм не тільки як систему технік та практик для збереження фізичного й психічного здоров'я, але і як певну систему теоретичних уявлень, що окреслює картину практичної психології та

духовного шляху. Важливим елементом даоських практик було формування специфічного психологічного стану - стану безоцінного недуального сприйняття, у якому даос, на відміну від звичайної людини, не дає поточним подіям емоційної оцінки. З філософської точки зору, це обґрунтовується нездатністю людини пізнати всю складність навколишнього світу, а отже, сформуванню дійсно вірне судження про що-небудь. Із психологічної - такий стан сприяє більш цілісному сприйняттю світу, дозволяє зберегти енергію й більш гнучко реагувати на поточні події [6].

Буддизм. Буддизм важко назвати релігійною системою, це скоріше філософсько-етична доктрина й психотехнічна система. Буддизм — закликає оволодіти трансперсональні психічні стани, пізнати «споковічне» як свою єдину батьківщину і припинити страждання, піднявшись над полем хвороби, старості й смерті. Саме споглядання, а не догматичні визначення або філософські концепції становили стрижень буддистської Дхарми. Більше того, саме результати споглядання лягали в основу того або іншого навчання й саме вони служили критеріями його істинності. Буддисти активно використовували медитативні техніки, які розділяли на дві групи: саматха й віпасана. Техніки першої групи спрямовані на призупинення діяльності свідомості, її заспокоєння. Друга група технік являла собою аналітичне споглядання, тобто інтелектуальну інтерпретацію явищ.

У технологічному відношенні саме буддизм показав можливості людини самій вибрати шлях життя й стан душі. Психотехнологічні системи буддизму й донині практикуються не тільки в монастирях, але й багатьма європейцями з метою інтеграції особистості. Практика медитації й дотримання норм моралі, згідно з буддистськими канонами, дозволяють зосередити увагу на міркуванні про сутність буття. Медитація важлива для створення внутрішнього миру й спокою, для збереження зосередженості й рівноваги. Потрібно спочатку навчитися зосередженості в медитації, а потім поширити це на повсякденну діяльність. Один з основних принципів буддизму полягає в тому, що повсякденне життя повинно бути в гармонії з ідеалами й цінностями [4].

Дзен. На відміну від класичного буддизму, що припускав досягнення звільнення (нірвани) після смерті, послідовники дзен вважали, що звільнення є певний психологічний стан, у якому людина усвідомлює себе вільною (саторі).

Ознаками досягнення подібного стану є: цілісність сприйняття світу, спонтанність вчинків, усвідомленість і сконцентрованість на сьогоденні. Із психологічної точки зору, подібний стан можна охарактеризувати як правопівкульне сприйняття дійсності. Для відключення лівої півкулі в учнів майстра дзен використовували дві групи прийомів: метод коанів і метод

переривання патернів. Метод коанів полягав в тому, що учневі ставлять запитання, на які не можна дати логічні, раціональні відповіді. Доведений до крайнього психологічного виснаження спробами знайти відповідь учень впадає в трансний стан, обумовлений відключенням лівої півкулі й відповідно активізацією правої. У якості додаткових технік використовувалося ритмічне дихання у спеціальних позах, динамічні медитації, наприклад чайна церемонія або фехтування на мечях. Суть методу переривання патернів полягає в тому, щоб перервати стереотипну поведінку людини в її найвищій фазі, тим самим визволити енергію, поглинену звичкою, і актуалізувати свідомість [4].

Індуїзм. Історія індуїзму нараховує п'ять тисячоріч. Веди, Упанішади, «Бхагавадгіта», сутри й тантри, а також серія трактатів по хатха-йозі — основна література індуїзму. Паралельно існують також і інші джерела. У цих текстах утримуються посилання на численні йогівські техніки й методики, але акценти розставлені не однаково. Уся ведична література концентрується навколо чотирьох найбільш прадавніх пам'ятників, що представляють собою збірники гімнів, молитов, ритуальних формул як узагальнення медитативного досвіду пророків і жерців.

Найбільш відомою й розвиненою практикою була індійська йога. Йога охоплює практично всі релігійні й аскетичні практики Індії, включаючи медитацію, дисципліну фізичного тіла, священні пісні. Ціль йогічної практики - єднання індивідуальної самості з космічним духом, або самореалізація, самозбагнення. Йога означає також метод. Вона поєднує в собі мету і різні техніки, створені для досягнення цієї мети. У самому широкому змісті слова йога охоплює всі систематичні дисципліни, створені для здійснення самозбагнення за допомогою заспокоєння розуму й зосередження свідомості на Вищій Самості.

Усі йогічні практики прагнуть до однієї мети - заспокоїти, добитися миру у свідомості. Одні школи йоги центруються на керуванні тілом, інші на дихальних техніках, треті вчать медитації. У певному розумінні всі йогічні техніки є лише підготовчою практикою, що спрямована на заспокоєння розуму. Коли розум і тіло заспокоєні й дисципліновані, стає можливим збагнення Самості [].

Християнство. Раннє християнство запозичило дуже багато елементів з філософських систем Прадавньої Греції. Так, із платонізму християнство взяло ідеалістичний погляд на світ і переконання про перевагу духовного над матеріальним; з аристотелізму - концепцію Бога як першопричину й мету світу; зі стоїцизму - переконання, що матеріальний світ просочений духом, твердження верховенства Бога, рівності людей, потреба у введенні певних

етичних норм. Від кініків християнству перейшла ідея байдужності й презирства до земних благ. Навіть скептицизм вплинув на християнство, що виражається в приниженні цінності почуттів, у запереченні можливості повного пізнання світу розумом, що знаходить логічне продовження в християнському вченні про те, що одкровення й богонатхненність є єдиним джерелом пізнання істини.

Про існування духовних практик у християнській традиції відомо менше, ніж про подібні практики в Індії й Китаї, оскільки офіційне християнське духівництво ставиться до них досить прохолодно. Проте такі практики в християнстві, безумовно, існували. Серед них найбільш відомі ісихазм і духовні вправи Ігнатія Лойоли [7].

Таким чином, можемо зазначити, що духовні практики були присутні вже в прадавніх грецьких школах, хоча їх прозріння ще не були сформульовані мовою, що підходить для суспільного поширення. Вони пройшли свій шлях розвитку від однієї релігійно-духовної системи до іншої. Духовна мудрість універсальна і є спільною для всіх духовних шкіл та релігійних систем; однак, у міру передачі від людини до людини, прозріння будь-якого вчителя поступово обростає доктринами й догмами, породжуючи щось досить відмінне від первісного вчення.

Якщо розглядати медитативні практики в сучасному світі, то найрозповсюдженішою є духовна практика «mindfulness». Що ж означає ця техніка? Існує декілька трактувань цього поняття, а саме:

- це увага, яка навмисно спрямована на поточний момент та є безоціночною до оточуючих моментів;
- це обізнаність про поточний момент та його прийняття;
- це стан свідомості, який виникає і свідомо плекається шляхом певного способу скерування уваги і ставлення до того, що відбувається «тут і тепер»;
- це безоціночна усвідомленість, яка виникає в результаті свідомого скерування уваги на поточний досвід;
- це усвідомлення нейтрального тривалого моменту теперішнього часу, яке допомагає нам розпізнати думки, почутті та дії в момент їх виникнення, не переходячи на автоматичні реакції.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що mindfulness – це стан свідомості особистості, який виникає, в той час коли вона спеціально спрямовує свою увагу на те, що відбувається навколо неї саме зараз.

На думку Д. Макмагана є три причин розповсюдження «mindfulness» на Заході: по-перше – це зміна світоглядних позицій (радикальна зміна ідентичності в секулярному віці); по-друге це сприйняття інструменталізації повсякденних речей і третє це десакралізація місця/світу, чи оцінка звичайного

життя як “місця сакральності” в цілому. В глобальну епоху, буддизм сприймається радше як «духовність», що не зобов’язує людину слідувати певних правил чи догм і суперечить первинному значенню, яке було закладено в індуїстське поняття «саті» чи «сміті» [5].

Медитацію більш за все використовують як психологічну практику роботи з духом: для зняття напруги, загального розслаблення, створення відчуття легкості та щастя, для скидання звички до негативного мислення, створення бази для позитивних установок та афірмацій, іноді для легкого навіювання клієнту образів і переконань.

Медитація є дуже корисною для душевного та фізичного здоров’я. В психології механізм медитації відомий під терміном «десенсибілізація» – це один із найбільш використовуваних методів поведінкової психотерапії, який розробив Джозеф Вольпе на базі експериментів І. П. Павлова і ґрунтується він на принципах «заміщення», «реципрокного гальмування» і «контробумовлення».

Ще на початку ХХ століття дослідники відкрили, що страхи і спогади про травмуючі ситуації легко і ефективно знімаються, якщо образ, який нас турбує, буде переглядатися нами на тлі повного тілесного розслаблення. Власне, якщо будь-який образ або думка заякориться на м’язовій напрузі, ми отримаємо образ, що нас напружує, і важкі для нас думки. Якщо, навпаки, проблемні думки і важкі для нас спогади ми прокручуватимемо на тлі розслабленого тіла (плюс поєднувати зі світлим внутрішнім тлом і м’якою розслаблюючою музикою), то напруга і тяжкість швидко підуть. І на душі стане – легко!!!

На сьогоднішній день медитацію активно використовують для лікування тютюнопаління, алкогольної залежності, наркоманії, ігроманії, лудоманії, девіантної поведінки. Адже саме з допомогою медитативних технік людина може розслабитися, усвідомити та сконцентрувати увагу на своїх проблемах.

На нашу думку, практичне використання медитації навчає бути повністю присутнім «тут і тепер», помічати звичні стани нашої свідомості. Також ці практики допомагають вчитися приймати життя таким, яким воно є, скеровують до настанов доброзичливості, відкритості, цікавості.

Ті люди, які практикують медитації мають можливість відкрити для себе зовсім нове й досі незвичне явище: процес «думання» – це один із можливих станів нашої свідомості, проте є ще інший стан – «просто бути», який пов’язаний із безпосереднім відчуттям себе, інших людей, природи, життя в цілому. І саме постійне перебування у процесі «думання», яким би воно не було корисним та важливим у певних ситуаціях, зменшує здатність особистості відчувати реальність, бачити її.

Наприклад, на відміну від когнітивної-поведінкової психотерапії, медитація намагається змінити зміст нашого негативного мислення. Радше він заохочує людину змінити своє ставлення до своїх думок, почуттів і відчуттів у тілі так, аби вона мала змогу відкрити для себе, що це є тимчасовий досвід, який вона може або прийняти, або не прийняти. Це повторювальна практика зауваження, спостереження з цікавістю та співчуттям і децентрацією допомагає особистості зрозуміти, що її думки, емоції і відчуття є просто думками, емоціями і відчуттями.

Узагальнюючи розглянуті підходи та наші власні міркування, можемо зазначити, що практика медитації та усвідомленості суттєво підвищує емоційну стійкість особистості, тобто її здатність протистояти різноманітним важким життєвим ситуаціям. Після того як людина починає займатися медитативними практиками у неї значно підвищуються суб'єктивні показники щастя та енергії, вона менше підлягає стресу, також з'являється відчуття, що вона має контроль над своїм життям, швидше знаходить сенс у житті, а до проблем починає ставитися як до нових можливостей, а не загроз.

Висновки. Таким чином здійснивши дослідження медитації як психологічної практики роботи з духом, можемо зробити наступні висновки:

- медитація – це безоцінкова сфокусованість, зосередженість уваги на теперішньому моменті реальності;
- медитація навчає фокусуванню на поточному досвіді замість оброблення та аналізу думок про минуле та майбутнє, а також ставленню до думок як до психічних явищ, а не як до дійсного відображення реальності, вчить присутності теперішнього моменту, що знижує когнітивне та практичне уникнення.

Література:

1. Степура Є. В. Медитація та її вплив на особистість. Габітус. 2021. Випуск 32. С. 120 – 124.
2. Гудзенко-Александрук О. Г. Медитація як чинник саморозвитку особистості (від прадавніх релігійно-духовних практик до філософії самовдосконалення). *Науковий вісник волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. №8.с. 16 – 20.
3. Васильченко О. М., Зубенко М. В. Медитативні практики як техніки роботи із стресовими станами особистості. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. №3 (630). С. 189-194.
4. Пенькова Н., Шевченко В. Проблеми соціально-психологічної адаптації курсантів Національної гвардії України до навчання. *Збірник наукових праць: психологія*. 2019. Випуск 24. С. 112 – 120.
5. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Cherpurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rasskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245>

6. Shevchenko V. V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «*KELM*» (*Knowledge, Education, Law, Management*). 2021. №3 (39). P. 138 - 142.

7. Onishchuk, I., Ikonnikova, M., Antonenko, T., Kharchenko, I., Shestakova, S., Kuzmenko, N., & Maksymchuk, B. (2020). Characteristics of Foreign Language Education in Foreign Countries and Ways of Applying Foreign Experience in Pedagogical Universities of Ukraine. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 12(3), 44-65. <https://doi.org/10.18662/rrem/12.3/308>

8. Садовнікова О. Від духовних практик до практик майндфулнес. Дипломна робота. 2021. Київ. 412 с.

9. McMahan, D. L. *The Making of Buddhist Modernism*. New York, United States: Oxford University Press, 2009. 320 p.

References:

1. Stepura Ye. V. (2021). Medytatsiia ta yii vplyv na osobystist [Meditation and its impact on personality]. *Habitus – Habitus*, Vypusk 32, 120 – 124 [in Ukraine].

2. Hudzenko-Aleksandruk O. H. (2007). Medytatsiia yak chynnyk samorozvytku osobystosti (vid pradavnykh relihiino-dukhovnykh praktyk do filosofii samovdoskonalennia) [Meditation as a Factor of Personal Self-Development (from Ancient Religious and Spiritual Practices to the Philosophy of Self-Development)]. *Naukovyi visnyk volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka Volyn State University*, 8, 16 – 20 [in Ukraine].

3. Vasylenko O. M., Zubenko M. V. (2021). Medytatyvni praktyky yak tekhniky roboty iz stresovymy stanamy osobystosti [Meditative Practices as Techniques for Dealing with Stressful States of Personality]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific notes of the University «KROK»*, 3 (630), 189-194 [in Ukraine].

4. Penkova N., Shevchenko V. (2019). Problemy sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii kursantiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy do navchannia [Problems of social and psychological adaptation of the National Guard of Ukraine cadets to training]. *Zbirnyk naukovykh prats: psykholohiia – Collection of scientific papers: psychology*, 24, 112 – 120. <https://doi.org/10.15330/psp.24.112-120> [in Ukraine].

5. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rasskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245>

6. Shevchenko V. V. (2021). Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «*KELM*» (*Knowledge, Education, Law, Management*), 3 (39), 138 - 142.

7. Onishchuk, I., Ikonnikova, M., Antonenko, T., Kharchenko, I., Shestakova, S., Kuzmenko, N., & Maksymchuk, B. (2020). Characteristics of Foreign Language Education in Foreign Countries and Ways of Applying Foreign Experience in Pedagogical Universities of Ukraine. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 12(3), 44-65. <https://doi.org/10.18662/rrem/12.3/308>

8. Sadovnikova O. (2021). Vid dukhovnykh praktyk do praktyk maindfulnes. Dyploмна робота. Kyiv [in Ukraine].

9. McMahan, D. L. (2009). *The Making of Buddhist Modernism*. New York, United States: Oxford University Press.

Журнал

Наукові перспективи

*(Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*

Випуск № 5(35) 2023

Підписано до друку 29.05.2023 р. Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

*Видавець: Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р.,
Андріївський узвіз, буд. 11, оф 68, м. Київ, 04070.*

Надруковано рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com